Bir Siyasal Örgüt Olarak

OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ VE JÖN TÜRKLÜK (1889-1902)

M.ŞÜKRÜ HANİOĞLU

İletişim Yayınları

Deniz ve Sedef
Hanioğlu'ya

Kitapta yer alan bazı belgelerin orijinalleri çok uzun ve farklı boyutlarda idi. Ayrıca belge fotokopilerinden film aldığımızda bir kısmı okunabilirliğini tamamen yitirdi. Bu nedenle bazı belgelerin aslını veremezken, kimi belgelerin başlangıç bölümlerini vermekle yetinmek zorunda kaldık.

İletişim Yayınları

ÖNSÖZ

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Jön Türklük üzerine bir çalışma yapmak; aslında, büyük bir cesaret gibi görünebilir. Çalışmanın, doğal olarak böylesine geniş ve birinci elden taranması oldukça zor alanda, tüketici olmak gibi bir iddiası bulunamaz. Ancak bu konunun araştırılmasında ve diğer yakın tarih çalışmalarında, büyük bir pesimizm içine de düşmememiz gerekmektedir. Nitekim; belirli bir uğraş sonucunda, hiç değilse belirli bir çizgiyi yakalamamıza imkân tanıyabilecek belgelere ulaşmak, bunları gene belirli bir teorik bütünlük içinde yorumlayabilmek mümkün olmuştur.

Bu konudaki çalışmalarımızda pek çok kıymetli yardımlara mazhar olmuş bulunmamız; kuşkusuz, araştırmanın mevcut seviyesine ulaşmasını sağlamıştır.

İlk olarak; konu üzerinde, bu alandaki çalışmaları ülkemizde başlatanların başında gelen **Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya** ile çeşitli mekânlarda görüşmeler yapılmış ve kendilerinin ilginç önerileri, bu konuda önemli yararlar sağlamıştır. Gene konu üzerinde spesifik olarak Türkiye'deki en mükemmel araştırmayı yapmış bulunan **Prof. Dr. Şerif Mardin** ile de konu üzerinde iki görüşme yapılmış, bunlar da aynı şekilde büyük yarar sağlamıştır.

Bunların yanısıra; İ. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi öğretim üyelerinden **Prof. Dr. İlter Turan** ve **Doç. Dr. Cemil Oktay** ile çeşitli teorik yaklaşımlar çerçevesinde son derece yararlı bilgi alış verişinde bulunulmuştur. **Prof. Dr. İlter Turan** II. bölümü okumak zahmetine de katlanmış ve çok yapıcı eleştirilerde bulunmuştur.

Çalışmanın baskıya hazırlanması konusunda ise, İ. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Araştırma Görevlisi **Halil Taslak** büyük bir yardımı esirgememiştir. Kendisi hem ilk metinleri inceleyerek bu işlevi gerçekleştirmiş, hem de baskı sırasında yurt dışında bulunmam nedeniyle, bütün basım işlevini üstlenmiştir. Kendisine bu açıdan teşekkür borçluyum.

Gene bu çalışmalar sırasında İstanbul Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Görevlilerinden **Mehmet Ulucan, Aydın Babuna, Birsen Hekimoğlu** ve ayrıca **Melih Sabanoğlu** ve **Gülden Ayman**'ın büyük yardımlarını gördüm, kendilerine teşekkür ederim.

İncelemenin genellikle evraklara dayandırılmaya çalışılması, bu alanda da pek çok yardıma ulaşmaya çalışmamıza neden olmuştur. Başta Sayın **Muzaffer Akalın** ve **Niyazi Ahmed Banoğlu** olmak üzere **Gül Karlıdağ, Nurşen Mazıcı, Dr. Emel Esin, Benâl Nevzad Arıman** ve **Aslan Kaynardağ'ın** bu alanda hiçbir maddî karşılık sözkonusu olmaksızın büyük destek, yardım ve ilgileri görülmüştür.

Tasnifli evraklara ulaşabilme konusunda ise, en önce çeşitli konulara ilgimi çeken değerli araştırmacı **Hayri Mutluçağ**'a teşekkür etmek isterim. Bunun yanısıra, bilhassa Başbakanlık Arşivi'nde **Necati Aktaş, Veli Tola** başta olmak üzere, tüm personelin büyük yardımlarını gördüm. Aynı şekilde, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki çalışmalarıma **Doç. Dr. Günay Kut,** Tercüman Gazetesi Arşivi'ndeki çalışmalarıma da **Atilâ Çetin** yardımlar sağlamıştır.

Yurt dışındaki arşiv çalışmalarında ise, genellikle araştırılan konunun önemli olduğu kanaatine varan çeşitli kurumların burs sağlamak yolu ile gösterdiği yardımlara teşekkür etmek isterim. İlk olarak; 1982 Kış ve İlkbahar'ında Tirana'da Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti merkez arşivlerinde, T.C. Dışişleri Bakanlığı kanalıyla sağlanan bir bursla çalışma imkânı buldum. Sayın Büyükelçi **Berhan Ekinci** ile Tirana Büyükelçisi **Metin Karaca** bu alanda birer tarih araştırmacısının duyacağı heyecanla, bana büyük yardımlarda bulundular. Bu arşivlerde araştırma yaptığım sürece gördüğüm çok büyük konukseverliğin yanısıra, tarih uzmanı **Eleni Duka** ile arşiv müdürü **Thoma Murzaku** ve müdür yardımcısı **Reshad Alla**'nın yardımlarını belirtmek isterim. Bunun yanısıra, arşiv yetkilileri bana, hiçbir maddî karşılık kabul etmeksizin istediğim tüm dokümanların fotokopilerini de hediye etmişlerdir.

1984 Yaz'ında İngiltere'de British Council'in sağladığı imkânların da yardımıyla, arşiv ve kütüphanelerde konu ile ilgili kaynaklar taranmıştır. Buradaki dokümanların bazılarının fotokopilerinin sağlanması hakkında ise Fakültemiz eski dekanı **Prof. Dr. Vakur Versan, Dr. Rauf Versan,** Almanya'dan **Doç. Dr. Nezhun Ateş, Levent Güneş** ve A.B.D.'den **Dr. Hasan Kayalı**'nın yardımlarını zikretmek isterim.

Diğer arşivlerdeki çalışmalarda; Avusturya'da **Dr. Anna Benna** ve **Dr. Ernst Petrisch,** Cenevre Kantonu arşivlerinde **Micheline Tripet,** Alman Dışişleri Arşivi'nde **Dr. Maria Keipert** ve Yunanistan'da **Prof. Dr. N. Sarris**'in büyük yardımları görülmüştür. Fransa'daki çalışmalarda ise dostum, değerli araştırmacı **Dr. François Georgeon**'un her bakımdan sağladığı yardımlar ile kaynakların çoğuna ulaşmak mümkün olabil-

miştir. Gene; Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri üzerinde geniş bir araştırmayı yürüten **Dr. Esther Benbassa - Dudonney** İsrail'deki muhtelif arşiv kaynaklarından derlediği geniş kütüphanesini incelememize açmıştır. Bu ülke arşivlerindeki kaynaklara yapılan atıflar, kendisinin fotokopilerinden alınmıştır.

Bunların yanısıra, fakültemizde bulunan olumlu araştırma ortamının da, araştırmanın oluşumunu sağladığını zikretmek isterim. Bu alanda çok sayıda mikrofilm okuma sorunu ile karşı karşıya kaldığımda, talebim üzerine bir hafta gibi sürede, bir mikrofilm makinesinin odamda hizmetime verildiğini belirtirsem, gördüğüm yardımları daha yi belirtmiş olurum. Bundan dolayı fakültemizin eski ve mevcut dekanları **Prof. Dr. Vakur Versan** ile **Prof. Dr. Cumhur Ferman**'a teşekkürlerimi sunmak zevkli bir görev olacaktır.

Araştırmanın yayın ve basımı için her türlü yardımı gösteren İletişim Yayınları yöneticileriyle Teknografik Matbaacılık A.Ş. değerli personeline teşekkürü de borç bilirim.

Bütün bu çok değerli yardımların yanısıra, kuşkusuz en büyük minnettarlığım, uzun bir dönem müddetince, her şeyden önce İttihad ve Terakki ve Jön Türklerle uğraşan bir aile reisini büyük bir anlayışla karşılayan ve o'na sürekli destek veren eşim **Deniz Hanioğlu** ile kızım **Sedef Hanioğlu**'na olacaktır.

Bu çok sayıda yardıma, ilgiye ve desteğe karşılık kitabın tüm hatalarının ve daha iyi bir inceleme yapamama sorumluğunun da gene tarafımdan kaynaklandığını belirtmek isterim.

M. Şükrü HANİOĞLU
Kanlıca, 1985

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın Sunuşu :

Bilim ve meslek alanlarındaki gelişmelerini adım adım izlediğim **Dr. M. Şükrü Hanioğlu** ilk büyük yapıtından **(Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi;** İstanbul, 1981) beş yıl sonra, ikinci önemli eserini de vermiş oluyor. Bu özlü çalışmanın da düşün hayatımızda çok olumlu bir kabul göreceğine ve **dün'le yarın** arasında güçlü bir köprü kuracağına inanıyorum.

Dr. Hanioğlu, konusuna âşık bir araştırmacı olarak **Jön Türkler** dönemini incelemeye açmıştır.

Benim gibi bu döneme ucundan el atmış olanlar, bu konunun insanı şaşırtacak bir genişlikte, âdeta keşfedilmeyi bekleyen bir kıt'a boyutlarında olduğunu anlamış olmalıdırlar. Hiç çekinmeden, karşılaştığı engebeleri aşarak bu yeni kıt'anın sırlarını çözmek, **Dr. Hanioğlu** gibi en ufak ayrıntıyı ihmal etmeyen, enerjik, bıkmak usanmak bilmeyen, varolduğunu tahmin ettiği bir kaynağa ulaşabilmek için hiçbir özveriden kaçınmayan, titiz bir araştırmacının harcı olabilirdi. Olmuştur da. Bu eser iddiamızı kanıtlamaktadır.

Jön Türkler yakın tarihimizin bilinmezleri çok bir kategorisidir. Üstelik terim olarak özellikle Batı yazarlarınca iyi bir anlamda kullanılmamıştır. Osmanlı yazarlarının, Batılılardan da yararlanarak, ortaya koydukları ana çizgiler ve açıklamalar, yanlış olmasalar bile, belirli ve sağlam araştırma tabanına ve kaynaklara dayanmıyorlardı. Ancak son zamanlarda (başta **Prof. Şerif Mardin** olmak üzere) bazı özlü monografik incelemeler yapılmıştı. **Dr. Hanioğlu** işte bu noktadan, Dr. Abdullah Cevdet'in özgün ve gürültülü yaşamını incelerken çekiciliğine kapıldığı ortamı bu basamaktan yakalamış ve aydınlıklar getirmiştir. Araştırmacının karşısına dikilen dağ yirmi yıllık birikimin ögeleriyle yükselmiştir (1889 - 1909). Tırmanışın ne kadar zor olduğunu ilerideki sayfalar gösterecektir.

Dr. Şükrü Hanioğlu'nun yöntemi ileri sürdüğü tezlerinin anahtarlarını içermektedir. Yazarın amacı geniş fakat ihmal edilen bir perspek-

tif'tir. Araştırmacıya göre eğer sınırları belli (çizili) bir toplumsal mekanizmanın dinamiklerini ortaya çıkarmak istiyorsak, «ikili çatışma ve basit neden - sonuç ilişkisi» ile yetinmeyerek «çok yönlü bir ilişkiler sistemini» kurabilmeliyiz. Bu aynı zamanda bir keşiftir. Düzenli bir karmaşıklığın, bulunan parçalarla saptanmasıdır. Şu anlamdaki asıl sorun, bize göre, olaylarla (eylemsel ve örgütsel yapı) fikirler (ideolojik yapı) - kendisi **zihniyet** diyecektir - arasındaki çoğu ilk bakışta görünmeyen sayısız bağlantıların bir bir meydana çıkarılmasıdır. Bir kuyumcu işidir bu. Ve **Dr. Hanioğlu** tüm çalışmasını bu temel görüş üzerine «inşa» etmiştir. Şablon uygulaması ve dar yorumlama usullerini bir yana bırakarak, insan kafasını rahatlatarak yapmıştır bunu. Bulgularını fevkalâde bol bir arşivle ve dokümanla da beslemiştir.

Teknik zorunluluklar sonucu çalışmalarının tümünü sunamamıştır. Birinci cildi **Jön Türkler** döneminin bir kilometre taşı olan «1902 Kongresi»ne kadar getirmesi tartışılabilir. Ama bu seçiminde haksız olduğunu ileri sürmek de pek doğru sayılamaz. Konu üzerinde çalışmış olanlar, çok daha ilginç sorunlara bir an önce kavuşabilmenin aceleciliği içindedirler.

Şimdi sıra yeni araştırmacılardadır. Bu doyurucu eser geleceğin doğuruculuğunu da taşıyor. Bilinmezler tartışmaya açılmıştır.

Eski günlerin övgüsü içinde yeni kuşağın verimsizliğini ileri sürenler, haksız eleştirilerine bu kitapta yanıt bulacaklardır.

Genç bilim adamı **Dr. M. Şükrü Hanioğlu**, Jön Türkler konusunda, şimdiye kadarki bilgilerimizin dışında bize yepyeni bilgiler vererek, gerçek aydınlıklar getirmiştir.

Kutlamaya değer sorun da budur.

Tarık Zafer Tunaya

İÇİNDEKİLER

		Sayfa
Önsöz		VII
İçindekiler		XIII
Bölüm I :	**Giriş**	1
Bölüm II :	**Bir Zihniyet Olarak Jön Türklük : Kökeni ve Temelleri**	9
	Batıya Yönelim ve Düşüncelerin Değişimi	9
	'Bilim'in Osmanlı Düşüncesindeki Yeni Rolü	16
	Modernleşme Taraftarları, Bağdaştırıcılar ve Karşıtları ile Konumları	27
	Jön Türkler ve Modernleşme	35
	Jön Türk Düşüncesine Hakim Olan ve 'Bilim'e Bağlanan Kuramlar	51
	Ussallaşma Arzusu ve Sadakat Sistemiyle Çatışma	57
	Anayasacılık Fikri ve Temelleri	69
	Belgeler - Açıklamalar	73
Bölüm III :	**İttihad ve Terakki Cemiyetine Atfedilen Muhalefet Hareketleri**	75
	Siyasal Masonluk ve Faaliyetleri	75
	Osmanlı Islahat Fırkası (Parti Constitutionnel En Turquie) ve İttihad ve Terakki İle Olan İlişkileri	93
	Türk - Suriye Komitesi : Faaliyetleri, İttihad ve Terakki ile Olan İlişkileri	104
	Ülemanın ve Tarikatların Muhalefet Hareketlerindeki Rolü ve İttihad ve Terakki ile Olan İlişkileri	112
	Saray Darbesi Plâncıları ve İttihad ve Terakki ile İlişkileri	124
	Şahsî Hareketler ve İttihad ve Terakki ile İlişkileri	132
	Belgeler - Açıklamalar	140

Sayfa

Bölüm IV : **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin 1889 - 1902 Arasındaki Organizasyonu ve Faaliyetleri** 173

Cemiyetin Kuruluşu ve İlk Faaliyetleri 173
1895 Sonunda Faaliyetin Hızlanması ve Yurtiçi Teşkilâtı 184
Eylemler 184
Yurtiçi Teşkilâtlanması 193
Balkan Teşkilâtı 200
Avrupa Örgütünün 1896 Başlarındaki Faaliyeti ve Mısır'da Yeni Teşkilâtlanma 203
Avrupa Faaliyeti 204
Murad Bey'in Mısır Faaliyetleri 205
Murad Bey'in Avrupa'ya Dönüşü ve Cemiyetin Yeniden Örgütlenişi 209
1896 Darbe Girişimi ve İstanbul Teşkilâtı 214
Murad Bey'in Dönüşüne Kadar Jön Türklük 219
Merkez Faaliyeti 219
Mısır Şubesi 242
İstanbul Merkezi 247
Yurtiçi Taşra Teşkilâtı Faaliyetleri ve 1897 Darbe Girişimi 252
Balkan Teşkilâtı 262
1897 Contraxéville Anlaşmasından 1898 Anlaşmasına Kadar Cemiyet 265
Avrupa Merkezi 265
Mısır Şubesi 287
İstanbul Merkezi ve Yurtiçi Teşkilâtı 289
Balkan Teşkilâtı 295
Avrupa Merkezinin 1989 Sonu Faaliyetleri ve Saray ile Uzlaşma 304
Damad Mahmud Paşa'nın Firarına Kadar Jön Türklük 309
Avrupa Merkezi 309
Mısır Şubesi 331
Yurtiçi Faaliyetleri 334
Balkan Teşkilâtı ve Yeni Şube Kurma Girişimleri 340
Damad Mahmud Paşa'nın Firarından 1902 Kongresine Kadar Jön Türklük 342
Avrupa Merkezi ve Damad Mahmud Paşa'nın Eylemleri 342
Paris Merkezi ve Ahmed Rıza Bey'in Faaliyetleri 370
Cenevre'deki İcraatçı Grup ve Faaliyetleri 376
Mısır Şubesi ve Mısır Jön Türkleri 384
İstanbul ve Yurtiçi Faaliyeti 389
Balkan Teşkilâtı ve Faaliyetleri 390
Belgeler - Açıklamalar 395

Bölüm V : **1889 - 1902 Döneminde İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklerin Siyasal Düşünceleri** 604
Seçkinci Teoriler ve Jön Türklük 613
Dinin Toplumsal Rolü Karşısında Jön Türk Düşüncesi 619
Jön Türkler ve Siyaset 626

Bölüm VI : **İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklüğün 1889 - 1902 Dönemindeki Faaliyetlirinin Değerlendirilmesi** 645

Dizin 651

I

GİRİŞ

Türk Siyasal ve Düşünce Tarihi'nin incelenmesi, özellikle konuya teorik yaklaşım açısından, ilginç bir gelişme göstermiştir.

Genel olarak; bu konuları kapsayan incelemelerde, iki yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki; kuşkusuz, santimantalizmin etkisi ile tarihimizi kendi tasnifimiz sonrasında ortaya çıkan kategoriler etrafında yorumlamamızdır. Bu yaklaşımla yapılan araştırmalar; genellikle, baştan varolan sınırları zorlayamamakta ve aynı kategorileri yeni baştan üretmektedirler.

İkinci olarak ise; özellikle düşünce alanında, dışa hızla açılmamızı takiben, bir kısım batı teorileri çerçevesinde, kendi tarihimizi bunlar ile benzerlikler ve ortak noktalar bularak açıklamaya çalışan araştırmaların yoğunlaştığını izliyoruz.

Bu ikinci tip araştırmaların; kuşkusuz, tarihimize belirli bir teorik perspektif ile bakma biçiminde bir eğilimi gerçekleştirerek, olumlu bir katkıda bulunduklarını; ama, tarihimizin açıklanmasında fazla olumlu sonuçlar vermediklerini belirtmemiz gerekiyor. Bunlar da; eleştirdikleri santimantalizmin etkisi altında şekillenen birinci gruptaki çalışmalar gibi, bir süre sonra kendi kategorilerini yeniden ortaya çıkartmak dışında, bir açıklayıcılık ortaya koyamamışlardır. Bunun nedenleri ise, sözkonusu batı teorilerinin çok katı bir biçimde alınıp uygulanmaya çalışılması; bunların çok dar teorik kalıplarla ifade edilmesi ve ağırlığın araştırılan konudan ziyade, teorik çerçeveye verilmesinden kaynaklanmaktadır.

Annales ekolünün Türkiye'deki uygulanışı; kuşkusuz, ekonomik tarihimizin incelenmesi bakımından büyük yararlar sağlamıştır. Ama; bu alanda yapılan araştırmalar zengin vesika demetleri ile desteklenmedikleri ve zorlamadan kaçınmadıkları sürece; daha ziyade Osmanlı ekonomik yapısının çok kaba hatlarını ortaya çıkartmaktan öte bir sonuç vermemişlerdir. «Dünya Ekonomisi» çerçevesinde Osmanlı tarihinin ve sosyal yapısının açıklanmaya çalışılması da; aynı konuda, daha da mekanik açıklamalara kaçtığı için ben-

zer sonuçları vermiştir. Daha evvelce, Osmanlı toplumunu «Asya Tipi Üretim Tarzı» ile açıklama gayretlerinin sınırlılığı ve sathiliği de açıkça görülmüştür.

Burada söylenilmek istenilen, bir toplumsal yapının özelliklerinin her türlü teorik çerçeveden uzak bir yaklaşımla ele alınarak incelenmesinin gerekliliği değildir. Bu yaklaşımın ortaya çıkartacağı sonuçlar açıktır. Ama tarihimizi ve toplumumuzu, son derece mekanik ve o toplum hiç düşünülmeksizin ortaya atılmış olan teoriler ile incelemekte de bir sınır koymak; köşeleri bu teoriler ile belirlenebilecek sahada, özgürce, ilk elden kaynaklara inerek yorum yapmamız gerekmektedir. Gerçekleştirilmesi gereken diğer bir önemli nokta da, incelediğimiz olay ile düşünce çerçevesi olarak aldığımız teorilerin uyuşmayan yanlarını açıkça belirtmektir.

Yakın tarihimizi inceleyen eserlerde de aynı yaklaşımlar ağırlıklı olarak görülmektedir. Bu dönemi inceleyen eserlerin büyük çoğunluğu, yaklaşık bir asırlık dönemi, 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşması sonucunda ortaya çıkan bir ezilen-ezen ilişkisi ile açıklamaktadırlar. Bunun ne kadar yetersiz olduğunu açıklamaya dahi gerek yoktur. Sonuçta yine aynı kategoriler def'atle karşımıza çıkmakta, bunun dışında ise hiçbirşey açıklanmış olmamaktadır.

Burada belirtilen ezilen-ezen ilişkisinde olduğu gibi, ortaya çıkan diğer sonuçlar da son derece basittir. Birbiriyle çatıştığı varsayılan ve hemen ikili bir biçime dönüştürülen gruplar ortaya çıkmakta ve toplumsal yaşam ile tarihî gelişmeler; bunlar ile, gayet mekanik bir biçimde açıklanmaktadır. Örneğin; asker, ûlema, eşraf, âyân, Saray, halk bu çatışmaların aktörleri olmakta; sonunda birbirine karşı çatışan ittifaklar içinde bulunan ikili gruplar geliştirilmekte ve sorunlar çözülmektedir.

Sözkonusu yaklaşımın; her türlü iç dinamiği gözardı etmesinin ve açıklayıcılığının çok zayıf olmasının yanısıra; bir problemi daha bulunmaktadır. Burada sözedilen aktörlere dikkat edersek, bunların pek çoğunun kendi iç dinamiklerinin de ihmal edilemeyecek kadar önemli olduğu görülür. Örneğin; ûlema çok parçalı bir bütündür. Aynı durum tarikatlar için de sözkonusudur. Bu durumda; onların tekil ittifaklar içinde yerlerini alabilmeleri son derece güçtür. Çalışmamızda da örneklerini izleyebileceğimiz gibi; bunları, çeşitli durumlara göre birbirine karşıt oluşumlar içinde görebilmek mümkün olmaktadır.

Bunların yanısıra; gerek birinci, gerekse de ikinci kategoride tasnif ettiğimiz, tarihimizi açıklamaya çalışan yaklaşımların bir diğer ortak noktası, teoriler veya geliştirilmiş olan sınıflamalar dışında kalan ve açıklanamayacak kısımları tamamen ihmâl etmeleri ve âdeta olağandışı bir sapma olarak algılamalarıdır. Abdülhamid II dönemini açıklamaya çalışan eserlerin çoğunda bu eğilimi görmek mümkündür. Burada işlenen kurgu; toplumda hiçbir desteği olmayan baskıcı bir iktidarın, ışık taşıyıcıları tarafından mağlub edilmesi ve eski, iyi çizgiye dönülerek tarihin gidişindeki sapmanın önlenmesi şeklindedir. Bu açıklama biçimi, kesinlikle suçlu olarak kabul edilen bir mekanizmanın, toplumsal bir anlamsızlık veya izah edilemeyen olağanüstü bir

durum nedeniyle ortaya çıktığını belirterek; onun, açıklanmaya dahi değecek durumunun olmadığını varsaymaktadır.

Bu dönemdeki yönetimi beğenmek yahut beğenmemek tamamen ayrı bir keyfiyettir; ancak olayı açıklamak istiyorsak, yukarıdaki biçimde bir yaklaşımın bize faydası bulunmamaktadır. Nitekim Tanzimat'ın uygulanmasını inceleyen bir araştırma, bunun toplumda hiç de zannedildiği kadar olumlu destekler görmediğini; aksine, önemli sosyal tepkilere neden olduğunu bize göstermektedir.[1]

Bu arada, aynı alanda kendi kategorilerimizle tarihi açıklama alanında ortaya çıkan diğer bir özellikten de bahsetmemiz gerekiyor. Bu da; tarihi ve sosyal gelişmeleri, şahıslar etrafında açıklama arzusudur. Kuşkusuz bu arzu; ciddî psikolojik yaklaşımlarla desteklenmiş olsaydı; belki de, bize konuyu izah etmek için önemli bir kapıyı açabilirdi. Ama; bunların, büyük çapta bir övme-yerme ile kişilerin rollerinin abartılmasından öteye gitmediğini belirtmemiz gerekiyor.

Her iki tipteki araştırmalarda tesadüf edilen bir diğer sorun ise; belirli ve yeni bir düşüncenin kökeni olarak kabul edilen fikirlerin keşfedilmesi alanında ortaya çıkmaktadır. Klâsik Siyasal Düşünceler Tarihi (Siyasal Teori)'nin de böyle bir yöntemle çalıştığı doğrudur. Örneğin bu yaklaşım; Rousseau'yu anlatırken, onun kişiye değerlerini veren kurum olarak topluluğu kabul etmesinin Aristo'dan mülhem olduğunu işleyerek, konuyu izaha çalışır. Ancak, bu alandaki benzetmelerin çok hassas yapılması gerekmektedir. Nasıl, Winstanley'in düşüncelerini okuyan bir okuyucu, onunla modern sosyalizmin fikrî alandaki ilk öncüsünün ortaya çıktığını iddia edemezse; biz de, bu alanda dikkatli olmayıp, genellikle düşünce tarihinde çokça varolan benzeyişleri zorlayarak yorumlara tabi tutarsak; anlamlı görünebilen, fakat hiçbir açıklayıcılığı olmayan benzetmeler yapmış oluruz. Nitekim; sözkonusu yaklaşımların dışında olarak, Türkiye'de belli bir düşünce eğiliminin gelişimini inceleyen bir eserde, II Meşrutiyet'in ilk dönemindeki sosyalist hareketler ile onun temsilcisi **Osmanlı Sosyalist Fırkası** ve reisinin, gerçek anlamda bu kuram ile hiçbir ilişkilerinin bulunmadığı gösterilmiştir.[2]

Nihayet; tarih araştırmaları yapılırken karşılaşılan en büyük sorun bizim yakın tarih incelemelerimizde de karşımıza çıkmakta olan; incelenen dönemin koşulları gözönüne alınmaksızın, onun içinde yaşadığımız gerçekliğin değer ve inanç sistemleri ile değerlendirilmesidir.

Nasıl ki; günümüzde sürekli yerilen bir durum olmasına karşın; Eski Yunan'da, sosyal gerçekliğin bir parçası olarak kabul edilen köleliğin, Yunan düşünürlerince neden eleştirilmediğini (ya da Platon'un yaptığı gibi, ondan bahsetmeye bile gerek görmediğini) kınayarak, anlamsız bir tutum içine girersek; belli bir dönemin Osmanlı yöneticilerine de, milliyetçi bir politika izle-

(1) Halil İnalcık, «Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri,» *Belleten*, C XXVIII, Sayı: 112, (Ekim, 1964), ss. 623-649

(2) Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 3. Basım, Bilgi Yay, (Ankara: 1978), ss. 41-43.

medikleri için eleştiriler yöneltmekle aynı hataya düşmüş oluruz. Osmanlıcılık siyaseti; bugün, bize çok saçma ve sonucu zaten belli olarak görünebilir. Ama; o dönemin yöneticileri açısından, bunun son derece mantıkî ve yegâne çözüm olarak algılandığına da kuşku yoktur. Buna karşılık, Tanzimat olayını incelemek amacıyla yazılan çok ciddî bir eserde dahi, temel problematiğin «Neden Tanzimat, Cumhuriyet'in yaptıklarını gerçekleştiremedi?» olması, bize bu yaklaşımın yaygınlığını göstermektedir.[3]

Yakın tarihimizin özel bir kesiti olan inceleme konumuz, daha önce çeşitli yaklaşımlarla ele alınmıştır. 1950'lere kadar konu, harekete katılanların hatıraları ve **Ahmed Bedevî Kuran**'ın, üstün bir gayretle topladığı çeşitli dökümanları neşretmesinden öteye gidememiştir. **Kuran**'ın teorik bir problematiğinin bulunmayışı ve harekete katılan karşıt gruplardan birisinin temsilcisi olması, eserlerinin gücünü etkilemektedir. Ancak; tartışılamayacak durum, ortaya gerçekten önemli belgelerin çıkarılmış bulunmasıdır. **Kuran**'ın bu ikinci sorunu; Kâmil Paşa'nın torunu olmasından dolayı, konuya çok taraflı olarak yaklaşan **Hikmet Bayur**'da da bulunmaktadır.[4]

Daha sonra **Tunaya**'nın, bu alandaki öncü çalışmalarından bahsetmek gerekiyor. Konu üzerindeki özgün bir makalesinin yanısıra;[5] mevzu, kendisinin çeşitli kitaplarının bölümlerinde de, iç dinamiğe ağırlık verilerek ve siyasal düşünceler tahlil edilerek incelenmiştir.

Ardından, konu **Ramsaur**'ın çalışması ile ciddî bir biçimde ve özgün olarak ele alınmıştır. Bu eser; gerçekten de, konunun önemli klâsiklerinden biri haline gelmiştir. Üstelik, o dönemde yaşayan bir kısım Jön Türklerin, konu hakkındaki hatıralarının derlenmesi de büyük önem taşımaktadır. Ancak; bunun dışında, eser genellikle batı kamuoyunun Jön Türk hareketini değerlendirmesini yansıtmaktadır.[6]

Bunu takiben; **Mardin**'in çalışmaları ile konu, siyasal düşüncelerin analizi bakımından gerçekten çok mükemmel bir biçimde incelenmiştir. Jön Türklerin siyasal düşüncelerinin analizi bakımından, bu araştırmalarda tespit edilmiş olan sınırları zorlayabilmek bir hayli güçtür.

Bundan sonraki çalışmalarda ise, konu daha ziyade belirli teorik çerçevelerin kullanılması ile birlikte, genellikle yabancı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmalar da temel varsayımları olarak; Türk araştırmacıların, olayı kendi kendilerince koydukları kategoriler ile incelediklerini, halbuki konunun mutlaka bir teorik perspektifinin bulunması gerektiğini almışlar-

---

(3) *Tanzimat I*, (İstanbul: 1940).

(4) Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, Kısım. IV, TTK Yayınları (Ankara: 1974) hareketi incelerken sürekli olarak olaya İttihatçıları eleştirmek perspektifinden bakmaktadır.

(5) Bkz. Tarık Zafer Tunaya, «Türkiye'nin Gelişme Seyri İçinde 'İkinci Jön Türk' Hareketinin Fikrî Esasları,» *Prof. Tahir Taner'e Armağan*, (İstanbul: 1956), ss. 167-188.

(6) E.E.Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, (İstanbul: 1972), İlk İngilizce baskı, 1957 tarihlidir.

dır. Fakat, burada ağırlığın daha ziyade teorik çerçeveye kaydığı gözlenmektedir. **Petrosyan**'ın çalışması; bu alanda yapılan zorlamalar ile belli bir toplumsal hareketi, bir teorinin kalıplarına uydurmak yolundaki yaklaşıma güzel bir örneği teşkil etmektedir.[7] Bu yaklaşım; taşıdığı sorunların yanısıra, âdeta **orientalism** dediğimiz bakış açısında olduğu gibi, yabancı bir toplumsal gelişmeyi başka bir toplumsal gözlükle okumaya çalışma yaklaşımına da yöntem açısından büyük bir benzerlik göstermektedir.

Daha yakın dönemde konuya **Quataert**'ın, olayın ekonomik yönünün de araştırılması gereğini vurgulayan çalışmalarıyla yaklaşılmıştır. Araştırmacı, bu yaklaşım çerçevesinde Jön Türk hareketinin incelenmesini dahi, eski ve yeni yaklaşımlar olarak tasnif etmiştir.[8] Sözkonusu yaklaşım; Jön Türk hareketinin içinde geliştiği iktisadî iklimi araştırdığı sürece bize önemli bir konuyu açıklamış olmaktadır.[9] Ancak, bu alandaki yaklaşımın 1908'in ekonomik koşullarının ihtilâle doğrudan neden oldukları şeklindeki bir neden-sonuç ilişkisine çevrilmesi, biraz talî bir eksenin ana bir çizgi haline getirilmesi olmaktadır.

Böyle bir yaklaşım; en azından 1895'den itibaren, her yıl çeşitli bölgelerde veya merkezde başlayan ve başarıya ulaşamayan, çok çeşitli gruplara mensup kimselerin aktif roller oynadıkları girişimleri açıklamakta bize tatminkâr bir çerçeve sunamamaktadır. Aynı şekilde, 1908 İhtilâlinin neden Selânik'de örgütlenen bir cemiyetin organizasyonu ile gerçekleştirildiğini açıklamaya çalışan ve büyük bir emek mahsûlü olan bir çalışma da benzer sorunları taşımaktadır.[10] Bu çalışma da bize 1906 sonrasındaki teşkilâtın küçük bir bölümünün organizasyon koşullarının anlaşılmasında yardımcı olabilmektedir, ama aynı örgütün daha önce tarikatlar aracılığı ile Hama ve Humus'da nasıl kurulduğu ve örgütlenebildiği sorusunu cevaplayamamaktadır.

Burada; kuşkusuz, söylemek istediğimiz sosyal çevre ve ekonomik koşulların hiçbir etkisinin bulunmadığını belirtmek değildir. Ama, bunları şimdiye kadar yapılanlardan çok daha geniş bir perspektifte ele almak ve iç dinamiğin diğer belirleyicilerini devre dışı bırakmadan; ikili bir çatışma veya basit neden-sonuç ilişkisi yerine, çok yönlü bir ilişkiler sisteminin özelliklerini ortaya koyabilmektir.

İttihad ve Terakki ve Jön Türklük konusunda bir çalışma yapmaya gay-

---

(7) Yuriy A. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Bilgi Yay, (Ankara: 1974).

(8) Donald Quataert, «The 1908 Young Turk Revolution: Old and New Approaches,» *MESA Bulletin*, (1979), ss. 22-29.

(9) Donald Quataert, «The Economic Climate of the 'Young Turk Revolution' in 1908.» *The Journal of Modern History*, Vol. LI, no.3, (Eylül 1979), ss. 1147-1161.

(10) İlhan Tekeli-Selim İlkin, «İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Belirleyiciliği,» *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (Ankara: 1980), ss. 351-382.

ret ederken; yaklaşım olarak; yukarıda belirtilenler ışığında bir yol tutulmaya çalışılmıştır. İlk olarak soruna bir zihniyet problematiği çerçevesinde yaklaşılmış[11] ve iç dinamiğin ayrıntılı bir incelemesinin yapılmasına gayret gösterilmiştir. Ayrıca; Jön Türklüğün ortaya çıkışında önemli etkisi olan Abdülhamid II yönetimi ve onun toplumsal dayanaklarının da bu alandaki özelliklerinin tespiti ile konuyu daha fazla aydınlatmaya çaba sarfedilmiştir. Bu bölümde Weber'in ifade ettiği düşünce sistematiğinden etkilenildiği açıktır. Ancak; sözkonusu etki, yalnızca bir mekanizma kullanımı olarak ele alınmıştır. Yoksa; araştırmanın, Osmanlı toplumsal düzeninin «patrimonyal» olduğu gibi bir sonucu ispata çalışmak şeklinde bir gayesi bulunmamaktadır. Böyle bir tanımın da yukarıda sayılan örneklerdeki hataları içermediğini söylemek mümkün değildir.

Başka bir deyişle; «patrimonyal» tanımı, bize belirli bir toplumsal yapının sınırlarını belirtmekten öteye bir açıklama getirmemektedir. Burada yapılması gereken; patrimonyalliği ispat değil, sınırları çizili toplumsal mekanizmanın dinamiklerini ortaya çıkartabilmektir.

İttihad ve Terakki ve Jön Türklük daha ziyade; ya 1908 öncesinin koşullarını ve örgütlerini incelemek ya da bu tarihten sonra Cemiyeti (ve fırkayı) iktidarda tahlil etmek biçiminde ele alınmışlardır.[12] Araştırmamız da; buna uygun bir çerçeveyi kendisine temel alarak, 1889-1909 arasında örgütün faaliyetlerini ve etrafında oluşturduğu düşünceleri incelemeye çalışacaktır. Kuşkusuz, bu tarihler içinde titizlikle kalabilme imkânı yoktur. Ama; Cemiyet'in iktidara geçtiği ilk dönem sonrasındaki evreleri, araştırmamız dışında kalmaktadır. Bunun oldukça zor ve ayrı bir çalışma alanı olduğu kanaatındayım.

Şimdiye kadar konumuzda yapılan araştırmalar; **Kuran**'ın, özelliği belgeleri sunmak olan çalışmaları bir yana bırakılırsa; birinci elden kaynakları oldukça sınırlı olarak kullanmışlardır. **Ramsaur**'ın çalışması; belirttiğimiz gibi; harekete katılanların mektupları dışında yabancı kaynakları kullanmıştır. **Tunaya** ve **Mardin**; ağırlığı, daha ziyade yayın organlarındaki siyasal düşüncelerin analizine vermişlerdir. 1908 sonrasını inceleyen yayınlar arasında sivrilen **Ahmad**'ın eseri[13]; genellikle, İngiliz vesikalarına dayanılarak yazılmıştır. Bunun yararı açıktır; ama, bu vesikalar İttihad ve Terakki'nin orijinal ve Türk arşivlerindeki önemli vesikalar ile desteklenmedikçe, beklenen açıklayıcılığa sahip olamazlar. Özellikle ele aldığımız birimin gizli bir teşkilât

(11) Osmanlı yakın dönem siyasal gelişmelerinde yöneticilerin zihniyetinin önemini vurgulayıp konuyu inceleyen geniş bir makale daha önce Mardin tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Sherif Mardin, «The Mind of the Turkish Reformer 1700-1900,» Sami A. Hanna ve H. Gardner(der.), *Arab Socialism: A Documentary Survey*, Utah Press, (Utah:1969), içinde, ss. 24-48.

(12) Her iki dönemi de kapsayan genel nitelikli bir çalışma, Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yay, (İstanbul: 1980)dir.

(13) Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish* Politics 1908-1914, Clarendon Press, (Oxford: 1969).

oluşu; onun resmî gazetelerinde açıkladığı hususlar ile dahi farklı politikalar izleyebilmesi sonucunu doğurmuştur. Örneğin; Cemiyet Türkçü politikalara yönelmeye başladığı zamanlarda; sürekli olarak; resmî yayın organlarında Osmanlıcılığın savunmasını yapmıştır. Bu alanda ilk elden kaynaklara inmezsek, yapacağımız yorumlar gerçeği aksettirmeyebilme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar.

Bundan dolayı araştırmamızda; özellikle örgütsel yapı ve faaliyetler alanında ilk elden kaynakların kullanılmasına çalışılmıştır. Bu alanda en çok; «Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti Merkez Arşivleri»ndeki belgelerden yararlanılmıştır. Burada; 1889 daki kuruluşun 1/1 numaralı üyesi İbrahim Temo'nun sınırlı evrakı ile, çok daha büyük önem taşıyan İshak Sükûti'ye ait evrak bulunmaktadır. Sükûti'nin organizasyon sorumlusu olarak; hemen hemen her üye ile düzenli muhaberatının bulunması ve Cemiyet'in arşivcisi göreviyle de önemli vesikaları toplaması neticesi olarak; gerçekten bize çok konuda ışık tutan bir belge yığını, bu açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca; Ahmed Rıza Bey gibi, Cemiyet'in ilk faaliyetlerinden itibaren sürekli önemli roller oynayan bir Jön Türk ile Bahaeddin Şakir Bey gibi 1906 sonrasında örgütü yeniden şekillendiren bir liderin evraklarından da yararlanılarak, dönem aydınlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle çalışmanın ikinci cildi; Bahaeddin Şakir Bey'in evraklarına dayanılarak yazılacaktır. Ayrıca; bu alanda diğer bazı Jön Türklerin de evraklarından yararlanılmıştır. Bunun yanında; başta «Başbakanlık Arşivi» olmak üzere, yerli ve yabancı arşivlerden yararlanılarak, açık kalan noktalar ve bilhassa, olayın bir diplomasi problemi haline geldiği evrelerdeki boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. Doğal olarak; böyle bir konuda, belgeler bakımından tüketici olmaya imkân bulunmamaktadır; ama, elde edebildiğimiz evraklar, bize anlamlı ve tutarlı olarak kabul edilebilecek bir çerçeveyi çizdirebilmektedir.

Çalışmanın iki cilt olarak hazırlanması, yalnızca genişliğinden kaynaklanan teknik bir zorunlulukdur. Bunun için 'İttihad ve Terakki ve Jön Türklük' konusunun bölünebileceği en anlamlı yer olarak görünen 1902 kongresi, iki cilt arasındaki sınırı oluşturmuştur.

Ancak; her iki cildin de, tek bir incelemenin parçaları olarak kabul edilmeleri gerekmektedir. Aynı şekilde; araştırmanın bir bibliyografyası bulunduğundan ve bunu bilhassa arşiv materyali bakımından bölmek imkânsız olduğundan, birinci cildin sonunda bibliyografya verilmemiştir. Çalışmanın tümünü kapsayan bir bibliyografya, ikinci cildin sonunda verilecektir.

Birinci cilt; giriş bölümünden sonra, Jön Türklüğün bir zihniyet problematiği çerçevesinde incelendiği ikinci bölümle devam etmekte, bunu şimdiye kadar önemli yanılgılara yol açan ve «Jön Türk hareketi» şeklinde **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'ne atfedilen hareketlerin ortaya çıkarılmasının amaçlandığı üçüncü bölüm izlemektedir. Daha sonra; cildin en geniş bölümü olan ve 1889-1902 arasındaki siyasal faaliyetler ve örgüt organizasyonunun incelendiği dördüncü bölüm gelmektedir. Bu bölümün genişliği nedeniyle, okunmasını

kolaylaştırmak için konu ile ilgili belgeler, bölüm sonunda toplanmıştır. Ancak; diğer bölümlerde az miktarda gerçekleşen bu duruma karşılık, belgeler metinle paralel olarak gözden geçirilmezse, anlama boşlukları doğabilecektir. Nihayet; 1889-1902 arasında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin etrafında oluşan siyasal düşüncelerin analiz edildiği beşinci ve 1889-1902 dönemindeki faaliyet ve düşüncelerin genel bir değerlendirilmesinin yapıldığı altıncı bölümler ile ilk cilt sona ermektedir. Ancak; bu son bölüm genel bir sonuç değildir. Kitabın genel sonucu ikinci cildin sonunda verilecektir. Bu açıdan, bunu bir ara değerlendirme olarak kabul etmek gerekmektedir.

II

BİR ZİHNİYET OLARAK JÖN TÜRKLÜK: KÖKENİ ve TEMELLERİ

Jön Türklüğün ortaya çıkışı, İttihad ve Terakki örgütünün Türk Siyasal yaşamında oynadığı rolleri incelemeye başlamadan önce; üzerinde durulması gereken en önemli husus; hareketin düşünsel çerçevesinin çizilmesidir. Sonra; başta bu örgüt olmak üzere, onların teşkilâtlanmalarına ait gelişmelerin anlaşılması çok daha kolay olacaktır.

Bu konuda yapılması gereken Jön Türklük diyebileceğimiz zihniyetin temel ve köklerinin ortaya konulmasıdır. Aksi halde, bu kimselerin ve örgütlerinin alışılmış şema ve şablonlardaki pek de uygun olmayan rollerine geçirilmeleri, bize hiçbir açıklayıcı çerçeve getirmez. Zihniyet sorununun derinlemesine bir analizinin yapılmasının bize sağladığı açıklayıcılık, **Ülgener**'in iktisadî çözülmeyi ele alan yapıtında bütün berraklığıyla görünmüştür.[1] Yakın dönem Osmanlı tarihini bütün iç dinamiklerini bir kenara bırakarak; vurguladığımız gibi; 1838 İngiliz ticaret anlaşması ve bunun sonucunda ortaya çıkan bir ezilen-ezen ilişkisiyle açıklamak bize fazla tatminkâr bir çerçeve çizmekten çok uzak olmaktadır. Kuşkusuz, ekonomik gelişmelerin hiçbir toplumsal belirleyiciliği olmadığı iddia edilemez; ancak, sözkonusu çerçeve bize Osmanlı yöneticilerinin neden belirli ekonomik tercihlere yöneldiğini açıklayamamakta ve bu alanda olabilecek iç dinamikleri de tamamen göz ardı etmektedir.

Jön Türklük olayının ortaya çıkışını açıklamak için çizmemiz gereken düşünsel çerçevede üzerinde durmamız gereken ilk nokta; kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerindeki modernleşme çabalarının, toplumda seçkinler arasında ortaya çıkarttığı tartışma ve bölünme ekseni ile Jön Türklerin bu eksende aldıkları yer olmalıdır.

BATIYA YÖNELİM VE DÜŞÜNCELERİN DEĞİŞİMİ :

Jön Türkleri konu alan ve hareketin üzerinden uzun bir süre geçmeden

(1) Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası: Fikir ve Sanat Tarihi Boyu Akisleri İle Bir Portre Denemesi*, (İstanbul: 1981).

yayınlanan yerli[2] ve yabancı[3] yazarlara ait eserleri incelediğimizde; karşımıza ilginç bir nokta çıkmaktadır ki, bu da Jön Türklüğün Osmanlı İmparatorluğundaki modernleşme hareketlerinin bir halkası olarak görüldüğüdür. Salt Jön Türklerin siyasal organizasyonlarını incelediğimizde pek tutarlı görünmeyen bu tutum, konunun derinliklerine inildiğinde ilginç ve anlamlı bir bağlantıyı karşımıza çıkartır.

Batıya doğru yönelimin başlamasından elli sene sonra yazılan ilginç bir eserde; bunun nedeninin, «hüsn-i tedbir âsârımıdır, yahud mecburiyet nedeni midir» şeklinde bir soru ile, ne olduğu ortaya atılmıştı.[4] Aslında cevap bunların her ikisine de doğrudur demek şeklinde beliriyor.

Osmanlı yöneticilerinin Batıya ilk yönelimleri; kuşkusuz, bir zorunluluk sonucu olmuştu. Bu konu; yâni devletin probleminin «yeni usûl»u bilen «küffar»a yenilmekte olduğu kanaatinin yaygınlaşması,[5] en azından Rus Çarlığının yaptığı gibi, çevreye farklı ve alıcı bir bakışın gerekliliği görüşlerini orya çıkartmıştır. Mehmed Emin Behic'in ifadesiyle :

> «....*seksen yüz sene mukaddem, içlerinden Çar nâmında zuhur eden şahs mütecessis ve zeki ve şeytan.. bir kâfir-i cerî olduğundan etrafında olan devletlerin hâl ve şiâr ve çünki nizâm ve etvârlarını taharriye sarf-ı efkâr ederek ve umûr-i riyaziyeden olan fünûn-i hendese ve coğrafya ve siyaset-i mülk ve hasânet-i kal'a ve ilm-i deryâ maddelerinde mahir ve bâhusus imâl-i eşyaya kadar nice nice erbâb-ı ulûm ve eshâb-ı sanayi' birer takrîb ile ıtmâ' ve ignâ ve celb ve iltifât eyleyerek başlarına tokmak ile darb olunsa pek kolay maddeyi on yılda öğrenmeğe isti'daddan beri hayvân-ı bîizân olan Mosko milletini otuz kırk sene zarfında terbiye ile zü-fünûn etmek ve halefleri dahi ol esere iktifa ile sürüb gitmek mülâbesesiyle müddet-i yesirede sair beş yüz, bin senelik devletlere ta'riz derecesini kesb etdiği bâis-i hayretdir..... Havza-i hükümet-i Devlet-i Aliyye ve betahsîs dar-ül-saltanat-ı seniyede olan muâşır-ı Müsliminin medenisi*

---

(2) Örnek olarak bkz. Dukaghin-zadeh Basri Bey, *Le Monde Oriental et L'Avenir De La Paix*, Libraire Académique, (Paris:1920), ss. 3-10.

(3) Bkz. Paul Fesch, *Les 'Jeunes-Turcs'*, Paul Paclot, (Paris: *[1909]*), ss. 15 v.d.

(4) *Avrupa'dan Düvel-i Muazzamadan Addolunan Fransa ve Rusya ve İngiltere ve Avusturya ve Prusya Devletlerinin ve Sair Zayıf ve Sagir Düvelin Ahvâl ve Keyfiyet-i Mülkiyelerine... [Dair] Bir Kıt'a Risâlenin Tercümesi*, Topkapı Sarayı Kütübhanesi R. 1615, v. 2. Aynı şekilde eser Osmanlı yönetiminin Avrupa hakkında artan boyutlara varan bilgi toplama isteğinin de güzel bir örneğidir. Bu yönüyle krş. *İcmâl-i Ahvâl-i Avrupa*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1648, *passim*.

(5) Bkz. İbrahim Müteferrika, *Usûl-ül hîkem î nizâm-ül âlem*, İÜK-TY. 6694. v. 19-20. Cevdet Paşa ise durumu şöyle yorumlamaktadır. «Bir vaktden berü vaki olan seferlerde asakir-i İslâmiyenin mütevaliyen zuhurâ gelen perişanlığı erkân-ı devletê badi-i telâş ve endişe olarak... *Tarih-i Cevdet*, Cild-i Sâdis, matbaa-i Osmaniye, (Dersaadet: 1309) s. 4.

şöyle dursun edî bedevisi taife-i efrancin en âkilinden müstaidd olduğu....»[6]

veya Rasih Efendi'nin anlatımıyla:

«...Yüz üç tarihinde İmparatorluğu nasb ü intihâb olunduğu hilâlde Rusya'nın her halde fünûn ve hiref ve sanayiî nakıs ve nâtamam ve bilcümle idare-i umur-i mülkiyesi ve askeriyesi bir rabıta-i intizam olmağla memleketinin nizâmı ve ale-l-ıtlâk hey'at-ı mülkiyesini suret-i melhûze-i mergûbesine ifrağ ve tebdili ancak binnefs Avrupa memâlikini keşt ü güzâr ile sair devletlerin idare-i umur ve rabıta-i asâkir ve cumhurlarını rey-ül-ayn müşâhede ve tahkik ve zabt ü rabt-ı memâlik ve ahali ve asakire lâzım ve mühimm olan halât ü keyfiyâtı muayene ve tedkik hususuna muhtac olduğunu mülâhaza etmekle tebdil-i hey'et ile İsveç ve Nemçe ve Frençe ve İngiltere memleketlerine seyahat ve tahsil-i fünûn ve maarif ve elsine-i mütenevvîa ve her bir devletin revnâk ü kemâlini mucib olan keyfiyat-ı adide-i saireye âşinâyı ve maharet-berle Rusya'ya avdet edüb kadimden mukarrer, devletinde mustakarr olan merâsim ve kavaidin ekserisini tağyir ve tebdil ve emr-i ticareti tervîc ve tekmîl ve sınuf-u askeriyesini tertîb ve fünûn-i harbiyeyi tefhîm ve ta'lim ve edevat ve levâzım-ı herriye ve merâkib-i bahriyesini tanzim ve ahali-i diyârının ziyy ü libaslarını değişdirmek ve sakallarını kesdirmek mertebelerine varınca tehdidini ika' ederek...»[7]

sorun Batı'ya yönelmenin gerekliliği ve onun çeşitli yöntemlerinin Osmanlı ülkesinde de uygulanması olarak ortaya konulmaktadır.[8] Nitekim, askerî alanda

(6) Mehmed Emin Behic (öl. 1224/1818-9), *Sevanih el-Levâyih*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H. 370, v. 65/a-b. Krş. *Lâyihâ-i Tatarcıkzâde Abdullah Molla Efendi*, (1228), İÜK-TY, D. 2 6930 (v. 200-300 arası), v. 202.

(7) [Rasih Mustafa Paşa], *Sefâretnâme-i Rasih Efendi*, İÜK-TY. 3887, v. 7/b, 8/a. Paşa, Yaş Muahedesi sonrasında (1792) ikili ilişkilerin tesisi çerçevesinde Rusya'ya gönderilmiştir. Kuşkusuz, daimî elçilik tesisi fikri bile «Avrupa Kaidesi» çerçevesinde hareket etme gibi bir zihniyet değişikliğine işaret eder: «Avrupa'nın terakkiyat-ı cedîdesi ve Devlet-i Aliyyenin vaktü hali iktizasınca düvel-i Avrupa ile peydâ olan revabıt-ı adîde-i düvel-i Avrupa kaidesince sefaret usûlünün vaz' ve te'sisini...» Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, TTK. Yayınları; (Ankara: 1968), s. 168.

(8) Çarpıcı bir örnek için bkz. *Taife-i Nasâranın Sefer ve Harb ü Darb ve Hıfz-ı Memlekete Müteallik Bası Tedbirleridir ki Tercüme Olunub İşbu Sefahata Şebt Olundu, İÜK-TY*, 3984 (içinde v.1-11 arası). Askerlerin nasıl olması gerektiği, sayısının nasıl saptanacağı gibi hususların başta Fransa olmak üzere yabancılar örnek alınarak verilmesi için ise bkz. *Tahrir-i Asker Maddesine Dair Lâyihadır*, Süleymaniye, Hüsrev Paşa, no.807-10 m. v. 29-32.

batılılaşma çabalarının başlamasından itibaren konuya; çeşitli yeniliklerin İslâmî olduğunu belirten ifadeler ile birlikte;[9] Batı'yı öğrenerek üstün olma şeklinde yaklaşılmaya başlandığını görüyoruz.[10] Konuya bu şekilde yaklaşım, gitgide bir üstünlüğün; kendi geriliğinin de farkına varan bir biçimde; anlatımlarını karşımıza çıkartmaktadır:

> «....*Avrupa devletlerinin mecmu'unda cenk için mahsus mektebler vardır.* Akademiya Militer *derler. Akademiya mekteb, militer asker ma'nâsınadır. Ol mekteblerde san'at ve ilm ü ma'rifet gibi harbe müteallik her ne kadar ilm ü fen ve ma'rifet ve san'at var ise âni ta'lim ederler.... Mezbûr akademiyada olvakt yüz otuz bir şakird mevcud olub yaz ve kış günlerine göre onda olan etfalin günde her bir saatini bir ilme ve bir ma'rifete tahsis etmeleriyle bir hafta içinde olan üç gününde dahi birer saat istedikleri kitabları mütalâa eylemeleri için mahsus içinde bir muazzam kütübhâneleri dahi vardır. Binaenaleyh ibtida bizi kütübhânelerine götürmeleriyle aslında frenkçe bir kitâb defteri tahsîl etmiş idim... Ve birer birer cümlesini getirüb iraet etdiler. Biz dahi içinde olan resimleri mütâlâa ve gûya okur şeklinde biraz nazar edüb yine ellerine verdim. Bu kitablar bizim mesmu' ve malûmumuz olan kitablar olmağla Avrupa' da bunlardan sonra dahi alâ ve mu'teber olarak kütüb te'lif olunmuş ise haber verin görelim dedükde begayet tahayyür ve istî'câb edüb Avrupa'da cümleye üstâd olan işbu ta'dad olunan kitablardır. Lâkin siz bunları nereden bilirsiniz Devlet-i Aliyye'de bunları tercüme etmişlermidir deyu bâzı sual ve cevabdan dolayı cümlesi istihsân etdiler...»*[11]

Osmanlı İmparatorluğunun bu şekilde Batı'ya, karşılaştığı zorluklar ve Batı'yı uygulamanın üstünlüğe ulaşma sağlayacağı kanaati ile yönelmesi, ondan alacağı bilgileri «..ta'lim ve talim ile kuvveden fi'ile hurucu hususlarına...»[12] arzu göstermesi ilk alanda onların istemedikleri bir etkinin ortaya çıkışına neden olmuştur. Kuşkusuz; Paris'e göndereceği talebeleri şehir dışındaki bir konakda ikamet ettirerek, aralarında yalnızca Arapça ve Türkçe konuşturarak, en muktedir hocalardan ders aldırarak ve bütün bunların sonucunda; onları

---

(9) Redif teşkilâtı için belirtilen bu açıklama hakkında bkz. *Devlet-i Aliyyenin Ahvâl-i Hâzırasına Dair Risâledir,* (1253), Süleymaniye Hüsrev Paşa, no.851, v. 2.

(10) Bkz. *İngiltere Seyahatnâmesi* [*Mir'at-ı Zafer Sefinesi Ziyareti*], İÜK-TY, C.7-5083 v. 5/a.

(11) *Ebubekir Râtib Efendi'nin Seyahatnâmesidir,* İÜK-TY, D.2-6096, v.13/b, 14/a-b. Konu hakkında verdiği bilgiler için bkz. v. 20-23. Elçi (1205) tarihinde Avusturya'ya gönderilmiştir.

(12) *Mühendishâne-i Sultanî'nin Te'sisi ve Küşâdını Âmir Sultan Selim Hân-ı Sâlis Fermanı,* Matbaa-i Bahriye, ([İstanbul]:1328), s. 1.

Batının zararlı olarak algılanan kültür ve değerleriyle hiçbir ilişkiye geçmeden, birer teknoloji ithalâtçısı olarak ülkeye döndürmeyi amaçlayan[13] Osmanlı yöneticilerini şaşırtan gelişme, Osmanlı aydınlarının büyük bölümünde karşı karşıya bulunulan bu yeni yapı hakkında gizlenemeyecek kadar büyük bir şaşkınlık ve hayranlığın ortaya çıkmasıdır:

> «...*Hâsılı Avrupa'da meşhud olan servet-i tabiîye ve sınaiyenin ekserisi ahalisinin himmetiyle kıtaat-ı saireden nakl ü celb kılındığı azâde-i kayd ü beyân bir keyfiyetdir. Fakat bâlâdan beri zikr ü beyân olunduğu üzere Avrupa kıt'ası... zaten çıplak ve hâli bir arz-ı gayr-ı ma'mûr iken insanın kuvve-i akliyesi ve terbiye cihetiyle hâsıl olan vatan muhabbeti ve gayreti semeresi olarak arz-ı mezkûr büsbütün suret-i diğere mütehavvil ve mütebeddil olmuşdur... Hâsılı Avrupa zaten sairleri yanında bir kıt'a-i sagira iken fünûn ve ulûmun ilerlemesi cihetiyle şimdi bütün kuvvet-i insaniyetin merkezi olmuş yâni rûy-i arzda mutavattun kâffe-i milel ve ümem... Avrupalıların hükm-i kavaninine itbâ' ve ittisâl eylemişdir... Avrupalılar havayı dahi zabt ve teshire çalışub her ne kadar su üzerinde keyf-i maişâ-i seyr-i seyahate muktedir değil iseler de kürre-i arzdan dahi infikâk ve infisâl ile eflâk ü semâvatı bizzat seyr ü seyahate bir tarik ve çâre bulamamışlar ise de usûl-i felekiyyeyi bayağı ve bizzat görmüş gibi kuvve-i ilm ü san'atlarıyla fehm ü idrâk eylemişlerdir. Hâsılı kelâm, ulûm ve fünûnu Avrupalılar teksîr edüb bundan böyle ulûm-i hâzıra-i mevcûdenin muhafazasıyla beraber nice ulûm ve kemâlâta ve sanayiin zuhuruna muvaffak olacakları derkârdır...*»[14]

Sonuç olarak bu kimseler; sözkonusu gelişimin son evresini gerçekleştirenlerin deyimiyle; ona karşı çıkanları yakacak bir olgu karşısında bulunduklarını, mevcut yapı ve düşünce sistemlerinin onun karşısında son derece zayıf olduğunu açıkça kabûl etmek zorunda kalmışlardır. «Ehl-i İslâmın kefereye taklidi yakışmaz denür ise»[15] şeklinde başlayan ifadeler, daha sonra zorunluluk

(13) *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, no.E.* 1518-1/XIX y.y. Paris'te bulunan talebelere din dersi vermek için hoca tayini hakkında bkz. *BBA-İrade — Dahiliye,* 6 C 1273/no.24340. Özellikle Fransız ihtilâli, ve onun düşüncelerde yaptığı değişiklik ile onu izleyen hareketler, imparatorluk yöneticilerince büyük bir kuşku ile karşılanmıştır. Bkz. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi,* E.9321/32 (25708)/1265(1849). Bu belgede olduğu gibi 1848 ihtilâllerinin tehlikeli gelişmeler olarak ele alınması için bkz. *BBA- Bâb-ı Asâfî:Mesâil-i Mühimme: 129:VIII Avrupa İhtilâlinden Dolayı Memâlik-i Şâhânede Bâzı tedabir İcrasına Dair,.*

(14) *Avrupa Medeniyeti ve Ümrânı Hakkında Risâle,* İÜK-TY, C.7-6623, v. 3/b, 4/b. 6'dan derlenmiştir.

(15) Enver Ziya Karal, «Nizam-ı Cedide Dair Lâyihalar,» *Tarih Vesikaları,* C.II (1943). s. 12. İfade şöyle devam etmektedir: «...Devlet-i Aliyyenin ibtidada donanması olmayub efrenc taifesine taklid ile tanzim etdiği cümlenin malûmudur. Ve halâ tersanede istimal olunan tabîrât ve ıstılâhat cümle frenk tabîratıdır...»

nedeniyle Batıya yönelmenin gerekeceği şeklinde sözlerle sona ermektedir. Osmanlı yazarlarının, kendi toplumsal yapı ve özellikleri dışındaki sistemleri küçük gören yazma biçimleri ise bütünüyle değişmiştir.[16] Dışarıdan aktarılan fikirler çerçevesinde de olsa, «Devlet-i Aliyye bîtaraflık usûlünü ihtiyâr edecek kadar kuvvet ve kudreti olmadığından nâşi İngiltere ile Rusya beyninde tehiyyesi derkâr olan muharebenin ilânı anda Devlet-i müşarileyhin uzakdan seyirci kalması adem-ül-imkândır...»[17] şeklinde bir düşüncenin açıkça söylenebilmesi, değişmenin çapını bize göstermektedir.

Cambridge Üniversitesinde incelemeler yapan bir Osmanlı aydını, benzeri bir eğitim sistemini İmparatorluğa uygulamaktan başka bir çareleri olmadığı kanaatine varmıştı.[18] Kendisinin bu gelişmenin sonuçlarına duyduğu özlemi dile getiren Osmanlı Bayrağı takmış balonların[19] uçabilmesi için, sözkonusu üstün yapının her alanda uygulanması gerektiğine hemen bütün yazılarda işâret edilmektedir. Bir Osmanlı zabiti, üzülerek belirtmesine karşılık, bu işi Batılılardan öğrenmekten başka bir çözümün olmadığını belirtirken:

---

(16) Örnek olarak bkz. *İcmâl-ül-Safain fî tüccar-ül-âlem*, Süleymaniye Es'ad Efendi 2062/2 (v. 33 - 53 arasında), v. 46/b. «...Memalik-i İngiltere muhit-i garbî içinde biri birine muttasıl itibarda iki cezire hakikatde bir büyük cezire olub ve etrafında vaki' cezair-i sagira dahi buna mülhak olmağla büyük bir krallık olmuşdur. Deryada kuvvet ve miknetleri bu zamanda cümleye galibdir...». Gene benzer bir risâlede Avrupalıların geniş sömürgelere sahip bulunmaları büyük bir hayranlıkla anlatılmaktadır. Bkz. *İcmâl-i Ahvâl-i Avrupa*, Süleymaniye Es'ad Efendi, 2062/1, v. 29/b.

(17) *Devlet-i Aliyyenin Ahvâl-i Politikasına Dair Bâzı Malûmat*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Y.242, v. 1.

(18) [Namık Paşa], *İngiltere Memleketiyle Londra Şehrinin Bazu Usûl ve Nizâmâtını Bildiren Seyahatnâme*, İÜK-TY, C.7.5085. v. 27/a dan itibaren (İngiltere devletinin medreselerinin vasf ve ta'rifi ve Cambridge medreselerinde yirmi gün ifa-yı ta'lim esnâsında görülen nizâmât-ı mütenevvîası bervech-i âti beyân olunur) başlıklı bir bölümde geniş izahat ve çok övücü bir anlatımdan sonra: «...Bu misillû mekteb[lerin] adem-i zuhuruyla cümle ehl-i İslâm çocuklarını âdi mekteblere virüb on on beş yaşına kadar fakat kendi tabiatıyla kıraat-ı Kur'an ve şerait-i imân ile meşgul olub ba'de bâzısı san'ata ve bâzısı kitâbete hâsılı her biri âdi bir hidmete sülûk edüb kitabet yolunda bulunanlar on beş yaşından yirmi beş/otuz yaşına kadar bir kaleme devam ile müstaidd olanları fakat bulunduğu kalemde usûlünü ve kitabetin yolunu öğrenib ancak tedabir-i umur-i mülkiye ve tertîb-i askere dair bir tedbir-i dilpezîri matlûb olunsa bir re'y-i sevâb bulamayub nihayet hükm-i kadere... havale ve ta'lik edeceği âşikârdır. Böyle olmakdan ise...» şeklindeki bir ifade ile karşılaştırma cihetine gitmektedir. İngiltere'nin sanayii, bilgi sağlama metodları hakkında benzer şekilde bilgi verilmesi için bkz. v. 16-18. Krş. *Journal du voyage de Mahmoud Raif Efendi en Angleterre écrit par lûy même*, (1793), Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmet 3707, s. 63 v.d.

(19) *İngiltere Memleketiyle....* v. 62-63.

«...Eyyâm-ı tufuliyetimden bu ana dek tarik-i cihad-ı gazâda sarf-ı nakdine-i ömr-gîr emekdâr idüb... Ancak tavaif-i nasaranın cenk ve harbde olan maharet ve tarz ve tavr ü âdet ve imâl etdikleri edevât ve âletlerde maharetleri ne vechiledir haric-i hayyita-i idrâkim olmağla ânâ dahi tahsîl-i vukuf murad ederim...»[20]

Dört sene Viyana'da kaldıktan sonra bir İsviçreli'ye ait matematik kitabını Türkçeye çeviren Osmanlı matematikçisi de; saygı dolu sözlerinin yanısıra; bu alanda görülen üstünlüğün artık tartışılmaz bir boyutta olduğunu itiraf etmekten kendisini alamamaktadır:

«...Ve her ne kadar memâlik-i mahruset'ül mülûk-i şâhânelerinde her dürlü ulûm-i âliye ve fünûn-i celile tahsîl olunmakda ise de Avrupalılar usûl-i medeniyeleri iktizasınca fünûn-i mütenevvîada ileri gelmiş olduklarından bendegân-ı saltanat-ı seniyelerinin Avrupa lisanları üzre dahi mahallinde iktisâb-ı maarif ve malûmat eylemeleri murad-ı mekârim-i itibâr-ı şâhâneleri bulunduğuna mebni...»[21]

Karşı karşıya bulunduğumuz değişim, Osmanlı düşünce tarihindeki bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Yukarıda anlatmaya çalıştığımız yönelim öncesinde, «klâsik» olarak tanımlayabileceğimiz Osmanlı eserleri incelendiğinde, bu yapıtların tamamen sistem içinde beliren sorunların halline yönelik olduğu görülmektedir. Eskiden dünyada düzen varken, şimdi neden ihtilâl olduğunu anlatmayı amaçlayan bir risâlede; yazarın kastettiği dünyanın Osmanlı ülkesiyle sınırlı olduğunu, buna karşılık ortaya koyduğu sorun ve çözümlerin de, gene sistem içerisinden üretildiklerini müşahede etmekteyiz.[22]

Eserler; Islâmın düşünce sistemini belirleyiciliği nedeniyle, yöneticilerin niteliklerini betimleme[23] konusuna büyük bir ağırlık verirler. Tüm açıklama-

---

(20) *Bir Osmanlı Zabiti ile Bir Ecnebi Zabitanın Mükâlemesi*, İÜK-TY, C.7-6623, v.23/b -24/a, [*Sual-i Osmanî ve Cevâb-ı Nasranî*] Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H.1634, v. 2/a-b.

(21) Hamdi, *Beyân-ı Faide-i Cedide:Bera-yı Hall-i Muadelât-ı Âdide-i* [Adediye-i?] *Âliye Tercümesi* (1266), Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları, K.51, v.1/a. Eski bilginin yetersiz görülmesi açısından krş. Hüseyin Rıfkı-Mühendis Salim, *Usûl-i Hendese* [*Tercümesi*], Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları, K.118, v. 2-3: «...Lâkin fenn-i mezkûrda te'lif ve tasnif olunan kütüb-i mütekaddimin ihtilâl-i terakib ve ibare hasebiyle ifade-i merâmda kasır ve kütüb-i müteehhirin dahi ekser zikri lâzım ve terki elzem olmak zannıyla iltizam...».

(22) *Zaman-ı Kadîmde Umûr-i Âlemin Nizâm Üzerine Olub Şimdi İhtilâl Üzerine Olduğunun Hikmet ve Sebeblerini Beyân Zımnında Risâledir*, (1191), İÜK-TY, D.2-6939, Eser tamamen içsel sorunlar etrafında çözümlemeler yapar. Sorunun reâya ve tımar sistemi ile ilgilerini göstermeye çalışır, vergileri ve kapusuz eşkiyasını anlatır. Sırasıyla bkz. v. 14-15, 4-6, 7, 6.

(23) Sarı Abdullah (öl.1071/1660), *Tedbir en-neş'eteyn ve ıslâh en-nüshateyn*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, E.H. 1359, *passim*.

lar sonuçta ahlakî bir çözümlemeye bağlanırlar ve yalnızca maddî âlemi açıklamaya çalışmazlar.[24] Düşünce sistematiği, bilinen bir ideal yapıdan (asr-ı saadet) ne ölçüde sapıldığını ve ortaya çıkan sorunun, kaideler bütününün hangi kısmının bozulmasından kaynaklandığını tespit biçiminde şekillenir. Bilinen ideal yapı her zaman asr-ı saadet olmayabilir, buna Osmanlı yükselme döneminin koşulları da monte edilebilir; ama, düşünce sistematiği, belirttiğimiz gibi, daima sapmanın tespiti şeklinde karşımıza çıkar.[25] Bir sorunu ele alan eser bu sistematik çerçevesinde onu çözümlemeye gayret gösterdikten sonra, ek olarak verilen eski İslâm ve başarılı Osmanlı yöneticilerinin benzer bir sorun ile karşılaştıklarında, onu nasıl çözümlediklerini anlatan bir «hatırât» bölümü ile yöntemini daha açık biçimde ortaya koyar.[26]

İşte Batı ile karşılaşma ve onun üstünlüğünün nedenlerinin araştırılması çabası, Osmanlı düşünce tarihindeki dönüm noktasını karşımıza çıkartmaktadır. Kuşkusuz aynı şekilde düşünen ve Batıya yönelimi toplumun çöküşü olarak gören bir grubun da varlığından söz etmeliyiz. Nitekim, «Avrupa'nın esbâb-i terakkisine dair meşhudâtına müteallik Sefaretnâmeler tarzında»[27] sefaretnâme yazma bir moda haline gelmişti; ama, bunun yanısıra Halet Efendi gibi Avrupa'dan iyi bir biçimde söz etmeyen temsilciler de görülebilmektedir.[28] Ancak Halet'in bu kötüleyici anlatımında bile, üzerindeki Batı etkisi görülmektedir.[29]

«BİLİM»İN OSMANLI DÜŞÜNCESİNDEKİ YENİ ROLÜ :

Kuşkusuz Batı'nın bu şekilde bir üstünlük olarak görülmesinin doğurduğu sonuçlar, değişik ve çeşitlidir. Ancak bunlardan bir tanesi, bizim kurmaya çalıştığımız bağlantı için en hassas noktayı oluşturmaktadır. Bu da; üstünlüğün nedeninin, uzun bir parça verdiğimiz alıntıda belirtildiği gibi,[30] «ulûm ve fünûn» olarak belirlenmesidir. Avrupa Devletlerinin birbirine olan üstünlükle-

---

(24) Sarı Abdullah, *Telhis en-nesayih*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.383, özellikle v. 2.

(25) Örnek olarak bkz. *Nizâm-ı Devlete Dair Risâle* (1280), eski sistem yazıcılığının yeni bir örneği olan eser aynı sistematiği kullanır, İÜK-TY, D.2-2905.

(26) Bkz. *Tedabir-i Umur-i Saltanata Dair Bir Lâyiha*, İÜK-TY, D2-6925, özellikle, v. 2/b, 4/a.

(27) Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri...*, s. 217.

(28) Enver Ziya Karal, *Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806), İstanbul: 1940)* ss. 31-40. Krş. Elhac Mustafa Efendi, *Nemçe Sefaretnâmesi*, Fatih Millet Ktb, A.E Tarih Yazmaları, no.844 (Kaleme alan: Ahmed Emin Biraderzâde Kâmil Ahmed Paşa) (1171), v. 29-30. Özellikle v. 29/b. Gene krş. *1205 Senesinde Sefaretle Prusya'ya Gönderilen Ahmed Azmi Efendi'nin Sefaretnâmesidir* İbnülemin Mahmud Kemâl İnal Yazmaları, İÜK-no. 2491, v. 23/b-24/a.

(29) Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, (London:1961), s. 69.

(30) Bkz. Yukarıda, s. 13.

sinin anlatılmasında, bu nedenin «felsefe» ve «ilm ü kemâl»[31] olduğu belirtiliyorsa da, Osmanlı Devleti ile yapılan kıyaslamaların hepsinde gerilik ve Batının üstünlük nedeni «ulûm ve fünûn» kelimeleriyle ifade edilmeye başlanmıştır. Sadık Rıfat Paşa'nın ifadesiyle :

> «...*Çünki bunların ulûm-i nakliyeden mâ'ada ulûm-i akliyeden olan hikmet ve hey'et ve tababete ve musikiye ve ale-l-husus fünûn-i harbiye ve bahriye ve usûl-i politika-i düveliye ve maarif-i sariye itibârat-ı müfriteleri olduğundan ânların mahsus mektebleri olarak usûlü vechile tahsîl ederler ve bunlardan başka kâffe-i tabâi'-i eşyaya kesb-i vukuf etmek dahi usûl-i mer'iyeden bulunduğundan bilcümle hayvanat ve ma'deniyat ve nebatatın keyfiyat ve te'sirâtını dahi tecrübe ile her biri fünûn-i mahsusa hükmünde olarak ikmâsını tahsîl eylerler ve yalnız ilmiyle kanaat ve iktifa etmeyüb tecrübe-i ameliyesi dahi istihsâl olunmak üzre meselâ her iklimde bulunan zîruh kâffe-i hayvanatın mürde ve kadîdleri ve ber-ûcrâ bilcümle ma'deniyât numûnelerini ve bilâd-ı bâide ve hârede bulunan kâffe-i işcâr ve nebâtatın numûne ve bağceleri mevcûd olarak led-elhâce rey'ül-ayn müşâhede ederler. Cesîm teşrihhâneleri dahi olarak ilm-i teşrihi dahi lâyıkıyla tecrübe ve ilmîsini tahsîl ederler. Hasîs ve nefîs kâffe-i umûru fenn-i mahsus hükmüne koyub kitablar te'lîf olunmuş olduğundan erbâbı cümlesinin ilm-ü âmelisini kaidece öğrenirler ve bu ikdâmât cihetiyle o makule ehl-i ulûm ve fünûn kesret üzre bulunub hele kendü lisanını okuyub yazmayan ve maslahat-ı zâtiyesini idare edecek kadar hesab ü kitab bilmeyen zükûr ve ınâs olan yok hükmündedir.....»*[32]

ve çok benzeri bir anlatımı tekrar etmekte olan Mustafa Sami Efendi; özellikle, bu kelimeler etrafındaki çözümlemeye gitmektedirler:

> «....*ve zükûr ve ınâs mecmu' Avrupa ahalisi okuyub yazmakdan haberdâr olarak bâtahsîs Fransa'da her bir şahs ve bayağı bir hammal ve bir çoban lâakal kendisüne aid bir mektubu olsun ketb ü kıraata muktedirdir. Velhâsıl hüner ve ma'rifet hususunda Avrupalıların sây ü ikdamı bir hadd-i intihâya vasıl ve ta'lim ve teallûm maddesi bir derece-i kesb-i suhûlet eylemişdir ki... işte Avrupalılar semere-i hüner ve ma'rifet ile bilcümle tabâi'-i eşyayı ve nafi ve muzirri bilerek vücûdlarını hekimâne kullanmakda... Avrupalıların ulûm semeresiyle hıfz-ı sıhhat ve def-i illetlerine pek eshel tarikler bulmuş oldukları malûm oldu... ve meselâ ilm ü hendese ve kimya*

(31) *Avrupa'ya Dair Tarihce: Tarih-ı Es'ad Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, no.2063 v. 53/b-54/a.

(32) *Avrupa'nın Ahvâline Dair Risâle: Asâr-ı Rıfat Paşa*, ([İstanbul]:1275), ss. 10-11.

kuvvetiyle biltecrübe kâr ü san'atlarına terakki nihade olub... gelelim bunların bu kadar âşina olmalarının sebeb ü bâdisine çünki Avrupalılar dünyada en büyük ar ve hacalet cehalet olduğuna hükm ü imza eylemiş olduklarından artık bu babda devlet ve milletce kemâliyle takayyüd ve ihtimâm ve bâlâda güzâr edildiği vechile... bir de ilm ziyadeleşdikce ilm-i cebrin dahi tezayidine vesile olarak vapur âlâtları icâd ve bu alâtlâr ile dahi bir senede imâl olacak eşya bir günde işâd ve sâir bu misillû meselâ kimya fenninin tezayidiyle litografya hakk-ı fenni bulunarak bu vasıta ile bir kitab kalem ile yazılacak müddetde iki bin cüz kitab tab' olunub böyle böyle her dürlü suhûletler...»[33]

Kısa süre içinde «Avrupa ahalisi Amerika'yı imâr etdikleri misillû kıtaat-ı saireye dahi münteşir olmuşlardır. Milel-i saire kendü memleketleri sahilinden müfarekât edemekleri halde Avrupalılar rehber-i ulûm ve sanayi' ile kürre-i arzın bir kutbundan diğer kutbuna seyr ü sefer etmektedirler..»[34] gibi fonksiyonları üstlenmiş olarak kabul edilen «ilim ve fünûn»un ne olduğunun farkına varan yenileşme taraftarları, İmparatorluk aydınları içinde çığ gibi büyümeye başlamışlardır. Bir vilâyetin nasıl ıslâh olunacağı konusundaki diyalogları ele alan anlatımlara yeni bir tipin, «mühendis»in dahil olduğunu;[35] temel sorunun «ılim ve fünûn»un farkına varmak olarak ortaya konulmaya başlandığını görmekteyiz:

«...Bu kıyâs yalnız efrad-ı nâs hakkında cari olmayub milel ve tavaif-i âlim dahi bu kaideye dahildir. Afrika ve Amerika ve kıtaat-ı sairede a'mâ-yı cehl ve bedeviyetde bulunan akvam en ziyade zârurî ve tabiî olan ihtiyacların def'inde âciz ve esbab-ı temettü' ve hoşgüzerâniden pek az şeye malik oldukları halde milel-i mütemeddine ulûm ve sanayi'-i müktesebeleri semeresi olarak arazilerini güzelce ziraat ve ham mahsûlatlarını işlerine yarayacak surete ifrâf etdikden başka berren ve bahren memalik-i baîdeye âzimet ve onlara mahsus olan her dürlü eşyanın celbiyle mütemettü' olurlar. İşte refah-ı hâl ve ferağ-ı bâl cihetiyle âlim ve câhil beyninde şu fark-ı âzim şöyle dursun tavaif-i câhile hemen daima milel-i mütemeddinenin mağlûb ve esiri olub İngilterelû gibi bir taife-i sagiranın mücerred fünûn ve sanayi'de yed'-i tûlâsı olmak hasebiyle memleketle-

(33) [Mustafa Sami], [*Avrupa Risâlesi*], Matbaa-i Âmire, ([İstanbul]:1256), ss. 26, 30-1, 35'den derlenmiştir.

(34) Mehmed Şevki (ez hülefâ-yı Oda-i Tercüme-i Bâb-ıâli), «Avrupa Devletlerinin Ahvâl-i Hâzırası: Mukaddeme,» *Mecmua-i Fünûn*, no.25-36, (Cild-i Sâlis), (1281), s. 186. Krş. Kadri (Meclis-i Vâlâ Mütercimlerinden), «Avrupa Kıt'asının Mevki'-i Coğrafisi ve ve Ahvâl-i Tarihiyesine Dair Bâzı Malûmat-ı Mücmeledir,» *Mecmua-i Fünûn*, no. 3. Rebiyülevvel 1279, s. 111.

(35) Miralay Mustafa Celâleddin, *Bir Vilâyetin Islâh ve İmârı Hakkında Mükâleme*, Tercüman-i Ahvâl Matbaası, ([İstanbul]: t.y.), s. 4.

rinin yirmi katından mütecâviz memâlik-i ecnebiyeyi zabt ve istilâ ve dünyanın her tarafında az çok nüfzunu icra eylediği sıdk-ı müddeaya delîl-i vazıhdır... Bâzı adamlar bedeviyet ve sadelik halini medeniyete tercih ederler. Sübhanallah bu ne fikr-i fâsiddir. İşbu da'va-yı bâtıla tasaddi edenler hakkında garazkâr veya muhtell-ül-şuur olmakdan başka birşey denilemez... Hele bâzı cühelânın ilim fesad itikadı müntecdir demeleri mahz-ı hatadır. Ancak dinin akılsız dostları bu makule tefevvuhatda tasaddi ve za'mlarınca diyaneti istishab murad edüb halbuki hakikatde esasından tahrib ederler. Azıcık mülâhaza olunsa bundan dindarlık cehl ve sehl-ül-iğfâl olmağa muhtacdır demek olmaz mı... Bir milletin ulûm ve maarifde ilerü bulunmaları metbu'larına fahr ü şeref olduğundan Avrupa'nın en küçük hükümdarlarından birisi bilâşübhe Afrika'nın en büyük hükkâm-ı vahşiyesinden birisiyle becayişe kail olmayub muvafakat etse dahi mücerred teb'a-i cedidesini tarik-i medeniyete sevk ile iktisâb-ı şeref ve şân maksadıyla eder. Yirmi otuz bin kadar Avrupalı bir kaç aylık mesafe-i baîdeyi kat' ederek vüs'at-ı memleket ve kesret-i ahalice dünyada naziri olmayub üç yüz elli milyondan mütecâviz nüfusu ve birkaç milyon askeri şâmil bulunan Çin devletine kemâl-i suhûlet ile galebe ve pây-i tahtına kadar giderek istedikleri vechile akd-i muahede etdiklerinde Çin İmparatoru olan zât askerinin usûl-i cedide-i harbiyede cahil bulunmalarından elbette memnun olmamışdır. Eğer Çinliler usûl-i kadime ve medeniyet-i gayr-ı mükemmelelerinin muhafazasında ısrar etmemiş olsalar idi bir kaç bin ecânibin şu hakaretine düçâr olurlar mıydı?...»[36]

Kuşkusuz, Münif Paşa yirmi yıl sonra kendi görüşlerinin çok daha açık ve basit; fakat, korkunç çarpıcı bir biçimde dile getirildiğini gördüğünde, büyük bir memnuniyete kapılmıştır. Şemseddin Sami Bey; bu iki grup arasındaki farkın, toplumdaki temel bölünme olduğunu dahi ifadeden kaçınmamıştır :

«Bu günkü günde ulûm ve fünûna âşina olan adam ilm ve fenden başka bir şeye minnet etmez. Bu gün fünûn bir dereceye gelmişdir ki artık el ile tutulması muhall bir hayâlden bir gölgeden bir vehmden ibaret kalmayub gözle görünür, el ile tutulur, çiçeğinin kokusu, semeresinin lezzeti duyulur maddî ve zahir şeyler hükmüne geçmişlerdir... Vaktiyle Mısır ve Hindde ahali sınıfa münkasim bulunmuş olduğu gibi bugün dahi memalik-i mütemeddinede ahalinin başlıca bu üç kısma münkasim bulunduğunu görüyoruz: mütefenninler, san' atcılar, işçiler...»[37]

(36) Münif (Reis-i Sânî-i Ticaret), «Mukayese-i İlm ve Cehl,» *Mecmua-i Fünûn*, [no. 1], [1279], ss. 21, 22, 25, 29-30'dan derlenmiştir.

(37) [Şemseddin Şami Fraşeri], «Semerât-ı İlm,» *Hafta*, Aded: 19, 4 Safer 1299, ss. 291-292.

İşte, aydınlar arasında hızla çoğalan bu kimselerin,[38] eski ve yeni bilim arasındaki farkı, etkileyici bir biçimde okurlarına anlatmayı birincil amaçları haline getirdiklerini görüyoruz. Kimya, dönemin büyük merakı haline geldi. Okurlara yönelik kimya dersleri mecmualarda önemli yerler kaplamaya başladı.[39] Bir süre sonra her konunun içine kimyayı sokmak moda halini aldı.[40] Olay büyük çapta yeni bilimin ve onun kullanımının «büyü» etkisine sahip olması, eski bilgilerin ise tamamen hurafat oldukları biçimindeki anlatıma dönüştü :

> *«Hoca- Evet, dört kısma münkasimdir. Havadan neş'et eden âlâmetlere alâim-i havaiye ve sebeb-i müvellidi su olanlara alâim-i mâiye ve ziyadan mütevellid olanları alâim-i ziyaiye ve kuvve-i elektrikiyeden husûle gelenlere nâriye veyahud alâim-i elektirikiye ta'bir olunur.*
>
> *Şakird- Hava ile su alâim-i semaviyeden mi ma'duddur. Ben bunları anasır-ı erbaa dahilinde bilirdim.*
>
> *Hoca- Hayır. Bunlar ne alâim-i mezkûreden ve ne de anasırdandır. Çünkü unsur cism-i basit demekdir. Ve cism-i basit şol bir cisme ıtlâk olunur ki ameliyat-ı kimyeviye vasıtasıyla mürekkeb olduğu eczasının tahlili mümkün olamıya yâni eczası birkaç nev' cisimden olmayub yalnız bir dürlü cisimden ibaret ola. Her ne kadar mütekaddimin su ile havayı cism-i basit zannıyla anasırdan addetmişler ise de müteehhirin bunları tahlil ile herbiri birkaç dürlü cisimden mü-*

(38) Münif, «Mecmua-i Fünûnun Mazhar Olduğu Hüsn-i Kabûlden Dolayı Âmmeye Teşekkür,» *Mecmua-i Fünûn*, no.4, Rebiy'ülevvel 1279, ss. 134-137. Gazetenin müşteri listesi de oldukça ilgi çekicidir: sefirler, nazırlar, Maarif Nezareti (12 tane), 10 tane mühendishane-i berriye-i hümayûn, 5 tane Beyoğlu kışlasında istihkâm alayı, 3 tane aynı kışladaki ihtiyat alayı.. Bkz. «[Müşteri Listesi],» Mecmua-i Fünûn, no. 4, ss. 167-168. Dergi, fazla memnun olmayarak kendilerini taklit şeklinde ortada çıkan mecmuaları tanıtır: Münif, «Hudûs-i Mecmua-i İber-i İntibâh», *Mecmua-i Fünûn*, no.8, Şa'ban 1279, ss. 353-355 ve Münif, «Zuhur-i Mir'at,» *Mecmua-i Fünûn*, no.9, Ramazan 1279, s. 399.

(39) Edhem (an âzâ-yı Meclis-i Vâlâ), «İlm-i Kimya,» *Mecmua-i Fünûn*, no.7, Receb 1279. ss. 289 v. d.

(40) Ahmed Cevad, *Kimyanın Sanayie Tatbikini Havi Mebâhis-i Müfîde*, ([İstanbul]:1295), s. 2 «Kimyanın girmediği san'at yokdur.» Krş. Ahmed Hilmi, «Acaibât-ı Kimyeviye,» *Vekayi'-i Tıbbiye*, no.52, 15 Mart 1298 - 7 Cemaziy'ülevvel 1297, s. 202: «...kâinatada her neye atf-i nazar olunsa bay-i hâl alâmât-ı kimyeviye ve hakimiyeden birine tesâdüf olunmamak kâbil değildir...».

rekkeb olduğunu görünce zahire çıkarmışlardır. Ve şimdiye kadar keşf olunan ecsâm-ı basitenin adedi altmış ikiye baliğ olmuşdur...»[41]

«Terakkiyat-ı Cedide» dönemin sihirli kelimesi olmuştu[42]. Condorcet ve Turgot'nun kullandığı anlamda «terakki» sözü ağızlardan düşmeyen bir kelime haline gelmişti.[43] **Mardin**; bir çalışmasında, şehirli bürokrat ve üst tabakalarda aşırı batılılaşmayı roman tipleriyle çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştu.[44] İşte, bu kesimin inandığı, olmaya çalıştığı, giyim ve kuşamını dahi taklit ettiği, Avrupa'dan ve onun üstünlüğünden anladığı şu üç kelimede hülâsa edilebilir hale gelmişti: «ulûm ve fünûn» ve «terakki». Gözden kaçmayan bir nokta, burada bilimin transcendant (aşkıncı) bir kimliğe büründürülmesidir. Kuşkusuz bilimin ve bilim sahibi olmanın «din» ile uzun süre eş anlamda kullanıldığı bir toplumda,[45] böyle bir değişiklik yapmak oldukça kolay olmuştu. Aynı şekilde, «terakki»nin gerekli olduğu, İslâmî düşüncenin işlenmesi sonucu ortaya çıkan bir fikirdi.[46] Ancak, yeni «terakki» fikri ve ona ulaşabilmek için tutulacak yol olan yeni «bilim», herşeyden öte maddî bir değerdir. Üstelik, yeni kimliği ile meşruiyet dahil, dinin oynadığı tüm rollere geçirilmek istenen «bilim»in üstünlüğünün de bu; yâni maddî olması; olduğu savunucuları tarafından açıkca belirtilmiştir. Örneğin; «jeoloji»nin bu çeşit bir anlatımı yapılırken, toplumların ve insanların geçmişlerini anlamak için iki imkân bulunduğu, bunlardan birinin tarihe, diğerinin de jeolojiye başvurmak olduğu anlatıldıktan sonra, jeolojinin üstünlüğünün daha maddî ve tecrübî olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir:

---

(41) Kadri (Meclis-i Vâlâ Mütercimlerinden), «Hikmet-i Tabiîyeden Alâim-i Semaviyeye Dair Bir Hoca ile Bir Şakird Beyninde Muhaveredir,» *Mecmua-i Fünûn*, [no. 1], [1279], s. 39. Aynı biçimde öğrenciye havanın ağırlığının anlatılması için bkz. s. 42-43. Krş. «Alâim-i Semaviye,» *Mecmua-i Fünûn*, [no. 2], [1279], ss. 79-86.

(42) Örnek olarak bkz. Bahriye Kaymakamı Hikmet, *Terakkiyat-ı Cedide-i Bahriye*, İÜK-TY, D6-4177.

(43) «Terakki ve Maarif,» *Hafta*, Aded:1, 22 Ramazan 1298, s. 2: «...Dikkat olunsa görülür ki âlemde herşey terakkidedir. Hususuyla nev'-i beşer, umumiyet üzre dev hatvesiyle ilerlemekden bir dakika geri durmuyor. Âlemde bir halde tevakkuf mümkün değildir...».

(44) Şerif Mardin, «Super Westernization in Urban Life in the Ottoman Empire in the Last Quarter of the Nineteenth Century,» (der.) Peter Benedict, Erol Tümertekin, Fatma Mansur, *Turkey: Geographic and Social Perspectives*, (Leiden:1974), içinde, ss. 403-42.

(45) Bu tanımı işleyen bir yapıt için bkz. *Risâle fî fâzilet-el ilm va'l 'ûlemâ*, Devlet Kütüphanesi, Bayezid, 7891/2 v. 24-31 arası.

(46) Bu fikri işleyen klâsik bir eser için bkz. *Risâle der beyân-ı lüzum-i temeddün ve ictima-yı benî Adem...*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 765/13, özellikle v. 1-2. Krş. *Risale der beyan-ı temeddün ve imaret*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.2044.

«...Adam bulunduğu hânenin vaz' ve binasından ve aguş-i terbiyesinde neşv ü nemâ bulduğu dâyenin suret-i hâlinden bîhaber olması lâyık olmadığı misillû ilm-i mezkûrdan [jeolojiden] gaflet insana mucib-i ar ü hacalet olmalıdır.

İlm-i tarih vasıtasıyla nihayet iki bin sene mukaddeme kadar ümem-i salife ve edvâr-ı sabıka ahvâline kesb-i ıttılâ olunabildiği halde ilm-i jeoloji nice bin kurunlar mukaddem zuhura gelen halât ve inkılâbât-ı güniyeyi arzın sahaif-i tabakatında irae ve isbât eder ve bir de ilm-i tarih selefden halefe mütevâtiren intikal etmiş bir takım rivâyât ve hikâyâtdan ibaret olub halbuki ilm-i jeolojinin mebni-i aleyhi o makûle sıdk ü kizme ihtimâli olan rivâyât ve ihbâr olmayub....»[47]

Burada üstünlüğün kıyaslama aracının jeoloji olması bir hayli ilgi çekicidir ve akla kendiliğinden Charles Lyell'in, aynı konuda yaptığı araştırma ve yayınladığı yapıtı sonrasında doğan tartışmaları getirir. Kısa bir araştırma sonrasında kuşkumuzda fazla haksız olmadığımızı anlıyoruz. Gerçekten yeni bir işlevi yerine getirmeye başlayan ve bu açıdan **Apter**'in siyasal gelişme literatürüne kazandırdığı «consummatory» bir değer haline gelen «bilim»in,[48] aynı zamanda yerini aldığı din kurumu ile çatışan bir muhtevaya sahip olduğunu görüyoruz. Sadık Rıfat Paşa «her ne kadar umûr-i diniye ve mezhebiyede salâbet ve metanet tavr-ı memduh ise de taassub hal tahsin olunacak meslek değildir. Çünki riyâ ve taassub sıfat-ı makbûleden olmadığından başka taassub zât ü maslahat ve meslek ve milletce nice mazarrat ve dürlü dürlü hasârâtlara sebeb ve badi olduğu bedihidir.»[49] derken Münif Paşa «ilmin fevâid-i âzimesinden birisi[nin] dahi insanı itikâdât-ı bâtıladan vikâye etmesi...»[50] olduğunu belirtmişti. Kısa süre içinde «itikâdât-ı bâtıla» eleştirileri, yayın organlarında en çok rastlanan yazı biçimlerinden birisi haline geldi.[51] Bunların önemli bir bölümünde, doğal olarak üstü kapalı biçimde, «itikâdât-ı bâtıla», «din» ile aynı anlamda kullanılmaktaydı. Bunun sonucu olarak, bir

(47) Münif, «Mukaddeme-i İlm-i Jeoloji,» *Mecmua-i Fünûn*, [no.2], [1279], s. 65. Paşa, «...Fenn-i tarih mücerred eğlence olmak üzere mütalâa olunur emsâl ve hikâyât kabilinden addolunur ise filhakika o halde ilm ü cehl müsavî olub tedrisine hacet kalmaz...» diyerek bu düşüncesini pekiştirmekte, ancak Avrupa usûlü tarihin bir değer ifade edebileceğini savunmaktadır. Bkz. Münif, «Tarih-i Devlet-i Osmaniye Dersi,» *Mecmua-i Fünûn*, no.25-36, (Cild-i sâlis), (1281), s. 158.

(48) Bkz. David Apter, *The Politics of Modernization*, (Chicago: 1965), ss. 83-87. Konu üzerinde M. Şükrü Hanioğlu, «Osmanlı Aydınındaki Değişme ve 'Bilim'.» *Toplum ve Bilim*, no. 27, (Güz:1984), ss. 183-190'a bakılabilir.

(49) [Sadık Rıfat Paşa], *Zeyl-i Risâle-i Ahlâk:Asâr-ı Rıfat Paşa*, Takvimhâne-i Âmire, ([İstanbul]:1275), ss. 21-22.

(50) Münif, «Mukayese-i İlm ve Cehl, «*Mecmua-i Fünûn*, s. 53.

(51) M. Nadir (Tercüme Eden), «İtikâdât-ı Bâtıladan,» *Mir'at-ı Âlem*, C.I, no.15, [1882], ss. 236 v.d.

yandan teknolojik buluşları topluma anlatmayı amaçlayan risâleler,[52] bilimsel konulara sahifelerinin büyük bölümünü ayıran dergiler[53] ortaya çıkarken, bundan daha önemli bir gelişme olarak, çeşitli olayları açıklamakta tamamen ahlâkî bakımdan bir kayıtsızlığın gelmiş olmasıdır. Bir dergide anlatılan «intihar» konusunun her din ve mezhepte yasaklandığının belirtilmesinden sonra ahlâkî boyutuna hiç değinmeksizin incelenmesi[54] ve Ahmed Midhat Efendi'nin :

> «...*İşte size bir mesele: Diyorlar ki çocukları günde on beş saat çalışdıralım. Şimdi bu meseleyi ahlâk, ve ekonomi ve siyaset nokta-i nazarlarınca halledelim. Ahlâk der ki on bir yaşında bir çocuğu on beş saat çalışdırmak onun vücûdunu harab edeceğinden hâl insafa sığmaz. Ekonomi der ki vakıa çocuğu çalışdırmak husûl-i servete yardım ederse de istihsâl servet evvelce sermaye tedarikine vâbeste olub...*»[55]

(uyarlamış olsa dahi) yukarıdaki anlatımıyla sorunun ahlâkî yanının yanısıra, bu yanından tamamen bağımsız kısımlarının olabileceğine işaret etmesi; güzel bir benzetme ile Machiavelli'nin, Avrupa siyaset literatürüne getirdiği ahlâki değerlendirmenin dışında; ilmî ve soğukkanlı bakış açısının Osmanlı toplumuna girdiğini[56] bize gösteriyor. Buna paralel gelişen fikir ise, bu alanda ahlâkî-dinî yorumlar dışındaki açıklamaların üstünlüğünün artık açıkça belirtilmeye başlanmasıdır :

> «...*İşte daha bunlara mümâsil hâlât bî-hadd ü hesabdır. Nev'-i beşer nice zamanlar bu makûle mehalik ve muhatarata mazhar olduktan sonra meyl-i tabiat gibi bir rehber-i gayr-ı sadıkdan yüz çevirüb tecârüb ve tahkikatın teslimâtına tabiyet etdiler. Ve bu yolda iptida keşf olunan usûl bir derece tahsîn olunub bunu kuvve-i kudsiyeye*

---

(52) İlginç örnekler olarak bkz. Elhac Mustafa Hamdi, *Telgraf Risâlesi*, Matbaa-i Âmire, ([İstanbul]: H.1273), Yüzbaşı Ali, *Paratoner Risâlesi*, Topçu Mekteb-i Hümâyûnu Litografya Destgâhı, ([İstanbul]: H.1283), Ebüzziya Tevfik, *Benjamin Franklin*, Kütüphane-i Meşâhir, Aded-i Kitab:5, (Kostantiniyye:1299).

(53) Ahmed Reşad, «Tarih-i Tabiî,» *Asâr-ı Perâkende*, no.2, Muharrem 1290, ss. 40-46, Tabib Hafız Hüseyin, *Mecmua-i Sanayi'*, Muhibb Matbaası, ([İstanbul]: 1285), Yusuf, *Mukaddeme-i Fünûn: Mukaddeme-i İlm-i Cebir*, ([İstanbul]:1287).

(54) Aziz (muavin-i emrâz-ı dahiliye der mekteb-i tıbbiye-i şâhâne), «İntihar,» *Mecmua-i Fünûn*, no.39[?], (1283), ss. 218-228 v.d, tek dinî atıf için bkz. s. 223.

(55) Ahmed Midhat, *Ekonomi Politik*, Kırkanbar Matbaası, (İstanbul: 1296), s. 13.

(56) Şerif Mardin, «İncelemeler:Tanzimat Fermanının Manâsı: Yeni Bir İzah Denemesi,» *Forum*, C.VIII, no.90, 15 Aralık 1957, s. 13.

isnad ile irae ve talim edenleri mertebe-i ulûhiyete es'ad etdiler. Bu tarik ile zülâm-ı sevk-i tabiîye nûr-i tecârübe tebdil ve bu dahi mebde-i fenn-i tıb itibâr olunarak terakki ve ıslâh-ı hakîkî zuhura gelmişdir...»[57]

En sonunda beklenen gelişme, bu uygun ortama Avrupa'da diğer düşünce akımlarını o dönemde büyük yenilgilere uğratan ve entellektüel çevrelerde geniş yaygınlık gösteren[58] biyolojik materyalizmin Osmanlı aydınları arasında yayılmaya başlaması ile ortaya çıktı. İlginçtir ki bu yayılma, Abdülhamid II döneminde de fazla bir baskıya uğramadan gelişmesini sürdürdü. Yönetim tarafından siyasal olmayıp, fennî ve bilimsel olarak görünen bu düşünce; yürürlükteki sisteme tam bir karşıtlık göstermekle birlikte; aydınlar arasındaki yayılımını çok büyük boyutlara ulaştırmayı başardı. İlk olarak, bu konudaki fikirler aydınlanma yazarlarından konuya fazlaca değinenlerinin tanıtımı ve onların düşüncelerinin yorumlarla birlikte aktarılmasıyla başladı. Bu alanda en çok ilgiyi çekenin; üst kademe devlet ricâlinin bile epeydir hayranlığını kazanmış bulunan;[59] Voltaire olduğunu görüyoruz. Aydınlanma yazarlarının, Osmanlı aydınları tarafından en çok anti-klerikal olmak açısından ilgiyle karşılandıkları bir gerçektir.[60] Bu arada Rousseau'ya, bilime karşı gösterdiği şüphe açısından hafif yollu sitemler edilmekte[61] ve Voltaire'in

---

(57) Mehmed Emin Fehmi, *İlm-i Hıfz-ı Sıhhat*, mukaddeme bölümü, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası, ([İstanbul]:1289), s. 15.

(58) Bkz. Frederick Albert Lange, *The History of Materialism and its Present Importance*, (London:1957) [İlk Almanca baskı:1865], V.I, ss. 297 v.d., V.II, ss. 3 v.d.

(59) Bernard Lewis, «The Impact of French Revolution On Turkey: Some Notes on the Transmission of Ideas,» *Journal of World History;* 1, Ocak 1953, s. 109.

(60) «...Milâdın on sekizinci asrı yâni bundan evvelki asır, daha parlak ve şanlı bir suretde göründü. Descartes, Newton, Herschel, Kant, Bacon gibi hükemânın keşfiyat-ı fenniye ve efkâr ve mütalâat-ı hakîmânesi sayesinde halkın ezhânı günden güne açılmağa ve taassub bertaraf olub rüesâ-yı ruhaniyenin kuvvet ve nüfûzuna halel gelmeğe başlamışdı. Voltaire....». «Medeniyet,» *Hafta*, Aded:11, 3 Zilhicce 1298, ss. 164-165.

(61) «Voltaire ile Rousseau iki adam değildir. Tecessüm etmiş iki kuvvet teşahhus etmiş iki fikirdirler. Medeniyet-i hâzıra, efkâr-ı cedide, Avrupa'nın ve belki âlemin şimdiki ahvâli bu iki adamın işidir, bunların elinden çıkmıştır. Ne yaptılar? Buharın, elektriğin kuvvetini bulan bunlar mıdır?... Hayır, lâkin başkalarının hazırladıkları veya istikbâlde hazırlanacak böyle ma'nevî mahrûkâta onlar birer kıvılcım atdılar, onların atdıkları kıvılcımlar sayesinde âlemde bir ziya hasıl oldu. Gözler kör idi o iki adam halkın gözleri önünden perde-i amâyı ve gafleti kaldırdılar, halkın gözleri açıldı... On ikinci asr-ı hicrî Voltaire ile Rousseau denilen iki garib şahsın daha doğrusu iki fikrin çiçek açdıkları bir ilkbahardır. Asr-ı hâzır o çiçeklerin semerelerini toplamağa başlamışdır. Voltaire felsefe ve fünûna âlemin hakim-i mutlakı sıfatını vererek bütün nev'-i beşeri bunların hükmüne râm etmeğe çalışdığı halde Rousseau hükemânın bu istibdad ve ta-

bu nedenle tercih edildiği kitap ve dergilerde sıkça belirtilmektedir.[62] Bunun yanısıra Heraklit, Anaxagoras, Demokritos gibi eski maddecilerin de derinlemesine işlenerek anlatılması,[63] işin genişlemeye başladığının bir göstergesidir. Kuşkusuz, Spinoza'nın yetiştirmesi olan bir düşünürün kitabı hakkında Avrupa'da yazılmış olan bir «reddiye»yi Türkçeye çevirtmekte yarar görmüş[64] olan Osmanlı yöneticisi, bir süre sonra bir Osmanlı dergisinde aşağıdaki yorumların yayınlanabileceğini hiç aklından geçirmemiştir:

> *«...Serlevhamızı teşkîl ve tarih-i felsefeyi tezyîn eden Spinoza eâzım -ı hükemânın birincilerinden ve efkârlarında safvet ve selâmet olub da ancak o fikirleri makbûl-i avam olmadığı vakitlerde, hemcinsinden renc ü sitem görenlerindendir. Bilcümle insanlar zihnin kâzib deyu kabûl etmediği şeye ca'lî olarak itikad etmenin denaat olduğunu kabûl ederler, bununla beraber yine insanlar efkâr-ı batılanın reddine sây edenlerin hareket-i insâniyetkârânelerini dahi bir hareket-i cinaiyeden addetmeğe âmâdedirler: 'Siz münafık olmamalısınız. Şu kadar var ki biz hangi şey için size doğrudur der isek inanmamazlık etmemelisiniz. Her hususda doğru olunuz. Ancak, fikrimize muhalif olarak düşünmeyiniz. Eğer düşünür iseniz ahlâk ve imanınız hakkında şübhe etmemiz iktiza eder.' cümleleri talibin müdekkikine mev'ize-i cebriyeleridir...»*[65]

Doğal olarak Darwinism de büyük ilgiyle karşılanmıştır.[66] Eleştiriler doğurmasına karşılık;[67] «Evrim Kuramı», üstü kapalı biçimlerde dergilerin çok alâ-

---

assubunu ruhban gürûhlarının cebr ü istilâsından az muzirr addetmiyor ve Voltaire'in fünûna verdiği ehemmiyeti Rousseau tabiata vererek....» Bkz. «Voltaire ile Rousseau,» *Hafta*, Aded:18, 24 Muharrem 1299, ss. 273-274.

(62) Bkz. Mehmed Emin Fehmi, *İlm-i Hıfz-ı Sıhhat*, ss. 16-17.

(63) «Tarih-i Hükemâ-yı Kadîm,» *Mecmua-i Fünûn*, no.24, Muharrem 1283, ss. 141-151 ve ss. 255 v.d.

(64) [*Spinoza Mektebine Reddiye*], Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H.372.

(65) Hüseyin Avni, «Terâcim-i Ahvâl: Spinoza-Hayat ve Mesleği,» *Güneş*, C. I, no.5, [1301] s. 231, yazarın Spinoza'ya yazılan reddiyeleri onun anlatımı yardımıyla çürütmesi için bkz. Hüseyin Avni, «Terâcim-i...,», *Güneş*, no.8, [1301] s. 384, no.9, [1301] s. 432.

(66) İşlenmesi için bkz. «Lisanların Ensâb ve Taksimâtı,» *Hafta*, Aded:1, 22 Ramazan 1298, s. 11.

(67) Hoca İshak Efendi'nin eleştirileri için bkz. Hakkı Tarık Us (hazırlayan), *Bir Jübilenin İntiba'ları: Ahmed Midhat'ı Anıyoruz!*, (İstanbul: 1955), s. 53, Tepkilerin bir bölümü de Lamarck'ın «tranformisme» nazariyesinin üstü kapalı olarak anlatımından doğmuştur. Bkz. Abdülhak Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din, C.II: XIX ve XX. Asırlar*, (İstanbul: 1944), ss. 116-117

ka toplayan konularından birisi olmuştur.[68]

Artık tamamen yeni bir tip ile karşı karşıya bulunduğumuzu belirtmemiz gerekir. Bu eski tipin tamamen ortadan kalktığı anlamına hiçbir zaman gelmez; ancak, çoğunluk ve etkinlik artık bu yeni tipin elindedir. Bunu toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında belirgin biçimde gözlemek mümkündür. E.J. W.Gibb'in anlatımıyla:

> «...*Siyasal ve ticarî ilişkilerin ve karşılıklı haberleşme imkânlarının gelişmesi sonucu Türkiye ile Batı Devletleri arasında oluşan yakın bağlar, sahiplerine çok değişik yönlerde parlak başarılar sağlayan bir medeniyeti tanımak hevesini uyandırmıştır. Yeni eğitimin etkileri sadece edebiyata münhasır kalmamış, bunun yarattığı değişim gücü başta fen ve siyaset olmak üzere, tüm entellektüel sahalarda duyulmuştur. Hakikaten de, Abdülmecid saltanatının ilk yıllarında Fransızca çalışmalarına eğilen birkaç kişi bunu tamamıyla diplomasi ve fen ve hizmet amaçlarıyla öğrendikleri halde, bu çabaların açtığı edebî imkânlar bir-iki önemli örnek dışında gözardı edilmiştir. Böylece Abdülaziz'in tahta çıktığı sıralarda kaleme alınan Cevdet'in ve Münif Paşa'nın ilk tarihî ve ilmî çalışmaları çağdaş bilgilerin ışığında fakat klâsik uslûbda sunulmuşlardır. Fende yeni düşünce Türkiye'yi ortaçağlardan bugüne çıkartmış, siyasette ise Genç Türkiye Partisi'nin doğuşuna neden olmuştur. Amaçlarının hürriyet ve terakki olduğunu savunan bu parti, yeni bir edebî ekol yaratan bir kişi tarafından ihdas edilmiştir; ki, bu iki (çaba) arasında tarihî bağlantılar vardır... Ana (vatan), millet, hürriyet Genç Türkiye'nin açmış olduğu bayrakda yer alan üç efsanevî kelimedir. Temsil ettiği fikirler, uyanan halkın yaşayan ve gerçek inançlarının ana fikrini oluşturmaktadırlar. Irkının en asil temsilcilerinden oluşan bir güçlü azizler ordusu meydana getiren iyi öğrenim görmüş genç neslin tümü tarafından benimsenen bu inancın çok dinamik ve bu ilâhî günlerde radikal değişimlere neden olacak bir dürtü olduğu kuşkusuzdur. Eğitimin cinsiyet ve sınıf farkı gözetilmeksizin yaygınlaşması ile birlikte, bu manâ eski dogmatik Hıristiyanlığın ilmin halka indirilmesi ile Batı Avrupa'da ikincil bir düzeye düşmesinde olduğu gibi bir işlevi Müslümanlık için de oynamaktadırlar. Çağdaş Türk aydınları kendilerini hâlâ (dindar) Müslüman olarak telâkki etmektedirler. Fakat onların İslâm'a yaklaşım açısı ile bugünkü Avrupalı bilim adamının Hıristiyanlığa bakışı arasında çok az fark vardır.....*»[69]

---

(68) İnsan: «Dünya'da İnsanın Zuhuru,» *Dağarcık*, Cüz: 4, (1288), ss. 109-117. Konunun dinen ve ilmen (fennen) önemli bir konu olduğu belirtildikten sonra (s. 109), üstü kapalı anlatıma geçilmektedir. (ss. 110-117 özellikle, s. 110.).

(69) E.J.W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, Vol.V, (London:1907), ss. 5-7 ve 19-20'den derlenmiştir.

MODERNLEŞME TARAFTARLARI, BAĞDAŞTIRICILAR VE KARŞITLARI İLE KONUMLARI :

Yeni «büyü» sahiplerinin gelişmesi sonucunda, bu gelişmeden iki yönde nasiplenmeyenler belirgin biçimde ortaya çıktılar. Birincisi; gelişimi bütünüyle reddeden ve onun toplumsal yapıda derin sorunlar yaratacağını belirten geleneksel aydını aynı ölçülerle devam ettirmeye çalışan gruptu;[70] ki, bunlar ile yeni tip arasında hiçbir iletişim sözkonusu olmamıştır. İleride örneklerini göreceğimiz gibi, bu iki tipin temsilcileri ayrı frekanslarda yayın yapan ve birbirlerini anlamaları mümkün olmayan radyo vericilerine benzetilebilir. Her iki tarafın birbirini çürütmeye çalışırken ileri sürdükleri kanıtların diğerleri üzerinde; özellikle ikincilerin yeni tip üzerinde; hiçbir etkileme gücü de sözkonusu değildir.

Bunun yanısıra «dinsel gelenekçilik (tutuculuk) ve siyasal liberalizmi beraber yürütmeğe» çalışmakla itham edilen,[71] «Avrupa âdet ve düşüncelerinin taklitçileri tarafından sokulmak istenen yeni seçkinciliğe ulaşamayan seçkinlerde yarat[ılan] tiksintiyi sömürmeye önem veren»[72] bir yeni grup ortaya çıktı. Bunlar da Yeni Osmanlılardan başkası değildir.

Ancak, bu kimselerin çabalarında İslâmî ideal ve kavramları kullanmaları dışında, yeni tiple çok daha büyük bir benzerlik sözkonusudur. Şinasi'nin bu açıdan birinci tiple tamamen uyum içinde olduğunu belirtmemiz mümkündür.[73] Ziya Paşa'nın rüyasına baktığımızda:

> «....*Bir kerre Avrupa kıt'asının üzerindeki devletlere nazar buyurunuz. Rusya Devletinden başka yerde hiç hükûmet-i müstebide kaldı mı. O dahi tedric ile sair Avrupa devletlerindeki nizâmâtı taklid etmeye uğraşmıyor mu. Fransa, Avusturya İmparatorlarının, İtalya ve Prusya krallarının ve İngiltere Kraliçesinin azâmet ve şevketleri Rusya'dan noksan mıdır? Madem ki Avrupa'nın efkâr-ı umumiyesi seyl-ül-arz gibi bu cihete akmakda ve Napoli ve İspanya devletlerinin muhafaza-i istikbâl için uğradıkları tahavvülât ve izmihlâlât meydandadır ve madem ki Devlet-i Aliyye dahi Avrupa devletlerin-*

(70) Bu kimselerin eleştirilerine bir örnek olarak bkz. [Emin], *Kethüdâzâde Efendi'nin Tercüme-i Hâli ve Zeyl-i Âcizidir: Menâkıb-ı Kethüdâzâde-Elhac Mehmed Ârif Efendi Hazretleri*, ([İstanbul]:1305), ss. 241-242: «Hikâyât: Sultan Selim Hân-ı Sâlis nizâm askerini yapdığı vaktde hendesehâne dahi yapar. Bu hendesehâneye bir Frenk hoca ile Gelenbevî Hoca merhumu ta'yin ederler. Frengin aylığı altı yüz guruş, Gelenbevî Hoca'nm aylığı altmış guruş. Frenk, Gelenbevî Hoca ile görüşür, konuşur bakar ki Gelenbevî Hoca riyâziyede Eflâtun gibi, Gelenbevî'den Frenk utanır. Sizde böyle adam varsa beni ne getürdünüz der birakur gider...»

(71) Erwin Isak Jacob Rosenthal, *Islam in the Modern National State*, (Cambridge:1965) ss. 28-29.

(72) Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 2. Baskı, (İstanbul:1983), s. 98.

(73) Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, (Princeton:1962,) ss. 254, 260 v.d.

den madûddur. Bütün âleme muhalif olarak bizim bu halde bekâmıza imkân olamaz....»[74]

burada daha sonra üzerinde duracağımız anayasacılık görüşüyle beraber, Avrupa'nın taklidinin kaçınılmazlığı fikrini görürüz. Namık Kemâl de, Avrupa'ya gönderilen kimselerin daha sonra yeteneklerine uygun görevlere getirilmemelerinden şikâyet ettikten sonra bir yazısını :

«Bedbaht ânâ derler ki elinde cühelânın
Kahr olmak içün kesb-i kemâl ü hüner eyler»[75]

dizeleriyle bitirdiği zaman; kuşkusuz, geleneksel kesimin temsilcileriyle çatışan modern tipten başkasını tarif etmemekteydi. Yine Yeni Osmanlıların yayın organlarına baktığımızda, «...Bir insanın sıhhat ve selâmeti akla mevkuf olduğu gibi bir hey'et-i milliyenin devam ve saadeti dahi ilme menutdur...»[76] şeklindeki bir düşüncenin «...Şimdi böyle kalub batalım mı yoksa her millet ne yolda ilerü gidiyorsa biz de işimizi uydurub yürüyelim mi...»[77] görüşüyle bağlandığını müşâhede etmekteyiz.

İbret'deki yazıları incelediğimizde ise, Avrupa'nın üstünlüğünün açıkça belirtildiğini:

«...Bizim maarif cihetinde Fransızlara olan nisbetimiz daha mektebe başlamamış bir çocuğun bir âlime olan nisbeti kabilindendir...»[78]
«...Hele Avrupa'nın bize yüz kat rüchanı bedihî olan medeniyet ve maarifini inkâr etmeyi hiç hatıra getirmedik...»[79]
«...Avrupa'da bil'akis maarifin mertebe-i terakkisini üstümüze giydiğimiz elbise, kullandığımız saat, yazı yazdığımız kâğıd, denizde gezdiğimiz vapurlar, karada bindiğimiz tramvaylar bil-bedâhe gösteriyor...»[80]

Ve sorunun modernleşmenin, toplumsal yapıyla çatışmasının önlenmesi olarak ortaya konulduğunu görmekteyiz:

---

(74) *Ziyâ Paşa'nın Rüyânâmesi*, (12 Receb 12[86]), İbnülemin Mahmud Kemâl İnâl Yazmaları, İÜK-2461, v. 2.

(75) [Namık Kemâl]. «Bizde Adam Yetişmiyor,» *Hürriyet*,[1] no.25, 17 Aralık 1868-30 Şa'ban 1265, ss. 1-2. Bu düşünceye tam uygun bir şekilde daha sonra *İttihad ve Terakki Cemiyeti*'nin merkez yayın organı İzmir'de tutuklanan arkadaşları için yazılan makaleye şu başlığı uygun görmüştür: «Zekâ Bu Ahdde müstelzim-i Ceza Oluyor!,» *Osmanlı*, no.44, 15 Eylül 1899-1 Cemaziy'ülevvel 1317, s. 7.

(76) «Türkistan'ın Esbâb-ı Tedennisi,» *Hürriyet*,[1] no.5, 27 Temmuz 1868-7 Rebiy'ülevvel 1285, s. [1].

(77) *İbid*, s. [4].

(78) Nuri, «Bâtıl Zehab,» *İbret, no.10*, 14 Haziran 1288-20 Rebiy'ülâhir 1289, s. 1.

(79) Kemâl, «İzâh-ı Merâm,» *İbret*, no.10, s. 2, Krş. Kemâl, «Mukabele,» *İbret*, no.12, 12 Haziran 1288-23 Rebiy'ülâhîr 1289, ss. 1-2.

(80) Kemâl, «Maarif,» *İbret*, no.16, 22 Haziran 1288-28 Rebiy'ülâhir 1289, s. 1.

«...Terakki eylemek, medeniyetde ilerlemek için Frenklerin tasdikine ihtiyacımız yokdur. Doğrusunu söyleyince biz bu yolda olan dostlardan çokdan usandık. Lâkin onlar bizi bırakmıyorlar. Artık illallah.

Biz medeniyetimizi ilerletmek için Avrupa'dan mahsûl-i akl olan terakkiyat-ı ilmiye ve sınaiyeyi almaya çalışacağız. Sokak baloları, ahlâk serbestliği, açlıkdan ölenlere acımamak, insaf ve merhamete lüzûmsuz iki lügat-ı garibe nazarıyla bakmak gibi beliyyât-ı şeytaniyesini istemiyoruz....»[81]

Yaklaşım, kırk sene kadar sonra **İçtihad** mecmuasının «garblılaşma» yöntemine karşı savaş açan[82] Celâl Nuri Bey ve arkadaşlarının yaklaşımıyla büyük benzerlikler gösterir. Ancak, unutmamak gerekir ki, tartışmanın tarafı olan Celâl Nuri Bey de, hiçbir zaman geleneksel çevrelerin bir temsilcisi olarak kabul edilemez. Sorunun diğer bir yanı; daha sonra Jön Türklerde çok belirgin şekilde göreceğimiz gibi; bağdaştırıcı bir modernleşme fikrinin alacağı tepkilerin, bunun doğrudan gerçekleştirmesine çalışılmasına nazaran çok daha az tepki göreceğidir :

«...Vaktiyle İbret'de Avrupa'nın her dürlü terakkiyâtını kabul edeceğiz vallahi, billahi, tallahi frenk olmayacağız denilmişdi. Frenk olmamak fikrinde İslâmın ısrarı evvelkinden yüz kat ziyadedir. Bugün bir Latin harfini halka gösterirsek vaktiyle setre pantolon göstermekden daha ziyade mümanaata düçâr oluruz. Herkesin Frenk olmak ihtirâzından, görmeyeceğimiz mümanaatlar, uğramıyacağımız belâlar kalmaz...»[83]

Sorun, bir ölçüde İslâmın toplumsal içeriğinden yararlanma olmaktadır. Sonraları açık bir şekil alacak alan bu durum, üstü kapalı bir biçimde Yeni Osmanlılarda karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber Hayreddin Paşa gibi[84] gerçekten bir bağdaştırma çabası içinde bulunan düşünürler de yok değildir. Hayreddin Paşa, Tanzimat karşısında ortaya çıkan şüpheleri ifade ederken, bunlardan önemli ikisinin «Tanzimatın şeriata mugayereti» ve «millet-i islâmiyenin hükûmet-i meşruta ve medeniyete adem-i kabiliyeti»[85] olduğunu belir-

(81) Reşad, «Frenklerde Bir Telâş,» *İbret*, no. 13,19 Haziran 1288, 25 Rebiy'ülâhîr 1289, s. 1.

(82) Celâl Nuri, «Şime-i Husumet,» *İçtihad*, no.88, 9 Kânûn-i sânî 1329, ss. 1949-51. Bu konu için M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (İstanbul:1981), ss. 357-365'e bakılabilir.

(83) «Atûfetlû Kemâl Bey Hazretlerinin Bir Mektublarından Alınub Makabli Derc Edilen Fıkranın Ma'badıdır,» *Gayret*,[1] no.33, 19 Eylül 1302, s. 1.

(84) Siyasal düşüncelerinin tahlili için bkz. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*.., ss. 385 v.d.

(85) Hayreddin Paşa, *Mukaddeme-i Akvam-ül-mesâlih fi ma'rifet-i ahvâl-ül-mesâlih Tercümesi*, Mütercimi: Ceride-i Askeriye Muharriri Abdurrahman Efendi, Elcevaib Matbaası, (İstanbul:1296), ss. 79-80.

terek, bunların önüne geçilebileceğini anlatmakta, «cahil ûlema-İslâmdan anlamayan siyasetçi»[86] örneklerinin mahzurlarını vurgulayarak, tam bir bağdaştırıcı modeli karşımıza çıkarmaktadır.

Ancak, gerek gerçek anlamda İslâm ile modern düşünceleri bağdaştırmaya çalışanlar, gerekse İslâmı daha ziyade bu düşünceleri kullanırken kendilerine çerçeve olarak kabul edenler ve ondan toplumsal ilerleme için yararlanma düşüncesini savunanların çabaları, bir sonraki dönem için fazla bir açıklayıcılığa sahip görülmemiştir. Şemseddin Sami Bey'in açık, eski düşünürler için de son derece acı, ifadesi değişmeyi ortaya koymaktadır:

> «...*Bu hali teessüfle gören bâzı üdebâmız halkın bu taassubunu def' ile Avrupa medeniyetini nazarlarında daha az menfur göstermeği ve bu vechile kendilerini fünûn-i cedideye ısındırub medeniyet-i hâzırânın ümem-i İslâmiyeye nakli yolunu açmağı vazife edinerek buna muvaffak olmak içün dahi Avrupa medeniyetinin millet-i İslâmiyeden müsteâr olduğunu, din-i İslâmın medeniyet-i hakikiyeye mani' olmamasıyla bugün Avrupalıların elinde gördüğümüz ulûm ve fünûnun ekseriyet üzre İslâmın keşfiyatından ibaret bulunduğunu anlatmak içün gazetelerle, kitablarla, risâlelerle mev'izelerle, her nev' vesaitle çalışmışlardır. Bunların sâyı, maksadı pek mukaddes bir sâydır. Lâkin ifadelerinde ne kadar hakikat var ise o kadar da mübalâğa bulunduğundan bundan görünen faidenin yanında biraz da mazarrat hissolunuyor. Bu sâyda hadd-i lüzûmun ötesine geçilerek ifrata varıldığından bir illetin def'i içün verilen ilâcın kesretinden diğer bir illet zuhur etdiği gibi bu mübalâğadan dahi birincisi kadar muzırr değil ise de mazarratı inkâr olunmayacak diğer bir fikr zuhûr etmişdir. Beyn-ül-İslâm Avrupa medeniyetine İslâma mugayir ve münafi' asârla küfr nazarıyla bakanların adedi o medeniyet vaizlerinin himmeti sâyesinde tenezzül etmiş ise de yine o vaizlerdeki mübalâğatın semeresi olmak üzere Avrupa medeniyetine bizden ça-*

(86) *İbid*, s. 4: «...mukteza-yı vakt ü hâle riayet müfevvız-ı uhde-i kifâyet ü dirâyetleri olan ûlema-yı İslâmiye arasında umur-i hariciyeye müteallik malûmatdan bîbehre olarak mesâlih-i dahiliyenin tedkik ve istikşafatından yüz çevirecek bâzı zevatın bulunduğunu görmek nasıl güce gidiyorsa umur-i idare-i devlet kendilerine tevdi' olunan siyasiyyûnumuz arasında dahi bu dekikadan gafil veyahud riyaset-i İslâmiye hiçbir kayd ile mukayyed olmayarak müstebidâne hükm sürmek arzusunu tervice hidmet eden bir takım mütegaffil zevatın bulunması dahi fevkâlâde güce gidecek mevaddardır...» Krş. *a.g.e.*, ss. 8-9. Paşa, Voltaire hakkındaki kanaatini ise şöyle özetlemektedir: «...On sekizinci asrın meşahirinden biri 'Voltaire' dir ki sahra-yi vasi'-ül-enhâ-yı şiir ü inşâda ilm-i ifraz-ı fesâhât ve beynelmilel iktisâb-ı sît ve şöhret ederek gerçi akide bozukluğundan dolayı kendisi ahkâm-ı şer'iye ve diniyeye hürmetsizlikde bulunmamış olsa idi şöhreti bir kat daha tezyid edüb herkes âsâr-ı ilmiyesinden daha ziyade müstefîd olurdu...» Bkz. *a.g.e.*, s. 107.

lınmış taklidden ibaret ve nâkıs bir şey nazarıyla bakub o medeniyeti tahkir ile medeniyet-i hakikiyenin bizde bulunduğuna zahib olan ve bu vechile yeni bir taassuba düşenlerin adedi de o nisbetde terakki etmişdir. Bir gayretli tabibin müdâvâtdaki mübalâğasından tevellüd etmiş bir illet hükmünde olan bu yeni taassubu kırmak dahi ümem-i İslâmiyenin temeddününe hidmet etmek isteyenler içün pek büyük bir vazifedir. Bu vazifeye boyun eğmekdeki ilcâ'sıyla bu yeni taassuba düşenlere deriz ki: Avrupalılar bizden yâni sekiz on asır evvelki ecdadımızdan daha doğrusu dindaşlarımızdan, çok şeyler aldılar. Lâkin bugün ellerinde bulunan şeylerin hiçbiri ecdadımızdan alınmış değildir. Avrupa âlem-i İslâmdan bir medeniyet tohumu aldı. O tohumu ekdi. Tohumun ise semere vermek içün toprağın içinde çürümesi tabiîdir. O tohum çürüdü verdiği mahsûl dahi def' atle tecdîd olunarak cinsi bile değişmişdir. Avrupa'nın ûlema-yı İslâmdan aldığı malûmat o vakte göre pek çok idi. Şimdiki hale göre hiçdir. O vakit bulunduğu zulmet-i cehlden çıkmak içün bizden bir kandil aldı. O kandilin ışığıyla aydınlık mahalle vâsıl olunca o kandile lüzûmu kalmadı. Elinden atdı. Biz bununla iftihar edebilirmiyiz? Bunda bizim içün iftihar olunacak bir şey de yokdur. Bundan utanmamız iktiza eder. Çünkü biz kandili elimizden düşürüb söndürdükden sonra gözümüzün önünde tulu' edüb parlamakda olan bir medeniyet güneşinden dahi istifade etmek istemiyoruz. Kimimiz «o bir güneş değildir, bir seherdir» ve kimimiz «O bizim sönen kandilin taklididir» diyerek gözlerimizi kapayub karanlıkda kalmağı ihtiyâr ediyoruz... Medeniyet Avrupalıların eline geçinceye kadar pek çok ellerden geçmiş ise de o eski medeniyetler yine daima muahharı mukaddiminden ekmel olmağla beraber şimdiki Avrupa medeniyetine nisbeten âdeta ressam-ı meşhur Rafael'in bir resmi yanında bir çocuk tarafından duvara kömürle çizilmiş resimler gibidir. Bundan başka artık o eski medeniyetler zaten mahvolmuşdur. Onlarla uğraşmak ancak tarihe ve asâr-ı atika ilmine aid bir vazifedir. Eski medeniyetlerin en muahharı olan medeniyet-i İslâmiye ile onun selefi olan Medeniyet-i Yunaniyenin bir çok âsârı bâkidir. Lâkin medeniyet-i hâzıranın günden güne artmakda olan asâr ve envârı dururken, o eski âsâra müracaat veyahud onlarla iktifa etmek âdeta güneşin envârı önünde bir kandilin fitilinden istifade etmeğe çalışmak gibidir. ...Biz bugün İbn-i Sina'nın tıbbını, İbn-i Rüşd'ün hikmetini, Cahiz'in kimyasını yeniden ihya ve bunların kitablarını kütüphanelerin tozları altından çıkarub Arabiden elsine-i saire-i İslâmiyeye tercüme ile meydan-ı intişara vaz' ve onların tedrisine mahsus mekteb ve medreseler bina etmek içün ne kadar himmet ve ve mesârife muhtac isek en mükemmel fen kitablarını dahi beynimizde tedavüle çıkarmak içün o kadar himmet ve masrafa muhtacız. Halbuki İbn-i Sina'nın tıbbıyla sıtmayı bile kesmeğe muktedir olamıyacağımız gibi Cahiz'in kimyası ve İbn-i Rüşt'ün hikmetiyle de ne demiryolu lokomotifiyle vapuru yürütebiliriz, ne telgraf kul-

lanabiliriz. Bunun için biz ûlema-yı İslâmın âsârıyla uğraşmağı tarih ve âsâr-ı atika ûlemasına bırakarak temeddün etmek ister isek ulûm ve fünûnu Avrupa medeniyet-i hâzırasından almalıyız... Avrupa'da dahi birçok vakit medeniyetin yolu üzerine bir sedd olub ûlema-yı İslâma sehhâr nazarıyla bakılmış ve ilm ü fenn ile uğraşanlar rüesâ-yı rûhaniye tarafından ba'd-el-tekfîr mücâzât-ı şedideye uğradılmış idi. Orada dahi ibtida taassubu ohşayarak iyilikle yolun üzerinden def' etmeğe ve kütüb-ü diniyeyi fünûn ile barışdırmağa çalışmış bâzı ûlema zuhûr etmişdir. Lâkin taassub öyle lûtf ü mülâyimetle kandırılabilir canavarlardan olmadığından kendisini ohşayanları tepeliyordu. Nihayet ûlema el ele vererek taassuba karşı balta ile külüng ile barut ile çıkdılar taassubu hedm etdiler, o vakit medeniyet ileriye gitmeğe başladı. Bizde dahi medeniyet ileri gitmek, ümem-i İslâmiye-mahvlarına mucib olan- cehl ü bedeviyetden kurtarılmak için taassuba âdeta ilân-ı harb olunarak taassub kuvve -i cebriye ile hedm ve def' olunarak medeniyetin yolu açık bırakılmak iktiza eder...»[87]

Bu korkunç eleştiriye, düşünce düzeyinde tepki yalnızca geleneksel kesimin temsilcilerinden gelmiştir.[88] Gerçekten de yeni tip için artık İslâm ve onun belirlediği çerçeveler hiçbir şey ifade etmemektedir ve gene aynı yazarın ifadesi ile :

«... Her halde felsefe evham ve hayâlâtâ ve efkâr-ı mahsusanın iradat-ı keyfiye ve muhakemât-ı indiyesine tabi' olmağdan kurtulamadığından devrimizde âlem-i medeniyetde eski felsefe mezhebine pek riayet olunmamağa başlayub kâffe felsefe-i sâlifenin efkârını battal bırakacak bir felsefe-i cedîde çıkmışdır ki felsefe-i müsbete (Philosophie positive) nâmıyla yâd olunarak yalnız fennen ve aklen delâil-i zahire ve berahin-i kat'iye ile isbat olunabilir hakayıkın mecmu'undan ibaret olub, ulûm ve fünûnun terakkiyatıyla ve keşfiyât-ı mütevâliye ile mütevaziyan terakki etmektedir...»[89]

Gelişmekte olan bu yeni felsefe, yeni tipin dünyayı algılama biçimini oluşturmaya başlamıştır. Evvelce de değindiğimiz, geleneksel kesimden gelen

(87) Ş[emseddin] Sami, «Medeniyet-i Cedidenin Ümem-i İslâmiyeye Nakli,» *Güneş*, C.I, no.4, [1301], ss. 179-184 den derlenmiştir. Krş. [Şemseddin Sami], «Tarih», *Güneş*, C.I, no.4, [1301] ss. 171-175. Şemseddin Sami Bey hakkında jön Türklerin son derece olumlu ifadeleri için bkz. Abdullah Djevdet, Ch[emseddin] Samy Bey,» *İçtihad*, no.2, Kânûn-i Sânî 1905, ss. 10-12, «Şemseddin Sami Merhum,» *Osmanlı*, no. 141, 15 Teşrin-i Sânî 1904, ss. 1-2.

(88) Yenişehirlizâde Halil Edib, *İslâm ve Fünûn*, Dersaadet Cemal Efendi Matbaası, (Dersaadet:1315), ss. 3-7.

(89) «Felsefe,» *Hafta*, Aded.9, 19 Zilkade 1298, s. 142.

eleştirilerin hiçbir değer ve anlam içermemesi en temel özellik haline gelmiştir. Eski düşünce tarzı hiçbir şeyi açıklamaya muktedir değildir. Bu yeni tipe göre tek yol gösterici maddeci yeni düşünce tarzı olmaktadır. Bir dergi okuyucularından, kendi kütüphanesini oluşturmak için kitap bağışı talebinde bulunduğunda ve üst düzey yöneticilerinden üçü toplam yüz yirmi altı cilt tutan kitaplarını bağışladıklarında; Bacon, Shakespeare, Montesquieu, Helvetius külliyatlarından; Adam Smith, La Fontaine gibi yazarların eserlerine kadar pek çok yabancı kitabı içeren bu kolleksiyonda İbn-i Haldun'un mukaddemesi ile bir cilt Kavaid-i Osmaniye dışında tek bir yerli veya Doğu klâsiğine rastlanmadığı görülmüştür.[90] Bir süre sonra ise Osmanlı aydınlarının kütüphaneleri Schopenhauer, Isnard, Büchner çeviri veya orijinalleriyle doldurduğu mekânlar haline gelmeye başlayacaktır. Ahmed Midhat Efendi, «...maişet-i beşeriyeye tatbiki buraca değil Avrupaca bile kabil olmayan materyalizm mesleğine...»[91] eleştiriler getiriyordu ama Schopenhauer'in mesleğine duyduğu ilgiyi de belirtmeden geçemiyordu.[92] Hemen arkasından John Draper çevirileri piyasaya çıktı.[93] Draper'in ana fikri toplumda çatışan temel unsurların «din» ile «bilim» olduğu ve bunun aynı zamanda tarihî bir karakter taşıdığı idi. Gerçi çeviriyi yapan Ahmed Midhat Efendi, Draper'i eleştiren bir önsözü kitaba eklemekten geri kalmamıştır ama; sorun, Midhat Efendi'nin reddiyesinden ziyade,[94] neden böyle bir konunun Osmanlı aydınlarının temel problemi haline geldiğidir. Burada Draper'in konuyu ele alış şeklinden[95] çok temel problematik üzerinde durmak uygun olur. Benzer şekilde, kendi toplumları-

---

(90) «Bâzı Zevat Tarafından Cemiyete Verilen Hedeya,» *Mecmua-i Fünûn*, no. 22 Şevval 1280, ss. 432-435. Kitapları hediye edenler sırasıyla, Saadetlû Hayrullah Efendi Hazretleri, Tercüman-i Divan-ı Hümayûn Saadetlû Arif Bey Efendi Hazretleri, Topçu Mutasarrıfı Saadetlû Raşid Paşa Hazretleri, İzzetlû Kadri Bey Hazretleri, Mektubî-i Seraskerî Hülefâsından İzzetlû Tahsin Efendidir. Üçüncü Mahkeme-i Ticaret Reisi Vahan Efendi'nin hediye ettiği kitaplar, verdiğimiz örneğin dışında tutulmuştur.

(91) Ahmed Midhat, *Beşir Fuad*, (İstanbul:1304), s. 13. Krş. [Ahmed Midhat], *Müntehabât-ı Ahmed Midhat*, Cild-i Sâlis, (Dersaadet:1307), ss. 14-15.

(92) Ahmed Midhat, *Schopenhauer'in Hikmet-i Cedidesi*, (İstanbul: 1304), *passim*.

(93) John W.Draper, *Niza-i İlm ü Din*, Tercüme Eden : Ahmed Midhat. (Dersaadet:1313).

(94) Adıvar, dikkatimizi daha çok Draper'e yazılan reddiyeye çekmekte ve onun ile Ahmed Midhat'ın İslâm ile bilimin eş anlamlı olduğunu ispata çalıştığını ileri sürmektedir. Bkz. Abdulhak Adnan-Adıvar, «Interaction of Islamic and Western Thought in Turkey,» (der.) T. Cuyler Young, *Near Eastern Culture and Society : A Symposium on the Meeting of East and West*, (Princeton:1951), s. 124.

(95) Bu hususun ve Draper'in İslâm'a yaklaşım biçiminin ona duyulan ilgiyi arttırdığı tezi için bkz. Cyrus Hamlin, *Among The Turks*, Robert Carter and Brothers, (New York:1878), s. 347. Aynı fikir daha sonra Osmanlı Meb'usanında ileri sürülmüştür 1333 yılı Maarif bütçesi sırasında yapılan bu yorum için bkz. *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi*, 1332, III, 50/3., s. 771.

nın çöküşü ile Batı toplumlarındaki ilerleme ve gücü karşılaştıran diğer bir müslüman aydın grubunun —toplam aydınların önceleri çok ufak bir parçasını oluşturmakla birlikte— «cedidcilik» adı verilen bir hareketi başlattıklarını görüyoruz.[96] Nitekim, o dönemi bizzat yaşamış olan bir Türk aydını, yaşamının Rusya'da geçen bu gençlik döneminde ilgisini çeken kitapların başında, Draper ile Schopenhauer'in eserlerini zikretmektedir.[97]
Bu açıdan Ahmed Midhat Efendi'nin:

> «...*Hattâ Avrupaca bir takım bâtıl ve muzir fikirler ile âlemi rahatsız eden isafilin bilhassa aleyhinde bulunduğunu kimsede şübhe bırakmayacak suretde gösterüb yalnız kendi efkâr-ı hakimiyesi «materyalizm» yâni maddiyatdan başka hiçbir şeyi tanımamakdan ibaret idüğünü anlatdı ki bu esas-ı hikmetinde olan hataları kendisine kabûl etdirmek için serdeylediğim berahini redd hususunda teeddüb etmekle beraber yine sözlerini kabûl edemediğini görür idim...*»[98]

diye tarif ettiği Beşir Fuad, çok istisnaî bir tip olmaktan çıkmıştı. Gerçi arkadaşları bu öncü materyalist gibi intiharında bile notlar tutarak «intiharlarını fenne tatbik»[99] gibi davranışlar içine girmiyorlardı ama yazılarına bütünüyle katıldıklarına herhangi bir kuşku yoktur.

Artık, «bilim» sistemde yeni rolünü almıştır. Geleneksel kesim dergilerinde bile «fennî sütûnlar» sık rastlanan bir yazı şeklini oluşturmaktadır.[100] Ancak, gerek bunlar ve gerekse «bilim»in üstünlüğünün İslâmî bir gözle vurgulanması,[101] yeni görüşün buralara sirayet ettiği anlamına gelmez. Her iki grubun «bilim» sözünden anladığı en azından Liberaller ile Marksistlerin «özgürlük» tanımı kadar birbirinden farklıdır. Benzer şekilde gene Ahmed Midhat Efendi'nin «herkesin ağzında otuz kırk senedir lâfı» olduğunu belirttiği

(96) Edward J. Lazzerini, «Gadidism at the Turn of the Twentieth Century: A View From Within,» *Cahiers du Monde russe et soviétique*, XVI(2), Nisan-Haziran 1975. s. 246.

(97) Zeki Velidi Togan, *Hâtıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, (İstanbul:1969), s. 29.

(98) Ahmed Midhat, *Beşir Fuad*, (İstanbul:1304), s. 15, krş. s. 28.

(99) M. Orhan Okay, *Beşir Fuad:İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, (İstanbul: 1969), s. 93. Beşir Fuad'ın Jön Türkler, üzerindeki etkisi için bkz. Berna Kazak, *Ömrüm: Ali Kemâl'in Hatıratı*, İÜK, Tez 7528, (1954), ss. 75-76.

(100) Bkz. Ali Muzaffer, «Fünûn,» *Hazine-i Fünûn*, Aded:3, 15 Temmuz 1309-14 Muharrem 1311, ss. 23-24:»... İtikadımızca terakki denilen şeyden umumun hissedar-ı intifa' olması lâzım ve binaenaleyh 'fenn'i dahi herkesin bilmesi mehmâ-emken terakkiyat-ı fenniye ve ilmiyeye vukuf peyda etmesi derece-i vücûbdandır.... Avrupa'nın ta'mim-i fünûn için ittihaz edilen usûlü bizim de numûne etmekliğimize pek o kadar imkân yokdur. Çünki biz henüz o tabakaya çıkmamışızdır...» Krş. Ali Muzaffer, «Fünûn: 3.» «Fennin Lüzûm-i Tahsili,» *Hazine-i Fünûn*, Aded:6, 5 Ağustos 1309-5 Safer 1311, ss. 42-43.

«alafranga» büyük bir yaygınlık göstermekteydi; ancak, bir süre sonra; ilk dönemlerin aksine; en karşıt kimseler bile yaşamlarının belli kesimlerinde bu tür davranışlar içine girmek zorunda kalmışlardı.[102]

JÖN TÜRKLER VE MODERNLEŞME :

Jön Türkler ilk olarak böyle bir düşünsel mirasın sahibi olarak ortaya çıkmışlardır. İlginç bir nokta, buraya kadar gelişimini izlemeye çalıştığımız tartışmaların, toplumu «ilerleme taraftarları-karşıtları» şeklinde ikiye bölmüş olması ve her iki tarafın da kendilerini böyle birer grup olarak algılamalarıdır. III. Selim'in ıslahatçı kadrosundan[103] Tanzimat liderlerine[104] kadar, bütün yenilik hareketlerini savunanlar kendilerinin böyle bir topluluk olduklarını belirtmişlerdir. Jön Türk dergilerinden birisinin, ölen bir arkadaşları için yazılan taziyede kendilerini :

«Bir ferdi ölse bin diğeri rû-nemâ-yı feyz
İhya-yı lâyemutdur ahrar zümresi»[105]

şeklinde tanımlaması kadar, bu duyguyu anlatabilecek söz bulunamazdı. Jön Türkler kendilerinin toplumun tamamen ayrı bir zümresi olduğu kanaatinde idiler ve yine dergilerine başlık yaptıkları Namık Kemâl-in dizelerinde:

---

(101) Bu görüşte yazılan bir kitabın yorumu şöyledir: «Zenginliğin en ağır ve âlâsı irfan ve maarifdir...» İbrahim Edhem Giridî, *Makalât-ı Hakimiye*, A. Mavyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, (İstanbul:1304), s. 4.
Daha evvelki döneme ait bilimin böyle geleneksel yorumlarına bir örnek olarak bkz. Necib, *Malûmat-ı Muhtasara*, (İstanbul:1287), özellikle, ss. 37-38.

(102) Ahmed Midhat, *Avrupa Adâb-ı Muaşereti Yahud Alafranga*, (İstanbul: 1312). Krş. *Hayâl*[1], no.157, 5 Haziran 1291 s. [4]: Sözkonusu mizah dergisindeki bir karikatürde alafranga ve alaturka giyimli iki hanım birbirleriyle şu şekilde konuşmaktadırlar :
«— Kız bu nasıl kıyafet utanmaz mısın?
— Bu asr-ı terakkîde asıl sen utan kıyafetinden.»

(103) Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları: Nizam-ı Cedit (1789-1807)*, TTK Yayını. (Ankara:1946), s. 43.

(104) İlginç bir biçimde Tanzimat'ı yakından inceleyen bir yabancı yazar yenilik taraftarlarını «Islahat Fırkası» olarak tanımlamaktadır. Bkz.Ed [ouard] Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Aliyyenin Tarih-i Islahatı (1836-1883)*, Kanaat Kütüphanesi, (İstanbul:1328), ss. 75-80. Reşit Paşa ile Rıza Paşa'nın başlarını çektikleri grupların benzer bir şekilde yorumlanmaları için bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, «Tanzimatta İçtimaî Hayat,» *Tanzimat I*, (İstanbul:1940), s. 627. I.Meşrutiyet sırasındaki iki grubun böyle bir tasnifi için bkz. «Varaka,» *Vakit*,[1] no. 327, 25 Eylül 1876 - 7 Ramazan 1293.

(105) «Taziye,» *Osmanlı*, no.100, 15 Kânûn-i sânî 1902-5 Şevval 1319, s. 8.

«Ne mümkün zulm ile bîdad ile imha-yı hürriyet
Çalış idraki kaldır muktedirsen ademiyetden»[106]

belirtildiği gibi, bu grup kendini âdeta toplumsal gerçekliğin ne olduğunu farkedebilen ve dolayısıyla kendilerine karşı uygulanması imkânsız olan baskıcı çabaları hafif müstehziyâne karşılayan bir tavrı ortaya koymaktaydı. Modern düşünce tarihi ile ilgilenen bir kimsenin bu tavrı değerlendirmesi daha kolay olacaktır. Sözkonusu yaklaşım, Marksistlerin toplumsal gerçekliği bildiklerini kabul etmelerinden dolayı, kendilerini eleştiren ve kendilerince gerekli bilince sahip olmadıkları için de, hiçbir zaman bu gerçekliği anlayamayacak olan kimselere karşı küçümseyici tavırlarını andırır.

Nitekim, Jön Türk yayın organlarından birisinde, mücadelenin tarafları ortaya konulurken bunların kendi partileri (**le parti de la Jeune Turquie**) ve karşılarındaki tutucu grubun partisi (**le parti conservateur**) olarak tanımlandıklarını görüyoruz.[107] Başka bir yazıda ise durum biraz daha açık biçimde ortaya konulmaktadır:

«...(Jön Türk) ne demekdir? İstibdadın aleyhinde bulunan efkâr-ı münevvere sahibi Hâl-i hazırda ise istibdad sizin vücûdunuzla kaimdir. Bu cihetle eğer siz var iseniz fırka-i ahrar da mevcuddur. Hattâ siz yok olduğunuz zaman dahi bu fırka mevcud bulunacakdır. Bu fikr teessüs etmişdir...»[108]

Kendi zaferlerini toplumsal gerçekliğin normal bir sonucu olarak kabul eden bu grup,[109] aynen Tanzimat savunucularının, kendilerinden önceki çağdaşlaşma hareketlerinin bir izleyicisi havasına girmeleri gibi,[110] o hareketin ve modernleşme taraftarı oldukları fikriyle, Yeni Osmanlıların takipcisi olduğunu savunmuşlardır.

Bir yazıda «mesleğimizin ne feyyaz ve münevver bir meslek-i tarihî olduğunu isbat ve izaha kifayet eden hakayık-ı tarihiyeden»[111] bahsedilirken, başka bir makalede «efkâr-ı münevvereye sahib olub ortalığın gidişinden müte-

(106) Dizeler, *Kanun-i Esasî* gazetesinin başlığı altında yazan kelâm-ı kibarlardan birisi olup, merkez yayın organı *Osmanlı*'nın amaçlarını belirten ilk yazının sonuna da konulmuştu Bkz. «İfade-i Mahsusa,» *Osmanlı*, no.1, 1 Kânûn-i evvel 1897-8 Receb 1315, s. 1.

(107) Un Ami de la Turquie [Albert Fua], «Pourquoi les Turc ne bougent pas,» *Mechveret Supplément Français*, no.21, 15 Ekim 1896, s. 1.

(108) «Jön Türk ve Ermeni,» *Hak*, no. 31, 30 Teşrin-i sânî 1900-8 Şa'ban 1318, s. 1.

(109) «Mekâtib: Kahire, 1 Eylül Sene 1902,» *Osmanlı*, no. 112, 15 Eylül 1902, s. 5.

(110) Bkz. *Tarihî Notlar*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Y.Y.89, v. 21-22'de Büyük Reşit Paşa'nın yakını bir zât tarafından yazılan eserde II. Mahmud reformları büyük övgüyle anlatılmaktadır. Eser, bir tarih kitabı denemesidir.

(111) Edhem Ruhî, «Ümid-i İnkılâb,» *Osmanlı*, no. 142, 8 Kânûn-i evvel 1904, s. 1.

essir olmamak kabil değildir»[112] biçiminde bir anlatımla karşılaşıyoruz. Gene «Bin sene-i hicriyesinden sonra Osmanlı Padişâhları içinde gayret ve icraat ile fevkâlâde bir mevki'-i mahsus kazanmış olan padişâhân-ı âzâmdan birisi [nin] de Sultan Mahmud Han-ı Adlî hazretleri...»[113] olduğunu belirten bir yazı dizisinin Jön Türk yayın organlarından birisinde gözükmesi, «kurun-i vustamıza nihayet veren Tanzimat-ı Hayriyenin te'sisi»[114] biçimindeki tanımlama, Mustafa Reşid Paşa'ya yapılan büyük övgüler,[115] 1840-1876 arasının terakkinin hızlı olduğu bir dönem olarak anlatımı,[116] Midhat Paşa Kanun-i Esasisine sahip çıkma çabaları,[117] pek çok yerde Mustafa Fazıl Paşa'dan, Jön Türk partisi lideri olarak bahsedilmesi[118] ile Yeni Osmanlıların eserlerinden özellikle hareketin ilk dönemlerinde geniş olarak yararlanılması[119] veya doğrudan kullanımı[120] bize bu eğilimi göstermektedir.

İşte, bizzat Jön Türk hareketine katılmış olan bir yazarın «...(İttihad ve Terakki) Cemiyetini vücûda getiren kuvvet işte mutlakiyetle meşrutiyet idarenin bu daimi cidalidir. Resmen o cemiyete dahil olmayan ahrar bile, kalben tarafdar idiler...»[121] diyerek anlattığı bu gelişme, Jön Türklüğe katılma davranışının da belirleyicisi olmuştur. Harekete katılan, çoğunluğu yüksek okul öğrencisi kimseler siyasal çizgisini tam olarak tanımlayamadıkları, efsanevî ve daha ziyade karşıt olduğu yönetim ile nitelikleri belirlenebilen

---

(112) «İdare-i Hâzıra Semereleri: Âsâr-ı Asırdan Bir Levha-i İbretnümâ,» *Mizan*, no.176, 14 Mayıs 1896-1 Zilhicce 1313, s. 2491.

(113) «Vak'a-i Sultan Aziz: Bir Zatın Hatıra-i Husisiyesi,» *Sancak*, Aded, 10, 20 Kânûn-i sânî 1900-19 Ramazan 1317, s. 7, Krş. *Sancak*, Aded. 11, 27 Kânûn-i sânî 1900-26 Ramazan 1317, s. 7. Krş. «Cümle-i Siyasiye.» *Mizan*, no. 163, 13 Şubat 1896- 29 Şa'ban 1313, s. 2386-87: «...Vücûd-i devletin hasta olduğunu keşfeden Sultan Mahmud ilk ibtida verilecek ilâcı verüb, mühlik nöbeti savuşturmuş idi...»

(114) [*İsmail Kemâl*], «Lâyiha,» *Osmanlı*, no.108, 15 Temmuz 1902, s.2.

(115) Fuad, «Les Discours de M. Gladstone et de Lord Rosebery,» *Mechveret Supplément Français*, no.21, 15 Ekim 1896, s.3.

(116) «Appel Aux Cabinets Européens et Aux Nations Etrangères,» *Mechveret Supplément Français*, no.16, 1 Ağustos 1896, s.1.Krş. [Murad], «İkiden Biri: Ne Var, Ne Yok,» *Mizan*, no.169, 26 Mart 1896- 12 Şevval 1313, s. 2435

(117) Le Comité, «Lettre Adressée a MM.Les Députes Français,» *Mechveret Supplément Français*, no.22, 1 Kasım 1896, s. 1.

(118) Ahmed Rıza, «Une Explication,» *Mechveret Supplément Français*, no.10, 1 Mayıs 1896 s. 1. Krş. Fuad, «La Visite de S.A. la Princesse Nazli au Comité,» *Mechveret Supplément Français*, no.20, 1 Ekim 1896, s. 1. Krş. «Mustafa Fazıl Paşa,» *Osmanlı*, no.119, 15 Mart 1903, s. 7.

(119) *BBA—Yıldız Esas Evrakı*, 15/74/74-10/74/15.

(120) Eski makalelerin Jön Türk organlarında yayını için bkz. Ziya Paşa, «İhtilâfu Ümmeti Rahma,» *Osmanlı*, no.44, 15 Eylül 1897-10 Cemaziy'ülevvel 1317, s. 1.

(121) Süleyman Nazif, *Yıkılan Müessese: Son Zamanlara Aid Bâzı Müşahedât ve Malûmat-ı Tarihiye*, İlhami, Fevzi Matbaası, (İstanbul: 1927), s. 6.

Jön Türklüğün bir üyesi olmuşlardır. Bu gruba oluşumundan bir süre sonra katılan ve daha ziyade yakın dönemdeki siyasal rolleri ile tanınan bir Jön Türk, harekete duyduğu ilginin başlamasını şu şekilde anlatmaktadır:

> «...*Ben, Ahmed Rıza adını 1906 yılında Bursa'da işittiğimi hatırlıyorum.... O zaman Bursa'da Vali, Abdülhamid'in itimadını kazandığı söylenen Reşit Mümtaz Paşa idi. Hapsedilen zat, Bursa Maarif Müdürlüğü Muhasebecisi Şükrü Bey'di. Uzunca boyu, iyi giyinişi ve vakarlı hali ile herkesin dikkatini çeken iyi bir memur iyi bir aile babasıydı. Vaktiyle Ahmed Rıza Bey, Bursa Maarif Müdürü iken kendisine fotoğrafını hediye etmiş o zavallı da bunu muhafaza eylemiş... Şimdi bu cinayetinin(!) cezasını çekecekti. Hazin değil mi?*
>
> *Ben o zaman dahi habis rollleriyle hafiyeleri 'jurnallerini' biliyor; nefret ediyordum. Ama benim için ortada anlaşılması lâzım gelen bir muamma vardı: Bu Ahmed Rıza Bey kimdi?*
>
> *Ahmed Rıza Bey Bursa Maarif Müdürü iken, Avrupa'ya kaçmış, Jön Türk kafilesine katılmış, hattâ liderleri seçilmiş...*
>
> *Bu hâdiselerin üzerimde derin tesiri oldu. Ahmed Rıza Bey'in hüviyetini, Jön Türklerin Avrupa'da takib ettikleri siyaseti öğrenmek için bende şiddetli bir arzu uyandı... Diyebilirim ki benim, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile alâkam bu hadise ile başlamıştır. Zaten Namık Kemal'in vatan ve hürriyet edebiyatının tesiri altındaydım İstibdat idaresinin yasak ettiği bu millî şairimizin eserlerini okumak için daimî fırsat arar, bulurdum...*»[122]

Ahmed Rıza'nın eserlerinin ve şöhreti hakkındaki kanaatlerin yalnız bu örneğe münhasır kalmadığını çeşitli vesikalar bize göstermektedir.[123] Nitekim, Jön Türklere katılan gençlerin pek çoğu belirttiğimiz gibi belirli ve ilkelerini farkettikleri bir düşünce sistemine ilgiden ziyade; kendilerini, nedenlerini ileride göreceğimiz; bir değer çatışması sonucunda «efkâr-ı ahrarane» sahibi olan bir grubun içinde bulmaktaydılar.[124] «Efkâr-ı ahrarane»nin kesin sınırlarını çizmek ise mümkün değildir. Karşıtlarının «Erbab-ı fesad» olarak tavsif ettiği bu kimselerin ortak özellikleri, daha çok karşı bulundukları ilkeler ile belirlenebilir. Ancak, mutlak olan nokta Jön Türk namını alan kimselerin kendilerini açıkça farklı bir grup olarak telâkki etmeleridir. Yö-

---

(122) Celâl Bayar, *Ben De Yazdım*, C.I, (İstanbul:1965), ss. 179-180.

(123) Gemlik Pazarköy'de Reji Müdiri Arif Efendi'nin hanesiyle reji dairesinde bulunan evrak, Ahmed Rıza'nın eserleri ve konu için bkz. *Boğaz Vekâleti, İnebolu, Çölemerik, Kangırı, Kal'e-i Sultaniye, Bursa, Cesr-i Mustafa Paşa, Sapanca, Sarışaban, Pazarköy ile Muhaberata Mahsus Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-22/147/XVI. Bursa-28/Şakir-Hasan imzalı ve 13 Şubat 311 tarihli yazı.

(124) Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, (İstanbul:1967), ss. 28-34.

netim tarafından önemli bir suç olarak kabul edilen «hür fikir yayıcılığı»[125] yapan bu kimselerin; sözkonusu özelliklerinin Devletin temellerini sarsacağı Encümen-i Mahsus üyeleri tarafından da belirtilmektedir:

> «....*İstitlâat-ı vakıaya nazaran tasavvurat-ı mevcudenin hülâsası esas-ı idare-i devlet-i Aliyyenin tebdil-i kaidesi maksadından ibaret olub bunun ne gibi mülâhazat-ı adiyeye mübteni bulunduğu sadece bir nazarla anlaşılıyor ise de olbabda miyâne-i çâkerânemizde güzerân eyleyen ebhâs-ı hakayık intiha bervech-i âti marûz-i huzur-u hikmet-nüşûr-i cenâb-ı zıllullahî kılınmak feraiz-i ubudiyet ve memlûkiyetden addedilmişdir.*
>
> *Şöyle ki, bu devlet-i ebed-müddet-i aliyye cami'-i hilâfet ve saltanat-ı İslâmiye olmasıyla makam-ı ma'ali ittisam-ı hilâfetpenâhî min kabl-el-hak din-i mübîn-i Muhammedinin hâmi-i zîşânı bulunduğundan mebna-yı âzîm-i hükümet-i seniye işte o asıl mukaddese [maksada] göre teessüs ve takarrür etdiği ruz-i meymenet-efruzdan beri her sınuf ahali ve beraya o melce-i muhterem-saye-i ma'delet-vâye-i müstazil bulunduğu ve biavnullah-ı teâlâ hayat-ı devletin ilâ kıyam üs saa temadî ve teâlisi ancak o esas-ı güzînin himayet ve harasetine merbut olduğu halde muvazene-i hakayık müzahir-i umura kifayet edecek fikr-i sakib sahibi olmayanların kendi pişe ve endişelerince bir takım âmâl-i tama'kârâneye mebni ortaya atdıkları ve za'mlarınca pazar-ı revaca çıkarmak istedikleri kumaş-ı tezvîrin ne kadar kasid ve fasid olduğu bundan evvel destgâh-ı tecrübeden geçirilmiş yâni hükûmet-i seniye-i hilâfetpenâhî usûl-i mevzuasını bir hükûmet-i avam şekline ifrağın gerek mahfuzat-ı üss-i esas-ı hey' et-i İslâmiye ve gerek idame-i şân ü şükûh-u saltanat-ı seniyece ve âmâl-i mütebâyine-i teb'anın yekdiğeriyle müsademesinden çıkacak ve memalik-i Osmaniyeyi herc ü merc edecek vekayi'-i mahufe melhuzatınca ne kadar hevl-nâk ve müdhiş birşey olduğu nezd-i dekayık vefd-i velinimet-i â'zâmide ta'rif ve tavzihden âzâde ve her emr-i mücerreb hikmeten yeni bir tecrübe vareste bulunmuş olmağla usûl-i merkeziye-i saltanat-ı seniyenin bilcümle asdıka-yı atabe-i ûlya-yı cenâb-ı tacdarî indinde eâzz-ı mefahir ve mekasıd olduğu vechile....»*[126]

Burada Jön Türklerin; özellikle dini, toplumsal gelişmenin önünde bir engel olarak gören ve ileride geniş olarak inceleyeceğimiz düşüncelerinin; İslâ-

(125) Reji müdiri'nin halka «hür fikir neşretmekte» olduğuna dair, Üsküp Mutasarrıfı Necib Paşa'dan alınan telgrafın takdimine dair Derviş Paşa'nın yazısı buna güzel bir örnek olarak verilebilir. Bkz. *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 21 M 1305/no.158.

(126) Encümen-i Mahsus-i Vükelâ'nın 1563/Gurre-i Receb 1313/5 Kanûn-i evvel 311 tarihli kararı. *BBA-Y/Sadaret Resmî Marûzat*, 2 B 1313/no.1563. Leff.3. Müsveddesi için bkz. *BBA-Tezakir-i Samiye Dosyaları*, (Mazbata), 1536/1563, 5/6 Kânûn-i evvel 311. Belgenin tümü verilmiştir. Bkz. ss. 416 - 417.

mın sosyal yapıyı belirlediği bir toplumda oluşturabilecekleri tehlikelere de açıktan işaret edilmektedir. Bunun yanısıra yönetim onların kendi iddiaları doğrultusunda «tarihî»[127] ve ayrı bir grup oldukları düşüncesini kabul etmektedir ve bu nedenle de Jön Türk sıfatının kullanımını da yasaklamıştır.[128]

Ancak, bütün bu tedbirlere rağmen, bu kimselerin idealize ettiği değerlerin toplumda; onlardan bahsetmenin bile yasak olmasına karşılık: belli etkiler bıraktıklarını görüyoruz. Nitekim, Meşrutiyetten kısa bir süre önce; ihtilâlci hareketin gelişiminden hiçbir şekilde bilgisi olmayan ve «...zât-ı akdes-i hümayûnla hazret-i hilâfetpenâhiye karşı perverde etdiği menviyât-ı mahsusa-i mel'unânesini izhara çalışdığı ve erbab-ı mel'anet ve mefsedetin pişvasından bulunduğu...»[129] şeklinde suçlamalara muhatap olan Muşlu Müftizâde Reşid adlı bir zât «muamelât-ı keyfiye»nin ve işkencenin Gülhane Hattı ile yasaklandığını belirterek, bu belgenin devletin hayat ve saadetini sağlayan bir vesika olduğunu ileri sürmüştü.[130]

Gene 1901 yılında Zor'a sürülen bir posta müdürünün sorgulamasına baktığımızda, kendisinin velâdet-i hümayûn günü konu ile ilgili bir telgrafı aldığında «...Vah Sultan Hamid, vah milletin başına... Kanun-i Esasî nerede kaldı diyerek bir takım şütûm-i galize ilâvesinden başka neüzibillâh Cenâb-ı Hakkın elinden birşey gelmiyor...»[131] şeklinde bir ifade kullandığını görüyoruz. Kuşkusuz bu ikinci konu yâni Kanun-i Esasî romantisizmi; çok daha yaygın bir hale gelmişti ve kendisini ahrar zümresinin mensubu olarak kabul eden herkes bu gruba ait olmanın simgesi olan sözkonusu belgenin savunucusu durumuna geliyordu. Kuşkusuz kitle açısından bu normal bir durumdur, ancak Doktor Nâzım gibi 1895 den itibaren, merkezin en önemli görevlerinde bulunmuş bir kimsenin dahi Kanun-i Esasî'ye ne olduğunu bilmeksizin böyle

---

(127) «...Jön Türk fırka-i mel'unesi bu aralık bir takım vesait-i gayr-ı me'mûle ile entrikalara başladıklarını ve vücûd-i kemterânemi mekasıd-ı müretebelerine mani'-i kavî addetdiklerini...» belirten Halil Rıfat Paşa bunun nedeni olarak Tuna mektupçusu iken Midhat Paşa ile olan tartışmalarını göstermektedir. *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, (Sadrıâzâm Halil Rıfat Paşa Evrakı), 31/1709-3/110/87.

(128) *BBA-BEO/Mahremâne Müsvedât*, no.129. Aynen verilmiştir. Bkz. B. I. Fransızca muhaberatta da «agitator» sıfatının kullanılması karar altına alınmıştır. Bkz. Münir Bey'den, Müfid Bey'e 37/11 Temmuz 1901, Müfid Bey'den, Münir Bey'e 30/17 Temmuz 1901. *Paris Büyükelçiliği Arşivi*. D.244.

(129) *BBA-BEO/VGG(2), Kastamonu Vilâyeti Reft*, 157, 25 (15 Mayıs 324), / 249177.

(130) *BBA-BEO/VGG(2), Kastamonu Vilâyeti Gelen*, 153, 98 (telg. 25, 22 Mayıs 324)/249177. Kastamonu Valisi İsmail Fuad'ın Sadaret'e 23 Mayıs 324 tarihli yazısı.

(131) Metin; Karesi Posta ve Telgraf Müdiri Süleyman Efendi hakkında, memur Ahmed Hamdi'nin ifadesinden alınmıştır. Bkz. *BBA-İrade-Dahiliye*, Rebiy'ülevvel 1319/no. 8/436. Konunun ayrıntıları için bkz. *BBA-BEO/Gelen-Giden*, 125905.

bir bağımlılık duyması, olayın seçkinler açısından da fazla farklı olmadığını bize göstermektedir.[132]

Kendilerini modernleşme taraftarı gören bu kimseler, pek çok yerde Avrupa'nın üstünlüğüne, Batı'nın mutlaka örnek alınmasının gerektiğine de işaret etmişlerdir. İleride, bir tek medeniyet olduğunu, onun da Avrupa medeniyeti şeklinde ifade edildiğini ve bunu gülü ve dikeni ile almaktan başka çâre bulunmadığını belirterek, büyük tartışmalara yol açacak bir düşünürün **İttihad-ı Osmanî Cemiyeti**'nin ilk dört kurucusundan biri olduğunu unutmamak gerekir.[133] Sabahaddin Bey daha açık bir ifade ile «...medeniyet-i garbiye ile münâsebete girişdiğimizden beri memleketimizde bir intibah-ı fikrî gözüküyor, bu münâsebetden evvel cemiyetimiz bir hayat-ı fikrî ihtiva etmiyordu...»[134] durumu vurgulamaktadır. Gene, merkez yayın organında bir jurnalcinin kötülükleri anlatıldıktan sonra «...bu gibilere acımamak elden gelmiyorsa da ne çâre ki Frenkler fenni lüzûm derecede kemâle isâl edemediklerinden kolayı bulunub da adama namus ve haya bir dürlü telkin olunamıyor...»[135] denilmektedir. Nihayet, Jön Türkleri düşünce bakımından fazla tanımayan bir kimseyi oldukça şaşırtabilecek bir Avrupalı tanımını da aynı gazeteye Anadolu'dan gönderilen bir mektupta görüyoruz :

> «...*Avrupalılar daima sokakda başları semaya doğru itilâhâh olarak vakûrâne yürürler. Şarklılar ise siklet-i istibdad altında ezilen kafalarını zeminpest-i esarete eğerek mütezellilâne sürünüyor gibi giderler...*»[136]

Aynı şekilde Şerafeddin Mağmumî, Ali Kemâl gibi Jön Türklerin, Paris ve diğer Avrupa şehirlerinden İstanbul gazetelerine isimsiz olarak gönderdikleri mektuplar incelendiğinde; bunların, gördüğümüz «Avrupa usûlü sefaret-

---

(132) Şevket Süreyya Aydemir, Doktor Nâzım ile aralarında geçen muhavereyi şöyle nakletmektedir :
«— Biz 1293 (1876) Mithatpaşa Kanunuesasisinin iadesini istiyorduk.
— Bu Kanunuesasinin (Anayasanın) ana hatları neydi?
— Vallahi doğrusunu isterseniz ben bu kanunuesasiyi görmedim. İçinde ne olduğunu da hiç bir zaman öğrenemedim. Ama bizim gençliğimizde, yani biz, Paris'te çalışırken, Ahmet Rıza Bey'in, onu gördüğüne ve okuduğuna inanırdık.» Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, (İstanbul:1979), s. 277.

(133) Abdullah Cevdet, «Şime-i Muhabbet: Celâl Nuri Bey'in Geçen Nüshadaki (Şime-i Husûmet' Makalesine Cevab,» *İçtihad*, no.89, 16 Kânûn-i sânî 1329, s. 1984.

(134) M[ehmed] Sabahaddin, «Gençlerimize Mektub: İntibah-ı Fikrîmiz,» *Terakki*, [no. 1], [Nisan 1906], s. 1.

(135) «Havâdis,» *Osmanlı*, no.84, 15 Mayıs 1901-25 Muharrem 1318, s. 8.

(136) «Anadolu Mektubları: 3,» *Osmanlı*, no.114, 15 Tèşrin-i evvel 1902, s. 4.

nâme» uslûbundan fazlaca farklılık göstermediği de kolaylıkla gözlenebilir.[137]

Burada Avrupalı olmanın özel bir anlam taşıdığına da mutlaka işaret etmemiz gerekmektedir. Yoksa, 'Avrupa usûlu' şeklindeki kullanım, Abdülhamid II ve yönetim kademelerinin de tercihi durumundadır. Nitekim, Şehremaneti kayıtlarını incelediğimizde «Avrupa'da olduğu gibi»[138] veya «Avrupa'nın bazı şehirlerinde olduğu gibi»[139] şeklindeki anlatımlar sayılamıyacak kadar fazlalık göstermektedirler. Kendilerini, Jön Türk veya ahrar olarak tanımlayan kimselerin ise sözkonusu ifade ile Avrupa'da gelişen düşünceler çerçevesinde, yeni bir sosyal ve siyasal yapı oluşturmayı kastettikleri açıktır. Ahmed Saib Bey'in ifadesiyle «...çünkü Devlet-i Aliyye, idaresini Avrupa usûl-i cedidesi üzere tanzim ve medeniyet-i hazıranın üss-i esası olan ulûm ve fünûn-i mütenevvîayı bir kere ta'mim eylerse...»[140] mesele çözümlenmiş olacaktır.

Görüldüğü gibi, 'Bilim' in Jön Türkler üzerindeki etkisinin devamlılık arzeden bir konu olduğunu farketmek pek de zor değildir. Ancak, artık —istisnalar haricinde—[141] Yeni Osmanlılar tarafından yapıldığı gibi bir bağdaştırıcılık fikri görülmez. Ve bu gibi teoriler âdeta Thomas Moore'un, **Utopia**'sının daha sonra gördüğü tepki benzeri «güzel» fakat «realiteye uymadığı için acınacak» kuramlar olarak yorumlanmışlardır. Maddî anlamıyla «bilim» herşeyin temeli olarak kabul edilmeye başlanmıştı ki bu yaklaşımın Jön Türkler tarafından ulaştırıldığı nokta kolay kolay tasavvur edilebilecek gibi değildir. İleride kuruluşunu inceliyeceğimiz **«İttihad-ı Osmanî»** Cemiyetinin çok az yazan Mehmed Reşid ve daha ziyade siyasal örgütleyici olarak ön plâna çıkan İshak Sükûti dışındaki iki kurucusunun; yâni İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet Beylerin **Mecmua-i Fünûn**'un devamı sayılabilecek ansiklopedist dergilerin başyazarları olduğu unutulmamalıdır.

---

(137) Bkz. Şerafeddin Mağmumî, *Paris'den Yazdıklarım*, Matbaa-i Kibâre, (Mısır-el-Kahire: 1911/1329), Şerafeddin Mağmumî, *Seyahat Hatıraları, Aded: 2, Brüksel ve Londra'da*, (Mısır-el- Kahire; 1326/1908), Şerafeddin Mağmumî, *Seyahat Hatıraları, Aded:3 Fransa ve İtalya ve İsviçre'de*, Matbaa-i Mukaddad, (Mısır-el- Kahire 1330/1914). Ali Kemâl, *Paris Musahabeleri*, Matbaa-i İkdam, C.I, Dersaadet, 1329, C.II, Dersaadet, 1331.

(138) İfade mezbaha ve umumî hayvan deposu yapımı için kullanılmıştır. Bkz. *BBA-BEO/Şehremâneti Giden*, 689-27/7, 265-(14 Ağustos 1311)/50518.

(139) *BBA-BEO/Şehremâneti Giden*, 689-27/7, 137-(8 Mayıs 1311)/46881.

(140) Ahmed Saib, *Rehnümâ-yı İnkılâb*, (Mısır:1318), s. 37. Fikir Asya'da da Avrupalıların sürekli kazandıkları; dolayısıyla Avrupalı olmaktan başka çâre kalmadığı şeklinde dahilî basında da işlenmiştir. Bkz. Nüzhet, «Coğrafya:Siyam'da Terakkiyat-ı Medeniye,» *Resimli Gazete*, Aded, 17, 4 Temmuz 1307, s. 204.

(141) «Adam Olalım,» *Osmanlı*, no.102, 15 Şubat 1902-7 Zilkade 1319, s. 5: «...Yine o vaktde Avrupa ulûm ve fünûn ve sanayi'de bizden çok ileri idiler. Fakat Osmanlılarda Avrupalıların haiz olmadıkları veyahud haiz olmağa başladıkları bir haslet var idi ki o da ahlâk-ı fâzıla ve metine idi. Hep bu ahlâkın saflığı ve düzgünlüğü yüzünden bize mukavemet edecek bir kuvvet tasavvur olunamazdı...».

Bu alanda kuşkusuz en çarpıcı örnek olan Abdullah Cevdet, evvelce **Mecmua-i Fünûn**'da gördüğümüze benzer; fakat daha açık şekilde; «Herkes İçün Kimya» dersleri yayınlarken,[142] İbrahim, Temo'nun katıldığı ilk yazın tartışması sözkonusu dergilerde kendilerinden çok daha fazla yazan bir diğer önemli İttihatçı; Şerafeddin Mağmumî'nin aşk olayını kalbe atfederek fizyolojik bir cinayet işlemekte olan şairlere karşı yazdığı bir yazının[143] savunusu ile olmuştu.[144] Mağmumî'nin bir başka yazısından alınan aşağıdaki örnek; sözkonusu yaklaşımı bize göstermesi bakımından oldukça yararlıdır:

> «...*Ya Kimya! Ya Kimya! İki renksiz mayi'i birbirine karışdırub, ânide elvân-ı âdide ve havass-ı muhtelifeye malik ecsâm-ı sairenin teşekkülünü, iki zehrin imtizacıyla berbad bir zehrin ortaya çıkmasını, ateş içinde suyun tecemmüd edüb suyun derununda alevin zuhurunu görmek gibi en derîn hissiyatı uyandıran birşey var mı? Bu acaibat-ı fenniye ve muâmelât-ı kimyeviyeyi temaşâ etmekten âlâ bir manzara-i şâirâne tasavvur olunabilir mi?... Bir sinek üzerinde ve tüyleri arasında taayyüş eyler birçok hayvanat bildiriyor. Yeniden yeniye âlemi keşf, havanın bile orman ve denizler gibi bir meydan-ı mübâreze-i hayat olduğunu gözümüzle isbat etdiriyor... Eski şairlerin bize terk etdikleri eş'arı nazar-ı müdekkikâne ile mütalâa edüb bir fikr-i sahih hâsıl etmek gayr-ı mümkündür. Kimi şiiri o kadar büyültmüş, o kadar büyültmüşdür ki, nihayet tabiî addetmeyüb bahşâyiş-i ilâhî derecesine geçirmiş ve çalışmağla, çabalamağla ele getirilemiyeceğini iddia eylemişdir. Umumiyetle şiir-i atik ve hâzır hakkında söz söylemek lâzım gelirse, suret-i tahrirlerinden sarf-ı nazar, mefhumları nokta-i nazarından tercüman-ı aşk ve muaşakanâmeden başka birşey diyemiyeceğiz. Kütüphanelerde boş yere yer kaplayan divanlara bir göz gezdiriniz. Birkaç kaside ve mersiyeden başka diğerlerinin kâffesi aşk üzerine müessesdir... Şimdi bu tasavvur ve teşbihin neresi akla yakın, neresi fenne muvafık, ne sebeb-*

(142) Bkz. *Yukarıda*, n./39, A[bdullah] Cevdet, «Muktesebât-ı Fenniye:Herkes İçün Kimya,» *Musavver Cihan*, no.4, 11 Eylül 1307-19 Safer 1309 v.d. Ahmet Rıza Bey ise konuya duyduğu ilgiyi şöyle dile getirmektedir: «...Eski evrakımı tanzim ederken kırk sene evvel Bursa İdadisinde okutduğum derslerin müsveddelerini buldum... O tarihden beri fünûn ilerledi. Hergün yeni birşey keşf ediliyor. Fennin vâsıl olduğu derece-i tekâmülden ben haberdâr değilim. Çünki, yeni keşfiyatı yakından ta'kib etmedim, edemezdim. Bir insanın ömrü yalnız kimyada vuku'a gelen terakkiyatı ta'kibe ancak kifayet eder...» Ahmed Rıza Bey'in evrakı arasındaki tarihsiz bir kâğıttan aktarılmıştır. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Benzer eğilim yalnızca merkezde değil çevrede de yaygınlaşmıştır. Bkz. «Hikmet'den: Umuma Yarayan Dersler,» *Nilüfer*, [Bursa], no.1, 1 Rebiy'ülevvel 1305, s. 8.

(143) Şerafeddin Mağmumî, «Kalb ve Dimağ,» *Maarif*, no.32, 12 Mart 1307, s. 83.

(144) İ[brahim] Edhem [Temo], «Tagaddi ve Devam-ı Hayat,» *Musavver Cihan*, no.31, 25 Mart 1308-9 Ramazan 1309, s. 242/n.1.

den fikri okşuyor?... Mutlaka bir insanın şair olması manzum ve yalan söz söylemeye mütevakkıf. Ne boş fikir?! ...Az çok şiir-i hakikî pek çok fevaidi müstelzimdir. Efendim bir âdi şair tabiatı temaşâ, bedayi'î hayretle seyreyler. Bağlık, bağçelik bir mahallin sabah letafetini veya bir çiftliğin akşamını hayvanların dönüşünü yazar. Herkese beğendirir. Fakat o bağlardaki üzüm kütüklerine veya o çiftliğin hayvan veya tarlasındaki ekinlere bir hastalık ârız olur. Ey Kari' !! Bakalım bizim şairin tavsifnâmesini hastaların başucunda yüz def'a okuyunuz, bir faide görülür mü? Ne gezer? Şair bile teessüf izharından başka birşey yapamaz. Halbuki ciddiyetle uğraşan bir hekim, bir şair-i hakikî o bağları, o hayvanları ve o bedayi'î-i mükevvenâtı âdi şair gibi yalnız bir hayretle temaşâ edüb uzun ve yalandan ibaret bir tavsifnâme yazmakla iktifa etmemişdir. Onların suret-i hilkat ve esrar-ı taayyüşlerine vukuf kesbederek dört satır —ruhsuz diye itham etdiğimiz— yazı cevheri bırakmışdır. İşte hastalık zamanı o dört satırın icabınca hareket edilse bağlar, hayvanlar hastalıkdan kurtulur. Bakınız ki kıymeti ne kadar büyük. Şiir-i atik ve hâzır yâni âdi, insana ne ekmek yapabilir, ne elbise giydirir, ne vesait-i medeniyeyi tedarik edebilir. Hakikî şairler, yâni ciddiyat düşkünü mütefenninler, vapurları, telgrafları, şimendüferleri usûl-i ziraat ve san'at ve ticarete aid bunca vesaiti bulmuştur ve levazımat-ı insaniyeyi meydana getirmeğe çabalamışlardır. Ve el'an da taharriyatla uğraşıyorlar...»[145]

Mağmumî'nin uslûbunun çarpıcılığı onun çok uç bir örnek olduğu kanaatini uyandırabilir; ancak, bizzat Sultan'ın kütüphanesine giren eserlerde de aynı temanın işlenmesi yaklaşımın yaygınlığını göstermektedir:

«...Bu günkü terakkiyat-ı medeniye ulûm-i riyaziye sâyesinde husûl bulmuştur. Bu sebeble ulûm ve fünûn müessisliği şerefi her fenn ûlemasından ziyade ulûm-i riyaziyeyi vâsıl-ı mertebe-i kemâl eden erbâb-ı fetanete aid olmak lâzımdır.

Çünki ne (Sokrat) ne (Eflatun)un ve ne de (Aristo)nun bir ta-

(145) Şerafeddin Mağmumî, *Başlangıç*, İstepan Matbaası, (İstanbul:R.1306-H. 1307), ss. 66-75. Krş. *aynı eser*, ss. 22-23: «...Aşk ruh gibi mühim bir meseledir. Fakat üdebânın dediği gibi aşkı anlamağla herşeyin hakikatine ermek icab etmez... Aşk nedir? Kim ne derse desin mezhebimce aşk yarım cinnetdir. Menba'-i akl ü fetanet ve merkez-i ihtisas olan dimağın tefekkürât-ı daime ile sathını ince bir tabaka-i mayia kaplamasıdır. Bu da akla karayı ayırd etmeğe vasıta olan tasavvurat-ı dûr-endişâneyi men' eyler ki işte aşkın, hâl-i tevellüdisi bu suretledir. Zaten cinnet nedir? Bir nokta üzerine sarf-ı efkâr ederek kanın şiddetle gûhvâre-i akl ü iz'an olan kafaya yürüyüş etmesine sebebiyet vermek değil mi?....» Benzer bir tanım bir süre önce diğer ansiklopedik amaçlı dergilerden birisinde verilmiştir. Krş. «Aşk,» *Kırkanbar*, [no.17], 1290, ss. 3-15.

kım hayalâtdan ibaret bulunan mesalik-i felsefesinden hiçbirini terakkiyat-ı fenniyeye ve bu sebeble terakkiyat-ı medeniyeye velev dolayısıyla olsun bir hidmet edememişdir.

Her hakikatı meydana çıkaran ulûm-i riyaziyedir.
Her fennin esası ve ruhu ulûm-i riyaziyedir.
Buna nisbeten fünûn-i saire derece-i sâniyede kalır...»[146]

«Bilim»e sözkonusu şekilde yaklaşımın; beraberinde içinde yaşanılan evreni maddî biçimde açıklama davranışı getirdiği açıktır. Nitekim bunu yapmayan düşünceler ahrar adı verilen kimseler tarafından fazla bir açıklayıcılığa sahip görülmemiştir. Abdullah Cevdet, Mağmumî'nin istediği tarzda şiirler yazdığında, bu konuya açıktan işaret etmektedir:

«Bir gece eylerken göğü temaşâ,
Düşündüm hilkati ben başdan başa.
Gecenin o azametli sükûnu,
Yâdıma getirdi nice şu'unu;
Lâ-yetenâhiyyet oldu hande-ver,
Yokluk fikri ise oldu mükedder;
Beynimin zerratı idüb ihtizâz
Söylendim şu yolda bî söz ü güzâr:
Ezeliyet sözü gerçi karanlık
Odur yine ancak hürmete lâyık.
Vardı, var eşya her zaman olacak;
Milyarlarca âleme can olacak,
Değişir görünür, değişmez cihan;
Mahv olmuyor birşey oluyor nihan.
Hareketdir hülâsa-i kâinat;
Kimya etmekde bu kavli isbat.
Bir şey, ki olamaz adîm-i mutlak;
Olur mu ona bidayet olmak!
Bugün yarın demek nedir ki zaten:
Doğar bir fikretdir her hareketden.
Ey zemîn sen bizim maderimizsin,
Ey zemîn sen bizim makberimizsin.
Diyemem ki fakat diğer kürreler,
Üzerinde bizim gibiler besler.

---

(146) Erkân-ı Harbiye Yüzbaşılarından Ömer Subhi bin Edhem, *Yunanistan-ı Kadîm Mader-i Medeniyet Midir?* İÜK-TY/3225, v. 12/a. Krş. «İlm-i Kitabetin Mekâtib-i Askeriyece Lüzûmuna Dair Bir Genç ve Zeki Zabitin Mütalâasıdır.» *Resimli Gazete*, Aded. 2, 21 Mart 1307, ss. 17-18. ve Genç Zabit, «Fenn-i Kitabetin Lüzûmuna Dair Olan Makaleye Zamime,» *Resimli Gazete*, Aded. 6, 28 Nisan 1307, ss. 78-79.

Ey bu kürremizi kaplıyan nesîm!
Ey güneşden gelen ziya-i besîm!
Dürlü dürlü hesaisde mikroblar,
Ki her zîhayatı eder şûre-zâr!
Sizsiniz bizlere menba'-i hayat,
Sizsiniz bizlere dâî-i memat.»[147]

Nitekim, **İttihad-ı Osmanî Cemiyeti**'nin kuruluşunun da, bu düşüncelerin çok yoğun biçimde tartışıldığı bir okul ortamında olduğunu göreceğiz.[148] Tanrının varlığı üzerinde yoğun tartışmaların yapıldığı ve bu tartışmaların genellikle, biyolojik materyalistlerin zaferiyle sonuçlandığı bu okulun[149] (Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne) siyasal muhalefet merkezi olmasının temel nedeni de materyalizmi benimsemelerinden dolayı içinde yaşadıkları toplum değerleri ile korkunç bir çatışmaya düşen bir tipi ortaya çıkartmasıdır. Kuşkusuz bu «tip», batılılaşma sonrası ortaya çıkan «yeni adam» ile benzerlik göstermektedir. Ama, uslûbu, olaylara bakış açısı çok daha keskin olmaktadır ve toplumu tamamen bir din-bilim çatışmasının ortaya çıkarttığı denge olarak algılamaktadır. Osmanlı yönetiminin temsilcileri Ahmed Rıza Bey'i tanımlamak için «cenâb-ı rabb-ül âleminin varlığını neüzibillâh inkâr ve iman ve itikadı olma[yan]» sıfatlarını kullanıyorlardı.[150] Diğer Jön Türklere de, arada sırada yakıştırılan bu tür sıfatların[151] onları fazla üzmediği kendilerinin kullandıkları ifadelerden anlaşılabilir. Nitekim, Âkil Muhtar Bey'in bir özel mektubunda «Çok şükür (Allaha değil ha!) dün imtihanları bitirdim»[152] şeklindeki anlatımı; Abdullah Cevdet Bey'in, Alfieri'nin kitabındaki İslâmiyet eleştirilerini aynen çevirememekten dolayı büyük üzüntü duyması;[153] Ahmed Rıza Bey'in kardeşine yazdığı mektuptan :

---

(147) Abdullah Cevdet, *Ma'sûmiyet*, İstepan Matbaası, (İstanbul:1311), ss. 18-19.

(148) Bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Abdullah Cevdet ve Dönemi...*, ss. 5-25.

(149) Rıfat Osman *Hayatım ve Hatırâtım*, C.I, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi-Tıp Tarihi ve Deontoloji Enstitüsü Yazmaları, no.213/69, (1921-), ss. 48 v.d.

(150) Paris Sefaretinden 38/22 Nisan 96, Münir imzalı, yazı. *Paris[Sefaretiyle Muhabere Defteri]*. *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468/141/XII.

(151) Lûtfullah Bey için «dinsiz» sıfatının kullanımı için bkz. Âsım Bey'den-Paris Sefareti'ne 165/10 Temmuz 1903 tarih ve numaralı telgrafnâme müsveddesi. *Salih Münir Paşa Evrakı/Özel Arşiv*.

(152) Âkil Muhtar Bey'den-İshak Sükûti'ye, 21 Teşrin-i evvel [18] 98, [Cenevre], *Arkivi Qëndror Shtetëror i Republikes Popullore Socialiste të Shqiperisë*, 19/106-1//471-378. Yazarın yaklaşımını daha kapalı bir ifade ile belirtmesi için bkz. Âkil Muhtar, «Talim ve Terbiye: Doğru Düşünmek Niçün Gayet Güçdür?,» *Türk Yurdu*, C.II, no.20. (1328), ss. 612-618.

(153) Abdullah Cevdet'den-İshak Sükûti'ye, 21 Kânûn-i evvel 1897, Cenevre, *Arkivi Qëndror..*, 19/106//(186): «Alfieri'nin De la[sic!] Tyrannie ünvanlı eser-i meşhurunu tercüme etdim. 3:4 aydan beri uğraşıyorum. Dün ter-

«....Benim Nazik Karındaşım Fahirem,

Hazret-i Muhammed'in güzel sözlerinden biri de 'Beşikten mezara kadar ilmi taleb ediniz' kelâm-ı hikmetidir. Halbuki bu büyük nasihatı o bizim kahrolacak cahil imamlar, softalar: (İlimden murad Kur'an, ilm-ihâl okumakdır) diye tağyir etdiklerinden vaktiyle yânî Hazret-i Muhammed zamanında ve biraz sonra Arablar beyninde hendese, cebir, hey'et, coğrafya, tıb gibi fünûnda mahir birçok meşhur âlimler yetişmişken bin sene sonra Ümmet-i Muhammed üç buçuk guruşluk alış verişin hesabını bakkal Yorgi'nin çırağına yaptırma derecelerine tenezzül etdi, çünki o garb âlimlerinin fenne dair yazdıkları birçok kitabları kimse eline almadı. İlm-yukarıda dediğim gibi- mızrakli ilm-ihâldir denildi. Lâ'net olsun, ilm-ihâllerinin mızrağı..... girsin. Alçak herifler koca ümmetin mahv ü perişân olmasına sebeb oldular! Şirvan, Türkistan tarafındaki İslâmı Rusya bitiriyor; Hindistan'ın ahali-i müslimesi İngilizler elinde azalıyor. Cezayir ve Trablusgarb'da vaktiyle birkaç yüz cami' varmış. Fransız terbiyesiyle büyüyen İslâm çocukları cami' semtine uğramadıklarından nihayet camilerde sıçanlar cirit oynamağa başlamış. İngilizler henüz Mısır'ı zabtetmedilerse de birkaç sene sonra onlar oranın, Fransızlarla İtalyanlar da Suriya ile tekmîl Arabistan'ın sahibi olacakları gün gibi görünüyor. İslâmlar bugün Yahudiler derecesine indiler. Bana sorarsan: Maarif ve malûmat nokta-i nazarınca Yahudilerden elbet aşağıdırlar. Ümmet dağıldı, zayıfladı, bundan sonra toplanması, kesb-i kuvvet etmesi mümkün değildir. Bir başda hurileri, soğuk şerbetleri, akarsuları olan cennetin yolcuları gitdikçe azalmaktadır. Ben kadın olsaydım dinsizliği ihtiyar eder de İslâm olmasını istemezdim: Üzerime üç karı ve istediği kadar odalıklar almasına cevaz veren kocama cennetde huriler hazırlayan, başımı, yüzümü dolab beygiri gibi örtdürdükden ma'ada beni her bir eğlenceden men' eden kocamı boşayamamak, döğerse sesimi çıkarmamak gibi daima erkeklere hayırlı, kadınlara muzir kanunlar vaz' eden bir din benden uzak olsun derdim.

Tuhaf! Bu da bir nev' sinir hastalığı olmalı, dine dair bahs açıldı mı kendimi zabta muktedir olamıyorum... Zaman böyle kalmıya-

---

cüme reside-i hadd-i hitâm oldu. Bakalım nasıl basılacak. Cemiyet kendi hesabına basdırmak içün imlâsının bâzı Muhammediyete dokunan yerlerinin ta'dil ve tayyını isteyecekdir. Buna benim gönlüm razı olmaz. Bunun içün reyin nedir?....» Cemiyet fikirlere kuşkusuz iştirak etmekle birlikte halktan gelebilecek tepkileri gözönüne alarak bu bölümlere savunucu notlar ilâve ettirmiştir. Bkz. V. Alfieri, *İstibdad*, Tercüme Eden: Abdullah Cevdet, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, (Cenevre: 1317), ss. 115-118/n.

cak Fahireciğim, ne faide ki biz erken veyahud bahtsız bir memleketde doğmuşuz!...»[154]

aldığımız yukarıdaki parça yaklaşımı bize göstermektedir. Kuşkusuz sözkonusu eğilimler Şakir Paşa'nın **Dürûs-i Hayat-ı Beşeriye**'si gibi Claude Bernard'dan mülhem kitaplarının üzerlerinde büyük tesirler oluşturduğu tıbbiyelilerde daha belirgin bir biçimde ortaya çıkıyordu.[155] Gene bu okuldan yetişen bir Jön Türk'ün, Bosna'da kendilerini Katolik yapmağa uğraşan papazlar hakkında şikâyette bulunan bir okuyucuya[156] verdiği cevap şöyledir:

«...Aziz Dindaşlar, me'yus olmayınız, sizi rahatsız eden bu Katolik papasları bir zamanlar koca Fransız milletini birbirine katarlardı. Fakat bugün ilm ü muarefetle tenevvür etmiş olan o koca millet bu papasları memleketden koğdu. Daha doğrusunu isterseniz bu gürûh-i lâ-yetelhûni Fransız milletinden ziyade Fransanın ilm ü irfanı ve Paris'in o mükerrem Sorbonne Dar-ül-fünûnu, mektebleri koğdu.... Zulmet-i cehl ve nâdânî içinde kalan milletler daima bu belâlara mahkûmdurlar...»[157]

Nihayet aşağıda önemli kısmını verdiğimiz parça :

.....

1 — Yemeği ziyadece çiğnemeli...
yemekte su içersen de yemekten sonra üç saat su içmemelidir.

---

(154) Ahmed Rıza Bey'den-Kardeşi Fâhire Hanım'a, 27 Kânûn-ievvel 1885 Pazar, Paris. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Ahmed Rıza'nın yaklaşımı açısından krş. Ahmed Rıza Bey'den - Kardeşi Fahire Hanım'a, Paris, 4 Teşrin-i evvel 1883, no.49, tarih ve numaralı mektup. «...O çocukluklardan vazgeç namaz kılacağım diye ayaklarını üşütme, namazına, orucuna itirazen ara sıra yazdığım şeyler biliyorum ki gücüne gidiyor seni hiddetlendiriyor... Ah Fahireciğim seni anlamıyarak okuduğun Kur'an'dan, dünyadan ve ne olduğunu bilmeyerek inandığın cennetden hasılı itikadında ne kadar mukaddes şey varsa hepsinden ziyade severim....» Gene Krş. Ahmed Rıza Bey'den - Fahire Hanım'a, no.45/Paris, 21 Temmuz 1883 ve no.71/Paris, 3 Mayıs 1885 tarihli mektuplar. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/ Özel Arşiv.*

(155) Miralay Mehmed Şakir (Muallim-i fenn-i menafi'-ül-âzâ der Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne), *Dürûs-i Hayat-ı Beşeriye*, İlâveli İkinci Tab', Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası, (Dersaadet:H. 1319/R.1317), özellikle bkz. Müşahede ve Tecrübe bölümü, ss. 15-18, Makine-i beşeriye yâni insan... bölümü, ss. 19 v.d; ss. 20-21, Jön Türkleri çok etkileyen Moleschott'un fikirleri için ise bkz. ss. 25 v.d. (Kitap, Claude Bernard'ın, *L'introduction à l'étude de la médecine experimentale* adlı eserinin ilâvelerle uyarlamasıdır.)

(156) Boşnak, «Mektublar:1 Bosna-Hersek'den,» *Rumeli*[Filibe], no.8, 13 Kânûn -i sânî 1321-2 Zilhicce 1323, ss. 3-4.

(157) [Edhem Ruhi], «Rumeli,» *Rumeli*, no.8, s. 4.

3 — Midenin üstüne yâni yüzükoyun yatmamalısın. Yatakta göğüs daima serbest kalmalı. Hem mide rahat etmeli, hem göğüs rahat nefes almalıdır. Daima yan yatılmalıdır.

4 — Yalnız bir dürlü yemek yememeli...

5 — Karnınızı sıkı sıkı doyurmamalı...

6 — Günde mutlaka bir kerre büyük su dökmelidir....

8 — Vücut, fikir hareketsiz kalmamalıdır. Daima hem vücut, hem dimağ biraz yorulmalı.....

Vücut, bir çok hücrelerden (cellule) yâni ufak hayvanlardan mürekkebdir. Biz nasıl sıhhatimizi seversek onlar da öylece sıhhatlerini isterler. Onun içün çalışırlar. Demek ki vücûdumuzda iyiliğimize çalışan o kadar mahlûk bulunduğu halde, bizim hasta olmamız dikkatsizliğimizdendir....»[158]

bir hıfzısıhha kitabından alınmamış olup, Adana Hapishanesinden gönderilen bir Jön Türk mektubundan nakledilmektedir. Hapishanede siyasal konulardan ziyade bu tür mevzular üzerine düşündüğünü belirten bu Jön Türkün durumu, karşı karşıya bulunduğumuz kimselerin düşünce sistemleri hakkında bize oldukça iyi bir fikir verebilmektedir.

Bu kimseler, ilk olarak Batılılaşma hareketinin birer izleyicisiydiler[159]. ikinci olarak, onların nazarında bu hareket toplumda dinin oynadığı rollere bilimin geçirilmesi ile başarıya ulaşabilirdi. Bu görüş ise doğal olarak toplumun bir din-bilim çatışması üzerine kurulu olduğunu varsaymaktaydı.[160] Top-

---

(158) Dr. Tevfik Nevzad'ın, Adana Hapishanesinden başlıklı, Ruhum, şekerim, canım Benâlim hitaplı, tarih bulunmayan [1906?] mektubu, s.1. Krş. Adana Hapishanesinden başlıklı, Ruhum Cemilem hitaplı, 16 Teşrin-i evvel tarihli mektubunu aldım şeklinde bir ifadenin yer aldığı tarihsiz mektup: «...İnsan günde hararet ve faaliyet suretiyle üç bin iki yüz kalori sarf eder. Şimdi bunu biraz izah edeyim. Malûmdur ki soğuk havayı teneffüs ediyoruz, ağzımızdan çıkarken sıcak olduğunu görüyoruz. Vücûdumuzdan çıkan mayilerin, ifrazatın sıcak olduğunu hissediyoruz. Elhasıl, vücûdumuzda daima bir sıcaklık, bir hararet olduğu malûm. İşte bunları biz gıdalarımızdan alırız. Gıdaların hepsi, hayattan ibaret olan bu hareketi muhtelif surette tevlid ederler...». *Tevfik Nevzat Bey Evrakı.* Sayın Benâl Nevzat Arıman'dan temin edilmiştir.

(159) Bu konuda çeşitli yazılardan alıntılar yapılmıştır. Özellikle şu yazılara bakılabilir: «Derdimiz.» *Osmanlı,* no.51, 1 Kânûn-i sânî 1900-1 Şa'ban 1317, s. 4, «Şark ve Garb.» *Osmanlı,* no.117, 1 Kânûn-i sânî 1903, s. 2, «Paris Sergisi,» *Osmanlı,* no.70,15 Teşrin-ievvel 1900-19 Cemaziy'ülâhîr 1318, ss. 7-8, «Japonya Yirminci Asrın Mader-i Hürriyetidir,» *Balklan,*[2] no.441, 30 Nisan 1324, s. 1, «Nazar-ı Siyasî,» *Osmanlı,* no.12, 15 Mayıs 1898-26 Zilhicce 1315, s. 2.

(160) Konu, Jön Türk basınının ilgi alanlarından birisidir. Bkz. «Din ile Medeniyet Gavgası,» *Balkan*[2], no.68, 6 Teşrin-i evvel 1322, s. 1. *Elmüeyyed*'den nakledilen yazıda, Avrupa'da medeniyetçiler ile dindarlar kavgasını birincilerin kazandığı bu durumun, İslâm âlemine de sıçradığı ancak özelliklerin farklı olduğu anlatılmaktadır.

lumu çeşitli grupların kendilerine düşen payları aldıktan sonra, âdil bir yönetim altında denge içinde bir sistem olarak kabul eden Osmanlı geleneksel düşüncesi[161] gözönüne alındığında, bu fikrin ne kadar keskin olduğunu anlamak daha kolay olur. Bunu, Hegel'in düşünce tarihine getirdiği çatışmacılık fikrine karşı, modern liberalizmin toplumu normal paylaşımda sorun çıkmayan durağan bir denge olarak kabul etmesine benzetebiliriz. Nitekim, daha sonraki yıllarda din-bilim çatışması konusunda Türkiye'de en kapsamlı kitabı yazacak olan kimsenin, eski bir Jön Türk olması bu durumu bize göstermektedir.[162] Yalnız iktidara yaklaştıkça; Jön Türkler, din kurumu ile uğraşmanın ne kadar zorlukları içerdiğini daha yakından görmeye başlamışlar ve bu konuda ister istemez uzlaşmacı tutumlar içine girmişlerdir. Ancak; din-bilim ikilemi dışında; bir çatışma fikri Jön Türklerin aklına hiçbir zaman gelmemiştir. Toplumda bu tür çatışmayı doğuracak bir tabakalaşmanın bulunmaması da bu durumun sebeblerinden birisidir. Bizzat Jön Türklerin de belirttikleri gibi:

> «....*Malûmdur ki bugün Fransa'da varidat üzerine vergi tarhı, amelenin tekaüdlüğü meseleleri ıslâhatın en âli aksamından addediliyor. Hattâ bu iki mes'elenin kabûlünü Fransa gazetelerinin kısm-ı âzâmı sosyalistliğin artık mevki'-i icraya konulması gibi telâkki ediyor. Bir kerre düşünelim: Bizim millet meclisinde biçâre amelenin tekaüdlüğü hakkıyla, varidatdan mu'tedil bir vergi almak teklifleri mevzu'bahs edilse şübhe yok ki ilk müzâkerede kabûl olunur. Zannederiz ki esbâbı ne olursa olsun aradaki fark gayet azîmdir. Görülüyor ki Fransa'yı endişe-i istikbâl ile düşündüren bir mesele bizde vukuat-ı âdiye sırasına geçebiliyor. İşte bu nikat-ı nazar (Şûra-yi Ümmet)in ruh-i neşriyatıdır...*»[163]

Jön Türklerin propaganda ve yorumlarını belli bir alana tahsis etmele-

(161) Örnek olarak alınabilecek, *Siyaset-i Medeniye Hakkında Risâle* (Abdülhamid I dönemi yazılmıştır), İÜK-TY/6950, v.22/a-b de şu şekilde bir tasnif yapılmaktadır: 1. Kalem erbabı, erbab-ı ulûm ve maarif, fukaha, kuzzat, 2. Müceddidân ve gazagân, 3.Tüccar, bezirgân, erbab-ı hırfet ve erbab-ı sınaat, 4.Ziraat,... Daha sonra ise bunların birbiri içinde uyumlu olması, hiçbir şekilde birisinin diğerine hakim olmaması istenmektedir. Krş. *Abdülaziz Döneminde Yazılan Bir Risâle*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, M.R. 925 *passim*.

(162) Abdülhak Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, C. I, *İptidadan XIX. Asra Kadar*, (İstanbul:1944), C.II, *XIX ve XX. Asırlar*, (İstanbul:1944), C.I, s. IV'deki ithafta yazar şöyle bir ifade kullanmaktadır: «...Tıp talebesi iken, modaya uyarak L[udwig] Büchner'in *Force et Matière*'i ile Jean Jacques Rousseau'nun *Confessions*larını okuduğumu hatırlıyorum. Gördüm ki bu okuduklarımın en büyük kısmını unutmuşdum; fakat hatırımda kalan bir şey vardı: Onları okuduğum zamanlar fikren en rahat zamanlarım idi....».

(163) «İfade-i Mahsusa,» *Şûra-yi Ümmet*, no.133, 15 Nisan 1908, s. 1.

rinin nedeni zannedildiği gibi onların Avrupada gelişen çeşitli düşünce sistemlerinin farkında olmamalarından kaynaklanmaz. Nitekim 1908 Meşrutiyeti gibi siyasal bir olay gerçekleştiğinde, tıbbiye talebeleri yirmi yıllık düşlerinin kutlanması için yapılan törenlere **«Le salut de la Nation, c'est la Science»**[164] yazılı bir bayrakla katılmışlardı. Bu da onların beklenti ve algılamalarını bize ilginç bir biçimde gösterir.

JÖN TÜRK DÜŞÜNCESİNE HAKİM OLAN VE «BİLİM»E BAĞLANAN KURAMLAR :

'Bilim' ile bir milletin kurtuluşunun nasıl mümkün olabileceği gibi bir sorunsalı, Jön Türklerin iki şekilde işlediklerini görmekteyiz. Bunlardan birincisi, kuşkusuz kendilerine çok uygun düşen bir fikir sistemi ile toplumun açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu da kendilerine istekleri doğrultusunda bir çerçeve çizen «Sosyal Darwinism»den başka bir düşünce değildir. Genel olarak **Darwinism**'in tıbbiyeliler aracılığıyla, Türk aydınları arasında hızlı yayılışını biliyoruz.[165] Biyolojik materyalistlerin, Tıbbiye'ye giren dindar öğrencilere; inançlarını değiştirmek için ilk elde Darwin'in kitaplarını okutmaları bu durumu teyit etmektedir.[166] İşte Jön Türkler arasında çok sınırlı eleştirilerine ancak halkı etkileme amacını taşıyan yazılarda rastladığımız bu düşüncenin[167] toplumsal yaşama uygulanması, Jön Türkler tarafından sık sık işlenmiştir. Ahmed Rıza Bey'in ifadesiyle :

> «....*Dünyada herşey bir kanun-i tabiî dahilinde tebeddül ve terakki etdiği gibi lisan da zaman ve mevki'in ihtiyacına göre tahavvül yâni her kavmin lisan-ı mahsusu ihtiyac-ı tabîîsine göre teşekkül eylediğinden cemiyetler beyninde münâsebât ve mürselâtın teksîri keş-*

(164) «Les Manifestations,» *Le Moniteur Oriental*, 27 Temmuz 1908. Mekteb-i Tıbbiye'de yapılan törende ise «*Le Science fait le salut des peuples*» şeklinde bir flama hazırlandığını görüyoruz. *Le Moniteur Oriental*, 6 Ağustos 1908.

(165) Şerafeddin Mağmumî'nin, annesinin mezarı başında söyledikleri, yaşamın Darwinist algılanmasını göstermesi bakımından ilginçtir: «...Biz neyiz? Toprak! Pek âlâ senin âzânın bir kısmı şu makberde mevcuddur. Ecza-yı uzviyenin kısm-ı diğeri de hayattadır. Lâkin başka bir kisve altında. Nebat olmuş, ağaç olmuş, hayvan olmuş. Şu papatyalara bakınız! Ne kadar lâtif, ne kadar cazibeli. Elbet bunlarla aramızda müşâreket-i maddiye vardır. Bak mukaddem zümrüd gibi yeşil iken klorofilin mahvından şimdi gönlüm gibi sararub kararmağa başlayan..... Allahaısmarladık anacığım! Müseade et artık ayrılalım! Allaha ısmarladık eshab-ı kubur. Valde-i müşfikamın baki kalan mevad-ı uzviyesine hor bakmayın. Devam-ı vücûduna mani' olmayın. Ta'ciz etmeyin. Hayat uzun ama onun bir şu'besi olan ömr-i beşer kısadır...». Şerafeddin Mağmumî, *Başlangıç*, ss. 14-15.

(166) İ[brahim] Temo, «Darwin'in Ellinci Ölüm Yıldönümü,» *İçtihat*, no.347, 15 Haziran 1932, s. 5736.

(167) Bkz. «Yine Kırkanbar,» *Mizan*, no.11, 15 Mart 1897-11 Şevval 1314, s. 2.

fiyat ve ihracat-ı cedîde ile fikr ü nazarın tevsi'i müdavele-i tasavvur olan lisanın da tağyir ve ıslâhına sebeb oldu...»[168]

«kanun-i tabiî» olarak adlandırılan «Sosyal Darwinism» toplumdaki gelişmeyi ortaya çıkartacaktı. Bu o kadar yaygın bir kullanım haline gelmişti ki Osmanlı İttihad ve Terakki Mısır Şu'besinde ayrılık sözkonusu olup bir grup yeni bir örgütlenmeye gitme kararı aldıklarında, bunun nedenini «...(Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti) mevcudatdan hiçbirinin masun-ül-inkıyad kalamadığı (kanun-i tabiî)nin dest-i tahribiyle ihtiyarlamış...»[169] olmasına bağlıyorlardı. Sabahaddin Bey'in deyimiyle; «...Kanun-i tekâmül hadisat-ı tabiîyede olduğu kadar hadisat-ı ictimaîyede de hayatı muhitine en iyi tevafuk eden ellere tevdi' ile terakkiyi temin ediyor. Madem ki değişdirmek elimizde değil hedef-i matluba isâl edecek yol bizde ise onu bir an evvel keşfederek ta'kibin çâresine bakmalıyız ki bir esaret-i kat'iyenin bir mevt-i ma'nevinin makhûr-i ebedîsi olmayalım...»[170] gereken, **Sosyal Darwinism**'in çizdiği bu yolu anlamak ve izlemekten ibaretti.

Ancak bu kuramın ufak bir pürüzü vardı ki, o da beraberinde işlediği bir ihtilâlci pratikten yoksunluğu idi. Yaklaşım, büyük çapta Marksizmin finalist bir şekilde yorumladığı toplum biçiminin değişiminin kaçınılmazlığına benzer, ama Marx'ın «İngilizlerin kaba evrimciliği»[171] olarak yorumladığı bu kuram onun getirdiği ihtilâlci ve basit praxisden tamamıyla yoksundur. Bizzat bir Jön Türk'ün belirttiği gibi:

> «...*Yalnız tabiat harekâtında bâtidir. Kanun-i tekâmül bir terakkî-i tedricidir... Zira ilme, felsefeye, bir gâye-i hayaliyeye müstenid olmayan her fi'il ve hareket —bugünkü Bulgar, Ermeni ihtilâlleri, Abdülhamid'in katliamları tarzındakiler...— bir şekâvet olduğu gibi hiçbir fi'il ve hareketi müntec olmayan emeller, gâye-i hayaller de zayi'dir. Sultan Abdülaziz'i hal' eden asker kan dökmeğe ihtiyac gördü mü?...*»[172]

bu yaklaşım 1906 yılına kadar, Jön Türklerin ileri gelenlerinin düşünce olarak ihtilâl kavramına neden pek de olumlu yaklaşmadıklarını gösterir. Bu

---

(168) *İstanbul'da Akademi Te'sisine Dair Ahmed Rıza'nın Arizası*, Paris, (22 Muharrem 1311-6 Ağustos 105) *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 14/1234/126/9.

(169) «Esbab-ı Teşekkül,» *Hak*, no.32, 15 Kânûn-i evvel 1900-23 Şa'ban 1318, s. 1.

(170) M[enmed] Sabahaddin, «Genclerimize Mektub: Rus İhtilâlinin Ma'na-yı Ictimaîsi,» *Terakki*, [no. 1], [Nisan 1906], ss. 7-8.

(171) George H. Sabine, *A History of the Political Theory*, 4.Baskı, Dryden Press. (Illinois:1973) s. 687.

(172) «İhtilâl,» *Şûra-yi Ümmet*, no.55, 15 Temmuz 1904-1 Cemaziy'ülevvel 1322, s. 3.

yaklaşım onları 'mutedil' muhalifler sınıfına sokar;[173] ancak Jön Türkler arasında süreç içinde, bu düşünceden farklı bir ihtilâlcilik fikrinin de geliştiğini; şimdilik belirtmekle yetinelim.

Fakat, Jön Türklerin bu çeşit bir terakki fikrinin peşinde koşmakla düşünce sisteminde önemli bir değişikliği gerçekleştirdiklerini görüyoruz. Hemen hemen her fırsatta değinilen terakki fikri[174] fazlaca müphem bir kavramı tavsif için kullanılmaktadır. En azından bu fikir ileriye yönelik gelişmeyi tanımlamaya gayret gösterir. Halbuki; geleneksel düşünce temel olarak, sınırları belli bir idealden sapmanın tespiti şeklinde bir yöntem kullanmaktaydı. Gerçi, Türk Siyasal Düşüncesi daha sonra yeni ideal dönemler üretmemiş ve sorunları bu yeni ideal dönemlerden sapmalara bağlamamış değildir; ama terakki fikrinin, düşünce sistematiğine önemli bir değişiklik getirdiğinden de kuşku yoktur.

İleride göreceğimiz gibi, Jön Türkler genellikle pozitivizm gibi, bireyin toplum içindeki rolünü fazla önemsemeyen kuramlara büyük ilgiler duyacaklardır; ancak bir yandan da bireyin toplumdaki gelişmeye daha çok müdahale etmesi gerektiği yolundaki fikirlere artan bir ilgi göstereceklerdir. Doğal olarak bu iki fikrin nasıl bağdaştırılabildiğini anlamak pek kolay değildir. Ancak, Schopenhauer'e duyulan büyük ilgi, Sabahattin Bey ve taraftarlarının 1906 tarihinden itibaren «teşebbüs-i şahsî» fikri etrafında yoğun bir propagandaya başlamaları, Samuel Smiles'ın «self-help» düşüncesinin geniş çapta tartışılması bu konuya da değinmemizi gerektirmektedir.

Schopenhauer'e duyulan ilgiyi daha evvelce inceledik. Ancak, kendisinin felsefesine duyulan bu ilginin yanısıra, Kant moralini yıkan ve temel olarak tek bireyi ele alan ona **Weltüberwinder** şeklinde bir nitelik veren bu düşünüre alâka büyük çapta kişinin toplumsal yaşama müdahale etmesi gerektiği fikrinden kaynaklanmaktaydı. Bir Jön Türk, Büchner ile beraber kendine örnek aldığı Schopenhauer'in bu rolüne açıktan işaret etmişti.[176] Hatıraları elimizde bulunan Jön Türk ve dönemin aydınlarının çoğunun Schopenhauer'i büyük bir ilgiyle okuduklarını belirtmeleri,[177] bu açıdan ilginç bir göstergedir. Nihayet, Teşkilât-ı Mahsusada görev alan bir İttihatçı yazdığı küçük hatıra kitabına Schopenhauer'in «İnsanın bütün hayat boyunca elde edeceği en yüksek vasıf kahramanlıktır» ifadesiyle başlamayı uygun görmüştü.[178]

---

(173) «Ahmed Saib Bey'in Muvaffakiyeti,» *Şûra-yi Ümmet*, no.69, 19 Şubat 1905-15 Zilhicce 1322, s. 1: «...ihtilâli sokaklarda değil, zihinlerde, usûl-i hükûmetde, mekteblerde, ilm ü ma'rifetde istiyoruz...».

(174) «Ahlâk ve Maarife Dair,» *Osmanlı*, no.122, 15 Eylül 1903-23 Cemaziy'ülâhir 1321, s. 3.

(175) [Abdullah Cevdet], *İklil-i Matem*, Taş Basma, [Viyana], [1901], s. 6.

(176) Abdullah Djevdet, «Un Précurseur Anarchiste:Ebou-Ala-el-Muarri,» *Les* Temps Nouveaux Supplément Litéraire, t.2, no.5, (1898), ss. 556-57.

(177) Zeki Velidi Togan, *Hâtıralar...*, s. 29, Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde* s. 63'de Schopenhauer'in (Philosophie de la volonté) ve (Penses et fragments) adlı eserlerini okuduklarını belirtmektedir.

(178) Hamza Osman Erkan, *Bir Avuç Kahraman*, İnkılâp Kitabevi, (İstanbul: 1946), s. 6.

Doktor Bahaeddin Şakir'e gönderilen bir mektupta ise, bu kez Nietzche' nin **volonté** fikrinin ilginç bir yorumunu görmekteyiz:

> «...*Volonté hakkındaki nazariyenizi tamamıyla tasdik ederim. Fakat bu haslet mahvedilmiş bulunursa yeniden te'sis için zaman ister. Halbuki bugün Türklerin arasında Alman hakîmi (Nietzche)nin tasvîr eylediği volonté sahibi olarak yegâne Abdülhamid vardır. Nokta-i müntehâ-i âmâline varabilmek için rehgüzârındaki mevânî'i zîr ü zeber etmekde, hedef-i maksûda varmak için kan dökmek, hânemân söndürmek ırz ve namusu pâyimâl etmek, kolera, veba, verem, frengi sertan illetlerine gıpta etdirecek suretde tahrib-i hayat eylemek hususatında volonté sahibi kendisidir. Binaenaleyh o büyük ve metîn volontésiyle daimî galib her zaman hakim, biz zavallılar o küçük, belirsiz volontémizle her vakit mağlubuz...*»[179]

Sabahattin Bey'in, Le Play ve Demolins'den mülhem fikirleri üzerinde ikinci ciltte durulacaktır. Smiles'ın fikirleri, meşrutiyet sonrasında Osmanlı toplumunda daha moda bir hale geleceklerdir.[180] Bütün bunlar, yavaş yavaş «birey»in ortaya çıkmakta olduğu ve bu sürecin Tanzimat ile başladığı yolundaki savı desteklemektedir.[181] Ancak, düşüncenin ulaşılması gereken ve fazla belirgin olmayan terakkiye yönelmesi, gördüğümüz gibi bireyin rolüne ağırlık verilmesi fikrini kuvvetlendirmekle beraber, bireyi toplum içinde eriten pozitivizm gibi düşünce sistemlerine duyulan ilgi çok daha fazla olmuştur. Ama, sonuçta «ben sen yok biz varız» şeklindeki bir cemiyet mistiğine varan düşünce Osmanlı toplumunda egemen olmakla birlikte, bireyi ön plâna geçirmeyi amaçlayan düşüncelerin de filizlenmesinde Jön Türklerin önemli rolü olmuştur. Bu alandaki uyuşmazlık ise bir grubun Jön Türk olup, diğerinin olmaması anlamına gelmez. Çünkü, zihniyetini ortaya koymaya çalıştığımız Jön Türklük, bugün bizim kullandığımız «sağcılık» veya «solculuk» şeklinde kapsayıcı bir kategoridir.

Bilim ile milletin kurtuluşunun işlenmesi sırasında Jön Türklerin üzerinde durdukları ikinci nokta, her alana nüfuz etme yeteneğinin olduğu varsa-

---

(179) Bahaeddin Şâkir Bey'e gönderilen imzasız, 22 Mayıs 323 tarihli, Hamiyetperver Kardaşım, başlıklı mektup. Mektuptaki bazı ifade benzerlikleri Çanakkale şubesinden gönderildiği izlenimini uyandırmaktır. *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv* Doktor Nazım Bey de «...Renan hiçbir dini sevmez her fırsatda din mani'-i terakkidir diyerek insanda terakkinin esaslı şartı olan *initiative* kuvvetini söndürür der. Bu eser hakkında en doğru muhakemedir...» şeklindeki yorumuyla sözkonusu bağlantıya işaret etmektedir. Nazım Bey'den- İshak Sükûtî'ye [Paris], 20 Teşrin-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//48/1365.

(180) Samuel Smiles, «Sebat ve Mahâsin-i Ef'al Tasvirleri ve Avn-ı Nefs: Self-Help,» *İştihad*, no.90-1, 23 Kânûn-i sânî 1329, s. 2010 v.d.

(181) Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Beşinci Baskı, (İstanbul:1982), s. 130.

yılan 'bilim'in, yönetim konusunda da devreye girmesi gerektiği yolunda idi. Uzun süre önce Münif Paşa bize bilime dayalı olarak çağdaş yönetici tipini çizmişti :

> «....*Çünki şu zamanda a'sâr-ı sabıkada olabildiği misillû idare-i umur-i devlet yed-i nâ-ehl-i cühelâda kalamayub mutlaka bazı fünûn-i mütenevvîaya ve bahusus usûl-i idare-i mülkiye ve münasebât -ı düveliyeye muttali' zevâtın ser-kârda bulunması lâ-büdd olduğundan hey'et-i hazıranın olvechile muktaziyat-ı asra mutabakatı şâyân-ı teşekkür ve mahmidet mevaddandır...*»[182]

Aynı fikrin; çeşitli Avrupa devlet adamlarının tanıtımının «vükelâ ve ûla-yı umur-i Devlet-i Aliyye'ye mir'at-ı hareket ve sekenât olarak bir hüsn-i ibret...»[183] verecekleri şeklinde de işlendiğini görüyoruz. Şinasi de:

> *Adl ü hikmetle eden sen gibi rey ü tedbir*
> *Kahramandır ne kadar etmese ceng ü cidal*[184]

dizeleriyle belirttiği gibi; artık, Bayle, Jean Baptiste Rousseau veya Münif Paşa'nın Türkçeye çevirdiği[185] Fénelon'un işledikleri şekilde toplumdaki kahraman tipinin de değiştiğini vurgulamaktadır. Yönetici (kahraman) ise:

> *Aceb midir 'medeniyet resûlü' dense sana*
> *Vücûd-i mûcizin eyler taassubu tahzir*
> .....
> *Bir ıtıknâmedir insana senin kanunun*
> *Bildirir haddini Sultana senin kanunun*[186]

yukarıda Reşit Paşa'ya sunulan övgülerdeki gibi âdeta doğa yasası niteliğindeki güce sahip bir yasa ile iş görmekte, Sultanlara haddini bildirmektedir.

Jön Türkler tarafından ise yönetimin artık çağdaş-bilimsel bir çizgide olmasının gerekliliği sürekli işlenen bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, «...Bu cihan âlem-i terakkidir. Her şeyde terakkiyat meşhud olduğu

---

(182) Münif, «Darülfünûn Dersleri,» *Mecmua-i Fünûn*, no.8, Şa'ban 1279, s. 332.

(183) [Abru Sahak], [*Avrupa Tarihinin 5 Büyük Şahsiyetinin Tercüme-i Ahvâli*], Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no.2265, v.1.

(184) Zikreden, Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır...*, s. 201.

(185) Münif Paşa, Yusuf Kâmil Paşa tarafından çevirilen, Fénelon'un, *Télémaque* adlı romanı dışında kendisinden çeşitli parçalar aldığı, Münif Efendi (ez hülefâ-yı Oda-i Tercüme-i Bâb-ıâli), *Muhaverât-ı Hikemiye: Fransa Hükemâ-yı Bînâmından Voltaire ve Fénelon ve Fontenelle'in Te'lifatından*, Ceridehâne Matbaası, (Dersaadet:1276) eserinde bu tanıtımı yapmıştır

(186) Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır...*, 196. Tanpınar'ın yorumu için bkz. s. 202/n.20.

gibi usûl-i düveliyece de terakkiyat-ı muntazama ve inkılâbât-ı tedriciye lüzûmu meydandadır...»[187]
Daha açık bir ifade ile:

> «...*Asr-ı hazırda terakkiyat-ı cedide-i fenniye ve medeniyeden hakkıyla istifade eden ve bu sâyede ikmâl etdiği techizat-ı berriye ve bahriyesine dayanan herhangi bir devlet —küçük olsa bile— hukuk-i beynelmilelden ziyade kuvve-i harbiyesine istinaden taarruzat-ı hariciyeden asla pervâ etmiyor. Hukuk-i sarihasının muhafaza ve icabında müdafaası için kuvvetini mâye-ül-istinâdı biliyor. Hattâ, Belçika, Hollanda gibi düvel-i muazzamadan ma'dud olmayan ve fakat medeniyet-i hâzırânın pişvâgânından bulunan devletler bile...*»[188]

Osmanlı aydınının temel problemi olan devleti kurtarmanın artık başka çaresi kalmamıştır. Nedeni ise, Sabahattin Bey'in belirttiği gibi:

> «...*Fen menfaatdâr olduğumuz hadisâtı bir usûl dairesinde tedkik edebilmek ve mümkün olabildiği takdirde tedkikatımızı tecrübe ile teftiş etmek sâyesinde doğar. Hadisât ve vuku'atı hiçbir usûle tabi' olmayarak gelişigüzel temaşâ görenekden başka birşey tevlid edemez.*
>
> *Meselâ kırıkcının meşgul olduğu bir hadise ile cerrah da meşgul oluyor. Fakat birisi hiçbir usûle tabi' olmayarak tedavide devam ettiği için san'atını ilerletemiyor. Görenek derecesinde kalıyor. Öbürü ise, bir usûl dairesinde çalışdığı için san'atını daima ilerletiyor, ızdırabât-ı beşeriyeyi azaltıyor...*»[189]

geleneksel yöntemlerin artık her alanda gösterdiği yetersizliktir. Ya çağın gerektirdiği bilimsel bir yönetim biçimi gerçekleştirilecek ya da sorunların devamı göze alınacaktır. Burada sözkonusu isteğin düşünce biçimi bakımından enteresan bir boyutunun da olduğunu görmekteyiz. Bir Jön Türk gazetesinde yayınlanan aşağıdaki parçaya baktığımızda:

> «— *Memleketi bugün istilâ eden felaketler nereden neş'et ediyor?*
> — *Kanun-i adle ve nizam-ı medeniye riâyet edilmemesinden.*
> — *Buna.. nasıl riâyet olunur?*
> — *Kanuna riâyet maddesi her milletde birdir...*»[190]

(187) «Bâb-ı âli ve Siyaset:Makale Numero:1,» *Hidmet*, [Cenevre], no.2, 9 Şubat 1894-27 Kânûn-i sânî 1309, s. 1.
(188) «Hilâfet-i Osmaniye Tehlikede,» *Osmanlı*, no.32, 15 Mart 1899-3 Zilkade 1316, s. 4.
(189) M[ehmed] Sabahaddin, «Gençlerimize Mektub: Neşriyat-ı Siyasiyemiz,» *Terakki* [no. 1], [Nisan 1906], s. 3.
(190) «Bend-i Mahsus,» *Osmanlı*, no.71, 1 Teşrin-i sânî 1900- 8 Receb 1318, s. 3.

tüm toplumlar için geçerli olabilecek bir kuralın Osmanlı toplumu için de uygulanmak istendiğini görüyoruz. Doğal olarak, bu düşünce tarihimizdeki diğer önemli dönüşümlerden biridir. Jön Türklerle ortaya çıkan yeni düşünce biçimi artık yalnız «Osmanlı» veya «İslâm» toplumları gibi çerçeveler için geçerli çözümler önermek yerine, daha global kuramlara yönelmeye başlamıştır. Burada, sözkonusu evrensellik iddiasındaki kuramlara duyulan ilginin gitgide arttığını ve belli bir sürecin sonunda bu kez içsel özelliklerin fazla önemli olmadığı şeklindeki bir fikrin Türk düşüncesine yerleşmeye başlayacağını belirtmemiz gerekir.

USSALLAŞMA ARZUSU VE SADAKAT SİSTEMİ İLE ÇATIŞMA :

Çağdaş ve kendilerine göre bilime dayalı bir yönetim biçiminin kurulması yolundaki arzunun en önemli etkisi; kuşkusuz, temelinde kişiye bağlılık olan bir yapının yerine ussal ve yasaya bağlı bir yapının geçirilmesinden kaynaklanmıştır. Başka bir deyişle, «sadakat»in yerini «kurallar»ın alması on sekizinci asır sonundan itibaren ortaya çıkan yenilikçilerin baş uğraşı olmuştu. Nitekim, bu grubun ilk çabalarından biri, yöneticilere içinde padişaha bağlılığın da yer aldığı; fakat en önemli kısmı rüşvet ve şahsî hediye almayacaklarına dair yemin ettirmek olmuştu.[191] Özellikle Tanzimat hareketi ile yönetimin sadakat ilkesinden ziyade rasyonelliğe bağlı kalması yolundaki çabalar büyük bir hız kazanmıştı. II. Abdülhamid döneminde ise eski bir devlet adamının:

> «...*kavlen ve fi'ilen doğruluk ve maddî ve ma'nevî hıfz-ı emanet sadakatdır ve iltizam-ı hakk-ı nimet ve insaniyet ile namus ve hamiyet ve iffet dahi sadakatdandır. Bu hesaili haiz olanlara sadık ve aksini ihtiyar edenlere kâzib ve hain denilir. Umur-i devletde saadet ve selâmete bâdi sadakat ve emniyetdir...*»[192]

şeklinde tanımladığı sadakat, yeniden sistemin temeli haline getirilmeye çalışılmıştır. Gerçi, konu üzerinde yapılacak bir içerik analizinin durumu çok daha iyi aydınlatması mümkündür ama görebildiğim belgeler arasında doğrudan kişisel bağlılık bildiren ifadelerin sözkonusu dönemde evvelkine nazaran oldukça büyük bir artış gösterdiği kanaatine varmamızı mümkün kılabilecek verilere rastladığımı belirtmek isterim. Özellikle, Mabeyn ile olan doğrudan muhaberatta kullanılan «azat kabul etmez köleleri» gibi sıfatların bolluğu dikkat çekicidir. Bir Dahiliye Nazırının Makedonya sorunu için verdiği ıslahat lâyihasına baktığımızda:

---

(191) Hayreddin, *Vesaik-i Tarihiye ve Siyasiye Tetebbuatı*, (İlk bin), (İstanbul:1326), ss. 55-56.

(192) *Sadrıâzâm Mahmud Nedim Paşa'nın Âyine-i Hikmet ve Devlete Dair Kitabı*, (1278), Fatih Millet Kütüphanesi Yazmaları, Trh. 1022, v. 7/a-b.

«...hiçbir ehliyet ve istihkak-ı ubeydanem olmadığı halde mahza eser-i atıfet-i ûlya olarak min gayr-i liyâken Dahiliye Nezareti hidmetiyle kâm-kâr olmuş bir abd-i memlûk bulunduğuma müteşekkiren mülâhâzat-ı kemterânemin saika-i ubudiyet ve sadakatle pâye-i serîr-i ûlâya arz ü takdimine ictisar kılındığı....»[193]

sadakatı çok aşırı şekilde belirtici ifadelerle karşılaşıyoruz. Aynı kişinin başka bir lâyihasını gözden geçirdiğimizde:

«...Taattufât ve iltifat-ı hazret-i hilâfetpenâhî asâr-ı mekârim nisârından olarak bu abd-i kadîm-i sadakat içün (emekdarım) oldu buyuruldukda olması kulları hakkında cihan baha saadet-i bi-nem-tâ bulunduğu teşekküre muktedir olamayacak bir lisan-ı edeb ü ta'zîm ile itiraf ederim. Her bende-i devlet perverde-i nimet olduğu cihetle devletin şu'abat-ı idaresine aid fevaid husûlü içün sarf-ı zihn eylemek mukteza-yı hamiyet ve ubudiyet olub...»[194]

bu defa ilişki düzeyinin Tanzimat ricalinin düşündüğünden ne kadar farklı bir noktaya gelmiş olduğunu daha iyi kavrıyoruz.

Gene Memduh Paşa örneğinden gidecek olursak kendisine Sadr-ı âzâmı izlemesi gibi devletteki hiyerarşi anlayışını tamamen yok varsayan bir emir iletildiğinde kendisinin buna:

«....Hukuk-i mukaddese -i zat-ı şevket ve umur-i mühimme-i devlet mebâhisinde mugayir-i sadakat temayülât izhar eden kim olursa olsun velev sadr-ıâzâm bulunsun ânâ muhalif durmak diyaneten ve hamiyeten çâkerlerine icabatdandır...»[195]

şeklinde bir cevap vermeyi münasip görmüştü. Tahsin Paşa'nın Mabeyn Başkâtipliğine atanışı sırasında Sultan ile arasında geçen muhavere de beklenen ilişkiyi göstermesi bakımından ilginçtir:

«— Hüsnü halinizi işittim ve sizi başkâtipliğe kendim intihap ettim. Müstekimane hizmet edeceğinizi ümit ederim.
...Siz vazifenizi hiçbir tarafın tavsiye ve himayesine, hiçbir makamın iş'ar ve inhasına medyun değilsiniz. Bu lutfu münhasıran benden gördünüz. Binaenaleyh benden başka merciiniz benim irademe inkiyattan başka gayeniz olmıyacaktır...»[196]

(193) *BBA-Yıldız Esas Evrakı, (Memduh Paşa Evrakı)*/2 Zilhicce 320, 31/1221-IV/104/88.
(194) *BBA-Yıldız Esas Evrakı, (Memduh Paşa Evrakı)*, 31/1221-IV/104/88.
(195) *BBA-Yıldız Esas Evrakı, (Memduh Paşa Evrakı)*, /26 Şevval 325, 31/1221-IV/104/88.
(196) Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, (İstanbul:1931), s. 6.

Aynı dönem içinde sadakatlerinden dolayı Sultan'dan özel ihsanlar isteyen devlet ricaline baktığımızda —tespit edebildiğimiz kadarıyla— oldukça büyük rakamlarla karşılaşıyoruz.[197] Bu durum bize jurnalcilik olayının nasıl

(197) Çıkarttığım liste şöyledir :
Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın 160 dönüm arsa ihsanı istirhamı, *BBA-Yıldız Perâkende*, 11 Ca 1326/no.465.
Hariciye Nazırı Said Paşa'nın Kuruçeşme'de yalı ihsanı için arizası, *BBA-Yıldız Perâkende*, 6 Ra 1303/no.152.
Said Paşa'nın diğer bir ihsan talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 4 Za 1303/no. 995.
Ev ihsanı isteyen çeşitli ricâl, *BBA-Yıldız Perâkende*, 1305/no.1072.
Çeşitli emlâk istekleri, *BBA-Yıldız Perâkende*, 7 Z 1308/2755, 9 Z 1308/ 2759.
4 Ca 1309/611, 7 Ş 1309/no.1245, 4 Za 1312/no.1512, 5 Za 1302/no.1633, 1 B 1310/847.
Yâver-i ekrem Derviş Paşa'nın atiye talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 16 L 1311/no. 1244.
Yâverândan Ahmed Ali Paşa'nın ihsan-ı şâhâne istirhamı, *BBA-Yıldız Perâkende*, 22 S 1313/no.1150.
Ticaret ve Nafıa Nazırı Mahmud Celâleddin Paşa ile Meşihat Müsteşarı Ali Rıza Efendi'nin birer ev ihsanı hakkında arizaları, *BBA-Yıldız Perâkende*, 13 R 1314/ no.6320, 8 Z 1314/no.1339.
Mabeyn kâtiblerinden Kâmil Bey'in hane ihsanı talebini havi arizası, *BBA-Yıldız Perâkende*, 10 N 1314/no.894.
Hayreddin Paşazâdelerin, Cemaleddin Efgani'den boşalan evi istemeleri, *BBA-Yıldız Perâkende*, 17 L 1314/no.1056.
Beyoğlu mutasarrıfı Enver Bey'in aynı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 8 Z 1314/no. 1339.
Umum askerî mektebler ikinci nazırı Ferik Ali Rıza Paşa'nın aynı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 30 Ca 315/no.591.
Şehremini Rıdvan Paşa'nın benzer talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 2 Ca 1316/no.763. Muhtelif şahısların padişahdan ihsan, atiye istirhamları, (14 Adet), *BBA-Yıldız Perâkende*, 7 Ra 1317/no.398.
Beyoğlu Mutasarrıfı Enver Bey'in ihsan talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 19 B 1317/no.1159.
İkinci Ordu Müşiri Ârif Paşa'nın Nişantaşı'nda bir konak ihsan buyurulması talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, R 1320/no.436.
Müşir Sadeddin Bey'in ihsan talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 21 M 1322/ no.7.
Maarif Nazırı Haşim Paşa'nın atiye istirhamını havi arizası, *BBA-Yıldız Perâkende* 14 C 1325/no.1464.
Müşir Abdullah Paşa'nın Beylerbeyi'nde kira ile oturduğu yalının kendisine ihsanı hakkındaki istirhamını havi arizası, *BBA-Yıldız Perâkende*, 17 B 1325/no.1536.
Yâver-i Ekrem Ruşen Paşa'nın Beyrut Liman imtiyazı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 10 B 1304/no.549-1, 6 B 1304/549-2.
Yâver-i Ekrem Cemil Paşa'nın Haleb-İskenderun demiryolu imtiyazı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 23 Ra 1305/no.223.
Münir Paşa'nın Drama'da, bir bataklığın temizletilmesi imtiyazını isteme-

toplumsal bir hareket haline geldiğini açıklamakta da yardımcı olmaktadır. Jurnallerin tümünün elimizde bulunmaması, hattâ önemli bir kısmının yok edilmiş bulunması nedeniyle bu konuda genelleme yapmak tam olarak mümkün değilse de, elde bulunan jurnal veya benzeri yazılar ilginç bir durumu karşımıza çıkartmaktadırlar. Bunların bir bölümü ciddî sayılabilecek hiçbir olayı veya tasavvuru ihbar etmezler. Ve tamamen kendilerinin aslında doğrudan farkedebildikleri durumları bildirecek düzeyde bir sadakata sahip ol-

---

si, *BBA-Yıldız Perâkende*, 27 Ş 1305/no.686.

Defter-i Hakanî Nazırı Ziya Paşa'nın, Bartın ve Amasra'daki kömür madeni imtiyazı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 1 N 1306/no.22, Derviş Paşa'nın Serez'de imtiyaz talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, Ra 1307/no.260, 5 Ş 1307/826, 17 Za 1307/1288, 2 Ra 1307/no.1047, 3 Ca 1308/no.1209.

Bazı mu'teber zevatın bir anonim şirket tesisiyle, kömür madeni imtiyazı ihsanı talebine dair, *BBA-Yıldız Perâkende*, 18 C 1307/no.578.

Derviş Paşa'ya verilen Ergani madeni, *BBA-Yıldız Perâkende*, 6 N 1308/no.2232.

İkinci Fırka kumandanı Müşir Şevket Paşa'nın bakır madeni imtiyazı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 25 Ş 1317/no.1453.

Dahiliye müsteşarı Ahmed Refik Paşa'nın imtiyaz talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 6 Za 1317/no.1988.

Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın istediği bakır madeni imtiyazı, *BBA-Yıldız Perâkende*, 23 Z 1317/no.2183.

Damad, seryâver Mehmed Paşa'nın imtiyaz talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 2 Ra 1318/no.420.

Sadrıâzama verilen mürefte gazocakları imtiyazı, *BBA-Yıldız Perâkende*, 22 Ş 1318/no.1182.

Tarsus'da bulunan krom madeni imtiyazının yâverândan Ferik Ahmed Ali Paşa'ya verilmesi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 23 R 1320/no.523.

Necib Melhame'nin teşkil edilen bir şirket için imtiyaz talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 18 Za 1320/no.1546-1.

Yâver-i ekrem Şâkir Paşa'nın vapur işletmek için hususî ruhsat talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 1320/no.1964-2.

Turhan Paşa'nın maden imtiyazı isteği, *BBA-Yıldız Perâkende*, 1320/no. 2042.

Topnane Müşiri Zeki Paşa'nın İstanbul Elektrik imtiyazı isteği, *BBA-Yıldız Perâkende*, 6 N 1324/no.774.

Hassa Müşiri Mehmed Rauf Paşa'nın Selânik'de altın madeni imtiyazı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 6 S 1325/no.173.

Yâverândan Ferik Mehmed Süreyya Paşa'nın Düzce kasabasında manganez madeni imtiyazı istemesi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 11 S 1325/no.174.

Mabeynci Mehmed Arif Bey'in Aydın'daki krom madeni imtiyazı isteği, *BBA-Yıldız Perâkende*, 13 Ş 1325/no.679.

Dahiliye Nazırının tütün imtiyazı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 19 C 1320/no. 1521-1 Defter-i Hakanî Nazırı Ali Rıza Paşa'nın bataklık imtiyazı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 3 Ca 1306/no.741.

Mabeyn mütercimlerinden Luiz Sabuncu'nun Ordu şehri civarındaki petrol madeni imtiyazı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 4 M 1311/no.140.

duklarını ispat amacını taşırlar.[198] Jurnallerin açıklanması sözkonusu olduğunda kendisinin de jurnal vermiş olması kuvvetle muhtemel olan bir şahıs bu konuyu açığa kavuşturan bir mektup ile:

> «...*Jurnallerin kâmilen neşr edilmesinde ısrar etmek iyi bir netice hâsıl etmez. Çünki idare-i menhuse-i Hamidî zamanında her jurnal vermiş olan hain-i vatan, hain-i mutlak değildir. Bunların içinde yaptığını bilmeyen âdeta modaya ta'biyet eden, mevki'leri, memuriyetleri dolayısıyla jurnal vermeğe mecbur tutulan küçük rütbeliler pek çoktur. Eğer o vechile hareket etmese idiler bu adamların mevki' ve memuriyetlerini muhafaza imkân dahilinde olmadığı gibi nefy ve tagrib ihtimali yüzde doksan dokuz idi...*»[199]

jurnalciliğin kişisel ahlâksızlıktan öte toplumsal bir boyutu olduğuna işaret etmişti. Bahriye Nezaretinde Saray için casusluk yapan bir şahıs, Saray'a

---

Müşir Fuad Paşa'nın Ergiri bakır madeni talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 7 S 1311/no.297.

Sadr-ıâzâm Halil Rıfat Paşa'nın Edirne'deki petrol madeni talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 5 Z 1314/no.1498.

Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Münir Paşa'nın krom madeni imtiyazı talebi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 26 S 1315/no.330.

Necib Melhame'nin Üsküdar ve Kadıköy tramvay imtiyazını istemesi, *BBA-Yıldız Perâkende*, 21 Za 1315/no.1352.

Yanya Vali ve kumandanı Ahmed İhsan Paşa'ya çiftlik bağışı, *BBA-Yıldız Perâkende*, 1 Za 1305/no.161.

Mabeyn mensubu Münir Paşa'ya bağışlanan bin lira, *BBA-Yıldız Perâkende*, 16 B 1306/no.919. Bağış, yalısının tamiri gerekçesiyle yapılmıştır. Rıza Paşa'ya ihsan buyurulan (2850) lira, *BBA-Yıldız Perâkende*, 18 Ra 1313/no.2980.

Bunlar doğrudan Padişâh'dan, sadakat belirtilerek ve karşılıksız olarak istenilen imtiyaz, para ve benzeri değerlerdir. Ayrıca, Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın isteklerinden yalnızca örnekler yalnızca örnekler seçilmiştir. Bunların miktarı —adet olarak— yüz civarındadır. Bu konuda diğer ilginç bir istatistikî bilgi ve yorum İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrıazamlar*, IX. Cüz, Devlet Kitapları, (İstanbul:t.y), s. 1291: «...Müddeti Saltanatında bir çok zata, hattâ hatıru hayale gelmeyen eşhasa rütbei ve zaret ve müşiri tevcih edilmişdir ki —ölenlerden maada— hal'inde yüze yakın vezir ve müşir «250»den fazla rütbei balâ «550»yi mütecaviz rütbei ulâ sınıfı evveli, «156» Rum İli Beylerbeyliği payesi ricali ve bunlardan aşağı rütbe ve payeyi haiz, muhtelif mesleklere mensub binlerce âdem, hattâ esafil ve erazili avamdan bir çok şahs mevcuddı....» şeklinde veriliyor.

(198) Bir süre sonra jurnal şeklinde başlayan bu tür ihbarların iyi dilekler bildiren rüya tasvirleriyle bittiğini görüyoruz. Örnek için bkz. Kastamonu Vali Muavini Mehmed Galib Bin Said'in 13 Şevval 318 tarihli yazısı, [*Tahrirat Mecmuası*], İbnülemin Mahmud Kemâl İnâl Yazmaları, İÜK-2522 (içinde), v. 5.

(199) Ayın N, «Jurnaller: Aldığımız Bir Varakayı Bervech-i Âti Derc Ediyoruz,» *Tanin*, 10 Kânûn-i evvel 1909-27 Zilkade 1327, s. 2.

ihbar edildiğinde Sultan yapılan işin «fariza-i ubudiyet» olduğunu belirterek, bu şahıs için «casus» diyenleri cezalandırma yoluna gitmişti.[200] Gene, Tahsin Paşa hatıralarında herhangi bir Paşa'nın veya ileri gelen bir şahsın «adamı» olmanın ve onlar için bilgi toplamanın çok doğal kabul edilen bir durum olduğunu bize nakletmektedir.[201] İşte bu nokta «medeniyet-i frengâne»yi arzulamamakla beraber[202], batı tipindeki kurumları geliştirmekten başka bir çâre göremeyen ve bununla övünen Sultan'ın[203] en zayıf noktalarından birini oluşturuyordu. **Mardin**, dikkatimizi soyut değerler peşinde koşan bu kimselerin, mevcut sistemin belirmeye çalıştığımız özellikleri ile olan çatışmasına dikkatimizi çekmektedir.[204]

Gerçekten de Jön Türk yayınlarını incelediğimizde temel eleştiri noktalarının başında gelenlerinden bir tanesinin de, yönetim mekanizmasının temelinin sadakate dayanması olduğunu görürüz.

Nitekim, Cemiyet'in merkez yayın organında Sultan'a yönelik eleştiriler ve bunların yöneltilmesi sırasında sadakat belirtici sıfatların istenilmeden kullanılmasının nedeni şöyle açıklanmaktaydı :

> «....*Padişâhım, mülk ve millete muhabbetimiz bize, zât-ı hümayûnlarına karşı hürmetli lisan kullanmakda belki kusur etdiriyor. Ne yapalım ki fart-ı sadakat, hürmet ve ubûdiyet gibi kuyud-i zahiriyi yazmakda bizi muztarr bırakıyor....*[205]

---

(200) *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 12 Ra 1311/no. 631-2308.

(201) Tahsin Paşa, *Abdülhamit...*, ss.30-31, Nitekim, II.Meşrutiyetin ilânından sonra yayınlanan kitaplarda hafiyeler açıklanırken, bağlı bulundukları rical göre tasnif edilmişlerdir. Bkz. *Hafiyelerin Listesi*, (Dersaadet:1909/1326). Hafiyelerin bu şekilde Fehim Paşa aracılığıyla maaş almaları için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 7 R 1320/no. 470.

(202) Ahmed Salâhi, *Osmanlı ve Avrupa Politikası ve Abdülhamid-i Sânî'nin Siyaseti*, İÜK-TY, D.2/9521, (1303), v. 4.

(203) Bu konuda Sultan tarafından yazdırılan aşağıdaki parça belirttiğimiz yaklaşıma örnek olarak verilebilir :

«...Majesteleri Abdülhamid'in eğitime ait siyaseti üstatça bir tedbir ile başladı. Müthiş harp [93 Harbi] zarfında Ruslar Edirne'ye yaklaştıkları zaman majesteleri mülkiye hizmetleri için ihzarî bir kolej olan *Mülkiye* okulunu kurmayı düşündü. Devletin bütün güçleri 1877-78 büyük mücadelesinde yutulduğu vakit halkın eğitimi için gösterilen bu müdebbirlik Prusya monarşisinin Jena'dan sonra Alman anavatanını Napoleon istilâsından tahlis için izlediği siyaset ile aynı ruhu taşıyordu...»
Bkz. İbrahim Hakkı, «Is Turkey Progressing?,» *The Imperial and Asiatic Quarterly Review*, Nisan 1892, s. 268.

(204) Şerif Mardin, «Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk,» *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, (İstanbul:1983), ss. 39 v.d.

(205) «Suret-i Ariza:Atabe-i Ûlyâ-i Cenâb-ı Hilâfetpenâhîye,» *Osmanlı*, no.73, 1 Kânûn-i evvel 1900-8 Şa'ban 1318, s. 3.

Gene, Jön Türklüğün en önemli merkezi olan Mekteb-i Tıbbiye'de öğrencilere en zor gelen hususun törenlerde «padişahım çok yaşa» şeklinde bağırmak olduğunu görüyoruz.[206] Çok sayıda olayın çıkışına neden olan bu hareket[207] soyut ideallere bağlanan kimselerin, kişiye bağlılık fikrine karşı duydukları tepkiyi gösterir.[208] Buna paralel olarak Jön Türk neşriyatının üzerinde durduğu temel konulardan birisinin de çeşitli görevlere getirilmekte «liyakat» yerine «sadakat»in temel olarak alınması ve yöneticilerin bu nedenle memuriyet kontenjanlarına sahip olmalarıdır:

> «...*Memalik-i Osmaniyeyi idare içün (dahilî, haricî) ne kadar memuriyet varsa ricâl-i kirâm hazeratının dest-i tasarrufundadır. Malûm ya bizde memuriyet için istihkak aranmaz, cihet-i ubûdiyet taharri edilir. Sadr-ıâzâmın oğlu Cavid'in yirmi, otuz, Nazır-ı Dahiliye Memduh'un elli, altmış, hattâ iki seneden beri Malûmatcı Tahir'in bile on, on beş memur içün yeri var: İnsanın bu makulelerden biri-*

(206) Bkz. «Havadis,» *Mizan*, no.174, 17 Zilkade 1313-30 Nisan 1896, s. 4280, Y.K. Tengirşek, *Vatan Hizmetinde...*, s. 59, Tevfik Sağlam, *Nasıl Okudum*, Açıklamalı İkinci Baskı, (İstanbul:1981), ss.43-44.

(207) Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin, yönetim tarafından endişeyle karşılanılan durumu nedeniyle okula Askerî Okullar Nazırı olarak gelen Zeki Paşa öğrencilere bu konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir: «...Efendiler! Bize sizin ilminiz değil, yalnız uğur-i humayûnda sadakatınız matlûbdur...» Şerafeddin Mağmumî, «İfadem,» *Kamus-i Tıbbi*, Osmanlı Matbaası, Mısır[el-Kahire]:1910/1328), s.IV.Tunalı Hilmi ise konuyu şöyle nakletmektedir: «...Ah o mektebin üzerimizde pek çok hafî, hatırımızda bir çok acı yadigârları vardır. (1308) senesi Haziranının sekizinci Pazarertesi günü idi. Zeki Paşa oraya da pençesini atdı. Şakirdan, Nazır Ali Saib Paşa, etibba-yı Osmaniyenin en mümtazlarından müteşekkil hey'et-i idare ve muallimin muvacehesinde ne söylese beğenirsiniz: 'Şimdiye kadar ahlâksız doktor çıkıyordu. Bundan sonra halûk etibba yetişdireceğiz'...». Tunalı Hilmi, «Anarşizm Nedir mi, dediniz?,» *Mizan*, no.172, 16 Nisan 1896- 3 Zilkade 1313, s. 2460. Aynı okula meşrutiyetten kısa bir süre önce duvarlara yazılan yazıları tahkik için gelen Zülüflü İsmail Paşa da talebelere karşı şöyle konuşmuştur: «...Bu yaptığınız nankörlüktür, bu hareketiniz, velinimet-i bîminnetimiz padişâhımıza karşı küfran-ı nimettir...» Bkz. Hüseyin Enver Sarp, «Türk Gençliğine İthaf: Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu?,» *Türk Yurdu*, no.242, Mart 1955, s. 666.

(208) Bu fikir üzerinde Mardin bilhassa durmaktadır. Bkz.Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İkinci Basılış, (İstanbul:1983), s.16. Mardin, Batı tipi eğitim müesseselerinin temel etkisinin de daha derin olan böyle bir tesir yaratmak olduğunu belirtmektedir. Bkz. Şerif Mardin. «L'Aliénation Des Jeunes Turcs: Essai D'Explication Partielle D'Une Conscience Révolutionnaire,» *Colloques internationaux du CNRS*, no. 601- *Economie et Sociétés dans l'Empire Ottoman* (fin du XVIIIe-début ou XXe siècle), ss. 161 v.d.

ne ubûdiyeti olmazsa velev Reşid Paşa iktidarında olsun bir memuriyete nail olmak ihtimâli yokdur...»[209]

Jön Türklerin istedikleri değişikleri Batı kamuoyuna anlatmak amacındaki bir yazar da, bunların başında memuriyetlerin herkese açık tutulması arzusunun geldiğini zikretmektedir.[210] Komite ile ilişkisi bulunan ve bundan dolayı hareketleri merkez yayın organında büyük bir memnuniyetle anlatılan bir kısım zabitlerin de kumandanları ile olan münakaşalarından aynı eğilimleri kolaylıkla müşahede etmek mümkün olmaktadır :

«... Ali Paşa- Bu ifadâtınızı bir lâyiha haline vaz' ile hepiniz mühürleyiniz getiriniz. Lâkin efendiler madem ki askeriz her bir emri dinlemeğe, her bir hidmeti yapmağa mecburuz. Çünki memuruz. Hareket-i vakıanız bir isyandır. Sarf-ı nazar ediniz hakkımızda iyi olmaz.

Diğer Bir Zabit- Madem ki askeriz, istediklerini yapmağa mecburuz. Siz de bizim gibi yalnız bir maaşla hidmet etmelisiniz, askerlikde müsâvat lâzımdır. Siz çadırda otururken zamm-ı maaş alınız, biz sabahdan akşama kadar aç, çıplak toprak kazalım. Bu da itaat-i muktaziye-i askeriye mi veya bir inkıyâd-ı esirânemidir efendimiz?!

.....

Hepsi Birden- Efendim, on günde bir efradın yevmiyelerini tevzi' etmekden başka bir işi olmayan Kaymakam Ali Bey, Binbaşı Süleyman Ağa, Ahmed el-Yusuf Paşazâde Reşid Bey ve Azimzâde Abduh Bey ve zât-ı âlileri niçün dolgun dolgun zamm-ı maaş alıyorsunuz da biz alnımızın teriyle kesb-i istihkak etdiğimiz bir paradan sarf-ı nazar ediyoruz?!...

---

(209) «Mekâtib:İstanbul'dan,» *Osmanlı*, no.44, 15 Eylül 1899-1 Cemaziy'ülevvel 1317, s. 5. Krş. «Yine Damad Beyler,» *Osmanlı*, no.26, 15 Kânûn-i evvel 1898- s. 4: «...Sadr-ı âzâmın hâris-i câh olan damadı Mehmed Ali Bey Miralay oldu. Mektebden çıkalı dört senedir. Arkadaşları elân mülâzım-ı sânîdir...». Gene krş. «Mabeyn-i Hümayûn Muhabirimiz Beyefendi Hazretlerinin İkinci Mektubları,» *Cür'et*, no. 5, 25 Kânûn-i evel 1898- 15 Şa'ban 1316, s. 3. Bir Jön Türk ise Almanya'ya gönderilecek talebenin «Mahdum Beylerle, Damad Beylerden ibaret olduğunu» kızarak anlatmaktadır. Necmeddin Arif'den - İshak Sükûti'ye, tarihsiz mektup [1899?], *Arkivi Qëndror*, 19/106- 5/97/1747.

(210) H[abib] Antony Salmoné, *The Fall and Resurrection of Turkey*, (London·1896), ss. 252-254. Krş. «Mektub:Bir Memurun Hasbihali,» *Şûra-yi Ümmet*, no.32, 11 Temmuz 1903- 15 Rebiy'ülâhir 1321, s. 2. Gene krş. «Sultanhamid ile Memurin-i Devlet,» *Hürriyet*[2], no.19, 17 Temmuz 1895- 23 Muhârrem 1313, s. 1: «...Bir kitab okuyamayan bir kapucu veya sucu veya mabeynci bir Maarif Nazırı veya Adliye Nazırı veyahud bir Şehremini intihab ediliyor ve 'padişâh-ı ehlperver' efendimiz hazretleri ise ânları tahsil ve nasb buyuruyor...».

Ali Paşa- Efendiler! Siz zabitsiniz, askersiniz! Niçün böyle yapıyorsunuz, aklınızı başınıza alınız, şu hareketden sarf-ı nazar ediniz.

Bir Zabit- ...Sana ve şairlere fazla maaş veren millet ve devlet bizim gibi ziyade çalışacak evlâd-ı vatana niçün vermesin... Biz millet devlete hidmet içün mahlûkuz. Fakat müstebidlere esir olmak içün değil!

Ali Paşa- Lâ havle ve lâ kuvvet ilâ billâh. Ben sizin gibi zabit görmedim.

Bir Zabit-Her sözünüz yalan fakat bu sözünüz doğrudur. Hakikaten bizim gibi zabit şimdiye kadar görmediniz. Çünki millet hukuku nedir bilir, haklarını istemek içün paşalara değil daha yüksek makama cesûrâne ve namûskârâne bilâperva söz anlatır, iz'anlı zabitan daha yeni yetişmeğe başladı. Binaenaleyh biz maaşsız, haysiyet ve şeref-i askeriyelerini payimâl ile kullandığımız diğer zabitana makis değiliz! Biz şeref-i askerî nedir idrak ve tahsîl etmiş zabitleriz...»[211]

Nitekim, tevcihat ve taltifatın, Bab-ıâli atlanarak doğrudan doğruya Sultan'a arz suretiyle yapılmasının Bab-ıâli bürokratlarını dahi rahatsız edecek boyutlara ulaştığını,[212] aynı şekilde Seraskerliğin de askerlikteki terfilerde kıdem usûlüne riayetin gerekliliği konusunda çeşitli arz tezkereleri sunduğunu görüyoruz.[213]

İşte, belirtmeye çalıştığımız gibi, otoritenin gelenekselliği ile övünç duyduğu ve ona bu tür yaklaşımların prim topladığı[214] bir yapıda soyut değerle-

---

(211) «Mekâtib: Şam'dan: Hicaz Şimendüfer Ameliyatı ve İnşaat Taburları Genc Zabitanının Namûskârâne İstifa ve İfa-yı Vazifeleri,» *Osmanlı*, no.75, 1 Kânûn-i sânî 1901-9 Ramazan 1318, ss. 6-7.

(212) (Tevcihat ve taltifatın Bâb-ıâlinin vesatetine mümanaat olunmaksızın doğrudan doğruya atabe-i hilâfetpenâhîye arz suretiyle istihsali tariki ihtiyar olunduğuna, bunun evvelce bu hususda sâdır olan iradeye uygun düşmeyeceğine dair ariza müsveddesi), *BBA-Yıldız Esas Evrakı, (Sadr-ıâzâm Cevad Paşa Evrakı)*, 31/111-26/111/86.

(213) Zabitanın terfi'inde kıdem esasına itina olunmasına dair. Seraskerlik tezkeresi, *BBA-Y/Mütenevvî(Günlük)Marûzat*, 22 Ca.1314/no.3885. Tekidi için bkz. *BBA-Y/Mütenevvî(Günlük)Marûzat*, 6 Za 1317/no.8195. Tahsin Paşa'da aynı konunun Meşrutiyet hareketi üzerindeki tesirine dikkat çekmektedir. Tahsin Paşa, *Abdülhamit...*, ss. 98-99.

(214) Bir telgrafnâmenin giriş bölümünden vereceğimiz örnek, özel ifadeler taşımayıp ortalama uslûbu belirtir :
«...Efendim, biz elhamdülillâh İslâmız, şevketmeâb efendimiz hazretleri emir-ül-müminin ve halife-i resulullah-ı rabb-ül-âlemin olduğundan dolayı her vechile iradât-ı zıllullahîlerine muti' ve münkadız. Gece gündüz evkat-ı hamsede dua-i vâcib-ül-dâî-i padişâhîyi icra ederiz. Yalnız bâzı istirhâmâtımız vardır...». Bkz.*BBA-İrade-Hususî*, Cemaziy'ülâhîr 1326/no. 83- (mükerrer)581. Telgraf Selânik'de topçu birinci ferik Şükrü Paşa tarafından gönderilmiştir.

rin peşinde koşan kimselerin yönetim ile en azından tasarlayabildikleri ideal düzen bakımından büyük bir değer çatışmasının ortaya çıkmasından normal bir gelişme olamazdı,[215] ve Jön Türklüğün önemli belirleyicilerinden biri de bu etken olmaktadır.

Saray ile aralarındaki ilişkiyi değerlendirdiğimizde de aynı olgunun başka bir yönü ile karşılaşıyoruz. Saray bakımından Jön Türkler ile uğraşmanın yolu onları «meslek-i sadakat ve ubûdiyet»e[216] bağlamaktan ibaretti. Nitekim, Jön Türklerle yapılan anlaşmalarda af için onlardan «sadakat ve itaatden ayrılmıyacaklarına dair vallahi ve billahi ve tallahi» şeklinde yemin etmeleri[217] veya eski kötü yollarından vazgeçerek «dehalet» ettiklerini[218] bildirir bir vesika imzalamaları isteniyordu. Saray açısından anlamlı görünen bu hareketler ise bu tür anlaşmaları tamamen bir para sızdırma faaliyeti olarak gören komiteler açısından hiçbir değer ifade etmemektedir. Ancak, Jön Türkler üzerinde soruşturma yapan yabancı görevlileri fazlasıyla şaşırtan bu durum[219] iki tarafın aynı olayı çok farklı iki yönden değerlendirmesi so-

---

Sultan'a belirtilen amaçla yazılan risalelerden ise örnek olarak aşağıdaki parça seçilmiştir :

«...Saltanat-ı seniye-i Osmaniyenin tarih-i tesisinden takriben altı yüz sene mürür idüb, muhtac-ı ıslâh bir hayli şeyler var idi. Vakta ki küçük bir aşireti büyük bir devlete ifrağ eden tevfik-i samedânî Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin tensik ve ıslâhı vazife-i mühimmesini zât-ı hazret-i tacdâr-i uzmâya tevdi' eyledi...». Aristokli (Nalbandzâde), *Şevketlû İzzetlû Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Sânî*, İzmir, 1317, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, M.R.599, v. 17, Krş. v. 60-61.

(215) Şerif Mardin, *Jön Türklerin...*, s. 16.

(216) İfade, Halil Halid ve Kâzım Bey adlı iki Jön Türk hakkında kullanılmıştır. Bkz. Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 5 Teşrin-i evvel 1312-1896. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.319(2).

(217) Bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 97-3/46, (21 Temmuz 1314), 1341(2459 cevabı)/86822, *BBA-İrade-Hususî*, Safer 1316/no.69-308, *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 97-3/46, (25 Haziran 1314), 1269-574/86444, *BBA-İrade-Hususî*, Safer 1316/no. 34-167.

(218) Mısır Şu'besinin teslim protokolünde kullanılmıştır. 2 Kânûn-i evvel [18] 97-7 Receb 1315, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/74-31-e/74/15. Jön Türklerin «taltifle daire-i ubudiyete girmek» olarak tanımladıkları bu türlü davranışları eleştirmeleri için bkz. «Asâr-ı Acz,» *Osmanlı*, no.84. 15 Mayıs 1901-25 Muharrem 1318, s. 6.

(219) Cenevre Siyasî Polisi'nin bir raporunda durum şu şekilde belirtilmektedir: «...30 Ekim 1899 tarihli raporunuzda da belirttiğiniz gibi Jön Türklerin Cenevre'deki başlıca maksatları davranışlarıyla Türk hükûmetinden ve Sultan'dan para ve maddî çıkarlar koparabilmektir. Bunların bedeli bazen *Osmanlı*'nın kısa süre çıkmaması oluyor. Gözlemlerimiz şu kanaate varmamızı güçlendiriyor ki: Eğer Türk hükûmeti bu adamlarla muhatap olmasaydı 'bu oyun' kendiliğinden sona ererdi...» Bkz. «Geht zum Dossier Mechveret(Jung-Türken) als. no.2, S.B/10 Mai 1900-P.P.17/66» *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250. Krş. Hocazâde Mehmed Ubeydullah'ın- Sultan'a, Paris, 9 Temmuz 1313 tarihli mektubu, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/74-17-e/74/15.

nucunda ortaya çıkmaktaydı ki, yabancı belgelerde gördüğümüz özellikle okullardan yetişen küçük rütbeli memur ve subayların yönetimin şeklinden büyük bir nefret duydukları yolundaki ifadeleri bu yönde anlamlandırabilmemiz mümkün olabilir.[220]

Bizzat merkez yayın organında görüldüğü gibi :

> «...*Üç yüz seneden beri padişâhlarımıza Allah'a tapınır gibi tapındık. Fakat memalik-i Osmaniyenin nısfı elimizden çıkdı. Nısf-ı diğeri de çıkmak üzere bulunuyor. Artık yeter değil mi? Biraz tarihden ve etrafımızdaki milletlerin halinden ibret almalı ve mesleğimizi değiştirmeliyiz...*»[221]

bu eğilim kişiye bağlılığa karşı büyük bir tepki şeklinde, veya:

> «...*Ne için Amerikalı bunların cümlesine muvaffak oluyor? Bunu anlamak için Amerikalıların çocuklukdan beri aldıkları terbiyeyi tedkik etmeli. Bizde çocuklarda aranılan başlıca fazilet uslu oturmak, gürültü, şamata etmemek ve nihayet el öpmekten ibaretdir ki bir Amerikalı çocuğunu bu halde görürse hastalığına hükm ederek tedavi etdirir....*»[222]

içinden çıktıkları toplumsal koşulların sert biçimde eleştirilmesi kalıplarında işlenmekteydi. Nihayet, Japonya'da Harbiye Nazırının, İmparator aleyhine kurulan bir cemiyete üye oluşu yorumlanırken bunun «bizim Serasker Paşa'ya ne güzel bir numûne-i imtisâl!» olduğu belirtilerek,[223] veya Sultan'ın iâne dağıtmasını tenkit ederek[224] toplumda yeni ilişkiler sistemi kurulması yolundaki taleplerini dile getiriyorlardı. Bu nedenle, yönetime karşı Osmanlı Parlâmentosu'nun kapatılmasından sonra kurulan ilk yerli komiteler şehzâde ad-

---

(220) Konsolos Romels'den-Dışişleri Bakanı'na, 50/Salonich 19 Ekim 1898/Pr. 29/X/98. *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XXXVIII 406 *Konsulat Saloniki*(1898).) Bu belgenin tümü verilmiştir. Krş. Philip Currie'den-Dışişleri'ne, 517/572-26 Ağustos 1897, *PRO/F.O.*78/4806. Büyükelçinin yorumu şöyledir: «...memuriyetlerin saray kliğinin elinde olması ve İngiltere gibi anayasacı bir yolla değişikliğe gidilmesinin imkânsız oluşu bu adamları muhalif yapıyor...».

(221) «Muârızîne Cevab,» *Osmanlı*, no.68, 15 Eylül 1900-18 Cemaziy'ülevvel 1318, s. 1. Yazı Sultan'a karşı hürmetsiz ifadeler kullanmamalarını isteyen kimselere cevap olarak kaleme alınmıştır.

(222) «Amerika Terakkiyatına Bir Nazar,» *Osmanlı*, no.110, 15 Ağustos 1902, s. 3.

(223) «Japonya'da İttihad Cemiyeti,» *Osmanlı*, no.17, 1 Ağustos 1898-1 Rebiy'ülevvel 1316, s. 8.

(224) «Sadaka-i Şâhâne,» *Osmanlı*, no.134, 15 Mart 1904-28 Zilhicce 1321, ss. 2-3. Krş. Ahmed Rıza, «İcmâl-i Ahvâl,» *Meşveret*, no.4, 10 Şa'ban 1313-15 Kânun-i sânî 108, s. 1: «...Bir hükümdar, at, halı, kumaş gibi memleketin enfes mahsûlatından, mamûlâtından istediği şeyleri diğer bir hükümdara hediye yollayabilir. Lâkin on bin lira kıymetinde eşya gönderemez. Bulunduğu mevki'in itibar-ı siyasîsi buna mani' olur. Kıymetli hediye-

larıyla anılırken,[225] Jön Türk örgütleri arasında para sızdırmak amacıyla kurulmuş olan «Reşadiye Komitesi»[226] adındaki bir örgüt dışında böyle bir eğilime rastlanmamıştır.

Bu konuda işaret edilmesi gereken son bir nokta, Jön Türklerin propagandada bulundukları çevrede ortaya çıkan ve mahallî Jön Türk olarak adlandırabileceğimiz grupların bu hususta Avrupa'daki arkadaşları ile ters bir tutum içinde olmalarıdır. Bu bölgedeki muarızları tarafından «küfran-ı nimet eden»[227] kimseler olarak suçlanan, kendilerine «...halife-i muhteremin şevket ve kudretini, millet-i İslâmiyenin necat ve selâmetini şehrâh-ı sadakatde arayalım. Zira sadakatdan inhiraf edenler kâbe-i saadete vasıl olamazlar vesselâm.»[228] şeklinde nasihatler verilen, yahut daha açık biçimde :

> «....*Bir nankör hidmet eylediği efendinin nan ü nimetiyle perverde olduğu halde o nimete karşu irtikâb eylediği nankörlük gibi bir denâatin gerek indallah ve ind-en-nas ne derece mezmûm ve makdûh olduğunu bilse şüphesiz o sıfatla muttasıf bulunduğunu arzu etmez... Yekdiğerimiz hakkında vuku'bulan nankörlük şöyle dursun öyle hainler vardır ki: Sâye-i adalet ve merhametinde yaşadığı metbu'-i mufahhamına karşu ne kadar nankörlük ve bununla beraber ne derece hainlik etmeğe cesaret ediyorlar...*»[229]

tenkit edilen bu kimseler de yazılarında büyük çapta yeni bir yöneticiye bağ-

---

ler, Buhara Emiri, Tunus Bey'i, Mısır Hidivi, Hind Racası gibi müstakil olmayan küçük emaretler tarafından metbu' bulundukları büyük hükümdarlara tatbik olunuyor...» Otorite tipinin, Jön Türkleri büyük kızgınlığa sevkeden davranışlarından «işe alınma» konusunda güzel bir örnek için bkz. *Bazı Hususî İradeleri Havî Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı,* 24/11/162/VII, 50/11 Teşrin-i sânî 316: «Hülâsa-i Madde: Bugün selâmlık resm-i âlisinden avdet-i hümayûnda mabeyn-i hümayûn yapuşluğuna kadar arabanın yanına gelerek şevketmeâb efendimizin arabadan ineceği bir sırada arzuhal takdim eden Dramalı yirmi bir yaşında Mehmed Efendi'nin bir memuriyetde istihdamına dair. Mülâhazât: Mümaileyh Mehmed Efendi'nin taşraca hale-i cisbân bir hidmetde istihdam olunması hususu Dahiliye Nezaret-i Celilesine tebliğ buyurulmuştur.».

(225) [*Bâb-ıâli ve Mahall-i Saireden Mevrud Evraka Mahsus Defterdir*], *BBA-Yıldız Esas Evrakı,* 24/150-3/162/VIII. Belge olarak verilmiştir. Bkz. B. II.

(226) *Bundesarchiv-BERN,* E.21/14'248 ve E.21/14'249. Bd. 1.

(227) «Güfran-ı Nimet,» *Tarik*[İskenderiye], 31 Kânûn-i sâni 1901-12 Ramazan 1318, s. 1. Yazı Jön Türklerin, teb'a-i Osmaniyeden ihracı konusunda kaleme alınmıştır.

(228) Ayın.Hâdi, «Liverpool'dan Bir Sada: Hakkaniyet Bâdi-i Selâmetdir,» *Bedrika-i Selâmet,* [Filibe], no. 17, 17 Temmuz 1313-29 Safer 1315, s. 1.

(229) «Makale-i Mahsusa:Nankörlük,» *Zaman,*[Lefkoşe], no.138, 12 Şubat 1895-27 Şa'ban 1312, s. 1. Bu tutumuna rağmen gazete «müftü ve zevat-ı sairece», «neşriyat-ı bedhâhane ve mefsedetkârâne» yaptığı gerekçesiyle bir mahzarla şikâyet edilmiştir. Bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden,* 99-3/50, 47/2341 (30 Eylül 1316) (mümtaze kaleminden- Şûra tezkeresi: 15).

lanmak fikrinin dışına çıkamamışlardır.[230] Bu da büyük çapta mahallî Jön Türklüğün ileride göreceğimiz gibi ulusal Jön Türklüğe göre değişik değer kalıpları kullanmasının bir sonucudur.

Yönetim özellikle yüksekokul öğrencilerinde ortaya çıkan bu problemi kavrayabildiği andan itibaren, bu okullarda okuyan öğrencilerin manevî yönden takviyesi[231] anarşistlik olarak nitelendirilen bu fikirlerin yayılmasını önlemek için ıslah projelerinin yürürlüğe konması gibi[232] tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak, bu tedbirler yönetimin beklediği yâni değer uyuşmazlığını azaltıcı yönde bir sonucu sağlamaya hiçbir zaman muvaffak olamamışlardır.

ANAYASACILIK FİKRİ VE TEMELLERİ:

Üzerinde durmamız gereken diğer bir nokta da Jön Türklerin anayasacı yaklaşımları olacaktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi ele aldığımız dönemde «ahrar» tabakasının her kapıyı açan anahtarı «Kanun-i Esasî» kavramı olmuştur. Ancak, bu sorun derinlemesine incelenmeyerek yalnızca yüzeysel bir tahlile tabi tutulduğunda Jön Türklerin temel sorunsallarının anayasal bir yönetimi gerçekleştirerek, Sultan'ın yetkilerini sınırlamak ve özgürlükleri arttırmak olduğu kabul edilebilir. Buna karşılık, aksi yönde yapılacak bir inceleme çok farklı sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olacaktır.

Jön Türkler üzerinde yapılan en önemli araştırmada da belirtildiği ve ileride çeşitli örneklerle göreceğimiz gibi Jön Türklerin esas amacı hiçbir za-

---

(230) «Garib Bir Tesadüf,» *Feryad*,[1] [Lefkoşe], no. 2, 25 Kânûn-i evvel [18]99, s.1: «...Bir yevm-i menhus addedilen geçen Salı günü kabl-el-zuhr çarşuda oturuyordum. Kulağıma bir top sadasıdır gürledi... Hayırdır inşallah tali'-i dûn-i millet sefil, millet said oldu. Muradımıza erdik. Acaba, Sultan Murad Hazretleri yoksa Sultan Reşad hazretleri mi çıkdı? diyerek heman elimi bargâh-ı ehadiyyete kaldırub, Sultanıma devletime, hamiyetmend kardaşlarıma yana yakıla sadıkâne duaya başladım. O aralık *Zaman* müvezzi'i geçiyordu. İşte cülûs ilâvesi ilân ediyor dedim... Elimize nüshayı aldık... Bu olsa olsa 'Müceddidin' fırkasının yapdıkları gibi Devlet-i Osmaniye'nin ıslahına dair Padişâha takdim olunmak üzere lâyihadır... Yanlışmış yanlış. Merak etdiğim şey (yaldızlı velâdete!) yaldızlı dua imiş...». Bu gazetenin «katiyyen men'i» için alman tedbirler konusunda bkz. *BBA-İrade- Hususî*, Receb 1317/no.52-675, *BBA-BEO/VGG*(2), *Dersaadet Müteferrikası-Gelen*, 404. 616/(Maarif Evrak Müdiri Galib Bey'in tezkeresi), *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 98-3/47, 3015 (18 Kânûn-i evvel 1315), 118/mümtaze kaleminden.

(231) Askerî mekteblerde talebenin ma'nen takviyesi hususuna dair. Tophane Müşirliğinden, *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 27 C 1313/no. 4488. Mekteb-i Hukuk'da talebenin harekâtının incelenmesi ve tedrisatının tahkiki için Meşihattan seçilecek kişiler için bkz. *BBA-Y/Mütenevvî(Günlük)Marûzat*, 4 N 1317/no. 1255-6043.

(232) Harbiye Mektebinde anarşist fikirlerin yerleşmemesi hususunda alınması gereken tedbirlere dair, Seraskerlik yazısı, *BBA-Y/Mütenevvî(Günlük) Marûzat*, 26 S 1313/no. 61-1460.

man özgürlük olmamıştır.[233] Buna paralel olarak «Kanun-i Esasî» kelimesinin altında yatan manâların da biraz farklı olduğunu görürüz. Bir kere anayasacılık Aron'un haklı olarak belirttiği gibi, Jön Türklerin böyle bir fikrin taraftarı olarak göründükleri dönemde modernleşmenin ölçütü idi ve bugün bizim daha ziyade sanayi bacasıyla eş anlamlı tuttuğumuz gelişme sözkonusu dönemde yönetim biçimi ve parlâmento varlığı ile ifade ediliyordu.[234] Fakat, Jön Türkleri bu açıdan da cezbeden bu kurumun Osmanlı ülkesinde uygulanmasının arzu edilmesinin temelinde bambaşka bir neden yatıyordu.

Osmanlı İmparatorluğunun, içinde barındırdığı çok çeşitli unsurları yönetmek için kullandığı «millet sistemi», yâni bu unsurların birer dinî cemaat olarak tasnifi 1789 sonrası gelen milliyetçilik fikrinin etkisiyle kullanılışlılığını yitirmişti. İmparatorluk teb'asının kendisini ortodoks olarak değil de Yunanlı veya Bulgar şeklinde tanımlamaya başlaması hattâ bu çeşit kimlik kazanmanın Arap[235] ve Arnavutlar[236] gibi Müslüman unsurlar arasında da yayılmaya başlaması sistemi tamamen çökme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştı. Bu durumda sistemi çöküntüden kurtarabilmek için iki imkânın varolduğu açıktır.

Her ikisi de ortaya çıkan ve milliyetçiliğin sonucu olan yeni kimlikleri aşan birer üst-kimlik yaratmayı amaçlayan bu imkânlardan birincisi, bir Osmanlı vatandaşının yaratılmasıydı. Modernleşme taraftarları, ancak anayasa çerçevesinde böyle bir vatandaş yaratmakla mevcut gidişin önlenebileceğine inanmışlardı. Kanun-i Esasî ve parlâmentonun da Osmanlı Devletinin, batılılaşma çabaları sonrasında bile kırıntı düzeyinde kalan[237] temsil fikrinin gelişmesi veyahut yeni beliren grupların iktidardan pay almaya çalışması gibi bir nedenden değil de, yukarıda belirttiğimiz «Osmanlı vatandaşı» yaratmak, böylece devleti kurtarmak fikrinden kaynaklandığını belirtmemiz gerekir. Nitekim, anayasacılık hareketi üzerindeki ilk risâlelerden birinde bu husus üstü kapalı bir biçimde belirtilmiştir.[238]

---

(233) Şerif Mardin, *Jön Türklerin...*, s. 219.

(234) R. Aron, *Essai sur les libertés*, Calmann-Lévy, (Paris: 1977), s. 67-68.

(235) İlginç bir örnek için bkz. Jacob Landau, «An Arab Anti-Turk Handbill, 1881,» *Turcica*, T. IX/1, (1977), ss. 222-24.

(236) Bkz. «E Dhjeta ne Turqi,» *Drita*, no. 49 (1904), zikreden, *Mendimi Politik e Shoqëror I Rilindjes Kombëtare Shqiptare*, V.I(1879-1908), (Tiranë: 1971), ss. 46-53. Krş. Abdülhamid II'e hitaben yazılan bir Arnavut beyannâmesi: *In nome del popolo Albenese: Il Comitato di tutti i Capi Albenesi, Maomettani, Cattolici ed Ortodossi non che di tutte le Società, Leghe e Comitati esitenti in Albania ed all'estero, in segnito agli accordi presi nelle ultime riunioni:Supplica La Maestà Del Sultone Hamid Kan II Imperore e Kalifo*, (Guigno; 1902), *PRO/F.O.* 78/5212(various.) içinde 30 Haziran 1902 tarihli not. Beyannâmedeki lisan saygılı olmakla birlikte, din farklarınınüzerinde Arnavutluk fikrini işlemesi ilginçtir.

(237) Bkz. *İdare-i Umur-i Mülkiye*, Süleymaniye Eyüp Hüsrev Paşa. no.871, v. 2/b.

(238) Tarık Zafer Tunaya, «Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve 'Hükûmet-i Meşrûta'», *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşeri Bilimler*, V.6, (1978), s. 236.

Yusuf Kâmil Paşa'nın, **Télémaque** tercümesi kuşkusuz tek kişinin yönetimine karşı acı eleştirileri dile getiren diyaloglarla doluydu;[239] ama, bu alanda etkili olan hususun yönetimin «bilimsel» olması gerektiği fikri ile bağlantılı olduğunu da belirtmekte yarar vardır. Bununla paralel olarak Jön Türklerin yazılarında az miktarda toplumsal bir sözleşmeye Rousseau'dan yararlanılarak atıfta bulunulmasıyla beraber,[240] ilginç bir şekilde özgürlüklerin sınırlanması, yasaların ortaya çıkışı gibi hususların doğal durumdan türetilmesidir:

> «...*İnsan ibtida-yı halikinde elbetde hayvanat gibi yalnız geçirdikleri bir devr olmuş ve o devirde ahret zoru nefsini idrak edecek menzilede değildi. Yalnız muhafaza-i nefs içün çalışıyordu. Fakat yavaş yavaş karı koca birlikde yaşamağa başlamışlar. Bir gün karısı hasta bulunan bir adam ava giderse hayvanat-ı vahşiyeye karşı refikasını müdafaa edecek bulunmadığını hissetmiş sonra bir çoklarında da bu hiss hâsıl olmuş üç beş kabile birleşmiş birleşdiği gibi birkaç gün sonra te'min-i intizam içün birşeyin noksan olduğu hissolunmuş beynlerinde bir karar vermişler. İşte ilk kanun-i beşeriyet. Sonra bu kanun-i ma'nevî ve kanun-i maddî kısımlara ayrılmış... İşteazi-*

«...Hristiyanların memuriyetlere geçmesini bu meclisin zuhurundan beklemek devletimizin usûl-i idaresine ve ahvâl-i zamana vukufsuzluktan neş'et eder. Bunu söyleyenlerden sual ederiz ki umur-u mülkiyeye memur devâirden hristiyan bulunmayan bir dairemiz var mıdır?....». Parça Es'ad Efendi'nin risâlesinin, sözkonusu makalede verilen transkripsiyonundan alınmıştır. Yazar aynı düşünceyi askerlik konusunda da işlemekte ve belli bir dine mensup olmanın muharebelerde karşı taraf olmayı önlemediğini anlatmaktadır. Sait Halim Paşa ise bu konudaki fikrini şöyle belirtmektedir: «...Her bir Kanun-i Esasinin ifa edeceği şeraitden birincisinin Kanun-i Esasîyi kâbûl eden kavmin vahdet-i siyasiyesini tahkim ve mertebe-i tekâmüle isâlden ibaret olduğuna göre Kanun-i Esasimizin intihabında pek ziyade aldanmış olduğumuzu itiraf etmekliğimiz lâzım gelir...» Sait Halim, *Buhran'larımız: Meşrutiyet*, Şems Matbaası, (İstanbul: 1335-1338) s.22. Reformların amacı konusunda tanımımıza uyan bir anlatım için bkz. Sadek Effendi, *Projet d'un Système de la Réforme en Turquie*, Imprimerie de Charles 6. Fils, (Vienne:1860) ss. 4-5: «...Reformların dağılma sebeblerini ortadan kaldırmadığı açıktır. Dağılma halen devam etmektedir ve her ne kadar dışarıdan kolaylaştırıcı etkenler mevcut ise de, dağılmasının tohumu esasen içeride ve özellikle devletin bünyesinde bulunmaktadır. Yabancı güçlerin Türkiye'nin paylaşılması konusunda hiçbir zaman anlaşmaya varamıyacaklarına boşuna inanılmasına rağmen parçalanmanın yavaş yavaş kendiliğinden gerçekleştiği reddedilemez. İşte herşeyden önce mücadele edilmesi gereken bu ayrılıkçı[lık] zihniyetidir. Bu amaçla dahilî idarî reformlardan başka bir çâre düşünülememiştir...»

(239) Özellikle bkz. Fénelon, *Tercüme-i Télémaque*, Tercüme: Yusuf Kâmil Paşa, Üçüncü Baskı, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, (Dersaadet:1294), ss. 172, v.d.

(240) Özellikle bkz. Abdullah Cevdet, *İki Emel*, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, (Mısır-el-Kahire:1316), ss. 21 v.d, Krş. «Mukavele-i Cemiyetiyye,» *Şark ve Garb*, no.1, Mart 1312 s. 12-16, Şerif Mardin, *Jön Türklerin...*, ss. 92-93.

zim insanlar iptida anarşist imişler, o hali icbar-ı tabiat ile terk etmişler...»[241]

Bu satırların yazarı İshak Sükûti'nin, Thomas Hobbes'u okuyup okumadığını bilemiyoruz ama işaret etmeye çalıştığı husus herhalde, toplumsal yaşamın koşullarının doğanın gereksinmelerinden doğduğu yolundaki bir yorumdan ibaretti. Bu da kuşkusuz Jön Türklerin evvelce gördüğümüz toplumsal yaşamı fennî şekilde açıklama isteğinin değişik bir tezahürünü oluşturuyordu.

İkinci imkân olarak yapılabilecek diğer bir iş ise mutlak monarşinin temelleri üzerinde çalışarak ayrı ayrı milletlerin de üyesi olsalar Osmanlı ülkesi içinde yaşayanlara bunun üzerinde bir kimlikle bir tek yöneticinin teb'ası olduklarını kabul ettirmeye çalışmaktı. Burada birinci durumda sözkonusu olmayan din ayrılığının da gündeme gelişi, sorunu daha da zorlaştırmaktadır. Ancak, yönetimin bu fikri kısmen İslâm düşüncesinden üretmekle,[242] o hususu fazla dikkate almadığını söyleyebiliriz. Belirtmemiz gereken asıl önemli nokta ise bütün bu çabaların boş olduğudur. Ne anayasa ile hakları ve eşitliği çerçevelenen Osmanlı vatandaşı yaratma çabaları, ne de mutlak yönetimin teb'alarını yaratma gayretlerinin Osmanlı ülkesinde Türkler dışındaki unsurların milliyetçiliklerini aşan yeni bir kimliği ortaya çıkartmasına imkân yoktu. Bunu anladıklarından itibaren özgürlük veya temsili arttırmak gibi sorunlar çerçevesinde değil, fakat devleti kurtarmak için anayasacı bir kalkanla savaş sahnesine çıkan Jön Türklerin bu fikri tamamen ikinci plâna atarak Türk milliyetçiliğine doğru yöneldiklerini beraberce göreceğiz.

Buraya kadar «Jön Türklük» olarak adlandırılan zihniyetin temel çizgilerini ve düşünce çerçevesini vermeye çalıştık. Sonuç olarak Jön Türklüğün, eskiye karşı yeniyi, dinin toplumdaki rollerine karşı bilimi savunan ve yeni ilişkiler sistemi arzulayan bir grup olduğunu gördük. Önemli olan Jön Türklüğün kapsayıcı bir kategori olmasıdır. Yoksa bu yalnızca bir komitenin adı olarak algılanırsa büyük bir yanlışlığa düşülmüş olur. Bu kimselerin sözkonusu değişiklikleri istemeleri onları toplumları hakkında:

> «...*Altı yüz senelik bir ömr-i kemâlde devlet nâmına memleket zabt etmekden başka bir fikir edinememiş hey'et-i ictimaiye-i insaniye, şerait-i hayatiyesine daima lâkayd kalmış olan hey'et-i kübra-yı Osmaniye ve esfa ki ceza-yı sezasını pek ağır, pek insafsız görüyor...*»[243]

en ağır eleştirileri yapar bir duruma getirmiştir. Bu değişiklik arzusunun ise, kendileri tarafından «yenilikçilerin şafağının doğacağı»[244] şeklinde ifadesiyle, daha sonraki pek çok gelişimin tohumlarını taşıdığına kuşku yoktur.

---

(241) İshak Sükûti'den-[Dr. Nâzım'a?], 15 Nisan 1901 tarihli, 'Birader' hitaplı, *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(242) Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*, (İstanbul:1294), *passim.* Jön Türkler tarafından eleştirisi için bkz. Abdülahrar Tahir [Süleyman Nazif], *Malûmu İlâm*, Matbaa-i İçtihad (Mısır:1908).

(243) «Şaşırtmak Değil İmdad Etmek,» *Hakayık-ı Şark*, [no 1?], [Kânun-i evvel 1905], s. 2.

(244) Fuad, «Le Sultan et son Oeuvre,» *Mechveret Supplément Français*, no. 2, 15 Aralık 1895, s. 2.

BELGELER—AÇIKLAMALAR

BELGE: I — *Metinde belirtildiği gibi yönetim, Jön Türklerin kendilerini tamamen ayrı bir grup olarak yorumlamalarını büyük bir tehlike olarak görmekte ve bunun önüne geçebilmek için «Jön Türk» deyiminin kullanımını yasaklamayı düşünmektedir:*

Sadaret Mektubî Kalemi
Adliye ve Hariciye ve Dahiliye Nezaret-i Celilerine, (Elden)
Takdim

İmza buyurulmuşdur.
21 Rebiy'ül evvel 319
25 Haziran 317

Devlet ve memleket aleyhinde faziha-i taarruz irtikab eden bir takım fesad-pişegân-ı esâfilin Jön Türk nâmıyla ortaya çıkdıkları ve kendilerini bir sınıf-ı mahsus şeklinde diğerlerinden tefrik ile efrad-ı millet arasına peyderpey bir inkısam düşürmek maksad-ı hainânesine ma'tuf olmasıyla fi'ma'bad bu tabiri isti'mâl edenleri velinimet-i bîminnetimiz şevketmeâb-ı hilâfetsımât efendimiz hazretleri tel'in buyurdukları gibi bu ta'bire muharrerat arasında tesâdüf edilmesi de hoş görüldüğüne dâll olarak sebeb-i lânet olacağından tabir-i mezkûrun bundan böyle asla isti'mâl edilmemesi şerefsudûr buyurulan irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî icâb-ı âlisinden olduğu mabeyn-i hümayûn başkitabet-i celilesinden bâtezkere-i hususiye tebliğ olunmuş ve esâfil-i merkumenin müfsid nâmıyla yâdı münâsib ve muvafık-ı nefs'ül-emr olub keyfiyet Hariciye ve Dahiliye Nezaret-i Celilelerine de izbâr kılınmış olmağla nezaret-i celile-i dâverilerince [Adliye] dahi icâb edenlere tebligât ve tenbihat-ı lâzıma ifasına himmet.
Bkz. **BBA-BEO/Mahremâne Müsvedât,** no.129.

BELGE: II — *Belgede görüleceği gibi kurulan komitelerin doğrudan şehzâde adlarıyla belirtilmesi sözkonusu eğilimi bize göstermektedir:*
Suret-i Tezkere

Bâzı tahkikat-ı hafiyeyi mutazammın olub irsâl buyurulan varaka menzûr-i âli-i hazret-i padişâhî buyurularak eğerçi mezkûr varakada gösterilen cemiyet-i fesâdiye erbabı Yusuf İzzeddin Efendi'nin tarafdarlarına hasr olunmuş ise de tahkikat-ı mevsukaya nazaran böyle bir cemiyet-i fesadiyenin Reşad Efendi tarafdarânı câniblerinden dahi te'sisine çalışılmakda olduğu gibi bazen işbu iki cemiyet erbâbı yekdiğerleriyle ittihad ve ittifak ve bazen dahi beynlerinde zuhura gelen ittihad mübeddil-i nifak ü iftirak olmakda olub alâkilaittakdireyn bunlara hiçbir vakt meydan verilmemesi fevk-el-gâye dikkat ve dikkat ve itinaya şâyân olduğu ve bu misillû fesad-pîşelerin ele geçirilerek istintak ve muhakemeleriyle tertîb-i mücâzatı içün mahsusan bir divan-ı harb teşkili ve tahkikat-ı muktaziye ile mücâzat-ı müterettibenin suret-i icrası içün meclis-i vükelâ kararıyla bir kararnâme tanzim edildiğine binaen o makûle erbâb-ı mefsedetin ifate-i vakt olunmayarak taharriyat ve takayyü-

dat-ı lâzımaya bilâistisnâ müsaraaten ve âcilen ahz ü giriftiyle muamele-i muktaziyenin icrası zımnında heman zikr olunan Divan-ı harbe teslimi hususunun himmet-i mahsusa-i asâfaneye tefviz ve havâlesi mukteza-yı emr ü fermân-ı hazret-i padişâhîden olmağla olbabda emr ü ferman. 13 Muharrem 96.

Bkz. **[Bâb-ıâli ve Mahall-i Saireden Mevrud Evraka Mahsus Defterdir], BBA-Yıldız Esas Evrakı**, 24/150-3/162/VIII, s. 240.

Aynı defterde gene :

.... Bu daf'a zuhur eden komite hey'eti dün gece dahi icra olunduğu vechile yalnız Yusuf İzzeddin Efendi tarafdarınından ibâret olmayub hakikatı lâyıkıyla araşdırıldığı halde mefasid-i musammeme yine Reşad Efendi tarafdarânının icrasına ötede, beride çalışmakda oldukları....» ifadesi görülmektedir. **Aynı Defter**, ss. 239-44 içinde verilen «Bâb-ıâli'den tastîr buyurulan Tezkere Sureti» ne eklenen rapor, s. 254.

III

İTTİHAD ve TERAKKİ CEMİYETİNE ATFEDİLEN MUHALEFET HAREKETLERİ

Genellikle Batılı yazarların, Osmanlı yönetimine karşı muhalefeti sürdüren çeşitli siyasal organizasyonların tüm faaliyetlerini «Jön Türk Eylemleri» olarak belirtmeleri, bu alanda önemli bir karışıklığa yol açmıştır. Bu karışıklık 1908 sonrası iktidarı ele geçiren ve gene aynı kaynaklarca «Jön Türk Yönetimi» olarak nitelenen **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin sözkonusu 1878-1908 döneminde gerçekleştirilen bütün siyasal muhalefet hareketlerinin örgütleyicisi olarak kabul edilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Ancak, dikkatli bir araştırma sonucunda **İttihad ve Terakki**'nin muhalefet alanına açıkça çıkışının 1894-1895 dönemine rastladığını, bundan evvelki hareketlerinin ise son derece ehemmiyetsiz olduğu görülür. Yapılması gereken; genel bir «Jön Türk Eylemleri» başlığı ile bu komiteye atfedilen hareketleri ve muhalefet eylemlerinde bulunan çeşitli Cemiyetlerin onlar ile olan ilişkilerini ortaya çıkartmaktır.

SİYASAL MASONLUK VE FAALİYETLERİ :

1878-1908 tarihleri arasında faaliyette bulunan bu cemiyetler içinde en önemli olanı kuşkusuz Mason örgütleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Jön Türk hareketi ile Masonların ilişkilerini inceleyen üç makale[1] ile bu konuyu

(1) Bu makaleler, Elie Kedourie, «Young Turks, Freemasons and Jews,» *Middle Eastern Studies*, VII, no.1, (Ocak 1971), ss. 89-104, Paul Dumont, «La Turquie Dans Les Archives Du Grand Orient De France: Les Loges Maçonniques D'Obédience Française à Istanbul Du Milieu Du XIXe Siècle a La Veille De La Première Guerre Mondiale,» *Colloques internationaux du CNRS, no.601-économie et Sociétés dans l'Empire Ottoman...*, ss. 171-201, ve Paul Dumont, «La Franc-Maçonnerie D'Obédience Française à Salonique Au Début Du XXe Siècle,» *Turcica*, T.XVI, (1984), ss. 65-94'dür. Bunlar

şimdiye kadar en derin şekilde inceleyen kitapta[2] özellikle büyük önem arzeden 1885-1902 döneminin üzerinde çok az durularak (veyahut hiç durulmayarak) temel araştırma ekseni 1906 yılında teessüs eden **Hürriyet Cemiyeti** ile bu gruplar arasındaki ilişki ve 1908 sonrası bu alâkanın Cemiyet'in örgütü ve Türk Siyasal Hayatı üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Gerçekten, Mahmud Şevket Paşa'ya düzenlenen suikast ile ilgili iddianâmeye baktığımızda komployu düzenleyenlerin amaçlarının; kendi ifadelerine göre; Masonların elinden iktidarı almak olarak sunulduğunu görüyoruz.[3] Bu açıdan belirtilen eserlerdeki araştırma son derece yararlı olmakla beraber, en azından, bunun kadar üzerinde durulması gereken bu ilişkinin 1906 da başlamadığı ve özellikle 1878 tarihinden itbaren Jön Türklüğe atfedilen siyasal eylemlerin çoğunun bu grup tarafından gerçekleştirilmiş bulunduğudur.

Tanzimat ricâli arasında Mason örgütüne üyeliğin yaygınlığı daha evvel üzerinde durulmuş olan bir konudur.[4] Nitekim, bizzat Masonların çıkartmış

içinde konumuza en yakın olan ikinci makale olup, yazar genel olarak tüm locaların faaliyetleri üzerinde durmakta ve çok ince bir araştırma sonucu olarak bilgiler vermekle birlikte, konuya bizim önemsediğimiz açıdan bakmamaktadır. İlk makale, tamamen iktidardaki İttihad ve Terakki ve ilişkileri incelemekte, son araştırma ise belirttiğimiz 1906 bağlantısı üzerinde durmaktadır.

(2) Ernest Edmonson Ramsaur, Jr, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, ss. 122-127. ss. 122-127.

(3) *Mahmud Şevket Paşa Suikasti İddianâmesi*, El Yazması İddianâme Sureti/ *Özel Arşiv*, s. 30: «...Maznun-i aleyhümden Ziya'nın biraderi olub Anadolu-hisarı'nda, Küçüksu'da, biraderi merhum Ârif Bey'in hânesinde Kantar İdaresinden kadro harici olduğunu söyleyen Âsitâneli, otuz beş yaşında Hakkı Efendi Bin Hasan dahi söyletdirildiğinde: Memleketde şimdiye kadar pek çok inkılâb icra edilmiş olup... görüştüğü Kâzım Efendi kendilerine bu fikr ü kanaati te'yid edecek suretde ifadât ve telkinatda bulunarak ve memleketi ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni ellerine almış olan bir takım siyonist ve masonların ellerinden kurtarmak üzere yine ordunun bir inkılâb yapacağından bahisle...».
Bu iddiaların yabancı basın tarafından da dile getirilmesi için bkz. «The Young Turkish Organization: Committees Warning Influence: Hostility to Jewish Freemasonary,» *The Morning Post*, 7. Ekim. 1911 ve «Nationalism in Turkey: Salonica Committees Arms Jewish Freemasons and Turkification.» *The Morning Post*, 11. Ekim. 1911.

(4) Ebüzziya, «Farmosonluk.» *Mecmua-i Ebüzziya*, Cüz-i Aded: 100, 18 Cemaziy'ülâhir 1329. ss. 681-682: «...1869 senesinde L'Union d'Orient'a mensub olan âzânın sülsanını ricâl-i mühimme-i Osmaniye teşkîl etmekde idi. Hattâ hanedân-ı saltanatdan bir de prens dahil idi. Âli ve Fuad ve Fâzıl Mustafa ve Raşid ve Tolçu mutasarrıflığında vefat eden Süleyman Paşa ve Edhem Bey ve Münif Paşalar ve sâir emsâli ekâbir bu cemiyete intisâb eylemişlerdir. Az çok efkâr-ı münevvere sahibi olub da rahîk-i serbestî ile sermest olan terakkiperverân-ı İslâm kâmilen bu cemiyete dahil olmuşlardır....». Makalede Meşrutiyetin yeniden ilânı olayı da bu gelişmelere şöyle bağlanıyor: «...Bugün vücûduyla mübâhi olduğumuz Meşrutiyet ise o cemiyette selik olan urefâ-yı İslâmın mezraa-i efkâra saçdığı tohum-u ser-

oldukları yayınlarda kendi üyeleri bulunan Sultan V. Murad'ın tahta geçirilmesi için yaptıkları girişimler açıkça anlatılmaktadır. Bu anlatımlar arasında karşımıza kilit bir isim çıkmaktadır. Bu isim Cléanthi Scalieri'dir. 1865 tarihinde Fransız Mason locası **L'Union d'Orient** da görev alan Scalieri, 1875 tarihinde Paris örgütünde en yüksek mevkilere kadar yükseldi.[5] Scalieri, Sultan Murad ile kurduğu ilişki ile, özellikle Doğu Masonluğunda yaygın hale gelmiş olan bir isteği,[6] yâni Sultan'ın yönetiminde ve Yunan ve Türk unsurlarının kaynaşması sonucu kurulacak yeni bir Bizans Devletini gerçekleştirme çabasına girişti :

«...[Scalieri] ilişkileri ve yumuşak karakteri nedeniyle de veliaht olan Murat Efendi'nin güven ve arkadaşlığını kazanmıştı.. İstanbul'da yaşarken iki büyük halkın, Türklerin ve Yunanlıların arasında, her iki halkın da ilerlemesini engelleyen ikiliği ve savaşı görüp, izliyordu. Mason ideolojisinden etkilenerek (bu ideoloji ile dolu olarak) ancak bu iki unsurun (halkın) işbirliğinin büyük Doğu Sorununu çözeceği sonucuna varıyordu.

Bu iki halk arasındaki işbirliği ve kardeşlik ve buna bağlı olarak yeni bir Bizans devletinin doğuşu büyük bir çabanın harekete geçip ilerlemesini somut hale gelmesini gerektiriyordu. Bunun için ise Murat Efendi'den daha uygun biri yoktu. O özgürlükçü fikirlere ve asil duygulara sahip her türlü iyi işi yapma yeteneği olan ve halkına Anayasal Belge bağışlayarak her çeşit özgürlüğü vermeye hazır birisiydi. Murat'ın iyi özelliklerine masonluğu da eklenmeliydi. Bu nedenle arkadaşı Cléanthi Scalieri onu önceden gereken şekilde hazırlamakta güçlük çekmedi ve sonunda Fransız obedyansıyla anlaşmasından sonra kendisinin başkanı olduğu «Proodos» locasına 20 Ekim 1872'de yalnız en güvenilir üyelerin huzurunda girmesini temin etti. Daha sonra Prens Nureddin Efendi'yi ve Türk toplumunun seçkin şahsiyetlerinden çoğunu da cemiyet üyesi yaptı. 14 Mayıs 1872'de «Proodos» Fransız obedyansından izin alarak 1 Haziran 1872'den itibaren iki Yunanca yayından başka üçüncü ve Türkçe bir yayın için izin aldı. Bu arada, Sultan Aziz'in yeğeni olan Murat V. ayaklanma sonucunda 18 Mayıs 1876'da tahta çıktı.

---

bestinin semerâtındandır. Bunu bugün inkâr edenler bulunsa da sehaif-i vekayi'ine kayd etmiş olan tarih her zaman muhafaza-i hakikata kâfildir.» s. 682. Ricâlin eğilimleri açısından krş. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I. İkinci Meşrutiyet Dönemi: 1908-1918*, Genişletilmiş 2. Baskı, (İstanbul:1984).

(5) Marinos Pollatos, *Diakosia Hronia Elliniku Tektonismu* (1740-1940), (Athina:1952), ss. 51-52.

(6) Stefanos I.Makrimihailos, «İpsigmata apo tin Drasin tu Elleniku Elefterotektonismu en Turkiya Kata Ton 19ᵒᵘEona,» *Tektoniko Deltio*, C. I, (Haziran, 1954), ss. 602-603. Nitekim, bu hareketler içinde yer alan Malkum Han da, Jön Türklerin faaliyetlerini yorumlarken bunu oldukça eski bir tarihten başlatmakta ve anayasacı hareketin doğuya yayılacağı fikrini ileri sürmektedir. Bkz.. Prince Malcom Khan, «L'Orient,» *La Revue de Paris*, IV, no. 3, 1 Şubat 1897, s. 539. Kendisine bu nedenle Jön Türklerce duyulan sempati için bkz. Ahmed Rıza, «Variétés,» *Mechveret Supplément Français*, no.35, 15 Mayıs 1897, ss. 6-7.

Tahta çıkışından sonra ilân edilecek anayasa ve ona bağlı değişiklikler arka arkaya uygulanmaya başlanacaktı. Bu uygulamaların ön hazırlık işlerini Scalieri üstlenmişti ve yardımcıları biraderimiz Fransız L. Amiable-İstanbul'-da Avukat daha sonra ise Paris Belediye Başkanı-, biraderimiz A. Holinsk —eski diplomat—,.. eski Sadr-ıâzâm Midhat Paşa, zamanın İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi S.G. Elliot, İran elçisi biraderimiz Malkum Han idiler...

Bundan başka halkın tepkileri ile de savaşmak gerekiyordu. Bu nedenle de halkın üzerinde nüfûzu olan ve elden geldiğince daha fazla kişiye işin esaslarının öğretilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Scalieri, Fransız obedyansının onayı ile «Envâr-ı Şarkiye» isimli Türk dilinde faaliyet gösteren locayı kuruyor. Bu locada seçkin siyasetçiler ve din adamları üye olarak bulunduklarından örgüt meşhur oldu ve bunların arasından Jöntürkler Partisi doğdu...»[7]

Diğer bir yayında rastladığımız «...önceleri Jön Türkler ile önemli Yunanlılar arasında çok iyi ilişkiler olduğu fakat daha sonra Jön Türklerin kendi programlarını uygulamaya başladıkları...»[8] şeklindeki anlatım da herhalde sözkonusu tarihler arasında Scalieri'nin önderlik ettiği grubun Türkiye'de «Jön Türklük» veya «Liberal Hareket» adı verilen eylemleri gerçekleştirdiğine[9] işaret etmektedir.

Scalieri'nin evrakı içindeki mektuplardan da Murad V'in tahta geçmesi ile ilgili faaliyetleri[10] ve bu konu ile ilgili ûlema ve softa hareketlerindeki rolleri ortaya çıkmaktadır.[11]

Kuşkusuz, Mason örgütü Sultan Murad'ın tahttan indirilmesi sonrasında faaliyetini sona erdirmedi. Scalieri'nin kurduğu ve Masonlardan oluşan bir komite[12] Sultan Murad'ı kurtarmak için çeşitli girişimlerde bulundu.[13] Ancak, bütün bu çabalar sonuçsuz kaldığı gibi Scalieri büyük zorluklarla ve İtalyan, Yunan Masonlarının ortak bir eylemi sonucunda, bir İtalyan gemisi

---

(7) Marinos Pollatos, *Elliniku Tektonismu...*, ss. 52-53.

(8) A.H.Hamadopulos, *İ Neotera Filiki Eteria: Agnosti selides tis Etnikis mas İstorias*, (Athina:1946), s. 12.

(9) Mükemmel bir özet için bkz. Constantin Svolopulos, «L'Initiation De Mourad V â La Franc-Maçonnerie Par CL. Scalieri: Aux Origines Du Mouvement Libéral en Turquie,» *Balkan Studies*, [Selânik], 21[2], (1980), ss. 441-57. Yazar, Scalieri'nin torunudur.

(10) Scalieri'nin, 17 Haziran 1876 tarihli «Mon cher ami» hitaplı mektubu, *Cléanthi Scalieri Evrakı/Özel Arşiv*. Prof. Dr. C. Svolopulos'dan temin edilmiştir.

(11) Scalieri'ye, Paris, 29 Mayıs 1876 tarihli, (Confidentielle) kayıtlı, Louis [Amiable?] imzalı mektup. *Cléanthi Scalieri Evrakı/Özel Arşiv*. Prof. Dr. C.Svolopulos'dan temin edilmiştir.

(12) Komite detaylı bir biçimde, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, «V. Murad'ı Tekrar Padişâh Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi,» *Belleten*, C. VIII, Sayı: 30, (1944), ss. 245-325'de ele alınmaktadır. Olayın siyasal yönü üzerinde, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, (İstanbul:1952), ss. 100-102.'de durulmaktadır.

(13) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, «V.Murad'ı....» *Belleten*, 260-278.

ile Pire'ye kaçmaya muvaffak olabildi.[14] Scalieri, Yunanistan'da yargılandığı bir mahkemedeki ifadesinde, İstanbul'a dönmesi için kendisine bizzat Sultan tarafından önemli teklifler yapıldığını, kendisinin ise buna yanaşmadığını anlatıyor. Gene bu ifadede belirtilen kaçak binbaşı Ahmed Esad Efendi ile Scalieri'nin ilişkisi olduğu ve Yunanistan'da **Teşvik** adı ile çıkan yayın organının arkasında bu eski asker aracılığıyla onun bulunduğu anlaşılıyor. Ancak, Esad Efendi daha sonra sözlerinde durmayınca Scalieri'nin bu faaliyeti uzun süremedi.[15]

Scalieri'nin bundan sonraki çabaları, büyük devletlerin, özellikle İngiltere'nin ilgisini Sultan Murad V'in liberal hareketi yeniden başlatmak üzere tahta geçirme sorununa çekme yolunda gerçekleşti.[16] İstanbul'daki Mason teşkilâtı ve Sultan Murad kanalıyla sağlanan özel evraklar ile İngilizlere yaptığı müracaatları[17] sonuçsuz kalan Scalieri, 1891 tarihinde öldü.

Mason Örgütü'nün belirttiğimiz amaç için bir faaliyeti de, Stefanos Skuludis adlı diğer bir liderinin aracılığıyla kurulması düşünülen yeni Bizans devleti için en büyük tehlike olarak görülen Slav yayılmacılığına karşı örgütlenmek oldu.[18] Bundan sonra bir süre Mason teşkilâtının fazla bir faaliyetinin görülmediğini izliyoruz. Bunda, her türlü Mason faaliyetini izleyen ve onlara karşı sert tedbirler alan yönetimin farklı tutumunun da büyük payı vardır.[19] Özellikle Avrupa kamuoyu nezdinde Sultan Murad V yanlısı hareketler bu dönemde de yönetimin büyük tepkisine yol açmaktaydı ve «âdeta bir fesad

---

(14) [Cléanthi Scalieri], *O Sultanos Hamit i Ta Organa Aftu en Athines*, (Athina:1882), s. 4.

(15) *Aynı eser*, ss. 5-7. Bir suistimal suçundan dolayı Atina'ya kaçan Esad Efendi, *Teşvik*'i, Jön Türk yayın organı olarak çıkartmıştır. Abdülhamid II ile de Jön Türkleri ihbar vaadiyle ilişki kuran bu eski subay gazetenin ikinci sayısını çıkartmak için Yunan makamlarına başvurmuş ancak geri çevrilmiştir. Nihayet Scalieri'yi buradaki mülteciler ile işbirliği ve nihilistlik yaptığı iddiasıyla Yunan makamlarına şikâyet etmiştir.

(16) Cléanthi Scalieri, *Appel à la Justice Internationale des Grandes Puissances par Rapport au Procès de Constantinople par suite de la Mort du Sultan Aziz, Adressé par Cléanthi Scalieri au nom du Sultan Mourad accusé de Midhat Pacha et des autres Condamnès*, Imprimérie l'Union, (Athens: 1881), *passim*.

(17) Scalieri'nin-İngiltere'nin İstanbul'daki Fevkâlâde Murahhası Goschen'e, Colonaki? Haziran 1880, ve Colonaki, 18 Haziran 1880 tarihli mektupları ve içinde Sultan Murad'ın, Abdülhamid II'ye hitaben yazdığı bir mektubun da bulunduğu ekleri. *PRO/F.O.* 195/1332.

(18) Bu örgüt 1877 yılında sözkonusu amaç çerçevesinde başta Rusya'dakiler olmak üzere çeşitli Avrupa siyasetçilerinin politik demeç ve muhaberatını yayınlamıştır. Bkz. *Les responsabilités*, (Constantinople:1877). Türkçesi için bkz. J. Cakometi, *Mes'uliyet*, (İstanbul:1294), *passim*.

(19) Mason Cemiyeti mensubininin aranmaları için bkz. *BBA-Yıldız Muhtelife*, 1 S 1308/no.551. Haklarında yapılan geniş tahkikat için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 5 Ra 1308/no. 1476-1032. İlk belge Suriye bölgesindeki üyeler hakkındadır. Krş. Suriye Vilâyeti tahriratı, *BBA-Yıldız Mütenevvî (Günlük)Marûzat*, 1 S 1308/no. 1476-551.

menba'ı»[20] olarak görülen bu teşkilâta karşı büyük bir mücadele başlatılmıştı. Buna karşılık, bizzat kendisi üzerinde de yürütülen baskılara[21] rağmen, İstanbul'daki Rumların egemen olduğu Mason locaları tekrar yoğun bir faaliyete geçtiler :

> «...*1894'ün başlarında İstanbul'daki Rum Masonlar, Scalieri[oğul], İgglesis, Kefalliveos ve Spanopulos özel emirden sonra düzensiz bir loca kurdular ki bunun amacı olarak Doğu Devleti fikrinin geliştirilmesi için geniş çapta faaliyet yapmayı öngörmüşlerdi. Burada yer alanlar, Olimpios, Stamelos, Sulidis, Gakkos, Yunanistan Büyükelçisi Mavrokordato, Fransız Büyükelçisi Paul Cambon ve İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin görüşleri doğrultusunda bir hareket plânını belirlemişlerdi.*
>
> *Bu düzensiz Mason merkezi bu üyeler aracılığıyla mutlakiyete karşı İstanbul'da görülen tepkiyi örgütlüyor, eski Osmanlıları bulup onların düşüncelerini canlandırıyor ve beraberce anayasal düşünceleri üretmeye çalışıyordu. Bu düzensiz merkezin eylemleri... cinayetle tehdit edilen V.Murat'ın hayatını kurtardı ve İttihat ve Terakki*

---

(20) İfade Beyrut'daki Mason cemiyeti için kullanılmıştır. Bkz. *BBA-Yıldız Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 23 Ca 1310/no.400-2470. Sultan Murad yanlısı hareketlerin doğurduğu tepki için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, Z 1310/no. 1695. Masonların gördükleri baskı karşısında yardım talepleri için ise bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 9 Ş 1307/no.930/3. Beyrut'daki mason cemiyetinin faaliyetine duyulan tepki için ayrıca bkz. Mehmed Kâmil Bey'den Beyrut vilâyet-i âliyesine, 2/7 Mart 311, *Beyrut Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter*, (no.27), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470 - 6/147/XVI.

(21) Aşağıda sureti verilen belge bu konuyu aydınlatıcı mahiyettedir:

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitabet Dairesi
3591

Bu akşam alaturka saat sekizde Beyoğlu Rum Mason locasında bir hayli adam ictima' ederek her dürlü mevadda dair münakaşât cereyân eylediği istihbar kılınmış olub gerçi Mason Cemiyetlerinin suret-i daimede ictima' oldukları malûm ise de bunların vazifelerini tecavüz eylememeleri içün hükûmetce dikkat olunması ve bu gibi ahvâl-i gayr-ı marziye meydan verilmemesi lâzıma-i hâl ü maslahatdan olduğundan bu babda fevkâlâde iltizam-ı dikkat ile mezkûr mason locasında ictima' edenlerin kimler olduğunun bittahkik arz-ı atabe-i ûlya kılınması mukteza-yı irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfetpenâhîden bulunmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men leh ül emründür. fi. 30 Cemaziy'ülâhir 312 ve fi. 18 Teşrin-i evvel 310.

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Süreyya

Belge, yalnızca fotoğrafının verildiği, Kan Demir, *Zindan Hatıraları 1848-1908: Bir Devrin Siyasî ve Fikrî Tarihi*, (İstanbul:1932), s. 96'dan transkripsiyona hazırlanmıştır.

Cemiyeti'nin eylemlerini cesaretlendirdi. Bu düzensiz merkez «Doğunun Işığı» adını alıyor ve yapılan seçimlerde Doktor Balilis, gazeteci Scalieri[oğul], Avukat Olimpios ve Avukat Kefallineos yönetim kademelerine seçiliyorlar.

1896 da İstanbul'daki loca ile Atina'dakinin eylemleri birleştiriliyor....»[22]

Her ne kadar, burada 1894 tarihi yeniden örgütlenme için başlangıç olarak belirtiliyorsa da, 1891 sonundan itibaren siyasal masonluğun, Abdülhamid II aleyhine yayın faaliyetini hızlandırdığını görüyoruz. Bu alanda ilk önemli çıkış, Londra'da **La Turquie Libre** adlı ilk anda fazla önemli gözükmeyen bir derginin yayınlanmaya başlaması idi.[23] Osmanlı yönetimini büyük telâşa sevkeden[24] bu yayın organı, Fransa'da benzer faaliyetlerde bulunmağa çalışırken kamu düzenini tehlikeye düşürdüğü gerekçesi ile sınırdışı edilen[25] Justin Marengo adında bir şahıstı ve kendisinin ifadesine göre bu olay Sultan'ın baskısı sonucunda ortaya çıkmıştı.[26] Aslında, bu şahsın adına daha evvel rastlamamız mümkün olamadığı gibi, kendisinin faaliyetini daha sonra görebileceğimiz şekilde kişisel muhalefet hareketleri kategorisinde de incelememize imkân bulunmamaktadır. Derginin, ilk önce **Parti Constitutionnel Ottoman** adında bir fırkanın organı olduğu kapak kısmında ilân edilmiştir. Ancak, daha sonra derginin **Comité Libéral Ottoman** adında bir cemiyetin ilginç beyannâmelerini yayınladığı gözleniyor.[27] Bu birazdan göreceğimiz gibi, mason teşkilâtının siyasal alanda kullandığı bir isimden başka birşey değildi.

Dergide gözlenen diğer bir olgu Sultan Murad V yanlısı haberlerin bol-

---

(22) Marinos Pollatos, *Elliniku Tektonismu...*, ss. 129-131.

(23) Gazetenin çıkışı ve faaliyeti hakkında verilen polis raporu için bkz. 180/26 Eylül 1892, *PRO/F.O.* 78/4463.

(24) Osmanlı yönetiminin gazete ve muharriri hakkındaki kanaati için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 5 Ca 1309, 23 Ca 1309, 27 C 1309,8 Z 1309,5 Ş 1310/no. 1638, 8 Ş 1310/no.1652, 16 Ca 1311/no.1739, 17 Ca 1311/no.1750, 24 Ca 1311/no.1862, 2 C 1311/no.1977, 3 C 1311/no.1990, 8 C 1311/no.2057, 7 M 1313/no. 63. Gazetenin izlenmesi için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 29 B 1309/no.981 ve 8 Ş 1311/no.1691. *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 663-21/13, 55-102, (26 Nisan 308), 56-103, (26 Nisan 308-mahremâne), 44-807 (18 Mayıs 308), 153-2804, (12 Temmuz 308), 176-3653, (1 Ağustos 308). Osmanlı yönetimi gazetenin önlenmesi için elçiliği aracılığıyla temaslar yapmış ise resmî kanaldan bu alanda başarı temin edilememiştir. Bkz.. *BBA-Y/Mütenevvî(Günlük)Marûzat*, 11 R 1310/no.359/2981.

(25) Justin Marengo, «Une Expulsion Turque en France,» *La Turquie Libre*, no.3, 27 Ocak 1892, s. 2.

(26) «Sur les Bords du Bosphore,» *La Turquie Libre*, no.4,5 Şubat 1892, s.5.

(27) Bu beyannâmeler, Le Comité Libéral Ottoman, «Traduit du Turc,» [Beyannâmenin başlığı yoktur], *La Turquie Libre*, no.9, 20 Temmuz 1892, s. 1, Le Comité Libéral Ottoman, «L'Aproche d'une Solution,» *La Turquie Libre*, no. 13, 17 Ağustos 1892, s. 1'dir. Metinleri verilmiştir. Bkz. B. L

luğudur.[28] Nihayet; bir süre sonra yayın organı baklayı ağzından çıkartmakta ve Grand Orient'ın hapis yaşamı süren şehzâde ile ilgili düzenlediği bir konferansı oldukça memnun bir ifade ile ve konferansçıların isimleri yanında mason işaretlerini koyarak vermektedir.[29] Bir süre sonra bu derginin sessiz bir biçimde yayın yaşamından çekildiğini görüyoruz.

Bu kez 1893 sonlarında yazıldığı belirtilen ve İstanbul'daki Jön Türk komitesinin matbaasında yayınlandığı iddia edilen bir kitap karşımıza çıkıyor. Bu da sözkonusu örgütün kitap şeklindeki ilk yayını olmaktaydı.[30] Osmanlı yöneticilerinin de farkına vardıkları gibi[31] geniş dağıtımı yapılan ve Batı basınında «İstanbul'daki Jön Türk komitesinin çok ilginç bir eseri»[32] olarak yorumlanan bu risâle, kısa süre sonra ortaya çıkacak İttihad ve Terakki neşriyatından tamamen değişik bir uslûb taşır, özellikle Hıristiyanlar ile ilgili sorunlara yaklaşımı büyük farklılıklar gösterir.[33]

Bu kimselerin yayınlayacaklarını vaat ettikleri yeni neşriyat[34] ortaya çıkmamışsa da, artık daha yoğun bir siyasal faaliyetin başlatıldığını görüyoruz. Daha ortada hiçbir resmî Jön Türk yayın organı bulunmadığı bir dönemde, yabancı dilde yayınlanan ve Batı kamuoyunda bu tür faaliyetlerin yürütücüsü olarak nitelendirilen gazetelerde **Comité Libéral Ottoman** adındaki cemiyetin yayınladığı çeşitli beyannâmeleri gördük.

25 Kasım 1895 tarihinde ise İstanbul'daki yoğun muhalefet eylemleri içinde bir beynnâmenin duvarlara asıldığını izlemekteyiz.[35] Batıdaki yayın organlarınca bir Jön Türk eylemi olarak değerlendirilen bu hareket, **Comité Libéral Ottoman** veya diğer adıyla **Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti**'nin ilk

---

(28) Bkz. «La Dynastie Ottoman,» *La Turquie Libre*, no. 2, 1 Ocak 1892, s. 8, «Les Osmanlis et Abd-ul-Hamid II,» *La Turquie Libre*, no. 5, 17 Şubat 1892, s. 2, ve no.6, 18 Mart 1892, s. 1, Dergi, Sultan Murad yanlısı bir komplonun ortaya çıkarılmasını da ince ayrıntıları ile vermektedir. Bkz. «Arrestations à Constantinople,» *La Turquie Libre*, no. 4, 5 Şubat 1892, s. 8.

(29) «Mourad V et la Franc-Maçonnerie,» *La Turquie Libre*, no.15, 13 Ekim 1892. ss. 6-7.

(30) *La Turquie Sous Abd-ul-Hamid*, Imprimerie Du Comité De La Jeune Turquie à Constantinople, [1893].

(31) Livourne Konsolosluğundan-Roma Sefiri Mahmud Nedim Paşa'ya 332-38/28 Kasım 1893, *Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.52(1).

(32) «La Turquie et Abdul Hamid,» *L'Italie*, 28 Kasım 1893.

(33) *La Turquie Sous...*, özellikle, ss. 13-15.

(34) *İbid*, arka kapak. Vaadedilen iki kitap (Türkçe ve Fransızca olarak), *Comment on Ruin un Empire* ve (özet olarak), *De La Presse Anglaise et Française Le Sultan Abd-ül-Hamid*, başlıklarını taşımaktadır.

(35) Bkz. «A Turkish Manifesto,» *The Times*, 26 Kasım 1895. Gazete ilânı, «kendilerini Osmanlı Liberal komitesi adı ile biçimlendiren anonim kişilerin» ürünü olarak belirtmektedir. Aynı faaliyetleri nedeniyle komite hakkında kısa süre önce yayınlanan haberlere örnek olarak bkz. «Les Affaires de Turquie,» *Le Temps*, 19 Kasım 1895, s. 2.

açık propaganda faaliyeti idi.[36] Kısa bir araştırma ile, bu cemiyetin İstanbul'daki mason örgütünün siyasal kanadından başka bir kuruluş olmadığı anlaşılmaktadır.[37]

Comité Libéral Ottoman, bu tarihten itibaren tamamen ayrı bir organizasyon olarak faaliyet gösterdi ve çeşitli vesilelerle yenilikçi bir programı olduğunu, yönetimin her türlü özgürlüğü ortadan kaldırdığı yolundaki propagandasını sürdürdü.[38] Ayrıca belirttiğimiz çerçeve dahilinde ilginç beyannâmeler yayınlanmasına da önayak oldu.[39]

Burada bizim için önemli olan husus Mason localarının tamamen ayrı bir siyasal faaliyet içine girmiş bulunmalarıdır. Bu dönem içerisinde Jön Türkler ile masonlar arasında köprü teşkil eden yalnızca bir kişi ve onun çıkarttığı bir yayın organından bahsetmek mümkündür. Scalieri'nin kurduğu locada yer alan Ali Şefkati,[40] 1881 tarihinden itibaren hemen hemen tüm yazılarını kendisinin yazdığı **İstikbâl** adlı bir gazeteyi Napoli'de neşre başlamıştı.[41] Saray Şefkati'nin faaliyetinden endişe duymakta ve bazen uzlaşma teklifleriyle[42] bazen de baskılarla[43] onun faaliyetlerini önleme çabaları içindeydi. Çeşitli Av-

---

(36) Sir Philip Currie'den-Marquis Salisbury'e, Constantinople, 27 Kasım 1895/ no.891, *PRO/F.O.* 78/4623. Belgeye ilânın metni de eklenmiştir. İlginç husus ilânda cemiyetin örgütleniş tarihi olarak 1875 yılının belirtilmesidir. Metin aynen verilmiştir. Bkz. B. II.

(37) Nitekim daha sonra İngiltere Kralına yapılan bir başvuruda Cemiyet adını şu şekilde belirtmektedir. «Les Members Franc-Maçons du Comité Libéral Ottoman de Constantinople». Bkz. [Marquess] L[ansdowne]'dan- Sir N.O'-Conor'a, Conf[idential]. no.107/8 Mayıs 1901(Draft.), *PRO/F.O.*78/5119.

(38) *BBA-Yıldız Perâkende*, Za 1314/no.1239. Avrupa basınında bu konu ile ilgili haberler için bkz. *Le Temps*, 25 Mayıs 1900.

(39) Bir N.O'Conor'dan-Dışişleri Bakanı'na, 4 Temmuz 1900/no.922, *PRO/F.O.* 78/5060. Beyannâme aynen verilmiştir. Bkz. B. III. Bu beyannâmenin yayınlanmasından sonra Jön Türk yayın organları konuyu tamamen kendi dışlarında gelişen bir durum olarak değerlendirmişlerdir. (bkz. «L'intervention des étrangers,» *Mechveret Supplément Français*, no. 107, 1 Aralık 1900, s. 1). Ahmed Rıza Bey ise durumla ilgili olarak aşağıdaki yorumu yapmıştır: «Bu komite [Comité Libéral Ottoman]... Jön Türk adını kullanmaktan dahi çekiniyor. Fakat, ister liberal, ister ittihatçı isterse reformist olsun bugünkü rejimden müşteki ve Türkiye'nin tensikini isteyen her grup ve her şahsiyet Jön Türk'den başka birşey olamaz...» Bkz. Ahmed Rıza, «Respectons La Constitution,» *Mechveret Supplément Français*, no. 101, 15 Temmuz 1900, s. 1.

(40) Şefkati'nin faaliyetleri için bkz. Kemal Sâlih Sel, «Masonluk Âleminin Meşhur Meçhulleri,» *Mimar Sinan*, no. 18, (1975), ss. 34-44.

(41) İstikbâl'in Napoli'de çıkışı ve karşılaştığı problemler için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 16 S 1297/no.76.

(42) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 4 L 1297/no.825.

(43) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 16 S 1297/no.76.

rupa kentlerinde faaliyetlerini sürdüren Şefkati,[44] bir süre sonra eski Mısır Hidivi'nin hizmetine girdi.[45] Bu dönemde nisbeten düzenli bir yayın faaliyetini sürdüren tek kişi olan Şefkati'nin dergisi okullarda büyük bir ilgi ile okunmaktaydı.[46] Fakat, onun masonlar ile olan ilişkisi konusunda en ufak bir imada bile bulunmayan dergisini çıkartışı özel bir uğraş olarak kabul edilmelidir. Saray ile sürdürdüğü çeşitli pazarlıklarda[47] başarı sağlayamayan Şefkati'yi, 1895 Haziranında **İstikbâl**'i yeniden neşrederken görüyoruz.[48] Ayrı bir cemiyetin yayın organı olan **Hürriyet** bir kenara bırakılırsa, bu dergi düzenli çıkan tek mecmua durumuna geliyordu. Gizlice yurda sokulan bu dergiyi[49] önleyebilmek için Osmanlı yöneticileri büyük çabalar içine girdiler.[50]

Sözkonusu yayın organında masonlar ile ilgili en ufak bir noktaya rastlama imkânı yoktur. Kuşkuları çeken nokta, İttihad ve Terakki'nin merkez yayın organı olarak **Meşveret**'i çıkarmasına kısa bir süre kala, Ahmed Rıza

---

(44) Cenevre'deki faaliyetleri için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 24 Za 1297, 8 Za 1298, 12 R 1306. 14 Ra 1306, Paris'deki yayın faaliyeti ile krş. *BBA-İrade-Dahiliye*, 26 Ca 1301/no.72383.

(45) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*. 8 B 1298, 9 Ş 1298, 18 S 1301, Bu maaşın eski Hidiv'in, Osmanlı Saray'ı ile olan ilişkilerini düzelttiği zaman kesilmesi için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 18 Ca 1306/no.818, *BBA-Yıldız Perâkende*, 12 L 1308/no. 2425.

(46) *BBA-İrade-Dahiliye*, Receb 1313/no. 63/1409 daki öğrenci sorgulamalarında bu durum belirtilmektedir.

(47) *BBA-Yıldız Perâkende*, 4 R 1318/no.482, *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 19 R 1306.

(48) Gazete şu şekilde bir önsözle tekrar yayın faaliyetine başlamıştır: «...Bir hayli senelerden beri te'hir olunan İstikbâl Gazetesi bu kerre görülen lüzûm üzerine tekrar mevki'-i intişârâ konuldu. Bu gazetenin mesleği vaktiyle mütâlâasına rağbet eden zevat nezdinde malûm olmağla izah ve tekrardan müstağnidir. Madem ki zât-ı şevketsımât hazret-i Abdülhamid-i Sânî on sekiz seneden beri ittihaz buyurdukları tarz-ı idare-i müstebidâneyi değişdirmemilerdir. İstikbâl dahi meslek-i müttehiz-i kadimini «ma'teessüf» muhafazaya itinâ eyleyecekdir...». Bkz. «Mukaddeme,» *İstikbâl*, no.27, 21 Haziran 1895, s.[1]. Gazete yayın faaliyetine bu kez Londra'da başlamıştır.

(49) Sublime Porte, 4 Temmuz 95/no. 55, *PRO/F.O.* 78/5259 *(Turkey: Stoppage of Newspapers by British Post Offices in Turkey)*.

(50) Şefkati'nin Londra'daki faaliyetleri için bkz.Allen[Elçiliğin Ajanı]'den-Morel Bey'e, 214/10 Ekim 1895, Londra Osmanlı Elçiliğine şifre telgraf, 285/10 Ekim 1895, Rüstem Paşa'dan-Turhan Paşa'ya, 764/20128-5 Eylül 1895, Allen'den-[Morel Bey'e], 32/9 Temmuz 1895, Turhan Paşa'dan-Elçiliğe şifre telgraf, 184/23 Haziran 95, Allen'dan-Morel Bey'e, 73/15 Haziran 1895, 1 Haziran 1895, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.303(3). Krş. 5 Ekim 95 ve 10 Ekim 95(213-84) tarihli; Osmanlı evrakları. *PRO/F.O.*800/114:*Private Papers of Sir P. Currie(Constantinople)/Reports: 1893-1896. Krş. BBA-BEO/Hariciye Âmed*. 155-5/11, 2851, (27 Ağustos 311), 3340 (29 Ağustos 311), 3605 (21 Teşrin-i evvel 311), *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 185-5/39, 1049, (28 Ağustos 311) /50895.

Bey'in Londra'ya gelerek Şefkati ile görüşmeler yapmasıdır.[51] Fakat bu münasebet, çeşitli belgelerden anlaşıldığına göre, Avrupa'daki muhalif neşriyatın alabileceği şekil üzerine cereyan etti.[52] Zaten aynı dönemde Saray'a çeşitli af dilekçeleri veren Şefkati aniden ölünce, İttihad ve Terakki ile masonlar arasında görünen tek bağ da kopmuş oldu.[54]

Bunun dışında Ramsaur'ın artık bir klâsik haline gelen eserinde naklettiği [55] çeşitli kaynakların da ondan yararlanarak tekrarladıkları[56] başka bir iddiaya da değinmemiz gerekir. Bu da İbrahim Temo'nun, **İttihad-ı Osmanî Cemiyeti**'nin kuruluşundan bir sene önce gittiği İtalya'da mason örgütleri ile temas kurması ve onların görüşlerini alması şeklindeki savdır. Ancak, bunu teyit edecek başkaca bir delil veya kaynak mevcut değildir ve masonların 1902 tarihine kadar açık biçimde ayrı bir siyasal komite şeklinde politik faaliyetlerini sürdürmeleri de bu görüşü doğrular. Bu durum masonların, ileri gelen Jön Türkleri kendi örgütlerine kazandırma çabaları içine girmelerini önlememiştir. 1892 tarihinde Ahmed Rıza Bey'in kendisine mason cemiyetlerine

---

(51) Ahmed Rıza'nın, Şefkati'nin evinde kalması bu iddiaları kuvvetlendirmiştir. Bkz. Rüstem Paşa'dan-Turhan Paşa'ya, 541/19824, 19 Haziran 1895. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.303(3). Konu için ayrıca bkz. Rüstem Paşa'dan-Turhan Paşa'ya, 587/19893, 4 Temmuz 1895, Rüstem Paşa'dan-Turhan Paşa'ya, 589/19895, 5 Temmuz 1895, Rüstem Paşa'dan-Turhan Paşa'ya, 612/19926, 10 Temmuz 95 (Şifre telgraf). *Londra Büyükelçiliği Arşivi*,K.303(3). *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 6 M 1313/no.52.Krş. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155.5/11, 1696, (3 Haziran 311), 1846, (29 Haziran 311), 2060, (10 Temmuz 311).

(52) Rüstem Paşa'dan-Turhan Paşa'ya, 575/19871, 29 Haziran 1895, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.303(3) ve Londra Osmanlı Elçiliği'ne bu yazının cevabı, 4 Temmuz 1895 tarih ve numarasız yazı. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K. 303(3). Krş. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 20 M 1313/no.159, Şefkati'nin, Paris temasları da aynı şekilde yorumlanabilir. Bkz. Hariciye-12 Ekim 1895/no.249-(240) numaralı telgrafın zeyli. *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.184.

(53) Şefkati'nin, «Şevketlû, Kudretlû, Azemetlû, Merhametlû Padişahım Efendim Hazretleri» başlıklı, ? Cemaziy'ülevvel tarih ve «abd-i memlûk, sadakat-i mülûk Ali Şefkati» imzalı mektup sureti. İçindeki ifadelerden 1895 döneminde yazıldığı anlaşılmaktadır. *Salih Münir Paşa Evrakı/Özel Arşiv*.Krş. *BBA-Y/Sadaret Resmî Marûzat*, 11 Ca 1318/no.1441-3673.

(54) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 17 Ra 1315/no.372.

(55) E.E. Ramsaur, *Jön Türkler...*, ss. 31-32.

(56) Bkz. Peter Bartl, *Die albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen unabhängigkeitsbewegung* (1878-1912), Albanische Forschungen 8, Otto Harrassowitz Verlag, (Wiesbaden:1968), s. 153. Krş. Hasan Kaleshi, «Dr. İbrahim Temo-der Gründer des Jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt: Ein Beitrag zur Erhellung der Rolle der Albaner in der Jungtürkischen Bewegung,» *Sudost-Forschungen*, XXXV, (1976), s. 117. Temo gerek hatıratında, gerek bu döneme ait bilgiler veren «Doktor İbrahim Temo,» *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Arşivi*, I-1935'deki önemli mektubunda ve gerekse; *Arkivi Qëndror* 19/31//108-110'da kayıtlı; Karl Süssheim'e dönemi anlatan yazısında bu hususta hiç bahsetmemektedir.

katılma yolunda yapılan bir öneriyi; hareketin dinî inançlara karşı tutumu ile kendisinin pozitivist görüşleri arasında uyuşma sağlayamayacağı gerekçesiyle; reddettiğini görüyoruz.[57]

1902 Kongresine kadar adını çeşitli vesilelerle Avrupa basın organları ve devlet yönetimleri nezdinde duyurmaya muvaffak olan **Comité Libéral Ottoman**'ın bu toplantı öncesinde üç önemli girişimi oldu. Bunlardan en önemlisi 1901 Nisanında eski bir Mason lideri olan İngiltere Kralı'na, Sultan Murad'ın kurtarılması için başvurmak, diğeri aynı başvuruyu İnsan Hakları Örgütü nezdinde tekrarlamak ve üçüncüsü de Fransız yönetimine siyasal içerikli bir mektup göndermek oldu ki bunlardan en çok birincisi Osmanlı yöneticilerinin dikkatini çekti.[58]

Saray'ın büyük telâşına neden olan bu harekete karşı Osmanlı yöneticileri tedbir almaya çalıştılarsa da[59] sözkonusu başvuru Avrupa ve Amerika yayın organlarında neşredildi.[60] Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, İngiltere Kralının

---

(57) Ahmed Rıza Bey'in teklifi yapan mason ileri gelenlerine yazdığı, 17 Kasım 103[1892]tarihli mektup. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.* Metin aynen verilmiştir, Bkz. B. IV.

(58) Mason Localarının bu başvurusu için bkz. *BBA-Yıldız Esas Evrakı,* 17/952/63/22. Bu belgedeki metin Fransızca'dan tercüme olduğundan sözkonusu mektubun metni İngiliz basınındaki suretten tercüme edilerek verilmiştir. İnsan hakları örgütüne yapılan başvuru için bkz. «Protestation de la Lique de Droits de l'Homme: En Faveur Du Sultan Mourad, 5/18 Mars 1901;» *Mechveret Supplément Français,* no.114, 1 Mayıs 1901, ss.2-3. Fransızlara yazılan, mektup için bkz. *Affaires étrangéres-Nouvelle Série-Turquie,* Vol.III(1899-1901), ss. 270-271. Metni verilmiştir. Bkz. B. VI-A.

(59) Londra Sefiri'ne-Kulları yazılı, imzası okunamayan (ancak arşivdeki diğer evraklardan istihbarat memuru olduğu anlaşılan) bir şahsın 15 Nisan 1901 tarihli mektubu *Londra Büyükelçiliği Arşivi,* K.383(6). Krş. Antopulo Paşa'ya-aynı şahıstan 18 Nisan 1901 tarihli mektup. Mektubun kopuk son sahifesinin arkasında latin harfleri ile yazılmış «liberal ottoman» ifadesi görülmektedir. *Londra Büyükelçiliği Arşivi,* K.383(6). Bu konu için bkz. B. V. Gene aynı konu ile ilgili olarak sefire hitaben yazılan «Devletlû Efendim Hazretleri» başlıklı, Hüseyin[?] imzalı, 13 Mayıs 1901 tarihli mektupta «...Dünkü Cumartesi akşamı Mason Cemiyetine mensub avukat ile görüştüm. Oldukça zihnini çeldim....» ifadesi görülüyor. Bkz. *Londra Büyükelçiliği Arşivi,* K.362 (1).

(60) «Turkish Masons To The King: An Appeal For Mourad V,» *Daily Mail,* 9 Nisan 1901. Aynen verilmiştir. Bkz. B.VI-B. Amerikan basınında ise konu ile ilgili haberler görülmektedir. Bkz. «Abdul's Imprisoned Brother: Turkish Free Masons Send an Appeal on Behalf of ex-Sultan Murad to King Edward VII,» *The New York Times,* 9 Nisan 1901, s. 1. İlginç ve tezlerimizi destekleyen nokta bu başvurunun evvelce Jön Türklerin benzer amaçla yaptıkları başvurudan (bkz. *Archives du Ministère des Affaires Etrangères-Nouvelle Série:* Turquie, Vol. 22 (1898), 9 Nisan 1898 damgalı, mektup, ss. 52-53. Krş. «Sultan Murad-ı Hamis Hakkında Düvel-i Muazzama Hükümdarânına Cemiyetimiz Tarafından Gönderilen Mektubun Suret-i Mütercemesidir,» *Osmanlı,* no. 12, 15 Mayıs 1898-26 Zilhicce 1315, s. 1.) tamamen ayrı olduğu ve Jöntürk

bu başvuruya cevap vermemesini sağlayabilmek için yoğun eyleme geçti.[61] Sonuçta, sorunun diplomatik ilişkileri bozacak bir dereceye geldiğini gören İngiltere yönetimi, Osmanlı talebini olumlu karşıladı.[62] Bütün bu hareketler ise **Comité Libéral Ottoman**'ın bu dönemdeki en etkin çıkışını oluşturdu.

1902 Jön Türk kongresinden itibaren ise mason cemiyetlerinin siyasal faaliyetleri âdeta bitti ve muhalefet hareketi içindeki uzun süreli uğraşları sona erdi. Bu kuşkusuz Osmanlı yönetimini de sevindiren bir görüntüydü. Fakat, incelemelerimizi sürdürdüğümüz zaman karşımıza çok daha hassas bağlantıların çıktığını görüyoruz. 1902 kongresinden sonra; ileride inceleyeceğimiz gibi; çoğunluğu elinde bulunduran ve Sabahattin Bey ile İsmail Kemal Bey'in etrafında örgütlenen grup merkez yayın organı olan **Osmanlı** gazetesini de ele geçirerek üyeleri Türk ve Yunanlılardan oluşan[63] yeni bir örgütün kurulduğunu ve amacının kısa dönemde darbe yaparak yönetimi ele geçirmek olduğunu açıklamıştı. İlginç bir rastlantı olarak örgütün adı da **Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti** idi.[64] Fransızca isim olarak da ilk önce **Le Comité Central De La Ligue Ottoman** adının kullanıldığını,[65] ama Paris Siyasî Polisine verilen başvurularda[66] ve daha sonraki kullanımlarda, cemiyetin **Comité**

---

yayın organları tarafından neşrolunmadığıdır. İshak Sükûti'nin bir mektubu da hareket ayrılığını göstermesi bakımından ilginçtir: «...Dedikodu dedik de hatırıma birşey geldi. Paris'de şimdi ne gibi dedikodu devam ediyor. Şu davulcular kim. Biraz da şunlardan bahs et bunların maksadı nedir, ne oluyor. Hele Libéral Ottoman Fırkası. Allah emsâlini müzdad buyursun. İfrat mübâlağa da Acemleri bile geçtik. Ya İntikamcılar... Ne ise her taraftan herkes bir fırka teşkîl ediyor...» İshak Sükûti'den-Doktor Nazım'a, 24 Şubat 901 [San Remo], «Aziz Nazım» başlıklı mektup. *Behçeddin Şakir Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Krş. Necmeddin Arif'den-İshak Sükûti'ye 19 Şubat 1901 [Paris],: «Utanmadan gûya İstanbul'da Libéral Ottoman nâmında bir cemiyet varmış da ânlarda ânın reisi ve âzâsı imişler gibi davranıyorlar. Kim yutar bu dolmayı ama, sersem kaz Abdülhamid yutar bile!!....» *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//296/1644.

(61) Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 13/26 Nisan 1901(Mahremâne), *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.383(6).

(62) Bkz. Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 9 Mayıs 1901 (Confidentiel) yazı. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.362(10) ve Sir N.O'Conor'a-[Marquess] L[ansdowne]'dan, Foreign Office, 8 Mayıs 1901/no.107(Draft). *PRO/F.O.* 78/5119. «...iyi ilişkilerin çok önemli [olduğunu vurgulayan]... Türk elçisi bugün bana Kralın, kendisine Comité Libéral Ottoman'ın (İstanbul'daki) Farmason üyeleri tarafından gönderilen yazıya cevap vermemesinden ötürü Sultan'ın tatminini iletti...».

(63) «Paris'de Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi,» *Osmanlı*, no.104, 16 Nisan 1902, s. 7.

(64) *Osmanlı*, no.104, s. 1.

(65) *Osmanlı*, no.104, s. 1.

(66) Komiser M.Leproust'nun 7 Mayıs 1902 tarihli raporu. *Archives Préfecture de Police-Paris*, (Sabahaddin et Loutfullah)/no. B $\frac{A}{1653}$ (171154).

Libéral Ottoman adının tercih edildiğini görmekteyiz. İleride göreceğimiz gibi yapılacak darbe için İngiliz desteğinin yanısıra Yunan ilerigelenleriyle de görüşmeler sürdürülmüştü. Bütün bu özellikler bizde bu defa mason örgütünün bu Jön Türk teşkilâtına sızmış olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Gerçi elimizde Prens Sabahattin'in **İsiodos** adlı Yunan mason locasında 12 Eylül 1908 tarihinde yaptığı «coşkulu alkışlarla karşılanan»[67] ve «masonları meşrutiyet hareketine yaptığı katkılardan dolayı öven»[68] konuşması dışında bu çevreler ile olan ilişkisini kanıtlayabilecek başkaca bir delil yoktur ama gördüğümüz kaynaklar, vurguladığımız hassas bir bağlantıyı ileri sürebilmemizi kolaylaştırmaktadır.

Bu cemiyetin kovaladığı amaçların fazla gerçekçi olmayışı, göreceğimiz gibi onun uzun süre yaşamasını önledi ve bir süre sonra **Osmanlı** dergisi yeniden **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin organı olarak çıkmaya başladığı gibi **Comité Libéral Ottoman** adı da unutulmaya yüz tuttu. Bu cemiyetin çöküşü ile birlikte **Osmanlı**'yı yeniden ele geçiren grubun hareket içinde çok küçük bir azınlığı temsil eder durumda kalması da bildiğimiz bir gelişmedir ve bu tarihten itibaren gene izleyeceğimiz gibi kendilerine **Terakki ve İttihad Cemiyeti** adını veren ve Ahmed Rıza Bey'in etrafında toplanan bir grubun hareket içinde ağırlık kazandığı görülür. İşte, masonların siyasal faaliyet alanında bu noktada Jön Türklere bir kez daha yöneldiklerini ve Ahmed Rıza Bey'in kişiliğinde ortak bir harekete çağrı çıkarttıklarını görüyoruz :

> *«...İstanbulun alınmasına izin vermeksizin ve kendisi de herhangi bir toprak parçası istemeksizin Fransa'nın statükonun sürmesinde; yâni, aynı zamanda İngiltere ve Almanya'nın da çıkarı demek olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasında çıkarı vardı. Bu aynı zamanda Türk Avrupasında çoğunluğu Hıristiyanların oluşturduğu rakip Rusya tarafından hükmedilen bağımsız devletlerin meşruiyetinden de taviz vermemektir. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun varlığını devam ettirmesi ile Sultan[Abdülhamid II]ın iğrenç olarak sürdürdüğü zorbaca yönetimin-muhtemelen Abdülhamid'den sonra bir diğerinin de daha ehven olmayacağı- ortadan kalkması nasıl bağdaştırılabilir? Burada bir tezat var gibi gözüküyor.*
>
> *Sürgün olduğu Paris'de yarı Türkçe-yarı Fransızca Meşveret adlı bir gazete yayımlayan Jön Türk önderi Ahmed Rıza Bey böyle bir tezatın var olmadığını söylemektedir. Ahmed Rıza Bey ile beraber, Müslüman ve Hıristiyan hepsi mutenâ kimseler olan ve Osmanlı toplumunun havas tabakasını teşkil eden partisinin sair âzâsı Türkiye'nin parçalanmaksızın, Hıristiyan ve Müslümanların oluşturacağı millî bir parlâmento tarafından çıkarılacak yasalara bağlı, şereflice yönetilen bir ülke olabileceğini söylüyorlar. Sadece böyle*

(67) Sözkonusu locanın, 12 Eylül 1908 tarihli oturum zaptı. *İsiodos, no.49: Pentikontaetiris: 1908-1958*, (Athina: 1958), s. 1.

(68) *İsiodos...*, s. 1.

olabileceğini değil, iki yıl boyunca, hattâ şimdi de hukukî açıdan böyle olduğunu söylüyorlar...

Hümaniter ve Fransız yurtseverleri olarak Farmasonlar, Jön Türklerin tasarımlarının başarılı olmasını, 1876 Kanun-i Esasî'sinin yeniden mer'iyete konulmasını ve bilhassa Rum ve Rus kışkırtmalarının Hıristiyan dimağlarda filizlendirdikleri kindar duyguların yatışmasını, en azından yumuşamasını, bu durumun gerçekleşmesini arzuluyorlar...

Jön Türk lideri Ahmed Rıza Bey yurtsever bir devlet adamı gibi davranıyor. Gazetesinde olsun, katıldığı kongrelerde —özellikle 1900 Barış Kongresinde— olsun yaptığı konuşmalarda şu veya bu Hıristiyan mezhep yanlılarının geçersizliğini iddia etmelerine karşın Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü savunuyor...

Biz de bunu istiyor ve bir sakınca görmüyoruz. Ahmed Rıza Bey dindaş ve vatandaşlarına anayasal düzeni kabûl ettirmek için onlara içinde bulundukları mantık düzeyinden[İslâm dininin toplumsal içeriğinden yararlanarak] sesleniyor. Başarılı olursa, ki Türkiye'de yaşayan halkların menfaati ve cihan sulhu için bunu dilemek gerekir, muhtemelen her yerde görüldüğü üzere iki tane parti kurulacak ve gene her yerdeki gibi bu partilerden birisi, diğeri lâik ve ilerlemeci ve büyük bir olasılıkla farmason olduğu sürece, dinî ve muhafazakâr olacak.... Görüldüğü gibi Doğu sorunu hakkında Farmasonlar yerinde bir kavrama kabiliyetine sahiptirler...»[69]

Ermeni Cemiyetleri tarafından, Doğu Sorunu'nun hallinde masonların kendilerini de dikkate almaları gerektiği yolunda başvurular yapılmasına neden olan bu yaklaşıma,[70] Ahmed Rıza Bey'den de olumlu bir cevap geldiğini görüyoruz :

«...Avrupa'da serbest ictima' etmeğe, yazı yazmağa müsaade olunmadığı zamanlar hürriyet ve terakki fikirlerini ta'mime mason cemiyetinin pek büyük hidmetleri sebkat etmiş, hattâ masonların gizli neşriyatı Fransa'da ihtilâl-i kebirin sür'at ve suhûletle vuku'una yardım eylemişdi.

Hür memleketlerde bu gibi gizli cemiyetlerin artık pek lüzûmu

---

(69) O.Pontet, «La Franc-Maçonerie et la Question d'Orient,» *L'Acacia*, no.3, Şubat 1903, ss. 203-207'den derlenmiştir. Dergi masonların yayın organıdır.

(70) M.Hiram, «La Franc-Maçonerie et la Question d'Orient,» *L'Acacia*, no.4, Mart 1903, ss. 325-27'de adıgeçen şahsın 8 Şubat 1903 tarihli mektubu. Ermeni komitelerinin 1894'de özellikle Yunanistan'daki Rum locaları ile ittifak teşebbüsünde bulunmaları fakat reddedilmeleri için bkz. *Cevad Paşa Merhumun Zaman-ı Sadaretinde Takdim Olunan Tezakir-i Hususiyenin Suretlerini Havî Defter*, no.907/23 Ağustos 310, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/419/146/XV.

kalmadığından masonların bir kısmı haricde cereyân eden umur-i siyasiyeye yabancı durmamak ve kuvvetlerini zulm ü istibdadın her tarafda def' ü izalesine sarf etmek azmindedir... Abdülhamid mason cemiyetinin ehemmiyetini ve hakan-ı mazlûm Sultan Murad Hazretleri hakkında hissiyât-ı ihtiramkârânesini bildiğinden bu cemiyetlere yerleşdirdiği birçok hafiyeler vasıtasıyla efkâr ve harekât-ı cemiyeti tecessüs etdirmekdedir... Franmason cemiyeti Abdülhamid'in bu gibi tedabir-i tecessüskârânesine vakıf oldular, bundan böyle yapacakları işleri hüsn-i neticeye isâl içün ihtiyata riâyet ederler ümidindeyiz...»[71]

Kuşkusuz Ahmed Rıza gibi Jön Türkler içinde düşüncelerini büyük bir katılıkla sürdüren ender kişilerden birisinin, pozitivist görüşleriyle bağdaştıramadığı mason cemiyetlerine bu dönemde girdiğini ya da onların programını uygulama kararını aldığını belirtemeyiz, ama kendisi etrafında toplanan grubun Jön Türk hareketi içinde etkinliği ele alışından sonra, bu kimseler içinde önde gelen masonların da bulunduğu görülmektedir. 1906 «yeniden örgütlenme»si sırasında uzun süredir Ahmed Rıza Bey ile ilişkisini sürdüren Prens Mehmed Ali Bey'in önemli bir göreve getirildiğini göreceğiz. Bu şahıs, 1901 yılından beri Sultan'ın sürekli olarak kendisi aleyhinde faaliyet gösterdikleri kanaatinde olduğu[72] Mısır Masonlarının lideri idi.[73] Gene Ahmed Rıza Bey ile 1903 döneminde dahi muhaberatını sürdürdüğünü göreceğimiz Talât Bey, 4 Temmuz 1903 tarihinden itibaren «Macedonia Risorta» locasının üyesi durumundaydı.[74]

Aynı tarihlerde mason örgütlerinin de Jön Türkler yanlısı yayın faaliyetini sürdürdüklerini görüyoruz. 1905 yılında Çanakkale'de tutuklanan Rum asıllı Rus vatandaşı bir şahsın üzerinde yurda sokulması yasak olan **Skrip** adlı gazetenin bir nüshası bulunmuştu.[75] Sözkonusu sayıda, Jön Türk yanlısı

(71) [Ahmed Rıza], «Franmasonlar,» *Şûra-yi Ümmet*, no.27, 29 Nisan 1903-1 Safer 1321, s. 3.

(72) *BBA-Yıldız Perâkende*, 3 B 1306/no.mükerrer 925/1 ve *BBA-Yıldız Perâkende*, 1 Za 1318/no.1549. Krş. Muhtar Paşa tahriratı, 220(Dosya:120)-557/ 4 Şa'ban 1315 *BBA-BEO/Mısır Hülâsa Defteri*, (26) -1040- 68/12.

(73) Paşa bu göreve 1901 Eylülünde Ragıp Bey'in yerine getirilmiştir. Bkz. «Freemasonry in Egypt,» *The Crescent*, Vol. XVIII, no.454, 25 Eylül 1901, s. 203.

(74) Marinos Pollatos, *Ellinuku Tektonismu...*, s.138. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ilk kurucularından Ahmed Naki Bey de 26 Ocak 1904'de aynı locaya girmiştir.

(75) *Umum Kayda Mahsus Defterdir*, Aded: 4, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-74/139/XIX no.79, [1321]:

Asım Bey'e :

Mahremdir,

Yunanistan'da münteşir ve Memâlik-i Şâhâneye duhûlü memnu' olub Kal'e-i Sultaniye'de Rum milletinden ve Rusya teb'asından Aleko nâm şahsın üzerinde vürûd ederek bugün elde edilen 28 Teşrin-i evvel 1905 tarihli ve 9946

bir haber hemen dikkati çekerek ihbar nedenini oluşturacaktı. Aslında bu gazete bu tavrını devamlı sürdürüyordu ve yöneticisi araştırılınca, onun da uzun süredir masonların siyasal programını yeniden derlemeye çalışan[76] oğul Scalieri olduğu görülmektedir. Gene Saray istihbaratının 1906 yılında Atina'dan Türkiye'ye masonların gelişinin hızlandığını tespit etmesi,[77] kuşkuları arttırmıştı. Aynı tarihte Selânik'de masonların faaliyeti konusunda Saray ile Rumeli Müfettişliği arasındaki muhaberatın da hızlandığını görüyoruz.[78]

Bütün bu şüpheler, 1906 yılında Selânik'de kuruluşunu ve daha sonra «Terakki ve İttihad Cemiyeti Dahilî Merkez-i Umumîsi» şekline dönüşümünü inceleyeceğimiz **Osmanlı Hürriyet Cemiyeti**'nin, iki önemli mason locası içinde örgütlenmesine dayanmaktadır.

Fakat, burada değinilmesi gereken önemli nokta şudur. Bu tarihten itibaren Jön Türkler açısından mason örgütlerinin rolü; kolay ve gizli örgütlen-

---

numerolu Skrip nâmındaki gazetenin dördüncü sahifesinde Jön Türklerin Meclis-i Meb'usanı Talebleri, ifadesinden başlayarak Perşembe günü gece yarısı Berlin'den me'hud telgrafda Cenevre'den iş'ar olunduğuna nazaran orada bulunan Jön Türkler Avrupa'nın sair mahallerinde bulunan Jön Türklerle muhabere ve müşâvere ederek müttefikan Dersaadet'de ihtilâle teşebbüs edecekleri ve bu husus içün Rusları numûne ittihazıyla umum Türkiye' de her ne olur ise olsun müsta'celen ihtilâl çıkarmağa çalışacakları fikrini beslediklerini muharrer ve münderic olduğunu ve gazetenin nezd-i çâkerânemde mahfuz bulunduğu hasb-el-memlûkiye marûzdur. Ferman.

Yâverândan
Bahr-i Sefîd ve Boğazlar Muhafız Vekili
Mirliva Şâkir.

Sözkonusu gazete haberi için bkz. «Ke i Neoturki Zituu Sintagma,» *Skrip*, 28 Ekim 1905, s. 4. Haberde, kanunî ve gayr-ı kanunî bütün yolların deneneceği belirtilmektedir.

(76) Marinos Pollatos, *Elliniku Tektonismu*.., ss. 131-32. Bu kimsenin Jön Türklerle olan ilişkisi için ayrıca bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin*..., s. 32/n. 12. Reşid Bey de Scalieri'nin oğlu ile görüştüğünü ve kendisi ile elinde bulunan Sultan Murad'ın mektupları konusunda bir şantaj plânı etrafında fikir teatisi yaptığını naklediyor. Reşid Bey'den — İshak Sükûti'ye tarihsiz mektup, [Parıs?], *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//834/1853.

(77) Mason cemiyetinde hazır bulunmak üzere Atina'dan gelen şahıslar için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 17 Z 1322/no.2655/645-2858.

(78) *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 30/1190/51/78 (I)-(II). Rumeli Müfettişliğinin 907 /6 Teşrin-i sânî 323 tarih ve numaralı yazısı ve ?/5 Teşrin-i sânî 323 tarihli Selânik Vilâyeti tezkeresi. Aynen verilmişlerdir. Bkz. B. VII.

meyi sağlayacak mekânları temin etmeleri olmuştur.[79] Gerçekten de, ileri de göreceğimiz milliyetçilik fikirlerinin egemen olduğu bu yeni Jön Türk grubu ile mason örgütünün on dokuzuncu yüzyılın ortalarında belirledikleri Doğu sorununu çözümleyecek siyasal görüşlerinin uyuşması olanaksızdı.

Nitekim, bu cemiyetin üyelerinden biri, daha sonra amaçlarının milliyetçilik olduğunu ve bu nedenle amacı Yunan milliyetçiliği olan localarla temas etmediklerini, belirten bir mektubu Avrupa basınında yayınladığında,[80] mason teşkilâtı bunu kendilerinin ihtilâlin arkasındaki güç olduğunu savunmak için kullanmıştı.[81] Daha sonra aynı şahsa Yunan locası tarafından tekzip ettirilen[82] bu yazıdaki temel fikir Jön Türkler açısından locaların câzibesinin kendilerine sağlanan rahatlık olduğunun belirtilmesiydi. Masonların, Jön Türkleri desteklemesi, Meşrutiyetin yeniden ilânının bu çevrelerde oluşturduğu memnuniyet[83] bir gerçektir ama yeni beliren Türk milliyetçiliği fikirlerinin harekete geçirdiği bu kimselerin yeni bir Bizans devleti oluşturma veya çeşitli unsurların, masonların siyasal programları çerçevesinde düşünülen hassas dengeleri sağlama gibi programlar çerçevesinde hareket etmeyecekleri ve edemeyecekleri açıktı. 1906 dan itibaren mevcut ilişkiyi, özellikle çeşitli örgütlerle kendi amaçları için ittifaklar yapan bir grubun davranışı olarak yorumlamak mümkündür. Aynı kimseler 1907-1908 döneminde gene izleyeceğimiz gibi; Ermeni, Bulgar, Arnavut komiteleri ile de çeşitli ittifaklara girmişlerdir; ama, onların daha sonra çizdikleri yol kuşkusuz bu örgütlerin düşündüğünün çok dışında olmuştur.

---

(79) Nitekim ilişkinin temel amacının gizliliğin sağlanması ve benzerliğin de örgütsel organizasyon alanında olduğu daha sonraki araştırmalarda da belirtilmiştir. Bkz. T. Nadir [Haydar Rıfat], *Beyn-el-milel İhtilâl Fırkaları*, Matbaa-i Osmaniye, ([İstanbul]:1326), s. 6/n: «Vilâyât-ı selesede, bâhusus Selânik'de farmasonluk tevessü' etmiş, kuvvet ve kudret peydâ eylemiş ve binnetice İttihad ve Terakki Cemiyeti kolayca ve âdeta hissolunmadan teessüs etmiş bulunmuştur. Hattâ İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne kabûl hususunda mer'î olan usûl ve merâsim-i âhire yahud cemiyetin son aldığı şekildeki merasim farmasonluk usûlünden aynen muktebesdir...».

(80) *Le Temps*, 20 Ağustos 1908. Diğer lider kadrosundaki kimseler aynı gazete muhabirinin örgütlenme ile ilgili suallerine cevap verirken masonluk konusuna hiçbir şekilde değinmemişlerdir. Bkz. «Temps Gazetesi Muhabirinin Rahmi Bey ile Mülâkatı,» *İttihad ve Terakki*, no.2, 9 Ağustos 1908-12 Receb 1326, s. 2.

(81) O.Pontet, «Le Franc-Maçonerie et la Révolution de Turquie,» *L'Acacia*, no. 68-69, Eylül 1908, ss. 135-138. Aynen verilmiştir. Bkz. B. VIII.

(82) D. Margaritti, «Du rôle de la Franc-Maçonerie dans la révolution de Turquie,» *L'Acacia*, no.71, Kasım 1908, ss. 321-322. Aynen verilmiştir. Bkz. B. IX.

(83) Yunan «Grand Orient»ının üstadı A. Alexandropulos'nun bu konudaki tebrikleri için bkz. «Le Gouvernement Constitutionnel: Le Franc-Maçonerie et S.M.I Le Sultan,» *Le Moniteur Ottoman*, 11 Ağustos 1908, s. 3. İttihatçıların Selânik'de ilgi duydukları *Labor et Lux* ve İskenderiye Sokrat Locaları da Meşrutiyetin ilânını ve meclisin toplanmasını tebrik için Meclis-i Meb'usan'a telgraflar göndermişlerdir. Bkz. 9 Kânûn-i evvel 1324 tarihli 3. içtima zaptı, *Takvim-i Vekayi*,' 10 Kânûn-i evvel 1324-29 Zilhicce 1326, s. 7.

OSMANLI ISLAHAT FIRKASI (PARTI CONSTITUTIONNEL EN TURQUİE VE İTTİHAD VE TERAKKİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ :

Konumuz 1895 öncesi Jön Türk eylemleri olarak adlandırılan hareketlerin arkasındaki örgütleri ortaya çıkartmak ve **İttihad ve Terakki**'nin sözkonusu tarihe kadar olan gelişimini belirlemek olmasına karşın, mason görgütlerinin faaliyetinin sürekliliği ve çok spekülâsyona neden olması, bizi, anlatımı daha sonraki dönemlere de taşırmağa mecbur bırakmıştır. Ama hemen belirtilmesi gereken, mason teşkilâtının çok aktif olmasına karşılık 1895 öncesi Jön Türk olarak nitelenen tek grup olmadığıdır. Burada gene karşımıza **İttihad ve Terakki**'den daha önce yayın faaliyetine başlayan ve kendisini **Parti Constitutionnel en Turquie**, veya **Islahat** ya da **Osmanlı Meşrutiyet Fırkası** olarak takdim eden bir örgüt çıkmaktadır.

Bu örgütün lideri ve yayın organı olan **Hürriyet** gazetesinin nâşiri olan Selim Faris'in muhalif nitelikli çeşitli faaliyet ve yayın girişimlerinden dolayı Osmanlı yönetiminin tepkisini üzerine çeken bir kişi olduğunu belirtebiliriz.[84]

İttihad ve Terakki'nin kuruluşundan birkaç yıl önce Faris'i bu kere çeşitli kitaplar yayınlarken görüyoruz. Bunların arasında İngiltere'nin, Doğudaki rolü hakkında ciddî çalışmalar ile[85] Sultan'ı yeren hicviyeler[86] ve onu dinî açıdan eleştiren eserlerin[87] bulunması, amacı hakkında tereddütlere neden olmaktadır. Ama bunlar biraraya getirildiğinde Faris'in amacının başlıca iki temele dayandığı görülüyor. Bunlardan birincisi, Arap unsuru arasında başlayan ayrılık isteklerinin düşünce çerçevesini oluşturmak ve İngiltere'nin bu alandaki politikasını arzulama isteği; ikincisi ise, incelediğimiz mason localarının faaliyeti dışında; örgütsüz durumda bulunan muhalefet hareketini; üst derece memurlar arasında; yeniden düzenleme gayretidir.

Faris bu amaçla 1890 tarihinde faaliyetlerini yoğunlaştırdığında, Osmanlı yönetimi de onun takibini yoğunlaştırdı.[88] Osmanlı temsilcilerinin bu tarihli

(84) Faris'in bu çabaları için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 1 M 1308/no.201, 8 S 1308,/no.411. 8 S 1308/no.479.

(85) *The Decline of British Prestige in the East*, (London:1887), eleştiri ve hakkındaki övücü açıklama için bkz. G.D['orcet]. «Projets D'Alliance Turco-Russe,» *L'Orient*, no.4. 4 Kasım 1888, s. 102.

(86) *BBA-Sadaret Resmî Marûzat*, 1 B 1311/no.2356, 13 B 1311/no.2485, 23 B 1311/no.2589.

(87) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 9 S 1309, 22 S 1309, 21 Ra 1309/no.1760. Diğer benzer faaliyetleri için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 4 Ra 1308/no.767.

(88) Bkz. Rüstem Paşa'dan-Süreyya Paşa'ya, 10 Şubat 1890, «...Başkitabete şifahen cevab: Selim Faris, Londra'ya üç saat mesafe badi olan Hastings şehrinde olub Londra'ya ara sıra gelmekde olduğu ve hâl ü hareketi tecsîs olunarak emr-i âli mucibince istihsâl olunacak muamelât iş'ar olunacağı marûzdur.». *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 18/75-4/75-4/51(Gömlek: IV) Krş. 13 Şubat 1890 tarihli iki telgraf. *BBA-Yıldız Esas Evrakı, 18/75-4/75-4/51* (Gömlek: IV). Cooke'dan [Elçiliğin ajanı] -Morel Bey'e, 27 Şubat 1890 ve Osmanlı elçiliğine G.A imzalı şifre, 22 Ocak 1890. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K. 259(2).

raporlarında Faris'in bir komite oluşturma çabası içinde olduğu belirtilmektedir.[89] Nitekim, Faris bu tarihlerde **Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye** adında yeni bir örgüt kurmuştu ve Paris ile Londra'da teşkilâtlanma çabası içine girmişti.[90] Bu örgütün Londra'daki çeşitli muhalifler ile temasa geçtiği ancak büyük bir başarı sağlayamadığı anlaşılıyor.[91] Ancak, Faris'in başarısı kendisinin de beklemediği bir alanda gerçekleşti. Bu da yönetime muhalif olan çeşitli üst kademe yöneticilerinin beklediği bir örgütlü muhalefet kıvılcımının kendisi tarafından ortaya atılmış olmasıydı.[92] Nitekim bu kimseler 1892 de Gladstone'un seçim başarısı üzerine faaliyetlerini daha da arttırmışlar ve İstanbul'da önemli bir muhalefetin doğduğunu ve İngiliz yönetiminden iktidar değişikliği için yardım beklediği havasını uyandırmaya muvaffak olmuşlardı. Bir İngiliz gazetesinin yorumuyla:

> «...*Yabancıların Türk İmparatorluğundaki siyasal ve toplumsal durumu nasıl yanlış anladıkları şüphesiz hayret vericidir. Gladstone, Lord Salisbury üzerindeki zaferini oldukça güç kazandı ve bâzı Londra gazetelerinin muhabirleri Büyük Yaşlı Adam'ın parlâmenter başarısının, burada İstanbul'daki sonuçları hakkında hayâl güçlerini azamî derecede kullanmaktadırlar. İngiltere'de Bakanlığın değişimi, tabiî ki Osmanlı İmparatorluğunun her yerinde oldukça ilgi uyandırdı, aksi olamazdı. Fakat yeni Gladstone'cu çoğunluğun yaşam şeklimizi elektirik hızı ile alt üst ettiğini ve halkı âniden ıslahat, değişim ve siyasal inkılâplara düşkün hale getirdiğini iddia eylemek bilinen gerçeklik alanlarının çok dışına çıkan bir hayâl genişliğidir... Herşeyden önce, bizlere Gladstone'un iktidara dördüncü gelişinin, Osmanlı Islahat Partisi veya ismi ne ise, Türk İmparatorluğunda anayasal bir rejimin, üyeleri sihirli bir şekilde artıyor gibi gösterilen ve plânlarının esrarengiz ve anlaşılmaz olduğu iddia edilen bir partinin kuruluşunu hayret verici bir şekilde kışkırttığı söylendi....*»[93]

---

(89) Rüstem Paşa'dan-Süreyya Paşa'ya, 27 Şubat 1890, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 18/75-4/75-4/51 (Gömlek: IV).

(90) Esad Paşa'dan-Rüstem Paşa'ya, Paris, 14 Şubat 1890/no.13676 *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.259(2), Rüstem Paşa'dan-Esad Paşa'ya, [Londra], 17 Şubat 1890. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.259(2).

(91) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 4 Z 1307, 5 M 1308, 11 M 1308, 25 M 1308. Bu konuda bilgi veren telgraflar Paris ve Viyana Sefaretlerinden gönderilmiştir.

(92) Yabancı ülkelerde yayınlanan ve resmî yayın organı olmayan dergilerdeki yazılarda Ermeniler ön plâna çıkmakla birlikte böyle anayasacı bir grubun Müslümanlar arasında da yaygın olduğunun ifade edilmesine örnek olarak bkz. Ali-Ahmed, «Lettres de Turquie,» *Le Yıldız*, no.7, 10 Aralık 1892, s. 4. Krş. «The Discontent in Turkey,» *Daily News*, 16 Haziran 1892.

(93) «The Sultan and The New English Ministry,» *Morning Advertiser*, *20 Ağustos* 1892.

pusuda bir kıvılcımın parlamasını bekleyen grup harekete geçmişti. Gerçi 1894 yılı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin özellikle okullarda faaliyetini arttırdığı bir tarihti ama, yüksek kademe yöneticilerinin talebe örgütlerinden ziyade Avrupa'da muhalefet çabalarını sürdüren Faris'in grubuna ilgi duydukları anlaşılmaktadır. 25 Receb 1311(1894) tarihinde, Faris'in bu kez **Hürriyet** adında bir gazeteyi neşre başladığını görüyoruz.[94] Gazetenin adı çoğunlukla üst düzey bürokrasiden destek gören Yeni Osmanlıların eski yayın organı ile aynı adı taşımaktaydı. Gazetenin çıkış nedenini belirten ilk yazı tamamen İmparatorluktaki genel bozukluklar üzerinde duruyor ve herhangi bir örgüt ile bağlantısının olduğunu belirtmiyordu.[95] Gazetenin, gene ilk sayılarından birinde çıkan bir yazıdaki anlatımdan, 1876 darbesi benzeri bir harekâtın arzulayıcılarının hislerine tercüman olduğu anlaşılıyor:

> «...*Cennetmekân Abdülaziz Hân'ın evâhir-i saltanatını aynen müşâhede eden zevata göre Devlet-i Osmaniye'nin olvaktdeki ahvâliyle şimdiki ahvâlini mukayese etmek pek kolaydır. Bugün İstanbul'da mevcud teşevvüşât yâni Bâb-ıâli vükelâ ve erkânı beyninde mevcud ihtilâfat ve asker ile talebenin o ahvâl-i muhtelifeden nâşi adem-i hoşnudileri ve bilcümle ahaliye ârız olan kelâl öyle bir dereceye varmışdır ki bu halâta nazaran dahilen mühim bir galeyânın vuku'unu herkes beklemekde olub...*»[96]

Gazetenin ilk sayılarında gözlenen diğer bir özelliği bilhassa Suriye ile ilgili haberlerin bolluğudur.[97] Fakat, gazetenin bu konudaki ölçüyü kaçırma-

---

(94) Gazetenin çıkışı ve ilk faaliyetleri hakkında bkz. Rüstem Paşa'dan-Said Paşa'ya 19026-620/17 Kânûn-i sânî 1894, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.295 (2), Rüstem Paşa'dan-Süreyya Paşa'ya 3 Mart 1894 tarihli rapor, *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 1c/no.342, Rüstem Paşa'dan-Süreyya Paşa'ya, 30 Mart 1894 tarihli rapor, *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 1c/no.344. Gazetenin Selim Faris'in parasıyla yurt içinde basıldığı da tartışılmıştır. Bkz. Konu hakkında Londra Sefareti tahriratı, *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 5 Ş 1311/no.3119. Krş. *BBA-Yıldız Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 29 Ş 1311/no.4320.

(95) Civanpir[Selim Faris], «Gazetemizin Esbab-ı Te'sisi,» *Hürriyet*,[2] no.1, 25 Receb 1311, s. 1.

(96) «Dersaadet Havadisi,» *Hürriyet*[2], no.8, 8, 24 Ramazan 1312, s. 1. Yazı İstanbul'dan gönderilen 14 Ramazan tarihli bir mektubun yayınlanmasıyla oluşmuştur. Krş. «Abdülhamid'in Hal'i Hakkında Rivayet-i Muhtelife,» *Hürriyet*[2], no.17, 3 Temmuz 1895-9 Muharrem 1313, ss. 1-2.

(97) Bkz. «Fransa Matbuatının Suriye'deki Efkârı,» *Hürriyet*[2], no.1, s. 16, «Gavail-i Mündefi'a ve Gavail-i Gayr-ı Mündefi'a,» *Hürriyet*[2], no.2, 10 Şaban 1311, ss. 1-2. Buna karşılık belirttiğimiz gibi gazete böyle bir suçlamaya uğramamak için çok dikkatli davranmaktadır. Gazetenin, İstanbul hurûfu ile değil de Arap hurûfu ile basılması konusundaki eleştiriyi yazarları teknik zorluklarla açıklamaktadırlar. Bkz. «Hürriyet'in Hurûfatı,» *Hürriyet*[2], no.2, s. 9.

dığını ve bu özelliği ile Osmanlılık arasında hassas bir denge kurduğunu da belirtmemiz gerekiyor. Gazetenin on ikinci sayısında ise resmî yayın organı olduğu cemiyetin adının belirtildiğini görüyoruz. Buradaki ifadeye göre gazete, **Parti Constitutionnel en Turquie** adında bir örgütün yayın organı haline gelmişti. Ancak, aynı sayıda ne bu durum ne de sözkonusu cemiyet ile ilgili hiçbir habere tesadüf edilmemektedir. Çünkü gerçekte cemiyet belirttiğimiz gayr-ı memnunlara tercüman olmaktan öte bir teşkilâta hiçbir zaman sahip olmamıştı. Nitekim gazetenin hoşnutsuz destekçisi olan[98] Halil Halid Bey, günlüğü şeklinde tanımladığı kitabının Jön Türklere ait bölümünde hareketin, örgütsel bir yapının bulunmamasından dolayı başarısız olduğunu belirtmekte ve hareketi Yeni Osmanlılar mücadelesinin bir devamı olarak sunmaktadır.[99] Nitekim gazetenin de yüksek kademeli Osmanlı bürokratlarına gönderilmesi bu eğilimin kanıtlayıcısı olarak kabul edilebilir.[100] Aynı temayülleri, «İstanbul'da Bulunan Meşrutî Hükümet Taraftarları» adına Selim Faris tarafından yazılan[101] ve gerek İngiliz postasıyla yurt içine[102] ve gerekse geniş ölçüde yurt dışına[103] dağıtılan bir beyannâmede de görmek mümkün olabilmektedir.

Bu faaliyetleri üzerine Osmanlı yönetiminin Selim Faris, onun sözde partisi ve **Hürriyet** gazetesi aleyhine büyük bir kampanya başlattığını izliyoruz. İlginç olan nokta, gazeteye Osmanlı yönetimi tarafından büyük önem verilmesidir. Nitekim, dahilde gazetenin dağıtımının önlenebilmesi için bütün önlemler alınırken,[104] İngiltere nezdinde yoğun girişimlerde bulunulduğunu,[105]

(98) Halil Halid bu konuda şu yorumu yapmaktadır: «...Cevabnâmenizde Selim Faris Efendi lakırdısı vardır. Benim mektubumda o babda bir imâ var idi. Belki hatırlarsınız mümaileyh ile katiyyen iştirâk-i efkârım yokdur. Şu kadar ki gazetesinin intişârını ânın nokta-i nazarından değil, kendü arzu-i hâlis ve vatanperverânemin husûlüne medâr olacak esbabdan telâkki ettiğim için...». Bkz. Halil Halid Bey'den-Ahmed Rıza Bey'e, Kensington-Londra, 9 Eylül [18]95 tarihli mektup. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(99) Halil Halid, *The Diary of a Turk,* (London:1903), ss. 186-199. Birinci husus için özellikle bkz. ss. 191. 195, İkinci husus için bkz. ss. 187-190.

(100) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri,* Mahmud Bey Matbaası, (Dersaadet:1324), ss. 30-31.

(101) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat,* 17 Ş 1312/no.3163.

(102) *BBA-BEO/Mahremâne Müsvedât,* 18 Kânûn-i sânî- 4 Şa'ban 1312/no.14, (Hariciye Nezaret Celilesine ve Rüsûmat, Zabtiye ve Posta [Nezaretlerine]).

(103) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat,* 17 Ş 1312/no.3163, 21 Ş 1312/no.3219, 26 Ş 1312/no. 3318, 6 N 1312/no.3449, 15 M 1313/no.115. Yazılar, Bükreş ve diğer sefaretlerden gönderilmiştir.

(104) Bkz. *BBA-BEO/Telgraf ve Posta Nezareti Giden,* 585-17/10, no.1/43882 ve 208/3 Kânûn-isânî 311/54657, Dersaadet'de katiyyen okunmaması için alınan tedbirler için bkz. *BBA-İrade-Hususî,* Cemaziy'ülevvel 1313/no. 37-779, Anadolu vilâyâtındaki tedbirler için bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden,* 94-3/43, 2966 (3 Kânûn-i sânî 311)/54657. Krş. *BBA-BEO/Hariciye Âmed,* 155-5/11, (24 Teşrin-i evvel 311) (Zabtiye Tezkeresi: 268)/no. 3643, *BBA-BEO/Zaptiye Giden,* 662-21/13, 1, (2 Mart 1311)/43883.

ilişkilerin zedelenmemesi için bu gazetenin faaliyetinin durdurulmasının talep edildiğini[106] ve nihayet olayın bir dava konusu haline getirildiğini görüyoruz.[107]

Bu arada, gazetenin **Times** gazetesi içinde yurda sokulduğunun öğrenilmesi üzerine bizzat Sultan'ın emriyle **Times**'ın da yurda sokulmasının yasaklandığına şahit oluyoruz.[108] Bu büyük duyarlılığın nedeni Hürriyet'in İngiltere'de

---

(105) Bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155-5/11, 2351, (İngiltere ve Fransa Sefaretlerinden: 28 Temmuz 311)/48818, 1952 (6 Temmuz 311), 2430 (1 Ağustos 311), *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155-3/11, 276 (9 Mayıs 310-235 Tezkere-i Hususiye)/30382, 145/(1 Kânûn-i evvel 310)/39886, Rüstem Paşa'dan-Said Paşa'ya, 18231/157, 18229/156, 17 Nisan 1894 tarihli yazılar. Krş. 18296/189-8 Mayıs 1894 ve 18203/137 12 Nisan 1894, 18194/135, 10 Nisan 1894 tarihli yazılar. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K. 295(2). İngiliz sefiri ile yapılan temas için bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Şa'ban 1312/no.113-1619. Ayrıca Bkz. Sir Philip Currie'den-Dışişlerine, İstanbul, 7 Mayıs 1894, no.210, *PRO/F.O*, 78/4541.

(106) *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 155-3/11, 1871, (12 Şubat 310) (Tezkere-i Hususiye:1619)/43323. İngilizler de gazetenin bu kadar büyük bir sorun haline gelmesinden memnun gözükmemektedirler. Bkz. Kimberley'den-Rüstem Paşa'ya, Foreign Office, 28 Mart 1894, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.295 (2). İngiliz elçiliği ile postalara yapılan baskı için bkz. General Post Office'den-Sir P. Currie'ye, 466/14 Temmuz 1895. *PRO/F.O.* 78/5259. Bab-ıâli' nin bu konudaki tutumu açısından krş. General Post Office'den-Foreign Office'e, 243 V/7 Ağustos 1895. *PRO/F.O.* 78/5259. Bu arada Osmanlı yönetimi gazetenin basımını önlemek için matbaacılar ile de anlaşma yapmaya çalışmıştır. Bkz. *BBA-Yıldız Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 16 L 1311/no. 809-8464, Thomas Sanderson'dan - Antopulo Paşa'ya, 28 Mart 1895, *PRO/F.O* 78/4744(Domestic.), 5/1-2, 17 Nisan 1894 Sanderson'un notu, *PRO/F.O*, 78/4560. Sultan'ın bu konuda İngilizler'e gösterdikleri anlayıştan dolayı teşekkürü için bkz. Said Paşa'dan- Rüstem Paşa'ya, 174/22 Mayıs 1894, *PRO/F.O*, 78/4561. Krş. Morel Bey'den - E. Worland'a [*Hürriyet'in Yayıncısı*], tarihsiz not. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K. 295(2) ve *Cevad Paşa Merhumun Zaman-ı Sadaretinde Takdim Olunan Tezakir-i Hususiyenin Suretlerini Havî Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/419/146/XV, 3903/29 Nisan 310. İngilizlerin de gazeteden hoşnut olmamaları açısından Krş. Vambéry'den - Dışişleri Bakanı'na, Budapeşte, 4 Haziran 1894, *PRO/F.O*, 800/33. *Vambéry Papers.*

(107) Konu hakkında bilgi için bkz. *Statement Against Sultan and Turkish Government in Turkish Paper Hürriyet Printed in England L.O.O 967 as to Prosecution of Printers, PRO/H.O. Registrated Papers:* 45: 9741-A. 55743. Osmanlı yönetimi ayrıca gazeteyi kapatmak için ünlü avukat George Lewis ile temasa geçmiştir. Bkz. Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e 14/26 Şubat 1311, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.319(2).

(108) *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 95-3/44 578-(23 Nisan 312) (1265 mükerrer Tezkere-i Hususiye)/58054 ve *BBE-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, (23 Nisan 312)-312/58054. Dışbasında olay ile ilgili haberler için bkz. «Nouvelles de l'Etranger,» *Le Temps*, 10 Mayıs 1896, s. 2. Hareketin İngilizlere karşı misilleme olduğu açıktır. Nitekim, olay İngiliz basın mensupları tarafından

gördüğü ilgi[109] veyahut ayrılıkçı örgütlerin onu yararlı bulması değil,[110] gazetenin etkili yöneticiler ile temasının bulunmasıydı. Zararlı yayınların yakalandığı yerlere bakarsak, bunların her zaman okullar veya camilerde değil bazen de konaklarda bulunduğunu görüyoruz.[111] Bu Saray içi bir darbe korkusuyla yaşayan yönetimin en çekindiği nokta idi. İşte bundan dolayı Paris ile olan mücadelenin yoğunluğunun duyulan büyük telâşa[112] bağlanması mümkündür.

1895 Ocağında aynı cemiyet bu kez **Comité du Parti Constitutionnel Ottoman Ottoman à Constantinople** ünvanıyla ve Sultan'a hitaben yazılan bir beyannâme ile tekrar ortaya çıktı.[113] Tam anlamıyla, Yeni Osmanlıların kaleminden çıkan yazılara benzeyen bu beyannâme sözkonusu grupların beklentilerini ortaya koymaktadır. Yaklaşık bir yıl sonra ise, aynı cemiyetin masonların cemiyetiyle karışıklığa yol açabilecek bir adla **Hürriyetperverân Fırkası** ve hemen sonrada **Islahatperverân-ı Osmaniye Fırkası** nâmıyla yeni beyannâmeler neşrettiğini görüyoruz.[114] Bu beyannâmelerde dikkati çeken hu-

---

önemli bir sorun haline getirilmiştir. *Daily Chronicle* gazetesi editörü Fransız Elçisi'nin bu konuda Bâb-ıâli'den yapılan müracaata kulak asmadığını belirtmiştir. Bkz. Henry Norman'ın-George N.Curzon'a 21 Temmuz 1896 tarihli notu, *PRO/F.O.* 78/5259. Gene bu şahsın çabaları sonucunda durum Avam Kamarasında tartışılmıştır. Bkz. Henry Norman, «The Globe and the Island,» *Cosmopolis*, no. 8, Ağustos 1896, ss. 404-406.

(109) Bkz. Şifre telgraf, 240 a/244 12 Aralık 1894, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.295 (2). Gazete hakkındaki övücü yazıların yerel basında dahi yer alması için bkz. «Hurriet,» *Eastern Daily Press* (Norwich), 2 Mart 1894.

(110) Böyle yorumlanabilecek bir ilgi için bkz. An English Journalist, «The 'Hurriet'in London,» *Armenia*, no.73, 1 Kasım 1894, s. 3. Gazete, matbaacılara yapılan baskıyı eleştirmektedir.

(111) Daha sonraki dönemden böyle bir örnek için bkz. *Bazı Hususî İradeleri Havî Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 24/11/162/VII, 7/7 Temmuz 316, sözkonusu yazı konakda ele geçen evrak-ı muzirra hakkındadır.

(112) Telâş için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155-3/11, 837 (27 Nisan 311), 864(29 Nisan 311), 909(1 Mayıs 311), 1053(11 Mayıs 311), 1134(18 Mayıs 311), 1215 (27 Mayıs 311). Krş. *BBA-BEO/Hususî İrade-i Seniye*, 377-8/100, 1265/1184. Kendilerinin yorumlayışı için bkz. «Dersaadet Muhabirimizden Mevrud Mektubun Tercümesidir,» *Hürriyet*², no.4, 13 Ramazan 1311.

(113) Comité du Parti Constitutionnel Ottoman à Constantinople, *Lettres Ouvertes: A La Majesté Impériale le Sultan Abd-ul-Hamid: Premiere Lettre*, (Paris, 25 Ocak 1895). *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.176. Konunun yönetim üzerindeki etkisi için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 28 B 1312/no.886-2. Mektup şeklindeki beyannâmenin metni aynen verilmiştir. Bkz. B.X.

(114) Gazetenin İstanbul'da destekçileri olduğu, yönetim tarafından da kabul edilmektedir. Bkz. *Cevad Paşa Merhumun Zaman-ı Sadaretinde Takdim*

sus, özellikle, müslümanlara ıslahat çağrısının yapılması ve Ermenilere verilecek özel imtiyazlara kesinlikle karşı olunduğunun belirtilmesidir. Ama cemiyetin çok çeşitli isimler kullanması, onun örgütsel olarak ciddî bir organizasyonunun bulunmadığının bir işareti olarak kabul edilebilir.

Zaten, 1895 ortalarından itibaren Osmanlı yönetiminin artan baskıları sonunda önce yazıları Türkçeye çeviren Mısırlı Mustafa Zeki adındaki şahıs yakalandı.[115] Daha sonra ise **Hürriyet** gazetesinin yayın organı olduğu iddia edilen cemiyetin İstanbul sorumlusu olan ve üst tabakalar ile cemiyetin irtibatını sağlayan Avukat Acem İzzet Bey tutuklandı.[116] İzzet Bey'in, kâtibinin jurnali üzerine yapılan bu tutuklama daha sonra genişletildi ve bu kimselerle ilişkisi olan ve sempati duyan elli kadar şahıs da yakalanarak sürgüne gönderildi.[117] Bundan sonra gazeteye İstanbul'dan gelen ve sözkonusu cemi-

---

Olunan Tezakir-i Hususiye'nin Suretlerini Havi Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı, 36/419/146/XV. 4090/7 Nisan 311. Beyannâmeler için bkz. «Türkiya'da Hürriyetperverân Fırkası,» *Hürriyet*², no.59, 1 Teşrin-i evvel 1896-24 Rebiy'ülâhir 1314, s. 2: «...Hürriyetperverân-ı Osmaniye Fırkası teb'a-i Müslimeyi taleb-i ıslahata sevk içün teşvikatda devam eylemektedirler. Bu maksad ile yine İstanbul duvarlarına yaftalar ta'lik ve Abdülhamid'in hilâfeti külliyen nâmeşru' olmağla hal' veya katlindeki vücûbu ta'yin eylemişlerdir...». ve «Islahatperverân-ı Osmaniye Fırkasının Beyannâmesi,» *Hürriyet*², no.64, 15 Kânûn-i evvel 1896-1' Receb 1314, s. 3. İkinci beyannâme ile aynı ifadeleri taşıyan diğer bir beyannâme için bkz. «Telgrafnâmeler.» *Hürriyet*², no.32, 16 Ekim 1895-28 Rebiy'ülâhîr 1313, s. 3.

(115) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155-3/11, 831, (26 Nisan 311), 948, (3 Mayıs 311) ve 989(7 Mayıs 311).

(116) «Bu Haftaki Telgraflar,» *Hürriyet*², no.34, 30 Ekim 1895-12 Cemaziy'ülevvel 1312, s. 2. Gazete bu kez «...meşrutiyet tarafdarı bulunan Genc Osmanlı Cemiyeti tarafdarı aleyhine faaliyet» ten söz etmektedir. s.3. Kâtibinin ihbarı ve soruşturma için bkz. *BBA-BEO/Adliye Giden*, 23-1/23, 805, (3 Kânûn-i evvel 311)/53617 ve *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 662-21/13, 432, (26 Teşrin-i sânî 311)/53427. İzzet Bey, sürgün yolunda İttihad ve Terakki mensubu sürgünlerden birine organizasyonlarının zayıflığını da belirten şu ifadede bulunmuştur: «...Bugün fırka-i ahrar ekalliyetdedir, iktidarsızdır. Fakat bir fırka-i muhalifenin çalışmağa başlamak için iktidar-ı tamm ve küllîye intizar etmesi lâzım gelmez...» «Avukat Acem İzzet Bey,» *Osmanlı*, no.44, 15 Eylül 1899-1 Cemaziy'ülevvel 1317, s. 3. İhbarcı Celâleddin Bey suçlamalarına «...canilerin cümlesi yalnız Hürriyet gazetesine muavenet-i tahririye ve saire de bulunmakdan ibaret kalmayub şekl-i hükümet-i seniyeyi tebdil ve tağyir ile bir Cumhuriyet idare suretine ifrağ etmek tasavvurunda olduklarını» eklemektedir. *BBA-BEO/Adliye Giden*, 23-1/23,805...

(117) «The Armenian Crisis: Details of the Scheme,» *The Standard*, 24 Ekim 1895. Haberde İzzet Bey, Jöntürk Partisi üyesi olarak belirtilmektedir. Avrupa basınında konu ile ilgili haberler için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155-5/11, 3360, (1 Teşrin-i evvel 311) (Tercüme: [Paris]: 398-399). Bunlardan, *Gazette de Frankfurt*'da Avukat İzzet Bey'in «Müslüman Serbestî Fırkası» nın reisi olduğu belirtilmiştir.

yet üyesi olduğu belirtilen kimselerin yazılarının; azalmakla birlikte; sürdüğünü görüyoruz.[118] Ancak bu, yalnızca bir gösterişten ibaretti ve ileride göreceğimiz gibi üst kademe yöneticilerinin; 1895 krizinin atlatılmasından sonra; iktidar değişikliğinden ümidi kesmeye başlamaları, Faris'in çabalarının iyice temelsiz hale gelmesine yol açmıştı. Ayrıca, Faris'in iki önemli yazarı Halil Halid ile Kâzım Bey'in, Osmanlı yöneticilerinden ilk önce gizli olarak para almaları[119] daha sonra ise ciddî pazarlıklara oturmaları ve sonucunda Saray açısından büyük bir ehemmiyet atfedilen bir yemin suretini imzalamaları sonucunda gazete de büyük bir sarsıntıya uğramıştı.[120] Nihayet 1897 Yunan zaferinin gene göreceğimiz etkileri çerçevesinde, Faris eskiden reddettiği[121] yö-

(118) Muhibb-i Vatan ve Hürriyet Bir Osmanlı, «İstanbul Osmanlı Vatanperver Komitesi Âzâsından Biri:Âlem-i Hakikatden Bir Sada,» *Hürriyet*[2], no.62, 15 Teşrin-i sânî 1896-11 Cemaziy'ülâhîr 1314, s. 2.

(119) Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e 5 Teşrin-i evvel 312(1896) : «...Burada tab' olunan Hürriyet gazetesinin hidmet-i tahririyesinde bulunan ma'hud Halid Efendi ile Kâzım Bey meslek-i sadakat ve ubûdiyetde bulundukları takdirde kendilerine tahsîs ve ihsan buyurulmuş olan yirmi lira-yı Osmaninin zaruret-i müsellemelerine mebni mah-be-mah muntazaman itası...», Tefik Paşa'dan-Antopulo Paşa'ya, 19062/170, 9 Haziran 1896, Antopulo Paşa'dan-İzzet Bey'e 28/9 Şubat 1896, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K. 319(2). Antopulo Paşa, Halil Halid'e, Faris gibi hain-i din ve devlet bir adama yardım etmemesini ve para kazanmasını tavsiye etmiştir. Bkz. Antopulo Paşa'dan-İzzet Bey'e 21/16 Kânûn-i sânî 1896. Buna karşılık Selim Faris yazarlarının para almasını büyük bir tepki ile karşılamıştır. Bkz. Kâzım Bey'den-Sefir'e, 12 Eylül [18]96 ve Halil Halid'den-Sefir'e, Surrey, 25 Mayıs [18]96 tarihli mektuplar. Kâzım Bey'in, yurda dönmesi için çabaların (bkz.Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e 28 Kânûn-i sânî 311) ve Halil Halid ile olan pazarlıkların çok erken (bkz. Halil Halid'den-Sefir'e, Kensington, 14 Nisan [18]96) başladığı anlaşılıyor. Zikredilen vesikalar için bkz. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.319(2).

(120) Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 5 Teşrin-i evvel 312(1896). *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.319(2).Krş. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 958, (4 Eylül 313)/75540.

Yemin şöyledir :

Suret-i Tahlif

Ba'dema Hürriyet gazetesine muharrirlik etmeyeceği gibi bedhâhâne bir suretde neşriyatda bulunan diğer gazeteler muharrirliklerinde dahi bulunmayarak zât-ı akdes-i hümayûn hazret-i hilâfetpenâhîye ve devlet-i aliyyelerine sadakat[la] ifa-yı vazife edeceğimi ma'el-kasem vaad ederim...». Bkz. Antopulo Paşa'dan Tahsin Bey'e, Londra, 17 Temmuz 1897 tarihli yazının eki. Krş. Tahsin Bey'den-Antopulo Paşa'ya, 15/27 Haziran 1897. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.332(4).

(121) Tahsin Bey'in telgrafı, 20 Eylül 1895, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.303 (1). Faris'in, Sefaret mensupları ile sık sık konuşma fırsatı bulması da bu durumu kanıtlar mahiyettedir. Bkz. *Cevad Paşa Merhumun Zaman-ı Sadaretinde Takdim Olunan Tezakir-i Hususiyenin Suretlerini Havi Defter*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/419/146/XV, 4009/2 Mayıs 310 ve *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/74-16/74/15. (Abdülhak Hamid Bey'in Saray'a yazısı).

netim tekliflerini bu kez geri çevirmeyerek pazarlık masasına oturdu.[122] Yapılan pazarlıklar sonucunda Selim Faris, yabancı gözlemciler tarafından bile ilginç bulunan bir bedelle,[123] Beyrut şehri su imtiyazını alarak muhalefetten vazgeçmeyi kabul etti.[124]

Selim Faris, daha sonra Fransa'ya geçerek burada yeni bir muhalefet örgütü oluşturma çabası içine girdi.[125] Ancak, Osmanlı yönetiminin sürekli başvuruları ve Fransızların da konunun üzerine düşmeleri sonucunda, bu çabalarında başarı sağlayamadı.[126] Bu tarihten sonra kendisinin faaliyetlerini daha ziyade **Türk-Suriye Komitesi** ve Arap ayrılıkçı hareketi çevresinde incelemek gerekir. Bu çeşitli adlarla belirtilen komitenin tekrar canlandırılması çabalarından addolunabilecek bir hareket ise Halil Halid Bey'in taş basma olarak 1901 yılında yeniden bir **Hürriyet** gazetesi neşretmeye çalışmasıdır.[127] Ancak, konu ile ilgili vesikalar bize bunun daha ziyade bir şantaj faaliyeti olduğunu göstermektedir.

Buraya kadar kendisine **Parti Constitutionnel en Turquie (Ottoman)** adını veren örgütün faaliyetleri üzerinde durduk. Anlatımımızdan, bu cemiyetin **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin tamamen dışında bir organizasyon olduğu açık biçimde anlaşılmaktadır. Şimdi de bu örgütün **İttihad ve Terakki** ile olan ilişkilerini inceleyelim.

Selim Faris'in, gazetesini neşrettiği dönemde Ali Şefkati gibi **İttihad ve Terakki** örgütüne oldukça yakın bir kimse ile temasını sürdürdüğünü görüyo-

---

(122) Antopulo Paşa'dan-Ticaret ve Nafıa Nazırı Mahmud Celâleddin Paşa'ya, 23140/2 Kanûn-i evvel 1897 ve karşıt yazı, 89781/43-377/13 Teşrin-i sânî 1313. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.332(3).

(123) Kont Goluchowski'ye-İstanbul Elçiliğinden, Büyükdere, 7 Ekim 1897/no. 42[d] (Pr. 17/X/97), *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XII 168 *Türkei Berichte* 1897 (VI-XII) (679 3182).

(124) *BBA-Divan-ı Hümayûn Muhtelif ve Mütenevvî Defterler/Muharrerat-ı Umumiye*, 84/135-17 Cemaziy'ülevvel 1315, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.401(6) daki 6 Teşrin-i sânî 1313 tarihli suret ve *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 2 B 1315/no.1918.

(125) *Affaires étrangères-Nouvelle Série, Turquie*, Vol. 2(1898). Dışişleri Bakanlığı Politik Dairesinden-İçişleri Bakanı Barthou'ya, 7 Ocak 1898, s. 9.

(126) *Affaires étrangères-Nouvelle Série, Turquie*, Vol. 2(1898). İçişleri Bakanın'dan-Dışişleri Bakanı'na, 8 Şubat 1898, s. 44.

(127) [Rauf Bey]'den-Sefir'e, 3 Temmuz [1901]: «Halil Halid Hürriyet nâmıyla resimli olarak bir gazete litograph basması olmak üzere geçen hafta tab'etdirmiş ve yalnız beş nüsha Mabeyn-i Hümayûn'a göndermiş olduğu muhakkakdır». *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.362(10). Faris de parasını vererek Haydarpaşazâde Arif Bey'e gene eski bir Yeni Osmanlı dergisinin adını taşıyan *Muhbir* adlı bir yayın neşrettirmiştir. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.347(2). Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 24 Haziran 1902 tarihli mektubun eki olarak Haydarpaşazâde Arif'in kendisine yazdığı 10 Mart 1902 tarihli mektup.

ruz.[128] Ancak, cemiyetin iki ayrı ucunun liderleri durumunda bulunan Murad Bey ve Ahmed Rıza kendisiyle ortak hareket etmek konusunda hiçbir temasta bulunmadıkları gibi, her ikisinin de Faris'i «kendi şahsî çıkarı peşinde koşan» bir şahıs olarak tanımladıkları ve arkasında varolduğu ileri sürülen cemiyet hakkında yorumda bulunmaktan kaçındıklarını görüyoruz.[129] Ahmed Rıza, daha sonra kendi örgütünün resmî yayın organında kendilerinden evvel çıkan iki ayrı gazete ile beraber **Hürriyet**'i de «Türk» ve «Osmanlı toplumunun sözcüsü» olarak tanımadığını belirtmişti.[130] Bu tavra karşılık, **Hürriyet** yazarlarının; Ahmed Rıza nâmına diğer örgüte gazete göndermeye devam ettiğini, ancak bu gazetelerin dağıtılmadığını görüyoruz.[131] **İttihad ve Terakki** içinde liderlik çekişmesi ortaya çıkmak üzereyken; sırf Ahmed Rıza'ya muhalefet için; Murad Bey, Faris'i ve gazetesini öven bir yazı kaleme aldığında,[132] o bunu büyük bir memnuniyetle karşılamıştı.[133] Ancak hiçbir zaman bir örgütsel ittifak gerçekleşmedi.

1897 Krizi sırasında da cemiyet mensuplarının, Faris ve gazetesine karşı

---

(128) Bu iki şahıs hakkındaki ortak rapor için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 22 S 1313/no.457. Hayal gazetesi de, Hürriyet'den alıntılar yapmaktadır. Bkz. «İstitrad,» *Hayal*[2], no. 6, 15 Eylül [18]95, s. [4]

(129) Ahmed Rıza Bey, Murad Bey'e, kanatini şu şekilde belirtmiştir:
Ben—Selim Faris ne âlemde? Konuşdunuz mu?
Rıza—Konuşdum. O da kendi menfaati arkasındadır.
Bkz. Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye:Gurbet ve Avdet Devirleri*, s.166. Ahmed Rıza Bey, bir mektubunda ise olumsuz ilişkileri şöyle anlatmaktadır: «...Selim Faris gürûhu beni rahat bırakmıyor. Melfuf bendi yazmak içün büyük bir bağçeye kaçırdım.» Ahmed Rıza'dan—Nazım Bey'e, «Arkadaşım Nazım Efendi» hitaplı, Cuma [Temmuz 1897], [Londra]. *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Murad Bey ise, kanaatini şöyle özetlemektedir: «...Böyle bir sırada Londra'da (Hürriyet) gazetesi çıkdı. Bu gibi bir feryadcı âkil ve vakıf ve hamiyetli olursa te'siri matlûba muvafık olur. Olmazsa bilakis iyilikden ziyade fenalığı dokunur. Selim Faris içün din, vatan, hamiyyet, namus hep menfaat-i şahsiyesinden ibaret olduğuna göre..» Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 28-29.

(130) Ahmed Rıza, «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Avrupa Matbuatı,» *Meşveret*, no.20, 8 Teşrin-i evvel 1896-27 Rebiy'ülâhir 1314, s. 2. Buna karşılık Faris de gazetesinin son sayısında en sürekli çıkan gazetenin kendilerininki olduğunu belirtmiş ve kapalı olarak Ahmed Rıza'yı eleştirmiştir. Bkz. «Avrupa'da Türkçe Matbuat,» *Hürriyet*[2], no.82, 15 Eylül 1897-15 Rebiy'ülâhîr 1315, s. 1.

(131) Halil Halid Bey'in, Hilmi Bey'e yazdığı 5 Temmuz 1896 tarihli mektup. Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, (İstanbul: 1959), s. 220. Murad Bey'in, bu konudaki anlatımı da aynı durumu teyit etmektedir. Bkz. Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye:Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 183-186.

(132) «Havâdis,» *Mizan*, no.183, 1 Temmuz 1896-21 Muharrem 1314, s. 2552.

(133) «Hürriyet, Mizan, Meşveret,» *Hürriyet*[2], no.55, 1 Ağustos 1896-19 Safer 1314, s. 3.

olan düşüncelerinin pek olumlu olmadığını görüyoruz.[134] Aynı eğilim **Hürriyet**'in tekrar yaklaşma çabalarına ve kendisine **İttihad ve Terakki** üyeleri tarafından gönderilen mektupları dahi neşretmesine[135] rağmen değişmedi.

Bu tutumun nedenini araştıracak olursak, en önemli etken olarak Selim Faris'in Arap ayrılıkçılığına olan ilgisi karşımıza çıkmaktadır.[136] Nitekim, Faris'in bu eğilimi, çok daha açık olan ve üst kademe yöneticilerine yönelme çabasını bir kenara bırakan **Hilâfet** gazetesinin çıkışına karıştığında net biçimde görülünce kendisine sözkonusu eleştiriler çok daha açık biçimde yöneltilmiştir.[137] Kuşkusuz, 1890-1897 arasında **İttihad ve Terakki** mensupları henüz Türk milliyetçiliği fikrine açık biçimde yönelmemiş olduklarından, on-

(134) Şerafeddin Mağmumî'nin bu konudaki bir yorumu şöyledir: «...Hürriyet'in yediği haltı karışdırma. O kadar canım sıkıldı ki sorma. Hakkı Bey şu herife birşey yazalım dedi. Ben bırakdım...». *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//292-1950'2023-6. Şerafeddin Mağmumî'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 10 Temmuz [18]97. *Hürriyet'in* devamlı yalanlar yazdığı ifadesi ve muhabirlerinin Ermeni olduğu suçlaması için ise bkz. «Ben» imzalı, 27 Teşrin-i sânî 312 tarihli, «Azizim Efendim» başlıklı mektup, *Arkivi Qëndror*.., 19/135//157/626. Krş. Arsen Bey'den-Ragıb Bey'e, Varna, 22 Haziran 312, *Arkivi Qëndror*, 19/135//29/189.

(135) «Hürriyet Vasıtasıyla Padişâha Hitab,» *Hürriyet*², no.49, 1 Mayıs 1896-17 Zilkade 1313, s. 3.

(136) Fatih Dersiamlarından Hadim-i Şeriat, «İstanbul'dan Aynen Mektub,» *Osmanlı*, no.56, 15 Mart 1900-14 Zilkade 1317, s. 7. *El-Cevaib'i* çıkaran Faris'in babasının ahbabı olduğunu belirten yazar Suriyelilerin fikirlerini bedhâh olarak tanımlamakta ve bunların «müstehreh» şahıslar olduğunu belirtmektedir. El-Cevaib'in yayınları için ise bkz. Atilâ Çetin, «El-cevâib Gazetesi ve Yayını,» *İÜEF Tarih Dergisi*, 34(1984), ss. 475-485.

(137) Faris'in, *Hilâfet*'deki rolü için bkz. Cavit Orhan Tütengil, «*Yeni Osmanlılar*»*dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği: 1867-1967*, İÜİF-Gazetecilik Ens. Yay, (İstanbul:1969), s.84. İstanbul'dan, *Osmanlı* gazetesine gönderilen bir mektupta ise *Hilâfet*, Abdülhamid'in parası ile çıkan ve *Hürriyet*'in devamı olan âdi bir gazete olarak yorumlanmaktadır. Tarihsiz bu mektup için bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/61//17/280. Necmeddin Arif Bey ise duyulan tepkiyi şöyle anlatmaktadır: «..Bu Hilâfet gazetesi midir ne bokdur artık hezeyanları dağları aşdı. Bu Selim Faris köpeği ne herze yediğini kendi de bilmiyor. Ben gûya İstanbul'dan gelmiş gibi bir mektub yazdım. İsterseniz derc ediniz. Ufak bir taş atmış olursunuz. Altına da evvelce Hilâfet gazetesiyle bir gûna münâsebetimiz olmadığını beyân etmiş olduğumuz cihetle eğer gazete hüsn-i niyet iddiasında ise ona göre makalât neşr etmesi tercih olunur diye geçişdirirseniz doğrusu çok iyi etmiş olursunuz...». Necmeddin Ârif'den-İshak Sükûti'ye, [Paris?], 10 Mart 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//270/1711. *Osmanlı* da evvelce böyle bir açıklamada bulunmuştur. Bkz. «Osmanlı,» *Osmanlı*, no.55, 1 Mart 1900-29 Şevval 1317, s. 8. *Hilâfet'in* yayıncısı olan Necib Hindiye'nin, *Hürriyet*²'in eski yazarlarından olduğunu ve Faris ile aralarında özel ilişkinin bulunduğu Osmanlı yöneticilerince de anlaşılmıştır. Bkz. Mabeyn'e, Londra Sefaretinden 12 Teşrin-i evvel 1904 tarihli telgraf. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K. 404 (1).

ları rahatsız eden nokta Faris'in mensup olduğu unsurun önemine değinmesinden çok kendisinin bu çabalarının ardında o unsur için bağımsızlık fikrini taşıdığı kuşkusu idi.

İkinci olarak; Faris ve sözde partisi, **İttihad ve Terakki** içinde yeni zihniyeti temsil eden ve çoğunluğu elde tutan öğrenci grupları tarafından modası geçmiş Saray darbecileri olarak yorumlanırken, 1898'e kadar İstanbul merkezini ellerinde tutan ve benzeri bir darbeyi düşleyen, gelenekçi-bürokrat-askerî grup tarafından ise aynı tabanı ele geçirmeğe çalışan rakip olarak görülüyordu. Nihayet, Faris'in partisinin sanıldığı kadar güçlü olmadığı Saray mehafilinde anlaşıldığında, sorunları parti kurmak değil, muhalefet odağı aramak olan ileri gelen yöneticiler de ondan ümidi keserek ya kendilerince gerçekleştirilecek bir Saray darbesi plânlamışlar ya da **İttihad ve Terakki**'ye yaklaşmayı yeğlemişlerdir.

TÜRK-SURİYE KOMİTESİ: FAALİYETLERİ, İTTİHAD VE TERAKKİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ:

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak **Meşveret** gazetesinin yayınlanışı, yâni sözkonusu örgütün açık propaganda faaliyetine başlaması sırasında bir Fransız gazetesinin editörü ile iki Osmanlı teb'ası arasında ilginç bir görüşmenin yapıldığını görüyoruz :

> *«Ziyaretimize Keşf-ül-Nikab gazetesinin yöneticisi ve adını vermeyen Suriye Komitesinin üyelerinden biri olmak üzere iki kişi geldi. Bu kimseler Osmanlı İmparatorluğu teb'asının çektikleri konusunda çok yürekler acısı şeyler anlattılar ve ne gibi reformlar düşündüklerini ve zavallı Suriye halkı için düşündükleri bu reformları yapmaktaki kararlılıklarını belirttiler. Ve dediler ki: Biz Fransa'yı oldum olası hâmi olarak tanıdık, şimdi Fransa bizi bu dayanılmaz durumda mı bırakacak. Fransa İngiltere'nin, Ermeniler için yaptığını da yapmayacak mı? İnsan hakları beyannâmesini yayınlayan Fransa bize Avusturya-Macaristan'ın gösterdiğinden daha az mı ilgi gösterecek? Eğer büyük devrimin çocukları bizi böyle ortada bırakacaklarsa ölmüşüz demektir.*
>
> *...Emir Arslan bir ay evvel yâni Hanotaux'nun Dışişleri Bakanı olduğu bir dönemde gayr-ı resmî olarak uyarılmış ve kendi vatandaşları lehinde yayın kampanyası yapmaması ihtar ve aksi takdirde sınır dışı edileceği kendisine ihsas olunmuş...*
>
> *Bu; telefon, fonograf devri olan çağımızda uygarlığın yalnızca Seine nehri kıyısında olduğunu zannedenlere Suriyelilerin nasıl bir entellektüel seviyeye ulaştıklarını ve neden böyle bir rejime isyan ettiklerini anlatmak gerekiyor. Hatırlatmak isteriz ki bu kimseler Mısır'da on üç gazete çıkarmaktadırlar...*
>
> *...[İsminin açıklanmasını istemeyen temsilci:]*
>
> *— Kendisini Suriye komitesi olarak tanıtan bizim parti, otonomilerini isteyen ve Hıristiyan olan Ermenilerin partisi ile aslen*

Müslüman olan ve bizim gibi İmparatorluğun bütünlüğünü korumaya çalışan ve bunu tüm teb'a için gerçek reformlar yaparak sağlamaya uğraşan Jön Türkler arasında aracıdır. Amacımız reformlar yolu ile Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü sağlamaktır.

— Yâni anlaşıldığı kadarıyla bu Midhat Paşa'nın eski programı mıdır?

— Evet, tamamen öyle...»[138]

Amaçlarını, bu biçimde özetleyen **Türk-Suriye Komitesi** de, incelediğimiz dönemde Jön Türk olarak tanımlanan, buna karşılık belli bir süre **İttihad ve Terakki** dışında faaliyetlerini sürdüren bir gruptu. İlginç olan; bu komitenin Faris'in sözde partisinin aksine, **İttihad ve Terakki** ile yakın ilişkilere girmesi ve sonuçta onun içinde erimesidir.

1890 tarihinden itibaren özellikle Suriyeli Arap ıslahat savunucularının yoğun faaliyete başladıklarını görüyoruz. Bunların bir bölümünü; incelediğimiz gibi; Faris örgütlemeye muvaffak olmuştu. Ama gene araştırdığımız gibi gazetelerinde Araplar ile ilgili konulara ağırlık verilmesinin dışında bu grup niyetini açık biçimde ortaya koymamıştı. Aynı tarihlerde Habib Antony Salmoné adında daha sonra **Türk Suriye Komitesi** ile ilişki kuracak olan bir şahsın **The Eastern and Western Review** adında bir dergi çıkarttığını ve Londra'da bulunan Araplar ile çeşitli ilişkiler kurduğunu müşahede ediyoruz.[139] Nitekim, bu kimse daha sonra hazırladığı kitapta, Reform Partisi liderleri olarak Ahmed Rıza ve Murad Bey'in yanısıra iki **Türk-Suriye Komitesi** üyesini, Emin Emir Arslan ve Halil Ganem'i konuşturmuştu.[140] Bu şahıs 1897 yılı başlarına kadar Londra'da bu grup adına çalışmalarını sürdürdü. Bu tarihte kendisinin İngilizlere, siyasal faaliyetlerinden dolayı Beyrut'daki ailesine karşı Osmanlı yönetiminin yapabileceği hareketleri önlemeleri ricasıyla başvurduğunu,[141] bundan sonrada bu tür eylemler içinde görülmediğini izliyoruz.

Bu arada, Selim Faris'in arkasında olduğu yeni bir gazetenin **Türkiya-el-**

---

(138) C. «Les événements d'Orient:Interview de l'émir Arslan-Syriens, Arméniens et Jeunes Turcs- Réformes pour tous,» *L'Intransigeant*, 29 Kasım 1895.

(139) Salmoné'un-Rüstem Paşa'ya, 3 Mayıs 1892 tarihli mektubu. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.277(8). Kendisinin aynı tarihlerde Arap grubu ile ilişkili olarak ve yalnızca Arapça olmak üzere *Ziya-ül-Hakayık* adında bir gazete çıkarttığı, daha sonra da onun üzerinde yönetim temsilcileri ile pazarlıklar yaptığı da anlaşılıyor. Bkz. Londra Sefaret-i Seniyesi'ne, 3106/14 Kânûn-i evvel 307 tarihli yazı, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 18/75-4/75-4/51 (Gömlek:V). Salmoné'un gazete nedeniyle Sarayla girdiği ilişkiler için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 22 Ş 1309/ no.1197/2, 14 L 1309/ no. 1952, 12 Z 1309/no. 1580.

(140) H[abib] Antony Salmoné, *The Fall and Resurrection...*, ss.248-251. Salmoné, benzer açıklamaları dış basına yaptığında Hıristiyan Araplardaki uyanışın sembolü olarak gösterilmiştir. Bkz. «The Turkish Press,» *The New York Times*, 23 Aralık 1894.

(141) Salmoné'un, 14 Ocak 1897 tarihli yazısı, *PRO/F.O.* 78/4840.

fettat'ın (Genç Türkiye) bu kimselerin tezlerini açık biçimde işleyerek[142] ve özellikle İmparatorluğun, Araplarla meskûn bölgelerine gönderildiğini görüyoruz.[143] Selim Faris'in bu yeni çabaları yönetimin telâşına neden olmuştur;[144] ama, kendisinin açıktan **Türk-Suriye Komitesi** ile olan münasebetini tespit edebilmek mümkün değildir.

1893 yılında bu kez Beyrut bölgesinde önde gelen Arap ailelerinden birinin temsilcisi olan[145] Emir Emin Arslan'ın, Paris'e gelerek Yusuf Elhac ve diğer Arap muhalif liderleriyle temasa geçtiğini izliyoruz. Arslan'ın kardeşinin, Suriye'de yönetim tarafından mahallî asayişi bozmakla itham edilen bir cemiyetin lideri olduğunu,[146] bu kimselerin aralarında bir kolağasının da öldürülmesi olan pek çok olaya karıştıkları[147] gözönüne alınırsa bu yeni hareketin önemi hakkında daha iyi karara varılabilinir.

Arslan, 1893 tarihinde Paris'de yalnızca Arapça olarak **Keşf-ül-Nikab** adında bir gazete neşretmeye başladı.[148] **Keşf-ül-Nikab**'ın çıkışının[149] ve dağıtımının[150] Osmanlı yönetimince büyük bir telâşla karşılandığını görüyoruz. Kısa süre içinde Emin Arslan'ı bu faaliyetinden vazgeçirmek için Osmanlı yö-

(142) *BBA-BEO/Telgraf ve Posta Nezareti Giden*, 585-17/10, no.198, (mümtaze kalemi.)

(143) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155, 5/11, 4459, (18 Kânûn-i evvel 311), (Paris: 553). Belgede «Selim Faris ile hempasının ma'rifetleri olan *Türkiya-el-Fettat* gazetesinin altı nüshasının İngiliz memurlar aracılığı ile Suriye ve Haleb'e sokulduğu, Mısır'a ise sokulmağa çalışıldığı» belirtilmektedir. Mısır'daki dağıtımı için ise bkz. *BBA-BEO/Mısır Hidiviyet-i Celilesinin Tezakir Defteri*, (62)-1036-68/8, 4459-173, (19 Kânûn-i evvel 311) ve *BBA-BEO/Mısır Hülâsa Defteri*, (26) -640-68/12, 173 (Dosya:4), 4459/(19 Kânûn-i evvel 311).

(144) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 15 B 1313/no.1696, *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 662-21/13, (19 Kânûn-i evvel 311) (Mümtaze Kalemi:475).

(145) H[abib] Antony Salmoné, *The Fall and Resurrection...*, s. 248.

(146) *BBA-İrade-Hususî*, Cemaziy'ülâhîr 1312/no.49-1310.

(147) *BBA-İrade-Hususî*, Cemaziy'ülâhîr 1312/no.49-1310.

(148) Çıkışı için bkz. Paris Sefareti'nden-Hariciye'ye, 10950/160 ve 9859/194 numaralı yazılar. *Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Arşivi, İdarî*, 198.

(149) Gazetenin bu bölgedeki dağıtımını da kardeşi yapmakta ve bu gazete ile muzir olarak kabul edilen diğer Mısır gazetelerini tevzi' etmektedir. Bkz. Beyrut Vilâyetinden 13/22 Ağustos 311, Beyrut Valisi Nasuhi Bey'in yazısı, *Beyrut Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter*, (Defter no.27), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-6/147/XVI. Bir diğer kardeşi de dağıtım yapmasının yanısıra, Paris'e Fransızca telgraflar göndermektedir. Bkz. *BBA-BEO/Adliye Giden*, 23-1/23, 612, (2 Teşrin-i sânî 310)/38587-(97)/30290.

(150) *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 662-21/13, 212/34816 ve 262/36264, *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, 727, (17 Ağustos 310) ve 905, (5 Eylül 310)/36264, *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 93-3/42, 1659, (16 Ağustos 310)/34816, 1984, (5 Eylül 310)/36264.

neticileri ona çeşitli vaadlerde bulundular.[151] Uzun pazarlıklardan sonra, Arslan bu gazetenin yayınını durdurdu.[152]

Aynı tarihlerde, Halil Ganem adında İlk Osmanlı Parlâmentosunda Suriye meb'usu olarak görev yapmış bir diğer Arap muhalifin de faaliyetini izlememiz mümkün olmaktadır. Ganem bir süre Fransız gazetelerinde ve özellikle **Journal de Débats**'ya, politik yazılar yazdı.[153] 1893 tarihinde ise kendisi **Le Croissant-Hilâl** adında Türkçe-Fransızca bir gazete yayınlarken görüyoruz.[154] Bu gazetede de gene Osmanlılık temaları ağır basmaktadır.[155] Ancak, zaten düzenli bir şekil alamayan bu gazetenin faaliyeti de çok uzun sürmedi. Yönetimin ilgisini ve pek doğal olarak tepkisini çeken bu gazete[156] bu şekliyle sessizce yayın yaşamından çekildi.

Bu yayınlardan bir süre sonra ise kiliseden afaroz edilen «sabık bir papaz» olan Kateb adlı bir diğer Hıristiyan Arab'ın bu kez **El-Raca** adlı bir gazete neşrine başladığı gözlemlenmektedir.[157] Bu gazete, diğer iki gazeteden çok daha fazla şantaj amacını taşımaktaydı.[158] Nitekim, bu şekliyle onun **İttihad ve Terakki**'ye yakın kaynaklar tarafından ağır suçlamalara maruz bırakıldığını görüyoruz.[159] Bu gazetenin bir diğer önemli özelliği sahibinin onu

---

(151) Bkz. Esad Bey'den-Mabeyn'e, 30 Teşrin-i evvel [18]93, Ziya Bey'den-Mabeyn'e 27 Teşrin-i sânî [18]94, *Paris ve Viyana Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2585/148/XVI.

(152) *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 82-18112. Bunda Fransızların da pek olumlu olmayan tutumunun da rol oynadığı anlaşılıyor. Bkz. Emin Arslan'ın 19 Ocak 1895 tarihiyle, İngiliz yöneticilerine yazdığı yazı. (no.491), *P.RO/F.O*, 78/4646.

(153) H[abib] Antony Salmoné, *The Fall and Resurrection...*, s. 250.

(154) Hilâl'in çıkışı için bkz. Hariciye Nazırından-Esad Paşa'ya, 193/25 Teşrin-i evvel 309 tarihli yazı, *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.176. Ganem'in daha evvel de *El-Bassir* adında bir dergi çıkarttığı anlaşılıyor. Bkz. *Procès Contre Le Mechveret et La Jeune Turquie*, Libraire Marescq, (Paris:1897), s. 80.

(155) Halil Ganem, «Hatt-ı Hareketimiz,» *Hilâl, no.?*, [Kânûn-i evvel? 1893], s. [2]

(156) *BBA-İrade-Hususî*, Rebiy'ülâhîr 1311/no.98-1105, *BBA-Yıldız Perâkende*, 5 L 1311/no. 1313, *BBA-İrade-Hususî*, Cemaziy'ülâhîr 1311/no.4. Hilâl'in kapatılması da daha sonra pazarlık konusu olmuştur. Bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 3 Ca 1311/no.1536, 7 N 1311/no.3143, 16 L 1311/no.3606, 3 Za 1311/no.3890, 25 Ca 1311/no.1879. Yönetimin gazeteyi kapattırmak için yaptığı soruşturmalar konusunda bkz. Esad Paşa'ya, 24 Nisan 1894 tarihli rapor, *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.176. İngiliz postasıyla dağıtımı için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, 1175, (11 Teşrin-i evvel 310)/37536.

(157) Kateb'in bu özelliği için bkz. «Note concernant M.A[lexis] Kateb,» [Paris], 30 Temmuz 1899, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. 3(1899-1901), ss. 140-141.

(158) Nabi Bey'in [Paris Sefareti Müsteşarı], 17 Mart 1899 tarihli mektubu. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.3(1899-1901), s. 25 Krş. Yukarıdaki not, s. 141.

(159) [El-Raca Gazetesi], *Hayâl*[2], no.6, 15 Eylül [18]95, ss.3-4. Krş. Şerif Mardin, *Jön Türklerin...*, s. 39.

Fransa'nın bölgedeki çıkarlarına hizmet eden bir organ haline getirecek olmasıydı.[160] Kendisinin bu hususu belirten çeşitli müracaatları sonucunda bu dergi[161] tamamen Fransız desteğinde bir organ haline geldi.[162]

1895 tarihinde bu üç şahıs ve çeşitli Arap muhaliflerin örgütlü bir hareket konusunda anlaşmaya vardıklarını görüyoruz. İlk olarak, başta Ganem olmak üzere yurt dışında ve Mısır'da yayınlanan Arap gazetelerinin editörleri Sultan'a saygılı, fakat onu basın özgürlüğünü tanımaya ve dolayısıyla rejimi değiştirmeye davet eden bir bildiri kaleme aldılar.[163] İçindeki hürmetkâr ifadeye rağmen, bildirinin yalnızca Arap editörler tarafından hazırlanmış olması üstü kapalı bir ayrılıkçı tavırı ortaya koymaktadır. Aynı şekilde gene bu ifade, bildirinin yönetim tarafından «hükümet-i seniye aleyhine bir takım neşriyat-ı muzirra ve bedhâhâne» olarak tanımlanmasını önleyememiştir.[164] Bu hareket, pek doğal olarak Sultan'ı ikna etme gibi bir gayretin değil de sözkonusu grubun yeni bir örgütlenme çabası içine girmiş olduğunun bir göstergesidir. Bir süre önce de gene bu grubun liderlerinden Emin Emir Arslan'ın, Şeyh Ebu Nadarra'nın desteğinde «Doğu'da Kadın» ünvanlı bir konferans verdiğini ve gerek sözkonusu Şeyh'in yardımının gerekse Arslan'ın konuşmasının Osmanlı yönetimini pek memnun etmediği görülüyor.[165] Bu sözkonusu çevrenin faaliyetini genişletme eğiliminde olduğunun diğer delillerinden birisiydi.

Nihayet, 1895 sonlarında bu grubun Halil Ganem'in önderliğinde Türk-Suriye komitesinin yayın organı **La Jeune Turquie-Türkiya-el-Fettat** adında bir dergiyi neşre başladıkları izleniyor.[166] Bu Arapça-Fransızca gazete de yöne-

(160) Alexis Kateb'den-Başbakan'a, Paris, 24 Ocak 1899 ve [Dışişleri Bakanı'na], 22 Ocak 1899. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie,* Vol.3(1899-1901), ss. 7-8.

(161) Alexis Kateb'den-Ticaret Bakanı'na, Paris, 30 Mayıs 1899 ve Paris, 31 Mayıs 1899 ve Dışişleri Bakanı'na, 31 Mayıs 1899 Paris, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie,* Vol.3(1899-1901), ss. 124-125, 127-128.

(162) Meclis Başkanı Paul Deschanel'den-Dışişleri Bakanı Delcassé'ye, Paris, 6 Haziran 1899 ve Ticaret Bakanı'ndan-Dışişleri Bakanı'na, Paris, 7 Haziran 1899 ve «Note pour la Direction Politique, 24 Temmuz 1899,» *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie,* Vol.3 (1899-1901), ss. 133, 135-136, 134, 139. Kateb'in amacını açık biçimde ortaya koyan broşürü de durumu kanıtlamaktadır. Bkz. [Alexis Kateb], *Oeuvre Patriotique De Propagation De La Foi Chrétienne Et De Pénétration Française en Syrie et dans tout l'Orient,* Imprimerie Charles Ronsin, (Paris:[1899]), *passim.*

(163) *Memorandum Présenté par la Presse Ottomane Libre A Sa Majeste Impériale le Sultan Abdul-Hamid II. Paris Büyükelçiliği Arşivi,* D.176. Metni aynen verilmiştir. Bkz. B. XI.

(164) *BBA-BEO/Hariciye Reft,* 183-5/39, 813 (16 Temmuz 311)/49511 ve *BBA-BEO/Hariciye Âmed,* 155, 3/11, 3202, (25 Eylül 311), *BBA-BEO/Hariciye Reft,* 183-5/39, 1192, (2 Teşrin-i evvel 311)/51886. Soruşturması için bkz. 1143, (13 Eylül 311) (Tezkere-i Hususiye:654)/51393.

(165) Ziya Paşa'dan-Said Paşa'ya, 8797/158, 14 Nisan 1895, Paris. *Paris Büyükelçiliği Arşivi,* D.176. Krş. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat,* 16 Za 1312/no.4320.

(166) Ziya Paşa'dan-Tevfik Paşa'ya, Şifre Telgraf, 9944/996, 18 Kanûn-i evvel 1895, *Paris Büyükelçiliği Arşivi,* D.176.

...min çeşitli kuşkular içine düşmesine ve önlemler almasına neden olmuş...[167] Ancak, bizim açımızdan en ilginç olay gazetenin editörü durumunda ...lan Halil Ganem'in, aynı dönemde neşre başlanan **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin ilk resmî merkez yayın organı **Meşveret**'in de bir Osmanlılık gösterisi şeklinde şekillenecek olan başyazar kadrosunda ikinci sırada gelen kimse olmasıdır.

Aynı şekilde daha önce Ganem tarafından çıkartılan **Hilâl** ve Arslan'ın neşrettiği **Keşf-ül-Nikab**'ı, Faris'in **Hürriyet**'i ile aynı kefeye koyarak onları «Türk» ve «Osmanlı» kamuoyunun sözcüsü olarak kabul etmediğini açıklayan[168] Ahmed Rıza Bey bu yeni organı farklı sözlerle övmektedir:

> «...*Paris'de bir tarafı Arabca diğer tarafı Fransızca neşr edilen Türkiya-el-Fettat gazetesinde Halil Ganem Efendi'nin İslâmiyete dair bir bendi var. Bu makale padişâha hulûs çakmak için menfaatperestânın bazı papaz gazetelerine ve kimsenin okumadığı âdi mecmualara derc etdikleri hezeyannâmelere benzemiyor...*»[169]

Cemiyetin, diğer lideri Murad Bey'in de başta Arslan ve Ganem olmak üzere gazetenin yayıncısı olan komiteyi Osmanlılık siyasetinin takipçileri olmaktan dolayı övdüğünü görüyoruz.[170] Ancak, burada açıklanması zor olan bir nokta vardır. O da Ahmed Rıza Bey'in evvelce eleştirdiği gazetelerin aslında bu yeni komitenin yayın organından daha az Osmanlılık yaptıklarını belirtmemeleridir. Ayrıca, Ganem bir tarafa bırakılırsa komitenin önde gelen diğer iki isminin fazlaca bu eğilimi taşıdıkları söylenemez. Üstelik, bu üç kişi de Suriye'deki Arap gruplar içindeki azınlıkların temsilcileri durumundaydılar. Arslan Dürzi, buna karşılık Kateb ve Ganem Katolik olduklarından son

---

(167) *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 94-3/43, 2662, (6 Kânûn-i evvel 311), *BBA-İrade-Hususî*, Receb 1313/no.69, *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 662-21/13, (6 Kânûn-i evvel 311)/53773 ve *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, 1496, (7 Kânûn-i evvel 311-Tezkere-i Hususiye:mükerrer:69)/53790.

(168) Ahmed Rıza, «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Avrupa Matbuatı,» *Meşveret*, no.20, s. 2.

(169) «Evrak-ı Havadis: Türkiya-el-Fettat,» *İlâve-i Mesveret*, no.7, 17 Ramazan 1313-1 Mart 108, s.3. Ermenilerin bu yayın organına karşı olumlu tutumlarının da Ahmed Rıza'yı etkilemediği anlaşılıyor. Bkz. «Miscellaneous News.» *Armenia*, *no.88*, 1 Şubat 1896. Belirtilmesi gereken husus bu olumlu davranışın tam desteklemeye dönüşmediğidir. Nitekim, Arslan *Keşf-ül Nikab'ı* yayınladığı zaman Abdülhamid II'ye yazdığı bir arizayı Minas Çeraz'a göndermiş ama onun grubu «Müslüman vatandaşlarına hürriyet mücadele'lerindeki Ermeni sempatisini göstermek için» sütunlarını bu yazıyı neşre açmakla birlikte bu beyannâmeyi imzalayamayacaklarını belirtmiştir. Bkz. «Vox Clamantis in Deserto,» *Armenia*, no.83, 1 Eylül 1895, ss. 2-3.

(170) «Teşekkür ve Memnuniyet,» *Mizan*, no.167, 12 Mart 1896-27 Ramazan 1313, s. 2424.

derece özel bir Arap hareketi ile karşı karşıya bulunduğumuzu belirtmek gerekir.

Bütün bu özelliklerine karşılık komite, **İttihad ve Terakki** ile bütünleşmeye muvaffak olmuştur. 1896 yılında, Kanun-i Esasî'nin yirminci yılı nedeniyle verilen bir «Jön Türk Ziyafeti»nde konuşan Emin Arslan, Jön Türk Partisi ünvanıyla kastedilen **İttihad ve Terakki** için «partimiz» sıfatını kullanmıştır.[171] Gene, dış basında Jön Türk Partisi'nin plânlarının **Türkiya-el-Fettat**'dan naklen ortaya konulduğunu ve Jön Türk Partisi içindeki Arapların liberal Türklerle örgütte «uyum» içinde hareket ettiklerinin belirtildiğini görüyoruz.[172] Nihayet 1897 başında; ki bu tarihte komite **İttihat ve Terakki** içinde erimişti; İngiltere Dışişleri Bakanına, Türkiye'de genel reformlar için çalışan partiler adına gönderilen bir müracaatta, dört **İttihat ve Terakki** lideri(Ahmed Rıza, Kaymakam Şefik Bey, Mizancı Murad Bey, Çürüksulu Ahmed Bey) dışında üç **Türk-Suriye Komitesi** liderinin (Emir Emin Arslan, Halil Ganem ve Londra'daki temsilcileri Habib Antony Salmoné) imzalarının bulunması bize bu eğilimi göstermektedir.[173]

Bu dönemde Jön Türkler ile Suriyelilerin birleşmekte oldukları yolundaki yazılarla, Osmanlı yönetimine de arzedilen bu gelişmenin[174] iki nedeninin olduğu belirtilebilir. Bunlardan birincisi; **Türk-Suriye Komitesi**'nin, herşeye

---

(171) «Banquet De La Jeune Turquie,» *Mechveret Supplément Français*, no.26, 1 Ocak 1897, s. 7. Aynı şekilde 'Türkiya-el-Fettat'da, yayınlanan ve Fransızların İstanbul Büyükelçisi Cambon'a hitaben yazılan bir mektubda, fırkamız tabiriyle (İttihad ve Terakki Cemiyeti) kastedilmekte ve *Mizan* gazetesi de herhangi bir eleştiri yapmaksızın durumu haber olarak okuyucularına sunmaktadır. Bkz. «Monsieur Cambon,» *Mizan*, no.178, 28 Mayıs 1896-15 Zilhicce 1313, ss. 2509-2510. Türk-Suriye komitesindeki rolünü gördüğümüz, Salmoné da, Jön Türk Partisi adına yaptığı açıklamalarda benzer bir tutum içindedir. Bkz. H[abib] Antony Salmoné, «Is the Sultan of Turkey the True Khaliph of Islam?,» *The Nineteenth Century*, Vol. XXXIX, no.227, Ocak 1896, ss. 178-179.

(172) «Young Turkey Party's Plans,» *The New York Times*, 3 Mayıs 1896, s. 17. Aynı yorum için krş. «Turks Criticize The Sultan, He Represents They Say a Crude and Mistake From the Islamism,» *The New York Times*, 27 Haziran 1896, s. 8.

(173) İlk sahifesi «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti» mührünü taşıyan, söz konusu imzaların üzerinde ise «Pour les Partis Réformes Générales en Turquie» ifadesi bulunan, İngiliz Dışişleri Bakanı'na yazılan, Paris 26 Ocak 1897 tarihli yazı, *PRO/F.O.* 78/4840. İlginç olan bir husus, Faris'in tüm çabalarına rağmen bu hareketlere katılamayışıdır. Faris, bu komiteye yanaşmak için onun liderlerinin gazetelerini övmüş (bkz. «Paris'de Arabî Bir Gazete,» *Hürriyet*², no.8, 24 Ramazan 1312, s. 8) ve yayın takvimini *Meşveret* ve *Türkiya-el-Fettat*'a göre ayarlamış ancak bu çabalarının karşılığını bulamamıştır. (Sözkonusu ayarlama için bkz. «[İhtar],» *Hürriyet*², no.41, 1 Ocak 1896-17 Receb 1313, s. 1).

(174) Paris Sefareti Tahriratı Tercümesi, *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 15(5/12, 1143 (21 Mayıs 1312).

(175) «Suriye-el-Fettat,» *Enîn-i Mazlûm*, Aded.6, 15 Mayıs 1899-3 Muharrem 1316, s. 48.

rağmen tamamen bağımsız bir Suriye Cumhuriyeti kurmayı düşleyen ve bu eğilimleri ile Jön Türklere yakın Suriyelilerin dahi tepkilerine yol açan[175] yurt dışındaki **Genç Suriye** hareketine[176] göre; Ahmed Rıza Bey'in plânladığı Osmanlılık fikri ile bu görüşler arasındaki orta noktayı oluşturmasıydı. İkinci neden ise **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin kendisine gelişme sahası olarak bu dönemde sanıldığının tersine Balkanları değil de bu bölgeyi seçmiş olmasıydı. İleride göreceğimiz gibi, bu kimselerin gerçekleştirmeye çalıştıkları ilk askerî darbe projesi de burada ortaya çıkartılacaktır.

Sözkonusu koşullar altında özellikle 1897 den itibaren komitenin, **İttihad ve Terakki Cemiyeti** içinde erimesi gözlenmektedir. Ganem öldüğü 1903 tarihine kadar, Cemiyet içindeki rolünü korumuş ve tüm krizlerde Ahmed Rıza Bey'in en önemli destekçisi olmuştur.[177] Kuşkusuz, Ganem 1906 daki organizasyon değişikliğini yaşasaydı yeni eğilimlerle uyuşması bir hayli zor olurdu ama kendisinin ölümüne kadar yazdığı yazılar incelenirse bunlar içinde Arap ayrılıkçılığı konusunun hiç işlenmediği, bu makalelerin büyük çapta İmparatorluğun genel sorunlarına hasredildiği görülür.

Salmoné'un siyasal faaliyetten nasıl çekildiğini, Kateb'in ise nasıl Fransız ajanı haline geldiğini gördük. Geriye kalan tek önemli üye Emin Arslan ise uzun süredir yöneticilerle muhalefeti bırakma karşılığı pazarlıklar yapıyordu. Kendisini, muhalefetten çekerek para karşılığı yurda döndürme çabaları sonuç vermeyince,[178] yönetim onu bir sefarette görevlendirme kararı aldı.[179] Bunun üzerine Brüksel Başşehbenderliği'ne getirilen Arslan, yönetim tarafından «hasmâne» sayılan yayın faaliyetini de sürdürdü.[180] Ancak, kendisini

---

(176) Bu kimselerin faaliyetleri için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 159-5/15, (20 Haziran 315)/no.1249/1078. Yönetimin büyük korkusu özellikle bu kimseler ile Türk-Suriye komitesi ve diğer Suriyeliler arasında bir ittifakın gerçekleşmesi alanında olmuştur. *Mısır Hidiviyet-i Celilesinin Muharrerat Defteri*, (71)-1032-68/4, Evrak: 669/726, Sıra: 55/339, Suriye Vilâyetine Şifre, (22 Nisan 310).

(177) «Halil Ganem.» *Şûra-yi Ümmet*, no.34, 9 Ağustos 1903-15 Cemaziy'ülevvel 1321, ss. 1-2. Ganem hakkında, kuşkusuz Ahmed Rıza'nın yaptırdığı yorum şöyledir: «...Paris'de müteşekkil Osmanlı kongresinde birkaç Türkün, Avrupanın müdahelesini taleb etmek fikrinde bulunmalarından pek müteneffir ve müteessir olmuşdu...». Kendisinin örgüt içi muhalifleri de ondaki Osmanlıcı eğilimi övmüşlerdir. Bkz. «Teessüf ve Ta'ziye,» *Osmanlı*, no. 121, Eylül 1903-9 Cemaziy'ülâhir 1321, s. 1. 1897'de Cemiyet içinde meydana gelen krizde komite içinde erimekte olan Türk-Suriye Cemiyeti Ahmed Rıza yanlısı bir tavrı ortaya koymuştur. Bkz. «nous recovous de nos amis du comité Turco-Syrien des réformes...,» *Mechveret Supplément Français*, no 40, 1 Ağustos 1897, ss. 5-6.

(178) *BBA-İrade-Hususî*, Şa'ban 1314/no.53-636, *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1156, (2 Teşrin-i evvel 312)/63857, 1621, (16 Kanûn-i evvel 312)/67608, 6, (2 Mart 1313)/68825.

(179) *BBA-İrade-Hususî*, Cemaziy'ülevvel 1315/no.84-545, *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1155, (7 Teşrin-i evvel 313-Tezkere-i Hususiye: 545)/76875.

(180) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 18 S 1318/no.250.

ne bir aktif organizatör olarak görebiliyoruz, ne de **Türk-Suriye Komitesi**'nin sesini duyabiliyoruz. Bu grupların artık yeniden Faris'in etrafında fazla etkin olmayan bir biçimde toplandıklarını görüyoruz; ki, onların da **İttihad ve Terakki** ile olan ilişkileri; 1907 Kongresine kadar; bir önemsenmeme düzeyini aşamamıştır.

ÜLEMANIN VE TARİKATLARIN MUHALEFET HAREKETLERİNDEKİ ROLÜ VE İTTİHAD VE TERAKKİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ :

1876 Meşrutiyetinin tesisi, hattâ ondan daha önceki bir kısım muhalefet hareketleri gözönüne alındığında, bunlarda ûlemanın oldukça önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Özellikle toplumda meşruiyetin kaynağının geniş bir kitle tarafından din olarak kabûlü, ûlemanın bu açıdan oynadığı rolün önemini çok ehemmiyetli bir hale getiriyordu. İncelediğimiz dönemde ise ûlema ile aydınlar arasında muhalefet konusunda olan ilişkilerin iki açıdan önemli boyutlara ulaştığını görüyoruz. İlk olarak, yeni aydın tipimiz; büyük çoğunluğu ile dini toplumsal gelişmenin önünde bir engel olarak kabûl ettiği için; ûlemaya artık tam uyuşabileceği bir müttefik nazarıyla bakmıyordu. İkinci olarak ise siyasal rejimin meşruiyetini dinî açıklamalara bağlaması, onun meşruiyetini çürütmek için muhalefetin kendilerini bu alanda ûlemanın zorunlu desteğini almaya götürüyordu. İşte Jön Türklerin; kendilerini «milletin vasisi, bi-hakkın emini»[181] olarak tanımlayan ve «mülûk üzerinde hakk-ı nezaretleri»[182] olduğunu savunan bu grupla, oldukça ilginç ilişkiler kurduğunu görüyoruz.

Ûlemanın çeşitli muhalefet hareketleri içinde belirttiğimiz önemde bir rol oynaması; doğal olarak; yönetimin onların üzerinde sıkı bir gözetimi tesis etmesine neden olmuştu. Sultan'ın danışmanlarının genellikle bu kesimden olması muhaliflerin eleştirdiği konulardan birisiydi;[183] ama, hareketleri sık sık kuşkulara neden olan bu kesim kendilerinin acı bir hatıra olarak hatırladıkları[184] sürgünlere gönderiliyorlardı. Jön Türk eylemleri ve bunlar içinde sonradan ortaya çıkacak **İttihad ve Terakki Cemiyeti** faaliyetleri başladığı zaman, ûlema da ilk önce kendi başına, daha sonra ise çeşitli örgütlerle ve nihayet İttihatçılarla beraber bu ilişkilere katılmıştır.

Belirtmemiz gereken önemli bir nokta, ûlemanın çok geniş ve kapsayıcı bir kavram olduğudur. Yukarıda da söylediğimiz gibi, siyasal eğilim bakımından yönetim destekçisi veya muhalif olabilen bu grup son derece değişik eğilimleri içinde barındırmaktadır. Ortodoks İslâm temsilcilerinin bu alanda gös-

(181) Şeyh Ali Efendizâde Hoca Muhiddin, «Maksad-Meslek,» *Kanun-i Esasî*, no.1, 21 Kânûn-i evvel 1896-16 Receb 1314, s. 3.

(182) Şeyh Alizâde Fatih Mezunlarından Hoca Muhiddin, «28 Cemaziy'ülâhîr Sene 1314 Tarihinde Zât-ı Şâhâneye Takdim Kılınan Ariza Suretidir,» *Kanun-i Esasî*, no.1, s. 3.[Ka]d[r]i Nasıh, «El-ûlema-Veraset'ül-enbiya,» *Kanûn-i Esasî*, no.17, 19 Nisan 1897-17 Zilkade 1314, ss. 3-5.

(183) H[abib] Antony Salmoné, *The Fall and Resurrection...*, ss. 71 v.d.

(184) Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye, «Asker Evlâdlarımıza Hitabımız,» *Beyan-ül-Hak*, Aded. 29, 6 Nisan 1325-28 Rebiy'ülevvel 1327, s. 670.

terdiği bölünmüşlük bir yana, zaten birbirine muhalif çok sayıda grubu kapsayan halkislâmı temsilcileri arasında da farklı eğilimler gözlenebilmektedir. Kuşkusuz, yönetimin çevrede etkinliğini sürdürebilmek için halkislâmı temsilcilerinden geniş olarak yararlanmaya çalışması bu durumu daha da karmaşık hale getirmektedir.

Jön Türklerin sık sık ortodoks İslâm ûlemasından aldıkları fetvalar ile Sultan'ın yönetimden alınmasının caiz olduğunu iddia ettiklerini ileride göreceğiz. Bu zaman zaman yönetimin meşruiyetinin İslâmî açıdan yitirilmiş olduğunu açıklamak için fetva kitaplarının derlenmesi şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir [185] **İttihad ve Terakki** 1895 öncesi örgütünü talebe topluluğu halinden kurtarmak için çeşitli toplum kesimleriyle ilişki kurma kararı aldığında ilk olarak bu gruba yönelme ihtiyacını duymuştur. Örgütlenme görevini üstlenen İshak Sükûti ve Hüseyinzâde Ali Beylerin; bu nedenle; önde gelen bir temsilci olan Ubeydullah Efendi ile temasa geçtiklerini ve onlardan destek vaadi aldıklarını biliyoruz.[186] Ancak, bu vaad ve olumlu ilişkilere rağmen 1897 başlarına kadar ûlemanın aynı zamanda kendi faaliyetini sürdürdüğünü, bu tarihten itibaren geniş olarak cemiyete katıldığı gözden kaçırılmamalıdır.

Henüz **Meşveret** yayına başlamadan Antalya'da bu kimselerin teşviki ile komiteler kurulmaya başlandığı yolunda bir belgeye rastlıyoruz.

> «*Antalya'da bir kısım erbab-ı müfsidinin eser-i tahrik ve teşviki olarak bazı hocaların hükûmet-i seniye aleyhinde itaatsızlığa cür'etle komiteler teşkil etmekde oldukları Antalya'dan bildirilmiş olub orada maazallah-ı teâlâ bir uygunsuzluk zuhura gelecek olursa İngiliz gemilerinin oralara gelmeleri mülâhazadan...*»[187]

Bu bilgileri, daha sonra **İttihad ve Terakki** Mısır şubesini bir süre kontrolü altında tutacak olan fakat 1897 yılına kadar bu cemiyet ile olan ilişkisini açıklamıyarak kendilerinin ayrı bir **Cemiyet-i İlmiye** kurmuş olduklarını belirtecek Hoca Muhiddin Efendi'nin hatırâtındaki anlatımıyla birleştirdiğimiz zaman işin altında hangi grubun yatmakta olduğu konusundaki kuşku perdesi ortadan kalkmaktadır :

---

(185) [Abdullah Cevdet-Hoca Şâkir], *Ulema-yı İslâm Enârallahu Berahinihum Tarafından Verilen Feteva-yı Şerîfe*, Meşveret Matbaası, (Cenevre:1314), *passim*.

(186) Hüseyin Zade Ali, «İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu: Ubeydullah Efendinin Oynadığı Roller,» *Tan*, 4-5 Mart 1938. Krş. T. Nadir[Haydar Rıfat], *Beyn-el-milel İhtilâl Fırkaları*, ss. 70-71: «...Cemiyetin tarih-i teşekkülünden bir buçuk sene sonra cemiyete mekteb-i tıbbiye talebesi haricinden mer'î-ül-hâtır zevâtdan iltihak edenler bulundu. Bahusus bu zevat-ı muhtereme meyanında başta İzmirli Hocazâde muallim-i hakîm Ubeydullah Bey Efendi var idi ki, bu büyük adamın vücûdu bir hüccet-i selâmet, berat-ı fazîlet ve muvaffakiyet demek idi....»

(187) *BBA-İrade-Hususî*, Şevval 1312/no.38-73.

«...O sırada bu abd-i ahrar da memurininden olduğum Antalya'dan Rodos şu'besi vasıtasıyla celb etdirdiğimiz evrak-ı hamiyetle Konya merkezine kadar bütün vilâyeti başdan başa dolduruyorduk. Hattâ, burada ikamete me'mur Sultan Abdülaziz'in başmabeyncisi Hafız Mehmed Bey ve Hüseyin Avni Paşa merhumun kayınbiraderi Liva Hasan Paşa'yı da bu ittihada teşrih etdirmişdik...»[188]

Aynı tarihlerde «Abdülhamid'in halife-i gasıb olduğu» ve ona halife demenin «küfr ile müsavî» olduğunu belirten ilm-ihallerin İstanbul'da geniş biçimde dağıtıldığını ve **İttihad ve Terakki** yayın organının bu gelişmeyi ikinci elden naklettiğini görüyoruz.[189] Bu şüphesiz, açıkça ortaya çıkmayan sözkonusu grubun bir hareketiydi ve aynı kimselerin bilhassa **Mizan** ile olan yoğun muhaberatı,[190] protestolarını bu dergi[191] ile **Meşveret**'e[192] göndermelerinin yanında belirli bir süre bağımsız hareket ettikleri anlaşılıyor.

Nitekim, aynı tarihlerde talebe-i ulûmun yalnız başına nümayiş yapacakları yolundaki haberlerin Avrupa basınında yer almasının yönetimi telâşlandırdığını görüyoruz.[193] Gene, sözkonusu birleşme tarihine çok yakın bir dönemde İngiliz elçisinin önde gelen bir molla ile yaptığı görüşmede, mollanın görüşlerini özetlerken:

«...Ülkedeki umumî vaziyetin ıslah edilmesinin tek yolu Saray çetesinin ortadan kaldırılması ve ülkede hükûmet (etme) görevinin; güvenilir, sorumluluk taşıyan vekillere tevdi edilmesidir. Molla, Midhat Paşa anayasasının gündeme gelmesine pek taraftar değil. Parlâmentonun halkın bünyesine uygun olmadığını düşünmekte; ancak başlangıçta bazı suistimallerin doğmasına yol açsa da parlâmenter ya-

---

(188) Hoca Muhiddin, *Hürriyet Mücadeleleri Yahud Firak ve Menfa Hatıraları*. Selânik Matbaası, (Dersaadet:1326), s. 2.

(189) «İhtar,» *Mizan*, no.175, 7 Mayıs 1896-24 Zilkade 1313, s.2488.

(190) Eddaî Tâlib-i Selâmet Bir Mümin, «Mekke-i Mükerreme, 3 Şevval,» *Mizan*, no.170, 2 İbrail 1896-19 Şevval 1313, s. 2446.

(191) Medresenişînlerden Fakir Bir Sohta, «Dersaadet 21 Mart: Bu Ne Hilâfetdir Yârab,» *Mizan*, no.172, 16 Nisan 1896-3 Zilkade 1313, s. 2463.

(192) Tarik-i İlmiyeden Hayreddin, «Hakk-ı Saltanat,» *Meşveret*, no.23, 23 Teşrin-i sânî 1896-27 Cemaziy'ülâhîr 1314, ss.1-2. Krş. «Eâzım-ı Ülemadan Bir Zatın Mizan Kardeşimize Gönderdiği Mufassal Mektubu Fevkâlâde Ehemmiyetli Olduğundan Bazı Fıkraları Bervech-i Âti Dercedildi,» *İlâve-i Meşveret*, no.8, 15 Mart 108-1 Şevval 1313, s. 1.

(193) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 156-5/12, 3176, (15 Teşrin-i evvel 1312) (Berlin Sefareti tahriratı tercümesi:325). Daha evvelce ûlema tarafından bağımsız olarak gerçekleştirildiğinin, *El-rey'ül Alâm* (Mısır) gazetesinin 12 Şevval 312 tarih ve 31 numaralı nüshasında ileri sürülmesi için bkz. *BBA-BEO/Mısır Hidiviyet-i Celilesinin Muharrerat Defteri*, (71)-1032-68/4, Evrak: 892/2505, Sıra: 140, (13 Eylül 1310), Mısır Fevkâlâde Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hazretleri'ne.

şamın halen sürüp gitmekte olan tiranlıktan çok daha iyi olacağını ileri sürmektedir...»[194]

şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Aynı molla, İngiliz büyükelçisine hükûmetin Antalya'da şüphelendiğini gördüğümüz İngiliz müdahalesini 1895 de İstanbul'da beklediklerini ve bunun gerçekleşmemesinden dolayı üzüldüklerini belirtmişti.

Bu çevrelerle bağlantılı olan fakat Hoca Muhiddin'in gazetesiyle temas kurmadıklarına bakılırsa İttihatçılar ile ilişkisi çok zayıf olan **Dersaadet İslâm Komitesi** adındaki bir kuruluşun benzer temalarla Londra'da bir açık mektup hazırlatarak bunu dağıttığını görüyoruz.[195] Muhalif basın tarafından yayınlanan mektup,[196] bu gruba atfedilecek en organize hareketi oluşturmaktadır.

Hoca Muhiddin'in faaliyetlerine baktığımızda ise, kendisinin muhalefete açık olarak geçmesinden itibaren, Ahmed Rıza Bey ile teması başlattığını görüyoruz :

«...[Paris'de] kırk gün Ahmed Rıza Bey ve efrad-ı cemiyetle bilmüşâvere bera-yı neşr Mısır'a giderek milletin hissiyât-ı dindarânesini bu yolla tahrik maksadıyla ve ûlemâ-yı İslâm vekâleti ünvanıyla meclis-i meb'usanın diyaneten dahi lüzûm-i küşâdından bâhis edille-i şer'iye ve hakîmeyi cami' padişâh-ı zamana hitaben bir risâle kaleme alarak takdim etmiş ve Gazi Muhtar Paşa ile bu maksadı görüşdükden sonra Kanun-i Esasî ceridesini neşre başlamışdım...»[197]

Bütün bu yakınlaşmaya, cemiyet üyesi olmaktan iftihar ettiğini açıklayan

---

(194) Sir Philip Currie'den-Dışişleri Bakanı'na, Therapia, 26 Ağustos 1897/no. 517-572 tarih ve numaralı yazının zeyli olan memorandum, (Görüşme, 19 Ocak 1897 tarihlidir.). *PRO/F.O.* 78/4806. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XII.

(195) *BBA-BEO/Telgraf ve Posta Nezareti Gelen*, 579-17/4, 54, (19 Ağustos 312). Nitekim Jön Türklere yakın bir yazar, Faris'in bu grup ile bağlantısının bulunduğuna işaret ediyor. Bkz.Karl Blind, «Young Turkey,» *Fortnightly Review*, V.LX(NS), (Aralık 1896), s 836.

(196) «Vatanperverân-ı İslâmiye Cemiyeti ve Lord Salisbury: Açık Mektub,» *Hürriyet*[2], no.56, 15 Ağustos 1896-4 Rebiy'ülevvel 1314, ss. 1-3: «...Bugün ahvâl o kerteye vardı ki ahali müdahalât-ı ecnebiyeye karşu kendilerinde mevcud olan hissiyât-ı milliyeyi artık berteraf edüb padişâhın âmâl-i müdhişesini tevkif içün İngiltere'nin müdahale-i ma'nevîyesini arzu etmeğe başlıyorlar...». Fransızca esas metninin özeti için bkz. «Le Sultan jugé par les Turcs,» *L'Arménie*, no.95, 1 Eylül 1896, ss. 3-4. Uyandırdığı telâş için bkz. «Lord Salisbury'e Mektub-u Alenî,» *Hürriyet*[2], no.57, 1 Eylül 1896-22 Rebiy'ülevvel 1314, s. 2. *Hürriyet*'deki metinden bir derleme verilmiştir. Bkz. B. XIII.

(197) Hoca Muhiddin, *Hürriyet Mücadeleleri...*, s. 3.

ilmiye mensuplarının gazete sütunlarında görünmeye başlamasına[198], üzerinde **Meşveret** yakalanan talebe-i ulûm temsilcilerinin sık rastlanan bir durum haline gelmesine,[199] bir medrese dersiâmının **İttihad ve Terakki** irtibat görevlisi haline gelmesine[200] bunun yanısıra Murad Bey başta olmak üzere Mısır ûlemasına dahi çağrılar düzenlenmesine rağmen,[201] Muhiddin Efendi'nin gazeteyi ûlemanın ayrı bir organı olarak yayınlamak fikrinde ısrar ettiğini görüyoruz. Kendisine gönderilen bir mektuptan, bu eğilimin çevrede de olumlu olarak karşılandığı anlaşılıyor :

> «...*Nâm-ı âlilerini işitmek ve ceridelerinde yazdıkları hakayıkı mütalâa etmekle müftehir ve himmetleriyle bir tarik-i selâmete ereceğimize ümidvâr olduğumuz (Genc Türkler) Cemiyetini ta'kiben bir de (cemiyet-i ûlema) te'sis etmiş olduğunuzun saadet-i bedîdine nail olduk...*»[202]

Gene diğer bir muhalefet gazetesi bu gelişmeyi ûlemanın rehberlik görevini üstlenmesi olarak algılamaktadır:

> «...*ûlemamızın hamiyetlileri vicdanlarını şer'an mükellef oldukları rehberlik vazifesinin ifa zamanı geldiğini görerek (Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye) nâmı altında bir cemiyet teşkîl ve tercüman-ı efkâr-*

---

(198) Müntesibin-i İlmiyeden Biri, «Efradından Bulunmağla Müftehir Olduğum (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin) Mısır Şu'besi Tarafından Neşrolunan (Ûlemayı Din-i İslâma Da'vet-i Şer'iye) Nâm Risâle-i Mergubeye Zeyl İttihaz Edilmek Üzere Meşveret Gazetesine,» *Meşveret*, no.21, 23 Teşrin-i evvel 1896-22 Cemaziy'ülevvel 1314, s. 4.

(199) *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 82/18423.

(200) Bkz. *Edirne Vilâyetiyle Muhaberat Kaydına Mahsusdur*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-32-IV/139/XVIII:

Edirne Vali Vekâletinden

Fatih civarında Koravanla Medresesinde dersiâmdan Hacı Ali Rıza Vasfi Efendi'nin, Şumnu'da on ikiler nâmıyla Yeni Osmanlı İttihad Komitesi'nin merci'i olduğu bu kerre elde edilen varakadan anlaşılmış olmağla mezkûr varaka ile hamilinin isticvabnâmesi ve Hareket nâmındaki matbu' hezeyannâmenin nüshası birlikde takdim kılınmış olmağla olbabda.

16 Kânûn-i sânî 312.

Müşir Arif

(201) «Mekâtib.» *Mizan*, no.171, 9 Nisan 1896-26 Şevval 1313, s. 2454. Bu kimselerin, daha yakın buldukları Faris kanalıyla yaptıkları bir protesto için bkz. «Ûlema ve Meşayih-i İslâmiyenin İhtaratı.» *Hürriyet*², no.78, 15 Temmuz 1897-15 Safer 1315, s. 2. Kurulmaya çalışılan bu ilişkinin yönetimde uyandırdığı derin kuşku için bkz. Şerif [Paşa]'dan-Mabeyne, 139/17 Haziran [18]99, *Tahran, Petersburg, Stokholm Sefaret-i Seniyeleriyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-44/139/XVIII.

(202) «İstanbul'dan,» *Kanun-i Esasî*, no.4, 11 Kânûn-i sânî 1897-8 Şa'ban 1314, s. 7.

ları olmak üzere bir gazete neşri zımnında içlerinden Şeyh Alizâde Hoca Muhiddin Efendi Hazretlerini tevkîl eylemişlerdir.»[203]

Nitekim, Muhiddin Efendi'nin yönetiminde bulunduğu zaman gazetenin cemiyetlerinin amacı ile **İttihad ve Terakki** Cemiyetinin amacı uyuştuğu için onun mensuplarından gelen yazıları neşrettiğini izliyoruz.[204] Aynı tarihlerde, Mısır'a gelen ve İttihatçılar ile daha doğrudan bir ilişkinin sahibi olan Hoca Kadri'nin de[205] gelişiyle[206] bu bağlantının yavaş yavaş **İttihad ve Terakki** Cemiyeti içinde erime şekline dönüştüğünü görüyoruz. Ancak, burada mutlaka belirtmemiz gereken bir nokta, bu erimenin gerçekleştiği dönemde **İttihad ve Terakki** Cemiyeti'nin merkezini oldukça geleneksel fikirlere sahip bir kadronun elinde tutması ve Ahmed Rıza Bey ile bu kimseler arasında önemli fikir ayrılıklarının bulunmasıdır. Böyle bir ortamda ise; kuşkusuz; ûlemanın örgüt içinde erimesi çok daha kolay olmuştur. Bir süre sonra da; Hoca Muhiddin gazetenin idaresini doğrudan **İttihad ve Terakki** yayını olarak onu neşredecek bir heyete bıraktı ve bu şekilde belirttiğimiz birlik gerçekleşmiş oldu.[207]

Bu şekilde zaten muhafazakâr eğilimleri ağır basan ve yaptığı en önemli iş ûlemayı isyana ve saflarına davet etmek olan[208] **İttihad ve Terakki Cemiyeti** Mısır Şubesi, bu eğilimin ağır bastığı bir kol haline geldi. Ancak, firarların artması ve Saray ile yürütülen pazarlıklar sonucunda cemiyetin kadrosunun bu dönemde hızla şekilde değişmesi ile, İttihatçıların burada gene dinî temaları işleyen dergiler çıkartacaklarını; ancak bunun, tamamıyle halktan gelebilecek tepkileri önleme amacına yönelik olduğunu göreceğiz. Bunun dışında 1900-1903 arasında ûlema desteğini daha ciddî olarak yorumladığı **Osmanlı** gazetesini elinde bulunduran kadroya yöneltecektir. Buna karşılık fiilen hareketi sürükleyen **Terakki ve İttihad** örgütü nazarında ûlemanın önemli bir güç olarak görülmeyişi 1895 öncesinde büyük çağrılarla ve meşruiyet sağlayıcısı olarak harekete katılan bu grubun, 1908'de yalnızca gerçekleşmiş bulunan bir eylemin destekçileri durumuna düşmesine neden olmuştur.

Buraya kadar, ortodoks ûlemanın, Jön Türkler ile olan ilişkileri üzerinde durmaya çalıştık. Tespit edebildiğimiz önemli noktalardan birisi muhale-

(203) «Tebşir:Kanun-i Esasî,» *Hakikat*, no.8, 15 Kânûn-i sânî 1897-3 Kânûn-i sânî 1312, s. 3.

(204) «İttihad ve Terakki Cemiyetinin Mesleği Cemiyetimizin Mesleğine Tevafuk Edegeldiğinden Efradından 'F.Ş' İmzasıyla Aldığımız Varakayı Aynen Dercediyoruz,» *Kanun-i Esasî*, no.1, 21 Kânûn-i evvel 1896-16 Receb 1314, ss. 5-6.

(205) Jön Türk hareketine katılışı ve kısa biyografisi için bkz. *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Türkei:198/die Jungtürken*, 733/3, rapor:A. 334, 7.i. 1902 (pr. 7 Ocak 1902).

(206) Hoca Muhiddin, *Hürriyet Mücadeleleri...*, s. 3.

(207) Hoca Muhiddin. *Hürriyet Mücadeleleri...*, s. 5.

(208) Bkz. Füzelâ-yı Müderrisinden Bir Zât, *Ülema-yı Din-i İslâma Da'vet-i Şer'iye*, [Mısır], 1314, özellikle, ss.12-16. Dağıtımı için bkz. *BBA-Yıldız Mütenevvî(Günlük)Marûzat*, 15 Ra 1314/no.2222-248.

fete zaten yakın olan bu kimselerin[209] çeşitli Jön Türk ve nihayet **İttihad ve Terakki** örgütü ile ilişkiler kurdukları ve en sonunda bu müessese içinde eridikleri oldu. Bunun yanısıra en az bunun kadar önemli olan diğer bir ilişki çeşitli tarikatların bu örgütler ile olan ilişkileridir. Abdülhamid II nin tarikat liderleri üzerinde etkili olmaya çalıştığı konusu üzerinde çok durulmuştur. Ancak, burada bir genellemeye gitmeye; incelediğimiz konunun tabiatı açısından; imkân bulunmamaktadır. Çünkü, tarikatlar; özellikle dönemin toplumsal yapısı gözönüne getirildiğinde; çok önemli toplumsal rolleri oynamaktaydılar ve birçoğu arasında çeşitli konular üzerinde derin ayrılıklar vardır.

Yapabileceğimiz tek sınıflama; 1826 sonrasında iktidar ile çok yakın ilişkilere giren tarikatlar ile bu tarihte cezalandırılan tarikatların ve onlar ile birlikte etkileri sınırlı olmakla beraber yönetim ile olumlu ilişkilere giremeyenlerin bu konudaki tercihleri alanında olabilir.

1894 tarihinden itibaren çeşitli tarikatlar ile ilişkiler kurmaya çalışan **İttihad ve Terakki** örgütü, bu açıdan zaten siyasal sistem tarafından muhalefete itilmiş tarikatlara yönelmiştir. Bunun tespit edilebilen nadir istisnalarından birisinin Köstence'de Jön Türklere katıldığı ileri sürülen Nakşibendi Şeyhi Şevki Efendi'nin olduğu belirtilebilir.[210] Bunun dışında, siyasal sistemde merkezî bir etkiye sahip olan bu tarikatın Jön Türkler ile ilişkilerinin olumlu olmadığı anlaşılıyor.

Siyasal rejime muhalif tarikatlara baktığımızda, bunların başında 1826 da büyük bir darbe yiyerek, muhalefet hareketleri ile yakın temasa geçmiş bulunan Bektaşiler'i görürüz. Bu tarikat ile Jön Türklerin ilişkilerinin, hareketin başlarından 1908 e kadar gayet sıkı bir biçimde gerçekleştiği görülmektedir.[211] Bazı araştırmacılar, Bektaşilerin fazla ortodoks olmayan tutumlarının liberal Jön Türklerle ilişki kurmalarını kolaylaştırdığını ve bu tarikat üyelerinin; evvelce anlattığımız gibi Jön Türk olarak yorumlanan; mason teşkilâtıyla da ilişkileri olduğunu, hattâ mason teşkilâtında çalıştıklarını ileri sürmüşlerdir.[212] Bizzat Jön Türklerin, 1908 hareketi sonrasında önde gelen liderleriyle birlikte bu ilişkinin gerçekleştirildiği yer olarak ileri sürülen[213] Rumeli

(209) Bu kimselerin pek çoğunun «ahvâl-i gayr-ı marziye» gerekçesiyle sürgünde bulunmaları bu durumu teyit etmektedir. Örnek olarak bkz. *BBA-Tezakir-i Samiye Dosyaları*, 400(Cemaziy'ülâhîr 1313), no.1451, 27 Teşrin-i sânî 311-22 Cemaziy'ülâhîr 1313.

(210) Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, TKAE Enstitüsü, (Ankara:1966), s. 143.

(211) Ernest Ramsaur, «The Bektashi Dervishes and The Young Turks,» *The Moslem World*, V.XXXII, no.1, (Ocak, 1942), ss. 7-14.

(212) W.S.Monroe, *Turkey and The Turks: An Account of the Lands, the Peoples and the Institutions of the Ottoman Empire*, G. Belland Sons, (London: 1908), s. 281. Buradaki bilgilerle krş. Richard Davey, *The Sultan and His Subjects*, Vol.I, Chapman and Hall. Co, (London:1897), ss. 96-97.

Hisarı'ndaki tekkede kutlama fotoğrafları aldırmaları bize tam olarak nüfûz edilmesi çok zor olan; bu ilişkinin varlığını göstermektedir.[214]

Aynı ilişkiyi özellikle daha sonraki dönemde ve Balkanlardaki örgütlenme sırasında Melâmiler ile İttihatçılar arasında görmemiz mümkün olacaktır. İngiliz elçiliğinin; istihbarat faaliyetini de yürüttüğü anlaşılan; tercümanı Ryan, Sadık Bey ile kendisi **Hürriyet ve İtilâf** lideri iken yaptığı temaslarda, onun kendisine Makedonya'daki ordu mensupları arasında bu tarikata taraftar olanların sayısının fazlalığından ve bu tarikatın Meşrutiyet hareketi içinde önemli bir rol oynadığından bahsettiğini anlatıyor.[215] Gene, Selânik'deki **Osmanlı Hürriyet Cemiyeti**'nin ilk ve önde gelen kurucularından olan Bursalı Tahir Bey'in de bu tarikatın mümtaz simalarından birisi olması; Bektaşilik gibi yakın bir dönemde değil, çok daha eski dönemlerden itibaren muhalif bir özellik taşıyan bu grup ile de İttihatçıların önemli ilişkilerinin bulunduğunu bize gösteriyor.[216]

Benzer bir ilişki, Mevlevîler ile İttihatçılar arasında da tespit edilebilmektedir. Kuşkusuz veliaht Reşad Efendi'nin de bu tarikata olan yakınlığı sözkonusu ilişkiyi daha anlamlı bir hale getirebilmektedir. İttihatçı faaliyetinin yoğun bulunduğu bir dönemde, ileri gelen Jön Türklerin yazı yazdıkları[217] bir derginin kapatıldığını görüyoruz.[218] Neden olarak ise, «...Resimli Gazete'yi çıkaran kitabcı Karabet ve de vazife-i tahririyesinin hüsn-i ahlâk eshabından olmayan bazı eşhasa muhavvel bulunduğu...»[219] nun gösterildiğini müşahede ediyoruz. İlginç bir şekilde Yenikapı Mevlevihânesi dervişlerinden Tahir De-

---

(213) W.S. Monroe, *a.g.e*, s.281.

(214) «Rumelihisarında Mahmud Baba Dergâhında: Nafi Baba ile Mukaddes Ordumuzun Gayyur Zabitleri,» *Muhibban*, no.12, 23 Ağustos 1325-1 Ramazan 1327. s. [97].

(215) *PRO/F.O.* 800/240 *Ryan Papers, Miscellaneous* (1908-1914), (544). 25/7/47. Bu arada kesin olarak tanımlayamadığımız bir ilgi de İshak Sükûti'de görülüyor. Nazım Bey'den- İshak Sükûti'ye 12 Kânûn-i evvel 1901 tarihli mektupda Sükûti'nin tarikatın felsefesi hakkında bilgi istediği görülüyor. *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//767/1406.

(216) Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, Sadeleştirenler: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınları, (İstanbul, t,y), ss. 66-67. Yorumlar sadeleştirenler tarafından yapılmaktadır. Kendisinin tarikat çerçevesinde bir değerlendirilmesi Abdülbaki [Gölpınarlı], *Melâmîlik ve Melâmîler*, Devlet Mat., (İstanbul:1931), ss. 328-329'da yapılmaktadır.

(217) A[bdullah] Cevdet, «Harput'da Buzluk Yahud Bir Tabiî Buz Fabrikası,» *Resimli Gazete*, Aded.30, 3 Teşrin-i evvel [1307], ss. 370-371.

(218) *Mabeyn, Devair ve Vilâyetlerle Bazı Zevâta Yazılan Tezkere ve Muharrerat Müsveddelerini Havî Dosya Defteri* (1317-no.2), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/398/146/XIV, 268, 14 Teşrin-i evvel 315, Dahiliye Nezaretine Tezkere.

(219) *Aynı Defter*, 5271, 20 Cemaziy'ülâhir 317, Dahiliye Nezareti Müsteşarlığına Tezkere.

de adlı birinin, bu dergiyi çıkartmak istediği ve bunun Sarayın büyük kuşkusuna neden olduğu göze çarpan bir nokta oluyor.[220]

Benzer şekilde, yurt dışına şahsî olarak ilk firarlardan birini gerçekleştiren ve orada İttihatçılar ile ilişkiye geçtiğini göreceğimiz Tevfik Nevzat Bey'in, İzmir'de kurmaya çalıştığı bir hücrenin, olayı izleyen yabancı temsilcilerin de dikkatini çeken bir şekilde[221] Mevlevî Şeyhi Reşad Efendi'nin evinde toplandıklarını ve yakalanarak sürgüne gönderildiklerini gözönüne alırsak,[222] aradaki bağlantıyı daha iyi tespit edebilmiş oluruz.

Şimdiye kadar kurduğumuz üç bağlantı dışında; **İttihad ve Terakki**'nin 1895-1898 tarihleri arasında gerçekleştirmeye çalıştığı iki darbede de gene iki tarikat ön plâna çıkmaktadır.

Bunlardan Suriye'de gerçekleştirilmeye çalışılacağını ayrıntılarıyla göreceğimiz birinci darbe teşebbüsünde, örgütlenme ve propaganda faaliyetinde cemiyetin bölgede genişleyen Rüfai tarikatının diğer tarikatların aleyhine tutum alan Kadirilerden yararlandığı ve tutuklananların bir kısmının bu tarikat üyesi olduğu görülüyor.[223] Bu şekilde başlangıçta belirttiğimiz husus yâni tarikatların birbirine karşı olan tutumlarının da bu örgütlenmede geniş çapta rol oynadığı anlaşılıyor.

İkinci olarak payitahtta yapılmaya çalışılan ve bastırılmasıyla **İttihad ve Terakki**'nin dahilî faaliyetlerinin büyük çapta çöküşü sonucunu doğuran darbede hareketin liderlerinden birisinin Bedevî Şeyhi Naili Efendi olduğu görülmektedir. Tekkeleri basılarak[224] sürgüne gönderilen Şeyh Naili, 1908 Meşrutiyeti sonrasındaki tutumu ile tarikat çevrelerinde oldukça etkili olduğunu gös-

---

(220) *Aynı Defter,* 5272, 20 Cemaziy'ülâhîr 317: «Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi dervişlerinden olub ta'til edilen Yeni[Resimli] gazeteyi neşretmek isteyen Tahir Dedenin çok sıkı ta'kibi ve neden böyle bir kimsenin böyle dergi çıkarmağa heveslendiğinin münasib bir şekilde Şeyh Hazretlerinden araştırılması.». Konu için gene bkz.5278/21 Cemaziy'ülâhîr 317, Dahiliye Nezaretine Tezkere.

(221) Alber Glanstaetten'den-Kont Goluchowski'ye, Smyrna, 12 Eylül 1899, no. 98/res. Ref[1], (pr.20/9.99), *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA.* XXXVIII 313, *Konsulate Smyrna* (1899). Krş. N.O.Conor'dan-Marquess of Salisbury'e, Cons., ? Eylül 1899/no.426 tarihli yazının eki, Smyrna, 6 Eylül 1899/no.55, C.S. Hamson'dan-N.O. Conor'a, *PRO/F.O.* 78/4995. Aynı tarihte sürülen en önemli Jön Türk'ün, Ankara'ya gönderilen Mevlevî Şeyhi Mehmed Efendi olması durumu teyit ediyor. Bkz. N.O.Conor'dan-Marquess of Salisbury'e 462 (Confidential)/Therapia, 28 Eylül 1899 tarih ve numaralı yazının eki, H.S. Shipley'den-N.O.Conor'a, Angora, 19 Eylül 1899/no. 30 (Confidential), *PRO/F.O.* 78/4995.

(222) «Havadis,» *Osmanlı,* no.45, 15 Teşrin-i evvel 1899-25 Cemaziy'ülevvel 1317, s. 7.

(223) *BBA-BEO/VGG(2), Suriye Giden:* 352, 7, (27 Mart 313)/69883. Konu üzerinde ileride geniş bilgi verilecektir.

(224) «İstanbul'da Tevkif ve Teb'id,» *Hürriyet*[2], no.64-15 Kânûn-i evvel 1896-11 Receb 1314, s. 4. Batı basınında konu ile ilgili haberlere örnek olarak bkz. «Minister-System of Espionage-Sheikh-ul-Islam Dying,» *Daily Mail,* 19 Aralık 1896, s. 5.

termiştir.[225] Kısa süre sonra öldüğünde cenazesi, masrafları **İttihad ve Terakki Cemiyeti** tarafından karşılanarak, büyük bir törenle kaldırılmıştır.[226]

İttihatçılarla birlikte ve onlarla ortak hareket etme suçundan sürgüne gönderilenler arasında Halvetiye Şeyhleri,[227] Sünbüliye Şeyhleri,[228] Uşşakiye tarikatı şeyhinin oğlu[229] gibi kimselerin bulunması, bize sözkonusu ilişkiler hakkında bilgi verebilmektedir. Hangi tarihte yazıldığı kesin olarak tespit edilemeyen, fakat 1896 da kaleme alındığını düşündürecek özellikleri taşıyan bir **İttihad ve Terakki** sirküleri; yeni üye kaydı ve propaganda faaliyetlerinin kesinlikle tekkelerde yapılmasını emretmektedir.[230] Bütün bunlar, bize İttihatçılar ile belirttiğimiz özellikleri taşıyan tarikatların yoğun bir alâkası bulunduğunu göstermektedir. Ancak tarikatların özellikleri ve bu konudaki kaynakların oldukça sınırlı oluşu bizi 1895 öncesi çeşitli tarikat mensupları tarafından gerçekleştirilen fakat Jön Türklere atfedilen hareketleri kesinlikle tespit imkânından yoksun bırakıyor. Yapabildiğimiz ancak, bu grupların İttihatçılar ile ilişkilerinin olup olmadığının saptanması olmaktadır.

Buraya kadar yaptığımız anlatıma eklenmesi gereken son bir konu, bundan evvelkilere göre değişik özellikler arzeden bir dinî grup ile **İttihad ve Terakki** arasındaki bağlardır. Bu da evinde kendilerine konferanslar verdiği Jön Türkler[231] ile yaptığı görüşmelerde onları fazlasıyla etkileyen,[232] buna karşılık önceleri olumlu ilişkilerini sürdürdüğü Sultan ve çevresi tarafından

---

(225) Mustafa Kara; *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul:1980), ss. 283 v.d. Kendisinin, ilişkileri açısından krş. Klaus Kreiser, «Derwischscheiche Als Publizisten:Ein Blick in Die Türkische Religiöse Presse Zwischen 1908 und 1925,» *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Supplement* VI (1983), ss. 213-214.

(226) Bkz. «Teessüf-i Azîm,» *Şûra-yi Ümmet*, no.71/140, 15 Kânûn-i evvel 1908-21 Zilkade 1326, s. 5: «Bedevî dergâhı post-nişîni gazi-i hürriyet Şeyh Naili Efendi bu gece geç vakit vefat etmiştir. Şehid-i hürriyet, bu gün saat yedide Fevziye Caddesindeki hânesinden ihtilâfat-ı lâyıka ile kaldırılarak Koca Mustafa Paşa civarındaki Bedevî dergâhı hezîresine vedîd-i rahmet-i güfrân edilecekdir. Rahmetullah-ı aleyh.». Cenazeye katılan İttihatçılar ve masrafların cemiyet tarafından tesviyesi için bkz. «Şeyh Naili Merhumun Cenaze Alayı,» *Şûra-yi Ümmet*, no.72/140, 16 Kânûn-i evvel 1908-22 Zilkade 1326, s. 4.

(227) Edhem Ruhi, «Yine Bir Nevha-i Dil-sûz,» *Rumeli*, no.14, 3 Mart 1322-24 Muharrem 1323, s. 3. Yazar, kendisi ile beraber sürgüne gönderilen Halvetiye şeyhi Hüseyin Necmeddin Efendi'nin ölümü üzerine yazdığı yazıda, konu ile ilgili hatıralarını nakletmektedir.

(228) Sözkonusu Şeyh, Tarikat-ı Sünbüliye meşayih ve ricâlinden olup, İmrahor dergâh-ı şerifi post-nişînidir ve kardeşiyle birlikte önce Bursa'ya oradan da Fizan'a sürgün edilmiştir. Bkz. «Havadis,» *Osmanlı*, no.68, 15 Eylül 1900-18 Cemaziy'ülâhir 1318, s. 8.

(229) Bu şahıs 1901 yılında ölen Hüsameddin Bey'dir. Bkz. «Şüheda-yı Hürriyet,» *Osmanlı*, no.83, 1 Mayıs 1901-10 Muharrem 1318, s. 4.

(230) *Arkivi Qëndror*, 19/60//445-30-1. Metni ileride verilmiştir. Bkz. ss. 446-447.

(231) *Ethem Ruhi Balkan Hatıraları-Canlı Tarihler*, IV, (İstanbul:1947), s. 11.

sıkı gözetim altına alınarak[233] âdeta sürgün hayatına mahkûm edilen Cemaleddin Efganî'nin önde gelen bir üyesi olduğu Babîler ile İttihatçıların ilişkisidir.

> Cemaleddin Efganî hakkında yapılan bir suçlamada kendisinin: «*...malûmat-ı çâkerâneme gelince Şeyh Cemaleddin, Babî Cemiyeti erkânından ve erbab-ı fesaddan olduğu gibi hiçbir tarafca haiz-i itibar ve itimad olmamış bir adamdır. Ve merkumun, mason cemiyeti ve Ermeni komiteleri ve Jön Türk takımı ile münasebât ve muhabere-i hafiyesi vardır...*»[234]

Jön Türkler ve diğer muhalefet teşkilâtları ile irtibatı olduğunun iddia edildiğini görüyoruz. Aynı suçlamada Efganî'nin, fesatçılardan olduğu iddiası ile Dersaadet'den, sürgüne gönderilen Abdullah Nedim adlı bir şahsın akıl vericisi olduğu ve Trablusgarb'da bu özelliğe sahip üç kişi ile irtibatının bulunduğu ileri sürülmektedir.[235] Babîlerin, Jön Türklerin gizli eserlerinin dağıtımına olan yardımları ve Ali Şefkati tarafından yayınlandığını gördüğümüz **İstikbal**[1] ve **Hayal** adlı gazetelerin bu kimseler tarafından, **İttihad ve Terakki**'nin ilk lideri durumuna geçmiş olan İbrahim Temo'ya verilmesi,[236] ilişkilerin niteliğini göstermektedir. Babîlerin, İran'daki meşrutiyet hareketinin destekle-

---

(232) T[ürk] Y[urdu], «Tercüme-i Hal: Şeyh Cemaleddin Efganî.» *Türk Yurdu*, IV, no.8, 12 Haziran 1330, ss. 2263-67. Jön Türk dergilerinde kendisi hakkında son derece olumlu yazılar için bkz. «Şeyh Cemaleddin Efganî,» *Kanun-i Esasî*, no.14, 29 Mart 1897-26 Şevval 1314, ss. 4-5 ve Halil Ganem, «Djémal Eddin,» *Mechveret Supplément Français*, no.31, 15 Mart 1897, s. 5. Bir Jön Türk yayın organı, Efgâni ile Cemiyet ilişkilerini şöyle anlatmaktadır: «Geçen nüshamızda tercüme-i hâlini yazdığımız ve resimlerini derc eylediğimiz feylesof-i şehîr Şeyh Cemaleddin Efganî merhumun İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bir rükn-i mühimmî ve mürşid-i kâmili olduğunu zikretmeği unutmuş idik. Bu hafta İstanbul'dan aldığımız bir mektub-i mahsusda Yıldız'ın ve bilhassa Sultan Hamid'in ahvâl-i umumiye ve hususiyelerine dair merhum-i müşarileyhin Arabca ve Farisice yapmış olageldikleri gayet mühim bir eseri kabl-el-vefat efrad-ı cemiyetden bir zâta tevdi' etdiklerinden....» Bkz. «*Havadis*,» *Kanun-i Esasî*, no.15, 5 Nisan 1897-3 Zilkade 1314, s. 4.

(233) İstanbul faaliyetleri için bkz.*BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 18/553-586/93/36. Kendisi hakkındaki kitapların dahi daha sonra yasaklanması için bkz. *BBA-BEO/Hidiviyet-i Celile-i Mısriyenin Tahrirat Defteri*, 1031-68/4, no. 291, *BBA-İrade-Hususi*, Rebiy'ülâhîr 1315/no.101-444.

(234) Halil Rıfat Paşa'nın, 22 Nisan 1312 tarihli yazısı. *BBA-Yıldız Esas Evrakı, (Sadrıâzam Halil Rıfat Paşa Evrakı)*, 31/1709-3/110/87.

(235) *Aynı yazı.*

(236) İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemati Vataniye ve İnkılâbi Milliye Dair Hatıratım*, (Mecidiye:1939), ss. 66-67. Yönetim de İran sefaretindeki hademelerin evrak-ı muzirra taşınmasına aracılık etmelerinden yakınmaktadır. Bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Devair Mühimme: no.4(Hariciye)*, 5398, (11 Mart 312), Devair:16/8728.

yicileri arasında bulunması,[237] İbrahim Temo'ya gizli neşriyatı sağlayan Babinin, Nasreddin Şah'ı öldürmesi,[238] yönetiminin kuşkularını büsbütün arttırmıştır. Daha sonraki dönemlerde bile faaliyetleri büyük bir kuşku ile izlenen Babîler[239] oldukça küçük bir grup olduklarından onların Jön Türklere atfedilen bazı hareketlerin yapıcısı olduklarını söylemek mümkün değildir. Ancak, belirtebileceğimiz nokta, bu kimselerin özellikle İttihatçılar ile birlikte hareket etmekten kaçınmayan bir muhalefet grubu olduğudur. Ayrıca Jön Türk yayın organları, Nasreddin Şah'ın öldürülmesini tasvip etmediklerini açıklamışlarsa da,[240] İbrahim Temo'nun «Darısı Abdülhamid'in Başına» ünvanlı bir kaside hazırlatarak bunu **İttihad ve Terakki** adına çeşitli yerlere astırması,[241] İshak Sükûti'nin Babî eserlerini büyük bir ilgi ile okuması,[242] Merkez komite içerisinde

---

(237) «Les Béhais et le Mouvement Actuel en Perse,» *La Revue du Monde Musulman*, V. I. (Aralık, 1906), no.2, ss. 198-206. Krş. Arminius Vambéry, *Western Culture in Eastern Lands*, John Murray, (London:1906), ss. 334-337.

(238) İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki...*, s. 67. Halil Rıfat Paşa işin Efganî'den kaynaklandığını belirtmektedir. Bkz. *Aynı Yazı*. Burada işaret edilmesi gereken husus Efganî'nin Babîlerin hareketinde oynadığı roldür. Osmanlı İmparatorluğundaki Babîler üzerindeki bu etkisine karşılık, E.G. Browne, onun Babî olmadığını yalnızca bir sempatizan olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Edward G[ranville] Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, 2. Baskı, Frank Gass, (London:1966), s. 45 ve s. 94/n.7. Kitapta Efganî'nin İstanbul faaliyetleri, suikastteki rolü ve konu ile Osmanlı yönetiminin ilgisi de derin olarak araştırılmaktadır. Bkz. ss. 401-405, 94-97. Osmanlı yöneticilerinin Cemaleddin Efgani'nin Şah'ın katlindeki rolü hakkında hassasiyetleri konusunda bkz. Tahsin Bey'den-Tahran Ateşemiliterliğine 3/8 Mayıs[18]96 ve Tahran Ateşemiliterliğinden-Mabeyn'e 4/9 Mayıs [18]96, Ahmed Bey imzalı, *Tahran Ateşemiliteri ile Muhaberat Kaydına Mahsus Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-44/139/XVIII ve *BBA-Yıldız Perâkende*, 18 Za 1313/no. 1338, 24 Za 1313/no. 1348, 23 Z 1313/no. 1490, 3 M 1314/no.64.

(239) Bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 107-3/56, 863, (6 Haziran 324)/250391 ve *BBA-İrade-Hususî*, Cemaziy'ülevvel 326/no. 65-472. Babîlerin Jön Türk neşriyatı dağıtımına karışması için bkz. Şam'da Şem'azâ de Ahmed Refik Paşa'dan-Mabeyn'e, 1153/31. Kânûn-i evvel 314, *Memurin-i Müteferrikaya Mahsus Kayd Defteridir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-84/139/XX.

(240) «Ölmüşe Rahmet, Bakilere Selâmet,» *Mizan*, no.175, 7 Mayıs 1896-24 Zilkade 1313, s. 2484. Buna karşılık Ahmed Rıza Bey aynı görüşleri dile getirdikten sonra şöyle bir yorumu eklemektedir: «...Kırk sekiz sene evvel zulm gören Babîlerin intikamı İran'a bir teceddüd ve terakki kapusu açdı. Osmanlı İttihad ve Terakki [Cemiyetinin] kurbanlarının da ah ü figanı te'sirsiz kalmaz ümidindeyiz...» Ahmed Rıza, «İcmâl-i Ahvâl,» *Meşveret*, no. 11, 20 Zilhicce 1312-23 Mayıs 108, s. 2.

(241) *Arkivi Qëndror*, 19/60//814/8. Yanına Temo'nun el yazısıyla —muhtemelen sonraki bir tarihte— şöyle bir not düşülmüştür: «İran Şahı Nasreddin'in katli üzerine Bükreş'de taş basmasıyla neşr edilüb ecnebî postalarıyla İstanbul'a yollanan manifestdir.».

(242) Doktor Mehmed Ziyaeddin'den-İshak Sükûti'ye, Londra, 24 Mayıs [18]98 tarihli mektup. *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//520/1173.

sürekli önemli rollerde bulunmuş olan Doktor Nazım'ın, öldürme olayını gerçekleştiren Babî'yi övmesi,[243] İttihatçıların da onlara yakın bir ilgi duyduğunu göstermektedir.[244]

SARAY DARBESİ PLÂNCILARI VE İTTİHAD VE TERAKKİ İLE İLİŞKİLERİ :

Buraya kadar, Jön Türk hareketi olarak yorumlanmakla birlikte **İttihad ve Terakki Cemiyeti** tarafından gerçekleştirilmeyen başlıca dört grup hareket üzerinde durduk. Bunlar kadar organize olmasalarda resmî bir adı ve programı bulunmamakla beraber; bunlardan çok daha önemli faaliyetleri gerçekleştirmeye çalışan beşinci bir grup olarak karşımıza, Saray darbesi plânlayan üst kademe yöneticileri çıkmaktadır.

Fesatçı olarak kabul edilen hareketleri gerçekleştiren topluluklara değinen bir yabancı gözlemci; dört kategoriye ayırdığı bu organizasyonların ilki ve yönetim tarafından en büyük tepkiyle karşılananı olarak Jön Türk partisini göstermektedir.[245] Kendisine göre, hareket yalnızca bir takım öğrenci ve softa topluluklarına münhasır kalmayıp; aynı zamanda, Osmanlı aristokrasisi şeklinde tanımladığı Sarayla yakın ilişkisi bulunan kimselerden de destek görmektedir.[246] İşte, 1895 sonuna kadar Saray'ın Jön Türk hareketine karşı gösterdiği büyük tepkide; ancak, bu tür kimselerin de; **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nden tamamen bağımsız olarak; komplo faaliyetlerinde yer almasına bağlanabilir. Gerçekten de ileride Saray'ın uzun süre farkında olduğu öğrenci hareketlerinin fazla üzerinde durmadığını; bunları oldukça yumuşak cezalarla geçiştirmeye çalıştığını göreceğiz. Ancak, yönetimin belirttiğimiz 1895 krizinin atlatılmasına kadar temel korkusu üst düzey yöneticilerinin gerçekleştirebilecekleri 1876 darbesi gibi bir girişim olmuştur.

Kuşkusuz, muhalefeti çok değişik bir zemine oturtan yeni bir zihniyetin temsilcilerinin faaliyetinin arttığı bu dönemde, eski sistem darbe taraftarlarının tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Nitekim, 1895 sonuna kadar bu kimselerin tamamen bağımsız olarak böyle bir girişimde bulunduklarını görüyoruz.

Gene yabancı bir gözlemci, İstanbul duvarlarının on mil dışında alelâde Türklerin, Jön Türk partisi veya softalar konusunda hiçbirşey bilmediklerini söyleyerek,[247] hareketin daha ziyade Saray çevresinde geçtiğini ima etmeye

(243) Doktor Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, Pazar ?, tarihsiz mektup. *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//916/1390. Nâzım Bey'in ifadesi şöyledir: «...Sükûti, bilmem hatırında mıdır. Ben Cenevre'de iken Şâh'ın katili bulunan fedainin asıldığı esnada söylediği beyti bana okumuşdun. Bu beyit ile Türkcesini ilk mektubda bana yazarmısın. Unutmazsın değil mi elâ gözlüm?....»

(244) Babî-Jön Türk ilişkileri konusunda, detaylı ve kapsayıcı bir özet, Şerif Mardin, *Jön Türklerin...*, ss. 54-56'da verilmektedir.

(245) Ardern G. Hulme-Beaman, *Twenty Years in The Near East*, Menthuen Co., (London:1898), ss. 301-302.

(246) *İbid*, s. 301.

(247) James W. Gambier, «England and The European Concert,» *Fortnightly Review*, Vol.LXII, (Temmuz, 1897), s. 65.

çalışmıştı. Nitekim, bu dönemde Saray'ın çeşitli klikler arasında büyük bir savaş alanına döndüğünü görüyoruz. Hattâ, Sultan'ın muhalifi olarak Avrupa'da çeşitli gazeteler çıkartan bir yazar; Abdülhamid'in, Saray içinde **Lâ İlâhe İllâllah Cemiyeti** adı altında bir örgüt teessüs ettirdiğini iddia ediyor.[248] Kendisine göre Sait Paşa'nın organizasyonunda büyük katkısı olan bu cemiyetin, masonluk benzeri gizli kuralları ve yirmi yedi maddelik bir nizamnâmesi bulunmaktadır. Bu nizamnâmenin ilk maddesi ise üyelerin Sultan'ın şahsî güvenliğini sağlayıcı çabalarda bulunmaları ve diğer tüm gizli cemiyetlere karşı amansız bir savaş içinde olmalarını gerektirmektedir.[249] Yazarın, biraz abartmaya kaçtığı kabul edilmekle beraber, doğru olduğu nokta; Sultan'ın da kendisini Saray içinde güvence altında görmeyerek, muhalif kliklere karşı tedbir alma gereğini duymasıdır.

Bu kliklerin ilkini muhtelif şehzadelerin taraftarları şeklinde eskiden beri görülen gruplar oluşturmaktaydılar. Gene yabancı bir gazetede Jön Türk gruplarının bu kimselerin desteğini sağlayabilmek için faaliyet gösterdikleri ve Faris'in örgütünün Reşat Efendi; buna karşılık **Meşveret** gazetesi etrafında toplananların ise Sultan Murad yanlısı olduklarını belirten bir haber yayınlanmıştı.[250] Ancak, sözkonusu şehzade taraftarı kliklerin rollerini fazla abartmamak gerekir.

Bunlara karşı çok daha ehemmiyetli bir grubu Bâb-ıâli bürokrasisinin oluşturduğu açıktır. Sait Paşa'nın, Jön Türklerin büyük eleştirilerine neden

---

(248) Demetrius Georgiadès, *La Turquie Actuelle:Les Peuples Affranchis du Joug Ottoman et Les Intérêts Français en Orient*, Calmann Lévy, (Paris: 1892), ss. 103-104.

(249) Demetrius Georgiadès, *a.g.e*, *ss.* 103-108. Vambéry de Sultan ile mülâkatını anlatırken; Sultan'ın Jön Türkler konusundaki korkusunun abartılmış düzeyde olduğunu bunun ise Türkiye'de ihtilâllerin kitle tarafından değil yüksek sınıf mensubinince gerçekleştirilmesine bağlanabileceğini, belirtmiştir. Bkz. Arminius Vambéry, *The Story of My Struggles. The Memoirs of Arminius Vambéry*. Vol.II, E.P. Dutton and Com., (New York: 1904), s. 389.

(250) «The Turkish Crisis:Ex-Sultan Murad V, Touching Story of Twenty Years' Captivity,» *Daily Mail*, 17 Aralık 1896. Nitekim, Faris'in etrafında toplanan grubun yayın organında Reşad Efendi yanlısı bir tavır görülüyor. Bkz. «Şehzade Reşad Hazretleri,» *Hürriyet*², no.56, 16 Ağustos 1896-4 Rebiy'ülevvel 1314, s. 3: «İstanbul'da oturan bir menba'-i mevsukdan teessüf-i azîm ile işitdiğimize göre veliahdımız Şehzade Reşad Efendimiz hazretlerinin Sarayından dışarı çıkabilmeleri, Sultan Hamid tarafından men' edilmişdir. İşte bu da isbat ediyor ki bu gün ahalimizin bütün ümidleri veliahd-ı müşarûnileyhe kalmıştır.» Buna karşılık, *İttihad ve Terakki* yayın organlarında önceleri müşahede edilen Sultan Murad taraftarlığı için bkz. Abdullah Djevdet, «Le Sultan Murad V,» *Mechveret Supplément François*, no.79, 1 Temmuz 1899, ss. 5-6, «Sultan Murad Mazlum,» *Osmanlı*, no.43, 15 Nisan 1899-4 Zilhicce 1316, ss. 1 v.d.

olan[251] tavsiyeleri sonucu gerçekleştirildiği iddia olunan, iktidarın yeniden Saray'da ve komisyonlarında merkezileştirilmesi operasyonu ile Bâb-ıâli bürokrasisi kırk yıldan beri sürdürdüğü büyük etkinliği tamamen kaybetmişti.[252] Kuşkusuz, bu kimselerin bir bölümü açısından sorun, tekrar gücü Bâb-ıâli'ye kaydırabilmek olarak görünmekteydi.

Ancak, bu kimseler yapılması düşünülen bir Saray darbesinin; en azından önemli bir kısım askerî paşaların desteğinin alınmaması halinde ölü doğacağının da farkındaydılar. Nitekim 1895 başlarından itibaren, Saray mensuplarından bir kısmı, eski önemli bürokratlar ve bir kısım paşalar arasında 1876 koşullarını tekrar oluşturma konusunda fikir birliğinin sağlandığı gözüküyor. Faris'in bu grupların hislerine tercüman olmaya çalıştığını görmüştük. Ama, bir yandan çeşitli grupların hareketlerini istedikleri ortamın koşullarının sağlanması için memnuniyetle karşılayan bu kimselerin; hareketi, Faris gibi kimselere bırakmaya pek niyetleri olmadığı görülüyor.

Yabancı raporlarda, İstanbul'da artan olaylar için genellikle bu hareketlerin «Saray'dan kuvvet ve destek aldığı» şeklinde ifadeler kullanılmaktadır.[253] Aynı tarihlerde, İngiliz Sefareti'nin memurlarından Max Müller, mabeynde görevli bir kimse aracılığıyla Saray'da geniş çaplı dağıtımı yapılan ve gizlice okunan Sultan aleyhtarı bir risâleyi ele geçirmeğe muvaffak olmuştu.[254] Buradaki uslûb, kesinlikle **İttihad ve Terakki**'nin ortaya çıkmaya başlayan ilk beyannâmelerindeki anlatıma benzememektedir. Üstelik Max Müller, risâle ile ilgili olarak «...Bu mevcut hükûmet sisteminin oldukça şiddetli bir biçimde aşağılanmasını ve Ermeni ve Müslüman teb'anın birleşmesini ve Türkiye'de daha iyi bir düzen kurmak için Ermenilere yapılan bir başvuruyu da içermektedir...»[255] yorumunu yapmakta ve eserin Softaların kaleminden çıkmış olabileceğini tahmin etmekteydi.

Fakat, eser kısmen ûlema tezlerini içermekle birlikte onların yaklaşımının tamamen dışında temaları da ihtiva etmekteydi; ki, buradaki anlatım aynı dönemlerde bir İngiliz gazetesinin; yönetimde önemli bir mevki'i bulunduğu anlaşılan; bir Jön Türk ile yaptığı uzun röportajdaki ifadelendirme ile bü-

---

(251) «Sadr-ıâzâm Said Paşa,» *Osmanlı*, no.99, 1 Kânûn-i sânî 1902-20 Ramazan 1319, ss. 1-2. Krş. «Makale-i Mahsusa,» *Şûra-yı Ümmet*, no.31, 27 Haziran 1903-1 Rebiy'ülâhir 1321, s. 3.

(252) Bürokrasinin bu değişiminin tahlili için bkz. Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in The Ottoman Empire: The Sublime Porte 1789-1922*, Princeton Univ. Press, (Princeton:1980), ss. 227-239. Aynı konu hakkında Jön Türklerin kanaatleri için bkz. «Meslek-i Tahrib,» *Sancak*, Aded. 7, 30 Kânûn-i evvel 1899-27 Şa'ban 1317, s. 2.

(253) M. Cambon'dan-Dışişlerine, 191/31 Ekim 1895 (confidentiel), *Affaires étrangères-Correspondance Politique-Turquie:* 524(Octobre 1895). [234-239].

(254) Philip Currie'den-Marquis of Salisbury'e, Constantinople, 881/29 Kasım 1895 tarihli yazının eki, Max Müller'den-P. Currie'ye 29 Kasım 1895. *PRO/F.O.* 78/4623.

(255) Max Müller'in sözkonusu yazısı, *PRO/F.O.* 78/4623.

yük bir paralellik gösteriyordu.[256] Büyük bir ihtimâlle, risâle Saray darbesi kışkırtıcılarının kaleminden çıkmıştı ve 1876 koşullarının oluşturulması operasyonunun parçalarından birisi idi. Ama bizim açımızdan, yapıtın kaleme alınış yeri ve yazarının niteliği kadar önemli olan bir husus, onun Saray'da büyük bir ilgi ile okunması ve taraftar bulmasıdır. Nitekim, bir süre sonra Saray'dan aldığı para ile **The Times, Daily Mail** gibi gazetelerin yazılarını cevaplayan bir yayın organında bilhassa bu hususa işaret eden bir makalenin yayınlandığını izliyoruz :

> «...*Genç Türkiye Partisi, nerede? Kimse söyleyemez; fakat herkes onun mevcut olduğunu ve sadece mevcut olduğunu değil, fakat oldukça etkisi ve gücü bulunduğunu iddia etmektedir... Otuz yıl önce, saçma fakat güzel yazan, edebiyatla ilgili birkaç şikâyetçinin başkanlığını yaptığı bir Genç Türkiye Partisi hakkında bazı sözler olduğu doğrudur. Bununla beraber, o fikirlerinden vazgeçtiler. Çoğu hükûmeti desteklemeye razı oldu ve düzeldiler... Bu günlerde oldukça hatalı bir şekilde Yıldız köşkünün kapıları içinde tehditler savurduğu söylenen «parti»nin önemsiz başkanlarının şansları olsaydı aynı yolu izleyeceklerine inanmak için her sebeb bulunmaktadır.... Jeune Turquie'nin önemsiz taraftarlarının saldırılarını yönelttikleri kişi, Sultan'ın kendisi idi. Şu anda Sultan dünyada en çok suistimal edilen hükûmdardır. Gürültücü çete sesini yükseltme cesaretini göstermeden çok önce yaptığı tedricî reformlar, saltanatının başlamasından itibaren halkının refahı için başlattığı veya kabûl ettiği ıslahat...*»[257]

Üst kademedeki, subaylarda da belirttiğimiz yönde bir eğilimin 1895 başlarından itibaren güçlendiği belirtilmelidir. Bu yılın sonlarında gene İngiliz istihbaratı, Rus Elçisinden, Müslüman İhtilâlci Partisi'nin dört albay ve iki

---

(256) «Young Turkey:An Interview With a Young Turk.» *Pall Mall Gazette*, 2 Temmuz 1895. Jön Türk şu görüşleri ileri sürmektedir: «...Türkiye'deki Müslüman kitle, herhangi bir Ermeni kadar rejimden bıkmıştır. Ve İngiltere'nin makûl ve akıllı bir şekilde müdahalesini memnuniyetle karşılardı. Fakat, ıslahat İmparatorluğun içindeki her vilâyet ve her sınıfa kadar yaygınlaştırılmalı ve kaynağın başı olan İstanbul'dan başlamalıdır... Şu an, Türkiye için gerekli olan şey, İngiltere'de güçlü bir hükûmetin Türkiye sorununu ciddî bir şekilde ele alması ve ılımlılık ve kararlılık ile en gerekli olan yerde ıslahat için ısrar etmesidir. Fakat Türkiye'deki ıslahat vetiresi İstanbul'da başlamalı ve Sultan, bu saltanatın ve kendi mevcudiyetinin Avrupa'nın ikazlarını dinlemesine ve İmparatorluğun adına yaraşır bir hükûmeti meydana getirmek için çaba sarfetmesine bağlı olduğuna inandırılmalıdır. Bugün, ırk ve inanç ayrımı yapılmaksızın, Sultanın her teb'ası taşınacak oldukça ağır bir yükün altında inlemektedir.». Bu mülâkatın yarattığı telâş konusunda bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155-5/11, 1690, (23 Haziran 311; Tercüme:583). *Morning Advertiser* ile tekzîbi çalışmaları için bkz. 2635, (13 Ağustos 311; Tercüme:688).

(257) «The Turks and Their Troublers» *The Morning Advertiser*, 7 Kasım 1895.

general tarafından desteklendiği yolunda bir bilgi elde etmişti.[258] 1876 daki rolleri nedeniyle çok sıkı gözetimde bulundurulan[259] bu kimselerin özellikle bazı prestiji yüksek paşaların etkisiyle bu eğilim içine girdikleri anlaşılıyor.

Nihayet, Saray darbesi liderini bulmuştur. Bu lider de, 1877-78 Osmanlı-Rus harbinde kazandığı büyük prestiji kullanmasından korkulduğu için; Mısır Fevkâlâde Komiserliği görevinde istihdam edilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dır. Kendisinin ve oğlunun Jön Türkler ile ilişkisi olduğu diplomatik yazışmaların önemli bir konusunu teşkil eden[260] Paşa; bu nedenle uzun süre ikili oynadığı şekilde bir suçlamaya maruz kalmıştır.

Kendisine, Jön Türk grupları tarafından sürekli teklifler yöneltilen Paşa,[261] uzun süre bu çevrelerde bir ümit olarak görülmüştür. Nitekim, kendisinin yâveri iken Jön Türklere katılan Ahmed Saib Bey'in de, gazetesinde kendisi ile ilgili haberlere ağırlık verdiği ve onu daha önemli roller oynamağa çağırdığı görülüyor.[262] Paşa'nın, damadı olan Şevki Bey'in de Brindizi kongresi için Jön Türk grupları ile pazarlıklarda bulunması,[263] ilişkinin çok çabuk kopmadığını bize gösteriyor. Bir süre sonra ise Jön Türk muhaberatında Paşa'nın ikili oynamak suçlamalarına hedef olduğunu ve kendisinden ümidin kesilmeye başlandığını görüyoruz :

---

(258) Mr. Herber'den, Decypher, Pera, 1245, 10 Kasım[1895], no.650. *PRO/F.O.* 78/4629.

(259) Dolmabahçe Sarayı'nı muhasara eden asker ve ümerânın çok sıkı takibi için bkz. *Hususî ve Mühim Evraka Mahsus Olan Birinci Defterdir, BBA-Yıldız Esas Evrakı,* 24/150-2/162/VIII. Sultan Murad V döneminin gözde subaylarının görevden alınmaları iddiası için bkz. «Entourage Du Sultan: İsmail Pacha;» *Osmanlı Supplément Français,* no.4, 10 Mart 1898, s. 4.

(260) M. Cambon'dan-Dışişleri Bakanı Barthelot'a, Péra, 18 Şubat 1896/no.38. *Affaires étrangères-Correspondance Politique-Turquie:* 526(Jan.-Fév. 1896). [292-]. Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmud Muhtar hakkında bu iddianın yoğunlaşması için bkz. Clive Bigham, *With The Turkish Army in Thessaly,* Macmillan and Co. (London:1897), ss. 64-65. Genc yabancı bir yazar Mahmud Muhtar'ı Meşrutiyetin yeniden ilânını takiben parlâmenter olan Jön Türkler listesine koymaktadır. Bkz. W.E.D.Allen, *The Turks in Europe: A Sketch Study,* Charles Scribner's Sons, (New York:1920), s.207.

(261) Ali Fahri, *Serasker Merhum Receb Paşa'nın Yâveri Şehid-i Hürriyet Şevket Bey'e: Kandil ve Muhtar Paşa,* İkinci Tab', Hilâl Matbaası, (Mısır:1324), ss. 6-7, 13 v.d.

(262) Bu, çok sayıda çağrılara örnek olarak bkz. «Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Taleb-i Islahat,» *Sancak,* Aded.26, 2 Haziran 1900-4 Safer 1318, ss. 1-2. Bu örnekdeki çağrıya neden Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın, yerel basında da yayınlanan bir ıslahat projesidir. Bkz. *El-Mukattam,* 30 Mayıs 1900. Bu yabancı gözlemcilerce de Paşa'nın muhalefete göz kırpması olarak yorumlanmıştır. Bkz. M. Cogordan'dan- Delcassé'ye, Le Caire 6 Haziran 1900/no. 120, *Affaires étrangères-Nouvelle Série - Turquie,* Vol.3 (1899-1901). Diğer bir çağrı için bkz. «Gazi [Ahmed] Muhtar Paşa,» *Sancak,* Aded.22, 28 Nisan 1900-28 Zilhicce 1317, s. 1.

(263) Halil Muvaffak'dan-İshak Sükûti'ye, tarihsiz[1899] mektup. *Arkivi Qëndror,* 19/106-3//44/875.

«...Şu İttihad-ı Osmanî gazetesini Muhtar Paşa'nın çıkarışı doğrusu hayretimi celb etdi... İngiltere, Mısır'a girdiği zaman bu adam «Zaman» isminde gazetesiyle Devlet-i Aliyye aleyhinde o derece şiddetli lisan istî'mâl eylemiş ki Hidiviyet-i Mısriye en nihayet gazeteyi kapatmağa mecbur olmuşdur. Şimdi böyle bir adamı ele alarak o güzel İttihad-ı Osmanî nâmı altında Mahmud Paşa'nın ve Jön Türklerin aleyhine yazı yazdırmak sonra Jön Türklerle iyi geçinmek öbür tarafdan Hamid'i okşamak Paşa'nın iki yüzlülüğünün en büyük delilidir...»[264]

1906 tarihinde bile Paşa'dan bu çevrelerce medet umulması,[265] ikili oynama durumunun devam ettiğini gösteriyor. Ancak, burada Jön Türklerin anlayamadığı hassas bir nokta vardır. Ahmed Muhtar Paşa; kendilerinin değil, 1895 sonuna kadar Saray içi darbe yapılması taraftarlarının lideri olmuştu. 1895 krizi sırasında bu işi başaramayınca pek çok üst düzey yöneticisi gibi o da «tarik-i ubudiyet»den sapmadığı izlenimini yaratmağa gayret göstermişti. Ancak, bu tarihten itibaren onun **İttihad ve Terakki**'nin gelişimini ilgiyle izlediği anlaşılıyor. Fakat, kendisi 1897 den itibaren hareketin zayıflamasını görünce bu gruplar ile olan ilişkisini asgariye indirdi. 1906 dan sonra ise yeni organizasyon şekli ile güçlenen hareket onu gerekli bir müttefik olarak görmediğinden tekrar ilişki kurması mümkün olmadı.

Nitekim, Ingiliz Dışişleri bakanlığında uzun süre bakan yardımcılığı görevini yürüten ve Türkiye sorunları ile özel derecede ilgilenen Thomas Sanderson'un evrakı içinde bulunan bir mektup, Muhtar ve onun temsilcisi durumunda olduğu Saray darbesi plâncılarının 1895 ortalarından itibaren hareket e geçtiklerini bize gösteriyor:

«Sevgili Sandersoncığım,

Bu mektup elbette Lord Kimberley için hazırlanmıştır. Ancak size iletilmesinin daha iyi olacağı kanaatindeyim.

Lord Northbrook dün gece Cromer'den kızgın bir şekilde beni görmeğe geldi. Kendisi Kahire'den de bildirdiği, Muhtar ve sanırsam Binbaşı Wingate ile kendisi arasında geçen bir görüşmeyi bana tekrar anlattı.

Muhtar, onda düşüncelerinde de mevcut olan suikastin (fesadın) her an meydana gelebileceği izlenimini bırakmış. Fikrini doğrulayan olaylar meydana gelmedikçe bir Türk paşasının çok açık bir şekilde konuşup konuşmayacağından emin olmadığım için benim izlenimim de budur. Kendisi sadece Cromer'in raporunda bulunduğunu sanmadığım bir hususu belirtti, bu da Sultan'ın tahttan indiril-

---

(264) Necmeddin Ârif'den-İshak Sükûti'ye, [Kahire], 18 Nisan 901 tarihli mektup. *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//244/1719.

(265) Bir Osmanlı, *Mısır Fevkâlâde Komiseri Devletlü Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hazretlerine*, (İstanbul:3 Mayıs 1322), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 30/1466/51/78, ss. 1-2.

mesi halinde Midhat plânındaki çoğunluğunu sürdürebilmesi için, Sultan'ın desteksiz kaldığı sürede yeterli istikrarı sağlayabilecek bir anayasal usûlün bir an önce başlatılabilmesi için İngiliz büyükelçiliğinin, onun yerine geçecek tâli bir kişinin seçileceğine dikkat etmesi gerektiğidir.

Elbette, önerilen anayasa henüz haber aldığımız görüşme raporunun özünü teşkil etmektedir. Fakat, güvence sağlanması bana çok güç gözüken tâli şahıs konusuna teması hatırlayamıyorum.

Bütün bunları yazmaktaki maksadım, krizin kaçınılmaz olduğudur. Bugün veya yarın bir suikast (fesad) olabilir. Aynı zamanda aylarca olmayabilir de, fakat Muhtar'ın dobra dobra sözleri bunun daha geç değil de daha erken zamanda olacağını düşünmeme neden oldular.

Sanırım Currie, Cromer'in raporuna normal yolla ulaşacaktır. Eğer ulaşmazsa böyle bir suikastin (fesadın) mümkün ve hattâ muhtemel olduğunu düşünmemize neden olan hadiselerin bize ulaştığını ve bir çeşit anayasacı parti baskısı ile şimdiki Sultan'ın yerine tâli birisini geçirmeyi amaçlayan görünümdeki hareketi anlatan ve bizimkileri doğrulayan herhangi bir bilgisi olup olmadığını soran bir telgrafı bu koşullar altında bugün kendisine çekmelisiniz...»[266]

Bu kimseler açısından Tıbbiye ve Harbiye talebeleri ile ûlemanın tavrı istenilen iç ortamı hazırlamak için gerekli bir malzeme olarak görünüyordu. Bir yandan el altından destek vererek, diğer yandan bu hareketlerin kapsamını abartarak bu amaçlarına ulaşmaya muvaffak oldular. Ancak, senaryonun ikinci perdesinin açılabilmesi için yabancı büyük devletlerin müdahalesi ve Tersane Konferansı benzeri bir gelişmenin ortaya çıkması gerekiyordu. Ermeni olaylarının tırmanması, bu müdahalenin ortaya çıkabileceği izlenimini yaratmıştır. İngilizler tüm detaylarıyla İstanbul'da yapılacak bir deniz nü-

---

(266) Lord Rosebery'den-Thomas Sanderson'a, The Durdans, Epsom, 16 Nisan 1895 tarihli (Secret) kayıtlı mektup. *PRO/F.O.800/1, Lord Sanderson's Private Papers (1860-1922): General.* Fransız yetkilileri de Muhtar'ın eğilimlerini benzer şekilde yorumlamaktadırlar. Bkz. M. Cambon'un Cons. no. 57, tarihli yazısının eki (Très confidentiel-Rapport en Caire du 30 Fév.[1896], no.38: Vues de Mukhtar Pascha sur le situation de l'Empire Ottoman). *Affaires étrangères-Correspondance Politique, -Turquie*: 526 (Jan-Fév. 1896). [264-265]. Bu arada İngiliz yönetiminin de ağırbaşlı muhaliflere ilgi duyduğu görülüyor. Nitekim, Salisbury bir açıklamasında: «Rüstem Paşa gibi adamlar olsa Osmanlı İmparatorluğunun işleri doğru gider. Yirmi beş yılı önce Rüstem gibi adamlar vardı. Niye şimdi bugün böyle adamlar yok bu meseleyi bugün burada tartışmak durumunda değilim. Jön Türk partisi neden bunun böyle olduğunu izah eder...» şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bkz. «Confusion de pouvoirs en Turquie,» *La Paix*, 2 Aralık 1895.

mayişini hazırlamışlardı.[267] Fransızların da benzer niyetlere sahip oldukları görülüyor.[268] İstanbul politik ve ticarî mehafilinde panik yaratan[269] bu gelişmeler realize edilebilseydi, talebeleri yalnızca bir araç olarak gören bu kimseler amaçlarına ulaşmış olacaklardı. Gerçekten de, bir muhaberatında Mısır Hidivi için«...Hidiv Paşa'nın ahvâline gelince genç bir zât olarak Sa'di merhumun bir adamın tecrübesi altmış senede ancak tamam olabilir kavl-i hakimânesi ise malum idüğünden...» şeklinde bir ifade kullanan Ahmed Muhtar Paşa[270] ve arkadaşları için Jön Türk eylemleri yalnızca böyle bir değere sahipti.

Fakat, dört bir tarafından kuşatılmış durumdaki Sultan; bu vaziyetten kurtulmayı başarınca; Saray darbecilerinde iki tür davranış görüldü. Bunların bir bölümü; bu çeşit davranışların artık başarı şansı bulunmadığı kanaatine vararak, sadakat gösterilerine giriştiler. Bir diğer bölümü ise 1895 sonrası yurt içinde ve dışında sesini duyurmağa muvaffak olan **İttihad ve Terakki** ile ilişkileri arttırma kararı aldılar. Nitekim, bu kimselerin de desteğiyle İttihatçıların 1896 da benzer bir darbeyi deneyeceklerini göreceğiz. Bu darbenin de başarısızlıkla sonuçlanması, sözkonusu çevreyi büyük bir hüsrana uğrattığı gibi **İttihad ve Terakki Cemiyeti** içinde bu tür bir eyleme taraftar olmayanların üstünlüğü ele almaları neticesini doğurmuştur.

Sonunda oldukça az sayıda kalan bu tür kimseler için, ilişkilerini sürdürebilecek tek muhalefet örgütü yine İttihatçılar olmuştur.[271] Nitekim onlar da kendilerinin «bütün ahalice değil Saray-ı Hümayûnca dahi fevkâlâde mazhar-ı takdirat» olduklarını belirterek bu hususa işaret etmişlerdir.[272] Ama, bu ilişkiler, hiçbir zaman 1896 koşullarını bile ortaya çıkartamamıştır ve bu irtibatın tek yararı bir süre İttihatçıların önemli memurlar ile teması sürdürmeleri olmuştur.[273]

---

(267) Sir Philip Currie'den-Earl of Camberley'e, Pera, 6 Haziran 1895/no.368 (Secret), yazının eki; Albay Herbert Chermside'ın (Observations to Naval Demonstration against Turkey and Possible Subsequent Action) başlıklı memorandumu. *PRO/F.O.* 78/4613.

(268) M. Cambon'dan-Hanotaux'ya, Thérapia, 10 Ekim 1895/no.178. *Affaires étrangères-Correspondance Politique, -Turquie:* 524(Octobre 1895). [114-118].

(269) İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar*, Dördüncü Basılış. Millî Eğ. Yay. Cüz. IX. (İstanbul:1969), ss. 1368-70.

(270) Tahsin Bey'den-Mısır Fevkâlâde Komiseri Ahmed Muhtar Paşa Hazretleri'ne, Mahremâne şifre, 2619-7755/20 Kânûn-i sânî 321, *Umum Kayda Mahsus Defterdir*, (Aded. IV), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-74/139/XIX-IV. Buna karşılık, Jön Türklerin kendisinden beklentileri için bkz. E.E.Ramsaur, *Jön Türkler...*, ss. 44-45 ve 45/n.43.

(271) Dışişleri Bakanı Goluchowski'ye, Constantinopel, 7 Aralık 1899/no.56^{b}.Ref^{l}, (pr. 15/12.99), *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA*, XII 172, *Türkei Berichte*, 1899 VIII-XII.

(272) «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti,» *Osmanlı*, no. 16, 15 Temmuz 1898-15 Safer 1316, s. 3.

(273) Bu dönemde bilhassa Mizan'a para yardımı yapan önemli şahıslar gözleniyor. Bkz. «Erbab-ı Hamiyet Listesi,» *Mizan*,no.171, 9 Nisan 1896-26 Şevval 1313, s. 2454. Bir diğer Jön Türk organı da 1899'da ölen Madrid Sefiri

1899 sonrasında tekrar yurt dışına kaçan önemli görevliler ile karşı karşıya kalacağız. Fakat; artık Sultan'ın yakın çevresinden destek sağlayabilme, ütopik bir düşünce haline gelmiştir. Zaten, 1906 sonrasında harekete ağırlığını koyacağını göreceğimiz **Terakki ve İttihad Cemiyeti**'nin çok değişik amaçları içeren organizasyonu; bu tür ilişkilerin anlamını da ortadan kaldıracaktır.

ŞAHSÎ HAREKETLER VE İTTİHAD VE TERAKKİ İLE İLİŞKİLERİ :

Buraya kadar çeşitli hareketlerin aslında İttihad ve Terakki dışında gelişmekle birlikte, ona nasıl maledildiğini gördük. Şimdi üzerinde duracağımız konu ise, gene şahsî olarak gelişen bir kısım hareketlerin aynı organizasyona ne şekilde atfedildiği olacaktır.

Ünlü bir şairin hatıratında belirttiği gibi,[274] bu dönemde pek çok gencin Jön Türklük sevdası ile Avrupa'ya firar arzusuyla yanıp tutuştuğunu ve önemli bir kısmının da bu eylemi gerçekleştirdiğini görüyoruz.

Nitekim, daha sonra Avrupa'ya firar etmiş olan şahısların listeleri incelendiğinde bu kimselerin bir kısmının sözkonusu örgüt ile hiçbir alâkasının bulunmadığı ve bir kısmının da muhalefetle fazla uğraşan kimseler olmadığı görülmektedir.[275] Meşrutiyetin yeniden ilânından sonra «Avrupa'dan... fevc fevc..» gelen bu kimseler **İttihad ve Terakki**'nin kendilerine yüz vermediğini görünce, ayrı bir organizasyon kurmak ve çeşitli haklar almaya gayret göstermişlerdir.[276] Bunlar da bize, bu grubun ayrı bir kategori teşkil ettiğini göstermektedir.

Bu şekilde şahsî firar hareketlerinin öncülerinden birisinin Hakkı Bey olduğunu görüyoruz. Hakkı Bey, önce Paris'de **Teessüf** adında bir gazete neşretti, daha sonra ise Cenevre'ye gelerek bu kez **Gencine-i Hayâl** adında[277] bir

---

Necib Paşa'nın cemiyet üyelerinden olduğunu, Numune-i Terakkî olayına karıştığı gerekçesiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldığını belirtmektedir. Bkz. «Madrid Sefiri Necib Paşa'nın Vefatı,» *Osmanlı*, no.48, 15 Teşrin-i sânî 1899 -12 Receb 1317, ss. 2-3.

(274) Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*, Baha Mat., (İstanbul:1973), ss. 74-75. Yazarın kendisi de bu şekilde firar edenlerdendir.

(275) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 11 M 1324/no.85.

(276) Elif. V, *İhtilâl Fırkalarının Teşebbüs-i İhaneti Yahud Fedakârân-ı Millet Cemiyeti*, ([İstanbul]:1326), ss. 3 v.d.

(277) [Hakkı], «İ'tizâr,» *Gencine-i Hayâl*, no.3, [Temmuz 1881 ?], ss. [1-2]. Gazete için bkz. *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 19/1541/130/58. *Teessüf*'ün önlenmesinde karşılaşılan sorunlar için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 10 R 1297/no.156 ve 19 R 1297/no.170. Aynı eğilimin daha sonra çıkartacağı gazetede de sürmesi, yâni Yeni Osmanlı tezlerinin ağır basışı için bkz. «Yeni Osmanlılık ve Yeni Osmanlıların Mucid ve Mürşid-i Mâbe-ül-İftiharı Ziya Paşa Merhumdur,» *Cür'et*, no.8, 10 Temmuz 1899-2 Rebiy'ülevvel 1316, s. 2.

yayın organını yayınladı. 1880-1881 yıllarındaki bu faaliyetlerinde Hakkı Bey'in bu tarihten sonraki faaliyeti hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Ama çeşitli vesikalar arasında kendisiyle ilgili kayıtlara rastlanmayışı; onun daha sonra fazla bir etkinlik göstermediğinin kanıtı olarak kabul edilebilir. Kendisini bu kez 1898 yılında **Cür'et** adlı bir gazeteyi yayınlarken izliyoruz. Bu gazetenin, **İttihad ve Terakki** matbaasında basılmasına[278] bakılırsa, Hakkı Bey bu cemiyet ile sıkı ilişkilere girmişti. Nitekim, kendisinin sözkonusu örgüte levhalar hazırlamasına[279] ve Ahmed Rıza Bey'i eleştirdikten, Cenevre grubuna yakınlığını belirttikten sonra «...Evet! Ben Jön Türküm, vatan zulm içinde boğuluyor, devlet bitiyor, beni daha ziyade sıkmayın, beni daha ziyade söyletmeyin...»[280] gibi bir ifade kullandığına bakılırsa, ilişkilerini bir hayli arttırmıştı. Gene, ölümünden sonra hakkında çıkan yazılarda bu duruma işaret edilmektedir.[281] Bu şekilde Hakkı Bey, tamamen şahsî bir firar hadisesinin ertesinde, **İttihad ve Terakki** ile ilişki kuran ilk ve en belirgin şahıs olmaktadır.

Aynı tarihlerde, Fransa ve Belçika'da muhalif yayınlarda bulunan eski Hidiv İsmail Paşa'nın sabık sekreteri Mulhi İbrahim Bey'in; bu kez, İngiltere'ye gelerek daha yoğun faaliyetlerde bulunmayı arzuladığını; ancak, Osmanlı yönetiminin çabaları sonucunda bu isteğini gerçekleştiremediğini görüyoruz.[282]

---

(278) [Hakkı], «Mütaliin-i Kirâma,» *Cür'et*, no.4, 25 Teşrin-i sânî 1898-15 Receb 1316, s.1: «Cür'etin üçüncü numerosunda, dördüncü numerosunun (Cenevre) şehrinde Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti matbaasında, yâni Osmanlılar içün her dürlü ikbâl ve istikbâlin mir'atı, her dürlü hissiyât-ı insaniyenin mer'î-i muhassesatı, hubb-ül-vatan, min-ül-iman hadisinin mırsadı, itlakına bihakken şâyân olan matbaada hurufat ile tab' etdireceğimi vaad etmişdim...». Gene sözkonusu gazetede «İstanbul Şubemiz» şeklinde ifadelendirilen Şu'be *İttihad ve Terakki* örgütüdür. Bkz. «Dersaadet Şu'bemiz Aza-yı Mütehayyizan ve Hamiyetperveranından Bir Zât-ı Âlicâhın mektubuna Taraf-ı Âcizîden Cevab,» *Cür'et*, no.7, 28 Şubat 1899- 16 Şevval 1316, ss. 1-2.

(279) Hakkı Bey'den-İshak Sükûti'ye, [Paris], 15 Février 1899: «...Yarın size iki levha göndereceğim. Biri ûlemadan dört zât ile askeriyeden müteaddid zabit ve ahali-i mütenevviadan bir takım samiîn takdim eder. Ûlemadan biri Abdülhamid'in denaat-i zatiye ve idare-i meş'umelerini ta'dad eder. Diğeri keza Abdülhamid'in, Ebülhüda zındıkına boncuklarla kol açdırdığını ve ahalinin hal'e muvaffak olub olamayacağı muhaverelerini takdim ve izbar eder...» *Arkivi Qëndror*, 19/106-3/732/9776.

(280) Hakkı Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 27 Teşrin-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//80/972. Bu kimsenin merkez yayın organına gönderdiği benzer temaları işleyen bir mektub için bkz. «*Cür'et* Gazetesi Sahib-i Hamiyetperveri Hakkı Beyefendi Hazretleri tarafından Mektub,» *Osmanlı*, no.54, 15 Şubat 1900- 15 Şevval 1317, s. 4.

(281) «Teessür-i Âzîm,» *Osmanlı*, no.127, 1 Kânûn-i evvel 1903-12 Ramazan 1321, s. 2.

(282) *PRO/H.O. Registarated Papers:* 45: 9650-A-38025[b]. İngilizlerin, bu şahsın faaliyetlerini durdurmak için eski *Hürriyet*'e karşı aldıkları tedbirlere baş-

Bir süre sonra ise, İsmail Paşa'nın diğer bir sekreterinin İtalya'da muhalefet çevreleriyle temas ettiğini ve Midhat Paşa ile ilgili bir broşür yayınlayarak, Osmanlı yönetimini bir hayli uğraştırdığını müşâhede ediyoruz.[283] Bu da eski Hidiv'in olaylarla ilgisini göstermektedir. Ama, Jön Türk hareketleri olarak nitelendirilen bu eylemlerin, bizim incelediğimiz gruplar ve İttihad ve Terakki ile alâkası bulunmamaktaydı.

Bu arada göze çarpan diğer bir gelişme, Avrupa'da muhalif ve Jön Türk olarak nitelendirilen ve Osmanlı azınlıklarına mensup kimselerin çıkarttıkları yayın organlarının sayısında hızlı bir artışın görülmesidir. Ancak, en önde geleni **L'Orient**'ın, doğrudan ve Georgiadès tarafından çıkartılıyor gibi gözüken **Le Yıldız**'ın da, dolaylı nâşiri olan Nicolaïdes'in bu faaliyeti Yunan millî amaçlarına hizmet için yaptığı anlaşılıyor.[284] Ama, bu kendisinin Saray ile çevrede Jön Türk eylemi olarak yorumlanan hareketi konusunda pazarlığa oturmasına engel değildi ve sözkonusu anlaşmalar sonucu kendisi Saray'ın savunucularından birisi haline geldi.[285] Benzer bir şekilde, George Badis adlı bir kişinin Paris'de neşretme tehditinde bulunduğu **Genç Türkiye** gazetesi ile aynı çeşit bir pazarlık yaptığını izliyoruz.[286] Bu tür faaliyetler kuşkusuz **İttihad ve Terakki**'nin etkinliğini yoğunlaştırmasından sonra da sürdü. Fakat, doğal olarak iki hareket arasında hiçbir bağlantı kurulmadı.

1890 tarihinden itibaren firar hadiselerinin ve bunlara bağlı eylemlerin çoğaldığı görülmektedir. Bunları iki kısımda mütalâa edebiliriz. Birinci grup; olayı tamamen bir şantaj vasıtası olarak görmekte, para koparmak için, muhalefet hareketi örgütleyeceği şeklinde tehditler savurmakta[287], bazen birkaç

---

vurmayı kararlaştırdıkları anlaşılıyor. Bkz. sözkonusu dosyada, H.S.Huffle'dan-Godfrey Kensington'a, 24 Aralık 1884.

(283) Vasıf Efendi adlı bu şahıs «Le Secret de Midhat Pascha» adlı bir risâle neşretmiştir. Bu konu ve Osmanlı yöneticilerinin çabaları için bkz. Mahmud Nedim Bey'den-Turhan Paşa'ya, 170/21516-3 Temmuz 1895, Mahremâne yazı, Said Paşa'dan-Mahmud Nedim Bey'e, 13919/38, 4 Mayıs 1894, Mahmud Nedim Bey'den- Said Paşa'ya, 20009/351/16 Ekim 1894. *Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.52(1). Bu şahsın Napoli'deki faaliyetleri için bkz. Napoli Konsolosluğundan-Mahmud Nedim Paşa'ya, 2107-18/5 Ekim 1894 ve 2108-19/9 Ekim 1894 tarih ve numaralı yazılar. *Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.52 (1).

(284) N.Nicolaïdès'in, Londra'daki Yunan Büyükelçisi Gennadios'a yazdığı 14 Ağustos 1889 tarihli mektup. Mektup, *L'Orient* dergisinin Gennadion Kütüphanesindeki (Atina) kolleksiyonunun (p.86.s'de kayıtlı) başına eklenmiştir.

(285) Bu pazarlıklar ve gazetelerin faaliyeti için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 20 S 1310/no.263, 30 S 1310/no.356, 24 Ra 1310/no.588, 5 R 1310/687, 15 R 1310/no.757, *BBA-Y/Mütenevvî(Günlük)Marûzat*, 3 L 1310/no. 504-7163.

(286) *BBA-İrade-Dahiliye*, 26 Rebiy'ülevvel 1308/no.93855.

(287) Bu tür davranışlara örnek olarak bkz. *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 662-21/13, 87, (10 Haziran 312)/9738(mühimme).

kişi biraraya gelerek örgütlü bir eylem izlenimini vermeye çalışmakta,[288] daha sonra ise yapılan bir pazarlık sonucu; uygun bir para veya memuriyet karşılığı, sözde muhalefet bir kenara bırakılmaktadır. 1893-1895 döneminde özellikle Atina'nın bu tür bir muhalefet üssü haline geldiğini görüyoruz. Çeşitli şekillerde buraya ulaşan bu kimseler uygun şartlar sonunda tekrar yurda dönmektedirler.[289] Bu durum, Meşrutiyetin yeniden ilânına kadar süren bir özellik olmuştur. Ancak, çok sayıda örneğine rastlanabilecek bu kimseler ile[290] **İttihad ve Terakki** örgütü arasında herhangi bir ilişkiden sözedebilme imkânı bulunmamaktadır ve dışarıda Jön Türk eylemi olarak değerlendirilen bu eylemler ile sözkonusu örgütün Saray ile yürüttüğü pazarlıklar arasında da hiçbir ilinti bulunmaz.

İkinci gruba gelince bunlar gördüğümüz Hakkı Bey benzeri şahsî fakat ciddî niyetlerle Avrupa'ya veya Mısır'a firar eden kimselerdir. Bunların bir kısmı Saray ile uyuşarak yurda dönmüştür; ama, amaçlarının bu olduğu söylenemez.

Bu duruma ilk örnek olarak, İzmir'in tanınmış gazetecisi Tevfik Nevzad Bey ile Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin beraberce Cenevre'ye firar ederek; **Hidmet** adında bir gazeteyi neşre başlamaları gösterilebilir.[291] Yurt içindeki muhaliflere güç verdiği bizzat onlar tarafından belirtilen bu ilk önemli firar,[292] Saray tarafından büyük bir telâşla karşılanmış ve İsviçre hükümeti

---

(288) Hidiv'den de destek olan bu tür hareketlere örnek olarak, Fevzi Bey ile Fahri Bey ve Rianez Paşa'nın kitap basma şeklindeki bir eylemleri gösterilebilir. Bkz. Milano Konsolosu Jean Silvestre'den-Mahmud Nedim Bey'e, Milano, 15 Eylül 1894, *Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.51(1).

(289) Bir örnek olarak, böyle bir davranışta bulunan Mülâzım Mahmud Bey gösterilebilir. Bkz. *Cevad Paşa Merhumun Zaman-ı Sadaretinde Takdim Olunan Tezakir-i Hususiyenin Suretlerini Havî Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/419/146/XV. 4606-7 Mayıs 311.

(290) Örnek olarak, Paris'den dönen ve askerde bulundurulması sakıncalı görülerek civar bir vilâyette mülkiye tababetine getirilen Rıza Bey'i verebiliriz. Bkz. *BBA-BEO/Serasker Reft*, 257-6/65, 450 (6 Mayıs 313) ve *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 96-3/45, 649, (6 Mayıs 313)/71339 ve 1035(16 Haziran 313)/72708. Firar olaylarının olağanüstü boyutlara varması sonucunda alınan tedbirler için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 13 Za 1316/no.1708 ve *BBA-Yıldız Perâkende*, 12 Za 1318/no. 1537.

(291) Gazetenin neşri için bkz. Maarif Nezareti Tezkeresi, *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 20 Ş 1311/no.3257. Tevfik Nevzad Bey'in daha evvel de aynı adla İzmir'de çıkarttığı gazete cumhuriyet fikrini yaydığı gerekçesiyle takibata uğramıştır. Bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 18 Ra 1304/no.2. Cenevre'deki faaliyeti aynı çabaların devamı olarak yorumlanmıştır. Bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 21 Ş 1311/no.2958. Diğer faaliyetleri için bkz. Said Paşa'dan-Mahmud Nedim Bey'e, 7/7925, 1 Mart 1894 ve Mahmud Nedim Bey'den-Said Paşa'ya, 90/19567, 14 Nisan 1894. *Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.50(2). Krş. *PRO/F.O.* 800/114: *Private Papers of Sir Philip Currie (Reports:*1893-96), 135/5(33[b]), 19 Nisan/94.

(292) Hoca Muhiddin, *Hürriyet Mücadeleleri...*, s. 2.

ile çeşitli pazarlıklar yapılarak[293] malî bakımdan da zorluklar içinde bulunan bu kimselerin birer suçlu olarak yurda iadeleri sağlanmıştır.

Bu tarihten sonra İzmir'de yaşamalarına müsaade edilen[294] iki muhalifin, yoğun gözetim altında bulunduruldukları anlaşılıyor.[295] Nitekim, kısa bir süre sonra Emrullah Efendi, maarif muhasebecisi ile arasında geçen bir tartışma nedeniyle mahkemeye sevkedildi.[296] Tevfik Nevzad Bey'in ise hapishane mektuplarında; aksini savunmasına karşılık[297]; İzmir'deki muhalifleri örgütleme gayretine girdiği izleniyor. Kâmil Paşa'nın oğlunun da katılması ile yabancı temsilcilerin de ilgisini çekmeye başlayan[298] bu hareket, yönetimin de dikka-

---

(293) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 21 B 1311/no.2560, 29 Ş 1311/no.3062, 30 Ş 1311/no. 3068, 12 L 1311/no.3563, 20 L 1311/no.3674, 19 Za 1311/no.4094, 1 Z 1311/no.4279. Bu şahısların iadesi dolayısıyla İsviçre yönetimine karşı gösterilen memnuniyet için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, 136, (7 Nisan 310:136 Tezkere-i Hususiye)/28988.

(294) İstanbul'a celpleri için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, mükerrer 141, (3 Nisan 310)/29119. İzmir'e gönderilmeleri için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 5 L 1311/no.3454, 30 Ş 1311/no.3417.

(295) *BBA-Y/Mütenevvî(Günlük)Marûzat*, 11 L 1311/no.805-8294.

(296) *BBA-Ayniyat Defterleri: 1689 Zabtiye*, Sadaret'den-Zabtiye Nezaret-i Celilesine, 14 Temmuz 310/s 45.

(297) Tevfik Nevzat Bey, kardeşi Refik Nevzat Bey'e yazdığı mektupta durumu şöyle tasvir ediyor: «...İzmir'e gelecek ilk hafiyenin alacağı malûmat, benim efkâr-ı muzırra eshabından olduğumdan, aleyhdarlığımdan, şöyle şöyle yapmakda bulunduğumdan ibaret oldu. Halbuki emin ol ki hükümete dair kelime-i vahide söylemiyor hiçbir şeye karışmıyordum. Hattâ o günlerde sana yazdığım mektubları hatırlarsan anlarsın ki politika işlerine karışma diye daima sana da nasihatda bulunuyordum. Fakat hafiyeler de, hükûmet de alacakları malûmat üzerine hareket ederler. Belki de en ziyade dostlarımdan alınan malûmat üzerine, hükûmet benden çekinerek arkamda hafiye gezdirir idi. Birkaç defa, evim basılarak evrak-ı muzirra arandı. Birşey yapmadığım için, birşey bulunmak ihtimâli de yok idi...». 'Birader' hitaplı mektupta tarih bulunmamaktadır. *Tevfik Nevzad Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(298) Kâmil Paşa'nın oğlunun durumunun uyandırdığı ilgi için bkz. Alber-Glanstaetten' den-Kont Goluchowski'ye, Smyrna, 1 Eylül 1899, no.95.pol, Ref[1], (pr.11/9.99), *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA*, XXXVIII 313, *Konsulate Smyrna* (1899). Konsolos, bu nedenle tutuklama konusundaki muhaberatın Vali atlanarak vekiline gönderildiğini belirtmekte ve bazı abartmalarda görüldüğü gibi Heybetnümâ adlı savaş gemisinin limana gelişi ile olay arasında bir ilişki bulunmadığını ifade etmektedir. Kâmil Paşa'nın oğlu hakkında başka nitelikteki ihbarlar için bkz. *BBA-BEO/Mahremâne Müsvedât*, no.136/20 Mart 1318. Tevfik Nevzat'ın kurmaya çalıştığı grupta bulunan Mustafa Şükrü'nün, Yenişehir'e firarının onun hakkındaki şüpheleri yoğunlaştırdığı da görülüyor. Bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 30 Ş 1311/no.3068.

tinden kaçmadı ve İzmir'de teşkilâtlanmaya çalışan bu kimseler tutuklanarak,[299] Bitlis'e sürgüne gönderildi.

Bu gerçekten de İstanbul dışında oluşan önemli örgütlenmelerden birisiydi ve tutuklananlar arasında vilâyet tercümanı Abdülhalim Memduh Bey'in bulunması —ki kendisini daha sonra **İttihad ve Terakki** ile yakın ilişkilerde göreceğiz— ve Tevfik Nevzad'ın 1895 tarihinde yazdığı bir mektupta Ahmed Rıza Bey'e selâm iletmesi[300] hareketin şahsî boyuttan çıkarak Hakkı Bey'de gördüğümüz gibi bir ilişkiye dönüştüğü şeklinde yorumda bulunmamızı kolaylaştırıyor.

Nitekim, çeşitli arkadaşlarının serbest bırakılmasına karşılık Tevfik Nevzat[301] Adana Hapishanesinde öldüğü 1906 tarihine kadar hapis ve sürgün şeklinde yaşamını sürdürmek zorunda kaldı. Böylece de şahsî teşebbüs sonucu başlayan ancak daha sonra örgütsel boyuta dönüşen önemli bir örnek oldu.[302]

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin merkez yayın organını çıkartışından önce Avrupa'ya firar eden şahıslar arasında; Londra'da faaliyet gösteren Arif Bey ile gene bu şehire gelerek eylem imkânlarını araştıran Ahmed Fevzi Bey'ler göze çarpıyor. Arif Bey, Ali Şefkati ile ilişki kurmaya çalışmış,[303] ama daha sonra Saray ile anlaşarak yurda dönmek zorunda kalmıştır.[304] Fevzi Bey'in de Atina'da, yönetimi telâşa düşüren[305] **Vatan** gazetesinin neşrine karıştıktan sonra bu şehire geldiği,[306] ancak istediği ortamı bulamadığı müşahede ediliyor.

---

(299) N.O.Conor'dan-Marquess of Salisbury'e, Cons.,? Eylül 1899/no.426 tarihli yazının eki, Smyrna, 6 Eylül 1899/no.55, C.S. Hamson'dan-N.O. Conor'a, *PRO/F.O.*78/4995. Konsolos Hamson «bu kimseleri, Paris Jön Türk komitesi ile muhaberelerini haber alan Mustafa Bey adında bir muhbirin ihbar ettiğini» belirtmektedir. Buna karşılık Fransız konsolosu durumu protesto ederek tutukluları kurtarmaya çalışmıştır. Bkz. *Aydın Vilâyet-i Celilesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, (no.45), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-15/147/XVI. Aydın Vilâyetin'den-2/27 Ağustos 315, Vali Kâmil.

(300) Tevfik Nevzad'ın, kardeşi Refik Nevzat'a yazdığı, 'Birader' başlıklı, 11 Teşrin-i sânî 1311 tarihli mektup. *Tevfik Nevzad Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(301) Bkz. *1316 Senesi Müteferrika Kayd Defteridir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-77/139/XIX-7, İzmir'den, 19/11 Mart 316, Ferik Şâkir. Tevfik Nevzad'ın bu gelişmelerden sonraki yaşamı için bkz. Ziya Somar, *Bir Adamın ve bir şehrin Tarihi: Tevfik Nevzad: İzmir'in İlk Fikir-Hürriyet Kurbanı*, Ahenk Matbaası, (İzmir:1948), ss. 63 v.d.

(302) Konsolos Hamson'ın raporunda konuya dikkat çekilmişti. Kendisiyle 19 Mart 1984 tarihinde görüştüğüm, Tevfik Nevzad Bey'in kızı Benal Nevzad Arıman, annesinin kendisine babasının İzmir'e dönüşünden sonra yurt dışındaki muhalifler ve Ahmed Rıza Bey ile muhaberatını sürdürdüğünü ve birkaç kere evleri arandığında bu evrakı yoketmek zorunda kaldıklarını anlattığını ifade etmiştir.

(303) Elçilik ajanı Allen'ın 1 Haziran 1895 tarihli raporu ve Rüstem Paşa'dan-Said Paşa'ya, 434/196961, 30 Mayıs 1895. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.303 (3).

(304) *BBA-İrade-Hususî*, 27 Safer 1313/no. 341.

(305) Bkz. *BBA-BEO/Telgraf ve Posta Nezareti Giden*, 585-17/10, 16, (27 Mart

Aynı dönemde Tarsusizâde Münif Bey adlı eski bir Mülkiye talebesinin Atina'ya firar ettiği ve orada **Hakikat** adlı bir gazete çıkarttığını görüyoruz.[307] Bir süre sonra bu şahıs, Cenevre'ye gelerek gazetesini orada neşretmeye başladı.[308] Her ne kadar bu yayın organının bir örgütün fikirlerini temsil ettiği şeklinde kayıtlar bazı arşivlerde göre çarpıyorsa da,[309] bu örgüt İttihad ve Terakki Cemiyeti değildi ve Münif Bey'in olumlu ilişkilerine rağmen hiçbir zaman sözkonusu organizasyona bağlı bulunduğu belirtilemez. Nitekim, kendisi **Hakikat** dergisini **İttihad ve Terakki** neşriyatı sonrasında da devam ettirdiği gibi, daha sonra **Osmanlı ve Yıldız** adında iki gazete neşrederek ayrı bir faaliyeti sürdürmeyi yeğledi.[310] Bu şekilde sözkonusu örgüt dışında, fakat bir Jön Türk eylemi sayılacak hareketin örgütleyicisi olmuş oldu.

Böylece 1895 öncesinde faaliyette bulunan beş örgütlü grup ve şahsî hareketler ile bunların **İttihad ve Terakki Cemiyeti** ile olan ilişkilerini tamamlamış oluyoruz. Görüldüğü gibi, mason teşkilâtı, Osmanlı Islahat Fırkası (Parti Constitutionnel en Turquie), Türk-Suriye Komitesi'nin açık ve örgütlü bir şekilde ayrı bir faaliyeti organize etmeye çalıştıklarını ve daha sonra **İttihad ve Terakki** ile ilişkiler kurmaya çalıştıklarını gördük. Dördüncü grup olan ûlema bir süre bağımsız hareket ettikten sonra, belirtilen örgüte geniş çapta katılmıştır. Ama ûlema, tek parçalı bir yapı olmadığından, onun herhangi bir hareketin tam arkasında veya tam karşısında olduğunu belirtmek mümkün olamamaktadır. Benzer açıklama, tarikatlar için de ileri sürülebilir. Beşinci grup, Saray darbecileri olarak karşımıza çıktı. Bunların özellikle 1895 de yoğun faaliyette bulundukarını, daha sonra **İttihad ve Terakki**'ye meylet-

---

311)/4985 (mühimme), *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 94-3/43, 99, (17 Mart 311)/4922(mühimme kaleminden), 171, (27 Mart 311)/4985(mühimme). *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 5 L 1312/no.3763, 8 L 1312/no.3823, 20 Za 1312/no.4242, 3 Z 1312/no.4746, 8 Z 1312/no.4822, 11 Z 1312/no.4875, 23 Z 1312/no.5027. *BBA-Y/Mütenevvî(Günlük) Marûzat*, 26 L 1312/no.9932.

(306) Rüstem Paşa'dan-Turhan Paşa'ya, 539/19822, 19 Haziran 1895 ve 425/19684, 25 Mayıs [18]95 ve Said Paşa'dan-Rüstem Paşa'ya, 192/12761, 29 Mayıs 1895 *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.303(3).

(307) *BBA-İrade-Hususî*, Rebiy'ülâhîr 1314/no.77-339 ve *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, 1110, (23 Eylül 321)/63535, *BBA-Y/Mütenevvî(Günlük)Marûzat*, 2 Ca 1314/no.2008.

(308) *Archives d'Etat-Genève/Chancellerie*, B.7(27 Ekim 1896), s. 147.

(309) İçişlerinden-Dışişleri Bakanı'na, 13 Mayıs 1898, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.2(1898), ss. 80-81.

(310) Yıldız'ın yayını için bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 96-3/45, 3717, (3 Şubat 313),/80947 ve *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1705, (23 Şubat 313)/80947, *Osmanlı* için ise bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1410, (26 Teşrin-i evvel 1313)/78681, Tarsusîzâde'nin faaliyetleri için bkz. Fındıkoğlu Z. Fahri, *XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği ve Tarsûsîzâde Münif Bey: Hayatı ve Neşrettiği Gazeteler (1873-1930)*, Fakülteler Mat., (İstanbul:1962), ss. 12-32.

meye başladıklarını izledik. Nihayet son bir kategori olarak şahsî hareketler olmakla beraber, örgüte maledilen eylemler üzerinde durduk. Bu son grubun diğerlerine göre önemi çok azdır. Ama, basit polisiye olayları bile bu şekilde Jön Türk faaliyeti olarak yorumlayan batı basını,[311] bu şekilde sonu gelmeyen bir eylemi sürekli olarak işlemiştir. Ancak, **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin de; bütün bu kendisi dışında gelişen ve ona atfedilen faaliyetler dışlandığında bile önemli ve can alıcı eylemleri ortaya koyduğu ve bütün bu grupları gölgede bırakacak güce ulaştığı da bir gerçektir. O halde yapılması gereken; bu örgütün yapısını, faaliyetlerini ve düşünce sistematiğini incelemek olmalıdır.

(311) Bkz. «Un Complotto contro il Sultano,» *Il Corriere della Sera*, 7 Ekim 1894. Olayın tamamen polisiye boyutlu oluşu için bkz. Said Paşa'dan-Tevfik Paşa'ya, 44/10949, 11 Ekim 1894. Benzer bir örnek için bkz. Mahmud Nedim Bey'den-Said Paşa'ya, 27 Haziran 1893. İlk vesika, *Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.71(3). İkincisi ise gene, *Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.50(1)'de kayıtlıdır.

BELGELER — AÇIKLAMALAR

BELGE : I — *Sözkonusu gazetede yayınlanan iki beyannamenin metni aşağıdaki gibidir :*

1.

Bu sayının yayınlanmasını İngiltere'deki genel seçimlerin sonuçlarını almak için birkaç gün geciktirdik. Bugün Liberallerin zaferi kesinleşmiştir. M. Gladstone iktidara gelecektir.

Bu mazlum halklar ve insan hakları taraftarları için bir sevinç vesilesidir. Hindistan'daki dindaşları gibi, Türkiye müslümanları (da) diğer dinlerden olan hemşehriyle **Grand Old Man**'in zaferini büyük bir memnuniyetle selamlamışlardır. Türkler, Araplar, vs., aynı resmi haydutlar çetesi tarafından baskı altında tutulmakta, sömürülmekte, horlanmakta değil midirler? M. Gladstone hiçbir zaman şu veya bu milletin düşmanı olmamıştır; onaltı sene önce, Türklerin pılı pırtılarıyla Asya'ya geri püskürtülmeleri gerektiğini söylemişse de, bundan kötülükleri Ortaçağ'da dahi müsamaha edilemeyecek derecede insanı çileden çıkaran, Divan'ın sefil ve aşağılık görevlisini kasdetmiştir. Osmanlı vatanseverleri M. Gladstone'a Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ve başına gelen felaketlerin gerçek nedeni olan kokuşmuşluğa, suistimallere, cinayetlere ve tertip edilmiş katliamlara karşı cephe aldığı için hiçbir zaman kızmamışlardır.

Eğer Sultan'ın hükümeti uygun şekilde ıslahat ve medeniyet yoluna girmiş olsa ve en bayağı bağnazlık duygularını tahrik etme yolunu seçmeseydi, Türkiye ne Bulgaristan'ı, ne Bosna-Hersek'i, ne de II. Abdülhamid'in uğursuz saltanatı sırasında elinden alınan diğer on iki eyaleti kaybederdi.

Son yirmi senenin müdhiş dersleri en geri zekalı Türkleri bile, şimdiki hükümdara mahsus mutlakiyetçi terör ve zulüm sisteminin yarın sadece Ermenistan, Küçük Asya, Girit, Arnavutluk, Epir, Makedonya'nın değil, fakat Arabistan, Mezopotamya ve Afrika'daki son topraklarımızın da mutlaka kaybedilmesine sebep olacağını anlayacak derecede zeka sahibi kılmıştır.

Osmanlılar M. Gladstone'u hiçbir zaman bir düşman olarak telakki edemezler; aksine, Saray paşalarının ve beylerinin aşağılık rejiminin yılmaz muhalifi olduğunu gösterdiği müddetçe, 1876 Anayasasının yeniden tesisinin ve

İmparatorluğun çeşitli eyaletleri için bir **home rule** sisteminin mutlak zaruretini gördüğü müddetçe en samimi dostları olarak kabul edeceklerdir.

Osmanlılar **Grand old Man**'a Türk milletinin bütün namuslu ferdlerinin Ermenistan'daki Hristiyan kardeşlerine karşı girişilen iğrençliklerin yanında, Saray tarafından tayin edilen yiyicilerin yönetimine karşı bir seneyi aşkın bir süredir isyan halinde bulunan Arabistan'daki Müslüman kardeşlerinin yok edilmelerine karşı çıktıkları teminatını verebilirler.

(İzleyeceği) politikayla, onları her türlü insanlık ve vatandaşlık haklarından mahrum kılan ve bu şekilde, Müslümanlığın en kutsal buyruklarına tecavüz eden cani oligarşiden kurtulmalarına katkıda bulunursa M. Gladstone'a ebediyen minnettar kalacaklardır.

15 Temmuz, 1892 Le Comité Libéral Ottoman

Bkz. **La Turquie Libre**, 20 Temmuz 1892, s. 1.

2.

Bir Çözüm Yolunun Belirmesi

Türkiye'de dürüst ve modern insani ilkelere uygun bir idare rejiminin tesisi için ortaya çıkmış olan Osmanlı hareketi gizli devresinden çıkıp aktif safhaya girmenin arefesindedir. Açıkça Yıldız anti-Hilafet'i tarafından yönetilen baskı ve ahlaksızlık fırkası artık (aydınlık yerine) karanlık (saçan) son ışık kırıntılarını harcamaktadır. Onu destekleyen genel siyasi durum, özellikle İngiliz Parlamentosundaki dün akşamki oylamadan sonra, Tanrının izniyle, önemli değişikliklere uğramıştır. Oyun artık saray paşaları ve beyleri, milletin bu arlanmaz sömürücüleri için kaybedilmiş sayılabilir.

İşte bu sebeple, ırk ve din farkı gözetmeksizin bütün Osmanlı vatanseverlerini, bütün mazlumları yakın geleceğe tam bir güvenle bakmaya ve kazanılması mutlak bir zaferi, müşterek düşmanlarımızın halkın haklarına ve hürriyetine karşı ustaca kötüye kullanmaktan geri durmayacakları münferid ve düşüncesiz hareketler yüzünden tehlikeye atmamaya davet ediyoruz.

Osmanlı tahtının şerefini lekeleyen zındıktan ümid edilecek hiçbir şey olmadığını biliyoruz. Vatan ve kendisini çevreleyen bir avuç necis vicdansız arasında tercih yapmaya zorlandığı per çok defa, her keresinde, edepsizce ve hayasızca, onları yeğlemiştir. Meşhur sadrıazam Midhat Paşa'ya hitab ettiği 3 Zilhicce 1293 tarihli Hattında millete verdiği şatafatlı vaadleri de bu yüzden tutmamaktadır.

Ancak bu iyiniyetli vatanseverler için, yürekten sahip çıktıkları selamet-i amme ve insanlık davasına zarar verebilecek şiddet ve ihtiyatsızlıklarda bulunmaları için yeterli bir sebep teşkil etmez. Maruz kaldıkları bütün tahrikle-

re rağmen, amaca yaklaştığımız ve hiçbir şeyin hiçbir suretle bizi ondan uzaklaştıramayacağı şu sırada her zamankinden daha sakin davranmalıdırlar.

Osmanlılar! Tiran Abdülhamid ektiğini biçemeyecektir, ve hasat da kendini artık fazla bekletmeyecektir. Tırpanlar hazır ve sağlam ve güvenilir adamlar ve on altı senedir bütün vatanseverlik ve dürüstlük ruhunun tamamen ortadan kaldırıldığı bu yerde bile tetiktedirler. Zamanı geldiğinde bu insanlar vatandaşlarının hakkettikleri adalet ve medeni ve siyasi hakları ve ülkeyi tamiri mümkün olmayan bir felaketten kurtarabilecek yegane (çare) olan sağlam bir rejimi sağlama fırsatını kaçırmayacaklardır.

Le Comité Libéral Ottoman

Bkz. **La Turquie Libre**, No.13, 17 Ağustos, 1892, s. 1.

BELGE: II — *Belirttiğimiz gibi beyannâme sözkonusu cemiyetin siyasal amaçlı ilk açık faaliyeti olmaktadır. Belge, cemiyetin çeşitli konulara yaklaşımı bakımından ilginç noktalar ihtiva etmektedir. Kuşkusuz buradaki en önemli nokta metinde de işaret ettiğimiz gibi örgütlenme tarihi olarak 1875 yılının verilmesidir:*

1.

Constantinople
27 Kasım 1895
no. 891

Lordum,

Size Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti (Ottoman Liberal Committee) tarafından hazırlanan ve cemiyetlerinin görüş ve amaçlarını ortaya koyan bir beyannâmenin tercümesini ilişikte sunmakla büyük bir onur duymaktayım.

Yüksek Saygılarımın kabûlünü arzederim
Sayın Lordum
Lordluğunuzun abd-i memlûkleri
Philip Currie

Marquis of Salisbury
[Dışişleri Bakanı].

Bkz. **PRO/F.O.**78/4623.

2.

Suret.

Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti Beyannâmesi

Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti'nin kasıtlı olarak karıştırılmak istendiği Ermeni Komitesi ile müşterek hiçbir hususu yoktur. Ermeni Komitesi ya-

kın geçmişten başka hiçbir şeyi hesaba katmaz iken cemiyetimizin kuruluşu 1875 e kadar gitmektedir.

Memleketin huzurunu kalpten arzulayan cemiyetimiz, bütün mühim âzâlarının durumu idame ettirebilmek için cebir ve gösterişe dayanan Abdülhamid saltanatının ilk senelerinde birbiri ardınca memleketi terk ettiklerini müşahede eylemiştir.

Nazarlarınızı son yirmi sene üzerinde sabitleştiriniz. Tarihimizin bu son merhalesi ahlâkî değerlerimizin inkırazına ve temel kanunlarımızın dayanaklarının yıkılışına şahit olmuştur. Erkânın fikirleri satılmıştır, âmme vâridatı yağmalanmış başta Sultan olmak üzere bütün gasıblar iktidara ve ülkenin idaresine hükmeder olmuşlardır. Akılalmaz zenginlikler bir kaç kişi tarafından toplanmış, intihal tertipli mahiyette tatbik olunmuş, ordu ve donanma Sultan'ın maiyetine terk olunmuş, binlerce insanın kanı akıtılmıştır. Bütün bunlar yakındaki felâketin habercisidir.

Bu kötü gidişi durdurmak için kendilerini vatana feda edenler, uzun zamandan beri pek lâfı edilmeyen Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti'ni yeniden tesis etdiler. Cemiyetimizin sebeb-i vücûdu ise bervech-i âtidir:

1. Hukuk-u Siyasiyede müsavat.
2. Türkiye'de ikamet eden herkesin şeref, hayat ve mülkiyetlerinin teminatı.
3. 1876 Kanun-i Esasî'sinin ve Sultanlarımızın bahşettikleri, fakat Zât-ı Şâhâneleri şanlı Abdülhamid II sayesinde sönük kelimelere tahavvül etmiş olan hürriyetlerimizin yeniden mer'iyete vaz'edilmesi.
4. Beşeri hürriyetlerin ilânı ve Kanun-i Esasî'nin 6, 9 ve 10. hükümlerinin tatbik olunması.

Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti

Şiarımız: İttihad ve Müsavat.

Bkz. PRO/F.O. 78/4623.

BELGE: III — *Cemiyetin bu kez Damad Mahmud Paşa'nın yurt dışına firarından sonra yayınladığı bir beyannâme, özellikle dış müdahale konusunda dengeli bir tutumu gözler önüne sermektedir. Metin aynı zamanda; sözkonusu örgütün ilk beyannâmesinde görülen temaları da tekrarlamakla beraber, diğer muhalefet teşekküllerine göre değişik bir üslûb kullanmayı tercih etmektedir:*

Suret

Sirküler.

Comité Central Libéral Ottoman
Constantinople, 21 Haziran 1900

Kâm nâ kâm cemiyet hayatı ve idareye de teşmîl olan görülmedik fena durum son aylarda haksız keyfî idare ve idareciler vasıtasıyla çok şiddetli

bir merhaleye duhûl etti. İdareciler, cebr ile topyekûn bir sükûta itmek istedikleri cemaat içinde münakaşa kabûl etmez hareketler müşahede edince hayrete düştüler.

Yüksek tabakadan mühim zevat, ûlemaya mensup muteber faal âzâlar, siyasî yazarlar ve kanun yapıcılar gibi faziletlerle meşhur olan müşavirler, mevcut idarenin tahripkâr icraatından meftûr olanlar lüzûmlu olan safvet-i vicdana başladılar ki, tevkif edilen bazıları Sarayda bile hür kanaatlerini sarih olarak beyân etmekte tereddüt etmediler.

Türkiye'nin geleceğinin umudu olan genç insanlar henüz nihayete ermemiş mücadele sebebiyle bağımsızlık özelliğinin emaresini tespit ettiğimiz ancak onlara hapis veya sürgüne mâlolan mertçe tutumlarıyla cesaretlendiler. Nihayet hanedân mensubu bir zât, Sultan'ın eniştesi Avrupa'da aile bağlarının mezun kıldığı oranda iğrenç idare hakkında şikâyetlerini beyân etti.

Pâyitahttakilerin gözlerini açmalarını ve faydalı ıslâhat yapma cihetine gitmelerini lüzûmlu kılan bu olayların yeni baskıları, hapisleri, sürgünleri ve belki yok etmeleri tahrik etmekten başka sonuçları olmadı. Sultanın arlanmaz şirretlikteki idaresi eski cinayetlerini yeni cinayetlerle kapatma cihetine gidiyor. Konuşan, tartışan ve karşı çıkanları hapsediyor, sürüyor ve öldürüyor. Ancak cemaatin bilinci tartışma kabûl etmez, ağırlaşan baskıya karşı halk keyfî idarenin hudutsuz iflâs, kokuşmuşluk ve yüz karası durumunun onda uyandırdığı tiksintiyi açığa vuruyor ve harekete geçiyor.

Üzücü sonuçlara yol açan bu durumun devam etmesi karşısında Osmanlı teb'asının muhtelif kavim ve mezhepleri, Ermeniler ve Rumlar ile beraber, umumî sulhperver olan bizler insanlık ve vatanperverlik duygusu içinde birbirimizle tesanüt içinde olmalıyız.

Osmanlı Hürriyetperverân cemiyeti Merkez-i Umumisi, ülkeyi kana bulayan son olaylardan sonra kaçınılmaz gerekliliğini düvel-i muazzamanın da anlamış bulundukları, dost ve müttefik devletlerin yardımına sırtını dayamış olan hükûmeti dost ve müttefik devletlerin destek ve müzaheretini Türkiye'nin temeddününe yarayacak umumî ıslâhatın yapılması yönünde kullanmadığı için suçlamaktadır.

Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti Merkez-i Umumisi, düvel-i muazzamanın Elçiliklerinden bu beyannâmenin ciddî olarak gözden geçirilmesini saygıyla rica ve bütün harcıâlem mülâhâzatın karşısında kaybolacağı muteber ve mukaddes gâyemiz olan 'Vatanın Selâmeti'nden hangi şartlar cari olursa olsun vazgeçilemiyeceğini beyân eder.

Bkz. **PRO/F.O.**78/5060.

BELGE: IV — *Ahmed Rıza Bey kendisi ile temasa geçen mason ileri gelenleri ile görüştükten sonra onlara ait nizamnâmeleri ve ilkelerine ait eserleri incelemiş ve iki açıdan olumsuzluğu ağır basan bir cevap vermiştir. Bunlardan birincisi, bu örgütün dinî konulara yaklaşımı ile kendisinin pozitivist görüşleri arasındaki uyuşmazlıktır. İkinci olarak Ahmed Rıza Bey, mason örgütlerindeki hiyerarşik yapı hakkında fazla-*

ca olumlu bir kanaate sahip olamamaktadır. Bütün bunların dışında mektup Ahmed Rıza'nın bilim hakkındaki kanaatlerini belirtmesi bakımından da son derece ilginçtir. Mektupta herhangi bir hitap cümlesi kullanılmamıştır :

Bana masonluğa dahil olmamı teklif etdiğinizde o zaman size bu kuruluş hakkındaki bilgi eksikliğimi açıkca ifade ve benim yaşımda birisinin herhangi bir kuramı daha önceden etraflıca araştırmadan benimsemesinin mümkün olmadığını ifade etmişdim. Siyasal olarak bağımsız ve özgür olmakla beraber zengin olarak doğmayan bütün insanlar gibi ihtiyaçlarımızın esiriyim ve yabancı bir memleketde hayatımı kazanmak için çok çalışmak zorundayım. Ve bunu yaparken zavallı vatanımın gelecek mutluluğu için ızdırap çekiyorum. 'Fakirliğim benim şerefimdir' diyordu Hazret-i Muhammed; ben de asîl fakirliğimle iftihar ediyorum. Fakat ne yazık ki fakirliğin insan için zararlı bir yanı vardır, o da insanı arzu ettiğince çalışmasından mahrum kılmasıdır. Size geç yazmamın nedeni de budur. Az zamanda masonluk hakkında karşıtı ve yandaşı birçok eser tetkik ettim. Onları burada özetlemek fazla bir anlam taşımayacaktır. Zaten böyle bir özet sizin için bir yarar sağlamaz. Bu bakımdan sizin dikkatinizi birkaç temel noktada beni aydınlatmanızı rica edeceğim: 1869 da yayınladığınız tüzükte tanrının varlığı ve ruhun ölmezliği prensibini ihdâs etmeniz dikkatimi çekti. Bu durumda hem Mason olmak ve hem de bu prensibi reddetmek mümkün olabilecek mi! Eğer Masonlar bu hükümleri mutlak gerçekler olarak kabul ediyorlarsa bu prensibi savunmak ve sonuçlarına katlanmak durumundadırlar. Böyle bir davranış ise düşünce özgürlüğünü önlemek ve ilerlemeyi (progrès) engellemektir. Bu durumda bir atheyi üye olarak alması onun için hem prensiplerine aykırı ve hem de yarar sağlamak yerine tehlikeli olmaz mı?

Yâni bu ilkelere inanmayan bir şahıs sakınca olmaksızın masonluğa girebilir mi? Bir halkın entellektüel moral ve kültürü söz konusu olduğuna göre bu tip örgüt mütecanis olmayacaktır ve çok kötü sonuçlar doğuracaktır.

Masonluk hoşgörü ilkesi üzerine kurulmuş. Bu konudaki yargım size çok katı bir yargı olarak görünebilir. Ben siyaset ve yönetim konularında çok büyük bir hoşgörüyü kabul ediyorum. Sadece bu konuda bunu yararlı bir erdem olarak görüyorum. Fakat özel bir kuruluş için bu hoşgörüyü anlayamıyorum. Ben ilerlemeyi engelleyen, bana ilmî olarak saçma ve tutarsız görünen bir doktrini kati surette hoşgörüyle karşılayamam. Eğer batıla ve kötüye gidişe saldırılmazsa bu ikisi yaşamaya devam ederler. Büyük Frederic (rakibini asla yarım hırpalamamak lâzımdır) derken çok haklıydı. Ben böyle bir hoşgörüsüzlükle kimseyi cezalandırmayı düşünmüyorum. O şeyin hipotenüsün karesine inanmayan birisini hapse koymasını istemiyorum. Yalnız öyle düşünüyorum ki yukarıda işaret edilen durumda tolerans göstermek olsa olsa zaaf ve şüphecilik olur. Zira matematikte tolerans yoktur. Üstelik konferansınızda İslâmiyet hakkında hiçbir surette tolerans göstermediniz.

Gördüm ki Masonlarda üstatlar vardır. Bu üstatlık ünvanını onlara kim vermektedir ve işçilerin bu üstatlara [illegible] sorumluluğu nedir? Bu tıpkı asker-

likte gördüğümüz gibi bir sadakat mıdır? On yıldır yaptığım çalışmalar bana üstatlardan vazgeçme sanatını öğretmiştir. Entellektüeller arasında çok yüksek değerlere sahip olanlar hakkında üstatlarımı bizzat kendim seçmeyi tercih ederim ve onlara karşı derin bir saygı beslemekle beraber onlara karşı kendimi bağımlı (borçlu) hissetmem. Voltaire'in (mutlu mu yaşamak istiyorsunuz üstatsız yaşayınız) tavsiyesini yaşamıma uygularken sadece adalete ve pozitif hakikate boyun eğmiş oluyorum... İşte bu sebebledir ki her zaman bilimle paralel yürüyen pozitivizme itaat ediyorum. Bununla beraber biliyorum ki çok uzağı görmekle birgün tek başıma kalma riskini de göze alıyorum. Fakat ne gam hiçbir kişisel ihtirasım yoktur ve resmî hiçbir makamda gözüm yoktur. Ben bunları Turgot gibi bütün bu nefret ettiğim metafizik prensipleri kamuoyuna empoze edebileceklerini sanan mezheplerin otoritesi ve zihniyetleri için değil herkes için istiyorum.

Ben bilimsel veriler üzerine kurulmuş olan hür kuruluşları severim. Ve onların yararları olduğunu kabul ederim. Şimdi soruyorum; Masonluk böyle avantajları olan bir kuruluş mudur? Keza gördüm ki Masonluk ahlâkî bir görev empoze etmektedir ve adayın temiz olmasını (eleştirilecek bir yanının bulunmamasını) istemektedir. Şerefsizce bir harekette bulunan birisinin Masonluğa üyeliği reddediliyor. İşte fevkâlâde belirsiz bir sözcük, zira herhangi bir eylem özgür düşünen birisi için çok ahlâkî ve normal olarak yorumlanabilir. Halbuki aynı eylem fanatik bir dindar için şerefsizlik ve ahlâksızlık olarak yorumlanabilir. Keza böyle bir kavram çevreye ve çağa göre değişebilir. Fakat, bu soruna biraz daha açıklık getirmek amacıyla ele bir örnek alalım: Size soruyorum Galler Prensinin davranışları Masonlar nazarında şerefli davranışlar mıdır? Zannetmemeli ki Mason olan, başkalarına göre hemen daha ahlâklı ve şerefli kişi olabilir. Sorumluluk konusunda o tüzük **hayatı pahasına** bile olsa kardeşin korunması ilkesini getirmektedir. (Niçin yalnızca kardeş?) Sırf Mason olduğu için bir cumhuriyetçi veya bir anarşist biri kralı veya kraliçeyi korumak zorunda mıdır?

Hayatım bana ait değildir, insanlığa ve vatanıma hizmet etmek için vardır. Bu bakımdan değeri ne olursa olsun hayatımı bir şahıs için feda etmeyi kabul edemem. Sanıyorum ki dindaşlarınız arasından böyle körü körüne (gözleri bağlı) bir fedakârlık örneği vermeniz sizin için güç olur. Buna karşılık benim tarafımdan [bizim-pozitivistler-tarafımızdan] birçok örneği size sayabilirim.

Sonuç olarak diyebilirim ki cléricalisme'in güçlü olduğu ve düşünce özgürlüğünün suç sayıldığı dönemde Masonlar çok önemli hizmetler verdiler. Fakat bugün için hiç değilse Fransa açısından durum artık aynı değildir. Masonlar bu nedenle birliklerinin varlığını (objektif olarak) açıklayacak gerekçeler yaratmalıdırlar.

Ben eğer Masonluğa üye olursam, bu kuruluşun insanlığa gerçekten faydalı olması ve ilerici bir kurum haline gelebilmesi için onun **bilimle** ve uygarlıkla paralel yürümesini sağlayacak olan, eski geleneklerini terketmeyi içeren bir reform tasarısı teklif edeceğim.

Üzerinde durduğum sakıncalar konusunda tam aydınlanamadığım sürece kuşku duymam zorunludur hattâ bir ödevdir.

Sayın başkan, açık yürekliliğimi hoş göreceğinizi umarım. Ben hiçbir surette size bir hasım değilim. Zaten siz de sizinle aynı fikirleri paylaştığımızı ifade ediyorsunuz. Bununla beraber, açıkca husumetini belirtenin kuşkulu bir yandaşdan daha tercihe şayân olduğu kesindir.

Mason düşüncelerinden daha net ve açık olan bilimsel gerçeğe inanmakla kendimi daha özgür hissediyorum.

Mason düşüncesi ve amaçları konusunda belki yanlış düşünüyorum. Belki de yeterli bilgiye sahip değilim, ve öğrenmek istiyorum. Zira hiçbir şey sizinle çalışmak, sizlerle birlikte insanların entellektüel gelişmesine katkıda bulunmak kadar bana bir şeref veremez.

Ben Masonluğa birşeylere faydalı olmak ve görevimi lâyıkıyla yapabilmek için girerim. Sadece üyelik ünvanına sahip olmak neye yarar?

Bu mektubu kardeşlerinize göstermenizi ve üzerinde durduğum görüşler hakkında ne düşündüğünüzü öğrenmek isterim.

Saygılarımla
17 Kasım 103[1892]

Bkz. Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.

BELGE: V — *Konunun Saray tarafından büyük bir ehemmiyetle ele alınmasından sonra, Antopulo Paşa'nın İngilizler nezdinde yoğun girişimler başlattığını görüyoruz:*

1.
S. Ex. Anthopulos Pacha
à
S. Ex. Tahsin Bey
Yıldız

Le 13/26 Avril 1901

Mahremâne
Mabeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne Başkitabet-i Celilesine

Utûfetlû Efendim Hazretleri,

Bundan birkaç hafta evvel Dersaadet'den buraya çekilmiş bir telgrafnâme üzerine İstanbul'da bulunan 'Franc Maçon' locası tarafından olmak üzere mukaddeme Prince de Gal olduğu zamanda bilcümle İngiliz Franc Maçonlarının riyaseti sıfatını dahi haiz bulunmuş olan İngiltere Kralı hazretlerine hitaben Sultan Murad hazretlerinin gûya ta'dîl-i ızdırabâtı ricasını mutazammın ve insaniyet nâmına olarak bir mektub gönderildiğini bura gazetelerinden birisinde görülmüş olması üzerine mezkûr gazetenin memalik-i şâhâneye men'-i

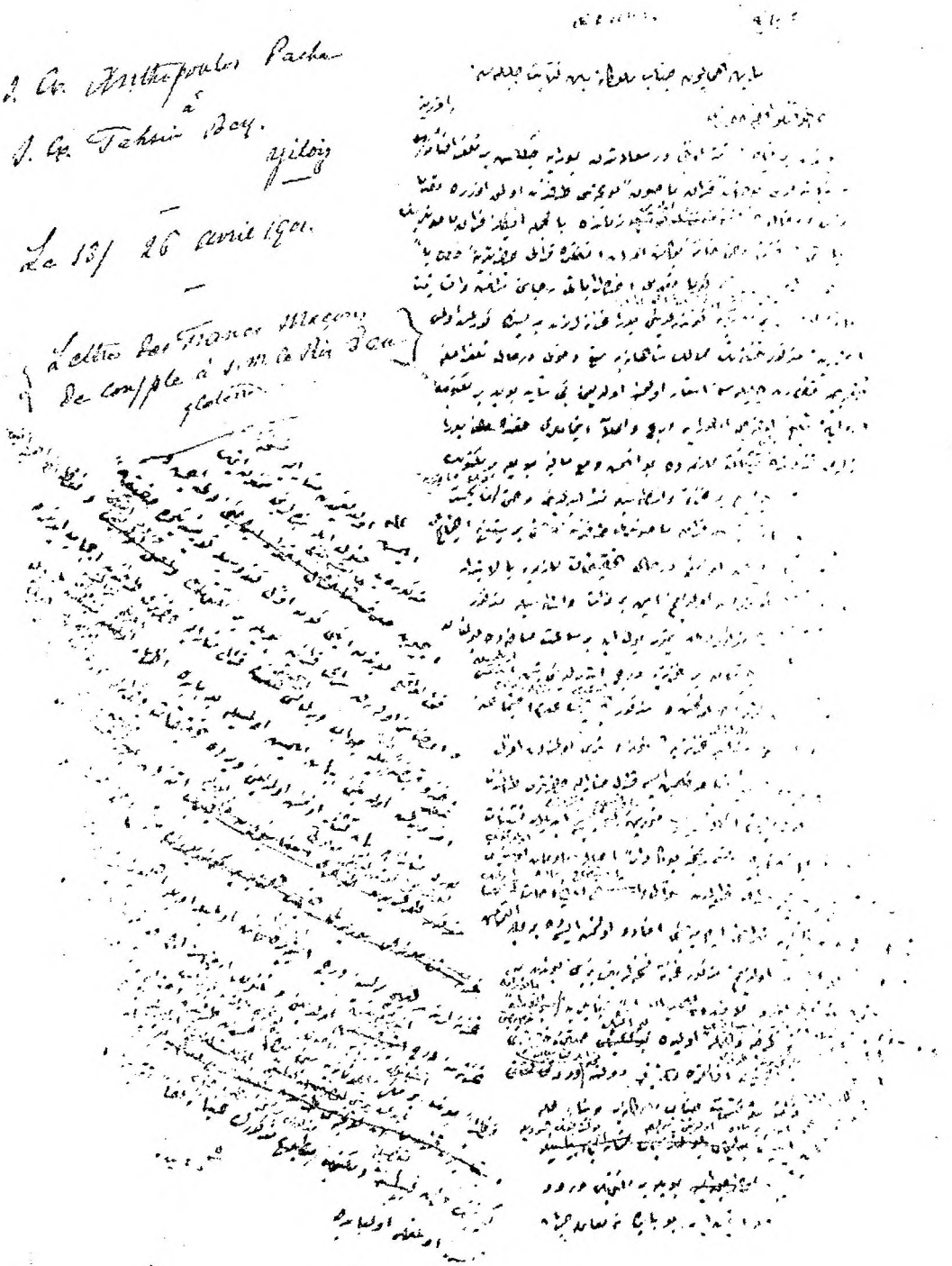
duhûlü derhal Hariciye Nezaret-i Celilesine iş'ar olunmuş olduğu gibi şayed böyle bir mektub kendilerine tebliğ olunacak olur ise derc ve ilân etmemeleri zımnında bura gazeteleri nezdinde dahi teşebbüsât-ı lâzımada bulunulmuş ve mamafih böyle bir mektubun İngiltere kasabalarından birinde bir gazete vasıtasıyla neşr edildiği ve hattâ bunun üzerine Manchester şehrinde bulunan İngiliz Franç Maçonları tarafından bir miting ictima'ı mutasavver olduğu istihbar edilmiş olmağla derhal tahkikat-ı lâzımaya bilibtidar mahsusan Manchester şehrine göndermiş olduğum emin bir zât vasıtasıyla mezkûr mektub hakikaten şehr-i mezkûrdan demiryol ile bir saat mesafede bulunan «Gordon» nâm şehirde çıkan bir gazeteye derc etdirildiği tebeyyün eylemesiyle birkaç nüshası tedarik olunmuş ve mezkûr cemiyetin adem-i ictima'ına dahi muvaffakiyet hasıl olmuş ve mâr-el-zikr henüz dest-res olmazdan evvel böyle bir mektub gelib gelmediğinin ve gelmiş ise kral-ı müşarünileyh hazretleri tarafından ne cevab verilmiş olmasının anlaşılmasıçün Foreign Office nezdinde edilen teşebbüsât-ı hususiye-i hatırâneme cevaben Hariciye Nezaretince buna dair asla malûmat olmadığının beyânıyla beraber işin hususiyeti cihetiyle saray-ı kralîden sual ve istizâh-ı madde edilmek dahi usûl ve vazifesiyle tevafuk edemiyeceği ifade olunmuş ise de bervech-i arz muahharen istihsâl eylemiş olduğum mezkûr gazete nüshalarının birisini bundan bir hafta evvel Hariciye Nazırı Lord Lansdowne cenâblarına bilirae tekrar teşebbusata mübadere-t ve kendisine gerçi vehle-i evvelide bu işler sıfat-ı hususiyeti inkâr olunamaz ise de doğrudan doğruya İngiltere devleti ile münasebât-ı muhalesetleri derkâr olan metbu'-i mufahhamım zât-ı şevketsımât cenâb-ı mülûkâne ve binaenaleyh min ciheten politikaya taallûk eder bir madde olduğunu müşarileyhe beyânıyla böyle bir mektubun vürûd edüb etmediği vürûd etmiş ise bu babda ne muamele cereyân eylemiş olduğunun bilinmesi nezd-i çâkerîde begayet müstelzim olduğundan bu babda tensîb edeceği suretle tahkik-i madde ile çâkerlerine malûmat ita eylemesini suret-i hususiyede rica ve iltimas eylemiş olduğumdan müşarileyh nüsha-i mezkûreyi kabûl ile bendelerini memnun etmek içün çalışacağını vaad eylemiş ve filvaki' bundan iki gün evvel kendisiyle görüşdüğümde hakikaten ve imzasız olarak saray-ı kralîye böyle bir mektubun vürûd etdiğini ve fakat nazar-ı ehemmiyete alınmayub ahz ü kabzına dair cevab verilmemesi içün kral-ı müşarileyh hazretleri tarafından icab edenlere emir verilmiş olduğunu beyân eylemiş olmasıyla bu babda izhar eylediği nezaketden dolayı Lord-u müşarileyhe beyân-ı teşekkür olunmuş olduğunu ve bir de tahkikat-ı çâkerâneme göre böyle bir mektubun Londra'ya gönderildiği, mevaddını buraya Atina'dan verilerek Londra gazetelerinden birisine derc edilememiş olmasıyla öyle ehemmiyetsiz bir kasaba gazetesine derc etdirilebilmiş olduğu ve mektubun imzasız olarak gönderilmiş olmasına nazaran bunun İstanbul Franc Maçon locası tarafından gönderilmeyüb bir fikr-i mel'unâneye mebni bunun desayis ve müfsidin tarafından ihtira' ve tasavvur edilmiş bir şey olduğu derkâr olduğundan keyfiyetin arz ü beyanıyla ve mektub-i mezkûrun bir nüsha-i matbuasının aynen ve leffen takdimine müsaraat kılınmış olmağla olbabda.

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K.383(6).

S. Ex. Anthopoulos Pacha
à
S. Ex. Tahsin Bey.
Yildiz

Le 15/ 26 avril 1901.

Lettre de Tranner Wagon
de compte à S.M. la Reine
Olaleine

Antopulo Paşa'nın konu üzerindeki çalışmasını yoğun biçimde sürdürdüğünü bu arada Lord Salisbury'nin rahatsızlığı nedeniyle gerekli girişimlerde bulunmamasının Saray üzerinde doğuracağı tepkilerden çekindiği görüyoruz. (Bkz. Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, Mahremâne telgraf, 4 Mayıs 1901, **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K. 383(6).) Saray ise Antopulo'nun bu konudaki faaliyetini ve İngilizlerin tutumunu büyük bir sevinçle karşılamıştır. (Bkz. Tahsin Bey'den-Antopulo Paşa'ya, 3 Mayıs 1901, **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K.383(6).) Ancak, Antopulo Paşa'nın olayın ehemmiyetini azaltmak için gayret gösterdiği açıkça belli olmaktadır. Ayrıca bu konudaki bilgileri, Paşa, özel istihbarat memuru aracılığıyla toplamıştır:

2.

Devletlû Efendim Hazretleri,

Mazrufen Freemason Cemiyeti tarafından haşmetlû Kral Hazretlerine irsâl olunan mektubun sureti bura gazetelerinde neşr olunduğunu haber alır almaz mazruf bulunan suretinin elde edilmesine muvaffak oldum. Halbuki hangi gazetede olduğunu el'an anlayamadım. Sâye-i devletlerinde muvaffak olacağıma eminim. Bu mes'ele bura ahalisi nezdinde bir te'sir [icra] etmiş işbu mazruf bulunan evrakı iade etmek şartıyla aldım. Halbuki bugün herhalde hangi gazetede olduğunu anlayarak birkaç nüsha iştira' edeceğim... Olbabda emr ü ferman hazret-i men leh ül emründür.fî. 15 Nisan 901

Kulları.

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K.383(6).

3.

Devletlû Efendim Hazretleri,

Mâh-ı hal 9 tarihli Daily Mail gazetesinin nüshası İngiltere'ye mahsus olmayub Manchester'e mülhak Gorton nâm mahalde tab' olunan Dersaadet mason cemiyeti tarafından İngiltere Kralı Haşmetlû Edward Hazretlerine Sultan Murad Hazretlerinin tahlisi hakkında merhamet-i kraliye iltica etmelerini havî görülen mektub üzerine Manchester'de bulunan mason cemiyeti bir miting yapmak cemiyet-i mezkûre lodge master'i bulunan Duke of Kenetth'e bildirilmesi dahi dermeyan edilmiş ise de Manchester'de mukaddemâ vücûdu olub sâye-i devletlerinde feshedilen mülga **Murad Cemiyeti** bu gibi şeylerin lüzûmu olmayub zât-ı hazret-i şehriyârîye karşu böyle bir teşebbüsün lüzûmu olmadığını her tarafa bildirerek miting-i mezkûr geriye kalmışdır. Keza Londra şu'besi dahi sarf-ı nazar etmişdir... Olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i men leh ül emründür. fî. 18 Nisan 901.

Kulları.

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K.383(6).

Aynı şahsın 1 Mayıs 1901 tarihli ve hitab cümlesi olmayan mektubunda ise olayla ilgili gelişmeler şöyle anlatılmaktadır:

4.

«...Geçenlerde haşmetlû kral hazretlerine mason cemiyetı nâmına gelen mektub Amerika ve Mısır gazetelerine dahi derc olunmuşdur. Bu def'a merkezi Dersaadet'de olmak üzere Sultan Murad'ın serbest bırakılması içün bir cemiyet teşekkül edüb işbu cemiyetde Şûra-yı Devlet âzâları, erkân-ı bahriye ve harbiye zabitanı ve mabeyn-i hümayûnda dahi âzâları olduğu ve müslim ve gayr-ı müslimden mürekkeb idüğü ve bir Cum'a günü selâmlık esnâsında kadınlar ma'rifetiyle bir nümayiş icra edeceklerini, hükümdârâna bir beyannâme göndereceklerini ve burada bi-mensuel olmak üzere bir gazete neşr edecekleri ve buraya ve belki Cenevre'ye bu gazete muamelâtını deruhde etmek içün bir iki güne değin hareket edecekler imiş. Mason cemiyeti tarafından gelen mektub bu cemiyetin imiş....»

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi**,K.362(1).

İlgi çeken husus olayın yankılarının ve devamının Saray'ın bu konudaki hassasiyetini bilen Sefir tarafından yumuşatılarak ve daha ehemmiyetsiz hale getirilerek anlatılmasıdır.

BELGE: VI - A

Comité Central Libéral Ottoman

Osmanlı Hürriyetperverân

Fırkası Hey'eti Merkeziyesi

Sayın Bakan,

Şartlar daha evvel Kont E. de Kératry tarafından ricamız üzerine 1898'de yüksek bilgilerinize sunulan Türk liberallerinin özlemleri ile ilgili bir memorandumu Ekselânslarının iyiniyetli nazar-ı dikkatlerine arzetme cesaretini verecek derecede müsait bir zemin hazırlamıştır.

La Haye barış konferansının toplanması dolayısıyla; Doğu'da barışın mutlak olarak hüküm sürmesini şiddetle arzulayan Fransa'ya Avrupa barışını sağlamanın tek yolunun çabalarını Türkiye'de genel ıslahat yapılmasına yöneltmek olduğunu; ve bunun gerekliliğini böylece La Haye konferansının sonuçlarının Avrupa'nın bütün meşru endişelerinin belirleyici sebebinin ortadan kaldırılamaması neticesinde verimsiz hale dönüşebileceğini saygıyla belirtmeye cesaret etmiştik.

Bütün halkları ırk ve mezhep ayrımı yapmaksızın eşit hale getirecek Kanun-i Esasî'nin icrasına geçilmedikçe Türkiye'de hiçbirşey yapılmayacağı kesinlikle ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak ilâve ediyorduk ve gene hatırlatma cesaretini de kendimizde buluyoruz ki Fransa Sultan Abdülhamid'in kötü niyeti ve gerçek düşüncelerine bakarak [politikasını] belirlemekte artık gecikmemelidir.

Durumun 1898'den beri daha kötüye gitmesiyle [söylediklerimiz] özellikle Fransa için açıklık kazanmıştır. Memorandumumuzda belirttiğimiz mülâhâzâtımızın yalnızca ziyadesiyle güçlendiğini ve celbetmek cüretinde bulunduğumuz Ekselânslarının nazar-ı dikkatini çektiğini düşünüyoruz. Doğu'da çok ciddî olayların arifesinde ülkemizin sayısız kötülükleri def'atle yaşamış bedbaht halklarının, arzu ettiği barışçı ve insanî vasıtalarla acılarını izale etmenin tam vaktidir.

Ekselânslarınca yüksek saygılarımızın kabulünü istirham ederiz.

Constantinople
4 Ekim 1901.

Bkz. **Affaires étrangères-Nouvelle Série**, Vol.III (1899-1901), ss. 270-271.

Komitenin irtibatını sağladığı belirtilen Kont E. de Kératry de mason ileri-gelenlerinden olup Sultan Murad V hakkında bir kitap hazırlamıştır. Bkz. E.'de Kératry, **Mourad V Prince, Sultan, Prisonnier d'Etat**, (Paris:1878).

COMITÉ CENTRAL LIBÉRAL OTTOMAN

DIRECTION POLITIQUE
CLASSEMENT
SÉRIE B CARTON 80 DOSSIER 1

POLITIQUE
22 OCT 1901

270

Monsieur le Ministre,

Les circonstances nous paraissant favorables pour prendre la liberté de rappeler à la bienveillante attention de votre Excellence, un mémorandum contenant les aspirations de la bourgeoisie libérale, qui fut, à notre sollicitation, porté à votre haute connaissance en 1898 par Monsieur le Comte E. de Kératry.

Nous nous permettons, à l'occasion de la réunion du Congrès de la Paix à la Haye, de faire respectueusement remettre la nécessité pour

A Son Excellence
Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères
de la République Française
à Paris

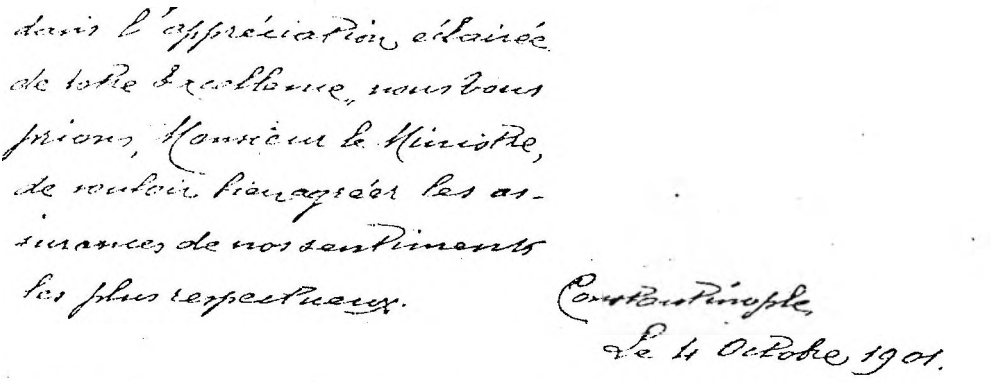
la France, soucieuse de voir
la paix régner définitivement
en Orient, de contracter ses
efforts à l'établissement
en Turquie de réformes
générales, seul moyen d'as-
surer la paix européenne,
à peine de tous les résultats
du Congrès de la Haye, stériles
faute de supprimer la cause
déterminante de toutes les
légitimes appréhensions de
l'Europe; Il est maintenant
avéré établi que rien ne sera
fait en Turquie tant que
l'on ne recourra pas à l'ap-
plication d'un statut organ-
ique constitutionnel mettant toutes les populations,
sans distinction de races et de
religions, sur un même pied
d'égalité.

Nous ajoutions
enfin, et nous nous permettons
de le rappeler, que la France
ne saurait rester à être
édifiée sur les sentiments

réels et la mauvaise foi
du Sultan Abdul Hamid.
La preuve est faite aujourd'
hui, particulièrement pour
la France, et ce pendant
que la situation n'a fait
qu'empirer depuis 1898. Aus-
si, pensons-nous, les consi-
dérations développées dans notre
mémorandum ne pourront
que avoir acquis plus de force
et retenir la haute attention
de Votre Excellence à laquelle
nous nous permettons de faire
appel.

A la veille des
événements les plus graves
en Orient, il n'est que juste
temps d'arrêter le mal
par les moyens pacifiques
humanitaires auxquels
aspirent les malheureuses
populations de notre pays,
éprouvées plus d'une fois
par d'innombrables méfaits.

Plein de confiance

BELGE: VI - *B — İstanbul'daki cemiyet tarafından İngiltere Kralına gönderilen mektubun metni aşağıdaki gibidir:*

Türk Masonlarından Krala

V. Murad İçin Bir Başvuru
(Özel Muhabirimizden)

İstanbul, Çarşamba 3 Nisan,

Aşağıdaki ilginç mektup Türk Farmasonları tarafından İngiltere Kralı Edward'a gönderilmiştir.

Efendimiz, — Adalet, hürriyet ve uhuvvetin muzafferiyeti için göstermekten vazgeçmedikleri sempati nedeni ile İngiliz Masonlarına daima müteşekkir olan İstanbul'daki Osmanlı Komitesinin farmason üyeleri, yarım yüzyıldan daha uzun bir süre masonluğun aynı bünyevî faziletlerini yücelten şanlı Kraliçenin ölümünü üzüntüyle öğrenmişlerdir.

Türk masonlarının, dünyada varisliğe lâyık en ünlü hükümdarların üstün olanı ve İngiliz masonluğunun başında büyük lider olarak aktif görevi gelecek için çok değerli bir garanti olan asil Kraliçenin oğlunu kabul etmelerini içtenlikle ummaktayız.

Âciz tebriklerimizi majestelerinin ayaklarının altına sererken, şüphesiz majestelerinin dikkatinden kaçmayan ve ayrıca en yüce sempatilerinize lâyık olan bir meseleyi kardeşce mütalâalarınıza sunma cüretini gösteriyoruz.

Majesteleri, ruhsal rahatsızlık bahanesi ile çeyrek asırdır hapiste tutulan, kendisi farmason olan talihsiz V. Sultan Murad'ın ilginç durumunu bilmektedir. Majesteleri, talihsiz padişâhı bizzat tanıma ve onu yücelten mümtaz niteliklerini takdir etme fırsatını bulmuşlardı. Majesteleri, onun kendisine insafsızca hazırlanan kaderden daha iyi bir âkıbeti ne kadar hakkettiğini bilmektedirler.

Siyasal zaruretleri takdir ederken, Türkiye farmasonları, tacı ile birlikte

hürriyetini de kaybeden talihsiz bir imparatorun bahsedilen insafsız muhakemelerinin hafifletilmesinde sadece daha iyi muamele taleb etmek için bu tedbiri almaktadırlar.

Majestelerinden, bir siyasî görüş açısından değil, fakat bir insanlık meselesinde ricada bulunma cüretini göstermekteyiz. V. Murad için hasta olsa dahi hür bir insanın daimî haklarını talep etmekteyiz.

Majestelerinin, kendi saltanatlarını yükseltirken, majesteleri gibi veliaht iken dostu olduğu ve acımasız kaderin kendisine bu asrın şehitler menkıbesinde oldukça üzücü bir yer ayırdığı bir kardeşin talihsizliğini hatırlayacağını büyük bir arzu ile ummaktayız.

Bu umut ile majestelerinin en âciz ve müteşekkir kulları olmanın onurunu taşımaktayız.

Bkz. **Daily Mail**, 9 Nisan 1901, s. 5.

BELGE: VII — *Belirtildiği gibi masonların faaliyetlerinde görülen artış, Saray'ı eskiden beri kuşkulandığı bu grup hakkında araştırmalarını yoğunlaştırmaya yöneltmiştir. Ancak, Rumeli müfettişliğinin; cemiyet üyesi olanların sayılarının fazlalığını belirtmekle beraber; bu konuda Saray'ın beklentilerini cevaplayacak bir mukabelede bulunamadığını görüyoruz:*

1.

Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi

Müfettiş-i Umumiliği

Aded

Selânik Vilâyeti'nin 5 Teşrin-i sânî 323 tarihli tezkeresi suretidir.

21 Teşrin-i evvel 323 tarihli tezkere-i samiyeleri cevabıdır. Mason cemiyetinin kırk elli seneden beri Dersaadet ile memalik-i şâhânenin bir hayli şehirlerinde ve yirmi beş seneden beri de Selânik'de mevcud olduğu cümlenin malûmu bulunduğu gibi beş seneden beri bu havalide bulundukları cihetle cemiyet-i mezkûrenin vücûdu zât-ı âli-i asâfânelerince dahi malûm olmak lâzım gelüb ancak bunun müntesiblerinin kimler olduğu hakkında kanaatbahş-i vicdan olacak hiçbir emare olmadığı muhakkak ve fakat burada Yahudilerden bir mikdarının bu mesleğe salik oldukları ve Selânik eşrafından Rahmi ve Midhat Beylerle Fazlı Necib Efendi'nin de mason oldukları rivayet kabilinden mesmu' ve mübâlât-ı diniyesi olmayanlara mason denilmek öteden beri müttehiz bir âdet olduğu ve birçoklarına da bera-yı istihfaf masonluk isnad edildiği cihetle bunların hakkındaki isnadatın hangi nev'e dahil olduğu gayr-ı malûm....

Bkz. **BBA-Yıldız Esas Evrakı**, 30/1190/51/78(1).

2.

Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi

Müfettiş-i Umumiliği
Aded
907

Mabeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne Başkitabet-i Celilesine,

Devletlû Efendim Hazretleri,

Cevaben arz ü takdim kılınan 4 Teşrin-i sânî tarihli ve 798 numerolu ariza-i çâkeriye lâhikadır. Varaka-i ihbariyede mason oldukları münderic bulunan Selânik eşrafından Rahmi ve Midhat Beylerle mektubî muavini Fazlı Necib Efendi'nin hâl ve siretleri hakkındaki malûmat ve mütalâaları Selânik valisi devletlû Paşa hazretlerinden bâtezkere-i mahremâne isti'lâm olunmuş idi. Mümaileyhümanın erbâb-ı sadakatdan olduklarına ve muhall-i sadakat hiçbir hareketleri görülmediğine dair cevaben alınan tezkerenin sureti leffen huzûr-i samî-i fahimanelerine takdim kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men leh ül emründür. 12 Şevval 325 —6 Teşrin-i sânî 323.

Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi
Müfettiş
Hüseyin Hilmi
(Mühür)

Bkz. **BBA-Yıldız Esas Evrakı**, 30/1190/51/78 (II).

BELGE: VIII — *Sözkonusu yazı aşağıdaki gibidir :*

FARMASONLUK VE TÜRK İHTİLALİ

Türkiye'de alevlenen ihtilalin ilk anından itibaren, kendimize, Farmasonluğun ihtilalde hiç mi önemi olmadığını sorduk. Bu ülkedeki ilişkilerimiz sebebiyle bunun böyle olmadığını haklı olarak düşünmekteyiz. Bir mektuptan alınan bir cümle varsayımımızı doğrulamaya başladı. Burada, yazarın Kanun-i Esasî'nin yeniden ilânı hazırlıklarında yer alması sebebiyle mektup yazmakta geciktiği söyleniyor. Biz 20-8-1908 tarihli sayısında **Le Temps**'da yayınlanan bir mektup aracılığıyla daha da açık bir onaya mazhar olduk.

Bu mektup, ihtilali hazırlayıp yöneten **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin önemli üyelerinden Refik Beyle bir gazete muhabirinin Selanik'de yaptığı bir söyleşiyi naklediyor. Bir çok diğer üyeden farklı olarak, Refik Bey asker değil, fakat Türk Liberalizminin öncüsü Mithat Paşa'nın, Sultan Abdülaziz'in 1876'da katli nedeniyle, 1881'de öldürülmesiyle son bulan süreçte Mithat Paşa'yı savunmuş bir avukat. Mektuplaşmada Refik Bey'in Paris Hukuk Fakültesi öğrencilerinden olduğu söylenmiyorsa da muhtemelen bu böyle.

Aşağıda mektubun bir bölümünü sunuyoruz.

«Bu hızlı açıklamasını bitirdiğinde, ona, bazılarınca da belirtilen Farma-

sonluğun gelişen olaylarda oynamış olduğu rol üzerine bir soru sordum. Beni şöyle cevapladı :

Farmasonluğun, özellikle İtalyan Farmasonluğunun desteğini arkamızda hissetmiş olduğumuz doğrudur. Selanik'te bir çok loca mevcut: Bunlar* Fransız Grand Orient'ına bağlı Veritas, İspanyol Grand Orient'ına bağlı Perseveranza, ve Yunan Grand Orient'ına bağlı Philippos'dur ki bu sonuncusunun yalnız milliyetçi bir amacı vardır. Gerçeği söylemek gerekirse yalnızca ilk ikisi bize yardımcı olup dayanak oluşturdular. Çoğumuz mason olduğu için bu localarda masonlar gibi toplandık, ancak aslında amacımız örgütlenmekti. Ayrıca üyelerimizin büyük bir bölümünü bu localara aldık ki bunlar hem localar için bilgi topluyorlardı, hem de cemiyetimiz [İttihad ve Terakki] için bir kalbur görevi görüyorlardı. Bir keresinde İstanbul'da, orada yürütülen gizli çalışma hakkında önemsiz kuşkular belirmişti. Gereksiz yere, hafiyelerin olduğu sanısına varılmıştı. Localar, gerektiğinde, İtalyan Elçiliği aracılığıyla girişimde bulunacağı umulan İtalyan Grand Orient'ına başvurmuşlardı. İşte, olayla ilgili olarak, zaten çok faydalı olan Farmasonluğun desteği.»

Biz uzun zamandan beri, dördü aynı zamanda bir çok üyesiyle bizim abonemiz olan bu çeşitli locaları tanıyoruz. Ayrıca İspanyol Grand Orient'ına Ob.. altında bağlı Perseverancia locasına kuruluşundaki katkılarımızı yeniden anımsıyoruz.

Öte yandan, Türkiye'de güncel olarak gelişen olayların, bizim «Farmasonluk ve Doğu Sorunu» başlıklı makalede geliştirdiğimiz programın uygulanması olduğunu gözönünde tutuyoruz. Biz, eğer, Paris'te mülteci olarak yaşayan Jön Türk önder Ahmed Rıza Bey'den esinlenmemiş olsak «kahince» diye nitelendirilebilecek bu makaleyi, yeniden okuduk. Biz bu makaleyi, temel ilkelerimize uygun Masonik bir bakış açısından hareketle, tüm dini ve kavmi düşünceleri göz önüne almaksızın Makedonyadakileri, bölünmüş ve Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Sırplar ve Romenler adları altında birbirlerini boğazlayan insanlar olarak görmek istemediğimiz için yazmış ve demiştik ki; Bizans İmparatorluğunun Türklerce fethinden kaynaklanan kinlerin beş asır sonra varolma hakkı olamaz. Irklar kaynaşmışken dini ayrımları körüklemek, insanları gruplara bölerek, gruplardan her birinin iktidarı ele geçirerek diğerleri üzerinde diktatörlük uygulamak istemelerinin bahanesinden başka bir şey değildir. Katıksız bir Masonik Doktrin çerçevesinde, sonunda, tüm Osmanlılara artık tutsaklık içinde değil, fakat özgürlük içinde eşitlik dilemiştik.

L'Acacia, çoğunluğunun Rum veya Bulgar yandaşı olduğu ve hiç birisinin Türkiye'nin bütünlüğünü sürdürecek adalet fikrini desteklemediği Paris basınında bu tezi alçakgönüllü olarak savunan tek aylık dergiydi. Biz haklı çıktık, ancak kendimize ihtilalde en ufak bir pay atfetmiyoruz. Sadece sorunu doğru olarak görmenin onurunu ve önceden gerçekleşmez bir son peşinde koşan ve boş düşleri savunan ayaktakımı olarak tasavvur edilen Jön Türk Partisini desteklediğimizi üstleniyoruz.

(*) İtalyan Grand Orient'ına bağlı Macedonia Risorta ve Labor et Lux,

Öte yandan **L'Acacia** Yönetimi 8-2-1903'te, Doğulu Hıristiyanlar yararına düzenlenen gösterinin Düzenleme Komitesi başkanı Bay d'Estournelles de Constant'a bir mektup göndermiş ve burada, Avrupa için Türkiye'nin parçalanmasından kaynaklanacak tehlikeli sakıncaları ortaya çıkaracağı ve Hıristiyanlardan daha az ezilmeyen Müslümanların da Hıristiyanlar kadar ilgiyi hakettikleri belirtilerek bu gösterinin ayrılıkçı özelliği kınanmıştı. Daha sonra şu cevabı aldık :

«Sayın Yazı İşleri Müdürü

Yazmakla beni şereflendirdiğiniz mektup için size teşekkür ederim. Size, gösterimizin, bir din veya bir millet yararına ve herhangi ezilen bir millet zararına, ayrılıkçı bir özellikte olduğunu düşündüren bir yanlış anlaşılmayı düzeltebileceğim için bahtiyarım. Biz, tam tersine Müslüman, Hıristiyan, Yahudi veya Ermeni ayırmaksızın tüm ezilenler yararına bir gösteriyi söz konusu ediyoruz.

Sayın Yazı İşleri Müdürü en içten dileklerime inanınız.

d'Estournelles de Constant»

Aşağıdaki düşünceyi de ekliyoruz :

«Biz, konuşmasında Bay Jaurès'nin tüm ezilenler için eşit himaye görüşünü geliştirdiğini ve **L'Aurore**'da Bay de Pressensé'nin Doğu Hıristiyanları ile ilgili tüm tarafgirliğe karşı kendini savunduğunu müşahede ettik. Bu ise bizi, girişimimizin etkisini doğurduğunu düşünmeyi mezun kılıyor.»

Ancak Bay Pressensé hiç şüphesiz Anti-masonluğunun belirtisi olarak bu etkiyi belirtmeye yanaşmadı.

Paris basınında yalnızca bizim, Türkiye'de gelişen olayların önceden tarafımızdan ortaya konulan istekleri tatmin ettiğini açıklamaya, hakkımız olduğunu düşünüyoruz.

O. PONTET.:

Bkz. **L'Acacia**, Eylül 1908, no.68-69, ss.135-138.

BELGE: IX — *Belirtilen yazı aşağıdaki gibidir:*

FARMASONLUĞUN TÜRK İHTİLALİNDEKİ ROLÜ ÜZERİNE

Aşağıda yazılı mektubu aldık:

Thessaloniki, 11 Kasım 1908.

Aylık **L'Acacia** Dergisi Sorumlu Yazı İşleri Müdürüne, Paris.

Aylık **L'Acacia** dergisinin Eylül sayısında, «Farmasonluk ve Türkiye'deki İhtilal» başlığında, locamızın (R.:) yalnızca milliyetçi bir amacının olduğunu belirten ve önceden Paris Temps da neşredilmiş bir yazışmanın bir bölümünün sureti yayımlandı.

Le Temps'a göre bu niteleme, Macédonia Risorta locası üyesi Refik Bey tarafından ileri sürüldü. Biz Masonluk Saygısı gereğince Refik Birader'den, locamızı ilgilendiren ve kendisine mal edilen sözleri, resmî olarak yalanlamasını rica ettik.

Aşağıda konuyla ilgili olarak, isteğimiz üzerine Macedonia Risorta locası aracılığıyla bize ulaşan Refik Birader'in metne uygun beyanını sunuyoruz:

«Ben mülâkatımda, ikisi İtalyan, biri Fransız, biri İspanyol ve birisi de Rum olmak üzere Selanik'te beş adet locanın bulunduğunu söyledim. Fakat, locadaki toplantı ve siyasî meselelerle ilgili tartışmalarımız hakkında konuşmadım. Bütün beyanatımı, Farmasonluk Komitesi mensubu olarak hepimizin de kolaylıkla kabul edeceğimiz bu anlam ile mahdut tuttum. Çünkü, biz, bütün üyelerin (aday) diğerleri (FF.:) tarafından çok titiz bir sınava konu oluşturduklarını düşünmüş ve onların ahlâkî zihniyetlerine güvenmeyi gerekli görmüştük. Kesin olarak denilen budur ve arzu ederseniz sonuç itibariyle, bunu neşredebilirsiniz.»

Sayın Yazı İşleri Müdürü, Refik Birader'in bu sarih beyanatını derginizin gelecek sayısında neşrederseniz size minnettar kalacağız. Önceden tüm samimî teşekkürlerimizle.

Philippos R.: L.: adına
Dr. D. MARGARITTI, Vén.:

Bkz. **L'Acacia**, no.71, Kasım 1908, ss. 321-322.

BELGE: X — *Faris'in yaratıcısı olduğu sözkonusu komitenin, belirtilen yazısı yaklaşık iki seneden beri açıkça işlediği tezlerin bir sentezinden oluşmaktadır:*

Lettres Ouvertes.

A Sa Majesté Impériale Le Sultan
ABD-UL-HAMID

Birinci Mektub

Comité
du
Parti Constitutionnel Ottoman
à
Constantinople

Paris, 25 Ocak 1895.

Efendimiz,

Bilâtereddüd, kendi kendimizi aldatmadan kabul etmemiz gerekir ki, Türkiye hâl-i hazırda zât-ı şâhânelerinin tahta cülûslarından evvel emsâli nameshûk bir buhran ile karşı karşıyadır.

Bu vaziyetten telâşa düşen İstanbul'daki «Comité du Parti constitutionnel» derin bir vatanseverlik hissine tabi' olarak, zat-ı şâhânelerini bu vahim durum hakkında ve memleketin karşı karşıya bulunduğu mehalik hususunda tenvîr etmek gayesiyle, dikkatle okumak lûtfunda bulunacağı ve çâre bulmakda çok geç kalınmadan tehlikenin bertaraf edilmesi için gerekli tedâbiri alacağı umuduyla, zât-ı şâhânelerine birkaç mektub takdim etmeği vazife addetmişdir.

Avrupa bugün İmparatorlukda vuku'bulan hadisâtın seyrini ve bilhassa pâyitahtta câri olan idareyi çok yakından takib etmektedir; olayların günlük seyrine çok özel bir dikkat yöneltmekte ve Türkiye'nin işlerine bir kere daha müdahale etmek için sadece uygun zamanı kollamaktadır.

Memleketin halen marûz kaldığı bu kaygı verici vaziyet, çekinmeden ifade etmek gerekirse, on sekiz senedir süregelen otokratik ve mutlak bir rejimin yarım asırda meydana getirilen reformları ortadan kaldıran ve İmparatorluğun bütün idarî birimlerinde kargaşa ve düzensizliği doruğa çıkartan bir rejimin neticesidir. İşte, on sekiz sene önce ortaya çıkan ve gittikçe yayılan bu rejim 1878 de İmparatorluğumuzun paylaşılmasına sebeb olmuştur ve gelecekte de memleketi uğursuz olduğu kadar tehlikeli bir takım hadisâtın kucağına itecektir.

Zât-ı Şâhâneleri atalarının tahtına çıkdığı vakit kendisinden evvelki iki selefi Sultan Murad ve Sultan Abdülaziz'in bilgelikleri sayesinde çok zengin bir İmparatorluk, kalabalık, iyi eğitilmiş ve tam teçhizatlı bir ordu. sınırsız savaş levazımatı ihtiyatı, organize ve memlekete yaraşır bir filo, kusursuz çalışan bir idarî mekanizma, iyi hazırlanmış kanunlar, kulları arasında samimî bir ittifak, tek kelime ile mükemmel bir huzuru yaşayan bir İmparatorluk bulmuştur.

Efendimiz, yeri geldikçe, istatistikler ve kesin resmî rakkamlar ile hem İmparatorluğun, zât-ı şâhânelerinin tahta çıktıkları gündeki durumunu ortaya koyacağız, hem de bugünkü halini gözönüne sereceğiz. Zât-ı şâhâneleri böylece Türkiye'nin ne kadar toprak, insan ve kuvvet kaybı olduğunu ve Avrupa nazarında ve hattâ Müslüman ülkeler nazarında prestijinin nasıl silindiğini görebileceklerdir.

Her şeyden önce Sultan Abdülaziz ve Sultan Murad'ın iktidardan düşmelerine yol açan esbaba majestelerinin nazar-ı dikkatlerini çekmekte fayda vardır.

Halkın, bu iki hükümdarın şanlı saltanatları zamanında serbestî içinde yaşamasına rağmen, bütün Osmanlılar yarım asırdan beri özellikle Abdülaziz zamanında Türkiye'de icra edilen ıslahatın yetersiz olduğu diğer Avrupa güçleri ve hattâ bir zamanlar Bâb-ıâli'ye tabi' olan devletlerle aynı seviyede olabilmek için getirilecek daha başka yenilikler olduğu, asrımızın icâbatıyla daha uyumlu halde radikal bir ıslahat sisteminin, bütün halka adalet ve müsâvatı yayan, mutluluğuna katkıda bulunan ve milletin yüceliğini ve refahını sağlamlaştıran liberal kanunların temellerini atmak gerektiği konusunda bir-

leşiyorlardı. Hükümdarın, mutlak kudretini ve memleket işlerine karışmasını, vükelânın mütekabil mesuliyeti ve milletin kontrolünü sağlayarak kısıtlamak gerektiği kabul ediliyordu. Tek kelime ile, her Osmanlının hayatını ve şerafini garanti altına alan, namussuz görevlilerin zulümlerine ve suistimallerine ve bilhassa hükümdarın kendisinin kapris ve tutkularına karşı koruyan kanunlar çıkartmak tarikiyle bu gerçekleştirilmelidir.

Memleketin mümtaz simaları Türkiye'nin asırlık müesseselerinin halkın ihtiyaçlarına cevap vermediklerini, devletin istiklâlinin ve hattâ mevcudiyetinin tehdit altında olduğunu görmenin sıkıntısıyla medeniyetin icâbatına uymak gerektiğini uzun zamandır anlamış bulunuyorlardı. Vatansever duygularla ve bu duruma bir çâre bulmak için, Abdülaziz'in diğer Avrupa güçlerini misâl alarak memleketi bir Meclis-i Meb'usan ile donatmasını istemek amacıyla bir cephe meydana getirdiler.

Şeriat-ı garra-i Muhammediyeye aykırı hareket etmemek için ileri gelen zevat-ı müşarirünileyha bu yeni müessesatın Şer'i şerîfin icâbatına halel getirmeden teessüs edilip edilemiyeceğini öğrenmek üzere ûlema-yı kirâma da danıştılar. Bu aydın adamlar, mevzu'bahis yeni kanunlarda İslâmın kanun-i mukaddesesine aykırı birşey bulmadıkları gibi, Şeriatın, Hükümdar-Halife'nin memleketin bütün mesâili hususunda milletin temsilcileri ile müşâveresini ve hukuk-i şahsiyeyi tanımasını bildirdiğini beyân ederek bu ıslahatın ve hürriyetin yanında vaziyet aldılar.

Dinî ve askerî zevatın tasvibini elde ettikten sonra, Türkiye'nin ileri gelen yüce diplomatları müteaddid defalar bu ıslahata hükümdarın dikkatini çekmişlerdi. [O Reformlar ki], hükûmete hem yönetilenlerin minnet ve sadakatını, hem de Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü garantilemiş ve varlığı Avrupa muvazenesinin korunması ve sulhun devamı için vazgeçilmez olan Türkiye'nin prestij ve gücünün muhafazasını daima yürekten dilemiş, Berlin andlaşmasının imzacıları Düveli- Muazzama'nın sempatilerini sağlayacak bir teminattır.

Cennetmekân Abdülaziz, herkül yapılı, sarsılmaz bir cesaret ve Türkiye tarihinde parlak hatırâlar bırakacak, yiğitlik sahibi bir hükümdardı. Kelimenin geniş manâsıyla meşrutî bir hükümdar olmamakla beraber, yine de liberal zihniyete sahipti. Vekillerine icraatlarında ve bütün devlet işlerinin yürütülmesinde tam bir serbestî tanırdı. Buna mukabil, vekiller ise birbirlerine danışırlar ve ittifakları olmadıkça hiçbir icraat yapılmazdı. Abdülaziz vekillerinin kararlarını hiçbir zaman engellemediği gibi kararnamelerinde de 'veto' hakkını kullanmamıştı.

Bununla beraber Bâb-âli'nin ileri gelenleri bu tavizleri yeterli bulmayarak, mevcut düzenin ortadan kaldırılmasını ve Osmanlı padişâhının diğer Avrupa hükümdarlarıyla aynı düzeye getirilmesini sağlayacak, kendisine sadece yürütme gücünü bırakarak imtiyazlarını sınırlayacak ve memleketi yavaşça fakat kaçınılmaz uçuruma götüren mutlak bir gücün istibdadından kurtaracak bir anayasanın ilânını istediler.

Öte yandan Abdülaziz, en aydın insanların kendisine mütemadiyen verdikleri telkinata kulaklarını tıkıyor ve kendisinde bulunan yüksek sağduyuya rağmen halkın ihtiyacâtını anlamıyor, isteklerin meşruiyetini kavrayamıyordu. Kendi itibarını ve şahsını lekelemeden (tehlikeye düşürmeden) hareket edebileceğinin mümkün olduğunu düşünemiyordu. Sivil askerî ve dinî ileri gelenlerin herşeye rağmen memleketin muhtaç olduğu temel kanunları yapmak hususunda alınması gereken tedabir üzerinde hemfikir bulunduklarını da unutmuştu.

Abdülaziz'in orduyu kendi tarafına çekme çabalarına rağmen, halk mutlakiyet karşısında zafer elde ederek millî iradeye karşı koyan hükümdarın hal'ini ilân etti. Bu hayırlı ihtilâl hiç kan dökülmeden ve İmparatorluk yıllıklarında unutulmaz bir hatıra bırakacak bir kolaylıkla gerçekleştirildi.

Efendimiz,

Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle Türkiye'de yeni bir devrenin başlaması gerekirdi. Hiç kimse, en saf olanlar bile Abdülaziz'in hal'ine yol açan nedenlerin Osmanlı padişâhlarınca dikkate alınacağı ve onların bütün bir halkın isteklerine karşı çıkmaya cesaret etmiyecekleri hususlarında şüphe beslemiyordu.

Sultan Murad, bu fikirde olan ilklerdendi, liberal ve âdil atalarının şerefli adına lâyık, kalbinde halkı için yücelik ve iyilik dolu duygular besleyen bir hükümdardı. Bütün millet, müslim ve gayr-ı müslim, tahta çıkışını sınırsız bir coşku ve sevinçle karşıladı. Bu hükûmdarın meziyetleri ve geniş fikirli oluşu tahta çıkışından önce de herkes tarafından takdir ediliyordu.

Halk, onun saltanatının mutluluk ve refah ve memleketin son derece muhtac olduğu huzuru getireceğini ümid ediyordu, fakat Allah'ın takdiri bu temenniyatın gerçekleşmesine müsaade etmedi. Bu sevilen hükûmdar, kendisini mutlak bir istirahata mahkûm eden asabî bir hastalığa yakalanınca, Bâb-ı âlinin ileri gelenleri İmparatorluğun çıkarlarının korunması için ne yapılması gerektiği hususunda müdavele-i efkâra başladılar.

Murad yeniden tamamen iyi oluncaya kadar, yerine bir naibin tayini taht-ı karara alındı.

Majesteleri bu duruma muttali bulunduğunda hemen Bâb-ıâli vükelâsı ile münâsebâta geçerek, kendisine cülûsunun mutlak şartı olarak ileri sürdükleri «Millî Meşrutiyet Programı»nı kabûl ettiğini bildirdi. Bu program herkesin bildiği gibi, bir «Meclis-i Meb'usan» kurulması ve vaadedilen reformların gerçekleştirilmesi temel prensibine dayanıyordu. Ta'yini için memleketin ileri gelenlerinin nezdindeki teşebbüsâtının yanısıra, Düvel-i Muazzamanın İstanbul'daki temsilcilerinin de muavenetini sağlamış, ve onlardan bu desteği taleb ederken, tahta çıkışının onaylanması durumunda memleketi vükelânın kendisine şart koştuğu yeni teşriî müessesâtla donatmaya söz vermişti.

Sonuç olarak, Majesteleri sadece halkına karşı değil, fakat aynı zamanda Berlin Andlaşmasını imzalayan güçlere karşı da, milletin kendisine hediye et-

tiği tacın karşılığı olarak memlekete Kanun-i Esasî'yi vereceği hususunda açık bir taahhüt altına girmişti.

Bu andlaşma mucibince, Majesteleri seçimlerin yapılmasını ve daha sonra da Millî Meclisin (Meclis-i Meb'usan'ın) toplanmasını irade buyurdular ve Bâb-ıâli memlekete getirilen yeni müessesâtı yabancı güçlere bildirdi.

Oysa, hükûmdarın hareketlerinin millet tarafından kontrol edildiği meşrutî bir rejim sadece hükûmetin dizginlerini değil, fakat özellikle maliyesini de ele geçirmek isteyen mutlak ve despot bir hükûmdarın hoşlandığı birşey olmazdı.

Haşmetmeâb,

Gücünüze gitmesin, saltanatınızın büyük kara lekesi, en alçakca, en acımasız ve en iğrenç hareketi olan 1878 hükûmet darbeniz Türkiye tarihinde acı bir hatıra olarak kalacaktır.

Memleket bugün Meclis-i Meb'usanın payitahtınızda toplanmasını hangi esbaba mebni irade buyurduğunuzu bilmektedir. Bu majestelerinin yeniden millî iradeye rağmen memleketin mutlak hakimi olabilmesi için milletin en mümtaz ve liberal insanlarını tutuklatmak onları Avrupa'nın gözlerinden uzak, İmparatorluğun en ücra köşelerine nefyederek, sefil ve acımasız bir ölüme terketmek amacıyla yapılmıştı.

Majestelerine takdimle şerefyâb olacağımız müteakkib mektubta, Sir Henry Layard'ın, 27 Nisan 1880'de hükûmetine yolladığı ve Mavi Kitap'da neşredilen, Türkiye'nin kötü gidişâtından ve zât-ı şâhânelerini İmparatorluğun içine düştüğü çöküş durumundan ve marûz kaldığı felâketten kurtarmak için tek çâre olan teşriî müessesatın memlekete yeniden kazandırılmasına zorlamak için Berlin Andlaşmasını imzalayan güçlerin müdahelesi gereğine değinen mesajından bahsedeceğiz.

Böylece Majesteleri, İstanbul «Comité du parti constitutionnel» in dikkatlerine sunduğu, memleketin kritik durumu hakkında hiçbir mübalâğaya kaçmadığına kesinlikle kani olacaklardır.

Majestelerinin tahtının ayakları dibine en derin şükranlarımızı bırakırken, Majestelerinin en en mütevazi ve en sadık hizmetkârları olmakla şerefyâbız

Le Comité de Paris du Parti Constitutionnel Ottoman à Constantinople

Bkz. **Paris Büyükelçiliği Arşivi, D.** 176.

BELGE: XI — *Saygılı bir dille kaleme alınan sözkonusu mektup, metinde çeşitli yerlerde basılan gazeteler adına kaleme alındığı şeklinde bir ifade taşıyorsa da, altındaki imzalar bunu tekzib edici ve işaret ettiğimiz eğilimi ortaya koyucudur:*

Serbest Osmanlı Basını Tarafından
Zât-ı Şâhâne Sultan Abdülhamid Han-ı Sanîye Arzedilen
Muhtıra

Efendimiz!

Millî istiklâlin, büyük haricî müdahale dalgalarının suları altında kalmak tehlikesiyle karşı karşıya olduğu, uzun zamandır ihmâl edilmiş olan Ermeni mes'elesinin vahim bir mahiyet kazanarak Zât-ı Şâhânelerini haklı olarak meşgul ettiği şu sıralarda aşağıda imzaları bulunan [biz], Paris, Londra, Cenevre, Bulle, Atina ve Mısır'da Arapça, Türkçe, Ermenice, Fransızca, İngilizce olarak yayınlanan serbest ve müstakil Osmanlı gazetelerinin yöneticisi, yazar ve kollaboratörlerine İslâmın yüce halifesine saygı ve hürmet dolu bir ifade ile Imparatorluk idaresinin çâre bulunmaz zayıflığı, vicdanlardaki karışıklık, yüksek memurların sükût-i ahlâkı, umumî asayişsizlik, eyâlâtda cari olan kargaşa, Zât-ı Şâhânelerinin kendilerine devrettiği yetkiyi bize zulmetmek için isti'mâl eden idarecilerin istibdadı, her derece ve seviyedeki memurinin dillere destan tefessüh etmiş hâli, yüce tahtınızın ayaklarına kadar her yeri kırıp geçiren keyfilik ve nihayet sadık kullarınızın menafi'ini tehlikeye düşüren, Avrupa sulhunü rahatsız eden, Majestelerinin huzurunu kaçıran ve Osmanlı memâlikinin istiklâli ve âtisini ciddî biçimde tehdit eden gelişmeler nokta-i nazarından acınacak hâli ifade etmek müseadesini lûtfetmenizi arz ederiz.

Bu haklı şikâyetleri yüce Halife'ye iletirken ve sefaletin yükünü ve idarecilerin zorbalığını hiç yakınmadan taşıyan bahtsız halklarının sitem ve ızdırablarını dile getirirken, Zât-ı Şâhâneleri için Allah'a dua eder ve Cenâb-ı Hak'dan «Hanedân-ı âliyenize sadakatlarının duygulandırıcı nişânesi olarak» mutluluğu için dileklerde bulunurken, serbest basın sadece âmme menfaatini ve Devletin azametini düşünmektedir.

Bu, son derece zeki ve son derece sadık, fakat bütün dünyanın en terkedilmiş ve yüzüstü bırakılmış halkları zorbaları ele vermek için seslerini dahi yükseltmeye cesaret edemezken, hükûmet yetkilileri ise zalim boyunduruklarına tam bir teslimiyetle boyun eğmeyen ve cinaî icraatları karşısında ağzını açmaya kalkışanlardan öç almada son derece hızlı davranmaktadırlar.

Diğer cihetten, en ağır mücâzata maruz kalmadan kıramayacağı bir baskı altında bulunan mahallî basın mecburî olarak ses çıkartamamaktadır. Bu [durum], biz âcizâne kullarınızı haric-i memlekette kavuştuğumuz hürriyetin himayesinde hayırlı mücadeleye devam etmek ve İmparatorluğun teâlisi ve bahtsız vatandaşlarımızın kaderinin ıslâhı yolunda istekle çalışmak amacıyla vatanımızı terke mecbur etmiştir.

İçinde bulunduğumuz, acı şartlar altında Zât-ı Şahânelerine belirtmemize izin verilsin ki, yüce amaçları istikametinde, saltanatlarının bidayetinde ilân edilen Kanun-i Esasî'nin hayırlı te'sirini askıya almayı uygun gördüklerinden beri bütün hürriyetlerimizi, Seleflerinin zamanında sahib bulunduğumuzları dahi kaybettik. Bunun neticesinde uygunsuzluklarda artış oldu ve kendi başlarına kalan memurlar, Zât-ı Şâhânelerinin kullarına karşı olan hüsniniyetlerini tanımazlıktan gelerek zayıflara karşı her zamankinden daha şedid davrandılar. Halbuki Kanun-i Esasî, itimadınızı bu şekilde kötüye kullanmak cür'etini gösterenleri ele geçirmek ve suistimallerine ve kanlı sömürülerine karşı kendimizi müdafaa etmek için sahib olduğumuz yegâne vasıtaydı.

Gazetelerin gerçeği neşrine müseade edilmeyen bir memlekette, halk kanunların mer'iyette bulunması halinde ciddî biçimde mücazata maruz kalacakları icraata böyle bir durumla karşılaşmaksızın girişen bir avuç küstahın insafına bırakılmıştır. Fakat, idarede hiçbir kontrolün olmayışı Majestelerinin de kabûl edecekleri gibi en kavî kanunları dahi hükümsüz kılar ve halkı müdafaasız bırakır.

Bu kritik duruma iyi gelecek tek çâre, âciz fikrimizce idarenin muntazam işleyişinin vazgeçilmez yolu, hükûmetimizin kudret ve teâlisinin ana prensibi ve halklarımızın, mutluluk, haysiyet ve emniyetinin tükenmez kaynağı Kanun-i Esasî'nin yeniden tesisi ve Osmanlı Parlâmentosunun açılmasıdır.

Milletin temsilcileri, Zât-ı Şâhânelerinin tahtı etrafında biraraya gelerek huzur içinde kendilerini işlerine verebilecekler ve Devletin teâlisi için vükelâmız ile işbirliği yapabileceklerdir.

İşte bu inançladır ki doğrudan doğruya Zât-ı Şâhânelerinden, hayatımızı adadığımız, her zaman sarsılmaz bir cesaretle müdafaaya devam edeceğimiz ve vatanımızı kalkındıracağına inandığımız davayı ele almak lûtfunu göstermesini dilemekteyiz.

İnanıyoruz ki, bütün Avrupa devletlerinin azametlerini ve gelişmelerini borçlu oldukları meşrutî rejimin yardımı olmadan, haricî müdahale ülkemizde durmaksızın kendini gösterecek ve son kurtuluş şansımızı da yok edecektir. Çünkü, Efendimiz istilâlimizi kaybettiğimiz gün herşeyimizi kaybetmiş olacağız!

Zât-ı Şâhâneleri bütün bedbahtlıklarımızın mebdei olan bu uğursuz rejimi sürdürerek şanlı atalarının mirâsının çürümesine elbette izin vermeyecektir.

Allah, Zât-ı Şâhânelerine, hürriyet aşkını ilham etsin ve İmparatorluğumuzun kurtuluşu yolunda harcayacağı çabaları kutlu olsun.

İMZALAR

H. Ganem
Croissant [-**Hilâl**]'in Yöneticisi
Sadaret Oda-i Tercüme sabık
ketebesinden Osmanlı Parlâmentosu
Suriye Meb'usu
Paris

Sarruf Nimr ve Makarius
Al-Mukattam'ın yöneticileri

Civanpir [Selim Faris]
Hürriyet'in Yöneticisi
Londra

Emin Emir Arslan
Keşf-ül-Nikab'ın, Yöneticisi
Lübnan'da eski kaymakam
Paris

Alexandre Schahine
L'Opinion Publique'in Yöneticisi
Kahire (Mısır)

S.S.Sarkis
Al-Muchir'in Yöneticisi
Kahire (Mısır)

Negeeb Al Jawiche
d'An-Nabrass'ın Yönetici ve Muharriri
İskenderiye (Mısır)

Kendilerine Katılan :

Cleaanthes Philippes
Helowan-les-Bains (Mısır)

Michel Hakim
Kahire (Mısır)

Nessib Philippides
İskenderiye (Mısır)

M.J. Gabriel
Kahire (Mısır)

D.E.Yakub
Kahire (Mısır)

S. Attieh
Kahire (Mısır)

E.S. Vital
Kahire (Mısır)

Bkz. **Paris Büyükelçiliği Arşivi,** D.176.

BELGE: XII — *19 Ocak 1897 tarihinde Sir Philip Currie ile «sınıfının seçkin bir siması» olarak nitelendirdiği bir molla arasında yapılan görüşme bu kritik tarihte sözkonusu grubun düşüncelerini yansıtması bakımından son derece önemlidir :*

Suret

Memorandum

Bu memorandumda zikredilen görüşler; Türkiye'de muhtemelen kendi sınıfının seçkin simalarından, ünlü bir mollaya aittir. Kendisi, babası gibi «vezir» rütbesine müsavî bir statüye sahip olup, dedesi de (bir) Şeyh-ül-İslâmdı. Liberal görüşlere sahip olması, Sultan tarafından sakıncalı ilân edilmesine, sıkı gözetim altına alınmasına neden olmuş, ancak, belli bir kesimde yarattığı ün ve tesir nedeniyle hükümet onu tutuklamayı göze alamamıştır. Bu arada, bu molla ile önceki memorandumda görüşlerini aktardığım kişinin görüşmelerinin irade-i seniye ile engellendiğini de belirtmek isterim.

Molla ülkenin geleceğinin, tamamen Saray ve Bâb-ıâli arasında geçmekte olan mücadelenin sonucuna bağlı olduğuna işaret etmektedir. Şu anda hükûmetin yönetimi devletin bilinen nezâretlerince icra edilmez. Bununla beraber yaratılan her saçma sorun Sultan'a yüklenmektedir. Oysa nazırların hepsi beş para etmez insanlardır. Bundan başka ülke istibdat altında olup, hürriyet ateşi ile hareket eden kimseler ise ya derhal sürgüne gönderilmekte veya İstanbul'da zararlı faaliyette bulunmamak koşulu ile çok sıkı şekilde gözaltında tutulmaktadır.

Sultan Abdülhamid'in te'sis etmiş olduğu gibi bir mutlak otokrasi, hükûmet etmeyi halkoyuna bırakan İslâmiyetin ruhuna da aykırıdır. Ûlema halkın sözcüsü durumundadır ve hattâ Sultan'ın iradesi, Şeyh-ül-İslâm'ın fetvası karşısında önemsenmemektedir. Bugün dahi geçerli olan bir gerçek, Saray'ın kontrol edemediği tek kurum Fetvahânedir.

Sultan Mahmud döneminde, mücadele Sultan ve ûlema arasındaki çelişki şeklinde biçimlenmişti ve ikinciler, çok güçlü bir hale gelerek Sultan tarafından imha edilmelerine kadar Yeniçeriler tarafından kontrol edildiler.

Saray'ın yetkileri, Sultan Abdülmecid tarafından ilân edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile kat'î bir şekilde tahdit edildi. Onu beynelmilel bir vesika haline getirmenin ve Saray'ın keyfî yönetimine karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmanın ehemmiyetine vakıf olan Reşid Paşa'nın isteği ile bu vesika büyük devletlere bildirildi. O dönemden, Âli ve Fuad Paşaların ölümlerine değin geçen sürede ve hattâ Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk yıllarında hükûmet etme ilkesi, Sultan ile Sultanca onaylanan sorumlu bir hükûmete dayanmaktaydı ki, halk bu karşılıklı ikbâlden hoşnut kalmıştı. Ancak, Fuad Paşa'nın ölümü ve Mahmud Nedim'in iktidara gelişiyle başlayan fesat, Abdülaziz idaresini tedricen hoşgörüsüzlüğe itti ve kendi hal'i ile neticelendi.

Saray tarafından yönetim sistemi, Küçük Said Paşa'nın Sultan'ın baş danışmanı olduğu dönemden bu yana mevcut saltanat tarafından geliştirilmiştir. O döneme kadar nazırların raporlarının Saray'a gönderilmesi Sultan'ın bilgisine arz ve irade biçiminde beliren onayını almak için gerekirdi. Ancak, Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile birlikte yönetim sorumluluğu devletin nazırları üzerindeydi ve Sultan'ın iradeleri nazırlar için formalite ve tavsiye niteliğine büründü. Özgün bir kişiliğe ve müteşebbis bir ruha sahip olan Said, nazırların kararlarını değiştirmeye yönelik sistemin temellerini attı.

Kendisi sadr-ıâzâm olduğunda, önceden oluşturduğu sistemin mahzurlarını gören Said'in sistemi değiştirme çabaları sonuçsuz kaldı ve bu sistem şimdiki Sultan'ın bizzat müdahalesi ile Bab-ıâli'nin fonksiyonları asgarî düzeye gelene dek olgunlaştırıldı.

Şimdi Sultan çevresini rüşvetçi, ahlâksız, sahtekâr bir zümre ile çevrelemiştir. Devletin tüm işleri Saray içinde görülürken, her mesele Sultan'a etrafındakilerin bekleyişlerine uygun bir biçimde anlatılmakta, bu şahıslar Sultan üzerindeki nüfûzlarını sürdürebilmenin bir yolu olarak da; onun endişelerini deşmekte ve kendisini ülkenin gerçek durumundan bîhaber bırakma hususunda dikkatli davranmaktadırlar. Şu an için mutlaka ve mutlaka yerine getirilmesi gereken şey; Sultan'ın etrafından kendisine etkide bulunanların uzaklaştırılmasıdır. Yönetim görevi mutlaka sorumluluk sahibi nazırlara tevdi edilmeli ve Saray çetesinin beli kırılmalıdır. Ancak, böyle bir sonuç Türklerin kendi başlarına yapacakları çabalarla gerçekleşemez.

İdare-i Örfiye (istibdad) ve tenkil şu anda öyle bir dereceye vâsıl oldu ki, şu anda Müslümanlar kıpırdayacak durumda değiller.

Şu anda ortaya çıkan fırsat, Türk toplumunun daha aydın kısmı tarafından verilecek yardım olmaksızın belirebilir. Eğer bu fırsat kaçırılırsa ve hoşnutsuzluğun yayılmasına seyirci kalınırsa; sorunun barışçı çözümü güçleşecektir. Ülema, seslerini duyurabilme imkânına şu anda sahip değilse de; yine de ülkede önemli bir güce sahip. Ülkede varolan, anarşik ortamın yarattığı tehlikenin bilincinde olup, ülkenin yeniden inşası, refahın, huzur ve emniyet ortamının yeniden tesisi için özellikle İngiltere'nin; bir çıkara dayanmayan; yardımlarının gerekliliğine inanıyorlar ki, bu yardımı başka bir güç yapamaz.

Molla bu duyguların tüm medreselerde hakim olduğunu belirtti ve 1895 de Sultan'ın baskıları ifade edildiğinde İngiltere'nin İstanbul'a bir filo göndermemesinin üzüntü ile karşılandığını ifade etti. Halbuki bu bütün meseleleri halletmiş olacaktı.

İngiltere'nin bu fırsatta Ruslarca aldatıldığı izleniminde olduğunu, Sultan'ın kafasında en kötü etkileri yaratan bu «iki arada bir derede» siyasetinin başka türlü izah edilemiyeceğini söyledi.

Ülkedeki umumî vaziyetin ıslah edilmesinin tek yolu, Saray çetesinin ortadan kaldırılması ve ülkede hükûmet (etme) görevinin; güvenilir, sorumluluk taşıyan vekillere tevdi edilmesidir. Molla, Midhat Paşa anayasasının gündeme gelmesine pek taraftar değil. Parlâmentonun halkın bünyesine uygun olmadığını düşünmekte; ancak başlangıçta bazı suistimallerin doğmasına yol açsa da parlâmanter yaşamın halen sürüp gitmekte olan tiranlıktan çok daha iyi olacağını ileri sürmektedir.

Eğer bu umumî hoşnudsuzluğun daha fazla yayılmasına seyirci kalınacak ve yakında gelecek olan dış yardımlar sistemin değiştirilmesini sağlamayacaksa, Sultan tam zamanında tahttan indirilmelidir. Mamafih, bu büyük cefa ve kan dökümü olmaksızın gerçekleştirilebilecek gibi değildir ve Mollanın kanaatince bir ihtilâl için yapılacak plânda Rusya her halükârda bazı protesto edebileceği noktalar bulacaktır. Ulema Türkiye'ye Rus müdahalesinin anlamının farkındadır ve bundan dehşet duymaktadır, fakat onlar, Osmanlı İmparatorluğunun bekasını istediği ve de Kraliçenin, Hintli tebasından dolayı İslamın kaderiyle ilgilendiğini düşündüklerinden İngiltere'nin müdahalesini memnuniyetle karşılayacaklardır. Türkiye'de yönetimi gerçekten ıslah edecek kapasitede adamlar vardır. Diğerleri içinde Kâmil Paşa, Said Paşa, Muhtar Paşa, Sadık Paşa öne çıkarlar, fakat Saray, hareketlerini kontrol altına aldığından beri hiçbir şey başaramayan en muktedir Nazırlar ancak Düvel-i muazzamanın yardımı ile kırılabilecek Sarayın gücüne karşı; faaliyetleri, Rus istilâsını doğuracak bir iç savaşa neden olabileceğinden bu yardım olmaksızın hiçbir iş yapamazlar.

İstanbul
19 Ocak 1897

Bkz. **PRO/F.O.** 78/4806.

BELGE: XIII — *Salisbury'e gönderilen sözkonusu mektup bir broşür niteliğinde olup; Hürriyet[2] bunun önemli parçalarını neşretmiştir. Özellikle, İngiliz müdahalesinin beklendiğinin belirtildiği kısımlar B. XII'de verilen raporda mollanın fikirleri olarak anlatılan düşüncelerle büyük bir paralellik göstermektedir. Bu derlemenin önemli kısımlarının transkripsiyonu aşağıdaki gibidir :*

Vatanperverân-ı İslâmiye Cemiyeti ve Lord Salisbury'e
Açık Mektub

Milord,

Zât-ı âsilâneniz âhiren parlâmentoda irad etdiğiniz bir nutukda Anadolu'da şekk-i desayisi bâis olan hâdiselerin fezlekesi sırasında :

«İngiltere o felâketleri tevkife nâfile sây etdi. Bu hâl iki kavmin hasb-el-taassub arbedelerinden tevellüd edüb hal bu ki bu felâketlerden dolayı padişâhı mes'ul addetmemek gerekir» demişdiniz.

İsnâdatda bulunduğunuz o iki kavmden birisinin birkaç meb'usunun zât-ı âsilânenize ita-yı cevâb etmelerine müseade buyurunuz.

Bunun içün mâ-sabaka rücû' etmeliyiz. Bugünkü Yunan hükûmet-i sagirasını teşkil eden Yunanistan ale-t-tedric ihrâz-ı arazi ederken vuku'bulan mukatelât sırasında vakıa tarafeynden irtikâb-ı taaddiyat olundu. Fakat, Mora'nın haricinde ve Cezair-i Bahr-i Sefîd'de bulunan Rumlara hiç Müslümanlar tarafından o yolda su-i muamele edildi mi? Memâlik-i Osmaniyenin Rumeli cihetinde ve Anadolu havalisinde mütemekkin bunca Rum cins ü mezhebinde bulunan ahali huzur ü asayiş üzre yaşayarak mes'udiyetde daim olmadılar mı? Halbuki o zaman saltanat-ı seniye şimdikinden daha ziyade kavî ve umur-i dahiliyesine Avrupa'nın müdahalesi bugünkü müdahalesinden pek az idi. İşte görülüyor ki, Osmanlıların unsur-ı İslâmı kendü şevket ve kuvvetine şimdikinden daha ziyade müstenid olduğu halde zât-ı âsilâneleri tarafından atfolunan taassub kendilerinde mevcud değildi. Geçen Rus-Osmanlı muhaberesi sırasında asakir-i Osmaniye kendilerinden [faik] bu kuvvet tarafından bozulub İstanbul'a doğru ric'at ediyordu. İmdi, hîn-i ric'atlerinde reh-i rastlarında bulunan Hıristiyanları katliâm etdiler mi? Hayır askerlerimiz hiçbir vakit bir kimseyi ta'zib etmediler. Bundan ma'ada Rusya istilâsına düçâr olan Rumelili İslâm aileleri bir şitâ-i şedidin evasıtında ve bir hâl-i perişânîde İstanbul'u bulabilmek ümidiyle düşmanlarının istilâsından güzergâhlarında bu kadar telefât bırakarak ve divâne gibi olarak kaçıyorlardı. Bu manzara-i hevlnâk kendilerinin taassublarını tahrike kâfi iken Hıristiyanlardan hiçbir kimse öldürülmedi. İâne Cemiyetleri tarafından verilen bir dilim ekmeğe arz-ı ihtiyac eden ve İstanbul'a yığılub kalan seksen bin kadar muhacirinden hiçbirisi o yolda icra-yı taaddi etmedi. Hâl böyle iken acaba Ermeni mes'elesi üzerine mi İslâm taassubu galeyân etdi.

Bu noktayı dahi tedkik için sabakatı bâid olmayan vukuata rücu' etmeliyiz. Ermeniler, Kürdlerin yağmakârlıklarından ve hususan memurin-i hükûmetin cerr-i nükûd etmesinden şekva ediyorlardı. Bu şikâyetler tamamıyla haklı idi. Fakat acaba zât-ı âsilâneleri bu taaddiyatdan ehl-i İslâmın masun olduğu zehabında mıdırlar? Müslümanlar, Hıristiyanlar kadar muztarib oldukları halde yalnız Müslümanların tazallumu [mu] hükûmât-ı mahalliye tarafından kapadılıveriyordu? Ve her ne zaman Bâb-ıâli'ye ve Saray a o yolda bir şikâyet geldi ise Padişâh istima'ına veya bunların bir kimse tarafından tetkik ve rü'yetine mümanaat etdi, Müslümanlar ise ecânibe müracaat etmediler. Bu da ancak, arzu etmemelerinden değil ecânib ile muhaberatın vesatetine malik olmadıklarında ve kendi şikâyetlerinin ânlar tarafından istima' edilmiyeceğini zannetmelerinden idi....

Lâkin Lord Hazretleri, bizim meşrutiyetimiz yokdur ve Memâlik-i Osmaniyemize ânı verenler padişâh tarafından Mekke'ye sürdürüldü ve orada..... Padişâhın hep korkusu edyân-ı muhtelifeden olan teb'ası arasında bir itilâfın vücûda gelebilmesinden ibaretdir. Her bir namuslu hükûmetce matlûb olan böyle bir itilâfdan padişâh niçün korkmuş olsun? Çünki, Ermeniler, Müslümanlardan daha ziyade vesaite ve Avrupa ile daha ziyade revabıta malik olduklarından dünyanın en güzel kıt'asından birisini cehenneme döndüren bu tarz-ı mülevves hükûmeti ifnâya medâr olacak esbâbı istihsâlde yekdiğeriyle ittihad edebiliyordu. Zât-ı âsilânenize arz etdiğimiz bu hakayıkı bir gün gelüb bitaraf tevarih tasdik edecek ve gösterecek ki memâlikimizin Asya cihetinde bir seylâbe-i hûn hâsıl eden bu «kardaş kavgası» İslâm taassubundan değil ancak tac-ı hilâfeti tezlîl ve telvîs eden bu ma'kûs ve mecnun hükûmdarın tedâbir-i gaddarânesinden neş'et etdi...

Bugün ahvâl o kerteye vardı ki ahali müdahalât-ı ecnebiyeye karşı kendisinde mevcud olan hissiyât-ı milliyeyi artık berteraf edüb padişâhın âmâl-i müdhişesini tevkif için İngiltere'nin müdahale-i ma'neviyesini arzu etmeğe başlıyorlar. Ama, bu yolda hiçbir şey yapılmadı. Ve Lord Rosebery bir meslek-i mukaddimâne ittihaz eylediği zaman zât-ı âsilâneniz «bir kimse ilerü hareketden evvel nihayetine isâl eden esbâbın noksansızlığından emin olmalıdır» diyerek istihfafda bulunmuşdunuz.

Biz yalnız olduğumuzu biliyoruz. Ama Allah-ı azîm-üş-şandan olan ümidimiz ve vatanımız hakkında muhabbetimiz uhdemize terettüb eden tedbirin icrasında bize daha ziyade kan bahasına oturacak ve fakat şürûru daha Avrupaca lâyıkıyla bilinmeyen veya bilinmek istenilmeyen mütegallib hükûmdarımızın ümmetimize celb etdirdiği ârdan bizi tathir edecekdir.

Bkz. **Hürriyet**[2], no.56, 16 Ağustos 1896-4 Rebiy'ülevvel 1314, ss. 1-3.

IV

OSMANLI İTTİHAD ve TERAKKİ CEMİYETİ'NİN 1899 - 1902 ARASINDAKİ ORGANİZASYONU VE FAALİYETLERİ

CEMİYETİN KURULUŞU VE İLK FAALİYETLERİ :

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin aslında pek çok muhalefet örgütünün çeşitli hareketleri örgütlemeye çalıştığı bir dönemde ortaya çıktığını evvelki bölümde inceleme imkânını bulduk. Şimdi üzerinde durmamız gereken husus; bu örgütün kuruluşu ve organizasyonu ile ilk faaliyetleri olmalıdır. Bu cemiyetin kuruluşunu 1889 tarihine kadar geriye götürebilmemiz mümkündür. Zihniyet uyuşmazlığı nedeniyle muhalefetin kalesi durumuna gelmiş olan okulda; Mekteb-i Tıbbiye'de; bu yolda ilk çalışmaların başladığını müşahede ediyoruz. Tüm okullarda ve hattâ İdadîlerde bile görülmeye başlanan bu muhalefet hareketleri;[1] daha ziyade bir zihniyet sorunu olarak ele alınmalıdır, ki ilk bölümde bunu ayrıntılı olarak inceledik. Mekteb-i Tıbbiye; bu alanda özellikle biyolojik materyalizmin geniş olarak ilgi görmesi sonucunda; realitede var olan ile düşlenebilen ve arzulanan idealler arasındaki farklılığın uçuruma dönüştüğü bir fert yaratılması hususunda en ön sırayı alan bir kurum olmuştu.

1880'lerin ortalarından itibaren bu okulda, yönetime karşı örgütlü bir muhalefetin yararları konusunda çeşitli görüşmelerin, öğrenciler arasında yoğun tartışmaların yapıldığını izliyoruz. Nitekim, bu kurumdaki faaliyetler sonucunda, daha ismi dahi konulmadan, böylesine bir grubun eylemleri, diğer okullarda da heyecanla anlatılan bir mevzu olmaktaydı.[2] 1888 den itibaren bu

---

(1) Örnek olarak bkz. *Bazı Hususî İradeleri Havî Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 24/11/162/VII, no.13, 15 Temmuz 316. Üzerinde birbirlerine yazdıkları muzir mektuplar bulunan idadî talebelerinin sorgulamalarıyla ilgilidir.

(2) Leslovikli Mehmed Rauf, *İttihad ve Terakki Cemiyeti Ne İdi?*, Ahmed Saki Matbaası, (Dersaadet:1327), ss. 12-13.

konunun tartışılması okulda genel bir yaygınlık kazandı.[3] Daha sonra İbrahim Temo ile İshak Sükûti'nin yaptığı ön görüşmeler[4] sonrasında; bu talebeler konuyu kendilerine yakın olarak gördükleri iki talebeye; Abdullah Cevdet ve Mehmed Reşid ile onlara hemen katılan Konyalı Hikmet Emin'e açınca cemiyetin kurulması konusunda ilk karar alınmış oldu.[5] 21 Mayıs 1305 (3 Haziran 1889) tarihli bu toplantıdan sonra **İttihad-ı Osmanî** adını alan cemiyet kısa sürede okul mehafilinde bir efsane niteliğine büründü. Dönemi anlatan bir mektuptan nakledersek:

> «*...1307 (1891) tarihinde... talebe arasında kulakdan kulağa esrarengiz bir takım şeyler fısıldanıyordu. Meğer gizli bir cemiyet-i siyasiye teşekkül etmiş! Fakat nerede? Ne vakit ve ne için? Bütün bu suallerin bir cevabı yokdu. Bunlar esrarengiz mahiyette birçok ma'nâları gizliyordu... Cemiyet nazarında âdeta mukaddes gibi bir şeydi...*»[6]

diğer okullara da yayılan[7] bu efsanevî hava oldukça yararlı olmakla birlikte, cemiyetin yaklaşık iki yıl süreyle hiçbir faaliyette bulunmadığının da önemli bir göstergesi olmaktadır. Bu aradaki tek faaliyet, okulun önündeki odun yığınları üzerinde yapılmasından dolayı, **Hatab Kıraathanesi İçtimaı** adını alan bir toplantının yapılması «hareketin» bazı Tıbbiye talebelerine anlatılmasından ibaret kalmıştır.[8]

---

(3) Cevrî [Mehmed Reşid], *İnkılâb Niçün ve Nasıl Oldu?*, Matbaa-i İçtihad, (Mısır:1909), s. 26.

(4) Sâî [Şerafeddin Mağmumî], «Tohum ve Semereleri,» *Meşveret*, no.6, 6 Ramazan 1313-15 Şubat 108, s. 3.

(5) Bu toplantının tarihi (21 Mayıs 1305) bizzat İbrahim Temo tarafından verilmektedir. Bkz. İbrahim Temo'dan-Karl Süssheim'a tarihsiz mektup müsveddesi, *Arkivi Qëndror*, 19/31//108-110. Bu konuda ilk toplantılardan itibaren işin içinde olan İshak Sükûtî ise kuruluş ya da ilk görüşmelerin başlangıç tarihi olarak 1306 (1890) tarihini vererek durumu şöyle anlatmaktadır: «...Bu cemiyet bin üç yüz altı senesi Mekteb-i Tıbbiye'de teşkîl olunmuşdur. Teşkîl edenler beş, dört kişi idi. Birisi bendeniz, diğeri Romanya'da bulunan Doktor Arnavud İbrahim Efendi, üçüncüsü Ispartalı Hikmet Efendi isminde birisi olub müteverrimen vefat eylemişdir. Bir diğeri de Abdullah Cevdet Efendi idi...». İshak Sükûti'nin, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'ya göndermek üzere kaleme aldığı, ariza müsveddesinin kopuk birinci sahifesi, *Arkivi Qëndror*, 19/104//214/1. Buna karşılık, 21 Mayıs 1305 tarihinin kuruculardan birisi tarafından yazılan ilk kitapta da kabul edildiği görülüyor. Bkz. Cevrî [Mehmed Reşid], *İnkılâb...*, s. 26.

(6) Doktor Mekkeli Sabri Bey'den-Abdullah Cevdet'e, Le Mans, 27 Haziran 1931 tarihli Arap harfli mektup, s. 3. *Abdullah Cevdet Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Sayın Gül Karlıdağ'dan sağlanmıştır.

(7) Leslovikli Mehmed Rauf. *İttihad ve Terakki Cemiyeti...*, ss. 13-14.

(8) Bkz.K[arl] Süssheim, «'Abd Allah Djewdet,» *Encyclopaedia of Islam*[2] *-Supplement (1938)*, s. 56.

Nihayet, örgütün bu şekildeki faaliyetinin fazla bir anlam taşımadığının farkına varılması üzerine; çeşitli gruplar ile temasa geçme ve mektep dışından üye kaydına başlama konusunda eyleme geçildiğini görüyoruz. Bu çevreden sınırlı katılımın sağlanmasından sonra yeni durumu görüşmek üzere **İncir Ağacı İçtimaı** adı verilen ve oniki kişinin katıldığı bir toplantının organize edildiğini izliyoruz.[9] 20 Temmuz 1891 tarihinde İbrahim Temo'nun girişimleri ile Edirnekapı dışındaki Midhat Paşa bahçesinde yapılan bu toplantının ilgi çekici noktası, yüksek dereceli bir memur ile bir gazetecinin de bu toplantıya katılmasıdır.[10] Adliye Nezaretinde görevli olan Ali Rüşdü Bey'in toplantı başkanlığına getirildiği[11] bu içtima sonucunda «...her hafta muntazaman ve fakat muhtelif mahallerde bilictima' müzâkere etmek, mükemmel bir nizamnâme-i dahilî kaleme almak üzere bir hey'et-i idare teşekkül etdi. İânelerin muntazaman cem'i, âzânın mensub oldukları şu'be ile şu'bedeki sıra numerosunu göstermek üzere deftere kaydı, her bir âzâya bir numero veril..»mesinin karar altına alındığını müşahede ediyoruz.[12]

Görüldüğü gibi, bu toplantıdan itibaren **İttihad-ı Osmanî Cemiyeti,** artık örgütsel bir yapıya kavuşma çabası içine girmiştir. Ortak emelleri paylaşan şikâyetçiler durumundan, aralarında statü farklılığının bulunduğu hiyerarşik bir örgüte doğru gelişmenin varlığı, açık bir biçimde gözlenmektedir. Kurucular dan İbrahim Temo'nun «..biraz sonra yâni şubeler kuvvetlendikde on ikiler ictimaı denilen ilk ictima'» şeklinde bir ifade kullanmasına bakılırsa[13], özellikle diğer okullardaki destekleyici hareketlerin geliştiği tahminini yürütmek kolaylaşabilir. Çünkü, bu tarihte henüz yurt dışı ile bir temas kurulmuş olmadığı gibi, İstanbul içinde mahallî teşkilât da sözkonusu değildi.

Bu toplantı sonrasında üyelere şube ve sıra numaraları verildiğini görüyoruz. Temo'ya verilen 1/1 şeklindeki koda bakarak,[14] az da olsa bir statü farklılaşmasının yaratılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Hücreler ve numara dağıtımındaki özellikler gözönüne alındığında; bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülen[15] «Carbonari» örgütlenme modelinin temel olarak alınmış olma-

---

(9) Bu toplantıya, *On ikiler içtimaı* veyahut ilk örgütçüler dışındakileri ifade eden *Dokuzlar İçtimaı* adları da verilmektedir. Bkz. K[arl] Süssheim, «Abd Allah Djewdet,» *EI²*, s.56. Katılanlardan on bir tanesinin isimleri aşağıdaki gibidir: İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Mehmed Reşid, Hikmet Emin, Şerafeddin Mağmumî, Ali Şefik, Rüşdü Bey, Asaf Derviş, Hüseyinzâde Ali, Giridî Muharrem ve ismi tespit edilemeyen bir kişi. Liste, İbrahim Temo'dan-Süssheim'a tarihsiz mektup müsveddesindeki çeşitli cevaplardan derlenmiştir. *Arkivi Qëndror,* 19/31//108-110. Krş. İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki...*, ss. 20-21.

(10) *Arkivi Qëndror,* 19/31//108-110.

(11) *İbid.*

(12) Cevrî [Mehmed Reşid], *İnkılâb...*, ss. 27-28.

(13) İbrahim Temo'nun, gelişmeler hakkında Süheyl Ünver'e hitaben yazılmış mektubu «Doktor İbrahim Temo,» *CTF-Tıp Tarihi ve Deontoloji Enstitüsü Arşivi,* -I-1935, s. 4.

(14) *Arkivi Qëndror,* 19/31//108-110.

sının kabul edilebilirliği yüksek olmaktadır. Ancak; bu görüşlere karşılık; cemiyetin gizli bir örgüt kurulmasında oldukça yararlı bir rol oynayan ve hemen hemen kurulan tüm gizli örgütlerce uygulanan bu model dışında, **İttihad-ı Osmanî Cemiyeti** kurucularının; teorik açıdan; bu örgüte herhangi bir ilgi duyduklarını söyleyebilecek verilerden yoksunuz. Daha evvelce muhalefet örgütü kuran Yeni Osmanlıların, en az model kadar felsefî alanda da bu örgütten yararlanmalarına[15] karşılık, bu konuda gerek Tıbbiyelilerin gerekse onlara katılanların fazla bir bilgi sahibi bulunmadıkları gözlenmektedir. Aynı şekilde, Petersburg Üniversitesindeki tahsili sonrasında Mekteb-i Tıbbiye'ye gelen Hüseyinzâde Ali Bey'in, kuruculara Rus nihilistlerinin örgüt modelleri konusunda bilgi vermesine bakılırsa[17], özel bir örgütün düşünsel çerçevesine ve modeline ilgi göstermekten ziyade, mümkün olabildiği nispette gizliliği temin edebilmek için; şartların elverdiği oranda; malûmat toplama faaliyetiyle karşı karşıya bulunduğumuzu kabul etmek gerekiyor. Benzer şekilde, kurucuların aralarında Etniki Eterya cemiyetinin faaliyetlerini tartışmalarına bakarak[18] kurmaya çalıştıklarının, benzeri örgütler ile yakından alâkadar oldukları belirtilebilir. Bu açıdan 1889 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye'de kurulan örgütün, herhangi bir diğer teşkilâtın örgütsel yapısından ve düşünce sistematiğinden fazlaca etkilenmediğini zikretmemiz gerekir.

İncirağacı İçtimaı'ndan sonra, diğer okullardaki örgütlenme faaliyetine büyük bir hız verilmiştir. İlk olarak, daha sonra **Türk-Suriye Komitesi** adlı örgütte oynadığı rollerle **İttihad ve Terakki** ile arasına belirli bir mesafe koyduğunu izlediğimiz Emin Arslan Bey kanalıyla,[19] Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin konu etrafında tartışmalara başladığı izleniyor. Sözkonusu okulda, daha evvelce de bu konu etrafında tartışmalar sürmekteydi. Nitekim, **İttihad-ı Osmanî**'nin önayak olduğu faaliyetlerden önce, bağımsız olarak Ali Kemal Bey'in Cenevre ve Paris'e yaptığı seyahatler sonrasında, orada gördüğü gibi bir talebe cemiyeti örgütlemeye çalıştığını;[20] ancak toplantılarının basılması ve üyelerden birisinin üstünde Rousseau'nun bir bendinin bulunması üzerine,[21]

---

(15) A[hmed] R[efik], *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyesi*, Cild-i Sâlis, Kütübhane-i İslâm ve Askerî, (İstanbul:1327), ss. 1068-1069 ve E.E. Ramsaur, *Jön Türkler...*, ss. 31-32.

(16) Yeni Osmanlıların örgüt modelinde 'Carbonari' Cemiyetini örnek olarak almaları için bkz. Ebüzziya, «Tefrika-i Tarihiye: Yeni Osmanlılar, no.17,» *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no.21, 20 Haziran 1909-3 Cemaziy'ülâhir 1327. s. 3. Bunun yanısıra, bu kimselerin Silvio Pellici gibi kimselerin düşüncelerini ilgi ile karşılamaları için bkz. Şerif Mardin, *The Genesis...*, s. 21 ve ss. 21-22/n.22 ve Roderic Davison, *Reform in The Ottoman Empire*, Princeton:Univ. Press, *(Princeton:1963)*, s. 193 ve s. 193/n.

(17) Hüseyin Zade Ali, «İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu...,» *Tan*, 4 Mart 1938.

(18) *CTF-Tıp Tarihi ve Deontoloji Enstitüsü Arşivi*, I-1935, s. 3.

(19) Leslovikli Mehmed Rauf, *İttihad ve Terakki...*, s. 14.

(20) Berna Kazak, *Ömrüm:Ali Kemal'in Hatıratı*, ss. 107-109. Konunun tafsilâtı için bkz. *Canlı Tarihler:Ahmet Reşit Rey (H. Nâzım) —Gördüklerim—Yaptıklarım (1890-1922)*, (İstanbul:1945), ss. 42-44.

(21) Berna Kazak, *Ömrüm...*, s. 111-112.

yedi kişinin gözaltına alındığını izliyoruz.[22] Ali Kemal tutuklanma nedenlerini «serbesti-i efkâr» olarak tanımlamaktadır.[23] Bu öğrencilerin Arabistan vilâyatına gönderilmesi kararının alınması ve ilk olarak Ali Kemal Bey'in Haleb'e sürgünü ile[24] mesele kapatılmış gibi gözüktü. Ancak, kısa müddet sonra bu kez mektepte muhalefet hareketlerini yakından incelemekte olan grup, Tıbbiyeliler ile belirttiğimiz temasa geçti. Aynı dönemde Erkân-ı Harb sınıfında bulunan Batumlu Binbaşı Mustafa Efendi ve arkadaşları sayesinde Mekteb-i Harbiye'de de şube benzeri bir teşkilâtın doğduğunu görüyoruz.[25]

Kısa süre sonra bu iki okuldaki militanların, Emin Arslan aracılığı ile Tıbbiye grubuna başvurduklarını görüyoruz.[26] Bu kimselerin cemiyetin durumunun yeniden düzenlenmesi isteklerine karşı; Tıbbiye örgütü, özellikle genişleme sonucunda cemiyetin varlığından haber alınması kuşkusuyla çekimser davranınca; Emin Arslan, onlara bu gelişme organize edilmediği takdirde kendisinin yeni bir cemiyet kurup, iâne toplayacağı tehdidinde bulunmuştur.[27] Bunun üzerinde, **On ikiler içtimaına** katılan kimseler ile bu iki okul temsilcilerinin iştirakiyle Rumelihisarında yeni bir toplantının yapıldığını görüyoruz.[28] Ibrahim Temo, bu iki toplantı arasındaki okul içtimalarının fazla ehemmiyetli olmadığını belirtmektedir.[29]

Rumelihisarı toplantısında, Tıbbiye grubu hazırladığı bir lâyihayı daha sonra **İttihad ve Terakki**'den bağımsız muhalefet hareketlerini örgütleyecek olan iki Mülkiye talebesinden Ali Münif ve Mehmed Rauf Bey'e vermiş, onlar da bu metin üzerinde çeşitli düzeltmeleri yaparak, ilk nizamnâmeyi hazırlamışlardır.[30]

---

(22) *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, 1066-1294, (26 Haziran 311)/47157.

(23) Ali Kemal Bey'in Sadaret'e yazdığı, 10 Haziran 311 tarihli yazı. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, 1066-1294 (İsti'da:1732), (26 Haziran 311)/47157-48854. Konunun diğer bir anlatımı için kendisinin faaliyeti hakkında aynı belgeye ekli «2 Temmuz 305 tarihiyle Makam-ı Sadaretpenâhiden gelen tezkere-i hususiye sureti»ne bakılmalıdır.

(24) *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 185-5/39, 1119 (10 Ağustos 311)/51318-(müsvedat: 121/37158.).

(25) Leslovikli Mehmed Rauf, *İttihad ve Terakki...*, s. 21.

(26) *İbid*, s. 22.

(27) *İbid*. s. 22-23.

(28) *İbid*, ss. 23-25. İbrahim Temo, *CTF-Tıp Tarihi ve Deontoloji Arşivi*, I-1935 de toplantının Boğaziçinde yapıldığını belirtmekte ve başka açıklayıcı bilgi vermemektedir. *Arkivi Qëndror*, 19/31//108-110 da Süssheim'a verdiği bilgilerde ise sadece, toplantının teşkilâtın geliştirilmesine yönelik olduğundan bahsetmektedir.

(29) İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki...*, s. 19 ve *CTF-Tıp Tarihi ve Deontoloji Enstitüsü Arşivi*, I-1935, s. 4.

(30) Leslovikli Mehmed Rauf, *İttihad ve Terakki...*, s. 25. Bu toplantının, 1891 yılının ikinci yarısında yapıldığı tahmin edilebilir. Temo'nun evrakı arasında bulunan ve kendi el yazısını taşıyan bir kâğıt parçasında 1891 yılı ortalarında «yazdığımız program» tabiri kullanılmaktadır. Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/31/179-180. Mekkeli Doktor Sabri Bey de kendisinin merkezde önemli bir

Bu toplantıdan sonra; belirginleşmeye başlayan bir örgütsel yapının ortaya çıkmasıyla; çabalar daha fazla kimseyi üye kaydetmeğe ve nüfuzlu kişileri kazanmağa hasredilmiştir. Ancak, bu genişleme çabaları, haber alma yeteneği oldukça fazla olan yönetim tarafından tespit edilerek özellikle Tıbbiye için tedbirler alınması cihetine gidilmiştir. Okulun yöneticiliğine; Saray'a bağlılığı ile tanınan; Zeki Paşa getirilmiş; kendisi bu göreve gelir gelmez, dokuzuncu sınıf talebelerinin dolaplarında yaptırdığı genel arama sonucunda özel bir mahkeme kurarak, öğrencileri yargılatmış ve ele geçen delillere dayanarak dokuz öğrencinin okuldan tardı ve kalebendliklerine karar verilmiştir.[31] Ancak, Saray henüz olayı bir öğrenci hareketi olarak değerlendirdiğinden cezaları affederek öğrencilerin yeniden okula dönmelerini temin etmiştir.[32]

1894 sonlarında bu kez Mekteb-i Tıbbiye ve Hukuk öğrencilerinden bir bölümü; gizli bir cemiyet kurdukları gerekçesiyle tutuklanmışlar ve konu Avrupa basınına da yansımıştır.[33] Telâş yaratan bu olay sonrasında İsviçre'ye kaçan öğrencilerin dahi bulunması yönetimin dikkatini çekmiştir.[34]

Nitekim, bu tarihten itibaren Cemiyet faaliyetlerini hızlandırdı, İshak Sükûti Bey, bir yandan Ubeydullah Efendi ve Hoca Kadri gibi ûlema temsilcilerini harekete kazandırırken, diğer yandan İsmail Kemal, Mizancı Murad Bey ile temasta bulunarak, onları kazanmağa çalıştı.[35] Murad Bey'in bu hareketleri ilgiyle karşılamakla birlikte, daha ziyade Saray kanalından iş yapmağa taraftar olması ve tüm muhalif grupların üstünde bir tavır almak ar-

---

role geçmesinden çok önce cemiyetin bir programının hazırlanarak halk arasında dağıtıldığını belirtmekte ve konu hakkında şu yorumu yapmaktadır: «...Cemiyetin küçük bir programı vardı. Maddeleri 21 idi sanırım, hatırımda öyle kalmış. Bu program hakkında elimdeki dağınık kâğıtlarda pek az malûmat var. Sende programın aslı var mı, veya hiç olmazsa onun ruhu hükmünde bulunan esaslı maddeleri hatırlayabiliyor musun?» Bilgiler, zikrettiğimiz mektuptan alınmıştır. *Abdullah Cevdet Bey Evrakı/Özel Arşivi*, s. 6 ve s. 13. Cemiyetin şimdiye kadar ilk nizamnâmesi olarak kabul edilen metnin 39 maddeden müteşekkil olduğu ve 1895 yılında çeşitli vesikalarda sözünün edildiği gözönüne alınırsa; bu yapılan ilk nizamnâmeydi.

(31) Cevrî[Mehmed Reşid], *İnkılâb...*, s. 29 ve 29/n. 2. Sözkonusu öğrenciler şunlardır: Şefik Ali, Ahmed, Abdullah Cevdet, Mehmed Reşid, Rıza Servet, Şerafeddin Mağmumî, Mikail Oseb, Tekirdağlı Mehmed, Naki Celâleddin.

(32) İbrahim Temo, *CTF-Tıp Tarihi ve Deontoloji Enstitüsü Arşivi*, I-1935'de kendisinin ikna ediciliğinin bu alanda önemli rol oynadığını iddia ediyorsa da (s.4), yönetimin olayı önemsememesi görüşü(Cevrî[Mehmed Reşid], *İnkılâb* , s. 30) daha kabul edilebilir bir görüştür. Krş. T. Nadir [Haydar Rıfat], *Beyn-el-Milel İhtilâl Fırkaları*, ss. 71-72.

(33) Haberler için bkz. *L'Italie*, 16 Eylül 1894 ve *Moniteur de Rome*, 17-18 Eylül 1894

(34) *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 662-21/13, 113(327/247)/35774. Krş. *Cevad Paşa Merhumun Zaman-ı Sadaretinde Takdim Olunan Tezakir-i Hususiyenin Suretlerini Havi Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/419/146/XV.

(35) Sükûti, bu kimselerin cemiyete kaydedildiğini arkadaşlarına söylemiştir. Bkz. Leslovikli Mehmed Rauf, *İttihad ve Terakki...*, s. 17.

zusu[36] kendilerinin cemiyete girdiği kanaatine vardıkları bu kimsenin önemsedikleri tesirini ortaya çıkartmadı. Gene, Cemiyet üyelerinden Adanalı Hilmi Bey'in çabaları ile eski Maarif Nazırı Münif Paşa Cemiyete kaydolundu.[37] Özellikle ûlemanın cemiyete duymağa başladığı ilgi bu kimselere önemli bir avantaj sağlıyordu. Hoca Kadri'nin, Lâleli'de softalara Avrupa'dan getirtmekte olduğu **Le Temps** gazetesini okuduğu, onlara muzir fikirler aşıladığı ve Avrupa'daki ehl-i fesad ile irtibatı olduğu şeklindeki bir ihbardan,[38] bu ilginin önemini çıkartabilmek mümkün oluyor.

Ama aynı yıl içinde en önemli olay, hızlanmaya başlayan yurt dışına firar hadiseleri içinde cemiyete mensup gençlerin oranının artış göstermesidir. Nitekim, yönetim; kaçakların dış ülkelerdeki faaliyetlerini önlemek için, çeşitli ülkeler nezdinde teşebbüslere girişmeğe başlamıştır.[39] Ayrıca, Cemiyet, Paris'de bulunan Ahmed Rıza Bey ve Kahire'de bulunan Ahmed Verdanî Bey aracılığı ile bu iki merkezdeki muhalifler ile temasa geçmeye çalışmıştır.[40] Temo'nun evrakı içindeki vesikalardan, 1891 sonu veya 1892 başında ilk nizamnâme taslağının Ahmed Rıza Bey'e gönderildiği ve onun bu konuda bazı eleştirilerde bulunduğu anlaşılıyor.[41] Ancak, Ahmed Rıza Bey'in,[42] yönetim-

---

(36) Murad Bey kendisine reislik teklif edildiğini, kendisinin hazırlanmış bir yaftanın tashihini yapmakla birlikte kesin bir kabul cevabı vermediğini ıddia etmektedir. Bkz. Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye:Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 25-28. Murad'ın, Faris aleyhine gördüğümüz düşüncelerine rağmen, İzzet Bey ve diğer taraftarları ile evinde toplantılar yapması bu alanda oynamak istediği rolü daha iyi ortaya koymaktadır. Bkz.Philip Currie'den-Dışişleri Bakanı'na, Cons., 28 Ocak 1896, no.71 (Confidential) yazının eki; Justin Alvarez'den-Philip Currie'ye, Bengazy, 23 Kasım 1895. Bilgileri, Dağıstanlı Mirliva Hasan Bey, İngiliz temsilcisine vermiştir. *PRO/F.O.* 78/4701

(37) Leslovikli Mehmed Rauf, *İttihad ve Terakki...*, s. 18.

(38) Kolağası İhsan Bey'in, 12 Teşrin-i evvel 1311 tarihli jurnali. Asaf Tugay, *İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler, C.I*, Okat Yayınevi, [İstanbul:t.y], s. 83.

(39) *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, 97, (30 Mart 310)/28623, Sefaretlere verilen direktifler için bkz.328, (7 Nisan 310), tekidi için bkz. 203 (24 Nisan 310)/29747, İcra kılınan tahkikat cevabları için bkz. 1288 (5 Teşrin-i sânî 310)/38674.

(40) Bu faaliyet için bkz.Z.D. Imhoff, «Die Entstehung und Der Zweck Des Comités Für Einheit und Fortschritt,» *Die Welt des Islams*, B.I(1913), H.3-4, s. 172.

(41) Temo, Ahmed Rıza'nın, «1304 den iki buçuk sene sonra... yazdığımız programın bazı noktalarının ta'dili hakkında bilmuhabere münakaşada bile bulun...»duğunu belirtmektedir. *Arkivi Qëndror*, 19/31//179-180.

(42) Ahmed Rıza'nın yurda döndürülmesi hakkında Mabeyn'e, Paris Sefaretin'den, 12/24 Haziran 1892 tarihli yazı. *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.176. Buna karşılık yönetimin bazı Paris gazetelerine yazdığı yazılardan şüphelenmeye başlaması için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 13 L 1309/no. 3938. Aynı şekilde Ahmed Rıza Bey'in memleket kadınları hakkında verdi-

den talebeliğini sürdürebilmesi için maaş talebinde bulunduğunu[43] gözönüne alırsak, kendisinin bu tarihlerde hareketin başarıya ulaşabileceğine fazlaca ihtimal vermediğini varsayabiliriz. 1894 tarihinde ise; herhalde; kendisi Paris'de bir anda, bir muhalif Türk kolonisinin oluştuğunu farketmişti.[44] Nitekim, bu gençlerden birisi olan Doktor Nazım Bey, Cemiyetin merkez komitesi adına Ahmed Rıza Bey'e kendilerine katılmasını teklif etti.[45] Ahmed Rıza Bey; bu teklifi kabul ettiği gibi, Cemiyetin adı konusunda, İstanbul merkezi ile bir pazarlığa girişti ve sonuçta kendisinin Auguste Comte'dan mülhem teklifleri etrafındaki tartışmalardan sonra **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti** nâmı kabul edildi.[46]

Bu anlaşmadan sonra Cemiyet'in, yurt dışı faaliyetinin aniden bir sıçrama gösterdiği görülüyor. Nitekim, Ahmed Rıza ve diğer Cemiyet kökenli fırarilerin, Avrupa kamuoyundaki faaliyetleri öylesine fazlalaştı ki, yönetim

---

ği konferanslarda «hürriyetperverâne» fikirler dermeyan etmesinin de yönetimin ilgisini çektiğini ve Paris Sefareti'ni bu konuda uyardığını görüyoruz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 13 L 1309/no.3938 ve 8 Za 1309/no. 3938. Ahmed Rıza Bey ise «İstanbul'da Posta ve Telgraf Nezaret-i Behiyesine» yazdığı mektupta «...amâl ve ef'alimi kimseden saklamadığım gibi hiçbir cemiyet-i hafiyeye de mensub değilim. Vatan ve milletin menafi' ve hukukunu müdafaa icab etdiği zaman Paris gazeteleri ile mülâhâzatımı neşr ediyorum» şeklinde bir yorum yapmaktadır. Ahmed Rıza Bey'in, anılan makama 15 Şubat 104 tarihli mektubu. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(43) Ahmed Rıza'nın bu konudaki eski müracaatları için bkz. Paris Sefaretinden-Mabeyn'e 26/8 Haziran/Temmuz 1305/1889, Mabeyn'den-Sefaret'e, 19 Haziran 305 tarihli yazı, Hazine-i Hassa-i Şâhâne Nezareti'nin, 331/24 Kânûn-i sânî 305 tarihli yazısı. *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.176.

(44) «La Colonie Ottomane de Paris.» *Archives Préfecture de Police-Paris*, B—— A 1653 (109.700-3).

(45) Cevrî[Mehmed Reşid], *İnkılâb...*, s. 30. Kuşkusuz Ahmed Rıza Bey'e gösterilen bu ilgi kendisinin henüz yayınlamadığı, fakat sözkonusu mehafilde ona bir hayli prestij kazandıran lâyiha ve mektubundan kaynaklanmaktadır. Bunlar için bkz. Ahmed Rıza, *Vatanın Haline ve Maarif-i Umumiyenin Islâhına Dair Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Takdim Kılınan Altı Lâyihadan Birinci Lâyiha*, Imprimerie Internationale, (Londra:1312) ve Ahmed Rıza, *Vatanın Haline ve Maarif-i Umumiyenin Islâhına Dair Sultan Abdülhamid Han Sânî Hazretlerine Takdim Kılınan Lâyihalar Hakkın da Sadarete Gönderilen Mektub*, (Genève:1313).

(46) Ahmed Rıza Bey'in, derlenen hatıratında durum şöyle anlatılmaktadır: «İstanbul, İttihad-ı İslâm diyordu. Ben bütün Osmanlıların menafiine çalışacağı için İttihad ve Terakki ünvanını münâsib gördüm. Öyle kabul edildi.» Bkz. «İlk Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza Beyin Hatıraları, (1),» *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1950, s. 2.

Osmanlı hükûmeti lehine yorumlarda bulunmaları için Fransız gazetelerine verilen ödeneğin beş yüz Frank arttırılmasına karar verdi.[47]

Gene, bu temaslar çerçevesinde, yurt dışında ilk kez cemiyet adına bir risale basıldı.[48] 1895 yılı ortalarında çıkan bu risâle yönetimin büyük telâşına neden oldu.[49] Çünkü, bu şekilde zaten çeşitli hareketler ve Ermeni komitelerinin artma temayülü gösteren eylemleri karşısında bunalmış ve Saray darbesini her an korkuyla bekleyen yönetim, karşısında bir de çoğunluğu Türk unsurundan oluşan bir cemiyeti buluyordu. Aynı tarihlerde Mekteb-i Harbiye'de, Cemiyetin faaliyetleri çerçevesinde bazı huzursuzlukların başladığı gözleniyor. Mayıs ayında, bir sene evvel Harbiye'den mezun olan bir Cemiyet mensubu Atina'ya firar etmişti[50] ve bu da yönetimi bir hayli telâşlandırmıştı.[51] Bir arama sırasında, okul kütüphanesinde Sultan Murad'ın resmi bulundu.[52] Yönetimin artan baskısı ve cemiyetin faaliyetlerini yoğunlaştırması sonucunda Harbiye'de Cemiyet mensubu olmalarından şüphe edilenlerin tutuklanmasına başlandı. Bu soruşturma doksan bir öğrencinin Zabtiye Nezaretine sevki ile sonuçlandı.[53] Yönetim bu olayı gizli tutmağa çalıştıysa da, olay Avrupa basınına yansıdı.[54] Bu gerçekten önemli bir gelişmeydi. Çünkü,

---

(47) «Tezkere-i Marûza Sureti, 13 Haziran 311/2 Muharrem 313,» *BBA-Ayniyat Defteri*, 1637, s.14.

(48) *Vatan Tehlikede!*, [Paris:1311].

(49) *BBA-BEO/Şehremaneti Giden*, 689-27/7, (18 Teşrin-i sânî 311)/8428 (mühimme) ve *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 94-3/43, 2490, (18 Teşrin-i sânî 311)/ 8428 (mühimme).

(50) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155-3/11, 937, (3 Mayıs 311), 960, (4 Mayıs 311)/ 43700.

(51) Geri döndürülmesi çabaları için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155-3/11, 1046, (11 Mayıs 311).

(52) [*Tahrirat Mecmuası*], İbnül Emin Mahmud Kemal İnal Yazmaları, İÜK-2522, Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nazırı Birinci Ferik, Ali Rıza Bey'in yazısı. 4 Şa'ban 313.

(53) *BBA-BEO/Mahremâne Müsvedât*, 38/3 Temmuz 311-23 Muharrem 313, Zabtiye Nezaret-i Celilesine. Bu tedbirlere karşılık 1895 Ekiminde okulda muhalefet hareketlerinin yoğunlaştığı görülüyor. Bu tarihte okulun beş öğrencisi tutuklanmış, ilânnâmeler geniş çapta okulda dolaşır olmuştur. Beyannâmelerde «Selefleriniz halka yardım ettiler. Siz uyuyor musunuz?» şeklinde ifadeler vardır. Bkz. «Turkey: Agitation Spreading,» *The Daily Chronicle*, 24 Ekim 1895. Krş. «Turkish Students Held,» *The New York Times*, 21 Ekim 1895. Kâzım Karabekir, 1311 (1895) de Harbiye'deki teşkilâtın çok kuvvetli olduğunu ancak ikinci sınıftan Kandiyeli Hayrettin ve Tiranlı Abdullah Efendilerin ihbarı ile dolapların arandığını ve zararlı neşriyat bulunan kırk efendinin kırkbeş gün hapis yattığını belirtiyor. Bkz. Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti: 1896-1909*, Yazılış Tarihi: 1945, (İstanbul:1982), s. 97.

(54) Haber, komiteye yakın kimselerce Daily News, gazetesine sızdırıldı. Yönetim bu haberin nasıl sızdırıldığını araştırdıysa da sonuca ulaşamadı. Bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 155-5/11, 1573(16 Haziran 311). Avrupa basınındaki çeşitli haberler için bkz. 1587, (18 Haziran 311), 1619, (2 Haziran

Harbiye gibi bir okulda doksan bir tanesi yakalanan taraftara sahip bulunmak, küçümsenemeyecek bir başarıydı.

Bu sırada, Mülkiye'de de çeşitli öğrenciler üzerinde muzir hicviyeler bulundu.[55] Burada yapılan tahkikatta, Cemiyetin bu okulda da yayıldığı ortaya çıktı. Ancak bu olaylar, tamamen yönetimin olayların üzerine gitmesi sonucunda doğmuştu. Cemiyetin, yurt içinde giriştiği eylem bulunmamaktaydı. Belirttiğimiz gibi tek faaliyet ülke dışında idareyi eleştiren bir risâlenin basımından ibaretti. Ancak, burada karşımıza 1895 tarihinin evvelce belirttiğimiz olağanüstü koşulları çıkıyor. Sultan, öğrencilerin herhangi bir harekete girişebileceklerine ihtimâl vermemekle birlikte, onları bir araç olarak kullanabilecek Saray darbecilerinin işleri hızlandırdığı kanaatine varmıştı.

Nitekim, 1895 sonbaharında ve olayların en yoğunlaştığı dönemde İngiliz Sefareti üçüncü kâtibi Max Müller, önde gelen iki İttihad ve Terakki mensubu ile bir mülâkat yapmıştı.[56] Bu mülâkat sırasında iki ileri gelen üye, Müller'e iktidar değişikliği hakkındaki fikirlerini belirtirken:

> «..*Tahmin edebildiğim kadarıyla, onlar açıkça itiraf etmemekle birlikte her ikisi de Jön Türk partisinin faal üyeleridir. Kendileri bana bu partinin Türkiye'de şimdi iyi organize edildiğini söylediler. Merkez komitesi bir başkan ile dört üyeden mürekkebdir, fakat bunların adlarını elde etmeğe maalesef muvaffak olamadım.*

---

311), 1628, (2 Haziran 311), 1664, (21 Haziran 311), 1673, (22 Haziran 311), 1717, (25 Haziran 311), 1726, (26 Haziran 311), 1750, (27 Haziran 311), 1934, (4 Temmuz 311), 1951, (5 Temmuz 311), 1975, (5 Temmuz 311), 2116, (6 Temmuz 311), 2132, (8 Temmuz 311), 2708, (19 Ağustos 311), *BBA-BEO/ Hariciye Reft*, 183-5/39, 619, (18 Haziran 311)/48518. Turhan Paşa'dan-Mahmud Nedim Bey'e, 51/1 Temmuz 1895, *Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.51(2). Gazetelerdeki yazılara örnek olarak bkz. «Una Smentita,» *Opinione*(Roma), 5 Temmuz 1895, «Turchia: Una Cospirazione alla scuola militaire,» *Corriere di Napoli*, 26 Haziran 1895, «Une Conspiration,» *L'Italie*, 27 Haziran 1895.

(55) *BBA-BEO/VGG(2), Jurnal: no.3-Mühimme*, no.?, 28 Şevval 1313/11 Nisan 311 (Salı), Mekteb -i Mülkiye talebesinden Rüşdi Efendi'nin yaptığı hicviyeye dair Maarif tezkeresi.

(56) Sir Philip Currie'den-Marquess of Salisbury'e, Cons., 27 Kasım 1895/no.870 (Confidential), tarih ve numaralı yazının eki, W.G. Max Müller'in, 26 Kasım 1895 tarihli Memorandumu, *PRO/F.O.* 78/4623. Yazının metni aynen verilmiştir. Bkz. *B.I.* Bu arada İngiliz Sefaretinin Jön Türklerle en fazla ilişki kuran mensubu olarak görünen W.G.Max Müller'in, eşinin İstanbul'dan yazdığı mektuplarda daha 1893-1894 yıllarında Jön Türklerden bahsetmesi dikkati çekmektedir. Bkz. Mrs. [Georgina] Max Müller, *Letters From Constantinople;* Longmans Green and Co; (London:1897), ss. 194-195: «...Sultan biliyor ki, herhangi bir şekilde gayr-ı müslim teb'asını himaye ederse Müslüman teb'ası kendisine karşı ayaklanabilecek ve bu İmparatorluğunun Avrupa'da sonu demek olabilecektir ve hattâ şimdi ortada kendi yönetimi için Ermenilerden daha tehlikeli bir Jön Türklük vardır...».

Cemiyetin âzâları tüm sınıflardan hattâ Sultanın her vakit görüştüğü adamlardan dahi alınmaktadır.

Bu cemiyetin müstacel amacı Sultan'ın tahttan indirilmesi ve Kanun-i Esasî'nin ilânıdır.

Dediklerine göre Sultan'ın tahttan indirilmesi, padişâhın etrafındaki habis adamlardan bazılarının mahkeme ile idam edilmeleri dışında hiç kan akıtılmasını intac etmeyecektir.

Kararlaştırılan bir günde subayları davaya kazandırılmış bir alay Seraskerliğin önündeki meydana yürüyecekler, Seraskeri yakalayacaklar, onun yerine tercih ettikleri bir adamı tayin edecekler (muhtemelen Deli Fuad olarak adlandırılan Fuad Paşa) Yıldız'a bir haberci göndererek Sultan'a tahttan indirildiğini bildirecekler ve haberi çeşitli eyâlâta telgrafla iletecekler.

Bu benim işaret ettiğim gibi acayipçe basit bir plândı....

Ben onlara, şimdiki Sultan'ın tahttan indirilmesi ve Kanun-i Esasî'nin ilânı garanti edilse dahi Türkiye'de bunun gibi İmparatorluğun taleb edilen ihtiyaçlar çerçevesinde tamamen yeniden düzenlenmesi için gerekli adamları bulup bulamıyacaklarına işaret ettim. Onlar zorluğu itiraf ettiler fakat adam bulunabileceğini söylediler. Genellikle en önemli mevkiler için teklif edilen adamlar şunlardı, Sadrıâzam Muhtar Paşa, Hariciye Nazırı Karatodori Bey —şimdiki Belçika Sefiri—, Serasker Fuad Paşa...»[57]

belki farkında olmadan kendilerinin Saray darbesine malzeme hazırlayacaklarını ve kendileri ile temas halinde olmakla beraber, gelişmelerin sonucunda tamamen şahsî plânlarını uygulamaya koyacak olan bir grubun istekleri doğrultusunda harekete geçeceklerini ifade etmiş oluyorlardı.

Müller iki Jön Türkden, Cemiyetin nizamnâmesini de almış ve önemli maddelerini çevirerek, bir rapor içinde elçiye sunmuştu.[58] Bu, bir süredir Avrupa basınında hakkında haberler çıkmış olan **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin ortaya konulan ikinci ve uzun süre kullanılacak olan programıydı.[59]

---

(57) *İbid,*

(58) Sözkonusu memorandumun eki, «Regulations of the Turkish Society of Union and Progress,» *PRO/F.O.* 78/4623. Bu program, T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler,* (İstanbul:1952), ss. 117-122'de verilen nizamnâmedir. Program, İngiliz kabinesinde tartışılmış ve Dışişleri Bakan yardımcısı, Thomas Sanderson, çok ilginç bulunan vesika için Max Müller'e teşekkür etmiştir. Bkz. Thomas Sanderson'dan-Sir Philip Currie'ye, no.402(Conf.)/Foreign Office, 14 Kasım 95(Draft), *PRO/F.O.* 78/4606. Evraka, Kraliçe Victoria'nın tetkikinden sonra düştüğü not şöyledir: «Bu vesikalar çok ilginç, özellikle birinci vesikadaki birinci ek(Müller'in Memorandumu) Kraliçe.». *PRO/F.O.* 78/4623.

(59) Programla ilgili haber, ilk olarak *Wiener Politische Correspondenz* gazetesinde yayınlanmıştır. Bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed,* 155-5/11, 4100(22 Teşrin-i sânî 311). Haber, İstanbul'daki komite üyelerinden biri tarafından

Nizamnâme incelendiğinde, onun hem genel düşünce çerçevesini amaçlar şeklinde ortaya konduğunu, hem de dahilî düzenlemeyi gerçekleştirdiğini görmemiz mümkün olmaktadır.

Girişlerin, kooptasyon usûlü[60] ve yemin ile gerçekleştirildiği[61] Cemiyet; bu açıdan; merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Cemiyet üyelerinin teklifte bulunabilmek serbestisine[62] karşılık, kararların oluşturulması ve üyelere görev verilmesi konularında[63] yetkinin tamamen merkezde temerküz ettiği görülüyor. Merkez yöneticileri dışındaki üyeler arasındaki hiyerarşinin belirleyicisinin Cemiyetteki kıdem olması ise diğer ilginç bir noktayı teşkil etmektedir.[64] Bu nizamnâmenin sözkonusu noktaların ışığında Cemiyetin siyasal çerçevesini yansıttığını belirtebiliriz.

1895 SONUNDA FAALİYETİN HIZLANMASI VE YURT İÇİ TEŞKİLÂTI :

Eylemler :

Cemiyet hem yurt içinde, hem de yurt dışında eylemlerini yoğunlaştırıp; 1895 Sonbaharının olağanüstü koşullarından kendisi açısından yararlanmağa çalışmaya başlamıştır. Yurt dışında, Mısır ve Paris şubeleri fiilen de örgütlenmişler ve birincisinin başına Ismail İbrahim, ikincisinin liderliğine ise Ahmed Rıza Bey geçmişlerdir.[65] Ahmed Rıza Bey'in, henüz basılmamış olan eserleri Mısır'daki muhalefet organlarınca tefrika edilmeğe başlanmıştır.[66] Bu koşullar altında, Mekteb-i Mülkiye'de, faaliyetini gördüğümüz Ali Kemâl

---

gönderilmiştir. Bkz. *BBA-BEO/VGG (2)-1296: Jurnal: no.3-Mühimme*, 4100/25 Teşrin-i sânî 1311-20 C 1313 (Takdim: 23 Teşrin-i sânî 311, Zaptiye Nezaret-i Celilesine, serian isti'lâm işaret-i aliyyesiyle mühimmeye, 25 Teşrin-i sânî 311) ve *BBA-BEO/VGG(2)-1345:Devair Mühimme (Zaptiye)*, no.4/25 Teşrin-i sânî 311 (Devair:167).

(60) Nizamnâme, madde:8, T.Z. Tunaya, *Türkiyede Siyasî Partiler*, s. 118.

(61) Nizamnâme, madde:27, *ibid*, s. 121.

(62) Nizamnâme, madde:29, *ibid*, s. 121. Ancak, bu serbesti dahi tekliflerin cemiyetin amaçlarına uygun olması kıstası ile sınırlandırılmıştır.

(63) Nizamnâme, madde:30, *ibid*, s. 121.

(64) Nizamnâme, madde:10, *ibid*, s. 119: «Bir ferdin mafevki, tabiri kendini cemiyete ithal eden zâttır, madunu tabiri de kendisinin cemiyete ithal eylediği kimselerdir.»

(65) *Mehmed Murad, Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, s. 154. Murad Bey, cemiyetin gücü için oldukça olumsuz bir tablo çizmektedir.

(66) Bkz. Ahmed Rıza, «Vatanın Haline ve Maarif-i Umumiyenin Islahına Dair Sultan Abdülhamid Han Sânî Hazretlerine Takdim Kılınan Altı Lâyihadan (1),» *Basiret-üs-Şark*, no.7, 24 Oktober 1895-5 Cumadevvel 1313, ss. 3 v.d. Bu gazetenin Ahmed Reşid Bey tarafından yayınlanışı için bkz. *BBA-BEO/ Mısır Komiserliği Âmed: Mısır Komiseri Muhtar Paşa Hazretlerinden Gelen Tahrirat Defteridir*, 746-36/4, 729/760, 25 Ağustos 311 ve 743/764, 2 Eylül 311.

Bey, Halep'ten firar ederek[67] Paris'e gelmiş ve muhalefete katılmıştır.[68] Yurt içinde ise, Cemiyet ilk olarak Ermenilerin 30 Eylül 1895 tarihinde yaptıkları, Bâb-ıâli yürüyüşünü takiben bir beyannâme hazırlayarak bunu, Yıldız civarı da dahil olmak üzere, İstanbul'un çeşitli semtlerine dağıtmıştı.[69] 5 Ekim 1895 tarihinde gerçekleştirilen bu hareket ile Cemiyet, ilk kez varlığını açığa vurmuş oluyordu. Yabancı temsilcilerin de çok ilgisini çeken bu beyannâme[70] ile örgüt, Müller'in belirttiği darbe plânı için ortam oluşturması işlevini de başlatmış olmaktaydı. Nitekim, yaklaşık bir ay sonra; Cemiyet, çok sıkı güvenlik tedbirlerine rağmen amaçlarını ve Cemiyetin üyelerinin hangi toplum tabakalarından oluştuğunu bildiren ikinci bir beyannâmeyi çeşitli yerlere ve özellikle camilere dağıtmaya muvaffak oldu.[71]

Bütün bunlara ilâveten; bir de o zamana kadar Sultan'a danışmanlık yapmak gibi bir göreve heveslenen Mizancı Murad Bey'in, «Jön Türkî fırkasını nefs-i hümayûnlarına hasm ittihaz etmekden ise o fırkanın riyasetine geçüb devlete bir taze hayat vermeğe sây etmek zamanı..» geldiğine dair öğütleri,[72] Saray tarafından fazla anlamlı bulunmayarak, sonunda kendisi mabeynden geri çevrilince firar etmesi durumu büsbütün ağırlaştırdı.[73] Gerçi gördüğümüz gibi; Murad Bey açıktan Cemiyete katılmamıştı ama kendisini Jön Türklük

(67) *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 662-21/13, 314(13 Eylül 311)/51374 ve *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, (12 Teşrin-i evvel 311)/52185, *BBA-BEO/VGG(2), Haleb Giden*: 297, 102, (10 Eylül 311)/51302., *BBA-Tezakir-i Samiye Dosyaları*, 398(Rebiy'ülâhir 313), 804-14 Eylül 311- 6 Receb 313.

(68) Ziya Paşa'dan-Said Paşa'ya, 9306/413, 20 Ekim 1895 *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.195.

(69) Bu beyannâme için bkz. İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki...*, ss. 48-49. Burada tam metin verilmektedir.

(70) Cambon'dan-Hanotaux'ya, 6 Ekim 1895/no.139 (telgraf) ve Thérapia, 16 Ekim 1895/no.182. *Affaires étrangères-Correspondance Politique-Turquie:* 524 (Octobre 1895), [71], [136-137]. Burada beyannâmenin 5 Ekim'de başta Ayasofya Camii olmak üzere çeşitli mahallere asıldığı belirtilmektedir.

(71) Şehremaneti yazısı, 19 Cemaziy'ülâhir 313 ve eki beyannâme, *BBA-Yıldız Perâkende*, 19 C 1313/no.766, Sureti için bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/60//820/10. (11). Beyannâme, Sir Philip Currie'nin ilgisini çekmiş ve tercümesi ile beraber, Londra'ya durum iletilmiştir. Bkz. Philip Currie'den-Marquess of Salisbury'e, Cons., 11 Ekim 1895, *PRO/F.O.424/184: Further Correspondance Respecting Asiatic Turkey* (Conf. 6820, Oct-Dec., 1895). Sureti aynen verilmiştir. Bkz. B. II.

(72) «Murad Bey Tarafından Yevm-i Cülûs'da Takdim Olunan Ariza-i Tebrikiyedir,» *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/74-76/74/15. Murad Bey'in bu tür başvurularının ilgiyle karşılanılıyormuş gibi davranılarak dikkate alınmadığı anlaşılıyor. Nitekim, Sultan; Murad Bey'in benzer hareketlerini önemsemediğini, sevmediğini ve «münâsebetsizlik» olarak yorumladığını belirtmektedir. Bkz. *Hâtırât-ı Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî*, (der. Vedad Urfî), Cihan Kütübhânesi, (İstanbul, 1338/1340), ss. 42, 11.

(73) Firarı için bkz. Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 69 v.d. ve Birol Emil, *Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri*, Edebiyat Fak., Yay., (İstanbul:1979), ss. 115-120.

kategorisinin önde gelen isimlerinden birisi olarak telâkki edilmesi yolunda davranışlarda bulunmuştu ve yurt dışına firar ettiği andan itibaren ilişki kurabileceği tek örgüt, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti** idi. Nitekim, kendisini bir süre sonra örgütün Mısır sorumlusu olarak göreceğiz.

Tüm bu çabaların amacı ise, darbe için gerekli ortamın hazırlanmasından ibaretti. Nitekim, 1895 Ekim ve Kasım'ında siyasal hava son derece ağırlaştı, yalnızca Payitahtta değil, çevrede de hoşnutsuzluk çok üst boyutlara ulaştı. Bir İngiliz temsilcinin anlatımı ile:

> «...*Aynı zamanda, Türkler, Düvel-i Muazzamanın Sultanın yönetimine karşı gerçekleştirecekleri eylemin neticeleri hakkında çok endişeliler ve gerek hususî, gerekse resmî duyduğum ve müşahede ettiğim tüm malûmata nazaran, halk şimdi vaziyet üzerinde çok daha açık biçimde konuşmağa başlamıştır. Onlar Sultan ve onun casuslar ve hafiyeler ile yürüyen Saray yönetimi biçiminden içlerinde ukde kalmış gibi şikâyet ediyorlar, ve Zât-ı Şâhâne'nin İmparatorluğunun yaşamını büyük tehlikeye düşüren mevcut krizden sorumlu olduğunu düşünüyorlar...*»[74]
>
> ve gene kendisine gelen bir raporda belirtildiği gibi:
>
> «...*Bay Kypriotis, bana «birkaç gün önce Müslüman unsur arasında esrarengiz bir değişikliğin mülâhaza edildiğini» gizlice bildirdi. Daha faal durumda olan parti Türkiye'de, meşrutî bir yönetim şeklini tesis etmeyi şiddetle arzuluyor ve bu mevzu halk arasında çok tartışılıyor. Onlar devletin başına karşı düşmanca bir tavır almışlardır....*»[75]

hareketin yabancı müdahalesi dışındaki bütün evreleri gerçekleştirilmiş ve bir darbe yapılması, yapılmamasından daha beklenir bir duruma gelmişti.

Ancak, bu çabalar, özellikle beklenen «hayırlı» yabancı müdahale gerçekleşmediği için gerekli darbe zeminini tam olarak oluşturamayınca Saray çok şiddetli olarak olayların üzerine gitmeye başladı. Derin bir soruşturma sonucunda, otuz dört önde gelen Cemiyet üyesi yakalanarak tutuklandı.[76] Bu kimselerin sorgulanmaları sonucu, bazı muhbirlerin yardımıyla, başta kurucular dan Doktor Abdullah Cevdet Bey ile beyannâmelerin hazırlanmasında

---

(74) Consul-General J.E.Blunt'dan-Sir Philip Currie'ye, (conf.), Salonica, 28 Kasım 1895, *PRO/F.O.* 421/152: *Further Correspondance Respecting South-Eastern Europe*, (Oct-Dec. 1895) (Conf.6814/CLXVI).

(75) Vice Consul Blakeney'den-Consul-General Blunt'a, Prevesa, 7 Kasım 1895 (conf.), *PRO/F.O.* 421/152: *Further Correspondance Respecting South-Eastern Europe*, (Oct.-Dec.1895) (Conf.6814/CLXVI).

(76) *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 662-21/13, 475, 31/53871 ve *BBA-BEO/Harbiye Giden*, 250-6/64, 1579/55364. Yabancı basında olayların çok geniş boyutlu olduğu ve toplam 900 kişinin tutuklandığı yolunda haberler çıkmıştır. Bkz «La Situazione a Constantinopoli,» *Il Secolo*, 8 Aralık 1895 ve «İl movimento rivoluzionario Esecuzioni Sommaire,» *Il Secolo*, 28 Ekim 1895.

önemli rol oynayan Eczacı Mülâzımı Mustafa Efendi olmak üzere merkezin hemen bütün önemli üyeleri sürgüne gönderildiler.[77] Cemiyetin Mısır şubesi müdürü olacağını belirttiğimiz İsmail İbrahim Bey de sürgüne gönderilenler kafilesine katıldı.[78] Kuruluşta, baş rolü oynadığını gördüğümüz Doktor Ibrahim Temo ise; hakkında gıyabî tutuklama kararı bulunduğu halde; Romanya'ya firara muvaffak oldu.[79] Bu şekilde, İshak Sükûti dışında merkezde birinci derecede durum hakkında bilgi sahibi olan kimse kalmamış oluyordu.[80] Onun da kısa süre sonra yakalanarak Rodos'a sürülmesi sonucunda, artık İstanbul merkezi çökmüş oluyordu. Nitekim, bu noktada organizasyon görevini üstlenen Mekkeli Doktor Sabri Bey, bu işe başladığında çeşitli semt şubeleri bulunduğunu; ancak, kendisinin yalnızca Şeyh Naili'nin yönettiği Samatya Şubesi'ni bildiğini belirtiyor.[81] Kendisinin anlatımıyla verecek olursak :

> «...*Cemiyette şubelerin mesaîsini tevhîd etmek lâzımdı. Cemiyete bu mesaîyi tanzim ve darbei hükümeti idare edecek bir «Heyeti Merkeziye»nin teşkili lâzımdı; fakat o devirde bu işi yapmak hiçte kolay olmadığı için başvurduğum zevat böyle bir teklif önünde ürküyorlardı! Cemiyetin babı Seraskerî şubesi reisi serasker yâveri Kaymakam Şefik Bey merhum o sırada Âkkâ'da menfi idi. Ben Âkkâ'ya gidip te orada kendisiyle görüşmedikçe bu heyetin teşkili mümkün olamamıştı. İşte 1314 te(sic ! 1312) benim Âkkâ'dan döndükten sonra Numune-i Terakki mektebine gelişlerim bu heyeti merkeziyeyi teşkil eylemek içindi. Orada mektebin ders nazırı Hüseyin Avni Bey'le ve mektebin müdürü Nadir'le görüşüyordum.*
>
> *Meselenin ehemmiyeti pek ziyade idi; zira bütün bir ihtilâl tertibatını idare edebilecekti. Hülâsa memleket ve milletin mukadderat-ı atiyesinin mesuliyetini üzerine alacak bir heyet lâzımdı ki heyet 1312(1896) de Babı Seraskeri dördüncü hesap şubesi müdürü Hacı Ahmed Efendi Merhumun riyaseti altında Hüseyin Avni Bey'le benden teşekkül etmişti...»*[82]

---

(77) *BBA-İrade-Dahiliye*, Receb 1313/no.63/1409. Konu ile ilgili evraklar için bkz. *BBA-Y/Sadaret Resmî Marûzat*, 2 B 1313/no.1563, *BBA-Tezakir-i Samiye Dosyaları*, (Mazbata), 1536/1563, 5/6 Kânûn-i evvel 311, *BBA-Yıldız Perâkende*, C 1317/no.955-II (4702). Tümünün suretleri verilmiştir. Bkz. B. III.

(78) *BBA-İrade-Dahiliye*, Şa'ban 1313/no.15/1705.

(79) *BBA-Yıldız Perâkende*, C 1317/no.955-II(4702), İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki...*, ss. 58-60.

(80) Mekkeli Doktor Sabri'den-Abdullah Cevdet'e, Le Mans 27 Haziran 1931, s. 8.

(81) *İbid*, s. 8.

(82) [Sabri], «Osmanlı Tarihinin Yeni Bir Safhası Aydınlanıyor: 1312 de Nümunei Terakki Mektebinde Toplananlar Kimlerdi, Ne Yapacaklardı,» *Vakit*, 19 Mayıs 1930, s. 3. Burada Âkka'ya sürüldüğü belirtilen Kaymakam Şefik Bey 1896 yılı başında üzerinde «*Mizan*» gazetesi bulunduğu için nefyolunmuştur. Bkz. «Turkey,» *The Times*, 27 Şubat 1896.

Kısa süre içinde, Cemiyetin İstanbul merkez şubesine Nadir Bey'in de kâtip olarak katılması sağlanmış ve örgüte Müşir Fuat Paşa (1895 komplosunda Seraskerliğe getirilmesi plânlanan), Müşir Kâzım Paşa (Merkez komutanı), Şeyh Abdülkadir Efendi, Şeyh Naili Efendi ve biraderi Hakkı Bey (Şûra-yı Devlet âzâsı); Necib Paşa (eski sefirlerden) ve Esad Bey (Nafıa muhasebecisi)'in de girmeleriyle oldukça önemli kişileri kapsayan bir merkez komitesi ortaya çıkmıştı.[83]

Bu yeni yapının, oldukça değişik bir kompozisyonu ortaya çıkarttığı açıktır. Artık Tıbbiyelilerin önderlik yaptığı ve ileride göreceğimiz gibi kendilerini toplumun marjinalinde gören kimselerin yerini ûlema temsilcilerinin ağırlıklı olduğu ve yüksek memurlar ile askerlerin diğer mevkileri paylaştıkları bir heyet almıştı. Nitekim, arada düzenli muhaberatın olmasına karşılık; İstanbul merkezi,[84] âdeta ayrı bir birim gibi hareket etmeye başlamıştır.[85] Gerçi, Nizamnâmeye göre örgütün karar organı İstanbul merkezi oluyordu; ama, 1895'de Cemiyetin yaşadığı kriz ve bu birimin çöküşü sonrasında; bu kural Paris, Cenevre ve Mısır'da toplanan önemli mensuplar açısından herhangi bir değer taşımamakta idi. Gerçekten de, İstanbul merkezine gelen yazılarda; Avrupa merkezinin emredici ve düzenleyici bir uslûb kullandığı görülmektedir.[86] Üstelik, bu tarihlerde yaptığı muhaberatta İbrahim Temo'nun da örgütün lideri şeklinde ifadeler kullandığı gözlenmektedir.[87] Kabul edilmesi gereken İstanbul merkezinin tamamen Saray darbecilerinin elinde bulunduğu, Paris şubesinin eski önemli üyelerin de katılması ile bundan bağımsız bir merkez haline geldiği ve İbrahim Temo'nun da Balkanlarda kurulmaya çalışılan mahallî teşkilâtın **de facto** lideri durumuna geçtiğidir.

İlginç bir nokta, kendilerinin **İttihad ve Terakki** mensubu olarak nitelendirilmelerinden korkan ve bir süre bağımsız hareket etmeye çalıştıklarını gördüğümüz ûlemanın, merkez komitede oldukça etkin bir duruma geçmesidir. Kendilerinin anlatımıyla:

> «...*Devr-i istibdadda saray-ı padişâhî plânına biraz vukufu olanların malûmudur ki, Abdülhamid her meşrutiyetperveri dinsiz olarak*

(83) Ahmed Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, (İstanbul: 1948), s. 65.

(84) Bkz. Paris Merkezinden-İstanbul Merkez Şubesi'ne, 16 Eylül [18]96. *Arkivi Qëndror*, 19/59/47/3.

(85) Nitekim, Sabri Bey'in çabasıyla Numune-i Terakki Mektebinde kurulan merkez heyetinde yer alanlardan İhsan Şerif Bey, bu dönemdeki faaliyetinden bahsederken, örgütün kendi çabalarıyla ortaya çıktığını belirtmektedir. Bkz. [İhsan Şerif], «10000 Talebenin Hocası: 44 Senelik Muallimlik Hayatını Anlatıyor,» *Vakit*, 7 Mayıs 1930, s. 3.

(86) İstanbul Merkez Şubesi'ne, 16 Eylül [18]96, *Arkivi Qëndror*, 19/59//47/3: «Hey'et-i idarenin geçen ictima'ı mahsusunda mesail mevki'-i mübâhasaya vaz' edilüb, dûr ü dırâz mübâhase olundu.... Kâtib Mağmumî.» Görüldüğü gibi, açıkca -ve nizamnâmeye uygun olmayan bir surette- Paris merkezi yönetimi elinde tuttuğunu belirtmektedir.

(87) Bkz. Temo'nun mektubu, *Arkivi Qëndror*, 19/31//184.

gösterir ve ahalinin bunların isimlerini o nâmla yâd etmesini arzu eder idi. Milletin kısm-ı âzâmı da o itikadda bulunur ve öyle der idi. Hâlâ, ilân-ı hürriyete kadar avamın bile pek sevgilisi, pek muhteremi bulunan Saib Molla merhum İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensubiyeti anlaşıldıktan sonra, seksen senelik bu dervişe dinsizlik isnâd olunmuş, eski teveccühün yüzde yirmisi kalmamış idi...»[88]

bu durum açığa vurulmuyordu; fakat, Cemiyet adına yayınlanan çeşitli beyannâmelerde bu özellik belirgin bir şekilde göze çarpmaktaydı.[89]

Daha ileride **İttihad ve Terakki** yayın organlarında yayınlanmakla beraber, **Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye** tarafından yayınlandığı belirtilen beyannâmeler de bu durumu teyit etmektedir.[90] Ancak, önemli olan İstanbul merkezinin hem ûlema denetiminde ve hem de Saray darbesini amaçlayan bir grubun denetiminde bulunmasıdır. Nitekim, İstanbul merkezine bağlı olduğu için Paris'de tanınmayan[91] ve teklifleri dış basında da ilgi yaratan[92] Brüksel **İttihad ve Terakki Cemiyeti** kâtibi Halil Ziya Bey'in neşrettiği beyannâmede, bu konu çok açık bir biçimde dile getirilmektedir:

«...Türkiya'yı elyevm düçâr olduğu mihnetlerden kurtarmağı devletler istedikleri takdirde bunu gayet suhuletle icra edebilirler. Şöyle ki: Sefain-i harbiyelerini boğaz içine gönderip Abdülhamid'i bir ecnebi sefineye vaz' eder ve ânın akabinde halife olmağa ehliyeti kalmamasına mebni hal' olunduğuna dair Şlyhülislâm vasıtsıyla bir fetva ısdar eylerler ve bu meselenin tesviyesi ancak yirmi kişinin telefiyle hitam olabilir. Ba'del mesâlih.....»[93]

Kuşkusuz bu kimsenin aynı zamanda Arap grupları ile ilgisinin bulunduğunu İstanbul merkezi bilmemekteydi; ama, bizim açımızdan önemli olan yabancı müdahalesinin bu kadar açık bir biçimde dile getirilmiş olmasıdır. Buna karşılık Ahmed Rıza Bey'in; Avrupa'daki Jön Türk mehafiline hakim olan,

---

(88) Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar, «Edeb Yahu: Geçen Nüshamızda Keramet Gibi Olmuş Bir Münâsebetle.» *Muhibban*, no.5 (İkinci Sene), 1 Mayıs 1327-15 Cemaziy'ülevvel 1329, s. 139.

(89) «Hürriyet Vasıtasıyla Padişâha Hitab,» *Hürriyet*², no.49, 1 Mayıs 1896-17 Zilkade 1313, ss. 3-4. Aynen verilmiştir. Bkz. B. IV.

(90) «Beyannâme,» *Hak*, no.24, 15 Ağustos 1900-19 Rebiy'ülâhîr 1318, s. 1. Aynen verilmiştir. Bkz. B. V.

(91) Bu şahsın, Faris'in grubuna da yakınlığı tartışılmış ve kesin eğilimi Avrupa'daki Jön Türkler tarafından belirlenememiştir: «...Brüksel'deki Halil Ziya kimdir? Sizden mi, yâni bizden mi?...» Halil Halid'in, Tunalı Hilmi'ye, Wooking 5 Temmuz 1896 tarihli mektubu, Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 220.

(92) «Turkish Reform League,» *The Times*, 13 Nisan 1896.

(93) «Bir Acayib Beyannâme,» *Hürriyet*², no.49, s. 2.

yönetimin şiddet kullanılmadan devrilmesi[94] fikrini en uç şekliyle işlediğini görüyoruz:

> «...*Meşveret neşre başlayalı Istanbul'dan, vilâyetlerden aldığım mektubların çoğu ihtilâlin, ahz-i sârın lüzûmundan bahsediyor. «İttihad ve Terakki Cemiyeti asıl vazifesini bilmiyor. İcraatda bulunmuyor. Âzâ-yı cemiyeti istibdad baltalarıyla kesen deni hafiyelerin ceza-yı sezâlarını vermiyor. Hangi bir kavm isti'mâl-i silâh etmeden istirdad-ı hürriyet eylemiş, hangi bir millet isâle-i hûn etmeden zaman-ı idare-i hükûmeti dest-i istibdaddan kurtarabilmiş? Siz de umuma iştirâk ediniz. Kan dökmeden iş görülür gibi efkâr-ı vâhiye vâdilerinde biryân olmayınız» diyor... Vaktiyle ahali ne yapdığını ve ne için kıyam etdiğini bilmiyerek Saray'a hücûm eder (istemeyiz) diye bağırırmış. Böyle gözü kapalı isyanlarla bu gün bir inkılâb-ı kebîr husûle getirilemez. Milletde sağlam bir fikr, büyük bir emel olmalı. Bu fikr ü emel milleti bir maksad-ı siyasiye doğru sevk etmelidir...*»[95]

Ancak **Meşveret**'de işlenen en önemli tez; bu dönemde İstanbul merkezinin taraftar olduğu bir yabancı müdahalesine aleyhtar olmak şeklinde belirmekteydi:

> «...*İngiltere hükûmeti Çanakkale açıklarına dehşetli bir donanma gönderdi. Böyle ecnebi eliyle olacak bir tebdil-i saltanata bâzı muzir imtiyazlar ilâve edileceği şübhesizdir. Eğer Osmanlılar din ve millet ayırmayarak bir maksad-ı hayra hidmet için birleşecek olurlarsa haricin tavassut ve müdahalesine hacet kalmaz...*»[96]

Paris merkezinin bu tutumunun yanısıra, Ahmed Rıza Bey'in aşırı pozitivist tutumlarının İstanbul merkezince de fazla hoş karşılanmadığı bir gerçektir. Nitekim, daha sonra Avrupa'daki muhalifleri de kendisine, aslında inanmamakla birlikte; bu açıdan hücumlara başlayacaklardı. Bu arada Murad Bey'in firarı dördüncü bir eğilimi ortaya çıkartmış oldu. Murad Bey'in

---

(94) Güzel bir örnek için bkz. A Turkish Patriot, «A Study in Turkish Reform,» *The Fortnightly Review*, Vol.LXI(N.S), no.CCCLXV, 1 Mayıs 1897, s.658.

(95) Ahmed Rıza, «İhtilâl,» *Meşveret*, no.29, 14 Kânûn-i sânî 1898-21 Şa'ban 1315, s. 2. Krş. Ahmed Rıza, «İcmâl-i Ahvâl,» *Meşveret*, no.6, 15 Şubat 108-2 Ramazan 1313, s. 1: «...Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti kıtal ve ihtilâlin katiyyen aleyhindedir. Bu cemiyetin efradı bugün her tarafda münsalib olan emniyet ve rahatı ihlâle değil belki iade ve istirdada çalışıyor. İhtilâl fikrini bu aralık millet hakkında muzir gördüğü için reddediyor. Yoksa kanun ve şeriat ahaliye bu ihtilâl hakkını çokdan verdi...».

(96) Ahmed Rıza, «İcmâl-i Ahvâl,» *Meşveret*, no.18, 27 Rebiy'ülevvel 1314-8 Eylül 108, s. 2.

İslâmî çevrede etkisi bir hayli fazlaydı.[97] Kendisi, darbecilik eğilimlerinin içinden geliyordu ve yabancı müdahalesi konusunda son derece olumlu bir tavır ortaya koyuyordu:

> «...*Tebdil-i hükûmet vaki' olursa müdahale-i ecnebiyeye hacet kalmaz ise de tebeddül vaki' olmadığı takdirde gaile-i hâzıra ancak Avrupa'nın müdahalesiyle tesviye-pezîr olabilecekdir...*»[98]

Bu eğilimleri ile Murad Bey; liberal görüşlerin temsilcisi olarak tavsif edilmekle birlikte;[99] Avrupa'da Ahmed Rıza'ya muhalif gruplar ve ûlema-yüksek bürokrat ağırlıklı İstanbul merkezi ile Balkanlarda göreceğimiz mahallî Jön Türklük ve Ahmed Rıza çevresi arasında bir denge unsuru olarak ortaya çıktı.

Murad Bey sorunu ancak yabancı müdahalesi ile ve siyasal düzeyde halledilecek bir mesele olarak gördüğünden, firarının akabinde bu konuda temaslara girişti. Ermeni komiteleri ile Londra'da yaptığı temaslardan bir sonuç sağlayamayan Murad Bey;[100] kendisine bu şehirde önerilmesi plânlanan teklifleri reddetti.[101] Osmanlı büyükelçisinin bu alandaki çabaları da kesin ve belirgin bir sonuç vermeyince;[102] tekrar Paris'e dönen Murad Bey, muhalif çevrelerle olan görüşmelerini sürdürdü. Ahmed Rıza Bey'e karşı faaliyet gösterenlerin kendisine ilettikleri, başlarına geçmesi yolundaki taleplere, fazla iltifat etmeyerek fiilî lider ile görüştü.[103]

---

(97) Bu etki konusunda bkz. Gulam Mehmed Ali, «Haydar-âbâd 21 Şevval 1313: (Farisiden Tercüme), Ey Din Karındaşı,» *Mizan*, no.177, 21 Mayıs 1896, s. 3001. «Evrak ve Mekâtib: Ser-efrâz-ı Úlema-yı Mütehakkikinden Bir Zât-ı Âli'nin İmzasıyla Dersaadet'den Alınmışdır:Ma'el-teşekkür Tezyîn-i Sehaif Eyliyoruz,» *Mizan*, no.165, 27 Şubat 1896-13 Ramazan 1313, ss. 2406-2407.

(98) Mehmed Murad, *Yıldız Sarayı-ı Hümayûnu ve Bâb-ıâli Yahud Şarkın Derd-i Aslisi*, ([Kahire]:1313), s. 94.

(99) Cambon'dan-Berthelot'ya, Péra, 26 Aralık 1895/no.219, *Affaires étrangères -Correspondance Politique-Turquie:* 525(Nov.-Déc. 1895), [353-54].

(100) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 104-105.

(101) «Firari Murad Bey'in buraya avdeti halinde mazhar-ı taattufât-ı seniye olacağına şübhe olmadığından öyle gazete ihracı gibi külfetlerine kendisini sevketmeğe lüzûm yokdur. İmdi bu kadar te'minât-ı seniyeye mazhariyetden sonra yine avdetden ictinâb ve imtina' eder ise artık çıkarmak istediği Mizan gazetesinin serbestî-i intişârına ve memâlik-i mahruse-i şâhâne ile ecza-yı mütemmimesine duhûlüne mümanaat pek tabiîdir...» Ahmed İzzet Paşa'dan-Londra Sefaret-i Seniyesi Cânib-i Âlisine, 17 Receb 1313, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.339(8).

(102) Kendisine yöneltilen teklifler için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 1 B 1313/no.1552, *BBA-Yıldız Perâkende*, 13 C 1313/no.796. Londra Sefiri Antopulo Paşa'nın, Paris'de Murad Bey ile yaptığı görüşme için ise bkz. «14 Kânûn-i evvel 311 Tarihiyle Mabeyn-i Hümayûn Başkitabet-i Celilesine Yazılan Mektubun Suretidir,» *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.303(3). Aynen verilmiştir. Bkz. B. VI.

(103) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, s. 106.

Bu görüşmede Murad Bey; **Mizan**'ı, kendisi için daha elverişli bir muhit olarak kabul ettiği, Mısır'da çıkartmak niyetinde olduğunu belirtti ve Paris'den ayrıldı.[104]

Ahmed Rıza Bey, bu gelişmeler sonrasında Paris'deki durumunu devam ettirme imkânı bulmuş ve Cemiyetin fiili lideri pozisyonunu sürdürmüştü. Nitekim, durumunun farkında olan Osmanlı yöneticileri; kendisini ikna için girişimlerde bulundularsa da; bundan başarı sağlayamadılar.[105] Bunun üzerine Osmanlı yönetimi Avrupa'daki grup üzerinde baskılarını yoğunlaştırmaya başladı. Paris'deki öğrencilerin geri çekilmesi ve diğer muhaliflerin iadeleri için Fransız yönetimine çeşitli baskılar yapılmaya çalışıldı.[106] Bunun üzerine **Meşveret** gazetesi aracılığı ile; Cemiyet isteyen öğrencilere, sınırlı dahi olsa, bir para tahakkuk ettirerek, onları himayesine alabileceğini ilân etti.[107] Gerek bu açıklama ve gerekse Fransız kamuoyunda yapılan çeşitli gösteriler ve müracaatlar nedeniyle;[108] sözkonusu ülke yönetimi bu konuda bir girişimde bulunmama kararı aldı.[109] Bir süre sonra Cemiyet yeterli ölçüde iane toplandığını belirterek merkez yayın organını yeni makinalarda basmağa başla-

---

(104) Paris'den, Mısır'a gidişi için bkz. Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, Londra, 14 Kânûn-i sânî 1896, Şifre telgraf. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K. 303(3).

(105) Londra Sefiri'nden-[İzzet Paşa'ya], 24 Kânûn-i evvel 1895: «12 Kânûn-i evvel 311 tarihiyle Mabeyn-i Hümayûn Başkitabet-i Celilesine Yazılan Mektubun Suretidir,» *Londra Büyükelçiliği Arşivi*. K.303(3). Aynen verilmiştir. Bkz. B. VII.

(106) Bkz. Philip Currie'den-Dışişleri'ne, Constantinople, 23 Nisan 1896, *PRO/F.O.* 78/4706, «Nouvelles de l'Etranger: Turquie,» *Le Temps*, 15 Nisan 1896. Jön Türklerin olayı anlatımı için bkz. Fuad, «Le Rappel des étudiants Ottomans,» *Mechveret Supplément Français*, no.15, 15 Temmuz 1896, s. 2. Firariler hakkındaki girişimler için bkz. *BBA-İrade-Hariciye*, Şa'ban 1313/no.5-1643, Fuad, «Une Question au Gouvernement Ottoman,» *Mechveret Supplément Français*, no.4, 1 Şubat 1896, ss. 1-2. Bu konudaki taleplerin bizzat Sultan'dan gelmesi, Fransızların üzerinde Paris'deki yayın faaliyetinin çok önemli olduğu şeklinde bir kanaat uyandırmıştır. Bkz. Cambon'dan-Berthelot'ya, Péra, 5 Şubat 1896/no.24, *Affaires étrangères-Correspondance Politique-Turquie:* 526(Jan-Fév. 1896), [204-207]. Osmanlı Elçiliğinin bu alanda yaptığı tahkikat ve geri gönderme çabaları için bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Zilkade 1313/no. 38-1266 ve no.44/1273.

(107) «İlân.» *Meşveret*, no.5, 17 Şa'ban 1313-1 Şubat 108, s. 4. Öğrenciler ayrıca sefarete başvurarak kendilerine belirtilen nedenlerle verilmeyen maaşlarının tesviyesini istediler. Osmanlı yönetimi ise öğrencilerin özellikle Fransa'da fena yollara saptığı kanaatine varmıştır. Bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Şevval 1313/no.55-1206. Aynen verilmiştir. Bkz. B. VIII.

(108) Fuad «Une Question.» *Mechveret Supplément Français*, no.4, ss. 1-2.

(109) La Rédaction, «Remerciements,» *Mechveret Supplément Français*, no.5, 15 Şubat 1896, s. 1.

dı.[110] Gerekli finansal koşulların yaratılmış olduğu sık sık tekrar edilmeye başlanarak, Osmanlı yönetiminin bu alandaki kuşkuları büsbütün derinleştirildi.[111] Bu gelişmelerin sonucunda, payitahttaki bir kısım ileri gelen yöneticilerin dahi 1895'de gerçekleşemeyen darbenin, artık kaçınılmaz olduğu şeklindeki düşüncelerle Cemiyet'e yaklaştıkları görülüyor:

> «....*Mektub yazdığımız büyük zâtlardan biri cevab veriyor. İmza koymağa korkmuş. Fakat nereden geldiği anlaşılıyor Cevabı kalbî tevecc*ühden, *duadan ibaretdir. Bizden icraat bekliyor. Makalemde icraatı biz de arzu ediyoruz, hattâ biraz ileri gitmiş 'heb birden ayaklanacak olurlarsa' demişim. Bu ibare mugayir-i kanundur. Yazılmamalıdır. Lütfen çıkarınız...*»[112]

Her ne kadar Cemiyet yayın organları üye sayısının ulaştığı oran olarak korkunç büyüklükteki rakkamları ileri sürmekteyseler[113] ve bunları kabul etmenin imkânı bulunmamaktaysa da, örgütün gelişimi bir hayli belirgin hale gelmişti. Harbiye ve Tıbbiye Mekteblerinde Cemiyet taraftarları büyük bir çoğunluğu sağlamaktaydılar.[114] Cemiyet, kurmuş olduğu seyyar memurluk kurumu ile çeşitli bölgelerdeki faaliyetleri hızlandırmış[115] ve yurt dahilinde çeşitli şubeler oluşturmaya muvaffak olmuştu.

Yurt İçi Teşkilâtlanması :

Cemiyetin bu dönemdeki organizasyonunu belirten en önemli belgede[116] çeşitli yüksek okul şubeleri dışında; Beyrut, Kıbrıs, İzmir, Midilli, Rodos, Se-

(110) Hey'et-i Tahririye, «Tebşir ve Teşekkür,» *Meşveret*, no.12, 26 Zilhicce 1313 -8 Haziran 108, s. 1. «Meşveret'i te'sis etdiğimiz zaman cemiyetin ufak bir iane-i nakdisinden başka birşeyi yokdu. Şimdi, Meşveret'in bankada parası, muntazam bir matbaası var...».

(111) Paris Sandukkârı Nazım, «[İâne],» *Meşveret*, no.21, 23 Teşrin-i evvel 1896-22 Cemaziy'ülevvel 1314, s. 8.

(112) Ahmed Rıza Bey'in «Birader» hitaplı imzasız mektubu, Londra 17 Temmuz 108, *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(113) Merkez yayın organı, yalnızca Zabtiye Nezareti aracılığı ile 130.000 kişinin İttihad ve Terakki üyesi olmak töhmetiyle sürgüne gönderildiğini iddia eden bir yazıya yer vermiştir. Bkz. Hayrullah, «Dar-ül-Harb,» *Meşveret*, no.22, 8 Teşrin-i sânî 1896-12 Cemaziy'ülâhîr 1314, s. 5. Buna karşılık aynı dönemde merkez yayın organı durumuna gelen Murad Bey'in gazetesi resmî bir açıklama olarak deftere kayıt yaptıran üye adedinin on sekiz bini geçtiğini belirtmiştir. Bkz. Hey'et-i Teftiş ve İcra, «Beyannâme,» *Mizan*, no.1, 14 Kânûn-i evvel 1896-9 Receb 1314, s. 2.

(114) Bu konudaki haberler için bkz. B.K, «Mekteb-i Harbiye Havadisi,» *İlâve-i Meşveret*, no.6, 2 Ramazan 1313-15 Şubat 108, ss. 1-2, «İstanbul'dan Mektub,» *İlâve-i Meşveret*, no.10, 18 Zilkade 1313-1 Mayıs 108, s. 3.

(115) Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Seyyar Memurlarından Seyfullah, «Adana'dan,» *Meşveret*, no.16, 27 Safer 1313-8 Ağustos 108, ss. 4-6.

(116) *Arkivi Qëndror*, 19/57//1-33-6/209. Aynen verilmiştir. Bkz. B. IX.

lânik, Şam, Taşlıca, Trablusgarb, Trablusşam, Trabzon örgütleri ve Bulgaristan, Suriye, Girid merkez şubelerinin kurulduğu anlaşılıyor. Taşlıca ve Kıbrıs'da fiili Osmanlı hakimiyeti bulunmadığından, örgütlenme daha rahattı. Ancak diğer bölgelerde kısa zamanda bu kadar hızlı bir yayılma ilgi çekicidir. Bunlara; elimizdeki belgelere dayanarak; Edirne, Erzurum, Adana, Mersin, Ankara şubeleri ile Humus, Hama gibi mahallî örgüt birimlerini, İbrahim Temo'nun kurduğu Balkan teşkilâtı ve İstanbul merkez şubesi ile Paris, Berlin, Cenevre, Mısır gibi yurtdışı şubeler ve şube varlığı iddia olunan[117] Kafkasya, Belgrad gibi merkezleri gözönüne alırsak, geniş bir organizasyon ile karşı karşıya kalıyoruz. Ayrıca elimizde daha sonraki dönemlerine ait vesikalar bulunan Berberistan Şubesi, Buhara Şubesi ve İşkodra Şubesinin bu dönemde de varlığını sürdürdüğü, sözkonusu vesikalardaki ifadelerden tahmin edilebilmektedir.

Yurt içindeki bu teşkilâtın özellikle 1897 sonbaharına kadar büyük bir canlılık gösterdiğini belirtmeliyiz. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yalnızca blöften ibaret olduğu konusunda; özellikle Murad Bey'in oluşturmaya çalıştığı imaj fazla gerçekçi değildir[118] ve bu örgüte karşı duyulan tedirginliğin Sultan'ın özel psikolojik durumu ile anlatılmaya çalışılması, bize fazla anlamlı bir çerçeve çizmemektedir.

Nizamnâmeye göre, İstanbul merkez olmakla birlikte, ek bir yönetmelik ile kendisine İstanbul'un 1895 başarısızlığı sonrasındaki özel durumu göze alınarak vekâlet yetkisi verildiği anlaşılan[119] Paris Şubesine bağlı bulunan yurt içi teşkilâtta temel olarak iki tip şube müşahede edilmektedir.

Bunlardan birincisi; Cemiyetin o bölgede bir şube oluşturma gayretinden tamamen bağımsız olarak, sözkonusu mahalle sürgün olarak giden kimselerin oluşturdukları organizasyonlardır. Bunların bir bölümü, çevrenin koşulları nedeniyle fazla bir etkinlik sağlayamamışlardır. Nitekim, daha sonra ortaya çıkartılan ve ikamete mensup şahısların içtimaları nedeniyle dikkati toplayan bu gruplar, Mamuret-el-Aziz[120] ve Kastamonu'da[121] ortaya çıkartılmış ve Ankara'da bu kimselerin ikametgâhlarında tab' makineleri, nizamnâme-

---

(117) «İttihad ve Terakki Cemiyetinin Mesleği...,» *Kanun-i Esasî*, no.1, s. 6.

(118) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 103-104.

(119) Daha sonraki düzenlemede zikredilen bu özellik şu şekilde ifade edilmektedir: «...Paris Meclis-i İdaresi Hey'et-i Teftiş ve İcra'nın teşekkülü dakikasından itibaren vekâlet sıfatını gaib edüb hey'et-i mezkûreye tabi' bir şu'be meclisi makamında kalacakdır. «İlân-ı Resmî,» *Mizan*, no.1, s. 2.

(120) Asım Bey'den-Vilâyet'e 14/9 Temmuz 1317 ve 26/ 9 Mart 1320. *Mamuret-el-Azîz* [*Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter*], *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-40/147/XVI.

(121) Vilâyet'den-Kâmil Bey'e 3/22 Haziran 314 Vali Enis, Sürgün Mekteb-i Tıbbiye talebesi Selânikli Osman'ın firarına meydan verilmemesi talebi için, Kâmil Bey'den-Vilâyete 25/6 Nisan 315, benzeri bir olay için bkz. Kâmil Bey'den Vilâyete, 40/22 Ağustos 315, *Kastamoni* [*Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter*], *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-42/147/XVI.

ler, muntazam varakalar da ele geçirilmiştir.[122] Fakat belirttiğimiz gibi, çevre koşulları burada etkinliği önlemiş ve bu şubeler önem kazanamamışlar-

Aynı durumda olan kimselerin oluşturduğu bir kısım şubeler ise, çevrenin olumlu koşulları ve bölgede askerî birlikler bulunması sonucunda önemli etkinlikler kazanabilmişlerdir. Örneğin, Erzurum'da bu koşullar altında oluşturulan şube, Paris merkezi ve Murad Bey'den aldığı talimatlar çerçevesinde faaliyete geçmiş, ordu mensupları ile yakın temas kurmuş ve gene aldığı emirler doğrultusunda Ermeni komiteleri ile temas imkânı aramaya başlamıştır.[123] Ancak, gerek bu kimselerin muhaberatının ve gerekse Erzurum Ermeni ihtilâl komitesi nâmına gelen bir evrakın ele geçmesi üzerine,[124] uzun dönemdir Anadolu'da görülen ilk müslüman unsuruna dayalı hareket ortaya çıkartılmıştır.[125]

Bunun dışında, ikinci tipe örnek olan en önemli organizasyon, Suriye merkez şubesine bağlı olarak teşekkül ettirilmiş ve bu teşkilât 1897'de çok geniş bir ihtilâl hareketini gerçekleştirmek üzere iken su yüzüne çıkartılmış ve çökertilmiştir. Bu önemde olmamakla beraber sürgün ve görevle gelen subaylar tarafından tohumları atılan Diyarbakır Şubesi, daha sonra gelişmişse de faaliyetlerine imkân bulamamıştır.

Diğer şubelerin gelişimini özetleyecek olursak; başta Cemiyetin kurucularından Doktor İshak Sükûti olmak üzere, çok sayıda Cemiyet ilerigeleninin gönderildikleri Rodos, diğer Ege adalarına ve Anadolu sahillerine propaganda araçlarının ulaştırıldığı bir şube haline gelmiştir. 1896 başında buraya sü-

---

(122) Ankara Vilâyetinde bir süre önce bu tür evrak ele geçirilmiş (bkz. Ankara Valisi Memduh Bey'den-Mabeyn'e, 9 Şubat 310, *Ankara Vilâyetiyle Muhaberat Kaydına Mahsusdur, BBA-Yıldız Esas Evrakı,* 36/139-35/139/XVIII) ancak daha sonra çeşitli sürgünlerin buraya varışıyla (bkz. Sir Nicolas O'Conor'dan-Marquess of Salisbury'e Therapia, 28 Eylül 1899/no. 462(Confidential) yazının eki, H.S.Shipley'den-N.O'Conor'a, Angora, 19 Eylül 1899, no.30. (conf.), vesikada son on günde dokuz Müslüman sürgünün geldiği belirtilmektedir. *PRO/F.O.* 78/4995) faaliyet artmış ve belirttiğimiz durum ortaya çıkmıştır. Bkz. *Ankara[Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter], BBA-Yıldız Esas Evrakı,* 36/2470-12/147/XVI. Vali Tevfik Bey'den-Asım Bey'e, 11 Teşrin-i evvel 316.

(123) *Erzurum Vilâyetiyle Muhabereye Mahsus Defterdir, BBA-Yıldız Esas Evrakı,* 36/2470-3/147/36: 45/Erzurum Vilâyeti'nden (Rauf Bey'den)-Mabeyn'e, 12 Temmuz 312, 26/Vali Rauf Bey'den-Mabeyn'e, 28 Kânûn-i sânî 312, Vali Rauf Bey'den-Mabeyn'e, 67/2 Şubat 312, 68/7 Şubat 312 Vali Rauf Bey'den-Mabeyn'e, Mehmed Kâmil Bey'den-Erzurum Vilâyet-i Celilesine, 72/26 Şubat 312, Vali Rauf Bey'den-Mabeyn'e, 74/22 Mart 313.

(124) Vali Rauf Bey'den-Mabeyn'e, 76/21 Mart 313. Konu ile ilgili belge dizisi aynen verilmiştir. Bkz. B.X. *Erzurum Vilâyetiyle Muhabereye Mahsus Defterdir, BBA-Yıldız Esas Evrakı,* 36/2470-3/147/36.

(125) [P. Currie'den]-Dışişlerine, 107/Constantinople 16 Şubat 1897 tarih ve numaralı yazının eki, R.W. Grawes'den-Philip Currie'ye, Erzourum 5 Şubat 1897/no.4, *PRO/F.O. 78/4798.* İlgili kısımları verilmiştir. Bkz. B. XI.

rülen Sükûti[126] kısa sürede bu adada teşkilâtı düzenli hale getirmiş[127] ve Cezair-i Bahr-i Sefid Valisinin, «Rodos'da dört beş kişinin Jön Türklük sevdasında bulundukları»[128] şeklinde belirttiği bu örgüt; Batı Anadolu'ya evrak ulaşımında çok önemli bir görevi üstlenmiştir.

Üyelerinin büyük çoğunluğunun cemiyet tarafından firarının sağlanması sonucunda, bu şube gitgide önemini yitirmiş ve 1897 sonbaharında tamamen faaliyet dışı kalmıştır.

Aynı çerçevede ele alınması gereken Edirne Şubesi, İbrahim Temo'nun faaliyetleri dışında bir örgütlenmeye tabi olmuş ve Manastır merkezi ile irtibatı sağlayarak Balkan teşkilâtı ile teması sürdürmüştür. Ancak, üzerinde Selânik Posta şubesi mührü bulunan ve Edirne İttihad ve Terakki Şubesi damgasını ihtiva eden evrakların ele geçirilmesinden sonra,[129] bu konuda derinlemesine bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda merkez yayın organının acıklı bir ifade ile belirttiği gibi:

> «...*Edirne'de eshab-ı hamiyyetden on yedi kişi tevkif olundu... Millet büyük zabitanımızdan satvet-i askeriyemizi, namus ve haysiyet milliyemizi muhafaza edecek hidmetler beklerken, bunların evlâdı hamiyyetli, namûslu zabitanımızın, hocalarımızın mahvına, koca ordumuzun —bu devr-i mezalimde hissolunmayan— perişâniyetine vasıta oluyor. Tevkif olunan: İki mezun hoca, Mekteb-i Mülkiye idadisi müdîri, iki kitabcı, on zabit, iki askerî tıbbiyelidir. ...Hele mevkufinden Arnavud Hoca İbrahim Efendi'yi bura ümerâ-yı askeriye-*

(126) İshak Sükûti'nin yakalanışı ve faaliyetleri için bkz. [Rıza Nur], «Meşrutiyet Uğrunda Öldüğü İçün Hayat-ı Meşrutiyetle Yâd-ınâmı Dirilen Bir Ölü; Saint Remo'da İshak Sükûti,» *Şehbâl*, Aded.14, 15 Teşrin-i sânî 1325, s. 270.

(127) Bkz. Yunus Nadi, «İshak Sükûti Bey,» *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no.127, 5 Teşrin-i evvel 1909-20 Ramazan 1327, s. 2.

(128) Cezair[-i Bahr-i Sefid],
250(1951)
Tafsilâtı mukaddema arz olunduğu üzere Rodos'da dört beş kişinin Jön Türklük sevdasında bulundukları ve hafiyen evrak-ı muzirra celb ve kıraat eyledikleri haber alınması üzerine bunlar taht-ı tevkife alınarak haklarında tahkikat ve isticvabât da icra edilmiş ve fakat ihbar-ı vakı'ayı isbat eder delâil istihsâl edilememesine mebni bir müddet sonra sebilleri tahliye edilmiş idi....» Bahr-i Sefid Valisi, Abidin, 5 Temmuz 313.
Bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Anadolu[Telgrafı Defteri]*; 903, (Mart 312-313)/*Rodos:* 4(18). Bu iddialara karşılık 1896 tarihinde adadaki faaliyetler gözönüne alınarak; burada, hafiye istihdamı kararlaştırılmıştır. Bkz. *BBA-İrade-Dahiliye*, Safer 1314/no.11-493. Krş. *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 95-3/44, 1527, (22 Temmuz 312)/61493.

(129) Manastır Vilâyeti'nden (Ferik Kerim Bey'den)-Mabeyn'e, numarasız/15 Kânûn-i sânî 311, *Manastır Valisi Abdülkerim Paşa Kullarına İhsan Buyurulan Şifre Miftahı [ve Şifre Halliyesini Havi Defter]*, no.2, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-8/147/XVI. Vesikada, Edirne'den Selânik şehrine de gazete ve evrak dağıtımının yapıldığı belirtilmektedir.

sinden, Kosova Vilâyeti ahali-i mu'teberesinden, Arnavud Beylerinden, meşayihinden, hocadan hemen tanımayanı yokdur...»[130]

asker ağırlıklı bu şubenin çöküşü, Cemiyet için önemli bir sorun teşkil etmişti.[131] Bu askerî personelin yanısıra, Edirne merkez Posta Müdürlüğü kâtiplerinden Talât Efendi [daha sonra Sadr-ıâzam Talât Paşa], Nüfus Müdürlüğünde Pasaport kâtibi Faik ve Mehmed Şeref Bey ile Hâver ve Necib adlarında iki genç üstlerinde Cemiyetin şifreli evrakı ve subaylar tarafından yazılmış muzir bendler bulunduğundan dolayı tutuklanmışlardı.[132] Bu şubenin, Cemiyetin iâne makbuzları içinde önemli bağışlar yaptığını açığa vuran koçanlara sahip oluşu, üye miktarının aslında oldukça fazla olduğunu düşündürüyor.[133] Ancak, daha sonraki tarihlerde yapılan temaslardan bir sonuç alınamadığı ve bu bölge ile Cemiyetin bağlantısının koptuğu anlaşılıyor.[134]

Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa topraklarında oluşturulan ve İbrahim Temo'nun kurduğu Balkan teşkilâtından ayrı faaliyet gösteren diğer bir şube de, Selânik Şubesi olmuştur. 1896 ortalarından itibaren merkez yayın organında bu konuda yayınların başladığı izleniyor. Daha sonra Selânik'de kurulan şubede aktif rol oynadığını belirtecek olan Leslovikli Mehmed Rauf Bey'in de belirttiği gibi,[135] bu neşriyat daha ziyade Cemiyete bu bölgede önemli ilgi gösteren «dönme»lere yöneltilmişti:

«...Selânikli bulunduğum için İslâm hemşehrilerimin derece-i hüsn-i muaşeretlerini bilirim. Bir kısm-ı cüz'iyi teşkil eden (dönme)lerden ma'adasında ma'teessüf paşa-yı müşarileyhi memnun edecek kadar ittihad göremiyorum...»[136]

«...Zira(dönmelik) Yahudilik veya Hıristiyanlık ile İslâmiyet arasında müşevveş bir din tutmak demek değildir. Bu cemiyetin ilk zaman-ı ihtidasından beri kendi aralarında yaşayub, hariçle ihtilât etmeyenlerde görülen taassub ve ezcümle ahali-i kadimeden kız alub

---

(130) «Edirne'den Mektub,» *İlâve-i Meşveret*, no.9, 18 Şevval 1313-1 Nisan 108, s. 4. Bu konuda bilgi için ayrıca bkz. «Edirne'den,» *Mizan*, no.2, 28 Kânûn-i evvel 1896-23 Receb 1314, ss. 4-5. Krş. «Havadis-i, Siyasiye,» *Meşveret*, no.8, 1 Şevval 313-15 Mart 108, s. 4.

(131) Bkz. Abdullah Cevdet'den-İshak Sükûti'ye, Trablusgarb 29 Nisan 1896, *Arkivi Qëndror*, 19/106//153/440. (St. III) ve gene Abdullah Cevdet'den-Ahmed Rıza'ya, 30 Mayıs 1896 Trablusgarb, *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv*.

(132) *Ebubekir Hâzim Tepeyran Hatıraları: I, Canlı Tarihler I*, Türkiye Yayınevi, (İstanbul:1944), ss. 144-145.

(133) İâne makbuzu no:1144, *Arkivi Qëndror*, 19/62//113/1.

(134) Âmedi[İshak Sükûti]'den-İbrahim Temo'ya, Cenevre 23 Mayıs [18]97: «...Edirne şu'besi reisi şu sırada yakayı ele verdiği için mektubumuza cevab gelmedi...» *Arkivi Qëndror*, 19/106//?/?.

(135) Leslovikli Mehmed Rauf, *İttihad ve Terakki...*, ss. 79-82.

(136) Nâzım «Vilâyetlerimiz,» *Meşveret*, no.5, 17 Şa'ban 1313-1 Şubat 108, s. 3.

vermemek gibi ve ondan mütevellid bir takım teferruat âdâtı terk etmeyişleri kendülerine ayrı bir mezheb tutar süsü vermiş ve bittabi zaman ile arada bu ayrılık, gayrılık peyda olmuşdur. Yoksa hamiyyet-i milliye ve gayret-i vataniyece bu cemiyet epeyce emsâl-i hasene göstermişdir. Ale-l-husus son zamanlardaki terakkileri şâyân-ı takdirdir...»[137]

Mehmed Rauf Bey'e göre; muhtemelen 1896 sonlarına doğru; kendisi ile muharrir Kudret Bey ve reis olarak da Binbaşı Ahmed Bey'in katılmasıyla şube teşekkül etmiştir.[138] Şube mührü yaptırılmış, ancak Cemiyet uzun süre evrak tevziinden başka bir faaliyet gösterememekle birlikte; askerlerin cemiyete katılmasını sağlamaya muvaffak olmuştur.[139] Daha sonra şube icraat isteğiyle Paris'e başvurmuş; olumsuz cevap üzerine bir fedaî bulunmuş ise de, bu çabalar sonuçsuz kalmıştır.[140] Rauf Bey, çabalarının Osmanlı-Yunan harbi sonrasında sona erdiğini belirtiyor.[141] Saray'ın; kendisine uslandığı umuduyla yeni bir görev vermesine bakılırsa, bu çabalar fazla bir kuşku uyandırmamıştır.[142] Ancak, bu kimselerin bu başarısız çabalarının yanısıra, Meşveret'in abone kaydında bulunduğu anlaşılan,[143] fakat Murad Bey grubunun iktidara gelmesi sonucunda onlar ile muhabereye geçen, Ferdinand Efendi başkanlığında ayrı ve merkezce resmî olarak tanınan bir şubenin kurulduğunu görüyoruz. Şubenin ilk evrakına göre kuruluş tarihi 29 Aralık 1896 (16 Kânûn-i sânî 1312) dir. Müdürlüğe Ferdinad Efendi, Sandukkârlığa Fikretî Bey. Kâtibliklere ise V. Archbolo ve Enver Bey getirilmişlerdir.[144] Ce-

(137) Hak-Gû, «Selânik'den Mektub,» *Meşveret*, no.15, 13 Safer 1313-23 Temmuz 108, s. 4. Bir yabancı yazar daha sonraki dönemde de bu irtibatın devamına işaret etmektedir. Bkz. Martin Hartmann, *Der Islamische Orient, Berichte und Forschungen:* Band: III-*Unpolitische Briefe Aus Der Türkei*, Verlag Rudolf Haupt, (Leipzig:1910), ss. 7-8.

(138) Leslovikli Mehmed Rauf, *İttihad ve Terakki...*, s. 85. Şubenin 1896 ortalarında faaliyette bulunduğu ve Ahmed Rıza Bey ile temas ettiği kesindir. Tarık müstear adıyla *Meşveret* gazetesinde yayınlanan bir haberde şu ifadelere rastlıyoruz: «Nedim-i vicdanım (Ertuğrul) vefat eyledi. Bu şehîd-i hamiyyet, bu kurban-ı istibdadın yerine Selânik Şu'besi bilittifak beni ta'yin etdi...». Tarık, «Selânik'den,» *Meşveret*, no. 17, 12 Rebiy'ülevvel 1314-23 Ağustos 108, s. 4.

(139) *İbid*, ss. 85-86, 94.

(140) *İbid*, ss. 95-96.

(141) *İbid*, s. 96.

(142) *BBA-İrade-Dahiliye*, Şa'ban 1317/no.18-1769.

(143) Ahmed Rıza Bey'in yazısıyla yazılmış olan abone kaydında. Selânik için kayıtlı M. Namık Vakıf'ın adresinin çizilerek altına M. Ferdinand'ın adresinin yazılmış olduğu görülüyor. Bkz. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(144) Selânik Şubesi'nden-İttihad ve Terakki Cemiyeti Paris Şu'besi Müdiriyeti'ne, 16 Kânûn-i sânî 1312. *Arkivi Qëndror*, 19/59//235/5-3. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XII. Fikretî Bey daha önce Ahmed Rıza grubuna malî yar-

miyet merkezine gönderilen ikinci muhaberattan ise, şubenin oldukça düzenli çalıştığı ve faaliyet taraftarı bulunduğu anlaşılmaktadır.[145]

Görüldüğü gibi, burada iki ayrı şubenin varlığından bahsetmemiz mümkün olmaktadır. İlk şube; daha Murad Bey Avrupa'ya gelerek taraftarlarının desteği ile yönetime el koymadan kurulmuştu. Zaten fedaî tutup, 1897 Osmanlı-Yunan savaşı öncesinde Paris'e başvurmasını başka türlü anlamlandırmak imkânsızdır. Bu aynı zamanda yetkilerinin elinden alınmasından sonra da, Ahmed Rıza'nın bir takım şubelerle lidermişcesine muhaberatta bulunduğunun da bir kanıtıdır.[146] Diğer şube ise, Murad Bey yönetimindeki yeni merkez zamanında kurulmuş ve irtibatını bu kanal ile sürdürmeğe çalışmıştır. Elimizde 1897 sonrasına ait evrak veya mektuplarının bulunmamasından, bu şubenin de 1897 krizi sonrasında faaliyetini bir hayli azalttığını tahmin etmek mümkündür. 1901 yılında; o dönemki merkez yayın organında çıkan bir haberde, Saray'ın Selânik Şubesi hakkında bilgi toplamak için memurlar gönderdiğinden bahsedilmesine bakılırsa, etkinlik azalmakla birlikte faaliyet bir dönem daha devam etmiştir.[147] Bu şehirde daha sonra meydana gelen ve 1908 hareketinin temel taşını oluşturacak olan organizasyon üzerinde ileride duracağız.

Benzer bir şube de Girid'de oluşturulmuştur. Evvelce atıfta bulunduğumuz örgüt şemasında Girid'e de yer verildiğini biliyoruz. Bu şubenin o dönemdeki faaliyetleri hakkında belgelere dayanan bilgimiz bulunmamakla beraber, bu dalın bir süre **Girid İttihad-ı Osmaniyan Cemiyeti,** nâmını kullandığı anlaşılıyor.[148] Daha sonraki dönemde Girid'deki askerî personelin üzerinde cemiyete ait evrakların yakalanması[149] ve yasaklanan gazetelerin Girid'de açıkça okunması bize faaliyet hakkında bazı bilgiler veriyor.[150] 1897 krizi son-

---

dımlarda bulunmuştur. Bkz. «İlân», *Meşveret*, no.23, 22 Teşrin-i sânî 1896-27 Cemaziy'ülâhir 1314, s. 8.

(145) Selânik Şubesi'nden-Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Paris Şu'besi Müdiriyeti Canib-i Âlisine, [1897], *Arkivi Qëndror*, 19/59//32/484. Bkz. B. XIII.

(146) Bu iddialar için bkz. Şerafeddin Mağmumî, *Hakikat-i Hal*, Naşiri: Kürdizâde Ahmed Râmiz, (Kostantiniye:1330), s. 19. (Eserin ilk baskısı 1897 tarihlidir).

(147) «Mekâtib: Selânik'den İkinci Mektub,» *Osmanlı*, no.86, 15 Haziran 1901-26 Safer 1318, ss. 5-6.

(148) Zeynel Abidin Bey'den-Mizan Ceride-i Fahiresi İdarehânesine, Girid-Hanya, 17 Temmuz 1313, *Arkivi Qëndror*, 19/92//643/1.

(149) Evraklar, Tabib Binbaşı Mustafa Efendi'nin evinde ele geçirilmiştir. Girid Umum Kumandanlığı'ndan (İbrahim Edhem Bey'den)-Mabeyn'e 28 Ağustos 313, *Girid Fırka-i Hümayun Kumandanlığıyla Muhaberat Kaydına Mahsus Defterdir*, no.21, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-45/139/XVIII.

(150) Girid Vali Müşavirliği'ne 28/1 Temmuz 313 ve Girid Vali Müşaviri İsmail Bey'den Mabeyn'e 29/2 Temmuz 313, *Hudud-u Yunaniye Kumandanı Neş'et Paşa ile [Muhaberat] Kayd Defteridir*, no.31, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-9/147/XVI.

rasında burada da faaliyetlerin azaldığını belirtmemiz mümkündür. 1906 tarihinden itibaren ise, bu dalın yeniden büyük bir çaba içine girdiğini göreceğiz.

Suriye teşkilâtının gelişimi üzerinde; özellikle, bu şubenin darbe girişiminin anlatımı sırasında duracağız. Bu şube, ikinci tipe uygundur. Yâni cemiyet tarafından o bölgede özellikle tesisine gayret gösterilmiştir. Böyle bir gayret olmamakla birlikte çok sayıda sürgünün gönderilmesi sonucunda; Trabiusgarb'da da devamlı bir şube kurulduğunu ve ilk kurucular da dahil olmak üzere pek çok kimsenin burada Receb Paşa'nın yarattığı olumlu koşullar içinde faaliyette bulunduğunu görüyoruz.

Balkan Teşkilâtı :

İncelediğimiz dönemde diğer önemli bir gelişme, İbrahim Temo'nun gayretiyle kurulan Balkan teşkilâtı ve onun faaliyetleridir. İbrahim Temo, hakkındaki kararı öğrenince, Romen arkadaşlarının yardımı ile Romanya'ya firara muvaffak oldu ve 1 Kasım 1895 tarihinde bu ülkeye ulaştı.[151] Bu şekilde cemiyetin kuruluşunda baş rollerden birini oynayan bir kimse, Balkanlara ulaşmış oluyordu. Temo'nun faaliyetleri sonucunda, hem Romanya'da; ki bu şubenin diğerlerine göre fazla bir ehemmiyeti yoktu; hem de diğer Balkan şehirlerinde şubeler oluşturmaya muvaffak olundu.[152]

Romanya'daki şube; Temo'dan sonra 1896'da firaren buraya gelen Kırımızâde Ali Rıza Bey'in de katılması ve onlara Tatlıcak köyünden İstanbul Dar-ül-Muallimin mezunlarından Hüseyin Avni Efendi, Osman-Fakih Şeyhi Şevki Efendi ve bir süre Paris'de bulunmuş olan, Köstenceli Mahmut Çelebi'nin iltihakı ile 1896'da teşekkül etmiştir.[153]

Temo burada faaliyete geçerek; ilk önce Osmanlı memurları olan; fakat Jön Türklük fikirlerine yakın bulunan Şefik Bey ve Alfred Rüstem Bey'in yardımlarıyla, **Hareket** adlı bir risâleyi neşre muvaffak olmuştur. Risâle, 93 Harbinden itibaren Abdülhamid II'nin yönetiminde uğranılan kayıpları işleyen bir muhtevaya sahiptir.[154] Bu risâle, gerek Balkanlarda,[155] gerekse diğer

(151) İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin...*, ss. 58-60.

(152) Tahsin Cemil, «Asociatia Din România a Junilor Turci,» *Anuarul Institutului De Istorie Şi Arheologie 'A.D.Xenopol'*, VII, (1970), ss. 180-182/8-10.

(153) Müsteeib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, s. 149.

(154) Bkz. *Hareket*, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Nâmına Neşr Olunmuşdur, İstanbul[Bükreş], 1312, *passim*.

(155) M. Talât Bey'den-Ahmed Zeki Bey'e, 27 Nisan [18]96 Ruscuk, Bu belgede bölgede on dört adet risâlenin dağıtıldığı anlatılmaktadır. *Arkivi Qëndror*, 19/135/11/478. Aynı kişiler arasındaki bir diğer mektuptan miktarın 22-23'e ulaştığı fakat bunların çok az bir bölümünden para alınabildiği anlaşılıyor. *Arkivi Qëndror*, 19/31//13-14/197. Mektup, 16 Mayıs 1896 tarihlidir. Eser'in Mısır'da dağıtımı için 30 nüshasının talebi için bkz. [Mizancı] Murad Bey'den-[İbrahim Temo]'ya, Kahire 4 Mayıs 312, *Arkivi Qëndror*, 19/135//195/423. Avrupa merkezin de görüldüğü ilgi için bkz. Fuad Şükrü Beyden-[İbrahim Temo]'ya, 29 Nisan [18]96. *Arkivi Qëndror*, 19/135//352/73-3.

Jön Türk mehafilinde büyük ilgi ile karşılanmıştır.[156] Bu şekilde Balkanlarda ilk önemli muhalefet hareketi gerçekleşmiştir.

Temo'nun da teması sonucu, Murad Bey'in İstanbul'dan firarına yakın günlerde, Bulgaristan'da bir merkez şubesinin kurulması da karar altına alınmıştır. Bulgaristan Şu'besi tarafından Murad Bey'e hitaben yazılan bir resmî yazıda; «...Siz İstanbul'dan firarınızdan evvel bizim şu'bemiz te'sis etdi. Yâni siz Rus mektebinin peykeleri üzerinde dirseğinizi sürüklediğiniz sıralardan evvel hürriyet-i İslâmiye ve saadet-i Osmaniyenin tefekkür ve temenniyatda bulunduğunuz gibi biz de belki o peykelerde süründüğünüzden daha evvelceki tarihlerden saadet ve hürriyet-i milliyemizi düşünüyorduk...»[157] şeklinde bir ifadenin kullanıldığını görüyoruz.

Merkezin oluştuğu Ruscuk'un yanısıra; Varna, Şumnu, İslimiye, Yanbolu, Filibe ve Vidin'de şubeler veya taraftar grupları organize edilmiştir. Bulgaristan'da bu genişlikte bir yayılmanın sağlanması ve faaliyetin de arttırılması Osmanlı yönetimini çok tedirgin etmiştir.[158] Bu gruplar doğrudan Temo ile temasa geçmişlerdir.[159] Bu teşkilâtta çalışan kimseler bir Avrupa merkezinin bulunduğunu bilmektedirler; ancak, mahallî lider olarak Cemiyetin ilk kurucusunu tanımaktadırlar.

Temo'nun, Ruscuk'da kendisiyle temas kurduğu Tıbbiye firarilerinden Mustafa Ragıb,[160] Ruscuk merkezinin oluşumunda büyük çabalar sarfetmiştir. Mustafa Ragıb, örgütü oluşturur oluşturmaz, bu şehirde hükûmet aleyhtarı bir tiyatro oynatmaya çalışmış,[161] Vidin'de **Mizan** ve **Meşveret** dağıtımı büyük boyutlara varmış,[162] Şumnu'da Talât Bey propaganda faaliyetini üstlenmiştir.[163] Bütün merkezlerde Cemiyete ait gazete ve risâlelerin yoğun bir

---

(156) Abdullah Cevdet Bey'den-Ahmed Rıza'ya, Trablusgarb, 30 Mayıs 1896, *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.* «...*Hareket*'i tensîb-i umumi olursa hurûfla ve gayet çok olarak tab' etdirelım diyor. Arabcaya tercümesine başlanıldı. Onu da Mısır'da ya Cenevre'de basarız. Bâzı ta'dilât icrası icab ederse yapılır...».

(157) Bulgaristan Şubesinden-Murad Bey'e, [Ağustos 1897] *Arkivi Qëndror*, 19/59//56/33.

(158) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 7 N 1314/no.2174.

(159) Temo'nun bu konudaki anlatımı için bkz. İbrahim Temo'dan-İshak Sükûti'ye, 16 Teşrin-i evvel [18]98, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//270/1066.

(160) İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin...*, ss. 65-67.

(161) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 156-5/12, 109, (11 Mart 312) (Ruscuk Tahriratı Sureti:2/Mümtaze:1842). Diğer faaliyetleri için bkz. 5227, (15 Şubat 311) (Ruscuk:1/Mümtaze:99), 341/142, (24 Mart 312) (Ruscuk Tüccar Vekâleti Tahriratı Sureti Müsveddesi/Mümtaze:18).

(162) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 156-5/12,484(3 Nisan 321) (Vidin Tüccar Vekâleti Tahriratı Sureti:1). Vesika özetinin yanına düşülen nottan, Bakkal Şakir ve dekik tüccarı İstepan'ın yanında çalışan Karabet adlı şahısların, bu dağıtımda önemli roller oynadıkları anlaşılmaktadır.

(163) *BBA/BEO/Hariciye Âmed*, 156-5/12, 3406, (3 Teşrin-i sânî 312) (Ruscuk Tüccar Vekâleti Tahriratı Sureti), Talât Bey, gazete abonesi sağlayabilmek için Varna, İslimiye, Yanbolu, Filibe ve Edirne'ye gitmiştir. Bkz. 3301, (26 Teşrin-i evvel 312) (Varna Tüccar Vekâleti Tahriratı Sureti).

dağıtımının yapıldığı görülmektedir.[164] Ayrıca, bu teşkilâtın liderleri tanıtım ve gazete abonesi sağlayabilmek için bölgesel gezilere çıkmışlardır.[165] Bölgede hükûmet aleyhtarı yayınların çoğalması üzerine,[166] yönetim bunları önleme çabasına girişmiştir. Tedbirler o kadar yoğunlaşmıştır ki, memurlar Bulgaristan kaynaklı tüm gazeteleri yasaklama kararı almışlar; ancak, hükûmet yalnızca muzir bendlerin yasaklandığını, yoksa tüm neşriyatın yasaklanmasının sözkonusu olmadığını ihtar zorunda kalmıştır.[167]

Teşkilât bununla da kalmamış, Balkan komiteleri ile temasa geçmiş ve onların düzenledikleri toplantılara katılmış ve komitecilerin Jön Türklük lehine konuşmalar yapmalarını sağlamıştır;[168] ki bu, Osmanlı yönetiminin büyük telâşına yol açmıştır.[169]

Balkan teşkilâtının bu şekildeki gelişimi, 1897 sonrasında da devam etmiştir. Ancak teşkilâtın bu tarihten itibaren Avrupa merkezi ile muhaberatının daha fazla güçlendiği görülmektedir. Bundan dolayı da; daha sonraki faaliyetleri Avrupa merkezinin yeni düzeni içinde incelenmelidir.

---

(164) En başta, «*Ulema-yı Din-i İslâma Da'vet-i Şer'iye*» adlı risâle Muameleci Emin Ağa tarafından, çeşitli yerlerde okunup anlatılmaktadır. Bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 156-5/12, 1503, (18 Haziran 312) (Ruscuk Tüccar Vekâleti Sureti/Mümtaze:61), 1790, (7 Temmuz 312), *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, mümtaze:615, (20 Haziran 312).

(165) *Mizan* dergisinin düşüncelerini Bulgaristan'a yaymak maksadıyla Doktor Ali Hikmet adlı bir şahıs seyahatlerde bulunmaktadır. Bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 156/5-12, 2211, (12 Ağustos 312).

(166) Filibe'de hazırlanan bir yayının doğurduğu telâş için bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan Masasının Tezkere Kayd Defteri*, (73), 959-60/23, 4472/1051, (19 Kânûn-i sânî 312), Yönetim aynı zamanda, komitecilik faaliyetlerinden de büyük kuşku duymaktadır. Ruscuk merkezine gelenlerin ihtilâlciler olduğu tahmin edilmekte, (bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 156-5/12, mükerrer:3815-3808, (5 Kânûn-i evvel 312), aynı şekilde Bulgaristan komiserliği, bölgeden İstanbul'a giden bazı şahısların sıkı takibini talep etmektedir. Bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan Masasının Tezkere Kayd Defteri*, (73)-959-60/23, 503/1007, (26 Kânûn-i evvel 312), Zaptiye Nezaret-i Behiyesine Tezkere.

(167) *BBA-BEO/Telgraf ve Posta Nezareti Giden*, 585-17/10, 6, (11 Mart 311)/44131.

(168) Hikmet Bey'den-Ahmed Zeki Bey'e, [Ruscuk], 1 Haziran [18]96. *Arkivi Qëndror*, 19/135//13/464: «...Makedonya komitesi geçen hafta Varna'daki mitingde Genç Osmanlıların bir çok medhini havî nutuklar irâd etmişler...».

(169) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 4490, (23 Kânûn-i sânî 312), (Ruscuk Tüccar Vekâleti Tahriratı Sureti). Makedonya komitesinin bu mez Rusçuk'da yaptığı mitingde Genç Türklerin fikrini iltizamen nutuk irad eden Doktor Istanyfon'un riyasete getirilmesi büyük kuşku yaratmıştır.

AVRUPA ÖRGÜTÜNÜN 1896 BAŞLARINDAKİ FAALİYETİ VE MISIR'DA YENİ TEŞKİLÂTLANMA :

Avrupa Faaliyeti :

Cemiyetin ülke dahilindeki durum ve gelişmeleri belirttiğimiz şekilde gerçekleşirken, Paris merkezi de Avrupa kamuoyunu etkilemek için yoğun çaba harcamaktaydı. Önceleri, Avrupa matbuatının Jön Türklük fikirleri ve Cemiyet'e karşı ilgisizliğinden yakınılırken;[170] daha sonra bu alanda yoğun bir faaliyet başlatılmıştır.

Bu alanda Osmanlı yönetiminin **Meşveret**'in yasaklanması için Léon Bourgeois hükûmetine başvurması, Ahmed Rıza Bey'e bu alanda istenmeden yapılan bir yardımı ortaya çıkartmıştır. 1896 Nisanında yapılan bu başvuru Fransız yönetimince olumlu karşılanmış ve 11 Nisan 1896 tarihinde Bakanlar Kurulu **Meşveret**'in, Fransa'da basım ve dağıtımını yasakladığı gibi, Ahmed Rıza Bey'i de sınır dışı etme kararını almıştır.[171]

Bunun üzerine; Ahmed Rıza Bey, Fransız gazetelerini dolaşmış[172] ve düşüncelerini açıklamak fırsatı bularak kendilerine yardım edilmesini talep etmiştir. Ahmed Rıza Bey, Osmanlı yönetiminin kendilerine karşı kullanmaya çalıştığı yeni bir silâhı; yâni onları âdi suçlardan mahkûm ederek, sınırdışı edilmelerini sağlamak çabasını;[173] protesto etmiştir. Bu gelişmeden kısa süre önce, Ahmed Rıza Bey de müebbed kalebendlik cezasına çarptırıldığından,[174] olayı bir özgürlük sorunu şekline sokmuş ve geniş bir ilgi görmüştür. Başta, **L'Intrasigeant** gazetesinde Cassagnac ve **Libre Parole** gazetesinde Georges Clémenceau olmak üzere; tüm basın olayı bir özgürlük yaklaşımı çerçevesinde ele almış ve hükûmeti eleştirmişlerdir.[175] Bunun üzerine, hükûmet kararını geri almak zorunda kalmış ve yalnızca Türkçe **Meşveret**'in, Fransa sınırları içinde dağıtılmaması şeklinde bir tedbirle yetinmiştir.[176] Bunun üze-

---

(170) Ahmed Rıza, «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Avrupa Matbuatı,» *Meşveret*, no.20, 8 Teşrin-i evvel 1896-27 Rebiy'ülâhîr 1314, s. 2.

(171) «Envoyer au Cabinet de M.Hanotaux,» [Meşveret Hakkında Rapor], *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.2(1898), s. 11.

(172) «Ahmet Rıza Beyin Hatıraları, (2):Abdülhamid para ile susturamayınca Paris'te benimle amansız bir mücadeleye girişti,» *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1950. s. 2.

(173) Bu konuda hukuk müşaviri Hakkı Bey'in arizası için bkz. *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 14/1291/126/10.

(174) Kararın ilâmı için bkz. *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/1377/74/14 ve *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.237.

(175) Fransız basınında çıkan eleştiri yazıları merkez yayın organı ilâvesinin özel sayısında yayınlanmıştır. Bkz. *Mechveret Supplément Français*, no.9, 18 Nisan 1896, ss. 1-12.

(176) Bu kararın çok hafif bir tedbir olduğu açıktır. Osmanlı yönetiminin gazetenin yayınları ve Ahmed Rıza hakkındaki düşünceleri için bkz. *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 7 S 1314/no.224/1422. Krş. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 16 S 1313/no.384. Bu evrak Ahmed Rıza'nın yayın

rine Ahmed Rıza Bey'in Cenevre'ye giderek Türkçe **Meşveret**'i burada basmaya başladığını[177] görüyoruz. Olay, Jön Türklerin, Ahmed Rıza'nın ve yayın organlarının tanıtımı bakımından Cemiyet'e büyük bir fayda sağlamıştır.

Bunun yanısıra, **İttihad ve Terakki**; belki istememekle birlikte; Avrupa'daki yaygın ve çoğunlukla anarşist eğilimler taşıyan muhalif gruplarınca, kendilerine yakın bir örgüt olarak kabul edilmiştir. Cemiyet'in, kendilerinin muhafazakâr olduğu yolundaki açıklamalarla, bu alandaki söylentileri nasıl önlemeye çalışacağını ileride göreceğiz. Ama, çoğunlukla bu eğilimdeki yazarlar tarafından Jön Türklüğü tanıtan yazıların bazı önde gelen Avrupa mecmualarında neşri de; Cemiyet'e oldukça geniş bir tanıtım çevresi yaratmıştır. Bunların önemlilerinden biri, Mazzini ve Garibaldi ile birlikte ihtilâlci hareketlere karışmış olan,[178] Karl Blind'ın bu konuda neşrettiği ve bazı bilgilerin kendisine Jön Türkler tarafından verildiği anlaşılan uzun yazısıdır.[179] **Meşveret** hakkındaki tartışmalardan sonra bu konudaki yazıların çoğaldığını görüyoruz.

Bu alandaki diğer bir çaba da; Paris merkezine ünlü kişilerin çağırılarak cemiyete katılmalarını sağlamak konusunda yapılan girişimler olmuştur. Bu şekilde cemiyeti ziyaret eden Prenses Nazlı Hanım, cemiyete üye olmuş,

---

faaliyetinden doğulan endişeleri dile getirmektedir. Bu gelişmeler için bkz. «Muvaffakiyet-i Cihanbânî,» *Meşveret*, no. 10, 18 Zilkade 1313-1 Mayıs 108, ss. 1-2.

(177) «Tebşir,» *Meşveret*, no.10, s. 2: «...Sultan Abdülhamid'in gaddarlığını, cinnetini, ve idare-i hâzırânın rezâletini, seyyiatını ecnebilere ilân etmek istemezdik. Lâkin şanlı bir Osmanlı padişâhına değil, en âdi ve edebsiz tulumbacılara yakışmayan ef'al ve harekât bizi bu suretle de neşriyata mecbur kıldı teessüf ederiz.

Türkçe Meşveret'in Cenevre'de basılması, Cemiyetimizin muamelâtına asla sekte vermedi. Mahall-i ikametimiz yine Paris'de eski «adres»dedir.». Meşveret'in Cenevre'de çıkış izni için bkz. *Archives d'Etat-Genève/Chancellerie*, B.7, s. 146. (29 Nisan 1896). Çıkışı hakkında İsviçre yönetimi ve polisinin kanaati için bkz. «Jung-Türken in der Schweiz(Zeitung Mechveret),» 19 Mayıs 1896/von Genf(11.V.1896) ve 21 Mayıs 1896/von Genf(20.V.1896). Bu raporlardan Meşveret'in daha sonra pek çok Jön Türk dergisine sorumlu müdürlük yapacak olan Albert Karlen'in görünüşteki yönetiminde, ama Ahmed Rıza ve Ali Zühdi Beylerin denetiminde basıldığı da anlaşılmaktadır. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(178) Bu konuda bkz. Giuseppe Mazzini'nin-Karl Blind'a 1 Ağustos 1870 tarihli mektubu «Le Prusse fomentant des insurrections,» *L'Agence Libre*, no. 2482, 15 Kasım 1888. Bu şahıs ve faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. *Archives Préfecture de Police*, B $\frac{A}{963}$ (5842. 3.235-RD).

(179) Karl Blind, «Young Turkey,» *Fortnightly Review*, LX(N.S), (Aralık 1896). ss.830-843. Makale merkez yayın organının ilâvesinde de yayınlanmıştır. Bu yazı özeti için bkz. Karl Blind, «La Jeune Turquie,» *Mechveret Supplément Français, no.25*, 1 Aralık 1896, ss. 5-6.

kendisine Paris merkezince 6/17 numarası verilmiş,[180] kendisi de cemiyete sürekli bir yardımı başlatmıştır.[181]

Murad Bey'in Mısır Faaliyetleri :

Paris merkezi ve yurt içi şubeleri bu durumlarını sürdürürlerken; Murad Bey, gördüğümüz gibi, Mısır'a gelmiş ve **Mizan**'ı orada Cemiyetin Mısır şubesi müdürü sıfatıyla yayınlamaya başlamıştı. Murad Bey'in buraya gelişi, Cemiyetin daha ziyade İslâmî bir çehre almasını isteyen buradaki grubun daha örgütlü bir hale gelmesini sağladı. Murad Bey'in daha Mısır'a geldiğinde, Ahmed Rıza'ya başvurarak kendi yetkilerinin arttırılmasını istediğini görüyoruz.[182] Nitekim, Murad Bey, Mısır'da çıkarttığı **Mizan**'ın ilk sayısında «Fırkamızın Hattı- Hareketi» başlığıyla çok ilginç bir program neşretti.[183] Çeşitli yönleriyle tartışmalar yaratan bu program,[184] daha evvel cemiyetin basına duyurulan; birincisi yurt içine yönelik,[185] ikincisi ise Avrupa kamuoyunu hedefleyen[186] iki amaç yazısının bulunduğu gözönüne alındığında; görünürde varolduğu zannedilen[187] güçbirliği imajına karşılık, durumun hiçte böyle ol-

---

(180) *Arkivi Qëndror*, 19/57//1-33-6/209.

(181) Cemiyeti ziyaretiyle ilgili haberler ve yorumlar için bkz. Fuad, «La Visite de S.A.La Princesse Nazli au Comité,» *Mechveret Supplément Français*, no.20, 1 Ekim 1896, ss. 1-2. Nazlı Hanım da bu ilişki çerçevesinde Sultan'a eleştiriler yönelten bir mektup kaleme almıştır. Bkz. «Prenses Nazlı Hanımefendi Tarafından Sultan Abdülhamid'e Mektub,» *Meşveret*, no.22, 8 Teşrin-i sânî 1896-12 Cemaziy'ülâhir 1314, s. 2 ve Nazlı, «Lettre adressée par la Princesse Nazli au Sultan,» *Mechveret Supplément Français*, no.23, 15 Kasım 1896, s. 4. Nazlı Hanım, bir kereye mahsus olmak üzere Cemiyete beş yüz frank vermiştir. Bkz. «Ahmet Rıza Beyin Hatıraları(2)...,» *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1950. s. 2.

(182) Halûk Y. Şehsuvaroğlu, «Tarihten Sayfalar:Jön Türklerin Mısır Faaliyetleri,» *Akşam*, 21 Ekim 1951.

(183) «Fırkamızın Hatt-ı Hareketi,» *Mizan*, no.159, ? Şubat 1896-1 Şa'ban 1313, ss.2359-2360. Bu enteresan programın transkripsiyonu, Birol Emil, *Mizancı Murad Bey...*, ss. 340-343'de verilmektedir.

(184) Özellikle programda, elkâb ve ünvanın kaldırılmasıyla ilgili madde tartışmalara yol açmıştır. Bkz. «Hürriyet, Mizan, Meşveret,» *Hürriyet*[2], no.55, 1 Ağustos 1896-19 Safer 1314, s. 2.

(185) Ahmed Rıza, «Mukaddeme,» *Meşveret*, no.1, 13 Cemaziy'ülâhîr 1313-1 Kânûn-i evvel 107, s. 1. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XIV.

(186) «Notre Programme,» *Mechveret Supplément Français*, no.1,7 Aralık 1895, s.1. Tercümesi Birol Emil, *Mizancı Murad Bey...*, s.130.

(187) Tarafların bu izlenimi veren açıklamaları için bkz. [Mehmed] Murad, «Azîz Kardeşim Rıza,» *Meşveret*, no.18, 27 Rebiy'ülevvel 1314-8 Eylül 108, s. 2 ve «Murad Bey,» *İlâve-i Meşveret*, no.6, 2 Ramazan 1313-15 Şubat 108, s. 3, «Havadis-i Siyasiye,» *İlâve-i Meşveret*, no.7, 17 Ramazan 1313-1 Mart 108, s.4, «Condomnation De Mourad Bey,» *Mechveret Supplément Français*,

madığının bir göstergesi ve Murad Bey'in, Ahmed Rıza'nın yönetimini fazla tanımadığının da delili idi.

Murad Bey'in böylece, şube yöneticisi olarak oldukça geniş bir yetki kullanımında bulunduğunu ve sorunun yalnızca Osmanlılıkla sınırlı olmayarak, Islâmiyetin kurtarılmasının da amaçları olduğu yolundaki tezleri işlediğini görüyoruz. Murad Bey'in, Bulgaristan gibi bölgelerdeki bazı yöneticilere doğrudan emir verici bir biçimde, bu tür resmî mektuplar yazması, oldukça ilginç bir durumu karşımıza çıkartmaktadır.[188]

Murad Bey'in bu tutumunun da etkisiyle, **Mizan** kısa sürede aslî yayın organı durumunda olan **Meşveret**'i tamamen gölgede bırakmıştır.[189] Gerçi, öğrencilerin tutuklama mazbatalarından her iki liderin yazı ve gazetelerinin ayırım gözetilmeksizin dağıtıldığı anlaşılıyor.[190] Ama, çeşitli yazılarda «İstanbul'a **Mizan** yağdığı» şeklinde ifadeler kullanılmasına;[191] bu derginin sürekli olarak talep edilmesine[192] ve çok uzun bir süre sonra o dönemki merkez yayın organının; geçmişte **Mizan**'ın tek başına ulaştığı tiraja vardığını iftiharla açıklamasına bakılırsa,[193] aradaki fark bir hayli fazladır.

---

no.5, 15 Şubat 1896, ss. 1-2, Mizan Muharriri Mehmed Murad, «Londra 6/18 Kânûn-i evvel 1315, Aziz Rıza Bey,» *Meşveret*, no.3, 15 Receb 1313-1 Kânûn-i sânî 1313, ss. 1-2.

(188) Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Mısır Şu'besi, 139/29 Nisan [18]96, tarih ve numarasıyla Şu'be reisi Murad Bey'den, Ahmed Zeki Bey'e gönderilen resmi yazı, *Mizan* (İstanbul), no.43, 28 Ağustos 1324-14 Şa'ban 1326, s. 187. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XV.

(189) Gördüğü ilgi için bkz. «Mizan-Teşekkür.» *Hakikat*, no.7, 1 Kânûn-i sânî 1897-19 Kânûn-i evvel 1312, s. 3.

(190) Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebesinden Mehmed Rıfat bin Arif'in ithamında kullanılan ifade şu şekildedir: «...Asayiş-i dahiliyi ihlâl maksadı denaatkârânesiyle teşebbüsât-ı müfsidetkârâneye cür'et eylemelerinden dolayı adliyece müebbeden ve idam cezalarıyla mahkûm Ahmed Rıza ve Murad nâm şahıslarla icra-yı muhaberât ve taraflarından gönderilmiş olan evrak-ı muzirrayı leyle-i mukaddese-i Kadirde Ayasofya Cami'-i Şerifine atmağla ilânâta ictisâr eyledikleri...» Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//593/1148.

(191) «...İstanbul'dan alınan malûmata nazaran efkâr-ı ahrârâne şiddetle intişâr ediyormuş. Bir gece İstanbul'a *Mizan* yağmış...» Abdullah Cevdet'den-İshak Sükûti'ye, 29 Nisan 1896 Trablusgarb, *Arkivi Qëndror*, 19/106//153/440 (St. III). Aynı mektubun zeylinde «Bugün Hazret-i Murad'dan mektub aldım. ...mücahedeye devam etdiğini yazıyor» şeklinde bir ifade kullanılması da dikkat çekicidir.

(192) Mekteb-i Bahriye'den bu sene neş'et eden bir zabit imzasıyla-Nazım ve Şerafeddin Beylere gönderilen mektup, [İstanbul], 17 Şubat 312. Mektupta diğer yayınlardan yapılan sınırlı talebe karşı bol *Mizan* talep edilmektedir. *Arkivi Qëndror*, 19/135//16/222.

(193) «Osmanlı'nın Beşinci Sene-i İntişârı,» *Osmanlı*, no.97, 1 Kânûn-i evvel 1901-19 Şa'ban 1319, s. 2.

Nitekim, Murad Bey'in yurda avdetine kadar geçen dönemde, yurdun çeşitli yerlerinde ele geçen Jön Türk neşriyatı arasında, bu derginin öncülüğünü elinde bulundurduğunu görüyoruz.[194]

Bu gelişmelerden kuvvet alan Murad Bey, tamamen bir lider pozisyonuna sahipmişcesine faaliyetini arttırdı. Çeşitli Osmanlı yöneticilerine yazılar yazarak, onların hareketine yardımcı olmalarını talep etti.[195] Bu kimselerin durumu Mabeyn'e bildirmeleri neticesinde, belirtilen gelişmeleri takip edebiliyoruz. Sözkonusu yaklaşım, Murad Bey'in halâ üst kademenin yoğun baskısı ile bir yönetim değişikliği sağlanması yolundaki düşüncelerinde sebat ettiğini bize göstermektedir.

Kaçışından itibaren onun durumunu ilgiyle izleyen Osmanlı yöneticileri, belirttiğimiz gelişmeleri gözönüne alarak, bu kez Murad Bey'i çeşitli yollarla sıkıştırmağa başladı. Osmanlı yöneticilerinin:

> «...*Devlet-i Aliyye ile İngiltere devleti meyânelerindeki münâsebât-ı kadîme-i dostânenin tahkim ve te'kidi teşebbüsâtı ile iştigâl olunduğu bir zamanda Düyûn-i Umumiye komiser-i sâbıkı Murad Bey*

---

(194) Mısır'da yayınlandığı zaman yakalanan *Mizan* nüshalarına örnek olarak bkz. *BBA-BEO/Telgraf ve Posta Nezareti Giden*, 585-17/10, 2, (7 Mart 312) /56443, [Cezair-i] Bahr-i Sefid Valisi Abidin Bey'den-Mabeyn'e, 18/Rodos 2 Mart 312, *BBA-BEO/VGG(2)-Anadolu[Telgrafı Defteri]*: 903, (Mart:311-313). Burada Dervişzâde Hüsni adlı bir şahsa gelen *Sabah* gazeteleri içinden *Mizan* çıktığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Mısır Fevkâlâde Komiserliğinin uyarılması için bkz. Mısır Fevkâlade Komiseri Devletlû Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hazretlerine, Sıra 13, Evrak 5, 13 Mart 312, *BBA-BEO/ Mısır Hidiviyet-i Celilesinin Muharrerat Defteri*, (71)-1032-68/4.
Mizan'ın yurt içine sokulmasının önlenmesi için alınan tedbirler için bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Şa'ban 1313/no.87-1079, *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 185-5/39, 1774, (1 Şubat 311), *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 662-21/13, 519, (1 Şubat 311)/55733.

(195) Bu konudaki bir belge aşağıdaki gibidir:

Bu Dahi
[Cezair-i Bahr-i Sefid Vilâyetinden]
13

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Mısır Şu'besi Reisi Murad imzalı ve yirmi bir Nisan tarihli şimdi aldığım bir mektubda muavenet taleb eyler. Bu mektubu derhal, atabe-i felekmertebe-i cenâb-ı cihanbânîye arz etmek sadakat ve ubudiyet-i kemterânemdendir. Mezkûr mektubun aynen takdimi iradelerine menûtdur. Ferman

1 Mayıs 312 Abidin.

bkz. *Cezair-i Bahr-i Sefid ile Muhaberat Kaydına Mahsusdur*, (1310/1311), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-46/139/XVIII. Gene, Mekke-i Mükerreme Vekâletinden gönderilen 23/19 Mart 312 tarihli ve Avnülrefik imzalı yazıda, bizzat Murad Bey tarafından gönderilen *Mizan*'ın iade edildiği ve durumun ihbarı iletilmektedir. Bkz. *Haleb ve Adana Kumandan Vekâletine Mahsus [Defter]*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-18/147/XVI.

gibi mechûl-ül-neseb bir şahsın buradan Avrupa'ya ve oradan Mısır'a firar ederek teb'a-i Devlet-i Aliyyeyi isyana da'vet ve tahrik edici bir takım neşriyât-ı hezeyan...»[196]

yaptığı şeklindeki görüşleri İngiliz yönetimine aktarıldığında, onlar buna Mısır'ın içişlerine karışamıyacakları şeklinde bir cevap vermişlerdi.[197] Ancak, Osmanlı yönetimi bu alandaki baskısını her fırsatta tekrarladı[198] ve sonunda Bizzat Sultan'ın, Murad Bey'in, Mısır'da özelliğini belirttiğimiz çevre ile olan ilişkisinin kendisinin Halife olarak prestijini çok sarstığı iddiasıyla başvuruda bulunması,[199] İngilizleri de zor durumda bıraktı.[200] Sultan 1896 Mart'ında, Murad Bey'in varlığının Türk-İngiliz ilişkilerini bozabileceğini ve bu meseleyi hallederek, münasebetler bakımından çok daha önemli olan Ermeni ve Mısır problemlerinin çözümüne yönelinmesini İngilizlere teklif etti.[201]

Bu baskıya Mısır Fevkâlâde komiserliği aracılığıyla yapılan başvurular ve Hidiv nezdindeki girişimler[202] de eklenince; Murad Bey'e, yayınlarında Sultan hakkında kullandığı uslûbu değiştirmemesi halinde, faaliyetinin önleneceği ihtar edildi.[203] Burada Murad Bey'in büyük bir direniş göstermeden, boyun eğdiği görülüyor. Aslında, kendisinin «Cromer'e, Salisbury'den bir tavsiyenâme getirmiş ve geldiği gün konsoloshâneye gidib görüşmüş ve Mısır'da kaldığı müddetce himaye olunarak kendisine taarruz olunmayacağına dair söz almış...»[204] olduğu doğru ise; bu konuda diretmesinin; özellikle Cromer'in o sırada Mısır'da bulunan Jön Türkleri İngiliz yanlısı ve İngiliz himayesi bek-

---

(196) Tahsin Bey'den-Antopulo Paşa'va, Yıldız, 23 Şubat [18]96. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.319(2).

(197) Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, Londra 27 Şubat 1896. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.319(2).

(198) Bu konudaki haberler için bkz. «Les Affaires de Turquie,» *Le Temps*, 29 Ocak 1896, 3 Şubat 1896 ve 20 Şubat 1896.

(199) Sir Philip Currie'den, Decypher/no.52, 10 Şubat 1896. Pera, (2.10/3.30), *PRO/F.O.* 78/4723.

(200) Sir Philip Currie'den, Decypher/no.32, 17 Ocak 1896, Pera(8.45/10), *PRO/F.O.* 78/4723.

(201) Sir Philip Currie'den-Dışişlerine, Pera, 10 Mart 1896/no.94 (Confidential), *PRO/F.O.* 78/4723.

(202) *BBA-İrade-Dahiliye*, 29 Şa'ban 1313/no.29-1951 ve *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/74-31/74/15. Bu konudaki belgeler verilmiştir. Bkz. B.XVI. Bu arada Murad Bey ile ilişkisi olan bir gencin Hidiv'e suikast düzenlediğinin ortaya çıkarılmasının bu konudaki gelişmeyi hızlandırdığı belirtilmektedir. Bkz. Fevziye Abdullah, «Mizancı Mehmed Murad Bey,» *Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. I. (1950), ss. 81-82.

(203) Mehmed Murad, «Karilerimize,» *Mizan*, no.184, 8 Temmuz 1896-28 Muharrem 1314, s. 2553.

(204) Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın 18 Kânûn-i Sânî 311 tarihli yazısı, *BBA-İrade-Dahiliye*, 29 Şa'ban 1313/no.29-1951. Murad Bey'in bu konudaki anlatımı için bkz. *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 115-116.

lemelerinden dolayı desteklediği[205] gözönüne alınırsa; mümkün olabileceği düşünülebilir. Aslında, Murad Bey'in yönetimde etkili bir duruma geçebilmesi, ancak asıl merkezin bulunduğu Avrupa'ya geçmesi ile mümkün olabilirdi; ki, bu da kendisini bu yöndeki gelişmeleri hızlandırma gibi bir tavır içine sokmuştu. Nitekim, belirttiğimiz koşulları ileri süren Murad Bey, 4 Temmuz 1896 tarihinde Paris'e geldi. Böylece Cemiyetin tarihinde yeni bir sahife açılmış oldu.

MURAD BEY'İN AVRUPA'YA DÖNÜŞÜ VE CEMİYETİN YENİDEN ÖRGÜTLENİŞİ :

İlginç bir tesadüfle; Murad Bey'in Mısır'dan Avrupa'ya gitmek üzere vapura binişinden iki gün önce :

> «....*Başta Cemil olduğu halde Refik, Jorji, Yenişehirli Hasan Bey, İzmirli Hukuk Mektebinden Halil Bey, Doktor Ahmed... ve saire Ahmed Rıza Bey'in aleyhinde bir protestonâme yazıp imzaladılar. Gûya Meşveret gazetesi bilâ meşveret tab' ediliyormuş, bunlar bostan korkuluğu değilmişler, onlara da sormalıymış...*»[206]

Ahmed Rıza muhalifleri artık eyleme geçme kararı almışlardı.

İbrahim Temo'ya bu konuda dert yanan bir üyenin anlatımıyla:

> «...*İşte cemiyet-i beşeriye hükeması bu ifrat ve tefritin tahribatını tenkis ve hayâl-i mahzdan ibaret olan müsavat-ı mutlakayı, müsâvât-ı nisbiyeye irca' tarikini düşünerek saadet-i nisbiye esasının ilk kademesi olan ârâ-yı umumiye müracaat yâni «Meşveret» usûlünü keşf eylemişlerdir. Zamanımızda nisbeten olsun istirahat-ı beşeriyeyi kâfil bundan gayrı bir tarik olmadığı bedâhaten isbat olunabilir. Biz de halimizce insanlar sürüsüne katılarak bâdiye-i âteşîn-i istibdada pa-bürhane kadembasan olmakdansa hemcinslerimizin hogayretleriyle.. müzeyyen bir tarikden güzerân ederek bu bâr-ı ızdırâb-ı hayatı muvakkıfâne isâl etmeğe vakf-ı vücûd etdik. Bu güzergâhda kendimize rehber ittihaz etdiğimiz Rıza Bey'in bu sâyebânı bırakub bizi o bâdiye-i âteşinden sevk etmek fikrine dostca rica(?) etdik. Yalvardık, zahiremizi, kuvvetimizi, insanlığımızı, kendisini tarik-i mustakime sevke feda etdik. Faide vermedi, istibdadına devam eyledi. Sultan Hamid'e karşı bize meşveretdir diye deâvî ederken en büyük müstebid kesildi. Biz namusumuzu vikâye içün istihdâdına sarf etdik. Hattâ kendisine sadık bir hidmetci gibi hidmet etdiğimiz*

---

(205) Earl of Cromer, *Abbas II*, Macmillan and Co., Lmt, (London:1915), s. 76.
(206) Fuad Şükrü Bey'den-İbrahim Temo'ya, [Paris], 26 Haziran 1896. *Arkivi Qëndror*, 19/135//136/1081.

halde bu tevazu'muzu hamiyetimizden bilecek iken bunu mâ'dûm olan meziyât-ı zâtiyesine vererek hayvanların en beyinsizi olan hindi gibi kabardı. O yükseldikçe biz hâke doğru eğildik o yine yükseldi...»[207]

Ahmed Rıza Bey'e Avrupa merkezinde duyulan tepkiler olağanüstü boyutlara ulaşmıştı. Pek çok kimse, onun ile Abdülhamid II yönetimi arasında hiçbir fark bulunmadığını söyleyecek kadar ileri gidiyorlardı.[208] Murad Bey'in gelişini bu ortam içinde bekleyen Ahmed Rıza aleyhtarları; kendisine, olağanüstü bir toplantı yapılarak başkanlığa geçirilmesi yolundaki taleplerini ilettiler. Murad Bey, Avrupa'ya ilk vardığında olduğu gibi,[209] bu teklifleri reddettiyse de; daha sonra muvafakatını bildirdi ve olağanüstü bir toplantı yapılması karar altına alındı.

Toplantı yapılması konusunda girişimler hızlanırken, ortaya çıkan yeni gelişmeler; Cemiyet içindeki durumun Ahmed Rıza Bey aleyhine daha fazla hızlanmasını sağlamıştı. İlk olarak Ahmed Rıza Bey, hem yabancı müdahalesini reddettiği ve hem de icraat bekleyen; başta İstanbul merkezi olmak üzere; grupların istemlerini olumlu karşılamadığı için eleştirilere konu olmaktaydı. Kendisi bu yoldaki eleştirilerin önüne geçebilmek için ilk önce başta Ermeni komiteleriyle görüşmek amacıyla Londra'ya gitti. Burada İngiliz çevreleri ve Ermeni komiteleri ile görüşmeler yapan Ahmed Rıza,[210] bu görüşmelerden olumlu bir netice alamadı.[211] Zaten, bu komitelerin herhalde en

---

(207) İbrahim Temo'ya, tarihsiz mektup. *Arkivi Qëndror*, 19/135//13/270.

(208) Örnek olarak, Şerafeddin Mağmumî'nin 16 Teşrin-i evvel 1896 tarihli mektubu gösterilebilir. Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, s. 92: «...Sultan Hamit mülkümüzü malikâne addettiği gibi Nâzımın Efendisi de zâhir Cemiyetimizi kendine sermayei ikbal sanmış olmalı. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti mel'abei sübyan değildir. Biz bir Sultanın bir Halifenin elinden zincirimizi kurtarmağa çalışıyoruz. Daha kurtarmadan öbür ucunu da Rıza Bey'in avucuna verecek değiliz...».

(209) Halûk Y. Şehsuvaroğlu, «Tarihten Sayfalar:Mizancı Murad Bey'in Memlekete Dönüşü,» *Akşam*, 2 Aralık 1951.

(210) Ahmed Rıza Bey'den-Doktor Nâzım'a, 15 Temmuz 108 Londra, «Gayretli Arkadaşım Nâzım Efendi» hitaplı mektup. Ahmed Rıza, Ermeni komiteleri dışında İngiliz-Ermeni komitesi mensubu bir mebusla görüşme yapacağını ve pozitivistlerden de ilgi gördüğünü belirtmektedir. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Ahmed Rıza, bu görüşmeler sırasında Westminister Dükü gibi önde gelen İngiliz entellektüellerine Türkiye'deki durum hakkında bilgi vermiştir. Bkz. «Daily Chronicle Office: Wednesday Morning,» *The Daily Chronicle*, 22 Temmuz 1896.

(211) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, s. 166. Ahmed Rıza Bey ile Murad Bey arasında bu konuda şu konuşma cereyan etmiştir :

az yaklaşabilecekleri kimse Ahmed Rıza idi. Daha sonraki kongrelerde de bu durumun devam ettiğini göreceğiz. Daha sonra 16 Eylül 1896'da Paris merkezi, faaliyetlerini yoğunlaştırmaya çalıştığı ve yardımlarını beklediği açıklaması ile, başta İstanbul Merkezi olmak üzere önemli şubelere bir sirküler gönderdi.[212] Bu, biraz ileride göreceğimiz darbe girişimleri konusunda, Ahmed Rıza'nın etkisiyle merkezin aldığı olumsuz tavrı unutturma çabasının bir parçası görünümündeydi. Ama bu çabaların İstanbul merkezini tatmin etmekten uzak olduğunu belirtmek gerekiyor.

Ayrıca Cemiyet, bu dönemde önce Akkâ'da kalebend bulunan Şefik Bey'i,[213] daha sonra ise Rodos'da bulunan İshak Sükûti, Çürüksulu Ahmed, Salih Cemâl Beylerle, ikinci plândaki bazı üyeleri kaçırtmaya muvaffak oldu.[214] Bunlardan İshak Sükûti, Beyrut üzerinden[215] Avrupa'ya, Salih Cemâl Bey ise örgütü düzenlemek için doğrudan Mısır'a gönderildiler.[216] Bu şekilde, ilk defa kurucu heyetten bir kişi Avrupa merkezine firar etmiş oluyordu ve İshak Sükûti'nin; İstanbul'da yakalanana kadar; organizasyon görevini üstlenmiş

Ben — Heriflerle konuşdunuz, neye karar verdiniz?
Rıza — Herifler lâkırdıya hiç yanaşmıyorlar.
Ben — Ne diyorlar?
Rıza — Birşey demiyorlar. Bizi tanımıyorlar.
Ben — Kimleri gördünüz?
Rıza — Hepsini gördüm.
Ben — Hep bir fikirdeler mi?
Rıza — Evet.

(212) Paris Merkezinden-İstanbul Merkez, Suriye ve Selânik Şu'belerine, 16 Eylül [18] 96. *Arkivi Qëndror*, 19/59//47/3. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XVII.

(213) «Meşveret,» *Meşveret*, no.18, 27 Rebiy'ülevvel 1314-8 Eylül 108, s. 4. Firarı için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 2 Ş 1314/no.830.

(214) Kaçırılışları için bkz. Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Bey'den-Mabeyn'e, 556/22 Teşrin-i evvel 312, 557/23 Teşrin-i evvel 312, 559/24 Teşrin-i evvel 312, 560/24 Teşrin-i evvel 312, 564/27 Teşrin-i evvel 312, 567/26 Teşrin-i evvel 312. *BBA-BEO/Anadolu[Telgrafı Defteri]*: 903, (Mart:312-313). Daha sonraki bir anlatım için bkz. Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Bey'den-Mabeyn'e, 90/6 Mart 315, *Cezair-i Bahr-i Sefid ile Muhaberat Kaydına Mahsusdur, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-46/139/XVIII. Firarının etkisi için bkz. Müştak Vasfi'den-İshak Sükûti'ye Rodos, 8 Teşrin-i evvel [18]99. *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//124/1235. Cemiyet'in memnuniyeti için bkz. «Tebşir,» *Meşveret*, no.22, 8 Teşrin-i sânî 1896-12 Cemaziy'ülâhîr 1314, s.1 ve «Prisonniers Turcs Délivres,» *Mechveret Supplément Français*, no.23, 15 Kasım 1896, ss. 4-5. Çürüksulu'nun harekete katılışı ve kısa biyografisi için bkz. 4 Temmuz 1897/von Genf, 3 Temmuz 1897/no.300. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(215) K.A'dan-İshak Sükûti'ye, Trablusgarb, 10 Kânûn-i sânî 312. *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//632/1793-1.

(216) «Müesser Bir Ziya',» *Anadolu*, no.1, 24 Nisan 1902-15 Muharrem 1320, s. 4.

olması, Cemiyet için büyük bir ehemmiyet taşıyordu. Nitekim, Ahmed Rıza'nın, firarı üzerine Sükûti'ye gönderdiği mesaj[217] bu durumu kanıtlamaktadır. Ancak, bu gelişmelerin Ahmed Rıza Bey tarafından olumsuz bir yanı, firar edenlerin çoğunun cemiyetin ilk mensupları olmaları ve dolayısıyla Ahmed Rıza'ya karşı Paris'de talebe iken karşılarına çıkan hürriyet lideri hissini duymadıkları idi. Kendisine karşı varolan hoşnutsuzluğa, bu kimselerin gelişi de eklenince, artık olağanüstü toplantıda kararın kendisi aleyhine çıkacağı kesindi.

Kasım 1896 ortalarına doğru yapıldığı anlaşılan bu toplantıda, İstanbul merkezine karşı sorumlu olmakla birlikte; «cemiyetin kâffe umurunu nizamnâmenin ahkâmı dahilinde ve kendi mes'uliyeti tahtında idare» edeceği belirtilen bir «Hey'eti- Teftiş ve İcra» kurulmasına karar verildi.[218] Bu organın bir reisi, bir reis yardımcısı ve üç üyesi bulunacaktı. İlginç bir yöntemle yapılan seçim sonucunda; ilk önce «Hey'et-i Teftiş ve İcra» oluşturuldu, daha sonra bu kurulun yaptığı gizli oylama ile Murad Bey başkanlığa getirildi. Murad Bey, yalnızca kendisinin Ahmed Rıza için oy kullandığını, bunun dışındaki reylerin kendisine verildiğini belirtiyor.[219] Ancak, gerek Murad Bey'in başkan seçiminde, gerekse daha evvel yapılan oylamalarda çoğunlukla sonuç alınması dikkat çekicidir. Bu, daha ilerde de örneklerini göreceğimiz gibi, örgüt içindeki en ufak bir anlaşmazlığın bile dışarıya sızdırılmaması konusunda gösterilen çaba ile bağdaşmamaktadır.

«Hey'et-i Teftiş ve İcra»nın reis muavinliğine Çürüksulu Ahmed Bey, üye-

---

(217) Bu mektubun kopuk olduğu kısma kadar olan metni aşağıdaki gibidir:
Paris. 20 Teşrin-i sânî 108
Arkadaşım Âmedi,
Rodos'dan kurtulduğunuz için sizi, hidmete girdiğiniz için Cemiyet'i tebrik ederim. Nasib olursa derece-i memnuniyetimi şifahen anlatırım.

Paris şu'besinin size lüzûmu olduğunu yazmışdım. Bu lüzûmu tekrar ederim. Salih Efendi orada velev meccanen olsun, bir matbaaya girüb mürettibliği biraz ilerletsin. Kendisini de yakında buraya celb edeceğiz.
Hareketinizi hemen bildiriniz. Paris'e vâsıl olacağınız saati Marsilya'dan yazınız kardaşım.

Safvet Efendi'ye arz-ı meveddet ederim. Size harcırah olarak yüz Frank leffen gönderildi. Diğer yüz Frangı da Salı...
Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/127//28/3. Krş. Ahmed Rıza'dan-İshak Sükûti'ye, Paris, 4 Teşrin-i evvel 108, *Arkivi Qëndror*, 19/127//809//3: «...Yirmi ve yirmi üç Haziran tarihli mektublarınıza cevab yazamadım... Nöbet şimdi size geldi. Kararımız şu'be reisine bildirildi... Burada oda kirası vermeyeceksiniz. Cüz'i bir muavenet göreceksiniz. Bu kadarına razı iseniz hemen geliniz. Cemiyet ve bana pek lâzımsınız...»

(218) «İlân-ı Resmî,» *Mizan*, no.1, 14 Kânûn-i evvel 1896-9 Receb 1314, s. 2. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XVIII.

(219) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 192-193.

liklerine ise Doktor Nâzım, Şerafeddin Mağmumî ve İshak Sükûti getirildiler.[220]

Daha evvelce Paris merkezine verildiği anlaşılan ve Ahmed Rıza'nın buna dayanarak liderliğini sürdürdüğü anlaşılan vekâlet kaldırılarak, bu merkez tamamen normal bir şube düzeyine indirildi.[221] Şube müdürlüğüne de, kurulun başkan yardımcısı Çürüksulu Ahmed Bey tayin edildi. Toplantıya lider olarak giren Ahmed Rıza ise, oturumdan yalnızca Fransızca **Mechveret**'in; belli bir kurulun denetiminden geçmesi şartı ile; düzenleyicisi olarak ayrılıyordu.[222] Türkçe gazete konusunda önce **Meşveret**'in, Murad Bey yönetiminde çıkması kararlaştırıldı. Ancak, gazetenin Ahmed Rıza'ya mı, yoksa Cemiyet'e mi ait olduğu konusunda karşılıklı iddialar sonucunda;[223] **Mizan**'ın yalnız başına merkez yayın organı olarak çıkartılması karar altına alındı.

Ahmed Rıza Bey durumu:

> «...*Mısır'da Mizan, Paris'de Meşveret aynı maksada müttehiden ve müteâvinen hidmet ediyordu. Mizan'ın muvakkaten tatiline İttihad ve Terakki Cemiyeti memnun olmadı. Tekrar intişârını arzu ediyor. Ancak, Türkçe iki gazeteye şimdi lüzûm görmüyor. Mizan'ın memleketimizde şöhreti ve Meşveret'e hakk-ı takaddümü vardır. Türkçe Meşveret'in yerine bu aydan itibaren Mizan çıkacak, Meşveret'in Fransızcası yine devam edecekdir...*»[224]

---

(220) İsimler, İsmail Edhem Bey'den-İshak Sükûti'ye, 1 Aralık 1896 mektuptan çıkartılmıştır. *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//637/1111. Resmî açıklamada ise Murad Bey'in başkanlığa, İshak Sükûti'nin sandık eminliğine, Nâzım Bey'in ise muhabere ketebesine getirildiği belirtilmiştir. Bkz. «Tebligat,» *Mizan*, no.1, ss. 1-2. Yazılacak yazıları denetleyecek heyete ise, Ali Kemâl, Şerafeddin Mağmumi, Şefik ve Şerif Beyler seçildiler. Bkz. Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, s. 193. Bu gelişmelere yurt içinden gösterilen ilgi için bkz. «Ahmed Rıza Bey,» *Hürriyet*, no.66, 15 Kânûn-i sânî 1897 - 1 Şa'ban 1314, s. 2.

(221) Bkz. Yukarıda not. 119.

(222) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye:Gurbet ve Avdet Devirleri*, s. 193.

(223) *İbid*, ss. 195-196.

(224) Ahmed Rıza, «İhtar,» *Meşveret*, no.23, 23 Teşrin-i sânî 1896-27 Cemaziy'ülâhîr 1314, s. 1. İlginç olan daha bu tarihlerden itibaren her iki gazetenin okurlarının —diğer gazeteye muhalif durumda— ayrılmış olmalarıdır. Bkz. Ahmed Rıza'ya, İngiltere'den gönderilen 21 Kânûn-i evvel [18]96 tarihli ve «Mir-i Muhteremim Efendim» başlıklı mektup: «...Meşveret'in son Fransızca ilâvesini aldım. Mahzuziyetle görüyorum ki Halil Ganem Efendi iştirak edeli Meşveret'in kuvve-i siyasiyesi teâli etmekdedir. Mümaileyh Avrupa'da neşriyat içün Cemiyetin muhtac olduğu bir zatdır. Bu defaki ilâvede Cenevre gazetesine mukabeleyi ümid ederdim...» *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

şeklinde açıkladıysa ve muhaberatında cemiyetin faaliyetinin olumlu bir biçimde geliştiğini iddia edip;[225] diğer muhalif gazeteler de olaydan duyulan memnuniyeti[226] veya durumun bir anlaşmazlık neticesi olmadığı görüşünü[227] ilân ettilerse de; yönetimin belirli bir değişikliğe uğradığı açık biçimde görülüyordu. Bu değişiklikle birlikte; İstanbul merkezi ve Balkan Teşkilâtı'nın yanısıra; Avrupa'da da iki uzlaşmaz grup ortaya çıkmıştı. Murad Bey'in ayrılışından sonra, Mısır merkezi oldukça farklılık göstererek ûlema denetiminde bir vaziyet arzetmeğe başladı. Bu grubun gelişimi üzerinde de duracağız. Bütün bu grupları birarada tutan tek neden, çok kısa vâdede bir iktidar değişikliğinin gerçekleşeceği yolundaki beklenti idi. Murad Bey'in kaleminden çıktığı âşikâr olan ve «Hey'et-i Teftiş ve İcra» imzası yayınlanan ilk beyânnâmede, sorunun İslâmiyetin de kurtarılması olduğu yolunda; kendisinin bildiğimiz; tezi ile beraber, böyle bir değişikliğin çok yakın olduğu teması da özellikle işlenmişti.[228]

1896 DARBE GİRİŞİMİ VE İSTANBUL TEŞKİLÂTI :

Buraya kadar, Avrupa merkezinin gelişimi üzerinde durduk ve İstanbul merkezinin faaliyetlerini; daha ikinci plândaymışcasına yorumladık. Aslında, bu merkezin hareketlerinin ikinci plânda olmasından ziyade, artık Paris ile irtibat kurmadan, bağımsız hareket etmesinden bahsedilebilirdi. Belirttiğimiz gibi, bambaşka kompozisyonu olan bu merkez; sorunu yalnızca bir darbe olarak görmekteydi ve hazırlıklarını da buna göre hızlandırmaktaydı. Özellikle askerî kadro arasında hızla yayılıp;[229] bilhassa başkentteki kilit kuvvetler içinde yoğunluk kazanınca; bu eğilim, çok artmıştır.

---

(225) Bu konuda Ahmed Rıza bir muhaberatında durumu şöyle özetlemektedir:

17 Teşrin-i sânî 108

Efendim,

Bir Teşrin-i evvel tarihli mektubunuz alındı. İstediğiniz şeyler gönderildi. Murad Bey Paris'dedir. Mizan neşrolunacakdır. Binbaşı Ahmed Bey'le Doktor İshak Sükûti Efendi Rodos'dan kurtarıldı. Ahmed Bey, Paris'e geldi. Amedî muvakkaten Mısır'a gitdi.

Oranın ahvâline dair bize malûmat veriniz. Fazla gazetelerin içeriye doğru dağılmasına sây buyurunuz. Cemiyetin işi pek yolunda gidiyor. Sizden de muavenet bekleriz efendim.

Ahmed Rıza

Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/127//304/2.

(226) «Tebşir ve Tebrik,» *Kanun-i Esasî*, no.2, 28 Kânûn-i evvel 1896-23 Receb 1314, s. 6.

(227) «Meşveret ve Mizan,» *Hürriyet*,[2] no.64, 15 Kânûn-i evvel 1896-11 Receb 1314, s. 3.

(228) «Beyannâme,» *Mizan*, no.1, ss. 2-3. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XIX.

(229) Nitekim, askerlerin Cemiyete önemli oranda üye olduğunu daha sonraki tarihli bir vesikadan anlıyoruz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 5 Ra 1315/no.385. Cemiyetin en etkin şubesi olan Bâb-ı Seraskerî ile, Paris merkezinin de temas içinde olduğu gözleniyor. Bkz. «İstanbul Havadisi,» *İlâve-i Meşveret*, no.7, 17 Ramazan 1313-1 Mart 108, s. 2.

Avrupa grubunun da temasta bulunduğu Bâb-ı Seraskerî, İstanbul merkezinin en kuvvetli olduğu yer olarak beliriyordu. Diğer taraftan, 1896 da artan ve kanlı boyutlar alan Ermeni tedhişi nedeniyle; evvelce var olan eleştiriler[230] tekrarlanmaya başlanmıştı. Avrupa kamuoyundan darbecilerin edindikleri izlenim; yabancı müdahalesi olmasa bile; en azından kendilerince gerçekleştirilecek bir ihtilâlin büyük bir memnuniyetle karşılanacağı biçiminde idi.

İstanbul merkezi bu koşullar altında, Galata Mevlevî tekkesi aracılığıyla; Veliaht Reşad Efendi ile temasa geçerek, ondan olumlu cevap aldı.[231] Şimdi, bütün iş askerlerin desteği ile darbeyi gerçekleştirmeye kalıyordu. Darbenin örgütleyicisi Sabri Bey'in anlatımıyla:

> «...*Hüseyin Avni Beyle benden mürekkeb teşkil etdiğim hey'et-i merkeziye, 1312 (1896) da Müşir Kâzım Paşa'nın kumandası altındaki askerî kuvvetlerle Abdülhamid'i hal'e karar verdiği vakit fedaîleri, nazar-ı dikkate almışdı. Zira Abdülhamid mukavemete kalkışır da mabeyndeki Arab ve Arnavud taburlarına millî kuva-yı askeriye üzerine ateş açdırmak isterse o vakit bu fedailer kendisini öldüreceklerdi. Heyetimiz buna müttefikan karar vermişdi... Veliahd Reşad Efendiyle muhabere edilmişdi. Hattâ, Bâb-ı Seraskerî'de biat odası bile hazırlanmışdı. Artık Abdülhamid hal'edilecek ve Kanun-i Esasî ilân edilecekdi...*»[232]

ayrıntılı bir darbe planı hazırlanmıştı. Gördüğümüz yönetim değişikliği gerçekleşmemiş bulunduğundan, Cemiyet darbe hakkındaki görüşünü Paris merkezine bildirdi ve onay istedi. Ancak, Paris merkezi buna Nâzım Bey aracılığıyla gönderilen bir mektup ile müphem bir cevap verdi. Tekrar yapılan başvuru sonrasında Ahmed Rıza Bey'den ikinci bir müphem cevap alındı:

> «...*Pir'e* [*Ahmed Rıza*] *yazdığın maddeye gelince, komite efradından birine rüya suretiyle yazıldığı gibi sana da benim mektubum güzel bir fikir verebilir. Muvaffakiyet beklenmektedir. Bu vaka birşey intaç etmese bile inkılâp kapısını açar. Pir diyor ki; külli muzirrün yüktel...*»[233]

---

(230) Bu eleştiriler ve yarattığı tedirginlik için bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Receb 1312/no.30, *BBA-İrade-Hususî*, Receb 1312/no.6-1353. İngilizlerin bu dönemde yaptıkları aşırı sert suçlamalar (bkz. «Mr. Gladstone: The Armenian Question,» *The Times*, 31 Aralık 1894 ve «The Armenian Horrors: Demonstration at Chester: Great Speech by Mr.Gladstone,» *Liverpool Daily Post*, 7 Ağustos 1895, s. 5) 1896 olayları üzerine tekrar şiddetlenmiş ve müdahale söylentileri yoğunlaşmıştır. Bkz. «Constantinople: Turks Awaiting Reforms,» *The Daily Telegraph*, 22 Ekim 1896, s. 7. Buradaki temalarla krş. «Jolie civilisation,» *La Justice*, 22 Ocak 1896.

(231) Ahmed Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, s. 65.

(232) Doktor Sabri Bey'den-Abdullah Cevdet'e, Le Mans, 27 Haziran 1931, s. 5.

(233) Parça, Kadri Raşid Bey'den-Sabri Bey'e yazılan bir mektuptan alınmıştır. Bkz. Kan Demir, *Zindan Hatıraları...*, s. 153.

Bu ikinci belirsiz cevap üzerine; İstanbul Merkez şubesi Ahmed Rıza Bey'i Cemiyetten ihraç kararı aldı. Ancak, kendilerinin bu ihraç kararını uygulayacak siyasal ömürleri olamayacaktı. Bunun sonrasında ise, darbe girişimleri hızlandırıldı. Bu yeni hızlanmanın nedeni, Sabri Bey'in ifadesiyle Cemiyet içindeki askerî kanadın darbe yapılması hususundaki aşırı baskısıdır. Gene kendi ifadesiyle belirtecek olursak:

> «...*Zira Bâb-ı Seraskerî Şu'besi bizi pek sıkıştırıyor. 'Ya ihtilâli ilân edin veya çekilin' diyorlar. İhtilâli idareye kâfi kuvvetleri varmış. Bizim şu'bede Fuad Paşa, Kâzım Paşa gibi ricâl-i askeriye var. Serasker Ali Rıza Paşa iki tarafı keser bir kama gibi ihtilâle intizâr ediyor. Bir gün yâverlerinden Kaymakam Şefik Bey'e: 'Bu adamlar muvaffak olurlarsa onlarla beraberim; fakat mağlub olurlarsa vay hallerine! Zira onları fena halde tepeleyeceğim!' demiş... Bu şu'be ihtilâli bizden evvel ilân eder de muvaffak olursa vakıa memleket Abdülhamid'in elinden kurtulacak, fakat bak kimin eline düşecek?...*»[234]

şubeler arası rekabet; merkezi bu konuda aceleci davranmaya zorlamıştır. Kendisinden çekinildiği için; her başvurusunda[235] Saray'dan özel ihsanlar alan Şeyh Abdülkadir aracılığıyla, fedaî şubeleri oluşturulmuştur. Zaten İstanbul merkezinin 1896 ortalarında hazırladığı tahmin edilen bir sirkülerinde; böyle bir fedai grubu hazırlanmasına ağırlık verildiği gözlenmektedir.[236] Ayrıca, başta Bedevî Şeyhi Naili Efendi olmak üzere; ûlema, hareketin yanında bir vaziyet almıştır.[237] İngiliz büyükelçisi olayı yorumlarken yaptığı çözümlemede **Meşveret** ve benzeri yayınları okuyan ve Batı özgürlüklerini esas alan kitle ile kendi tabirince fanatik ve anti-Avrupa tabakaların; derviş, softa ve ûlemanın nasıl beraberce hareket ettiğini anlayamadığını belirtmektedir.[238] Aslında Sir Philip Currie; karşılaştığı bu anlayış probleminde fazlasıyla haklıdır; çünkü, Paris merkezi ile bu grupların gerek düşünsel ve gerekse geldik-

(234) Doktor Sabri Bey'den-Abdullah Cevdet'e, Le Mans, 27 Haziran 1931, ss. 7-8.

(235) Örnek olarak bkz. *BBA-Tezakir-i Samiye Dosyaları*, 400(Cemaziy'ülâhîr 313), no 1360/18 Teşrin-i sânî 311-13 Cemaziy'ülâhîr 313.

(236) *Arkivi Qëndror*, 19/60//445-30-1. Cemiyetin düzenlenmesi hakkında çok ilginç bilgiler veren bu sirkülerin metni aynen verilmiştir. Bkz. B. XX.

(237) Şeyh Kocamustafapaşa'daki tekkesini oturumlar için Cemiyet'in hizmetine sunmuştur. Ayrıca, 1895 sonlarından itibaren çeşitli tekkelerin bulunduğu Kasımpaşa'da propaganda ilânlarının yoğun görüldüğü gözönüne alınırsa arada bir bağlantı kurulması mümkün oluyor. Bu konudaki haberler için bkz. «Latest Intelligence: The Situation in Turkey,» *The Times*, 11 Aralık 1895, s. 5, Mahmud Nedim Bey'den-Tevfik Paşa'ya, Roma, 356/10839, 17 Aralık 1895. *Roma Büyükelçiliği Arşivi*, K.51(3).

(238) Sir Philip Currie'den-Marquis Salisbury'e, Constantinople, 9 Aralık 1896, no.1030 (Secret), *PRO/F.O.* 78/4720. İlginç bir şekilde Currie'nin darbe ile ilgili olarak verdiği bilgiler ile Sabri Bey'in anlatımı âdeta aynı kişi tarafından yazılmışcasına birbirini tutmaktadır.

leri toplum tabakaları bakımından hiçbir benzerlik bulunmamaktadır. Nitekim, aynı sirkülerde İstanbul merkezi, Hristiyanlara kesinlikle Cemiyet numarası verilmemesini âmir bir ifade ile istemektedir;[239] ki, buna benzer istekler Mısır Şubesi tarafından da dile getirilecektir.

Bu arada darbe hazırlıklarının; ortam koşullarının da olumlu geliştiğini belirtmek gerekiyor. 1895 de olduğu gibi; başta Harbiye olmak üzere, okullarda huzursuzluk büyük boyutlara ulaşmıştır.[240] Çeşitli kesimlerden sürgün ve cezalandırma işlemlerine hız verilmiştir.[241] 17 Eylül 1896 tarihinde, softalar Saray aleyhinde bir «nümayiş-i millî» girişiminde bulunmuşlar; fakat «...cahil askerler ve hamiyetsiz polisler milletdaşlarının böyle bir teşebbüs-i âliye-i vatanperveranelerini men'etmişlerdir...».[242]

Ermeni komiteleri de Müslümanları ittifaka davet eden beyannâmeleri İstanbul'da dağıtmışlar ve bu durum Avrupa'daki Jön Türklerin dahi büyük ilgisini çekmiştir.[243]

Nihayet, İstanbul merkezi kendi insiyatifiyle darbe girişimini başlatmağa karar vermişse de; plânın icrasından bir gün önce, kâtiplik görevini yürüten Nadir Bey'in gelişmeleri İsmail Paşa'ya nakletmesi sonucunda[244] bütün tasavvurat suya düştü. Sarayın yürüttüğü geniş bir tutuklama kampanyası sonucunda, hareketin tüm plânlayıcıları ile onlara yardım edenler ve bir kısım sempatizanlar toplandı. Tutuklanan ve daha sonra sürgüne gönderileceklerin başında; İstanbul komutanı Kâzım Paşa, Nâzım Bey, Polis Müdürü Hüsni Bey, Jandarma komutanı Salih Paşa da bulunuyordu. Sir Philip Currie; iki yüksek görevli, iki paşa, yirmi iki yâver, saray görevlileri, on beş subay, askerî okullardaki görevliler ve aşağı tabakalardan üç yüz elli kişinin tutuklandığını belirtiyor.[245] Bunlara harekette büyük rolleri bulunan Şeyh

---

(239) *Arkivi Qëndror*, 19/60//445-30-1.

(240) «Havadis-i Askeriye: İstanbul Askerî Muhbir-i Mahsusumuzdan,» *Hürriyet*[2], no.60, 15 Teşrin-i evvel 1896-1 Cemaziy'ül evvel 1314, s. 3.

(241) «İstanbul Havadisi:Tevkif ve Nefy,» *İlâve-i Meşveret*, no.6,2 Ramazan 1313-15 Şubat 108, s.3. Yakın dönemdeki gelişmeler için bkz. «Memalik-i Osmaniye'de Nefy ve Te'bid: İstanbul Muhabirlerimizden Birisinden,» *Hürriyet*[2], no.58, 15 Eylül 1896-7 Rebiy'ülevvel 1314, s. 3.

(242) «Dersaadet'de Hükümfermâ-yı Dehşet,» *Hürriyet*[2], no.59, 1 Teşrin-i evvel 1896-24 Rebiy'ülâhîr 1314, s.

(243) Osmanoğlu imzasıyla ve «Efendimiz» hitabıyla Cemiyet'e gönderilen, Genève 4 Eylül 1896 tarihli mektup ve beyannâme sureti. *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XXI.

(244) Bunun bir ihbar mı yoksa bilinçsizce yapılan bir hareket mi olduğu tartışılmalı bir konudur. Ancak, bu konuda daha sonra merkez yayın organında kullanılan ifadeler, bir ihbar ihtimalini kuvvetlendirir mahiyettedir. Bkz. «Casus-i Bînamûs Nadir,» *Mizan*, no.28, 19 Temmuz 1897-19 Safer 1315, s 4. ve «Tabaka-i Bâlâ Muhabirimizden,» *Mizan*, no.17, 26 Nisan 1897-23 Zilkade 1314, s. 4.

(245) Sir Philip Currie'den-Marquis Salisbury'e, no.1030..., *PRO/F.O.78/4720*.

Abdülkadir ve Şeyh Naili de eklenince,[246] İstanbul merkezinin hemen hemen tümüyle çöktüğünü belirtmek gerekiyor. Mekkeli Sabri Bey gibi; İstanbul teşkilâtını yeniden örgütlemiş bir şahsın da sürgün kafilesine katılacak olması, bu merkezi, örgütsel faaliyet bakımından da toparlanamaz bir duruma sokmuştur.

Bir süre durumu açıklığa kavuşturulmayan Fuad Paşa'nın yakalanması da, üst kademede askerî personelle olan bağların çöküşü anlamına gelmekteydi.[247] Nitekim, bundan sonra bir daha bu kadar üst rütbeli personelle irtibat imkânı tesis edilemedi. Saray, tutuklular için kademeli bir sürgün planını uygulamaya koydu. Askerî bir hareketten çekinildiği için başta Kâzım Paşa olmak üzere; bu kimseler görünüşte görevlere atanmış olarak sürüldüler ve yeni vazifelerinde sıkı gözetim altında tutuldular.[248] Diğer önde gelen kimseler ise, derhal vapura bindirilerek uzak bölgelere; bâzıları da Anadolu vilâyetlerine gönderildiler. Bu işlerin olağanüstü tedbirler ile gerçekleştirilmesinden, Saray'ın büyük bir tedirginliğe kapıldığı anlaşılmaktadır.[249] Ancak;

---

(246) Daha sonra, Şeyh Naili'nin harekete katkısından bahseden bir yazıda bu katkıların da büyük payı ile hareketin gerçekleşme noktasına geldiği ve eğer belirtilen ihbar olmamış bulunsaydı, meşrutiyetin 1896 da ilân edileceği iddia edilmiştir. Bkz. «Şeyh Naili Efendi,» *Nevsâl-i Osmanî*, 1325 Sene-i Maliyesine Mahsus, Muharrirleri: Osman Ferid- Ekrem Reşad, Matbaa-i Âmedi, 1325, s. 184.

(247) Fuad Paşa hakkındaki uygulama, Abdülhamid yönetiminin yalnızca Hıristiyanları (Batı kamuoyunda düşünüldüğü gibi) değil önde gelen Müslümanları da cezalandırdığı hakkında bir örnek olarak kullanılmıştır. Bkz. Joseph Denais, «Les Victimes du Sultan: La Démission de Fuad Pacha,» *Nouvelle Revue*, 1 Mayıs 1897, ss. 71-72. Fuad Paşa'nın darbe girişimi sonrasındaki durumu için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 1314/no.798.

(248) «Merkez Kumandanı,» *Kanun-i Esasî*, no.1, 21 Kânûn-i evvel 1896-16 Receb 1314, s. 7: «...İttihad ve Terakki tarafdarlarıyla alâkası bulunması şübhesi üzerine merkez kumandanı Müşir Kâzım Paşa bir memuriyet bahanesiyle, şimdilik Selâniğe gönderilmiş ise de bu memuriyetin ne demek olduğu malûm olduğundan yakında daha uzak bir yere nefy olunacağı İstanbul'da şayi' olmuşdur...». Krş. «Garibe-i Siyasiye,» *Kanun-i Esasî*, no.1, s. 7.

(249) Tutukluların bir bölümünün gönderilişi sırasında alınan önlemler ve gönderildikleri mahaller için bkz. *BBA-BEO/Mahremâne Müsvedât*, no.82/24 Teşrin-i sânî 312, no.68/21 Teşrin-i sânî 312, no.80/24 Teşrin-i sânî 312, no.81/24 Teşrin-i sânî 312. İlk ikisinin metinleri verilmiştir. Bkz. B. XXII. Ayrıca bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 95-3/44, (21-29 Kânûn-i evvel 312)/ 611-4284-332/67265 ve 66891, 49-1245-332/71916 ve 72480, 37-1005-193-332/ 71916-66891. Buradan, sürgünlerin büyük bir bölümünün kimliklerini tespit etmek mümkün olmaktadır. Diğer isimler için şu haberlere bkz. «İstanbul Muhbir-i Mahsusumuzun Mektubu,» *Hürriyet*[2], no.65, 1 Kânûn-i sânî 1897-25 Receb 1314, s. 3. «Nefy-Tagrib,» *Kanun-i Esasî*, no.2, 28 Kânûn-i evvel 1896-23 Receb 1314, s. 8. Aşağı tabakadan tutuklananlar için bu gazetenin anlatımı şöyledir: «...esamisi bittabi' duyulmuş olan zevât-ı marûfeden başka, bilhassa maliye ve Bâb-ı Seraskerî katebesiyle talebeden üç yüz yetmiş kişi istintak ve muhakemeye bile hacet görülmeksizin

bu işlemlerin gerçekleştirilmesi ile İstanbul merkezi büyük bir darbe yemiş oluyordu. Bu merkez kısa süre sonra tekrar toparlanacak ve bir kısım faaliyet plânları üzerinde çalışacaktır. Ancak, hiçbir zaman 1896 daki gücüne tekrar ulaşamayacaktır. Zaten Cemiyet; bir daha bu merkezdeki kadar üst düzeyde yöneticileri örgütü içinde görevlendiremiyecektir.

Bütün bu darbelere karşı Cemiyet üyelerinin yapabildiği tek faaliyet, «insaniyet nâmına» başta İngiltere Sefareti olmak üzere,[250] yabancı temsilciliklerden yardım talebi oldu. Subaylar aracılığı ile gerçekleştirilen bu başvuruya yabancı sefaretler olumlu bir cevap veremediler. Karışıklığı fırsat bilen Liberal Komite bu esnada tekrar su yüzüne çıktı ve Fransız hükûmeti ile Jaurès'e ülkedeki genel durum ve tutuklamalardan şikâyet eden bir beyannâme gönderdi.[251] Ama, bütün bunlar yaşanmakta olan gerçekliği değiştirebilecek gelişmeler değildi. Artık zorunlu olarak Cemiyet'in faaliyeti Avrupa'ya kaymak zorundaydı.

MURAD BEY'İN AVRUPA'YA DÖNÜŞÜNE KADAR JÖN TÜRKLÜK :

Merkez Faaliyeti :

Murad Bey, iktidara belirtilen şartlar altında geldi ve ilk andan itibaren çok zor bir göreve başladı. Kendisinin, ihtilâl girişimi hakkındaki fikirlerini açık olarak bilmiyoruz. Ayrıca hatıralarında da bu konuya değinmeyişi, onun bu gelişmenin dışında olduğunu kanıtlamakta bize yardımcı olmaktadır. Kuşkusuz kendisi; bu iktidar değişikliği sözkonusu darbe neticesinde gerçekleşmiş olsaydı; büyük bir memnuniyetle ve muhalefetin muzaffer lideri olarak ülkeye avdet edecekti; ama, onun çözüm olarak siyasal bir halli yeğlediği açıktır. Murad Bey de; pek çok kimse gibi; gerek 1895, gerekse 1896 hareketlerinde tüm koşulların hazır olmasına karşılık başarısızlık ile karşılaşılmış olunmasını, yabancı müdahalesinin eksikliğine bağlamaktaydı. Nitekim, Mu-

---

bir gün içinde vapurlara bindirilüb sevk olunmuşlardır...». Bkz. «İstanbul'dan Gelen Bir Mektubdan:17 Kânûn-i evvel 312,» *Kanun-i Esasî*, no.3, 4 Kânûn-i sânî 1897-1 Şa'ban 1314, s. 7.

Saray'ın kuşkularını ele alan bir yazı için bkz. «Halâ Bilâ Mahkeme Habs ü Nefy,» *Hürriyet*[2], no.65, s. 2, «Yine Müceddidin Fırkası,» *Hürriyet*[2], no.64, 15 Kânûn-i evvel 1896 11 Receb 1314, s. 1.

(250) Sir Philip Currie'den-Marquis Salisbury'e, no.1030..., *PRO/F.O.* 78/4720.

(251) Bkz. «The Eastern Question: The Persecutions in Turkey: Mussulman Appeal to France,» *The Daily Graphic*. 16 Aralık 1896. Aynı şekilde daha evvelki tarihlerde de Cemiyetin yönetime karşı bir yabancı müdahalesini ateşleme fikri ve davranışı için bkz. «The Powers and The Porte,» *The Times*, 21 Eylül 1896. İlk müraccat için ayrıca bkz. «Beyannâme,» *Kânun-i Esasî*, no.3, s. 8.

rad Bey'in Ermeniler'e yaptığı çağrıların[252] temel nedeni, onların da yer alacağı bir siyasal başvuru ile sorunu başta İngiltere nezdinde çözümlemekti. Osmanlı yöneticilerinin ağzından dinleyecek olursak:

> «.. *Paris'e gitdiği ve oradan Londra'ya gideceği dünkü telgrafla bildirilen Şaki Murad'ın İslâm ve Ermeniden bir hey'et-i müfside ile beraber Lord Salisbury ile görüşecekleri mesmu'-i âli buyuruldu. Bu gibi ihtilâlcilerin bir hükûmet-i muazzamanın hariciye nezareti tarafından kabûlü hiçbir kanun-i siyasî ile kabil-i tatbik olamayacağından burası şimdiden derpîş edilerek âna göre bir yolsuzluğun vuku'una meydan verilmemesine himmet buyurulması bermentuk-i emr ü ferman-ı hazret-i hilâfetpenâhî tebliğ olunur.*»[253]

onların en çok korktuğu bu çözüm, zaten devamlı gündemde olan müdahale sorununu büsbütün alevlendirici bir hareket olmaktaydı.

Ancak, bu noktada Murad Bey'in karşılaştığı önemli bir sorun bulunmaktaydı. Mardin'in önemle parmak bastığı gibi;[254] merkez komitesi, Murad Bey dışında hemen tamamıyla askerî personelin denetimine geçmiş bulunmaktaydı. Tıbbiye mezunları ve talebelerinin de bu çeşit bir okulda okudukları ve çoğunun doktor yüzbaşı rütbesini hamil olduğu da düşünülürse; bu değişikliğin ehemmiyeti daha iyi kavranabilinir. Diğer bir gazetenin anlatımı ile:

> «...*Geçen on iki ay zarfında mümtazân-ı zabitân-ı Osmaniyemizden bir çokları dahi Fransa'ya iltica eylemeleriyle fırka-i mezkûre hey'eti, mülkî olmakdan ziyade bir cemiyet-i askeriye şeklini aldı. Tezkârdan müstağni olduğu üzere askerler esasen kalem ve mürekkeb ehli addolunamazlar. Ânlar kılıç ve tüfengden daha iyi anlarlar. Gerek memalik-i Osmaniyede ve gerek Fransa'daki zevât-ı askeriyemiz nutk-perdâzı ve kalem-i endâzı artık o kadar hâdim-i âmâl addetmemeğe ve laf ü güzâf içün değil faaliyet içün vakt-i enseb geldiğini cidden mülâhazaya başladılar. Kendi aralarında bulunan erbâb-ı kalemden bazıları çalakalem mürekkeb israfının «barud ve silâh»dan daha ziyade hall-i mesele edebileceği zehâbına sapmışlarsa da akıbet bu fikirden nükûl ve rüfekâ-yı askeriyelerinin teşebbü-*

---

(252) «Ermeni Vatandaşlarımıza Bir Da'vet,» *Mizan*, no.162, 6 Kânûn-i sânî 1896 -22 Şa'ban 1313, s. 2384: «Ey Ermeni Vatandaşlarımız! Ey dahil ve haricde bulunan millet komiteleri! «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti» nâmına olarak şu da'veti size hitab eyliyoruz. Maziyi unudarak, istikbâle hasr-ı gayret edelim. Vatan-ı mukaddes ve müştereki uğradığı beliyyeden kurtarmak üzere el ele verelim...».

(253) Tahsin Bey'den-Antopulo Paşa'ya, 23/11 Temmuz [18]96, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.319(2).

(254) Şerif Mardin, *Jön Türklerin...*, s. 83.

sât-ı fi'iliye-i ciddiye hakkındaki mekasıdını telâkki-i bilkabûl eylemişlerdir...»[255]

güç büyük çapta eylem taraftarlarının eline geçmişti. Kuşkusuz, çok kısa bir süre önce, akamete uğramış olan darbe teşebbüsü, bu kimseler için büyük bir dezavantaj oluşturuyordu; ancak, Tunalı Hilmi Bey'in başını çektiği faaliyet taraftarları kendi ifadelerine göre «...vuku'bulan musirrâne müracaatlara nazaran efkâr-ı umumiyeyi teşkil edenlerin yüzde sekseni icraat taraftarı» olduğu halde faaliyete geçmeleri engellerle karşılaşan bu kimseler özel bir şube kurmaktan geri kalmadılar.[256]

Organizasyonu gözönüne alınırsa, tamamıyla icraata yönelik olduğunun belirtilmesi gereken bu teşkilât; Tunalı Hilmi **İttihad ve Terakki Cemiyeti**nden 1899 yılı başında istifa ettiğine; ve o tarihten sonra bile merkez yayın organında aktif olarak çalıştığına göre,[257] tamamen Cemiyetin içinde teşekkül etmişti. Bu kuruluşun düşüncelerini:

«...Evet birader, dökmeli, mutlaka kan dökmelidir. Her yerde terakkî ihtilâller eseri, hürriyet kanlar bedelidir. Tabiatın bu babda vaz' etmiş olduğu kanun hiçbir vikaye ile tağyir etmiyor. İşte bu kadar...»[258]

şeklinde ifade edenlerin hislerine tercüman olduğuna şüphe yoktur. Ama, Murad Bey'in bu konuda açık bir tavır ortaya koymamasına karşın, Ahmed Rıza Bey'in anlatımı ile bu hareket:

---

(255) «Fransa'da Müceddidin-i Osmaniyenin Hakikat-i Hâli,» *Hürriyet*², no.67, 1 Şubat 1897-26 Şa'ban 1314, s.1. Gazetenin yorumu, daha sonra temas ettiği gibi 'Osmanlı İhtilâl Komitesi'nin kuruluşu ve yayınladığı beyannâmeler ile ilgilidir.

(256) *Tebliğnâme-i Hususî, Arkivi Qëndror*, 19/60//645/15-2. Çok ufak ifade değişiklikleri ile diğer bir sureti, *Arkivi Qëndror*, 19/60//?/16-1 de bulunan bu kuruluş bildirgesinin bir sureti aynen verilmiştir. Bkz. B. XXIII. Bu teşekkülün organize edilmesi için bkz. Ahmed Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, ss. 98-99. Yazar, kuruluş için kesin tarih olarak, 21 Aralık 1896 tarihini vermektedir. Ancak, teşebbüse ilişkin vesikalardan en azından önemli girişimlerin bu tarihten önce başladığı anlaşılmaktadır. Tunalı Hilmi tarafından yazıldığı anlaşılan *Tebliğ*deki fikirlere muhalif durarak icraatı önleyen Ahmed Rıza Bey'dir. Kendisinin bu tür hareketleri Cemiyet adına reddeden açıklaması için bkz. Le Comité, «Déclaration,» *Mechveret Supplément Français*, no.19, 15 Eylül 1896, s. 1.

(257) Tunalı Hilmi, *Şehid Arkadaşlarımdan Doktor: Yenişehirli Edhem'in, Giridli Şefik'in ve Ruhlarına, Mezarlarına Bir Armağandır:Murad*, (Genève: 1317) s. 227.

(258) Süleyman Nazif Bey'den-İshak Sükûti'ye, 27 Kânûn-i sânî 1312, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//137/1430.

«...On ay evvel burada icraat tarafdarı ünvanıyla ve daha doğrusu icraat bahanesiyle teşkil eden komite-i müteferrika cemiyetimizi tefrikaya düşürmüş, inkıta'a uğratmış[dı]... O vaktden beri cemiyetde münaza'a eksik olmadı. Ama gürültü beynimizde kalıyordu, harice sır verilmiyordu...»[259]

tamamen bölücü bir işlevi yerine getirmişti. Nitekim, komitenin muhaberatında tamamen ayrı bir organizasyonmışçasına bir ifade kullandığı gözlenmektedir :

«1 Kısım, 2. Kısım: Azizim Erenler:

Cenevre:9 Kânûn-i sânî [18]96 Cumartesi, Numero:8
...Size bugün iki nev' beyannâme gönderiyoruz. Evvelâ mühürden bahs edelim: Buraya geldim her nasıl olduysa oldu, böylece kararlaşdırıldı. İstişâresiz iş görmek bizim için malûm a katiyyen memnu' dur. Ne çâre ki sizden bir haber alamıyorduk. Şimdi ne diyorsunuz? Ben(inkılâb) demişdim. Nihayet mührü tarafından beyân olunanın (ihtilâl) kabûl olundu... Bir nizamnâme de ben kaleme alıyorum. Takdim edeceğim. (Sebeb-i Teşekkül) maddesi (Şer'i ihtilâli) beyân içün kâfidir zannederim...»[260]

Kısa süre içinde, *Osmanlı İhtilâl Fırkası* eylemlerini hızlandırmış ve Osmanlı yönetimini telâşa sevkederek, değişik yerlere çeşitli beyannâmeler asmıştır.[261] «İnkılâb[ın] ihtilâlsiz olama[yacağı]»nı işleyen **Ezan** adında bir yayın organı çıkartan ve Fırka adını kullanan cemiyet kanadı; bu faaliyetleriyle Ermeni komiteleri ile ortak bir hareketi gerçekleştirmeğe çalışmış, Temo'nun, Balkan teşkilâtının da destek olduğu bu eylem plânı; sözkonusu komiteler aracılığıyla, başkentte bombalı saldırılar yapmak olarak belirlenmiş-

---

(259) Ahmed Rıza'dan-Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Romanya Şu'besi Riyâsetine, Paris, 22 Haziran 109, *Arkivi Qëndror*, 19/59//35/30-16(St.I).

(260) Tunalı Hilmi'den-İshak Sükûti'ye, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//635/571.

(261) Bu grubun ilginç iki beyannâmesi aynen verilmiştir. Bunlar, *Arkivi Qëndror*, 19/59//35/1 deki mufassal bir beyannâme ve Arkivi Qëndror, 19/60// 350/73 deki küçük bir ilândır. B. XXIV. Cemiyetin sözkonusu —fırka adını taşıyan— kanadının yayınladığı beyannâmeler çeşitli yerlerde asılmış ve büyük telâş uyandırmıştır. Bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 4 M 1315/no.59: «Adana Vilâyetinden Şifre, Üzerinde Osmanlı İhtilâl Fırkası ve kenarında 'ya hak ya ölüm' ibarelerini havî yarım ay şeklinde bir mühr ile memhûr olarak Dersaadet'de, kırmızı mürekkeble ve el yazmasıyla basılmış yedi küçük sahifeden ibaret 'İkinci Beyannâme' ünvanıyla bir varaka-i müfsidetkârâne diğer evrak ve resâil-i muzirra meyânında bugün ele geçirilüb münderecatının gâyet mel'unâne olduğu marûzdur. Ferman. 4 Muharrem 315-24 Mayıs 313. Hilmi.». Sureti için bkz. Hilmi Bey'den-Mabeyn'e, 24

tir.[262] Aynı dönemde Cemiyet'e gelen mektuplarda «bedenen hizmet etmek isteyen» şahısların bolluğu, bu hareketin oldukça geniş destek bulduğunu gösteriyor.[263] Ancak, Ermeni komiteleri ilell ortak bir zemin oluşturulamaması ve Cemiyet içinde bu hareketi fazla tasvib etmeyen liderlerin bu gruplara hiç güvenmemeleri sonucunda;[264] bu plân da başarısızlıkla sonuçlanmış ve kısa sürede ortaya bir eylem koyması gereken komite, bunu beceremeyince kendiliğinden erimiştir.[265]

İçindeki bu icraatçı grupla birlikte yönetimi devr alan Murad Bey; kendisi de bu şekildeki eğilimlere bir dönem gazetesinde yer vermiş olmakla beraber,[266] mevcut siyasal çözüm temayülleri ile bunlar arasında orta bir yol bulmaya çalışmıştır. Belirttiğimiz gibi yönetimde askerlerin ağırlığının artmasının yanısıra, bu kimselerin ifadesine göre ordu içinde de Jön Türklüğe

---

Mayıs 313, *Gümülcine Mutasarrıfıyla, Adana, Diyarbekir Vilâyetleri Muhaberat Kaydına Mahsus Defterdir*, no.48, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-54/139/XVIII. Yazı 19 numaralıdır. Trabzon Vilâyetinde de beyannâmelerin dağıtımı için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 14 N 1314/no.2226. İstanbul'da, şirket vapurlarına bırakılması için bkz. Ahmed Şevket Paşa'nın jurnali, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/74-25/74/15. Bu faaliyetin muhalif çevrelerdeki tesiri için ise bkz. «İhtilâl Fırkasının Faaliyeti,» *Hürriyet*[2], no.67, 1 Şubat 1897-26 Şa'ban 1314, s.3. İngiliz konsolosu da bu grubun iki beyannâmesinin Müslüman toplumu arasında dolaşmasına dikkat çekmiştir. Bkz. Philip Currie'den-Marquess of Salisbury'e, Pera, 6 Şubat 1897. *PRO/F.O.* 78/4798.

(262) Sözkonusu fikirler için bkz. [Tunalı Hilmi], «Bir Hutbe,» *Ezan*, no.1,2 Şubat 1897-1 Ramazan 1314, s. 1. Çıkışı için bkz. *Archives d'Etat Genève-Chancellerie*, B.8- s. 64. Eylem plânı için bkz. Tahran Sefareti telgrafı, *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 12 L 1314/no.2599.

(263) «...Dört kişi var. Bedenen! hidmet etmek istiyorlar. Serian cevab veriniz... Fedailer içün çabuk cevab veriniz.» Bkz. Hacı Ali Bey'in tarihsiz [1897 ortaları] mektubu. *Arkivi Qëndror*, 19/135//105/941.

(264) Çürüksulu Ahmed Bey'in, İshak Sükûti'ye, tarihsiz mektubu, *Arkivi Qëndror*, 19/106//1228/1.

(265) İstanbul Şu'besinin yetkili bir âzâsı tarafından-İshak Sükûti'ye yazılan, Dâr-âliye, 20 Temmuz 1897 tarihli mektupta, «büyük bir fedakârlıkda bulunacak» (suikasti yapacak) şahıs için Temo aracılığıyla elli lira istenmesinden bu grubun faaliyetinin Murad Bey anlaşma masasındayken dahi devam ettiği anlaşılıyor. Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//298/2039. Krş. Reşid Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 4 Kânun-i sânî [18]96, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//631/1819. Belirttiğimiz mektuptan bir hayli önce yazılmış bu mektupta konu hakkındaki ilk teşebbüsler nakledilmektedir: «... Fevkâlâde mühim bir teşebbüs var. Bir anarşist buldum. İşi deruhde edecekdir. Pazarlık ediyor. Bakalım işimize elverirse....».

(266) A... Y, «Mekâtib: Şam'dan,» *Mizan*, no.172, 16 Nisan 1896-3 Zilkade 1313, s.2462.

olan ilgi büyük artış göstermişti.[267] Ancak, bu artış genellikle küçük rütbeli subayları ihtiva ettiği için; bunların hareketiyle, Murad Bey'in siyasal çözümünün ortak noktası bulunmuyordu. Bu açıdan Murad Bey bir yandan, yeni kadrolara yönelik tezleri işlerken,[268] diğer yandan da yabancı desteği ve büyük devlet adamları kanalıyla iç darbe tezini gündemde tutmaktaydı:

> «...*Sâniyen- Muhtar, Şâkir, Ziya ve Hasan Fehmi Paşalarla Hacı Akif Efendi ve İsmail Kemal Beyden birine usûlu dairesinde hey' et-i vükelâ teşkiline mezuniyet verilerek gerek intihab edecekleri rüfekayı ve gerek tensib edecekleri ıslâhatı bilâ tereddüd kabûl etmek...*
>
> *Hâmisan- Devlet-i muazzamaya hitaben hemen bir nota yazılub kendilerinin hüsn-i niyetlerine artık kanaat geldiğinden her tavsiye edecekleri hüsn-i tedbirin kabûl edileceğini şimdiden bildirmek ve icraat-ı melhûzeyi ânın mukaddemâtı göstermek...*»[269]

Nitekim, Murad Bey aynı yazıda seçime dayanan geniş bir parlâmento konusunda istekleri olmadığını belirterek; sadece Avrupa parlâmentolarının yetkilerine haiz bir «müşavere hey'eti» kurulmasını önermekteydi; ki,[270] bunun Jön Türk mehafilinde ortaya atılan tezlerle ne kadar çatışdığı meydandadır.

---

(267) «Une Conversation édifiante-Les déclerations de Chéfik Bey,» *Mechveret Supplément Français*, no.22, 1 Kasım 1896, s. 7. Bu konuda *Mizan*'a bilgi veren bir subayın yorumu şöyledir: «...yemin ederim ki içerisinde bulunduğum sınıf Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetine mensub pek çok kişileri cami'dir.». Bkz. «Askerî Muhbirimiz 'Harbî'den,» *Mizan*, no.8, 22 Şubat 1897-20 Ramazan 1314, s. 4. Askerlerin Cemiyete yakınlıkları açısından krş. «Evrak ve Mekâtib: Dersaadet 8 Şubat,» *Mizan*, no.166, 5 Mart 1896-20 Ramazan 1313, s. 2415.

(268) Örnek olarak bkz. «Mehmed Namık Kemâl.» *Mizan*, no.17, 26 Nisan 1897-23 Zilkade 1314, ss. 1-3. Ama hiç kuşku yok ki bu konuda en belirgin davranış gazetenin yayınladığı ve ülkenin Abdülhamid II yönetimine girişinden itibaren kaybettiği toprakları tasvîr eden haritalardır. Bkz. «Avrupa-yı Osmanî,» *Mizan İlâvesi*, Aded.1, 1314/1897 ve «Asya ve Afrika-yı Osmanî,» *Mizan İlâvesi*, Aded. 2, 1314/1897. Çıkışları için bkz. «İlân: Haritalar,» *Mizan*, no.7, 15 Şubat 1897-13 Ramazan 1314, s. 4.

(269) «Yangın var! Cankurtaran Yok mu?,» *Mizan*, no.12, 22 Mart 1897-18 Şevval 1314, s. 2. Bu konuda gazetede çıkan diğer bir haber de şöyledir: «Yirmiyi mütecâviz erkânın 'tediben' istifa edüb iş başlarından çekildiklerini mevsukan haber aldık. Gazi Osman ve Gazi Muhtar Paşalar hazerâtı bunların meyânındadırlar. Himmetleri meşkûr olsun. Biraz geçce kalmak ile beraber yine şeref-i mahsusu dâîdir. İsimleri tarihe ve yarının vükelâlık defterine kaydolunmuş demekdir.» Bkz. «Mühim Havâdis.» *Mizan*, no.12, s. 4. Krş. «Ey Ziyin Kahramanı Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hazretleri! Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa Hazretleri! Elne Kahramanı Fuad Paşa Hazretleri,» *Kanun-i Esasî İlâvesi*, 18 Şubat 1897-16 Ramazan 1314, s. [1]. ve «Bir Muamma,» *Kanun-i Esasî*, no.7, 1 Şubat 1897-24 Şa'ban 1314, s. 2.

(270) «Yangın Var.....» *Mizan*, s. 2.

Gene aynı kesim üzerinde etkili olma çabasının bir ürünü olarak, **Mizan** gazetesi Cemiyet adına halâ ses çıkartmaksızın görevlerine devam eden yüksek memurların, bu tutumlarını değiştirmemeleri durumunda kısa sürede gerçekleşeceğini iddia ettiği devirden sonra, bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmayacaklarını ilân etti.[271] Aynı şekilde gazete kendilerine yüksek bağışlarda bulunan önemli şahısları örnek göstererek, tüm «ekâbir»i bu şekilde davranmaya çağırdı.[272]

Bu çabalar üzerine zaten yurt içine yönelik geniş dağıtımından çok rahatsız olduğu[273] bu gazeteyi kapatmak ve Murad Bey'i pasifize etmek için çeşitli heyetleri onun nezdine gönderdiler. Önce, Murad Bey'in akrabalarından birinin de bulunduğu bir heyetle; kendisi, bu konuda ikna edilmeye çalışıldı. Ancak, onun üç şart üzerinde diretmesi üzerine, bir sonuca varılamadı.[274] Ikinci olarak, Yusuf Ziya Paşa ve Ebüzziya Tevfik Beylerden oluşan yeni bir heyet; kendisine bu teklifleri tekrarladıysa da; gene bir sonuç alı-

(271) «İhtar-ı Mahsus,» *Mizan*, no.12, 22 Mart 1897-18 Şevval 1314, s. 4: «Teâti olunan muhabere neticesinde cemiyetimizce karar vaki' olmuşdur ki bu günlerde, vükelâlık, sefirlik, valilik gibi müstakill mesnedde bulunub ses çıkarmaksızın devam eden ricâl, muhrib-i devlet olduğu âşikâr olan meslek-i hâzırı bilerek kabûl etmiş olacaklarına mebni tebeddül-i devirden (ezcümle) itibaren memuriyet-i devletde bulunmak hakk ü selâhiyetlerinden mahrum kalmış olacaklardır.».

(272) «Şükran.» *Mizan*, no.11, 15 Mart 1897-11 Şevval 1314, s. 1: «(Osmanlı İttihad ve Terakki) Cemiyeti'nin teşebbüsât ve mekasıdını teshile henüz iştirak etmemiş olan ekâbire şu zât-ı âliyi bir misâl-i vâcib-ül-imtisâl olmak üzere irae eyleriz.». Bu kişi cemiyete kırk beş fransız lirası bağışta bulunmuştur.

(273) Gazetenin geniş dağıtımı ve bütün vilâyetlerde memurlar tarafından okunduğu yolundaki ihbarlar yönetimi çok endişelendirmektedir. Örnek olarak Selânik'i alırsak, Vali'ye oğlunun da pek çok kimse gibi *Mizan* okumakta olup olmadığı sorulduğunda, kendisi çok sayıda gazetenin geldiğini kabul etmiş ancak oğlunun sadık bulunduğunu iddia etmiştir. Bkz. Mehmed Kâmil Bey'den-Selânik Vilâyet-i Celilesine, 76/11 Haziran 313 ve Vali Rıza Bey'den-Mabeyn'e, 77/12 Haziran 313, *Musul, Van, Kastamonî, Selânik Vilâyetlerine* [*Mahsus Muhabere Defteri*], no.33, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-16/147/XVI. Gene, İstinaf Mahkemesi Reisi Reşad Bey'e aynı sual yöneltildiğinde kendisi okumamakla birlikte gazetenin çok sayıda gönderildiğini itiraf etmiştir. Bkz. Mehmed Kâmil Bey'den-Selânik'de İstinaf Mahkemesi Reisi Reşad Bey'e, 167/1 Haziran 313 ve Reşad Bey'den-Mabeyn'e, 168/3 Haziran 313 ve 180/13 Haziran 313, *Memurin-i Müteferrikaya Mahsus Kayd Defteridir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-84/139/XX. Gazetenin önlenmesi çabaları için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1466, (11 Kânûn-i evvel 312)/66315 ve *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 96-3/45, 1278, (6 Temmuz 313)/73451.

(274) «Makale-i Mahsusa: Yüz ve Astar: Osmanlı Erbâb-ı Dikkat ve Hamiyetine Marûzdur,» *Mizan*, no.4, 11 Kânûn-i sânî 1897-7 Şa'ban 1314, s. 2. Murad Bey'in talepleri, ilk olarak genel af, ikinci olarak «malûm olan zevatdan birine» dilediğince hükûmet kurma yetkisinin verilmesi ve üçüncü olarak, sansürün yerine mahkeme kontrolünün getirilmesidir.

namadı.[275] Ancak, ilginç olan, Murad Bey'in bu tür yaklaşımlara karşı kategorik bir red tavırı almamasıdır.

Diğer Jön Türklere nazaran Murad Bey, değişimi ancak böyle bir pazarlık sonucu gerçekleştirebileceğine inanıyordu. Onun bu pazarlıklarını daha sonraki komitecilik anlaşmaları ile karşılaştırmaya imkân yoktur ve kendisinin bu görüşmelerdeki maddî önerileri de göze almadığı bir gerçektir. Fakat, kendisinin özellikle 1896 hareketi sonucunda Cemiyetin üst derece yönetim kademelerindeki müttefiklerini kaybetmesi sonucunda darbe imkânının ortadan kalktığını düşündüğü belirtebilir. Murad Bey'in nazarında cemiyetin organizasyonu, çoluk çocuk eğlencesinden fazla bir anlam taşımıyordu.[276] Bu açıdan tüm çözüm, kendi ağırlığı ile gerçekleştirilecek bir uzlaşma zeminini bulmaya dayanıyordu.

Kuşkusuz bütün bu tutumların; üstelik reva görülen muamele sonunda; yalnızca bir gazete editörü durumuna düşen Ahmed Rıza Bey tarafından onaylanmasına imkân yoktu. Nitekim ilk andan itibaren, onun:

> «...*Türkce Meşveret'in yerine Mizan'ı çıkartmak, Murad Bey'i reis yapmak isteyenler bâzı ta'dilâta lüzûm gördüler.. Bu ufak tebeddülâtda bir hüsn-i niyet, bir ümid-i muvaffakiyet var sandım. Cemiyetin işlerine karışmadım. Muhaberatı görmedim, okumadım ve kimseye Türkçe mektub yazmadım...*»[277]

şeklindeki anlatımına karşılık Cemiyet içinde iki taraf birbirine karşı bir tavır içine girmişlerdi.

En önemli muhaliflerinden birisinin anlatımıyla :

> «...*Mir-i müşarünileyhin vürûdları küskün arkadaşların gayretlerini tecdîd etdi. Ve bir ictima'-i umumî akdolunarak Rıza Bey'in bütün fenalıkları, hodbînlikleri, inad-ı cahilâne ve cehl-i anudânesi, iktidarsızlığı, hissizliği, nizamnâme-i mahsus ahkâmına adem-i riâyet ve itaati an'anesiyle ortaya kondu ve şube riyâsetinden azliyle işlerin yed-i vahidden kurtarılması tezekkür edildi.... Heyhat! Bunlar hep kâğıt üzerinde kaldı. Rıza Bey içün teşkilât vakıa lâfzı murad şeyler. Cemaat ne kadar çok olursa olsun bizim (imam) yine kendi bildiğini okumakdan vaz geçmiyor. Bir, üç, beş ictima'lar oldu, müzâ-*

---

(275) «Hey'et-i Fevkâlâde,» *Mizan*, no.8, 22 Şubat 1897-20 Ramazan 1314, s. 3 ve «Yeni Bir Hey'et-i Murahhasa,» *Hürriyet*[2], no.69, 1 Mart 1897-28 Ramazan 1314, s. 3. Krş. «Une Mission Extraordinaire,» *Mechveret Supplément Français*, no.29, 15 Şubat 1897, s. 6. Ebüzziya Tevfik Bey'in, Jön Türkleri ılımlı davranışa ve anlaşmaya çağıran mektubu için bkz. Ebüzziya Tevfik Bey'den-Şefik Bey'e, Paris, 16 Şubat [18]97, *Arkivi Qëndror*, 19/135//217/192.

(276) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 154-155.

(277) Ahmed Rıza'dan-Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Romanya Şu'besi Riyâsetine, 22 Haziran 109, *Arkivi Qëndror*, 19/59//35/30-16(St.I).

kereler edildi. Zabıtnâmeler tutuldu. Neye yarar? Ekseriyet-i ârâ ile fakat yalnız Rıza Bey muhalif olmak üzere verilen kararlar keenlemyekûn hükmünde tutuluyor, icra olunmuyor. Leyte laalle ile geçişdiriliyor. Rıza Bey'in teklif etdiği lâkin ekseriyetin tensîb etmediği mesâil yine tatbik ve icra olunuyordu....»[278]

âdeta birbirinden farklı amaçlar çerçevesinde çalışan iki cemiyetten bahsetmek mümkündür. Kuşkusuz, Ahmed Rıza'nın 1902 kongresinde açıkça belireceğini göreceğimiz yabancı müdahalesi karşıtlığı, Murad Bey'in belirttiğimiz politikasını büsbütün reddetmesi anlamını taşıyordu. **Mechveret**'de de yabancı ülke temsilciliklerine yazılan açık mektuplar görülmekle[279] birlikte, bunların kendilerinin amaçlarını açıklayarak, özellikle ihtilâlci tutumlarının bulunmadığını ortaya koymaktan[280] başka bir düşüncenin ürünü olmadığını belirtmek gerekiyor. Buna karşılık, Murad Bey açısından yabancı müdahalesi gerekli değişiklik için önemli bir veriyi oluşturmaktaydı. Eğer Şerif Paşa'nın anlattıkları doğru ise, o Murad Bey ve Ahmed Rıza'ya malî bir destek sağlamak için yabancı bir ülkeden destek vaadi almıştı ancak, bu destek yürürlüğe konulmadan serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa devreye girmişti.[281] Ahmed Rıza'nın her halükârda böyle bir teklifi reddedeceği açıktı. Bu tutuma rağmen Şerif Paşa'nın böyle bir demarşta bulunması, Murad Bey'in bu alandaki davranışı açısından kuşku uyandırıcıdır.

Nihayet iki taraf arasında büyük boyutlara varmakla birlikte; cemiyet içinde sürdürülmesine çalışılan anlaşmazlık, Kanun-i Esasî'nin yirminci yılı şerefine düzenlenen bir ziyafet sonrasında, bu sınırlar içinde tutulamaz bir hale geldi. İlk olarak Ahmed Rıza Bey'in, toplantıya gelirken fes giymemek konusundaki ısrarı, kendisine kızanları çileden çıkarttı. Gene muhaliflerinin ağzından dinlersek :

---

(278) Şerafeddin Mağmumî, *Hakikat-i Hal*, ss. 18-19.

(279) Bkz. Le Comité, «Lettre Adressée A MM. Les Députes Français,» *Mechveret Supplément Français*, no.22, 1 Kasım 1896, s. 1.

(280) Bkz. Le Comité, «Appel Aux Cabinets Européens,» *Mechveret Supplément Français*, no.20, 1 Ekim 1896, s. 1. Buna karşılık Jön Türkler nâmına Avrupa basınına yapılan ve Murad Bey grubunun görüşlerini açıklayan demeçlerde, hep uluslararası denge çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğundaki durumun çözülmesi üzerinde durulmaktadır. Bkz. Frederic Greenwood, «The Anglo-Russian Partnership,» *Pall Mall Gazette*, 18 Aralık 1896, s. 2.

(281) Şerif Paşa, *İttihad ve Terakki'nin Sahtekârlıklarına, Denâetlerine Bülend Bir Sada-yı Lâ'netimiz, Imprimerie L'Hoir*, (Paris:[1911]), s. 30: «...Hattâ Ahmed Rıza Beyle, Murad Bey arasında tahaddüs eden münaza'alarda, selâmet-i vataniye nâmına, hüsn-i tavassut ederek cemiyetin te'min-i bekâsı içün büyük bir devlet tarafından kendilerine şehrî üç yüz liralık bir muhassesat ta'yinine muvaffak olmuş[tum]. Eğer Murad Bey, gördüğü hıyanetlerden dilgîr olub da azimet etmeseydi birkaç gün sonra ilk taksidi de alacakdık. Fakat evvelâ Cemiyet Murad Bey'in nâmına izafeten teşekkül etdiğinden ve onun Türkiye'ye avdeti cemiyetin dağıldığı zannını telkîn eylediğinden bu teşebbüs de tabiî akim kaldı..».

«...Şapka indinde haşâ, pek mukaddes, pek mübârekdir. Şefkati Bey'in cenâzesinde umum Türkler gibi kendisinin de fes giymesini ısrar eden refiklerinden biri nail-i emel olamayınca, «İstanbul'a giderseniz ne yapacaksınız diye sual etmiş» ve Rıza Bey'den, «Sirkeci garından silindir şabka ile serbestce inilüb gezilecek bir hâl olmayınca dönmem» cevabını almışdır. Kezalik yevm-i mahsus münâsebetiyle ekâbir-i ecânibe cemiyet tarafından keşide olunan ziyafet-i resmiyede kırka karîb vatandaşlar fesle isbat-ı vücûd etdikleri halde hasımlar her dürlü ricalara karşu yüksek şabkasıyla arz-ı endâm etmiş ve âlemi kendine güldürüp, mashara ve kepâze olmuşdur. Elhasıl sersem Ahmed Rıza'nın fes giyersem (dindar) olacağım diye ödü kopuyor. Fesin yüzünü bile görmek istemiyor...»[282]

İttihad ve Terakki Cemiyeti gibi bir cemiyet içinde, bir şahsın dinsizlik suçlamasına muhatap olduğunu görüyoruz. Kuşkusuz, bu satırların yazarı olan Mağmumî'nin, sosyal Darwinist eğilimleri en belirgin şekilde ortaya koyan makalelerin yazarı olduğunu gördüğümüzden, olaya bu şekilde bakamayız. Burada söz konusu olan mevcut anlaşmazlıklar ve kişisel geçimsizlikleri belirgin şekilde sunabilmek için, siyasal farklılıklar yaratmak girişiminden başka birşey değildir. Yoksa özellikle bu dönemdeki kadrosuyla Cemiyet içinde bir kimsenin dinsizlikle suçlanmasından garip bir şey olamaz.

Bunun üzerine, Murad Bey tavrını açıkça ortaya koydu. Ahmed Rıza'nın ziyafette yaptığının çok dışında bir metni kendisini önemsetmek için bastığını; buna karşılık, onun yaptığı konuşmayı hiç dikkate almadığını belirterek, cemiyetten istifaya karar verdi.[283]

Aslında her iki olayın da mizansen olduğu hemen anlaşılıyor. Çünkü, Ahmed Rıza, kendisinin biri giriş ve teşekkürü havî üç paragraflık; son derece genel ve kasıtlı değiştirilmesi imkânsız; konuşmasının[284] arkasında, iki sahife-

---

(282) Şerafeddin Mağmumî, *Hakikat-i Hal*, ss. 30-31. Herhalde bu nedenle, Avrupa yayın organlarında bu dönemde çıkan yazılarda, Jön Türklerin Avrupa eğitimi almış kimseler olmakla birlikte aynı zamanda eski dönemlerin de özlemini duydukları şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bir örnek olarak bkz. «The Sultan and the Powers,» *Contemporary Review*, LXXI (Mayıs 1897), s. 623.

(283) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 203-204. Ancak, buna karşılık ortak bir bildiri kaleme alınarak ve tüm muhalif parti yöneticilerine imzalatılarak Berlin kongresine taraf devletlere gönderilmiştir. (Konu üzerinde Türk-Suriye komitesi ile ilgili kısımda durulmuştu). Diğer muhalif ve resmî gazetelerde ziyafet sonrası yalnızca bu haberi yayınlamışlardır. Bkz. «Havâdis,» *Kanun-i Esasî*, no.8, 8 Şubat 1897-6 Ramazan 1314, s. 8.

(284) «Banquet De La Jeune Turquie: Discours de M. Ahmed Riza,» *Mechveret Supplément Français*, no.26, 1 Ocak 1897, s. 4.

de; verilebilecek en geniş şekliyle; Murad Bey'in konuşmasını yayınlamıştır.[285]

Murad Bey'in istifasını yazarak; Çürüksulu Ahmed Bey'e göndermesinden sonra,[286] Ahmed Rıza aleyhtarları harekete geçtiler. Murad Bey'in ifadesine göre, ona «vicahî» tecavüzlerde bile bulunuldu.[287] Fakat, bu dönemdeki cemiyet muhaberatında, Ahmed Rıza'ya karşı oldukça saygılı bir lisan kullanıldığı gözleniyor. Örneğin, Ahmed Rıza, Alman İmparatoruna gönderilen bir mektubu, cemiyetin resmî gazetesi olarak nitelediği **Mechveret**'de tekzîb edeceğini açıkladığı zaman, İshak Sükûtî tarafından kendisine yazılan mektupta, bu karara karşı çıkılmakla birlikte, normal takvimin yanısıra pozitivist takvimin kullanılması ve mektubun «Olbabda emr ü ferman» ifadesiyle nihayete erdirilmesi dikkat çekiyor.[288]

Bu koşullar altında Murad Bey'in yeni teklifleri çerçevesinde, Ahmed Rıza Bey'i Paris'de yalnız bırakmak için yeni bir formül bulundu. Önce, bir ilân yayınlanarak, Cemiyetin verdiği resmî adres dışındaki mahallere; tabiî Ahmed Rıza'ya; gönderilecek olan evrak ile ilgilenilmeyeceği açıklandı.[289] Daha sonra, bir süre önce tamamen Cenevre'ye taşınmış olan[290] **Mizan**'ın yanısıra «Hey'et-i Teftiş ve İcra»nın da bu şehre taşındığı açıklandı.[291] Murad

---

(285) «Banquet De La Jeune Turquie: Discours de Mourad Bey,» *Mechveret Supplément Français*, no.26, ss. 4-5.

(286) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 206-208. Doğal olarak bu istifa kabul edilmedi.

(287) *İbid*, s. 211.

(288) İshak Sükûti'den-Ahmed Rıza'ya, 25 Şubat 97/108. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Metni verilmiştir. Bkz. B. XXV.

(289) «İhtar,» *Mizan*, no.14, 5 Nisan 1897-2 Zilkade 1314, s. 1: «Mizan'ın Cemiyet tarafından neşr olunan ilk nüshasında da ilân olunduğu vechile gerek umur-i tahririye gerek idareye müteallik her dürlü hususatın merci'-i münferidi Paris Şu'be müdîri Binbaşı Çürüksulu Ahmed Bey Efendidir. Adres her gazetenin bâlâsında mukayyeddir. Başka mahallere vuku'bulacak müracaatlara cemiyet kendine aid bir mesele nazarıyla bakamaz. Ve bundan dolayı hiçbir mesuliyeti deruhde edemez.».

(290) «İtizâr,» *Mizan*, no.6, 25 Kânûn-i sânî 1897-21 Şa'ban 1314, s. 1. Çıkışı için bkz. *Archives d'Etat-Genève-Chancellerie*, B.7., s. 146. Krş. «Mechveret: Jung-türken Zeitung in der Schweiz,» 27 Şubat 1897/von Genf, 25/2/97-no. 82 ve 6 Mart 1897/von Genf, 4.III.1897/no. 90, 16 Mart 1897/von Genf, 19/III. 1897-no?, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248. Son yazıda redaktörlüğü Ahmed Hüsni Bey'in üstlendiği belirtilmektedir.

(291) «İhtar-ı Mahsus,» *Mizan*, no.19, 1 Mayıs 1897-7 Zilhicce 1314, s. 1. Buna karşılık Ahmed Rıza grubu her konuda itinalı lisan kullandığı için eleştirilmesi hayli zor olan, fakat bu gelişmeyi tamamen mevsimle ilgili bir olay gibi sunan aşağıdaki ilânı yayınladı: «İttihad ve Terakki Cemiyeti, *Mechveret* okuyucularına, reisi Murad Bey ve müdürü Çürüksulu Ahmed Bey'in yaz tatilini geçirmek üzere Cenevre'ye gittiklerini bildirmekle şeref duyar...» Bkz. «Avis,» *Mechveret Supplément Français*, no.35, 15 Mayıs 1897, s. 8.

Bey'in anlatımından,[292] plânın bir parçasının belirli bir süre içinde; denetimsiz bırakılmamak koşulu ile; Paris Şu'besinin Ahmed Rıza'ya devrini de içerdiği ortaya çıkıyor.[293] Nitekim, muhalif ve iktidar olan grup Cenevre'ye giderken, Ahmed Rıza da kendi açısından büyük bir fedakârlıkta bulunarak; **Mechveret** de kullandığı «Ordre et Progrès» şeklindeki kelâm-ı kibarı kaldırdığını ilân etti.[294]

Bütün bunlara karşılık, ilişkilerin beklenen uzlaşma zeminini bulduğunu da belirtmek mümkün değildir. Gerçi, 1897 Şubatının sonlarında, Avrupa basınına yönetimi eleştiren bir notun takdimi konusunda işbirliği temin edilebilmişti.[295] Aynı şekilde, gizli mürekkep ile yurt içindeki çeşitli adreslere mektup yazma görevinin de Cenevre'ye taşınan grup adına, Nuri Ahmed Bey tarafından, Paris'de ise Ahmed Rıza, Nâzım ve Şefik Beyler tarafından yapılarak paylaşılması; zeminin yoksunluğuna rağmen bazı asgarî müştereklerin bulunduğunu gösteriyor.[296]

Fakat, bunlara karşılık, aynı Şubat ayının bu kez ortasında Ahmet Rıza Bey'in, muhaliflerini çılgına çeviren[297] **«Ordre et Progrès»** ibaresini, kendilerinin ihtilâlci olmadığını kanıtlamak için kullandığı bir «Jön Türk Programı» yayınlaması; her iki tarafın da kendi yolunu çizmeye çalıştığının delili idi.[298]

İsviçre yönetiminin yaptığı istihbaratdan; Murad Bey'in, Cemiyetin o an-

---

(292) *Mehmed Murad, Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 211-212.

(293) Buna karşılık, başta *Hakikat-i Hal*, olmak üzere dönemi muhaliflerin ağzından anlatan eserlerde plânın bu kısmına işaret edilmemektedir.

(294) A[hmed] R[ıza], «Avis,» *Mechveret Supplément Français*, no.33, 15 Nisan 1897, s. 1.

(295) «Note De La Jeune Turquie: Adressée à La Presse,» *Arkivi Qëndror*, 19/58 //669/21, ve *Mechveret Supplément Français*, no.30, 1 Mart 1897, s. 1.

(296) Nuri Ahmed Bey'in, Cenevre, 9 Şubat 1897 tarihli mektubu. *Arkivi Qëndror*, 19/135//175/188. Mektub yazarı, Osmanlı yönetiminin durumu keşfetmesi üzerine bu faaliyeti durdurmak zorunda kalacaklarını belirtmektedir.

(297) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 140-141, Şerafeddin Mağmumî, *Hakikat-i Hal*, ss. 16-17.

(298) «Programme De La Jeune Turquie,» *Mechveret Supplément Français*, no. 29, 15 Şubat 1897, s. 1. Buna karşılık, Cemiyet yönetiminin merkez yayın organına ilâveten bir de Fransızca ilâve çıkaracağı şeklindeki haber, Paris'de kalanları çok rahatsız etmiştir. Bkz. Doktor Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz[1897], Pazar, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//759/1373. İsmail Edhem Bey'in bir mektubunda kullandığı ifade ise belki de bu dönemdeki durumu en iyi şekilde anlatmaktadır: «...Şimdiki halde Cemiyetin hâlini Şehzâdebaşında karı kavgasına çıkan şık beylerin hâline benzetiyorum. Her yerde bir vay efendimdir gidiyor. Falan bunu yapmış, ben falandan ziyade hidmet etdimden başka birşey yok...» Bkz. İsmail Edhem Bey'den-İshak Sükûti'ye, 24 Kânûn-i sânî 1897, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3 //811/1112.

daki yönetiminde etkin bütün üyelerini Cenevre'ye götürdüğünü[299] ve orada eskiden beri Paris merkeziyle anlaşamayan,[300] kendisinin deyimiyle 'küskün' azâların da katılmasıyla teşkilâtlandığını anlıyoruz.[301]

Bu gelişmeler karşısında Avrupa merkezinde bulunan ve yönetimi ele geçirme kavgası dışında kalan gruplar genellikle bir ilgisizlik göstermişlerdir. Daha da ilginç bir durum, İstanbul merkezinin ilk müessislerinin, Ahmed Rıza ve Murad Bey arasındaki çatışma karşısında oldukça kayıtsız bir durum almalarıdır. Daha sonra değişecek olan bu kanaati iki mektuptan izleyecek olursak :

> «...*Söylediğin doğrudur. Bu gün Cemiyetimiz efradından hiçbir mazarrat görmemiş değil, şübhesiz Cemiyet sâyesinde kendini tanıtmak gibi bir şerefe mazhar olmuş bir kul varsa o Rıza'dır.... Hele senin buradan Paris'e gitmekliğin pek isabet olmuş. Ahmed Bey yalnız kalmış olsaydı, o biçâre de şaşırıb kalacakdı. Ne Rıza'nın inadına ve Murad Bey'in kusurlarına bakacak sırada değiliz...*[302]
>
> «...*Meşveret'in ıslâhı mümkün olmadığı takdirde, kâmilen lâğvı daha iyidir. Çünkü şimdiye kadar iki marifetden başka birşey gösteremişdir. Her nüshada aynı düdüğü çalmak. Bir nüsha evvelinde yazdığını sonraki nüshada nakz etmek. Bunu burada bulunan ecnebiler de anlamışlar. Geçende birisi bana söyledi. Ahmed Rıza'yı şahsen tanımadığım içün lehinde veya aleyhinde bulunamam. Fakat, lâyihasıyla, mektubuyla ve evvelce arkadaşlarımız tarafından yazılan takdirat ve medhiyat sayesinde burada pek çok mazhar-ı teveccüh olmuşdur. Murad Bey'den sonra herkes onu tanıyor ve takdir ediyor. Teveccüh-i umumî, nâreva olsa bile hidmetimize nafi olduğuçün ifa olunacakdır...*»[303]

---

(299) Bu rapora göre, grup, Murad Bey'in dışında, Ahmed Hüsni, Midhat Şükrü, Çürüksulu Ahmed Bey, Mehmed Şefik, Halil Muvaffak, İshak Sükûti, Zeki, Ahmed Şerafeddin, Ahmed Nuri ve Hasan Arif'i kapsamaktadır. Bkz. «Mechveret: Jung-türken Zeitung in der Schweiz, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(300) Nâzım Bey'den-Seraceddin Bey'e, 8 Haziran 1896, [Paris] *Arkivi Qëndror*, 19/129//47/238.

(301) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, s. 212. İsviçre yöneticileri de oldukça önemli saydıkları bu grup hakkında çeşitli kaynaklardan bilgi toplamaya başlamışlardır. Bkz. Dr. M. Kebedgg'in Dışişleri Bakanı'na, Berne, 13 Nisan 1897, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'251.

(302) Reşid Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire 18 Nisan 1897, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//262/1821.

(303) L. Lâli[Mehmed Reşid]'den-İshak Sükûti'ye, 21 Mayıs 313, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//263/1134.

(304) Fuad Bey'den-İshak Sükûti'ye, 13 Temmuz 1897 tarihli kart, *Arkivi Qëndror*, 19/106//150/1.

(305) Bkz. «Ey Vatandaşlar,» *Mizan İlâvesi*, 16 Şubat 1897-14 Ramazan 1314, tek sahife.

eski yöneticiler, her iki grubun liderini de gerçekten hareketin önderi olarak görmemektedirler. Nitekim, bu kimseler açısından İshak Sükûti yegâne müracaat mahalli olarak kabûl edilmektedir ve **Mizan**'ın yeni bir mahalde basımı faaliyetini de bir süre organize edecek olan bu şahıs,[304] bir süre sonra fiilî bir lider durumuna geçecek, durumunun belirginlik kazanması ise 1897 sonunda gerçekleşecektir.

Komite içi tartışmalar bu şekilde devam ederken, beklenmedik bir gelişme cemiyetin durumunu bir hayli etkiledi. Girit sorunu nedeniyle tırmanan Osmanlı-Yunan gerginliği ve bunun sonrasında ortaya çıkan savaş, Cemiyeti gerçekten çok zor durumda bıraktı.

Cemiyet merkezi, gerginliğin başlarında olayın Şarkî Rumeli krizi benzeri bir gelişme göstereceğini umduğundan, yönetimi aktif davranmamakla suçlayan bir tutum takındı. Merkez yayın organının özel olarak yayınladığı ilâvelerde işlenen tema, Yunanistan'ın faaliyetini arttırmasına karşılık, Osmanlı yönetiminin gösterdiği durgunluk ve bundan dolayı yeni bir toprak kaybının gündeme geleceği şeklinde idi.[305]

İkinci bir beklenti ise; Avrupa kamuoyunun çok üzerinde durduğu gibi, bu gelişme sonunda İngiltere'nin, Alman nüfûzunun Osmanlı eliyle gelişimini önlemek gerekçesiyle krize müdahale edeceği;[306] en azından bu sorun[307] ve safahate göre; belki de tüm doğu meselesi için;[308] uluslararası bir konferans toplanmasını temine çalışacağı yolunda idi.

Gerçi Murad Bey ve çevresindeki grup ile cemiyet üyelerinin olaya milliyetçi bir gözle bakmadıklarını söylemeye imkân yoktur ve bir kısım mensupların, bu konuda bir özel gazete çıkartmayı teklif edecek kadar ileri gittikleri görülmektedir.[309] Ancak, Murad Bey ve arkadaşları daha doğrusu Cemiyet yönetimi açısından bu kriz; kendilerinin devamlı olarak bekledikleri; uluslararası müdahalenin doğurucusu olmak özelliğini de taşımaktaydı.

Ama her iki beklentiden de istenilen sonuçlar alınamadı. İlk olarak, beklenenin tersine, kriz savaş ile sonuçlanınca, hükûmeti pasif kalmak ile eleştirmek anlamsız hale gelmiş oldu. Gerçi Cemiyet, son bir gayret olarak Yunanistan ile olan savaşın çok ağır gittiği yolundaki bir protestonâmeyi, başkent sokaklarına yapıştırmaya muvaffak olduysa da,[310] savaşın gelişimi bütün bu iddiaları ve yabancı müdahalesi ümitlerini çürütecek şekilde cereyan etti.

---

(306) Vindex, «A Plot Against British Interests in the Levant,» *The Fortnightly Review*, Vol. LXI (N.S), no.CCCLXVI, 1 Haziran 1897, ss. 813-824.

(307) Henry Norman, «The Globe and the Island,» *Cosmopolis*, Vol. VI, no. 17, Mayıs 1897, ss. 394-406.

(308) Bu alandaki görüşler için bkz. Francis de Pressensé, «The Powers and the East in the Light of the War,» *The Nineteenth Century*, Vol. XLI, no. 243, Mayıs 1897, s. 686 ve Ferdinando Nunziante, «La questione d'Oriente e l'Arbitrato Internazionale,» *La Rassegna Nazionale*, Vol. XCV, 1 Mayıs 1897, ss. 153-162.

Jön Türklerin de bu gelişimden büyük bir memnuniyet duydukları anlaşılmaktadır.[311] Fakat; uzun süredir görülmeyen böyle bir askerî başarının kazanılması ve yönetimin bunu gerçekten ustalıkla propagandaya tahvili,[312] Cemiyeti çok zor durumda bıraktı. Kamuoyu zafer coşkunluğu içinde, Saray tarafından fesatçılık olarak lânetle belirtilen hareketlere karşı bir tavra doğru kayarken, Cemiyetin iddia ettiğinin tam tersine bir siyasal gelişmenin olması, durumu; onun açısından; kötüleştirdi.

Nitekim, bu durumu fırsat bilen Saray, muhaliflere karşı bir uzlaşma taarruzuna geçecektir; ki, bu faaliyetleri ileride izleyeceğiz.

Bu savaşın Cemiyet açısından görülen zararı yanında, bir de beklenmeyen bir etkisi oldu. Bu da; Paris ve Cenevre merkezleri arasındaki ilişkilerin, savaşı konu alan yazılar nedeniyle tamamen kopması idi.

Savaş nedeniyle **Mechveret**'de G. Umid imzasıyla yayınlanan ve gazetenin yazı kadrosundan Artistidi Bey'e ait olan bir makale; Girid'de ayaklanan Rumları haklı göstermeye çalışan temaları işleyince; zaten pamuk ipliğine bağlı bulunduğunu gördüğümüz ilişkiler, kopma noktasına geldi.[313] Makale o

---

(309) Ali Zühdi Bey'in, Cenevre 6 Mart 1897 tarihli mektubu, *Arkivi Qëndror*, 19/135//31/254. Krş. Hacı Ali Bey'in, tarihsiz mektubu: «...Girid hâli pek karışıyor. Her tarafdan zırhlılar gönderiliyor. Yunanistanın bütün zırhlıları gitdi. Halâ bizden birşey gitmedi. Buradan Kralın oğlu Prens Jorj dahi torpido kumandanlığıyla gitdi. Halâ bizden hareket yok... Geçen haftaki Mizan'da yazılan bendi bura hariciye nazırı gördü, beğendi. Gazeteler ilân etdiler. Jön Türklerin her biri Türkiye'nin en büyük adamları olduğunu ahaliye bildirdiler. Fakat yalnız Girid üzerine olanları pek kabûl etmiyorlar. Sebeb veren Sultan olduğunu söylüyorlar...». *Arkivi Qëndror*, 19/135//105/941.

(310) *Arkivi Qëndror*, 19/60//821/12. Metni aynen verilmiştir. Bkz. B. XXVI.

(311) Kâmil Bey'den-İshak Sükûti'ye, [1897] mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//92/1778. Cemiyet dışındaki Jön Türk gruplarının tutumu için bkz. «[Teşekkür],» *Hürriyet*[2], no. 80, 15 Ağustos 1897-15 Rebiy'ülevvel 1315, s. 1.

(312) Bu propaganda yayınlarına örnek için bkz. Müstecâbizâde İsmet (Cami' ve Müntehibi), *Muvaffakiyet-i Osmaniye Yahud Yâdigâr-ı Zafer*, Sahib ve Naşiri: Ahmed Farukî, Karabet Matbaası, (Dersaadet:1315) ve Vecihi ve Rüfekası, *Musavver Tarih-i Harb*, Tabi' ve Naşirleri: Ahmed Cevdet, Hasan Ferid, İkdam Matbaası, (Dersaadet:1315).

(313) G. Umid [Aristidi], «Illusions et Réalités,» *Mechveret Supplément Français*, no. 35, 15 Mayıs 1897, ss. 1-2. Bu kimsenin sorun konusunda daha ılımlı olmakla birlikte Cenevre grubunu rahatsız ettiği kuşkusuz olan diğer bir yazısı da daha evvelce neşrolunmuştu. Bkz. G. Umid [Aristidi], «Au Feu!,» *Mechveret Supplément Français*, no.29, 15 Şubat 1897, ss. 1-2. Krş. G Umid [Aristidi], «Affaires D'Orient,» *Mechveret Supplément Français*, no.31, 15 Mart 1897, s. 1. Ahmed Rıza Bey'in de buna paralel ve durumu daha da ağırlaştıran yazılarına örnek olarak bkz. Ahmed Rıza, «Girid.» *Meşveret*, no. 14, 27 Muharrem 1313-8 Temmuz 108, s. 1: «...Girid Hıristiyanları haklı veya haksız bir şey istemişler, verilmedi. Israr etdiler, asker gönderildi, kan döküldü. Giridlilerin hakkı varsa metalibi vaktiyle ne için reddedildi. Hakkı yoksa şimdi niçün kabûl olundu?...»

derece, ayrılıkçı bir hava taşıyordu; ki, bir Ermeni dergisi onu aynen yayınladı.[314] Cenevre grubu bu gelişmeler üzerine resmî bir ilân yayınlayarak; yazının herhalde Ahmed Rıza Bey'in gözünden kaçması nedeni ile neşredilmiş olabileceğini; dolayısıyla hemen tekzibini beklediğini ilân etti.[315] Böylece birkaç aydır çevreye hissettirilmemeye çalışılan[316] büyük anlaşmazlık da, saklanamaz bir hale gelmiş olmaktaydı. Mağmumî'nin ifadesiyle:

> «...*Paris'de ve Avrupa'nın sair bilâdındaki adedi elliyi geçen mensubin-i cemiyetden bir ferd kendisiyle hemfikir, hemmeslek olmak şöyle dursun hattâ hiçbirinin semtine uğramadığı ve dahildeki şuabât ve ihvan-ı cemiyetin dahi asla muhaberesi bulunmadığı gün gibi âşikâr iken bu matrud ve merdudun, Osmanlılarla olan münâsebet-i siyasiyesi on sekiz senedir, Fransa'da ikamet edüb Fransa tabiyetini kabûl ile* [*Osmanlı vatandaşlığını*] *zayi' ve gaib etmiş Suriyeli (Halil Ganem) Efendi ve (Ümid) nâm-ı müsteârını taşıyan bedhâh-ı din ü devlet bir (Rum)* [*Aristidi*], *bir (Ermeni)* [*Anméghian Efendi*], *ve bir Musevi* [*Albert Fua*] *ile başbaşa verib çıkarttığı hezeyannâmeyi bir cemiyet-i muntazamanın (vasıta-i neşriyatı)dır diye ilân etmesi denâatdir, alçaklıkdır...*»[317]

Cenevre grubu; Ahmed Rıza Bey'i kozmopolit bir çevrenin, Cemiyeti yanlış tanıtacak fikirleri benimsemiş bir mensubundan başka birşey olarak düşünmemekteydi.

Ahmed Rıza Bey, daha sonraki **Mechveret**'lerde istenilen tekzibi yayınlamayınca, bu kez Cenevre'de toplanan «Hey'et-i Teftiş ve İcra» ekseriyetle; Nâzım Bey haricinde; toplandı. Oturum sonrasında, gelişmeleri anlatan ve son bir teminat vermemesi ve gazetesini iki kişinin kontrolü altında neşret-

---

(314) [Aristidi], «Illusions et Réalités,» *L'Arménie*, no.104, 1 Haziran 1897, ss. 3-4.

(315) Bu ilândan evvel yazıyı haber alan Paris Şubesi Müdürü aşağıda aktarılan girişimlerde bulunmuştur: «...Bütün sinirlerim ayaklandı. Bu sahte patriot ile ne yapacağız... Protesto etdim. Gavgalar etdik. Halil Ganem'e de başvurdum. O da bendenize hak verdi... Cumaertesi gazetenin çıkmasına kadar beklemeğe mecbur oldum. İnadında devam ile yine basar ise kat'-ı münâsebât edeceğim...» Bkz. Çürüksulu Ahmed Bey'in 2 Mayıs 1313 tarihli mektubu. Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, s.216. İlân için bkz. «İlân-ı Mahsus,» *Mizan*, no.21, 24 Mayıs 1897-22 Zilhicce 1314, s. 2. Metni verilmiştir. Bkz. B. XXVII.

(316) Nitekim, kendilerine bu yolda gelen mektuplara (bkz. «İstanbul Mektubu: Tabaka-i Bâlâ Muhabirimizden,» *Mizan*, no.6, 25 Kânûn-i sânî 1897-21 Şa'ban 1314, s. 3.) Murad Bey şu cevabı vermiştir: «...Rıza Bey ile aramızda ihtilâf ve bürûdet olduğu rivayetine gelince bunu iddia etmek ikimizi de kasden tahkir etmekdir...» Murad, «İzhar-ı Hakikat,» *Mizan*, no. 10, 8 Mart 1897-4 Şevval 1314, s. 1.

(317) Şerafeddin Mağmumî, *Hakikat-i Hal*, s. 33.

meyi kabul etmediği taktirde; Ahmed Rıza Bey'i Cemiyetten ihraç eden bir mazbata kaleme alındı.[318] Fakat, sorun bu kadarla da bitmedi. Belirttiğimiz gelişmelere diğer arkadaşları kadar sinirlenen[319] ve hattâ sözkonusu tutumu «Rıza Bey'in milleti sayılan pozitivistlerin» Yunan taraftarlığına bağlayan[320] Murad Bey, ortaya çıkan yeni gelişmeler karşısında istifasını verdiğini açıkladı.[321]

«Hey'et-i Teftiş ve İcra» bu istifayı reddettiyse de; Murad Bey, kendisinin İstanbul'dan ayrıldığı zaman ricâl-i devletten birçoğunun vekâletlerini aldığını ve şimdi bu vekâlet çerçevesinde bir takım çalışmalar yapacağını belirterek, istifasında ısrar etti.[322] Bunun üzerine, merkez komitesi riyaset-i fahriye Murad Bey'de kalmak üzere, başkanlık görevini üç kişilik bir komiteye devrettiğini açıkladı.[323] Daha sonraki Cemiyet muhaberatından; bu üç kişinin Çürüksulu Ahmed Bey, Şerafeddin Mağmumî ve Reşid Beyler olduğu anlaşılıyor.

Ancak, görünürdeki bu duruma karşılık; gene Cemiyetin muhaberatından, Murad Bey'in örgütle bütün ilişkilerini kesmediği anlaşılıyor.[324] Büyük ihtimalle Saray'ın ajanları devreye girmeseydi, bir süre sonra kendisi tekrar; zaten; fahren bulunduğu başkanlık görevine tekrar getirilecekti.

Cemiyet içindeki anlaşmazlık gene hissettirilmemeye çalışıldıysa da, bu sefer durumun kapatılması pek de kolay değildi. Gerçi Osmanlı yönetimini de telâşa düşüren bir biçimde,[325] aslında herhangi bir sorunun olmadığı yolundaki açıklamalar, kamuoyuna yöneltilmeye başlandı. Bilhassa, İstanbul'dan, Osmanlı yönetiminin de tesiriyle, Cemiyetin dağıldığının açıklanması üzerine, faaliyetlerinin eskisi gibi devam ettiği hakkında Avrupa basınına açıklama-

---

(318) «Mazbata.» *Mizan*, no.22, 31 Mayıs 1897-29 Zilhicce 1314, s. 2. Metni aynen verilmiştir. Bkz. B. XXVIII.

(319) Bu konuda güzel bir örnek için Şerafeddin Mağmumî'nin sözkonusu çevrenin görüşlerini dile getiren 22 Mayıs 1897 tarihli mektubuna bakılabilir. Bkz. Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 217-220.

(320) *İbid*, s. 214. Murad Bey'in bu konudaki tutumu da pek tutarlı değildir. Nitekim, pozitivistlerin liderleri, savaşın özellikle bir din çatışması şeklini almasını Cambridge-Oxford Üniversiteleri arasındaki rekabete benzetmekte ve eleştirmektedirler. Bkz. Editor [Edward Spencer Beesly], «The Turco-Greek War,» *The Positivist Review*, Vol. LIX, 1 Haziran 1897/12 St. Paul 109, s. 117.

(321) İstifa metni için bkz. «Aynen,» *Mizan*, no.22, 31 Mayıs 1897-29 Zilhicce 1314, s. 2. Metin verilmiştir. Bkz. B. XXIX.

(322) «İlân-ı Mahsus,» *Mizan*, no.22, ss. 2-3. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XXX.

(323) *İbid*.

(324) Murad Bey'in, kâtib-i hususîsi sıfatıyla, Tunalı Hilmi'den-Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Romanya Şu'besi Hey'et-i İdaresine, 24 Haziran 1897, Cenevre, *Arkivi Qëndror*, 19/59//188/6. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXI.

(325) Mehmed Kâmil Bey'den-Paris Sefareti'ne, 74/29 Haziran [18]97, *Paris Sefaret-i Seniyesiyle Muhabereye Mahsus Defterdir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468-2/141/XII.

larda bulunuldu.[326] Gerçekten de faaliyetin devamı konusunda herhangi bir engel sözkonusu değildi. Fakat, özellikle Saray'ın da aynı dönemde Ahmed Rıza Bey'e karşı bir dava başlatması;[327] merkez komiteyi çok müşkül durumda bıraktı :

> «...*Meşveret gazetesini, Ahmed Rıza bize inaden Yunan politikasının bâziçesi etdiği içün kat'-ı âlâka edeceğiz. Sebeb de Ahmed Rıza'nın bir iki Yunanlı muharriri var, ânların yazdığı bendleri anlamaksızın gazeteye derc ediyor. Tarafımızdan verilen makaleleri kabûl etmiyor. Böyle bok yemek dünyanın hiçbir tarafında görülmemişdir. Bu alçaklığa taaccüb etmemek elimde değildir. Dünyada insanlar kadar alçak mahlûk tasavvur edilemez. Biz kat'-ı âlâka edeceğimiz bir sırada Sultan Hamid keratası da* Meşveret *aleyhine ikame-i da'va etmez mi? Aksilik taraf taraf* Meşveret *gazetesinde Sultan Hamid... bizi niçün da'va etmiyor diye Sultan Hamid'i tahkir kendisine iade olunacakdır...*»[328]

Ancak, yeni durum karşısında Ahmed Rıza Bey'e karşı yumuşatıcı bir teklifte bulunuldu :

> «...*Cemiyetce matlûb olan intizamın te'mini içün, ittihaz olunan şu hareketden ilk evvel ve en ziyade meclis hey'et-i umumiyesi müteessir ve müteessifdir. Bâzı ma'nâsız ısrarlardan vazgeçdiği halde Rıza Bey gerek etdiği hidmet ve gerek zâtına mahsus olan fazilet itibarıyla nazarımızda mergubdur. Binaenaleyh fırkamızın esas mesleği bulunan usûl-i istişâreye fikr-i hod-serânesini feda edeceğini te'min eylediği suretde memnunen ve müteşekkiren eski mevki'i kendisine iade olunacakdır...*»[329]

Kuşkusuz bu geri dönüşün tek nedeni, yalnızca yönetim tarafından Ahmed Rıza aleyhine açılan dava değildi. Bir komite mensubunun da belirttiği gibi, Ahmed Rıza'nın Cemiyetten ihracı Paris ve Cenevre'deki Jön Türkler arasında büyük bir memnuniyetle karşılanmakla beraber, çevrede durum hiç de beklenildiği gibi olmamıştı.[330]

Zaten Cenevre merkeziyle fazla anlaşamadığını ileride göreceğimiz, Mı-

---

(326) Un membre du Comité des Jeunes-Turcs, «Correspondances: Jeunes Turcs.» *Tribune de Genève*, 14 Haziran 1897. Konuyla ilgili gelişmeler için bkz. 15 Haziran 1897/von Genf-no. 14 ve ? Haziran [18]97 no.16. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(327) «Fransızca Meşveret,» *Hürriyet*[2], no.77, 1 Temmuz 1897-30 Muharrem 1315, s. 3.

(328) İshak Sükûti'den-İbrahim Temo'ya, Cenevre, 23 Mayıs[18]97, *Arkivi Qëndror*, 19/106//?/?.

(329) «İzah-ı Hakikat,» *Mizan*, no.25, 21 Haziran 1897-21 Muharrem 1315, s. 3.

sır şu'besi; ki, merkez komitesi özellikle pozitivistlik suçlamaları nedeniyle en fazla ûlema kontrolündeki bu şubeden destek sağlayacağını ummaktaydı; çok sert bir şekilde bu karara karşı çıktı.[331] Berberistan Şubesi, doğrudan Ahmed Rıza Bey'e yaptığı bir müracaatla gelişmeyi protesto etti.[332] Makale olayına Cenevre grubunun gözüyle bakan İbrahim Temo'ya karşılık,[333] Romanya Şubesi, herhangi bir tavır ortaya koymaktan çekindi. Bunlar dışında başta bir süre sonra Ahmed Rıza'nın en büyük eleştiricilerinden birisi olacağını göreceğimiz Abdullah Cevdet Bey olmak üzere; çeşitli Cemiyet üyelerinden gelen mektuplar, sözkonusu eğilimi ortaya koymaktadır:

> «...*Rıza Bey şöyle imiş, böyle imiş, olsun hattâ isterse hafiyelik etsin. Fakat yârâ da ağyâra da bu müstekreh yarayı göstermek ...izah -ı hakikat nâmıyla tekrar tathir-i rezâlet etmek lâzım mı, câiz miydi. Oracasını bilmezsem de bıraca bu hareket pek kötü oldu. Pek utandık, o kadar fena ediliyor ki tamiri güç. Size selâmet-i millet nâmına rica ediyorum. Hakikaten itilâf yoluna gidin, mümkün olmaz ise ağyâra karşu 'Rıza Bey ile aramızdaki ihtilâf-ı fikrî bertaraf olmuşdur' suretinde bir fıkra —yalan olsun— ile ihvan ve muhibbanın yüreğine su serpiniz...*»[334]

> «...*Asıl meseleye gelince: Herhalde Rıza Bey'in tardı meselesi pek fena neticeler kılmıştır... Evet Rıza Bey belki Cemiyetden çıkarılmağa müstehak olabilirdi. Lâkin hiç etrafa hissetdirilmemesi lâzımdı. Siz ise aksini ihtiyâr etdiniz. O makalenin haksız şiddeti Rıza Bey'in her kabahatini hattâ bize dahi unutdurdu. Gösterilen sebeb âdidir: Meşveret'in evvelki potları dikkati bile celb etmiyordu. Hay-*

---

(330) Süleyman Nazif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Saint Germain, 4 Haziran 1897, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//280/1434.

(331) A. Rıfat Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106 //72/736. Mektup yazarının yorumu da şöyledir: «...Kanun-i Esasî'nin Murad Bey hakkındaki şiddet-i lisanı ve Rızayı medheylemesi şâyân-ı hayretdir. .». Mısır Şubesinin önde gelen üyelerinin bu konudaki müracaatı için bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//309/1170. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXII.

(332) Berberistan Şu'besi ve Şuabât-ı muhtelifede bulunan bir hayli efrâd-ı hürendiş nâmına, Saman Bey'in yazısı, 26 Haziran 1897. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXIII.

(333) Temo'nun tarihsiz mektubu, *Arkivi Qëndror*, 19/135//134/270.

(334) Abdullah Cevdet Bey'in, 10 Temmuz 1897, Trablusgarb, mektubu, *Arkivi Qëndror*, 19/106//158/1. Krş. Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, Trablusgarb, 3 Temmuz 1897, *Arkivi Qëndror*, 19/106//160/310: «...Gerek bu mektubunuz, gerek ictima' notası, sizin hareket-i vakıanızı katiyyen meşru' gösterememişdir. Zira siz, 21 nci nüshanın neşriyle Rıza Bey'den değil belki Mekteb Nâzırı Zeki Paşa'dan ziyade maksadı yaraladınız. Çünki evet, 'kolumuz kırılmalı, kopmalı da yine yenimiz içinde kalmalı' ...kardaşım metanet edin, her şeyi hattâ fikr ve meslek-i şahsiyemizi de feda ederek ağyâra düşkünlüğümüzü göstermeyelim...».

di etsin: Mizan'da, Meşveret'in Cemiyet'in vasıta-i neşriyatı olmadığını ilân ile Fransızca(Mizan) çıkarıverin olur biter... Halbuki siz öyle yapmadınız... Rıza Bey'i Cemiyet'den tard etdiniz. İşin içyüzünü bilmeyenlerce bu muamele ile o zâtın cemiyete mebâdîinden beri etdiği hidmetler kıyas olununca daima Mizan onun tarafına temâyül ediyor... Selânik'den, Bulgaristan'dan, İstanbul'dan alınan mektublar böyle hattâ Bulgaristan resmen istifsar bile etmiş? Hele Kıbrıs falan şiddetle bu kararın aleyhinde. Burada bile Doktor Mehdiler, Suad Beyler filân hiç söz dinlemiyorlar...»[335]

«...Eminiz ki bizi ziyadesiyle ye's-i ızdırâba düşüren bu hâl seni de muzdarib kılmışdır.... Mizanla neşretdiğiniz [ilânla] bütün ahrarı meyus etdiniz...»[336]

Özellikle ikinci mektuptaki bilgiler dikkate alındığında, Cenevre merkezinin diğer şubeler karşısında ne kadar müşkül bir vaziyette kaldığı daha iyi anlaşılıyor. İlginç olan, hiçbir şubeden bu konuda olumlu bir cevabın alınamamış olmasıdır.

Bu gelişmeler sonrasında, bir Jön Türk gazetesinin anlatımı ile «...Murad Bey, şimdi Cenevre'de, bir cemiyet idare ediyor. Rıza Bey ise Paris'de diğer bir hey'et-i vatanperverâna riyaset eyliyor...»[337] âdeta iki ayrı örgüt ortaya çıkmıştı. Ancak, Paris'deki grubun önemini fazla abartmamak gerekiyor. Osmanlı yöneticileri yaptıkları araştırma sonucunda, burada çeşitli şubelerle muhaberede bulunan beş kişinin olduğunu tespit etmişlerdi.[338] Bunlardan biri Şerafeddin Mağmumî idi, bir diğeri ise Saray ile anlaşan Haşim Bey olduğundan, Ahmed Rıza'nın etrafında **Mechveret**'in yazı kadrosu dışında kimsenin kalmadığı anlaşılıyor.

Bunlara, yurt içindeki gelişimi anlatırken belirteceğimiz tutuklamalar da eklenince, siyaset sahnesine çıktığı andan itibaren Cemiyet düştüğü en kötü duruma gelmiş oldu. Birazdan başlayacak pazarlıklar sırasında; Osmanlı yönetimi tarafından hazırlatılan listelerde sempatizan talebeler dışında tam anlamıyla Jön Türk olarak Paris'de sekiz, Cenevre'de on dört kişinin kaldığı anlaşılıyor; ki, bunların büyük çoğunluğu da, pazarlıklar sonucu geri dönmeye karar vereceklerdir.[339]

---

(335) Rauf Ahmed Bey'den-İshak Sükûti'ye, 12 Temmuz 1897, Kahire, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//300/1878.

(336) Cafer Bey'den-İshak Sükûti'ye, [Kahire:1897] tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//298/2039.

(337) «Müceddidin-i Osmaniyenin İnşikakı,» *Hürriyet*[2], no.77, 1 Temmuz 1897-30 Muharrem 1315, s. 3.

(338) Paris Sefaretinden-Mabeyn'e, 77/2 Temmuz [18]97, 79/4 Temmuz[18]97, 82/11 Temmuz [18]97. *Paris Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468-2/141/XII. Bu raporların sureti verilmiştir. Bkz. B. XXXIV.

(339) *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D. 220. Suretleri verilmiştir. Bkz. B. XXXV.

İşte, bu koşullar altında Cemiyet'e son darbeyi vurmaya hazırlanan Saray, Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa'yı; komite ile bir anlaşma yaparak, üyelerinin ülkeye geri dönmelerini sağlamak ve böylece onu çökertmek göreviyle Avrupa'ya gönderdi.

Bu hareket Cenevre merkezince haber alınmıştı ve Paşanın gelişi; büyük ümitsizlik içindeki üyeler tarafından, heyecanla bekleniyordu.[340] Kendi anlatımına nazaran, Murad Bey, Paşanın çeşitli aracılar göndererek kendisi ile görüşme tekliflerini önceleri reddetti.[341] Ancak, merkezin 24 Haziran 1313 (6 Temmuz 1897) tarihli bir kararı[342] ile kendisine başvuran Reşid Bey ile Paşanın tercümanı İskender Efendi'nin bir de kendisine hitaben yazılmış özel bir mektup getirmeleri üzerine [343] Contrexéville'de görüşmelere katılmaya razı oldu.

Burada Ahmed Celâleddin Paşa ile çeşitli müzâkereler yapıldı.[344] Murad Bey'in müzâkerelerin baş aktörü ve Saray'ın ilk hedefi görünümünde olması, ilgi çekici bir husustur. Cemiyet merkezi; bu gelişmeler üzerine, şubelere başvurarak onların yapılacak pazarlıklar hakkında görüşünü istedi. Şubelerin bu konuda verdikleri cevapların tümünü bilmiyorsak da; elimizde olanlar oldukça ihtiyatlı bir tutumun izlenmesini tavsiye etmektedirler.[345] Ayrıca, Paris grubu adına Nâzım ve İstanbul merkezinden Lâli imzasıyla gönderilen iki mektup da bu konudaki davranışları teyit etmektedir:

> «...*Ahmed Celâleddin Paşa ile edilen müzâkerelerden ne benim ne de Ahmed Rıza Bey'in haberi vardı. Ondan sonra Hasan Bey'e gitdim. Hasan Bey de meseleyi anlatmak için benimle Ahmed'i arıyormuş. Ben sizden mektub aldığımı anlatmayarak olan bütün şeyleri birer birer dinledim. Benim fikrime kalırsa hükûmet tarafından kurulan dolablar ne kadar şeytankârâne ise bizim tarafımızdan edilen tekâlif de o kadar me'yûsâne ve âdeta biz bu işin erbâbı olmadığımızı anladık, elimizi çekmek istiyoruz. Fakat makûl bir suretde çekilmek için bile bile sizin yalanlarınıza inanıyoruz gibi geliyor. Sultan Hamid'in hiçbir şey yapacağı yok. Bu iki kerre iki dört eder gibi muhakkakdır. Teklifatın, vaadlerin, Ahmed Paşa'nın şahsı tarafından edilmesi mukabilinde hiçbir şart, şûrût konulmamasındaki ısrarı kurulan dolabın ne kadar mahirâne olduğunu aşikâr gösteriyor... Fazla yazmağı zaid görüyorum. Fakat, her halde nazar-ı dik-*

(340) Salih Cemal Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//833/1972. Krş. Şefik Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 25 Eylül [18] 97 tarihli kart, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//121/2024.

(341) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 231 v.d.

(342) *İbid*, ss. 248-249. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXVI.

(343) *İbid*, s. 250.

(344) Bkz. Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 251 v.d.

(345) Örnek olarak bkz. Romanya Şu'besinin, tarihsiz yazısı, *Arkivi Qëndror*, 19/31//181/504. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXVII.

katinizi celb ederim. Hülâsa, Sultan Hamid'den lâakal beş bin lira almadan sükût etmeğe rıza göstermemenizi musirrâne rica ederim azizim...»[346]

«...Ahmed Celâleddin Paşa edebsiziyle ne yolda müzâkere olunuyor. Sakın vaadlerine aldanmayınız. Millet ye'sden mahvoluyor. Yanında birkaç kişi varmış, Ermeni imişler. Bir de Mekteb-i Mülkiye lisan muallimi bir Ermeni oralara gitmişler. Maksadları Cemiyetin esrârına vakıf olmak. İhtiyatlı olunuz. Hırsızlık da yaparlar. Hele İstanbul adreslerini dikkat altında bulundurunuz. Sonra çok kişinin canı yanar...»[347]

Bu pazarlıklar sürerken dahi, Osmanlı yönetiminin **Mizan** gazetesinin dağıtımını önlemekle uğraşması,[348] merkezin durumu iyi değerlendiremediğinin göstergesidir. Ama belirttiğimiz nedenlerle; başta Murad Bey olmak üzere,[349] pek çok üye Ahmed Celâleddin Paşa'nın gelişini, kendilerinin yapamadıkları geri dönüşü sağlayacak bir girişim olarak değerlendirmişlerdir.

Sözkonusu pazarlıklar devam ederken Paris Sefareti'ne en baş görev olarak Jön Türklerle uğraşması için tayin edilmiş bulunan [350] Münir Paşa da devreye girdi ve Sefaret görevlisi Veli Bey aracılığıyla, o da pazarlık masasına oturdu.[351] Burada Cemiyet, gazeteyi tatil ve faaliyeti verilecek vaadlere karşılık durdurmak mukabilinde altı yüz bin frank talebinde bulundu.[352]

Bu toplantıdan sonra Murad Bey, tekrar Contrexéville'e giderek, Celâleddin Paşa ile pazarlıkları sürdürdü.[353] Bu pazarlıklarda Cemiyet, başta gazete ve hurûfatın satımı, abone bedellerinin iâdesi ve üyelerden ölenlerin ailelerine yardım için, maddî sorunları da yeniden gündeme getirdi.[354] Buradaki ge-

(346) Doktor Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, [1897], Cuma, *Arkivi Qëndror*, 19/135//152/50.

(347) Lâli'den [Mehmed Reşid]-İshak Sükûti'ye, 19/7 Temmuz 313, *Arkivi Qëndror*. 19/106-4//298/1132.

(348) *BBA-İrade-Hususî*, Muharrem 1315/no. 29-312 ve *BBA-İrade-Hususî*, Safer 1315/no. 4-91.

(349) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, s. 241: «...Ahvâl-i hâzıradan dolayı me'yûs idim. Namuskârâne terk-i neşriyât etmek canıma minnet raddesine gelmiş bulunduğumun buna az çok dahli olabilir...».

(350) Bkz. İzzet Paşa tarafından yazılan şifre telgrafnâme müsveddesi, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 11/1194/120/5.

(351) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 266-270.

(352) *İbid*, s. 268.

(353) Pazarlıklar için bkz. Şerafeddin Mağmumî'den-İshak Sükûti'ye, 20 Temmuz 1897, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//307/2023-2, ve gene aynı şahıslar arasında konu hakkında daha sonraki tarihte bilgi veren, 20 Ağustos 1898 tarihli mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//577/1116.

(354) Şerafeddin Mağmumî'den-İshak Sükûti'ye, 30 Temmuz [18]97, Cuma, Contrexéville, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//295/2004. Kendisi gelişmeleri daha sonra şu şekilde özetlemektedir: «...Ve nihayet (bunu ister veriniz, is-

lişmeler üzerine Cemiyet merkezi bu kez gelişmeleri tekrar açıklayan bir yazı ile şubelere başvurarak, onların anlaşma için fikirlerini aldı.[355] Ancak, daha 15 Temmuz 1897 tarihinde Cenevre merkezi neşriyatı durdurmak üzere Çürüksulu Ahmed Bey'e yetki verilmesini kararlaştırmıştı.[356] 10/22 Temmuz 1897 tarihinde Paris Sefareti bir resmî tebliğ neşrederek, yurt dışına kaçan firarilerin yurda dönmeleri halinde affolunacaklarını ilân etti.[357] Nihayet, 8/20 Temmuz 1897 (1313) tarihinde, Murad Bey'in reformlar karşılığı yurda dönmeyi kabul eden yazısı sonrasında;[358] Cemiyet de resmen Ahmed Celâleddin Paşa ile anlaşarak afv-ı umumî ve reformların uygulanması mukabilinde, neşriyatı tatil ederek gelişmeleri beklemeye razı oldu. Avrupa'ya kaçışından itibaren bu kamuoyu içinde büyük bir ilgi ile karşılanan[359] ve dönüşü oldukça yankılar uyandırarak[360] yabancı ülke temsilcileri tarafından hareketin ruhu sayılan bir kişinin avdeti ile örgütün çöküşü [361] şeklinde yorumlanan Murad Bey anlaşmaya uydu.

Her ne kadar Cemiyet yöneticileri bu anlaşmayı yalnızca bir mütareke olarak gördülerse[362] de, etkisi hiç de bu şekilde gerçekleşmedi.[363] Yayın faali-

---

ter vermeyiniz. Verirseniz hesab kat' olunur. Vermezseniz Cemiyet dağılıyor. Vermezseniz hesab kesilemez. Fakat Cemiyet verdiği sözü almaz. Biz ahdimizde durur, ıslahata intizaren yalnız ta'til-i neşriyât eder ve defterimizi kapayamıyacağı için şu'belerle muhaberata devam ederek mümkün mertebe para celbine çalışır) diyerek işi kesdirdim. Paşa'dan (kabûl olundu) veya (bu[nu] tesviye edemeyiz) gibi bir cevab-ı kat'i alsam hemen her iki halde de Cenevre tarikiyle Paris'e dönecekdim. Fakat, (Lâ) ve (nim) demeksizin İstanbul'dan cevabın vürûduna teehhür etdi. Ben de temdîd-i ikamete mecbûr oldum. Bugün yarın diye bekliyoruz... Eğer biz olmasak, Allahın zır delisi Murad aksi bir halt yiyecek. İşi olub bitdikden sonra bozacak...».

(355) Bir sureti, Romanya şubesine gönderilmiştir. Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/58//655/7. Sureti verilmiştir. Bkz. B. XXXVIII.

(356) Şerafeddin Mağmumî ve Reşid imzalı 15 Temmuz 97 tarihli karar, *Arkivi Qëndror*, 19/59//102/16. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXIX.

(357) Metni için bkz. *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 82/19875.

(358) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 282-283.

(359) Örnek olarak bkz. «Mourad Bey's Condemnation: He Advocate Reforms in Turkey and is now an exile,» *The New York Times*, 11 Mart 1896, s. 5.

(360) Bkz. «The Young Turkey Party,» *The Times*, 12 ve 14 Ağustos 1897 ve «Murad Bey Returns.» *The New York Times*, 18 Ağustos 1897, s. 5.

(361) Kont Goluchowski'ye-İstanbul Elçiliğinden, Büyükdere, 7 Ekim 1897/no. 42[d] (Pr. 17/X/97), *Haus-. Hof-u. Staatsarchiv, PA* XII 168 *Türkei Berichte* 1897(VI-VII) (6793182).

(362) Bkz. Şerafeddin Mağmumî, *Hakikat-i Hal*, s. 34.

(363) Sarayla anlaşma ve Murad Bey'in dönüşünün uyandırdığı tepki için bkz. Süleyman Nazif Bey'den-İshak Sükûti'ye, 17 Temmuz 1897, 4 Temmuz 1897, 4 Ağustos 1897, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//293/1441, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//59/1549 ve *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//216/1449. İlk mektupta duyulan büyük umutsuzluk ve en azından Murad Bey'in dönmemesi ar-

yetinin durdurulması emrine bütün şubeler uydu.[364] Ancak, bu şubelerin pek çoğunun anlaşmaya büyük tepki gösterdiği de gözden kaçmamaktadır.[365]

Pazarlıklar sırasında dahi **Mizan**; bir Paris gazetesine verdiği demeç dolayısıyla;[366] Ahmed Rıza Bey'i kınayan ihtarlar yayınlamaktan çekinmedi.[367] İşte, Murad Bey, Paris'den İstanbul'a gitmek üzere trene bindiğinde ve kendisini uğurlamaya gelenlere itidal tavsiye ettiğinde, Cemiyetin Avrupa merkezinin durumu böyleydi. Murad Bey'in ardından dönmek için harcırahlarını bekleyen Cenevre Şubesi mensupları,[368] **Mechveret** ve yazarları aleyhine Sultan tarafından açılmış olan bir dava, hepsi susmuş durumda olan resmî yayın organları ve reform ümitleri, ki bu dengenin alacak tarafının bir hayli zayıf olduğu açıktır.

Mısır Şubesi :

Murad Bey'in ayrılışından sonra, Mısır Şubesinin kısa bir bocalama geçirdiği görülüyor. Onun Mısır Şubesi reisliği, bu merkezin aynı zamanda âdeta bir yönetim odağı durumuna geçmesini sağlamıştı. Kendisinin; merkez yönetiminde etkili roller oynamak üzere Avrupa'ya gitmesiyle, şube tekrar eski hüviyyetine dönmede, bir geçiş dönemi yaşamak zorunda kalmıştır. Ancak, Mısır Cemiyet için hiçbir şekilde bırakılması mümkün olmayan bir merkezdi. Bir kere buradan ülkeye neşriyat gönderilmesi son derece kolaydı. İkinci ola-

---

zusu görülürken ikinci mektup bunun yanısıra Ahmed Paşa ile yapılan pazarlıklar konusunda bilgi vermekte son mektupta ise matbaanın teslim edilmemesi aksi halde silahsız kalınacağı işlenmektedir. Tepki açısından krş. Abdullah Cevdet, *Hadd-ı Te'dib:Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektub*, Nâşiri: İzmirli Mehmed Şükrü, Matbaa-i İçtihad, (İstanbul:1912), s. 37 ve Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, (İstanbul:1979), ss. 18-19.

(364) Şerafeddin Mağmumî, *Hakikat-i Hal*, s. 36'da karara uymayan beş, on kişinin cemiyetle ilişkisinin kesildiğini belirtiyor. Ama, muhaberatta Mısır Şu'besi gibi gelişmeleri en şiddetli biçimde eleştiren bir kolun bile karara uyduğu açıkça görülüyor. Bkz. Rauf Ahmed Bey'den-İshak Sükûti'ye, [Kahire], 23 Temmuz [18]97, «...Reşid imzasıyla Kanun-i Esasî'nin ta'tili için bir telgraf aldık. Beklenen kötü haber geldi...» *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//296/1881.

(365) Özellikle Mısır Şubesi ve Bulgaristan Şubesi karara büyük tepki göstermişlerdir. Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/58//8 ve *Arkivi Qëndror*, 19/59//56/33. Suretleri verilmiştir. Bkz. B. XXXX ve B. XXXXI. İkinci belge ile beraber konu hakkında bilgi vermesi açısından 6/101 [Ziya Bey] tarafından Dr. Nâzım'a yazılan bir mektubun sureti verilmiştir. *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Evrak.*

(366) «Dans le monde de l'Islam: Recrudescence de fanatisme,» *La Patrie*, 4 Temmuz 1897.

(367) «İhtar-ı Hâlis,» *Mizan*, no.27, 5 Temmuz 1897-5 Safer 1315, ss. 2-3.

(368) *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1628, (10 Kânûn-i sânî 313)/80352 ve *BBA-İrade-Hususî*, Şaban 1315/no.79-898.

rak burada Osmanlı yönetimine karşı pek çok grup, Hidivin ve İngilizlerin koruması altında faaliyette bulunuyordu. 1894'den itibaren, Mısır'da muhalif yayınlar o kadar fazlalaşmış ve bunların Osmanlı yönetiminin fiilen de gerçekleştiği topraklara girişi o derece de artmıştı; ki, sonunda Sultan bu yayınları bulunduran ve yurda sokulmasına yardımcı olanların da; onları yayınlayan komite üyelerinden kabul edilerek cezalandırılacaklarını açıklamak zorunda kalmıştı.[369] Hidiv ve İngilizlere bu alanda yapılan müracaatlar ise; Mısır'da matbuat nizamnâmesinin bulunmadığı ve bundan dolayı; bu gazetelerin yayımının önlenmesinin imkânsız olduğu şeklinde bir cevapla karşılaşıyordu.[370] Bunun yanısıra Mısır; ûlema ile ilişkiler bakımından büyük bir önem taşımaktaydı ve ayrıca Mısırlı zenginler de; başlarda, Jön Türklere maddî destekte bulunuyorlardı.

Murad Bey şubeye bir anlamda tepeden inme bir şekilde Paris merkezinden aldığını gördüğümüz Mısır müdürlüğü yazısıyla gelmiş ve orada Jön Türklerin başına geçmişti. Her ne kadar kendisinin iddiasına göre, Cemiyete resmen girişi üç ay sonra gerçekleşmiş ise de,[371] bu dönemdeki muhaberatta dahi onun şube reisi olarak imza attığını görüyoruz. Bu durum; doğal olarak; orada bulunan ve fazla birşey yapmamış olmakla birlikte, kendilerini Cemiyetin kurucularından kabul eden Cemiyet mensuplarını, hiç de memnun etmemişti. Bunlar bir ara, **Mizan**'a karşı Paris merkezinden izin alarak, diğer bir şube gazetesi dahi çıkarmaya çalıştılarsa da; gerekli müsaadeyi alamadıklarından, bu eylemi gerçekleştiremediler.[372] Mısır şubesinin eski müdürü İsmail İbrahim Bey ile Eczacı Mustafa Beylerin yönetimindeki bu kadro; Murad Bey'in, kamuoyundaki prestiji ve İngilizler nezdindeki itibarı nedeniyle, ikinci plânda kalmayı tercih etti. Dolayısıyla bu merkez, doğal gelişiminin dışında bir durumu yaşadı.

Onun Avrupa'ya geçişinden sonra ise; İsmail İbrahim Bey tekrar liderliği ele aldı ve kısa sürede Mısır'a önemli muhalif liderlerin gelişi başladı. İlk olarak, **Mechveret**'deki yazılarıyla büyük ilgi toplayan Hoca Kadri Bey, daha sonra Cemiyet tarafından Rodos'dan kaçırılışını ve Mısır'a gönderilişini izlediğimiz Salih Cemal ve Paris'deki temaslarını gördüğümüz Hoca Muhiddin Efendi bu şubeye katıldılar. Özellikle iki ûlema temsilcisinin gelişi ile ve buradaki El-Ezher talebelerinin de bunlara katılmasıyla, Mısır'daki eğilim bu yana doğru kaymağa başladı. Yeniden teşkilâtlanıldı ve şube, Murad Bey zamanında olduğu gibi; kendi, bir merkezmişcesine tutumlar içine girdi. Nitekim, Bulgaristan merkez şubesine, Cemiyetin dahilî örgütlenmesi bakımından da çok ilginç bilgiler veren yazısında; şubenin yetkilerini bir hayli aştığı gözleniyor ki, yazının yedinci maddesinde durum açıklığa kavuşuyor :

---

(369) *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 93-3/42, (23 Ağustos 310), (mümtâzeden).

(370) *BBA-BEO/Mısır Hidiviyet-i Celilesinin Muharrerat Defteri*, (71), 1032/68/4, Evrak: 821, Sıra: 119, Mısır Fevkâlâde Komiseri Devletlû Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hazretlerine, (24 Ağustos 310).

(371) Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss. 150-151.

(372) *Ibid*, ss. 130-131.

«...Nizamnâmemizin dokuzuncu bendi ahkâmı İstanbul'un muvafakatıyla tebdil olunarak şu'âbât-ı umumiye altıya iblâğ olunmuşdur ve (Mısır-Paris) şubeleri müttehiden altıncı şube ittihaz olunmuşdur...»[373]

Paris ile arası zaten pek iyi olmayan İstanbul merkezi, gördüğümüz yetki devrinden önce, nizamnâmeye dayanarak Mısır'ı da merkez durumuna geçirmeye muvaffak olmuştu. Aynı yazıda gördüğümüz İslâmcı temalar, bu yetkinin neden verildiğini bize gösteriyor. Bu kuşkusuz Ahmed Rıza Bey'in hoşuna giden bir durum değildi ve onun herşeye rağmen sözkonusu değişikliği dikkate aldığını da söylemek mümkün değildir. Ama, Mısır merkezinin de bu yetkiyi kullandığı açıktır.

Bu problemlerin önüne geçmek için Rodos'dan yeni firar ettirilmiş olan İshak Sükûti, örgütü yeniden düzenlemek üzere Mısır'a gönderildi. Cemiyet muhaberatında Sükûti'nin bu görevini mükemmel bir biçimde yaptığı ve örgütü dağılmaktan kurtardığı belirtilmektedir.[374]

Bir süre sonra, Mısır'da bir gazete çıkarılması sorunu gündeme geldi. Esasen Paris merkezi ile aynı haklara sahip bulunan bu şube, kimseye danışmaksızın böyle bir gazeteyi çıkartma hakkına da malik bulunmaktaydı. Bu noktada muhalifler arasında ikiliğin ortaya çıktığı gözleniyor. Hoca Muhiddin; daha evvelce de gördüğümüz gibi; Cemiyet ile yakın ilişkiler kurmakla birlikte, tamamen ortak hareket etmeye yanaşmamıştı. Kendisinin Hoca Kadri'den bahsedişine bakılırsa; o da, bu konuda ondan taraf olmuştu.[375] Nihayet bu koşullar altında, Kanun-i Esasî gazetesinin çıkarılmasına karar verildi. Fakat; bu tarihte yapılan olağanüstü toplantı sonucu, «Hey'et-i Teftiş ve İcra»nın kurulması ile Mısır Şubesinin kısa süren merkezliği de sona ermiş oluyordu. Sözkonusu gazete, yeni merkezin de belirttiği gibi bir ûlema gazetesi olarak takdim edildiğinden,[376] izin sorunu da çıkmamıştı.

Bu gelişme ile Hoca Muhiddin ve ûlema grubu, Mısır muhalifleri üzerinde tam bir hakimiyet kurmuş oluyorlardı. Nitekim, bu kontrol altında Mısır Şubesi, çok kısa aralıklarla merkeze iki rapor vererek oldukça ilginç bir ta-

---

(373) Mısır Şubesinden-Bulgaristan Şu'besi Meclisine, 112/23 Temmuz 312-14 Ağustos 96, *Arkivi Qëndror*, 19/158//10/112. Bu ilginç yazının sureti aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXXII. Bu arada suretini verdiğimiz, Murad Bey tarafından Ahmed Zeki Bey'e yazılan resmî mektuptaki sıra numarasının 29 Nisan 1896 tarihiyle 139, bu belgedeki tarihe göre numaranın 112 olduğuna dikkat edilirse, yeniden teşkilâtlanma ve kısa sürede yoğun muhaberatta bulunma durumu anlaşılır.

(374) Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, 17 Kânûn-i sânî 1897, *Arkivi Qëndror*, 19/106//194/1.

(375) Hoca Muhiddin, *Hürriyet Mücâdeleleri...*, s. 3.

(376) «İlân,» *Mizan*, no.4, 11 Kânûn-i sânî 1897-7 Şa'ban 1314, s. 2: «Ûlema-yı din-i İslâm ve talebe-i ûlumdan mürekkeb bir cemiyet-i ilmiye nâmına olarak Şeyhzâde Hoca Muhiddin Efendi biraderimizin Mısır'da te'sis eyledikleri 'Kanun-i Esasî' ismindeki varakpâre-i hamiyyet....».

vır ortaya koydu. İlk olarak bu şube, Hıristiyanların kesinlikle Cemiyete alınmamasını istiyordu. İkinci olarak, yabancı müdahalesine karşıtlığı; Murad Bey'e ihtarda da bulunarak; çok kesin bir biçimde dile getiriyordu ve nihayet son olarak İslâmcı bir tavrı olabildiğince net bir şekilde ortaya koyuyordu :

> «...*Rumlar Yunanistan; Bulgarlar, Bulgaristan menafi'ine hidmet ederler. Ermeniler hayâl-i ham olarak Ermenistan teşkîl etmek sevdasına düşdüler ve keza keza... akvâm-ı mezkûrenin papasları kiliselerde, muallimleri mekteblerde verdikleri dersler, mürebbiyelerinin beşikteki çocuklara okuduğu ninniler hep Müslümanlık aleyhindedir. Avrupa'ya Müslümanları vahşi, barbar bildiren bu akvamdır.... Akvam-ı gayr-i müslimenin hâli de böyle! Bu takdirde çâre-i selâmet nedir? Devlet-i Osmaniye düvel-i muazzama tarafından dahi musaddak olduğu misillû bir Devlet-i İslâmiye olduğundan ahvâlini ıslâha sây edecek kuvve-i müdîre dahi esasen unsur-u İslâma mensub olmalıdır. Binaenaleyh bu vazife-i mukaddeseyi akvâm-ı İslâmiye meyânında cemiyet-i esasiye vasıtasıyla hâsıl olacak olan ittihad ve meşveret deruhde etmelidir. O halde sırf müslümanlardan mürekkeb olan cemiyet-i esasiye seyyiâtı mütevellid esbâbı bilâgaraz ve avz araşdırub herkezi ikaz ve dalâletde bulunanları her kim olursa olsun mümkün olduğu kadar rıfk ile tarik-i hakka sevk ve çâre-i salâh ve selâmet neden ibaret ise ânı —kavl-i vahidle değil— meşveretle teklif eylemek hususuna çalışır...*»[377]

Biraz ileride ise **Mısır Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Şubesi** şekline dönüşmenin maliyeti açıklanmaktadır :

> «...*Şu makaleden maksad âmâl-i asliyesi, bâlâda Mısır'da olub Cemiyet-i İslâmiye nâmı verilmiş olan cemiyet-i esasiye, Memalik-i Osmaniye hususatında, «İttihad ve Terakki-i Osmaniye Cemiyeti» nâmını aldığını ve bu bir tedbir-i siyasî olub niye Hıristiyan dahil edilmesi tecvîz edilmediğini bildirmekdir...*»[378]

Aynı şekilde; Mısır Şubesinin yayın organı durumuna geçen gazete de; yabancı gözlemciler tarafından, İslâm teorisi ile anayasacılık arasında hassas bir dengeyi oluşturmaya çalışan bir periyodik olarak yorumlanıyordu.[379]

---

(377) *Arkivi Qëndror*, 19/60//233/15. Bu ve aynı eğilimle yazılan diğer bir raporun bulunabilen sahifelerinin suretleri verilmiştir. İkinci rapor için bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/60//238/621. Belgelerde, Hıristiyan kabûlünün İstanbul merkezince de kabul edilemiyeceği üzerinde durulmaktadır. Bu konuda metni verilen İstanbul merkezinin sirküleriyle de karşılaştırma yapılmalıdır. Belgelerin metinleri için bkz. B. XXXXIII.

(378) *Arkivi Qëndror*, 19/60//233/15.

Daha gazetenin çıkışı sırasında Hoca Muhiddin, bu yolda bir başvuruda bulununca, Osmanlı yönetimi dahi bu kimselerin asıl amaçlarının ne olduğunu tam olarak anlayamamıştı.[380] Doğal olarak gazetenin işlediği temalar, Saray tarafından büyük bir endişe ile karşılandı.[381] Bir süre sonra; Avrupa merkezinin de farkedeceği gibi, bu alandaki eleştirilerle yönetimi en zayıf noktasından vurmaktaydılar.

Bu gelişim sürerken Hoca Muhiddin ile diğer üyeler arasında anlaşmazlık yoğun bir hale gelmiş ve kendisinin ifadesine göre, ona gelen mektuplar gösterilmemeye başlanmıştır.[382] Bunun üzerine Hoca Muhiddin, gazetenin yönetimini yeni bir heyete bırakarak Mısır'daki faaliyetten çekildiğini açıkladı.[383] Beklenen tekrar İsmail İbrahim Bey'in reisliğe gelerek, örgütün yapısını değiştireceği idi. Ancak, aynı sırada bu kimse Hidiv ile Jön Türklerin ilişkilerini kuvvetlendirmek ve ondan daha fazla maddî kazanç temin etmek amacıyla, onun Paris seyahatine katıldı. Fakat, çabalar tamamen boşa çıktı. Huzura kabul edilme sorunu yüzünden, Murad Bey ve Hidiv'in yanındaki bazı kimselerin Ahmed Rıza'nın pozitivist tutumlarıyla ilgili telkinleri nedeniyle, **Mechveret** yöneticisi Mısır idarecisi nezdindeki itibarlarını kaybettiler.[384] İsmail İbrahim Bey; cemiyetin ilk teşkilâtında görev almış olmasından dolayı; Hidiv'e her ikisinin de lider pozisyonlarına rağmen, aslında önemli kimseler olmadığını belirttiyse de başarı sağlayamadı.[385] Bunun üze-

---

(379) Arminius Vambéry, *La Turquie D'Aujourd'Hui et D'Avant Quarante Ans*, P.V. Stock, (Paris:1898), ss. 57-58.

(380) *BBA-BEO/Mısır Komiserliği Âmed: Mısır Komiseri Muhtar Paşa Hazretlerinden Gelen Tahrirat Defteridir*, 746-36/4, 728/822, (21 Teşrin-i sânî 312) (Takdim:26 Teşrin-i sânî 321), «...Muhiddin Efendi nâmında birinin vuku'bulan müracaatına ve kendisinin lisan-ı şer'-i şerifden bahis bir gazete çıkartmak niyetinde bulunduğuna dair.». Daha sonra; Muhiddin'in evvelce *İstikamet* adlı bir gazete çıkarmasından muhalefete başlayacağı anlaşılmıştır. Bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 128 (mümtaze), (29 Mart 314), *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 227, (19 Mart 314).

(381) Bu nedenle gazete hakkında alınan tedbirler için bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Ramazan 1315/no.16-925, *BBA-BEO/Telgraf ve Posta Nezareti Giden*, 585-17/10, 168, (5 Kânûn-i sânî 313)/80888, *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 96-3/45, (31 Kânûn-i sânî 313), 3391/80888. *BBA-BEO/Telgraf ve Posta Nezareti Gelen*, 579-17/4, 102, (17 Kânûn-i evvel 312), *BBA-BEO/Mısır Hidiviyet-i Celilesinin Muharrerat Defteri*. (71)-1032-68/4, Sıra: 154, Evrak:102, Hicaz, Bağdat, Yemen, Basra, Suriye, Musul, Adana, Trablusgarb, Haleb Vilâyetleriyle, Lübnan, Zor, Kudüs ve Bingazi Mutasarrıflıklarına şifre, 18 Kânûn-i Evvel 312.

(382) Hoca Muhiddin, *Hürriyet Mücadeleleri...*, ss. 3-6.

(383) Muhiddin, «İhtar,» *Kanun-i Esasî*, no.5, 17 Kânûn-i sânî 1897-15 Şa'ban 1314, s. 4.

(384) Bu gelişmeler için bkz. İsmail İbrahim Bey'in-İbrahim Temo'ya, Kahire, 27 Ocak 1897 tarihli mektubu, İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki...*, ss. 96-100.

(385) *İbid*, s. 100.

rine, büyük bir üzüntüye kapılarak istifaya karar verdi. Osmanlı yönetimi de, bir süre sonra kendisini yurt içinde bir doktorluk görevine getirdi.[386]

Beklenmeyen bu durum üzerine Hoca Kadri, Mısır Şubesinin lideri durumuna geçti ve böylece şubedeki İslâmcı tutum devam etti. Bu sıralarda hazırlandığı anlaşılan Mısır şubesine ait bir evrakta önemli üyelerin Hoca Kadri, Doktor Câzım, Doktor Bahaeddin, Doktor Ermenak Efendi, Salih Efendi, Safvet Efendi, Mehmed Efendi Ferc-el-Sûdanî, Ahmed Efendi, Cami-el-Ezher ûlemasından Abdullah Efendi, Mevlevî ve Cemiyetin İran ve Hamend ile bağlantısını temin eden Hacı Mirza Esfehânî ile Yusuf Efendi'den oluştuğu anlaşılıyor.[387]

Bu şekliyle Mısır Şubesi ûlema ağırlıklı konumunu, Murad Bey'in ülkeye dönüşünden sonra da, bir müddet devam ettirecektir. Fakat, bu dönemde de gözden kaçırılmaması gereken husus, bu şubenin özellikle yabancı müdahalesi konusunda çok hassas ve bu oluşuma en sert biçimde karşıt oluşudur. Cenevre ile aralarındaki anlaşmazlığın[388] temelinde de, bu neden yatmaktadır ki, Murad Bey bu noktayı, yâni ûlema ağırlıklı bir şubenin, neden pozitivist Ahmed Rıza'yı kendisine tercih ettiğini hiçbir zaman anlayamamıştır.

İstanbul Merkezi :

İstanbul merkezinin 1896 darbe girişiminden sonra ne kadar güç bir durumda kaldığını gördük. Örgütün dağıtılmadan evvelki kuvvetinin fazlalığı ve halka nüfûzu hakkında ihbarlar o denli korkunçtur ki,[389] Osmanlı yönetimi merkeze darbeyi indirirken sempatizanlar ve onları koruyan devlet büyüklerine de ilişmekten çekinmemiştir ki, bu durum yabancı basına da yansımış tır.[390]

Fakat, özellikle mekteplerdeki teşkilât vasıtasıyla, bu darbeden kısa bir süre sonra cemiyet tekrar eyleme geçmiştir:

> «...*İstanbul'da Şubat Rumî'nin dördüncü Pazar akşamı saat birle üç arasında ilânlar dağıtılmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul Merkez Şu'besi mührünü hâmil olan mezkûr ilânlar fevkâlâde te'sir hâsıl ederek hükûmeti ziyade telâşa sürüklemişdir... Galata, Beyoğlu, Beşiktaş, Üsküdar, Beylerbeyi, Ortaköy, Kadıköy'de dahi bu ilânlar mebzûliyetle tevzi' olunmuşdur. Yine cemiyetin mer-*

(386) *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 97-3/46, 3425 (Mümtaze:159), (20 Kânûn-i evvel 314).

(387) *Arkivi Qëndror*, 19/58//1. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXXIV.

(388) Salih Cemâl Bey'den-İshak Sükûti'ye, baş tarafı kopuk bir mektubun 9 ve 10 ncu sahifeleri, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//929/1979-1.

(389) İstanbul halkının bu kimseler tarafından başlatılacak ayaklanmaya katılacakları ihbarı için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 25 B 1314/no. 1775.

(390) Bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 4145, (30 Kânûn-i evvel 312). Bir Cemiyet gazetesi de bu yoğun tedbirler gereğince beş bini aşkın talebe-i ûlumun sürüldüğünü iddia etmektedir. Bkz. «Havâdis,» *Kanun-i Esasî*, no. 5, 17 Kânûn-i sânî 1897-15 Şa'ban 1314, s. 4.

kez şu'besinin süferâya bir beyannâme verdikleri ve bunun üzerine Yıldız'ın pek ziyade telâş etdiğini Avrupa gazeteleri yazıyor...»[391]

Aynı tarihte, gene Cemiyet mensuplarının camilerde hükûmet aleyhine toplantılar yaptıkları da, resmî gazetelerde dile getirilmektedir.[392] Gene, merkez tarafından yayın organlarına gönderilen yazılarda, yakında faaliyete geçileceği yoluda tehditler ileri sürülmektedir :

«...*Henüz ateş edilmemiş ise de kesdirme bir yol tutulmak üzere çatılan silah-ı kıyamın çatırdısıyla yüreği büsbütün yerinden uyanan Yıldız'daki «sersem» yıldırım uğramışa döndü. Etrafındaki siper'i saikalara (!) güvenerek var kuvvetiyle gûya üzerimize saldırdı!! Fakat henüz pusudakilerimizin gölgesini bile seçemedi. Çünki tepesinde bulunuyor...*»[393]

Ancak, bu iddialı anlatıma karşılık; gerçekte, örgüt yalnızca talebe muhitinde kuvvetli bir durum göstermektedir. Bilhassa Harbiye mektebinde çeşitli kollar kurularak,[394] eski hocaları Çürüksulu Ahmed Bey aracılığıyla, Avrupa merkezi ile yeniden temas sağlandı. Cemiyete ait bir marş dahi hazırlandı.[395] Ama artık, 1896 darbe girişimi öncesi merkezde bulunan askerî kad-

---

(391) «Havâdis,» *Kanun-i Esasî*, no.10, 22 Şubat 1897-20 Ramazan 1314, s. 7.

(392) «17 Şubat-İstanbul: Aynen,» *Kanun-i Esasî*, no.10, s. 7. Aynı tarihlerde İngilizler de gelişen olaylarla ilgili benzer istihbarat toplamışlardır. Bir yazıda özellikle Ramazan da daha rahat kalan ve «tehlikeli bir eleman» olarak nitelenen Jön Türklerle ilişki halindeki dervişlerden ve Sultan'ın Avrupa'ya susmaları karşılığı reformların yapılması ve belki anayasanın dahi ilânını gerçekleştirmek vaadiyle delegeler göndereceğinden bahsedilirken (bkz. Philip Currie'den-Salisbury'e Pera, 3 Şubat 1897/no.74 (Conf.) *PRO/F.O.* 78/4797), diğer bir yazıda Sultan'ın hayatına karşı bir saldırının beklenildiği anlatıldıktan sonra sanki bir eylem olması çok normalmiş gibi «Jön Türk Partisinden bir gösteri geçen gün de gelmedi» şeklinde bir ifade kullanılıyor. Bkz. Philip Currie'den-Salisbury'e, Pera, 18 Şubat 1897/no. 115, *PRO/F.O.* 78/4798.

(393) «İdare-i Merkeziyeden Mevrud Bir Mektubdan,» *Mizan*, no. 6, 25 Kânûn-i sânî 1897-21 Ş'aban 1314, s. 4.

(394) Akkâ'dan firarını gördüğümüz Şefik Bey'in yeğeni ve Harbiye talebesi Mahir Said Bey aracılığıyla okulda *Hüseyin Avni Paşa* kolu adlı bir komite ve Hoca Hayrullah Efendi'nin tavsiyesiyle aynı okul öğrencilerinden Fazlı Bey tarafından *Süleyman Paşa* kolu oluşturulmuştur. Bu komiteler ilk karar olarak Askerî Mektepler Nazırı Zeki Paşa'nın öldürülmesi kararını almışlardır. Bkz. Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, (İstanbul:1945), ss. 35-36.

(395) Marşın metni için bkz. [Manastırlı] Bahaeddin Sâî, *Güldeste-i Hâtırât-ı Ahrar ve Eslâf-Refuge Turc à Paris, Yazma*, İ. Hakkı Tarık Us Kütübhanesi, 0.50/D. 38/I. Marşın 1897 yılı ortalarından itibaren kullanıldığı anlaşılıyor. Bkz. Zahid, «İstanbul'dan,» *Kanun-i Esasî*, no.19, 3 Mayıs 1897-24 Zilkade 1314, ss. 6-7 ve Ali Fahri, *Emel Yolunda*, 2. Baskı, Hürriyet Matbaası, (İstanbul:1328), ss. 47-48. Marşın metni verilmiştir. Bkz. B. XXXXV.

ro hayal dahi edilemeyecek bir durumdu. Bu konudaki fikirlerin resmî gazetelerde de kapalı olarak belirtildiğini görüyoruz :

> «...*Pekâla düşünelim. Sultan Aziz'in hal'inde inkılâbı husûle getiren kim idi? Asker değil mi? Halbuki asker nedir? Âdeta devletin ruhudur, ânı haricî ve dahilî düşmanlarına mukabil fedakârâne muhafaza etmekle mükellefdir... Üstümüzde bu belânın bekasına sebeb olan başlıca sınıf askeriye ve bilhassa İstanbul'da bulunan askerdir. Zira Yıldız bunların üstüne istinad etmezse günden güne milletin üzerinde tezayid eden zulme cesaret edemez. Acaba asker bunu bilmiyor mu? Ekseriyet itibarıyla pekâlâ biliyor. Lâkin önünü almak işine gelmiyor. Zira âdeta Yıldız'ın soygununa müşterekdir. Hudud boyunda aç, çıplak millet uğrunda can veren askerle kendileri arasındaki farkı görüyorlar, ânı muhafaza etmek istiyorlar. Ama diğer vatandaşları can veriyormuş, sefil oluyormuş, evlâdlarını yetim bırakıyorlarmış!... Lâkin sözlerim efrada değildir, mülâzımdan müşire kadar zabitanadır...*»[396]

Bu talebeler aracılığıyla Avrupa merkezi, çeşitli beyannâmeleri İstanbul'da dağıtmaya muvaffak olmuş ve bu durum, Saray'ın endişesine yol açmıştır.[397] Bir süre sonra ise İstanbul'da yeniden bir merkez oluşturulmaya muvaffak olunmuştur :

> «....*Mümaileyhin kavlince bir meclis-i idare varmış. Size birkaç ay evvelsi yazmış. Şimdi bu meclis bir takım ıslâhat ile meşgulmüş... Madem ki birkaç aydan beri mevcud imişler mevcudiyetlerini niçün hissettirmiyorlar. Bir de kısımların ve şu'belerin yeniden tanzimini istiyorlar. Hiç ses çıkartmadım. Fakat, zannıma kalırsa bu da bîlüzûmdur. Çünki muntazaman devam edemez. Bir kaçı memuren gider. Bir kaçı nefyedilir. Bir kaçı habs olunur, zincir yine bozulur. Eski hamam eski tas kalır... Bunlar kâmilen mechûl bir halde kalacaklar. Yalnız, Cenevre ile muhabere edecekler. Şu'be reisleri de seyyar memurlar vasıtasıyla Cenevre'den emir alacaklarmış.*

(396) «İstanbul'dan,» *Kanun-i Esasî*, no.6, 25 Kânûn-i sânî 1897-22 Şa'ban 1314, ss. 3-4.

(397) Konstantin Dimitri'den-İshak Sükûti'ye, [Cenevre], 22 Mayıs [18]97: «...Bayram gecesi buradan gönderdiğimiz ilânları dıvarlara yapışdırmışlar. Zabıta nazırı duymuş, Mabeyn'e yazmış. Gece saat yediden sonra yâverler, zabıta, polis ve hafiyeler heman bilcümle esvâkı dolaşmışlar. Bu sebeble Mekteb-i Tıbbiye'den; Rıza, Galib ve diğer iki cem'an dört kişi tevkif olunmuş....». *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//1148/271. İshak Sükûti'den-Doktor Nâzım Bey'e, Cenevre, 11 Haziran 1896 tarihli mektupta da talebeler arasındaki örgütlenmenin çok geliştiği ve Mühendishanede de yirmi kişilik bir Cemiyet hücresi kurulduğu belirtilmektedir. Bkz. *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

Hep müşkilât, hep işi uzatmak. Zaten böyle şeyler birkaç sene evvelsi için olabilirdi. Şimdi vakit var. Başka ciddî şeyler yapmak mümkünse onu göstersinler...»[398]

Mektubun yazarı durumu ümitsiz bir şekilde anlatmaktadır ve kısa süre sonra bu korkusunda haklı olduğu görülecektir. Önce, Harbiye'deki teşkilâtta kâtiplik görevini yürüten bir öğrencinin ihbarı ile bu okulda,[399] daha sonra ise, çeşitli ihbar[400] ve soruşturma genişletmeleri ile Tıbbiye'de ve ûlema çevresinde büyük tutuklamalar yapılmıştır.[401]

Yabancı kaynaklarda; önce bâzı subayların «fezahat-ı lisaniye»de bulunmalarından dolayı divan-ı harbe gönderildikleri hakkında haberler göründü.[402] Arkasından tüm tutuklular hakkında bilgiler verilmeye başlandı. Bunlardan en geniş bilgi veren bir tanesi; yedi yüksek düzeyde Şeyh, 106 ileri gelen ûlema, 324 talebe ve bu sınıflardan toplam 630 ayrı kişinin tutuklandığını belirtiyor.[403] Bu konudaki rakamlar devletin resmî istatistiklerine konulmadığı için kesin tutuklu sayılarını bilemiyoruz.[404]

---

(398) L. Lâli [Mehmed Reşid]'den-İshak Sükûti'ye, 19/7 Temmuz 313, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//298/1132. İstanbul merkezi bu duruma rağmen Murad Bey'in dönüşünü onaylamamaktadır: «...Buraya avdeti şimdilik hatıra getirmeyiniz. İşkence altında inleyen adedi gûya pek azmış gibi gelüb pençelerine boyun uzatmalık pek abesdir. Orada siz elden geldiği mertebe çalışınız. Biz de burada çalışırız. Siz son dereceye gelir ve muvaffakiyetden büsbütün kat'-ı ümid ederseniz elbetde dilediğiniz vechile hareketde muhtarsınız...».

(399) Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.36. Okullardaki sıkı denetime bir örnek olarak Mekteb-i Mülkiye'ye ait bir ilân örnek gösterilebilir. *Arkivi Qëndror*, 19/135//221/26. Aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXXVI.

(400) Bir örnek olarak bkz. Birinci Ferik Reşid, *Taşkışla Divan-ı Harbi Mukarreratına Dair Hakayık-ı Mühimme*, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, (İstanbul: R. 1324), ss. 4-9 içinde Tıbbiye beşinci sınıf talebesi, Yenişehir Fenerli Âtıf Bey'in yazısı.

(401) Bu tutuklamaları yaşayan Ali Fahri'nin olayları hatıra biçiminde nakli için bkz. *Emel Yolunda*, ss. 5. v.d.

(402) «Turkey,» *The Times*, 5 Ağustos 1897. Burada on iki tutuklu subaydan bahsedilmektedir. Philip Currie ise on dört subay için idam kararı verildiğini ancak bunun bazı bakanların araya girmesi ile veto ettirilebildiğini belirtmektedir. Bkz. Philip Currie'den-Dışişleri Bakanı'na, Therapia, 26 Ağustos 1897/no.517-572 (Conf.), *PRO/F.O*, 78/4806.

(403) «Une nouvelle Cour martiale en Turquie,» *L'Indépendance Belge*, 14 Ağustos 1897.

(404) Bu konuda bilgi olabileceği düşünülen; Nezaret-i Umur-i Ticaret ve Nafıa, İstatistik-i Umumî İdaresi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Bin Üç Yüz On Üç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisidir*, (1315), İÜK-TY, 9184/6, ss. 65-66'da :
Memalik-i Mahruse-i Şâhânede..... Devletin emniyet-i dahiliyesini ihlâl

Bu malûmatımızın eksikliğine karşılık; kesin olarak bildiğimiz, İstanbul'daki hareketin en büyük darbeyi yediğidir :

> «...*En sağlam kökümüz olan Tıbbiye'de bile bir ye's ve fütûr hâsıl oldu. İşte bunca ihvan tevkif olundular. İşkence görüyorlar, sürülüyorlar. Bir taraftan kazanılan Teselya iade olunmak üzere, Cemiyet mevcûdiyetini şimdi göstermezse ne vakit gösterecek. Niçün birşey yapılamıyor. Yoksa esassız bir kuru patırdıdan mı ibaretdir. Avrupa'da oturup feryâd etmenin modası geçdi. Def'atle yapışdırılamayan tehdîd-âmiz ilân ve yaftaların hani netaic-i ameliyesi gibi şikâyetler çoğaldı. Bunlara ne cevab verilecek!.. Hattâ Avrupa'dakiler gelsinler birleşelim, yekvücûd olarak bir kıyam-ı umumî yapalım diyenler de bulunuyor.... Hiç olmazsa bir meclis günü Bâb-ıâli'yi basmak içün yüz kişi lâzım ki o da mefkuddur...*»[405]

Mektup yazarı daha sonra Süleymaniye'ye giderek hocalarla görüşmüş, fakat bu mülâkatta da bir çözüm bulunamamıştır.[406] İşlediğimiz dönemin başında üye olan bir kişinin ifadesiyle de :

> «. .*Ve bendenizden sonra iki kişiyi daha Cemiyet-i hayriyeye idhal ettiysem de o zamanki numeroların birer birer ihtiyatsızlıkları hasebiyle ve Murad Han-ı bîdinin Paris'den avdet etmesi münasebetiyle bir çok efendilerimizin Taşkışla'ya gönderilmesinden birbirimizi kaybetdik...*»[407]

bütün örgüt bağları çözülmüştür.

---

edenler başlığı altında, Dersaadet ve Mülhakatı : 1
Trabzon 20
Diyar-ıbekir 24
Suriye 32

şeklinde bir açıklama yapılmaktadır ki, açık olarak bu kimselerin Jön Türkler olmadığını belirtebiliriz.

(405) L.Lâli [Mehmed Reşid]'den-İshak Sükûti'ye, 22 Haziran 313, *Arkivi Qëndror*, 19/135//262/703. Buradaki temalara benzeyen ifadeleri işleyen diğer bir mektubundan Reşid Bey'in düştüğü ümitsizliği ve eylem beklentisini anlıyoruz: «...Bu kadar para ile şuradan buradan yâni Avrupa'nın (!) bâzı mahallerinden canlarına susamış anarşist takımları ikna edilebilir, beş, on danesini göndersinler de şu işlere bir netice verelim...». Çerkes Lâmi [Mehmed Reşid]'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//256/1141.

(406) *Arkivi Qëndror*, 19/135//262/703.

(407) 2/74 numaralı Cemiyet üyesi Mehmed Said Bey'in-İttihad ve Terakki-i Osmaniyân Cemiyeti Riyâseti Cenâb-ı Âliyesine, 25 Mart 316 tarihli mektubu, *Arkivi Qëndror*, 19/53//584/1. Mektup aynı zamanda, tutuklamaların bir bölümünü de Murad Bey'in ihbarlarına bağlayan dedikoduların etkinliğini göstermesi bakımından ilginçtir.

Saray'ın sıkı takibi ve soruşturmalar sonucunda, talebelerin kurduğu örgüt dışında, resmen tanınan Cemiyet temsilcisi olarak İstanbul faaliyetini sürdüren[408] Mehmed Reşid Bey; ki kendisi kurucular içinde, dahilde kalan tek şahıstı; tutuklular arasına girmiştir.[409] Jön Türklerle ilişkisi bilinen kimseler değişik görevlere tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır. Saray bu kez sorunun üzerine oldukça acımasız bir biçimde yaklaşarak, İngilizlerin koruması altında bulunan bazı Jön Türk sempatizanlarını dahi bu kategoriye sokmuştur.[410] Bu da, sorunun ne kadar önemsendiğini bize göstermektedir. Gene, okullarda denetim faaliyeti alabildiğine sıkılaştırılmış ve Harbiye Mektebinden iki sınıf, olaylara karışmaları gerekçesiyle tard edilmiştir. Öğrencilere karşı alınan tedbirler, bu dönem ve sonrasında öyle yoğunlaşmıştır ki; sonunda, onların şehir içinde istedikleri gibi dolaşmalarını önleyecek faaliyetler başlatılmıştır.[411] İşte, Murad Bey, Cemiyet adına anlaşma yaparak İstanbul'a dönmeyi kabul ettiği zaman, eski merkezin durumu bu görünümdedir.

Yurtiçi Taşra Teşkilâtı Faaliyetleri ve 1897 Suriye Darbe Girişimi :

Her ne kadar Hariciye Nezareti, **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin bu dönemde yurt dışında fesadcı faaliyetlerini yoğunlaştırdığını belirtiyorsa da,[412] sözkonusu periyod, bu Cemiyet'in bu kez taşradan gerçekleştirmeye çalıştığı bir darbeye sahne olmuştur.

Şimdiye kadar, Cemiyet'in organizasyonu için genellikle Balkan teşkilâtı incelenmiş ve tek önemli örgütlenmenin burada olduğu, bütün darbelere rağmen, 1906 sonrasında buradaki yeniden düzenlenişe zemin hazırladığı üzerinde durulmuştur. Kuşkusuz, üzerinde duracağımız gibi, Balkan teşkilâtı da Cemiyet'in faaliyetleri bakımından büyük önem taşımaktadır; ama, 1895-1897 arasında faaliyetin en yoğun olarak sürdürüldüğü yer, Suriye olmuştur.

Kuşkusuz bu açıdan; evvelce belirttiğimiz gibi, Türk-Suriye komitesinin 1897 başlarından itibaren **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti** içinde erime-

(408) *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//256/1141.

(409) Ali Fahri, *Emel Yolunda*, s. 64.

(410) Sir Philip Currie'den-Marquess of Salisbury'e Therapia, 9 Temmuz 1897/ no.463 tarih ve numaralı yazı ve eki Adam Block'un, Cons., 7 Temmuz 1897 tarihli memorandumu. *PRO/F.O.* 78/4804. Konuyla ilgili kısımları verilmiştir. Bkz. B. XXXXVII.

(411) Maarif Nezaret-i Celilelerinin 30 Teşrin-i evvel 313 tarih ve dört umum numerolu tahrirat-ı âliyesi sureti, *İstanbul Valiliğine Gelen Tahrirat-ı Umumiye Suretleri*, İÜK-TY, D.8. 9886, v. 38/b.

(412) *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 15 Ra 1314/no.2222. Buna karşılık Cenevre merkezi yurt içi faaliyetin yoğunluğunu fırsat bilen bazı fırsatçıların oraya buraya mektup yazarak Cemiyet adına tehditle para istemelerinden yakınmaktadır. Bkz. «İlân-ı Resmî,» *Mizan*, 18, 3 Mayıs 1897-30 Zilkade 1314, s. 1.

si,[413] bu faaliyeti çok kolaylaştırmaktaydı. 1895 tarihinde, başkentten uzaklaştırılmak için geçici görevle bölgeye gönderilen ve burada bütün merkezleri dolaşan[414] Doktor Şerafeddin Mağmumî, burada önemli şubeler kurmaya muvaffak olmuştur. Kendisinin daha sonraki bir anlatımından:

> «...*Aldığım mektub Hama'dandı. Orada bulunduğum esnâda... ile ekdiğimiz tohum bugün yetmiş dallı ağaç olmuş, Hama'ya da bir filiz salmış. Şam'a merbutuz oradan gazeteleri alıyoruz ve Hama'ya gönderiyoruz diyor....*»[415]

buradaki örgütlenme faaliyetinin bir hayli hızlı gerçekleştiği görülüyor. Gene 1895 tarihinde o dönemki merkez yayın organında «...Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin mekasıd-ı meşruası Suriye'nin her tarafında intişar etdi. Âmâl ve temenniyât-ı umumiye bu fırka-i naciyenin teşebbüsâtıyla pek güzel imtizac ediyor...»[416] veyahut «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin mesaî ve ikdamı bu havalide fevkâlâde takdir ve tahsin olunuyor...»[417] biçiminde ifadelere rastlamamız, durumu teyit ediyor. Kısa süre içinde Cemiyet'in; seyyar memurlar aracılığıyla; bölgedeki faaliyetini arttırdığı gözleniyor:

> «...*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensub Seyfullah geçen hafta Rodos'dan avdet etdi. Hâmil olduğu ta'limatı gösterdi. Birlikde Havran'a gitdik. Tahşidât-ı askeriye merkezlerini gezdik. Süveydiye'ye uğradık....*»[418]

---

(413) Belirttiğimiz gibi bu tedricen gerçekleşmişti. Murad Bey'in yurda dönüşü üzerine Ahmed Rıza grubuna yakınlıklarını belirten ve eski lideri kınayan bir mektuptan bu komitenin görünüşte varlığını devam ettirdiği anlaşılıyor. Bkz. «Nous recovons de nos amis du Comité Turco-Syrien des réformes,» *Mechveret Supplément Français*, no.40, 1 Ağustos 1897, ss. 5-6. Gazete çıkışı ile ilgili problemler çerçevesinde «...Arnavud, Suriye [Ayrılıkçı] ve Ermeni komitelerinin.... alenen teveccüh...»ünden bahsedilmektedir. Bkz. Hey'et-i Tahririye, «Tebşir,» *Meşveret*, no.10, 18 Zilkade 1313-1 Mayıs 108, s. 2.

(414) Bu gezilerin, örgütsel faaliyete işaret edilmeksizin anlatımı için bkz. Şerafeddin Mağmumî, *Seyahat Hâtıraları: Aded 1, Anadolu ve Suriye'de*, Matbaa-ül-Fütuh, (Mısır-el-Kahire:1327-1909).

(415) Şerafeddin Mağmumî'den-İshak Sükûti'ye, 10 Temmuz [18]97, Paris, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//292/1950-2023-6. Şam merkezinden Cemiyet'e gelen mektuplarda çok sayıda yeni adresin verilmesi için ise bkz. Nuri Ahmed Bey'in; Cenevre, 9 Şubat 1897 tarihli mektubu, *Arkivi Qëndror*, 19/135//175/188.

(416) M. A, «Suriye'den Mektub: 28 Şubat 1311,» *İlâve-i Meşveret*, no.9, 28 Şevval 1313-1 Nisan 108, s. 3.

(417) M.A, «Suriye'den Mektub,» *İlâve-i Meşveret*, no.5, 17 Şa'ban 1313-1 Şubat 103, s. 3.

(418) M.A, «Suriye'den Mektub,» *Meşveret*, no.22, 8 Teşrin-i sânî 1896-12 Cemaziy'ülâhir 1314, s. 6.

Buna paralel olarak, bu bölgeden merkez yayın organına yazılan yazıların bolluğu[419] ve diğer bazı yazılarda icraat fikirlerinin işlenmesi dikkati çekmektedir.[420]

Bu da kuşkusuz, içinde muhalifleri barındırdığından dolayı, bir hayli huzursuz bir durumda bulunan Beşinci Ordu personeli[421] içinde cemiyetin yayılmasının bir sonucu idi. Muhalif yayın organlarının belirttiği gibi, bu askerî birlikdeki durum, Saray'ı da yakından ilgilendiriyor ve onun endişesine neden teşkil ediyordu :

> «...*İstanbul'dan şifreli telgrafla Beşinci Orduda mevcud bilcümle ümerâ-yı askeriyenin isimleri sorulmuş. Elde bulunan iyi kötü salnâmenin kâfi görülmemesine bakılırsa bunlar hakkında biraz 'malûmat-ı hususiye' istenilmiş olsa gerekdir. Acaba tabaka-i bâlâca Doksan Üç inkılâbında Beşinci Ordu'dan gelen taburlar mı hatırlandı...*»[422]

Bu gelişmeler üzerine harekete geçen yönetime, sözkonusu faaliyetler hakkında ihbarlar da yağmaya başladı. Mart 1897 ortalarında Şam'da bulunan Şem'azâde Ahmed Refik Paşa, yaptığı tahkikat sonucunda Beyrut ve Şam bölgelerine geniş şekilde yayılmış olan Cemiyet hakkında topladığı bilgileri Saray'a arzetti.[423] Aslında Paşa son derece doğru bilgiler toplamıştı ve özellikle askerî üyelerin önemlilerini belirlemeye muvaffak olmuştu. Bu arada bir Rumdan aldığı malûmatı değerlendiren Alasonya Ordusu kumandanı Edhem Paşa, Jön Türklerin Haleb'deki örgütlenmeleri hakkında yönetime bilgi vermişti.[424]

Soruşturma faaliyeti devam ettirilirken, askerler dışında, muhalif bir tavrı ortaya koyan diğer bir grubun da, bu alandaki ittifaka dahil olduğu anlaşılmaya başlandı. Daha evvelce belirtildiği gibi :

> «...*Ebulhüda Efendi'nin; Abdülkadir Geylânî hazretleriyle mensubînine garaz bağladığı malûm-i âmmedir. Vilâyât-ı Şâhâne'de bulu-*

(419) Bkz. «Suriye'den Mektub,» *Meşveret*, no.2, 28 Cemaziy'ülâhîr 1313-15 Kânûn-i evvel 108, s. 4, «Şam'dan Mektub,» *İlâve-i Meşveret*, no.11, 10 Zilhicce 1313-13 Mayıs 108, s. 3, «Suriye'den Mektub,» *Meşveret*, no.15, 12 Safer 1313-23 Temmuz 108, ss. 3-4 ve s. 5, «Suriye'den Mektub,» *Meşveret*, no. 17, 12 Rebiy'ülevvel 1314-23 Ağustos 108, s. 3.

(420) A...Y, «Mekâtib: Şam'dan,» *Mizan*, no.172, 16 Nisan 1896-3 Zilkade 1313, s.2462.

(421) Bkz. «Cevab,» *Mizan*, no.179, 4 Haziran 1896-22 Zilhicce 1313, s. 2520.

(422) *İbid*, s. 2520.

(423) Şam'da, Şem'azâde Ahmed Refik Paşa'dan-Mabeyn'e, 27/17 Mart 313, *Memurin-i Müteferrikaya Mahsus Kayd Defteridir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-84/139/XX. Metni aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXXVIII.

(424) Hudud-i Yunaniye Kumandanlığından-Mabeyn'e, 86/27 Haziran 313, Müşir Edhem, *Alasonya Ordu-yu Hümayûn Umum Kumandanlığına Muhaberat Defteridir*, 2/49, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-40/139/XVIII.

nan bâzı mensubîn ile meselâ Hama Sancağında, Meclis-i İdare ile mahkemede memur olan aile erkânının azli içün Sadrıâzâmdan bir emr-i telgrafî istihsâl eylemişdir. İstihsâl eden avzını icra etmek istemiş, bunu bir dereceye kadar anlayabiliyoruz. Fakat, Sadr-ıâzâmın kör âlet-i agrâz olmasına bir dürlü ma'nâ bulamıyoruz...»[425]

olayın bir de tarikat çatışması şeklindeki boyutu vardı.

Nitekim, durum Suriye Vilâyetinden ve Beşinci Ordu Kumandanlığından sorulduğunda, verilen cevapta :

«...Hama'da suret-i zahirede bir cemiyet-i fesadiyenin teşekkül etmekde olduğuna dair şimdiki halde bir emâre görülememiş ise de Hama'daki tarikat meşayihinden Rufai tarikatının diğer tarikatlara nisbeten kesb-i kuvvet edilmiş[eylemiş] ve bunların aleyhlerinde bulunan Geylânî taife-i cesimesinden münşaib tarikat-ı Kadiriyenin kısm-ı âzâmını dahi dahil-i ittifaklarına aldıkları gibi urbandan bâb -ı ahdde bulunan Beni Halid ile urban-ı saireye nişan ita ve maaş tahsis etdirilmesiyle bu zümreye idhal ve bunları gören ahaliden bir çoğu da bu tarike sülûk ve duhûle meyyâl bulunmuş ve memurin-i hükûmetden mutasarrıf, müfti, tahrirat müdiri ve nüfûs memuruyla ceza reisi gibi ehemmiyetli memurların dahi bu meyanda oldukları cihetle işbu cemiyetin mahzurdan salim olub olamayacağı şimdilik mechul bulunmuş ise de dünkü gün mutasarrıfın, Dersaadet'den aldığı bir telgrafda dahil-i livada İslâm ve Hıristiyan arasında asla bürûdet ve küdûret olmayub herkes iş ve gücleriyle meşgûl diye Mabeyn-i Hümayûn-a telgraf verilmiş...»[426]

eğer bir örgütlenme varsa, bunun Kadiriler tarafından gerçekleştirildiğinin belirtildiğini gözönüne alırsak ve bu teşkilâta katılanlar arasında sayılan memurların bir kısmının daha sonra yapılan geniş tevkifatın Hama'ya ait bölümünde bulunduğunu da farkedersek,[427] durum ortaya çıkar. Bu özelliğin

(425) «Havâdis,» *Mizan*, no.173, 23 Nisan 1896-10 Zilkade 1313, s. 2472.

(426) Sadaret, 275/27 Mart 313 tarihli yazı ile durumu sormuş. Seraskerlik, 28 Mart 313/no. Şube:329 tarih ve numaralı yazıyla durumu Beşinci Ordu'ya iletmiştir. Parça «Şam'da Beşinci Ordu-yu Hümayûn Müşiri Abdullah Paşa Hazretlerinden Mevrud 28 Mart 313 tarihli Şifreli Telgrâfnâmenin Sureti»nden alınmıştır. Suriye Valisi Hasan Bey'in 28 Mart 313 tarihli telgrafı ise bu metne hemen hemen tamamen benzemektedir. Bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Suriye Giden:* 352, 7, (27 Mart 313)/69883. Valinin telgrafı için ayrıca bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Arabistan Telgrafı:* (956), 31/C. 27 Mart 313/29 Mart 313.

(427) Mahkeme işlemi için bkz. *BBA-BEO/Harbiye Gelen*, 221-6/29, 1, (Muhakemat: 2/2 Mart 318), /135853 ve *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 101-3/50, 50, (5 Mart 318)/135853. Karar için ayrıca bkz. Seraskerlik tezkeresi, *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 14 Z 1315/no.7670. Diğer mahkeme işlemleri için bkz. *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 4 Z 1316/no.1055/9180.

yanı sıra Suriye Şubesi, ûlema desteğini de geniş şekilde arkasında bulmuştur. Bunda bir ölçüde Mısır Şubesinin yakınlığının ve belirttiğimiz yöndeki etkinliğinin rolü büyüktür. Nitekim merkez yayın organında Suriye hakkında mektup yazan kimselerden birinin niteliği ve bazı yazıları dikkati çekmektedir.[428] Bu kimse, daha sonra Berberistan Şubesi reisliği de yapacak olan Saman Bey'dir. Gene, uzun süre sonra ancak 1901 tarihinde yakalanarak Şam'da hapsedilen Abdülhamid el-Zehravi adındaki bir âlimin suçunun, örgütün önemli kollarından birisinin bulunduğu Humus'da, **Al-Munir** adında fesatçı bir gazete çıkartmak ve bununla **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'ne hizmet etmek olduğunu görüyoruz.[429] Buna ilâveten Valinin ihbarı üzerine mutasarrıf görevden alınmaya çalışıldığı zaman; buna karşı bir yazı hazırlayanların önemli bir kısmının ûlema olması dikkati çekiyor.[430]

Bu gelişmede göze çarpan diğer bir husus, bölgedeki memurların da örgüte duydukları ilgidir. Tutuklamalar sonrasında, Haleb Posta merkez müdürü Osman Efendi, Haleb Meclis-i İdare kâtibi Halil Efendi, Hama Müdde-i Umumî Muavini Vasfi Efendi, Tahrirat Müdürü Kadri Efendi, Dir Mutasarrıfı gibi görevliler başta olmak üzere, çok sayıda memurun işe karıştığı görülüyor.[431] Daha sonraki bir mektuptan, ele geçirilemeyen Musul Valisi Câzım Bey'in de Cemiyet üyelerinden bulunduğunu öğreniyoruz.[432]

Aynı şekilde, Vali tarafından yapılan bir müracaata bakılırsa, Suriye İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumisi, Beyrutlu Abdülkerim Bedran'ın da «efkâr-ı faside eshabından» olduğunu belirlemek mümkün oluyor.[433] Bütün bunlar da; bize, sözkonusu yaygınlığı kanıtlıyor.

---

(428) Bkz. Saman, «Suriye'den Mektub,» *İlâve-i Meşveret*, no.9. 18 Şevval 1313-1 Nisan 108, s. 1, İlmiyeden Saman, «Suriye Mektubu: Vilâyet,» *Meşveret*, no.10, 1 Nisan 108-18 Zilkade 1313, ss. 3-4, İlmiyeden Saman, «Suriye'den Mektub: 2, 10 Mart 312, «Padişahlık Çobanlıkdır,» *İlâve-i Meşveret*, no.10, s. 1.

(429) Elie Kedourie, *Arabic Political Memoirs and Other Studies*, Frank Cass, (London:1974), s. 126. Bu şahsın faaliyetleri için bkz. ss. 127-129.

(430) Sadaret'e gönderilen, 484-11860/29 Mart 313 tarihli telgrafda, otuz beş tüccar ve dokuz ûlemanın imzası görülüyor. Buna karşılık, Şam'dan gelen 2 Nisan 313 tarihli bir telgrafnâme bu faaliyetin halkın zorlanması sonucu ortaya çıktığını iddia ediyor. Bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Suriye Giden:* 352, 7. (27 Mart 313)/69883.

(431) *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 101-3/50, 50, (5 Mart 318)/135853. Bu mahkeme kararı ve ekleri aynen verilmiştir. Bkz. B. XXXXIX. Burada kendisinden bahsedilmeyen Zor Mutasarrıflığı maiyetinde çalışan Burhaneddin Bey'in cezasının üçte birini çekmesi ile ilgili bir yazıdan, Zor'daki şubenin de memurlar arasında yaygınlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bkz. *Haleb ve Adana Fevkâlede Kumandanlığı Vekâletine Mahsus Defterdir*, (İkinci Defter), 19/39/139/XVIII, Adana Fevkâlede komutanlığından-Mabeyn'e, 31/29 Mart 315, Ferik Ali Muhsin.

(432) Necmeddin Arif Bey'den-İshak Sükûti'ye, [Paris], 17 Mart [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//169/1691.

(433) *BBA-BEO/VGG(2), Arabistan Telgrafı:* (956), Suriye:(8158)/105, 30 Haziran 313. Suriye Valisi Hasan.

Tarikat, ûlema, askerler dışında Cemiyetin buradaki örgütlenmesinde dördüncü bir grup daha ortaya çıkıyor. Bu da Cenevre'de Murad Bey'in etrafında oluşan merkezin, çeşitli şubelere gönderdiği mesajlarda belirttiği gibi :

> «...*İşgâl etdiğiniz mevki'-i necâbetin şânıyla mütenâsib olacak harekâtınızın hüsn-i neticesini görmek isterseniz bâlâda kendisine mukabele etdiğiniz zât-ı kahraman-fıtrat sırasında bulunan (hakiki velinimet) lerimizle başbaşa vermelisiniz. Bugün her kasaba eşraf ve hanedânı üzerinde büyük büyük vazifeler vardır. Duracak zaman değildir, ta'yin-i hareket cihetince serbestsiniz.*»[434]

eşraf ve önde gelen ailelerin temsilcileri olmaktadır. Hama'da Azimzâdeler ve Geylânizâdeler gibi; tarikat bağlantıları dışında; en önemli iki ailenin üyelerinin tutuklular listesinde yer alması, bu konudaki çabaların pek boşa gitmediğini bize gösteriyor. Her iki aile de, siyasal konularda oldukça aktif davranışlar içindeydiler. Birincilerin daha ziyade muhalif hareketlere karışmaları[435] ve kendileri hakkında yapılan şikâyetler[436] dikkati çekiyor. İkinciler ise siyasal taleplerde bulunuyorlardı.[437]

Olayı inceleyen yabancı gözlemciler, üst düzeydeki yönetici ve komutanlar arasındaki anlaşmazlıkların bazılarının, Jön Türklere yanaşması sonucunu doğurmasıyla ilgileniyorlar.[438] Diğer işaret edilen bir konu da, Suriye'ye

---

(434) «Açık Muhabere: Kastamoni'de (Lâ..)Bey'e,» *Mizan*, no.24, 14 Haziran 1897 -14 Muharrem 1314, s. 4.

(435) Bu aileye mensup idam mahkûmu bir muhalifin firarı için bkz. *BBA-BEO /Hariciye Âmed*, 155-3/11, 1275, (31 Mayıs 311). Aynı aileye mensub bir diğer muhalif olan Ali Bey de Mısır'da, *Şems-ül-İslâm* adlı muhalif bir cemiyetin kurulmasına önayak olmuştur. Bkz. Beyrut Vilâyetinden-Mabeyn'e, 216/8 Eylül 315 Vali Reşid, *Beyrut Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter*, no.27, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-6/147/XVI.

(436) Jön Türklükten mahkûm olan Azimzâde Abdülkadir Bey hakkında, Hamidiye Kazası Kaymakamı Şevket Bey'in Dahiliye Nezaretine telgrafı, Hama, 711/26 Eylül 312, *BBA-BEO/VGG(2), Arabistan Müteferrikası:* 211. Diğer şikâyetler ve soruşturmalar için bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Suriye Gelen:* 345, 95 (telgraf), (12 Teşrin-i evvel 313)/77018-(365), 96-100(7 Şubat 313)/81066 ve 73423, 2702, 5029 (Şûra Mazbatası), (22 Teşrin-i sânî 313)/78528, 76789, 73423.

(437) Geylânizâde Mehmed Reşid'in başını çektiği, Jandarma yüzbaşısı hakkında Sadaret'e yazılan yüz yirmi imzalı yazı için bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Arabistan Müteferrikası:* 211, 11/Hama, 8 Mart 313.

(438) Şam Fransız Konsolosundan-Dışişleri Bakanı Hanotaux'ya, Damas, 18 Aralık 1897/no.29, *Affaires étrangères-Politique Intérieure, (Syrie-Liban)-Dossier Général II,* (Juil-Déc. 1897):105, [116-167].

gelen Mısırlıların faaliyetleri ve olaylarla ilişkileridir.[439] Bütün bu organizasyon çerçevesinde Cemiyet, faaliyetini Suriye bölgesinde gerçekleştirebilmek için, çabalarını yoğunlaştırmıştır.

Ancak, haber alma kanalları inanılmayacak kadar geniş olan Saray da, olayın vahametini kavrayarak üzerine gitmeye başlamıştır. Önce, gelişmelerden çekinerek görevinden bir süre önce ayrılmak isteyen[440] Hama Mutasarrıfı Bedri Bey[441] ile Şam Valisine[442] «Vilâyetde devam-ı mübâyeneti mucib ahvâlden tevakki» edilmesi yolunda bir uyarıda bulundu. Bu kuşkusuz harekete katılan memurlara yapılmış açık bir uyarıydı.

Cemiyet bölgede faaliyetini yoğunlaştırmak için Arapça nizamnâmelerini gönderirken[443] de, soruşturmalar yoğunlaştı. Önce Halep Kumandanlığı yaptığı bir araştırma ile harekete katılan subayları belirledi.[444] Aynı tarihlerde, Adana Şubesinde bulunan Cudizâde Sabit Hoca adındaki bir fedaî yakalandı.[445] Saray bunun üzerine derhal bir divan-ı harb kurularak tutukluların burada yargılanmalarını emretti.[446] Beyrut'da yapılan tahkikat sonucunda ise,

---

(439) Suriye Başkonsolosundan-Hanotaux'ya, Beyrouth, 28 Eylül 1897/no.59, 28 Eylül 1897 no. 57, *Affaires étrangères-Politique Intérieure(Syrie-Liban)-Dossier Général II*, (Juil.-Déc.1897):105, [125, 131]. Osmanlı yönetimi de Mısır'da merkezi ve Suriye'de şubesi bulunan bu grupların ortaya çıkarılmasına çalışmaktadır. Bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Suriye Giden:* 352,47 (mümtazeden), (2 Eylül 313-şifre telgraf). Cemiyetin faaliyetinin yoğun olduğu Humus'dan birkaç kere Mısır'a giderek yönetim aleyhinde neşriyatta bulunan Yahya Said için bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Arabistan Vilâyatı Giden:* 235, 53 (şifre)-Beşinci Ordu-yu Hümayûn Müşiriyetine, (20 Kânûn-i evvel 313).

(440) *BBA-BEO/VGG(2), Arabistan Müteferrikası:* 211, Hama/972 (telgraf), (12 Teşrin-i sânî 312).

(441) *BBA-BEO/VGG(2), Arabistan Vilâyâtı Giden:* 235, 15(telgraf), Hama Mutasarrıfı Bedri Bey'e, 24 Nisan 313.

(442) Philip Currie'den-Dışişleri Bakanı'na, Therapia, 26 Ağustos 1897/no.517-572(Conf.), *PRO/F.O.* 78/4806.

(443) Rauf Ahmed Bey'den-İshak Sükûti'ye, Mısır, 28 Mayıs [18]97, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//275/1875. Mektupta, Suriye'deki örgüte verilen önem de dikkati çekiyor: «..Lâkin ben müteredditdim. Malûm a. nizamnâmenin hâl-i hâzıra göre noksanı, yolsuzluğu çokdur. Binaenaleyh oraca derhal müzâkere edilir.....».

(444) Haleb ve Adana Kumandanlığından-Mabeyn'e, 22/21 Mayıs 313, Ali Muhsin, *Haleb ve Adana Kumandan Vekâletine Mahsus* [*Defter*], *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2170-18/147/XVI.

(445) Bkz. *Gümülcine Mutasarrıfıyla Adana, Diyar-ıbekir Vilâyetleri Muhaberat Kaydına Mahsus Defterdir*, no.48, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-54 /139/XXVI, Adana Vilâyet-i Âliyesine, 20/29 Mayıs 313, Haleb'den-Mabeyn'e, 24/9 Mayıs 313, *Haleb ve Adana Kumandan Vekâletine Mahsus..... BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-18/147/XVI.

(446) Mehmed Kâmil Bey'den-Haleb ve Adana Kumandanlığı'na, 23/22 Mayıs 313. *İbid*,

gerek burada, gerekse Şam'da etkin faaliyet gösteren üyeler; başta Ali Suavi Vak'asına karışmış olan Esad Bey ve askerî personel olmak üzere; belirlendi.[447] Beyrut Postahanesinin uzun zamandan beri tuttuğu, kendilerine evrak-ı muzirra gelen şahısların defteri değerlendirilerek, tutuklamalar genişletildi.[448] Bunun sonucunda subaylar desteğinde ihtilâl plânları yapan, çok geniş bir kadro ortaya çıkartıldı. Bunlar içinde, şeyhler, ileri gelen memurlar, subaylar bulunuyordu.[449] Bunların sorgulamaları sonucunda faaliyetin çok gelişmiş olduğu, Ermeni örgütleriyle temasın bulunduğu[450] ve İngiliz temsilcileriyle ilişkilerin dikkati çektiği tespit edildi.[451]

Tutukluların bir kısmı derhal sürgüne gönderildi.[452] Özellikle subaylara mahkemeleri sonrasında ağır sürgün cezaları verildi.[453] Böylece, yurt içinde-

---

(447) *Beyrut Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter*, no.27, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-6/147/XVI, Beyrut Vilâyetinden-Mabeyn'e, 50/24 Haziran 313, Vali Nâzım. Krş. Mabeyn'den-Suriye Vilâyetine, 48/25 Haziran 313, *Suriye Vilâyeti ve Beşinci Ordu Kumandanlığıyla Muhaberata Mahsus Defterdir*, no.44, *BBA-Yıldız Esas Evrakı* ve Şam'da Şem'azâde Ahmed Refik Paşa'dan-Mabeyn'e, 200/9 Temmuz 313, *Memurin-i Müteferrikaya Mahsus Kayd Defteridir. BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-84/139/XX.

(448) Beyrut Vilâyetinden-Mabeyn'e, 51/1 Temmuz 313 Nâzım, *Beyrut Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter*, no.27, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-6/147/XVI.

(449) Tutuklamalar ve mahkeme ifadeleri için bkz. 25/15 Temmuz 313, Haleb ve Adana Kumandanlığına, 27/17 Temmuz 313, 28/26 Temmuz 313, 30/27 Temmuz 313, 33/28 Temmuz 313, 34/28 Temmuz 313, 35/9 Ağustos 313, 37/27 Ağustos 313, 86/19 Kânûn-i sânî 313, Haleb ve Adana Kumandanlığından, 29/27 Temmuz 313, 36/11 Ağustos 313, 84/30 Kânûn-i evvel 313, Haleb ve Adana Kumandanlığına, Bkz. *Haleb ve Adana Kumandanlığı Vekâletine Mahsus* [*Defter*], *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-18/147/XVI; Suriye Vilâyet-i Celilesinden-Mabeyn'e, 49/28 Haziran 313(C. 25 Haziran 313), 53/20 Temmuz 313, 58/27 Ağustos 313, Suriye Valisi Nâzım Paşa Hazretlerine, 51/15 Temmuz 313, *Suriye Vilâyeti ve Beşinci Ordu Kumandanlığıyla Muhaberata Mahsus Defterdir*, no.44, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-14/147/XVI. Bu belgelerden derlenen ve olayın gelişimini anlatan bir vesika dizisi verilmiştir. Bkz. B. L.

(450) 25/15 Temmuz 313, Halep ve Adana Kumandanlığına, *Haleb ve Adana Kumandanlığı Vekâletine Mahsus* [*Defter*], *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-18/147/XVI.

(451) *İbid*, 36/11 Ağustos 313, Mehmed Kâmil Bey'den-Haleb ve Adana Kumandanlığına.

(452) Mabeyn'den-Şam'da Şem'azâde Ahmed Refik Paşa'ya, 202/12 Ağustos 313. Mehmed Kâmil. *Memurin-i Müteferrikaya Mahsus Kayd Defteridir*, 36/139-84/139/XX.

(453) Belgesi verilen Seraskerlik Muhakemat Dairesi tezkeresinde duruma değinilmektedir. Ayrıca bkz. *BBA-Y/Mütenevvî(Günlük)Marûzat*, 18 Za 1319 /no.85/8786, *BBA-BEO/Harbiye Giden*, 259-6/67, 213, (3 Nisan 318)/137166, 296, (18 Nisan 318)/137834. 2133-163-164/142317 ve 162579, *BBA-Yıldız Perâkende*, 5 L 1316/no.1023/8093.

ki en büyük örgütlenme tamamen dağıtılmış oluyordu. Yabancı temsilcilikler olayın genişliğine dikkati çekiyorlar.[454]

Bu darbelerden sonra dahi, Cemiyetin bölgede faaliyetini sürdürdüğüne işaret etmek gerekir. Nitekim; Hama'da daha sonraki tarihlerde önemli memurların tekrar görevlerinden alınmaları[455], ikamete memur şahısların Haleb'de gizli cemiyetler kurmaları,[456] bunun göstergesidir. Yabancı basında; Beşinci Ordu'daki çeşitli huzursuzluklar ve tutuklamalar ile ilgili haberler, daha sonra da devam etmiştir.[457] Ordu içindeki gelişmeleri çok yakından izleyen Alman gözlemciler ve Goltz Paşa da, bu bölgedeki askerî birlikler içinde Jön Türk eğilimlerine dikkati çekmiştir.[458] Bütün bunlara ilâveten, tekrar yayın faaliyetine başlanması şube müdirlerinin «...Sultan Abdülhamid her dürlü ıslahatı şâhâne olarak ita edeceğini ve bu ihsana karşı cemiyetin ta'til-i neşriyat ile ıslahata intizar eylemesi muvafık-ı hikmet ü hamiyyet görülmüştür»[459] biçimindeki açıklamalarına karşı hoşnutsuzluk ve yeniden faaliyete geçilmesi hakkındaki memnuniyetin en önce Haleb'de görülmesi, köklerin tam sökülemediğini gösteriyor. Ancak, Cemiyetin artık, ûlema, eşraf, asker gruplarını tekrar birleştirerek bir darbe ümidiyle ortaya çıkabilmesi, hayâl dahi

---

(454) Philip Currie'den-Dışişleri Bakanı'na, Therapia, 2 Ağustos 1897/no.518 ve eki. W.S.Richards'dan-Sir Philip Currie'ye, Damascus, 20 Temmuz 1897/no.37 (Conf.), 23 Temmuz 1897/no.38(Conf.). *PRO/F.O.* 78/4805. Suretleri verilmiştir. Bkz. B. LI.

(455) Hama Belediye Reisi Geylânizâde Tevfik Efendi'nin azli ve rütbesinin ref'i ile nüfus müdiri Reşid Efendi'nin azli için bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Suriye Gelen:* 345, 58 ve 65 numaralı telgraflar, 117521 ve 118661.

(456) Avnullah Bey tarafından kurulan bu teşkilât için bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Haleb Giden:* 297, 10 (tahrirat), (28 Mayıs 314-Arabistan Müteferrikası: 184) 85325.

(457) «Konstantinopel: 14 Dezember 1897,» *Pester Lloyd,* 16 Aralık 1897.

(458) Alman Büyükelçisi Marshall'dan-Dışişleri Bakanı Schillingsfürst'e, Pera, 22 Aralık 1898 (pr. 27 Aralık 1898, p.m), no.253/A. 14945, tarih ve numaralı yazı ve ekleri, Bağdad Konsolosundan-Schillingsfürst'e, Bağdad, 6 Temmuz 1899 (pr. 11 Temmuz 1899, p.m), A.50/A.9184 ve (zu.A.9137) ile Goltz'un, Berlin, 14 Ağustos 1899 (pr. 15 Ağustos 1899, p.m), A.9730 tarih ve numaralı raporu. *Auswärtiges Amt:*645/2, *Türkische Militärs,* 159-Nr.3, (Bd. 2-3). Aynı şekilde bir süre sonra Şam'daki ihtilâlci hareketlere karışan Ahmed Hüsni adındaki bir Jön Türk, Fransız Elçiliğine sığınmıştır. *Sadek,* adlı bir de gazete çıkartan bu şahıs daha sonra Sultan ile pazarlığa girişmiştir. Bkz. İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğinden-Dışişleri Bakanı Delcassé'ye, Péra, 17 Kasım 1898/no.240 ve Mısır'dan 30 Kasım 1898/no.208 (Conf.) tarih ve numaralı yazı. Bkz. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie,* Vol.2(1898), ss. 97-101.

(459) «Haleb'den,» *Osmanlı,* no. 4, 15 Kânûn-i sânî 1898-24 Receb 1315, s. 6. Merkez yayın organının yeniden çıkışı ile ilgili memnuniyet şu şekilde dile getirilmektedir: «Hele hamd olsun Osmanlı'nın birinci nüshası tarih-i tab'ından on gün sonra bura şu'besine vâsıl oldu...». İrtibattaki sürat ilgi çekicidir.

edilemiyecek bir durumdur ve Suriye teşkilâtı artık normal bir yurt içi şube faaliyeti şekline dönüşmüştür.

Bu dönemde yurt içindeki diğer şubelerin faaliyetlerine bakacak olursak, hiçbirisinin önemli bir farklılık göstermediğini görüyoruz. Farklılık daha evvelce **Mizan** gazetesinde :

> «...*Asker ile çok uğraşıyorlar. Efkâr-ı münevvere eshabının askerde çok olması hasebiyle istibdad heykeline urulacak kazmanın asker kazması yahud çizmesi olacağını galiba unuduyorlar...*»[460]

şeklinde ifadelendirildiği gibi, merkezde de, taşrada da askerî personelin cemiyete girişinin artışıdır. Sadece Suriye ve Beşinci Ordu'da değil, diğer ordu merkezlerinde de Cemiyet evrakının ele geçmesi, bunu bize gösteriyor.[461] Bunun yanısıra faaliyeti canlanan bir örgüt de Kıbrıs Şubesi olmuştur. Burada fiilî Osmanlı hakimiyetinin bulunmayışı nedeniyle, örgütün eskiden beri çalıştığını, şubelere ait düzenlemede görmüştük. Buradaki teması sağlayan Şevket Bey'e; bu dönemde de, merkezden çeşitli direktifler verildiği görülüyor.[462] Ancak, canlanmayı sağlayan, Mısır Şubesinin liderliğini bıraktığını gördüğümüz Muhiddin Bey'in Kıbrıs'a gidişi olmuştur.[463] Muhalif gazeteler, Hoca Muhiddin'in «şubenin riyaset-i fahriyesinde» bulunduğunu belirtiyorlar.[464] Ancak, bunun ne şubesi olduğu tam olarak anlaşılamıyorsa da diğer örgütlerin burada şubeleri bulunmamasına binaen, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin Kıbrıs kolu olduğu tahmin edilebiliniyor. Muhiddin Bey burada seksen kişiyi örgütlediğini belirtiyor.[465] Bu grup, Kıbrıs'da gece mitingleri düzenlemiş ve iki yüz kişilik toplantılar yapmaya muvaffak olmuştur. Onları engel-

---

(460) «Havadis,» *Mizan*, no.173, 23 Nisan 1898-10 Zilkade 1313, s. 2472.

(461) Bu evrakların Üçüncü Ordu, Nizamiye 34. alayın 4. taburu Binbaşısı Mustafa Efendi'nin hanesinde yakalanması için bkz. Üçüncü Ordu Müşiriyetinden-Mabeyn'e, 13/10 Kânûn-i sâni 312, Müşir Kâzım. *Üçüncü Ordu-yu Hümayûn ve Kosova ve Selânik Umum Kumandanlığıyla Muhaberat Kaydına Mahsusdur*, no.2/10, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-7/147/XVI. Çeşitli askerî birliklere askerin itaat durumu ile evrak-ı muzirra gelip gelmediğinin sorulması da dikkati çekmektedir. Bkz. Dömeke'de Ferik Vehbi Paşa'dan-Mabeyn'e, 69/27 Temmuz 313, *Memurin-i Askeriyeye Mahsus Üçüncü Muhabere Defteridir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-5/147/XVI.

(462) «Açık Muhabere: Kıbrıs'da Şevket Bey'e,» *Mizan*, no.23, 7 Haziran 1897-7 Muharrem 1313, s. 3.

(463) Kıbrıs'a gidişi için bkz. Hoca Muhiddin, *Hürriyet Mücadeleleri..*, ss. 5-6. Gelişten Osmanlı yönetiminin duyduğu kaygular için bkz. *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 663-21/14, (17 Ağustos 313). (183/mümtaze:475).

(464) «Kıbrıs'da Vatanperver Osmanlılar,» *Hürriyet*², no.79, 1 Ağustos 1897-1 Rebiy'ülevvel 1315, s.3.

(465) Hoca Muhiddin, *Hürriyet Mücadeleleri...*, s. 4.

lemeye çalışan istibdad taraftarları ve İngiliz polisiyle çatışmalar yapılmış[466] ve canlı bir faaliyet gösterilmiştir. Aynı zamanda mahallî bir muhalefet gazetesi olan «**Kokonoz**» un çıkışıyla, basın yaşamında Jön Türklük taraftarları yeni bir girişimde bulunmuşlardır.[467]

Balkan Teşkilâtı :

Örgütlenmesinde Temo'nun önemli rol oynadığı Balkan teşkilâtının; Avrupa merkezindeki gelişmelere kadar olan durumunu ve daha sonra da; başta Bulgaristan olmak üzere, fiilî Osmanlı hakimiyeti dışında kalan bölgelerdeki ilk faaliyetlerini incelemiştik.

Konumuzu teşkil eden dönemde de faaliyetini yoğunlaştıran bölgelerden birinin Balkan teşkilâtı ve şubeleri olduğunu görüyoruz. Tunalı Hilmi Bey'in bölgeye gönderilen ateşli neşriyatının büyük ilgi ile karşılanması;[468] burada icraat taraftarlarının ağırlığı teşkil ettiklerini bize gösteriyor. Nitekim, Temo'nun 1896-1897 döneminde **Osmanlı İhtilâl Komitesi**'nce gerçekleştirilmeye çalışılan suikast girişimlerinin önemli aktörlerinden birisi olduğunu gördük.

Bu dönemde buradaki ilk gelişme, Balkanlara firarların artmasıdır. İlk olarak, İskenderiye'ye firar eden ve Murad Bey'e karşı tavır aldığını gördüğümüz Eczacı Mustafa Bey'in arkadaşı Tıbbiye firarisi Mustafa Ragıb Bey, Bulgaristan Şubesi merkezi Ruscuk'a gelmiştir.[469] İsmail Raci takma adını

---

(466) «Kıbrıs Müceddidlerinin Muvaffakiyetleri,» *Hürriyet*[2], no.82, 15 Eylül 1897-15 Rebiy'ülâhîr 1315, s.4. Burada engellemek isteyenlere atılan dayak anlatılmaktadır. İngiliz polisiyle çatışma için bkz. Hoca Muhiddin, *Hürriyet Mücadeleleri...*, s. 4.

(467) Çıkışı için bkz. *BBA-BEO/Telgraf ve Posta Nezareti Giden*, 585-17/6,72, (30 Temmuz 313) (mümtaze:417), *BBA-İrade Hususî*, Rebiy'ülevvel 1315/no.116-228.

(468) «Üçüncü Ordu-yu Hümayûn cerrahlarından olub Ruscuk'da bulunan Hüseyin Efendi'nin Jön Türkler fesad komitesin'n şu'be reisi Ahmed Zeki nâmına gönderdiği 'Dördüncü Hutbe' nâm risâle ile gazeteleri icab eden makamata takdim eylemiş olduğu...» *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 1805, (16 Temmuz 313), (Ruscuk Tüccar Vekâleti Tahriratı Sureti:2-Mümtaze:19 Temmuz 313/no. 142). Filibe'ye çok sayıda gelen 'Hutbe'lerin Türkçe gazete idarehanelerine paketlerle gelişi ve ilgi ile karşılanarak, bazı gazetelerin bunları basmaya çalışması ve bunun doğurduğu endişeler için bkz. *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 663-21/14, 49, (7 Nisan 313)/70217. Buna paralel olarak icraat taraftarlarının beyannâmelerinin Bulgaristan'da dağıtımı için bkz. «Vatan Havâdisi,» *Hakikat*, no.10, 15 Şubat 1897-3 Şubat 1312, s. 4b.

(469) Firarı için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 183-5/39, 169 (mümtaze), (31 Mart 312) ve *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 156-5/12, 109, (4 Nisan 312) ve 312 (C.342), (25 Haziran 312)/56204. Mustafa Ragıb'ın ilk işi Ruscuk'da yönetim aleyhine bir tiyatro oynatmak girişiminde bulunmak olmuştur. Bkz. *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 662-21/13, 13 (mümtaze), (19 Mart 312) ve 18 (mümtaze), (28 Mart 312).

kullanan Mustafa Ragıb ve Ârif adıyla dolaşan mahallî komite mensubu Tahsin Bey'ler; Mecidiye'ye giderek, Temo ile irtibat kurup; ondan emir almışlardır.[470] Daha sonra ise suikast hareketi için çeşitli faaliyetlere girişmişler ve Calais'ye giderek dinamit teminine çalışmışlardır.[471] Osmanlı yönetimini dehşete düşüren bu girişimlerine karşılık, Mustafa Ragıb Bey mahallî komitenin etkinliği sayesinde Vidin'de bir okulda Fransızca muallimliğine atanmaya muvaffak olmuştur.[472]

Bölgeye o kadar geniş çapta Osmanlı yönetimi tarafından yasaklanan yayın ulaşmaktadır ve bunlar yurt içine mahallî teşkilâtça gönderilmektedir[473] ki, sonunda Osmanlı Komiseri, Bulgar Nazırına başvurarak, bu konuda iltimas vaadi almıştır.[474]

Bu arada Paris merkezi, seyyar memurlar aracılığı ile Ruscuk merkez şubesi ile irtibatını devam ettirmiş ve yazılı emir dışında, bu şekilde de temas-

---

(470) Vidin'de bulunup, Mecidiye ile irtibatları için bkz. Niyazi Bey'in, 15 Mayıs 313 tarihli tahriratı, 91/270, (25 Mayıs 313), 368/1484 ve 175/500 (22 Temmuz 313), A MTZ HR (04). 1315 15.21, A MTZ HR (04) 1315 3.7.;2671 770 (6 Teşrin-i evvel 313), A MTZ HR(04) 1315 5.21, 844/305(4 Teşrin-i sânî 313) A MTZ HR(04) 1315 6.20. *BBA-BEO/Bulgaristan Hülâsası*, (41), 941-60/5. Krş. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 500 (mümtaze)-740, (24 Temmuz 313) (Bulgaristan Komiserliği Tahriratı:175) ve 1318(mümtaze), (6 Teşrin-i evvel 313), *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 2671, (2 Teşrin-i evvel 313) (Bükreş Sefareti Tahriratı: 205-Komiserlik Tahriratı: 175). Bkz. Hariciye Nezaretine 175/500, 24 Temmuz 313 ve 305/844, 4 Teşrin-i sânî 313 tarih ve numaralı yazılar. *BBA-BEO/Bulgaristan Masasının Tezkere Kayd Defteri*, (73), 959-60/23.

(471) Zabtiye Nezaret-i Behiyesine, 1184/368 (ve Bahriye Nezaret-i Celilesine), (19 Haziran 313), *BBA-BEO/Bulgaristan Masasının Tezkere Kayd Defteri*, (73), 959-60/23.

(472) *BBA-BEO/Bulgaristan Hülâsası*, (41)-941-60/5, no.368/1484.

(473) Nitekim Osmanlı yöneticileri, Rumeli'deki memurlarına verdikleri talimatta bu durumun önüne geçilmesini emretmektedirler. Bkz. *Selânik, Kosova, Manastır Cihetine İ'zâm Buyurulan Yâverân-ı Hazret-i Şehriyâriden Miralay Bahaeddin, Kaymakam Refik ve Timur ve Binbaşı Nuri Beylere verilen Talimat Suretidir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 13/112-47/112/6.: «...Avrupa'da ve Bulgaristan'da neşrolunan fesad-âmiz evrak-ı muzirranın derun-i memlekete idhal olunub olunmadığı ve memurin-i hükûmetin bu babdaki dikkat ve itinalarının derecesi ve mümkün olduğu kadar gayet hafî suretde....». Bu teşkilât aracılığıyla özellikle Manastır'a yayın ve dergi gönderilmesi için bkz. Ahmed Zeki Bey'den-Mustafa Bey'e, [Ruscuk], tarihsiz mektup bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/135//18/164(St.I).

(474) *BBA-BEO/Bulgaristan Komiserliği Gelen*, 672-24/1, 130, (13 Haziran 313). Bir ay sonra bu konudaki talep tekrarlanmıştır. Bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan Hülâsası*, (41), 941-60/5, 1136/252, (10 Mayıs 313). Bundan başka teşebbüsler için bkz. 93/276, 1 Muharrem 1315, A MTZ DH(04) 1314 12.26, A MTZ DH(04) 1314 12.14, 130/364, 28 Muharrem 1315, A MTZ DH(04) 1315 1.24 ve *BBA-BEO/Bulgaristan Komiserliği Gelen*, 672-24/1, 44, (14 Nisan 313) ve 93, (16 Mayıs 313).

ta bulunmuştur.[475] Ruscuk merkezinde mahallî kadronun aktif üyeleri; Emin, Teftiş Mehmed, Yorgancı İbiş Beyler faaliyeti daha ziyade mahallî sorunlar üzerinde yoğunlaştırmışlardır.[476]

Murad Bey ile temasta bulunduğunu gördüğümüz Ruscuk merkez şube başkanı Ahmed Zeki Bey ve mahallî teşkilât sekreteri İskender Bey aracılığıyla da desteklenen bu kampanya ile Ruscuk'da, Osmanlı Tüccar Vekili aleyhine bir dilekçe[477] ve Şumnu mahallî teşkilât sorumlusu Talât Bey aracılığıyla da, Şumnu mahallî mekteb-i rüşdî eski muallimi ve Jön Türk Cevat Bey'in görevde kalmasını sağlamak için bir yazı halka imzalatılmaya çalışılmıştır.

Ruscuk merkezi, bu dönemde de diğer Balkan komiteleri ile temasını sürdürmüştür. Nitekim, kısa süre sonraki bütün muhalefet fırkalarının katıldığı mitinglere, Jön Türk komitesini temsilen Ahmed Zeki Bey'in katılması ve nutuk irad etmesi bunu gösteriyor.[479]

Gerek Ahmed Rıza döneminde ve gerekse daha sonraki yönetim değişikliği akabinde merkezin bu bölgedeki faaliyeti yakından izlediği görülmektedir. Ahmed Rıza'nın bir mektubunda:

> «...*Bulgaristan'daki Ârif Efendi'ye elli Frank gönderilmesi münâsibdir. Ancak, Bulgaristan'da günden güne artmakda olan teveccüh ve muavenet bir memurun mesarif-i râhiyesini daha tesviye edecek bir*

---

(475) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 3017, (2 Teşrin-i sânî 313) (Ruckuk Tüccar vekâleti tahriratı:1, mümtaze:780, Zabtiye tezkeresi:195): «Paris'deki Jön Türk fesad komitesi tarafından Ruscuk Şu'besi reisine mürsel bir mektubu hâmil olduğu Cerrah Hüseyin Efendi'nin ifadelerinden anlaşılmış ve merkumun Ruscuk'da iken kimlerle konuşduğuna dair.» Bu konu için gene bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1173 (mümtaze:780), (9 Teşrin-i evvel 313).

(476) *BBA-BEO/Bulgaristan Komiserliği Gelen*, 672-24/1, 72, (27 Nisan 313), Emin Efendi hakkında yönetimin tahkikatı için bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan Masasının Tezkere Kayd Defteri*, (73), 459-60/23, 1747/469, (27 Temmuz 313). Zabtiye Nezaret-i Behiyesine. Bu kimselerin mahallî faaliyetleri için ise bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan Hülâsası*, (41)-941-60/5, 803/140, (13 Nisan 313), 907/190, (26 Nisan 313), A MTZ HR(04) 1314 12.19, 1610/470, (30 Temmuz 313), A MTZ DH(04) 1315 2.20.

(477) *BBA-BEO/Bulgaristan Muharrerat Defteri*, (90), 965-20/69, 140/803, (13 Nisan 313) ve *BBA-BEO/Bulgaristan Masasının Tezkere Kayd Defteri*,(73) -959-60/23, 72/225, (10 Mayıs 313), «Hariciye Nezaret-i Celilesine,». Hacı Naşid Beyzâde Hacı Ahmed Bey ve Varna Tüccar Vekâleti hakkında daha önce yine bu kimseler tarafından başlatılan kampanya için bkz. *BBA-BEO /Hariciye Âmed*, 156-5/12, 2768, (17 Eylül 312) ve *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 4510(mükerrer), (26 Kânûn-ı sânî 312), *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1258(mümtazeden), (385-Komiserlik tahriratı üzerine).

(478) Bu faaliyetinde Hacı Hasan Bey de kendisine yardımcı olmuştur. Bkz. *BBA -BEO/Bulgaristan Masasının Tezkere Kayd Defteri*, (73)-959-60/23, 566/1103, (10 Şubat 312) ve 7/118, (10 Nisan 313), 100/294, (2 Haziran 313). Üç yazı da Maarif Nezareti'ne yazılmıştır.

raddeye varamadı. Mısır Şu'besi Ârif Efendi'yi ne şartla Bulgaristan'a göndermiş tahakkuk etdi mi?.....»[480]

şeklinde bir ifadeye rastlarken; Mustafa Bey adlı bir üyeye yazılan «Vatanperver Kardeşim» hitaplı bir diğer mektupta; Bulgaristan'daki durum hakkında Murad Bey'in yazacağı bir makalenin vaadinden sonra:

«...Bulgarya'da, İttihad ve Terakki hakkında gösterdiğiniz gayret-i milliye ve vatanperverânenize memnun ve müteşekkirim. Tarafınıza bir adet Yıldız risâlesiyle on bir adet Mizan gönderiyorum ve sizi abone defterine kaydediyorum. Çıkdıkca hafta-be-hafta gönderilecekdir....»[481]

biçiminde bir anlatımla karşılaşmamız; bize duyulan memnuniyeti gösteriyor. Yalnız bu faaliyetin Osmanlı yönetimini çok tedirgin etmekle beraber, iktidar değişikliği bakımından doğrudan bir etkisinin olamayacağı açıktır. Gördüğümüz tepkilerine karşın, bu bölgedeki şubeler 1897 anlaşması sonrasında da etkinliklerini sürdüreceklerdir. Gerçi 1897 Yunan Savaşının etkisi ve pazarlıkların doğurduğu hayal kırıklığı, bu ilgiyi etkileyecektir; ama, **Mechveret** ve **Osmanlı**'ya ait olduğu belli olan yurt dışı abone listelerinde Bulgaristan, Romanya ve Bosna-Hersek'de ilginç isimlerle karşılaşıyoruz.[482] Bu, faaliyetin sözkonusu bölgelerin mahallî koşulları ile de ilgili olduğu açıktır.

1897 CONTREXÉVILLE ANLAŞMASINDAN 1898 ANLAŞMASINA KADAR CEMİYET :

Avrupa Merkezi :

1897 anlaşması gördüğümüz gibi Avrupa'daki Jön Türk faaliyetini çok zor bir noktada bırakmıştı. Burada komite içi anlaşmazlıklar ve dahilî sorunların rolü üzerinde durduk. Ancak, Şerafeddin Mağmumî'nin anlatımına bakılırsa :

«...İrsâlâtın azalması, ihvanın İstanbul'da âdeta kalmaması, buradaki hır gür... Ahmed Paşa meselesi pek mühim... Çok şükür hakikatı bilmiyor. Söylüyorlarsa da inanmıyor... Neşriyatımızı yalnız biz, yâni hudud-i Osmanî haricindeki Türkler okuyabilecekler. Ona da devam edilebilirse... Ben fikrimi söylemişdim, sen burada iken. Bu işle para koparmanın en birinci tarafdarıyım. Herifi kendi silâhıyla

(479) *BBA-BEO/Bulgaristan Hülâsası*, (41), 941-60/5, 3159/898, (20 Teşrin-i sânî 313).

(480) Ahmed Rıza Bey'den-Doktor Nâzım'a, Londra, 24 Temmuz 108 tarihli «Arkadaşım Nâzım Efendi» hitaplı mektup. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(481) Mustafa Bey'e hitaben yazılan, «Vatanperver Kardeşim» hitaplı mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/135//148/419-487.

(482) Liste için bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248. Listenin, Bulgaristan, Romanya ve Bosna Hersek'e ait bölümü verilmiştir. Bkz. B. LII.

vurmak hem de senevî şu kadar milyonu israf edilen beyt-ül-mal-ı müslimînden şu kadar mikdarı almağa muvaffak olmak... Yoksa makina duracak. Bir daha işlememek şartıyla. Kuru, yaş, bu kadar efrad-ı felâketzede aileleri de ilânihaye bu felâket içinde kalmak şartıyla....»[483]

Ahmed Celâleddin Paşa; bir anlamda, kurtarıcı rolü oynamıştı. Tabiî burada zor olan; Cemiyetin gerek içinde bulunduğu durumu, gerekse anlaşma nedenlerini dahildeki şubelere anlatabilmesiydi.

Olayla yakından ilgilenen yabancı temsilcilerin de gözlemlediği gibi; Ahmed Celâleddin Paşa'nın faaliyeti sonucunda Avrupa'daki muhalefet, Ahmed Rıza Bey ve **Mechveret**'in yazı kadrosu dışında, durmuş izlenimi veriyordu.[484] Her ne kadar bir süre **Hürriyet**[2] ve Selim Faris Avrupa'daki yegâne muhalif Türkçe gazetenin kendileri olduğunu ileri sürdülerse de;[485] Sultan'ı bir süredir **İttihad ve Terakki Cemiyeti** kadar olmasa da rahatsız eden[486] Londra Jön Türklerine karşı da pazarlık taarruzu başlamıştı.[487] Nitekim bunun sonucu da; gördüğümüz gibi; Faris'in sağladığı çıkarlar karşılığında, neşriyatı durdurması olmuştu.

Bu koşullar altında Ahmed Rıza Bey, tekrar faaliyeti canlandırma teşebbüsünde bulundu. İlk olarak, Avrupa gazetelerinde Cemiyetin yaptığı mütarekenin koşullarını anlatan yazılara[488] sert cevaplar verilerek; bu anlaşmanın tamamen bir kandırılmadan ibaret olduğu belirtildi.[489] Yayımını sürdürmekte olan Fransızca **Mechveret** de, bu temaları şiddetli bir biçimde tekrarladı.[490]

---

(483) Şerafeddin Mağmumi'den-İshak Sükûti'ye, 10 Temmuz [18]97, Paris. *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//292-1950-2023-6.

(484) Philip Currie'den-Dışişleri Bakanı'na, Therapia, 26 Ağustos 1897, no.517/572(Conf.), *PRO/F.O.* 78/4806.

(485) «Avrupa'da Türkçe Matbuat,» *Hürriyet*[2], no.82, 15 Eylül 1897-15 Rebiy'ülâhir 1315, s. 1.

(486) Nitekim, görevle Londra'ya gönderilen bir müsteşar olan Rıfat Bey, görevinde «...Jön Türkler Cemiyet-i mel'unesiyle...» diğer komiteler hakkında bilgi toplamayı ilk amaçları arasında saymaktadır. Bkz. Kendisinin 4 Cemaziy'ülevvel 1314 tarihli mektubu, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/1196/74/14.

(487) «Ahmed Celâleddin Paşa ve Kâmil Bey,» *Hürriyet*[2], no.81, 4 Eylül 1897-28 Rebiy'ülevvel 1315, s. 2.

(488) «Les Jeunes-Turcs: La Décision Du Parti Sur Les Propositions Du Sultan,» *l'Eclair*, 7 Ağustos 1897.

(489) «La Jeune Turquie Et Le Sultan: Lettre de M. Halil Ganem,» *l'Eclair*, 9 Ağustos 1897. Burada işlenen 'sebatsızlık' fikriyle krş. Halil Ganem, «Sây ü Amelimiz,» *Meşveret*, no.30, 6 Mayıs 1898-15 Zilhicce 1315, s. 1.

(490) Ahmed Celâleddin Paşa'nın faaliyetlerinin böyle bir çerçevede değerlendirilmesi için bkz. Un ami de la Turquie [Albert Fua], «La Mission D'Ahmed Djelal Eddin Pacha,» *Mechveret Supplément Français*, no.42, 1 Eylül 1897, ss. 3-4. Murad Bey'e yöneltilen eleştiriler için bkz. Un ami de la Turquie [Albert Fua], «Lettre Ouverte à Mourad Bey,» *Mechveret Supplément Français*, no.40, 1 Ağustos 1897, s. 6.

Ahmed Rıza Bey'in bu faaliyeti, ona Jön Türk mehafilinde büyük bir kredi sağladı. Yurda dönmek üzere olan Cenevre grubu üyelerinin bile ona yazdıkları mektuplarda duydukları hayranlık ve kendi hareketleri nedeniyle hissettikleri nedamet, belli olmaktadır.[491] Nâzım Bey'in anlatımıyla :

> « ..*Rıza Bey Mizan'ın kendisini Cemiyetden tard edişinden ale-l-husus hissiyât-ı diniyesine agrâz eylemesinden fevkâlâde mütehassıs olmuş. Bana yapdığı mukaddeme şu yolda idi:* «*Vatana hidmet için efkâr-ı umumiyeyi lehimize çevirmek lâzımdır. Biz birbirimizi çekişdirir ale-l-husus, Sultan Hamid'in arayub da bulamadığı suretde efkâr-ı diniyemizi kritiğe kalkışırsak... Rıza Bey Meşveret'i çıkartmakda devam edecek... Organ de la Jeune Turquie'yi gazetesinden kaldırmayacak Cemiyet Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti olduğu için bu ünvanın ifa edilmesine itiraz edemez diyor...*»[492]

veya daha belirgin bir ifade ile bir Jön Türk mektubunda :

> «....*Murad Bey (Mizan)a derc etdiği makâlât-ı diniyenin hiçbirine itikadı olmadığı halde ahalinin, milletin uyuşmuş kanlarını tahrik edecek vesaitin en âlâsı bu olduğunu bildiğinden kendisini gayet mu'tekid gösterir ve gazetesinde bu fikri tervîc eder... Fakat, efkâr-ı umumiye şu söylediğim minval üzeredir zannederim. Yoksa benim için 108 tarihi ile 1312 veya 1896 tarihi beyninde zerre kadar fark yokdur. Vicdan sahibi bir dinsiz, vicdansız bir sofuya müreccahdır...*»[493]

açıklandığı gibi Ahmed Rıza'nın, dinsizliği dahi prim yapar bir duruma gelmişti.

Sultan'ın; Serhafiyeyi Cenevre'ye göndermesinden, anlaşmak istediği asıl grubun Murad Bey ve çevresi olduğu anlaşılıyor; ki, çeşitli ifadelerinden en çok bu kimselerden rahatsız olduğunu da anlamak mümkün oluyor.[494] Yalnız,

---

(491) Süleyman Nazif Bey'den-Ahmed Rıza'ya, Saint Germain, 13 Ağustos 1897: Muhterem vatandaşım Efendim: Sizinle yarım saat kadar sohbet-i hususiyede görüşmek isterdim. Kabûl ederseniz, vakit ve mevki'i tayin ve iş'ar buyurunuz. Talebim redd ile görüşülmekden imtina edildiği halde sizi ma'zur, belki muhikk göreceğime emin olunuz. Çünki şu aralık insanlardan sâdır olan ef'al ve rezâili gördükce bu günkü insaniyete nefret etmemek kabil olmuyor...» *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(492) Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cumaertesi. [1897], *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//121/1416.

(493) «Kardeşim» hitaplı, 16 Haziran tarihli, «Kardeşin» imzalı mektup. *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(494) Ali Vehbi Bey, *Pensées et Souvenirs de l'ex Sultan Abdul-Hamid*, (Paris: 1910), ss. 28-29. Yönetimin Cenevre'de bir Şehbenderlik açmak için girişimleri başlatması da bu durumu kanıtlıyor. Bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Devair Mühimme:* 1347, (6)/*Hriciye*, 19 Teşrin-i sânî-12 Receb 1312/1314. no. 3892/11661.

Saray'ın plânının son kısmı; yâni anlaşma zemininin bulunması bir hayli güç olan Ahmed Rıza Bey'i diğer kanallardan sıkıştırma düşüncesi, istenilenin tam tersine bir sonuç doğurdu.

Sözkonusu mahkeme çöküş durumunda olan Jön Türklüğün yeniden Avrupa kamuoyunda büyük ilgi toplamasını sağladıktan başka, Ahmed Rıza Bey'i de tekrar fiilî bir lider durumuna geçirdi. Clémenceau da dahil olmak üzere;[495] pek çok ünlü entellektüelin savunduğu Ahmed Rıza ve arkadaşları, mahkemeyi bir anda bir özgürlük savaşı şekline getirdiler.[496] Sonuçta mahkeme on altı Frank gibi komik bir para cezası verdi ve bunu da tecil etti.[497] Nihayet mahkeme heyeti **Mechveret**'in eski sayılarında kullanılan ve Sultan'ı tezyif edici mahiyette görülen sıfatları sayarken, bunları büyük bir zevkle dinleyen Paris Jön Türkleri, yargılamanın sonucunu «Yaşasın Fransa, Yaşasın Mahkeme, Yaşasın Jön Türklük, Sultan İktidardan Düşsün!» tezahüratıyla karşılayarak, kendilerinin siyasal sonları olarak düşünülen bir mahkemeden, muzaffer özgürlük savaşçıları olarak çıkmayı başarmışlardır.[498]

Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları bu gelişmenin sevincini yaşarken, İstanbul'dan gelen acı haberlerin de, onları; kendi görüşlerinde haklı çıkmaları bakımından; mutlu ettiğine kuşku yoktur. Zaten, uzun bir süredir, **Hürriyet**[2] ve **Mechveret**'de çıkan haberlerde görüldüğü gibi, yönetim Cemiyet tarafından mütareke olarak kabul edilen anlaşmayı hiçbir şekilde dikkate almadığı gibi, tutuklamalarını sürdürmüştü.[499] Cemiyetin, İstanbul askerî temsilcisinin durumu Murad Bey'i kınayan ifadelerle (Ahmed Rıza Bey'in durumuna hiç değinmeden) bildirmesi, çevredeki kanaati göstermesi bakımından dikkat çe-

---

(495) Bkz. *Procès Contre Le Mechveret et La Jeune Turquie*, ss. 24-29. Bu olumlu bakış daha sonraki dönemde de devam etmiştir. Bkz. Ahmed Rıza Bey'in, *Meşveret*'in yeniden basımı için verdiği dilekçeye, Clémenceau'nun düştüğü not: «İçişleri Bakanı'nın bütün saygıdeğer arkadaşlarına bu dilekçeyi tavsiye etmekten şeref duyarım.» 2 Aralık 1899 tarihli dilekçe ve not için bkz. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III. (1899-1901), s. 165. Ancak, Clémencau'nun kâtibi tarafından yazılan hayat hikâyesinde bu konudan hiç bahsedilmemektedir. Bkz. Jean Martet, *Le Silence de M. Clémenceau*, Alblin Michel, (Paris:1929).

(496) *Procès Contre Le Mechveret...*, ss. 6 v.d. Mahkemenin genel bir değerlendirmesi için bkz. «Notre Procès,» *Mechveret Supplément Français*, no.44, 15 Ağustos 1897, s. 5 ve Bir Kürd [Abdullah Cevdet], «Meşveret Aleyhine Edilen İkame-i Da'va,» *Meşveret*, no.24, 23 Eylül 1897-25 Rebiy'ülâhîr 1315, ss. 1-2.

(497) *Procès Contre Le Mechveret*, s. 92.

(498) *İbid*, ss. 91-92. Bu hava için krş. Un ami de la Turquie [Albert Fua], «Vive La France.» *Mechveret Supplément Français*, no.44, s. 5.

(499) Pazarlıklar sırasında da yürütülen bu yazı kampanyası için bkz. «İstanbul'da Devam-ı Ahz-ı Girift,» *Hürriyet*[2], no.80, 15 Ağustos 1897-15 Rebiy'ülevvel 1315, s. 2. Gazete aynı sahifede Murad Bey'in pazarlıkları kabûl ettiğine işaret etmektedir. Bkz. «Murad Bey ve Rüfekası,» s.2. Krş. «İstanbul Muhbir-i Mahsusumuzun Mektubu,» *Hürriyet*[2], no.82, 15 Eylül 1897-15 Rebiy'ülâhîr 1315, s. 3.

kicidir.[500] Buna bir de İstanbul gazetelerinin Murad Bey ile yaptıkları küçük düşürücü röportajlar ve hakkında yazdıkları yazılar[501] eklenince, halâ müta-reke koşullarını ileri süren merkez yönetimi çok zor durumda kaldı.

Sonunda Osmanlı yönetimi, Murad Bey'in dönüşüyle af ümidine kapılan tutuklu ailelerini[502] üzüntüye boğan kararını uygulamaya koydu. Taşkışla'daki mahkeme sonucunda, kendileri hakkındaki uygulamayı bekleyenlerden çoğunluğunu 1896 darbe girişimi sonrasında İstanbul'daki örgüte hakim olan talebelerin oluşturduğu yetmiş yedi kişilik bir kafile;[503] 9 Eylül 1897 (27 Ağustos 1313) tarihinde Şeref adlı bir vapurla ve olağanüstü güvenlik önlemleriyle Fizan ve Trablusgarb'a gitmek üzere yola çıkarıldılar.[504] Tutuklular sürgün yerlerinde affedilmeleri için bir dilekçe hazırladılarsa da, yönetim bunu gözönüne almadı.[505] Böylece Murad Bey'in yurda dönüş nedenlerinden en önemlisi, tam tersi bir gelişme göstermiş oluyordu.[506] Doğal olarak reformların adı bile ortada yoktu.

---

(500) Cihadî'den-İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi Beyler Hazerâtına, İstanbul, 19 Ağustos [18]97, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//314/2072. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LIII. Bu arada çeşitli muhalif gazetelere de Murad Bey aleyhinde çok sayıda mektup gönderilmiştir. Bkz. «Murad Bey İstanbul'da,» *Hürriyet*², no.81, 1 Eylül 1897-28 Rebiy'ülevvel 1315, s. 3.

(501) Bu röportaj ve yazının transkripsiyonları, Birol Emil, *Jön Türklere Dair Vesikalar: I — Edebiyatçı Jön Türklerin Mektubları (Ali Kemal ve Süleyman Nazif'den Mizancı Murad Bey'e)*, Edebiyat Fak. Yay, (İstanbul:1982), ss. 98-102'de verilmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki bu İstanbul basınında çok görülen bir tutum değildir. Murad Bey haricinde Jön Türkler aleyhinde çok istisnaî bir iki eleştirici yazı dışında yönetimin etkisiyle böyle bir hareket hiç yokmuşcasına bir tutum benimsenmektedir. Bir istisnası için bkz. «Ahmed Midhat Mel'unu,» *Kanun-i Esasî*, no.12, 14 Mart 1897-11 Şevval 1314, s. 8, ve «1 Mart İstanbul'dan,» s. 9.

(502) Ali Fahri, *Emel Yolunda*, s. 31.

(503) İsimleri için bkz. *İbid*, ss. 58-65, *Şeref Vapuruyla Trablusgarb'a Nefyedilen Mağdurînin Millet Meclisine İstidalarıdır*, Matbaa-i Uhuvvet, [Dersaadet; t.y.].

(504) Bu yolculuğun hikâyesi, Ali Fahri, *Emel Yolunda*, ss. 45 v.d'da verilmektedir.

(505) Bu bilhassa Fizan'a gönderileceklerin kurtarılması için yapılan bir girişimdi. Sözkonusu faaliyet için bkz. Trablusgarb'da Miralay Mustafa Bey'den-Mabeyn'e, 15 Eylül [18]97, 5 Eylül 313 tarihli isti'da örneği, 245/5 Eylül 313, Trablusgarb'da Miralay Mustafa ve Yüzbaşı Hasan Bey'den, 249/20 Eylül [18]97. *Memurin-i Müteferrikaya Mahsus Kayd Defteridir*, BBA-Yıldız Esas Evrakı, 36/139-84/139/XX.

(506) Bâzı Jön Türk yayınlarının iddialarının tersine (Murad Bey'in tutuklanmalarına ilişkin bu haberler daha sonra korkutucu bir malzeme olarak kullanılmıştır. Bkz. «Dahile Girenlere Bir İbret,» *Osmanlı*, no.35, 1 Mayıs 1899-20 Zilhicce 1316, ss. 6-7.) uğradığı büyük hayâl kırıklığına rağmen Murad Bey tayin edildiği görevlerde (bkz. *BBA-İrade-Dahiliye*, Safer 1317 /no.21-151) oldukça rahat koşullar altında (bkz. *BBA-İrade-Dahiliye*, Ce-

Şimdi gözler mahkeme galibi Ahmed Rıza Bey'e çevrilmişti. Kendisinin faaliyete devamını göstermek için yapacağı en çarpıcı hareket; kuşkusuz, yeniden bir Türkçe gazete çıkartmak olacaktı. Ama bunu hisseden Osmanlı yönetimi Cenevre'de, kapanmadan önce **Mechveret**'in basıldığı matbaaları satın aldı.[507] Cemiyet merkezi, eski merkez yayın organının basıldığı matbaayı Ahmed Rıza Bey ve arkadaşlarının bütün itirazlarına ve onun Cemiyetin malı olduğundan satılamıyacağı görüşlerine rağmen,[508] Ahmed Celâleddin Paşa'ya devretmişlerdi.

Bütün bu olumsuz koşullara rağmen Ahmed Rıza, 23 Eylül 1897 tarihinde aşağıdaki çarpıcı önsözle :

> «...*Türkce iki gazete lüzûm görmeyerek, Meşveret'in yerine Cenevre'de* Mizan'ı *çıkaran fırka, Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa'nın yaldızlı bir işareti üzerine terk-i hidmet*[*le*] *İstanbul'a avdet etdi. Sultan Abdülhamid'in serhafiyesi, yâni hem hafiye ve hem öyle zalîm bir padişâha mensub olmak gibi iki sıfat-ı mezmumeyi haiz bir uşağı ile görüşmeği arkadaşlarıma büyük bir zul sayardım. Halbuki bâzıları yalnız görüşmekle kalmadılar, atiyyesini aldılar. Gaza ve mücahede meydanından çekildiler. Kendilerine bir vedia olan matbaa hurufunu, cemiyetin mührünü satdılar.* Mizan'ı *ta'til etdiler. Saray'a hafiyelik eden ve kıt'ale âlet olan birkaç alçağın fezehatı koca bir*

---

maziy'ülâhîr 1318/no.32-1054) ve tamamen silik bir şekilde yaşamını sürdürdü Buna karşılık, kayınbiraderine bile orduda önemli görev verilmediğine bakılacak olunursa (bkz. Golos'da Miralay İsmail Bey'den-Mabeyn'e, 12 Mart 314, *Memurin-i Askeriyeye Mahsus Beşinci Defterdir*, no.53, BBA-Yıldız *Esas Evrakı*, 36/139-36/139/XVIII.) siyasal en ufak bir hareketi bile imkânsızdı.

(507) «Avis,» *Mechveret Supplément Français*, no.42, 1 Eylül 1897, s. 1.

(508) Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5 //706/1401. Durum şu şekilde ifadelendirilmektedir: «...Bizim Cemiyetin vücûdu haricde senin ile Ahmed Bey'e münhasır kalıyor. Hurufat ile risâleleri satacaklar —ihtimâl vermem a— sizden başka kimse olamaz. İhtimâl ki Kemâl Bey yanlış haber almışdır. Yahud verdiği havâdis doğrudur da işin içinde Sultan Hamid'e bir oyun oynanmak istenildiğini düşünemiyor... O hurûfat hamiyyetli bir zât tarafından vatanın selâmeti nâmına neşriyat içün millete hediye edilmişdir. Vakıfdır ve vakfın satılması câiz olamadığı gibi hurûfatın da hiç kimse tarafından satılması ale-l-husus Sultan Hamid gibi bir düşmana terki mümkün değildir. Rıza Bey bunu haber almış bu sabah beni çağırdı. Cenevre'deki arkadaşlar Murad Bey'i takib ediyorlarsa, mesleğinde sebat edecek, vatanı içün ölünceye kadar çalışacak Türkler eksik değildir. Hurûfat bu maksat içün hediye edilmişdir. Rica ederim Cenevre'dekilere yaz Mizan'ı çıkartmamak niyetinde iseler hurûfatı mürettible beraber bana bıraksınlar ben hurûfatın buraya nakl masrafıyla mürettibin bir senelik geçineceğini şimdiden te'min ediyorum hattâ Ahmed Celâleddin Paşa'ya satmış olsalar bile gizliden kaçırmalarını hamiyyet nâmına kendilerinden rica ederim dedi.....»

milletin şan ve namusuna hâlel getirmiyeceği gibi Genc Türkler zümresine kazaen dahil olmuş beş on ma'lûlün İstanbul'a avdetleri de Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kuvvet ve mesleğine zarar gelmez[getirmez]... Millet, mezheb ayırmıyarak bütün Osmanlıları hattâ hayırhâh âlicenâb ne kadar insan varsa hepsini düşman-ı insaniyet olan gaddar ve hunhar bir hükümdara karşı ittihada davet etmek lâzımdır. Bu da ancak neşriyatla olur....»[509]

taşbasması olarak ve «İttihad ve Terakki Cemiyeti» yayın organı sıfatıyla Türkçe **Meşveret'i** bıraktığı yerden; yâni 24. sayıdan; neşre başladı.

Aslında, Ahmed Rıza'nın resmî olarak bu şekilde gazete çıkartmak imkânı bulunmamaktaydı. Çünkü, Cemiyet resmen tüm şubelere faaliyeti durdurma kararı vermiş; ancak, Ahmed Rıza Bey örgütten ihraç edilmiş olduğundan, ona herhangi bir tebligat yapılmamıştı. Doğal olarak, yanındaki kadro için bu durum sözkonusu değildi. Nâzım Bey, Halil Ganem gibi yazarlar Cemiyet üyeliği sıfatını sürdürüyorlardı; ama, bu onlara Cemiyet adına resmî gazete çıkartmak yetkisini vermiyordu. Buna rağmen, Trablusgarb'dan kaçarak[510] Paris'e gelen ilk kuruculardan Doktor Abdullah Cevdet Bey'in, hemen bu yayın organının idarî kadrosunda görev alması, fiilî bir durumun ortaya çıktığını gösteriyor.

Her ne kadar başta Şerafeddin Mağmumî olmak üzere eski yöneticiler bu davranışa itiraz ettilerse de,[511] artık evvelki yönetim çökmüştü. Nitekim, bir süre sonra Mağmumî sessizce Mısır'a gidecek,[512] Şefik Bey sıkı gözetim altında bulundurulacağı Bükreş'e hareket edecek,[513] Sükûti Mısır örgütünün tekrar düzenlenmesi faaliyetleri için burada çalışacaktı. Ali Kemal Bey de Brüksel Sefaretine girince; artık, 'Hey'et-i Teftiş ve İcra' ile denetleme kurulları yalnızca boş birer tabelâdan ibaret kalacaktır.

---

(509) Ahmed Rıza, «İfade-i Mahsusa,» *Meşveret*, no.24, 23 Eylül 1897-25 Rebiy'-ülâhir 1315, s. 1. Türkçe yayın organı da Murad Bey aleyhine, kandırıldığı, tevkiflerin anlaşmadan hiç etkilenmediği ve röportaj yaparak küçük düştüğü şeklindeki eleştirileri sürdürmüştür. Sırasıyla bkz. Halil Ganem, «İcmâl-i Mesâib,» *Meşveret*, no.28, 4 Kânûn-i evvel 1897-29 Receb 1315, s. 1. «Tevkifat,» *Meşveret*, no.28, s. 3, «Mazi ile Hâl,» *Meşveret*, no.24, s. 4. Son makale ile krş. «Une Interview De Mourad Bey,» *Mechveret Supplément Français*, no. 42, 1 Eylül 1897, ss. 6-7.

(510) Firarı için bkz. *BBA-Y/Muhtelif Marûzat*, 5 Ca 1315/no.586/3074.

(511) Şerafeddin Mağmumî, *Hakikat-ı Hal* adlı kitabını bu gelişmeler üzerine yayınlamıştır. Ancak, bu faaliyeti üzerine dahi Sefir kendisini çağırarak, onu mevcut anlaşma koşullarını bozmakla suçlamıştır. Bkz. Şerafeddin Mağmumî'den-İshak Sükûti'ye, 25 ? Çarşanba [1897] tarihli mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//831/2021.

(512) A[hmed] Süheyl [Ünver], «Doktor Şerafeddin Mağmumî,» *CTF-Tıp Tarihi ve Deontoloji Enstitüsü Arşivi*, s. 3.

(513) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 2367, (6 Eylül 313-Bükreş:191), *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 21 R 1315/no.570.

Bu gelişmeler, resmî Cemiyet merkezinin belirttiğimiz gibi; uğradığı siyasal başarısızlık sonucunda; çöküşüyle neticelenince, buradaki kadroya karşı itirazlar yükselmeye başladı. Nâzım Bey bir mektubunda :

> «...*Burada garib garib havâdisler işidiyoruz. Gülmekden ziyade ağlamak lâzım. Cemiyetin hastalandığını bilirdim. Fakat* terekesi *satılacak derecede olduğunu yeni işidiyorum. Cemiyetin vârisi olmadığı içün tereke ve tâlib olanlardan ziyade hücûma kalkışanların aldanacaklarına şübhe yokdur. Nazar-ı dikkatinizi celb ederim....*»[514]

kullandığı yukarıdaki ifadeyle, hem bu boşluğa değinmiş ve hem de mütareke adı altında susmayı tercih eden grubun Cemiyet üzerindeki tekelini tanımayabileceklerini belirtmişti. Ahmed Rıza Bey ve resmî Cemiyet merkezine bu yolda gelen protesto mektuplarını ise, yayın faaliyetinde bulunamadıkları için cevaplandıramayan bu kimseler, meydanı; hiç istememekle birlikte; tamamen eski fiilî lidere bırakmışlardı.

Fakat, kuşkusuz Osmanlı yönetimi tamamen kapanmış bir olay olarak baktığı Jön Türklüğün tekrar canlanmasına karşı kayıtsız kalmadı ve **Meşveret**'in yayın faaliyetini önleyebilmek için büyük bir çaba içine girdi. Bir yandan gazetenin yurt içine sokulmasını önleyebilmek için yoğun tedbirler alırken,[515] diğer yandan da basımını durdurmamak uğraşı içine girdi.

Ahmed Rıza Bey gazeteyi, İsviçre'de tanıdığı arkadaşları bulunmadığı şeklindeki bir açıklama çerçevesinde,[516] Brüksel'de yayınlamaya başlamıştı. Burada sosyalist eğilimli ve Osmanlı yönetimince anarşist olarak nitelenen Lorand adında bir milletvekili gazetenin sorumlu müdürlüğünü üzerine alarak onu yayınlamaya başladığı[517] için, bir süre yayına muvaffak olunduysa da, Osmanlı yönetimi derhal gazete aleyhine girişimlerde bulundu.[518] Osmanlı yönetimi ile Belçika hükûmeti arasındaki uzun pazarlıklardan sonra[519] Belçi-

---

(514) Doktor Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, 30.7 1897 tarihli kart, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//257/1426.

(515) Bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Cemaziy'ülevvel 1315/no.10-464, *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1040(18 Eylül 313)/76104, *BBA-BEO/Posta ve Telgraf Nezareti Giden*, 585-17/20, 108, (13 Eylül 313).

(516) Ahmed Rıza, «[İhtar],» *Meşveret*, no.25, 9 Teşrin-i sânî 1897-11 Cemaziy'ülevvel 1315, s. 4. Açıklama, Cenevre grubuna yönelik bir tanımamazlık anlamına gelmektedir.

(517) Bkz. *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük)Marûzat*, 17 B 1315/no.2129 ve 20 B 1315/no.5038, Münir Paşa'dan-Mabeyn'e, 137/19 Teşrin-i sânî 1313, *Paris Sefaretiyle Muhabereye Mahsus Defter*, no.42-2, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468/141/XII. Ahmed Rıza Bey, Lorand ile Brüksel'deki bir pozitivist aracılığıyla tanışmıştır. Bkz. «İlk Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza Beyin Hatıraları:... (2),» *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1950, s. 2.
Bu yayın faaliyeti özellikle Fransızlar tarafından da ilgiyle izlenmektedir. Bkz. Polis Müdüründen-Dışişleri Bakanı'na, 10 Ocak 1898, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.II(1898), s. 10.

(518) Tevfik Bey'in, Padişâh'a yazısı, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/74-19-ç/74/15.

(519) Bkz. *BBA-BEO/Hususî İrade-i Seniye*, 378-8/100, 100-675(8169)/78201.

ka tarafı gazeteyi kapatmanın mevcut kanunlar çerçevesinde çok zor olduğunu, fakat anarşist faaliyetleri gerekçe gösterilerek Ahmed Rıza Bey'i sınırdışı etmenin mümkün olduğunu bildirdi.[520] Bu koşullar çerçevesinde anlaşılması üzerine, Belçika basınının[521] ve parlâmentodaki muhaliflerin bütün protestolarına karşılık;[522] Ahmed Rıza Bey, 12 Aralık 1897 tarihinde, Belçika'dan sınırdışı edildi.[523]

Jön Türkler hakkındaki en ilginç kitaplardan birinin sahibi tarafından «Türklerin alışık olmadıkları bir eylem» olarak nitelendirilerek; Ahmed Rıza Bey'in «Avrupa kökünden gelme»sine bağlanılmaya çalışılan bu faaliyetler[524] ve Sarayın önleme çabaları, eski fiilî lideri yeniden aynı statüsüne oturtmuştur.

Kazandığı prestijden istifade etmeyi de kararlaştıran Ahmed Rıza Bey,

---

(520) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 1 Ca. 1315/no.1124.

(521) «Belçika Basını,» *Meşveret*, no.28, 24 Kânûn-i evvel 1897-29 Receb 1315, s. 2.

(522) Bkz. *BBA-Yıldız Mütenevvî(Günlük) Marûzat*, 21 C 1315/no.1753/625, 27 B 1315/no. 5077/654. Bu sınırdışı edilme olayı yabancı güçlerin de Jön Türklerin tekrar önem kazandığı kanaatine kapılmalarına neden olmuştur. Bkz. Brüksel'deki Alman Elçiliğinden-Dışişlerine, Brüssel, 10 Şubat 1898(pr. 13 Şubat 1898a.m), A. 1814/no.16, *Auswärtiges Amt;* 732/3, *die Jungtürken*, 198. (Bd.1-2). Bu konuyla İngilizler de ilgilenmişlerdir. Ancak, *F.O.* 566//1010 kayıt defterindeki, 22 Şubat tarihli yazı, (47 numaralı olması gerekmektedir) bulunması gerektiği *PRO/F.O.* 78/4909(Draft), cildinde yoktur. Belçika Parlâmentosundaki konuşmaların metni için bkz. A[hmed] R[ıza] «Le Mechveret Turc à La Chambre Belge,» *Mechveret Supplément Français*, no.48, 1 Kasım 1897, ss. 3-7.

(523) Sınırdışı edilişi için bkz. *BBA-Yıldız Mütenevvî(Günlük)Marûzat*, 27 B 1315/no. 5077/654, *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 2765, (11 Teşrin-i evvel 313), 2815, (15 Teşrin-i evvel 313), 2881, (21 Teşrin-i evvel 313), 3401 (29/sic! 9/Kânûn-i evvel 313), *BBA-Yıldız Perâkende*, 1 B 1315/no. 857, Osmanlı yönetiminin Belçika hükümetine teşekkürü için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 185-5/41, 1343, (12 Teşrin-i sânî 313), 7820, (18 Teşrin-i sânî 313) ve *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 3191, (18 Teşrin-i sânî 313). Bu olaydan sonra da Osmanlı yönetimi Ahmed Rıza'nın yakın takibini ve bulunduğu yerlerdeki yönetimlere onun hakkında müracaatı bırakmamıştır. Bkz. *BBA-Y/Saderet Hususî Marûzat*, 1 Ca 1315/no.640, 8 C 1315/no.736, 13 Ş 1315/no.1124, *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1202, (15 Teşrin-i evvel 313), 2440, (13 Ağustos 313), 2620, (29 Ağustos 313), 2662, (1 Teşrin-i evvel 313), 2468, (15 Ağustos 313), 2440, (13 Ağustos 313). Son vesikaların içinde Belçika hükûmeti nezdindeki faaliyetlere ilişkin belgeler de bulunmaktadır. Ahmed Rıza'nın gazeteyi muhtelif Avrupa başkentlerine göndermesi için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 3562, (23 Kânûn-i evvel 313).

(524) Bu yargıyı veren Prens Sabahaddin lehine tavır koyan bir Katolik Papazı olan Fesch'dir. Bkz. Paul Fesch, *Constantinople aux derniers jours d' Abdul-Hamid*, Marcel Rivière, (Paris:[1907]), s. 337.

muhaliflerine iki açıdan saldırmıştır. Bunlardan birisi devamlı olarak işlediği Saray'a satılma temasıdır :

> «...*Vakıa hünkâr Avrupa'da neşriyatı kendine sermaye-i ticaret it tihaz eden menfaatperestleri küçük bir memuriyet, cüz'i bir para veya imtiyâz mukabilinde sükût etdirdiğini görünce istibdaddan iştikâ' ve Kanun-i Esasî'nin iadesini isti'da edenlerin sözüne haklı da olsa inanmıyor. Önüne bir kemik atıveriyor. Bu kemiği kapan, yalayan alçakların rezilâne harekâtı Sultan Abdülhamid'e ma'teessüf hak verdiriyor...*»[525]

İkinci olarak Ahmed Rıza Bey, dahilde faaliyet taraftarları şubeler ve onlarla aynı kanaatleri paylaşan Jön Türkler tarafından; Sarayla uzlaşma olarak nitelendirilen soğukkanlı yazı yazmak[526] şeklindeki davranışını da bırakarak, gazetede bu çevrelerce beklenen bir uslûbu kullanmaya başlamıştır :

> «...*Ben aldanmadığıma eminim; padişâh da zannedersem aldanmıyor. Her şeyi bilerek, isteyerek yapıyor. Milleti mahv ediyor. Kahrolsun!*»[527]

Buna bağlı olarak, Cemiyet içindeki muhalifleri tarafından darbe girişimlerine karşı çıkmak ve icraatı önlemek şeklinde ithamlara maruz bırakılan Ahmed Rıza Bey, bu suçlamalara da kendisinden beklenilmeyen cevaplar vermektedir:

> «...*İcraat tarafdarı olmadığım ve ahaliyi kıt'ale sevkedecek tarzda yazılmış makalelere cevaz vermediğim için bana itiraz eden (icraat) fikriyle benden ayrılan yalancı pehlivanların icraatı neden ibaret imiş çok sürmedi anlaşıldı. Neşriyatla iş bitmez deniliyordu. Ortada yine neşriyattan başka birşey görülmüyor!*
>
> *Bizde herşeyi hükûmetden, veya meclis'den cemiyetden beklemek halka âdet olmuşdur. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinden de çok şeyler beklendi. Mehdi çıkacak yecuc mecuc sedleri hâkla yeksân olacak zannedildi... Hayâlâtı ohşayacak suretde bir eser görülemeyince kabahat Cemiyet reisinin aczine, inadına atfedildi. İcraata, ihtilâle her dürlü muvaffakiyata reis mani oluyor de-*

---

(525) «Ben mi Aldanıyorum Padişâh mı Aldanıyor,» *Meşveret*, no.25, 9 Teşrin-i sânî 1897-11 Cemaziy'ülevvel 1315, s. 1. Krş. «Fin D'Une Mission,» *Mechveret Supplément Français*, no.43, 15 Eylül 1897, s. 5.

(526) Nitekim, daha önce Murad Bey'e, *Mizan*'daki benzer makaleleri dolayısıyla Sultan ile anlaşmağa çalıştığı yolunda suçlamalar yöneltilmiştir. Bkz. Rauf Ahmed Bey'den-İshak Sükûti'ye, 17 Mart [18]97, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//275/1873.

(527) Ahmed Rıza, «Ben mi Aldanıyorum.....,» *Meşveret*, no.25, s. 2.

nildi. Ben hiçbir vakit meşrû' bir ihtilâlin lüzûmunu, fâidesini âsârını inkâr etmedim... Beni dinsiz, müstebid ve icraata mani' gibi göstermek isteyenlerde din kaygusu olsa herşeyden evvel bu evâmir-i şer'iyeyi icra ederlerdi. Bunlar heb i'tirâza bahaneden, terbiyesizliğe nişânedir. İcraatın ne için aleyhinde bulunduğumu yukarıda arz etdim. Lâkin bununla beraber kimsenin kolunu tutmadım. (Filânı uracağız ne dersin) mealinde aldığım mektublara vakıa cevab vermedim. Çünki o işi becerecek bir kişinin benden izin almağa tenezzül eylemiyeceğini biliyordum...»[528]

Böylece Ahmed Rıza Bey bir yandan, çok sonraları dahi bir silah olarak kullanacağı; «Saray'a satılmamış lider» imajının[529] yanısıra; yurt içi şubelere icraat taraftarları ile de beraber çalışabileceği şeklinde bir mesaj göndermiş oluyordu.

Bu çabalar sonrasında, Abdullah Cevdet Bey'in başını çektiği bir grup; liderliği yeniden Ahmed Rıza Bey'e vermek girişiminde bulundu. Haber Jön Türk mehafilinde âdeta bir bomba tesiri yaratmıştır:

«...Burada şayi' olan rivâyâta göre, Ahmed Rıza Bey'e müracaatla tekrar fırkanın riyasetini deruhde etmesini teklif etmiş isiniz. Ben bu rivâyeti Paris'de de işitmiş inanmamıştım. Rıza Bey'e en ziyade muarız olan sendin. Bu adam ne için, kimin için çalışıyor unutma İshak! Bugün binlerce masum çocuk uzak menfalarda, karanlık mahbeslerde inliyorlar. İstanbul'da bihakken genç denilecek kimse kalmamış. Rıza Bey'in yüreği çarpmaz. Lâkin sen kardaş, sen gerçekten mütehassısın!...»[530]

Kuşkusuz pek çok kimse merkezdeki eski muhaliflerin bu itirazlarına katılmıyordu; ama, resmî merkezin fiilen liderliğini ele geçirmiş olan İshak Sükûti'nin, önderliği ve Cemiyet'i Ahmed Rıza Bey ve **Mechveret** yazarlarına bırakmaya hiç de niyeti bulunmamaktaydı. Ahmed Rıza Bey'in faaliyetlerini ilgiyle izleyen İshak Sükûti, kendisine mevcut durumu nedeniyle yöneltilen :

---

(528) Ahmed Rıza, «İhtilâl,» *Meşveret*, no.29, 14 Kânûn-i sânî 1898-21 Şa'ban 1315, ss. 2-3.

(529) Daha sonra Ahmed Rıza Bey'in bu tavrı şu şekilde bir propaganda unsuru olarak kullanılacaktır: «...Eski Cemiyet'in dağılmasına sebeb Ahmed Rıza Bey değil Murad Beylerin, Sükûtilerin, Abdullah Cevdet edebsizlerinin paraya tama'ı ve ahlâksızlıkları olmuşdur. Bu mürtedleri Sultan Hamid bin beşer yüz Frank maaşla satın aldığı zaman Ahmed Rıza Bey'e sefirler gönderiyor, sefaretler vaad ediyordu...», «Kızanlık Şu'besi Müdîri»ne, Paris, 2 Haziran 1906, Nâzım-Bahaeddin, *İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkezinin 1906-1907 Senelerinin Muhaberat Kopyası*, İ. Atatürk Kütüphanesi, Belediye Yazma, 0.30, s. 49.

(530) Süleyman Nazif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Beyoğlu, 17 Teşrin-i evvel 1313, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//208/1445.

«...Bugün mektubunuz geldi. Bize kızmışsınız. Fakat bu hiddetdeki haksızlığı anlamak içün buranın (raisons) larını, mütalâalarını işitmelisiniz. Yahu siz gideli üç ay oldu. Siz kaç gün gitmiş idiniz. Halen vadi-i iğfâlde sürüklendiğimizi anlamadık mı? Sizin orada bulunmanız, hasta olmanız, gevşek davranub kalmanız Cemiyet'e büyük rahneler açdı... Şu'belere, yârâ, ağyâra karşı bu sükût-i medîdemiz bizi berbâd ediyor. Sultan Hamid tahribde, tagribde devam üzredir. Erkân-ı harb ümerâsından iki üç kişi âhiren Arabistan'ın meçhûl bir semtine tagrib olundu. Ma'sum çocuklardan gelen mektub insanı çıldırtıyor. Bu cinayetlere, bu tecavüzlere halâ muhafaza-i sükût etdiren ancak sizsiniz. Lâ'net olsun bu mel'unların mevâidine de parasına da bırak gel. Teşrin-i sânî efrencinin on beşinde mutlak-be-mutlak gazete çıkacakdır. Meğer ki arkadaşlarımızdan afv-ı umumî-i hakikiyi musaddık mektublar alalım. Bunu böylece bilin. Bu benim fikrim benim mütalâamdır. Lâkin arkadaşlar da bu babda müttefikdirler. Yazıklar olsun Sultan Hamid ahrarı bâzice-i iğfalât ediyor. Teşrin-i sânînin lâakal onunda burada bulunmanızı rica ve istirham ederim...»[531]

talepler üzerine faaliyetini hızlandırdı. Aslında Sükûti yönetimindeki merkez, 5 Ağustos 1313(18 Ağustos 1897) tarihinde yaptığı ilk toplantıda, Eylül başında yayına başlama kararı almış;[532] fakat kendilerine yöneltilen, biraz daha bekleyerek reformları boşu boşuna engellememeleri yolundaki istekler üzerine,[533] bu hareketi sürekli ertelemişlerdi. Bunun üzerine Ali Kemal Bey, Cemiyet'i ele geçirmek yolunda bir girişimde bulunmuştu. Kendisinin Saray ile ortaklaşa olarak **Taavvün** Cemiyeti adında bir örgüt kurarak, eski kadroyu buraya aktarmak istediği anlaşılıyor.[534]

---

(531) Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, [Paris], 27 Teşrin-i evvel [18] 97. Krş. Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre 17 Teşrin-i evvel 1897: «..Bu ayın nihayetinde neşriyata ibtidar etmek içün karar verdik. Bu kararı bozmak harikûlâde bir vak'anın zuhuruna mevkuf kılınmışdır...» (Abdullah Cevdet Bey bu mektubu umum nâmına yazdığını belirtmektedir.). Mektuplar için bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/106//157/211 ve 19/106//155/1.

(532) Bu ilk ictima'daki konuşmaların metni, *Şûra-yi Ümmet-Ali Kemâl Da'vası*, (İstanbul:1325), ss.96-97 de verilmektedir: Aynen verilmiştir. Bkz. B. LIV.

(533) Bu etki özellikle Murad Bey'in tesirinde bulunan üyelerden gelmektedir. Nitekim, onunla yazışmasında kendisi de iki taraflı oynayan Ali Kemâl Bey, Cenevre'deki grubun yeni bir gazete çıkartmak ihtimâlinden endişeyle bahsetmektedir. Ali Kemâl Bey'in-Murad Bey'e, 21 Teşrin-i sânî 1897 tarihli mektubu, Birol Emil, *Jön Türklere Dair Vesikalar I...*, ss. 38-39.

(534) Bkz. *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/74-32-b/74/15.

Fakat merkezdeki yöneticiler de «Ali Kemâl'in malına hizmet»[535] ettiği kanaatine vardıkları bu teşebbüse ilgi göstermediler.

İshak Sükûti, icraatın finansman kuvvetiyle yürütülebileceği kanaatinde bulunduğundan, Cemiyetin durumunu bu açıdan daha da kuvvetlendirmek için Mısır'a gitti. Buradaki şubenin faaliyetinin durdurulması ve elindeki eski gazete kolleksiyonlarıyla, risâleler için Ahmed Celâleddin Paşa ile pazarlığa oturuldu.[536] Pazarlık sonucunda Paşa; şubenin kapanması ve evrakların kendisine verilmesi karşılığında Sükûti'ye bin İngiliz lirası vermeye razı oldu ve anlaşma imzalandı.[537] Sükûti, paranın iki yüz altmış lirasını yeni faaliyet dönemi için Mısır Şubesine devretti.[538] Kalan paranın bir bölümü ile Avrupa'ya gönderilmek istenilen Cemiyet mensuplarının yol paraları karşılandı.[539] Geri kalan kısmı da, Cenevre merkezince yönetilmek üzere bir Mısır Bankasının tahvillerine yatırıldı.[540] Böylece finansman sorunu büyük çapta çözülmüş oluyordu.

Maddî durumu düzeltmek için Mısır'da taraflar anlaşma masasında otururlarken, Sükûti'nin direktifi ile merkez, Cenevre'de yeni resmî yayın organı olarak **Osmanlı** gazetesini yayınlıyordu. İlk sayısı 1 Aralık 1897 tarihinde yayınlanan bu gazete ile Cemiyetin yaşamında yeni bir dönem başlıyordu.

Sultan; Avrupa kamuoyuna karşı, Jön Türklerin yaptıkları anlaşmaya uymadıkları tezini işlemeye çalıştıysa da;[541] buna Cemiyet merkez yönetimi gerek kendi gazetelerinde,[542] gerekse Avrupa ülkelerinin temsilcilikleri nezdinde

---

(535) «Ali Kemâl Bey:Şahsına Hürmet ve İtimadımız Olan Bir Zâtdan Gelen Varakadır,» *Şûra-yi Ümmet*, no.67/140, 11 Kânûn-i evvel 1908-27 Zilkade 1326, s.2. Bu arada aynı dönemde Osmanlı yöneticileri çıkacağı ihbarını aldıkları *Taavvün* adlı bir gazetenin önlenmesine çalışmaktadırlar. Böyle bir gazete tespit edilemidiğine göre bunun Ali Kemâl Bey'in girişimi olduğu tahmin edilebilir. Bkz. *BBA-BEO/Posta ve Telgraf Nezareti Gelen*, 579-17/4, 69, (9 Ağustos 313). Kendisine Jön Türkler arasında duyulan tepki için gene bkz. Ali Fahri, *Açık Mektub: Ali Pinhan[Kemâl] Bey'e*, (Mısır:1322), ss. 8-10. Yönetimle irtibatı için bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Cemaziy'ülevvel 1315/no.64-52.

(536) Bu pazarlıklar için bkz. Salih Cemâl Bey'den-İshak Sükûti'ye, 3 Teşrin-i sâni tarihli mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//47/1963.

(537) Anlaşma metni için bkz. *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/74-31-e/74/15. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LV.

(538) Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/102//156/2. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LVI.

(539) Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//155/1991. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LVII.

(540) *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//201/1939. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LVIII. Krş. *Arkivi Qëndror*, 19/102//83/1.

(541) Bkz. *Paris[ve Viyana Sefaret-i Seniyeleriyle Muhaberata Mahsus Defter]*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468/141/XII-1, Mehmed Kâmil Bey'den gelen yazı, 37/29 Ağustos 1898.

(542) Cemiyet'in yeni resmî yayın organındaki ilk yazısında bu konuya işaret edilmiştir. Bkz. «İfade-i Mahsusa,» *Osmanlı*, no.1, 1 Kânûn-i evvel 1897-5 Receb 1315, s. 1, Tekrarı için bkz. [Abdullah Cevdet], «Teessüf mü Edelim, İftihar mı?,» *Osmanlı*, no.24, 15 Teşrin-i sânî 1898-1 Receb 1316, s. 1.

yoğun açıklamalar ve anlaşmayı uygulamayanın aslında padişâh olduğu cevabıyla karşılık verdiler.[543] Bu sırada, Cenevre merkezinde önde gelen isimler olarak Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Tunalı Hilmi, Nuri Ahmed, Reşid, Halil Muvaffak, Âkil Muhtar, Refik Bey'ler göze çarpıyor.[544]

Saray bu durum karşısında büyük bir telâşa kapılmıştır. Çünkü, ilk olarak Jön Türklerin anlaşmaya uymadığı iddiası hiçbir etki uyandırmadığı gibi; onların bu alandaki çabaları Avrupa kamuoyunda kendilerine destek sağlamıştır.[545] İkinci olarak, Mısır satışlarına ilâveten, yönetim pek çok Jön Türk'e bu faaliyetin bittiği kanaatine vararak maaş bağlamıştır[546] ve nihayet Contrexéville anlaşması ile Cemiyete önemli bir para verilmiştir.[547] Bu açıdan Sarayın, onları uzun bir süre malî bir tehditle sıkıştırabilmesine de imkân bulunmamaktadır.

Yeni bir merkez yayın organının yayınlamaya başlanması, yurt içinde varlığını çok zor koşullar altında yürütmeye çalışan teşkilât tarafından, büyük bir sevinçle karşılandı.[548] Fakat; Cemiyetin atılımı bu kadarla da kalmadı.

---

(543) Bu iddiaların İsviçre yönetiminin dikkatini çekmesi için bkz. 8 Ocak 1898 /von Genf-6 Ocak 1898/no.12-98'2 ve 19 Ocak 1898/von Genf-17 Ocak 1898 /no.29-98'2. Bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248. Yazı metni için bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/60//22/*166*, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.II(1898), s. 13, *PRO/F.O*, 78/4943, 24 Ocak 1898, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248. Metin, resmî yayın organının ilâvesinde de yayınlanmış; «Lettre adressée à LL. EE.Ministres et Ambassadeurs des Grandes Puissances,» *Osmanlı Supplément Français*, no.3, 5 Şubat 1898, s. 1 ve bu nüsha da özel olarak büyük devletlere gönderilmiştir. Bkz. Philip Currie'den-Dışişleri Bakanı'na, yazı eki, *PRO/F.O.* 78/4912.

(544) İsimler için bkz. Abdullah Cevdet, *Hadd-ı Te'dib*..., s. 53. Bu kimseler gazetenin de yazı kadrosunu oluşturmaktadırlar. Gazetenin çıkışı için bkz. 21 Aralık 1897/von Genf 20 Aralık 1897/no.653. *Bundesarchiv-BERN*, 21/ 14'248.

(545) Bkz. [Edmond Lardy], «Un Agent Turc à Genève,» *Journal de Genève*, 20 Mart 1898. Karşılaştırmak için gene Jön Türklere yakın bir yazarın etkili olması için iki dergide birden yayınlanan şu makalesine bakılmalıdır: Comtesse Colonna, «La Jeune Turquie,» *Dimanches Litéraires*, 23 Nisan 1898 ve *L'Union Républicaine du Havre*, 11 Nisan 1898.

(546) Listesi için bkz. *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 82/18343.

(547) Nitekim, bu durum bizzat komite tarafından da belirtilen bir husustur. Bu anlaşma sayesinde sağlanan maddî kazançların yeni merkez yayın organının çıkarılmasına etkisi için bkz. «Avant-Propos,» *Osmanlı Supplément Français*, no.1, 5 Aralık 1897, ss. 1-2. Osmanlı Devleti'nin Paris Sefiri Münir Paşa da yayın organının çıkışını tamamen bu kazançlara bağlamaktadır. Bkz. Münir Paşa'dan-Mabeyn'e, 25 Teşrin-i sânî 313/no.139, *Paris Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468/141/XII-2.

(548) Halep Şubesinin, durumu algılayışını daha önce görmüştük. Diğer yerlerden gelen memnuniyet belirtici yazılar için bkz. «İstanbul'dan,» *Osmanlı*, no.2, 15 Kânûn-i evvel 1897-22 Receb 1315, s. 6, «Üsküb'den,» *Osmanlı*, no. 3, 1 Kânûn-i sânî 1898-9 Receb 1315, s. 6.

Mısır Şubesinin teslimi protokolünün üzerinden daha beş hafta civarında bir vakit geçmişken, bu merkez altı aylık bir aradan sonra:

> «...*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin evrak-ı resmiyede mülga kaydıyla zikr olunmasına iradenizin sâdır olduğu işidildi. Cemiyet iradenizle mi ihdâs olunmuşdu ki, ilgasına irâde ısdarı ma'kûl olsun...*»[549]

şeklindeki bir açıklamayla ve daha kuvvetli bir duruma geldikleri iddiasıyla **Kanun-i Esasî** gazetesini tekrar yayınlamaya başladı.

Bu yeni koşullar altında, İshak Sükûti çok güzel bir manevra ile Ahmed Rıza Bey'i fiilî liderlikten eski statüsüne döndürmüş oluyordu. Nitekim, Fransızca **Mechveret**'in eski sürtüşmeleri yaratmasına engel olmak için, merkez yayın organının çıkışından dört gün sonra, bir de bu dilde ilâve yayınlaması bunu gösteriyor. Bu koşullar altında, Cenevre grubu Ahmed Rıza Bey'e, kendisinin Cemiyetten ihracından önceki durumun yeniden tesisini önerdiğinde, o da bu teklifi :

> «...*Meşveret'in 27 numerolu nüshasında meydan-ı gâzâda bin müşkilâta tesadüf eden bir gazetede intizam ve günü gününe intişar gibi mükemmellikler aranmamalıdır demişdim. Cenevre ve Mısır Şubelerinin tekrar neşriyata başladıklarını da belirtmişdim.* Kanun-i Esasî, Osmanlı *ve* Sada-yı Millet *gazeteleri aynı maksada müttehiden hidmet ediyorlar,* Meşveret'i *neşre hacet bırakmıyorlar.*
>
> *Halil Ganem Efendi arasıra Arabca gazetelere muavenet-i tahririyede bulunuyor. Ben de Türkçe yazacağım şeyleri* Osmanlı *vasıtasıyla neşretmeğe ve* Meşveret'*i icab etdikçe çıkartmağa karar verdim.*
>
> *Fransızca* Meşveret *yine muntazaman devam edecekdir.*»[550]

şeklindeki açıklamasıyla kabul etti. Bir anlamda; büyük çekişmelerden sonra; tekrar 1897 başındaki duruma dönülmüş oluyordu.

Yeni merkez; ilk olarak Abdülhamid ile Contrexéville de yaptıkları anlaşmanın uygulanmaması sonucunda yeniden faaliyete geçtiklerini açıklayan ve icraat taraftarlarına yeşil ışık yakan bir beyannâmeyi; İstanbul'da bütün

(549) «Zât-ı Şâhâneye Açık Mektub,» *Kanun-i Esasî,* no.24, 25 Kânûn-i evvel 1314-11 Şa'ban 1315, s. 1. Gazete eski kadronun kandırıldığını da iddia etmektedir.

(550) Ahmed Rıza, «İhtar,» *Meşveret,* no.30, 6 Mayıs 1898-15 Zilhicce 1315, s.1. Çıkan gazeteler hakkındaki olumlu açıklamaları için bkz. «Osmanlı ve Kanun-i Esasî Gazeteleri,» *Meşveret,* no.29, 14 Kânûn-i sânî 1898-21 Şa'ban 1315, s. 3. Görünüşte, Ahmed Rıza gazeteyi, Mayıs 1898 tarihinde tatil etmişse de son iki sayı arasında yaklaşık dört aylık bir zaman bulunmaktadır.

darbelere rağmen; tekrar kurulan merkez aracılığıyla dağıttı.[551] Daha sonraki tarihleri taşıyan yabancı raporlardan, bu beyannâmelerin; ve özellikle Girid temasını işleyenlerin; aynı yıl içinde sürekli dağıtıldığını anlıyoruz.[552]

Arkasından; hükûmetin çok çekindiği bir konudaki çabaları tekrarlayarak, Cenevre'de bulunan Ermeni komiteleri ile ortak hareket zeminini araştırmaya başladı.[553]

Daha evvelce; 20 Ocak 1897'de; yalnızca beyannâme yayınlamakla suçladığı Jön Türkleri ihtilâlci hareketlere çağıran ve 24 Temmuz 1897'de bu çağrısını tekrarlayan Taşnaksutyun Komitesi; yeni yöneticileri, 31 Mayıs 1898 tarihinde resmî merkez yayın organı **Droşak** gazetesi aracılığıyla, Sultanın katli ve meclisin açılması konularında ortak harekete davet etti. 30 Temmuz 1898'de ise, tekrar **Osmanlı** gazetesi etrafındaki grubu aynı bayrak altında toplanmaya çağırdı.[554] Merkez yayın organı ilâvesinde, bu tekliflere ılımlı bir cevap verildiği görülüyor.[555] Ancak; bu konudaki girişimler, Cemiyetin hitap ettiği çevrede sert bir şekilde «siz orada Droşaklar ile ittifak etmişsiniz!»[556] şeklinde eleştirileri doğurunca; bu alandaki işbirliği yeraltına kaydırılmıştır. Bir süre sonra tekrar bu alanda ortak hareket girişimlerinin başladığını göreceğiz.

Bunların yanısıra; Cemiyet Avrupa kamuoyunu etkileyebilmek için ünlü

---

(551) Bu beyannâme için bkz. *Arkivi Qëndror,* 19/60//25/1, *Bundesarchiv-BERN,* 21/14'249. Bd.4. Sureti aynen verilmiştir. Bkz. B. LIX.

(552) Baron Calice'den-Baron Zwiedinek'e, Telegramm, Pera, 21 Kasım 1898(pr. 23/XI 98), no.196-9792, *Haus-, Hof-u.Staatsarchiv, PA* XII 170 *Türkei Berichte* 1898(X-XII). Bu konuda Avrupa basınında çıkan yazılar için bkz. «Bulletin de l'Etranger: Affaires de Crète.» *Le Temps,* 14 Ekim 1898, s. 1.

(553) İstanbul'daki Alman Elçiliğinden-Dışişlerine, Pera, 20 Nisan 1898(pr. 23 Nisan 1898 a.m.), A.4822(no.105-Pera:265), Berlin, 29 Nisan 1898(Pera:265-3704), zu.A.4822, *Auswärtiges Amt:*732/3, *die Jungtürken,* 198(Bd.1-2). Daha eski bir tarihte «Ermeni komitelerini Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinden ayırmak maksad..»larından şikâyetçi olan bir yazıya bakılırsa çeşitli anlaşmazlıklara rağmen bu zemini yaratma çabaları hep sürmüştü. Bkz. «Ecnebî Gazeteleri,» *Meşveret,* no.13, 12 Muharrem-1313-23 Haziran 108, s. 6.

Bu dönemde de yönetim uzlaşma zemini bulmak için Ermeni komitelerine bir özel elçi göndermiştir. Bkz. Parti Révolutionnaire Arménien, Comité Central (Paris)'den-İngiltere Dışişleri Bakanı'na, 23 Haziran 1898 tarihli yazının eki, Salih Münir imzalı 15 Nisan 1898 tarihli anlaşma protokolü taslağı. *PRO/F.O.* 78/4944.

(554) Burada verilen bilgilerin hepsi, J. Michael Hagopian, *Hyphenated Nationalism: The Spirit of the Revolutionary Movement in Asia Minor: 1896-1910,* Department of Government, Harvard University, 1942, ss. 207-209 dan alınmıştır.

(555) «Rapprochement des Comités,» *Osmanlı Supplément Français,* no.7, 15 Haziran 1898, s. 4.

(556) K.A'dan-İshak Sükûti'ye, Trablusgarb, 25 Ağustos 314, *Arkivi Qëndror,* 19/106-6//276/1781.

Avrupa gazeteleri ile temasa geçmiş, onlara amaçları konusunda sık sık açıklayıcı metinler göndermiştir.[557]

Cemiyet, Ahmed Rıza Bey'in eski idarecilere karşı kullandığı silâhı ele geçirebilmek için, bu ilk yayın döneminde yönetim ile anlaşanları sert biçimde kınamış ve onların gönderdiği açıklamalar, bu konudaki kazançlarını daha da fazlalaştırmıştır.[558]

Dahilî organizasyon alanında ise, İshak Sükûti'nin önerisiyle yeni bir düzenleme yapılmıştır :

> «*...Birçok taraflardan burada riyaset, müdiriyet ve gazetenin sermuharrirlik vaizfelerinin kimler üzerinde ve daha kimler bulunduğu soruluyor :*
>
> *1 — Burada kim bulunursa bulunsun, fırka nâmına bulunduğu içün ihvana da da fırkanın şahs-ı ma'nevisiyle muhabere ve muamelede bulunduklarını farzetmek lüzûmunu hatırlatmağa hacet yokdur.*
>
> *2 — Cemiyetimizin dört aydanberi riyâset-i fahriyesi makamında bir zât-ı ...sımât bulunuyor, en mühim ve nazik umur-i cemiyet bu zât-ı âli vasıtalarıyla rüy'et olunuyor.*
>
> *Riyaset-i asliye İstanbul merkezi âzâsından birine tevdi' olunmuşdur. Fakat bu sıfat ora hey'etine karşıdır. Bu usûl buraca da ittihaz ve iltizam olundu. Yâni:reis umum şu'be efradına değil yalnız şu'be hey'eti âzâsına karşı reislik sıfatını haiz sayılıyor. Binaenaleyh-müdiriyet ta'biri tamamıyla kaldırıldığı gibi- ba'dema muhaberât hey'etler nâmına olacakdır.*
>
> *3 — Ma'mafih burada, âzâ beyninde bir uhuvvet-i kâmile hükümfermâ olduğundan reis tayinine hacet görülmemişdir. Yalnız*

(557) Büyük devletlere gönderildiğini gördüğümüz 24 Ocak tarihli deklarasyon, önemli Avrupa gazetelerine de gönderilmiştir. Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/61 //10/1, Daha sonra «Il Secolo» gazetesi için hazırlanan bu şekilde bir yazı müsveddesi için bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/106//128/265. Dış basının *Osmanlı* grubuna ilgisi için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 4399, (16 Kânûn-i sânî 314, Paris telgrafı:50), *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 156-5/14, 1207, (1 Haziran 314, Roma:107). İsviçre polisinin elde ettiği listede ise Avrupa'nın bütün ünlü gazeteleri ve önde gelen entellektüellerine gazetelerin gönderildiği görülüyor. Bkz. «Liste d'adresses de l'Osmanli et du Mechveret, 11.8.99,» *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(558) Bkz. Ali Kemâl, *(Cenevre)'de Neşredilmekde Bulunan Osmanlı Gazetesinin (17) Numerolu ve (1) Ağustos 1898 Tarihli Nüshasında(Darbe-i Hak) Ünvanı ile Neşredilmiş Bir Fıkra-i Müfteriyâneye Cevabdır*, Paris, [1898]: «Bundan yedi sekiz ay evveli bana verilen Brüksel Sefareti İkinci Kitabeti öyle yazdığınız gibi ef'âl-i casûsâneye mebni değil başta Murad Bey, Ahmed Bey oldukları halde hepinizin hükûmet-i hâzıra ile uzlaşmanıza ve Cemiyetinizin ta'til-i neşriyat etmesine mebnidir...».

mühim ve daimî vezaifden olmak hasebiyle kitabet ve sandukkârlık vazifeleri re'sen içimizden iki kişiye havale olunmuşdur.

4 — Sermuharrir yokdur.

Elhasıl buraca gerek şu'be umuru, gerek merkez-i haricî sıfatıyla bilcümle muamelât nezaret-i müştereke tahtında cereyan etmekdedir....»[559]

Böylece: Cenevre yönetimi haricî işleri tekeline alıyor; görünüşte diğer şubeleri içişlerinde serbest bırakmasına karşılık; muhaberat kendisiyle olduğundan, onların idaresini de dolaylı olarak gerçekleştiriyordu. Bu hareketin diğer bir faydası; Paris'de Ahmed Rıza ve arkadaşlarını kendi kendilerine hareket edebilen bir grup olarak bırakmaktı. Bu şekilde onların yönetimi etkileyebilme imkânları da asgari düzeye indirilmiş oluyordu.

Bunun yanısıra; Cemiyet'in kontrolü altında ve çıkışını ona borçlu olduğunu ikinci sayısında belirten,[560] **Beberühi** adında bir mizah gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır.[561] Cemiyet, bu gazete beraberinde, kendilerine katılan[562] Abdurrahman Bedirhan tarafından hazırlanan; fakat, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet gibi kurucu üyelerin de yazı yazdıkları **Kürdistan** gazetesini de, kontrolü altında çıkartmaya başlamıştır.[563]

---

(559) Umum:8 koduyla bütün şubelere gönderilen sirküler, *Arkivi Qëndror*, 19/60//675/5. Bu açıklamalar yeni basılan program çerçevesinde yapılmaktadır. Bu programın doğurduğu endişe için bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 97-3/46, (10 Mayıs 314)/84523, *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 315, (10 Mayıs 314)/84523, *BBA-İrade-Hususî*, Zilhicce 1315/no.91-1355. Bu arada yeni bir şifre kabûl edilerek eski yönetimden kalan son bağ da terkedilmiştir. Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/57//143/1.

(560) Bkz. «Teşekkür,» *Beberuhi*, no.2, 1 Mart 1898-8 Şevval 1315, s. 1: «Cenâb-ı Allah Sultan Hamid'in kafasını naildâr ve Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni ise tarik-i cihadda pâyidar kılsun. Amin.».

(561) Çıkışı için bkz. *Archives d'Etat-Genève-Chancellerie*, B.8, s.18, İsviçre Siyasî Polisinden-Başsavcı'ya, P.P.200/18 Mayıs 1898, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248. Yayını için bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'249. Bd.2(*Beilage*:4). Osmanlı yönetiminin gazete hakkında aldığı tedbirler için Bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 96-3/45, 3357, (26 Kânûn-i sânî), 3368, (28 Kânûn-i sânî 313)/80803. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 112, (12 Mart 314: İngiltere: 27)/80803.

(562) Harekete katılışı için bkz. Abdurrahman, «Sultan Abdülhamid Han-ı Sânî Hazretlerine Arzuhalimdir,» *Kürdistan*, Aded. 7, 23 Teşrin-i evvel 1314-30 Cemaziy'ülâhîr 1316, s. 1.

(563) Daha sonraki yazılarda bu konuya açık olarak değinilmektedir. Bkz. «Kürdistan Gazetesi,» *Osmanlı*, no.35, 1 Mayıs 1899-20 Zilhicce 1316, s. 4 ve «İlân,» *Osmanlı*, no.65, 1 Ağustos 1900-30 Rebiy'ülâhîr 1318, s. 8. Gazete hakkındaki endişeler ve önlenmesi çabaları için bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Rebiy'ülâhîr 1318/no.48-280 ve Paris Sefareti'nden-Mabeyn'e, 101/21 Şubat [18]99, *Paris[ve Viyana Sefaret-i Seniyeleriyle Muhaberata Mahsus Defter]*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468/141/XII/1.

Cemiyetin bu hızlı atılımları Saray'ı çok korkutmuş ve karşı tedbirler alınması cihetine gidilmiştir. Doğal olarak yönetim merkez yayın organının yasaklanması için her yola başvurmuş; önce, onun[564] ve Mısır Şubesinin resmî gazetesinin[565] yurt içine girmemesi için sıkı tedbirler almıştır. Daha sonra Cenevre'de Jön Türklerlel uğraşması için[566] bir konsolosluk açılmış[567] ve bu temsilciliğe önemli hafiyelik fonları kaydırılmıştır.[568] Her ne kadar buraya özel görevle gönderilen Necip Melhame «Jön Türk partisinin çok önemsiz olduğunu» belirterek, onları takip gibi bir amacının olmadığını açıklamışsa da,[569] ko-

(564) Bu konuda alınan tedbirler için bkz. Hariciye Nezareti'ne, tezkere-i Dahiliye, 28 Şubat 314, Tevfik Paşa'dan-Âtıf Bey'e, 31943-48/13 Mart 1899 ve Âtıf Bey'den Tevfik Paşa'ya, 16 Mart 1899, *Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Arşivi, Siyasî:* 178, *BBA-BEO/Zaptiye Giden,* 663-21/14, 323, (24 Teşrin-i sânî 313)/78629, *BBA-BEO/Dahiliye Giden,* 96-3/45, 2720, (24 Teşrin-i sânî 313)/78629, *BBA-Yıldız Perâkende,* 11 Safer 1315/no.267.

(565) Onun hakkında alınan tedbirler için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft,* 1697, (31 Kânûn-i sânî 313)/80888. Gazete alınan tüm tedbirlere karşı sigara paketleri şeklinde yurda sokulmaktadır. Bkz. *BBA-BEO/Mısır Hidiviyet-i Celilesinin Tezâkir Defteri,* (62), 1036-68/8, 1090/162, 8 Mart 314.

(566) Yabancı gözlemcilerin kesin kanaati budur. Bkz. Fransız İçişleri Bakanlığından-Dışişleri Bakanı'na, Paris, 13 Ağustos 1898:«Création d'une Consulat Ottoman à Genève,» başlıklı rapor. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie,* Vol.II(1898) s. 88 ve eki. Cenevre merkezi de aynı kanaattedir. Bkz. «A Propos de l'installation du Consulat Turc à Genève,» *Osmanlı Supplément Français,* no.5, 5 Nisan 1898, ss. 2-4 ve D.E, «L'Activité Consulaire!!.» *Osmanlı Supplément Français,* no.7, 15 Haziran 1898, ss. 2-3. Bu gelişmeler daha sonra bir Alman gazetesi tarafından ilginç bir şekilde değerlendirilmiştir. Bkz. «Schweiz: Das Turkische Generalkonsulat in Genf.» *Frankfurter Zeitung,* 28 Aralık 1900.

(567) «Cenevre'de Osmanlı konsolosluğunun kurulması ile ilgili olarak Paris'teki İsviçre konsolosunun kardeşi Lardy eleştirilerini yoğunlaştırdı. İsviçre'deki sürgün Türklere karşı ilk casusluk girişiminde bu tür girişimleri açıklayacağını bildirdi. Konsolos bu konudaki girişimin Türkiye ile İsviçre arasındaki ticarî ilişkilerin artması nedeniyle başlatıldığını söylüyor...» Bkz. «Le Commissaire special de surveillance administrative au Ministre de l'Intérieur, Annemasse, 10 Ağustos 98,» *Affaires-étrangères-Nouvelle Série -Turquie,* Vol.II(1898), s. 89.

(568) *BBA-İrade-Hususî,* Zilkade 1315/no.18-1140.

(569) *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie,* Vol. II(1898), s. 89. Melhame daha önce de Misak Efendi ile beraber, 1897 Temmuzunda Ermeni ve Jön Türk komitelerine karşı uzlaşmacı olarak gönderilmiştir. Bkz. Philip Currie'den-Salisbury'e, Constantinople, 9 Temmuz 1897(memorandum)/no.464. *PRO/F.O.* 78/4804.
Paris Sefareti Müsteşarı ünvanıyla Cenevre komitesi nezdine gönderilen Melhame'nin diplamatik görevi Fransızlar ile bir anlaşmazlığa da neden olmuştur. Bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat,* 7 S 1315/no.161, 24 S 1315 /no. 250. 29 S 1315/no.282, 29 S 1315/no.286, 8 Ra 1315/no.341, 28 C 1315/ no.839. Fransızlara göre gösterilen çabalar sonucunda komiteye, Jacob Hajan (İspanyol asıllı), Arpiar Kirkor (Türk uyruklu) ve Joseph Pergowski

mite içine yeni ajanlar sokma gayretleri; Fransızların da tespit ettiği gibi; bu çabaların oldukça önemsendiğini bize gösteriyor.

Bunun üzerine Saray, gazetenin basımını sağlayan mürettibleri teker teker satın aldı. Buna rağmen; komite üyelerinin baskı işini gerçekleştirmeleri sonucunda, gazete tekrar yayınlanmaya muvaffak olundu.[570]

Cemiyet açısından kazanç hanesine yazılabilecek bu başarılara karşılık; ustalıkla dışlanan Paris merkezi ile arada yeniden bozuk ilişkilerin ortaya çıkışı, eski sorunların yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu manevra Ahmed Rıza Bey aleyhtarları tarafından :

> «...*Rıza Bey meselesi için âahi ayrıca teşekkür ederim. Bu işi çok güzel yapdınız. Haric için böyle yapmak lâzım... Yâni Cemiyetimize mensub olan şu'beler mes'uliyetini üzerlerine alarak kendi başlarına hareket etmelidir zannederim. Çünki en iyi tarik budur... Cemiyet için şimdilik ayrıca reise dahi ihtiyaç yokdur. Cenevre'nin, Mısır ile olan münâsebeti ise gayet ciddî olması behemâhâl matlubdur, ve şübhesiz olacakdır...*»[571]

büyük memnuniyetle karşılanmakla beraber, zaten var olan soğukluk; artık, azami bir seviyeye ulaşmıştır. Paris merkezinde bulunan **Osmanlı** yazarlarından birisinin ifadesiyle :

> «...*Nâzım bile bana eğer Ahmed Rıza ile ittihad olunmaz ise bizden ayrılub bu mahud ile çalışacağını söylemez mi? ...Buradaki Türklerin cümlesi Cenevre'den nefret ediyor. Kimisi Hilmi'yi, kimisi de seni itham edüb duruyor... Asıl sana söylemek istediğim şey Ahmed Rıza üzerinedir. Ahmed Rıza ile ittihad etmemiz onun Avrupa'daki şöhreti hasebiyle lüzûmlu ve aksi hareket de vatana karşu bir hıyanet imiş....*»[572]

ipler kopma noktasına gelmişti. Gerçi, Ahmed Rıza bir makale gönderdiği zaman Cenevre merkezi onu başmakale olarak Osmanlı'ya koyuyordu; ama, bu yazıların günden güne seyrekleştiği görülüyor.[573]

(Polonya asıllı) üç ajan sokulmuştur. Bkz. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.II(1898), ss. 91-93.

(570) *Arkivi Qëndror*, 19/60//675/5. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LX.

(571) Ferah Şâdi'den-İshak Sükûti'ye, 6 Mayıs [18]98, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//602/1.

(572) Âkil Muhtar Bey'den-İshak Sükûti'ye, 1 Nisan [18]98, Paris, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//298/330. Doktor Nâzım Bey'in bu konudaki görüşlerini içeren mektuplarından (bkz.*Arkivi Qëndror*, 19/106-5//702/1399; 19/106-5//881/1382) açıklayıcı parçalar verilmiştir. Bkz. B. LXI.

(573) Merkez yayın organının: «...Dahilden aldığımız bâzı mektublarda 'Ahmed Rıza Bey ile aranızda muhalefet var mı?' tarzında sorulan suallere cevab-ı umumî olmak üzere:Tarafeynin âmâli tervic-i hak ve izâle-i zulm ü istib-

Başkanlık makamı kaldırılmakla beraber, Cenevre'de fiilen yönetimi ele geçirdiği anlaşılan İshak Sükûti ise bu konuda :

> «...*İsteyen Rıza Bey'e muavenet etsin, isteyen burada bulunan Cemiyete, burası merkez olub da Rıza Bey'in para kabz etmemesini hiç istemem. Birincisi, Türkçe Meşveret'in terkine gelince ânı Rıza Bey terk edebilir. Zaten hem Mısır'da, hem Genève'de Türkçe gazete var iken o kadar zahmete lüzûm da yokdur. Saniyen Fransızca Meşveret mesarifi mâhiye altı yedi yüz Franga baliğ oluyor. Bunu bura Cemiyet'i deruhde edemez. İcraat cihetiyle hiçbir işi göremez. Çünki, biz yarın Osmanlı.yı tâtil etmek lâzım gelirse edeceğiz. Hamid'i yıldıracak her dürlü vesaite müracaat eyleyeceğiz, ediyoruz. Daha dün bu iş içün bir yere bin Frank gönderdik, gitdikce böyle mesarif tezayid edecek, mesarif artdıkca biz gazetemizi kısacağız. Azizim ben bunun içün öyle suret-i zahirede tarafeynin bir ilân dercetmesini arzu ediyorum. Çünki biz dahilde bir iş yapacak olursak herkes para gönderecekdir. Bir def'a bu kapular açılsun iş kolaylaşur...*»[574]

oldukça açık bir tavır ortaya koymuştur. Bu ifade; özellikle Cemiyetin yeni merkezinin icraat eğilimini de ortaya koyması bakımından, enteresandır. Nitekim, yeni merkezin belirttiğimiz satışlar sonrası kazandığı paranın önemli bir kısmını Bulgaristan ve dahildeki memurlarına gönderdiği görülüyor.[575] Aynı dönemde ortaya çıkarak büyük devletlere bir muhtıra sunan **Osmanlı İcra-**

---

daddır. Gerek mîr-i mümaileyh gerek bu mukaddes vadi-i mücâhedede sarf-ı mesâî eyleyen bilcümle hakperestân ile yekdil ve yekzebân olduğumuzu beyân eyliyoruz.» şeklindeki açıklamasına (bkz.«Cevab-ı Umumî,» *Osmanlı*, no.10, 15 Nisan 1898-24 Zilkade 1315, s.3) karşın ilişkiler son derece gergindir. Bkz. Diran Kelekyan'ın, 19 Haziran 314 tarihli yazısı, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/74-26-c/74/15.

(574) İshak Sükûti'den-Doktor Nâzım'a, «Kardeşim Nâzım» hitaplı, 21 Şubat 1898 tarihli mektup, *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(575) *Arkivi Qëndror*, 19/102//348/22-11 de durum şöyle belirtiliyor:

	Frank
Matbaa alât ve edevâtı	20.000
İstanbul'da, Bulgaristan'da ve sair memalikdeki memurlarımız	20.000
Kâğıd ve saire	5.000

Aynı şekilde, bu masrafları karşılamak için, dahile iâne toplamak görevi-le seyyar memurlar gönderilmiştir. Bkz. «Beyân-ı Hâl ve İlân,» *Osmanlı*, no.4, 15 Kânûn-i sânî 1898-24 Receb 1315, 1. 1, Gene, *Beberûhî*'nin de abone bedellerini göndermeyenlere ulaştırılmayacağı açıklanmıştır. Bkz. «Cenevre'den Aynen;» *Osmanlı*, no.8, 15 Mart 1898-24 Şevval 1315, s. 8: «Para pul hak getire, Allah karilere insaf vere. Haber veriyorum: Abone parasını göndermeyenlere gazetemi göndermeyeceğim.».

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
Çeliker...
M...

at Komitesi adında bir teşekkül de müşahede edilmekle beraber;[576] bunun, Cemiyetin tamamen dışında geliştiğini belirtmek gerekir. Tunalı Hilmi Bey'in başını çektiğini gördüğümüz bu grup; şimdi, Cenevre merkezinde etkisini sürdürmektedir.

Merkez yönetimini fiilen eline olan Sükûti'nin de desteği ile, bu alanda harekete geçilmiştir. 1898 sonlarında **Osmanlı**'nın aniden Saray'a karşı ciddî bir tehdit yönelttiği görülüyor :

> *Şevketmeab! ... Gazi Abdülhamit Hân-ı Sânî Hazretlerine, Çıldır, kudur, titre gaddar titre... Cihan titrer sebatpây-i erbâb-ı metanetden! (Bundan bir ma'na çıkaramıyan, gazetemizin altı sahife -ma'mafih vaktinden evvel çıkmasına- bir ma'na veremeyen ihvan gelecek nüshaya kadar sabretsinler)»*[577]

Bu bir anlamda mürettib engellememelerine karşılık gösterilen çabayı dile getirmekle birlikte; bunun üzerinde bir tehditi içermektedir.

Cenevre merkezinin bu dönemde hazırladığı ve İstanbul merkezindeki bir kısım Cemiyet taraftarı subaylara yönelik olduğu anlaşılan bir talimat, doğrudan Saray'a karşı askerî bir hücûmu öngörmektedir.[578] Burada verilen bilgiler o derece incedir ki, bunların Saray'daki bir kişi tarafından verildiği kesindir. Nitekim, bu plânla uyuşan ve İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından yapıldığı belirtilen bir Yıldız Sarayı plânı, Abdülhamid II'nin arşivinde bulunmaktadır.[579] Bu da, plânı hazırlayanların başına neler geldiğini bize gösteriyor. Doğal olarak **Osmanlı**; bundan sonraki sayısında korkunç tehditi ile ilgili tatminkâr bir açıklamada bulunamadı; çünkü, 1895'den beri süregeldiği gibi, bu askerî darbe girişimi de, Saray tarafından bastırılmıştı.

Bunun üzerine Saray da İstanbul'da yeniden bir Jön Türk tevkifatını başlattı. Zaten Nisan ayında sivil bir Jön Türk grubu gözaltına alınmıştı.[580] An-

---

(576) Beyannâme metni, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. II. (1898). ss. 46-47'de bulunup aynen verilmiştir. Bkz. B. LXII.

(577) «Açık Muhabere,» *Osmanlı*, no.23, 29 Teşrin-i evvel 1898-14 Cemaziy'ülâhîr 1316, s. 1.

(578) *Saraya Karşı İcra Olunacak Harekât-ı Taarruziyeyi Müberhen Ta'limat. Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248. Talimat verici olarak, Muhibb-i millet ve vatan bir asker gösterilmektedir. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXIII.

(579) *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 19/328 (mükerrer)/130/57.

(580) Philip Currie'den-Salisbury'e, Constantinople, 3 Nisan 1898/no. 207. *PRO/F.O.* 78/4914.
Tutuklanan Jön Türkler şunlardır :
Galib Bey (Mekteb-i Harbiye)
Ziya Bey (Mekteb-i Harbiye)
Hakkı Bey (Gümrük kâtibi)
Naim Bey (Nafıa Nezareti kâtibi)

cak, bu sefer olayı evvelden haber alan Saray'ın askerî bir tutuklama kampanyasını başlattığı izleniyor.[581]

Cenevre merkezinin bu dönemdeki diğer önemli bir eylemi, karşılaşılan tüm zorluklara karşın;[582] ilk defa olmak üzere; İngilizce ilâve yayınlamaya başlamasıdır. Saray'ı endişelendiren bu hareket;[583] kuşkusuz, 1895'den beri müdahale taraftarlarının gemilerini Boğazda görmeyi arzuladıkları süper güce yapılan bir çağrıdır. Nitekim 'amacımız' başlıklı giriş yazısında; bu anlama gelebilecek ince ifadeler kullanılmakta,[584] daha sonraki bir yazıda ise; İngiltere'nin, Osmanlı Devletinin anayasal bir idareye kavuşmasının en büyük destekçisi olduğu belirtildikten sonra, Sultan taraftarlığı İngiliz aleyhtarlığı; buna karşılık, Jön Türklük ise İngiltere'nin destekleyiciliği olarak gösterilmektedir.[585] Bu kanaati besleyen geniş ve ağırlıklı bir grubun; yaklaşık bir sene sonra, İstanbul'da eyleme geçtiğini de göreceğiz.

Mısır Şubesi :

Merkezin Paris dışı şubelerle bulunan ilişkilere gelince, bu dönemde önemli bir diğer sorunun Mısır Şubesi olduğunu görüyoruz. Belirttiğimiz gibi;

Fuad Bey (Bahriye muhasebecisi)
Hakkı Bey (Adliye Nezareti kâtibi)
Cevdet Bey (Adliye Nezareti kâtibi)
Raif Efendi (Galata gümrüğünde kâtib-müebbet hapis)
İbrahim Bey (Posta ve Telgraf Nezaretinde kâtib)
Behçet Bey (Reji kâtibi-10 yıl hapis)
Ahmed Bey (Harbiye Nezareti, İstihkâm bölümünde kâtib)
Hüsni Efendi (Bir Molla).
Hıfzı Bey (Adliye-Ceza Mahkemesi kâtibi)
Hüseyin Ali (Mekteb-i Hukuk, muallim muavini)
Mesud Bey (Nafıa Nezareti kâtibi)
Hacı Abdullah (Silah fabrikası kâtibi). Bunlara ilâven Sir Philip Currie. Hazım Bey ve Ali Efendi adlarındaki iki tutuklu hakkında bilgi toplamağa muvaffak olamadığını belirtmektedir. Bundan kısa bir süre önce İstanbul merkezi Eyüb'de gizli bir toplantı yaparak (suikasd) tartışması yapmıştır. Bkz. «İstanbul'da Hürriyetperverân-ı Osmaniyenin İctima'-ı Hafisi ve Ermeniler,» *Sada-yı Millet*, no.4, 27 Mart 1898- 4 Zilkade 1315, s.2.

(581) Konsolos Romels'den-Dışişleri Bakanı'na, Salonich, 19 Ekim 1898/no.50(pr. 29/X 98), *Haus-, Hof-u.Staatsarchiv, PA* XXXVIII 406 *Konsulat Saloniki*, 1898. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXIV.

(582) Reşid Bey'den-Sükûti'ye, Paris 21 Şubat 1898, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6// 590/1826. Yazar şu görüşünü de eklemektedir: «İngiliz[ler] bizim fırkaya ziyade ehemmiyet vermeğe başlamışlar...».

(583) Önlenmesi çabaları için bkz. *BBA-BEO/Zaptiye Giden*, 663-21/14, 178, (3 Ağustos 314)/881 99 ve *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 185-5/41, 767, (3 Ağustos 314)/88199.

(584) «Our Aim,» *English Supplement to the Osmanlı*, no.1, 15 Temmuz 1898, ss.5-9.

bu şube heyeti yeniden düzenlenmiş ve şube müdürlüğüne de; yeni nizamnâme gereğince yalnızca oraya karşı sorumlu duruma geçen; Salih Cemal Bey geçirilmişti.[586] Osmanlı yöneticilerinin Salih Cemal ile uğraşmaları ve onu, asker kaçağı olduğu gerekçesiyle geri getirmeye çalışmaları,[587] kendisinin örgüt içindeki prestijini daha da arttırmaktan başka bir işe yaramamıştı. Ancak bir süre sonra, bu uygulamayı Mısır Şubesi bağımsız hareket şekline dönüştürdü. Bunun üzerine Cenevre merkezi bu teşkilâtı tanımadığını açıkladı:

> «...*Şam ile muhabereniz var mı? Beyrut'a gönderiyor musunuz? Cevab geliyor mu? İstanbul ne âlemdedir? Bize ara sıra makale gönderiniz! Rodos Murad reisi şeyhi Şeyh Abdullah Efendi'yi burada gördüm. Sizinle görüşemediğinden dolayı beyan-ı teessüf etdi...*
>
> *Siz zaten burasını resmen tanımıyordunuz. Bahusus Kanun-i Esasî'nin şu'be malı olduğunu resmen bildirdiniz ve hattâ gazetenin bâlâsındaki (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin resmî gazetesidir) ibâresini kabûl etmediniz... Bundan başka aç kaldığımız zaman size müracaat* [edince] *matbaayı satınız da başınızın çâresine bakınız dediniz. Biz aç dururken siz orada sefahatla vakit geçiriyordunuz. Ama bu sözlerim size aid değildir. Belki Cemiyeti idare edenlerin kâffesine şâmildir...*»[588]

Mısır teşkilâtının başına geçen Salih Cemâl Bey de, bu konudaki itirazlarını tekrarlayarak, Cenevre merkezini Cemiyetin paralarını sefahat peşinde yemekle suçlamaya devam etti.[589] Bunun üzerine merkez, Mısır'a müfettiş sıfatıyla Tunalı Hilmi Bey'i gönderdiyse de, Salih Cemâl işi mahkemeye götüreceğini açıkladı.[590]

---

(585) «England and Turkey,» *English Supplement to the Osmanlı*, no.1, ss. 10-17.

(586) «Tashih,» *Kanun-i Esasî*, no.2 (İkinci Sene), 5 Kânûn-i sânî 313-23 Şa'ban 315, s. 1: «Kanun-i Esasî, ikinci sene-i intişârı olmakla beraber umur-i tahririyesi diğer bir hey'ete havale edilmiş bulunmak ve Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Mısır Şu'besi resmî gazetesi ittihaz edilmek cihetleriyle...».

(587) *BBA-BEO/Mısır Hidiviyet-i Celilesinin Tezakir Defteri*, (62)-1036, 68/8, Hariciye'ye, no.1068-160, (4 Mart 314) ve Seraskerliğe, no.805-17, (29 Mart 314). *BBA-BEO/Serasker Reft*, 257-6/65, 25 (4 Mart 314-mümtazeden), 162, (29 Mart 314-Mümtazeden).

(588) Salih Cemâl Bey'den-İshak Sükûti'ye, Mısır-el-Kahire, 28 Şubat 898, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//586/1975.

(589) Salih Cemâl Bey'den-Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti erkânından İshak Sükûti Bey'e, tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//85/1974.

(590) *İbid*, Kendisinin Tunalı Hilmi Bey'in gelişi ile ilgili yorumu da şu şekildedir : «...Hilmi'yi göndermişsiniz. Buranın hesâbatını görmeğe, umurunu düzeltmeğe memur etmişsiniz. Pekâlâ yalnız insaf etmiyorsunuz mu?... Resmen azlime hükümler ısdar edecek kadar şahsınıza verilen ehemmiyet nereden geldi? Orada bir hükûmet mi teşkil etdiniz?...». *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//586/1975.

Ancak, Mısır Şubesi 1898 sonlarında kesinlikle iş göremez hale geldi.[591] Gazetenin neşri için; Cenevre'den, her ay kırk frank yardım gönderilmesi gerekmekteydi.[592] Ancak merkezin bunu vermeye hiç de niyeti bulunmadığından; aynı teklifi tekrarladıysa da, Salih Cemâl Bey bunları yeniden reddetti:

> «...*Geçenlerde Cemiyetden alınan mektubda matbaayı satıyorsunuz diyorlardı. Bunu sakın hatırlarına getirmesinler. Bundan sonra ne matbaa satılır ne de ihtiyaçdan bahs ile sizden para istenilir. Elimizdeki matbaa ile geçinemezsek ayıbdır, yazıkdır. Eğer vaktiyle matbaayı nakl etmiş olsaydım, hiç bu hallere uğramazdık...*»[593]

Tunalı Hilmi Bey, resmî Cemiyet müfettişi sıfatını taşımasına karşılık, Mısır'da şube evrakının incelenmesi konusunda, büyük problemlerle karşılaştı ve bu gelişmeler sonucunda çok uzun süre burada kalmaya mecbur oldu. Zaten Mısır Şubesinden bağımsız hareket eden Hoca Kadri'de, **Hevatır** adıyla Saray'ı çok endişelendiren,[594] İslâmî temaları işleyen bir gazete neşrine[595] başlamıştı. Şubenin karışık durumu ve Cenevre'nin de baskıları neticesinde, gazete (**Kanun-i Esasî**) yayınını bir süre durdurmak zorunda kaldı.[596] Bu yayın durdurma faaliyeti karşılığında da, her zaman olduğu gibi, yönetimden bir kısım para alınması ihmâl edilmemişti. Sonunda Salih Cemâl Bey ile matbaanın kime ait olduğu konusunda mahkemelik olundu ve yeni yayın organının çıkışına kadar, Mısır şubesi bu karışık durumunu muhafaza etti.[597]

İstanbul Merkezi ve Yurtiçi Teşkilâtı:

İstanbul Şubesiyle muhaberatın sürdüğü anlaşılmakla birlikte;[598] özellikle,

---

(591) Pertev Tahsin Bey'den-İshak Sükûti'ye, 28 Teşrin-i sânî [18]98 tarihli mektup *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//280/1765.

(592) Pertev Tahsin Bey'den-İshak Sükûti'ye, 27 Kânûn-i evvel 98 tarihli mektup. *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//297/1766.

(593) Salih Cemâl Bey'den-İshak Sükûti'ye, 17 Ekim [18]98 tarihli mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//268/1979.

(594) Bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 185-5/41, 868/88998. Gazete «gayet muzir» şeklinde bir sıfatla anılmaktadır.

(595) Gazetenin, Osmanlı Devleti'nin, Türk, Arab Arnavud gibi İslâm unsurlarıyla ayakta durduğunu belirten ve Mısır Şubesinin eski dönemde ortaya koyduğu tavra benzeyen tutumuna örnek olarak bkz. [Hoca Kadri], «Memalik-i Osmaniye ile Akvamına Bir Nazar,» *Hevatır*, no.1,5 Ağustos 1314-30 Rebiy'ülevvel 1316, ss. 3-4.

(596) «Ağyara İ'tizâr, Eşrâra İnzâr,» *Kanun-i Esasî*, no.76, (İkinci Sene), 24 Kânûn-i evvel 1314-23 Şa'ban 1316, ss. 1-2.

(597) Mısır Şubesinde geçen bu olaylar gerçeğe oldukça yakın bir şekilde, Bekir Fahri, *Jönler: Mısır'da*, Matbaa ve Kütübhane-i Cihan, (İstanbul:1326 [1327?]) içinde roman üslubunda anlatılmaktadır.

(598) Ahmed Rıfat Bey'den-İshak Sükûti'ye, Berlin, 15 Kânûn-i evvel [18]98, *Arkivi Qëndror*, 19/106//40/1.

Nisan ayında yapılan tutuklamalardan sonra, eski merkezin çok zayıfladığını; buna rağmen; başkentte sürekli olarak; zayıf da olsa; bir merkez bulundurulduğunu göreceğiz.

Yurt içindeki şubelerden bu dönemde önemli gelişmeler gösteren bir tanesi, Mersin Şubesi olmuştur. Bu şubenin aktif faaliyetinin görülmesinden yaklaşık bir yıl evvel, Murad Bey'in dönüşünden önce kurulmuş olduğu anlaşılıyor.[599] Ancak, yeni merkez yayın organının ortaya çıkışı ile buradaki faaliyet çok hızlandı. Merkeze gönderilen bir yazıdan, bu şubenin **Osmanlı**'yı düzenli alarak dağıttığı ve geniş çapta evrak ve risale dağıtımı için de başvuruda bulunduğu görülüyor.[600]

Ancak, yönetim de bu durumu farketmekte gecikmemiştir. Gelen ihbarlar üzerine, Mersin Müdde-i Umumî Muavini Memduh, Mukavelât muharriri Galib, Tabur kâtibi Mustafa Beylerin Jön Türklük faaliyetinde bulunup bulunmadıklarının tahkiki talep edilmiş,[601] yapılan tahkikat sonucunda ise gerek Mersin gerekse uzun süreden beri Cemiyet organlarının gelişinden şikâyet edilen[602] Adana Şubeleri büyük çapta ortaya çıkarılmıştır.[603] Daha sonraki mu-

---

(599) Burada, Şubeyi örgütleyen şahsın, İbrahim Temo'ya, 11 Haziran 314/23-98 tarihli mektubu, İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki...*, ss. 74-76.

(600) *Arkivi Qëndror*, 19/135//111/135.

(601) Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Tahsin Bey'den-Haleb ve Adana Fevkâlâde Komutanlığı'na, 140/9 Ağustos 314, *Haleb ve Adana Kumandan Vekâletine Mahsus* [*Defter*], *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-18/147/XVI.

(602) *Osmanlı* gazetesinin Adana'ya geniş çapta gelişi için bkz. Adana Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 160/18 Teşrin-i evvel 314, Vali Bahri, *Girid Fırka-i Hümayûn Kumandanlığıyla Muhaberat Kaydına Mahsus Defterdir*, no.21, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-45/139/XVIII.

(603) Haleb ve Adana Fevkâlâde Komutanlığından-Başkitabet'e, 147/29 Ağustos 314, Ferik Ali Muhsin, *Mersin* Şubesinde yakalananlar :
— Doktor Binbaşı Abdülhalim.
— Yemen'e giderken Mısır'a firar eden Doktor Necmeddin.
— Mahkeme-i Şer'iye kâtibi Ahmed.
— Rüşdiye mektebi muallim-i evveli İbrahim.
— Kıbrıslı marangoz Aziz.
— Ermeni Kayserili Kilimciyan.
— Karabet.
— Tekeyan Murad.
— Setrak.
— Müdde-i Umumi muavini Memduh.
— Muhakemat muharriri Galib.
— Tabur kâtibi Mustafa.
Adana'da yakalananlar:
— Sürmelizâde Mustafa.
— Karahasanzâde Mustafa.
— Ömer.
— Alemdarzâde Bekir.
— Said.

haberattan Mersin Şubesinin yediği darbeye rağmen varlığını sürdürdüğü; ancak 1898'de ulaştığı durumun çok altında bir kuvvet gösterdiğini anlıyoruz. Aynı durum, Adana için de sözkonusu olmaktadır.[604]

— Ali.
— Mahkeme-i Şer'iye ketebesinden Tekelizâde Abdullah.
— Sabık Evrak Müdiri Bâki.
— Vanlı Ahmed.
— Kaymakamzâde Hakkı.
— Şeyh Garibzâde Fuad.
— Mektubî ketebesi Said.
— Belediye âzâsı Süleyman.
— Beyrutlu doktor Boros ve biraderzâdesi dava vekili Babayan Haçik.
— Eczacı Karabet.

olmuşlardır. Bunun yanısıra evrakları sağlayan ve irtibat kurulmasını temin eden Mücâvirzâde Yusuf Sami ile toplantıların yapıldığı Süleyman Bey'in evinde evrak ele geçmiştir.

Bkz. *Haleb ve Adana Kumandan Vekâletine Mahsus*[*Defter*], *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-18/147/XVI.

Bunun yanısıra bir sorgulama da Adana Vilâyetince yapılmıştır. Gene toplanılan bilgiler çerçevesinde Adana, Halep, Suriye ve Beyrut'da güçlü ve Avrupa ile temasta bulunan komitenin ortaya çıkarılmasını emretmiştir. (bkz.Mabeyn'den-Adana Vilâyet-i Âliyesine, 25/8 Eylül 313 Mehmed Kâmil,) Zaten kendisi de sorunun üzerine gitmeğe niyetli olan (bkz. Adana Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 24/26 Temmuz 313 Vali Hasan Hilmi) yaptığı soruşturma sonrasında geniş bir komite bulunduğunu ama ancak evrak sevkeden Etibba-yı Nizamiyeden Binbaşı Abdülhalim ve Kolağası Necmeddin'in tespit edilebildiğini belirtmiştir. Bkz. Adana Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 26/9 Eylül 313, Hasan Hilmi, *Gümülcine Mutasarrıfıyla, Adana, Diyar-ıbekir Vilâyetleri Muhaberat Kaydına Mahsus Defterdir*, no.48, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-54/139/XVIII.

(604) Necmeddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, 1 Kânûn-i sânî [18]99 tarihli mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//168/1696 da şu ifadeye rastlanmaktadır: «...İki aydan berü Mersin'deki şu'benin nâmına olarak (Mikado) nâmıyla yüz Frank yollamışlar aldım...». Adana'da ise tutuklamalardan sonra bu kez evrak dağıtıcılığını yeni üstlenen Hüseyin Efendi yakalanmıştır. Bkz. Adana Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 62/5 Teşrin-i sânî 314, Vali Bahri, *Girid Fırka-i Hümayûnu Kumandanlığıyla Muhaberat Kaydına Mahsus Defterdir*, no.21, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-45/139/XVIII: «...Ahvâli delâletiyle Jön Türk gürûh-i mel'anetine mensub olduğu anlaşılan Hamidiye Telgraf memuru Hüseyin Efendi'nin» hanesinde çok sayıda yasak yayın yakalanmıştır. Tutuklamalardan sonra bu kez Mısır Şubesi kanalıyla Meşveret ve Kanun-i Esasî gazetelerinin gönderilmesi için bkz. Adana Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 28/15 Eylül 313 Hasan Hilmi, *Gümülcine Mutasarrıfıyla, Adana- Diyar-ıbekir Vilâyetleri Muhaberat Kaydına Mahsus Defterdir*, no.48, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-54/139/XVIII. Bu arada Vali tarafından mahkemeye sevkedilen bir Jön Türk'ü mahkemenin delil yetersizliğinden serbest bırakması Vali'yi kızdırmıştır. Bkz. Adana Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 31/26 Kânûn-i sânî 314 Vali Bahri, *Trablusgarb Vi-*

Benzer bir gelişme Diyar-ıbekir Şubesi için karşımıza çıkmaktadır. Bu şubenin ilk tohumlarını atan ve bölgede faaliyette bulunan kimse, yöredeki kolera salgını nedeniyle geçici görevle Kasım-Ocak 1894-1895 dönemiyle bu şehre gönderilen, Doktor Abdullah Cevdet olmuştur. Kendisi bu bölgedeki yoğun faaliyetleri nedeniyle, yönetime sadık subaylar tarafından öldürülmek dahi istenmiştir.[605] Onun tekrar pâyitahta dönüşünden sonra, şube vasat bir şekilde faaliyetini devam ettirmiş ve bölgeye Cemiyet'in gazetelerini dağıtmıştır.[606]

Ancak, başta Baytar mektebi talebesi Ziya [Gökalp] olmak üzere, bu kimselerin faaliyeti yönetimce haber alınmış ve teşkilât ortaya çıkarılmıştır.[607] Daha sonra ise bu kimseler çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.[608] Buna karşılık sonraki evraklardan, bu şubenin de varlığını çok zayıf da olsa, 1900 sonuna kadar koruyabildiği anlaşılıyor. Ancak, bu daha sonraki darbe sonucunda Cemiyetin faaliyetleri; bölgede son derece zayıflamıştır.[609]

Cemiyetin, kendisi bir zorlama yapmadığı halde, en hızlı gelişen şubesi ise Trablusgarb'daki teşkilât olmuştur. Şeref Vapuru'nun, tutukluların büyük kısmını bu şehre bırakmasıyla, eski İstanbul merkezinin birçok üyesi Afrika'daki yedinci şubenin üyesi durumuna geçmişlerdir. Bu şubenin eski reisi olan ve kendisine mahsus evraklardan Murad Bey'in reform projeleriyle ilgilen-

---

lâyet ve Kumandanlığı, Haleb Vilâyet ve Adana Vilâyet, Basra Vilâyet ve Kumandanlığı Selânik Vilâyeti [ile Muhaberata Mahsus Defter], BBA-Yıldız Esas Evrakı, 36/139-42/139/XVIII.

(605) Abdullah Cevdet, *Bir Hutbe Hemşehrilerime*, Matbaa-i İçtihad, (Mısır: 1909), s. 3.

(606) Behçet Bey'den-İshak Sükûti'ye, Diyar-ıbekir, 4 Temmuz 313, *Arkivi Qëndror*, 19/135//52/231-301.

(607) Bu kimselerin faaliyetleri için bkz. Diyar-ı bekir Vilâyetinden-Mabeyn'e, 48/5 Şubat 314 Vali Halid, 49/11 Şubat 314 Vali Halid, 50/19 Şubat 314, 51/21 Şubat 314, 53/24 Şubat 314. *Gümülcine Mutasarrıfıyla, Adana, Diyar-ıbekir Vilâyetleri Muhaberat Kaydına Mahsus Defterdir*, no.48, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-54/139/XVIII. Krş. Fahri Bey'den-İsbak Sükûti'ye, İstanbul, [1899], *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//107/766.

(608) Bkz. Mabeyn'den-Diyar-ıbekir Kumandanlığına, 131/6 Nisan 315, *Dördüncü Ordu-yu Hümayûn Müşiriyetiyle Muhaberata Mahsus Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-4/147/XVI. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXV.

(609) Bu sefer, Siverek Kaymakamı Cemil Bey ile Askerî Kaymakam Sadık Bey ve bölgeye sürgün olarak gönderilmiş olan Ma'ruf Efendi (ve daha sonra Paris'e firar eden) bu faaliyeti gerçekleştirmişler ancak durum yönetimce tespit edilmiştir. Bkz. Diyar-ıbekir Vilâyeti'nden Âsım Bey'e, 5/19 Mart 316 Vali Halid ve 10/1 Şubat 316 Vali Halid, [*Diyar-ıbekir Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter*], *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-33/147/XVI.

(610) Murad Bey'in 14 Teşrin-i evvel 311 tarihli bir projesinin Şevket Bey tarafından çoğaltılarak, üzerinde düşünülmesinden bu sonuç çıkarılabiliyor. On üç sahifelik bu plân müsvette şeklindedir. Bkz. *Şevket Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Bu vesikayı bana veren Sayın Dr. Emel Esin'e teşekkür borçluyum.

diği anlaşılan Şevket Bey,[610] bu durumunu devam ettirmiştir. Ancak, buraya sürgün olarak gelen ilk kuruculardan Mehmed Reşid Bey, burada fiilî bir lider durumuna geçmiştir.[611] Özellikle, Tıbbiyeli Edhem [Ruhi Balkan] aracılığıyla Avrupa ile muhaberat ve gazete tevzii sürdürülmüştür.[612] Bunun üzerine kendisinin özel olarak cezalandırılmasına gidilmişse de,[613] tutuklu durumda bulunan şube âzâları tekrar bir isyan çıkartmışlar[614] ve bu hareketin sonuçlarından korkan yönetim de «merkuminden mümanaat edenlerin prangabend edilerek zindana konulması ve asker üzerine hücûm haklarında nizamen müslelzim-i muamel olacağından ve icabında silah dahi isti'mal olunabileceğinden ona göre icra-yı icabı..»[615]nı emretmiştir.

Bu rahatlığı özellikle, «ubudiyet ve sadakata mugayir»[616] durumundan şikâyet edilen ve bu nedenle Bağdad'dan Trablusgarb'a komutan olarak gönderilen Receb Paşa ile onun, şube müdürlüğüne getirildiğini gördüğümüz, yâveri Şevket Bey sağlamışlardır.[617]

Trablusgarb bu koşullar çerçevesinde, tutukluların bulunduğu kale dışında, oldukça rahat bir merkez durumuna gelmiştir. Hattâ tutukluların, hapishanenin iki bölümünde, birisi dışarıdan temin edilen ilkel malzemelerle ve çoğaltma yöntemi ile **Hâtıra**; diğeri yazma ile **Merhale** adında iki gazete basabilmeleri dikkati çekmektedir.[618]

Bu çerçeve içinde; bir süre sonra yönetimin dahi şüphelenerek, nasıl ol-

---

(611) Tunalı Hilmi Bey'den-İshak Sükûti'ye, 3 Kânûn-i evvel [1898], *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//592/99.

(612) Trablusgarb'da Miralay Mustafa Bey'den-Mabeyn'e, 283/21 Teşrin-i sânî [18]97, *Memurin-i Müteferrikaya Mahsus Kayd Defteridir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-84/139/XX.

(613) Mehmed Kâmil Bey'den-Miralay Mustafa ve Yüzbaşı Hasan Beylere. 285/11 Teşrin-i sânî 313 ve bu şahıslardan-Mabeyn'e, 289/13 Teşrin-i sânî 313, *ibid*, Bölgeye Cenevre'den *Osmanlı* ve Mısır'dan *Kanun-i Esasî* gönderilmektedir. K. A'dan-İshak Sükûti'ye, Trablusgarb, 22 Nisan 314. *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//569/1785.

(614) *İbid*, 286/12 Teşrin-i sânî 313.

(615) Başkitabetten-Trablusgarb'da Yaverân-ı Hazret-i Şehriyâriden Miralay Mustafa Bey'e, 291/18 Teşrin-i sânî 313. *İbid*,

(616) Bağdad'da Kaymakam Esad Bey'den-Mabeyn'e, 601/23 Haziran 314 ve 603/24 Haziran 314, *İbid*,

(617) Bağdad'da Kaymakam Esad Bey'den-Mabeyn'e 695/5 Temmuz 314. *İbid*, Yorum şöyledir: Receb Paşa'ya Bağdad'da «...bâzı evrak-ı muzirranın celbiyle Bağdad'da neşr ü ta'mimine en ziyade yardım edenlerden birisi de bu kerre paşa-yı müşarileyh hazretlerinin birlikde götürdüğü yâver Binbaşı Bağdadlı Şevket Bey...».

(618) Ali Fahri, *Emel Yolunda*, ss. 227-228.

(619) Bu sorgu için bkz. Mabeyn'den-Trablusgarb Vilâyeti ve Kumandanlığı'na şifre, 5312/225, 17 Teşrin-i evvel 315, *Mabeyn'den Devâir ve Vilâyetlerle Bâzı Zevâta Yazılan Tezkere ve Muharrerat Müsveddelerini Hâvi Dosya Defteri*, (İkinci Defter:Cemaziy'ülânir 1317), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/398/146/XIV.

duğunun açıklanmasını isteyeceği[619] firarlar başlatılacaktır.[620]

Görüldüğü gibi, Trablusgarb sürgünler sayesinde âdeta bir Jön Türk şehri durumuna gelmiştir. Ama bunun; Cemiyetin eylemleri açısında bir yararı olmadığı gibi, siyasal tutukluların bir pazarlık aracı olarak kullanılması, merkezi göreceğimiz anlaşmalara zorlayacaktır.

Cemiyetin yurt içindeki diğer faaliyeti oldukça durgun bir şekilde cereyan etmiş ve kişisel hareketler veya küçük grupların eylemleri düzeyini aşamamıştır. Bunlar içinde Rodos Şubesiyle irtibatta bulunan Kanun-i Esasî muharrirlerinden birisinin, Cezair-i Bahr-i Sefid Velisi Âbidin Bey'den tehditle para almaya çalışması;[621] Aydın Vilâyeti[622] ve İzmir merkezi[623] ile Beyrutta[624] sempatizanlar aracılığıyla neşriyatın dağıtılmasından ibaret kalmıştır. Dahildeki teşkilâtın gerçekten inceleyeceğimiz Balkan örgütü dışında; büyük bir baskı altında kaldığı ve sık sık çökertildiği açıktır. Tunalı Hilmi Bey'in ifadesiyle 1898 sonunda :

> «....*Ne yapacağız bilemiyorum. (Numûnelik) olmak üzere meydanda kalmış olan bir tek (Trablusgarb Şu'besinden) de haber alamıyor-*

---

(620) Vali Namık Bey firarları, polis azlığı ve Tunus'a olan yakınlığa bağlamaktadır. Bkz. Trablus Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 23/8 Ağustos 314, *Trablusgarb Vilâyeti ve Kumandanlığı, Haleb Vilâyet ve Adana Vilâyet, Basra Vilâyet ve Kumandanlığı, Selânik Vilâyeti [ile Muhaberata Mahsus Defter]*, BBA-*Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-42/139/XVIII. Ancak bu eylemlerde özellikle vilâyette görevli iki subay Câmi Bey ve Hüseyin Tosun'un büyük yardımları olmaktadır. Hüseyin Tosun Bey 1895 Sakarya vapuru kafilesi ile buraya gelmiştir. Bkz. Abdullah Cevdet, «Hüseyin Tosun'u Gaybettik: Saltanatla Mücadele Tarihimizden Bir Sahife,» *İçtihat*, no.289, 15 Kânûn-i sânî 1930, s. 5323.

(621) Cezair-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 76/30 Teşrin-i sânî 314, Âbidin, *Cezair-i Bahr-i Sefîd ile Muhaberat Kaydına Mahsusdur*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-46/139/XVIII.

(622) Aydın Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 212/3 Haziran 313 ve 220/9 Haziran 313 (zeyl-9 Haziran 313-2092), *BBA-BEO/VGG(2)*, *Anadolu [Telgraft Defteri]*: 903, (Mart 312-313). Krş. Aydın Vilâyeti Vali Muavinliği'nden-Mabeyn'e, 449/10 Nisan 314, *Memurin-i Müteferrikaya Mahsus Kayd Defteridir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-84/139/XX.
Gene, Aydın Vali Muavinliği'nden-Mabeyn'e, 761/22 Temmuz 314, *ibid*, gönderilen bir diğer yazıda Hasan Bey «...muzir evrakın şimdi ziyade teksirini görüyorum...» şeklinde bir ifade kullanmakta ve Milâs'taki bir İngiliz aracılığıyla *Meşveret*, *Osmanlı* ve *Kanun-i Esasî* gazetelerinin dağıtıldığını ihbar etmektedir. Aynı yazıda halk arasında Ermeniler ile Jön Türklerin birleşecekleri yolunda söylentiler olduğundan söz edilmektedir.

(623) Bkz. İzmir Kumandanlığından-Mabeyn'e, 840/8 Ağustos 314, Ferik Osman, *ibid*.

(624) Beyrut Vilâyeti'ne-Mehmed Kâmil Bey'den, 100/16 Haziran 314 ve 101/17 Haziran 314, Beyrut Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, Reşid, *Beyrut Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter*, no.27, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-6/147/XVI.

duk. Az daha patlayacakdım. Hamdolsun geçen Cumartesi günü mektub aldık selâmetde imişler. Hakikat bir de oradakiler perişân olurlarsa işler fena. Bahusus (Lâli) gibi değerli bir arkadaş da gider. Cemiyetin beş kişilik devrini gördüğü için hiçbir vakit münâsebetsizlik elinden gelmeyeceğini yazan odur. Eğer bir de onu kaybedersek işimiz var...»[625]

durum hiç de olumlu bir gelişme göstermemişti. Onun için de **Osmanlı** grubu, aynı dönem içinde pazarlığa oturacaktır; ki, bunu da ileride inceleyeceğiz.

Balkan Teşkilâtı :

Balkan Teşkilâtının, 1897 Contrexéville anlaşmasına kadar gelişimi üzerinde durduğumuz zaman, bu örgütün bir çeşit mahallî Jön Türklük ortaya çıkarttığını işlemiştik. Yeni faaliyet döneminde de, bu özelliğini daha da pekiştirerek sürdüren, sözkonusu teşkilât eylemlerini yoğunlaştırmıştır.

İlk olarak, bu bölgedeki organizasyonun temellerini atan İbrahim Temo; yeniden örgütü sağlamlaştırmak için; Osmanlı tabiyetini terk ederek Romen uyruğuna geçti.[626] Temo, müracaatında bu hareketinin nedenini, bulunduğu konumu muhafaza etmek gerekçesine bağlıyorsa da; doğal olarak, asıl niyeti eylemlerini zorlaştıran bu engelden kurtulmaktı. Daha sonra bölgede genel bir geziye çıkan Temo, hareketi hızlandırmağa muvaffak oldu.[627]

Temo'nun bu faaliyetleri sonucunda daha evvelki şubelerin yanında, Lom, Tutrakan, Filibe, Sofya ve Hacıoğlu Pazarcığında yeni örgütler kuruldu.[628]

---

(625) Tunalı Hilmi'den-İshak Sükûti'ye, 3 Kânûn-i evvel[1898], *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//592/99. Trablusgarb Şubesinin durumu açısından krş. L. Lâli [Mehmed Reşid] Bey'den-İshak Sükûti'ye, 26 Ağustos 314, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//580/1130. Burada hiç kimseyi tanımayan ve şehre yeni gelen bir doktorun hakkında çok olumlu şeyler duyduğunu belirttiği Sükûti'ye yazması, Cenevre grubunun bölgedeki primini göstermektedir. M. Samim Bey'den-İshak Sükûti'ye, Trablusgarb Askerî Hastahanesi, 21 Nisan [1898], *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//569/1784.

(626) *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 219, (19 Nisan 315)[sic!1314] /83872 ve *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 158-5/41, 565, (15 Nisan 314, Bükreş:54). Temo, «Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye Bükreş Sefaret-i Seniyesi Cânib-i Ûtûfilerine» verdiği 26 Şubat 313 tarihli dilekçesinde gerekçe olarak belirttiğimiz nedeni ileri sürmektedir.

(627) İbrahim Temo'nun, 16 Teşrin-i evvel [18]98 tarihli mektubu, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//270/1066. Kendisi, bu gelişmeleri şöyle yorumlamaktadır: «...kurumuş olan Türk kanı tekrar harekete başladı. Cemiyet teceddüd ediyor...» Bkz. İbrahim Temo'dan-Ahmed Zeki Bey'e, 24 Teşrin-i evvel 313, *Arkivi Qëndror*, 19/31//16/17.

(628) İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki...*, s. 112. Temo bu faaliyetleri sonucunda Balkan teşkilâtı nezdindeki fiilî liderliğini sürdürmüştür. Bkz.Ahmed Zeki Bey'den-İshak Sükûti'ye, Ruscuk 14 Teşrin-i sânî [18]98, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//244/490-1.

Ayrıca Tatlıcak köyünde de bir şube kurulmuş ve Köstence'de, şehrin ileri gelenlerinden Ali Kadir ve Çelebi Veliullah Beylerin yardımıyla bir gazete çıkarılmaya çalışılmışsa da, Osmanlı yönetiminin müdahalesi üzerine başarısızlıkla karşılaşılmıştı.[629] Romanya'nın diğer merkezlerinde de, başta ûlema olmak üzere çeşitli kesimlerden destek sağlanmıştı. Bunun yanısıra Temo'nun «hasbetenlillâh millet için çalışırlardı» şeklinde tavsif ettiği İbrahim Naci(Derviş Hima-Maksud İbrahim), Ahmed Vehbi, Ali Şâkir gibi genç ilkokul öğretmenleri, Cemiyetin Balkan teşkilâtında gönüllü faaliyetini üstlenmişlerdir.[630]

Temo; daha sonra Şefik Bey ve diğer arkadaşlarının yardımıyla; önsözünde «şimdilik (Sabahî) perdesinden aheng-i saz olacak.. ileride icab eder ve mecburiyet dahi elverirse her ma'nâsıyla makamı değiştirece»ğini belirttiği **Sada-yı Millet**[631] adında bir gazete neşrine başladı. Temo çok ince bir uslûb kullanarak Jön Türklerle olan irtibatını belirttiyse de;[632] Saray, hemen gazetenin gerçek amacını tespit ederek; hem yurda girmesini önlemek,[633] hem de basımını durdurtmak için tedbirler aldı.[634]

Cenevre ve Paris merkezleri tarafından resmî nitelik atfedilen gazete,[635] bölgedeki tutuma uygun olarak, daha çok mahallî sorunlar üzerinde durmuştur. Ancak, Osmanlı yönetiminin sürekli baskıları neticesinde, Romen makamları, gazeteyi çıkaranlardan Kadri ve Kemâl Beyleri sınırdışı etme kararı al-

---

(629) *İbid*, s. 116.

(630) *ibid*, ss. 118-119.

(631) [İbrahim Temo], «Kariîn-i Kirâma,» *Sada-yı Millet*, no.1, 5 Mart 1898-13 Şevval 1315, s. 1. Gazetenin çıkışı hakkında bkz. İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki...*, ss. 123-125.

(632) V.M.Kogâlniceanu, «Bend-i Mahsus:Osmanlı Milleti-Romen Kavmi.» *Sada-yı Millet*, no.1, s. 2: «...İşte hakikat-ı hâl bundan ibaret iken Saray-ı hümayûnda toplanan bir takım menfaatperest entrikacılar (Genç Türk) denilen fırka-i muhalifenin âmâl-i muzirrada bulundukları beyânıyla zât-ı padişâhîyi nasıl iğfal etmeğe çalışıyorlarsa...».

(633) Bu tedbirler için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 17 L 1315/no.1199, *BBA-BEO /Hariciye Reft*, 184-5/40, 1802, (25 Şubat 313)/81622, *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 4038, (20 Şubat 313, Bükreş:1, Londra:87), 4143. (26 Şubat 313), M.(28 Şubat 313).

(634) *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 184-5/40, 1, (1 Mart 314)/81708, *BBA-BEO/Posta ve Telgraf Nezareti Gelen*, 579-17/4, 118, (24 Şubat 315).

(635) Bkz. «Osmanlı ve Kanun-i Esasî Gazeteleri,» *Meşveret*, no.29, s. 3. «Matbuat-ı Cedide,» *Osmanlı*, no.9, 1 Nisan 1898-9 Zilkade 1315, s. 8: «...Ma'mafih bugün teessürümüz bir derece tahaffüf etmişdir: (Sada-yı Millet), (Osmanlı)mıza, hey'et-i idare ve tahririyesi de fırkamıza birer muindirler...». Krş. «Sada-yı Millet» *Osmanlı Supplément Français*, no.5, 5 Nisan 1898, s. 4. Teşkilât muhaberatını Cenevre merkezi ile yapmaktadır. Bkz. Kadri Bey'in, 2 Mart 314 tarihli mektubu, *Arkivi Qëndror*, 19/135/117/783.

mış[636] ve hüküm Osmanlı yönetimince büyük bir memnuniyetle karşılanarak, bu kimselerin İstanbul'a iadeleri talep edilmiştir.[637] Bunun üzerine gazete, dokuz numaralı ve 1 Mayıs 1898 tarihli son sayısıyla yayın faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır.

Temo'nun faaliyetlerini büyük bir endişeyle izleyen yönetim, Necib Melhame aracılığıyla onu durdurmaya çalışmışsa da; kendisi, bu vesileyle çıkarttığı olayla, kamuoyundaki prestijini kuvvetlendirmiştir.[638]

Fazla önemli olmayan Romanya'da Cemiyet faaliyeti bu şekilde gelişirken, eylemlerin asıl önemli kısmı Bulgaristan'da gerçekleştirilmiştir. Filibe'de, Cemiyet ile irtibatta bulunan[639] Ali Fehmi Bey, **Muvazene** dergisini yayınlamaya başlamıştır. Bu dergi de aynen Temo'nun gazetesi gibi Jön Türkler ile olan irtibatını ince bir anlatımla belirtmektedir.[640] Şehirde faaliyetin artması üzerine Saray bölgeye hafiyeler göndermiş, ayrıca bu dergi ve Sofya'da paralel yayın faaliyetinde bulunan **İttifak** gazetesini, matbaalarını satın alarak kapatmaya çalışmış; fakat, başarıya ulaşamamıştır.[641] Gene, fırka aleyhine vaazlar vermek üzere Bulgar Müslümanları nezdine hocalar gönderilmiştir.[642] Bu kimselerin etkisi ve muhafazakâr grupların da aktifleşmesi so-

---

(636) «Havâdis-i Dahiliye,» *Sada-yı Millet*, no.9, 1 Mayıs 1898-10 Zilhicce 1315, ss. 1-2. Romen basının konuya bakışı ve tepkileri için bkz. «Explusarea lui Cadry-Bey:Svonul despre expulsare,» *Epoca*, 23 Nisan 1898, «O nouâ ispravâ a d-lui D.Sturdza, «*Timpul*, 23 Nisan 1898. Gazete son sayısında, İstanbul'da basılamayan Jön Türk eğilimli kitapların matbaalarında ucuz olarak basılacağını belirten bir de ilân vermiştir. Bkz. «İlân,» *Sada-yı Millet*, no.9, s. 2.

(637) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 62, (7 Mart 314-Bükreş:39). Cenevre merkezinin bu gelişmelere tepkisi için bkz. «Les Jeunes Turcs et la Roumanie,» *Osmanlı Supplément Français*, no.10, 5 Ocak 1899, s. 7.

(638) Temo kendisine sataşan Melhame'yi düelloya davet etmiş ve onun kaçması ile büyük bir sempati toplamıştır. Bkz. «Avâne-i Havene-i Şehriyârîden Melhameler,» *Osmanlı*, no.21, 1 Teşrin-i evvel 1898-15 Cemaziy'ülevvel 1316, s. 6/n.

(639) Gazetede şu ilginç mesaj dikkati çekiyor: «Açık Mektublar: Mağmumî Bey'e: Emin olunuz. Teşekkürler.» *Muvazene*, no.11, 5 Teşrin-i sânî 313-22 Rebiy'ülevvel 315, s. 4.

(640) Bkz. «Havadis-i Hariciye,» *Muvazene*, no.23, 28 Kânûn-i evvel 1313-18 Ramazan 1315, s. 4: «Genç Türkler Memalik-i Osmaniyede ıslahat icrasını taleb marûzunda düvel-i muazzama ministerlerine müracaat etmişlerdir. Verdikleri beyannâmenin bir suretini gazetelere dahi göndermişlerdir. (İravonk) gazetesi aynen derc etmişdir. Biz nakl ve iktibas edemeyiz!».

(641) «Bulgaristan Havâdisi,» *Muvazene*, no.11, 5 Teşrin-i sânî 313-22 Rebiy'ülevvel 1315, s.2, «Açık Mektublar: İttifak Gazetesi Sahib-i Kemâletperverlerine,» *Muvazene*, no.11, s.4. *İttifak* gazetesi için Osmanlı yönetiminin tepkisi için bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Hülâsa Defteri* (43), 942-60/6, 888-244, (17 Mayıs 314) A.MTZ (04) DH 1314 4.6.

(642) «Havâdis,» *Osmanlı*, no.5, 1 Şubat 1898-8 Ramazan 1315, s.8. Mahallî gazeteler ayrıca hafiyeler de geldğini iddia etmektedirler. Bkz. «Bulgaristan Havâdisi,» *Muvazene*, no. 16, 10 Kânûn-i evvel 1313-28 Receb 1315, s. 2.

nucu; bir süre sonra; Filibe'de bir kahveye Ali Suavi'nin resminin asılması nedeniyle büyük bir çatışma çıkmış ve resmi yapan Yunus Bekir Bey ile diğer Jön Türkler Makedonya komitesine sığınmak zorunda kalmışlardır.[643]

Şumnu'da daha evvel açılan ve Cemiyetin yayınlarını okutan «Millî Türk Kıraathanesi»nin[644] yanısıra, Vidin'de Hasan Azîz Bey ve arkadaşları tarafından aynı amaçla «Şefkat» adıyla bir kıraathâne açılmıştır.[645]

Mustafa Ragıb Bey; Ruscuk, Vidin, Mecidiye üçgeni içinde hem seyyar memurluk ve hem de propaganda görevini üstlenmiş; kendisinin İstanbul'a iadesi için yapılan tüm uğraşlar başarısızlıkla neticelendiği gibi,[646] Vidin'de mekteb muallimliğine devamı da önlenememiştir.[647]

Osmanlı yönetiminin; Ruscuk merkezini örgütlemesinden büyük rahatsızlık duyduğu Ahmed Zeki Bey,[648] aynı kentte faaliyet gösteren Makedonya Komitesi delegesi Avukat Doçkof ile beraber, Sofya'da tertiplenen Osmanlı aleyhtarı mitinglere katılmış ve burada irad ettiği nutukta Jön Türklerin amaçlarını izaha gayret göstermiştir.[649] Kendisini bir süre sonra **Balkan** adlı bir gazeteyi neşrederken görüyoruz. Bu gazete de Jön Türkler ile olan ilişkileri konusunda son derece tutarlı bir davranış içindedir.[650] Ruscuk merkezinin Cenevre ile olan muhaberatı gözönüne alındığında[651] gazetenin Paris ile ilgi-

---

(643) Yunus Bekir Kayseri, «Filibe'den Mektub:Erbâb-ı İnsaf ve Vicdanın Nazargâh-ı İbret ve Merhametine Marûzdur,» *Osmanlı*, no.39, 1 Temmuz 1899 -22 Safer 1317, ss. 6-7.

(644) «Teşekkür,» *Meşveret*, no.18, Rebiy'ülevvel 1314-8 Eylül 108, s. 6.

(645) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 5, (1 Mart 314-Vidin:2), *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 158-5/14, 753, (4 Mayıs 314-Komiserlik tahriratı sureti).

(646) Faaliyetleri için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 2671, (2 Teşrin-i evvel 313. Bükreş Sefaret-i Seniyesi Tahriratı:205-Komiserlik tahriratı), Geri getirilmesi için yapılan teşebbüsler için bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan Muharrerat Defteri*, (90), 965-60/29, 770-267, (6 Teşrin-i evvel 313), *BBA-BEO/Bulgaristan Komiserliği Gelen*, 672-24/1, 91, (15 Mayıs 313), 175, (19 Temmuz 313).

(647) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 2671.

(648) *BBA-BEO/Bulgaristan Muharrerat Defteri*, (90), 965-60/29, 1115-4621, (11 Şubat 312). (Ruscuk Tüccar Vekâleti Yazısı).

(649) *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 2917, (25 Teşrin-i evvel 313-Ruscuk Tüccar Vekâleti Tahriratı Sureti), 3036, (4 Teşrin-i sânî 313), 3159, (16 Teşrin-i sânî 313).

(650) Burada da Jön Türk Cemiyeti'nin faaliyetinden tamamen yabancı bir gözlemci gibi bahsedilmesi bunu gösteriyor. Bkz. «Havâdis,» *Balkan*[1], no.6, 25 Mayıs [18]98, s. 2.

(651) M imzasıyla Ruscuk merkezinden-Cenevre'de Osmanlı Gazetesi Müdiriyet-i Âliyesine, 22 Kânûn-i evvel 313, *Arkivi Qëndror*, 19/93//27/227. Nitekim, daha önce de bu bölgeden resmî merci olan Çürüksulu Ahmed nezdine mektuplar gönderildiğini görüyoruz. Bkz. Cenevre'de Ahmed Bey Efendi'ye imzasız mektup, 18/30 Haziran 313, *Arkivi Qëndror*, 19/127//34/5. Daha evvel giriştiği faaliyetten söz edilen ressam Yunus Bekir Bey, Bulgaristan'dan tardedeldikten sonra Cenevre'ye gelerek bu merkez hakkında

sinin olmadığını belirtmek mümkündür. Ama belirtildiği gibi, gazetede bu konularda herhangi bir yoruma rastlamanın imkânı yoktur. Yayın organı mahallî sorunlar üzerinde durmayı tercih etmektedir. Ruscuk müftüsü aleyhine açılan kampanyayı destekleyen gazete,[652] bunun yanısıra yayınları ile Ruscuk Tüccar Vekili Halid Bey aleyhindeki oluşumlara da yardımcı olmuştur.[653]

Bu faaliyetleri üzerine mutasarrıf ve müdde-i umumî tarafından çağrılan Ahmed Zeki Bey, «gayr-ı resmî» şekilde uyarılmıştır.[654] Buna ilâveten; Osmanlı yönetiminin gönderdiği kimseler aracılığıyla gazete aleyhine kışkırtılan Ruscuk Müslüman halkı, gazete sahibi ve gazetesi aleyhinde gösteriler yapmışlardır.[655]

Osmanlı yönetimi bu durumu destekleyici girişimlerle, birçok defa Bulgar yönetimine başvurmuş ve gazeteyi önlemek için her teşebbüsü yapmıştır.[656] Sonuçta, karşı karşıya kaldığı yoğun baskının zorlaması ile, Ahmed Zeki Bey gazetesini kapatmak zorunda kalmıştır.[657]

Varna'da; komite, çabalarını Tüccar Vekili'nin görevden alınması kampanyası üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu faaliyete geniş çapta katılım sağlanmış ve Osmanlı yönetimi durumdan çok rahatsız olmuştur.[658]

Komite üyelerinden Rıza, Süleyman ve Cenevre'ye gelerek merkez yayın organı **Osmanlı**'nın mürettibliğini üstlenen Nazmi Beylerin aleyhte tezahürat

---

şu görüşleri belirtmiştir: «...Burada merci-i umumimiz olan (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti)ni gayet müterakki buldum...». Bkz. «Aynen Varaka:Ressam Kayserili Yunus Bekir Efendi'nin Varakasıdır,» *Osmanlı*, no.44, 15 Eylül 1899-1 Cemaziy'ül evvel 1317, s. 5.

(652) A..F, «Varaka:Ruscuk'da Ahmed Zeki Efendi'ye,» *Balkan*[1], no.4, 11 Mayıs [18]98, s. 2.

(653) *Balkan*[1], no. 4, ss. 1-2.

(654) *Balkan*[1], no.4, s. 1, «Bulgaristan Havâdisi,» *Muvazene*, no.44, 26 Haziran 1314-17 Safer 1314, s. 2.

(655) *BBA-BEO/Bulgaristan Komiserliği Gelen*, 672-24/1, 111, (9 Haziran 314) ve 115, (11 Haziran 314).

(656) Bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Hülâsa Defteri*, (43), 942-60/6, 360-1184-1201, A.MTZ (04) HR 1316 1.30, 111/332, (15 Haziran 314), A.MTZ (04) DH 1316 2.2, 115/333 (11 Haziran 314), A.MTZ (04) DH 1316, 2.4, *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 158-5/14, 671, (28 Nisan 314).

(657) Bu konuda yayınlanan bir kitapta, gazetenin iki ay on yedi gün devam edebildiği ve 30 Temmuz 1898 de faaliyetini durdurduğu belirtiliyor. Bkz. İsmail Hakkı Tevfik Okday (der.), *Bulgaristan'da Türk Basını*, Basın Yay. Genel Md. y.y; t.y, ss. 21, 38-39.

(658) Bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Hülâsa Defteri*, (43), 942-60/6, 741-286, (13 Kânûn-i evvel 1314), A.MTZ (04) HR 1316, 8.26, 742-287, (13 Kânûn-i evvel 314), A.MTZ (04) HR 1316, 8.20, 752-237, (12 Kânûn-i evvel 314), 777-3243, (30 Kânûn-i evvel 314), A.MTZ (04) HR 1316, 8.26. Çok sayıda ûlema ve eşraf bu dilekçeyi imzalamışlardır.

yaptıktan sonra, Tüccar Vekâleti binasına saldırarak camlarını kırdıklarını da, daha sonra bu şahıslar hakkında dava açılmasından anlıyoruz.[659]

Mahallî yayın organları faaliyetlerini o denli yoğunlaştırmışlardır ki; Osmanlı yönetimi, bu bölgede muhafazakâr eğilimleri dile getirerek, Jön Türkleri eleştiren gazeteleri dahi yasaklamaya başlamıştır.[660]

Bu teşkilâtın diğer bir başarısı da, merkez yayın organı **Osmanlı**'yı, İstanbul'un tüm engelleme çabalarına rağmen,[661] düzenli olarak bölgeye getirebilmesidir.[662] Bu gazete barakalarda halka okutulmakta[663] ve özellikle Ruscuk'da rahatlıkla satılmaktadır.[664] İlginç bir gelişme olarak; Ruscuk Make-

---

(659) *BBA-BEO/Bulgaristan ve Şarkî Rumelinin Muharrerat Defteri*, (91), 966-60/30, 578-81, (4 Mayıs 316).

(660) *Emniyet, Hamiyyet, Bedrika-i Selâmet* için sözkonusu olan bu durum için bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan Masasının Tezkere Kayd Defteri*, (73), 959-60 /23, Dahiliye Nezaretine, 857/410-417, (7 Teşrin-i sânî 312), 49/480, (19 Temmuz 313), *BBA-BEO/Bulgaristan Hülâsası*, (41), 941-60/5, 1650-846, (13 Temmuz 313), A.MTZ (04)DH 1315, 2.25, 208-573, (31 Ağustos 313), A.MTZ (04)DN 1315, 4.14. Bu arada en ilginç bir durum Jön Türkler tarafından yönetimin sözcüsü olarak kabul edilerek en ağır eleştirilere marûz bırakılan *Gayret*'in yasaklanmasıdır. Bu eleştiriler için bkz. Bir Kürd [Abdullah Cevdet], «[Gayret Gazetesi],» *Kanun-i Esasî*, no.11 (İkinci Sene), 16 Mart 1314, s. 1. Yasaklanması için bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan Tezakir Defteri*, 957-60/21, 429, 429, (20 Haziran 311), Daha sonra yanlışlığın anlaşılarak yasaklanma kararının kaldırılması için bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 97-3/46, 348(mümtazeden), (31 Mart 314). Özel olarak Filibe'deki yoğun neşriyatın uyandırdığı endişeler için bkz. *BBA-BEO/VGG(2), Devair Mühimme:6(Dahiliye):* 1347, 476-12 Nisan 313, Devâir:117/12511 ve *BBA-BEO/VGG(2), Sadaret Mühimme Kalemine Mahsus Jurnaldir*-Aded: (5):1298, 476/Şûra Mazbatası. Gayret gazetesinin kendisi hakkındaki yasaklama kararını anlamsız bularak protesto etmesi için bkz. «Beyân-ı Hal.» *Gayret*[2], no.241, 15 Mart 1316-27 Zilkade 1317, ss. 1-2 v.d.

(661) Bu konudaki çabalar için bkz. *BBA-Bulgaristan Komiserliği Gelen*, 672-24/1, 386, (22 Kânûn-i evvel 313-186/Emirnâmeye Cevab), *BBA-BEO/Bulgaristan Muharrerat Defteri*, (90), 965-60/29, 954-3325, (10 Kânûn-i evvel 313). Bu konudaki faaliyetlere örnek olmak üzere son vesika aynen verilmiştir. Bkz. B. LXVI.

(662) *BBA-BEO/Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Hülâsa Defteri*, (43), 942-60/6, 409-1092, (26 Kânûn-i sânî 313).

(663) *BBA-BEO/Bulgaristan Hülâsası*, (41)-941-60/5, 3570-1019, (28 Kânûn-i evvel 313), A.MTZ (04) DH 1315, 8.16, 954-3325, (10 Kânûn-i evvel 313). A.MTZ (04) HR 1315, 7.29, *BBA-BEO/Bulgaristan Komiserliği Reft*, 677-24/6, 186-899, (10 Kânûn-i evvel 313), *BBA-BEO/Bulgaristan Masasının Tezkere Kayd Defteri*, (73), 959-60/23, 386-1019, (28 Kânûn-i evvel 313).

(664) *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 96-3/45, 3101, (mümtazeden), (28 Kânûn-i evvel 313).

donya Komitesi liderlerinden Kapçef, komite barakalarında **Osmanlı**'nın okunmasına yardımda bulunmaktadır.[665]

Nihayet merkezin emriyle Ruscuk'da en önemli eylemde bulunulmuş ve Ruscuk Müftüsü aleyhine, Ruscuk Camiinde bir toplantı tertiplenmiştir. Merkez yayın organı :

> «...*Bulgaristan'da mütemekkin Müslümanlardan iki bin ehl-i iman yâni dinibütün hayırhâh Müslüman Ruscuk Camiine toplanarak Ruscuk Müftüsü aleyhinde bir miting yapmışlar, yâni bir meclis-i meşveret akdeylemişler. Evkaf-ı İslâmiyeyi mahv ü harâb eyleyen bu gaddar-ı bîinsafın azlini, taht-ı muhakemeye alınmasını taleb eylemişlerdir. Vakt-i saadetde mehâmm umur-i millet içün umum Müslümanlar camilere toplanub müşâvere ederlerdi. İslâmlar, sünnet-i Peygamberîye itba'dan fariğ oldukları günden beri bu gibi umur-i hayriye de vâdi-i insyâna atılmış idi...*»[666]

durumu büyük bir memnuniyet ve Müslümanlık dersiyle anlatarak, hem eylemin başarısını kutluyor, hem de bu bölgeye yönelik yayın faaliyetindeki değişikliğin de ilk açık işaretini gösteriyordu.

Bir süre önce Cenevre merkezi; kendisine, yabancı yönetimler tarafından idare edilen merkezlerden gelen çok sayıda mektupta belirtilen bir hususa; yâni mahallî Jön Türklüğe karşı geleneksel çevrelerin tepkisine karşı da; benzeri bir tutumu ortaya koymuştu :

> «...*Bosna Hersek, Bulgaristan, Kıbrıs gibi ecza-yı memalik-i Osmaniyeden iken ecnebî idareleri altına giren memleketlerde mukîm ihtiyar Müslümanlara: İşitdik ki içinizden bâzılarınız bizim efkâr-ı neşriyatımızı takbih ve bu dürlü hareket ve neşriyatın şeriata adem-i muvafakatını iddia ediyormuşsunuz. Müslümanlığın mezaya-yı mühimmesinden biri de hakkı kemâl-i insaf ile teslim etmek, hak sözü, hakdır diye dermeyân olunan her sözü pîş-i nazar-ı tedkik ve insafa almakdır. Müslümanlığın esası nakle değil akla müsteniddir. Müslümanlık nakl üzerine müessesdir diyenler cahildirler...*»[667]

---

(665) Bu şahsın yardımı için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 3325, (1 Kânûn-i evvel 313-Ruscuk Tüccar Vekâleti Sureti, İlginç olarak Osmanlı yönetimini endişelendiren (bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 3482, (15 Kânûn-i evvel 313-Ruscuk) Yorgi Kapçef'in davranışlarının merkez yayın organınca eleştirilmesi ve ona kurtuluşun Osmanlıcılıkta olduğu yolunda nasihatlar verilmesidir: «...Büyük, serbest, hür bir imparatorluk dahilinde yaşamak, ufak bir idare-i mümtâzeye mâlik olmakdan bin kat faideli olduğu erbâb-ı iz'ana hafî değildir...» Bkz. «Makedonya Komitesi,» *Osmanlı*, no.29, 1 Şubat 1899-15 Ramazan 1316, s. 1.

(666) «Tebşir ve İbret,» *Osmanlı*, no.29, s. 7.

(667) «Mekâtib:Tarafımızdan Açık Mektub,» *Osmanlı*, no.11, 1 Mayıs 1898-11 Zilhicce 1315, s. 3. Buna paralel olarak Ruscuk'dan merkeze gelen mektuplarda «...Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti[nin] vatan ve millet bâhusus

Daha sonra merkeze gelen :

> «...*Bey ağalar... ta ezelden hak dedim, iman getirdim, eyvah ki sizlere senelerden beri küfr etdim, 'kâfir sözüne uyma onlar zındıklardır' nasihatıyla size yüz çevirenleri sizden yüz çevirtdim, ah ne halt yedim, ne etdim de size isyan ile Hakka âsi oldum... Anlaşıldı Beyler ağalar, bu padişâhda, fikr, yürek kalmamış, iman kalmamış, İslâma itibâr değil azıcık acıma bile kalmamış...*»[668]

Molla mektupları, bu çabaların fazla boşa gitmediğini gösteriyor. Bütün bunların amacı; kuşkusuz, dinî eleştiriler ile etkileyebileceklerine inandıkları bölge halkına karşı, başlangıçtaki Jön Türk tavrını hissettirmemektir. Nitekim bir süre sonra, Mısır Şubesi tarafından çıkarılacağını göreceğimiz **Hak** gazetesine de İslamî yayın yaparak kendilerine yönelik eleştirilerin önüne geçmesi direktifi verilmesi, bunu bize açıklamaktadır.[669]

Balkan teşkilâtının bu çabalarının yanında, Osmanlı Avrupası dahilindeki Cemiyet faaliyeti çok sönük kalmıştır. Daha evvelce Draç'dan Cemiyet'e oldukça önemli bağışlar yaptıran[670] ve Temo'nun da etkili olduğu Arnavutluk bölgesinde faaliyet gösteren Derviş Hima aracılığıyla, burada bir küçük teşekkül oluşturulduğu görülüyor. Bir Cemiyet muhaberatında iki müracaat adresi bulunan «Durazzo(Draç)'dan bir mektup» geldiği, imzanın Sadık Arslan bin Kaplan olduğu; fakat, vaktiyle kendisine merkezden verilen emirlere göre hareket eden bu memurun, iki kişiden hangisi olduğunun anlaşılamadığı belirtiliyor.[671] Gene merkez yayın organında yayınlanan Arnavutluk mektupları, bu gelişmeyi ve bölgede Cemiyete duyulan sempatiyi teyit ediyor.[672]

şân-ı hilâfetin muhafazası içün teşkîl edilmiş...» bir cemiyet olduğu belirtilmektedir. Bkz. «Mektub: Ruscuk'dan,» *Osmanlı*, no.6, 15 Şubat 1898-24 Ramazan 1315, s. 4.

(668) Deli Ormanlı, Bir Molla: Köstence'den, «*Osmanlı*, no.24, 1 Teşrin-i sânî 1898-1 Receb 1316, s. 8. Bölgede yönetimi eleştiren bir hoca da «ilâ-yı hakikat içün ûlemamıza ne güzel bir nûmûne-i imtisâl!» olarak gösterilmektedir. Bkz. «Ûlemamıza, Vaizlerimize Numûne-i İmtisâl,» *Osmanlı*, no.32, 15 Mart 1899-3 Zilkade 1316, s. 8.

(669) Ahmed Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, s. 128'de İshak Sükûti'nin, Tunalı Hilmi'ye, 20 Eylül 1899 tarihli mektubu. Sükûti bu tavsiyeyi: «...Bulgaristan'dan gelen ressam Yunus Bekir Efendi'nin ve Muvazene Müdürü Ali Fehmi Bey'in mütalâaları» çerçevesinde yapmaktadır.

(670) Makbuz no.1150, Derviş Hima vasıtasıyla Drac'dan, 58 Frank, 23 Kânûn-i sânî [18]97, Cemiyetin Paris Şu'besi Sandıkkârı: Doktor Sükûti, *Arkivi Qëndror*, 19/62//109.2.

(671) Tunalı Hilmi Bey'den-İshak Sükûti'ye, 3 Kânûn-i evvel [1898], *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//592/99.

(672) Daha evvel de bu ilginin görüldüğü Arnavudluk'dan, (bkz. «Arnavudluk'-

Bunun dışında zikredilmesi gereken bir hareket, Cemiyet ile ilişkisi bulunan Avukat Nuri Bey'in Yanya'da yazdığı ve dağıtımını yaparken yakalandığı **Hukuk-u Milliye ve Şahsiye** adlı bir risâle hazırlamasıdır.[673] Hükûmet; burada olduğu gibi, Avrupa merkeziyle irtibatı olan ve Manastır'da da bir Kolağası ile muhaberatı bulunduğu anlaşılan İbrahim ve Hacı Hasan Beyleri de Selânik'de ele geçirmiştir.[674] Selânik'de gerek Avrupa'da yayınlanan Jön Türk, gerekse yasaklanan yabancı gazetelerin şehre çok rahat girdiği ve kahvelerde açıkça okunduğu yolundaki ihbarlar üzerine; bu bölgedeki denetim sıkılaştırılmıştır.[675] Merkez yayın organının sürekli olarak gönderildiği ve bu gazete paralelinde faaliyet göstermeye çalışan Yenişehir Belediye Başkanı Hasan Bey ve **Yaşasın Hürriyet** isimli bir risâleyi propaganda için kullanan Binbaşı Süleyman Efendi de; kötü sondan kendilerini kurtaramamışlardır.[676]

Bölgedeki son hareket; gene Temo tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Temo, bölgede Cemiyetin çalışmalarını daha kolay örgütlemek için bir maarif cemiyeti kurmuş; ülke dahilinde de faaliyet gösterebilmek için, kuruluşun «velinimet-i âzâm-ı şevketmeâb efendimiz hazretlerinin himayeleri altında siyasetden âri olarak» faaliyet göstereceği açıklamasıyla, çeşitli valilere başvurmuştur. Ancak, valilerin Saray'a sormadan bu tür hareketlere kalkış-

---

dan,» *Meşveret*, no.23, 23 Teşrin-i sânî 1896-27 Cemaziy'ülâhîr 1314, ss. 4-5) «Heyet-i İctimaiye-i Osmaniyenin vasıta-i neşriyatı olan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti...» şeklinde anlatımları içeren mektuplara bir örnek olarak bkz. «Arnavudluktan Mektub-u Mahsus,» *Osmanlı*, no.15, 1 Temmuz 1898-10 Safer 1316, s. 3.

(673) Mehmed Kâmil Bey'den-Yanya Vali ve Kumandanlığı'na, 83/10 Kânûn-i sânî 313, *Yanya Vali ve Kumandanlığıyla Muhaberata Mahsus Defterdir*, no.54, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-56/139/XVIII.

(674) Selânik Ticaret Mahkemesi Âzâsından Âtıf Bey'den, 456/15 Nisan 314, *Memurin-i Mütefarrikaya Mahsus Kayd Defteridir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-84/139/XX.

(675) Selânik İstinaf Ceza Reisi Âtıf Bey'den-Mabeyn'e, 390/17 Şubat 313, Aynı kişinin diğer bir ihbarı üzerine de Ahmed Rıza ile muhaberede bulunan Dedeağaç mutasarrıfı Hazım Bey su yüzüne çıkarılmıştır. 778/26 Temmuz 314. *İbid*,

(676) Golos'da Telgraf Müfettişi Niyazi Bey'den-Mabeyn'e, 413/23 Şubat 313, *Memurin-i Müteferrikaya Mahsus Kayd Defteridir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-84/139/XX. Tutuklanmaları, soruşturmanın genişletilmesi ve diğer bazı destekçilerinin yakalanması için bkz. Üçüncü Ordu-yu Hümayûn Müşiriyet Vekâletin'den -Mabeyn'e, 46/15 Mart 314, 50, 21 Mart 314, Müşir Hüseyin Fevzi, *Üçüncü Ordu-yu Hümayûn Müşiriyet-i Celilesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, no.18, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-11 /147/XVI, ve Dömeke'de Miralay İsmail Bey'den-Mabeyn'e, 19 Mart 314 (no.4) ve Selânik'de Binbaşı Mehmed Ali Bey'den-Mabeyn'e, 7/21 Mart 314, *Memurin-i Askeriyeye Mahsus Altıncı Muhaberat Defteridir*, no.53, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-43/139/XVIII.

maları imknsız olduğundan, hareket yurt içinde hedeflenen amaca ulaşamamıştır.[677]

Böylece Osmanlı yönetiminin uzun süredir yaygınlığından telâşa kapıldığı Bulgaristan[678] ve diğer Balkan teşkilâtının yabancı gözlemcilerce de ilgiyle karşılanan gelişimine karşın;[679] Osmanlı Avrupasında faaliyetin oldukça zorlaşması arzulanan durumu önlemiştir. Balkan teşkilâtı; ancak, bu bölge ile temas sağlandığı zaman bir anlam taşıyabilirdi. Bunun dışındaki faaliyet ise; iktidar değişikliği açısından kendi kendini tatminden öte bir anlam taşımamaktaydı.

Balkan teşkilâtının yanısıra; fiilî Osmanlı hakimiyetinin bulunmadığı bir diğer bölge olan Kıbrıs'ta da, bilhassa Hoca Muhiddin tarafından başlatıldığını gördüğümüz gelişmeler sürmüştür.

Ekim 1897'den itibaren burada görevi, Doktor Burhan Bahaeddin Bey üstlenmiştir. Kendisi bu tarihten itibaren Mısır şubesi kanalıyla merkez ile temasa geçmiş; başta Cemiyet tarafından tercümesi yayınlanan **Guillaume Tell** tercümesi olmak üzere; çeşitli neşriyatın dağıtımını yapmıştır.[680] Ancak, Kıbrıs'ta da aleyhte faaliyet bir hayli güçlenmiş ve Burhan Bahaeddin Bey'in ifadesine göre; bazı şahıslar Sultan'ın iltifatlarına mazhar olabilmek için, Cemiyet aleyhtarlığını gösteri şekline sokmuşlar;[681] daha sonra ise, adadaki şube mensuplarına karşı «anarşistlik» suçlamalarında bulunmuşlardır.[682] Faaliyetin nisbeten daha az olduğu Kıbrıs için de; Balkan teşkilâtı için belirtilen hususları tekrar etmek gerekmektedir.

AVRUPA MERKEZİNİN 1898 SONU FAALİYETLERİ VE SARAY İLE UZLAŞMA :

Yeni merkez yayın organının çıkışından itibaren başlayan hareketlilik; yaklaşık on aylık bir faaliyet sonrasında; yerini tekrar ümitsizliğe bırakmıştı. Cemiyet içi ilişkilerde; artık klâsik hale gelen Ahmed Rıza Bey ile anlaşmazlık; dışarıya hissettirilmemekle birlikte; oldukça fazlalaşmıştı. Yurt içi şubeler ve sempatizanlara, yönetim ağır darbeler indirmekteydi. Mısır şubesi ile ilişkiler tamamen kopmuş, hattâ karşılıklı dava açma zorunluluğu doğ-

---

(677) Temo'nun gönderdiği yazının bir sureti Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Âbidin Bey tarafından Saray'a iletilmiştir. Bkz. 77/6 Kânûn-i evvel 314, *Cezair-i Bahr-i Sefîd ile Muhaberat Kaydına Mahsusdur*, BBA-Yıldız Esas Evrakı, 36/139-46/139/XVIII. Bu yazı aynen verilmiştir. Bkz. B. LXVII.

(678) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 7 N 1314/no.2174.

(679) Almanya'nın Bulgaristan Başkonsolosluğu'ndan-Dışişleri'ne, Sofia, 26 Ekim 1899 (pr. 29 Ekim 1899, p.m), no.97, A.12746, *Auswärtiges Amt:*732/3, *die Jungtürken*, 198 (Bd. 1-2).

(680) Burhan Bahaeddin Bey'den-İshak Sükûti'ye, Lefkoşe, 19 Teşrin-i evvel [18]97, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//212/495.

(681) Burhan Bahaeddin Bey'den-İshak Sükûti'ye, Lefkoşe, 3 Şubat [18]98, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//497/59.

(682) Burhan Bahaeddin Bey'den-İshak Sükûti'ye, 9 Nisan [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//205/501.

muştu. Darbe girişimlerinden herzamanki gibi sonuç alınamadığı; gibi önemli miktarda para da, bu faaliyet için sarfedilmişti. Tek olumlu gelişme, Balkan teşkilâtının yaptığı hareketler olmakla beraber; belirttiğimiz gibi; bunun da iktidar değişikliği açısından pratik bir faydası bulunmamaktaydı.

Bu durumda Cemiyet, Saray'ın kendileri ile yeniden temas kurma faaliyetleri ile ilgilenmeye başladı.[683] Her ne kadar merkez yöneticileri, Saray memurlarıyla pazarlığa oturma nedeni olarak; İstanbul'un sürgünleri bir koz olarak kullanmasını ileri sürüyorlar[684] ve bu kimselerden gelen acıklı mektuplar durumu teyit ediyorsa[685] da, olay çok boyutlu özelliklere sahiptir.

Yapılan pazarlıklarda; Osmanlı hükûmeti bilhassa en önemli yöneticiler olarak kabul ettiği İshak Sükûti, Tunalı Hilmi ve Abdullah Cevdet Beyleri, hareketten uzaklaştırma yöntemini izledi. İlk olarak; Cemiyetin, ön şart olarak istediği Trablusgarb ve Fizan'daki tutukluların serbest bırakılmaları yolunda; 14 Temmuz 1898 tarihinde irade çıktı. Bu iradelere göre, tutuklular bir daha böyle faaliyetlerde bulunmayacaklarına dair yemin edecekler ve bunun karşılığında serbest bırakılacaklardı.[686] Durum derhal şubeler tarafından merkez yönetimine iletildi ve yönetim de bunu olumlu bir gelişme olarak kabul etti.[687]

---

(683) Melhame bu konuda yayın faaliyetinin başlamasından itibaren yoğun faaliyette bulunmuş ve bilhassa «Doktor Abdullah Cevdet Bey['e]musallat ol...»muştur. Bu faaliyetler için bkz. «Paris'de Münteşir Ceraid-i Mu'tebereden (La Diplomatie) Gazetesine İstanbul Muhbiri Tarafından Yazılan Mektubun Sureti,» *Osmanlı*, no.9, 1 Nisan 1898-9 Zilkade 1315, ss. 6-7/n.

(684) [Abdullah Cevdet], «Teessüf mü Edelim İftihar mı?,» *Osmanlı*, no.24, 15 Teşrin-i sânî 1898-1 Receb 1316, s. 2.

(685) Uzun dönemdir yapılan bu müracaatlara tipik bir örnek için bkz. M. Samim Bey'den-Şerafeddin Mağmumi'ye, 27 Mayıs ?, *Arkivi Qëndror*, 19/135 //226/1

(686) Bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Safer 1316/no.34-167 ve *BBA-İrade-Hususi*, Safer 1316/no.69-308. Ancak, bu iradeler tam anlamıyla uygulamaya konmamış ve yönetim tarafından tutukluların Trablusgarb'da dolaşmalarının sağlanması olarak kabûl edilmiştir. Ancak, bu uygulama dahi yabancı temsilciler tarafından «Sarayla, Jön Türk Partisi arasındaki ilişkilerde ciddî bir detant» olarak yorumlanmıştır. Bkz. Fransa'nın Trablusgarb Konosolosluğundan-Delcasséye, 37/Tripoli, 2 Temmuz 1898, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.II(1898), s. 86. Krş. Trablus'daki Alman Vice-Consulünden-Dışişleri Bakanına, Tripoli, 4 Temmuz 1898(pr. 17 Temmuz 1898, p.m), no.204, A.8359, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2).

(687) «Son Haber,» *Osmanlı*, no.16. 15 Temmuz 1898-15 Safer 1316, s. 8: «Şu'belerimiz yazdılar:Cemiyetimize mensubiyet maznuniyetiyle mahbus ve menfî olan ma'sûminden pek az kısmının sebilleri âhiren hükûmet tarafından tahliye olunmağa başlamıştır. Ma'mafih şu icraatın daire-i hükm ü şümûlü henüz mechûldur.». Cemiyetin pazarlıklara ön koşul olarak tutukluların bırakılmasını ileri sürerek başlaması şubelerinden kendisine gelen bu alandaki isteklerden kaynaklanmaktadır. Nitekim, Trablusgarb Şu'besinin fiilî lideri durumuna geçtiğini gördüğümüz Mehmed Reşid Bey'in daha yeni merkez yayın organını yayınlamaya başlamasından itibaren bu konudaki

İkinci aşamada; bu kez Saray memurları, Cemiyet ilerigelenlerine bir teklif paketi sundular. Bu pakette, İshak Sükûti'nin Bombay, Abdullah Cevdet'in Paris, Tunalı Hilmi'nin Bükreş veya Belgrad Sefaretlerinde görevlere getirilmelerini ve diğer Jön Türklerin de; benzer hizmetlere sevkedilerek; muhalefetten uzaklaştırılmalarını içeren hükümler bulunmaktaydı.[688]

Doğal olarak amaçları hareketi bırakmak değil de; finansman sorununu çözmek ve tutuklu üyelerini kurtarmak olan Cemiyet yöneticileri, bu teklifi reddettiler. Zaten kendilerine; bu konuda çıkan söylentiler üzerine, matbaanın hiçbir surette satılmayarak, yayının durdurulmamasını isteyen müracaatlar yağmaya başlamıştı.[689]

Bu sefer pazarlıkların üçüncü aşamasına geçildi. Saray memurları Cemiyet idarecilerine; merkez yayın organının kullandığı lisanın yumuşatılması karşılığı olarak, bir anlaşma yapılmasını önerdiler. Komite ise; bunu büyük bir fedakârlık olarak algıladığından,[690] pazarlık beklenenden zor oldu. Nihayet 21 Ağustos 1898 tarihinde bir irade ile sorun çözüldü. Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi Bey'e ömür boyu olmak kaydıyla ayda on ikişer lira maaş bağlanıyor;[691] buna karşılık, bu kimseler yayın lisanını yumuşatmayı kabul ediyorlardı. Maaşların ödenmesinde bazı aksaklıklarla karşılaşıldıysa da, Eylül başından itibaren sözkonusu meblâğ komite liderlerine ödenmeye başlandı.[692]

Ancak, sözkonusu paraları almaya başladıktan sonra; Osmanlı yönetimi temsilcileri, aslında fiilî hiçbir değişikliğin olmadığını Saray'a bildirmeye başladılar. Münir Paşa konu ile özel olarak ilgilenerek, bir süre sonra maaşları kestirdi.[693] Yalnızca, Paris'e giderek görünüşte yayın faaliyetine ara vermiş görünen Abdullah Cevdet Bey'e maaşı ödenmekte devam edildi.[694]

---

görüşleri merkeze ilettiklerini izliyoruz. Bkz. L.Lâli[Mehmed Reşid]'den-İshak Sükûti'ye, 18 Kânûn-i sânî 1313, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//200/1139.

(688) Bu üç yönetici dışında, Şefik Efendi'nin, Tulon veya Nice Başşehbenderliğine, Refik Bey'in Berlin sefareti başkitabetine, İzmirli Mühtedi İrfan Sadık Bey'in bin beş yüz kuruş maaşla İstanbul'da Matbaa-i Âmire'ye tayinleri ve Nuri ile Âkil Efendilerin Rhone, Nevzad, Sâib ve Cemil Efendilerin de Paris'de üç yüz Frank maaşla kontrol altında tahsillerine devam etmeleri de plânın hükümleri arasındadır. Bkz. *BBA-BEO/Hususî İrade-i Seniye*, 378-8/101, (9 Ağustos 314)/88428.

(689) Güzel bir örnek olarak bkz. K.G'den-İshak Sükûti'ye, 14 Temmuz [18]98. *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//220/1335.

(690) «...Osmanlı'nın tahfif-i lisanı parasız olamaz mı dedi. Hayır bu kabil değildir dedim. Esbab olmak üzere de pek çok şeyler söyledim.» Bkz. Reşid Bey'den-İshak Sükûti'ye, 20 Haziran [18]98, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6// 519/1834.

(691) *BBA-İrade-Hususî*, Rebiy'ülâhîr 1316/no.24-372.

(692) Aksaklıklar için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 12 R 1316/no.635.

(693) Münir Paşa'dan-Mabeyn'e, 12 Teşrin-i sânî [18]99, *Paris Sefaretiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468/141/XII.

(694) *İbid*, Durum ayrıca Abdullah Cevdet Bey'e mahsus maaş bordrosundan da anlaşılmaktadır. Bkz. *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.287.

Bu koşullar altında, Münir Paşa ile tekrar pazarlığa oturuldu. İlk olarak kendisiyle görüşen Abdullah Cevdet Bey'in teklifi, mahbusların bırakılıp; Osmanlı'nın yayınının başından beri harcanan para karşılığı, en az on bin Frangın Cemiyet'e verilmesini içeriyordu.[695] Sefir bundan sonra, İshak Sükûti ile tekrar pazarlık yaptı ve o da 17 Kasım 1898 tarihinde Cemiyet'in son tekliflerini sundu. Bunlara göre; tutuklular serbest bırakılacak, toplam yüz elli bin frank para Cemiyet'e verilecek; bunlara karşılık, her türlü neşriyat durdurularak, elde bulundurulanlar da teslim edilecekti. Bu tekliflerin sonuna; bir tehdit olarak; bu şartların kabul edilmemesi durumunda, bir daha pazarlık masasına oturulmayacağı eklenilmişti.[696]

Sözkonusu koşullar etrafında anlaşma sağlanamayınca 1898 pazarlıkları da sona ermiş oldu. Fakat özellikle kısa bir süre, üç yöneticinin ve Abdullah Cevdet Bey'in de Mayıs 1899 ayına kadar; sözkonusu paraları almaları ile finansman sorunu önemli oranda çözülmüştü.

Bu alandaki çabaların; büyük çapta bir komitecilik faaliyeti olarak algılanılmasının gerektiğini belirtmemiz gerekir. Ancak; bu amaçla dahi olsa, Avrupa merkezinin her amaçla para sızdırmayı başlıca uğraş alanı haline getirmiş olması,[697] önemli sorunları da beraberinde taşımıştır. Bunlardan ilki; alınan maaşların veya paraların Cemiyet yönetimine devri alanında olmuştur. Diğeri ve asıl önemli olanı ise; bu tür hareketleri Saray'a bir çeşit teslim olma ve ahlâksızlık olarak gören yurt içi şubelerindeki hayal kırıklığıdır. Avrupa'da muhalif bir kanadın bulunması ve Ahmed Rıza Bey'in bu çabalara karşı acımasız eleştirileri de sözkonusu hayal kırıklığını arttırıcı rol oynamıştır. 1898 pazarlıklarının koşulları kendisine bildirildiğinde, oldukça olumlu bir gözle durumu inceleyen İbrahim Temo dahi :

> «...*Pekâlâ bu fena bir anlaşma değildir?... Fakat azizim bütün efrad-ı cemiyet Doktor Temo'ya benzemez. Bu uyuşmayı bin dürlü tefsire uğradacaklardır. Bu vadide matbuat ve amelî icraat tarafdarları da pek çokdur. Rıza Beyler, Mısırdakiler hattâ Osmanlı Ar-*

(695) 9 Teşrin-i sânî 1898 tarihli teklif yazısı için bkz. *Paris Büyükelçiliği Arşivi. D.287.* Bu yazının bir fotoğrafı, Münir Paşa tarafından Abdullah Cevdet Bey'in şantajcı olduğunu kanıtlamak için İsviçre siyasî polisine verilmiştir. Bkz. *Bundesarchiv-BERN, 21/14'248.* Sureti verilmiştir. Bkz. B. LXVIII.

(696) *Salih Münir Paşa Evrakı/Özel Arşiv.* Fotoğrafı için bkz. *Bundesarchiv-BERN,* 21/14'248. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXIX.

(697) Örnek olarak, aslında bir Jön Türk olan (bundan dolayı da kendisinden hiç hoşlanılmayan:bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed.* 159-5/15, 1440, (7 Temmuz 315) ve 1622 (20 Temmuz 315)) Reşid Bey, La Haye Sefaretinde kâtiplik görevini sürdürürken. İshak Sükûti'nin faaliyetleri hakkında bilgi vermek ve onu eleştirmek yoluyla para sızdırmaya çalışmıştır. Bkz. Reşid Bey'den-İshak Sükûti'ye, 29 ? [18]98 Pazar, *Arkivi Qëndror,* 19/106-6//311 /1824 Krş. Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, 2 Teşrin-i evvel [18]98, *Arkivi Qëndror,* 19/106-5//243/1623.

naıdları, eli kalem tutanlar, taşrada bulunanlar... bunca serserilerin ağzını nasıl kapadacak ve kalemlerini nasıl kıracağız...»[698]

yukarıdaki yorumda bulunmaktan kendisini alamamıştır.

1898 sonlarında örgütlenme açısından önemli girişimlerden birisi, bir süredir İshak Sükûti'nin Cenevre'den verdiği direktifler ile oluşturulmasına çalışılan,[699] Berlin Şubesi'nin kurulması olmuştur.

Bunu, Lardy'nin yardımıyla[700] ve Reşid Bey'in de katkılarıyla Almanya Jön Türkleriyle temas kurmak ve Kissingen'de bir eylem düzenlemek amacıyla yaptığı, 1898 Ekimindeki, ziyaretinde gerçekleştirdiği anlaşılıyor.[701] Böylece çok sayıda Osmanlı talebesini barındıran ve ilişkilerin gelişmesi çerçevesinde daha da önem kazanacağa benzeyen bir merkezde, Cemiyetin şubesi oluşturulmuş oluyordu. Ancak, aynı dönemde Alman İmparatoru'nun, Osmanlı Devleti'ne ünlü ikinci ziyaretini yaptığı ve Kudüs'deki ünlü konuşmasıyla «halife»nin müttefiki durumuna geçtiği anımsanırsa; buradaki faaliyetin nasıl zorluklarla karşılaşacağı tahmin edilebilir.

Aynı dönemde; İshak Sükûti, Paris merkezi ile bozulan ilişkileri yeniden düzeltme çabası içine de girmiştir. Berlin'deki örgütlenme çabaları sırasında Albert Fua ile konu görüşülmüş ve o da durumu Ahmed Rıza'ya iletmiştir. Ahmed Rıza Bey de; «artık birlik olmalıyız» şeklindeki fikrini Sükûti'ye aynı kanaldan iletmiştir.[702] Böylece zor beraberlik, yeniden aktif biçimde başlamıştır.

---

(698) İbrahim Temo'dan-İshak Sükûti'ye, tarihsiz [1898] mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/31//773/95. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXX.

(699) Kimyager Mustafa Ragıb Bey'den-İshak Sükûti'ye, Berlin, 15 Mart [18]98, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//566/1284.

(700) Bkz. Mehmed Kâmil Bey'den-Berlin Sefaret-i Seniyesi'ne, 177/11 Teşrin-i evvel [18]98 *Roma, Berlin Sefaret-i Seniyesiyle Muhabereye Mahsus [Defter], BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-52/139/XVIII.

(701) Königlich Bayerische Gesandschaft, Berlin, 5 Eylül 1898(pr. 6 Eylül 1898 p.m), A.10295, eki (pr.13 Ekim 1898 p.m), A.11769, ve zu.A.11769, Berlin 18 Ekim 1898. *Auswärtiges Amt:*732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2). Buradaki şubenin liderlerinden Mustafa Ragıb Bey, Berlin Şubesinin ilk faaliyetleri hakkında şu ifadeyi kullanıyor: «...Hattâ, Berlin'e bendenizi görmek ve orada teşkil edilmiş Cemiyet Şu'besinin muamelâtını ta'kib içün hafiyyen geldiği ve geleceği zaman...». Kendisinin «İshak Sükûti'nin hatırâsı münâsebetiyle enzâr-ı Ûmumiye» başlıklı yazı müsveddesi, *Arkivi Qëndror*, 19/103//657/688.

(702) Albert Fua'dan-İshak Sükûti'ye, Colombes, 10 Ekim 1898, *Arkivi Qëndror*. 19/106-2//256/373. Bu mektupta belirtildiği gibi Abdullah Cevdet Bey ile Fua arasında da bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşme hakkında Cenevre Şubesinin diğer lideri İshak Sükûti'ye şu bilgileri vermektedir: «...Fua hakkında reyin nedir? Fua diyor ki Fransızca Osmanlı'yı burada çıkaralım. Altına'organe politique et religieux' diyelim de hükûmeti, kavaid ve kavanin-i İslâmiye nokta-i nazarından kritik edelim diyor. Pür hülûs

1898'in son eylemi; merkez yönetiminin, kullandıkları gazete lisanını yeniden sertleştirmesidir. Yalnızca Abdullah Cevdet Bey; gördüğümüz gibi; açık biçimde yazı yazmadığından para almayı sürdürdüğü için, duruma Osmanlı temsilcilerinin herhangi bir müdahalesi de gerçekleşememiştir. Bu tutumun ürünü olarak; önce, Midhat Paşa'nın katline ait ellerinde bulunan dökümanlardan yararlanılarak yazıldığı ileri sürülen bir kitap hazırlanmıştır.[703] Bunu takiben cemiyet merkezi; tüm şubeler adına (Umum:8 koduyla) bütün vükelâya bir açık mektup göndererek, kendilerini yönetime karşı mücadeleye çağırmıştır.[704] Bu şekilde bir yandan yeni pazarlıklar için materyal hazırlanırken, diğer yandan Saray darbecileri kalıntılarına işaret verilmiş olunuyordu. İşte 1899 gibi; Jön Türk hareketinin en kritik yıllarından birine, Cemiyet bu koşullar altında giriyordu.

DAMAD MAHMUD PAŞA'NIN FİRARINA KADAR JÖN TÜRKLÜK :

Avrupa Merkezi :

Osmanlı'nın bir senelik faaliyeti; Murad Bey'in dönüşünden sonra, başlarda yeni bir hareketlilik sağlarken, daha sonra bu durum yerini zorluklara bırakmıştı. Bu andaki vaziyeti anlatmak için Cemiyet liderlerinden birisi «vallahi cemiyet değil rezalet» şeklinde bir ifade kullanıyordu.[705] Gene izlediğimiz gibi; oldukça endişeye neden olan bir şekilde;[706] şubelerle olan ilişki zayıflamıştı ve yurt içinde durum hiç de uygun gelişmemişti. Nihayet, pek çok üyenin pazarlık konularıyla meşgul olması ve firar ederek harekete katılanların çoğunun ikinci sınıf Jön Türkler oluşu; resmî yayın organında dahi bir yazı sıkıntısı durumunu ortaya çıkartmıştı. Makaleler, genellikle; aynı konular etrafında dönüp dolaşmaya başlamıştı.[707]

---

olduğunu iddia etmez isem de Abdülhamid'i pek ziyade inciteceğine eminim...». Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, 4 Kânûn-i evvel [18] 98, *Arkivi Qëndror*, 19/106//181/1.

(703) *Un Horrible Assasinat Commis sur l'Ordre Spécial du Sultan Abdul-Hamid II:Assassinat de Midhat Pacha d'Après Les Documents de la Jeune Turquie*, Publié par Le Comité Ottoman d'Union et Progrès, Imprimerie Rey et Malavallon, (Genève:1898).

(704) Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, «Açık Muhabere:Merkezin Emriyle-Vükelâ-yı Fehâm Hazerâtına,» *Osmanlı*, no.26, 15 Kânûn-i evvel 1898-30 Receb 1316, ss. 1-2. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXI.

(705) Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 19 Kânûn-i evvel [18] 98, *Arkivi Qëndror*, 19/106//184/2.

(706) Bkz. Halil Muvaffak'dan-Nuri Bey'e, tarihsiz [1898] mektup. «...Sekizinci Şu'beden iâne gönderdik diyorlar. Ben almadım. Sen aldın mı?... İki buçuk şu'be var, ânlar da dağılırsa halimiz ne olur...» *Arkivi Qëndror*, 19/135 /85/24.

(707) Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 10 Teşrin-i evvel [18]98, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//261/1635. Mektupta durum belirtildikten sonra gazetenin bu yüzden yalnızca Tunalı Hilmi'nin makaleleriyle çıkmak zorunda kaldığından şikâyet edilmektedir.

Jön Türk faaliyeti böyle bir gelişim çizgisi izlerken, Sultan da çok önemsediği bu harekete karşı artık kesin bir saldırıya geçme kararı aldı. 1899 yılının hemen başında yabancı basında Jön Türkler tarafından hazırlanan ve Sultan'ın hayatına kasteden bir komplonun ortaya çıkartıldığı; bunun üzerine çok sayıda tutuklamanın yapıldığı yolunda haberler yayınlandı.[708] Ancak, Saray derhal bu iddiayı tekzip etti.[709] Böyle bir hareketin hangi grup tarafından gerçekleştirilmeye çalışıldığı konusunda bilgimiz yoksa da; bu hareketlerin Sultan'ın Jön Türklere karşı duyduğu kuşkuları arttırdığı kesindir.

Sultan hücumunu bu sefer başka bir platforma kaydırmayı uygun görmüş ve Jön Türk hareketine karşı diplomatik taarruza geçmiştir. Bu noktadan itibaren; Jön Türklük olayının; artık, Avrupa diplomasisinin sorunlarından birisi haline geldiğini görüyoruz. Kaiser ile gelişen ilişkilere güvenen Sultan'ı, Alman diplomasisi bu alanda açıkça desteklemeye başlamıştır. Bu ise; devamlı müracaat ettikleri İngiltere'den umduklarını bulamayan[710] Cemiyet'i çok güç durumda bırakmıştır.

Mart 1899 da Alman yetkililerin başvurması üzerine, İsviçre Elçiliği açıklayıcı bir yazı ile :

> «...*Bay Brenner'e* [*İsviçre Adalet ve Polis Dairesi Başkanı*], *İstanbul'da Sultan'ın hayatına karşı bir komplodan korkulduğunu ve bunun için endişe edilerek ilgili kişilerin kontrollerinin sertleştirildiğini bildirdim. Bütün bunlar daha önceden ortaya çıkarıldı ve bu kara plânlar daha evvelce keşfedildiği için öyle ağır sonuçlar vermedi...*»[711]

konu üzerinde çalışmalar yaptığını bildirmişti. Doğal olarak Cemiyet'in bir yandan da sürekli darbe imkânlarını araştıracak şekilde faaliyette bulunması; kendisine karşı bu alanda yapılabilecek soruşturmalarda zor durumlara

---

(708) «Turkey: From Our Correspondent,» *The Times*, 28 Ocak 1899, s. 7.

(709) «Turkey: Through Reuter's Agency,» *The Times*, 31 Ocak 1899, s. 5.

(710) *PRO/F O.* 78/4943 (various), da siyasal tutuklulardan, Cevdet, Raif, İbrahim, Behçet, Ahmet Hazım, Hüsni, Hıfzı, Misak, Hüsni, Hafız Ali Hüseyin Ali, Mes'ud ve Hacı Abdullah imzalarıyla kraliçeden yardım isteyen ve hapishaneden gizlice gönderilmiş bir yazı bulunmaktadır. Gene tutuklular ile ilgili, Sir Philip Currie'den-Dışişlerine Constantinople, 3 Nisan [1898], no.207, de bu rica ile ilgili olarak Dışişleri Bakanlığının Th.S[anderson] imzalı notu: «Ufak birşey yapmak mümkün müdür?» şeklinde ve S[alisbury] nin notu: «Açıktır ki, Majesteleri hiçbirşey yapamaz» biçimindedir. Bkz. *PRO/F.O.* 78/4914.

(711) Berlin'deki İsviçre Elçiliği'nin raporu, Berlin, 30 Mart 1899(vertaulich und persönlich), (Pera:131-30 Mart 1899 p.m), A.3720. *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd.1-2). Burada Cenevre'deki Jön Türklerin çok sayıda ihtilâlci risâleyi de gizlice Türkiye'yi soktukları belirtilmektedir. Aynı konularda bilgi için bkz. İsviçre Elçisi'nden-Dışişleri Bakanı'na, Bern, 30 Mart 1899 (AA. no.34, pr.1 Nisan 1899 p.m.) A.3808 ve zu.A.3808. *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2).

düşmesini sağlayacaktı. Almanların diplomatik baskılarıyla;[712] Cenevre merkezi gerçekten böyle zor bir durumla karşı karşıya kaldı. Hattâ, İsviçre Dışişleri Bakanı'nın «Cenevre'deki Jön Türkler hakkında kati tedbirler alınacağı ve faaliyetlerine devam edenlerin sınırdışı edileceklerini» açıklamasından sonra,[713] karşılaşılan matbaa ve sair sorunları da gözönüne alan Alman yetkililer, İstanbul'dan aldıkları bilgilerle artık işin sonunun geldiği kanaatine varmışlardı.[714]

Bu gelişmeler üzerine bizzat (Staatssekretär) von Bülow'un, İstanbul'dan aldığı bilgiler kanalıyla yaptığı başvuru üzerine, Politik Büro Şefi Müller'in girişimiyle İsviçre hükümeti bu alanda çabasını yoğunlaştırdı.[715] Hemen sonrasında ise Siyasî Polis teşkilâtı, Jön Türk ve Ermeni grupları hakkında çok detaylı bir soruşturma hazırladı.[716] Bu soruşturmadaki pek çok husus, Jön Türklerin çeşitli suçlamalarla sınırdışı edilmesine zemin hazırlayacak mahiyette idi. Aynı tarihlerde, Münir Paşa İstanbul'dan aldığı emir üzerine, **Osmanlı** ve **Beberuhi** gazetelerinin ihtilâlci temaları işleyen yazılarını Fransızcaya tercüme ettirerek, Paris'deki İsviçre elçiliğine başvurdu.[717] Gazetelerde; zaten var olan ihtilâlci sözleri kullanıldıkları bağlamdan çıkartıp, daha da sertleştirerek sunan bu tercümeler sonucunda, İsviçreli yöneticiler yeni bir araştırma yaptılar ve onda da belirli sonuçlara vardılar.[718]

---

(712) Bu konuda bkz. AA.Entzifferung, Bern, 23 Mart 1899/no.33(pr. 26 Mart 1899 p.m). Bu telgrafta Jön Türk faaliyeti anlatıldıktan sonra İtalyan ihtilâlcilere sınırdışı edilmeleri yolunda uygulanan tedbirlerin onlara da uylanılması talebine yer verilmektedir. Diğer faaliyet için bkz. Alman İstanbul Elçiliğinden -Dışişleri'ne, Entzifferung, 18 Mart 1899(pr. 18 Mart 1899 p.m)/no.98, A.3222 ve A.3222(ref.A.3547 -121-Bern, no.18), A.3222 (Botschafter Constantinopel no.39-92074), Elçilikten-Dışişleri'ne, Telegramm, Pera, 24 Mart 1899(pr. 24 Mart 1899 p.m-no.110), A.3483, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2).

(713) Dışişleri'ne, Entzifferung, Bern, 23 Mart 1899, (pr. 26 Mart 1899 p.m) (AA-no.32, Pera:130), A.3547. *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2). ve asıl açıklama için bkz. Bern, 30 Mart 1899, (pr. 1 Nisan 1899-no. 34), A.3808. *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2).

(714) İstanbul Elçiliği'nden-Dışişleri'ne, Pera, 6 Nisan 1899, (pr. 10 Nisan 1899 a.m), no.59, A.4183 ve zu.A.4183, Bern:21, Berlin 11 Nisan 1899, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2).

(715) Politik Daire'den-Bern, 27 Mart 1899(P.P. 252-30 Mart 1899-Konfidentiell), Daire Şefi Müller'den-Başkan'a, yazı, Cenevre Adalet ve Polis Dairesine, Bern,? Mart 1899 P.P.252-1 Nisan 99, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(716) Bu araştırma için bkz. Genève, 10 Nisan 1899 (P.P. 11 Nisan 1899-252). Federal Bakanlığa, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(717) Münir Paşa, 13 Nisan 1899 tarihinde, İsviçre'nin Paris Büyükelçiliği'ne konu ile ilgili başvuruda bulunmuştur. Durum Politik Daire'ye bu elçilik tarafından iletilmiştir. Bkz.236/14 Nisan 1899, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14' 248.

(718) Araştırma yazısı için bkz. Bern, 15 Nisan 1899(P.P. 175-17 Nisan 99) ve tercümelere ekli rapor, Bern, 24 Nisan 1899(P.P. 175-25 Nisan 99), *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

Münir Paşa'nın faaliyeti bununla da kalmadı. Elinde 1898 pazarlıkları ile ilgili olarak bulunan İshak Sükûti, Abdullah Cevdet ve Berlin şubesi yöneticisi Mustafa Refik Beylere ait belgeleri; İsviçre yöneticilerine sunarak; bu Cemiyet liderlerini, şantajcılık yaptıkları gerekçesiyle İsviçre'den sınırdışı ettirme girişiminde bulundu.[719] Bunun üzerine İsviçre siyasî polisi bununla ilgili olarak da bir soruşturma başlattı.

Cenevre merkezi, örgütün temelini oluşturduğu nispette yoğun baskı ile karşılaşırken; Paris teşkilâtı da, daha az olmakla birlikte, bu saldırıdan nasibini aldı. Zaten, Cenevre merkezi ile ilgili girişimler sırasında, Fransız elçisi nezdinde de **Osmanlı**'nın dağıtımı ile ilgili girişimlerde bulunulmuştu. Bizzat Saray'a çağırılan elçiden Sultan, bu gazetenin Fransız postaları aracılığı ile ülkeye girmesinin önlenmesi ricasında bulunmuştu. Bunun üzerine Beyoğlu (Pera) ve Galata Fransız Postahanelerinde; paketler içinde; Annemasse'dan postalanmış on **Osmanlı** ele geçirilmiş ve bu gazeteler üzerlerine «Osmanlı'nın ülke dahiline girmesi yasaktır» şeklinde bir damga vurularak geri gönderilmişlerdi. Fransız Elçisi'nin ifadesine göre bu işlem, mektupların geliş kanalı olan Avusturya Postahanesi için de uygulanmıştı.[720]

Arkasından, Paris grubunun yayın organı hakkında Fransız yetkililere başvurulmuştur. Ancak Fransızlar, Türkçe neşriyatın yasaklanmış olmasını yeterli bir tedbir olarak gördüklerini,[721] ve:

> «...*Sorun çıkartan ve kötü davranışlarıyla ülkelerinin kızgınlıklarını üzerlerine çeken yabancıların dışarı atılması düşünülüyor. Ancak, yalnızca hükûmetleri kızıyor diye kimseyi sınırdışı edemeyiz.* Mechveret'*in yayını da böyledir.*

bu alandaki diplomatik baskılara boyun eğmeyeceklerini açıklamışlardı.[722]

Bu karar üzerine hedef değiştirilmiş ve Cenevre grubu ile irtibatta bulunarak, Paris'de faaliyette bulunan Şükrü [Léon Gattegno] ve Mazlum Hakkı adlı iki Jön Türk'ün;[723] şantajcı olmalarından dolayı; sınırdışı edilmeleri için,

---

(719) Salih Münir Paşa'nın, 8 Nisan 1899 Paris, mektubu ve ekleri. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248. Bu belgelerden Sükûti ve Abdullah Cevdet'e ait olanların suretleri verilmişti. Mustafa Refik Bey'e ait olup 1898 pazarlıkları hakkında ilginç bilgi veren bir dizi mektup da aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXII

(720) Bütün bu bilgiler, İstanbul'daki Fransız Elçisi'nden-Delcassé'ye, Péra, 15 Mart 1899, tarihli mektuptan alınmıştır. *Affaires étrangères-Nouvelle Série -Turquie*, Vol.III (1899-1901), s. 23.

(721) «Note pour le Ministre, Paris, 14 Nisan 1899,» *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III (1899-1901), ss. 117-120.

(722) «Comminiques à M. Louis Renault, 2 Mart 1899-Paris,» *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III (1899-1901), s. 24.

(723)) Faaliyetleri için bkz. Türk Elçiliği'nin başvurusu, Paris, 23 Mart 1899, Emniyet Müdürü'nden-Dışişleri Bakanı'na, 3 Mayıs 1899. İkinci yazıdan, iki Jön Türkün, *Reşad* adında bir gazeteyi bir nüsha yayınladıkları ve bir beyannâme hazırladıkları anlaşılıyor. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Tur-*

yoğun girişimler başlatılmıştır.[724]

Üzerlerindeki baskının bu yoğunluğa ulaşması, Cenevre merkezini çeşitli yönlerde siyasa değişikliğine zorlamıştır. İlk olarak, Sultan'ın baskılarına aynı yollarla karşılık verme çabası içine girilmiştir. Alman kamuoyunu etkilemek için Berlin Şubesi liderlerinden Mustafa Refik Bey, Türkiye'deki liberal hareketin tarihini ve Abdülhamid II'nin ona karşı aldığı tedbirleri anlatan bir kitap yayınlamış; kitap başta Almanlar olmak üzere, diplomatik temsilciliklerin dikkatini çekmiş[725] ve Cemiyet'e ithaf edilerek onun görüşü gibi sunulmuştur.[726]

Arkasından, Mısır ûlemasının da vekâletini alan Tunalı Hilmi, Avrupa başkentlerini dolaşarak; gerek yardım ve destek bulmak, gerekse görüşlerini anlatabilmek için uğraştı.[727]

---

quie, Vol.III (1899-1901), ss. 26, 122-123. Bu beyannâme aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXIII.
Léon Gattegno'nun, Cenevre merkezi ile olan ilişkisi için bkz. Bu şahsın, İshak Sükûti'ye, 1 Şubat 1897 tarihli yazısı, Lyon, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//190/1147.

(724) Şantajcı olarak biyografilerinin sunulması için bkz. Salih Münir Paşa'dan-Delcassé'ye, Paris 26 Şubat 1899, *Affaires étrangères Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III (1899-1901), ss. 15-16.

(725) Mustafa Réfik, *Ein Kleines Sündenregister Abdul Hamid II's*, Dem jungtürkischen komite in Genf zugeeignet, Arnold Malavallon, (Genf:1899). adlı kitabın gördüğü ilgi için bkz. Bern, 20, Pera:130, A.3414(13 Mart 1899), zu A. 3414, 3547, 3548 (Entzifferung), Berlin, 30 Mart 1899, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2), İçişleri Bakanı'ndan-Delcassé'ye, Paris, 29 Mart 1899, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III (1899-1901), s. 27, Bern,? Mart 1899 (P.P. 25 Mart 1899-252), Federal Bakanlığı, Genève, 22 Mart 1899 ve 23 Mart 1899, diğer faaliyetleri ve kısa biyografisi için bkz. Bern, ? Nisan 1899 (P.P. 7 Nisan 1899-252), Başkan'a, Adalet ve Polis dairesinden gönderilen, 7 Nisan 1899 (P.P. 10 Nisan 1899-252) tarih ve numaralı yazıda. Mustafa Refik, Parti'nin «birinci sınıf liderlerinden biri» (hervorragendsenführer) olarak tanıtılmaktadır. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248. Osmanlı hükûmetinin bu durumdan duyduğu endişe için ise bkz. Berlin Sefaret-i Seniyesi'nden-Başkitabet'e, 220/30 Mart /18/99, 229[18] Nisan 315 ve Başkitabet'den-Berlin Sefaret-i Seniyesine, 227/17 Nisan 315. *Roma, Berlin Sefaret-i Seniyeleriyle Muhaberata Mahsus Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-52/139/XVIII.

(726) «İthaf,» *Osmanlı*, no.30, 15 Şubat 1899-11 Şevvel 1316, s. 1. Krş. «Mustafa Refik Efendi'nin İfade-i Mahsusası,» *Osmanlı*, no.33, 1 Nisan 1899-19 Zilkade 1316, ss. 5-6.

(727) Berlin'deki faaliyetleri ve Osmanlı yönetiminin onu sınırdışı ettirme çabaları için bkz. Tevfik Bey'den-Başkitabet'e, 213/7 Mart [18]99, *Roma, Berlin Sefaret-i Seniyeleriyle Muhaberata Mahsus [Defter], BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-52/139/XVIII. Aynı defterde, Tahsin Bey'den-Berlin Sefaret-i Seniyesi'ne gönderilen, 218/19 Mart [18]99 tarih ve numaralı yazıda, Tunalı'nın başkentleri dolaşma faaliyetinin dikkati çektiği belirtilmektedir. Kendisinin «Genç Türk ve Mısır ûlemasının vekil-i hası» sıfatını kullanarak (bkz. Şerif Bey'den-Mabeyn'e, 139-17 Haziran[18]99) yaptığı fa-

1898 sonunda Ahmed Rıza ile başlatılan uzlaşma çabaları da, Cenevre merkezince geliştirildi. Çünkü; eski fiilî liderin bilhassa entellektüel çevrelerdeki etkinliği, bu dönemde büyük kıymet kazanıyordu. Ahmed Rıza Bey'in, meşguliyetleri nedeniyle ara verdiği belirtilen makaleleri, yeniden merkez yayın organını süslemeye başladı;[728] ki, bu bize bir yıl kadar önce, onun çok ağır gelmeye başlayan yayın koşullarının[729] maliyetinin, bu dönemde sağlanabilecek kârdan daha az olduğunu gösteriyor.

Ahmed Rıza Bey de :

> «...*Bugün Cenevre'ye bu hamiyyetli, gayretli ihvanı ziyarete geldim. Beynlerindeki uhuvvet ve taavvünü gördüm. Muhabbetli bir aile efradı içinde bulunuyormuş gibi memnun oldum...*»[730]

şeklindeki açıklamasıyla; görünüşte de olsa; ikinci balayı dönemini başlattı.

Balayı döneminde Cenevre merkezi iki eğilimi de bünyesinde barındırır duruma geldi. İlk olarak, Ahmed Rıza Bey'in de etkisiyle gazetede bir yandan :

> «...*Şimdiye kadar vesait-i anifeye müracaat etmedik. Çünki, biz biliriz ki zaman, muavenet ve vesatetine müracaat edilmeksizin yapılan şeyleri himâye ve semeredâr etmez...*»[731]

şeklinde yazılar görülürken; diğer yandan :

> «...*Cemiyetimiz idare-i hâzıraya kat'i bir hücûmu ihzâr eylemek için haric ve dahilde bulunan bilcümle erbâb-ı hamiyyeti maddî ve ma'nevî muavenete da'vet etmek üzere dahilî ve haricî memurlar çıkarmışdır. Haricî memurlar Cenevre'den azimet eylemişlerdir. Yedlerinde Cenevre Şu'besi'nden vekâletnâme vardır. Zevât-ı hamiyetsimâtın derîğ-i muavenet eylemeyeceklerinden eminiz. Fenalığa meydan verilmemek için me'mur nâmıyla müracaat edecek zevâta haricde bulunanlar, Cenevre Şu'besinin musaddak şehadetnâmesinin iraesini taleb eylemelidir. Dahilde bulunanlar ise mensub olduğu şu'beler elinde musaddak şehadetnâme bulunup bulunmadığını tahkik eylemeleri ihzar ü ilân olunur...*»[732]

yeni bir darbe girişimi için, yardım kampanyası başlatıldığı izleniyor.

---

aliyetler için bkz. *Stokholm Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-44/139/XVIII. 79/21 Şubat [18]99, 93/27 Mart [18]99, 104/29 Nisan[18]99.

(728) Ahmed Rıza, «İsrafat,» *Osmanlı*, no.36, 15 Mayıs 1899-5 Muharrem 1317, s. 1.

(729) Bkz. Kime yazıldığı belli olmayan, 5 Haziran [18]98 tarihli kâğıt parçası, *Arkivi Qëndror*, 19/135/49/598.

(730) Ahmed Rıza, «Evhâm-ı Hümayûn,» *Osmanlı*, no.40, 15 Temmuz 1899-7 Rebiy'ülevvel 1317, s. 2.

(731) «Muahezât ve Teselli,» *Osmanlı*, no.41, 1 Haziran 1899-24 Rebiy'ülevvel 1317, ss. 1-2.

(732) «İhtar-ı Mahsus,» *Osmanlı*, no.35, 1 Mayıs 1899-20 Zilhicce 1316, s. 1.

Birinci grubun hareketleri; daha ziyade Sultan tarafından başlatılan çekişmeyi diplomatik zemine kaydırma eylemine karşılık olarak gelişti. Zaten, Ahmed Rıza Bey daha İmparator Wilhelm II'ye; ziyareti sırasında; mektupla başvurarak, böyle bir eylemi başlatmıştı.[733] Bunu, Almanya'nın doğu politikasını kınayan makalelerin **Osmanlı**'da yaygınlaşması izledi.[734] Ancak; bu yazılarda, Ahmed Rıza Bey'in benimsemediği, İngiltere taraftarlığı kokusu hissediliyor.

Daha sonra ise; Cemiyet'in, uluslararası kongrelere katılması girişimleri hızlandırıldı Ahmed Rıza Bey'in çabaları ile; 1899 tarihinde La Haye'de toplanan 'Sulh Konferansı'na, Cemiyet'in katılımı sağlandı. Bu alanda kendisine tüm şubelerden yetki verildiği gibi, «Cami-ül-Ezher ûleması da Cemiyetimizin metalibi dahilinde emellerini arza mîr-i mümaileyhi tevkîl etmişlerdir.»[735]

Osmanlı yönetimi; bu girişimi önlemek için, çeşitli engelleme çabalarına başvurmuş[736] ve müttefiki Almanya'dan yardım istemiştir.[737] Ancak, Ahmed Rıza Bey, Saray'ın endişesini çok arttıracak bir hareketle; La Haye'e, **Mechveret** yazarlarından Pierre Anméghian Efendi ile birlikte gelerek; burada, hareketleri dikkatle izlenen[738] Minas Çeraz ile buluşmuştur.

Bu hareket Osmanlı yönetimini; iki yönden; çok tedirgin etmiştir. İlk olarak, böyle bir konferansa katılmakla, **İttihad ve Terakki Cemiyeti** uluslararası sahnede varlığını göstermiş oluyordu. Bundan dolayı, bu düzeyde toplantılara katılan bir örgüte karşı; Avrupa hükümetlerinin zecrî tedbirler almaları için; baskı yapmak çok zorlaşacaktı. İkinci olarak ise; Cemiyet ilk kez açık olarak Ermeni örgütleri ile ortak bir hareketi gerçekleştiriyordu.[739] İngiliz Sefiri N.O'Conor, giden heyete ilâveten Kelekyan Efendi'nin de aniden konferansa gönderilmesini, bu duruma bağlamaktadır.[740]

---

(733) Ahmed Rıza Bey'in, Kaiser'e mektubu, (Malta, pr. 15 Kasım 1898-pr.[2] (AA -26 Kasım 1898) A.13682, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken:* 198 (Bd.1-2).

(734) Bkz. «Türkiye ve Almanya,» *Osmanlı*, no.35, 1 Mayıs 1899-20 Zilhicce 1316, ss. 1-4.

(735) «İlân,» *Osmanlı*, no.38, 15 Haziran 1899-5 Safer 1317, s.1.

(736) Bkz. Ahmed Rıza, «La Haye'den Mektub,» *Osmanlı*, no.39, 1 Temmuz 1899 -22 Safer 1317, ss. 1-2. Ahmed Rıza Bey'in La Haye faaliyetleri için bkz. İshak Sükûti'ye, 15 Haziran 111, *Arkivi Qëndror*, 19/106//810/8, Cuma yazılı tarihsiz, *Arkivi Qëndror*, 19/106//242/16 ve Çarşanba Sabahı yazılı tarihsiz, *Arkivi Qëndror*, 19/106//243/17. mektupları.

(737) Elçilikden-Dışişlerine, Therapia, 23 Mayıs 1899/no.180 (pr. 24 Mayıs 1899 a.m), Entzifferung, A.6122, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken:* 198 (Bd. 1-2).

(738) *BBA-BEO/Hariciye Amed*, 159-5/15, 1163 (13 Haziran 315).

(739) Daha sonra bu alandaki ortak faaliyete temas edilmesi için bkz. «L'Adhésion De M.Van Kol,» *Pro Arménia*, no.6, 10 Şubat 1901, ss. 43-44.

(740) N.O'Conor'dan-Marquiss of Salisbury'e, 283/Constantinople, 2 Haziran 1899, *PRO/F.O.* 78/4994.

Çeraz ve Rıza, bütün yabancı delegasyonların dikkatini çeken bir şekilde,[741] Sultan'ı Gladstone'a atıf yaparak «katil» olarak tanımladılar.[742] Turhan Paşa başkanlığındaki delegasyon, Hollanda Hükûmeti'ne başvurarak durumu protesto etti.[743] Bunun yanısıra; Osmanlı yönetimi de, bu grubun sınırdışı edilmesi talebinde bulundu.

Ahmed Rıza; burada, muhalif parti yöneticileriyle görüşmelerde bulundu[744] ve temaslarını sürdürdü. Turhan Paşa'nın kendisine karşı olan davranışları ise, Cemiyet yayın organları tarafından örgütün saldırgan bir yönetim karşısında mücadele eden, liberal bir teşkilât olarak takdimini sağladı.[745]

Yaptığı konuşmada da :

> « ..*Programımızın havî olduğu mevadd şunlardır :*
> *Milel-i Osmaniyenin ittihadı, devletimizin tamamiyet-i mülkiye ve adem-i taksimi, Hanedân-ı Osmanî'nin idare-i hükûmeti, din ve millet tefrik olunmaksızın kavanin önünde müsâvat, müstakil muhakimin teşkili, hürriyet-i vicdan, millet vekillerinin kavanin müzâ-*

---

(741) Bu durum, Ahmed Rıza ve arkadaşlarını, müfsit (agitator) olarak tanımlayan Alman gözlemciler tarafından vurgulanmaktadır. Bkz. La Haye'deki Alman Elçisinden-Schillingsfürst'e, Haag, 22 Haziran 1899 (pr. 25 Haziran 1899 a.m), no.86, A.7639. *Auswärtiges Amt*, 732/2, *die Jungtürken*:198(Bd. 1-2). Fransız delegasyonu ise Ahmed Rıza'nın konuşmasının etkili olduğunu belirtmiştir. Bakınız; La Haye Elçisinden-Delcassé'ye 23 Haziran 1899, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III (1899-1901), ss. 137-138.

(742) A. 7639, *Auswärtiges Amt*.

(743) Başvurular için bkz. C.Smit (der.) *Bescheiden Betreffende de Buitenlandse Politiek Van Nederland 1899-1919*, I(1899-1903), S-Gravenhage, 1957, ss.77-78 içinde, 24 Haziran 1899 (Kab. no.8/76-B.Z.A.194) tarih ve numaralı yazı.

(744) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 28 Z 1316/no.1989. Diğer faaliyetleri (her üçünün) için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 16 S 1317/no.325, 17 S 1317/no.330, 24 L 1317/no. 1366, 27 L 1317/no.1382. Osmanlı yönetimi bu faaliyetler sonucunda Ahmed Rıza ve arkadaşlarının kongredeki beyanlarının diğer devletler tarafından gözönüne alınmasından korkmuştur. Rusya nezdinde bu alanda yapılan girişimler için bkz. Tahsin Bey'den-Petersburg Sefaret-i Seniyesi'ne, 132/22 Mayıs [18]99, *Petersburg Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-44/139/XVIII.

(745) İddialara göre Osmanlı delegasyonu başkanı; Ahmed Rıza Bey'i düelloya davet etmiştir. Bkz. Abdullah Djevdet, «L'assassin se Montre Partout,» *Mechveret Supplément Français*, no.79, 1 Temmuz 1899, s. 6. Ahmed Rıza Bey'in faaliyetlerini anlatırken ortaya koyduğu yukarıda belirtilen tablo için ise bkz. «La Jeune-Turquie à La Haye,» *Mechveret Supplément Français*, no.79, ss. 1-4. Bu yazıdan (bkz. s. 1.), kendisinin Cemiyeti pozitivist eğilimli olarak tanıttığı da anlaşılıyor.

keratına ve hususuyla büdcenin tasdikine iştirâki, Kanun-i Esasî ve kavanin-i mevcudenin tamamıyla icrası ve muahedâta riâyet..»[746]

son derece yumuşak ve hükümetin ona yönelttiği «anarşist veya ajitatör» sıfatlarını tekzib edici uslûbuyla bu görüşleri savunmuş olması; sözkonusu etkiyi kuvvetlendirmişti.

Bu konferans sonrasında Ahmed Rıza; bu kez, Chiristiania'ya, bir diğer uluslararası konferansa katılmaya gitti ve **Mechveret**'in Cenevre'de basılan 80. sayısından[747] sonra 81. sayısını Copenhauge'da yayınladı. Yaptığı yoğun temaslardan sonra;[748] burada, yaptığı konuşmada :

«...Fırkamız, hükûmet-i hazırayı değiştirmeğe ve memleketi, âyân ve meb'usan meclislerine karşı mes'ul bir Bâb-ıâli vasıtasıyla idare ve ıslâh etmeğe çalışıyor. Bu maksada vâsıl olmak içün elimizde topumuz, tüfengimiz yok, çâremiz, kuvvetimiz şimdilik neşriyatımızdan ibarettir....»[749]

aynı barışçı ifadeleri kullanmaya özen göstererek, etkili olmaya çalıştı.

Bu şekilde özetleyebileceğimiz birinci grubun faaliyetlerinin yanısıra; eskiden beri Cemiyet içinde etkili olduğunu gördüğümüz; icraat taraftarı kanat da boş durmadı. Belirttiğimiz gibi; Mayıs ayında merkez yayın organı, bir müddet evvel dahilî ve haricî memurlar aracılığıyla yönetime karşı girişilecek bir eylem için para toplamaya çalışmıştı.

Sözkonusu faaliyet; gerçekten de yapılmasına çalışılan bir suikast girişimine zemin hazırlamak içindi. Nisan ayı ortalarında bir süredir kendisine ulaşan Jön Türk hareketleri ve hazırlıkları[750] konusundaki bilgilere yeni haberleri de ekleyen Saray, Ermeniler ile Jön Türklerin (**İttihad ve Terakki Ce-**

---

(746) «Cemiyetimiz Nâmına (La Haye)'e Âzimet Etmiş Olan Ahmed Rıza Bey Efendi Tarafından Sulh-i Umumî Konferansı Âzâlarına Fransızca Olarak Verilen Muhtıranın Tercümesidir.» *Osmanlı*, no.38, 15 Haziran 1899-6 Safer 1317, s. 1. Asıl metin için bkz. Ahmed Rıza, «Mémoire;Présénte a Messieurs les Members de la Conférence de la Paix,» *Mechveret Supplément Français*, no.79, s. 1.

(747) *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(748) Bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 159-5/15, 1856, (12 Ağustos 315), Ahmed Rıza, «A Christiania,» *Mechveret Supplément Français*, no.81, 15 Ağustos 1899, ss. 1-2.

(749) Ahmed Rıza, «Christiania'dan Mektub,» *Osmanlı*, no.42, 15 Ağustos 1899-8 Rebiy'ülâhir 1317, s. 1.

(750) Bunlara bir örnek olarak, 80/23 Şubat [18]99, Şerif Bey'den-Mabeyn'e: «...Genç Türkler cemiyet-i fesadiyesince şiddetli bir hareket icrası hususunun katiyyen katiyyen kararlaşdırılmış olduğunun...» *Stokholm Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-44/139/XVIII.

miyeti'nin) Londra'da birleşerek ortaklaşa bir suikast hazırlamakta bulundukları yolundaki bilgiyi, oradaki Sefaret'e iletti.[751]

Olayın bundan sonraki gelişimi polisiye romanları andırır bir şekilde oldu. Sefaret'e gelen, Polonya asıllı Dembski adındaki bir anarşist, kendisinin Avrupa'daki anarşist örgütüne üye bulunduğunu, yukarıda belirttiğimiz gibi yapılan temaslar sonucunda kendisinin ve biri İtalyan, diğeri İspanyol iki anarşist arkadaşının Bayram günü Sultan'a suikast yapmak üzere harekete geçeceklerini açıkladı.[752] Ancak; kendisi, bunları ihbar edebilmek için yüz bin Franktan aşağı olmamak üzere bir para talebinde bulundu. Çünkü, ifadesine göre, arkadaşları ve diğer komiteler, bundan sonra kendisinin peşine düşeceklerinden ıssız bir Afrika şehrine kaçması gerekmekteydi.[753] Sefaret kendisine ısmarlanan ahırların parasından bir miktarı vererek, itirafnâmeyi yazdırmaya muvaffak oldu. Bu itirafnâme oldukça ayrıntılı ve ciddiye benzemekte; ayrıca, Ahmed Rıza hakkında bilgileri içererek, Lorand'la temasın olduğuna işaret etmektedir.[754] Böylece, bu teşebbüs daha hazırlık halinde iken Saray tarafından ortaya çıkarılıp başarısızlık ile sonuçlandırılmış oldu.

İcraat grubunun; bundan sonraki ümidi, Arnavut Komitelerinin yapacağı suikast ümidiydi; ki, o da başarıyla sonuçlanmadı. Daha doğrusu, bu konuda eylem safhasına geçilemedi.[755]

Bu ikili faaliyetler sırasında Cenevre merkezinin tekrar Saray ile pazarlıkları başlattığı izlenmektedir. Ancak, bu pazarlıklara geçmezden önce; Saray'ın, diplomatik yollardan birinci grubun kendisine karşı giriştiği hareketlere cevap olarak; onlara son bir darbe vurabilmek için yaptığı bir eylemi incelememiz gerekmektedir.

Cenevre merkezinin, en büyük yardımcısı ve Avrupa kamuoyuna tanıtıcısı olan Doktor Lardy'nin muayenehanesini basan bir kişi, kendisini Jön Türkler hakkında bilgi vermesi için tehdit etmiş, o da silahla saldırganı etkisiz hale getirdikten sonra polis çağırmıştı.[756] Bu şahıs verdiği ifâdede, Lardy'nin

---

(751) Tahsin Bey'den-Londra Sefareti'ne, 13 Nisan 1899. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.339 (8). Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXIV.

(752) Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 15 Nisan 1899, şifre telgrafnâme, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.339(8). Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXV.

(753) İbid,

(754) «Renseignements Fournis sous sa dictée par Dembski(anarchiste),» *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.339(8).

(755) Bu konuda bkz. A. Rıfat Bey'den-İshak Sükûti'ye, Berlin, 9 Teşrin-i evvel 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106//44/1.

(756) Bu olayın Jön Türkler tarafından anlatılış şeklidir. Bkz. «Yıldız Hükûmetinin Cenevre'de Haydud Yataklığı,» *Osmanlı*, no.45, 1 Teşrin-i evvel 1899-25 Cemaziy'ülevvel 1317, s. 1. Krş. «Le Docteur Lardy et Le Sultan,» *Mechveret Supplément Français*, no.81, 15 Ekim 1899. ss. 3-4. Lardy'nin İsviçre basınına yaptığı açıklama da bununla uyum halindedir: «...Fauriat ona [Lardy'e], ya parayı ya canını dememiş, Lardy'e gelip otoriter bir tonda Jön Türkler ve belli başlı üyeleri hakkında bilgi istemiş ve ısrar edince o da tabancayı çekerek jandarmayı çağırmış. Fauriat da Jön Türklerin se-

Jön Türkler adına dinamit tedarik ettiğini belirterek, Cemiyet'in yakında Sultan'ın hayatına karşı yeni bir suikast denemesinde bulunacağını iddia etmişti.[757]

Olay bir anda geniş boyutlara ulaşmıştır. Osmanlı yönetimi, derhal gelişmelerin üzerine giderek; durumdan, Jön Türkleri İsviçre'den sınırdışı ettirtmek için yararlanmak istemiştir.

Cenevre Başşehbenderi Resul Bey, İsviçre basınına gönderdiği mektupla, casusa ve provakatöre ihtiyaçlarının olmadığını; ancak, kendisine de bir süre önce iki Fransız tarafından Nuri Ahmed ve Lardy tarafından, bir komplo hazırlandığının ihbar edildiğini bildirmiştir.[758]

İsviçre polisi, olayın kahramanı Fauriat ve Booz, Claude Pascal adlı arkadaşları ile Arnavut komitelerine yakınlığı ile tanınan[759] Visco Babatashi'yi tutuklamıştır. Gerek bu kişilerin,[760] gerekse Âkil Muhtar,[761] Nuri Ahmed,[762] Abdurrahman Bedirhan,[763], Nazmi Salih[764] gibi Cenevre merkezi üyeleri sorgulanmış; Lardy'nin bilgisine başvurulmuş;[765] onun ajan-provakatör olarak suçladığı[766] Visco Babatashi'nin tekrar ifadesi alınmıştır.[767] Bu ifadeler değerlen-

---

ninle ilişkisi olduğunu herkes biliyor demiş. Bu arada Fauriat'nın diğer bir arkadaşı kapıda bekliyormuş...» «Jeunes-Turcs,» *Journal de Genève*, 1 Ekim 1899.

(757) «Yıldız'ın Ric'at-ı Kahkarîyesi,» *Osmanlı*, no.46, 15 Teşrin-i evvel 1899-1 Cemaziy'ülâhîr 1317, ss. 1-4. Fauriat, Léchet adlı sorgu hakimine verdiği ilk ifadesinde bunlara, Lardy'nin Jön Türklerin finansmanını gerçekleştirmesini de eklemiştir. Bkz. «Folie ou aberration,» *Journal de Genève*, 29 Eylül 1899.

(758) «Correspondance,» *Journal de Genève*, 3 Ekim 1899 da Resul'ün, 2 Ekim tarihli mektubu. Bu mektup hakkında İsviçre polisinin düşüncesi için bkz. Adalet ve Polis Dairesinin Bern, 16 Kasım 1899 tarihli yazısı, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'259(Bd.1).

(759) *Albania*, I, no.5, 30 Temmuz 1897 de kapaktan, Visco Babatashi'nin yazı kadrosunda bulunduğu ve sekreterlik görevini de ifa ettiği anlaşılıyor. Bu şahıs, olaydan dört ay önce, Cenevre'ye gelerek *Osmanlı* grubuna katılmıştır. Kendisi daha evvel de Brüksel'de faaliyette bulunmuştur. Bkz. «Complot contre le Sultan,» *Journal de Genève*, 7 Ekim 1899.

(760) İlk olarak 30 Eylül 1899 da Pierre Joseph Fauriat ve Claude Pascal'in sorgulamaları ve ifadeleri için bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14/248.

(761) 6 Ekim 1899 tarihli sorgusu için bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248, (154).

(762) 5 Ekim 1899 tarihli sorgusu için bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248, (155).

(763) 6 Ekim 1899 tarihli sorgusu için bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248, (156).

(764) Nazmi Salih'in 7 Ekim 1899 tarihli sorgusu için bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14,248, (157).

(765) Dr. Lardy'nin, komiser Anbert'e tarihsiz notu, no.150, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(766) Dr. Lardy'nin, 29/IX. 99 tarihli mektubu, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(767) 5 ve 6 Ekim tarihlerindeki ifadeleri için bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14' 248, (158-159). Kendisiyle beraber, 4 Ekim 1899 da Fauriat da tekrar sorgulanmıştır. Sureti için bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248, (153).

dirilmiş[768] ve sonuçta olayın ciddî bir dayanağı olmadığı, Resul Bey'in girişimlerine dayandığı ortaya çıkarılmıştır.[769]

Sonuçta diplomatik çevrelerin de büyük ilgisini toplayan[770] bu girişim, tamamen başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İstanbul Resul Bey'i davranışlarını bahane ederek görevden almıştır.[771] Ancak, dahilî basında onun lehine haberler çıkması ve Lardy'nin suçlanması, Saray'ın da bu durumdan üzüntü duyduğunu bize kanıtlıyor.[772]

Bu olay sonucunda Saray, istediği sonucu; yâni, Jön Türkleri İsviçre'den sınırdışı ettirmeyi; sağlayamamıştır. Aksine Jön Türkler; olayı kendilerinin masumiyetini göstermek için bir malzeme olarak kullanmışlar ve bir süre kendileri hakkındaki kararların uygulanmasını geciktirmişlerdir. Bu alanda en büyük destek de, sorgulamaların sonuçlanmasından itibaren, onları açık biçimde destekleyen İsviçre basınından alınmıştır.

Bütün bu gelişmeler cereyan ederken; belirttiğimiz gibi, Saray bir yandan da Cenevre merkezi ile anlaşma çabalarını sürdürmüştür. Fransızlara yapılan ve **Mechveret** konusunda başarısızlıkla sonuçlanan girişimler sonrasında, Paris Şubesi ikinci plâna bırakılarak, tüm çabalar üye sayısının elli civarında olduğu tahmin edilen merkezi çökertmeye harcanmıştır.[773]

1899 yılı ortalarından itibaren; özellikle malî kriz ve darbe girişimlerinin peşpeşe başarısızlıkla neticelenmesiyle; merkez komite üyeleri arasında büyük bir yılgınlık başladığı ve onların Sarayla uzlaşmaya yöneldikleri görülüyor :

> «...*Milletin isti'dadını da görerek 'fakat alacağımız şeyin umumen cemiyete olmasının aleyhindeyim' sözünü ben daha çok evvel işitmek isterdim. Başka dürlü olmamalıdır. Benim fikrim çokdan beri bu merkezdedir. Biz ihtiyar olduk demekdir. Vallahi açlıkdan ölü-*

---

(768) «Angeblich von Dr. Lardy und den Jung-Türken gegen des Sultan vorberitete Complott,» *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(769) «Rapport à Monsieur le President du Dept. de Justice et Police sur le prétendu complot parmi à Genève Contre la vie du Sultan,» *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248. On iki sahifelik bu raporda bütün gelişmeler verildikten sonra belirttiğimiz sonuca varılmaktadır.

(770) İsviçre'deki gelişmeler ile yakından ilgilendiklerini gördüğümüz Almanların konuya bakışları için bkz. Almanya'nın İsviçre Elçiliğinden-Schillingsfürst'e, Bern, 22 Ekim 1899/no.82 (pr. 23 Ekim 1899) A.12492, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken;* 198(Bd. 1-2). Değişik bir bakış açısı için krş. Cenevre'deki Fransız Elçisi'nden-Delcassé'ye, Genève, 20 Ekim 1899, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III (1899-1901), ss. 152-153.

(771) Cenevre'deki Fransız Elçisi'nden-Delcassé'ye, Genève, 20 Aralık 1899, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III(1899-1901), ss. 160-161.

(772) «Jeunes Turcs:Lettre d'Italie,» *Le Genevois*, 20 Ekim 1899. Burada 12 Ekim tarihinde Selânik'de yayınlanan 'Journal de Salonique' gazetesinde neşredilen ve Resul Bey'i överek, Lardy ve Jön Türklere çatan, Hector Mandini adlı bir kişinin mektubundan parçalar verilmektedir.

rüz de bir lokma ekmek veren bulunmaz. Ah insanlar bol bol lâf atarlar. Cenevre'de bu kadar sefalet çekdik. Arkamda on parçalı fanile ile kışı geçirdim. Paramızın, varidatımızın olmadığını biliyorlardı. Kim bize yüz Frank gönderdi. Her ay yüz frank göndermeği vaad eden ve her ay 36 Osmanlı lirası maaş alan Nazif, 200 Frankdan başka ne müveddet gösterdi. (500) Frank maaş alan Mağmumî senden on Franklık kitabın parasını aldı. Artık çok söylemeğe hacet yok... Millete hidmet etmek emelinden hiçbir zaman isti'fa etmeyiz. Fakat kendi menfaatimizi de artık yetişir çiğnedik. Zira, döndü cemiyet imarethâneye...»[774]

Yönetim de bu durumu derhal değerlendirerek, Cenevre komitesi nezdine eski bir Jön Türk olan Doktor Baha Bey'i aracı olarak göndermiştir.[775] Kendisi Cemiyet tarafından reddedilmemiş ve temasa geçilmiştir :

«...Azizim şimdiye kadar, hükûmet-i hâzıra ile Cemiyet'in uyuşamaması bir takım ahlâksız, menfaatperest adamların memur edilmesinden ileri gelmiş idi. Bunun için, biz de ba'dema gelecek memurların hepsini koğmağa katiyyen azm etmiş iken eskiden beri sevdiğimiz Doktor Bahaeddin bu meseleye memur olundu. Tabiî eski dostluk hasebiyle bunu reddedemedik ve her iki taraf da yekdiğerini iyice anlayub bildiği cihetle itilâf husûlü me'mûldür...»[776]

Bu pazarlıkta, Cenevre merkezi :

«...Evvel ve âhir söylediğim vechile iki şıkdan ihtiyar olunacak birisi :

Doktor'u [Baha], mahcub etmeyecek derecede bir müsâide mukabilinde, cüz'i, küllî bir menfaat te'min etmek. İkinci şık:

Mahcubiyet falan nazar-ı i'tibâra alınmayarak hem doktorun, hem bizlerin istikbâlimizi te'min edecek mertebede küllî bir meblâğ kopartmak. Eğer afv-ı umumî istihsâli müyesser olursa, istikbâlimizi te'min etdirerek ta'til neşriyat etmek ve netice-i ahvâle muntazır olarak Avrupa'da birer memuriyet kabûl etmek...»[777]

---

(773) Bu sayı için bkz. E.T, «Une Interview,» *Tribune de Genève*, 16 Mart 1898.

(774) Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, 24 Mart 1899, Paris, *Arkivi Qëndror*, 19/106//170/188. Krş. Aynı şahıslar arasında, tarih bulunmayan ve (2 gün evvel yazdığım bir mektubdur) kaydı bulunan evrak: «...Ali Kemâl,. 1800 Franga karîb maaş alıyor. Bu benim mevsukan ma'lûmum oldu. Ah biz vaktiyle pek gaflet etdik 2000 i eşek gibi vereceklerdi...» *Arkivi Qëndror*, 19/106//855/275.

(775) Doktor Baha Bey'den-İshak Sükûti'ye, 24 Mart 1899 Paris, *Arkivi Qëndror*, 19/106//?/?

(776) Doktor Burhan Bahaeddin'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 18 Nisan [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//206/502.

(777) Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 27 Mart 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106//168/187.

ikili alternatif paketiyle masaya oturmuş; ancak, Osmanlı hükûmetinin bu şartları kabul etmemesi ve özellikle İstanbul'a dönüş konusunda ısrar etmesi üzerine, anlaşmaya varılamamıştır. Böylece 1899 pazarlıklarının ilk etabı başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

İlginç olan; pazarlıklar sonrasında Cenevre ve Paris merkezlerinin arasının tekrar bozulmaya başlamasıdır. Ahmed Rıza Bey'in ifadesiyle:

> «...*Doktor Sükûti Efendi'ye Paris'den yazdığım bir mektubda* Osmanlı'*ya La Haye'den bir makale yollayacağımı vaad eylemişdim. Beş gün evvel yazdığım bir mektubda 'meşyuliyetim mani' oluyor. Fakat yarın sabah behemahâl bir ufak makale yollarım. Delegelere verilen beyannâmeyi tercüme ediyorlar, bu tercümeyi de makaleme leffederim' demişdim. Ertesi günü hepsini göndermişdim. Bu mektubu aldıkdan sonra gazeteyi matbaaya vermek ve beyannâmeyi yanlış ve hiç anlaşılmayacak bir suretde acele tercüme edüb, bilhassa ne demek olduğunu siz anlıyorsanız bana bildirin de hiddetimi teskine çalışayım. Gazeteyi bir gün te'hir etmek acaba abonelerin, karilerin şikâyetini mi mucib olurdu? Yoksa cemiyetimizin* intizamına *mı halel verirdi. Ben yazarsam biraz ağır oluyor. Rica ederim, Cenevre'ye siz yazınız...*»[778]

bu, Cenevre grubunun kasıtlı davranışlarından kaynaklanmaktaydı. Ama, doğrusu hiçbir zaman gerçek niteliğini almamış olan balayı döneminin; tekrar, başhafiye Ahmed Celâleddin Paşa'nın gelişiyle, sona ermeye başladığıdır. Rıza Bey taraftarları:

> «...*Ahmed Celâleddin Paşa'nın Paris'de bulunduğu ve an karîb Cenevre'ye gelmek niyetinde bulunduğunu tabiî şimdiye kadar işitmiş olmalısın. Şimdi olanı, olacağı düşünelim: Ahmed Rıza'nın 'La Haye'de sebeb olduğu gürültü cihanı tutdu. Cemiyet nâmını işitmemiş hiçbir ecnebî, cemiyet umurundan bahsetmeyen hiçbir gazete kalmadı. Velhâsıl Cemiyet için öyle bir gürültü oldu ki bir dahası ya olur ya olmaz. Şimdi böyle bir gürültü üzerine Celâl Paşa ile müzâkereye girişirler de gazete ta'til edilirse cemiyete sürülecek olan leke bugüne kadar edilecek gayreti mahv edüb gidecekdir. Anlıyorsun ya! Cemiyetin bugünkü mevki'i pek müşkil bir mevki'dir...*»[779]

---

(778) Ahmed Rıza Bey'den-Doktor Nâzım'a, Salı [Haziran 1899] tarihli kart. *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(779) Rahmi Bey'den-Doktor Nâzım'a, 29 Haziran 1899 tarihli mektup. *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*
Ahmed Rıza Bey'in Fransız kamuoyundaki faaliyetleri ve etkili kişileri *Mechveret*'de yazı yazmaya ikna ederek muhalefeti böyle bir zemine sokma çabaları için ise bkz. Ahmed Rıza Bey'in-Joseph Reinach'a, 21. Ekim. 111. tarihli mektubu. *Bibliothèque National,* (Paris), *(MSS (Occ.). Correspondance de Joseph Reinach,* XXXVIII, 13556, ff. 69-70.

bu alanda yapılacak bir anlaşmanın, elde edilen bunca başarıdan sonra merkezin tamamen çöküşü anlamına geleceği kanatini taşıyorlardı. Nitekim, Christiania Kongresi'nden dönüşünde Ahmed Rıza Bey bu konuda, Nâzım Bey aracılığıyla dolaylı bir şekilde Cenevre merkezine başvurdu:

> «...*Rıza Bey Cumartesi akşamı Paris'e geldi. Christiania seyahatinden kendisi çok memnun. Muhtelif memleketlerden gelen iki yüz kırk meb'us ile hergün beraber bulunmak, müdâvele-i efkâr etmek cemiyet için elbette faideden hâlî olamaz... Rıza Bey bana seyahatta geçen vukuatı anlatdıkdan sonra, şimdi sıra senin, Cenevre'dekilerin halinden, Sükûti Efendi'nin buraya gelmesinden bana biraz bahset dedi. Ben de ona söylenmesi lâzım gelen şeyleri bir bir anlatdım. Netice-i mükâleme (o halde ne yapılacak?) sözlerine müncer oldu. Bu sual bana değil sizedir. Cenevre'de bulunulduğu zaman Rıza Bey'in teklifatınızı anladığınız[ı] cevab verdiniz. Şimdi mukarreratın icrası zamanına geldik. Siz bu babda ne düşünüyorsunuz? İstanbul ile anlaşmak ümidini el'an besliyor musunuz? Beslemediğiniz suretde başka bir projeniz var mıdır?...*»[780]

Bu baskı üzerine İshak Sükûti, kendisiyle görüşmek isteyen Ahmed Celâleddin Paşa'nın bu teklifini reddetti.[781] Ancak, Paşa işin peşini bırakmadı ve bu kez aracılar vasıtasıyla kendisiyle görüşmek istemeyen **Osmanlı** yöneticileriyle temasa geçti.[782] Kendisiyle görüşen Abdullah Cevdet Bey, teklifleri kabul edilmediği taktirde, Cemiyet merkezini Londra'ya nakledeceklerini ve orada kendilerine «top bile kâr etmeyeceğini» Paşa'ya iletti.[783] Ağustos ayı içinde Sükûti ile serhafiye arasındaki bir telgraftan, uzlaşmanın sağlandığı anlaşılıyor.[784] Bu anlaşma da son derece kaypak hükümlere dayanmaktaydı.

---

(780) Doktor Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, Salı şeklinde bir kaydın bulunduğu mektup, [1899], *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//106/1421.

(781) Paris Sefareti Müsteşarı Nâbi Bey'den-Mabeyn'e, 2/18 Ağustos [18]99, *Paris Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468/141/XII.

(782) Necmeddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 28 Temmuz [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//234/1681: «...Ahmed Paşa bugüne kadar sizin müracaatınızı bekliyor idi. Halbuki sizin katiyyen müracaat etmeyeceğiniz *anlaşıldı*. Ândan sonra korkarak sizinle müzâkerâtda bulunmak üzere Rauf Ahmed Bey'i buraya yolluyor...».

(783) Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, [1899], *Arkivi Qëndror*, 19/106 //164/222.

(784) Ahmed Celâleddin Paşa'nın, Viyana'dan İshak Sükûti'ye yolladığı, 6177/ 18/VII/1899 tarihli telgraf. *Arkivi Qëndror*, 19/106//26/263. Anlaşma ze-

Yazı yazmamaları karşılığında, Cenevre merkezindeki liderlere bir miktar maaş bağlanacak; buna karşılık, onlar da neşriyatı durduracaklardı. Paraların alınmasına karşılık neşriyatın eskisi gibi sürmesi, Osmanlı yöneticilerini tekrar Cenevre merkezi üzerine harekete geçirdi. İlk olarak, verilmekte olan maaşlar kesildi;[785] ki, Abdülhamid II olmasa muhalefet yapamayacaklarını belirten Cemiyet üyelerinin en zayıf olduğu nokta üzerine gidilmiş olundu.[786]

Bu gelişmeler karşısında Cenevre yönetimi de bir hayli zor durumda kalmış bulunuyordu. Hükûmet, anlaşma karşılığında çok somut bir cevap beklemediğinden, durumu Paris merkezine ve dahildeki şubelere karşı korumak mümkün olabiliyordu. Ancak, bu kez herkes tarafından anlaşılabilecek bir karşılık olmaksızın anlaşabilme imkânı ortadan kalkmış gözükmekteydi. Bu durum çerçevesinde Paris merkezinden:

> «...*Söz bittabi' sizin memuriyet meselesine geldi... [Ahmed Rıza], Sükûti Efendi'nin Cemiyet'i terk edeceğine mümkün değil inanmam... [dedi]... Erkekliğe âlâmet olmak üzere o koca sakalı niçün taşıyorsun? Mâzini mevki'ini düşünmediğin zaman Sükûti'nin âlem -i hususiyetinden çıkub başka bir âlemde bulun[uyorsun]... Rıza Bey'in valdesine yazdığı bir mektubda dediği gibi (seni ve bütün familyamı gözümün önünde cayır cayır yaksalar, tutduğum meslekden zerre kadar inhiraf etmem!) diyecek kadar kendini ber-kuvvet hissetmiyor musun?... Senin hayatın için bundan müesser bir hatıra-i fedakârî tasavvur edebilir misin? İnsan iyi olmak ümidiyle yaşar....*»[787]

---

mini için bkz. Reşid Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris 4 Ağustos 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//287/1847. Bir takım Jön Türkler de Paşa'dan ufak meblâğlar almaya muvaffak olmuşlardır. Seraceddin Bey'in bu çerçevede aldığı para için bkz. Seraceddin Bey'den-İshak Sükûti'ye 19 Ağustos 1899 tarihli ilmühaber «Ferik Saadetlû Ahmed Celâleddin Paşa'dan 250 Frank aldım». *Arkivi Qëndror*, 19/129//247/1.

Ahmed Celâleddin Paşa'nın olumlu ve yumuşak tavrı için krş. Rauf Ahmed Bey'den-İshak Sükûti'ye, 7 Ağustos [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//243/1895.

Ahmed Celâleddin Paşa, anlaşma karşılığında, Reşid Bey'in, Abdullah Cevdet'in, Hoca Kadri'nin ve İshak Sükûti'nin İstanbul'a döndürüleceğini, Pierre Anméghian Efendi için aynı işlemin uygulanarak *Mechveret*'e darbe indirileceğini ümid etmektedir. Bkz. *Paris'de Feridun Bey, Ahmed Celâleddin Paşa, Roma'da Tahir Paşa ve Ferid Paşa... [ile Muhaberat Defteri], BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36-2328-4/146/XV. Ahmed Celâleddin Paşa'dan-Kâmil Bey'e, 1/? [28] Temmuz [18]99.

(785) Münir Bey'den-Mabeyn'e, 21/12 Teşrin-i sânî [18]99, *Paris Sefaretiyle Muhaberata Mahsus Defterdir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468/141/XII.

(786) İfade, Halil Muvaffak'dan-İshak Sükûti'ye gönderilen tarihsiz mektupta kullanılmıştır. *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//858/938.

(787) Doktor Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, Pazar kayıtlı mektup [1899]. *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//1348/1.

gelen protestolara rağmen, Sükûti liderliğindeki grubun Saray'ın koşullarına uyarak uzun sürecek ciddî bir anlaşma yapmayı kabule yaklaştığı görülüyor.

Para kopartarak bir süre daha durumu muhafaza edebilmek ve görünür taviz vermemek için, Cenevre merkezi son bir girişimde bulunmuştur. Abdullah Cevdet Bey ile Mustafa Refik adındaki iki Cemiyet ileri geleni, **Reşadiye Komitesi** adı altında bir komite kurma girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu teşebbüs gerek İsviçre makamları,[788] gerekse Osmanlı temsilcileri[789] tarafından derhal haber alınarak hakkında soruşturmaya geçilmiştir.

Mustafa Refik'in belirttiği gibi[790] olay bir anda kendilerinin önem kazanmaları sonucunu doğurmuştur. Komite'nin hazırlanan nizamnâmesi Sultan Reşad'ı tahta geçirmek dışında hiçbir amaç veya anlam taşımamaktadır.[791] Bunun yanısıra müdahaleci gruplarla işbirliği izlenimi verebilmek için; bu belgenin, bir de İngilizce sureti hazırlanarak dağıtılmıştır.[792] Ancak, İsviçre Polisinin belirttiği gibi :

> «...*Bizdeki şahsî intiba şudur ki, Rahmi Mustafa Paris'de Ahmed Celâleddin Paşa ile irtibat halindedir ve bu Reşadiye Komitesi fikrini şahsı için önem kazanma amacı ile ortaya atmıştır....*»[793]

komitenin amacı hemen anlaşılmış ve hükûmet temsilcilerinden beklenen para alınamamıştır. Üstelik, İsviçre Polisi 17 Ekim 1899 tarihinde Abdullah Cevdet Bey'i sorguya çekmiş; o da, girişimin boşluğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır.[794] Bu da, zaten çok güç koşullar altında faaliyetine devam eden Jön Türklere yeni bir sorun çıkartmıştır.

Nihayet, bütün bu koşullar altında İsviçre yönetimi; başta Sükûti ve Abdullah Cevdet olmak üzere; bütün Jön Türklere bir ihtar vererek, yayınlarına

---

(788) Adalet ve Polis Dairesi'nden-Genel Savcı'ya, 487/11 Eylül 99, (P.P.252-166/12 Eylül 1899), *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(789) Adalet ve Polis Dairesi'nin 13 Ekim 1899 (14 Ekim/2311) tarihli yazısında bir parçası verilen Cenevre Şehbenderi yazısı, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(790) Mustafa Refik Bey'den-İshak Sükûti'ye, 18 Kânûn-i evvel 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//158/1278. Abdullah Cevdet ile olan ilişkisi açısından krş. Aynı şahıslar arasında 30 Teşrin-i sânî 1899 tarihli mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//148/1280.

(791) On altı maddeden oluşan ve içeriği tamamen boş bu nizamnâme için bkz. (*Reşadiye*) *Cemiyetinin Maksad ve Suret-i Teşekkülünü Müş'ir, Türkçe, İngilizce ve Fransızca Olarak Kaleme Alınan Mevad-ı Esasiye*, (Genève: 1315), *passim*.

(792) *Object and Standing Orders of The Rechadie Committee*, (Genève:1899).

(793) Adalet ve Polis Dairesi'nden-Başsavcı (Genel)'ya, 18 Ekim 1899/no.555(P.P.252-242-18 Ekim 1899), *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(794) 17 Ekim 1899 tarihli sorgulama sureti için bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

dikkat etmeleri konusunda uyarıda bulunma girişimini başlatmıştır.[795] Osmanlı yönetiminin büyük baskısı sonucunda, yurt içinde çeşitli olaylara karıştığı gerekçesiyle gazete mürettibi Nazmi Bey'in sınırdışı edilmesi gün meselesi haline gelmiştir.[796] Bu şartlarda; artık, belirtilen koşullar altında, bir anlaşma sağlayabilmek için pazarlığa oturmaktan başka bir çare kalmamıştır.

Bu durumu bekleyen Ahmed Celâleddin Paşa ise, yeni anlaşma zeminini hazırlamıştır. 5 Eylül 1899 tarihinde, Abdullah Cevdet Bey'in Viyana ve İshak Sükûti'nin de Roma Sefaretleri doktorluklarına atanmalarına ilişkin irade istihsal edilmiştir.[797] Kısa süre içinde iradenin işlerlik kazanmasına ilişkin işlemler gerçekleştirilmiştir.[798] Diğer Jön Türklerden de, kabul edenlerin döndürülmesi için bir plân hazırlanmıştır.[799] Ahmed Celâleddin Paşa, isteyen Jön Türklere iki bin beş yüz Frank karşılığında dehaletnâmeler imzalatarak, geri dönmelerini sağlamak girişimlerini başlatmıştır.[800]

Bu noktadan itibaren; artık, Cenevre merkezinin yapabileceği tek girişim, anlaşma vesilesiyle yönetimden daha fazla para kopartarak, malî krizi çözümlemek cihetinde olmuştur. Özellikle İshak Sükûti[801] ve Abdullah Cev-

---

(795) Bu ihtarlar, 12 Mayıs 1900 tarihinde tamamlanan geniş bir araştırmayı takiben 18 Mayıs 1900 Cuma günü verilmiştir. Ancak, ihtarlara muhatap olanların bir kısmı anlaşma sonucu görev kabul etmiş olduklarından bundan etkilenmemişlerdir. Bkz. «Auszug aus dem Protokoll der Sizung des Schweizerischen Bundesrates:18 Mayıs 1900,» (P.P.85/21 Mayıs 1900), *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250.

(796) *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 5 Ra 1318/no.1808.

(797) *BBA-İrade-Hariciye*, Cemaziy'ülevvel 1317/no.14-1145.

(798) *BBA-BEO/Re'sen İrade-i Seniye*, 353-8/76, (14 Cemaziy'ülâhir 317)/103306 -112987.

(799) *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük)Marûzat*, 24 C 1317/no.1223/1043.

(800) Adalet ve Polis Dairesi'nden-Genel Savcı'ya, 530/10 Ekim 1899 (P.P.252-242, 10 Ekim 1899) ve 533/9 Ekim 1899 (P.P.252-242, 9 Ekim 1899), *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'248.

(801) Mabeyn'den-Hariciye Nezareti'ne tezkere, 5282/21 Cemaziy'ülâhîr 317. İshak Sükûti daha sonra, göreve başlama şartı olarak, Mekteb-i Tıbbiye'den mezuniyetinden sonra çalıştığı Haydarpaşa hastahanesindeki mütedahil maaşlarını talep etmiştir, 5388/25 Cemaziy'ül evvel 317, Roma Sefaret-i Seniyesi'ne, bu yazıya gelen, 30 Teşrin-i evvel 1899 tarihli Reşid imzalı telgraf. *Mabeyn ve Devair ve Vilâyetlerle Bâzı Zevata Yazılan Tezkere ve Muharrerat Müsveddelerini Havî Dosya Defteri*, (Cemaziy'ülâhîr 1317). (İkinci Defter)-*BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/398/146/XIV. Mabeyn'e bu telgrafı çeken ve Ahmed Rıza Bey ile de teması bulunan Reşid Sadi Bey'in, konu ile ilgili olarak Ahmed Rıza Bey'e verdiği bilgi şöyledir: «...Sükûti edebsizi yüz lira istedi. Vermez iseniz avdet ederim dedi. Saray'a telgraf çekdik. Para gelinceye kadar beklemiyerek Cenevre'ye gitdi. Şimdi parasını Cenevre'ye gönderiyoruz. Bakalım döndüğünde avdet eder mi?...». A. B[Reşid Sadi]'den-Ahmed Rıza'ya, [Roma], 19 Teşrin-i sânî [18]99. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

det[802] çeşitli vesilelerle para taleplerinde bulunmuşlar; hattä birkaç kez, daha fazla para alabilmek için gitmiş gibi davrandıkları görev yerlerinden, tekrar Cenevre'ye dönmüşlerdir.[803] Bu alandaki kovalamaca 1900 yılı başına kadar devam etmiş, en sonunda Ahmed Celâleddin Paşa'dan Cemiyet'e terkedilen bir kısım para alınması[804] ve Berlin'e gidilerek yönetimden son bir kez yeni bir meblâğın sızdırılması ile[805] son bulmuştur.

İşin zor tarafı ise bundan sonra başlamaktaydı. Gerçi, komitenin önde gelen liderleri; 1897 anlaşmasında olduğu gibi; tekrar yurda dönmekle açık bir teslim pozisyonuna düşmemişlerdi ve ancak geri plânda kalan Jön Türkler bu şekilde avdete razı olmuşlardı.[806] Sükûti'nin bu alandaki tekzipleri Cenevre gazetelerine gönderilerek; dönenlerin gelip geçici kimseler olduğu,[807] Cemiyet'in ise eskisinden daha iyi koşullarla devam ettiği belirtilmiş ve böylece moral takviyesi sağlanmıştı.[808] Fakat Sefaretlerde görev almanın saklanacak bir tarafı bulunmamaktaydı. Her ne kadar, komite üyeleri bunu bir ko-

(802) Bkz. *BBA-Yıldız Mütenevvî (Günlük)Marûzat*, 28 B 1317/no.1250-5897, Viyana Sefareti'nden-Hariciye'ye, 321/1 Kânûn-i evvel [18]99 tarih ve numaralı telgraf, *Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Arşivi, Tercüme-Mütenevvia*, 29.

(803) *BBA-Yıldız Perâkende*, 7 C 1317/no.958 ve Viyana Sefareti'nden-Hariciye'ye, 315/24 Teşrin-i sânî [18]99, *Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Arşivi, Tercüme-Mütenevvia*, 29, Abdullah Cevdet'den-İshak Sükûti'ye, 24 Teşrin-i sânî 1899 Viyana, *Arkivi Qëndror*, 19/106//228/1, 23 Teşrin-i sânî 1899, Viyana, *Arkivi Qëndror*, 19/106//198/1.

(804) Abdullah Cevdet Bey tarafından yazılan, «Ahmed Paşa'ya göndermek üzere yazdığım fakat göndermediğim mektubdur» başlıklı müsveddeden durum anlaşılmaktadır. Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/106/269/229.

(805) Bu konudaki gelişmeler için bkz. Ahmed Tevfik Bey'den-Mabeyn'e, 144/10 Şubat 1900, *Berlin Sefaretiyle Muhabereye Mahsus Defter*, no.7, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-51/139/XVIII, Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, kart, 3 Kânûn-i evvel 1899 Berlin, *Arkivi Qëndror*, 19/106//201/1, Aynı şahıslar arasında, 1 Kânûn-i evvel 1899 tarihli mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106//189/1.

(806) Bu şekilde davranışta daha evvelce anlaşma yaparak dönenlerin merkeze gönderdikleri mektupların etkisinin bulunduğu kesindir. Bkz. Köprülüzâde Mehmed Galib Bey'in-İshak Sükûti'ye, İstanbul, 19 Mart 898 ve 17 Temmuz 898 tarihli mektupları buna güzel birer örnek teşkil ederler. Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/135//76/774 ve 19/135//78/529.

(807) Bu karışıklıkta para koparmak veya görev almak için çaba gösterenler de bulunmaktadır. Bu kimselerin faaliyetleri konusunda bkz. A. Muhtar Bey'den kime yazıldığı anlaşılamayan kart, Marsilya, 4/IX/1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106//29/266, Ferid Bey'den-İshak Sükûti'ye tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/102//282/937.

(808) Necmeddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, 12 Eylül 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//864/1749.

(809) Bu konuda Necmeddin Ârif Bey'in-İshak Sükûti'ye yazdığı şu mektuplara bakılmalıdır. 28 Teşrin-i evvel 1899, 11 Teşrin-i sânî 1899, 15 Teşrin-i sânî 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//128/1660, 19/106-5//193/1658, 19/106-5//245/1657.

mitecilik anlaşması olarak gördülerse de;[809] durumu çevreye anlatmak zorluğu hemen kendisini gösterdi.

Bu alanda; Cenevre merkezinin özel ilişkisinin bulunduğu, Balkan teşkilâtının Temo'nun hakim olabildiği bölümleri dışında;[810] büyük tepkilerle karşılaşılmıştır.

Abdullah Cevdet Bey'in önerisi üzerine;[811] merkez yayın organının Fransızca ilâvesine, anlaşmanın Trablusgarb'daki tutukluların serbest bırakılması için yapıldığını gösteren bir makale konulmuş ve bu sürgünlerin listesi de aynı yazıya eklenmiştir.[812] Bu kimselerin olaydan büyük memnuniyet duymaları ve Trablusgarb merkezinin; sözkonusu sürgünlerin serbest bırakılmaları hakkındaki haberi Cenevre'ye iletmelerinden sonra, anlaşmanın uygulanması doğrudur;[813] ama, çevre bunu daha evvelkilerde olduğu gibi hareketi terk ve Saray'a teslim olarak algılamıştır.

Komite üyelerinin de farkettikleri bu gelişme[814] merkeze gönderilen «Alçak!» başlıklı, acıklı mektuplarda daha rahat müşahede edilebilmektedir.[815] Bu şekilde, belki finansman sorunu çözülebilmektedir; ama, çevredeki kredi büyük çapta kaybolmaktadır.

Bu dönemde pazarlıklar dışındaki önemli bir gelişme, Tunalı Hilmi Bey'in gayretiyle oluşturulmaya çalışılan bir kongre girişimidir. Uzun süredir tartışması yapılan bu girişimin başlatıcısının, icraat taraftarlarının en önde geleni olması dikkati çekmektedir. Tunalı Hilmi, düzenleyici olarak gittiği Mı-

---

(810) Temo; «maaş alacakların ellerinden birer taahhüdnâme alınız, alacağı maaşın en az yüzde otuzunu millete ve millet için çalışacaklara ve matbuata sermaye teşkil etmek hususunda yardım toplarsınız. İlk ve kat'i talebiniz afv-ı umumî olsun...» teklifinde bulunmakta (bkz. İbrahim Temo'dan-Abdullah Cevdet'e, 20 Kânûn-i sânî 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/31//?/?) ve para tedariki için görevi en az bir sene sürdürmelerini tavsiye etmektedir. Bkz. İbrahim Temo'dan-İshak Sükûti'ye, Mecidiye, 4 Mayıs 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//160/1058. Temo'nun birinci önerisi, zaten 1898 başından beri uygulanmaktaydı. Aylıklarının üçte birini Cemiyet'e terketmeyenlerin örgütle ilişkileri kesiliyordu. Bkz. Seraceddin Bey'e-Nuri Bey'den, Cenevre, 5 Şubat [18]98 tarihli yazı, *Arkivi Qëndror*, 19/129//52/242.

(811) «...Bana yazıb soruyorlar. Gazeteyi kapamış, memuriyet kabûl etmişler diyorlar Bari gazeteyi tatilden evvel son nüshaya birşeyler yazmalı veyahud ayrıca şu'belere suret-i hususiyede fikr-i emelimizi bildirmeli...» Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, 24 Teşrin-i sânî 1899 Viyana, *Arkivi Qëndror*, 19/106//228/1.

(812) D[r] A[bdullah] D[jevdet], «La forteresse de Tripoli,» *Osmanlı Supplément Français*, no.13, 1 Ağustos 1899, ss.3-5.

(813) «Suret,» *İçtihat*, no.358, Kânûn-i evvel 1932, s.5882.

(814) Necmeddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 4 Ağustos [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//242/1679 ve aynı şahıslar arasında, (Abdullah Cevdet'e de bilgi verilmek kaydıyla), 18 Eylül [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//146/1678.

(815) Tarihsiz ve «Mısırlılardan Biri» imzalı bu mektup için bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/135//315/467.

Suriye'de faaliyetlerini sürdürdüğü sırada, Cenevre merkezinin durumunu da gözönüne alarak, Mehmed Ali Halim Paşa ile temasa geçmiş ve onun maddî desteğiyle fırkayı yeniden örgütlemek kararına varılmıştır. Bu nedenle 15 Ağustos 1899 tarihinde, Ahmed Rıza Bey'e başvurulmuştur:

> «...*Epeyce zamandan beri şeref-i ziyaret ve sohbetleriyle müşerref olmakda bulunduğum «necabetlû» devlet ve hilâfetin selâmeti maksadını bir an evvel husûle getirebilmek için «Yeni Osmanlılar» fırkasına yeni bir esas vaz' ederek işe büsbütün yeniden başlamak lüzûmunu hissettiklerini ve bu babda ne yapılmak münâsib olacağını daima söylediler...*»[816]

Başvuru diğer seçkin zevata da yapılmış ve hattâ yurt içindeki sempatizanlara da gönderilmiştir. Daha sonra Mehmed Ali Halim Paşa, bu konu ve yeni organizasyon için Ahmed Rıza Bey ile görüşmek istemiştir:

> «...*Buraya gelmeniz meselesinin esası fırkaya yeniden esaslar vaz' etmekdir. Fakat... evvel emirde sizinle arîz ve amîk görüşmekden ibaretdir. Mesele hakikaten muhabere ile hallolunacak gibi değildir. Kendileriyle hemen her gün muhaberede bulunuyorum. Bu gün yine konuşuyorduk. Evvelce bana söyledikleri ve size yazdıkları mektubda zımnen iş'aratda bulundukları gibi harcırah ve sâire kendisine aiddir. Şu mektubu alınca -gelmeye karar verdiğiniz takdirde- vakit geçirmeyerek bir telgraf çekiniz; «geliyorum» deyiniz....*»[817]

Ancak, icraat grubunun lideriyle arası iyi olmayan Ahmed Rıza Bey'in,[818] bu tekliflere olumlu bir cevap vermediği anlaşılıyor. Bunun bir nedeni, icraat taraftarlarına duyduğu tepki olmakla beraber; daha ağır basan sebebi ise, arkadaşı Doktor Nâzım Bey tarafından:

> «...*Brindizi'deki kongre meselesine gelince:Kongre denildiği zaman bir menfaat-i umumiye uğrunda birçok kişinin ictima'ından husûle gelen cemiyet hatıra gelir. Bizim fırka için yapılacak kongreye acaba iştirak edecek kaç kişi bulunabilir? Hüsn-i niyetle da'vete icabet edecek üç beş kişi ile bir külâh kapmak bahanesiyle toplanılacak*

---

(816) Tunalı Hilmi Bey'den-Ahmed Rıza'ya, Kahire, 15 Ağustos [18]99, *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXVI.

(817) Tunalı Hilmi Bey'den-Ahmed Rıza'ya, Kahire 4 Eylül 899(28 Ağustos 111 [1899] tarihli mektubun cevabı), *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Bu konudaki başvuruların devlet ricâline de gönderilmesi için bkz. Beşinci ordu-yu Hümayûn Müşiriyetinden- Mabeyn'e, 48/16 Eylül 315, *Suriye Vilâyeti ve Beşinci Ordu-yu Hümayûn Müşiriyetiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, no.44 (Üçüncü Defter), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-49/139/XVIII. Burada aktarılan yazı sureti aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXVIII.

dört buçuk Arab, Ermeni, Rum, Arnavudlardan memleketimize ne faide beklemeliyiz?...»[819]

açıkça belirtildiği gibi, bu grubun 1902 kongresinde çok daha açık biçimde ortaya koyacağı milliyetçilik fikri idi.

Cemiyetin karşı karşıya bulunduğu durum çerçevesinde Ahmed Rıza'ya başvurmak zorunda kalan, Trablusgarb Şubesi'nin, bu sırada belirttiği gibi,[820] bu durum icraat taraftarı olmayanlar arasında dahi hayâl kırıklığı yaratmıştı.

Tunalı Hilmi Bey, buna rağmen kalan gruplarla toplantıyı sağlayabilmek için faaliyetini sürdürdü. Gizli olarak Ebüzziya Tevfik Bey'in İstanbul'daki matbaasında yeni davetnâmeler hazırlandı;[821] çeşitli grupların temsilcileriyle temasa geçildi. Cenevre ve Mısır Şubeleri kongreye sunacakları muhtıraları bile hazırladılar.[822] Batı basınında kongrenin İngilizlerin desteğinde yapılacağı yolunda haberler dahi çıkmıştır.[823] Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti gerek İtalya'daki temsilcileri,[824] gerekse İstanbul'daki Sefaret temsilcileriyle bu toplantıyı engellemek için görüşmeler yapmış, büyük çabalar sergilemiştir.[825] Bu girişimler neticesinde, İtalya toplantıya izin vermemiş ve kongre Korfu'ya nakledilmiştir.[826] Buradaki toplantının da, ciddî olarak gerçekleştirilmeye ça-

---

(818) Dr. Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye.? Pazar kayıtlı mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//916/1390.

(819) Dr. Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, Pazar kayıtlı [1899] mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//1348/1.

(820) Trablusgarb Şu'besi nâmına, Ahmed Rıza'ya, Trablusgarb 3 Kânûn-i evvel [18]99, Cenevre grubu ve Paris merkezi ile diğer şubelerin teması bakımından da çok ilginç olan bu mektup aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXVII *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(821) İbrahim Temo'dan-İshak Sükûti'ye, Mecidiye, 4 Mayıs 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//160/1058.

(822) Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki...*, ss. 132-133.

(823) «Congresso di Giovani Turchi a Brindizi,» *Il Courriere di Catania*, 6 Ekim 1899.

(824) Bkz. Léon Bey'den-Tevfik Paşa'ya, 992-1/7 Ekim 1899, *Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Arşivi, Siyasî:* Kutu:424.

(825) M.de Bunsen, bu konuda İtalyan Elçisi'nin âniden Saray'a çağırılarak kendisinden hükûmeti üzerinde kongreyi engellemek için nüfûzunu kullanmasının istendiğini, onun ise bu isteği iletmekle beraber özel bir destek verilmeyeceği kanaatine vardığını, kendisine anlattığını belirtiyor. Bkz. M.de Bunsen'den-Marquis of Salisbury'e, Therapia, 5 Ekim 1899/no.472 (Confidential), *PRO/F.O.* 78/4995.

(826) Bu konudaki haber 24 Ekim akşamı 9.52 de bir muhabir aracılığıyla Alman basınına iletilmiştir. Bkz. «Konstantinopel,» *Berliner Lokal Anzeiger*, 25 Ekim 1899.

işildığını vesikalardan anlıyoruz.[827] Ancak, Osmanlı yönetimi burada da işin peşini bırakmadı ve bu aşamada, çabalara son verilmek zorunda kalındı.

Mehmed Ali Halim Paşa'nın, Jön Türkler ile olan irtibatını bu toplantıyı yapmak için, girişimlerinin 1900 yılı ortalarında dahi devam ettiği anlaşılıyor.[828] Fakat, 1899 sonlarında ara verilmek durumunda kalınan bu alandaki çabaların yeni koşullar altında gerçekleştirilebilmesine imkân bulunamayacaktır. Gerek Tunalı Hilmi Bey'in, 1899 pazarlıkları sonucunda görev alışı, gerekse Mehmed Ali Halim Paşa'nın yeni gelişmeler sonrasında, Damad Mahmud Paşa gibi yeni ümitler yanında parlayamayışı, bu alanda 1902 başlarına kadar beklemek zorunluluğunu doğurmuştur.

Mısır Şubesi :

Cemiyetin bu dönemdeki Mısır Şubesi, Dahilî faaliyetler ve Balkan teşkilâtının durumunu ele aldığımızda; oldukça ilginç gelişmelerle karşılaşıyoruz.

Belirttiğimiz gibi, 1898 sonu Mısır Şubesi açısından oldukça kötü gelişmelere sahne olmuş ve anlaşmazlığın tarafları mahkemelik olmuşlardı. Bunun üzerine buraya Cemiyet namına gönderilen Tunalı Hilmi Bey, kısa süre için gönderildiği Mısır'da, karşılaştığı sorunlar nedeniyle uzun süre kalarak örgütü yeniden düzenlemişti. Onun diğer temasları sürdürebilmesi için, şubeye bir süre tam yetkili merkez temsilcisi olarak Abdullah Cevdet Bey'in gönderilmesi düşünüldüyse de;[829] daha sonra bu fikirden vazgeçildi. Çünkü; bu en azından kendisinin Mayıs 1899 sonuna kadar almaya muvaffak olduğu maaşının kesilmesi ve gazete finansmanındaki önemli bir kaynağın kaybedilmesi anlamına gelecekti.

Sonunda; 7 Temmuz 1897 tarihinde yeni merkezin oluşturulduğu, 1 genel

---

(827) Bkz. Berlin, 25 Ekim 1899. (Athen:no.25), zu.A.12575, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198 (Bd. 1-2) ve Atina'daki Alman Elçiliği'nden-Dışişleri'ne, Athen, 29 Kasım 1899 (pr. 4 Aralık 1899 a.m) (Pera:415-A.A:no. 84), A.14262. *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*:198 (Bd. 1-2). Krş. İstanbul Elçiliği'nden Goluchowski'ye Yenikoi, 18 Ekim 1899 (pr. 24/10.99), no.48[b] Ref[1], (vertaulich), *Haus-, Hof- u. Staatsarchiv, PA* XII 172, *Türkei Berichte*, 1899 VIII- XII.

(828) İsviçre'deki, Avusturya-Macaristan Elçiliği'nden-Goluchowski'ye, Bern 26 Nisan 1900/no.29 G (pr.6/v.1900), Ref[1], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XXVII. *Schweiz Berichte* 1900.

(829) Kendisinin, Nisan başlarında Mısır'a gönderilmek istendiği anlaşılıyor. Bkz. Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, 6 Şubat 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106//172/1. Kendisinin bu konudaki yorumu şöyledir: «...Mısır'a gitmem müfidse gideyim. Yoksa burada kalayım yahud Cenevre'ye geleyim...». Bkz. aynı şahıslar arasında tarihsiz, (2 gün evvel yazdığım bir mektupdur) kayıtlı mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106//855/275.

numarası ile bütün şubelere gönderilen yazıdan anlaşılıyor.[830] Daha sonra bu grup, «Mısır Şu'besi Hey'et-i Muvakkate ve Fevkâlâdesi» ünvanıyla göreve başladı.[831] Bu heyet 31 Ağustos 1899 tarihinde yalnızca şubenin yayın organı olmak ve yarı resmî nitelik taşımak kaydıyla[832] **Hak** adında bir gazete yayınlamaya başladı ve 2 numaralı yazı ile bunu bütün şubelere bildirdi.[833] Aralarında uzun bir zaman süresi bulunan bu iki evrakın yazıldığı tarihler arasında, böylece müteşebbis heyetin bir faaliyet gösteremediği de belli olmaktadır. Eylül sonunda ise «Hey'et-i Muvakkate ve Fevkâlâde» lağv edilerek; yerine, nizamnâmeye uygun olarak oluşturulan yeni Şube teşkilâtı kuruldu.[834] Merkez yayın organı da yeni gazetenin çıkışını resmen ilân ederek süreci tamamladı.[835] Böylece, bir buçuk yıl süren sorunlar kısmen halledilmiş oluyordu. Ancak, Salih Cemâl Bey ile matbaa yüzünden açılan mahkeme devam etti ve Şube tüm çabalarına rağmen matbaanın kendisine ait olduğunu kanıtlayamadı.[836] Daha evvel **Hevatır** gazetesini çıkartarak, şube ile olan irtibatını asgariye indiren Hoca Kadri de, yeni teşkilâtın en büyük rakibi olmuş ve bütün ilişkilerini keserek yeni oluşumun aleyhinde faaliyetler içine girmiştir. Bu gelişmeleri şubenin yeni üyelerinden birisinin ağzından dinleyecek olursak :

> «...*Hakikaten ne kadar iyi takdir buyurmuşsunuz:Otuz sekiz yaşındayım, müddet-i ömrümde Hoca Kadri kadar bayağı ve mülevves-ül-vicdan bir adam görmedim izah edeyim:*
>
> *Hoca Kadri haris-i şöhret ve haris-i menfaatdir. Son derece de pisdir. O kadar ki ayda bir kerre yüzünü, elini yıkamaz. Hasuddur, garazkârdır... Şimdi böyle bir adam ile ittihad ve itilâf nasıl mümkün olur. Çünki, bunlara insan demek hatadır. Bahse değer mahlûklar değillerdir. Hocanın etrafındaki (zevât-ı celile) bunlardır...*»[837]

---

(830) Romanya Şu'besi Hey'et-i Âliyesine, 1/7 Temmuz [18]99 tarihli yazı, *Arkivi Qëndror*, 19/58//582/12. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXIX.

(831) Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Hey'et-i Cedide-i Fevkâlâdesi, «Şu'beden,» *Hak*, no.1, 31 Ağustos 1899-23 Rebiy'ülâhîr 1317, s. 3.

(832) «İlân,» *Hak*, no.1, s. 3: «Lisan-ı(Hak): Lisan-ı resmî-i Cemiyet olamaz: (Hak) Cemiyetin vasıta-i neşriyatı, resmî gazetesi değil, mürevvic-i efkârıdır. Binaenaleyh (Hak)da Cemiyet ve bura şu'besi neşriyat ve ilânat-ı mahsusa ve resmiyesi «şu'beden» serlevhasıyla görülecekdir. (Hak) bundan. Cemiyet de neşriyat-ı (Hak)dan mesul tutulmayacaklardır.». Aynı şekilde giriş yazısında da, son derece yuvarlak ifadeler kullanılmıştır. Bkz. «Maksad-Meslek,» *Hak*, no.1, s.2.

(833) Beşinci Şu'be Hey'et-i Âliyesine, 2/31 Ağustos [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/95//236/7. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXX.

(834) «Şu'beden,» *Hak*, no.3, 30 Eylül 1899-24 Cemaziy'ülevvel 1317, s.1.

(835) «İlân,» *Osmanlı*, no.44, 15 Eylül 1899-1 Cemaziy'ülevvel 1317, s.8.

(836) Davaya ilişkin haberler için bkz. «Hülâsa-i Muhakeme,» *Hak*, no.2, 15 Eylül 1899-8 Cemaziy'ülevvel 1317, s. 1.

(837) Ali Fahri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 18 Ağustos 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//203/723. Hoca Kadri, «Abdullah Cevdet işleri tanzim için

bağlar tamir edilemeyecek bir şekilde kopmuştur.

Yeni Mısır şubesinin de temel sorunu, maddî kriz olmuştur. Yoksa kadro bakımından özellikle firarî olarak buradaki şubeye katılan; Hüseyin Tosun,[838] Ali Fahri, Bahriyeli Fahri, Haydar, Tıbbiyeli Edhem[Ruhi], Nazmi, Bahriyeli Rıza, Kadri Beyzâde Fâzıl, Çerkes Mehmed Beyler[839] gözönüne alındığında, herhangi bir problem yoktur.

Bu nedenle, gazetenin çıkışından kısa bir süre sonra iâne isteği kamuoyuna duyurulmuş,[840] Trablusgarb Şubesinden gelen yardımlar ile kısmen olsa sorun geçiştirilmeye çalışılmıştır.[841] Gene Ali Fahri Bey'in anlatımıyla:

> «...*Düşman büyük diyorsunuz. Hem büyük hem de bir değil. Burada görmelisiniz etrafımızı bir çok muhacirler almış çala kalem sövüp sayıyorlar. Bunların en başında Hoca Kadri olduğunu söylemeğe hacet yok. 'Cön Türkler' dedi mi... Şimdi bu kadar, ya matbaayı kapdırırsak o vakit büsbütün berbad olacak... «Hak»ın devamı da taht-ı tehlikede o da ortadan kalkarsa zaten diline doladığı metanetsizliğimizi, İstanbul'a dönmek gayretinde olduğumuzu bütün 'cihan -ı Osmaniye' karşı bar bar bağıracak.*
>
> *Şu «Hak» içün ayda iki İngiliz lirasına ihtiyaç var. Bir taraftan bu te'min edilse, dünyada —şimdilik— birşey istemezdim... Azizim bilir misiniz Mısır Şu'besi neşriyatı dahilde kuvve-i ma'neviyemize ne kadar takviye veriyor? Bugün (Hak) dursa emin olunuz, şu gördüğümüz yeis, ümidsizlik beş on derece daha artar. Şurada vallah-ül-azîm, peynir ekmekle ömür geçirmeğe razıyım, tek (Hak) çıksın...»*[842]

daha gazetenin ikinci ayında durum, şubenin birincil sorunudur.

Hak gazetesinde, kasıtlı olarak İslâmî bir üslub kullanıldığından, evvelce

---

geliyorsa gelmesin, tasfiye ettik...» diyerek yönetimin müdahalesine de karşı çıkmıştır. Bkz. Bahaeddin Bey'den-İshak Sükûti'ye, 22 Mart [1899], *Arkivi Qëndror*, 19/106//277/1.

(838) Onunla beraber ayrıca ikinci plândaki isimlerden Zaimzâde Hasan Fehmi ve Âdil Beyler de Mısır'a gelmişlerdir. Bkz. «Tebşir,» *Hak*, no.5, 5 Teşrin-i sânî 1899-1 Receb 1317, s. 4.

(839) Bu kişilerin firarları için bkz. «El-karar...,» *Hak*, no.2, s. 2, «Havâdis,» *Hak*, no. 1, s. 4.

(840) «Hak Halkın Himmetine Bakar,» *Hak*, no.6, 23 Teşrin-i sânî 1899-19 Receb 1317, s. 1.

(841) Trablusgarb Şubesi, bu merkeze ayda 400 Franklık yardıma başlamıştır. Bkz. Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106//281/282. Bu durum gazetede de ilân edilmiştir. Ekz. «Hediye,» *Hak*, no.31, 30 Teşrin-i sânî 1900-8 Şa'ban 1318, s. 1.

(842) Ali Fahri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 15 Teşrin-i evvel 1315, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//135/748.

bahsetmiştik. Bunun yanısıra gazetede görülen bir takım yazılardan Tunalı Hilmi'nin de etkisiyle, icraat eğiliminin ağır bastığı görülüyor.[843]

Ancak gösterilen bütün çabalara karşın Mısır Şubesinde, eldeki kadroya karşı sorunlar çözümlenememiştir ve aşağıda belirtildiği gibi :

> «...*Ah, Mısır! Mısır, bizim için bir felâkethânedir. Fakat, asıl müşkül ahvâl ve zamanda sebât ve metanet üss-i mesleğimiz olduğu için hep felâketlere olageldiği gibi buna da katlanıyoruz. Burada bütün halk aleyhimizde. Bilhassa birkaç gazete var. Bir ikisi Arabca, Elmüeyyed, Elmırsad, Cihaniye gibi.. Ötekiler Türkçe:Hevatır Hoca Kadri derdinin yadigârı. İttihad:Hasb-el-insaniye Osmanlı'da mazhar-ı tevkir olan Trablusgarb hapishanesi [müdürü] Çerkes Mehmed Bey'in rezâletnâmesi. En son ve en rezil: (Sultan Abdülhamid Han Gazi) ismindeki paçavra...*»[844]

burada Cemiyet faaliyeti gerek Sultan taraftarları, gerek Arap milliyetçileri, gerekse diğer etnik grupların üyeleri tarafından, olumsuz bir şekilde karşılanıyordu. Bunlardan en önemlisi muhalefet çevrelerinin de Cemiyetin faaliyetini hoş karşılamamasıdır; ki, bu durum kısa süre sonra daha belirgin bir şekil alacaktır.

Yurtiçi Faaliyeti :

İncelediğimiz dönemde Cemiyet'in dahilî faaliyetleri; bu konularda başlangıçta bir durgunluk geçirmiştir. Gerçi Cemiyet, bu zaman diliminde de İstanbul'da beyannâmeler dağıtmaya muvaffak olmuştur. Ancak, yabancı bir gazeteden alınan ve bu alandaki faaliyetlerden birini anlatan şu parçalar:

> «...*Genç Türk partisinin büyük bir enerjiyle çalıştığı görülüyor. İstanbul'dan ve değişik, büyük garnizonların bulunduğu şehirlerden bazı subayların ve nüfuzlu şahsiyetlerin tutuklanmaları isteniyor... Pazartesi gecesi, kısa bir süreden beri tekrar büyük maddî imkânlarla çalışan Jön Türklerin gizli komitesi, polisiye tedbirlere rağmen aşağı yukarı bütün Müslüman mahallelerinde isyana teşvik edici el ilânları dağıttılar. Bunların dağıtıcıları bazen sakinler tarafından po-*

(843) Bkz. «İntikam, İntikam,» *Hak*, no.2, s. 4. Krş. «Havâdis,» *Hak*, no.6, 23 Teşrin-i sânî 1899-19 Receb 1317, s. 4: «...İtlâf-ı haşerat mübahdır: İstanbul'da polis itlâfı vukuatı çoğaltılmaktadır.»

(844) Ali Fahri Bey'den-İshak Sükûti'ye, 14 Teşrin-i sânî 1315, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//141/750/St. III. Buradaki bilgiler daha kapalı bir biçimde resmî yayın organında da anlatılmıştır. Bkz, Bahriye Mülâzımlarından [Ali] Fahri, «Ahrar-ı Ümmete Garib Bir Tuzak,» *Osmanlı*, no.45, 1 Teşrin-i evvel 1899-25 Cemaziy'ülevvel 1317, ss. 6-7.

lise gösterilirken, bazen de doğrudan doğruya polise teslim edilirken, ilânların her yerde alınması ve büyük bir hevesle okunması, Türk halkının bu alandaki düşüncesinin şu andaki durumunu göstermektedir.... Jön Türkler bütün İmparatorlukta bütün yerli halk için reform istiyorlar, reformların bazı vilâyetlerde onların imparatorluktan ayrılmasına yol açacak biçimde kabullenmesini istemiyorlar. Böylece, Girit'in otonomisi affedilmez bir zayıflık olarak görülürken ve değerlendirilirken, Makedonya'da gösterilecek benzeri bir gevşemenin reform yanlısı Müslümanları ayaklanmaya sevkedeceği belirtiliyor. Ağacın yaprakları yavaş yavaş dökülmemeli ve Türkiye şimdiye kadar olan mevcudiyetini devam ettirmelidir. Fakat, reformlar kesinlikle yapılmalı ve namuslu bir idare kurulmalı...»[845]

kuşkusuz, Cemiyet'in beyannâmelerindeki uslûbu çok iyi anlatmakla beraber, dağıtılmasına muvaffak olunulan bu yazıların etkisini abartmaktadır. Gerçekten de; bu dönemden itibaren Jön Türklerin, bu şekilde halkı eğitmeye ve ona kendilerince doğru yolu göstermeye çalışarak bir sonuca ulaşamayacakları hakkındaki fikirlere kaymaya başladıklarını da göreceğiz.

Aynı şekilde dönem, icraat taraftarları bakımından da oldukça hayal kırıklığı yaratıcı nitelikler taşımaktadır. Buna karşılık; Cemiyet sempatizanlarının önemli mevkilerdeki devlet adamlarının da bulunduğu diğer kanadı, bu zaman süresinin sonlarında beklenmedik bir çıkışta bulunarak, Cemiyet'in daha sonraki gelişme çizgisini de etkilemiştir.

Bir süreden beri böyle bir hareket için fırsat kollayan ve İngiliz desteğini kendilerine çekebilmek için bekleyen bu kimseler; İngiltere'nin, Transvaal zaferi üzerine harekete geçmişlerdir. Çoğunluğu, sürkli olarak:

«...mektebden neş'et eden ekser İngilizler tetebbuat-ı ticariyede bulunmak için bir posta vapuruna rakiben Dünyanın etrafında seyahata çıkar, bir ikinci Cecil Road olmağa gayret ederler. Tahsilini, hidmet-i askeriyesini ifa eden Fransız ise sahib-i servet, güzel kızların peşinde dolaşır. İşte iki büyük memleketin terbiyelerindeki fark!...»[846]

İngiliz sosyal sistemi hakkında yukarıdakine benzer övgülerin yer aldığı bir mecmuanın yazarlarından ve Cemiyet'in temasta bulunduğu kişilerden

---

(845) «Die Jungtürkische Partei,» *Vossische Zeitung*, 8 Nisan 1899. Yazıda bir süre önce özellikle Alman kamuoyunu etkilemek için yazılan Mustafa Refik Bey'in kitabına da sık sık atıflar yapılmasından kitabın istenilen amaca ulaşmayı temin ettirdiği anlaşılıyor.

(846) A[hmed] Ş[uayib], «Ulûm-i Siyasiye ve İctimaiye,» *Servet-i Fünûn*, no. 488, 6 Temmuz 1316, ss. 310-313. Makalede, Jön Türkler tarafından çok işlenen «self-help» ve «struggle for life» fikirleri de belirtilen perspektifte ele alınmaktadır.

oluşan bir grup, İsmail Kemal Bey'in de teşvikiyle, İngiliz Sefareti'ne bu konudaki memnuniyetlerini bildiren bir ziyaret yapmayı kararlaştırmışlardır. İsmail Sefa Bey'in hazırladığı ve Siyret Bey'in temize çektiği bir metin oluşturulmuştur.[847]

20 Kasım 1899 tarihinde İsmail Kemal Bey, İngiliz Büyükelçisi Sir Nicolas O'Conor'a bir mesaj ileterek, ziyaret düşüncelerini bildirmiş. O ise herhangi bir muhalif ve «Jön Türk» heyetini kabul etmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Buna karşılık, kendisine durumun bunun dışında bir sempati ziyareti olduğu konusunda teminat verilince; İsmail Kemal Bey'in liderliğinde bir grup yazar, ûlema ve devlet memuru ziyareti gerçekleştirmişler ve belirtilen metni İngiliz Büyükelçisi'ne sunmuşlardır.[848]

Aynı olaya karşı duydukları memnuniyeti birbirlerine yazdıkları mektuplardan anladığımız Avrupa merkezinin üyelerinin de hislerine tercüman olan bu hareket;[849] bir anda hem diplomatik bir sorun, hem de Jön Türk hareketinin büyük bir tehditi olarak yorumlanmıştır. İngiliz elçisi durumu Osmanlı Hariciye Nazırına bildirmiş, Tevfik Paşa da kabul ettiği elçiye kendilerinin de Transvaal zaferinden çok memnun olduklarını belirtmiş; ama, gelişmeden dolayı kuşku ve üzüntülerini ifade etmiştir.[850] Daha sonra Londra'daki Sefaret ile temas kurularak[851] İngiliz yetkilileri ile temasa geçilmesi istenilmiş; fakat İngilizlerin, diplomatik tavırları harekete girişenlerin cezalandırılmalarını hoşgörmeyen bir şekilde olmuştur.[852]

Sunulan metnin üç bin Müslüman tarafından imzalandığı yolundaki şayialar,[853] duyulan tedirginliğin nedenini bize anlatıyor. Alman elçisi Marshall,

---

(847) Siyret Bey'in ifadesi, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 19/1428/130/58. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXI.

(848) Buradaki bilgiler, Sir N.O'Conor'dan-Marquess of Salisbury'e, 20 Kasım 1899/no. 537, *PRO/F.O.* 78/4996 dan alınmış ve aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXII. Ancak, bu belgeye ekli metin yerine, sunulan yazının aslından (Hüseyin Siyret'in verdiği ifadede sunduğu) verilmesi tercih edilmiştir. *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 19/1428/130/58. Fakat bu belgede imzalar bulunmadığından son kısımdaki imzalar, N.O'Conor'ın yazısından alınmıştır. Olayın gelişimi için bkz. İsmail Hakkı, *Vatan Uğrunda Yahud Yıldız Mahkemesi*, (Mısır:1326), ss. 139-148.

(849) Bu konuda bkz. Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106//273/851. Daha sonra bu konudaki övücü bir anlatım için bkz. Halil Muvaffak'dan-İshak Sükûti'ye, 24 Teşrin-i sânî 901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//901/915.

(850) Sir N.O'Conor'dan-Salisbury'e, Constantinople, 29 Kasım 1899/no.543, *PRO/F.O.* 78/4996.

(851) Tahsin Bey'den-Antopulo Paşa'ya, 29 Teşrin-i sânî [18]99, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.338(3). Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXIII.

(852) Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 3 ve 4 Kânûn-i evvel 1899 tarihli telgraflar, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.338(3). Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXIV.

(853) Bkz. Wladimir Giesl, *Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient*, Verlag für Kulturpolitik, (Berlin:1927), s. 311/n.1.

Saray'da yakın ilişkide bulunduğu İzzet ve Ragıb Beylerden; Sultan'ın, gençlerin İngiliz Sefareti'ne karşı giriştikleri eylemden son derece endişelendiğini belirterek, bu biçim «alenî siyasal gösterilerden» duyduğu huzursuzluğun yanısıra, hareketin Avrupa dengesinin önemli bir devleti olan İngiltere'ye yönelmesinden kuşkulandığını belirtmiştir.[854] Paris Elçisi Münster, İstanbul'daki İngiliz tesirinin büyük bir artış gösterdiğini; buna karşılık, Rus ve Fransızların da etkilerini arttırmaya çalıştıklarını rapor etmiştir.[855] Sultan, İngilizlerin tutumuna karşı, İsmail Kemal'i derhal cezalandıramamakla birlikte, diğer katılımcıları çeşitli yerlere sürmüştür.[856]

Olay; tekil bir çıkış olarak görünmekle birlikte, konu ile ilgili en iyi yorumu, çeşitli Müslüman kaynaklardan aldıkları bilgilerle, Avusturya temsilcileri yapmışlardır. Onlara göre, İngiliz yanlısı (anglophil) gösteri geniş bir hareketin yalnızca bir parçasıdır. Hareketin arkasında yüksek kademedeki devlet yöneticileri ile ûlemanın desteği vardır ve her an bir komplo mümkündür.[857]

Gerçekten de kısa süre içinde payitahttaki Jön Türk çevrelerinde büyük bir hareketlilik görülmesi bu yorumu doğrulamaktadır. Sefaret gösterisinden kısa bir süre önce, Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat Bey de yurt dışına firar etmiştir. Firarının hemen sonrasında Saray'a gönderdiği yazılarda bile, İngiliz taraftarlığı açıkça gözüken bu şahsın kaçışı, büyük bir Jön Türk gösterisi haline sokulmuştur.[858] Saray kendisini tekrar ülkeye döndür-

---

(854) Marshall'dan-Schillingsfürst'e, Entzifferung, no.353 (Pera:158), 3 Aralık 1899, (pr. 3 Aralık 1899), (Geheim), A.14247, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*:198 (Bd. 1-2). Aynı dönemde siyasal çevrelerde, İngiltere taraftarlığı çerçevesinde Sultan'a karşı bir anti- Rus politikasının başlatılarak ortak yatırım fikrinin protestosu için bkz. [Baron] Calice'den- Goluchowski'ye, Constantinopel, 20 Nisan 1900 (pr. 28/4.1900), no.16[b], Ref[l], *Haus-, Hof- u. Staatsarchiv*, PA XII 173, *Türkei Berichte* 1900 I — VII.

(855) Münster'den-Schillingsfürst'e, Paris, 18 Şubat 1900, (A.A. no:56), (pr. 20 Şubat 1900), A. 2241, *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd.2-3).

(856) Sorgusunda hareketin düzenlenmesinde büyük etkisinin olduğunu itiraf zorunda kalan Hüseyin Siyret Bey, çok sıkı gözetim altında bulundurulması ve firarına meydan verilmemesi konusundaki uyarılarla Hass-ı Mansur kazasına sürülmüştür. Bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 98-3/47, 3519 (17 Şubat 315). Aynı şekilde, metnin hazırlayıcısı İsmail Sefa Bey de Sivas'a sürülmüş ve daha sonra sürgün yerinde ölmüştür.

(857) İstanbul Elçiliği'nden-Goluchowski'ye, Constantinopel, 7 Aralık 1899(pr. 15/12.99) no.56[b], Ref[l], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XII 172, *Türkei Berichte*, 1899 VIII-XII.

(858) İstanbul Elçiliği'nden-Goluchowski'ye, Yenikioi, 18 Ekim 1899(pr. 24/10. 99), no. 48[b], Ref[l] (vertaulich), *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XII 172, *Türkei Berichte*, 1899 VIII-XII. Yukarıda belirtilen yazısındaki İngiliz taraftarlığı için bkz. Ali Haydar Midhat Bey'den-Atabe-i Felekmertebe-i Hazret-i Tacidâr-ı Ekremîye, 9 Teşrin-i evvel 1899 tarihli mektup, ss.4-5, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15/1251/74/14.

mek için çok çeşitli tekliflerde bulunmuş, fedakârlıkları göze almış; ancak, kendisi bu önerilere yanaşmamıştır.[859]

Gene; aynı dönemde, İstanbul'da dağıtılmak üzere hazırlanan binlerce Cemiyet ilânnâmesi, bir mektep talebesinin evinde ele geçmiş,[860] yabancı postalarıyla gelen yasak yayınlarda artış görülmüştür.[861]

Hemen arkasından, Şûra-yi Devlet Bidayet Mahkemesi Reisi Said Bey, Şûra-yi Devlet üyelerinden Ziya Molla ile iki kardeşi[862] ve daha sonra, aynı olayla ilgili elli yedi kişi tutuklanmışlardır.[863] Jön Türk Cemiyetleri ile ilişkisini sürdüren bir Sefaret yöneticisine göre :

> «...*İstanbul'da işler karışıyor. Ziya Molla ve arkadaşlarının nefy olunması pek büyük cesarete mütevakkıfdır. Ziya Molla'nın sâbık ahvâli o kadar iyi değil ise de sonradan Abdülhamid'in büyük düşmanı kesildiği gibi, kendisi gayet mert, cesur ve gerek Türkler gerek ecnebiler beyninde büyük bir mevki' kazanmış bir zât olub Almanya Sefareti'ne dahi mensub idi. Hünkâr bunu çokdan berü nefyetmek istiyor idiyse de cesaret edemiyor idi. Mevki'i müsaid buldu-*

(859) Kaçışı ve kendisine yapılan teklifleri, bazılarının belgelerini de vererek bizzat anlatımı için bkz. Ali Haydar Mithat, *Hâtıralarım 1872-1946*, Mithat Akçit Yayını, (İstanbul:1946), ss. 142-154. Kendisine yapılan teklifler için bkz. 5356/17-18/Teşrin-i evvel 315, Paris Sefaret-i Seniyesi Vasıtasıyla Paris'de Vefik Bey'e Şifre, *Mabeynden Devair ve Vilâyetlerle Bâzı Zevâta Yazılan Tezkere ve Muharrerat Müsveddelerini Havî Dosya Defteri*, (Cemaziy'ülâhîr 1317) (İkinci Defter), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/398/146 /XIV, «Mülâkat: Şehid-i Mağdur Midhat Paşa Hazretlerinin Mahdumları,» *Sancak*, Aded. 1, 18 Teşrin-i sânî 1899-15 Receb 1317, ss.6-7. Burada olaydan sonra çeşitli evlerin basılmasıyla İstanbul'da elli kişi civarında bir tutuklama yapıldığı da ileri sürülmektedir.

(860) 5232/12 Teşrin-i evvel 315, Zabtiye Nezareti'ne tezkere, *Mabeyn'den Devair ve Vilâyetlerle Bâzı Zevâta Yazılan Tezkere ve Muharrerat Müsveddelerini Havî Dosya Defteri*, (Cemaziy'ülâhîr 1317) (İkinci Defter), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/398/146/XIV.

(861) 5233/Hariciye Nezareti'ne, 12 Teşrin'i evvel 315 ve 5240/12 Teşrin-i evvel 315 Zabtiye Nezaret-i Âliyesine, *İbid.*

(862) «İstanbul'da Tevkifat,» *Sancak*, Aded. 4, 9 Kânûn-i evvel 1899-6 Şa'ban 1317, s.6.

(863) «Mekâtib: İstanbul'dan,» *Osmanlı*, no.49, 1 Kânûn-i evvel 1899-28 Receb 1317, s.6. Burada tutuklananlar içinde Şûra-yi Devlet âzâsı Ferdi Bey ile İtfaiye miralaylarından Raşid Bey'in de bulundukları belirtilmektedir. Diğer kaynak ilk andaki tutuklamaları on sekiz kişi olarak vermiştir. Bkz. «Ba'd-el-Tertîb,» *Sancak*, Aded.4, s. 8, «Havâdis,» *Sancak*, Aded. 6, 23 Kânûn-i evvel 1899-20 Şa'ban 1317, s. 5. Krş. A[hmed] R[ıza], «Un Nouvel Exploit d'Abdul Hamid,» *Mechveret Supplément Français*, no.87, 1 Kasım 1899, ss.2-3. Yabancı basında Jön Türk tutuklamalarının arttığı yolundaki haberler için bkz. «Turkey: From our Correspondent.» *The Times*, 29 Kasım 1899.

ğundan bu def'a arzusunu kuvveden fiile çıkardı... Saib Molla'nın dahi nefyolunduğunu ve bundan dolayı Abdülhak Hamid'in isyan edeceğini şimdi haber aldım. Fakat derece-i mevsukiyetini te'min edemem...»[864]

bu gelişme hareketin önemini göstermesi bakımından dikkati çekmektedir.

Cemiyet'in Paris merkezine yakın kaynaklar; ki İstanbul merkeziyle irtibatları çok zayıf olduğundan durumu kesinlikle değerlendirmeleri çok zordu; tutuklamaların nedeninin, bu kimselerin Sultan Reşad ile temasa geçmeye çalışmaları olduğunu belirtmişlerse de;[865] iyi haber aldığını ifade ettiğimiz yabancı bir kaynak, «Jöntürklere karşı yönetimin tepkisinin yeni hızlanışı tamamen sözkonusu parti ile Sultan'ın ikinci erkek kardeşi Kemaleddin Efendi arasındaki bir muhaberatın keşfedilmiş olmasına...» dayandığına işaret etmektedir.[866] Arkadan da on iki ûlema Hidivi «makam-ı Hilâfete getirmek» girişiminde bulundukları gerekçesiyle tutuklanmışlardır.[867]

Bu şekilde yeniden eski Saray darbesi teşebbüslerine dönüş niteliğindeki bir hareket, Cemiyet'in desteğinde gerçekleştirilmeye çalışılmış ise de, tıpkı bundan evvelkilerde olduğu gibi başarısız bir netice ile karşılaşılmıştır.

Yurt içinde bunun dışındaki faaliyetler oldukça sönük kalmıştır. Trablusgarb'dan, çoğu daha evvelce de belirttiğimiz gibi, Mısır Şubesine yönelmekle birlikte, firarlar devam etmiş,[868] merkez yayın organı ile **Hak** gazetesi, eski merkezlere yoğun olarak gönderilmiştir.[869]

---

(864) A.B[Reşid Sadi]Bey'den-Ahmed Rıza'ya, [Roma], 29 Teşrin-i sânî efrenci [18]99, *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(865) «İstanbul'da Tevkifat,» *Sancak*, Aded. 4, s. 6.

(866) İstanbul Elçiliği'nden-Goluchowski'ye, Constantinopel, 29 Kasım 1899(pr. 7/11.99), no.55, Ref[1], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XII 172, *Türkei Berichte*, 1899 VIII-XII. Kemaleddin Bey ile Jön Türklerin temasına daha evvelce de diğer vesikalarda işaret edilmiştir. Bkz. Sir Philip Currie'nin, Nisan 9/94 (122-30) tarih ve numaralı notu, *Private Papers of Sir Philip Currie (Constantinople): Reports: 1893-96, PRO/F.O.* 800/114.

(867) «Havâdis,» *Hak*, no.4, 15 Teşrin-i evvel 1899-10 Cemaziy'ülâhîr 1317, s.4.

(868) Örnekleri için bkz. Trablusgarb Konsolosluğu'ndan-Delcassé'ye, Tripoli de Barbarie, 3 Şubat 1899, Constans'dan-Delcassé'ye, Péra, 10 Şubat 1899 ve rapor, Paris, 17 Şubat 1899(no.89), *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III(1899-1901), ss. 13, v.d.

(869) *Hak* gazetesinin İzmir ve çevresinde yoğun dağıtımı için bkz. Mehmed Kâmil Bey'den-Aydın Vilâyeti'ne, 3/29 Ağustos 315, *Aydın Vilâyet-i Celilesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, no.45, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-15/147/XVI, Halep'de Osmanlı gazetesinin dağıtımı ve onunla irtibatta bulunan muhabirler için bkz. Halep ve Adana Fevkâlâde Kumandanlığından-Mabeyn'e, 79/24 Ağustos 315 ve 85/17 Eylül 315, Ferik Ali Muhsin, *Haleb ve Adana Fevkâlâde Kumandanlığı Vekâletine Mahsus Defter*, (İkinci Defter), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139/139/XVIII, *Hak, Osmanlı*, ve *Mechveret*'in, Beyrut Çevresinde dağıtımı için bkz. Beyrut Vilâyeti'n-

Balkan Teşkilâtı ve Yeni Şube Kurma Girişimleri:

Balkan teşkilâtının durumu ise, geçmiş döneme göre daha zayıflamıştır. Cenevre merkezi, Roma Sefareti'ndeki resmî görevine karşılık, Halil Muvaffak Bey'i teşkilâtı denetlemek üzere Bükreş'e göndermiştir. Kendisi, Şefik Bey ile Balkanlar'ı dolaşmıştır.[870] Ancak, Osmanlı temsilcileri burada peşlerine düşmüş ve onu bölgeden ayrılmaya zorlamışlardır.[871] Bunun üzerine ikisi beraberce Cenevre'ye gelmişlerdir.

Daha evvelce Ruscuk Merkezini örgütlediğini gördüğümüz Ahmed Zeki Bey, **Islah** adında yeni bir yayın organı yayınlamaya başlamıştır. Her zaman olduğu gibi dergi Jön Türklerle ilişkisi konusunda :

> «...*Velhasıl Cemiyetimiz ıslâh cemiyetidir. Ne Jön Türküz ne de eski Türküz. Osmanlıyız. Devletimizin, vatanımızın, hâl-i takarruhiyeden tahlis isteriz. Hainlerin mücâzatını gözederiz. Avrupalıların müdahalesinden kurtarmak arzu ederiz....*»[872]

son derece dikkatli bir uslûb kullanmaktadır. Ama; Osmanlı yöneticileri gazetenin neşrini ve ülkeye sokulmasını önlemek için, hemen teşebbüse geçmişlerdir.[873] Bu çabalar sonunda ve Necib Melhame'nin baskıları nedeniyle, Ahmed Zeki Bey, Avrupa'ya kaçarak Cenevre merkezine sığınmak zorunda kalmıştır.[874]

Diğer bir etkinlik ise, Yunanistan'da Cemiyet faaliyetinin artışı olmuştur. Firar için bu ülkeyi bir yol olarak kullanan kaçakların bir kısmı, buraya yer-

---

den-Mabeyn'e, 3/2 Kânûn-i evvel 315, 5/4 Kânûn-i evvel 315 Reşid, *Beyrut Vilâyetiyle Muhabereye Mahsus Üçüncü Defterdir*, no.28, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-50/139/XVIII. Yemen Valisi, Hüseyin Hilmi Bey'den-Mabeyn'e, 123/6 Temmuz 315, *Yemen Vilâyet ve Kumandanlığı ile Muhabereye Mahsus Defterdir*, no.15, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-23/147/XVI.

(870) «İntibah,» *Osmanlı*, no.28, 15 Kânûn-i sânî 1899-1 Ramazan 1316, ss. 5-6.

(871) Bu konuda bkz. Halil Muvaffak, *Saltanat-ı Seniye'nin Bükreş Sefiri Kâzım Bey'e Mektub*, (Cenevre:1315), ss.13-19 ve «Le Sultan de Roumanie,» *Mechveret Supplément Français*, no.70, 1 Ocak 1899, ss.7-8.

(872) «Islah'ın Mesleği,» *Islah*, no.1,4 Teşrin-i evvel 1315-11 Cemaziy'ülâhir 1317, s.1.

(873) Zorlamalar için bkz. 5183/10 Teşrin-i evvel 315, Bulgaristan Komiserliği'ne şifre, 5243/19 Cemaziy'ülâhir 317, Zabtiye Nezareti'ne, 5261/14 Teşrin-i evvel 315, Bulgaristan Komiserliği'ne şifre telgrafnâme, 5266/14 Teşrin-i evvel 315, Bulgaristan Komiserliği'ne şifre, 5273/20 Cemaziy'ülâhir 317, Bulgaristan Kapu Kethüdalığı'na tezkere, 5274/14 Teşrin-i evvel 315, Bulgaristan Komiserliği'ne şifre, *Mabeyn'den Devair ve Vilâyetlerle Bâzı Zevata Yazılan Tezkere ve Muharrerat Suretlerini Havî Dosya Defteri*, (Cemaziy'ülâhir 1317) (İkinci Defter), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/398/146/XIV.

(874) «Havâdis,» *Osmanlı*, no.48, 1 Teşrin-i sânî 1899-12 Receb 1317, s. 7.

leşmişler ve Cemiyet'in, Yunanistan Şubesini oluşturmuşlardır. Bunlardan Cemiyet üyesi olan İhsan Adlî Bey'in girişimleri ile Pire'de resmî olmayan **Seyf-i Hakikat** gazetesi çıkartılmış ve Cenevre ile irtibat sürdürülmüştür.[875] Kısa süre sonra; bu gazete yayın faaliyetine son vermekle birlikte, Yunanistan merkezi katılan kaçaklarla daha da güçlenmiş, Osmanlı yönetimini bir hayli rahatsız etmiş[876] ve daha ziyade yurt içine gizli yayınların sokulması faaliyetini yürütmüştür.

Bunların yanısıra Cemiyet, iki uzak bölgede, biri kendi memurunun çabaları, diğeri ise bölgedeki Müslümanların ilgi ve katkıları ile, şubeler kurmaya muvaffak olmuştur.

İlk olarak, daha evvelce 1897 sonuna kadar faaliyet gösteren Berberistan Şubesi'nin faaliyet alanı genişletilerek; Tunus, Fas ve Cezayir'i kapsayan bir alanda irtibat noktalarından oluşan, yeni bir şube oluşturulmuştur. Merkez yayın organının bölgede iâne toplayanların bir kısmının Cemiyet üyesi olmadan, onun adını kullanmalarına işaret ederek, bu şubelere yardımda bulunacakların mutlaka, özel mühürle damgalı itimatnâme talep etmesi dikkati çekmektedir.[877]

Bölgede sürekli geziler yapan, Haydarpaşazâde Ârif Bey, Merakeş yönetimi nezdinde temaslarda bulunmuş ve burada askerî hizmete girmiştir.[878] Kendisi buradaki faaliyeti yeniden düzenlemiş ve yabancı temsilcilerin de dikkatini çekecek bir biçimde,[879] propaganda faaliyetini yoğunlaştırmıştır. Daha sonraki tarihlerde, onun aracılığıyla bölgede çeşitli beyannâme, ilânlar, resmî gazetelerin dağıtımı ve propaganda gerçekleştirilmiş,[880] mahallî yayın

---

(875) Bkz. [İhsan Adlî], «Âsâr-ı Manzûme,» *Seyf-i Hakikat*, Nüsha. 2, 20 Teşrin-i evvel 1315, s.2.

(876) Daha sonra göreceğimiz faaliyetleri nedeniyle, büyük rahatsızlık yaratan bu şube ile yönetimin mücadelesi ve onların durumu için bkz. «Les Jeunes Turcs à Athènes.» *Mechveret Supplément Français*, no.99, 1 Haziran 1900. s.4.

(877) «İhtar,» *Osmanlı*, no.48, 15 Teşrin-i sânî 1899-12 Receb 1317, s.7.

(878) Haydarpaşazâde Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Marsilya, 17 Ağustos 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//144/969. Kendisinin bölge ile ilgili yorumu şöyledir: «Merakeş hükûmeti'nin asâkiri gayr-ı muntazam bir halde olduğunu Cezayir'de seyahatım esnâsında tahkik etmişdim. Eğer bu hal böyle müsmiren bir zaman daha devam edecek olursa, bu hükûmet-i İslâmiyeyi Avrupalılar, bilhassa Fransa yutacakdır...».

(879) Fas'daki Alman Elçisi'nden-Von Bülow'a, 84/Tanger, 15 Temmuz 1902(pr. 21 Temmuz 1902 a.m.), A.11117, ve Tanger, 15 Ağustos 1902, (pr. 23 Ağustos 1902 a.m), A. 12636. *Auswärtiges Amt*, 733/3, *die Jungtürken*:198(Bd. 4-5).

(880) «Le Comité Musulman de la JEUNE-TURQUIE,» *Correspondance Oriental* (Gibraltar), 20 Kasım 1901. Fransızlar da aynı şekilde yönetimleri altında bulunan Tunus'da 1900 yılı başından itibaren yayınlanan beyannâmeler ve Jön Türk faaliyetinin yoğunlaşmasına dikkat çekmektedirler. Bkz. Fransa'nın Tunus'daki, Résidence Générale'inden-Delcassé'ye, 71/Tunis, 7 Şubat

organlarında Abdülhamid II aleyhine yazılar yazdırılmıştır.[881]

İkinci olarak; Rus Müslümanlarından Cemiyet'e artan ilgi ve teveccüh sonucunda,[882] merkezin doğrudan bir katkısı olmadan, Buhara Şubesi kurulmuştur.[883] Ilk kuruluşu 1898 sonlarına tesadüf eden şube de; daha sonra bu bölgede görüleceği gibi, yayın organlarını izleme ve teberruda bulunma faaliyetini göstermiştir.

Bu yeni organizasyonun yanısıra, Kıbrıs'da Cemiyet şubesi, **Feryad**[1] adlı yeni bir yayın organı çıkartmaya başlamış; gazete, merkezin risâlelerini tefrika etmiştir.[884]

İşte, Jön Türk hareketi için oldukça kritik bir yıl olan 1899 sonuna bu şekilde gelinmiştir.

DAMAD MAHMUD PAŞA'NIN FİRARINDAN 1902 KONGRESİNE KADAR JÖN TÜRKLÜK :

Avrupa Merkezi ve Damad Mahmud Paşa'nın Eylemleri :

1899 sonuna kadar Cemiyet oldukça aktif olmakla birlikte; malî sıkıntılar nedeniyle Saray ile pazarlığa oturulması ve bu sefer onun şartlarına uyularak, gizlenemeyecek biçimde bir anlaşma yapılması, merkezi büyük bir sarsıntıya uğratmıştı.

Her ne kadar Cenevre merkezi, bu intibayı merkez yayın organındaki uslûbu çok sertleştirerek[885] silmeye gayret gösterdiyse de; bunun istenilen amacı sağlamaktan çok uzak olduğunu belirtmemiz gerekir. Bir Jön Türkün ifadesiyle :

> «...*Katil-i ekber, iki seneden beri komitenin neşriyatına ehemmiyet vermiyor. Ne için? Evvelâ vaktiyle te'lîh edilen, fakat hakikat-i hâlde ahlâk nokta-i nazarından iki paralık değeri olmayan nâmerd Mu-*

1900, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III (1899-1901), ss. 180-182. Haydarpaşazâde Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Tunus, 18 Mart 1899 tarihli karttan, bu durumun ve bölgede *Osmanlı*'nın büyük ilgi ile karşılanmasının onun faaliyetlerinden kaynaklandığı anlaşılıyor. *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//262/384.

(881) «El Harem del Sultan Abdul-Hamid(sic!)II,» *El Centinela Del Estrecho De Gibraltar*, no.3, 24 Kasım 1901, s.2. v.d.

(882) Bkz. Mehmed Fatih Kerimof'dan-Cenevre Merkezi'ne, Yalta'dan tarihsiz mektup sözkonusu duruma en iyi örneklerden birini teşkil etmektedir. *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//619/1169.

(883) «Açık Muhabere,» *Osmanlı*, no.19, 1 Eylül 1898-14 Rebiy'ülâhir 1316, s.: «Buhara Şu'bemiz müessisine: Fırkamız nâmına tebrikler, teşekkürler.».

(884) «İ'tizâr,» *Feryad*[1], no.2, 25 Kânûn-i evvel [18]99, s. 8.

(885) Gazete lisanlarının çok sert olmasını açıklamak için bir ilân yayınlamıştır. Bkz. «İhtar,» *Osmanlı*, no.49, 1 Kânûn-i evvel 1899-28 Receb 1317, s.1: «Biz istihsâl-i hak içün her dürlü vesaite müracaat edeceğiz. Gayret bizden tevfik Allahdandır.».

rad'ın Cemiyet'e etmiş olduğu ihanet. Sâniyen, Arab İzzet mel'ununun meş'um efendisine karşu komitenin kredisini lâcil-ül-tenzîl, küll -yevm etdiği ihtarât-ı riyâkârânesi. Fikrimce bir üçüncü sebeb daha var ise de kardaş gibi sevdiğim, Sükûti Efendi'yi müteessir etmemek için beyânından sarf-ı nazar ederim...»[886]

liderlerin anlaşması Cemiyet'in, daha önemli bir pazarlığa girebilmesini önlemekteydi. Paris merkezi, aynen 1897 sonrasında olduğu gibi, mücadeleye devam etmekteydi. Ancak, onların kadro ve imkânlarının darlığı, bu alanda etkin olabilmelerini imkânsız kılmaktaydı. Her şeye rağmen Ahmed Rıza Bey, artık Cenevre grubundan tamamen ümidini kestiğinden, **Meşveret**'i yeniden çıkartabilmek için, Clémenceau'nun gördüğümüz desteği ile, Fransız makamlarına başvurdu.[887] Ancak, Fransızlar konuyu bir hayli oyaladıkları gibi, Ahmed Rıza'ya bu alanda olumlu bir cevap da vermediler.[888]

Karşılaşılan durum belki de Cemiyet'in düştüğü en kötü vaziyetti ki, beklenmeyen bir hareket Jön Türk faaliyetini yeniden canlandırdığı gibi, Batı kamuoyunda onlara karşı duyulan ilgiyi de büyük çapta arttırdı.

Bu gelişme ise Sultan'ın eniştesi Damad Mahmud Paşa'nın, iki oğlu ile beraber, yurt dışına kaçması idi. Bir anda Batı kamuoyunun ilgisi olaya yöneldi. Çeşitli gazeteler firar hadisesi[889] ile ilgili geniş yazılar yayınladılar.[890] Damad Mahmud Paşa da gazetelere verdiği beyanatlarda, liberal fikirleri nedeniyle bu hareketi gerçekleştirmek zorunda kaldığını işledi.[891]

Olayın bundan sonraki gelişimi iki yönde oldu. İlk olarak konu bir anda Osmanlı devletinin, Avrupa diplomasisi ile ilgili en önemli sorunu haline geldi. Yabancı elçilerin raporlarında olayın onlar tarafından da çok önemsendiği görülüyor.[892] Bunun nedeni, olayın İngiltere yanlısı Jön Türk gösterisinin

---

(886) Refik Nevzad Bey'den-İshak Sükûti'ye, 28 Ağustos [18]99, Paris, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//568/1816.

(887) Ahmed Rıza'nın gördüğümüz dilekçesi hakkında, İçişleri Bakanı'ndan-Delcassé'ye, 9 Aralık 1899 tarihli yazı, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III (1899-1901), s.164.

(888) İstanbul'daki Fransız elçisine görüş isteğiyle gönderilen rapor, Paris, 23 Ocak 1900, ve 27 Ocak 1900 tarihli ikinci rapor, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III (1899-1901), ss. 172-173. Ahmed Rıza'nın bu alandaki çabalarının 1900 yılı ortalarına kadar sürdüğü anlaşılıyor. Bkz. Ali Kemal Bey'den-Mizancı Murad Bey'e, 24 Nisan 1900 tarihli mektup, Birol Emil, *Jön Türklere Dair Vesikalar I....*, s.55.

(889) Firar hadisesinin uzun bir anlatımı için bkz. Joseph Denais, *La Turquie Nouvelle et l'Ancien Régime*, Marcel Rivière, (Paris:1909), ss.43 v.d.

(890) Fransız basınındaki çok sayıdaki yazılara örnek olarak bkz. O. Waternau, «La Fuite de Mahmoud-pascha,» *Le Soleil du Midi*, 19 Aralık 1899. Olay en ciddî Avrupa gazetelerinin bile sütunlarında kendisine geniş yer bulmuştur. Bkz. «Mahmoud Pasha,» *The Times*, 22 Aralık 1899, 25 Aralık 1899.

(891) Hemen bütün Avrupa basınında yer alan bu açıklamalar için bkz. J.F. Malan, «Mahmoud Pascha à Marseille,» *Le Petit Provinçal*, 21 Aralık 1899 ve «Mahmoud Pascha,» *The Times*, 16 Ocak 1900.

hemen sonrasında ve gerçek nedeninin, bu devlet yanlısı komisyonculuk girişimlerinde başarısızlığa uğrayan Damad'ın tepkisi olmasıdır. Nitekim, Sultan'ın bu alandaki endişesi; yâni «Damad Mahmud Paşa'nın İngiltere yanlısı bir ajitasyonda bulunmasının beklenmesi»,[893] Almanların büyük endişesine neden olmuş ve İngiliz yanlısı Jön Türk grubunun iktidara yönelmesi olarak algılanmıştır.[894] Nitekim, Damad Mahmud Paşa'nın firarının hemen sonrasında yazdığı özel bir mektubunda :

> «...*Arzu ettiğim şeyi elde ettiğinize dair telgrafınız elime geçti ve bu vesile ile size aklıma gelen ve sizi alâkalandırabilecek bâzı fikirleri sunma cesaretini kendimde buluyorum. Şunu söylememin tam yeri ki içinde bulunduğum durumda Doğu'da İngiliz politikasının propagandasına kendimi adamak gayet yerinde gözükmektedir. [İngiliz Doğu politikasından] Türk İmparatorluğunun kurtuluşu açısından avantajlı yanlar ve acil çıkarları ortaya koymak ve Sultan'ın sempatisini İngiliz milletinin üzerine çekip onu karar verme aşamalarında İngiliz başkentine, Fransız, Alman veya başka başkentlere öncelik tanımaya zorlamak bu alandaki amacımdır. Bu da bizim karşılıklı çıkarlarımızı teminat altına alacaktır. Fakat bu sonuç ancak Avrupa ve İngiltere'de uzun süre ikametime bağlıdır...*»[895]

bu konudaki çabalarını açıkça ortaya koyarak; İstanbul'daki mal varlığına karşı, İngiltere'nin «ticaret ve sanayi alanındaki haklarının diğer milletlere üstünlüğünün sağlanabilmesi» için; on iki bin Sterling dolayında bir parayı Ingilizlerden talep ettiğini görüyoruz.[896] Bu da; şüphesiz, Almanların kuşkularında fazla haksız olmadıklarını bize gösteriyor.[897]

---

(892) Bu konudaki raporlar için bkz. Sir N. O'Conor'dan-Salisbury'e, Constantinople, 20 Aralık 1899/no. 590, *PRO/F.O.* 78/4996, İstanbul'daki Alman Elçiliği'nden-Dışişleri'ne 15 Aralık 1899(pr. 15 Aralık 1899 p.m), A.14756 (Pera:373), zu.14276, Bukarest:75, A.15320, Pera, 22 Aralık 1899(pr. 23 Aralık 1899 a.m), no.380, Pera, 24 Aralık 1899(pr. 24 Aralık 1899 p.m) no.385, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2).

(893) İstanbul'daki Alman Elçiliği'nden-Dışişleri'ne, Pera, 26 Aralık 1899(pr. 27 Aralık 1899, p.m), no.390-A.15276 (Geheim), no.391 (Entzifferug), 27 Aralık 1899(pr. 27 Aralık 1899, p.m), A.15285. Bu konuda Kaiser için hazırlanan raporda da duruma işaret edilmektedir. Berlin, 28 Aralık 1899, A. 15275[1] 15276, 15285(orig. 10837), *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2).

(894) «Konstantinopel,» *Die Post*, 19 Temmuz 1900.

(895) Damad Mahmud Paşa'nın bu mektubu, onun şantajcı ve aşırı İngiliz yanlısı olduğunu ispat için, 1902 kongresinden hemen önce 3 ve 6 Mart 1902 tarihinde Paris Sefiri Münir Bey tarafından, Fransız makamlarına sunulan on mektuptan dokuzuncusudur. Bkz. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.IV(1902-1904), 61-62 ve 75.

(896) *İbid*, s. 75.

(897) Bu kuşkuların ifadesi için bkz. «Deutschland und die Affaire Mahmud Pascha,» *Die Post*, 28 Aralık 1899.

Nitekim; aynı kuşkuyu duyan Osmanlı yönetimi de, firarî damadın faaliyetlerinin önlenmesi için İngiliz yetkililere başvurduysa da; bu konuda olumlu bir cevap alamadı.[898] Mahmud Paşa da, gittiği yerlerdeki İngiliz temsilcileriyle görüşmeler yaparak, bu alanda etkili olmaya çalıştı.[899]

Olayın ikinci yönü ise; Mahmud Paşa'nın katılmasıyla şekil değiştirebilecek bir Jön Türk eyleminden, Saray'ın duyduğu kuşkudur. Damadın, Fransa'daki ilk temasları bu açıdan büyük bir titizlikle izlenmiş[900] ve çeşitli aracılarla yurda geri dönmesini temin için ona parlak teklifler yapılmıştır.[901] Bu şekilde bir ilişkinin önlenmesi için, Saray o kadar sıkı takip başlatmıştır; ki, pek çok Osmanlı konsolosluğu bir müddet sonra yıllık tahsisatlarını Mahmud Paşa hakkındaki telgraf giderleriyle bitirmişlerdir.[902]

Fransız istihbaratının Londra'daki Osmanlı kaynaklarından aldığı bilgilerde :

> «...*Sultan Mahmud [Paşa]'nın gidişinden aşırı derecede kızgın, öfkeli ve endişeli tavrını sürdürmektedir. Bunun nedeni onun tehlikeli bir şahıs olmasından değil de bu çılgınca davranışın Jön Türk*

(898) Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 6 Kânûn-i sânî 1900 tarihli yazı, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.339(1).

(899) «Geht zum Dossier Mechveret (Jung-Türken) als no.2, S.B. 10 Mayıs 1900, P.P.17/66,» *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250. Damad Mahmud Paşa ve oğulları, bir Anglo-Sakson yakınlığı içinde, Amerikan yetkilileriyle de görüşmüşlerdir.

(900) Bu temaslar için bkz. Paris Sefareti'nden-Başkitabet'e, 46/29 Kânûn-i evvel [18]99, 48/31 Kânûn-i evvel [18]99, *Paris Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468-42/141/XII.

(901) İlk anda devreye giren Münir Bey, Paşa'ya, 50.000 lira kaparo vermeyi ve hisse senetlerinin bir bölümünü teklif etmiştir. Bkz. İstanbul'daki Alman Elçiliği'nden-Dışişleri'ne, Pera, 25 Aralık 1899 (pr. 26 Aralık 1899 a.m), no. 388 (Entzifferung), A.15242, zu.A.15242[1], Berlin, 26 Aralık 1899 (Kons. Bots. :177), Pera, 27 Aralık 1899 (pr. 28 Aralık 1899 a.m), no.392 (Geheim-Entzifferung), A. 15307, A. 15308 (Bots. Kons.: 181), *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198 (Bd. 1-2), Pera, 1 Ocak 1900/no.2 (pr. 1 Ocak 1900), A.43, Pera, 3 Şubat 1900/no.10. (pr. 8 Şubat 1900 p.m). *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198 (Bd. 2-3). Hemen sonra daha etkili olabileceği düşüncesiyle devreye Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa sokulmuştur. Bkz. Londres, 6 Ocak 1900 tarihli (a la hâte) kayıtlı mektup, imza yerinde bir (Hi) yazısı gözükmektedir. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III (1899-1901), s. 162. Onu da Turhan Paşa izlemiştir. «Havâdis,» *Sancak*, Aded. 10, 20 Kânûn-i sânî 1900-19 Ramazan 1317, s. 7. Bu konudaki teklifler hakkında basının abartmaları için bkz. «Mahmoud Pacha à Paris: Entervue Avec Munir Bey,» *La Libre Parole*, 28 Aralık 1899.

(902) Marsilya Başşehbenderi Seyfeddin Bey'den-Paris Sefareti'ne, 779-115/22 Kânûn-i sânî 1900, *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.220.

partisinin hem İstanbul'daki ve hem de dışardaki faaliyetlerine yen bir etkinlik vermesindendir...»[903]

açıkça belirtilen bu durum, Jön Türkler tarafından da aynı gözle görülmüş tür. Yurt içindeki üyelerden gizlice gönderilen mektuplarda, bu alanda duyu lan memnuniyet açıkça belirtilmekte ve Mahmud Paşa'nın dönmemesi içir her çabanın gösterilmesi istenilmektedir.[904] Muhtelif Jön Türk dergileri Pa şa'nın, Ahmed Rıza Bey'in başaramadığı birleştirme görevini üstlenmesini;[905] harekete yeni bir ruh getirmesini[906] talep etmektedirler. Gene harekete geç mek konusunda kararsız olan bir takım küçük gruplar; kendilerini bu alanda en çok etkileyen olayın, bu firar hadisesi olduğunu belirtmektedirler.[907]

Damad Mahmud Paşa da bu beklentilere olumlu cevaplar vermiştir. Daha firarının ilk günlerinde Türkçe, Arapça ve Farsça bir gazete çıkarabileceği havasını uyandırmış;[908] daha sonra ise, dağılmış durumdaki hareketin önde gelen isimlerinden Ahmed Rıza Bey'in gazetesine bir ortak hareket mek-

---

(903) Fransız istihbarat raporu, Londres, 11 Ocak 1900, *Affaires étrangères-Nouvelle Série Turquie*, Vol.III(1899-1901), ss. 166-167. Alman temsilciler de Sultan'ı endişelendiren noktanın «Damad Mahmud'un, Midhat Paşa'nınki benzeri bir liberal hareket başlatması ihtimali» olduğu kanaatine varmışlardır. Bkz. İstanbul'daki Alman Elçiliği'nden-Dışişleri'ne, Pera, 26 Aralık 1899 (pr. 27 Aralık 1899 a.m), A.15422, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2).

(904) 7348'den-Cemiyet'e ilk mektub, 22 Kânûn-i sânî 1900, *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv*; «...Eğer Mahmud Paşa bunların (Turhan, Münir, Nuri) sözlerine daha doğrusu asıl iblis-i azîm olan Hünkârın mevâid-i kâzibesine itimad ile avdet edecek olursa dünyada canından muazzez olan namusunu mahv etmiş olacağı...».

(905) «Müteferrika: Cenevre'de Münteşir İnkılâb Gazetesinde Damad Mahmud Paşa Hazretlerine Yazılan Mektubdan,» *Emel*, Aded.1,1/12 Mart 1316, ss. 3-4.

(906) [Hoca Kadri], «Damad Mahmud Paşa Hazretlerine Ariza-i Mahsusa,» *Hevatır*, no.15, 27 Ağustos 316-15 Cemaziy'ülevvel 1318, s.1: «Bir takım Cön Türklerin biz milletimize iyilik etdik Türkiya'da her fenalığın masdarını gösterdik, padişahın ne olduğunu ve neler yapdığını anlatdık, efkâr-ı Osmaniyeyi uyandırdık, müstahsen bir inkılâb hazırladık diyerek çocukca ve arsızca da'valara kıyam etmeleri ise tımarhane delilerine lâyık hezeyanlar cümlesindendir...».

(907) «Millet-i Osmaniyenin Nazar-ı Tedkikine,» *Islahat* (Pire), no.4, 1 Kânûn-i evvel 1319, s.3. Çevrede uyandırdığı ilgi ve hareketlilik açısından krş. R. Figanî (Duahân-ı muvaffakiyetleri), «Açık Mektub: Damad-ı Şehriyârî Devletlû Mahmud Paşa Hazretlerine,» *Osmanlı*, no.55, 1 Mart 1900-29 Şevval 1317, s.3, «Galeyân-ı Umumî,» *Osmanlı*, no.60, 15 Mayıs 1900-1 Muharrem 1317; ss. 3-4 ve «Mekâtib: İstanbul'dan,» *Osmanlı*, no.60, s. 2.

(908) Marsilya Şehbenderliği'nden-Mabeyn'e telgraf, 21 Kânûn-i evvel [18]99, *BBA Yıldız Esas Evrakı*, 19/39/143/56.

tubu göndermiş;[909] bu durum Osmanlı yönetiminin büyük telâşına neden olmuştur.[910] Bir süre sonra ise aynı yayın organında firarî damad geri dönmeyeceğini ve muhalefet cephesinde hareket edeceğini ima eden bir mektubu yayınlamıştır.[911] Böylece olay yeni bir boyuta kavuşmuştur.

Saray da buna karşılık, bir yandan onun aleyhindeki diplomatik girişimlerini hızlandırırken,[912] öte yandan da maddî tekliflerini arttırmıştır. Kendisine kaçış nedeni olan hisse senetleri karşılığının verileceği, İngilizlerin ticari işlerini yürüten Bernard Maimon tarafından bildirilmiş;[913] ancak, o bunlara da olumlu cevap vermemiştir.[914]

Buraya kadar zaten kendi çöküntüsüyle uğraşmakta bulunan Cenevre grubu olayı seyirci olarak izlemiştir. Ancak, kısa sürede arada temas sağlanmış ve Mahmud Paşa'nın bu şehre geleceği söylentileri yoğunlaşmıştır. Bu kuşkusuz; Alman diplomasisinin desteği ve İsviçre yönetimi üzerindeki baskısı

---

(909) «Lettre de Mahmoud Pacha,» *Mechveret Supplément Français*, no.89, 1 Ocak 1900, ss. 1-2. Bu mektup Avrupa basınında da yayınlanmıştır. Bkz. «Une Lettre de Mahmoud Pacha,» *L'Aurore*, 1 Ocak 1900.

(910) Paris Sefareti'nden-Mabeyn'e telgraf, 3 Kânûn-i sânî 900, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 19/39/143/56.

(911) Damad Mahmoud Pacha, «Lettre Au Sultan Abdul-Hamid,» *Mechveret Supplément Français*, no.91, 1 Şubat 1900, ss. 1-2.

(912) Bu diplomatik teşebbüslerin en önemlisi hiç kuşkusuz Sultan'ın, Kaiser'den Damad Mahmud Paşa meselesinin halledilmesi konusunda yardım talep etmesidir. Bkz. Marshall'in-Dışişlerine telgrafı, Pera, 1 Ocak 1900 (pr. 1 Ocak 1900 p.m), no.1, A. 36 ve ikinci telgraf, Pera, 10 Şubat 1900 (pr. 10 Şubat 1900 p.m), no.30, A.1783, *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd. 2-3). Nitekim bir süre sonra Alman diplomatları bu alandaki faaliyetlere katılacaklardır. Bkz. Schillingsfürst'e, Bern, 25 Ağustos 1900(pr. 27 Ağustos 1900, a.m), no.87, A.11894 ve Bern, 13 Eylül 1900(pr. 15 Eylül 1900 a.m), no.93, A.12957, *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198 (Bd. 3-4). Aynı şekilde, Agance National'in İstanbul muhabirinin, Damad Mahmud Paşa'nın İstanbul'daki yakınlarıyla irtibatını sağladığı gerekçesiyle, Saray'a davet edildiğini ve ihtarda bulunulduğunu görüyoruz. [Bkz. İstanbul Elçiliği'nden-Delcassé'ye, Péra, 5 Şubat 1900/no.15, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III (1899-1901), ss. 176-178]. Bu konuda Fransız konsolosluğuna bir de not iletilmiştir. Bkz. «Note de la Sublime Porte à l'Ambassade de France, 4 Fév.1900,» *ibid*, s. 178. Buna karşılık, bu devletin yardımını sağlamak için bir süre önce evvelce yasaklanmış olan Fransızca gazetelerin ülkeye sokulmasına izin verilmiştir. Bkz. Constans'dan-Dışişleri'ne, Pera, 7 Ocak 1900/no.2, *ibid*, s. 163.

(913) Maimon'un-Damad Mahmud Paşa'ya telgrafı, Péra, 19 Mart 1900/no.34020, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III (1899-1901), s. 190.

(914) Damad Mahmud'un bunun hemen sonrasında Sultan'a siyasal içerikli ve kınayıcı bir telgraf çekmesi bu durumu bize ispatlıyor. Bkz. Genève, 27 Mart 1900/no. 39081-4987. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III (1899-1901), s. 193.

ile, buradaki merkeze son darbeyi vurmaya hazırlanan Belçika Sefiri, Karatodori Efendi'nin işini bir hayli güçleştirecekti.[915]

Saray'ın bu alandaki düşüncesi, 1899 sonunda liderleri görev kabul eden merkezin gazeteyi çıkartamayacağı ve birkaç önemsiz kişinin faaliyeti dışında çökeceği yolunda idi.[916] Ancak, bu görev kabul ediş, yalnızca görünüşte olduğundan ve gazete gene İshak Sükûti tarafından yönlendirildiğinden, böyle bir durum olmamış, **Osmanlı**'nın yayınını sürdürmesi ise çevrede büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı.[917]

Şubat 1900 başlarında yapılan temaslardan sonra Damad Mahmud Paşa bu kez merkez yayın organında yazı yazmayı kabullenmiş ve onun çok düşmüş olan prestijini yabancılar nezdinde arttırmıştı.[918] Mart sonunda Cenevre'ye gelen Paşa,[919] bu hareketiyle Jön Türklerin liderliğine geçtiği şeklindeki bir havayı yaratmaya muvaffak olmuştur. Onun adına Sabahaddin Bey yaptığı açıklamalarda :

---

(915) Alman baskısı konusunda. Fransa'nın Viyana Elçisi şu bilgileri vermektedir: «Karatodori'nin faaliyeti hakkında edindiğim bilgilere göre kendisi Jön Türkler üzerinde aktif bir denetim kurmak ve İsviçre hükûmeti ile de sınırdışı edilmeleri için pazarlıklar yapmakla görevlendirilmiştir. İmparator II. Wilhelm Sultan'a bu demarşı desteklemek için söz vermiş olmalı ve gerçekten de Bern'deki Alman elçisi de bu yönde harekete geçmiştir...» Delcassé'ye gönderilen, Vienne, 16 Ocak 1900 tarihli yazı, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III(1899-1901), s. 168. Krş. Brüksel Sefiri Gerard'an -Delcassé'ye, Bruxelles, 18 Ocak 1900. *İbid*, s. 169. Karatodori'nin çabaları için bkz. Bern'deki Fransız Elçiliği'nden-Delcassé'ye, 26 Mart 1900/no.16, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III(1899-1901), ss. 191-192, Mahmud Paşa ile anlaşma çabaları için bkz. «Mahmoud pacha,» *La Suisse*, 4 Nisan 1900. Bu kendisinin belirttiğimiz çökertme görevinin değişik bir boyut alması anlamına da gelmektedir. İlk faaliyeti için bkz. Bern'deki Alman Elçiliği'nden-Dışişleri'ne, Bern, 14 Kasım 1899(pr. 18 Kasım 1899 a.m) no.91, A.13377 ve Bern, 1 Aralık 1899 (pr. 4 Aralık 1899 a.m), (A.A:100-Pera:420), A.14264, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 1-2).

(916) Bu düşünceler ve duyulan şaşkınlık için bkz. Tahsin Bey'in, 26 Mayıs Efrenci 1900 tarihli notu, *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 82/18164.

(917) Bu konuda merkeze gönderilen mektuplara örnek olarak bkz. T.L'den-Osmanlı İdaresine. Dersaadet, 30 Mayıs 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/135//235/1 ve Murad Bey'den-Nuri Bey'e 18 Haziran 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/135/ 172/1.

(918) Bkz. Schillingsfürst'e, Bern 17 Şubat 1900(pr. 18 Şubat 1900 p.m)no.21. (Geheim), A.2162, [zu]. A.2162-A.1245[11], Berlin, 22 Şubat 1900/no.158. Krş. Pera, 7 Nisan 1900 (pr. 7 Nisan 1900 p.m) no.116, (Entzifferung), A. 4243. *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd. 2-3). Krş. Goluchowski'ye, Bern, 12 Nisan 1900 (pr. 12. Nisan 1900), no.26, Ref[1], *Haus-, Hof -u. Staatsarchiv, PA* XXVII 47 *Schweiz Berichte*, 1900.

(919) Gelişi için bkz. Adalet ve Polis dairesinin, 31 Mart 1900/no.156 (P. P. 1 Nisan 1900-17/15) tarih ve numaralı yazısı, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250.

«...Ülkemizi çok seviyoruz. Türkiye'ye getirmek istediğimiz reformlarda ülkenizdeki bazı kurumları örnek olarak aldık. Kaçışımızdan kısa bir süre önce babam Sultan'a idaremizdeki ıslah kabul etmez aksaklıkları ihtiva eden sekiz rapor sundu. Ortada açıkça ifade etmek gerekirse organize edilen bir yağmacılık var ve herkes buna bir çare bulunmasını istiyor.... İçinde bulunduğumuz hareket bir millî hareketdir. Eskiden nazır olan babam bunu organize etmek için en müsait kişiydi ve tutuklanmamak için ülkesini terketti. Avrupa'ya yaptığımız bu seyahatın amacı güvenebileceğimiz kişileri tespit etmektir. Sultan reform hareketinin istekleri karşısında direnmekten vazgeçerek tahtından çekilmek zorunda kalacaktır... Cesur insanlar var. Ancak, bir kimsenin liderliği altında toplanmanın dışında bu nifak ortamında kararlı bir icraat partisi oluşturulamaz...»[920]

daha evvel bu çevrelerde kendilerinin gerçek kaçış amaçlarını anlatan ifadelere[921] cevap vermiş ve artık fiilen harekete katıldıklarını ilân etmiştir.

Dış kamuoyu, Mahmud Paşa'nın hareketin fiilî lideri durumuna geldiğini ve yeni merkez komitesinde iplerin onunla Hass-ı Mansur'dan kaçırılan Siyret Bey,[922] Hidiv'in kardeşi Mehmed Ali Paşa ve Ali Haydar Midhat'ın eline geçtiği kanaatine varmıştır.[923]

Ancak, gerçekten de böyle bir heyetin kendisine hareket yöneticisi sıfatını atfetmesine karşılık, eski merkez idarecilerinin Cemiyet'i tamamen onlara bırakmaya hiç de niyetleri bulunmamaktaydı.[924]

Nitekim, onların Damad Mahmud Paşa'yı daha ziyade yeni bir maddî imkân kaynağı ve prestij odağı olarak gördüklerini izliyoruz.[925] İshak Sükûti; Ce-

---

(920) «Schwager des Sultans: Von Unserem Korrespondenten,» *Berliner Tageblatt*, 2 Nisan 1900, İsviçre'de basın organlarının Damad'a gösterdikleri ve bu yayın organında «Damad'ın gazetecilerin saldırısına uğraması» şeklinde tanımlanan ilgisinin Osmanlı yönetimi temsilcilerinde uyandırdığı endişe için bkz. Karatodori Bey'den-Tevfik Paşa'ya, Cenevre, 30 Mart 1900 tarihli yazı, *Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Arşivi, Siyasî*: 178.

(921) Örnek olarak bkz. «Damad Mahmud Pascha's thatlächliche Lage,» *Neue Freie Presse*, 24 Şubat 1902 bu durumu açıklamaktadır. Sözkonusu dönemde yöneltilen eleştiriler için bkz. «Ausland,» *Der Bund*, 14 Ağustos 1900, «Aus der Türkei,» *Neue Preussische Zeitung*, 9 Şubat 1900.

(922) Kaçışı için bkz. «Havâdis,» *Osmanlı*, no.97, 1 Kânûn-i evvel 1901-19 Şa'ban 1319, s. 8.

(923) «Turquie: Correspond. particul. du Journal de Genève, Constantinople 12 Avril: La Jeune Turquie-Fuites et exils,» *Journal de Genève*, 18 Nisan 1900.

(924) Bu konuda Abdullah Cevdet Bey'in ifadesi şöyledir: «Hakikat de öyle ya Mahmud Paşa'yı da biz da'vet etmedik ya...» Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, 16 Nisan 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-19//218/1.

(925) Bkz. Halil Muvaffak Bey'in, tarihsiz bir yazısı, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3 //102/892, ve aynı şahsın Sükûti'ye, 5 Haziran [1900] tarihli mektubu, *Ar-*

miyet yönetimini, Trablusgarb'dan firar ederek[926] Avrupa'ya gelen gençliği ve çalışkanlığı dolayısıyla örgüt içinde sevilen[927] Edhem Ruhi'ye bıraktı. Bu bir anlamda Rosenberg'in, Nazi Partisi liderliğine getirilmesi benzeri bir tayindi. Çünkü böylece yeni bir lider değil, yalnızca yeni bir iş yürütücü görevlendirilmiş oluyordu.

Karatodori'nin faaliyetleri hakkında; önce Cenevre'deki Jön Türkler adına Damad Mahmud Paşa'nın bir açıklama yapması;[928] hemen sonrasında ise Nuri Ahmed Bey'in asıl merkez adına Sefirin, Cenevre'deki Jön Türklerin doğru dürüst bir örgütleri bile bulunmayan «efsane» olduklarına cevap vermesi;[929] bu ikili ayrımı bize gösteriyor. Ama hem maddî açıdan sağlanması beklenilen imkânlar, hem de geçirilen kriz nedeniyle merkez yayın organı okuyucularına:

> «...*Bundan böyle de gazetemizin sehaifi Mahmud Paşa hazretlerinin âsâr-ı edebiyeleriyle şerefyâb-ı itilâ olacağını karilerimize tebşir eyleriz...*»[930]

artık; gazetenin Damad Mahmud Paşa'nın yazılarına yer vereceğini müjdelemişti. Aynı sayıdan itibaren bu açıklamanın gazetenin onun ve oğullarının yayın organı haline geldiği anlaşılıyor.[931]

Bu dönemde Cenevre merkezinin beklenmeyen bir girişimi de, Sükûti'nin

---

kivi Qëndror, 19/106-3//701/861. Temo'nun da onun hakkındaki kanaati şöyledir: «...Bana kalırsa Mahmud Paşa'nın fikri bizimle birleşüb de bir iş görmek değildir. O kendi maksadını icra için her kapıya, her vesaite müracaat edecek sonunda Murad Bey kadar bir hidmet yapmaksızın Saray şeklinde olan hapishanesine girecek veyahud sefa-yı hâtırla Avrupa'nın pâyitaht otellerinden birisüne yerleşüb milletin parasıyla....» Bkz. İbrahim Temo'dan-İshak Sükûti'ye, 21 Kânûn-i sânî 1315, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//102/1068. Durumu farkeden Damad Mahmud Paşa da ilk anda gazetenin yayınına müdahale etmemiştir. Bkz. Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 20 Mart 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//269/1555: «...Dün Mahmud Paşa'yı gördüm... 'Bir de *Osmanlı'yı* siz eski usûlde hiçbir şey tebdil etmeksizin çıkartmakda devam edeceğiz siz de eskisi gibi nezaret edersiniz olmaz mı' dedi. Ben de 'başüstüne' diye cevab verdim....».

(926) Harekete katılışı ve aldığı rol için bkz. *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 15-74-18 -ç/74/15. ve *Ethem Ruhi Balkan Hatıraları, Canlı Tarihler*, IV, Türkiye Yay, (İstanbul:1947), ss. 25-26.

(927) Mehmed Lütfi Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 2 Teşrin-i sânî 900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//379/1179.

(928) Damad Mahmoud Pacha, «Une Lettre de Mahmoud,» *La Suisse*, 6 Nisan 1900.

(929) Noury-Ahmed, «La Jeune Turquie,» *La Suisse*, 9 Nisan 100. Bu durumun merkez yayın organıyla da eleştirilmesi için bkz. «Havâdis,» *Osmanlı*, no. 57, 1 Nisan 1900-1 Zilhicce 1317, s.8.

(930) «Damad Mahmud Paşa Hazretleriyle Mülâkat,» *Osmanlı*, no.57, s.2.

(931) Aynı sayıdaki yazıların incelenmesi durumu göstermektedir: İlk iki sahifede, Damad Mahmud Paşa'nın besmeleyle başlayan bir yazısı, kendi imzası ile Abdülhamid'e bayram tebriği yer almakta Sabahaddin ve Lûtfullah Beylerin bu sahifede başlayan Sultan'a ikinci mektupları ise beşinci sa-

çabasıyla[932] bir Almanca merkez yayın organı ilâvesi neşretmesiydi.[933] Bu girişimin iki nedeni bulunmaktaydı. İlk olarak; burada yayınlanan ve Almanya'yı överek ordunun Goltz Paşa sayesinde düzeldiğini, Osmanlı entellektüellerinin Goethe, Schiller gibi Alman ediplerinden etkilendiğini anlatan bir önsöz ile[934] üzerlerindeki diplomatik baskıyı hafifletmek gayesi güdülmüştü. Derginin uslûbu o kadar parlaktı ki, Berlin'deki Osmanlı Sefiri Ahmed Tevfik Paşa, ondan Türk-Alman dostluğu örneği olarak istifade etmeye bile kalktı.[935] İkinci olarak, dergi bir şantaj aracı olarak kullanılacaktı,[936] ki, ikinci sayısını takiben Doktor Abdullah Cevdet tarafından yürütülen bir pazarlık sonucu onun yönetim temsilcilerine devredilmesi, bu durumu kanıtlamaktadır.[937]

Ama Cemiyet üyeleri tarafından bile kızılan[938] bu dergideki temaların aksine, yayın organı tam anlamıyla İngiliz taraftarlarının eline geçmiştir. Özellikle Alman diplomatik baskısının sözkonusu olamayacağı İngiltere'ye nakilden sonra, Alman aleyhtarı tutum çok açık olarak ortaya konulmaya başlanılmıştır.[939]

---

hifeye kadar sürmektedir. Burada Damad Mahmud'un Sultan'a gönderdiği diğer bir telgraf verilmekte, altı ve yedinci sahifede ise bu yazıların değerlendirilmesi yapılmaktadır. Daha sonra ise Damad Mahmud'un Naili'ye nazire olarak yazdığı bir şiiri basılmaktadır. Ayrıca ikinci sahifede ise yukarıdaki notta zikredilen görüşme vardır.

(932) Ahmed Rıfat Bey'den-İshak Sükûti'ye, 15 Şubat 1900 Berlin, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//285/445.

(933) «İlân,» *Osmanlı*, no.52, 1 Kânûn-i sânî 1900-14 Ramazan 1317, s. 1.

(934) «Der Zweck Unserer Herausgebung,» *Osmanlı Deutsche Beilage*, no. 1, Ocak 1900, s. 1. Çevirisi de merkez yayın organında yayınlanmıştır. Bkz. «Almanca İlâvemizin Dibacesi,» *Osmanlı*, no.54, 15 Şubat 1900-15 Şevval 1317, s. 3.

(935) Ahmed Tevfik Paşa'nın, 22 Ocak 1900 tarihli mektubuna (pr. 30 Ocak 1900, p.m, A.1265) ekli «Avis» başlıklı not. *Auswärtiges Amt*, 733-1, *die Jungtürken*, 198 (bd. 2-3).

(936) Berlin, 18 Mart 1900 tarihli imzasız mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1// 268/421.

(937) 22. Şubat 1900/17 von Genf., no.100, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250.

(938) Halil Muvaffak Bey'den-İshak Sükûti'ye, 23 Kânûn-i sânî 1900 tarihli kart: «Osmanlı'yı okudum. Şu Almanca Osmanlı'nın dibacesini pek anlamsız buldum. Osmanlı'da bu makaleyi münakız pek çok şey yazılmıştı. Haydi Almanca yazıldı lâzımdır diyelim. Tercümesine ne mâna vardı...». *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//256/965.

(939) Bu durum Cenevre'de üstü kapalı olarak işlenmiştir. Bkz. «Türkiye Hakkında Bir İngilizin Fikri,» *Osmanlı*, no.52, ss. 3-4. Tek ağır ifadeli yazı için bkz. «Anadolu'nun Mukaseme-i İbtidaiyesi ve Alman Dostluğunun İçyüzü.» *Osmanlı*, no.56, 15 Mart 1900-14 Zilkade 1317, ss. 1-5. Londra'daki tutum için bkz. «Siyah Bir Rub' Asır.» *Osmanlı*, no.66, 15 Ağustos 1900-18 Rebiy'ülâhir 1318, s. 4, «Kaiser ve Padişah,» *Osmanlı*, no. 82, 15 Nisan 1901-24 Zilhicce 1318, s. 6. Merkez yayın organının, Alman ve Rus aleyhtarı buna karşılık, aşırı derecede İngiliz taraftarı politikasının yabancı basında karşılanışı için bkz. «Jungtürken,» *St. Petersburger Herald*, 21 Nisan 1901.

Abdülhamid II yönetiminin bu alandaki cevabı; İngiltere yanlılarını tutuklama şeklinde olmuş, durum merkezce şiddetle kınanmıştır.[940] Arkasından çok önemli bir karar olarak, İngiltere yanlısı gösterinin mimarı İsmail Kemal Bey, Trablusgarb'a vali olarak tayin edilmiştir. Bu kuşkusuz sürgün anlamındaki bir uygulama idi. Aynı konuda 1895 tarihinde bir atama yapılmış; fakat Fransızlar, aşırı İngiliz yanlısı bu devlet adamının bölgeye yönetici olarak gönderilmesine çok şiddetle muhalefet ettiklerinden, uygulamaya geçilememiştir.[941]

İsmail Kemal Bey ilk önce karara uyar gibi gözükmüş; ancak, koruyucu İngilizlerin yardımını istemiş ve bir İngiliz gemisine binerek ülkeden kaçmıştır.[942]

Batı basınında da ilgiyle karşılanan bu firar,[943] en çok Almanları endişelendirmiştir.[944] Alman raporları İsmail Kemal'in Midhat Paşa'nın yanında çalışmış olmasına ve İngiliz yanlılığına dikkati çekmektedirler.[945] Onun ile ilgili Ingiliz Elçisi'nden alınan bilgiler de, bu eğilimi kuvvetlendirmiştir.[946] Bu sırada Sultan'ın, eniştesi ile olan problemlerini halletmeye çalışan Alman diplomasisi[947] ve ona yakın kaynaklar, durumu İngiltere yanlılarının yeni bir ey-

---

(940) «Havâdis,» *Osmanlı*, no.56, s. 8.

(941) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 8 M 1313/no.71.

(942) İsmail Kemal'in durumu ile ilgili olarak, Sir N.O'Conor'dan-Marquis of Salisbury'e Cons., 25 Nisan 1900/no.146, *PRO/F.O.* 78/5058'deki yazıya Dışişleri Bakan yardımcısı Thomas Sanderson'ın düştüğü not şöyledir: «Maalesef, bu [satırlar] yazılırken İsmail Kemal Bey hayatına yönelik bir saldırıdan korkarak HMS Salamander'e sığınmıştı.».

(943) «A Turk *Disappears:* İsmail Kemal Bey Nearly Appointed Official Takes to Flight,» *The New York Times*, 2 Mayıs 1900, s. 9.

(944) İstanbul'daki Alman Elçiliği'nden-Dışişleri'ne, Pera, 30 Nisan 1900(pr. 30 Nisan 1900, p.m) no.150, Entzifferung, Pera, 30 Nisan 1900 (pr. 30 Nisan 1900, p.m)no.151, Entzifferung, A.5426, *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd. 2-3).

(945) Pera, 1 Mayıs 1900(im anschluss an telegramm no.150), (pr. 2 Mayıs 1900 a.m) no.152 (London: 505), A. 5509, Marshall'dan-Schillingsfürst'e, Pera, 3 Mayıs 1900(pr. 7 Mayıs 1900 a.m) no.49, A.5756, İmparator'un fahrî yaveri Binbaşı Morgan'ın sunduğu raporda ise, elçilik gösterisinin önemi vurgulanmaktadır. Constantinopel, 1 Mayıs 1900(pr. 5.V.1900), (Militärbericht nr 114), A.5672. *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198 (Bd. 2-3).

(946) Marschall'in, Pera, 9 Mayıs 1900(pr. 9 Mayıs 1900 p.m)no.164, Entzifferung. A.5856, *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd. 2-3), tarih ve numaralı telgrafı.

(947) Bern Büyükelçiliği'nden-Dışişleri Bakanı Goluchowski'ye, Bern, 9 Nisan 1900(pr. 17/4 1900), Ref[1], no.25, *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA.* XXVII 47 *Schweiz Berichte* 1900. Duruma aynı şahıslar arasındaki, Bern, 27 Ağustos 1900(pr.5/9.1900), Ref[1], no.63[b] tarih ve numaralı yazıda da işaret edilmektedir. *ibid*,

emi olarak algılamıştır.[948] Nitekim, merkez komitesinin İsmail Kemal Bey'in firarı sonrasında İngiliz elçisine gönderdiği telgraf, bu eğilimleri bize göstermektedir :

> *«Trablusgarb Valisi İsmail Kemâl Bey Efendi'yi Abdülhamid'in zindan-ı gadrine kurban eylemekden sıyanet eylemesiyle mülk ve milletimizin hayırhâhı olduğunu bu def'a da şu suretle isbat eden İngiliz Sefiri Sir O'Conor cenâblarına cemiyetimiz şu telgrafı keşide etmiştir :*
>
> *İsmail Kemal Bey'in İngilizlere yakışan hürriyetperverâne bir suretde himaye-i asilâneleriyle pençe-i istibdaddan kurtarılması bize İngiltere hükümetine ve zat-ı asilânelerine teşekkür etmek cesaretini vermiştir.»*
>
> *İmza*
> *Yeni Osmanlılar*[949]

Bu firarın ikinci bir önemi ise; İsmail Kemâl'in önde gelen Arnavut liderleri arasında bulunması ve yurt içinde bulunduğu dönemde bile, bu alandaki çabalarından kuşkulanılmasıdır.[950]

Bütün bu gelişmeler sonunda eski yöneticiler, şube muhaberatını Edhem Ruhi aracılığıyla kontrol etmek ve Ahmed Nuri Bey aracılığıyla da gazetenin düzenlenmesini denetlemek koşuluyla gazete ve cemiyette daha arka bir

---

(948) Alman kaynakları Sultan'dan edinebildikleri bilgilere dayanarak, Muhtar Paşa'nın Mısır'da İngilizlerin etkisi altında bulunduğunu, buna ilâveten İsmail Kemâl olayının ancak İngilizlerin entrikaları çerçevesinde açıklanabileceğini düşünmektedirler. Bkz. Marshall'in, Pera, 7 Mayıs 1900(pr. 8 Mayıs 1900 a.m), no.161, (Geheim-Entzifferung), A.5805. Bu kuşkuları destekleyebilecek hareketler için bkz. Almanya'nın Atina Elçiliği'nden-Schillingsfürst'e, Athen, 2 Haziran 1900(pr. 9 Haziran 1900 a.m) no.18, (Pera: 289, London:649), *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd.2-3). Avusturya diplomatlarının benzer kanaatleri için bkz. Bern'deki Büyükelçilik'den-Goluchowski'ye, Bern, 24 Temmuz 1900(pr. 3/8.1900), (Geheim), Ref[1], no.48[b], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XXVII 47 *Schweiz Berichte* 1900.

(949) «Havâdis,» *Osmanlı*, no.60, 15 Mayıs 1900-1 Muharrem 1317, s. 4. Merkez yayın organı aynı zamanda Almanların endişelerini de tenkit etmektedir. Bkz. «Berliner Tageblatt ve Hakikat-ı Mesele,» *Osmanlı*, no.56, s. 5.

(950) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 16 B 1317/no.1003, Kendisinin Arnavut yayın organları ile olan ilişkileri için bkz. *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, (*ed.*) Somerville Story, Constable and Company, (London:1920), ss. 301-303. Yunanistan'da böyle yorumlanabilecek temasları için bkz. Schillingsfürst'e, Athen, 7 Mayıs 1900(pr. 12 Mayıs 1900 a.m), no.12 (Pera:247, London: 545), A.5972, *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd. 2-3).

plâna geçmeyi kabul etmişlerdir.[951] Artık beklenen; eski devlet adamlarının desteğini alan bir hareket ile gerçekleştirilecek, yeni bir darbedir.

Saray ise bu harekete, merkez yayın organının basıldığı matbaayı tehdit ederek ve ona para vererek cevap vermiştir.[952] Gerek bu, gerekse İsviçre hükûmetinin Cemiyetin önde gelen üyelerine yayınları dolayısıyla bir ihtar vermesi,[953] artık merkezin buradaki faaliyetini imkânsız kılmıştır.

Yeni kadronun da etkisiyle, İngiltere'ye geçilme kararı alındı ve yabancı gözlemciler tarafından da İngiliz yanlılığına bağlanan[954] bu kararın uygulanması sonucunda; **Osmanlı**'nın 62. sayısı, 15 Haziran 1900 tarihinde Londra'da yayınlandı. Saray da gazetenin buraya taşınmasını ve İngilizlerle olan ilişkileri aynı şekilde büyük kaygıyla izliyordu.[955] İsmail Kemal Bey'in, Kra-

---

(951) Nitekim, yabancı vesikalarda gazetenin Damad Mahmud Paşa'ya verildiği belirtiliyor. «1 Beilage zur bericht 26 A-B de dato, Bern 12/IV 1900,» Bern, 12 Nisan 1900, (pr. 12 Nisan 1900)/no.26, Ref[1], (Pr. 12. IV. 1900/no.15. Fa:P/14), *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XXVII 47 *Schweiz Berichte* 1900. Diğer bir kanaat de kontrolün Damad Mahmud Paşa tarafından yapıldığıdır. Bkz. Goluchowski'ye, Bern, 6 Ağustos 1900(pr. 29/8.1900), (Geheim), no.54[b], Ref[1], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XXVII 47 *Schweiz Berichte* 1900. Yurt içinden gönderilen mektuplardan da gazeteyi neşredenin Damad Mahmud Paşa olduğunun zannedildiği anlaşılıyor. Bkz. E. Şehrik'den Damad Mahmud Paşa'nın kâtib-i hususisine, 28 Haziran 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/61//12/14.

(952) Bkz.28 II 1900/17 von Genf, no.142, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250. Merkez durumu şiddetle kınamıştır. Bkz. «Erbabına İhtar,» *Osmanlı*, no.55, 1 Mart 1900-29 Şevval 1317, s. 1.

(953) Bkz. Yukarıda, not. 795.

(954) Goluchowski'ye, Bern, 8 Temmuz 1900(pr. 23/7 1900), Ref[1], no.46[b], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XXVII 47 *Schweiz Berichte* 1900. İsviçre'deki faaliyetin sona ermesini büyük bir memnuniyetle karşılayan (bkz. Schillingsfürst'e, Bern 18 Haziran 1900(pr. 22 Haziran 1900 a.m)no.59, A.7766. *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd.2-3), Bern, 10 Temmuz 1900 (pr. 12 Temmuz 1900 a.m)no.66, A.9071, 21 Ağustos 1900(pr. 23 Ağustos 1900 a.m), no.85, A.11655, *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198(Bd. 3-4). Alman yetkililer Londra faaliyetlerinden hiç hoşlanmamışlardır. Bkz. Schillingsfürst'e, London, 6 Temmuz 1900(pr. 9 Temmuz 1900 a.m), A.8887, Berlin, 24 Temmuz 1900, zu.A.8887[11], *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198(Bd. 3-4).

(955) Antopulo Paşa'dan-Başkitabet'e, 33/7 Kânûn-i sânî 316, *Londra Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Kayd Defteridir, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2468/141-63/XII. Krş. «Mekâtib: İstanbul'dan,» *Osmanlı*, no.64, 15 Temmuz 1900-15 Rebiy'ül evvel 1318, s.5 ve «İstanbul'dan,» *Osmanlı*, no.63, 1 Temmuz 1900-20 Safer 1318, ss.6-7. Bunun yanısıra bilhassa Damad Mahmud Paşa'nın takibi için Londra Sefareti'ne özel ödenekler ayrılmış (Bkz. *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük)Marûzat*, 14 R 1318/no.1467-3124) ve özel bir dedektif bürosuyla takip ettirilmiştir. Fullex dedektif bürosunun Damad Mahmud Paşa ve oğulları hakkındaki çok sayıda raporları için bkz. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.339(1).

liçenin yanında hükümet aleyhinde konuşmalar yaptığı iddia edilmiş; fakat, bunların dedikodu olduğu Sefir tarafından bildirilmişse de,[956] kimse onun etkisini yalanlayamamaktadır. Londra'da bulunan diğer muhalifler de, yeni oluşuma katılma eğilimi göstermişlerdir.[957]

Bu yeni merkezin etkisinde kalan **Osmanlı**'da görülen bir eğilim de, gazetenin büyük çapta dinî eleştirilerle muhalefet yapan bir yayın organı durumuna getirilmesidir.

Bu yazıların bir bölümünün bizzat Damad Mahmud Paşa tarafından yazılması,[958] olayın yeni bir gelişme olduğunu gösteriyor. Kuşkusuz, yeni merkezin üyeleri, eskilere ve halen onların bıraktıkları temsilcilere[959] göre, çok daha geleneksel muhalefete yakın kimselerdi. Ama bunun en azından bir nedeni daha vardı ki, gene bir Fransız istihbarat raporundan aktarırsak:

> *«...İstanbul'daki Jön Türklerde belirgin bir hareketlilik görülmektedir. Polis bunların önemli kısmını boşuna da olsa tutukluyor. Softalar gittikçe daha çok etkinlik kazanmaktadırlar ve kendilerini reformlar konusunda Sultan'a bir dilekçe verecek kadar güçlü görmeye başladılar. Şefleri bir molla olan Abdullahdır. Abdülhamid'e Sultan'dan çok halife olarak seslenmektedirler. Jön Türk hareketinin bu yeni gelişmesi Müslümanları çok etkilemektedir. Sultan mollayı tutuklamak için tetiktedir...»*[960]

---

(956) Asım Bey'den-Antopulo Paşa'ya, 14 Teşrin-i evvel 1900 tarihli yazı ve onun yalanlayıcı 17 Teşrin-i evvel 1900 tarihli cevabı, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.348(2). İsmail Kemal hakkında İngiliz basınındaki övücü ifadelere örnek olarak bkz. A Diplomatist, «The Sultan's Entourage: To the Editor of the Standart.» *The Standart*, 18 Mayıs 1900. Merkez yayın organı ise kendisinin temaslarını şu ifade ile anlatmaktadır: «...müşarileyh hazretlerinin Londra'ya vüsûlleri mülk ve milletce matlub birçok mekasıd-ı âliyenin husûlüne bâis olacağı me'mul-i kavidir... «Havâdis,» *Osmanlı*, no.66, 15 Ağustos 1900-18 Rebiy'ülâhîr 1318, s. 8.

(957) Bunların başında, Halil Halid Bey gelmektedir. Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 28 Mayıs 1900, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.348(6). Kendisi bir süre sonra yeni grubun görüşlerine uygun bir şekilde Sultan'ın Alman taraftarlığını eleştiren yazılar kaleme almıştır. Bkz. [Halil Halid], «The Sultan's Gifts,» *The Review of the Week*, 1 Mart 1901, s.490. Aynı şekilde, eski İstanbul merkezi üyelerinden firara muvaffak olanlar bu yeni gruba iltihak etmektedirler. *Numûne-i Terakki* olayı sonrasında sürgüne gönderilmişken Avrupa'ya kaçan Nureddin Bey bu duruma örnektir. Bkz. «Havâdis,» *Osmanlı*, no.63, 1 Temmuz 1900-20 Safer 1318, s. 8.

(958) Örnek olarak bkz. «Müslimine Hitab,» *Osmanlı*, no.59, 1 Mayıs 1900-30 Zilhicce 1317, ss. 1-2.

(959) Örneğin Edhem Ruhi Bey, ûlemaya karşıt düşüncelere sahiptir. Bkz. Edhem Ruhi Bey'den-İshak Sükûti'ye, 19 Ağustos 1901, *Arkivi Qëndror* 19/106-2//143/683.

(960) Londres, 11 Ocak 1900, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III (1899-1901), ss. 166-167. Bu dönemde sözkonusu gruplar ile ilgili jurnal-

bu da payitahtta, yeniden ûlema ağırlıklı bir muhalefetin canlanmış bulunmasıydı. Nitekim daha yeni merkezin oluşumundan evvel de merkez yayın orda Jön Türk zihniyeti ile fazla uyuşmayan :

> «...*Avrupa'nın ilmini, fennini, sanayiini başka birşey zannediyoruz. O ulûm ve fünûn, o sanayi' ki Asya-i vusta medreselerinden, Irak sahralarından, Endülüs virânelerinden, Avrupa saha-i terakkilerine isâr-ı füzûyat eylemiştir...*»[961]

ifadelerin kullanılmasının nedeni budur. Nitekim, **Osmanlı** gazetesinde bu eğilimleri işleyen ve dinî muhalefet yapan çok sayıda mektup gelmesinin nedeni de, sözkonusu gelişmedir.[962]

Eski merkez yöneticileri de; bu dönemde, gazeteye çeşitli yazılar göndermişlerdir. Ancak, Edhem Ruhi'nin müdürlüğüne karşılık,[963] etkinlik diğer grubun eline geçmiştir. Onlar ise bu durumda çabalarını daha ziyade maddî kaynak teminine yöneltmişlerdir. Bir yandan Dahiliye Nazırı Memduh Paşa ile

---

lerin de çoğalması durumu teyit etmektedir. Bkz. *Bazı Hususî İradeleri Havi Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 24/11/162/VII.80/1316 yılına ait bir jurnal. Bu jurnalde Binbaşı Cemil Bey ile telgraf memurlarından Haydar Bey'in oturdukları bir sırada, Haydar'ın Cemil Bey'e hitaben: «talebe-i ulûm gene birşey çıkaracak» şeklinde bir ifade sarfettiği ve Cemil Bey'in de başını salladığı belirtilmektedir. İrade üzerine, Cemil Bey'e nasihatte bulunulmuştur. Yabancı basında da Müslüman kitlenin tatminsizliğini konu alan haberler çıkması için bkz. «Turkey: From Our Correspondent,» *The Times*, 4 Ocak 1900.

(961) «Hasbihâl,» *Osmanlı*, no.50, 15 Kânûn-i evvel 1899-12 Şa'ban 1317, s. 2.

(962) Haydarpaşazâde Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, 25 Teşrin-i sânî 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//?/? daha evvelki dönemde bu duruma örnek teşkil ediyor. Yeni dönemde buna örnek olarak bkz. Hafız Ziya Bey'den-Osmanlı Hey'et-i Âliyesi'ne, Kıbrıs, 12 Ağustos 900, *Arkivi Qëndror*, 19/61//35/185: «...Eğer tab' ü neşri vaad buyuruluyorsa emaret-i İslâmiyenin şerait-i şer'iyesine ve usûl-i meşru'a-i meşverete dair Abdülhamid'e göndermek üzere yazdığım lâyihayı müftehiren Osmanlı'ya göndereyim...». Rauf Ahmed Bey de bu taleplere uygun olarak ilginç bir yazı yazma modeli ortaya koymuştur: «...Kırım *Tercüman*ından bir makale gönderiyorum. Ona dayanarak Afganistan hakkında bir makale uydur. Ve bir Şeyh falan icat et...» Bkz. Rauf Ahmed Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 4 Mayıs 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//242/1926. Merkez yayın organında yayınlanan ve bu eğilimi taşıyan mektuplalr için bkz. Bir Türk, «Mekâtib:Mısır'dan,» *Osmanlı*, no.63, 1 Temmuz 1900-20 Safer 1318, ss. 5-6 ve «Mekâtib: Paris'den,» *Osmanlı*, no.65, 1 Ağustos 1900-3 Rebiy'ülâhir 1318, s. 5. Gazete bu özelliğinden faydalanılarak, hacılara ve Hicaz'da halka dağıtılmaktadır. Bkz. Edhem Ruhi Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 7 Teşrin-i sânî 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//617/1.

(963) Gazete etrafındaki grubun faaliyeti hakkında Saray'a etraflı bir rapor hazırlayan Diran Kelekyan'ın burada Edhem Ruhi'yi anmayışı bunu bize gösteriyor. Bkz. *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 82/18021.

temaslar sürdürülmüş,[964] diğer yandan da çeşitli yollar[965] ve gazete çıkartma tehditleri ile bu alanda sonuç alınmak istenmiştir.[966]

Cemiyetin, yurt içine yönelik faaliyetleri ise, daha ziyade, Damad Mahmud Paşa'nın Sultan'a hitaben yazdığı yazıların gönderilmesi şeklinde cereyan etmiştir.[967] Bunun yanısıra; uzun bir aralıktan sonra, küçük bir el ilânı hazırlanmış ve İstanbul'da dağıtılmıştır.[968]

Bu arada; etkinliklerini gördüğümüz softalar camilerde «İttihad-ı İslâm» mührünü taşıyan ve önemli ûlemanın imzaladığı bildiriler dağıtmaya çalışmışlardır.[969]

1900 sonlarına doğru; faaliyet tekrar Damad Mahmud Paşa'nın çabalarına bağlı kalmış ve o da, önce bütün muhalifler adına bir protestoyu kaleme

(964) Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'dan-İshak Sükûti'ye, 17 Mart 316, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//259/1212 ve tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4 //2161/1213, telgraf, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//536/1214. Krş. Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, 6 Mayıs 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106//251 /1.

(965) İki eski lider ile Doktor Baha Bey'in yeni bir şantaj planı Ali Kemal Bey tarafından ihbar edilmiştir. Bkz. Ali Kemal Bey'in, 23 Eylül 1900 tarihli mektubu, «Kitab-ı Ahd-i Atik-Kitab-ı Ahd-i Cedîd Başkadır,» *İleri*, 2 Şubat 1919-19 Cemaziy'ülevvel 1337, s.5. Yapılan diğer bir pazarlıkla Abdullah Cevdet Bey'in, Alfieri'den tercüme ettiği *İstibdad* adlı kitap yönetime satılmıştır. Bkz. Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, Viyana, 30 Mart 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106//153/22.

(966) Önce, *Osmanlı* dışında bir gazetenin neşri düşünülmüş (Bkz. Yusuf Ziya Bey'den-İshak Sükûti'ye, 10 Teşrin-i sânî 1316, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3 //417/1104) daha sonra merkez yayın organına, İngilizce veya Farsça ile Arapça dillerinden birinde bir ilâvenin hazırlanması ve bunun satılması plânlanmış(bkz. Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 8 Teşrin-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//74/1474, ve aynı şahıslar arasında, Folkestone, 21 Teşrin-i evvel 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//111/1484) ancak bu alandaki teşebbüsler sonuçsuz kalmıştır.

(967) Bu yazıların gönderildiği yerler için bkz. Yemen Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 10/8 Şubat 315, Vali Hüseyin Hilmi, *Yemen ve Yedinci Ordu Müşiriyetiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-25/147/ XVI, Adana Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 217/28 Kânûn-i sânî 315, Vali Bahri, *Trablusgarb Vilâyet ve Kumandanlığı*, *Haleb Vilâyet ve Adana Vilâyet ve Kumandanlığı*, *Selânik Vilâyeti* [*ile Muhaberata Mahsus Defter*], *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-42/139/XVIII, Beşinci Ordu Müşiriyetinden-Mabeyn'e, 62/25 Kânûn-i sânî 315, *Suriye Vilâyeti ve Beşinci Ordu-yu Hümayûn Müşiriyetiyle Muhabereye Mahsus Defterdir*, no.44 (Üçüncü Defter), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-49/139/XVIII, Aydın Vilâyeti'nden-Mabeyn'e, 25/9 Teşrin-i sânî 316, Vali Kâmil, *Aydın Vilâyet-i Celilesi ile Muhaberata Mahsus Defterdir*, no.45, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470-15/ /147/XVI.

(968) Bu küçük ilân için bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/60//28/19. Metni aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXV.

(969) Şehzadebaşı Camiinde bu beyannâmelerin ele geçişi için bkz. «The Arrests in Turkey,» *The Standart*, 10 Mayıs 1900.

alarak bunu neşretmiş,[970] ayrıca 1895'den beri gerçekleşemeyen bir ittifakı tesis edebilmek ümidiyle, Ermeni örgütlerine çağrıda bulunmuştur.[971] Bunun; bir süredir Cemiyet'e yönelen Ermeni taleplerine, bir cevap olduğu açıktır.[972] Bu alanda, Manchester'deki Ermeni **Murad Cemiyeti** ile ilişki sağlanmaya çalışılmışsa da; aynı zamanda, fetvalar basarak Şeyhülislâma da mektuplar yazan bu komitenin[973] Saray temsilcileri tarafından satın alınması sonucunda; bu teşebbüs suya düşmüştür.[974] Sefaret, Saray'ın İngiltere'de bu alanda bir birleşme olacağı yolundaki kuşkularına[975] karşı yaptığı soruşturma sonrasında; bunun esası olmadığı kanaatine varmıştır.[976] Kısacası bu alanda yeni bir

(970) *Protestation de S.A Damad Mahmoud Pacha Contre la Nouvelle Décision prise par le Sultan Abdul Hamid II, à l'égard des Turcs résident à l'Etranger,* [1900]. Avrupa diplomasisinin bu metin hakkındaki kanaatlerine örnek olarak bkz. Goluchowski'ye, Bern, 13 Ağustos 1900(pr. 22/8.1900), no.57, Ref[l], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XXVII 47, *Schweiz Berichte* 1900.

(971) Damad Mahmoud Pacha, «Lettre Ouverte aux Arméniens,» *Pro Arménia,* no.2, 10 Kasım 1900, s.13. Bu ittifakı gerçekleştirebilmek için Damad Mahmud Paşa daha Avrupa'ya ayak bastığı andan itibaren faaliyete geçmiş ve bu sırada önemli Ermeni liderlerden Kevork Sarrafyan Efendi ile görüşmüştür Bkz. Henry Durbec, «Arrivée de Mahmoud Pacha à Marseille,» *Le Figaro,* 21 Aralık 1899.

(972) Bkz. «Security and Justice,» *Armenia,* no.92, 1 Haziran 1900, s.1: «...Jön Türklerin Müslüman üyeleri sahneye çıkarsa mesele tamamıyla değişir... Müslüman vatanperverleri maddî olarak destekleyemezsek de, onları moral olarak destekleyebiliriz...». Krş. Martos Ferciyan'dan-Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Huzûr-i Âliyesine, New York, 16 Nisan 1900, *Arkivi Qëndror,* 19/58//238/4: «...Bu def'a burada neşredilir bir Ermenice gazete gönderiyorum. Mezkûr gazetede işbu ittifak üzerine tarafımdan yazılmış ve mevki'-i mücadeleye konulmuş bir mütalâanâme görürsünüz. Vaktim olmadığı içün tercüme edüb gönderemedim. Orada tercüme etdirebilirsiniz. Bu ittifak da'vetnâmesine karşu olacak mübadele-i efkârı havî gazetenin diğer nüshalarını sırası geldikçe gönderirim...». Bu dönemde Amerika'da çıkan *Hayranik* gazetesinin temsil ettiği topluluk da *Osmanlı* gazetesine başvurarak ittifak talebinde bulunmuştur. Bkz. Halil Muvaffak Bey'den-İshak Sükûti'ye, 2 Mayıs 1900, *Arkivi Qëndror,* 19/106-3//305/928.

(973) Cemiyetin yayınladığı ilânda durum belirtilmektedir, 11 Eylül 1316 tarihli bu ilân ve yorumu için bkz. Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 17 Teşrin-i evvel 1900, *Londra Büyükelçiliği Arşivi,* K.347(2).

(947) Kâtib Murad'ın dehaletnâmesi için bkz. Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 10/23 Haziran 1901 tarihli yazının leffi, ve aynı kişinin «Atabe-i ûlyaya» Manchester, 7 Haziran 1901 tarihli yazısı, *Londra Büyükelçiliği Arşivi,* K.347(2).

(975) Tahsin Bey'den-Antopulo Paşa'ya, 14 Eylül 1900, *Londra Büyükelçiliği Arşivi,* K.347 (2): «Londra'da İslâm nâmını taşıyan bir takım erbâb-ı müfsidinin bâzı Ermenilerle uzlaşarak neşriyat-ı muzirra ve bedhâhânede bulunmak üzere oldukları haber alınmış olub...».

(976) Şehriyan adlı sefaret muhbirinin 16 Eylül 1900 tarihli mektubu, *Londra Büyükelçiliği Arşivi,* K.347(2).

gelişme olmamıştır.

15 Eylül 1900 tarihinde merkez; daha rahat hareket imkânı veren Folkestone'a nakledilmiş,[977] bundan kısa bir süre önce de, Cemiyet yeni üyelerin uslûbuna uygun bir protestonâme neşretmiştir. Abdülhamid II'nin yirmi beşinci cülûs yılı dolayısıyla yayınlanan bu metinde; büyük devletlere yapılan çağrı, ilk dikkati çeken nokta olmakta ve Ahmed Rıza Bey'in ileride göreceğimiz gibi, bu grupla da neden mesafeli olduğunu bize göstermektedir.[978]

Kısa bir süre sonra; Damad Mahmud Paşa, Mısır'a geçerek Hidiv ile temaslara başlamıştır.[979] Devreye Cromer de sokulmak istenmiş[980] ve olay, Saray'ın kuşkulandığı İngiliz desteğinde eylem görünümüne getirilmiştir. Osmanlı yönetimi iki kez Mısır makamlarına başvurarak firari damadın iadesini istemiş; fakat, karşı taraftan olumlu cevap alınamamıştır.[981]

Buradaki faaliyetleri açısından olaya baktığımızda karşılaştığımız durum, konunun tamamen Mısır-Osmanlı-İngiliz ve Alman ilişkileri çerçevesinde bir diplomatik sorun haline gelmesidir. 19 Nisan 1901 tarihine kadar; yaklaşık yedi ay süre ile, burada Paşa ve oğulları ile Hidiv arasında pazarlıklar yapılmış, Osmanlı Sultanı ile ilişkilerini düzenlemeye çalışan Mısır yöneticisi, onları önce himayesine almış[982] ve ülkeye geri dönmeye iknaya çalışmıştır. Nisan 1901 başlarında bunda başarı sağlar gibi olmuşsa da;[983] daha sonra, oğul-

---

(977) «İhtar-ı Mühim,» Osmanlı, no.68, 15 Eylül 1900-18 Cemaziy'ülevvel 1318, s. 1.

(978) Fransızca esas metin, *Arkivi Qëndror*, 19/60//639/18-4. Tercümesi merkez yayın organında yayınlanmıştır. Bkz. «...Protestonâme,» *Osmanlı*, no.67, 1 Eylül 1900-3 Cemaziy'ülevvel 1318, s. 1. Sureti verilmiştir. Bkz. B. LXXXVI.

(979) Delcassé'ye, Le Caire, 1 Kasım 1900/no. 181, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III(1899-1901), ss. 212-214.

(980) Von Bülow'a, Cairo, 24 Ekim 1900(pr. 3 Kasım 1900 a.m), no.122, A. 5705, *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd. 2-3). Krş. Goluchowski'ye, Cairo, 28 Şubat 1901(pr. 26/3 1901) (streng vertaulich), no.16, Ref[1], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XXXI 21, *Ägypten Berichte* 1901.

(981) Delcassé'ye, Le Caire, 25 Eylül 1900/no.173, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III(1899-1901), s. 209.

(982) Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan- Kurena Âsım Bey'e telgraf, 20/11 Teşrin-i evvel 316, *BBA-BEO/Mısır Fevkâlâde Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan Vürûd Eden*, 747-36/5. Jön Türklerin bu seyahattan tamamıyla değişik ümitleri için bkz. Hüseyin Kâmi, *Nutk-i Siyasî*, Şems Matbaası, (İstanbul: H.1326), s. 7.

(983) Nisan başında böyle bir anlaşma olduğu havası doğmuştur. Damad Mahmud dönüş hazırlıklarına başlamıştır. Bkz. Delcassé'ye, Le Caire, 9 Nisan 1901) no.50 (Très confidential), *Affaires* étrangères-*Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III(1899-1901), ss. 222-223. Durum Mısır gazetelerine de yansımıştır. Bkz. «[Damad Mahmud Paşa],» *Havatır*, no. 26, 26 Nisan 1317-20 Muharrem 1319, s. 3. Krş. «La Question de Damad Pacha,» *Al-Moayad* (édition Français), 14 Nisan 1901, «Nouvelles d'Orient: Le Sultan et Le Khédive,» *Pro Arménia*, no.9, 25 Mart 1901, s. 71.

larının baskısı ile Damad Mahmud Paşa geri dönmeyi reddetmiş ve olay Abbas Hilmi Paşa'nın başarısızlığı ile sonuçlanmıştır.[984]

Aynı dönemde; Osmanlı yöneticileri tarafından «İngilizlerin âlet-i fesadı» olarak yorumlanan[985] İsmail Kemal Bey de Mısır'a gelmiş ve benzeri temaslarda bulunmuştur. Kendisinin; aynı dönemde, Avrupa'da yayınlanan[986] ve aşırı İngiliz taraftarı olduğunu göstermesi bakımından sözkonusu çevrelerde büyük ilgi yaratan[987] bir kitabı dolayısıyla, Mısır'da gördüğü ilgi büyük olmuştur.[988] Gazi Ahmed Muhtar Paşa kendisiyle görüşmüş ve Arnavut ayrılıkçılığı yapmamasını ihtar etmiştir.[989] İngilizlerin de faaliyetlerini ilgiyle izledikleri sabık vali[990] aleyhine, yönetim, Arnavut ileri gelenlerine dahilî basında yazılar kaleme aldırmıştır.[991] Bir süre sonra ise gene koruyucularını üzen bir ka-

---

(984) Delcassé'ye, Le Caire, 22 Nisan 1901/no.56, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III(1899-1901), s.237. Jön Türklerin olay hakkındaki düşünceleri şöyledir: «...Damad Mahmud Paşa yarın hareket ediyor. Marsilya tarikiyle Paris'e hareket ediyor. Evvelce yazdığım vechile bundan hayır yoğsa da oğullarından ümidim kesilmemişdir...». Necmeddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 18 Nisan 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5// 244/1719. Hidiv, Damad'a vermekte olduğu parayı da kesmiştir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan-Şifre kâtibi Âsım Bey'e telgraf, *BBA-BEO/Mısır Fevkâlâde Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan Vürûd Eden*, 747-36/5.

(985) Başkitabet'den-Berlin Sefaret-i Seniyesine, 20/26 Kânûn-i sânî 1901, *Berlin Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir*, no.7, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-66/139/XVIII.

(986) Ismail Kémal, *La question du Transvaal ou le rôle civilisateur de l'Angleterre jugé au point de vue Musulman*, Vroment, (Paris:1901).

(987) «Un Programme Politique,» *Le Progrès*, 15 ve 16 Mart 1901.

(988) Delcassé'ye, Le Caire, 18 Mart 1901/no.35, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III(1899-1901). ss. 220-222.

(989) *İbid*, s. 221-222: «Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın bana söylediğine göre görüşme özellikle Arnavudluk konusu üzerinde geçti. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Avusturya'nın müdahalesine yol açacak bir ajitasyonun İmparatorluk açısından tehlikesini göstermiş, İsmail Kemal de temkinli olacağına dair söz vermiş...». İsmail Kemal'in kendi anlatımından ise bu alanda fazla temkinli davranmadığı anlaşılıyor. Bkz. *Memoirs of Ismail Kemal Bey*, s. 304. Daha sonra Roma'daki Arnavut komitesi ile ilişkileri de bu durumu teyit ediyor. Bkz. Reşid Bey'den-Âsım Bey'e, 21/7 Nisan 901, *Roma Sefaret-i Seniyesine Mahsus Muhabere Defteridir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2469/141/XII. Atina'da «Rumeli-i Şâhânenin istiklâli için irad ettiği nutuk» için ise bkz. 43/8 Mayıs 316, *Beyrut Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Üçüncü Defterdir*, no.28, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-59/139/XVIII. Buradaki faaliyetleri için ayrıca bkz. «Nouvelles d'Orient: Ismail Kémal Bey,» *Pro Arménia*, no.12, 10 Mayıs 1901, s.95.

(990) Sir N O'Conor'dan-Marquis of Lansdowne'a, Constantinople, 27 Mart 1901 no.125, *PRO/F.O.* 78/5121.

(991) «Şuûnât: Şûra-yı Devlet Sabık Âzâsından İsmail Kemal Bey Firarisinin Memalik-i Şâhâne Aleyhine Neşriyat-ı Hainânesini Redd İçün Arnavud Eşrâf ve Rüesâsı Tarafından Kendisine Gönderilmek Üzere Londra Sefa-

rarla, gıyabında idama mahkûm edilmiştir.[992]

Yeni grubun liderlerinin, neşriyat merkezinden uzaklaşmaları, Edhem Ruhi ve eski üyeleri bir hayli rahatlatmıştır. Folkestone'da yeni kadrodan yalnızca Ali Haydar Midhat Bey bulunmakta ve yazıları çok saçma bulunmasına karşılık,[993] ayda otuz İngiliz liralık bir maddî destek sağladığı için yayınlanmaktadır.[994]

Bu durumda; İshak Sükûti, Edhem Ruhi Bey aracılığıyla Cemiyet'e yeni bir dinamizm verme çabası içine girmiştir. Bu amaçla halâ temasın sürdürüldüğü şubelere başvurulmuş, yeni bir nizamnâme hazırlanması için görüşleri sorulmuştur.[995]

Ancak Cemiyet'i yeniden eski gücüne döndürmek açısından birçok sorun bulunmaktaydı. Birinci sorun elemandan kaynaklanıyordu. Bu dönemde merkezde son derece tecrübesiz bir kadro vardı. Her ne kadar İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet hem faaliyetlere katılmaya, hem de yazı göndermeye çalışmaktaydılarsa da;[996] bu durum, eskisi kadar rahat gerçekleştirilemiyordu. **Osmanlı**'nın yazı kadrosundaki isimlere baktığımızda; yazarların oldukça ikinci plânda kalan Jön Türkler olduğu görülüyor.[997] Birçok kereler görülen yazı

---

ret-i Seniyesine İrsâl Olunan ve Bir Sureti Avrupa Gazetelerinde Görülen Reddiyenin Aynıdır,» *İkdam*, 25 Mart 1901-5 Zilhicce 1318, ss.1-2. Makale çok sayıda eşraf ve rüesânın imzasını taşımaktadır.

(992) Sir N.O'Conor'dan-Marquis of Lansdowne'a, Thrapia, 18 Haziran 1901/no. 238, *PRO/F.O.* 78/5122. Hakkındaki Hey'et-i İthamiye kararı ve mallarının müsaderesiyle idama mahkûmiyeti için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 16 L 1318/no.1397, 6 Za 1318/no.1573 ve 28 M 1319/no.99.

(993) Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 30 Teşrin-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//70/1467.

(994) Edhem Ruhi Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 2 Eylül 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//114/682, Ali Haydar Midhat Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 26 Ağustos 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//136/317.

(995) Bu konuda Trablusgarb Şubesi tarafından hazırlanan bir görüş taslağı elimizdedir. Metni verilmiştir. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Bkz. B. LXXXVII.

(996) Ishak Sükûti bizzat Cemiyetin hesabını denetlemekte (bkz. Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Dover, 14 Eylül 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//330, 1385. 22 Kânûn-i sânî 1901 *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//7/1541) gazetenin redaktörlüğünü yapmakta(bkz. Âkil Muhtar Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 27 Nisan 1900. *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//423/346) ve gördüğümüz gibi Edhem Ruhi ile her konuda yazışmaktadır. Bu nedenle yabancı basında gazetenin kendisi tarafından çıkartıldığı yolunda haberler çıkmış ve bu komitenin diğer üyelerinin telâşına yol açmıştır. (Bkz. Abdurrahman Bedirhan'dan-İshak Sükûti'ye, tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106//104/1.). Aynı şekilde Abdullah Cevdet Bey de çeşitli faaliyetlere katılmakta(bkz. Abdullah Cevdet Bey'den -İshak Sükûti'ye, Viyana, 29 Teşrin-i evvel 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106//243/1, 1 Kânûn-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106//240/1), para yardımında bulunmakta (Abdullah Cevdet Bey'den-İs-

sıkıntıları da; büyük zorlukla kapatılarak gazete hazırlanmaktaydı; ki,[998] bunun sonucu gazetenin içeriğindeki büyük boşlukla ödeniyordu. Bu ateşli bir lisanla kapatılarak yurt içindeki taraftarlara ümit verilebilirdi; ancak, eski devlet adamı muhalifler ile irtibatı kaybetmemek düşüncesi, onların bu sahayı da tamamen kendi başına hareket etme kararı alan bir gruba kaptırmalarına neden olmuştu. Bunun yanısıra; eski liderlerin yapmış oldukları anlaşma nedeniyle başlayan prestij kaybı durdurulamamıştı. Başta Sükûti olmak üzere, bu kimseler paralarının büyük kısmını örgüt için harcıyorlardı; ama, bunu açıkça ilân edebilmelerine imkân yoktu.[999] Ayrıca bu alanda meydana gelen en ufak bir pürüz üyelerin büyük eleştirilerine yol açıyor ve eski liderler, bizzat kendi arkadaşları tarafından şantajcılıkla suçlanabiliyorlardı.[1000]

---

hak Sükûti'ye, tarihsiz, *Arkivi Qëndror*, 19/106//286/1) takma adla veya doğrudan muhaberatı da sürdürmekte (Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz, *Arkivi Qëndror*, 19/106/280/1, gene tarihsiz, 19/106/288/1 ve 19/106//296/1) ayrıca bazen başyazıları kaleme almaktadır. (Bkz. Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz, *Arkivi Qëndror*, 19/106//291/1).

(997) Edhem Ruhi Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone 5 Ağustos 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//127/691 tarih ve numaralı mektupta son sayıdaki yazılar şöyle anlatılıyor. «Salâhi'nin Adriyatik muvazenesi, Halil Bey'in Balkan makalesi, bizim uzun İstanbul mektubu, yine Salâhi'nin şehzâdeler hakkındaki fıkrası, ve havâdisler» Diğer bir mektubunda ise bir sayının Celâl Bey ve Salâhi'nin makaleleri ve mektuplar ile havâdislerden oluşturulduğu anlatılıyor, Bkz. Folkestone, 30 Mayıs 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//243/695. Yukarıda bir makalesi zikredilen Halil Muvaffak Bey ise bazı sayıları tamamen hazırlamaktadır. Halil Muvaffak'dan-İshak Sükûti'ye, tarihsiz, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//114/891.

(998) Mehmed Lütfi Bey'den-İshak Sükûti'ye, Londra, 30 Ağustos 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//198/1181.

(999) Bu durum ve onun Sükûti üzerinde yarattığı etki için bkz. İshak Sükûti'den-Doktor Nâzım Bey'e, 28 Teşrin-i evvel 900 tarihli ve «Azizim Nâzım» hitaplı mektup. *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv*. Krş. Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, 13 Teşrin-i sânî [1901] tarihli kart, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//85/1428.

(1000) Abdullah Cevdet Bey hakkında yapılan bu eleştirilere örnek olarak bkz. Lâli[Mehmed Reşid]'den-İshak Sükûti'ye, Trablusgarb, 6 Nisan 317, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//247/1145: «...Aldığım mektubda, Abdullah Hoca için 'hiç istifade olunamaz yok nazarıyla bakılmalıdır' deniliyor. Acaba niçün sebebini anlayamadım. Hoca'nın parayı çok sevdiğini bilirim. Fakat, herşeyden el çekecek kadar âdilik göstereceğini me'mûl etmezdim. Yoksa çıldırmış mı?...». Krş. Mehmed Lütfi Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//815/1188, Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, 22.11.01 tarihli kart, *Arkivi Qëndror*, 19/106//300/1, Âkil Muhtar Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz, 19/106-1//365/761, Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 29 Teşrin-i evvel 1901, *Arkivi Qëndror*. 19/106-5//96/1481.

İkinci büyük sıkıntı malî kaynakların yetersizliğinden doğuyordu. Mısırlı Paşalardan sağlanan paralar,[1001] eski yöneticilerin gönderdikleriyle birleştiriliyor; fakat bununla gerekli finansman sağlanamıyordu. Durumun farkına varan Osmanlı yönetiminin de; görev alan eski yöneticilerin maaşlarını sık sık kesmesi, vaziyeti büsbütün ağırlaştırıyordu.[1002] Ayrıca; büyük ümit Damad Mahmud Paşa, Hidiv'den her ay aldığı 800 liranın 25 lirasını düzenli olarak Cemiyet'e vermeyi taahhüt etmekle birlikte;[1003] bu sözünde tam olarak durmaması önemli bir mesele yaratıyordu. Nitekim; Halil Muvaffak'ın, İngiltere'de tuttuğu Cemiyet hesaplarında örgütün 158.10 liralık varidatının; ancak, 20 lirasının Mahmud Paşa tarafından karşılandığı görülüyor.[1004] Bu problemi halletmek ise, çevrede ahlâksızlık olarak nitelendirilen girişimlerde bulunulmasını gerektiriyordu. Bunun için bir süredir konuşulan yeni bir gazete projesi gündeme geldi ve **Dolab** adıyla bir mizah gazetesi çıkartıldı. Bu yeni yayın organı geniş ilgi toplamayı başardı.[1005] Eski yöneticilerin de karıştığı[1006] bu para sızdırma operasyonu sonucunda, gazete devredilerek az da olsa bir kaynak temini cihetine gidildi.[1007] Daha sonra da, çevredeki eleştirileri önleyebilmek için, gazetenin örgüt ile herhangi bir ilişkisinin bulunmadığı ilân

---

(1001) Mehmed Ali Paşa ve Mehmed İbrahim Beylerden alınan bu paralar için sırasıyla bkz. Edhem Ruhi-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 14 Ağustos 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//182/643 ve Hüseyin Tosun'dan-İshak Sükûti'ye, Paris, 25 Haziran 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//894/1019.

(1002) Bu tür kimselerin maaşlarının kesilmesi için bkz. *BBA-BEO/Hariciye Reft*, 185-5/41, 1291, (22 Kânûn-i sânî 316)/121097 ve 1273, (24 Kânûn-i sânî 316)/120896, *BBA-İrade-Hususî*, Safer 1319/no. 38-104

(1003) Celâleddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 26 Temmuz 1901, *Arkivi Qëndror*. 19/106-7//166/1901-2055.

(1004) «Halil Muvaffak Bey'in Londra'daki Hesâbâtı,» *Arkivi Qëndror*, 19/62// 103/29. Arada gönderilen 15-20 lira arası meblâğlar için bkz. Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 2 Teşrin-i sânî 900, *Arkivi Qëndror*, 19/ 106-5//407/1599 ve Londra, 1 Haziran 900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5// 138/1566 ve Londra, 22 Mayıs 900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//158/1562.

(1005) Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Folkestone Şu'besi'nden-Londra'da Todoraki Efendi'ye, 7 Kânûn-i evvel 900, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.361(3).

(1006) Baron de Richtofen'den-Paris Sefiri Münir Bey'e, 3/Genève, 13 Aralık 1900, «L'espionnage turc à Genève: Quelques Documents,» *La Suisse*, 30 Mayıs 1902, 3e édition, da gazetenin basımında Abdullah Cevdet'in oynadığı rol anlatılmaktadır. Edhem Ruhi'nin ilişkisi için bkz. Antopulo Paşa'ya - Tahsin Bey'den, 21 Nisan 1901 tarihli şifre telgrafın leffi. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.362(10).

(1007) Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 5 Mart 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//274/1525: «...Esas mesele Dolab üzerine dönmeli Osmanlı mühim bir para olmadıkca işin içine girmemeli...». Krş. Aynı şahıslar arasında, 12 Mart 1901, Londra, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//190/1521.

edildi.[1008] Ancak, bu açıklama ile gazeteye abone kaydını yaptırmış olan okuyucuların tatmin olduklarını belirtebilmek mümkün değildir.

Diğer önemli sorun ise, Cemiyet'in şubelerindeki büyük çöküştü. Yurt dışında kalan tek şube olan Berlin merkezi, 1900 yılı sonuna kadar varlığını ve maddî desteğini sürdürdü.[1009] Ancak, yurt içindeki durum görülmedik derecede fenalaşmıştı. İstanbul merkezi tamamen kontrol dışı bir faaliyet içindeydi. Eskiden beri devamlı gelen sürgün kafileleri nedeniyle, en geniş üye potansiyeline sahip olan Trablusgarb'da bile, açık bir çöküntü görülüyordu.[1010]

Özellikle yurt içindeki sempatizanların ilgisini çekebilmek ise, ortaya yeni eylemler koymaya bağlıydı. Cemiyet'in kendi inisiyatifiyle bu dönemde örgütlemeye çalıştığı tek eylem; tutuklu ve sürgünlerin anne ve eşlerinin Hırka-i Şerif ziyareti günü veya Bayram sabahı bir gösteri düzenlemesi oldu. Ancak; bunu hemen haber alan yönetim, böyle bir faaliyete imkân tanımadı.[1011]

Bunun yanısıra; merkezden doğrudan Tıbbiye'deki sempatizanlara bir beyannâme gönderilmiş ise de, bunun dağıtımı geniş çapta olamamıştır.[1012]

Bu zor koşullardaki faaliyet esnasında, Cemiyetin uğraşmak zorunda kaldığı bir diğer sorun, Osmanlı hükûmetinin İngiliz makamları üzerinde kendileri hakkında yoğunlaşan talepleri olmuştur.[1013] Bu talepler 1901 başından itiba-

---

(1008) Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, 26 Kânûn-i evvel 901 Folkestone, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//59/1539. Aynı şahıslar arasında, Folkestone, 22 Teşrin-i sânî 1900, *Arkivi Qëndror*. 19/106-5//373/1603.

(1009) Azdî[Mustafa Refik]'den-İshak Sükûti'ye, Berlin, 11 Şubat 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//275/417: «...Evvelsi gün parayı postaya teslim etdik. Elbet şimdiye kadar vâsıl olmuştur. Allah cümlesinden razı olsun. Lâkin şu'bemize yazacağınız tahriratda daha gayret olunmasını ve sebat edilmesini söyleyin. Zira para bahsinde yükün büyüğü bana yükleniyor...». 1900 sonunda burada da çöküş başlamıştır. Bkz. Mustafa Reşid Bey'den-İshak Sükûti'ye, Brunberg, 1 Kânûn-i evvel 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//369/1237: «...Cemiyet çöktü, zaten iki şahsın oyuncağı olduğundan mahv oldu...». Krş. [Ahmed Rıfat Bey]'den - İshâk Sükûti'ye, Berlin, 20 Mart 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//272/423. Burada merkeze 400 Frank gönderildiği belirtilmektedir.

(1010) K.A'dan-İshak Sükûti'ye, Trablusgarb, 21 Teşrin-i evvel 317, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6/90/1790: «...Bizim maksadı takib edenler azaldı. Şimdi fiil katiyyen kalmadı. Hep derdleşmekden ibaretdir. Eskiden hiç olmazsa bir az nevale olsun toplayabilirdik. Şimdi o da kalkdı. Yerine müdhiş bir uyuşukluk kaim oldu. Sizlerden hiç haber aldığımız veyahud aldığım yokdur. Bir kongre mes'elesi vardı ne oldu...».

(1011) Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 7 Kânûn-i evvel 1900, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.361(3).

(1012) Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 4 Şubat 1901, *Arkivi Qëndror*. 19/106-5//304/1538.

(1013) Draft Mr. de Bunsèn, Foreign Office, 20 Kasım 1900, no.233[a] *PRO/F.O.* 78/5056 ve Osmanlı Elçiliğinden-Sir Thomas Sanderson'a, 3 Aralık 1900 *PRO/F.O.* 78/5073. Bakan yardımcısı Sanderson bu müracaata gazetelerin basıldığı matbaaların polis gözetiminde olduğu cevabını vermiştir.

-en daha da artmış ve iki ülke ilişkilerini bozabileceği İngilizlere ihtar edilmiştir.[1014] Bunun üzerine İngiliz Polisi bir soruşturma başlatmış[1015] ve liderler üzerinde baskı yapmıştır.[1016]

Artık Cemiyet, önemli firarilerin desteğiyle eylem yapmaktan başka bir çareyi bulamamıştır. Mahmud Paşa'nın önerisi ile bu alandaki en büyük eylem gerçekleştirilmiştir. Daha evvel merkez yayın organında Abdülhamid'in dinen halife olmadığı yolundaki açıklamalardan sonra,[1017] Merakeşli bir Şeyh'ten alınan fetva **Osmanlı**'da yayınlanarak;[1018] Abdülhamid II'nin hal' edildiği ilân olunmuştur. Hemen sonrasında, yurt dışında Sultan Reşad adına hutbe okutulmuş ve büyük tartışmalar yaratılmıştır.[1019]

(1014) Mr. de Bunsen'e draft, 9/Foreign Office, 8 Ocak 1901, kendisi bu gazetelerden dolayı İstanbul'daki çıkarlarının zedelenebileceği kanaatini belirtmektedir. *PRO/F.O.* 78/5119.

(1015) «Memorandum for the Turkish Ambassador» *PRO/F.O.* 78/5140. Yazı 14 Ocak tarihlidir. Krş. Sir Thomas [Sanderson]'a iletilen 6 Mart 1901 tarihli not, *PRO/F.O.* 78/5140.

(1016) Edhem Ruhi'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 3 Kânûn-i evvel 1900, *Arkivi Qëndror,* 19/106-2//277/728: «...Sefaret dehşetli hakkımızda uğraşıyor. Polis Nâzırı evimize geldi. Müdir-i mes'ul taleb etdiler. Bura matbuat kanununca gazetede bir isim bulundurmak zarurî ve kanunîdir dediler, pusulayı şaşırdık...». Krş. Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 1 Kânûn-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror,* 19/106-5//18/1548 ve Folkestone, 4 Kânûn-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror,* 19/106-5//23/1546. tarihli mektuplar. İngiliz yöneticilerin haklarındaki fikirlerine örnek olarak bkz. Francis J.S. Hopwood'dan-İçişleri'ne, 14 Mayıs 1901, *PRO/F.O.* 78/5141. Belirtilmesi gereken bir husus, Kraliçe Victoria'nın ölümü nedeniyle Cemiyet'in Kral'a gönderdiği taziyet mesajın (bkz. «Ziya'-ı Azîm,» *Osmanlı,* no.77, 1 Şubat 1901-10 Şevval 1318, s. 1) ile buna verilen cevabın (bkz. H. O. 9 Mart 1901, *PRO/F.O.* 78/5141) komite tarafından kendilerine verilen bir prim olarak algılanmasıdır. (Bkz. Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 25 Kânûn-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror,* 19/106-5//22/1540) «...Şimdi İngiltere Kralına çekdiğimiz taziye telgrafına cevab aldık. Alınan cevaba çok memnun oldum. Bu telgrafnâme bizim için -yâni Cemiyet için- bir nev' pasaport demektir. Herhalde Hamid'i oldukça kuşkulandıracak birşey..». Bu arada İngiliz gazeteleri, Jön Türk lideri olarak tanımladıkları, İsmail Kemal Bey'in Kraliçe'nin ölümüne, kendi vatandaşlarından fazla üzüldüğünü belirtmektedirler. Bkz. «Sultan and Our Friendship.» *Daily Mail,* 14 Şubat 1901. İsmail Kemal Bey açıklamasına Osmanlıların bu üzüntüyü paylaştığını eklemektedir.

(1017) Bkz. «Fetva,» *Osmanlı,* no.58, 15 Nisan 1900-15 Zilkade 1317, s. 1, «İstî'lâm-ı Şer'î,» *Osmanlı,* no.66, 15 Ağustos 1900-18 Rebiy'ülâhîr 1318, s. 1.

(1018) Ketebe-ül-fakîr-ül hakir müftî-ül-mü'minin Esseyid Şeyh Mehmed elmerakeş, «İslâma Tebşir,» *Osmanlı,* no.75, 1 Kânûn-i sânî 1901-9 Ramazan 1318, s. 1.

(1019) Çevrede doğurduğu tartışmaya örnek olarak Cemiyet'e İsmail Hakkı Bey'den, Girid-Kandiye, 7 Şevval 1318 tarihinde gönderilen bir mektup ay-

Cemiyet, Yunanistan Şubesi yöneticisi Yaşar Bey aracılığıyla, sözkonusu fetvaları içeren gazeteleri yurt içine göndermeye muvaffak olmuş,[1020] bölgede Türkiye'de bir ihtilâl olduğu şeklinde yorumlanan[1021] bu eylem; doğurduğu büyük tartışmalara karşılık; bir kısım tutuklamalar dışında bir sonuca ulaşamamıştır.[1022]

Aynı konudaki bir diğer ilânnâme de Mısır'da hazırlatılmış ve özellikle İmparatorluğun Arap Vilâyetlerinde dağıtımı yapılmıştır.[1023]

Artık hiçbir gücü olmayan merkez; eski devlet adamı, yeni firarilerin faaliyetlerini izlemekten başka bir çaresi olmadığı kanaatine varmıştır. İshak Sükûti «fevkâlâde umur-âşinâ ve cidden siyasî bir adam» olduğu kanaatine vardığı İsmail Kemal Bey ile görüşmüş;[1024] daha sonra da, onu Cemiyet liderliğine geçirmeye çalışmıştır.[1025] Ancak, İsmail Kemal'in hatıratından, kendisinin temel sorununun **Osmanlı** gazetesinin yayınından ziyade, Arnavutluk otonomisi olduğu anlaşılıyor.[1026]

Damad Mahmud Paşa da Fransa'ya gelince diplomatik temaslarda bulunmuştur. Oğulları da soruna benzer bir açıdan yaklaştıklarından, muhaliflerinin çok eleştirdikleri :

---

nen verilmiştir. Bkz. *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.* Bkz. B. LXXXVIII. Tartışmalar için ayrıca bkz. «İlân-ı Hakikat,» *Vatan*, no.2, 18 Kânûn-i sânî 1901, ss. 1-2.

(1020) Yaşar Bey'den-İshak Sükûti'ye, 29 Kânûn-i sânî 1901, Atina, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//21/1119. Cemiyetin bu fetvaları yurt içine, göndermek arzusu için bkz. Necmeddin Ârif Bey'den- İshak Sükûti'ye, 10 Kânûn-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//1720/421-13: «...Ben Nuri'ye yazdım ki bu fetva ile Hicaz Şimendüferinde tevkif olunanlar hakkındaki makaleyi Anadolu'nun hemen [her] yerine gönderelim...».

(1021) «Fovi Epanastaseos En Konstantinopoli: Silipsis Ipopton Ksenon: Etnikon Praktorion,» *Akropolis*, no.6780, 14 Ocak 1901.

(1022) «Netice-i Hâl.» *Vatan*, no.3, 25 Kânûn-i sânî 1901, ss. 1-2.

(1023) Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 5/23 Şubat 1901 tarihli yazının eki, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.361(3). Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXIX.

(1024) İshak Sükûti'den - Mevlâna[Doktor Nâzım]'a, 7 Nisan 1901, *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(1025) Ali Fahri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 18 Ağustos 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//203/723 de durum şöyle anlatılıyor: «...İsmail Kemal Bey'i reis yapmağa çalışmakdaki isabet ve gayretinize karşı ne kadar teşekkürler ve tebrikler arz etsem azdır. İnşallah yakında gayret ve himmetinizle semerâtı iktitaf olunur da senelerden beri reislik sevdasıyla yanan Ahmed Rıza Bey'in o tûl-i emeline artık bir nihayet verilmiş olur...». İsmail Kemâl Bey de bu dönemde sık sık Londra'ya gelmiş ve Cemiyet üyeleriyle görüşmeler yapmıştır. Bkz. Antopulo Paşa'dan-Tahsin Bey'e, 17 Kânûn-i evvel 1900, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.362(1).

(1026) Nitekim, kendisi hatıratında merkez yayın organı ile olan ilişkisinden çok az ve önemsizmişcesine bahsetmektedir. Bkz. *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, s. 308.

«...Abdülhamid II nin nezdinde Türkiye'nin hiçbir değeri yoktur. Türkler sessizlik içinde acı çekmekten başka birşey yapamazlar. ..Dolayısıyla, âlicenâb sadık, dostluklarına ve sözüne bağlı bir halkı kendisine hergün baskı yapan, işkence eden Sultanın sapıklıkları ve suçları yüzünden itham etmeye hakkımız yoktur. 1895-1896 büyük Ermeni katliamlarında eğer Sultan Abdülhamid en haklı bir şekilde bir öfke doğurmuşsa... hiçbir evrensel affı hakketmemektedir...»[1027]

İmparatorluğun etnik problemlerini bir siyaset malzemesi olarak kullanma davranışı içine girmişlerdir.

Ancak bu çabalarına karşılık, Osmanlı hükûmetinin yaptığı baskılar sonucunda; Fransa, Paşa ve oğullarına karşı olumlu bir tutum almayınca,[1028] yeni bir eylem denenmeye çalışılmıştır.

İsmail Kemal Bey'in bir süredir Yanya'ya yakın Yunan topraklarından gerçekleştirmeye çalıştığı Arnavut propagandası ve eylemleri çerçevesinde,[1029] bu bölgede karışıklık çıkartılması için harekete geçilmiştir. Zaten, daha 1900 yılı ortalarında önemli Arnavud Cemiyetlerinin, firari damada çağrıda bulunmaları ilgi çekicidir.[1030] Korfu'da propaganda faaliyetini üstlenen, Fazlı ve Salih Bey adındaki iki Cemiyet ve Arnavut komitesi üyesi, merkez-

---

(1027) Sabahattin ve Lûtfullah Beylerin, Fransız Cumhurbaşkanı'na, Paris, 25 Ağustos 1901 tarihli mektubu, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III(1899-1901), ss.261-262.

(1028) Demetra Vaka, «Prince Sabahaddine as a Free-Lance Liberal: How He Broke with the Young Turks of Paris Boulevards and Cafés and of Official Stamboul,» *Asia*, Vol.XXIV (Şubat 1924), s.121.

(1029) Asım Bey'den-Yanya Vilâyeti'ne, 39/23 Temmuz 317, *Yanya[Vilâyetiyle Muhaberata Mahsus Defter]*, no.45, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/2470/147/XVI. Kendisine bu çabaları dolayısıyla verilen önem için bkz. Von Bülow'a, Kairo, 8 Haziran 1901 (pr. 21 Haziran 1901 a.m), no.115, A.9214. *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198(Bd. 3-4). Osmanlı hükûmetinin duyduğu endişe için bkz. Londra Sefareti'ne 1 Mayıs 1901 tarihinde ulaştırılan muhbir mektubu, *Londra Büyükelçiliği Arşivi*, K.362(1). Krş. Başkitabet'e-Berlin Sefaret-i Seniyesi'nden, 60/17 Nisan 1901 ve 62/5 Nisan 317, *Berlin Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Kayd Defteridir*, no.7, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-61/139/XVIII.

(1030) Bkz. «Bükreş'de Teessüs Ederek Arnavudluk'da Islahat Maksadını Ta'kib Etmekde Olan (Drita) Nâm Cemiyet Tarafından Damad Mahmud Paşa Hazretlerine Hitaben Yazılmıştır.» *Osmanlı*, no.61, 1 Haziran 1900-17 Muharrem 1318, ss.1-2. İşkodra Şubesinin elimizde bulunan tek belgesinin de bu döneme rastlaması ilgi çekicidir. Bkz. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti İşkodra Şu'besi'nden-Cenevre Şu'besi Hey'et-i Kirâmına, 15/28 Haziran 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/59//231/18. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXX.

lerini Karadağ'ın Dulcigno şehrine kaydırmışlardır.[1031] Daha sonra Damad Mahmud Paşa Korfu'ya gelmiş ve temaslarına başlamıştır.[1032] Arnavutların; kanaldan geçerek Paşa ile görüşecekleri haberleri, Bab-ıâli tarafından endişe ile karşılanmış;[1033] ayrıca Yunan komiteleri ile ortak hareket edileceği yolunda söylentiler ortaya atılmıştır.[1034]

Olay bu kez de, Yunan-Osmanlı ilişkileri çerçevesinde gerginliklere yol açmış ve Osmanlı hükûmeti imza aşamasına gelmiş bulunan ticaret anlaşmasını bir koz olarak kullanmıştır.[1035] Bunun sonucunda; zaten kaldığı evin etrafı Osmanlı ajanları tarafından sarılarak herhangi bir eylemine imkân verilmeyen Damad Mahmud Paşa,[1036] Yunan hükûmetinin 5000 frank karşılığında ülkeyi kendi rızasıyla terk etme teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.[1037]

İşte Damad Mahmud Paşa'nın firarı sonrasında, zaman zaman tek bir grup oldukları görünümünü vermekle birlikte, hiçbir zaman mütecanis bir heyet olmayan ve birbirine bu alanda güven de duymayan[1038] merkez örgütü, bütün ümitlerini tekrar yeni bir Saray darbesine bağlamak zorunda kalmıştır.

(1031) «Jungtürkische und albanische Bewegung,» *Wiener Politische Correspondenz*, 25 Temmuz 1901. İki komite arasındaki yakınlaşma Alman diplomatların da ilgisini çekmiştir. Bkz. Berlin, 25 Mart 1901 (vertaulich), A. 4270/3464(2728) tarih ve numaralı rapor. *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198 (Bd. 3-4).

(1032) Faaliyeti için bkz. Rıfat Bey'den-Âsım Bey'e, 181/27 Teşrin-i sânî 317, 182/29 Teşrin-i sânî 317, 183/10 Kânûn-i evvel 317, 189/17 Kânûn-i evvel 317, 189/17 Kânûn-i evvel 317, 191/19 Kânûn-i evvel 317. *Çetine, Stockholm, Brüksel, Washington, Korfu Sefaretlerine Mahsus Muhaberat Defteri, BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-60/139/XVIII.

(1033) Atina Büyükelçiliği'nden-Delcassé'ye, Athènes, 12 Aralık 1901/no. 14, *Affaires étrangerès-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III(1899-1901), s. 287.

(1034) «Reyb-ül-menûn,» *Meşrutiyet*, no.6, 11 Eylül 1901-28 Cemaziy'ülevvel 1319, s. 4.

(1035) Delcassé'ye, Athènes, 28 Aralık 1901/no.114, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III(1899-1901), s. 295-296. Yunan hükûmeti «Bab-ı âli, Türk-Yunan anlaşmasında bir tereddüt gösterirse Paşa'nın dönmesine karşı çıkmayacağını» açıklamıştır. Delcassé'ye, Corfou, 31 Aralık 1901/no. 21. *İbid.* ss. 297-298. Osmanlı yönetimi Yunanlılara, zor durumda kalmamaları için Roma Kongresinde anarşistler hakkında alınan kararları firari damada uygulamalarını önermiştir. Bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Şevval 1319/no.40-781.

(1036) Delcassé'ye, Corfou, 2 Eylül 1901/no.10, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III(1899-1901), ss.265-266.

(1037) Delcassé'ye, Corfou, 23 Aralık 1901/no.20, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III(1899-1901), s. 292. Krş. *BBA-Y/Mütenevvi (Günlük) Marûzat*, 14 Ş 1319/no.34-7227.

(1038) Bu durumun genç kadro tarafından belirtilişi için bkz. Asher Salem'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 19 Nisan 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//429 /459

Merkez yayın organında yayınlanan yeni bir programın firari devlet adamlarına yakın kaynaklarca ortaya atılması, tıbbiyelilerin kendi çabalarından büsbütün ümidi kestiklerini gösteriyor. Bu program uslûbu, muhafazakâr yaklaşımı ve hattâ aşırı yönleriyle Murad Bey'in eski projelerini andırmaktadır.[1039]

Merkeze yakın atılımlarla ortaya çıkan kimseler de; bu duruma güzel bir örnek teşkil ederler. Bunlar içinde açık tavırlar ortaya koyanlar arasında, kendilerine malzeme olarak Damad Mahmud Paşa'nın kaçışını alan Ali Nuri Bey[1040] ve hakkında en iyi yorumu bir Fransız diplomatının «fakat katıldığı dava böyle bir avukattan hiçbirşey kazanamayacak»[1041] diyerek yaptığı Alfred Rüstem Bey[1042] sayılabilir. Daha kapalı bir ilişki tesisine çalışan[1043] Madrid Sefiri İzzet Paşa'yı da buna eklersek; artık, okul kaçaklarından ziyade, sefaret mensubu muhafazakâr muhaliflerle karşı karşıya bulunduğumuzu belirtmek gerekir.

Merkezin; özellikle gençlerden oluşan kanadının elinde ise, eski Cemiyetin mührü ve resmî gazetesinden başka birşey kalmamıştır ki, bu güçsüzlükleri 1902 kongresinde ve onun sonrasında çok daha açık biçimde ortaya çıkacaktır.

(1039) «Mekâtib: Saray Muhbir-i Mahsusumuzdan Aynen Mektub,» *Osmanlı*, no. 58, 15 Nisan 1900-15 Zilhicce 1317, ss. 3-4. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXXI.

(1040) Kendisinin mizah dergisinde bu alandaki bir yazısı için bkz. «S. A. Damad Mahmoud Pacha,» *Daoul*, no.2, 26 Ekim 1900-2 Receb 1318, s. 2. Sarayı endişeye düşüren ancak gerçekte tamamen blöf olan hareketleri için bkz. *BBA-Y/Mütenevvî (Günlük) Marûzat*, 14 L 1318/no.1161-7519, 24 M 1319/no.207-1691. Buna karşılık diplomatik mehafilde gördüğü ilgi için bkz. Von Bülow'a, Rotterdam, 14 Mayıs 1901(pr. 17 Mayıs 1901 a.m), no.1310, A.7326, Haag, 30 Mayıs 1901(pr. 1 Haziran 1901 a.m), no.59, A.8167, Rotterdam, 1 Haziran 1901 (pr. 5 Haziran 1901, a.m), no.1456, A.8333, Rotterdam, 2 Ağustos 1901 (pr.?), no.2030, *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198(Bd. 3-4). Avrupa basınında gördüğü ilgi için bkz. *Nieuve Rotterdamische Courant*, 26 Mayıs 1901. Hakkındaki bir değerlendirme yazısı için bkz. Şahin Alpay, «Siyonizmin Babası Theodor Herzl'e Filistin'i Elde Etmek İçin Abdülhamit'i Devirmeyi Öneren Bir Osmanlı Vikingi: Herr Gustaf Noring ya da Ali Nuri Bey,» *Tarih ve Toplum*, no.3, (Mart 1984), ss. 70-73.

(1041) Delcassé'ye, Berne, 29 Mayıs 1901, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III (1899-1901), s. 238.

(1042) Kendisinin aniden bir yazıyla ortaya çıkışı için bkz. Alfred Rustem Bey, «La Jeune Turquie,» *La Gazette de Lausanne*, 25 Mayıs 1901.

(1043) Bkz. İzzet Paşa'dan-Londra'da tab' olunan Osmanlı nâm Türkce gazete muharrirliğine, 21 Kânûn-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/93//588/6. Kendisiyle yapılan muhaberat açısından krş. Nuri Bey'den-İshak Sükûti'ye, 25 Kânûn-i sânî 901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//59/1539. Paşa'nın durumuna muhalefet gazetelerinin de işaret ettiklerini görüyoruz. Bkz. «A Yıldız,» *Pro Arménia*, no.9, 25 Mart 1901, s. 71.

Paris Merkezi ve Ahmed Rıza Bey'in Faaliyetleri :

Damad Mahmud Paşa'nın firarından sonra; ilgi, onun yakın temasa geçtiği merkez teşkilâtına kaymıştı. Gerek Osmanlı yönetiminin, gerekse Avrupa diplomasisinin, eylemi yeni bir şekle giren merkezden beklemeleri, eski fiili liderin geri bir plânda durması sonucunu yaratmıştı.

Ahmed Rıza Bey'in, Damad Mahmud Paşa ile olumlu ilişkiler kurmaya çalıştığını gördük. Ancak bir süre sonra; Ahmed Rıza Bey, eski devlet adamlarının, olayı, yalnızca büyük devletler ile olan münasebetler çerçevesinde çözümlenecek bir sorun olarak görmelerine itiraz etmeye başlamıştır. Gazetesinde; Cenevre'deki eski merkezi, bu tutumundan dolayı ağır ifadelerle tenkit etmesi;[1044] buradaki üçüncü kadro ile de olumlu ilişkilere giremediğini gösteriyor.

Ancak; kendisinin bu dönemdeki problemi, merkezin elinde tuttuğu **Osmanlı**'ya karşılık, bir Türkçe yayın organına sahip bulunmayışıdır. Gerçi, Rıza Bey en yakın mesaî arkadaşı Doktor Nâzım'ın da belirttiği gibi :

> «...*Bak Sükûticiğim, iki sene evvel Rıza'nın bulunduğu mevki'yle sizin mevki'inizi bir de bugünkü halinizi bir mizan-ı mukayeseden geçirelim. Kuvve-i maddiye sizde, on sekiz yirmi bin Frank kadar külliyetli bir meblâğ, güzel bir matbaa, Rıza'da on sekiz santim bile mefkûd. Kuvve-i maneviye: Rıza memleketimizde dinsiz, haricde menfaat-i zâtiyesinden başka birşey düşünmez, ittihadı bozar, cemiyetden tard olunmuş bir despot gibi tanınmış, buna mukabil cemiyetin dahil ile münasebetini te'min edebilecek olan Türkçe neşriyat, merkez, mühür hepsi sizin elinizde. Fazla olarak Rıza'nın dahilde iki kişiye münhasır olan dostuna mukabil cemiyet için çalışmak isti'dadını haiz olanların kısm-ı küllisi sizin dostlarınız.*
>
> *Bugünkü hal: Kuvve-i maliye cihetince: Siz namusunuz bahasına Cemiyet'in birkaç aylık daha yaşamasını te'min edebilmek için uykusuz kalıyorsunuz. Bir ay zarfında Rıza senelik neşriyatın mesarifini te'mine kifayet edecek kadar muavenete mazhar oluyor. Kuvve-i maneviyeye gelince sana olan hürmetim bu babda tafsilâta girmekliğime manidir...*»[1045]

1900 yılı ortalarından itibaren, inatçı pozitivist dikkatin diğer odaklara yönelmesine karşılık, kendisine bağlı küçük grubuyla etkinliğini sessizce arttırmaya başlamıştır. Jön Türklere ilgi duyan bir kısım sefirlerin de ona pa-

---

(1044) «L'intervention des étrangers,» *Mechveret Supplément Français*, no.107. 1 Aralık 1900, s. 1.

(1045) Doktor Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz [1900 ortaları] mektup. *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//845/1382.

ra yardımı yapmaya başlamaları, bu çabalarının çok da boş kalmadığını gösteriyor.[1046]

Fakat, belirttiğimiz eksiklik bu çabaların özellikle yurt içinde yaygın sonuçlar verebilmesini önlüyordu; ki, bu da değişik bir ilişki ile çözümlendi.

Mısır'da Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın yaveri iken, muhalefete katılmaya karar vererek;[1047] **Sancak** adında, ilk sayısında **İttihad ve Terakki** ile ilgisinin bulunmadığını açıklayan bir gazete[1048] yayınına başlayan Ahmed Saib Bey; eski fiili lider ile temas kurmuş ve onun görüşleri çerçevesinde hareket etmeyi kabul etmiştir.[1049]

Kendisinin, Mayıs ayında Ahmed Rıza ile yaptığı görüşmeden hemen sonra; **Sancak**'ın Ahmed Rıza Bey'in eski eserlerini tefrikaya başlaması;[1050] eski fiili liderin; bir anlamda, Türkçe bir gazeteye kavuşması anlamına gelmiştir.

Kısa bir süre sonra burada:

«...*Vatana cidden hidmet etmek niyetiyle te'sis olunan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti bir müddet maksad-ı mukaddese vakf-ı vücûd etdikden sonra emraz-ı nefsaniye ve menfaat-i zatiyelerinden ma'ada düşünceleri olmayan erazilin ellerine düşerek âmâl-i fâsidelerine kurban olub gitdi...*»[1051]

(1046) Ahmed Rıza'nın-Şerif Paşa'ya, 24 Teşrin-i evvel 1901 tarihli mektubu. Suretleri, Şerif Paşa, *İttihad ve Terakki'nin Sahtekârlıklarına...*, ss. 12-17, 22-23 ve Youssouf Fehmi, *La Révolution Ottomane: 1908-1910*, V. Giard et E. Brière, (Paris:1911), ss. 162-168'de verilmektedir. Paşa, kendisinin diğer faaliyetlerine de yardım ettiğini iddia etmektedir. Bkz. Şerif Paşa, *Mücahede-i Vataniye: Muhalefet-i İttihad ve Terakki Cemiyeti*, Nefaset Matbaası, (İstanbul: 1330), ss. 7-9. Osmanlı hükûmeti de Ahmed Rıza Bey'in bu ilişkileri çerçevesinde resmî devlet evrakı ve hariciye sirkülerlerini ele geçirmesini tedirginlikle karşılamıştır. Bkz. Münir Bey'den-Mabeyn'e, tarihsiz telgraf, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 19/39/143/56.

(1047) Harekete katılışı için bkz. Ahmed Saib, «İfade-i Mahsusa,» *Sancak*, no. 65, 1 Teşrin-i evvel 1906-13 Şa'ban 1324, s. 1.

(1048) Bkz. «Maksad ve Meslek,» *Sancak*, Aded.1, 18 Teşrin-i sânî 1899-14 Receb 1317, s. 1. Mısır Şubesi'nin bu durumu yorumlayışı için bkz. Ali Fahri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 14 Teşrin-i sânî 1315, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//141/750-St. III: «...Yeni bir de (Sancak) isminde bir gazete çıkıyor ki bîtaraf. Bizden olmadığını ilk nüshasında ilân etdi.... Rengi anlaşılamıyor. Biraz parası var gibi görünüyor. Pek çetrefil olmayan yazılarına ben tashih ediyorum...».

(1049) Ahmed Saib, «Karilerimize İhtar,» *Sancak*, Aded. 25, 19 Mayıs 1900-20 Muharrem 1318, s. 1.

(1050) Ahmed Rıza, «Makam-ı Sadarete Açık Mektub,» *Sancak*, Aded. 27, 1 Haziran 1900-16 Safer 1317, ss. 3. v.d.

(1051) «Ahrar-ı Osmaniyeye Üçüncü Mektub,» *Sancak*, Aded. 33, 15 Eylül 1900-23 Cemaziy'ülevvel 1318, s. 1.

bu şekilde veya benzeri ifadelerle;[1052] merkezin yoğun eleştirisinin Ahmed Rıza Bey'in ağzından yapıldığını[1053] ve Sultan'ın artık Jön Türkler diye bir grubun kalmadığı görüşüne karşı onun verdiği cevaplar gibi[1054]:

> «...*Bugün hakiki ahrar azdır. Birkaç zâtdan ibaretdir. Fakat bunların cümlesi meslek-i ahrara ömürlerini, saadetlerini tahsis ve vakf-ı vücûd eder zevatdır. İçlerinde evvelkiler gibi bugün ahrar yarın münasib maaşla duacı kulları sırasına geçen erazil yokdur....*»[1055]

gerçekteki tek Jön Türk grubunun kendileri olduğu ilân edilmiştir.

Merkez ise kendilerine yapılan bu amansız saldırı karşısında, büyük bir endişe ve kızgınlığa kapılmış;[1056] karşı cevap olarak kendilerinin hareketin resmî örgütü olduklarını ileri sürmüştür.[1057] Daha sonra; Ahmed Saib Bey'in, Paris'deki irtibat sağlayıcısının Ali Kemal olduğu belirtilerek, şantajcılık silahı ona çevirilmek istenmiştir.[1058] Ancak, bunun kendileri hakkındaki iddiaları tam anlamıyla cevaplayabildiği söylenemez.

Bir süre sonra **Sancak** gazetesinin; o sayısından itibaren :

(1052) Krş. «Arz-ı Hakikat.» *Sancak*, Aded. 28, 1 Temmuz 1900-6 Rebiy'ülevvel 1318, ss. 3-4.

(1053) *İbid.*

(1054) «Les Jeunes Turcs,» *Mechveret Supplément Français*, no.105, ss. 3-4.

(1055) «Hâl-i Hazırda Ahrar-ı Osmaniye,» *Sancak*, Aded. 53, 15 Temmuz 1901-28 Rebiy'ülevvel 1313, s. 3.

(1056) Bu grubun endişeleri için bkz. Rauf Ahmed Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 13 Teşrin-i sânî 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//371/1904, Necmeddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 23 Mayıs 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//272/1455, Halil Muvaffak'dan-İshak Sükûti'ye, Ferrovia, 10.12. 1899 tarihli kart, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//156/543, Edhem Ruhi'nin imzasız notu, Folkestone, 21 Kânûn-i sânî 901, *Arkivi Qëndror*, 19/135//303 /756. Ahmed Saib Bey ise kendisi ile olan ilişkilerin gelişimini şöyle anlatıyor: «...O kumpanyanın bana olan muamelesi garibdir. Sancak çıkdığından beri bana gazete yollamadılar. Yalnız bu hafta gönderdiler... Abdullah Cevdet bu son iki ayda bir iki kitab gönderdi (kendi eserleri imiş). Kabul etmedim, geri gönderdim. İsham Sükûti merhum Ârif Bey'in mahdumu Necmeddin Bey'i vasıta ederek ederek yalvarıyor. Kendi hakkında yazılan şeyin tekzibini ve bir daha *Osmanlı* hakkında bir şey yazılma [ma]sını rica ediyor. Kabûl etmedim...» Bkz. Ahmed Saib Bey'den-Ahmed Rıza Bey'e, Kahire, 28 Teşrin-i evvel 1901, *Ahmed Rıza Bey Evrakı/ Özel Arşiv.*

(1057) «(Sancak) Gazetesi Tabi'i Ahmed Saib Efendi'ye,» *Osmanlı*, no.72, 15 Teşrin-i sânî 1900-23 Receb 1318, s. 8.

(1058) Edhem Ruhi, *Mısır'da Sancak Gazetesi Müdîri Ahmed Saib Bey'e*, [Londra], [1900], s. 10: «...O zaman anlaşılıyor ki sizden daha ahmak ve fakat daha müraî olan Paris muhbirinizle sizin bilcümle muhibban-ı hakikate karşı mahiyetinizi teşhir ve teşrihe ihtiyac yokdur...» Konu etrafındaki suçlamalar için bkz. ss. 14-17.

«...Ahrar-ı Osmaniyenin mürevvic-i efkârıdır ifadesini vaz' eyledik ki bunun sebeblerinden biri de kariben tezahür edecekdir...»[1059]

şeklinde bir girişimi başlattığını izliyoruz. Bu tamamen organik ilişkinin başladığının bir işaretiydi.

Ahmed Rıza Bey de bu duruma karşı kayıtsız kalmamış; en azından; küçük grubunu, yeni bir cemiyetin genişleme merkezi haline getirecek girişimlere başlamıştır. Gene iki mücadele arkadaşı arasındaki bir mektuptan, bu gelişmeleri izleme imkânını buluyoruz :

«...En mühim meselelerden biri Cemiyet meselesidir. Yâni Raif Paşanın lâyihasından sonra malûm ve bizce hiç de matlub olmayan ahvâl-i kâfiyede hareket etmeli midir? Bu son maddenin halli gayet mühimdir. Adeta hayat meselesidir. Bilmem zât-ı âlilerini, fakat bendeniz bu mesleyi kendim içün halletdim. Sancak'ın *33 ncü numerosunu elbetde mütalâa buyurdunuz. Bu hafta neşrolunan 36 ncı numeroyu dahi okuyacaksınız... Yâni bendeniz* İttihad ve Terakki Cemiyeti'*ni tanımıyorum. Yalnız zât-ı âlilerinin devr-i fetretde gösterdiğiniz iktidar ve fazileti tanıyorum. Kabûl buyurduğunuz halde sizi kendim içün reis biliyorum. En güzel terbiye olunmuş bir nefer zabitine ne suretle itaat ediyorsa o itaatimi ma'ziyade icraya hazırım. Bu hususda şeref ve namusum üzerine size söz veriyorum.*

Diğer ahvâle gelince :

Fikr-i âcizânemce bu günde ahvâl-i umumiye için şu merkezdedir :

Cemiyet ortada yokdur. Bu nâmı taşıyan üç dört efrad (Osmanlı ve kumpanya) Cemiyet'i kendi menafi'-i zâtiyelerine kurban etmişlerdir... Burada ne suretle olursa olsun iş görmek fakat enzâr-ı umumiyede ahvâli lâyıkı vechile anlaşılabilen bir bendeniz varım. Kimbilir ne maksad-ı hafilerini ta'kib eden İsmail Kemal Bey ve Damad Paşalar mevcuddur. Daha beri tarafda ahvâl-i malûmelerinden dolayı me'yus bir hale gelen ve ne yapacaklarını şaşırmış kendilerü içün bir kapu arayan Ermeniler vardır. Ötede beride devletde bir inkılâb arzu eden fakat nereye yanaşacağını bilmeyen İslâm ve Hıristiyan efradı çokdur.

O halde ne yapılmalıdır?

Yapılacak şey bence âşikardır. Fırka teşkil edilmelidir. Evvel emirde toplanacak olan merkez intihab olunmalıdır. Bu merkez ise fikr-i âcizânemce ahvâl-i umumiyeyi iyice vezn etdikden sonra zâtınızdan başka diğer bir yerde olacağına mu'tekid değilim.

Efendim! Rica ederim bu cihetleri iyice mütalâa buyurunuz. Belki de bize gösterdiğiniz fedakârlığı şurada dahi gösteriniz. Şu işi uhdenize alınız. Ahvâle hakim olunuz. Korkmayınız. Müstakbel

(1059) Ahmed Saib, «Enzâr-ı Dikkate,» *Sancak*, Aded. 36, 1 Teşrin-i sânî 1900-8 Receb 1318, s. 2.

ne kadar fena olursa olsun dört seneden beri geçirdiğimiz fetretden fena olamaz. Buna emin olunuz.

Bu işin nasıl icra olunacağına gelince burası kolaydır. İhtimaldir biz def'aten kuvvetli ve maddî bir fırkayı vücûda getiremeyiz. Fakat bu gibi işlerde cihet-i maneviye, maddiyeden daha ziyâde önemlidir. Kuvvet vücûda getirmek için elde kuvvet mevcutdur. İbtida-i ahvâlde sermayeyi dikkatle seçüb ötesini vakt ü zamana bırakmalıdır...

Gelelim şimdi bu gibi [bir] cemiyetin kurulmasına mani' olacak mevada! ..Ma'hud Cemiyet partisinden ma'dud bulunan «Osmanlı» ve kumpanya mani olacağına mu'tekid değilsinizdir. Zira ahvâl-i hâzırada onlar ölmüşdür. Dirilmeleri dahi mümkün değildir. Onlardan sarf-ı nazar etmelidir. Diğer cihete gelince hiç olmazsa şimdilik geçen mektubunuzda buyurduğunuz cemiyet-i mevhumeyi teşkil ediniz. Çünki, eminim ki biraz sonra bu cemiyetden hakiki bir cemiyet meydana gelecekdir...»[1060]

Burada belirtildiği gibi bu grubun yeni politikası bir yandan artık mücadele gücü kalmayan merkezin durumunu açığa çıkartmak ve onu daha da zor durumlara düşürmek;[1061] öte yandan yeni bir organizasyonun temellerini atmaktan ibaretti.

Onların kendi muvaffakiyet şanslarını; büyük ölçüde, Saray'a satılmamalarına bağlamaları ilginç bir görüş açısıdır. Ama, tohumlarını atmaya başladıkları bu gelişmede, kendilerine duyulacak ilgi bundan ziyade, İsmail Kemal veya benzerleri gibi hareketi, büyük devletlerin desteği ile Berlin Kong-

(1060) Ahmed Saib Bey'den-Ahmed Rıza'ya, Kahire, 28 Teşrin-i evvel 1901. *Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.* Ahmed Saib Bey, bir takım Jön Türklere oluşturmaya çalıştıkları yeni örgüte girmelerini önermiştir. Bkz. Hüseyin Tosun Bey'den-İshak Sükûti'ye 23 Şubat 1901, *Arkivi Qëndror,* 19/106-3//306/1007. Mektup yazarı bu teklife «...Yalnız şu kadar söyleyebilirim ki ben İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılmam» biçiminde cevap vermektedir. Hüseyin Tosun bir diğer mektubunda gelişmeleri ve kendine yapılan teklifi şöyle anlatmaktadır: «...Meğer bir cemiyet-i hafiye teşkil olunmuş beni vazifeye da'vet ediyor. Ben de bu cemiyet kimlerden mürekkebdir, maksadı nedir, resmî harekâtı nasıldır, bunun idamesi için kaç bin lira cem' ve vaz'-ı kasa edilmişdir gibi bir takım sualler üzerine: Cemiyet-i hafiyenin reisi Paris'de Ahmed Rıza, Kahire'de benim, diğer efradı söylenemez. Zira cemiyetin â'makındadır, hafidir, maksadı, devlete, millete hidmet ve şantajcılığın önünü almak, resmen harekât-ı neşriyatdır...» tarihsiz olan mektup için bkz. *Arkivi Qëndror,* 19/106-3//370/1003.

(1061) Ahmed Rıza Bey'in bu alandaki davranışı için bkz. Rauf Ahmed Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 4 Teşrin-i sânî 1900: «...Ne hacet edebsizliği anladık a. Senin maaşını kesdirmek, dolayısıyla Cemiyet'i, gazeteyi ta'til etdirmek, nihayet bir nev' «cemiyet rejisi» husûle getirmek. Vatan batmış, çıkmış; hidmet edilmiş edilmemiş herifin umurunda değil tek ortada bir

resi kararları çerçevesinde tavizler vaadedilerek çözmeye çalışan[1062] kimselere karşılık, yabancı müdahalesine karşı[1063] ve benzeri çabaları milliyetçi bir gözle eleştiren[1064] fikirlere sahip olmalarından kaynaklanacaktır. Ki, 1902 kongresi ve sonrasında; onların da bu durumları açıkça ortaya çıkacaktır.

Paris merkezinin bu gelişiminin yanısıra; aynı yerde bulunan, fakat, Ahmed Rıza Bey ile ilişkilerini belli bir mesafede tutarak, daha ziyade eski merkezle irtibat sağlamaya çalışan Jön Türkler ise, bu dönemi oldukça hareketsiz geçirmişlerdir. Kendilerinin hazırlayarak yurda göndermeye çalıştığı beyannâmeler, diplomatik problemlere neden olmuş ve önlenmiştir.[1065] Onlar ise 1901 Ekiminde **Tahsil Cemiyeti** adında paravan bir örgüt kurarak, faaliyetlerini basit düzeyde sürdürmek zorunda kalmışlardır.[1066]

Rıza kalsın da...» *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//399/1905. Krş. Mustafa Reşit Bey'den-İshak Sükûti'ye, 27 Teşrin-i sânî 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//416/1241: «...Âdidir, çünkü; *Osmanlı*'nın kapanub yalnız yalnız *Meşveret'in* meydanda kalmasını ister. Onun içün senin maaşlarını kesdirmeğe çalışır. Cenevre'de Cemiyet'in parası kalmadığı ve sen âdeta sefalete düçâr olduğun zaman niçün ses çıkarmadı? Vallahi âdidir, âdi. Mürâîdir çünkü: Bir takım safdillere ve birçok mülevveslere senin hükûmete satıldığını ve kendisinin para almadığını ilân etmişdir...».

(1062) İsmail Kemal'in bu teşebbüsleri için bkz. Ismail Kemal Bey, «Un Appel à l'Europe et à la France,» *Pro Arménia*, no.24, 10 Kasım 1901, ss. 186-187 ve «Lettre au Parliament français,» *Pro Arménia*, no.1 (İkinci Sene), 25 Kasım 1901, ss. 4-5.

(1063) Ahmed Rıza Bey'in bu alandaki tutumunu görmüştük. Yakın temasdaki arkadaşının yaklaşımı için bkz. «Ahrar-ı Osmaniye ve Avrupa,» *Sancak*, Aded. 25, 19 Mayıs 1900-20 Muharrem 1318, s. 2.

(1064) Nitekim, Ahmed Saib Bey, İsmail Kemal'in lâyihasının yayınlanmasına karşı çıkmış (bkz. Hüseyin Tosun Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire 17 Şubat 1899, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//?/?.) Transvaal konusundaki kitabdan da Ahmed Rıza Bey'in gazetesinde benzer bir şekilde bahsedilmiştir. Bkz. «Ismail Kemal: La Question du Transvaal,» *Mechveret Supplément Français*, no.109, 1 Şubat 1901, ss. 3-4.

(1065) Cabinet du Ministre, 25 Mayıs 1900, tarihli notta Münir Paşa'nın Sultan'ın katli ve İstanbul'da bir ayaklanma çıkarılmasını teşvik eden beyannâmeler nedeniyle yaptığı müracaat belirtilmektedir. Saray, kendine özgü istihbarat kaynaklarından bunların basıcısı olan Kemal Bey ve matbaasını öğrenmiş ve haklarında tedbir aldırmıştır. Bkz. Constans'ın, 66/7 Haziran 1900 tarihli telgrafı ve Waldeck Rousseau'ya not, (urgent), Paris, 8 Haziran 1900, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III (1899-1901), ss. 197-198, 201-202.

(1066) Örgütün kurucuları başta Refik Nevzad olmak üzere, Şemseddin, Fuad Nevzad, Fevzi Fazıl, Galib, Joseph Hadjès, Ahmed Verdani, Zeki Cemil, Salih Fuad, Dr. Ali Galib, Jorj Spanelli ve Galib Beylerdir. Bkz. Osmanlı Sefaretinin hazırladığı rapor (1901), *Paris Büyükelçiliği Arşivi*, D.244. Galib Bey durumu merkez teşkilâtına bildirmiştir. Bkz. M. Galib Bey'den-İshak Sükûti'ye, 27 Teşrin-i sânî 1901, Paris, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4// 51/1297.

Cenevre'deki İcraatçı Grup ve Faaliyetleri :

Buraya kadar Cemiyetin klâsik iki kanadının; Damad Mahmud Paşa'nın firarı sonrasındaki, faaliyetlerini inceledik. Bu dönemde ortaya üçüncü bir grubun daha çıktığını görüyoruz. Merkezdeki dağılma sonrasında icraat taraftarı olan grupların da ayrı davranmaya başlamaları, hareketi daha da parçalı bir duruma getirmiştir. Eskiden beri icraat taraftarlarının başını çektiğini gördüğümüz Tunalı Hilmi Bey'in ifadesiyle :

> «*...Bir hükûmetde ahali arasında siyasî ve muhalife denilen fırkalar fikr ü meslekleri ayrı gayrı olanlardan terekküb ve teşekkül eder. Buna binaen herkesin fikr ü mesleğine göre teessüs etmiş bir merkezi bulunur. Beğenir, intisaba lâyık görür. Ve kendine merci' ittihaz eyler. Yoksa kişi gelişigüzel bir merbutiyet ve intisaba kalkışırsa mesleksizlik edilir. Hatta bu vechile dahil olunan fırak ü cemiyatın da meslekleri ihlâl ve ifsad olunur.*
>
> *Yeni Osmanlılar içinde ihtilâlci, sulhcü, parlâmento taraftar veya muhalifleri gibi birkaç kısım bulunduğu halde, bugüne kadar meydanda yalnız bu bir Cemiyet göründü ve hemen her müceddid buna intisabda faide ve hidmet aradı...*»[1067]

İttihad ve Terakki Cemiyeti uzun süre değişik düşüncelere sahip grupları bünyesinde barındırmış; fakat, görülen çöküntü, artık anlaşamayan bu kimselerin bir arada bulunmalarını anlamsız kılmıştı.

Osmanlı'nın, Damad Mahmud Paşa'nın denetimine girmeye başladığı sırada, bu gruplar bir icra komitesi kurmayı kararlaştırmışlardı. Ancak onun firarı, bu çabalarına ara vermelerine neden olmuştu.[1068]

Fakat; Damad Mahmud Paşa'nın onlarla konuşma bile yapmaması,[1069] yalnızca maddî destek bekledikleri bu alandan ümitlerini tamamen kesmelerine yol açmıştı. Ayrıca, merkez kendilerine karşı son derece olumsuz bir tavır belirlemişti. Nitekim, **Osmanlı** gazetesi İngiltere'ye gidince, yapılan ilk işlerden biri, Cenevre'de kalanların hükûmetin ajanları olduğu yolunda suçlayıcı bir metni İsviçre makamlarına göndermek oldu.[1070] Bunun yanında İsviçre'de Jön Türklerin kamuoyu ile ilişkisini sağlayan Dr. Lardy de, Damad Mahmud Paşa'ya bağlı bir tutum içine girmişti.[1071]

(1067) Tunalı Hilmi, *Murad...*. ss. 38-39.

(1068) Adalet ve Polis Dairesi Raporu «Jungtürken, Bern, 9 Haziran 1900, «*Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250.

(1069) «Geht zum Dossier Mechveret(Jung-Türken) als no.2...,» *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250.

(1070) *Osmanlı* gazetesinin redaktörü sıfatıyla parti adına Nuri Bey'in, İsviçre Konfederasyon Başkanı'na 17 Şubat 1901 tarihli mektubu, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'251. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXXII.

(1071) Osmanlı yöneticilerinin ifadelerinden bu durum anlaşılıyor. Bkz. Ahmed Celâleddin Paşa'dan-Mabeyn'e, 7/26 Haziran 900, *Paris'de Bulunan Ferik Ahmed Celâleddin Paşa'ya Mahsus Muhabere Defteridir*, BBA-Yıldız *Esas Evrakı*, 36/2328-2/146/XV.

Bir Osmanlı raporunda burada kalan önemli sayılabilecek Jön Türklerin: Selahaddin Bey, Naim Gergor, Süleyman Hikmet, Kadri Hikmet, İhsan Namık, Ali Fahri ve Âkil Muhtar oldukları belirtiliyor.[1072] Buna bir diğer rapordaki Burhan Bahaeddin Bey[1073] ile Asaf Nazmi, Kemal, Şefik, Ahmed Muhtar, Hamid Hüsnü, Galib, Câzım Beyleri de eklemek gerekiyor.

Londra'da bir süre önce **El-İnsaf** adlı bir muhalefet gazetesini çıkartan Necib Sursuk ve çevresi[1074] ile ilişkisi olduğu anlaşılan ve benzer görüşleri içeren[1075] **El-Harâb** adında bir broşür yayınlayan[1076] Naim Gergor bir kenara bırakılırsa, geriye kalan üyelerin hepsi eski örgütte üyelik yapmış ve genellikle icraat taraftarı olmuş kimselerdi.

Kısa bir süre sonra, icraat grubunun eski lideri Tunalı Hilmi Bey devreye girdi ve Mısır Şubesinde önemli görevler yapmış olan Ali Fahri'yi, bu grubu örgütlemesi için ikna etti.[1077] Böylece **İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti** ortaya çıkmış oldu. Örgüt **İntikam** adıyla bir de yayın organı çıkartmaya başladı.[1078] Hemen arkasından **Tokmak** namında bir mizah gazetesi neşredildi.[1079] Her iki yayın organında da göze çarpan, icraat fikirlerinin çok keskin bir biçimde ortaya konulmasıdır. **İntikam**'da :

> «...*İspanya bir izdivaç için, ihtilâlperestân-ı ahrar ma'rifetiyle alt üst edilmekdedir. Son telgraf bütün Madrid'in ayaklandığını, ölüler, öldürülenler bulunduğunu bildiriyor. Bu Kraliçenin kızının Don Carlos evlâdından biriyle teehhül etmesinden ileri gelmekdedir. Arzu-yu milliye muvafık düşmemek hasebiyle bugün terbiye ve vic-*

(1072) Richtofen'den-Münir Paşa'ya, 1/13-26 Kasım 1900 tarihli yazı, *La Suisse*, 30 Mayıs 1902.

(1073) Richtofen'den-Diran Kelekyan'a, 6 Temmuz 1900 tarihli mektup, *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 82/20097. Bu grubun sayı olarak toplamının yirmi civarında olduğu anlaşılıyor. Bir Avusturya raporunda Cenevre'de «lâf anlamaz takımından» yirmi Jön Türk ve kırk Ermeni olduğu belirtilmektedir. Bkz. Goluchowski'ye, Bern, 10 Haziran 1901(pr. 23/6.1901) no.23, Ref[1], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XXVII 48 *Schweiz Berichte*, 1901.

(1074) Bu kimselerin faaliyetleri için bkz. Münir Bey'den-Antopulo Paşa'ya, Paris, 14 Mart 1899 ve Antopulo Paşa'dan-Münir Bey'e, Londra, 15 Mart 1899. *Londra Büyükelçiliği Arşivi*. K.340(7).

(1075) Naim Gergor, *El-Harâb*, (Genève:[1900]), ss. 5 v.d.

(1076) Yayınlanışı için bkz. Adalet ve Polis Dairesi'nin-Başsavcı'ya, 11 Temmuz 1900/no.391 tarih ve numaralı yazısı (P.P. 12 Temmuz 1900/17-106), *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250.

(1077) Nazmi Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 24 Teşrin-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//73/1344.

(1078) Çıkışı için bkz. *Archives d'Etat-Genève-Chancellerie*, B.8- ss. 50, 57.

(1079) Çıkışı ve yayını için bkz. *Archives d'Etat-Genève-Chancellerie*, B.8-s. 56 ve Adalet ve Polis Dairesi'nin-Başsavcı'ya yazısı, 88/23 Mart 1901 (P.P 24 Mart 1901 no.130), *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'251.

dan-ı ictimaî bu derece kıyam ü ihtilâle cevaz verince bizim ne yapmaklığımız lâzım geldiğini ta'yinde öyle zannederiz ki hançer-i intikam altında canverecek olan Abdülhamid bile gecikmez...»[1080]

ya ihtilâle davetiye çıkartan yazıları veyahut da :

«...Kan içdik durduk sabah akşam
Yirmi beş yıl oldu tamam
İntikam isteriz intikam!
Dünya görmedi bir eşini!
Köpekler sürüsün leşini!

fikrî yönden tamamen boş icraat temalarını görüyoruz.[1081]

Tokmak gazetesinin yayın hayatına başlaması :

«Ziya Paşa merhum;

Nush ile uslanmayanı etmeli tekdir,
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötekdir.

demiş. Ne büyük isabet etmiş. Yıldız kuklasının artık arsızlığı yüzsüzlüğü taşdı, aşdı. Nasihat, tekdir hattâ bâzı bâzı kötek dahi kâr etmez oldu. Düşündük taşındık. Ya o kafa inadından geçer, ya parçalarız! dedik. (Tokmak)lamağa karar verdik...»[1082]

şeklindeki ilginç bir önsözle olmuştu.

Örgüt «...Terakki ve İttihadın tesrî'-i husûlü maksadıyla... bîtaraf mamafih tarafdar-ı kıyam...»[1083] olduğunu belirterek, eski teşkilâtın icraat yanlısı şubelerine mesaj vermeye çalışmıştır. Bir süre sonra ise yurt içindeki gruplara :

«...Bizde bugün umumî bir kıyamın, bir hareket-i ihtilâliyenin mümkün olmadığı, ümmetin hâl ve kabiliyeti gözönüne getirilince heman anlaşılır. Şu cihetle kıyamın kazandıracağı fevaid-i vataniyeyi, kimin

(1080) «Telgraflar: Bir İzdivac İçün,» *İntikam*, no.24, 14 Şubat 1901-25 Şevval 1318, 4.

(1081) Yıldırım, «İstanbul'dan: Köpekler Sürüsün,» *İntikam*, no.28, 14 Mart 1901-23 Zilkade 1318, s. 4. Krş. Yıldırım, «İstanbul'dan: Bir Hatve Daha,» *İntikam* no.22, 31 Kânûn-i sânî 1901-1 Şevval 1318, s. 4: «...Daha öğrenüb ne yapacağız? Bize kan lâzım kan! İşte havâdisin koyusu bundadır! Koyu kızıl kanda yüzecek zamanımızdır...». Gene krş. «Şuûnât: Ne Vakit Tepeleyeceğiz.» *İntikam*, no.25, 21 Şubat 1901-2 Zilkade 1318, s. 4.

(1082) «İfade-i Mahsusa.» *Tokmak*, Aded. 1, 1 Mart, 1901, s. 1.

(1083) «Emirnâme,» *İntikam*, no.1, 2 [19] Teşrin-i sânî 1900-25 Receb 1318, s. 1 Krş. «Mülâhaza: Yeni Osmanlılar,» *İntikam*, no.29, 21 Mart 1901-1 Zilhicce 1318, ss. 1-2.

te'min, veya matlub olan kıyam-ı umuminin hayyiz-i ârâ-yı vusûl olmasını tesrî' için ne yapılmalıdır? Hususî kıyamlar hazırlanmalıdır....»[1084]

Neticesel terör çağrısı yapılmıştır. Kısa süre sonra, yurt içinden kendilerine olumlu cevapların geldiği izleniyor. İstanbul'da «Türâbiler» adı verilen bir grup, örgüt ile birleşmiştir.[1085] Romanya Şubesinin de, örgüte büyük ilgi gösterdiği ve onları işledikleri milliyetçi ifadeler nedeniyle benimsediği görülüyor.[1086] Örgüt, faaliyet alanında da etkili olmuş ve İstanbul'da bir beyannâme dağıtılmasına muvaffak olunmuştur.[1087] İstanbul'da uzun süredir böyle bir eylemin ortaya konulmadığı gözönüne alınırsa, örgütün fikrî boşluğuna karşılık icraat fikriyle ilgi topladığı anlaşılıyor.

Bununla da kalınmayarak, ihtilâlci temalarla yapılan çağrılar; diğer Jön Türk eylemlerinde fazlaca ağırlık verilmeyen bir noktaya, taşra ahalisine yönelmiştir :

«...Ey taşralı ve vilâyetli vatandaşlar! Bundan olsun ibret, örnek almalı, İstanbul'un uğraya gelmekde olduğu felâketlere imdad-ı şitâbda bulunmalısınız. Hiç olmazsa, şahsınıza, malınıza, canınıza vuku'bulan tecavüzlere fariğ olmakdan artık fariğ olmalısınız.

Öküzünüzü gasbeden zabtiye çavuşuna, zahirenizi çalan, âşâr memuruna, mültezimlere, muhtekirlere, kaymakamlara, mutasarrıflara, Valilere karşı olsun göğsünüzü gere gere hakkınızı istemek, da'va etmek merdliğinde bulunmak için ne mani' vardır?...»[1088]

(1084) Hey'et-i Tahririye, «Hüvviyet,» *İntikam*, no.1, s. 2. Krş. «İntikam,» *İntikam*, no.2, 22 Teşrin-i sânî 1900-28 Receb 1318.

(1085) «İstanbul'dan: İstanbullulara,» *İntikam*, no.14, 3 Kânûn-i sânî 1901- ? Ramazan 1318 s. 4. Sözkonusu grubun lideri Cebâli'nin açıklaması için bkz. Reis Cebâli, «Mülâhaza,» *İntikam*, no.14, s. 4. Böyle bir grubun varlığına diğer herhangi bir vesikada işaret edilmemektedir. Yalnızca Ahmed Rıza Bey'in, Londra, 17 Temmuz 108 tarihli mektubunda, «...İstanbul'dan çiftçi takımından gelen mektub pek iyidir...» şeklinde bir ifadeye rastlanmaktadır. Ancak, burada aynı grubun mu ifade edildiği kesin olarak anlaşılamamaktadır. Bkz. Ahmed Rıza Bey'in, sözkonusu tarihi taşıyan mektubu, *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv*.

(1086) Romanya'dan, «Yeni Osmanlılar» başlıklı, 12 Teşrin-i sânî 1900 tarihli mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/53//14/187.

(1087) «İfade-i Mahsusa: Ya Muvahhid.» *İntikam*, no.25, ss. 1-2. Dağıtılması için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 9 L 1318/no.1416, Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXXIII.

(1088) «İstanbullular, Taşralılar!,» *İntikam*, no.31, 4 Nisan 1901-15 Zilhicce 1318, s. 2. Aynı yaklaşım bir karikatür yardımıyla diğer gazetede anlatılmaktadır. Tahsildar karşısında köylüyü anlatan bir karikatürde kullanılan ifade şöyledir: «Zavallı köylüler tahsildar sopası altında kıvrana kıvrana ağzındaki lokmaları bile verirler.» *Tokmak*, Aded. 3, 1 Nisan 1901, s. 2.

Bu parça bize aynı zamanda, bu kimselerin siyaset olayını algılayışlarının, Ahmed Rıza Bey ve arkadaşlarından ve eski devlet adamı firarilerden ne kadar farklı olduğunu ve onların neden ayrı bir grup olarak teşekkül ettiklerini de izah ediyor.

Bir süre sonra örgütte içsel sorunlar başlamış ve Tunalı Hilmi Bey'in ilişkisi kesilmiştir.[1089] Ancak, bunun herhangi bir fikrî değişiklik doğurmadığını da, belirtmemiz gerekiyor. Nitekim, aynı dönemde Romanya'daki Jön Türkler, eski gazeteleri **Sada-yı Millet**'in matbaasını, gazetenin daha iyi basımını temin için, cemiyete göndermişlerdir.[1090]

Ancak, bu değişiklikten sonra **İttihad ve Terakki** merkezi, Sükûti ve onun bir dönem önce Paris örgütü nezdindeki temsilciliğini yapan Âkil Muhtar aracılığıyla örgütle temas kurmaya çalışmıştır.[1091] Âkil Muhtar'ın plânına göre örgüt bu şekilde ele geçirilerek, Saray ile yeni bir pazarlığa oturulacaktır.[1092] Fakat, bu projeler gerçekleşmemiş ve örgüt **Tokmak** gazetesini bir pazarlık sonucu sattıktan sonra, kendi faaliyetini sürdürmüştür.[1093]

Cenevre'deki icraat yanlısı gruplar, bu örgüt dışında da, çeşitli teşkilâtlanma faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Bunlardan biri; 1900 yılı başında kurulan **Şefk-i İttihad** adındaki bir örgüt olmuştur. Trablusgarb firarisi Hüseyin, Bedirhanzâde Mahmud, Rıza ve Beyrut posta memuru iken firar eden Hilmi Beyler tarafından kurulan bu teşkilât,[1094] kapsamlı bir faaliyet yapamamıştır.

Aynı tarihlerde icraat taraftarı bir grup genç adına, **İnkılâb** adında bir yayın organının neşredildiğini görüyoruz.[1095] Bu dergide de :

«İntikam İhtilâl İledir!»[1096]

şeklinde yazılara rastlanması, bize onun eğilimini göstermektedir. Ancak, Ahmed Muhtar Bey'in başını çektiği bu hareket de, fazla uzun ömürlü olmamıştır.

Arkasından benzer görüşleri benimseyen **Osmanlı İstirdat Cemiyeti** isim-

---

(1089) Âkil Muhtar Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 20 Ağustos 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//359/44.

(1090) Halil Muvaffak Bey'den-İshak Sükûti'ye, 8 Ekim 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//?/?.

(1091) Âkil Muhtar'dan-İshak Sükûti'ye, 1 Kânûn-i evvel 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//359/44. Daha sonra Ali Fahri Bey de bu ilişkiye katılmıştır. Bkz. Ali Fahri Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 19 Mart 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//288/757.

(1092) Âkil Muhtar Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 19 Temmuz 1901, *Arkivi* Qëndror, 19/106-1//157/353: «Netice: Eğer İntikamı ve buradaki cemiyeti elde eder isem maksadım bir müddet sonra bunları Memduh Paşa'ya satmakdır. Ah seni görebilsem..».

(1093) Âkil Muhtar'dan-İshak Sükûti'ye, tarihsiz not, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5 //249/370. Gazeteye karşılık Haydar Bey üç bin frank vermiştir.

(1094) M. Galib'den-İshak Sükûti'ye, 8 Kânûn-i sânî 900, Paris, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//1329/4.

(1095) İnkılâb, «Mukaddeme,» *İnkılâb*, no.1, 15 Kânûn-i sânî 1900, ss. 1-3.

(1096) «İntikam İhtilâl İledir!,» *İnkılâb*, no.1, s. 4.

bir örgüt kurularak, kendi adıyla bir yayın organı neşretmeye başlamış;[1097] Cemiyet yurt içinde de bir heyet oluşturduğunu iddia etmiştir.[1098] Gene kendi sayılarınca; yurt içinde çeşitli camilere, yakında başlayacak ihtilâlin yalnızca dahilî bir sorun olduğunu, yabancılara herhangi bir kötülük gelmesinin sözkonusu olmadığını belirten beyannâmeler asmaya muvaffak olmuşlardır.[1099]

Daha sonra **İstikbal-i Vatan ve Millet Cemiyet-i Osmaniyesi,** adındaki bir cemiyetin yayın organı olarak **Vatan** ve benzer yaklaşımları işleyen **İstikbal** dergilerini yayınlanırken görüyoruz.[1100] Birinci yayın organının naşiri Kemal Bey ile ikincininki Şefik Bey'in yaklaşımları arasında bir fark bulunmamaktadır. Ama bu durum; bize, icraatçıların ne kadar dağınık olduklarını gösteriyor.

İcraatçıların diğer bir ortak özellikleri; sahip oldukları fikrî düzey sonucu olarak, ihtilâlcilik düşüncelerini büyük çapta dinî görüşlerden üretmeleriydi.[1101] Bu onların realiteyi pek iyi değerlendiremediğini gösteriyor. Çünkü onlara karşı duyulan ilgi; Romanya'da olduğu gibi; aslında basit milliyetçi yaklaşımlarından kaynaklanıyordu.

Bu grupların dışında; 1901 sonunda Tunalı Hilmi Bey tekrar sahneye çıkarak bütün icraatçıları **Bitaraf Yeni Osmanlılar** adında bir örgütte toplamak istemiştir.[1102] Fakat, arkasında bir şantaj planı olan bu hareket, başarıya ulaşmamış ve fikrî farklılığı olmamasına karşın bu gruplar tam anlamıyla birleşememişlerdir.

Cenevre'deki bu gruplar, **İttihad ve Terakki** merkezi tarafından, zararlı oluşumlar olarak değerlendirilmişlerdir. Onların muhaberatında, bu kimseler için «cemiyet-i mevhume»[1103] veyahut «Allahın belası ahrar»[1104] benzeri sıfatların kullanıldığını görüyoruz. Buna karşılık; Cenevre icraatçıları da, merkeze karşı aynı hisleri taşımalarına karşılık, Ahmed Rıza Bey'i daha olumlu görmektedirler;[1105] ki, 1902 kongresi sonrasında iki grubun böyle bir birleşme içine girdiklerini göreceğiz.

(1097) Neşredilişi için bkz. *Archives d'Etat-Genève-Chancellerie,* B.8- s. 55. Redaktörü Hikmet Bey'dir.

(1098) «Tevzi'-i Evrak.» *İstirdat,* no.17, 25 Teşrin-i evvel 1901, s. 3.

(1099) «Müstahberât.» *İstirdat,* no.7, 10 Mart 1901, s. [4].

(1100) İkinci gazetenin yayını için bkz. *Archives d'Etat-Genève-Chancellerie,* B. 8- s. 44 ve Adalet ve Polis Dairesinin-İçişlerine, 205/21 Nisan 1900(P.P. 23 Nisan 1900/17) tarihli yazısı, *Bundesarchiv-BERN,* 21/14'250.

(1101) Hamid Hüsni, *Ne Yapmalıyız,* Taş Basma, (Cenevre:1900), s. 6.

(1102) Âkil Muhtar'dan-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 19 Temmuz 1901, *Arkivi Qëndror,* 19/106-1//157/353, «Otel Métropole İctima'ı ve Bitaraf Yeni Osmanlılar Cemiyeti.» *İntikam,* no.41, 2 Ağustos 1901-17 Rebiy'ülâhir 1319, s. 8.

(1103) Edhem Ruhi'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 30 Mayıs 1901, *Arkivi Qëndror,* 19/106-2//243/695.

(1104) Edhem Ruhi'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 3 Kânûn-i sânî 1900, *Arkivi Qëndror,* 19/106-297/728: «...İşler karışık, ahrarın rezâleti malûm.... Cenevre'deki Allah belâsını veresice ahrarı hiç sorma. Utanma, arlanma olmadıkdan sonra gül gibi geçinirler...».

(1105) «Ahmed Rıza Bey.» *İstirdat,* no.3, 30 Kânûn-i sânî 1901, ss. [2-3].

Kuşkusuz, Osmanlı hükûmeti, Cenevre'deki bu hareketleri soğukkanlılıkla karşılamamış ve buradaki örgütlerle amansız bir mücadeleyi başlatmıştır. Münir Bey'in bu kez, dergilerde Sultan'ın hayatına kasteden ifadeler bulmak için zorlanmasına da gerek bulunmamaktadır. Çeşitli dergilerden yapılan tercümeler ile oluşan[1106] bir müracaat bombardımanı, Paris ve Bern Sefiri tarafından başlatılmıştır.[1107]

Ancak; kısa süre önce meydana gelen bir olay, Jön Türkleri, İsviçre kamuoyu nezdinde oldukça avantajlı bir duruma geçirmiştir. Bu gelişme; İsviçre basınının, alay ve polis olduğu iddiasıyla, büyük eleştirilerine muhatap olan[1108] Cenevre konsolosu Richtofen'in, Saray ile parasal bir konuda anlaşmazlığa düşmesi ve yerine tayin edilen konsolos Haydar Bey'i, şehbenderlik binasına sokmayışıdır. Jön Türklerin işlemeleri ile konu, bir anda basının ilgi ve alay mevzuu haline gelmiştir.[1109] Diplomatik çevrelerin de ilgi gösterdiği gelişme;[1110] bazı diplomatlarca, Münir Bey ve Richtofen ile Karatodori'nin bilhassa Damad Mahmud Paşa'yı geri döndürme ve Jön Türklerle yapılacak pazarlıklarla, Saray'ın itibarını ve taltifini kazanma kavgası olarak yorumlanmıştır.[1111] Bu ise Osmanlı yönetiminin; sözkonusu kamuoyundaki prestijini düşürdüğü gibi, muhaliflerin primini arttırmıştır.

(1106) *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'259.

(1107) Münir Bey ilk başvuruyu, daha merkez Cenevre'de iken yapmıştır. Adalet ve Polis Dairesinden-Başsavcı'ya, 18 Nisan 1900/no. 85(P.P. 19 Nisan 1900/85), 19 Nisan 1900/1900/184 (P.P. 19 Nisan 1900/no.181). *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250. Bunu takiben bir sene sonra, 4 ve 5 Mayıs 1901 tarihinde iki başvuru yapmış, 91/8 Mayıs 1901 tarihiyle İsviçre Konfederasyon Başkanı'na yaptığı bir müracaatla şikâyetlerini tekrarlamıştır. Bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'251. 21 Haziran 1901 tarihinde tekrar başvuruda bulunmuş, aynı talebi 1 Temmuz 1901 tarihli mektubuyla yenilemiştir. Bkz. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'251. Konfederasyon başkanına yaptığı müracaatın sureti için bkz. *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol. III(1899-1901). s. 245. Olayın merkez yayın organınca ele alınışı için bkz. «Yine Sefir Münir Bey,» *Osmanlı*, no. 87, 1 Temmuz 1901-12 Rebiy'ülevvel 1318, ss. 7-8.

(1108) «Genf,» *Vossiche Zeitung*, 29 Aralık 1900.

(1109) Basındaki alaylı ve eleştirici yazılar için bkz. «La Turquie en Suisse,» *La Suisse*, 19 Ocak 1901, «Ein Turkische Generalkonsulat,» *Berliner Tageblatt*, 7 Şubat 1901, «Zurich,» *Berliner Tageblatt*, 10 Şubat 1901, «Schweiz,» *Müncher Allgemeine Zeitung*, 12 Şubat 1901, «Bundesrath..,» *National Zeitung*, 13 Şubat 1901.

(1110) Goluchowski'ye, Bern, 22 Kasım 1900 (pr. 26/11.1900), no.72, Ref^{IV}, Haus-, *Hof-u. Staatsarchiv*, *PA* XXVII 47 *Schweiz Berichte* 1900, Gelişmeleri için, Bern, 27 Kasım 1900 (pr. 3/12.1900), no.73, Ref^{IV}, ve Bern, 2 Kasım 1900(pr. 24/12.1900)no. 75, Ref^{IV}, *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv, PA* XXVII 47 *Schweiz Berichte*, 1900.

(1111) Goluchowski'ye, Bern, 9 Şubat 1901 (pr. 28/2.1901), no.6, Ref^{I}, *Haus-, Hof-u Staatsarchiv, PA* XXVII 48 *Schweiz Berichte* 1901. Basının bu konuda Osmanlı yönetimi aleyhtarı tutumu için bkz. «Le remplacement de Karathédory,» *La Gazette de Lausanne*, 1 Aralık 1900, «Lettre de Turquie:

Bu koşullar altında; 1899-1900 Mayısı arasında yaşanan sahneler tekrarlanmıştır. Alman diplomatlar gene müttefiklerini rahatsız eden fesatçıları cezalandırmak için devreye girmişlerdir.[1112] Polis; faaliyet gösteren Jön Türkler hakkında soruşturmalar hazırlamış,[1113] daha sonra hepsini sırayla sorgulamıştır.[1114] Durumun kötüye gittiğini gören **İntikam** çevresi, kamuoyunun desteğine başvurmuştur.[1115]

İsviçre yönetimi; hazırlanan soruşturma raporunu[1116] değerlendirerek, Jön Türklere yeni bir ihtar vermeyi kararlaştırmış[1117] ve **İntikam** gazetesi sorumlusu Ali Fahri Bey'i sınırdışı etme kararı almıştır.[1118] **İttihad ve Terakki** merkezi; bu gelişmeler sırasında devreye girerek, yeni bir para sızdırma ope-

---

De Karathédory à Munir,» *La Gazette de Lausanne*, 1 Aralık 1901, «Die türkische Wirtschaft in Genf,» *Der Bund*, 12 Şubat 1901. Hemen sonrasında İsviçre hükümetine yönelik, Sultan'ı koruma ve Bab-ıâli ajanları ile işbirliği suçlamaları için bkz. «La Turquie en Suisse,» *La Gazette de Lausanne*, 24 Aralık 1900. Krş. «Das Völkerrecht in der Genfer Konsulatsfrage,» *Der Bund*, 9 Mayıs 1901.

(1112) Bu gelişmeyi, Bern'deki Fransız Elçisi belirtmektedir. Bkz. Delcassé'ye, 6 Temmuz 1901/no.58, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie*, Vol.III (1899-1901), ss. 255-256. Almanların konuya yakın ilgisi için bkz. Dışişlerine telgraf, Bern, 5 Şubat 1901 (pr. 5 Şubat 1901, p.m), no.9, A.1955 ve zu.A. 1955, 15.5.06. *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198(Bd. 2-3). Alman müdahalelerinin İsviçre'nin Almanya Elçisi Roth'a yöneltilmesi için bkz. Kendisinin, Politik Daire'ye, 6 Mayıs 1900 tarihli mektubu, *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'250.

(1113) Adalet ve Polis Dairesinin, 75/9 Mart 1901(P.P. 10 Mart 1901/130), 98/2 Nisan 1901 (P.P.3 Nisan 1901/130), 9 Nisan 1901 (P.P. 9 Nisan 1901/130), 167/7 Mayıs 1901(P.P. 8 Mayıs 1901/130) tarih ve numaralı soruşturma yazıları. *Bundesarchiv-BERN*, 21/14' 251.

(1114) Polis ilk olarak, 6 Mayıs 1901'de, Hüsni Hamid, Ali Fahri, Ali Galib, Mahir Said ve Hikmet Süleyman Beylerin ifadesini aldı. [190/6 Mayıs 1901 (P.P 8 Mayıs 1901/78).]. Daha sonra, 21 Haziran'da Ali Fahri, Nazmi Asaf, Hüsni Hamid ve Ali Galib Beyleri tekrar sorguladı (pp. 59-62 sorgu suretleri) 3 Temmuz'da ise Asaf Nazmi Bey'i, yeniden aynı muameleye tabi tuttu (p.78 sorgu sureti). *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'251. Sorgulamalar ile ilgili açıklama ve İsviçre kamuoyunun yaklaşımı için bkz. «Les exploits de Munir Bey,» *La Gazette de Lausanne*, 9 Temmuz 1901.

(1115) Hey'et-i Tahririye, «Âlicenâb ve Misafirperver İsviçrelilere,» *İntikam*, no.35 9 Mayıs 1901-20 Muharrem 1319, s. 2.

(1116) «Jungtürken in Genf, 8 Haziran 1901, :Auszug aus dem protokoll der Sizung des Schweizerischen Bundesrates,» *Bundesarchiv-BERN*, 21/14'251, İkinci protokol, 10 Haziran 1901 tarihlidir.

(1117) İhtarın metni için bkz. *BBA-İrade-Hususî*, Rebiy'ülevvel 1319/no.7-21, *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 160-5/16, (7 Haziran 317)/125783, *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 2 Ra 1319/no. 261 ve 9 Ra 1319/no.295.

(1118) *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 21 Ra 1319/no.340.

rasyonu örgütlemeye çalışmışsa da, başarıya ulaşamamıştır.[1119] Olayın Jön Türkler açısından tek olumlu yanı, İsviçre kamuoyundan gördükleri ilgi ve bu sayede yaptıkları propaganda olmuştur.[1120] Ama, 1902 kongresi öncesinde, İsviçre'deki icraatçılar her bakımdan oldukça zor şartlarla kuşatılmışlardır. Onların bu kuşatmadan kurtulmaları ve hareketteki yeni mevzilerini belirlemeleri de bu olayla olacaktır.

Mısır Şubesi ve Mısır Jön Türkleri :

Mısır Şubesi 1899 sonlarına, büyük bir kriz içinde girmişti. Merkez, yönetim ile pazarlığa otururken; bu şube de, çeşitli vesilelerle şantaj yaparak, malî krizi çözebilme uğraşı içine girmişti.[1121] Ancak, malî sorunlardan daha önemli olarak, uzun süredir birbirleriyle mahkemelik olacak kadar büyük tartışmalara giren Mısır örgütü üyeleri, gene böyle bir dağılma karşısındaydılar.

(1119) Âkil Muhtar Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 4 Temmuz 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//423/346: «...Bu işden bizim içün para çekmek ihtimâli tamamıyla büyükdür...».

(1120) Olay tamamen Jön Türkleri destekler ifadeler ile; «Die Jungtürken,» *Schweizer Handels-Courier*, 27 Temmuz 1901, «Eidgenossenschaft,» *Neue Zürcher Zeitung*, 28 Temmuz 1901 ve «Le droit d'asile et les Jeunes-Turcs,» *Le National Suisse*, 30 Temmuz 1901'de başmakale, «Eidgenossenschaft,» *Basellandschaftliche Zeitung*, 30 Temmuz 1901'de ikinci makale olarak işlenmiştir. Münir Bey'in faaliyetleri ve bu işten maddî kazanç sağladığını iddia ederek onu ve Osmanlı hükûmetini eleştiren yazılar için bkz. «La Turquie en Suisse,» *La Gazette de Lausanne*, 29 Temmuz 1901, «Lettre de Turquie,» *La Gazette de Lausanne*, 24 Temmuz 1901, «Unter dem Halbmond,» *Der Bund*, 24 Temmuz 1901, «Genf,» *Basler Nachrichten*, 25 Temmuz 1901, «La Suisse et les Gens Séditieux,» *l'Impartial*, 26 Haziran 1901. Ayrıca önemli bir gazete, olaya gösterdiğini belirttiğimiz ilgisinin yanısıra Ali Fahri ile özel ve geniş bir röportaj yapmış ve kendisinin Osmanlı hükûmetini suçlayan cevaplarını neşretmiştir. Bkz. «Les Jeunes Turcs,» *La Gazette de Lausanne*, 26 Temmuz 1901. Basının tutumunun genel bir değerlendirilmesi merkez yayın organında yapılmıştır. «Havâdis,» *Osmanlı*, no.89, 1 Ağustos 1901-18 Rebiy'ülâhir 1319, s. 8. Olayı memnuniyetle izleyen Alman diplomatlarının bu alandaki kanaatleri için krş. Von Bülow'a, Bern, 6 Temmuz 1901 (pr. 9 Temmuz 1901, a.m), no. 53, A.10120. *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198(bd. 2-3). Münir Bey'in para kazandığı iddiaları için ise bkz. Goluchowski'ye, Bern 13 Temmuz 1901 (pr. 25/7.1901), no.28, Ref[l], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv*, PA XXVII 48 *Schweiz Berichte* 1901. Bu iddia Jön Türkler tarafından da ileri sürülmektedir. Bkz. Âkil Muhtar Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 27 Haziran 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//213/347.

(1121) Bahriyeli Rıza Bey, Ebülhüda aleyhinde bir risale hazırlayıp bunu Saray'a satarak malî krizi çözmek düşüncesindedir. Bkz. Bahriyeli Rıza Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 27 Teşrin-i evvel [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//134/1617.

Bu gelişmeler sürerken 1900 ortalarında Mısır'daki Şubenin lideri pozisyonuna geçen Bahriyeli Rıza Bey, Saray ile gazetenin satışı için yeni bir pazarlığa girişti. Bunun üzerine bir süredir örgüt içinde muhalif tavırlar alan üyeler, dışarıdan kendilerini destekleyen eski lider Salih Cemâl Bey'in teşvikiyle, yeni bir kriz yarattılar:

> «...*Nihayet, efrenci Temmuzun dokuzuncu Çarşanba günü ba'd-elzuhr saat beşde Kahire'de, Crédit Lyonnais Bankası yanındaki kahvede İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden altı kişi oturuyorlar.* Hak *gazetesinin adem-i neşriyatı esbabını anlamak istiyorlardı. Çünkü gazetenin Yıldız'a satılacağına dair o günlerde bir şayia devam ediyordu. Zira bu şayia umuma raci' bulunuyordu. Bu aralık içlerinden Bahriyeli Rıza Efendi yekden müteazzımâne ve mütehakkimâne bir tavr ile 'evet şimdilik çıkarmayacağız. Çünki hükümetle pazarlıkdayız gazeteyi satmak istiyoruz. Uyuşamaz isek tekrar neşr ederiz' demesin mi!*
>
> *Rıza Efendi'nin bu cür'etkârâne hareketi, bu küstahâne ifadesi, cemiyeti şahsı ile kaim veya birkaç şerik-i cinayeti ile daim za'mında bulunuşu ihvan-ı cemiyete pek girân geldi. Fi'mabad kendilerinin cemiyetden ihracıyla, cemiyetin vasıta-ı neşriyatı olmak üzere* «Hakk-ı Sarih»*in tesis ve neşrine karar verildi.*
>
> *Hakk-ı Sarih'in «Satılık Hak» ile hiçbir gûna münâsebeti yokdur ve olamaz...»*[1122]

Böylece yeniden bu şubedeki iki grup belirgin olarak ortaya çıkıyor ve Mısır'da Cemiyet'in yayın organı olduğunu iddia eden iki gazete neşrediliyordu. **Hak** gazetesi; merkezden aldığı emir üzerine,[1123] karşı gazetenin bu iddiasını tekzip etti.[1124]

(1122) «Hakka Taaddi,» *Hakk-ı Sarih*, Aded. 3, 9 Ağustos 1900-13 Rebiy'ülâhîr 1318, s. 1.

(1123) «Şu'beden,» *Hak*, no.22, 15 Temmuz 1900-18 Rebiy'ülevvel 1318, s. 1. Sükûti'nin evrakı arasındaki kopuk bir kâğıt parçasında şu ifade yer almaktadır: «Kahire'de *Hakk-ı Sarih* isminde bir gazete çıkdığını gördük. Bu gazete (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-ı neşriyatı) olduğunu iddia ediyorsa da Cemiyetimizin elan (Osmanlı) gazetesinden başka vasıta-i neşriyatı bulunmamakda (*Hakk-ı Sarih*) sahiblerinin sarahatan su-i maksada müteveccih oldukları anlaşıldığından» *Arkivi Qëndror*, 19/61//742/19-1. Müdür Edhem Ruhi Bey ise hareketin arkasında Salih Cemâl'in bulunduğu kanaatindedir. Bkz. Edhem Ruhi Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 7 Ağustos 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//194/640.

(1124) «Şu'beden,» *Hak*, no.22, s. 1: «...Mısır'da cemiyetimizin «vasıta-i neşriyatı» sıfatıyla münafıklığı mukallidliği sarih, binaenaleyh mahiyeti müstağni-i tasrih bir 'Hak'-ı (Sarih) gazetesi çıkdı. Bir cemiyetin ancak bir dane vasıta-i neşriyatı olabileceği.....».

Karşı grup ise; Arapça olarak kaleme alınan bir beyannâme hazırlayarak, Mısır şubesini düzenleyen Tunalı Hilmi ve onu gönderen merkezin bir şantaj çetesi olduğunu ilân etti.[1125]

Merkeze bağlı şube teşkilâtı bunu da tekzipte gecikmedi;[1126] ancak, zaten dağılmış durumda olan şubenin; bir de böyle bir sorunla karşı karşıya kalması, onun prestijini sıfıra indirdi.

Bu dönemde, Hidiv'in araya girmesi ile Mısır Şubesinin on iki üyesi, iki ayrı kafile ile İstanbul'a gönderilmiş ve bütün şube teşkilâtında Bahriyeli Rıza, Ali Fahri ve Ziya Efendi kalmıştı.[1127] Tunalı Hilmi Bey'in eserlerinin tanıtımının ve dağıtımının yapılmasından, onunla ilişkinin sürdüğü anlaşılıyor.[1128] Ancak, bu renkli Jön Türkün fazla önemsememesine rağmen; Madrid Sefaretinde görev kabul etmiş olması, ilişkinin istenildiği şekilde sürdürülememesini temin ediyordu.

Daha sonra Ali Fahri Bey'in de; gördüğümüz gibi; Cenevre'ye giderek icraatçı gruba katılmasından sonra, Mısır teşkilâtı, arası herkesle bozuk olan[1129] Rıza Bey'in **Hak** gazetesini çıkarabilmesinden başka bir faaliyet gerçekleştiremez duruma gelmiştir.

Mısır Jön Türklüğünün bu kötü durumunda, Damad Mahmud Paşa'nın, Mısır'a gelişi ve Hidiv ile görüşmesi yeni bir hareketlilik yaratmıştır.[1130] Daha sonra İsmail Kemal Bey'in gelişi ile bu gelişme hızlanmıştır. Bir anda, Mısır'-

---

(1125) Bu ilân Ahmed Rıza Bey taraftarlarının yayın organında aynen yayınlanmıştır. Bkz. «Mısır'daki Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Neşretdikleri Arabî-ül-ibare Beyannâmenin Harfiyyen Tercümesi,» *Sancak*, Aded 29, 15 Temmuz 1900-20 Rebiy'ülevvel 1318, s. 3. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXXIV. Benzeri suçlamalar için krş. «Hakka Taaddi,» *Hakk-ı Sarih*, no.2, 25 Temmuz 1900-28 Rebiy'ülevvel 1318, s. 2.

(1126) «Şu'beden,» *Hak*, no.22, s. 1.

(1127) Ali Fahri Bey'den-Nuri Bey'e, Kahire, 23 Mayıs 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/135//169/24. Krş. M. Galib Bey'den-İshak Sükûti'ye, 12 Mart 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//283/1319.

(1128) «Murad,» *Hak*, no.24, 31 Temmuz 1900-4 Rebiy'ülâhîr 1318, s. 1, «Matbuat-ı Cedide,» *Hak*, no.26, 15 Eylül 1900-21 Cemaziy'ülevvel 1318, s. 4. Tunalı Hilmi yaklaşık bir yıl sonra tekrar Mısır'a gelerek bir kongre oluşturma faaliyeti içine girmiş ama bu çabalarında başarı sağlayamamıştır. Bkz. Hüseyin Tosun Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 6 Şubat 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//316/1012: «...Biz de burada çalışacağız diyor. Meslek-i umumileri kongre teşkîl etdirmek olduğunu da ilâve ediyor. Buna karşu ne denir. Bu kongrenin kabil-ül-icra olmadığını ben evvelden söyledim. Onlar halâ aynı fikirde devam ediyorlar...» Krş. Necmeddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 5 Haziran 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//183/786, Kahire, 29 Haziran 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5// 186/1734. tarihli mektuplar.

(1129) Hüseyin Tosun Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 13 Teşrin-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//1010/1901.

(1130) Schillingsfürst'e, Alexandria, 23 Eylül 1900(pr. 1 Ekim 1900, a.m), no.120 (Pera:465), A.13872, *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198(Bd.3-4).

da Jön Türklük birbiriyle zıtlaşan üçüncü plândaki militanların faaliyetinden, önde gelen şahsiyetlerin eylemleri düzeyine ulaşmıştır. Yabancı raporlarda; Damad Mahmud Paşa ve oğulları, İsmail Kemal, Bedirhanpaşazâde Osman Paşa ve Said Halim Paşa çevresinde yeni bir hareketin başladığı belirtiliyor.[1131]

Bu gelişme sonunda; her ikisi de Mısır'daki resmî teşekkül olduğunu iddia eden gruplar yeni tavırlar içine girmişlerdir. Muhalefetteki **Hakk-ı Sarih** topluluğu, Ahmed Rıza Bey'i öven yazılar yazmışlar[1132] ve **Sancak** gazetesinden olumlu cevaplar almışlardır.[1133] Bu iki gazete taraftarlarının; daha sonra Mısır'da, 1902 kongresi sonrasındaki ekalliyet grubunu oluşturacaklarını göreceğiz.

Buna karşılık merkezden destek alan resmî şube, kurtuluşu Mısır'da büyük etki yaratan İsmail Kemal Bey'in şahsiyeti etrafında yeni bir organizasyon oluşturmakta bulmuştur. Osmanlı yöneticilerinin ağzından dinlersek :

> «...*İsmail Kemal, Hidiv'in avdeti üzerine Mısır'a gitmiş ve Hidiv'in teşvikiyle orada bulunan bir takım cahil Arnavudlar kendisinin istikbâline götürülmüş ve Hidiv bu suretle İsmail Kemal'i kabûl eylemiş ve Mısır'da Hidiv'in himayesi altında katil ve firari Ermenilerden ve Jön Türk nâmını takınan firarilerden mürekkeb Şafak nâmıyla bir Cemiyet teşkil olunmuş...*»[1134]

yeni örgütün arkasında Hidiv'in desteği ile İsmail Kemal Bey bulunmaktaydı.

Şafak Osmanlı İttihad Cemiyeti adındaki örgüt; **İttihad ve Terakki**'nin ömrünü tamamladığını; hayalcilikten öte bir programının bulunmamasından dolayı başarısız olduğunu iddia ederek,[1135] kuruluşunu ilân etmiştir.

(1131) Goluchowski'ye, Cairo, 28 Şubat 1901 (pr. 26/3. 1901), no.16 (streng vertaulich), Ref[1], ve Cairo, 21 Mart 1901 (pr. 2/5. 1901), no.23, Ref[1], *Haus-, Hof-u. Staatsarchiv*, PA XXXI 21, *Ägypten Berichte* 1901.

(1132) «Hakka Taaddi,» *Hakk-ı Sarih*, Aded.3, s. 4: «...Sahib-i Meşveret bir nutk irad eder. Bütün Yeni Osmanlılar nâmına söz söyler. Halbuki, bu söz (Osmanlı) takımının fikr ü mesleğine uygun değildir.... Ahmed Celâleddin.... Sahte ahrarı para kuvvetiyle itma' etdiği günden beri Ahmed Rıza Bey aleyhinde yazı yazmak, şifahen bir takım eracif neşretmek şeref ve haysiyetden mahrum serserilerin başlıca san'atı oldu. O büyük insan hakkında neler söylenmedi, neler yazılmadı!...». Diğer grup da, Mısır'daki gelişmeler belirginleşmeden Ahmed Rıza Bey'e yaklaşmaya çalışmışlar ama başarı sağlayamamışlardır. Bkz. «İkinci Sene,» *Hak*, no.25, 21 Ağustos 1900-6 Cemaziy'ülevvel 1318, s. 3.

(1133) «Sancak,» *Sancak*, Aded, 29, s. 3, «Tekzib,» *Sancak*, Aded. 37, 15 Teşrin-i sânî 1900-23 Receb 1318, s. 1.

(1134) Başkitabet'den-Berlin Sefaret-i Seniyesi'ne, 20/26 Kânûn-i sânî 1901, *Berlin Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Kayd Defteridir*, no.?, *BBA-Yıldız* Esas Evrakı, 36/139-61/139/XVIII.

(1135) «Esbab-ı Teşekkül,» *Hak*, no.32, 15 Kânûn-i evvel 1900-23 Şa'ban 1318, s. 1.

Bir süre sonra; Cemiyetin, Sultan'a ve yabancı sefaretlere hitaben beyannâmeler kaleme aldığını, bu beyannâmelerin, ikinci mehafilde ilgiyle karşılandığını görüyoruz.[1136] Örgüt, Ermeni komitelerini de ittifaka çağırmıştır.[1137]

Ama; bütün bu iddialı hareketlerine karşın, örgütün belirli bir tabanının bulunmaması, onun uzun süre yaşamasına engel olmuş ve İsmail Kemal'in Mısır'ı terki sonrasında, yavaş yavaş erimiştir.

Bu şekilde, **İttihad ve Terakki Cemiyeti**'nin Mısır'da organizasyonu kalmamış oluyordu. Onun temsilcisi sıfatıyla Celâleddin Ârif Bey, Hidiv ile görüşmeler yapmış,[1138] Necmeddin Ârif Bey ise; Mısır'da, merkez yayın organındaki eğilimlere uygun dinî risâleler neşretmiştir.[1139] Ancak, bunların önemi, eski faaliyetle kıyaslanamayacak derecede azdır.

Sultan da, Mısır Jön Türklerinin faaliyetlerine karşı tedbirlerini sürdürmüştür. Alman diplomasisine, bu konuda da Hidiv'e nasihatta bulunulması için başvurulmuş;[1140] o da, kendisine yapılan müracaatlar sonrasında tavrını değiştirmiştir. Léon Fehmi adlı ve eski şube üyesi bir Jön Türk, Hidiv'in Sarayına davet edildikten sonra burada alıkonulmuş ve ancak İngilizlerin girişimi ile beş gün sonra serbest bırakılarak Fransa'ya gitmek üzere sınırdışı edil-

---

(1136) «Abdülhamid Han-ı Sânî Hazretlerine Açık Mektub,» *Hak*, no.32, s. 3, «Abdülhamid Hazretleriyle Hariciye ve Dahiliye Nezaretlerine ve Umum Sefaret-i Ecnebiyeye Takdim Eylediğimiz Muharreratın Suretleridir,» *Hak*, no. 37, 28 Şubat 1901-9 Zilkade 1318, ss. 1-2. Gösterilen ilgi için bkz. Sir N.O'Conor'dan-Marquis of Lansdowne'a, Cons., 9 Mart 1901/no. 97, *PRO/F.O.* 78/5121. Berlin, 8 Şubat, 1901 (General konsul Cairo, no. A. 3), A. 1672/A. 1911 (vertaulich), Von. Bülow'a, Cairo, 25 Şubat 1901 (pr. 7 Mart 1901, p.m), no.16 (vertaulich), A. 3464, *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198 (Bd. 3-4). Örgüt üyelerinin faaliyetlerinin, Sultan'ı telâşa düşürdükleri iddiası için bkz. «Abdülhamid Hazretlerine İhtar-ı Mahsus,» *Hak*, no.34, 15 Kânûn-i sânî 1901-24 Ramazan 1318, ss. 1-2.

(1137) «Cemiyetimizi Tebrik İçün (Hınçak) Komitesinden Şavarş Efendiyle Yine Aynı Komiteye Mensub ve Kafkasya Gazetesinin Muhabiri Zarihan Efendiyle Vuku'bulan İctima Münâsebetiyle Bahriyeli Rıza Bey Tarafından İrad Olunan Nutkun Suretidir,» *Hak*, no.33, 31 Kânûn-i evvel 1900-9 Ramazan 1318, s. 1. Krş. Bahriyeli Rıza «Suikasd,» *Hak*, no.29, 31 Teşrın-i sânî 1900-6 Receb 1318, s. 1.

(1138) Celâleddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Cenevre, 26 Temmuz 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-7//166/1901-2055.

(1139) Kendisi tarafından, babasının notları ile hazırlanan *Binbir Hadis* adlı kitap ilgi görmüş ve Cemiyet'e puan kazandırmıştır. Bkz. Necmeddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 21 Teşrin-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//434/1741. Dağıtımı ve gördüğü ilgi için bkz. «Binbir Hadis-i Şerifin Şerhi,» *Osmanlı*, no.95. 1 Teşrin-i evvel 1901- 18 Receb 1319, s. 8.

(1140) Berlin Sefareti'nden-Başkitabet'e, 52/21 Mart 317, *Berlin Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Kayd Defteridir*, no.7, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/139-61/139/XVIII.

miştir.[1141] 1901 sonunda Hidiv, İskenderiye'deki bir kısım Jön Türkleri, İstanbul'a göndermiş ve ülkedeki bu faaliyeti durdurucu adımlar atmaya başlamıştır.[1142] 1902 kongresi ve sonrasında da sürecek bu faaliyetler[1143] sonrası, Mısır Jön Türklüğü; dönemi, tam bir başıboşluk ve çöküntü ile tamamlamıştır ve 1896-1897 dönemlerinin merkez yetkilerine sahip şubesi tatlı bir hatıra durumuna gelmiştir.

İstanbul ve Yurtiçi Faaliyeti :

1897 sonrasında yurt içi faaliyetinin daha ziyade, yüksek şahsiyetler ve ûlema tarafından yürütüldüğünü gördük. İncelediğimiz dönemde de, merkez teşkilâtının bu özelliği devam etmiştir. Nitekim bu dönemde mektep kaçaklarına tesadüf edilmekle birlikte,[1144] ağırlığın ûlema[1145] ve memurlara kayması,[1146] bize bunu göstermektedir.

Bu koşullar altında da; İstanbul merkezinin, faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu merkez, yurt dışındaki örgüt dağılmaya yüz tuttuğu ve muhabere imkânları daraldığı için otonom bir duruma gelmiş ve bu şekilde faaliyetini sürdürmeye çalışmıştır. Ancak, bir müddet sonra Saray ajanları İstanbul merkezinin içine sızmışlardır. Teşkilâtın resmî evraklarının Saray tarafından ele geçirilmeye başlanması, bunun delili olmaktadır.[1147]

6 Kasım 1901 tarihinde olağanüstü bir toplantı yapan İstanbul merkezi; sekiz şıktan birisini uygulayarak, Sultan'a suikast yapılması yolunda bir karar almıştır[1148] Ancak; bu karar metninin de, Saray evrakı içinde bulunması ve kararın hemen sonrasında Sultan'a arzedilmiş olması; merkezin başına neler geldiğini izaha kâfidir.

Bir süre sonra; Silistireli Hacı İbrahim Paşazâde Hamdi Bey; İstanbul'-

---

(1141) Delcassé'ye, La Caire, 4 Temmuz 1901/no.93 ve aynı tarih/no.18, *Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie,* Vol. III (1899-1901), ss. 251-254. Olay hakkında bilgi için bkz. Earl of Cromer, *Abbas II,* ss. 77-79.

(1142) «Konstantinopel,» *Berliner Tageblatt,* 13 Aralık 1901.

(1143) Hidiv tarafından Jön Türk gazetelerini basan matbaaların seddi için bkz. *BBA-BEO/Mısır Komiserliği Âmed: Mısır Komiseri Muhtar Paşa Hazretlerinden Gelen Tahrirat Defteridir,* 746-36/4, 934/997, 2 Nisan 318 (Takdim: 10 Nisan 318).

(1144) Örnekler için bkz. *ibid,* 917/983, (Müsveddesi mümtaze kalemine: 10 Mayıs 317), 2 Mayıs 317, 919, 20 Teşrin-i sânî 317 (Mümtaze Kalemi: 1 Kânûn-i evvel 317) ve *BBA-BEO/Dahiliye Giden,* 100-3/49, 442, (16 Nisan 317)/ 123864.

(1145) Örnek olarak bkz. *Bazı Hususî İradeleri Havî Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı,* 24/11/162/VII, 41/4 Eylül 316. Fatih'deki Ayak Kurşunlu medresesi vaizlerinden Hüseyin Zühdi Efendi'nin Konya'ya sürülmesi.

(1146) Örnek olarak, bkz. *ibid,* 84/2 Eylül 317. Bâb-ıâli İstişâre Odası Muavini Muhiddin Bey'in sürgüne gönderilmesi.

(1147) *BBA-Yıldız Perâkende,* 20 N 1318/1267.

(1148) *BBA-Yıldız Perâkende,* 23 Ş 1319/no. 1177. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXXV.

da, gene yurt dışı merkeziyle temasa geçmeden, bir şube oluşturmuştur.[1149] Ancak, «Ağabey» kod adını kullanan bu şahıs ile «Çoban» adıyla faaliyet gerçekleştiren arkadaşı Biraderzâde İbrahim, 1906'ya kadar, aktif ve önemli bir harekette bulunamamışlardır.

İstanbul'da diğer bir faaliyet, Şafak Cemiyeti'nin bir şubesinin oluşturulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu faaliyeti realize eden, eski Ayvalık Reji Müdürü Mehmed Ali, Şakir Paşa'nın eski yaveri Tevfik, Rusumat idaresinden Mehmed Hüseyin, Emrullah, Selânikli Murad, Hasan Kâmî, Kuddusizâde Reşad Fâzıl, Mülâzım Mahmud adlı şahıslar eylemlerini gerçekleştirebildikleri kısa süre içinde, komitenin beyannâmelerini İstanbul'da camilere asmaya muvaffak olmuşlar,[1150] ama, sonra ele geçirilmişlerdir.[1151]

Yurdun diğer yörelerinde ise, önemli bir hareketlilik sözkonusu olamamıştır. En ciddî faaliyetin, bazı dergilerin yurda gizlice sokulabilmesi[1152] ve bir Cenevre gazetesine protesto mektubu gönderen üç Jön Türkün, Beyrut Rus Konsolosluğuna sığınmaları ve başlangıçta sığınma hakkını almalarıyla bir diplomatik krizin doğması olması, bunu göstermektedir.[1153]

Balkan Teşkilâtı ve Faaliyetleri :

Daha evvelki bölümlerde, 1895 sonrası en aktif teşkilâtın Balkan örgütü olduğunu görmüştük. İncelediğimiz dönemde de, bu teşkilâtın etkinliğini sürdürdüğünü izliyoruz. Ancak; burada da, diğer alanlarda olduğu gibi, bir zayıflama sözkonusu olmuştur. 1899 sonlarında Ruscuk merkezine karşı Osmanlı yönetiminin amansız baskısı sonucunda, Ahmed Zeki Bey'in Cenevre'ye sı-

(1149) Silistireli Hacı İbrahim Paşazâde Hamdi (Ağabey)'den-Doktor Baha vasıtasıyla Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyet-i Muhteremesine, İstanbul, 1 Eylül 324, *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(1150) Sir N.O'Conor'dan -Marquis of Lansdowne'a, Cons., 9 Mart 1901, no.97, *PRO/F.O.* 78/5121.

(1151) *Bazı Hususî İradeleri Havî Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı,* 24/11/162/VII, 57/2 Kânûn-i Evvel 316. İsimler buradan alınmıştır.

(1152) General Post Office, London, 16 Mayıs 1900, no.213610, *PRO/F.O.* 78/5259: *Turkey Stoppage of Newspapers by British Post Offices in Turkey.* Yazı Beyrut ve İzmir'e gönderilen yasak gazeteler hakkındadır.

(1153) Sıhhiye Müfettişi Ali Salih, Liman Müfettişi Turhan ve kontrolör Tevfik Beylerden üçüncüsü Şam'da tutuklanmış diğer ikisi ise Konsolosluğa sığınmışlardır. Daha sonra, kendileri İstanbul'a gönderilmişlerdir. Bkz. *Affaires étrangères Nouvelle Série-Turquie,* Vol. III (1899-1901), ss. 246-250, 264. Bunlara ilâve edilmesi gereken bir diğer olay ise Cemiyet üyesi olması nedeniyle Trablusgarb Fırka-i Askeriyesi, mühimme kitabetinden ma'zul Ali Bey adında bir şahıs tarafından ihbar edilerek Rodos'a sürülen (Bkz. «Havâdis,» *Osmanlı,* no.73, 1 Kânûn-i evvel 1900-8 Şa'ban 1318, s. 8) Bab-ı Seraskerî'de kalan son âzâlardan Kaymakam İsmail Hakkı Bey'in buradan kaçırılmasıdır. (Bkz. «Eshab-ı Hamiyyete Tebşir,» *Osmanlı,* no.82, 15 Nisan 1901-24 Zilhicce 1318, s. 8.) Ancak, bu dönemde organize firarların azaldığını da belirtmek gerekiyor.

ğınmak zorunda kalması ile önemli bir sarsıntı geçiren Bulgaristan Şubesi, kısa sürede kendini toparlamıştır.

Damad Mahmud Paşa'nın firarı sonrasında, bölgedeki şubeler içinde yalnızca Bulgaristan merkez şubesinin, kendisi ile temas kurduğu ve onu öven bir mektubu merkez yayın organında yayınlattığını görüyoruz.[1154] Silistireli Erkân-ı harb Hamdi Bey, Cemiyet görevlisi olarak Bulgaristan'da **Osmanlı**'nın propagandasını yapmakla görevlendirilmiş ve bilhassa bölgede etkinlik göstermeye çalışan **Sancak** gazetesinin, bu faaliyetini önlemeye gayret göstermiştir.[1155]

Bulgaristan Şubesi, Sultan'ın yirmi beşinci cülûs yıldönümünü ve bu törenlere bir Bulgaristan müslümanları heyetinin katılmasını da, merkez yayın organı kanalıyla eleştirmiştir.[1156] Aynı şekilde, eski Balkan teşkilâtı merkezi Romanya'da da, bilhassa evrak dağıtımı faaliyeti sürdürülmüştür.[1157]

Ancak; Sultan, çok çekindiği Balkan teşkilâtına karşı yoğun saldırıya geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Romanya nezdindeki askerî ateşesi Jön Türk eylemlerine karşı sözkonusu hükümet nezdinde devamlı girişimlerde bulunmuş ve buradan Köstence yolu ile İstanbul ve diğer İmparatorluk topraklarına evrak gönderilmesinden şikâyetçi olmuştur.[1158] Kendilerine gelen çok sayıda talep ve baskı sonucunda Romanya makamları, Jön Türkler hakkında takibatı sıkılaştırmışlardır. Osmanlı yönetiminin Balkan teşkilâtındaki rolünü kavradığı İbrahim Temo'nun evi Romen makamlarınca basılmış ve babası sorguya çekilmiştir.[1159]

(1154) «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Bulgaristan Şu'besinden Damad Mahmud Paşa Hazretlerine Takdim Olunan Diğer Bir Arizadır,» *Osmanlı*, no.61, 1 Haziran 1900-17 Muharrem 1318, ss. 2-3.

(1155) Necmeddin Ârif Bey'den-İshak Sükûti'ye, 8 Kânûn-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//1729/1049-4. Onun yanısıra Celâleddin Ârif Bey de bölgede temaslarda bulunmuştur. Bkz. *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 159-5/15, 2280, (25 Teşrin-i evvel 316).

(1156) Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Bulgaristan Şu'besi, «Protestonâme,» *Osmanlı*, no.69, 1 Teşrin-i evvel 1900-4 Cemaziy'ülâhîr 1318, ss. 1-2.

(1157) Ali Kâmi Bey'den-İshak Sükûti'ye, Kahire, 2/15 Teşrin-i evvel 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106//89/1 ve 15 Teşrin-i sânî 1317, *Arkivi Qëndror*, 19/106//47/298. Müdürlük görevini üstlenen Edhem Ruhi de Temo ile temaslarını sürdürmüştür. Bkz. Edhem Ruhi'den İshak Sükûti'ye, Folkestone, 3 Kânûn-i evvel 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//40/669. ve Folkestone, 22 Teşrin-i sânî 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//53/671.

(1158) Schillingsfürst'e, Bukarest, 8 Mart 1900 (pr. 15 Mart 1900, a.m), no.21, A. 3256, *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd. 2-3).

(1159) «Mekâtib: Manastır'dan,» *Osmanlı*, no.83, 1 Mayıs 1901-10 Muharrem 1318, s. 7. Gazete olayla ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: «Herkese hattâ Cemiyetimize bile ta'dil-i lisan teklifinde bulunan doktorun kulakları çınlasın! Şimdilik biz de mukabeleten kendisine sabr tavsiye ederiz. Sabredebilirse aşkolsun!» Bkz. «Osmanlı,» *Osmanlı*, no.83, s. 7.

Bulgaristan'daki faaliyete karşı da, Necib Melhame sürekli Bulgar yönetimi nezdinde girişimlerde bulunmuş, özellikle Jön Türk neşriyatının önlenmesini talep etmiş ve **Muvazene** gazetesinin matbaasını kapattırmaya muvaffak olmuştur.[1160]

Bütün bu baskılar karşısında; Jön Türkler, mahallî teşkilâtı muhafaza etmek ve onunla yerel sorunlar üzerindeki girişimlerini sürdürmek koşuluyla, ülkeye evrak sokma, komitecilik faaliyetleri gibi işlevleri Atina'ya kaydırmayı uygun görmüşlerdir.[1161] 1899 sonlarından itibaren kuvvetlenmeye başladığını gördüğümüz Atina şubesi, bu dönemde büyük önem kazanmıştır.

Osmanlı hükûmeti; bu durumun önüne geçebilmek için, diplomatik yollardan Yunan dışişlerine başvurmuş, artan Jön Türk eylemlerine ve yurt içine yönelik propagandaya çare bulunmasını talep etmiştir.[1162] 1900 yılı başlarındaki bu girişime karşın, faaliyet hızlandırılarak sürdürülmüştür. Atina merkezi, Avrupa teşkilâtı ile ilişkileri devam ettirmiş ve Ermeni komiteleri ile de işbirliği yaparak, terör eylemleri plânlamıştır.[1163] Saray, bu tür eylemleri tahkik için, Atina'ya özel görevliler göndermek zorunda kalmıştır.[1164]

1900 yılı sonlarında Yunan makamlarına tekrar firari Jön Türklerin iadesi için başvurulmuş; ama, olumlu bir cevap alınamamıştır. 1901 yılından itibaren; Atina merkezi, İsmail Kemal Bey'in kaçışı sonrasında eylemlerini arttıran Arnavut komiteleri ile ilişki sağlama çabası içine girmiştir. Olay bu gelişmeleri ile Osmanlı-Yunan ilişkilerini bozacak bir noktaya gelmiş ve diplomatik temasların başlıca konusu olmuştur.[1165]

Korfu üzerinden Arnavut komiteleriyle irtibat devam ettirilmiş[1166] ve Osmanlı yönetimi durumdan çok rahatsız olmuştur. Bu durumu önlemek için,

---

(1160) Melhame'nin talepleri için bkz. «Bulgaristan'dan,» *Osmanlı*, no.90, 15 Ağustos 1901 -12 Cemaziy'ülevvel 1319, s. 6. Ali Fehmi Bey'in gazetesi için yaptığı faaliyet için bkz. «Şuûnât: Muvazene Gazetesi,» *İntikam*, no. 40, 4 Temmuz 1901-18 Rebiy'ülevvel 1319, s. 4. Buna karşılık, merkez yayın organının düzenli olarak bölgeye gönderildiği ve kütüphanelerde oluşturulan eksiksiz kolleksiyonların ilgiyle okunduğu anlaşılıyor. Bkz. «Filibe'den,» *Osmanlı*, no.102, 15 Şubat 1902-7 Zilkade 1319, s. 7.

(1161) Romanya ve Bulgaristan'daki teşkilât, bu gelişmeler çerçevesinde «Terakki-i Maarif-i İslâmiye Cemiyeti» adında paravan bir örgüt kurmuşlardır. Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/89//518/13-1. deki nizamnâmesi. Aynen verilmiştir. Bkz. B. LXXXXVI.

(1162) Schillingsfürst'e, Athen, 12 Şubat 1900 (pr. 17 Şubat 1900, a.m), no.4, A. 2059, *Auswärtiges Amt*, 733/1, *die Jungtürken*, 198(Bd. 2-3). Jön Türklerin olayı yorumlaması için bkz. «Havâdis,» *Sancak*, Aded. 10, 20 Kânûn-i sânî 1900-19 Ramazan 1317, s. 7.

(1163) Yanya Hanedânından Ali Paşa ahfadı Ali Nâzım Bey'in-Mabeyn'e jurnali, 17/24 Temmuz 316, *Bazı Hususî İradeleri Havî Defter*, BBA-Yıldız *Esas Evrakı*, 24/11/162/VII.

(1164) *İbid*, 59/31 Ağustos 316.

(1165) Von Bülow'a, Athen, 16 Ağustos 1901 (pr. 21 Ağustos 1901, a.m), no.43, A.12039. *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198(Bd. 3-4).

bir yandan bölgede geniş güvenlik tertibatı alınırken; diğer yandan da bölgeye, başka amaçlar görüntüsüyle «heyet-i nasıha»lar gönderilmiştir.[1167]

İşte; Mart 1901 tarihinde ünlü ajanslarca, İstanbul'daki Jön Türk komitesinin Kahire'de bulunan Damad Mahmud Paşa'dan; bütün gayrımemnun Jön Türkleri, Ermenileri ve Makedonyalıları kapsayacak genel bir kongre toplanması için inisiyatifi ele almasını istediği dünyaya duyurulduğunda[1168] ve hemen akabinde Sabahattin ve Lûtfullah Beyler tarafından böyle bir çağrı yapıldığında,[1169] Jön Türklüğün durumu bu merkezdeydi.

Merkez kararı büyük bir sevinçle karşıladı;[1170] çünkü, artık hiçbir gücü kalmamış olduğundan, böyle bir kongre sonucunda gerçekleşebilecek bir birleşmenin odak noktası olabileceğini düşünüyordu. Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları gelişmeyi tarafsız bir şekilde karşıladılar. Zaten bütün gruplarla bağlarını kopartmak üzereydiler. Böyle bir kongre, en azından, düşüncelerini ifade edebilecekleri bir zemin olabilecekti. İcraat taraftarları, gördüğümüz zor durumları çerçevesinde, kongre kararını memnuniyetle karşıladılar.[1171] Bu fikrin Tunalı Hilmi Bey tarafından uzun süre icraatçı kanadın temel isteği olarak ileri sürülmüş bulunması,[1172] onların bu alandaki tutumunu güçlendirmiştir. Çökmüş durumdaki Mısır Jön Türklüğü için, söylenecek herhangi birşey sözkonusu değildi.[1173] Yurt içi ve Balkan teşkilâtı açısından, bu uzun süredir beklenen bir eylemdi. Damad Mahmud Paşa, İsmail Kemal Bey gibi, mücadeleyi çok farklı bir zeminde gören eski devlet adamları ise, en çok büyük devletler nezdindeki ilgi ve İngiltere desteğinin sağlanabilmesi perspektifinden girişimi başlatıyorlardı.

Ermeni,[1174] Arap, Arnavut ve diğer komiteler açısından ise; toplantı, ses-

---

(1166) Von Bülow'a, Athen, 16 Ağustos 1901 (pr. 21 Ağustos 1901, a.m), no.44, A.12040. *Auswärtiges Amt*, 733/2, *die Jungtürken*, 198 (Bd. 3-4).

(1167) «Şuûnât,» *İkdam*, 15 Mayıs 1901-25 Muharrem 1319, s. 1: «Arnavudluk ahali-i İslâmiyesi i'zâm buyurulan hey'et-i nasıhadan dolayı hakipâ-yı maâli ihtiva-yı cenâb-ı padişâhiye arz-ı teşekkür eylerler.».

(1168) «Philipoppel,» *Wolff's Telegraphisches Bureau*, nr. 1182, 16 Mart 1901.

(1169) Ahmed Lûtfullah-Mehmed Sabahaddin, «Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza,» *Osmanlı*, no. 81, 1 Nisan 1901-9 Zilhicce 1318, ss. 2-5, *Hak*, no.38, 15 Mart 1901-24 Zilkade 1318, ss. 1-4.

(1170) «Hanedân-ı Âl-i Osman,» *Osmanlı*, no.81, 1 Nisan 1901-9 Zilhicce 1318, s. 1.

(1171) «Mülâhaza: Mesele-i İctima',» *İntikam*, no.32, 11 Nisan 1901-22 Zilhicce 1318, s. 1.

(1172) Ali Fahri, *Yeni Osmanlılar Kongresi*, Taş Basma, (Cenevre:1316), *passim*.

(1173) Nitekim, çağrı yayınlandığı zaman Mısır'a görevli giden İsmail Hakkı Bey'in bu bölgedeki Jön Türkler hakkındaki yorumu şöyledir: «... Kahire'de bulunanlara muttali oldum... Oğlum! Bunlar bir alay fukara...». Bkz. İshak Sükûti'ye, Mısır-el-Kahire, 15 Nisan 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1/252/485.

(1174) Ermeniler acısından çağrının böyle bir yorumu için bkz. Pierre Quillard, «La Quinzaine,» *Pro Arménia*, no.10, 10 Nisan 1901, s. 76.

lerini açıkça duyurabilecekleri bir mekân olacaktı. Gerçi onların amaçlar açısından Jön Türklerle anlaşabilmelerine imkân bulunmamaktaydı; ama, yukarıdaki neden ve yönetimin devrilebilmesi arzusu, onların da bu çabaları desteklemeleri sonucunu doğuruyordu.

Bu şartlar altında toplanan 1902 Kongresi ise; özellikle, siyasal düşünce ayrılıklarının belirginleşmesi ve beklendiği gibi bütün grupların birleşmesi sonucunu doğurmamakla birlikte, en azından belirli fikirlere şiddetle muhalefet eden kesimlerin ittifakını sağlaması bakımından, büyük önem taşır. Bu ittifakın daha sonra nasıl bir organizasyonu bünyesinden çıkartacağı ise, ileride görülecektir.

BELGELER — AÇIKLAMALAR

BELGE : I — *Belirttiğimiz gibi W. G. Max Müller, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin amaçları üyelerinin nitelikleri ve nizamnâmesi konularında Osmanlı yönetiminden önce bilgi sahibi olmuş ve bu Cemiyet'in plânlarını âmirlerine bildirmiştir :*

Sir P. Currie'den Marquess of Salisbury'e
no.870 (Confidential)

Constantinople, 27 Kasım 1895

Majestelerinin Büyükelçiliğinin Üçüncü Kâtibi, Bay W.G. Max Müller'in 'Jön Türk' Partisi'nin tasavvuratına dair, çok enteresan bâzı bilgiler veren bir memorandumunu iletmekten şeref duymaktayım.

Yüksek sınıftan çok sayıda Jön Türk ile dostâne münâsebatı bulunan Müller bu nedenle onların bakış açılarını ve Türkiye'de şu andaki yönetim biçimini ıslah etmek için gönüllerinde yatan ümitleri öğrenmek için istisnaî fırsatlara sahip olmuştur. Ve bendeniz, bu memorandumda muhtevi olan bilgiler hakkında Lordluğunuzun [Dışişlerinin] dikkatini tavsiye etmeğe [izninizi] istirham ederim.

Lordluğunuzun abd-i memlûkları
Philip Currie
(İmza)

Ek. 1

Bay Max Müller Tarafından Verilen Memorandum.

Zat-ı Devletlerinin alâkasını çekebilecek olan yakın zamanda görüştüğüm iki Jön Türkle olan konuşmalarımın özeti aşağıdadır.

Tahmin edebildiğim kadarıyla onlar, açıkça itiraf etmemekle birlikte her ikisi de Jön Türk Partisi'nin faal üyeleridir. Kendileri bana bu partinin Türkiye'de şimdi iyi organize edildiğini söylediler. Merkez komitesi bir başkan ile dört üyeden mürekkebdir, fakat bunların adlarını elde etmeğe maalesef muvaffak olamadım.

Cemiyetin âzâları bütün sınıflardan hattâ Sultan'ın **her vakit görüştüğü adamlardan** dahi alınmaktadır.

Bu cemiyetin müstacel amacı Sultan'ın tahttan indirilmesi ve Kanun-i Esasî'nin ilânıdır.

Dediklerine göre, Sultan'ın tahttan indirilmesi, padişahın etrafındaki habis adamlardan bazılarının, mahkeme ile idam edilmeleri dışında hiç kan akıtılmasını intac etmeyecektir. Kararlaştırılan bir günde subayları davaya kazandırılmış bir alay Seraskerliğin önündeki meydana yürüyecek, Serasker'i yakalayacaklar, onun yerine tercih ettikleri bir adamı tayin edecekler (muhtemelen Deli Fuad olarak adlandırılan Fuad Paşa), Yıldız'a bir haberci göndererek Sultan'a tahttan indirildiğini bildirecekler ve haberi çeşitli eyâlâta telgrafla iletecekler.

Bu benim işaret ettiğim gibi acayipce basit bir plândı fakat fanatik toplum acaba Sultan'ın bu selâhiyetsiz tahttan indirilişine ne diyecekti. Onlar, bana Murad'ın tahttan indirilişi sırasında bile bir fetva neşredilmediğini ve Abdülhamid'in tahta yalnızca bir nâib-şehzâde olarak geçtiğini ve bundan dolayı onun katı müslümanların nazarında yalnızca **de facto** fakat **de jure** olmayan hükümdar olduğunu belirterek bu konuda teminat verdiler. Bundan dolayı Murad veya olmazsa en büyük oğlu Sultan ilân edilebilecek. Bana bilgi veren kimse bu şehzâdeyi dokuz yıl öncesinden beri tanıdığını ve onunla sıkı fıkı konuştuğunu söyledi. Mamafih, son dokuz yıldır hiçkimse Sultan Murad'ın herhangi bir oğlu veya kızını göremediği için onun karakteri veya kabiliyetleri hakkında herhangi birşey söylemek imkânsızdır.

Bu tevârüs bizim yanlış olarak İslâm hukukunun bir parçası olarak kabûl ettiğimiz şimdiki tevârüs usûlünün ve Murad, Mahmud'un en büyük oğlu olan Abdülmecid'in en büyük oğlu ve Osmanlı hanedanının devamını sağlayacak yegâne erkek olmasıyla ekberiyet müessesesinin de ilgasına zemin hazırlayacaktır.

Kânun-i Esasî'nin ilânı bir süre önce tüm Türk vatanseverlerinin düşünce ve iştiyaklarını işgâl etmişti ve bu Sultan için de şüphesiz bir sır değildir. Birkaç hafta evvel Zâtı- Şâhâne, Düyûn-i Umumiye Komiseri, Murad Bey'e konu üzerinde bir lâyiha düzenlemesini ve Kanun-i Esasî'nin yeniden tesisi konusunda açıkca, ciddî bir biçimde düşünmesini irade buyurdu.

Mamafih, Zât-ı Şâhâne'nin her zaman görüştüğü, Lütfi, Şeyh Ebülhuda, Ragıb Bey, v.s, gibi kimseler Sultan'ı Murad Bey'e karşı onun bir nihilist olduğunu ve eğer ictima' ederse parlâmentonun ilk işinin Zât-ı Şâhâneyi tahttan indirmek olacağını işrab ederek zehirliyorlar.

Murad Bey Saray'a sonraki gidişinde [huzûra] kabûl edilmedi. Ve dün öğrendiğime göre Murad Bey, yurt dışına firar ettiği gibi, mevcut düzen değişmedikçe ülkeye dönmemeye niyetlidir. Son nâzır değişiminde, Sultan meşrutî yönetimi Kur'ana mugayir olarak mahkûm etmek için çalışmıştır ve eğer Şeyhülislâm —ki o Zât-ı Şâhânenin zavallı bir kuludur— bunun gibi bir fetvayı tek başına hazırlamağa muktedir olsaydı, bunu elde edeceği şüphesizdi. Mamafih, Fetva Emini —Şeyhülislâm tarafından onaylanan fetvaları hazırlayan kişi— gerçeğe aykırı bu fetvayı hazırlamayı reddetti.

Ben onlara, şimdiki Sultan'ın tahttan indirilmesi ve Kanun-i Esasî'nin ilânı garanti edilse dahi Türkiye'de bunun gibi İmparatorluğun taleb edilen

ihtiyaçlar çerçevesinde tamamen yeniden düzenlenmesi için gerekli adamları bulup bulamıyacaklarına işaret ettim. Onlar zorluğu itiraf ettiler fakat adam bulunabileceğini söylediler. Genellikle, en önemli mevkiler için teklif edilen adamlar şunlardı, Sadrıazâm Muhtar Paşa, Hariciye Nazırı Karatodori Bey (şimdiki Belçika Sefiri), Serasker Fuad Paşa. Onlar şimdiki Sultan'ın tahttan indirilmesi için cari olan komplo tevatürâtının gerçekte herhangi bir müessese tesis ettiğini düşünmüyorlar, gerçekte onlar yerinde duranlara kurtuluş ateşi verici olabileceğini, vusûlde ise düşünülmeden yapılan durumlar yaratmağa kâfi olabileceğini söylemeğe kadar varmakla birlikte en ehemmiyetsiz ecnebi müdahale veya desteğin bile başa dertler açacağını görüyorlar. Mamafih, İlkbaharda popüler bir hareket, ecnebî müdahale olup olmayacağı kesinleşti. Komite, Türkiye'nin şimdiki malî durumunda hiç maaş alamayan çok sayıda subay ve memurun kendilerine kitlevî olarak katılabileceği ümidiyle kış aylarını örgütünü mükemmelleştirmeğe harcamayı murad ediyordu ve böylece hadiselerin gelişiminin neticesinde elde edebilecekleri ilk fırsatı, kazanmak için uygulayacaklardı. Onlar âşikâr olarak Makedonya'da ilkbaharda bir ayaklanmayı hesaplıyorlardı. Yazıma «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti»nin nizamnâmesinin bir tercümesini de ekliyorum. Müteessifen belirtirim ki bâzı maddeler yanlışlıkla atlanmıştır ve diğerleri de tam değildir, fakat sözkonusu vesikayı bana bilgiyi verenler bıraktıktan sonra okumaya muktedir olamadım.

Onlardan birine, çok sayıda Türkün yakın zamanda gizlice sürüldüğüne gerçekten inanıp inanmadığını sordum. Kendisi bana, bize vâsıl olan bir sürü hikâyenin izam ve tahrif edilmiş olabileceğini fakat Pangaltı'daki Mekteb-i Harbiye'den talebelerin kaybolduğuna dair rapor doğruluğu konusunda teminat verebileceğini söyledi. Toplam talebe sayısı 1800 olan okuldan kaybolan ve nerede oldukları hakkında hiçbir şey bilinmeyen talebenin sayısını en az 100 olarak ortaya koydu.

Aşağı yukarı, üç hafta önce mektebin bir talebesi yurt dışındaki Türk İhtilâlci Komiteleri tarafından basılan risâleleri dağıtırken yakalandı. Mekteb kumandan muavini Rıza Paşa, onun cezasını kalın bir sopa ile on vuruş olarak belirledi ve cezayı on gün hergün artan darbe sayısı ile bizzat infaz etti. Çocuk, işbirliği yaptığı kimseleri ifşa etmeği reddetti ve 110 sopa yedikten sonra öldü. Öldüğü zaman kendisiyle beraber olan bir çavuş onun, arkadaşlarına elinden geldiği kadar cesurâne öleceğini umduğu yolundaki mesajını iletti. Bu mesajı ilettiği için çavuş hapse atıldı.

Bu olayla alâkalı olarak okulda yirmi ilâ yirmi beş arası tutuklama yapıldı ve kimse hattâ okuldakiler tutuklanan çocukların başına ne geldiğini bilmiyorlar.

Sadece birkaç ay önce Miralay iken, Mirliva olan Rıza Paşa 22 yaşında bir çocuğu döverek öldürmesinin mükâfatını Ferik olarak gördü. Askerî Mektebin iki ayda yapılması gereken imtihanları her vakadan şüphelenen Sultan'ın bu mektebi kapamasını temin için derhal öne alındı. Tekrar açılması halinde onun [okulun] Usküdar'daki Selimiye kışlalarına nakli kuvvetle muhtemeldir.

Bununla alâkalı olarak bundan önceki Cuma günü çok sayıda Türk kadınından oluşan bir gürûhun kaybolan eş ve çocuklarının geri iadesi istidasını sunma ümidiyle Selâmlığa gittiğini ve hatırı sayılır bir kargaşa doğurduklarını da zikredeceğim.

W.G. Max Müller

Bkz. **PRO/F.O.** 78/4623.

BELGE: II — *Metinde belirtildiği gibi, ilk beyannâmeden yaklaşık bir ay sonra yayınlanan ve aşağıda metni verilen bu ikinci ilân, Cemiyetin alınan tüm tedbirlere karşın güçlü olduğunu göstermek gibi bir eğilimi taşımaktadır. Birinci beyanname ile karşılaştırırsak bu metin Cemiyetin toplumun önemli kesimlerinden üyelere sahip olduğunun belirtilmesi bakımından önemlidir.*

Vatandaşlar!

Vatan mahvoluyor, bir kişinin keyfine kurban gidiyor. Malımız, canımız muhataradadır. Zulm ü istibdad memleketimizi tahrib ve perişan ediyor. Muharebe-i zâileden beri ahalinin beli doğrulmadı. Padişâh aç ve çıplak kalan köylülerin ıslâh-ı ahvâline çalışacak yere ellerindeki araziyi hattâ medâr-ı mâişeti olan öküzü bile alıyor. Milletin hakkını yiyor, namus ve haysiyetini lekeliyor. İstibdada mani' olmak isteyen namuslu ve hamiyyetli adamları mahbeslerde, menfalarda zincirler içinde öldürüyor. Vatanın saadet ve selâmeti, umumun rahat ve hürriyeti içün usûl-ü meşveret ve meşrutiyetin yeniden te'sisini istirham edenleri kahr ve teb'id ediyor. Böyle hilâf-ı şer' ve kanun hareketde bulunan ve kendi keyf ü rahatından başka birşey düşünmeyen ve milletin senede üç milyon liraya yakın bir servetini hafiyelere ve dalkavuklara yedirerek israf eyleyen bir padişâhın hakimiyeti meşru' olamaz.

Halâ mı vatanı pare pare kopartanlara itaat edeceğiz? Halâ mı milletin kanını emenlere boyun eğeceğiz? Halâ mı vatanı sevenleri ve idare-i hâzıranın ıslâhına çalışanları ma'zur ve muhakkar görerek sabr ü tahammül edeceğiz?

Bu âzîm tehlikeyi vakıa herkes görüyor. Yağmadan müstefîd olanlardan başka herkes hükümet-i hâzıradan şikâyet ediyor. Lâkin beynimizde ittihad ve ittifak olmadığından şikâyet beyt-ül-hazande boğuk bir sadadan ibaret kalıyor.

Böyle sükût ile zelîl ve sefîl olmadansa ittihad edelim. Füzelâ-yı ûlemadan, ümerâ-yı askeriyeden, rical-i devletden cins ve mezheb ayırmayarak hamiyetli ve namuslu Osmanlılardan mürekkeb cemiyetler yapalım. Vilâyetlerde, valilere, makarr-ı saltanatda Bâb-ıâli'ye birer hey'et-i meb'use gönderelim. Osmanlıların halini, âmâlini bildirelim. Padişâha şer' ve kanun dairesinde harekete icbar edelim. En büyük âmirimiz, mercimiz kanun ve adalet olsun. Avamı kıt'al ve ihtilâle sevk etmek ve Hıristiyanlarla, İslâmları asla

ayırmak fikrinde değiliz. Nifak hükümet-i müstebidenin gıdasıdır. Nifak ve mübayenet devam etdikce zulmü istibdadın önü alınamaz. Lâkin birleşecek olursak bir hey'et-i müttehideye karşı duracak hiçbir hükümet-i müstebide tasavvur edilemez. Asker cellâd değildir. Vatandaşa kardaşına kurşun atmaz. Bir hükümdar-ı zalim hiçbir zaman kendi arzusuyla teb'asına hürriyet vermez. Hürriyet hakkımızdır. Hakkımızı isteyelim. Eshab-ı vukuf ve hamiyetden mürekkeb bir hey'etin ictima'ını ve re'y-i umur-i devletde ahalinin hüsnü teveccühünü kazanmış mustakim, muktedir ve faal adamlar bulundurmasını şiddetle taleb edelim. Evlâd-ı vatandan mürekkeb bir hey'etin iâne ve meşveretine tenezzül etmeyerek ecnebilerin müdâhalesini yâni ecnebi boyunduruğu altına girmek zul ve hakaretini kabul eden padişâh şayed bilcümle Osmanlıların menafi' ve selâmeti nâmına vuku'bulan bu isti'damızı reddedecek olursa milletimizin nâmına sürülen lekeleri başka suretle temizlemeğe çalışalım.

İttihad, Sebat, ve Cesaret refik-i hareketimiz olsun.

Osmanlı İttihad ve Terakki
Cemiyeti

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/60//820-10

BELGE: III — *Metinde belirtildiği gibi bu tutuklamalar Cemiyet tarihindeki ilk önemli çöküntüyü ortaya çıkartmıştır. Bu bakımdan bu olay Cemiyet açısından büyük bir önem taşımaktadır. Ancak, en az bunun kadar önemli olan ikinci bir husus ilk defa bu kadar geniş bir öğrenci hareketi ile karşılaşan yönetimin, bunun karşısındaki düşünceleridir. Özellikle, Meclis-i Mahsus raporu ve daha dar bir komisyonca hazırlanılan ikinci bir arizada durum belirgin biçimde göze çarpmaktadır. Her bakımdan ilginç olan bu alandaki belgeler şu şekilde sıralanmıştır:*

1. Meclis-i Mahsus raporu ve derkenârı (Serkâtib tarafından).
2. Tutuklananların ifadeleri ve jurnaller neticesinde bu kimseler hakkında edinilen intiba.
3. Bu belgeye (2), dayanılarak verilmesi uygun görülerek arz edilen ceza teklifleri.
4. Konu hakkında dar bir komisyonca hazırlanan ariza.
5. Tutuklananlardan Hacı Muhiddin Efendi bin İbrahim hakkında yapılan uygulama hakkındaki belgeler (örnek olarak).

COMITÉ CENTRAL
غیرت قادوتن جمعیتی
CENTRAL COMMITTEE
MUNICH-1918

وطنداشلر!

وطنمه محو اولیور، بکشیك کیفه قربانه گیدیور. مالمز جانمز محافظه ده در. ظلم واستبداد مملکتمزی تخریب ویرانه ایدیور. محابره زائله ده بری اهالیمك دلی دوغرایدیور. پادشاه آچ وچیپلاقده قالدیغی حالده بوگون ایدارك اصلاح احوالی حالیه بوده الدیغی اراضی هنی مدار معیشتی اولدیغه اوکوزی بوه الیور. ملتك حقی یوقدر، ناموس وحیثیتی کدلیور. استبداده مانع اولمه ایچون ناموسی وحیاتی آلتی سنه دن بری تجربه ایدیلمیور. وطنك سعادت وسلامتی، عمومك راحت وحیاتی ایچون اصول مشروطیت وسته وطنیك بکیده فاسیق اعدام ایتمکی قرار تبعیه ایدیور. بوایچه عاصف شرع وقانونه توفیقاً محاکمه یولنمه وکندی کیف وراحتنه دقت ایدن دوستمزه وملتك سنه دن اوتی چکدیکی ایرابه یقیه برتوتی خفیفه، والقادوقره بدیه ایله اسراف ایدیه پادشاهك حکمی شروع اولدی.

عالمك وطنی یاره یاره قوپارانلره الطاف ایده جك؟ عالمك ملتك قانی امنده بوله اوجك؟ عالمك وطنی سوکری واداره حاضره دن اصلاحه چالیشانلری مقدمه وحقه کوره رك جزالمی ایده جك؟

بوظلم وحکمك وفضاحتك کوریور. بیمادر مسئله. اولدیغمز دقه کیمسه حکومت حاضره دن مساعده ایدیور. لکه بیزه اتحاد واتفاقه اولدیغمز دقه شکایت بیت الحزن یرینه برصادره حیات فالیور.

بوایچه سکوت ایده دیکی تقدیرده اتحاد ایدیلم، مقصودی عمادله امرای عسکریه دن، جاله دولتده عهده دقه ایدیلرده عمانلیلرك حیاتی تأمین ایدیلرده رکب جمعیتی یاپالم. دیلرسه والیلره مفتشلك یا برده هیئت معینه کوندرلم. عمانلیلرك حیاتی امانی بلدیرلم. پادشاهی شرع وقانونه دائره سنه مرکز اجبار ایدلم. اک یوکسل امرازدن حساب صورمه دولتی قوی قبال واعتمادی برقدرتلی ایله دنیانك احترامی اعاده ایدیلم. نقادله حکومت مشروطه دك غایه، نقادله حیات دائم ایدیکی ظلم واستبداد اولدی اوزه. فکر بیلنلرك اوجه سنه چیقیلمه، فاسق ودوره جه هیچ حکومت سنه یقیور ایدیلرك. عسکرلك دکل. وطنداشلر قرارلرنی خودسرجه اتخاذ جمعیت نظام جمع بزه عاید کفن آرزوسیله نبیه محتاجدر. حیات مقدسه، عفتی ایدلم. محاب وخوف وهیبه رکب جمعیتك اعضای وه اسامیسی دولته اهالیك عمومی نوعیجه قرارنامه منتظم مقدسه وحقانیتی اوجه بولنه رطی شقه طلب ایدیلم. اولدوطنده رکب جمعیتك اعضاسی اعانه وشوریه تزك ایدیرك اعضاسك مقدسی یعنی اهلی بیوته روحی الکریمك زك وعفاف نی قبول ایده پادشاه شایان حرمت ومقام وسعودی مانع وخوف بولنه بولنجاری رذیله جك اولورسه ملتك مانع سویله کوزی بقه صوقه جقدر.

اتحاد، ثبات وحیات رفیعه وکنز اولسون.

عثمانلی اتحاد وترقی
جمعیتی

1.

Bâb-ıâli
Meclis-i Mahsus
1563

Efkâr-ı faside eshabından olmak maznuniyetiyle Zabtiye Nezaretince mevkufen isticvab edilmiş olan kesanın ism ve şöhretlerini ve fezleke-i istintaklarını havî olub Encümen-i Mahsus Vükelâya celb olunan Zabtiye Nazırı Paşa tarafından ita edilen hülâsa kıraat ve Nazır-ı müşarünileyhden şifahen arz olunan izahata göre müzakere kılındı. Hülâsa-i mezkûre münderecatına nazaran mevkufinin dokuzu Mekteb-i Tıbbiye ve dördü Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne ve dördü Mekteb-i Hukuk talebesinden olduğu gibi etibba-yı askeriyeden iki yüzbaşı ve bir eczacı mülâzımı ve bir dahiliye zabiti ve Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne muallimlerinden bir kolağası ile Bâb-ıâli ve Bâb-ı Seraskerî ve Adliye ketebesinden ve talebe-i ûlûmdan ve bâzı idare memurlarından ve kahveci ve sucu misillû eşhâs-ı âdiyeden bulunduğu anlaşılıb derece-i medhalleri dahi muhtelif görünmüş ve içlerinden ikisi ihbarât ve teshîl-i tahkikat hidmetinde bulundukları cihetle ma'füvv addolunub bazısının maznuniyetleri de diğerlerinin tefevvuhatını istima' derecesinde kaldığı beyân olunmuşdur. Gerek hülâsa-i mebhûse mevadından ve gerek Nazır-i müşarünileyhin ifadât-ı vakıasından istintâc olunduğu vechile eşhas-ı merkûmenin sâlik oldukları meslek bir takım tasavvurat-ı fâsideden ibaret olup gerçi maazallah-ı teâlâ velinimet-i bîminnetimiz zât-ı hilâfetsımat efendimiz hazretlerinin hakk-ı hümayûn-u şâhânelerinde birgûna su-i niyeti tazammun ihsâs etdirecek ekavîlin vücûdu yoğise de tasavvurat-ı mebhûs anhânın usûl-ü idare-i saltanat-ı seniyenin mahfuziyeti farizasınca haiz olduğu ehemmiyete nazaran bunda medhal ve malûmatı olanların haklarında iğmaz-ı ayn ile muamele caiz olmadığından maslahatı ta'kiben ve emsâlini terhiben şimdi elde bulunanlardan ma'füvv tutulanlar ve maznuniyetleri istima'-i tefevvuhat ve rivayet derecesinde bulunanlar bilistisnâ ma'adasından taşralı olanların memleketlerine ve İstanbullu bulunanların zabıtaca heman münâsib mahallere def' ve teb'idleri ve badezîn dahi tahkikat ve ta'mikata devam ile tasavvurat-ı faside-i mebhûsede medhal ve müşâreketleri sâbit olanların Bâb-ıâliden bilistizan yine bu vechile def'leri ile emsâlinin teksirine ve o makulelerden çıkan şaiyatın te'sirâtına meydan bırakılmaması hususlarının nezaret-i müşarünileyheya havalesiyle teb'id olunacak kesandan daire-i askeriyeye müteallik bulunanlar içün taraf-ı askeriye dahi icra-yı tebligât olunması müttehiden tezekkür ve mezkûr hülâsa leffen takdim kılınmışdır. Şurası dahi arz olunur ki mekâtib-i âliyenin teşkili ahlâk ve efkâr-ı marziye ve siyret-i hasene eshabından hidemat-ı muhtelife-i devlete terbiyeli adam yetişdirmek maksad-ı hayırmersadına mübteni bulunduğu halde mevkufinden yüzbaşı ve eczacı ile beraber on bir kişinin Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne-ye mensub bulunması ve Mekteb-i Mülkiye taht-ı himaye-i feyzvâye-i cenâb-ı mülûkânede iken anın şakirdanından da böyle fikr-i faside iştirak edenler olması gerek bu iki mektebin ve gerek mekteb-i hukukun za-

bıta-i dahiliyelerince adem-i dikkati ihsas etdirmiş olduğundan badezîn bilcümle mekâtib hey'et-i muallimin ve talebesini ve dahiliye zabitanı beyninde tederrüs-ü mefaside meydan bırakmayacak muamelât ve tedabir-i ihtiyatkârânenin tamamen ve kaviyen ittihazı maddesinin dahi mekâtib-i askeriye ve maarif nezaretlerine suret-i mahsusada tebliğ ve tavsiyesi ilâve-i müzâkerât olunduğu muhat-ı ilm-ü âli buyuruldukda olbabda ve katıbe-i ahvâlde emr ü ferman hazret-i veliy'ül emründür.

1 Receb 313
6 Kânûn-i evvel 311

Sadrıâzâm ve Hey'et-i meclis-i mahsus [Hazır Bulunmayan Maarif Nazırı Zühdi Paşa haricinde]

(İmzalar)

[Derkenâr] :

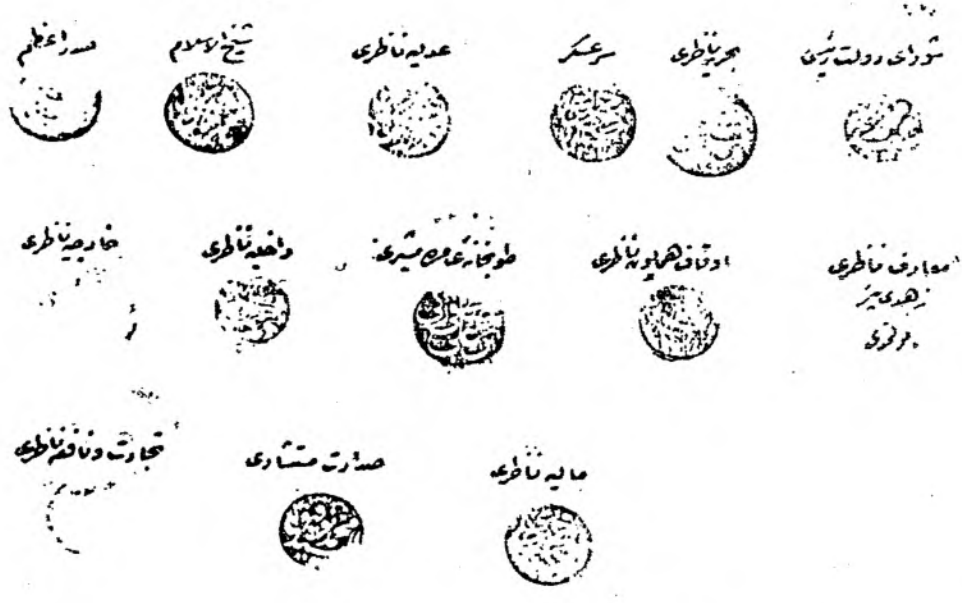
Meclis-i Vükelânın işbu mazbatası menzûr-u âli olarak mucibince muktezıyatının ifa ve haklarında derecât-ı muhtelifede muamele olunmak üzere bu kerre zabtiye nezaret-i celilesince defter-i esamisi tanzim ve takdim kılınmış olan otuz dört kişinin haklarında mezkûr defterde gösterildiği vechile muamele icra edilmesi hususlarına irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî müteallik buyurulmuş ve suret-i irade-i seniye-i mülûkâne işbu mazbatanın takdimini mutazammın olan anh Receb 313 tarihli ve 1563 numerolu tezkere-i sadaretpenâhîye hamiş terkimiyle dahi tebliğ ve iş'ar ve işbu mazbatanın melfufu iadeten ve nezaret-i müşarileyhadan takdim olunan defter dahi ma'an tesyar kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men leh ül emründür.

2 Receb 313 ve 7 Kânûn-ievvel 311

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Tahsin

Bkz. **BBA-İrade-Dahiliye,** Receb 1313/no.63/1409. Sureti için bkz. **BBA-Y/Sadaret Resmî Marûzat,** 2 B 1313/no. 1563/leff.

نائب السلطنة
مجلس المخصوص
١٥٦٧

شورای دولت شریف
بحریه ناظری
سرعسکر
عدلیه ناظری
شیخ الاسلام
صدر اعظم
معارف ناظری
اوقاف همایون ناظری
طوپخانه عامره نظری
داخلیه ناظری
خارجیه ناظری
تجارت و نافعه ناظری
صدارت مشاری
مالیه ناظری

2.

Haydarpaşa Hastahanesi Etibbasından Olub Altıncı Ordu-yu Hümayûna Memur Edilmiş olan Arnavud Yüzbaşı İbrahim Edhem Efendi

Mümaileyh mukaddema efkâr-ı müfsidetkârâne eshabından olduğu Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânece anlaşılarak taht-ı tevkife alındığı bu kerre de «Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye» nâmıyla bir cemiyet-i mel'anetkârâne teşkil ve mekteb-i mezkûr şakirdanından firarda ve Paris'de bulunanlarla muhabere ederek efkâr-ı umumiye-i İslâmiyeyi hükümet-i seniye aleyhine tahrik ve tehyic maksad-ı mel'anetkârânesiyle Paris'den bir takım evrak-ı muzirra bilcelb öteye beriye tevzi' etdiği gibi zokaklara atılan ve bâzı mahallere vaz' ve talik edilen muzir ilânnâmelerden Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebesinden Nazmi ve Paris'de Ahmed Rıza tarafından tab' olunan Lâyiha ünvanlı risale-i hainâne ile cemiyet-i mezkûrenin talimatını mekteb-i mezkûr idadî dahiliye zabitanından Haydar Efendilere ita eylediği derdest edilmiş olan mümaileyh Nazmi ve mülâzım Haydar Efendilerin ifadelerinden anlaşılmış ve İbrahim Efendi'nin memur olunduğu altıncı orduya gitmeyüb savuşmuş olması ifadat-ı vakıanın sıhhatini müeyyed bulunmuşdur.

Haydarpaşa Hastahanesi Etibbasından Yüzbaşı Abdullah Cevdet Efendi

Mümaileyhin efkâr-ı hainâne erbabından olduğu Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânece anlaşılarak mukaddema tevkif edilmiş ve bu def'a teşekkül eden «Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye»ye dahil olduğu Beyoğlu Mahkemesi zabıt ketebesinden Muharrem Efendi'nin ifadesinden anlaşılmışdır.

Haydarpaşa Hastahanesi Eczacı Mülâzımı Mustafa Efendi

Mümaileyh zikrolunan muzir lâyihayı gördüğünü ve litografya matbaasına ait edevatdan maadasının hazır bulunduğunu beyân eden Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebesinden Gebzeli Mustafa Efendi'nin bu ifadesini ikrar ve tasdik etmiş ve mekteb-i mezkûr talebesinden Nazmi Efendi de kendisinde mevcud olan merdaneyi vuku'bulan taleb üzerine mümaileyh eczacı Mustafa Efendi'ye verdiğini söylemişdir. Mülâzım-ı mümaileyh Nazmi ve İbrahim Edhem Efendilerle mekteb-i mezkûrun talebe-i sairesini evvelce tanımadığını söylemiş iken müehharen bunlarla muarefesi olduğunu itiraf ve şifahen de idare-i devlet aleyhine gayet mel'anetkârâne idare-i kelâm etmesine ve öteye beriye atılan mezkûr ve muzir ilânnâmelerden ekserisinin taş basması olmasına nazaran bu ilânnâmelerin tab' ve tertibinde medhal ve malûmatı olduğu anlaşıldı.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Talebesinden Nazmi Efendi

Mümaileyh Avrupa'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye firarileriyle muhabere ve mahud lâyiha ve mektub ile İstikbâl gazetesi götürüb mütalâa etdiği gibi öteye beriye tevzi eylediği ve Avrupa'dan fotoğrafla me'hûz ilânnâmelerden celb ve mahall-i malûmeye ta'lik eylediğini ve taş basması olan «Osmanlı İttihad Cemiyeti» imzalı ilânnâmeleri de tabib yüzbaşı Arnavud İbrahim Edhem Efendi'ye ita ile beraber zokaklarda atdırmış olduğunu ve Avrupa'ya firar eden mekteb refiklerinden Ahmed Efendi'nin hanesinde mukaddema bazı evrak tab'ında istimâl olunub nezdinde kalmış olan merdaneyi Haydarpaşa Hastahanesi eczacılarından Mülâzım Mustafa Efendi'nin te'sis etdiği litografya matbaasına muktazi alât ve edevatı kâmilen ihzâr ile yalnız bir merdane noksan olduğunu mekteb talebesinden Gebzeli Mustafa Efendi'nin beyân ve müahharen mülâzım-ı mümaileyh bu yolda idare-i lisan eylemesine vuku'bulan talebine binaen mümaileyhe verdiğini ve bunun hata-yı âzîm olduğunu şimdi anladığını itiraf etmişdir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Talebesinden Gebzeli Mustafa Efendi

Efkâr-ı muzirra eshabından olmasına mebni mukaddema mektebde tevkif edilmiş olan mümaileyhin Haydarpaşa Hastahanesi eczacı mülâzımı Dağıstanlı Mustafa Efendi'nin litografya matbaasına aid edevatın kâffesini ihzar edüb yalnız bir merdaneye ihtiyac olduğunu kendisine beyan eylediğini talebeden Nazmi Efendi söylemiş ve mülâzım-ı mümaileyhin derdest edilmesi üzerine Gebzeli Mustafa Efendi'nin gaybubet etmesinden sonra cemiyete dahil ve matbaa ile ilânât-ı muzirra-i mezkûrenin tab' ve neşrinde medhal ve malûmatı hamil idüğü istidlâl olunmuşdur.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Dördüncü Sınıf Talebesinden Rodoslu Süleyman Efendi

Mukaddema «Genc Türkler» nâmıyla teşekkül etmiş olan cemiyete dahil olmasından dolayı mektebce tevkif edilmiş olduğu gibi bu def'a da «Cemiyet-i İttifakiye-i İslâmiye»ye dahil idüğü Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneden tard ile altıncı ordu-yu hümayûna nakl edilmiş ve taburundan firar eylemiş olan Bahri Efendi tarafından ifade edilmişdir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Talebesinden İzmirli Mehmed Efendi

Talebeden Nazmi Efendi ile hukuk ve muarefesi olduğu ve evrak-ı muzirra mütalâa eylediği ihbar olundu.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Talebesinden Neş'et Efendi

Mümaileyh talebeden Nazmi Efendi ile hukuk ve muarefesi olub evrak-ı muzirra mütalâa etdiğini ve atılan ilânât üzerine kaza idaresinde kâtib Ahmed ve Rusumat memurlarından Hafız Emin Efendiler ile mükâlemede ve mekteb talebesinden Sami Efendi de mükâlemenin birinde bulunmuş olduğunu ve talebeden Ziya Efendi de Nazmi ve sair mahbus talebe efendilerin tahlisleri mümkün olub olmadığını anlamak içün Mabeyn-i Hümayûn cenâb-ı mülûkâneye gidüb tahkik edeceğini ve Tatar Ahmed dahi mümaileyh Neş'et Efendi'nin (İlânları ben götürürüm atarız) dediğini beyân ve tefevvuhat-ı gayr-ı lâyıkada bulunduğunu ayrıca ifade ve isbat eylemişdir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Dahiliye Zabitanından Mülâzım Haydar Efendi

Mümaileyh mahud ve muzir lâyiha ve «Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye»nin talimatını Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne kitabet muallimi kolağası Receb Efendi'ye verdiğini ve bu lâyiha ile talimatı tabib yüzbaşı İbrahim Edhem Efendi'den aldığını ikrar eylemişdir.

Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Muallimi Kolağası Receb Efendi

Mümaileyh mahud lâyiha ile «Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye» talimatını Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne idadi dahiliye zabiti mülâzım Haydar Efendi'den alub Tophanede (Maşrık-ı Füyûzat) mektebi müdiri Bursalı İbrahim Halil Efendi'ye verdiğini itiraf etmişdir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Talebesinden Süreyya Efendi

Mümaileyhin muarefesi olduğu talebeden Nazmi Efendi tarafından gönderilmiş olan evrak-ı muzirrayı kıraat eylediği muhbir tarafından ihbar olunmuşdur.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne İdadî Talebesinden Sarıgezli Sami Efendi

Mümaileyhin Tıbbiye talebesinden Neş'et ve kantar idaresinde kâtib Ahmed ve rüsumat memurlarından Hafız Emin Efendilerin ilânat-ı muzirra hakkında kahvehanede vuku'bulan mükâlemeleri esnâsında orada bulunmuş ise de mükâlemelerine karışmadığı anlaşıldı.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne İdadî Talebesinden Ziya Efendi

Mümaileyh taht-ı tevkife alınan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebesinden Nazmi Efendi'nin kurtulub kurtulamıyacağını tahkik edüb haber vereceğini beyân eylediği Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebesinden Neş'et Efendi tarafından ifade olunmuşdur.

Beyoğlu bidayet mahkemesi kâtibi Muharrem Efendi ibraz eylediği «Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye» talimatını mümaileyh Yusuf Ziya Efendi'den aldığını ifade eylemişdir.

Mekteb-i Hukuk Talebesinden Yozgadlı Yusuf Ziya Efendi
Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Talebesinden Selânikli Osman Nuri Efendi

Cenevre'de bulunan Ahmed Midhat ile muhaberesi olduğu ve andan evrak-ı muzirra celb eylediği ikrarına inzimam eden Mekteb-i Mülkiye talebesinden İzmirli Efendi'nin şahadetinden anlaşılmışdır.

Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Zabıt Ketebesinden Muharrem Efendi

Muhbir sıfatıyla «Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye» talimatını ve fotoğrafla alınmış ilânnameyi ibraz etmiş ise de Adliye Nezaret-i Celilesi sicil kalemi ketebesinden Re'fet ve Ali Beyleri cemiyete dahil olmak içün tahrik ve teşvik etdiği mümaileyhüma tarafından ifade olunmuş ve mümaileyhin Ermeni rüesa-yı erbab-ı mefasidiyle münâsebeti olduğu anlaşılmış ve hakikatı hakkıyla beyân ve izah eylemişdir.

Mekteb-i Mülkiye Talebesinden Menlikli Rüşdi Efendi

Mümaileyhin üzerinden garazkârâne ve hainâne yazılmış hicviyeler zuhur etmiş ve bunları kendisi yazmış olduğunu ikrar eylemişdir.

Mekteb-i Hukuk Talebesinden Akçaşehirli Mehmed Ziya Efendi

İstikbal nâmıyla Avrupa'da neşrolunan muzir gazeteden alub kıraat eylediği ikrarıyla anlaşılmışdır.

Mekteb-i Hukuk Talebesinden İlbasanlı Hüseyin Efendi

Mekteb-i Hukuk talebesinden Selânikli Ziya Efendiye Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye talimatından verdiğini mümaileyh Ziya Efendi haber verdiği gibi mümaileyh Hüseyin Efendi'nin üzerinden ve ikâmetgâhında Rağbet ve İstikbal gazeteleri zuhur etmişdir.

Kantar İdaresi Ketebesinden Sarıgezli Ahmed Efendi

Mekteb-i Tıbbiye talebesinden Neş'et ve muhafaza memuru Hafız Emin Efendiler ile kahvede iki def'a görüşüb mümaileyh Neş'et Efendi'nin öteye beriye atmak üzere muzir ilânnâme götüreceğini beyân etdiğini ve buna dair beynlerinde mükâleme vuku'bulduğunu ve ilk görüşdükleri sırada kaza memurlarından İzzet ve ikinci defasında Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne talebesinden Sami Efendiler bulunmuş ise de anların söze karışmadıkları ikrarıyla anlaşılmışdır.

Rüsûmat Muhafaza Memurlarından Hafız Emin Efendi

Neş'et ve Sami Efendiler ile oturdukları sırada ilânnâme atılmak üzerine bahs ve mükâleme edildiğini ve Hafız Emin Efendi'nin de bu mükâlemeyi işitdiğini kaza idaresi kâtibi Ahmed Efendi söyledi. Mukaddema İstikbal gazetesi okur iken görmüş ve hükümete ihbar etmek maksadıyla gazeteyi istemiş ise de vermediklerini mümaileyh söylemişdir.

Tophanede Maşrık Füyûzat Mektebi Müdiri Bursalı İbrahim Halil Efendi

Ma'hûd lâyiha ve cemiyet-i ittihadiye-i islâmiye talimatından birer nüsha Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne kitabet muallimi kolağası Receb Efendiden almış ve piyade dairesi ketebesinden Fuad Efendi'ye vermiş olduğunu söylemişdir.

Veznecilerde Kuyucu Murad Paşa Medresesinde Mukim Dersden mezun Rizeli Yusuf Efendi

Sofu nâmında biri kendisine Hayal ve İstikbâl nâmındaki muzir gazetelerden bir iki def'a götürmüş ve bad-el-kırae bâzısını iade ve bazısını ihrak eylemiş olduğunu söylemişdir.

Aksarayda sakin Mekteb-i İdadi mualliğimliğinden müstafi İlbasanlı Mustafa Fevzi Efendi

Kuyucu Murad Paşa Medresesinde mukim Rizeli Yusuf Efendi'nin odasında İstikbal gazetesini okuduklarını ikrar eylemişdir.

Âsitaneli Attar İsmail Efendi

Mekteblilerin dükkânına ma'hud lâyiha ve mektubdan götürüb bırakdıklarını ve ilânnâmeleri kendisine de gösterdiklerini ikrar etmişdir.

Sucu Ahmed

Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye talimatıyla İstikbal gazetesini hocalara ve ötekine berikine kıraat etdirdiğini ikrar ve Şevket Efendi de bu sureti ihbar etmişdir.

Karinabâdlı Kahveci Mustafa

Evrak-ı muzirranın celb ve neşrine vesatet etdiği tahkikat ile tezahür etmişdir.

Musullu Reşid Efendi

İsnadât-ı garazkârâne ve tefevvuhat-ı melanetkârânede bulunmuş ve ikametgâhında hatt-ı destiyle muharrer ve gayet hainâne ve denaatkârâne yazılmış makalât müsveddesi zuhur etmişdir.

Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne talebesinden Yanyalı Rauf Efendi

Mekteb-i Hukuk talebesinden Osman Nuri Efendi mümaileyh Rauf Efendiden fotoğrafla alınmış muzir iki kıt'a ilânnâme almış ve üç refiki de şehadetde bulunmuş ise de ifadelerinde mübâyenet görülmüşdür.

Mekteb-i Hukuk-u Şâhâne Talebesinden İbrahim Refik Efendi

Mümaileyhin Cemiyet-i İttihad-ı İslâmiyeye dahil olduğunu Muharrem Efendi ihbar etmiş ise de icra kılınan tahkikatda mümaileyh Refik Efendi'nin teshilâtda bulunmasından dolayı mazhar-ı afv-ı âli olmuş ve bu def'a ta'mik-i tahkikat içün görülen lüzûm üzerine götürülmüşdür.

Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Talebesinden Şevket Efendi

Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye talimatını kopye etdiğini ikrar etmiş ve Mekteb-i Hukuk-u Şâhâne talebesinden Osman Nuri Efendi'nin Cenevre'de Ahmed Midhat ile muhabere etdiğine aid ta'mik-i tahkikatda hüsn-i hidmeti görülmüşdür.

Bâb-ıâli Divan Kalemi Ketebesinden Ömer Fevzi Efendi

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebesinden Nazmi Efendi'nin kendisine Midhat Paşa'nın bir nutkunu ve Ziya Paşa'nın veraset mektublarını ve Ali Şefkati'nin makalâtını havî bir defter verdiğini söylemişdir.

Bâb-ı Seraskeri Piyade Dairesi Tahrirat Kalemi Ketebesinden Âsitaneli Fuad Bey

Maşrık Füyûzat Mektebi Müdiri Bursalı İbrahim Halil Efendi'den ma'hud lâyiha ve cemiyet-i ittihadiye-i İslâmiye talimatını aldığını söylemişdir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne İdadisinden Tardolunarak Dördüncü Ordu-yu Hümayûn Taburlarından Birine Kaydedilmiş Olduğu Halde Mektebe Dehalet Etmek Arzusuyla Firaren Dersaadet'e Geldiğini Söyleyen Trabzonlu Bahri Efendi

Atılan muzir ilânnâmeler hakkında icra kılınan tahkikatda gayret ve hüsn-i hidmeti görülmekle mekteb-i mezkûra iadesi münâsib olur.

Şehbenderlikden Munfasıl Hacı Rasim Efendi

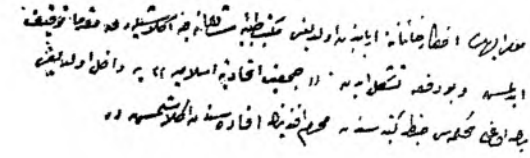
Tefevvuhat-ı melanetkârânede bulunduğu haber verilmesi üzerine götürülmüş ise de icra kılınan tahkikatda bâzı münasebetsiz söz söylemiş olmasından başka ihbarât-ı vakıa tamamen tahakkuk etmemişdir.

Şehzâdebaşında Manavlık Eden Sarıgezde Sakin Talebeden Vidinli İbrahim Efendi

Kuyucu Murad Paşa Medresesinde mukim Yusuf ve Mustafa Fevzi Efendiler okudukları Hayal ve İstikbal nâmlarındaki muzir gazeteleri İbrahim Efendi'nin gönderüb kendilerine verdiğini söylemişlerdir.

Bkz. **BBA-İrade-Dahiliye**, Receb 1313/no. 63/1409. (4650-4702) ve **BBA-Yıldız Perâkende**, C.1317/no.955-II. (4702).

3.

Etibba-yı Askeriyeden Yüzbaşı İbrahim Edhem Murad Efendi

Rüesa-yı erbâb-ı fesaddan olub gaybubetine binaen taharri edilmekde olduğundan derdestinde divan-ı harbe teslimiyle hakkında muamele icrası lâzım gelen

Rütbe-i askeriyeleriyle Yemen Bağdad ve Trablusgarb Ordu ve fırkalarına gönderilüb orada taht-ı nezaret-i zabıtada bulundurulması lâzım gelen zabitan

Etibba-yı askeriyeden Yüzbaşı Abdullah Cevdet Efendi

Haydarpaşa Hastahanesi Eczacılarından Dağıstanlı Mülâzım Mustafa efendi

Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Kitabet Muallimi Kolağası Receb Efendi

Harekât-ı Vakıalarından fevkelgâye izhar-ı nedamet ve ba'dema bu makûle iğfalât-ı mel'unâneye kapılmadıkdan başka hüsn-i hidmet edeceklerini te'min ve beyân eylemelerinden dolayı mektebce bir müddet tevkifleriyle biliktiza nezaret altında ve mektebde bırakılmaları lâzım gelenler

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Sekizinci Sınıf Talebesinden Nazmi Efendi

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Dördüncü Sınıf Şâkirdanından Rodoslu Süleyman Efendi (Taharri olunmakdadır)

Mekteb-i mezkûr talebesinden Neş'et Efendi

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Talebesinden Gebzeli Mustafa Efendi

Evrak-ı muzirra tertib ve neşrinde zîduhûl olmalarından dolayı şimdi bulunmakda oldukları mahallerden tardlarıyla zabıtaca idareten münâsib mahallerde belediye ve ana mümasil işlerde istihdamlarıyla taht-ı nezaret-i zabıtada bulundurulmaları lâzım gelenler

Mekteb-i Hukuk Talebesinden İlbasanlı Hüseyin Efendi

Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Talebesinden Yanyalı Rauf Efendi

Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Talebesinden Selânikli Osman Nuri Efendi

Bâb-ıâli Divan-ı Hümayûn Kalemi Ketebesinden Kızanlıklı Ömer Fevzi Efendi

Nahiye Müdirliğinden Munfasıl Musullu Reşid Efendi

Tophanede Firuzağa Mahallesinde Kâin Maşrık Füyûzat Mektebi müdirl Bursalı Halil Efendi

Kuyucu Murad Paşa Medresesinde Mukim Dersden mezun Rizeli Yusuf Efendi

At Pazarında attar Âsitaneli İsmail Efendi

Kantar idaresi ketebesinden Plevneli Ahmed Efendi

Talebeden Akçaşehirli Ziya Efendi

Sucu Ahmed

Kahveci Mustafa

Hakiarında birşey sabit olmamasıyla tahliyeleri lâzım gelenler

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne İdadî Talebesinden İzmirli Mehmed Efendi

Mekteb-i Mezkûr sekizinci sınıf talebesinden Kâmil Efendi

Mekteb-i Mezkûr talebesinden Samatyalı Süreyya Efendi

Mekteb-i Hukuk talebesinden Yozgadlı Yusuf Ziya Efendi

Mekteb-i Hukuk talebesinden İbrahim Refik Efendi

Bâb-ı Seraskerî Piyade Dairesi Tahrirat Kalemi Ketebesinden Âsitaneli Fuad Bey

Beyoğlu Bidayet Mahkemesi zabıt kâtiblerinden Harputlu Muharrem Efendi

Aksaray Mekteb-i İdadîsi muallimliğinden munfasıl İlbasanlı Mustafa Fevzi Efendi

Direklerarasında manavlık eden talebeden Vidinli Sofu Yusuf Efendi

Rüsûmat muhafaza memurlarından Âsitâneli Emin Efendi

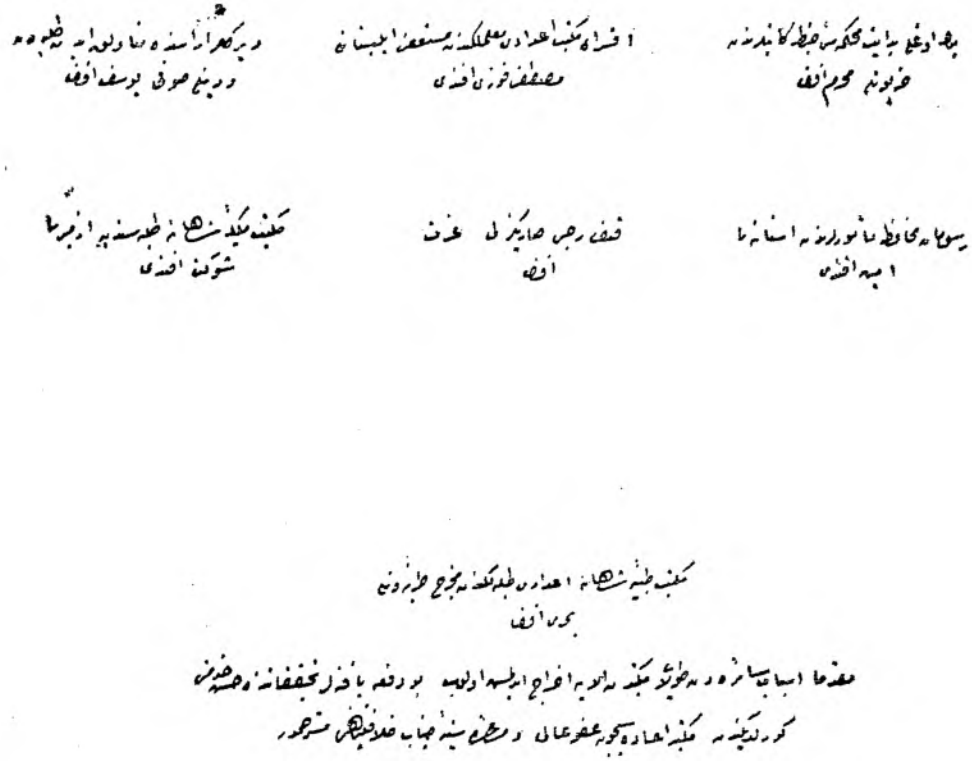
Kantarcı Sarıgezli İzzet Efendi

Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Talebesinden İzmirli Şevket Efendi

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne İdadî talebeliğinden muhrec Trabzonlu Bahri Efendi

Mukaddema esbab-ı saireden dolayı mektebden alaya ihrac edilmiş olub bu def'a yaftalar tahkikatında hüsn-i hidmeti görüldüğünden mektebe iadesi içün afv-ı âli ve müseade-i seniye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî müsterhamdır.

Bkz. **BBA-İrade-Dahiliye**, Receb 1313/no. 63/1409.

4.

Bâb-ıâli
Daire-i Sadaret
Amedî-i Divan-ı Hümayûnu
1536 [1563]

Bâzı temayülât-ı gayr-ı marziye erbabı beyninde usûl-ü idare-i saltanat-ı seniyece ihdas-ı tagayyürat garazıyla cereyân eden tasavvurat ve tesmimat birkaç aydan beri ileri götürülerek bunlardan Avrupa'ya firar edenlerin gazete icadıyla ve süver-i saire ile ilkaata ve Dersaadet'de şuraya buraya kâğıdlar atılmak ve yaftalar ta'lik olunmak gibi su-i harekâta ictisâr eyledikleri ve burada «Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye» nâmını alan o makûle efkâr-ı muzirra efradından tahdîş-i ezhân-ı nâsa vasıtalar peyda olduğu Zabtiye Nezaretince tahkik olunarak bunlardan zabıtaca ele geçenlerin fezleke-i isticvabları üzerine hey'et-i ubeydânemizce cereyân eden müzâkerât diğer mazbata-i âcizânemizce âtabe-i ûlyaya istizana arz olunmuşdur. İstitlâat-ı vakıaya nazaran tasavvurat-ı mevcudenin hülâsası esas-ı idare-i devlet-i âliyyenin tebdil-i kaidesi maksadından ibaret olub bunun ne gibi mülâhâzat-ı adiyeye mübteni bulunduğu sadece bir nazarla anlaşılıyor ise de olbabda miyâne-i çâke-

rânemizde güzerân eyleyen ebhâs-ı hakayık intiha bervech-i âti marûz-u huzur-u hikmet-nüşûr-i cenâb-ı zıllullahî kılınmak feraiz-i ubudiyet ve memlûkiyetden addedilmişdir.

Şöyle ki, bu devlet-i ebed-müddet-i aliyye cami'-i hilâfet ve saltanat-ı İslâmiye olmasıyla makam-ı ma'ali ittisam-ı hilâfetpenâhî min kabl-el-hak din-i mübîn-i Muhammedinin hâmi-i zîşanı bulunduğundan mebna-yı âzîm hükümet-i seniye işte o asıl mukaddese [maksada] göre teessüs ve takarrür etdiği ruz-i meymenet-efrûzdan beri her sınuf ahali ve beraya o melce-i muhterem-saye-i ma'delet-vâye-i müstazil bulunduğu ve biavnullah-ı teâlâ hayat-ı devletin ilâ kıyam üs saa temadi ve tealisi ancak o esas-ı güzînin himayet ve harasetine merbut olduğu halde muvazene-i hakayık müzahir-i umura kifayet edecek fikr-i sakib sahibi olmayanların kendi pişe ve endişelerince bir takım âmâl-i tama'kârâneye mebni ortaya atdıkları ve za'mlarınca pazar-ı revaca çıkarmak istedikleri kumaş-ı tezvîrin ne kadar kasid ve fasid olduğu bundan evvel destgâh-ı tecrübeden geçirilmiş yâni hükümet-i seniye-i hilâfetpenâhî usûl-ü mevzu'asını bir hükümet-i avam şekline ifrağın gerek mahfuzat-ı üss-i esas-ı hey'et-i İslâmiye ve gerek idame-i şân ve şükûh-u saltanat-ı seniyece ve âmâl-i mütebayine-i teb'anın yekdiğeriyle müsâdemesinden çıkacak ve memalik-i Osmaniyeyi herc ü merc edecek vekayi'-i mahufe melhuzatınca ne kadar hevl-nâk ve müdhiş birşey olduğu nezd-i dekayık vefd-i velinimet-i â'zamîde ta'rif ve tavzihden âzâde ve her emr-i mücerreb hikmeten yeni bir tecrübe vareste bulunmuş olmağla usûl-ü merkeziye-i saltanat-ı seniyenin bilcümle asdıka-yı atabe-i ûlya -yı cenâb-ı tacdarî indinde eâzz-ı mefahir ve mekasıd olduğu vechile halen ve istikbalen mahfuziyeti emrinde her dürlü agraz-ı fasidenin müdafaasına hasr-ı dikkat ve ihtimam kılınması farz-ı ayn olduğu müdafaasına hasr-ı dikkat ve ihtimam kılınması farz-ı ayn olduğu muhat-ı ilm-i maali-karin cenâb-ı hilâfetpenâhî buyuruldukda olbabda ve katıbe-i ahvâlde emr ü ferman hazret-i hazret-i men leh ül emründür.

Gurre-i Receb 313
5 Kânûn-i evvel 311

Sadr-ıâzâm Halil Rıfat	Adliye Nazırı Esseyid Abdurrahman Nureddin	Şûra-yı Devlet Reisi Mehmed Said
Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik	Mehmed Memduh Dahiliye Nazırı	Ticaret ve Nafıa Nazırı Mahmud Celâleddin

Bkz. **BBA-Y/Sadaret Resmî Marûzat,** 2 B 1313/no.1563. Leff. 3.

5.

a.

Nezaret-i Zabtiye
Mektubî Kalemi
Aded
358

Marûz-i Çâker-i Kemineleridir ki,

Cemiyet-i İslâmiye nâmına mel'anetkârâne yafta tertib ve neşr eden hazeleden biri de Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî eczacılarından olub Fatih'de üç numerolu hânede sakin bulunan yirmi üç yaşlarında Köstenceli Hacı Muhiddin Efendi bin İbrahim olduğu anlaşılarak celb ve müsaferet suretiyle Daire-i Zabtiye'de tevkif edilmiş ve tahkikat-ı câriye mümaileyhin dahi o fi'il-i mekruha müşareketini müsbet bulunmuş olduğuna binaen ve emsâli hakkında tertib ve icra kılınan muameleye nazaran ânın da Anadolu Vilâyât-ı Şâhânesinden birinde ve zabıtanın nezaret-i mütemâdiyesi altında Belediye Eczacılığı ile Dersaadet'den def'i münâsib mütalâa kılınmış ve icra-yı icâbı re'y ve irade-i isabetâde-i cenâb-ı sadaretpenâhîlerine menut bulunmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliy'ül emründür. fî. 4 Şaban 313 ve fî. 7 Kânûn-i sânî 311.

Zabtiye Nazırı

b.

Bâb-ıâli
Daire-i Sadaret
Âmedî Divan-ı Hümayûnu
1903

Ûtufetlû Efendim Hazretleri,

Mel'anetkârâne yafta tertib ve neşr edenlerden olduğu icra kılınan tahkikatdan anlaşılan Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî eczacılarından Daire-i Zabtiye'de mevkuf Köstenceli Hacı Mehmed [Muhiddin Efendi bin İbrahim] Efendinin emsâli vechile Anadolu Vilâyât-ı Şâhânesinden birine zabıtanın nezaret-i mütemâdiyesi altında bulunmak üzere Belediye Eczacılığı ile i'zâmı istifsârını hâvi Zabtiye Nezaret-i Celilesinden gelen tezkere leffen arz ü takdim kılınmış olmağla olbabda her ne vechile irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şerefmüteallik buyurulur ise mentuk-i münifi infaz edileceği beyânıyla tezkere-i senâverî terkim kılındı efendim. 6 Şa'ban 313-9 Kânûn-i sânî 311.

Sadr-ıâzâm
Halil Rıfat

[Derkenâr] :

Marûz-i Çâker-i Kemineleridir ki,

Reside-i dest-i ta'zîm olub, melfufuyla menzur-i âli buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadaretpenâhîleri üzerine mucibince irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şerefsudûr buyurulmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliy'ül emründür.

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârı
Tahsin

Bkz. **BBA-İrade-Dahiliye,** Şevval 1313/no.15-1705.

BELGE: IV — *Aşağıda metni verilen beyannâmenin* Hürriyet[2] *gazetesine gönderilmiş olması oldukça ilgi çekicidir. Çünkü, bu tarihte cemiyetin merkez yayın organı bulunmaktadır. Bu bir ölçüde İstanbul merkezi ile merkez yayın organının arasının oldukça açılmış olduğunun ve aynı zamanda Faris'in bu ilânı yayınlayarak* İttihad ve Terakki Cemiyeti*'ne yakınlaşmak istemesinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Belgenin ilgi çeken yönü ise İstanbul merkezindeki ûlema etkinliğini açıkça ortaya koymasıdır :*

Âtideki hitab, Hürriyet'e derc olunmak üzere ûlema-yı kirâm ve ümerâ-yı askeriye-i fehâm ile Sultan Ahmed ve Süleymaniye Dersiamlarından bilvekâle İstanbul İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından bize gönderilmiş olmağla buraya neşrine mübaderet kılındı.

Hürriyet Vasıtasıyla Padişâha Hitab

Padişâhımız! Ya ita ve tasdik buyurulan Kanun-i Esasî'yi mevki'-i icraya vaz' etmeli, veyahud işden çekilmeli. Bundan ma'ada sizün içün selâmet tasavvur olunamaz. Zira bu efkâr halkın hemen umumuna denilebilecek bir derecede intişâr ederek temekkün etmiş ve bunun kuvve-i zabıta ve icraat-ı malûme-i gaddarâne ve Bulgar ile halkı tehdit ederek tesirâtını izâle zamanı geçmişdir. Binaenaleyh neticesinden zaten ve mülken bir çok fenalıkların tevlîd eylemesi tabiîdir. İşte hakikat-ı hâlin hülâsası budur. Rumların usûl-i idare-i hâzıranın bekasını tervîc eylemeleri ve mizaca muvafık idare-i kelâm etmeleri mülkde iğtişâş ve mezâlim ve tenafür-i halkın devamıyla (Bulgaristan meselesinde olduğu gibi Avrupa tarafından işgâli ve teskin-i sûrişe) nihayet kendisüne Avrupa nâmına bir niyâbet verilmesini kuvve-i fi'iliye götürmek ve suretle mülkü işgâl eylemek içündür. Bu da en mülâhaza-i kasîre eshabınca bile malûmdur, daha ziyade tafsile hacet yokdur. Artık nasıl istersen öyle hareket et vesselâm-ı aleyh min el hüda.

Bkz. **Hürriyet**[2], no.49, 1 Mayıs 1896-17 Zilkade 1313, ss. 3-4.

BELGE: V — *Çok daha sonraki tarihte yayınlanan bu belge ûlemanın oldukça uzun bir süre en azından bağımsız hareket ettiği izlenimini yarattığını göstermektedir. Bunun yanında İttihad ve Terakki yanında tavır koyan ûlemanın Avrupa Medeniyeti hakkındaki fikirleri de oldukça ilgi çekicidir :*

Beyannâme

İstanbul'daki Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin Avrupa matbuatına tebliğ etmiş oldukları beyannâmenin suret-i mütercemesidir :

Yine Yıldız erkân ve eâzımının tahrik ve iğvâları —her zaman bir şeamete sebeboldukları gibi— bu def'a da bir takım ûlema taslaklarını camilere koşdurarak, Çin Mecusilerinin, Avrupa medeniyetine karşı icra etmekde oldukları vahşeti takdir ile Hıristiyan âlemine karşı da dinin, Kur'anın, İslâmiyetin oradaki müslimine imdad ve muaveneti emr etdiğini vaaz suretiyle neşr ü ta'mim etdiriyor.

Bu tesvilât ve ilkaati, din-i mübinimizin bu hususda dahi mevzu' olan ahkâm-ı ulviyesini Avrupa nazarında da tanıtmak ve öyle cinayet ve vahşetlere hiçbir zaman müseade edemiyeceğini isbat etmek içün teşrihat-ı âtiyeyi vazife-i akdes bildik :

Evvelâ: Bir müslüman memleketinde mukim süfera-yı ecnebiyenin hayatına su-i kasd Şeriat-ı Ahmediyeye katiyyen münafidir. Hattâ hicret-i nebeviyyenin altıncı senesinde risâletpenâh efendimizin, bin beş yüz kişiden ibaret olan maiyeti, halkı ve sahabe-i güzîn efendilerimizle birlikde Medine-i Münevvere'den, Mekke-i Mükerreme'ye avdet ve ziyareti tasmîm ederler. Mekke-i Mükerreme'ye takarrüblerinde sahabe-i güzînin de kararıyla Mekke'ye bir elçi i'zâm buyurdular. Ve Hazret-i Peygamberin teşrifinden maksad-ı esası Kâbe-i mükerremeyi ziyaret olduğunun tebliğini emr buyurdular. Fırka-i dalâletkârın elçinin üzerine hücûm ile katle tasaddi etdilerse de elçi firara muvaffak olabildi. Bunu müteakkib, Efendimiz, Hazret-i Osman'ı aynı vazife ile i'zâm buyurdu. Bu def'a her ne kadar Hazret-i Osman'ı katle cesaret edemedilerse de habs etdiler.

Müteakkiben onlar tarafından Hazret-i Risâletpenâh Efendimiz'e gelen üç murahhası Hazret-i Peygamber kemâl-i iltifat ve ikram ile kabûl buyurdular ki, şevket-i Muhammediyenin bu suretle kudsiyetini ihlâfa izhar maksud-i nebevî idi. Hazret-i fahr-i kâinat efendimiz bu harekât-ı zîşânıyla ümmetlerine her hangi kavm ü dinden olursa olsun İslâm nezdine gönderilmiş sefirlerin hayatlarının her vechile taarruzdan masuniyetini ve hattâ süferaya icra olunması muhtemel nâbecâ ahvâl ve taarruzâtdan sarf-ı nazar, bilâkis onlara ihtiram ve ikram ile ahad tarafından taarruz vuku'unda dahi kuvve-i hakimenin isti'mâliyle muhafaza-i hayatlarını emr ederler.

Saniyen: Akvam-ı sairenin —Hıristiyan ve Yahudi— kütüb-i mukaddeselerine itikad ve iman hususunda Kur'an-ı Kerîm, zîrdeki vechile emr eder :

«İslâmiyetde dört kitab da hakdır.»

«Bir müslim kütüb-i mukaddese-i sairenin insaniyete olan nef' ü hidmetine ve âdâbına ihtirâm ve itaata kendi dinindeki gibi vazifedârdır.»

Salisen: Memalik-i İslâmiyeden bera-yı seyahat geçen veya mukim olan ecanib hakkında ifası lâzım gelen muamele ba-emr-i şer'i şudur:

«Ânların fevk-el-memûl, henüz cahil bir müslim tarafından hayatlarında bir taarruz vuku'unda katiyen himayeleri elzemdir.»

İşe İslâmiyetin ahkâm-ı münifesi şu gösterdiğimiz vechiledir ki, biz müslümanları bugün Çin mecusilerinin ve İslâmlarının âdâb-ı insaniyete ve medeniyete karşı ibraz etmekde oldukları vahşete rağmen, kütüb-i saire-i mukaddesenin müntesibini olan Hıristiyan ve Yahudilerin himayesine mecbur kalıyor. Bu suretle biz müslümanlar da tabiî dinimizi, milliyetimizi muhafaza etmek şart ü emeliyle, kitab-ı münifimizin emrini ifaya kendi İncillerinin ahkâm ve nef'ini tatbike çalışan tarih-i terakkî ve medeniyetde hatveler atan akvam-ı hıristiyânenin ahvâl-i insaniyetkârânelerine ta'biyete mecburuz. Çinliler gibi henüz vahşi bir kavme tarafdarlığı ahkâm-ı diniyemize itaatsizliği şer'-i şerif men' eder:

«İslâmiyet, vahşet, zulm ve i'tisâf kelimeleriyle muradıf olamaz.»

Binaenaleyh Yıldız Sarayının meş'um erkânı ifsadatıyla delâlete sevk olunan İslâmların, Çin Mecusileri ve İslâmlar hakkındaki efkâr-ı himayetkârâneye sapmalarını şimdiden protesto ediyoruz.

Bizim yegâne ve en azîz arzumuz hükûmetimizin yine Çin'de mukim bulunan otuz milyon ahali-i müslime nezdine hatibler ve vaizler sevkiyle dine ve ahkâm-ı kur'aniyeye onları da mûnis kılmak ve o biçâreleri olsun delâletden kurtarmak kendi memleketlerinde akvâm-ı hıristiyâniye ve süferâya dinin emretmiş olduğu vechile muamele-i insaniyetkârâne ve halisâne tavsiye etmekdir.

Bkz. **Hak**, no.24, 15 Ağustos 1900-19 Rebiy'ülâhir 1318, s. 1.

BELGE: VI — *Sözkonusu görüşmenin metni aşağıdaki gibidir:*

Copie
Lettre à S. Ex. Izzet Bey
Conseiller d'Etat résident
à Yıldız concercant
Mourad Bey
le 14/26 Décembre 1895

14 Kânûn-i evvel 311 tarihiyle Mabeyn-i Hümayûn Başkitabet-i Celilesine Yazılan Mektubun Suretidir

---

Paris'e muvasalât-ı âcizânemde ber mukteza-yı emr-i âli evvel emirde Murad Bey'in mahall-i ikameti hakkında, icra-yı tahkikata müsaraatla beraber kendisinün mukaddema (Figaro) nâm Fransız gazetesine hülâsasını derc etmiş olduğu risâle-i malûme-i muzirrasının bir nüshasının tedârik ve mütalâası elzem olmuşdur. Muahharen, istihsâl edilen tahkikatdan ise kendisinin birkaç gün evvel Paris'den Londra'ya azimet eylediği ve oradan dahi bir iki gün zarfında Paris'e avdet edeceği anlaşılmış olduğundan hemen geçen Pa-

zartesi günü Londra'ya müteveccihan Paris'den hareket olunmuş ve derhal ikametgâhı öğrenildikten sonra bilvasıta Sefaret-i Seniyeye gelmek üzere da'vet olunmuş idi. Mir-i mümaileyh hakikaten ertesi günü Paris'e avdet etmek niyetinde bulunduğu halde da'vet-i vakıa üzerine âzimetini te'hir ile geçen Salı günü nezd-i âcizâneme gelmiş ve esnâ-yı mülâkâtında bâzı mukaddemât-ı lâzımadan sonra kendisinin şimdiye kadar sâye-i hazret-i padişâhîde bunca nıam ü iltifata mazhar olduğu halde terk-i vatan ile hilâf-ı fariza-i hamiyyet ve sadakat olarak böyle münâsebetsiz neşriyatla iştigâl eylemesi kendisinden intizâr olunan efkâr-ı vatanperverî ile mütenâsib olmayub Dersaadet'e avdeti kabûl eylediği takdirde mütenâsib ve mühim memuriyete ta'yini ve süver-i saire ile taltifi derkâr bulunacağından böyle bir zaman-ı nâzikde evlâd-ı vatanın cümlesi el birliğiyle menafi'-i mülk ü devletin muhafazası ve buhran-ı malûmun bertaraf edilmesi emrinde sarf-ı mesaî etmek hususu akdes vezaifinden iken öyle bedhâhân ve i'dâmı devlet ellerine serrişte ve silâh vermek gibi evsam ve muamelâtda bulunmaları şi'ar-ı hamiyyet ve sadaka bervechile tevfik eyleyemeyeceği ve hususuyla kendisinin neşreylediği mar-el-zikr risâlenin sair bir takım hayalî ve muhtac-ı tedkikat-ı amika olan şeyler meyânında (umur-i dahiliye-i devlete Avrupa devletlerinin müdahale-i resmiyelerini taleb ve lüzûmunu irae etmek) gibi şeyler yazması hiç bir hakiki Osmanlıdan ve hususuyla dirayeti iktizasınca kendisinden beklenilmeyen bu hususu umumen istigrab ve teessüfü mucib olmuş olduğu vadisinde bast-ı makal ile bu babdaki efkâr-ı mütalâatının butlan ve adem-i isabeti ve böyle teşebbüsâtın devlete aksine olarak bir hidmet demek olacağı ciheti meydan-ı vuzûha vaz' olunduktan sonra kendisi mütalâat-ı mesrûde-i âcizânemi takdir eylemekle beraber Dersaadet'e avdet kendisiçün muhâl kabilinden olduğu ve mamafih şimdiye kadar yazmış olduğu şeyleri mücerred hulûs-i niyet ve sevk-i hamiyyet ile yazmış olub, bundan böyle ise sabk eden mesleğini terk ile müstakbelde Avrupa'da ve sair münâsib bir mahallde (Mizan) gazetesini müceddeden tab ve neşr ile iktifa edeceğini ve mukteza-yı sadakatdan olduğu üzere mezkûr gazetesinde zât-ı akdes hazret-i padişâhî aleyhine asla ve kat'a bir şey yazmayub ancak vükelâ ve memurin-i devletin muamelât-ı vakıasında nizamât-ı mevzua ve menafi'-i mülk ve devlete mugayir ahvâl ve muamelât gördüğü takdirde ta'n ü takbih ve ta'rizden dûr olmayacağı ve her halde zât-ı hazret-i hilâfetpenâhînin ve Devlet-i Aliyyenin gerek dahilen ahaliye ve gerek haricen ecânibe karşu muhterem ve muazzez olmaları hakkında sarf-ı sây ü gayret edeceğini velhâsıl ba'demâ muhafazakârâne bir meslek ittihaz ve ihtiyâr edeceğini vaad ve te'min etmişdir. Bu sırada kendisinin muhafazakârlığıyla beraber şâyed ecânib tarafından neşr olunan gazeteler ile teb'a-i saltanat-ı seniyeden olub da bâzı sebükmağzan tarafından memalik-i ecnebiyede Türkce ve Arabca ve elsine-i sairece tab' olunan evrak-ı havâdisin gerek zât-ı akdes-i cenâb-ı hilâfetpenâhî ve gerek menafi'-i meşru'a-i mülk ü memleket hakkında yazılan türrehat ve ekâzib ve verilen havâdis-i garâz-âmizin dahi gazetesinde cerh ü tekzîbi mukteza-yı sadakat ve hamiyyetden olub bu vechile ise kendisinün velinimetimiz, padişâhımız efendimiz hazretlerine olan sadakatı ve Devlet-i Aliyye'ye olan muhabbet ve hamiyyeti bir suret-i ciddiye ve hakikiyede rû-nümâ olacağı vechile bu vazifenin dahi deruhde olması icab

edeceği kendisine ifade olundukda cevabında bu vazifeyi dahi kabûl ile ifasını vaad eylemiş ve bu suretle mülâkât-ı mezkûreye hitam verilmişdir.

Tafsilâtı arz olunan mülâkat-ı vakıadan Murad Bey'in bundan böyle ne zât-ı şâhâne aleyhine ve ne de menafi'-i sahiha-i meşrua-i Devlet-i Aliyyeye mugayir bir gûna neşriyât ve ilânâtda bulunmayacağı gibi nikât-ı mühimmeyi gerek ecânibe ve gerek yerliden olub memalik-i ecnebiyede gazete ve evrak-ı muzirra çıkaran bedhâhân-ı malûmeye karşu dahi halisâne muhafaza ve müdafaa edeceği anlaşılmış olub bu meslekde devamı ise ne şuruta menut olduğu dahi esna-yı mülâkatda kendisi tarafından dermeyân olunmuş ise de mülâkatın ertesi günü taraf-ı âcizâneme buna dair bir mektub dahi yazıb şurût-i mezkûreyi tekrar eylemiş olmağla mektub-i mezkûrun bir sureti menzûr-i âli buyurulmak üzere leffedilmiş olduğu ve bu husus-i mühimmede imkân dairesi dahilinde olarak bir gûna muvaffakiyet hâsıl olmuş ise mücerred sâye-i muvaffakiyet vâye-i hazret-i şehriyâride hâsıl olmuş olduğunun arz ü beyânıyla takdim-i ariza-i ubudiyetmendîye müsaraat olundu efendim. Olbabda.

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K.303(3). Görüldüğü gibi Murad Bey'e karşı burada takınılan tavır son derece olumludur. Murad Bey bunu kendisinin Antopulo Paşa gibi görevliler üzerindeki olumlu imajına bağlamaktadır. Bkz. Mehmed Murad, **Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri,** ss. 98-100.

N° 64

102

Lettre

à S. Exc. Izzet Bey,
Conseiller d'état
résidant à Yildiz,
Concernant
Mourad Bey

Le 14/26 décembre 1895.

BELGE: VII — *Bu konudaki görüşmenin metni aşağıdaki gibidir:*

Lettre
à S. Ex. Izzet Bey,
Conseiller d'Etat,
concernant Ahmed Riza Bey

le 12/14 décembre 1895

12 Kânûn-i evvel 311 tarihiyle Mabeyn-i Hümayûn Başkitabet-i Celilesine Yazılan Mektubun Suretidir

---

Ûtufetlû Efendim Hazretleri,

Paris'de ikamet-i âcizânem esnâsında Ahmed Rıza Bey'i dahi celb eyleyüb görüşmüş idim. Vatanına avdetiyle Avrupa'da bunca senelerce ikameti cihetiyle iktisâb eylediği malûmatdan vatan ve memleketini hissemend-i faide etmek arzusu nezd-i âcizânemde tabiî gibi görünmekde olduğundan Dersaadet'e avdeti takdirinde hem vatandaşları behre-mend-i isti'fade ve hem de kendisi sâye-i hazret-i padişâhîde enva' iltifat ve taltifâta mazhar olur zemininde irâd-ı makal olunmuş ise de kendisinin şimdiki halde Paris'i terk edemiyeceğini ve hakipâ-yı şâhâneye ubudiyeti berkemâl olub mülk ü devletin tarik-ı ıslahata duhûlünü gördüğü akabinde kendisine dahi cesaret gelerek ifa-yı hidmet zımnında avdet edebileceği ve buna cevaben bir mülkde arzu olunduğu vechile kat'-ı merahil-i feyz ü terakkî eylemesi ahali ve teb'adan dahi herkesin hissesine aid olan himmet ve gayret ve sây ü hidmetiyle hâsıl olacağı cihetle irâd eylediği mütalâasının pek de mantıka muvafık olamıyacağı beyân olunması üzerine kendisi gerçi adalet ve merhamet-i hazret-i hilâfetpenâhîden emin ise de şayed kendisinin memleket hakkındaki efkârını anlayamıyacak bâzı garazkâranın iftirası olmak üzere hakkında efkâr-ı şâhânenin tağyirini mucib olabilür havfıyla şimdiki halde Paris'de kalmasını tervîc eylediğini söylemiş ve zaten dahi maarif nezareti memurlarından olub mümaileyhin akrabasından bulunan Sururi Bey'in bu madde içün Paris'e i'zâm buyurulduğunu[n] haber alınması üzerine sedd-i bâb-ı mülâkat edilmiş ve şu kadar ki esnâ-yı mütalâada mir-i mümaileyhin velinimet-i padişahımız hazretlerine hakiki muhabbet ve ubudiyeti bulunduğu görülmüş olmağla bu hissiyât-ı samimiyesine bâzı nasayih-i lâzıma ile bir kat daha takviyet verilmiş olduğunun arz ü beyânıyla takdim-i ariza-ı ubudiyetmendîye iktidar kılındı. Olbabda.

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi**, K.303(3).

Lettre

à M. le Gal. Agger Bey, Conseiller d'Etat, concernant

Ahmed Riza Bey.

le 12/24 décembre 1895

101

428

BELGE: VIII — *Osmanlı yönetimi, talebelerin, kendi ölçülerinin dışında davranışlarda bulunması nedeniyle Paris'de bulunan öğrencilerin durumu hakkında büyük bir telâşa kapılmıştı. Bu konudaki belgelerde ilk bölümde görülen, büyük ideal farklılıklarının açık biçimde müşahede edilebildiğini belirtmemiz gerekir:*

Yıldız Saray-i Hümayûnu
Başkitabet-Dairesi

Aded
10682

Paris'de bulunan talebe-i Osmaniyenin Sefaret-i Seniyeye gelerek zaruretlerinden ve alacaklılarının tazyikatından bahs ile mütedahil maaşlarının tesviyesini ve bâzıları dahi harcırahlarının itasıyla Dersaadet'e i'zâmlarını isti'da eyledikleri ve mes'ulleri is'af olunmayacak olursa Fransa hükûmetine müracaatla başlarının çâresine bakacaklarını ifade etdikleri beyânıyla taleb-i mümaileyhin iadeleri içün muktazi mebâliğin serian irsâli lüzûmuna dair Paris Sefiri Bey Efendi hazretlerinden vârid olan şifre telgrafnâmenin suret-i mahlûlesi menzûr-i âli oldu. 16 Şa'ban 313 tarihinde dahi bâtezkere-i çâkeri arz olunduğu vechile müktesebât-ı ilmiyelerini ikmâl içün hükûmet-i seniyece mesârif-i kesire ihtiyarıyla Avrupa'ya izâm olunmakda olan talebe-i Osmaniye ekseriya muhafaza-i ahlâk edemeyerek şeâir-i diniye ve âdâb-ı İslâmiye hilâfında bir takım ahvâl ü harekâtda bulunduklarına ve bu uğurda sarf olunan mebaliğ-i külliyenin bir kısmıyla Avrupa'dan muktedir ve ahlâk ve etvâr-ı memduha ile muttasıf muallimler celbi halinde hem istifade-i hâsıla tezyid ve teşmil ile maarif maksad-ı mühimmesinin husûlü teshîl edilmiş hem de talebe-i Osmaniyenin ahlâkına ve din ve itikadına halel gelmesi gibi min-küll-il-vücûh muzir olan ahvâle meydan bırakılmamış olacağına binaen ber minvâl-i meşru' Avrupa'dan muktedir ve halûk muallimler celbiyle şakirdân-ı Osmaniye burada ikmâl-i tahsil etdirilmesi içün icâb-ı maslahatın biletraf teemmül ve tedkiki ile bu babda bir karar ittihaz olunarak neticesinin arz-ı atabe-i ûlya kılınması mukteza-yı emr ü ferman-ı hümayûn-i mülûkâneden bulunduğundan işbu emr ü ferman-ı şâhâne hükm-i münifi dairesinde iktiza-yı keyfiyet icra olunmak üzere Paris'de bulunan Osmanlı talebesinin ilişkilerinin kâmilen kat'ı ile hemen Dersaadet'e celbi lüzûmu bermentuk-i irade-i

seniye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî tebliğ olunur. Olbabda emr ü ferman hazret-i veliy'ülemründür. 22 Şevval 313/25 Mart 312.

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyâri
Tahsin

Bkz. **BBA-İrade-Hususî**, Şevval 1313/no. 55-1206. Konunun gelişimi için bkz. **BBA-BEO**/57096.

BELGE: IX — *Metinde belirtildiği gibi bu belge Cemiyetin o dönemki organizasyonuna dair en önemli vesikadır. Vesika bir yandan nerelerde şube faaliyetinin bulunduğunu anlamamıza yardımcı olurken diğer yandan bu şubelerdeki bazı üyelerin kimliklerini öğrenmemize ve şubelerde —takribî olarak— ne kadar âzâ bulunduğunun tesbitine ışık tutmaktadır.*

Belgenin metni aşağıdaki gibidir:

Cemiyetin Paris Şubesi
«6» ncı şube

6/1 Rıza Bey
6/2 Nureddin Efendi
6/3 Ahmed Verdani Efendi
6/4 Nazım Efendi
6/5 Ali Şefik Efendi
6/6 Halil Efendi
6/7 Seraceddin Efendi
6/8 Kadri Efendi
6/9 Refik Efendi
6/10 Agâh Efendi
6/11 Hakkı Efendi
6/12 Vedad Efendi
6/13 Kemal Bey
6/14 Şerif Efendi
6/15 Giridli Ahmed Bey
6/16 Şemseddin Efendi
6/17 Nazlı Hanım
6/18 Hakkı Bey
6/101 Ziya Bey

Beyrut: 6/501
Şam Şube Reisi: 6/691
Trablusşam Reisi: 6/556.

(100) numroya kadar **Paris** için
(100)'den (130)'a kadarı **İngiltere** ve **Almanya'ya** hasredilmişdir.
(130)'dan (200)'e kadarı **Cenevre** ve **Selânik** için
(6/201) ile (6/202) numrolar (6/11)'e merbut
6/203'den 6/300'e kadarı **Bahriye** mektebi için
6/370'den 6/400'e kadarı **Rados** için
6/500 ilâ 6/600 **Beyrut, Şam, Trablusgarb**
6/150 Cenevrede Midhat Efendi
6/180 Selânikde Justom
6/941 9/942 den itibaren **Trabzondakiler**
6/?-6/? **Taşlıcadakiler.**

مشورت

Le Mechveret

ORGANE
du Comité Ottoman,
d'Union et de Progrès

RÉDACTION & ADMINISTRATION
45, Rue Monge, 48
PARIS

Paris, le 33

جمعیت

۱۱ ۶ ۱۱ نمره

رضا بك
نور الدین افندی
احمد رؤف افندی
[illegible]
حلمی نجیب افندی
منیر کامل افندی
سراج الدین افندی
فرید افندی
رضا افندی
اکرم افندی
حفاظ افندی
دراری افندی

۲/۷ ۲/۶ ۲/۵ ۲/۴ ۲/۳ ۲/۲ ۲/۱

6/945 **Kıbrıs**'da İbrahim Şevket Efendi
Midilli'ye 6/10 vasıtasıyla 6/1500'den 6/1600
6/1060'dan 6/1100'e kadarı 6/180 vasıtasıyla **Selânik** için
6/1100'den 6/1200'e kadarı **Şam**'a tahsis edilmişdir.
6/1201'den 6/1220'ye kadar Kırımî Ali Rıza Efendi vasıtasıyla **Köstence**'ye hasr edilmişdir.
1221'den 1300'e kadarı Taşlıcadakilere mahsusdur.
6/1300'den 6/1350'ye kadar olanlar? [karalanmış] Efendi vasıtasıyla İzmir'e
6/712 **Trablusgarb**
7 nci Şube **Bulgaristan**
8 nci **Suriye**
9 ncu **Girid**
6/19 Agop Efendi

Berlin'e 6/1700'den 6/1710'a kadar gönderildi.

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/57//33/209.

BELGE: X — *Metinde belirtildiği gibi, sürdürülen çabalar ve bölgeye gönderilen sürgünlerin katkısı ile Erzurum, önemli Jön Türk merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Bu kimseler tarafından bölgede gerçekleştirilen eylemlere ilişkin, belge dizisi aşağıda verilmiştir. Özellikle ilk belgede görülen Şam bölgesindeki organizasyon kısa bir süre sonra, yeni bir darbe teşebbüsünde tekrar karşımıza çıkacaktır. Bunun yanısıra Ermeni komiteleri ile ortak hareket olarak yorumlanabilecek davranışlar da dikkati çekmektedir.*

1.

Erzurum Vilâyetinden
45

Ma'hûd Dağıstanî firarî Murad'ın, Şam-ı Şerif'de Suriye Cemiyet-i İttihadiyesi nâmı tahtında, Mağribî Şeyh Tahir ile Emir Abdülkadirzâdelerden mürekkeb bir cemiyet-i muzirra teşkil eylediklerine dair, el-malûm imzasıyla bir şahs-ı mechûl tarafından posta ile Şam-ı Şerif'den müretteb, mersul bir varaka alındı. İşbu, varakanın bu misillû beyn-ül-İslâm bâis-i tefrika ve sûriş bir haberi alır almaz velinimet-i bîminnet-i uzmamız padişâhımız efendimiz hazretlerine derkâr olan ubudiyet-i mahsusa-i çâkerânem icabınca hemen arz -ı atabe-i ûlya edeceğim... Ma'mafih şu sıralarda İngilizlerin hilâfet-i kübra-i İslâmiye ve devlet-i aliyye-i Osmaniye aleyhinde her tarafda ve hususuyla Suriye cihatlerinde ika'a çalışmakda oldukları merahim ve müşkilât....

Rauf
12 Temmuz 312

Bkz. **Erzurum Vilâyetiyle Muhabereye Mahsus Defterdir,** no.9, **BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/2470-3/147/36. Vali daha evvel aynı kaynaklardan bilgi toplayarak, «Meşveret Cemiyet-i Fesadiyesi» olarak adlandırdığı cemiyet tarafından Ramazanın on beşinde Hırka-i Şerif ziyareti esnasında bombalı bir saldırı yapılacağını ihbar etmiştir. Bkz. Vali Rauf Bey'den Mabeyn'e, 28 Kânûn-i sânî 312/no.26.

2.

Bu Dahi
[Erzurum Vilâyetinden]
67

Zabtiye Nezareti'nin tahrirat-ı mahsusasıyla kalebendlikle Erzurum'da ikamete memuren geçenlerde Dersaadet'den gönderilmiş olan Tıbbiye talebesinden Emin ile refiki Baytar mektebinden Manastırlı Receb'in gerçi teb'idlerini istilzam eden cürmün mahiyeti hakkında nezaret-i müşarileyhaca hafî, celî malûmat ve izahat verilmemiş ise de ihtiyaten hal ü hareketleri taht-ı tarassudda bulundurulmakda idi. Âhiren merkumanın geceleri bâzı genc askerî zabitanla bilictima' iyş ü işrete başladıkları hissolunması ile biliştibah polis vasıtasıyla suret-i münasebede ikametgâhları basdırılarak, mahûd Dağıstanî Murad'ın, Meşveret damgalı ve münderecatı cemiyetin teşebbüsatıyla bunların hatt-ı hareketlerini müş'ir, beyanât, talimatnâme ile mahall-i imzası silinmiş bir mektubla, cemiyet-i eşirrâdan olub, Emin'in ifadelerine nazaran İngiliz Ali Bey'in Cenevre'deki oğlu Rıza tarafından olması melhuz bulunan bir takım ta'birât-ı bîedebâne-i fesâdâmizâneyi dahi muhtevî bulunan diğer bir mektub Pasinler'in, Köprüköy mevki'indeki müfreze-i askeriye zabitanından ve Dersaadet'den teb'id olunmuş zabitandan Mülâzım Cemal imzasıyla merkum Emin'e yazılub oraca Cemiyet'in âmâline muvafık teşebbüsât-ı fesadiyede bulunmakda olduğunu tazammun eden iki mektubla mülâzımın fotoğrafı ele geçirilmekle merkûman derhal habse ilka' olunarak isticvablarına led-el-ibtidar suret-i resmiyede ita-yı ifadât-ı lâzıma ve hafiyeden mütemerridâne istinkaf eylemelerinden râz-i derûnlarından istihsâl-i malûmat-ı mümküne içün polis serkomiseri tarafından vicdanlarını temin edecek muvafık lisanlar isti'mâliyle nihayet beyanât-ı şifahiyeye meyliyât husûle getirilmekle merkum Emin gayet hafî tutulmak şartıyla Cemiyetin esas-ı teşekkülünü ifham hadedinde idare-i hâzıra-i hükûmet aleyhinde bir takım âmâl-i mel'anetkârâne serdinden sonra ezcümle Rusya'nın teşviki ile üç devlet-i mütecaverece Cenevre'de cesîm bir şirket-i fesadiye teşkîl edildiğinden önümüzdeki Mart'ta Makedonya'da, ika-yı ihtilâl eyleyeceği gibi o sırada Acemistan'da ictima' etmekde olan Ermeni erbab-ı mefsedetinin dahi Erzurum ve Bitlis cihetlerinde ve her tarafda vücûduna fail oldukları kendi cemiyetleri mensubinlerinin de memalik-i mahruse-i şâhânede ihdâs-ı fesad edecekleri bast ü beyân ve sair yerlerde olduğu gibi buraca da salif-ül-arz mülâzımla beraber küçük rütbede beş zabitle bir de maarif müdirinin dahil-i daire-i ihtilâtları ve kezalik Erzurum reji muhasebecisi Pasdırmacıyan Setrak'ın haricden kendi-

lerine paranın vasıta-i celb ü itası olduğu komiser-i mümaileyhin ifadeleriyle jurnalinden anlaşılmasıyla Köprüköyündeki mülâzımın serian mahkemeye celbiyle ihtilâtdan men'i biltezkere-i mahremâne kumandanlığa bildirilerek şayet şu aralık beyn-ül-ahali tahzîn-i ezhan ve nazar-ı ecânibde burada böyle bir cemiyetin mevcûdiyeti misillû zann ü zehabını dâî ahvâlin şüyu'u irade ve tensîb buyurulmaz mülâhazasına mebni şerefmüteallik buyurulan isabetâde-i hazret-i hilâfetpenâhîye talikan mümaileyh mülâzımla diğerleri hakkında henüz muamele-i lâzıma icra olunmayub ancak bunların nezaret tahtında tutulmaları zımnında icâb-ı hal ifa kılınmış olmağla mukteza-yı âlisinin hemen infazına müsaraat olunmak üzere bu babdaki emr ü ferman-ı hikmet-beyân-ı hazret-i zıllullahîyi istirhama cür'et eylerim. 2 Şubat 312.

Vali Rauf.

3.

Bu Dahi
[Erzurum Vilâyetinden]
68

2 Şubat 312 tarihli telgrafnâme-i çâkeriye zeyldir. Köprüköyündeki mülâzım Cemal Efendi evvelce bilcelb ihtilâtden men' ile diğerleri gibi şerefzuhûr edecek irade-i seniye-i hilâfetpenâhîye talikan taht-ı nezarete alındığı salifül-arz telgrafnâmenin takdiminden sonra, polisce merkûmandan istihsâl ve ita olunan malûmata nazaran Ragıb, İzzet, Lütfi ve Said Beylerden ma'ada, Mabeyn-i Hümayûn cenâbı mülûkâne memurin-i kirâmı cemiyetleriyle hemdest ü vifâk olub hattâ sertüfengi-i hazret-i şehriyârî Tahir Paşa gibi suret-i zahirede en ziyade sadık görünenler bile hakikatde cemiyet tarafdarlarından imişler. Kullarının fikr-i kâsirânesine göre bunların şu yolda idare-i lisan eylemeleri, cemiyetlerinin [ehemmiyetini arttırmak içündür]....

7 Şubat 312/Vali Rauf.

Bu iki yazı üzerine Mabeyn, tutukluların, kimseyle görüştürülmemesini ve evrakın hıfzını vilâyete emretmiştir. Buna karşılık, Vali bütün şüphelileri tutuklattığını, ancak Pastırmacıyan'ın tevkifine Rusların müdahale etmesi neticesinde oldukça güç durumda kaldığını ifade etmiştir.

Bkz. 72/Mehmed Kâmil Bey'den-Vilâyete, 26 Şubat 312 ve 74/Vali Rauf Bey'den-Mabeyn'e, 22 Mart 313. **Erzurum Vilâyetiyle Muhabereye Mahsus Defterdir,** no. 9 **BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/2470-3/147/36.

4.

Bu Dahi
[Erzurum Vilâyetinden]
76

Paris'den bir imza-yı müsteârla ve Rusya tarikiyle Erzurum Ermeni ihtilâl komitesi nâmına vürûd edüb, polis ikinci komiseri Dikran Efendi vasıta-

sıyla ele geçirilen ve beyaz kâğıddan ibaret göründüğü halde ecza-yı mahsusuyla yazıları zahire çıkarılan ve hülâsa-i münderecatı Dağıstanî Murad ve Cemiyeti Meşveretle, Avrupa ihtillâl komitesi arasında cereyan eden muhaberat neticesinde her ne kadar Genc Türklerle ihtilâlci Ermenilerin mekasıd-ı esasiyeleri mütefavit ise de fakat her iki fırka dahi hükûmet-i hâzıradan müşteki oldukları cihetle buna karşı ittihaz olunacak tedâbirin müttehiden icrası içün akd-i ittifak etdikleri Erzurum'da mevkuf Tıbbiyeli Emin nâm-ı diğeri Cahid'in Meşveret komitesinin şâyân-i ehemmiyet âzâlarından olması hasebiyle merkumun o nisbetde tanınmış Ermenilerin görmekde bulundukları mezâlim ve taaddiyatdan bâhis olarak Meşveret Ceridesine komiteleri vasıtasıyla peyder-pey malûmat-ı mufassala eylemesi içün kendisine ta'limat ifa olunması ve tarafeyn yekdiğerinden iktisâb-ı kuvvetle memalik-i mahrusede taraf taraf ihtilâl ikamı teshîl ve teksîr eylemek üzere Genc Türklerle ittifak edilmesi esbabının istihsâline çalışılması gibi mevaddan ibaret olan mektubun bir suret-i mütercemesi ilk suret ile takdim kılınacakdır...

Vali Rauf. 21 Mart 313.

Bkz. **Erzurum Vilâyetiyle Muhabereye Mahsus Defterdir,** no.9, **BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/2470-3/147/36.

BELGE: XI — *Konu ile ilgili gelişmeler yabancı temsilciliklerin de gözünden kaçmamış ve durum büyük devletlerin merkezlerine oldukça ilgi çekici bir gelişme olarak arzedilmiştir. Konu ile ilgili İngiliz konsoloslu-ğunun yorumu şöyledir :*

no.107. Constantinople, 16 Şubat 1897

1.

Lordum,

Majestelerinin Erzurum'daki konsolosundan almış olduğum Genç Türkiye partisinin üyeleri olduğu iddia edilen bâzı kimselerin tutuklandığını ve bunun sonunda şehirde meydana gelen galeyânı bildirilen ve leffen sunulan mektubu zât-ı âlinize sunmaktan onur duymaktayım.

En yüksek saygılarımla siz lordumun en itaatkâr ve âciz hizmetkârı olmaktan şeref duymaktayım.

[Philip Currie]

2.

Efendim

Erzurum, 5 Şubat 1897

Kısa süre önce Genç Türkiye partisinin üyeleri olarak İstanbul'dan, Erzurum'a sürülen iki Jön Türk, Doktor Emin Efendi ve Veteriner cerrah Receb Efendi'nin beş veya altı genç subay ile birlikte yıkıcı ve kışkırtıcı bir dil kullanma yüzünden tutuklandıklarını ve hapsedildiklerini, bunların uzun bir süredir Erzurum'da Türklerin ilk siyasal tutuklanmaları olduğunu bildirmek-

ten şeref duymaktayım. Bunlar tabiî olarak galeyana neden olmuş ve Genç Türkiye partisinin İstanbul'daki faaliyetleri hakkında çeşitli söylentilere ve orduda oldukça yaygın bir soğukluğa zemin hazırlamıştır...

R. W. Grawes

Bkz. **PRO/F.O.** 78/4798.

BELGE: XII — *Selânik Şubesinin, belirtilen grupça kuruluşuna ilişkin evrak aşağıdaki gibidir:*

İttihad ve Terakki Cemiyeti Paris Şubesi Müdiriyetine;
Hamiyetlû Efendim Hazretleri,

Avn-ı bârî ve himmet-i ihvân ile usûl-ü müttehize dairesinde olarak Selânik'de bir şu'be teşkiline muvaffak olduğumuzu arz ve tebşîr ederiz. Hey'et-i idaremiz bir müdîr iki kâtib ile bir sandukkârdan ibaretdir. Selânikce vaki' olacak her dürlü teşebbüsâtın icrasına bezl-i gayret cemiyetin ta'mim ve takviyesine ve efradının mümkün mertebe muhafaza ve himayesine takayyüd ve nezaret edeceğimiz gibi tarafınızdan vaki' olacak tebligatı efrada ta'mim ve efraddan cem' olunacak mebâliği hîn-i hâcetde tarafınıza göndermek dahi vezaif-i esasiyemiz cümlesindendir. Binaenaleyh fî-ma'bad cemiyetimizce vuku'bulacak teşebbüsâtı muttariden göstereceğimiz adres ile tarafımıza bildirmenizi rica ederiz.

Cemiyet nizâmnâmesi ahkâmı tamamıyla ma'lûmumuz ise de başka dürlü bâzı evâmir ve tebligât icra olunacağı mukaddema istihbar kılınmış olduğundan bunların da serian iş'arına bezl-ü himmet buyurulması mütemennadır. Maksadımız ta'mim-i hürriyet ile beraber serbestî-i efkâr üzerine müesses olan usûl-i meşvereti vaz' etmekden ibaret olduğuna nazaran cemiyete nafi' her dürlü efkâr-ü-mütalâatı arz-ü-telâkki etmekdeki arzumuz muvafık-ı maslahat görüleceği tabiî idüğünden olvechile efkâr ve mütalâatımızın serdine mesaî ve tedabir ve tedarikâtınızı izaha himmet buyurulmasını dahi intizam-ı cemiyet nâmına istirham ederiz.

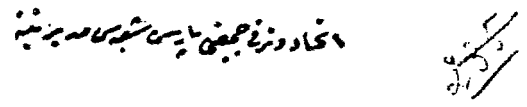
Neşr ü işaârımız muvafık-ı maslahat görülmeyecek tedabirin bildirilmesi içün cemiyetin şifresini kullanmak sehl ve çünki bunun suret-i isti'mâli bizce ma'lûm olduğu gibi İshak Sükûti Efendi biraderimizin orada bulunmasından istidlâlen bizce dahi ma'lûm olacağı tabiî bulunmuş olmağla bunun tensibi halinde bir anahtar ta'yin etmekliğimiz menut-u re'y-i müdîrileridir. Efrâdımızdan bir zâta ihtilâl komitesi mührüyle memhûr olarak duvarlara talik olunmak üzere yüz elli ilân gelmiş ise de bunun şimdilik icrasında matlûb derecede bir faide hasıl olamıyacağından ma'ada efraddan birkaç kişinin nefyi ve tagribiyle diğerlerini tedhiş etmek gibi aksi bir netice tevlidi melhûz olduğundan şimdilik bu maddenin te'cili evfak olacağı mütalâası kabil-i efkâr olsa gerekdir. Ma'mafih ilânnâmelerin ta'liki elzem ise vaki' olacak iş'arınız üzerine icabına bakılmak mukarrer olduğunu dahi ilâve-i makal eyleriz.

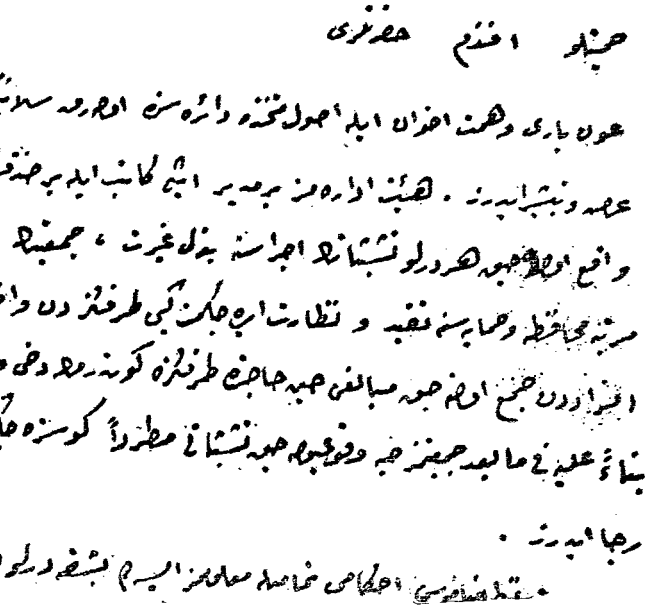
İstanbul'da bu günlerde bazı teşebbüsâtın bulunduğu ve lüzûmu halinde bize gönderileceği istihbar olundu. Fakat bu teşebbüsâtın neden ibaret olduğunu ve bize gönderilürse kimin hakkında isti'mal edilmesi lâzım geleceğini bilemiyoruz. Binaenaleyh bu babda dahi izahat-ı lâzımanın i'tası mersûdur. Bâki, muvaffakiyet dûasıdır efendim. 16 Kânûn-isânî 312

Şube Müdîri	Sandukkâr	Kâtib	Kâtib
Ferdinand	Fikretî	Enver	V. Archbolo

Nâzım Bey'e cümleten arz-ı ihlâs ederiz. Arif Bey oradadır. Tabiî görüşülmüşdür.

Nâzım Efendi vasıtasıyla 6 Şubat 97 cevabı yazıldı. Sükûti

BELGE: XIII — *Sözkonusu belge aşağıdaki gibidir :*

Cevab yazıldı
Sükûti

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Paris Şubesi Müdiriyeti Cânib-i Âlisine,

Efendimiz Hazretleri,

Sebk eden iş'ar-ı âcizâneme cevaben gönderilen tahrirât-ı âlileri alındı. İlk evvel nazar-ı dikkatimi [çeken?] cihet cevabın nâm-ı âcizâneme yazılmışken idaremize dahil olmayan bir zâta gönderilmiş olmasıdır. Takdim-i arizada vaz' eylediğiniz imzalar adreslerimizdir. Bu kadar zamandan beri o adreslerin şu'benizce ma'lûm olduğu şimdiye kadar gerek evrak ve gerek muhabere hususunda isti'mal edilmiş olmasıyla müsbetdir. Bu halde hey'ete dahil olmayanlara göndermekdeki hükmünü bir dürlü anlayamadık. Şayed adreslerimizden birine gönderilmişken mümaileyh tarafından alınmış ise kendisine bir güşmâl icrası zarurî olduğundan hangi adresle gönderildiğinin iş'arı mütemennadır. Bir de muhafaza-i intizam ve ittihad içün buradaki efradın hey'etimize merbutiyeti muktazi olduğundan kendilerinin vaki' olması melhuz olan cevabların hey'et-i idaremizden ahzı lüzûmunu kendilerine bildiriniz. Zira içlerinde bazıları bir nev' nümayiş olmak üzere malûmat-ı kardeşlikde bulunmak arzusunda bulunduklarından işimize halel getiriyorlar. Dönmeler tamamıyla şu'bemize iltihak etdikleri halde şu'benize her hafta yüzer Frank göndermekde olduklarını beyân edegeldiklerinden şimdiye kadar kendilerinden beş para alınamamışdır. Binaenaleyh beyânatları hilâf ise kendilerinden tahsil edilmek üzere iş'ar-ı keyfiyet buyurulması müsterhamdır.

Muhaberemizin masuniyeti içün şubemize mahsus olarak R. Bagole adresinin istimali buraca tecvîz olunduğundan bundan sonra hey'et-i idaremize irsal buyurulacak evrak ve mekâtîbin bu nâm ile irsâline himmet buyurulmasını istirham ederim. Bir de sebk eden muhabere üzerine bir şifre tanzim ederek, takdim ediyorum. Anahtarımız da hiç bir ma'naya delâlet etmemek üzere (tıç) yâni (t, y, ç) olacakdır. Suret-i hall sizce ma'lûm ise de usûl-ü tahrirde ihtilâf olmamak üzere anahtar hurufatın sağ tarafdaki birinci..... Tahrirat-ı âleniyelerinde gösterilen program hakikat-ı halde pek muvafık ise de zamanın ilcaatına göre noksaniyeti kabil-i inkâr değildir. Fikr-i âlilerinizce başlıca hidmetimiz, vazifemiz evrakı kazalara, köylere ve Arnavudluğun içerilerine doğru ta'mim ederek ahaliyi uyandırmakdan ibaret olmak lâzım gelir ise de esasen Arnaudların söz anlar takımı ekseriyetle istiklâl veya imtiyaz hevesine düşerek [o, yolda?] istihsâl-i maksada çalışmakda olduklarından âmâlimize hidmet şöyle dursun içlerinde bize iltihak etmiş bulunanları dahi caydırmak fikrinde bulundukları gibi, buranın umum ahalisi hükümetin seyyiâtını, Sultan Hamid'in mezalimini tamamıyla takdir ederek bir gün evvel iade-i hürriyet ve şevkete muntazır bulunduklarından artık neşriyatın lüzûmu derecesinde faidesi görülemeyeceği tabiîdir. Cemiyetimizden bîhaber bulunanlardan bahisle evrak irsali çârelerine tevessül etmekliğimiz ihtar bu-

yurulan vilâyetlerin Selânik'den baîdiyeti cihetiyle icrası vakte muhtac olub halbuki bugünkü günde senelerle uğraşarak istihsâl-i maksada muvafık olmak için hâl-ü-mekân müsaid olmadığından hemen icraat-ı münasibeye başlamak her dürlü neşriyatdan daha faideli olacağı ahalinin reviş-i hâlinden istidlâl edilmekdedir. Zaten cemiyetimiz neşriyat üzerine teşkil etmiyor. Meşveret gazetesinin ilk nüshası ihvanımızın bir kısmını Bâb-ı Zabtiye, Hasan Paşa zindanlarında bir kısmını dahi menfalarda bulmuşdu. Binaenaleyh fikr-i âcizânemizce uğursuzlardan tensîb edileceklerin ömürlerine hitame çekmek için teşebbüsât-ı lâzımada bulunmak ve bunun istihsâli için dahi malen, bedenen muarefet-i lâzımada bulunmamız mukarrer olduğundan müzâkere yolunda olarak taraf-ı âcizâneme iş'ar-ı keyfiyet edilmek muktezidir. Bugün bir hafiyenin ifnâ'sından görülecek hüsn-i tesir cemiyetimizi yüzde yüz nisbetde takviyeye kâfidir. İşte bu fikre binaendir ki Selânik'de hânemân söndürmekle zevk-ü-sefâ süren vatan hainlerinin bir kaçını bertaraf etmek üzere fedaî tedarikine teşebbüs olunmuş ve Ermeni komitesi mensubîninden biri vasıtasıyla yine Ermenilerden istihsâl-i maksad edilmiş ise de ağniyaya tehdidnâ-

me göndererek para almak dahi mukarrer olduğundan Ermeniler bu vechile toplanacak mebaliğin nısfını taleb etdiklerinden ve bu sırada Yunanistan mes'elesi çıkub böyle bir zamanda dahilî teşebbüsâtın ahali nazarında çirkin görüleceği tabiî bulunduğundan mes'ele meskut'ama bırakılmışdır. Ma'mafih Yunanistan mes'elesinin indifâ'ı halinde bunun icrası bizce katiyen matlub ve müstelzim bulunduğundan re'y-i âlilerinin iş'arına bezl-i himmet buyurulmasını istirham eyleriz. Olbabda emr ü irade efendimindir.

Selânik Şu'besi
Müdiri
Ferdinand

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/59//32/484.

BELGE: XIV — *Giriş yazısının metni aşağıdadır:*

Mukaddeme

... Erbab-ı hamiyyetin ve mensub bulunduğum Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin teşvik ve muaveneti bu cerideyi neşre beni sevk etdi.
... Gazetenin idare ve umur-i tahririyesi gayretli ve hamiyyetli Osmanlılardan mürekkeb bir cemiyetin elindedir.
... Cemiyetin maksadı «Meşveret» vasıtasıyla ahaliye hükûmet-i hâzıranın seyyiatı yüzünden giriftâr olduğu halin vehametini, memleketin ihtiyacını ve inkılâbın lüzûmunu tefhim ederek ittihadın esbabını hazırlamak ve usûl-i idare-i devletin ıslahı yolunu müzâkere ve müşâvere eylemekdir...
... İngiliz ve Fransız hükûmetlerine tabi' İslâmlar ile Rusya muharebesinden sonra bizden ayrılan ve idare-i meşruta altına giren Türklerin serbesti-i idareden ve terakkiyat-ı medeniyeden elan istifade edemediklerini ma'teessüf görüyoruz...
... Meşveret bir Türk gazetesidir. Her işin Türkcesini yâni doğrusunu söyleyecekdir.

Ahmed Rıza

Bkz. **Meşveret,** no.1, 13 Cemaziy'ülâhîr 1313-1 Kânûn-i evvel 107, s. 1.

BELGE: XV — *Sözkonusu Belge aşağıdaki gibidir.*

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Mısır Şu'besi
Numero: 139

Comité Ottoman D'Union et Progrès
Section D'Egypte

139
Azizim Kardaşım,

Âsâr-ı hamiyet ve gayretinizi hakikaten takdis ediyoruz. Bugün işler yalnız Osmanlılığı kurtarmakda değildir. Esasen beka-yı hilâfet meselesi orta-

dadır. İslâm bir kerre inkıraz bulacak olursa bir daha kalkamayız. Çünki, hey'et-i idaremizin iktidarsızlığı din-i Muhammediyi su-i zan altına aldırmışdır. Gayret-i vakıanızın işin buralarını bildiğinizden ileri geldiğine şübhe yokdur.

Bükreş'den gelen mektubda cemiyete intisab etmek arzusunda olduğunuz ima olunuyor. Resmen ve alenen iltihak olamaz. Çünki idare-i mahalliye ilişebilecekdir. Maarif ve taavvün cemiyeti şeklinde mahallî bir şey yapub makam-ı riyasetin efradın malûmatı haricinde olarak bizim cemiyet ile münasebetde bulunması suretiyle olabilir.

Mustafa Efendi ile Edirne'den kurtulan iki zabit hakkındaki hamiyyetiniz defter-i mahsusuna kayd olunmuşdur. İnşallah ânları fiilen mükâfatlandırmaya muktedir olacak günler yakındır. Gözlerinizden öperim. Bâkî metanet, gayret, muvaffakiyet efendim.

fî. 29 Nisan Efrenci sene [18]96

Şu'be Reisi
Murad

Bkz. **Mizan**, No. 43, 28 Ağustos 1324-14 Şa'ban 1326, s. 187.

BELGE: XVI — *Sözkonusu muhaberatta Hidiv ve Cromer nezdinde yapılan müracaatlara ilişkin önemli bölümler aşağıdaki gibidir:*

777

Marûz-i Çâker-i Kemineleridir Ki,

9 Kânûn-i sânî 311 tarihli ve şifreli telgrafnâme-i sami-i hazret-i hilâfetpenâhîlerinin hallinden müstefad olan meâle nazaran telgrafın şifre edildiği esnâda veya keşidesinde bir yanlışlık vuku'u zahir olmağla telgrafhânece bir tarafdan tekrar aldırılmağa bilibtidar diğer cihetden dê anlaşılabilen meâl-i umumiye göre ifa-yı muktezasına yâni Murad Bey'in her halde Dersaadet'e iadesi ve hiç olmaz ise Mısır'da ikamet etdirilmemesi esbabının istihsâli gibi evvelce vuku'bulan teşebbüs-i âcizânemin tekrarına kıyam ve evvelen Hidiv Hazretleri'ne giderek maksadı suret-i katiyyede ifham eylediğimde kendisi dahi o yolda bir telgrafnâme-i samî aldığından bu babda ve her halde rıza-yı âli-i hazret-i padişâhînin isticlâbını mucib olacak her nev' icraat ve harekâtı cana minnet bilmekde ve olvechile ifa-yı muktezasına çalışmakda ise de İngilizler icraat-ı mahalliyeden mühim addeyledikleri her nev' şeyin suret-i tatbikiyesince evvelen reylerinin alınmasını şerait-i işgaliyenin kısm-ı âzâmı sırasına geçirmiş oldukları müstağni-i ta'rif olduğundan bu mes'ele dahi meclis-i nüzzarca ba'd-el-müzakere Lord Cromer'den tekrar sual olundukda yine adem-i kabûlde ısrar etmiş ise de memalik-i şâhânenin ecza-yi mütemmimesinden ma'dud bir kıt'ada öyle bir firarinin barınmasındaki soğukluk ve bunun kendi mevki'-i makamına tatbiki halinde zahir olan çirkinlik lisân-ı münâsib ile tekrar ifham ve ısrar edilmiş ve her ne kadar kabûl emâresi gösterilmemiş ise de Londra'dan tekrar bâtelgraf isti'zan edeceği cevabı verilmiş ve Lord Salisbury'den isti'zan eylediği de işidilmiş olduğunu söylemişdi. Murad Bey ise şayi' olduğuna göre Lord Cromer'e Salisbury'den bir tavsiyenâme

getirmiş ve geldiği gün konsoloshâneye gidüb görüşmüş ve Mısır'da kaldığı müddetce himaye olunarak kimesne tarafından kendisüne taarruz olunmayacağına dair de söz almış ve kendisi de nasihat ile ikna' ediliyor kabilinden olmadığı evvelce bittecrübe anlaşılmış olduğundan buraca daha yapılacak birşey kalmadığı....

fî. 14 Şa'ban 313-18 Kânûn-i sânî 311
Mısır Fevkâlâde Komiseri
Gazi Ahmed Muhtar

Bkz. **BBA-Irade-Dahiliye,** Şa'ban 1313/no.39-1951-zeyl.

BELGE: XVII — *İstanbul merkezine yazılan yazının metni aşağıdadır. Bununla beraber belirtilen diğer iki yazının da klişeleri verilmiştir.*

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Comité Ottoman d'Union et Progrès

Meşveret
«Mechveret»
du Comité Ottoman
d'Union et Progrès

16 Eylül 96 Çarşanba
İstanbul Merkez Şu'besine

Efendim,

Çok şükür saye-i gayret ve hamiyetde cemiyetimiz yevmen-fe-yevmen çoğalub büyümekdedir. Bu temâyülât-ı hürriyetşiârâneye ve teveccühât-ı vatanperverâneye karşu daire-i tevsiatı bir kat daha tevsi' etmek lüzûmu hissolunuyor. Bunun da mesarif-i haliyeyi taz'îf edeceği ma'lûmdur. Hey'et-i idarenin geçen ictima'-ı mahsusunda mesail-i mevki' (meydan-ı)-i mübâhasaya vaz' edilüb dûr ü dırâz müzâkere olundu. Nihayet dahil ve haric-i vatanda şuabat-ı mahsusanın kâffesine müracaat edilmesine karar verildi. Matlubât-ı müterâkime ve mütedahilenin sür'at-i mümkine ile tahsiline himmet buyurulacağı tabiîdir. Saniyen irsalât-ı mahiyenin şu aralık mümkün mertebe tezyidine gayret buyurulacağı ümidindeyiz. Ne mikdar fazla gönderebileceğinizin şimdiden bilinmesi lâzımdır. Çünki bâb-ı mesarifi ana göre açmak icab eder. Tahkikat-ı lâzımanın icrasıyla iş'ar-ı keyfiyet buyurulmasına muntazırız. Bir de eshab-ı servetden olan vatandaşlarımıza müstakil birer talebnâme irsaliyle kendilerini bir def'aya mahsus cemiyet vergisi itasına da'vet eylemeği münasib gördük. Orada talebnâme göndermek icab edecek zevatın ilk posta ile adreslerini bekleriz. Bâki tezyîd-i himmet ve gayret efendim.

Kâtib
Mağmumî

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/59//47/3. Klişeleri verilen diğer iki mektup Selânik ve Suriye Şu'belerine yazılmıştır.

مشورت

Mechveret

ORGANE
du Comité Ottoman,
D'Union et De Progrès

RÉDACTION & ADMINISTRATION
48, Rue Monge, 48
PARIS

۱۶ ایلول سنه ۹۲ چهارشنبه

استانبول مرکز شعبه سنه

افندم

جوده شکر سایه عنده وحمیته جمعیتز یوماً فیوماً بویوب تونلاشکده در. بونا بدوه
بیضاده وتوجهاده طیتز دوازده قادر شوه دوازده خدمه ونشریاتی رفاقتجه توسیع ایده
بیشدکده در. بونده مصارف حاکیی تضعیف ایتمکدن معلوم در. جمعیتز
تحکیمه اجتماع مخصوصنه مسائل مهمه موضوع مباحثه وضع ایلدیکی دوره ودائره مذاکره
نهایته راقل وفائق وطنداشلرمزدن مرکب قومیته مراجعت قراری ویرلدی. کومیته
مرکزن مساعی مشترکه سیله برمدتدنبری تداخل قانونی تخصیصاته متراکم کرن
همان تحصیله کریی مرتب ارسالنه همت بویورمکزی توجیه ایدرز. ثانیاً ارسالنه مبادرت
معتاده نک شوانلره محکمه مرتبه تزییدینی بویورملری الزمدر. نه مقداره فصله کونده
بیله جلکزینی تحدیدینی بیلمکلیز. چونکه بابمصارف اکا کوره آیلیک جقدر. تحققنه لازم
اولان اسباب اشتراکیفیتی بویورملرینی منتظرز. بروه اعضاء تردتدن اولوب وطنداشلرمزدن
مستقل برطاقم اسمالیه کندیلرینی بردفعه مخصوص جمعیت وکیسی اعضاسنه دعوه ایتملری مناسب
کورولدی. اداره طلب نامه کوندرملرینی ایجاب ایدن جمعه کونلرنده ایلان یوسنه ایله اسماعیلرینی
یکلدیرز. وبونلرک واسطه کزله توزیع واسمای قابل اولجه اداره جمعیته بیلدیرکزی بانی
تزییدینی دعوت اقدم

ب بک
مخلصکز

Mechveret
ORGANE
du Comité Ottoman
D'Union et De Progrès
RÉDACTION & ADMINISTRATION
48. Rue Monge, 48
PARIS

۱۶ بلون ۹۶

افندم

جوهه شکر سپاریغه وحیثیت جسیمه یوماً فیوماً جوغالوب یوریمکده در. بونجا یاز
بیشمار دقتوجهاته وطنپروارانه قارشو دائره نشریاتی برقاندقجا توسیع ایتمک
ضمنده اولیور. بونلرده مصارف جالیه تخفیف ایده جکی معلومدر
ایداره تخمینجه ۷ [illegible] سیدن معدوعه مبالغ ضمنیه
یه دور ودراز مذاکره اولندی. نهایت داخل وخارج ولفندهکی شعبهلر
مخصوصه ندجاغه مراجعت ایدلمسی قرارلاشدی. مطلوبات مترائکه ولفندجه
تدارکه مبادرت اولنه جکی تصمیم قیلندی. تأسیساً ارسالاته
مباشرتله شوآلی محکمه مرتبه تزییدینه عزمه یوریلمسی ایجاب ایدیور. بو مقدار
فضله کوندره بیله جکلرندن تخمیدن بیلنمز الزمدر. چونکه باب مصارف اک
کوره آهیله در. بتحقیقاته نظراً اوراسیه اشعار کیفیت یوریلمشدر. نشرات
برده اهمیتلی زیادتدن اولدیغندن ولفندا شدیرمزه مستقل برطاقم ارسالیه
کندیلرندن طلبیت وکیسی اینمکی مناسب کوردک. اداره طاقمی
عوندیرمکله بابایه ذوات الله پوستایله آدرسلرینی بکلدیکز باقی تزییه
حرت وجه الاحترام

خادمکز

منشی

(4)

مشوره

"Mechveret"
ORGANE
du Comité Ottoman,
D'Union et de Progrès
RÉDACTION & ADMINISTRATION
48, Rue Monge, 48
PARIS

۱۶ ایلول سنه ۹۶ چهارشنبه

سویه شعبه سنه

افندم

جوده شکر سایه عزمه وحمیده جمعیز یوسا فیوضاً بویوب قوتلنمکده در. بوقایلده هرتشبثاته وتوجهاته وطنپروراته قارشو دائره عالیه ونشریاتی برقاچقا توسیع ایله لزومی سنه تدخل اولونیور. بونلرده مصارف حالیه تضعیف ایده جکی جهتله اداره جه کیفیت اجتماع محل مسائل معروضه مدتبومساعده ایله یوب دور ودراز مذاکره اولونمق نهایت داخل وخارجه ولمنعکس شعبات محصوصه جه فائده سز مراجعت ایدلمسنه قرار ویردی. مطلوبات متراکمه ومتداخله رعایت حکمه ایله جمیعیتک هیئت بویوک بلدجفی طبیعیدر. ثانیاً ایسالامه سابقه متضمن اولمق اوزره تزییدیه عزمه بویوک بلدجفی امید ندویز. نه مقدار فضله کوندره بیلیرسکز سرعتله بیلدیرمکزی رجا ایدرز. چونکه باب مصارفی اداکوره اجوبه اجابه ایله تحقیقاته دوامله اجراسیله اشعار کیفیت بویورلمسنه منتظریز. برده احمد زکی افندی نامنده بر طلبه استانبوله مستقل بر طلبنامه ایسالیله کندیلرینی بردفعه محصوص صحیت وتکمیل اعضاسنه دعوته ایلکی مناسب کوردکلرندن اراده طلبنامه کوندرمه اجابه ایده وجه مذکور ایله پوسته ایله آدرسلرینی بکلدکز باقی تزییده هیئت وجریده افندم

کاتب
مفوضه سی

BELGE: XVIII — *Sözkonusu ilânın metni aşağıdaki gibidir:*

İLÂN-I RESMİ

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin idare-i merkeziyesi meclisi tarafından bu def'a ittihaz olunub mevki'-i icraya vaz' olunan karardır.

Birinci Madde — Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, İstanbul meclis-i idare-i kaziyesinin vekâlet-i mutlakasını haiz bulunmak ve ahvâl-i hâzıranın tebdiliyle idarenin külliyen İstanbul'a nakline kadar vatanın dahil ve haricindeki şubelere nezaret etmek üzere yeni bir hey'et-i teftiş ve icra teşkil olunmuşdur.

İkinci Madde — Hey'et-i teftiş ve icra üç müntehib âzâ ve bir reis ile bir de reis muavininden ibaret olub cemiyetin kâffe umurunu nizâmnâmenin ahkâmı dahilinde ve kendi mes'uliyeti tahtında idare edecekdir.

Üçüncü Madde — Hey'et-i teftiş ve icra reisi umur ve muamelât-ı resmisinde hey'etin inzimam-ı re'y ve muvafakatıyla hareket edecekdir. Reis harice karşı cemiyetin murahhası makamında olub vekil-i mutlak sıfatıyla münâsebâtda bulunacak ve «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti»nin murahhası «Délégué général du parti de la jeune Turquie» diyerek imzasını vaz'edecekdir.

Dördüncü Madde — Hey'et-i teftiş ve icra mukarreratı sülsân-ı ârâ ile verilir. Mukarrerât-ı mezkûre bütün cemiyetin matlubu makamında olacağından şu'be müdirlerinden bed' ile fırkaya dahil olmağa talib namzedlere kadar bilcümle ihvan muhibbanca mukaddes ve mer'i-ül-icra tutulacakdır.

Beşinci Madde — Hey'et-i teftiş ve icra Dersaadet'e avdet edinceye kadar merkez ve mahall-i ictimaını istediği beldeye nakl edebilecekdir.

Altıncı Madde — Paris meclis-i idaresi hey'et-i teftiş ve icranın teşkili dakikasından itibaren vekâlet sıfatını gaib edüb hey'et-i mezkûreye tabi' bir şu'be meclisi makamında kalacakdır.

Yedinci Madde — Hey'et-i teftiş ve icra yalnız İstanbul meclis-i idare-i merkeziyesi önünde mes'ul olub merkezin kararıyla azl ve tebdil olunabilecekdir.

Sekizinci Madde — İdarenin intizamını te'min etmek üzere reis hey'etin muvafakatıyla kendisine bir muavin alabilecekdir. Bu muavin reisin hazır bulunduğu ictima'da yalnız istişare hakkına malik olub reisin gıyabında makamına kaim olacakdır.

Ekseriyet-i ârâ ile verilen bâlâdaki karar mucibince intihablar icra olunmuş ve en ziyade rey kazanmış dört zât tarafından hey'et-i teftiş ve icra teşkil edilmişdir. Hey'et-i teftiş ve icra dahi ekseriyet-i âr[â] ile Murad Beyefendi'yi reis intihab eylemişdir.

Binaenaleyh ihvân ve muhibbana ilân olunur ki ahval-i vatan cemiyeti-

mizin ifa-yı vazife etmesini dâî bir radde-i vehamete gelmiş olduğundan ıttırâd-ı harekât içün lâzım gelen intizam-ı muameleyi temin etmek maksadıyla ihtiyar olunan şu icraat hüsn-i kabul olunarak hey'et-i icradan tebliğ olunacak mukarrerat-ı resmiye vacib-ül-icra matlub-u millet nazarıyla bakılmalıdır.

Bkz. **Mizan**, No.1, 14 Kânûn-ievvel 1896-9 Receb 1314, s. 1.

BELGE: XIX — *Beyânnamenin metni aşağıdaki gibidir:*

BEYANNÂME

Osmanlılar!

İttihad ve Terakki Cemiyeti bir cemiyet-i fesadiye değildir. Bil'akis vatanın selâmet ve saadeti uğrunda kendi selâmet-i zatiyelerini bile feda etmiş erbab-ı gayret ve hamiyetden mürekkebdir. Emeli büyükdür, necibdir.

Yevm-i teşkilinden az bir zaman geçmiş iken resmen deftere isimlerini kayd etdiren ihvanın adedi on sekiz bini tecavüz etmişdir. Muhibbana gelince bu meyânda dahil değilim diyebilecek idrak ü meziyet sahibi bir Osmanlı tasavvur edemeyiz.

Maksadımız selâmet-i devlet ve hilâfetdir. Bunların tehlikede olduğunu anlamamış bir kimse kalmamışdır. Âlemin matbuatı şöyle dursun, mecâlis-i resmiyede, kürsi-i hitabetlerde, yahud resmî notalarda bile haysiyetşikenâne suretde İslâmiyet ve Osmanlılık nâm ü şânına tecavüz ediyorlar.

Müslümanlık ve Osmanlılık nâm ü hukukunu muhafaza edecek bir hükümet yok. Iş yalnız bunda bile kalmayub o nâm ü hukukun pâyimâl edilmesine başlıca sebeb olanlar hükümet ünvanını taşımakdan sıkılmayan bir sürü mecnunlar ile erbab-ı ihtikârdan ibaretdir.

Osmanlılar!

Hilâfet ve devlet gibi birbirinden mukaddes olan iki emanet-i celilenin şu suretle âlemin masharası olarak yer yüzünden gaib olmasına bakub duracakmısınız?

Belki düne kadar cümleniz mes'ul olmayub yalnız riyasetde bulunan mes'ul idi. Bu gün hakikat tebeyyün etdi. Şübhe ve tereddüde mahal kalmadı. Devlet ve hilâfet gidiyor. Ümmet böylece vazifesiz durursa halâsa çâre bulunmaz.

Cemiyetimizin erkânı istihlâsda alâkadar bulunan halife ve pâdişâh tarafından ihtiyar olunan icraat-ı resmiye vasıtasıyla istihsâlini hamiyyeten ve ubudiyeten tercih ile ibtida kendisüne takdim olunan lâyihalarla tehlikeyi haber vererek zımnen ulu-l-ül-emri vazifeye da'vet etmek istediler. Faide görülmeyince bilcümle mahremâne ve hususî nesâyih ve metalib derecelerini tecrübeden sonra alenen neşriyata kadar vardılar.

Tehlikeyi kabl-el-vuku' haber vermişlerdi. O vakit pâdişâhımızın aklı ermeyüb mübalâğaya, yahud fesada haml etmiş idi deniliyorsa müahharen vukuat-ı müteellime mühlike suretinde tahminlerimiz meydan bulub şark ve garb hakkımızı teslim etdikden sonra dahi Yıldız'ın inad ve ısrarda devamı cinnet ve ihanetden başka birşey ile te'vil olunamıyor.

Meydan yokdur ki buna da sükût edelim. Ya ifa-yı vazife etmeliyiz. Yahud bilerek devlet ve hilâfetin mahv ü tahribi gibi bir cürm-ü âzîmin mesuliyetine iştirak etmeğe razı olma[ma]lıyız.

Devlet-i Osmaniyenin zuhurundan evvel mücahidin-i İslâmiye selâmet-i hilâfeti her şeyden akdes tutdukları gibi zuhurundan sonra Osmanlılar dahi devletin menafi'i uğurunda pâdişâhlarını ve sair rüesasını feda etmeğe tereddüd etmezlerdi.

Biz de anların (hayr-ül-halefleri) değilmiyiz? Yoksa biz de Yıldıznişînlere lâyık (şer-ül-halef) olmak raddesine tenzîl etmişmiyiz?

Matlub olan netice kâbil-i ıslâh olmayanların icra-yı mazarratından men' olunmalarıdır.

Men'leri kâbil olmayınca makamlarından vakit geçmeden def' edilmelidir.

Bu da olamayınca şimdiye kadar kabûlüne tereddüd etdiğimiz kıyam-ı umumiyi göze aldırıb ifa-yı vazife etmeliyiz ki aksi halde elde avucda birşey kalmadıkdan başka hattâ mahvımız bile evlâd ü âyâlimizin perişanlığını mucib felâketler içinde vaki' olacakdır.

İşte bir an evvel netice vermek üzere cemiyetimizce karar vaki' olmuşdur. Ehemmiyet-i meseleyi ihata eyleyerek kanun dairesine avdet etmekle ibtida devlet ve millet ile kendülerini felâketden bizi de vicdanımıza muhalif harekâtdan men' edecek eshab-ı hükümetin ilk evvel bizim tarafımızdan tebrik olunacağına şübhe edilmesün.

Şimdiye kadar icraatda teenni etmekliğimiz çâresiz beraber yaşıyacağımız Ermenilerle birleşüb ihtilâl halinden istifade eden erbâb-ı şerin evlâdı vatanı yekdiğerine vatandaşlarımızın bir kısmının çok şeylere müstaidd olduklarını gösterdikleri halde Osmanlı gayretkeşi olabilmek âsârını henüz gösteremediler. Hareketlerini hatır içün gaflete haml ile kendilerini afv ederiz. Lâkin vatanın bekasından başka birşey düşünmeksizin herçi-bâd-âbâd hareket etmek hususunu kimse içün artık feda edemeyiz.

Yıldız ağaları Ermeniler'e karşu Müslüman safdillerini suisti'mâl etdiler. Bakalım ayaklanmış bütün ümmete ve hükümeti kanun dairesine da'vete hareket edecek ordulara kimi koyacaklardır?

Erbab-ı basireti artık gafletden vaz geçmeğe halisâne da'vet etmekle beraber her hâl ü kârda iltizam etdiğimiz maksadın kudsiyetine binaen tevfikat-ı samedaniyeye istinâd ve tevekkül ile hareket edeceğiz.

Hey'et-i Teftiş ve İcra

Bkz. **Mizan**, No.1, 14 Kânûn-ievvel 1896-9 Receb 1314, s. 2-3.

BELGE: XX — *Bu belge, cemiyete giriş, örgütleme ve faaliyet şekilleri bakımından son derece ilginç bilgiler vermektedir:*

1 — Evvelâ her işde teyakkuz, intibah, mektubların tercümeleri bu husus nazikdir. Olur olmaz kimselerle irsalâtın men'i, tehlikeli yerlerde mektub yazılmaması.

2 — Her hususda bilâmüşâvere bir işe niyet etmemek müşaverenizin bura ile vuku'u, efradı yekdiğerine tanıtmamak, evrak-ı mürsilenin kemâl-i itinâ ile tevzi'i.

3 — Şimdilik nizamnâme-i hususî irsâline kadar 1/10 numerosundan itibaren tevzi'-i numero yâni ikinci medhule 2/10 böylece gidilmesi, her medhule vatan, namus, Allah nâmına yeminler etdirilmesi, ve kimseyi öldürseler dahi ele vermemesi.

4 — Tekkeye gelenlerin diğerlerini de beraber sürüklemesi ekîden tenbih ve yine numero ve lâzım olduğu vakit senet verilmesi, ve müşkilât esnâsında tesadüf etdiğiniz ehl-i iktidarı bir şu'be reisi gibi tanımanız lâzımdır. Ve her hafta veya on beş günde şu'benin ileri gelenleriyle ictima' edilmek ve müşâvere neticelerini ve ne gibi işlerin yapılması lâzım geldiğini buraya heman bildirmek lâzımdır.

5 — Mahiye herkes vazifesini ifa etmelidir. Bunlar muntazaman hangi numerodan alındıysa bura sandığına numero ile bildirilmeli. Eğer müşkilât esnasında gayet muktedir ve mütemevvil bir zâta tesadüf edilirse bizimle muhabere etmesini söylersin; maksad-ı esas (ittihad) olduğundan hıristiyanları da dahil edebilirsin! Fakat Hıristiyanlara numero vermiyesin! Yalnız cemiyetin evrakını gösterebilirsin!

6 — Gönderilen evrak kâmilen meccanendir. Fakat şu'benizin bir **Mizan** ve bir **Meşveret** abonesi olmalı. Her hafta belki biz gönderemeyiz. Fikrinize yâni şu'benizin efkârına vatanımızın selâmeti içün ne tevarüd ederse heman icra etmeyüb buraya bildirdikden sonra gelecek cevaba göre hareket ediniz. Kadınları da dahil edebilirsin! Münferiden hiçbir şeye teşebbüs caiz değildir.

7 — Dahil olacaklardan efkâr-ı müfrite eshabına tesadüf edilince (Fedaî) lik şu'besine dahil olabileceğini sormalı. Tereddüd etmezse kim olub olmadığını, nerede ikamet etdiğini heman yaz. Ona ayrı numero verilür.

8 — Mahiye vazifelerine dikkat lâzımdır. Havadisâta dikkat ehemmdir. Saraydan, dışarıdan ne işidiliyorsa yazılması mektublarda safsata katiyyen yok.

9 — Haftada veya on beş gündeki ictimalar mükemmel olmalı. Ne lâzım veya işlerin ne suretde devam etmesi lâzım ise illâ bize yazarak hareket etmeli. Bu efkâr cemiyetin merkezinde toplandıkdan sonra çıkacak ve verilecek karara göre hareket olunur. Efrad havasında gitmek içün müşavere olunur. Münferiden hareket işimize sekte vurur.

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/60//445-30-1.

BELGE: XXI — *Sözkonusu belge aşağıdaki gibidir:*

Genève le,

1896 Eylül 4 Cuma gecesi Saat 11

Efendimiz,

Bu akşam vakit geçirmek içün resmini gördüğünüz yerde idim. Ermeni vatandaşlarımızdan birisi elime bir beyannâme verdi. Aşağıda âtiyen yazacağım böyle vakitsiz olarak burada mektubumu yazmama sebeb bu sabah postasına yetişmek içündür. Şimdi fikr-i âcizânemi beyân ediyorum. Da'vetnâmeyi ben bir tuhaf gördüm. Maksadım öbür gün fevkâlâde olarak hey'et ictima etsün, bu beyannâmeyi nazardan geçirsünler. Ermenilere ve umuma karşı ufak olsun bir iki gün içinde bir risalecik kaleme alınsun ve umuma dağılsun. Zira bizim içün istifade zamanı şimdidür. Vakit gaybetmeğe gelmez. Zaman nazik temel çürük heman çökecekdir. Bir de Pazartesi günü (Lozan'da) bir Ermeni tarafından bir konferans verilecekdir. Ermeninin bura ga-

zeteci[leri] yanında oldukca bir itibarı var. O adam da her suretle benim söyleyeceğim şeylere ehemmiyet vererek konferansda söyleyeceğinden emin olduğumdan ne gibi şeylerin söylenmesi icab eder ise bir karar vererek bir an evvel yâni Pazar günü sabahleyin bana gelmek üzere serian gönderiniz. İşte da'vetnâme. Aslı bende mahfuz resmî mühür ile memhur yâni komitenin. Harfiyen yazıyorum.

(Taşnaksakân) nâm Ermeni şirket-i ihitilâliyesinin Dersaadet

Merkez Komitesi

Ahali-i İslâmiyeye Da'vetnâme

Ey ahali-i İslâmiye! Sana karşı hiçbir şeyimiz olmadığını anlatmak içün şu da'vetnâme ile sana müracaat ediyoruz. Bu müracaat senden havf, yahud bir maksad-ı mahsusa hidmet etdiğimizden değil, hayır! Biz nazar-ı cesurâne ile Muş'a doğru bakıyoruz ki bunu da senin hükûmetin bize ta'lim ve telkîn eylemişdir.

Eba en cedd seninle beraber aynı maksad ve vatanda bulunarak sakitâne ve müttefikane yaşayagelmekde olduğumuz halde son vakitlerde kabahatle halk olunmuş, hükûmet, gerek seni ve gerek bizi ihnâk edebilmek içün beynimizde tohum-u nifak ve şikak saçmağa başladı. Bîgünah kanları ile mülemma' olub cinayet-i âzimeye iştirak etdik.

Ey Türk karındaş! Şurasını iyice derk ve tefehhüm eyle ki tarafımızdan ika' edilegelmekde olan cenk ve cedel sana karşı olmayub illâ hükûmet-i zebun-küş aleyhinedir ki, ânın hâl-i hâzırdaki sistemi sâyesinde senin aziz evlâdların hukuk-u mahzânı muhafaza etmek içün her an gîriv ve mübâreze ve yalnız Boğaziçinin emvâc-ı pâk ve seri'ül-cereyanına ilca ediyorlar!...

Dost ve düşmanını tefrik et, ey ahali-i İslâmiye!

Bundan ibaret (Mühür)

Marûzatım kabûle şâyân-ı kabûl ise bir an evvel cevab itası mercûdur. Bu beyannâme Perşenbe günü İstanbul'a dağıdıldı. Vaktinden evvel burada birisine geldi.

Osman Oğlu.

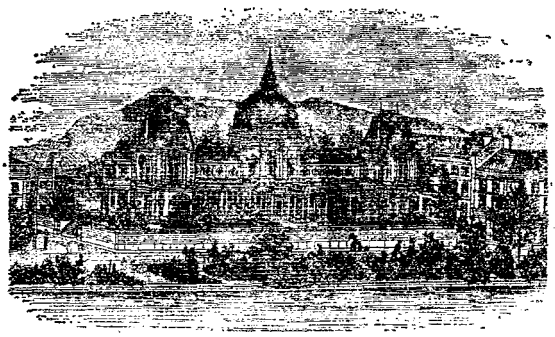
Bkz. **Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı./Özel Arşiv.**

Kursaal International de Genève

Tous les Soirs
CONCERT-SPECTACLE
Orchestre de 30 Musiciens

Programme extraordinaire
et de Famille
donné par les plus
Grandes Attractions Internationales

Dimanches et fêtes
MATINÉE
à 3 heures
Mêmes programme que le soir
PRIX RÉDUITS

MAGNIFIQUE
TERRASSE
éclairée à la
Lumière électrique

CAFÉ-GLACIER
BUFFET

CONSOMMATIONS
de premier choix

Salon de Lecture et de Correspondance

Genève, le ۴ ایلول ۱۸۹۶

اقتضا وقت بحرم ایچون سزی کورمکه برادرم افندی حضرتلرینی وطنه داعیه عزیمتلری بنی الزام بیاننامه ویرمکه ۲ شاخه عجباً یازامیم
برادرم وسائر افراد عائله کشوبن یازامام سبب بو صباح پوسته سیله بشقه بشقه ایچون بر قدحاجیزلی سان
ایچ بیرم وعوشنام بی بر طخ کوندرم مقصد اوبرکون فوقده کلماوله بر کیفیت اجتماع ایتمون بویله یان نامه لجب
نقل وسکوتدر ارسیده وعوشنام شاشوقه اولسون بر ایکی کون ایچنده بر سلام جلی قاله آلمون وعوشنام واخلصون
تربیه ایچون استفاده ثمانی شوبه سز وقت غیب اتمکه کفن زمان نادان تحن جیدون کمان جیدکم حکمه
پرده یازار اپرنی کوف (لوزانده) برادرم طرفندن بر قوتقزلی ویرمکدر بنی ارسنبل بورادن جی باشنه
اوقیه بر اختیاط اور آردده صحت ایچ سویلیکم شبهه الکیز وبرادرم قوتقزلی سویلیکدن امینم والسلام
ذکر شیدن سویلمنی اجاب ایدرسه برقرار جبره دن بر آن اول معین یازار کوفی صباحلیه فکا کلمون اوزره
سریعاً کوندریکز ایشته وعوشنام اصلی بنم محفوظ سکن وعد ایدرسه بنی قوتقزلی
برادرم
حرفاً یازیورم
(طاسشناکسا کان) نام ارمنی شرکت اخنوفه ندن ویرلوت رکز قوتقزلی
اهالی اسلامبول وعوشنام
ای اهالی اسلامبول ایکی فاشی چلچ پرشیکز اولسه بنی اکلاتمق ایچون شو وعوشنامه ایله سکا واجبت ایدیورز
بوکا جیفت سندن خوف یاخود بر مقصد مخصوص خدمت ایدیکزدن دکلدر هیچ ایز نظر صیورمایکز بو یازدیغمز
یا خیر ورکه یرلی سندن حکومتک یزه تبلیغ ایتملرینه ایشه
ایا عدم جید سنکله برابر عین مقصد و وعده بولنه ده ساکنا و متفقا یاشایه جکلرینی ایلریسی تعهد
ایدرسون وحتاردده قبا صندقلرینه اوقیه بعکومت کرن سنی کوزلرینی اضاعه ایدیکلری ایچون بیتیرده
تمی نفاقه وشقاقه صاپمه باشلادی بو کناه قاتلری ایله بلکه اولوب جنابتی حضرت استراق الله
ای زمان قرناسه ! شرلرینی ایچیه دیل وتقریح ایله کم طرفنده ایقاع ایدیکلری حکمه اولوب

BELGE: XXII — *Olayla ilgili belgeler aşağıdadır:*

1.

Sadaret Mektubî Kalemi

a.

Maliye Nezaret-i Celilesine

Mahremâne

30 C 1314
24 Teşrin-i sânî 312

İdareten birer mahalle teb'idleri mukteza-yı emr-ü ferman-ı hümayûn hazret-i hilâfetpenâhî olan eşhasdan Şûra-yı Devlet müdde-i umumî muavinlerinden Hakkı Efendi üç yüz guruş maaşla Humus'a, Dersaadet muhasebe kalemi ketebesinden Ahmed Yümni Efendi kezalik üç yüz guruş maaşla Bingazi ve Bâb-ı Seraskerî levazım muhasebe kalemi müdiri Hacı Ahmed Efendi üç yüz guruş maaşla Fizan'a ve Mekteb-i Tıbbiye talebesinden Ruscuklu Sabri Efendi iki yüz elli guruş maaşla Musul'a ve Reji memurin-i sabıkasından Ömer Şevki Bey üç yüz guruş maaşla Kastamoni'ye i'zâm kılınmış olduklarından maaşât-ı mezkûrenin mahalleri emvâlinden tesviyesine aid muamelenin ifasına himmet.

Bkz. **BBA-BEO/Mahremâne Müsvedât,** No. 82.

b.

[1] Şûra-yi Devlet Müdde-i Umumî Muavinlerinden Hakkı Efendi-Üç yüz guruş maaşla Humus'a.
[2] Rüsûmat Muhasebe Kalemi Ketebesinden Ahmed Yümni Efendi [üç yüz guruş maaşla] Bingazi'ye.
[3] Bâb-ı Seraskerî Levazım Muhasebe Kalemi Müdiri Hacı Ahmed Efendi [üç yüz guruş maaşla] Fizan'a.
[4] Mektebi Tıbbiye talebesinden Ruscuklu Sabri Efendi-iki yüz guruş maaşla Musul'a.
[5] Sicill-i ahvâl kalemi mümeyyizi Nureddin Bey- Arazi-i seniyece bir memuriyetle Bağdat'a
[6] Hazine-i Hassa-i Şâhâne Tahrirat Kalemi Müdiri Ali Seydi Bey- Gene tahrirat müdirliğine.
[7] Bâb-ı Seraskerî inşaat dairesinde Yüzbaşı Hüseyin Bey- Yedinci ordu-yu hümayûna.
[8] Reji memurin-i sabıkasından Ömer Şevki Bey- Üç yüz guruş maaşla Kastamoni'ye.
[9] Numûne-i Terakki Ders Nazırı Hüseyin Efendi- Bin beş yüz guruş maaşla Cebel Dürûz'a mekteb hocalığında istihdam olunmak üzere valiye [vilâyete?] i'zâm olunması.
[10] Ceride-i Askeriye muharrirlerinden İhsan Bey- Urfa Rüşdiye muallimliğine bin beş yüz guruş maaşla.

Şeyh Ubeydullahzâde Abdülkadir Efendi kâffe-i akraba ve tallûkatı Medine-i Münevvere'ye gönderilecek ve maliyeden üç yüz ve hazine-i hassa-i şâhâneden yüz elli lira harcırah itâsıyla maliyeden muhasses sekiz bin guruş maaşına bin guruş zammıyla ve bir mikdar hınta gibi zahire tedârikiyle i'zâm olunacakdır.

Balâda muharrer-ül-esamî eşhasdan Trablusgarb ve Hicaz'a gidecek olanlar yarın idare-i mahsusaca tehiye olunacak vapura irkâben ve mahfuzen gönderilecek ve küsûr-u eşhas vapurları taharri olunarak kezalik yanlarına polisler terfikiyle i'zâm ve mahallerine vüsûllerine kadar firar edememeleri zımnında memurlarına tebligat-ı şedide icra kılınacak ve mahallerine ba'd-el-vüsûl zabıta-i mahalliyenin nezaret-i mütemadiyesi tahtında bulundurulub firar edememeleri ve firar etdikleri halde en küçükden en büyük memura kadar vazifedarlarını mesuliyet altına alacakdır. İşte bu nikat irade-i kat'iye-i cenâb-ı hilâfetpenâhîden olmağla icab edenlere vesâyâ-yı ekîde icra kılınacağı.

Bkz. **BBA-BEO/Mahremâne Müsvedât,** No. 82 leff.

2.

Zabtiye, Dahiliye Nezaretlerine

Bazı su-i hallerine mebni idareten bir tarafa teb'idlerine irade-i seniye-i hazret-i padişâhî müteallik ve şerefsâdır buyurulan melfuf pusulada muharrer eşhasdan Trablusgarb Vilâyetinde Humus ve Fizan ile Bingazi ve Akkâ ve Hicaz'a ve Yemen'e ve Suriye'ye gidecek olanların yarınki Cuma günü havali-i mezkûreye gitmek üzere hareket edecek olan idare-i mahsusa vapuruna irkâben ve yanlarına da lüzûmu kadar polis ve jandarma terfikan mahallerine isâli ve Musul ve Kastamoni'ye gidecek olanların dahi münâsib vasıta ve tarik ve memur terfikiyle i'zâmı ve bunlardan Abdülkadir Efendi'ye üç yüz ve diğerlerine ale-s-seviye onar lira yol harçlığı verilmek üzere dört yüz lirasının nezaret-i behiyelerine gönderilmesi Maliye Nezaret-i Celilesine yazılmış ise de yarın Cuma olduğundan şayed yetişdirilemez ise Maliye hazinesinden geldikde yerine konulmak üzere vezne mevcudundan veya münâsib bir yerden tâvizan tedarik ve tesviyesi ve eşhas-ı merkumenin mahallerine gidinceye kadar muhafazalarına gayet dikkat olunub içlerinden biri firar edecek olur ise mesuliyeti pek ağır olacağından bunların yanına memur edilecek polis ve jandarmalara tenbihat-ı şedîde icrası ve mahallerine ba'd-el-vüsûl zabıta-i mahalliyenin nezaret-i mütemadiyesi tahtında bulundurulub firar edememeleri ve firar eyledikleri halde en küçükden en büyük memura kadar vazifedarlarınca mesuliyet muharrer idüğünün tebliği dahi mukteza-yı emr-ü ferman-ı hazret-i hilâfetpenâhîden (olarak Zabtiye Nezaret-i Behiyesine icra-yı tebligat olunduğundan nezaret-i celilelerince de mahallerine vesâyâyı lâzıma ifasına himmet) olmağla ana göre eşhas-ı merkumenin gidecekleri mahaller memurlarına vesâyâ-yı ekîde icrası hususuna himmet buyurulması. (27 C 314-21 Teşrin-i sânî 312)

Bkz. **BBA-BEO/Mahremâne Müsvedât,** No.68.

BELGE: XXIII — *Sözkonusu metin aşağıdaki gibidir:*

«Tebliğnâme-i Hususî:»

Vuku'bulan musirrâne müracaatlara nazaran efkâr-ı umumiyeyi teşkil edenlerin yüzde sekseni icraat tarafdarı oldukdan ma'ada hey'etce dahi bu cihete dair evvelce verilmiş olan kararın sür'atle mevki'-i fi'ile vaz'ı hususu müzâkere edilerek üç kişiden ibaret bir şu'be-i mahsusa teşkil olunmuşdur ki sırf icraata müteallik umûrun tesviyesine ve arzu eden bilcümle ihvân ve şu'âbât ile muhabereye memurdur.

Şu'beye müracaat edenlere mümkün-ül-icra her dürlü muavenetden geri durmayacağı ve icab eden teshilâtı göstereceği gibi bu babda esas teşkil eden akçeye şiddet-i ihtiyacı derkâr bulunduğundan umum himmetkârân-ı vatanın muavenet-i nakdiyede de bulunmalarını rica eyler ve sırf icraata aid makbuzâtını ancak o yolda sarf eyleyeceğini vaad eyler.

Akçe ve mektub âtide münderic adrese gönderebileceğe de icab-ı hâle göre âzâdan biri vasıtasıyla da irsal olunabilir.

Bazı mevki' şu'beleri icraata muhtac bulunabileceği cihetle mahalline sarf etmek ümidini besledikleri takdirde ele geçirdikleri akçeyi hıfzedebilirler. Şu kadar ki lüzûmu halinde talep edileceği ihtimâline müncer mikdarının iş'arı mutlak suretde elzemdir.

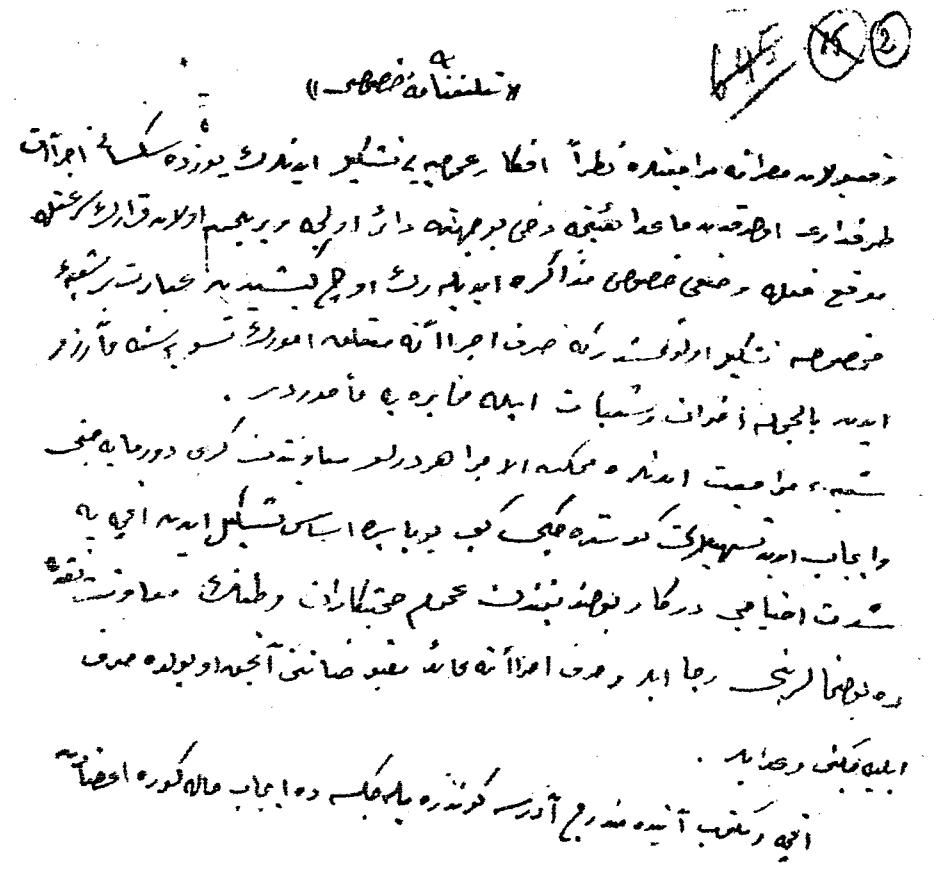
Memâlik-i hariciyede ve tehlikeden âzâde bulunan şube-i mahsusamız dahilindeki bilcümle şu'âbât ve zevat-ı mahsusadan alacağı mektubları ihrak ve mahv edeceğinden muhabirlerimizden kâffesinin de bu gibi ihtiyatlara -bahusus mevki'leri itibarıyla son derece de riayet eyleyeceklerine şübhe yokdur. Te'kid olunur ki: [Bu cihet] kat'i-ül-vücûbdur. Şu'be tarafından irsal olunacak umum muharreratı şu'beyi teşkil eden üç zât imza edecek ve böylece mahzâr olmayan evrak nazar-ı dikkate alınmayacakdır.

Şu teşkilât ve tebligatın icraat cihetince alâkadar olmayanlardan gâyetle mektum ve mahrem tutulması ve her dürlü muhabere ve faaliyet-i fedâkârâneye sâniye fevt edilmeksizin başlanması selâmet ve saadet-i din ve millet nâmına rica olunur.

Adres
«Tounali»
Case postale (202)
Luce Plainpalais
Genève/Suisse

Şakir Adlî ?

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/60//645/15-2.

BELGE: XXIV — *Sözkonusu beyannâmeler aşağıdaki gibi olup, ilk beyannâmenin yalnızca iki sahifesinin klişesi verilmiştir:*

1.

BEYANNÂME

— 2 —

Osmanlılar!

Yirmi seneden beri talihsiz başımızda zulm ve gadr değirmenlerini döndüren ellerimizdeki parayı yedikden ve damarlarımızdaki kanı emdikden başka şimdi de dest-i hûnrîzini ta kalbimize sokmaya hazırlanan zalim ve gaddar Abdülhamid'in devr-i hükûmetindeki mel'anet ve mefsedetin derecesini ta'yin etmekden âciziz. Nerede bir hânemân sönse, nerede ahali düçâr-i mezalim edilse, nerede iki vatandaş birbirinin kanına girmeğe çalışsa hepsinin de Abdülhamid'in kanlı parmaklarıyla yapıldığını artık öğrenmeyen kalma-

dı!.. Hâl böyle iken, ma'teessüf, bugün de birkaç söz söylemek mecburiyetindeyiz.

Evet, teb'asına zulm ve gadr eden hükümdarlar görülmüş ise de başına geçesi tacını milletinin kanıyla muhafaza etmek ve şu denî dünyada muvakkat bir zevk sürmek içün vatanını ve teb'asını bile bile Moskof'a vermekde olan Abdülhamid gibi mühîn-i din ve millet bir hükümdar hiç işidilmemişdir; bu derece denaat, bu kadar ihânet hiçbir ferdde görülmemişdir!

İstihsâline muvaffak olduğu (Kanun-i Esasî) uğruna şehîd (Midhat Paşa) Taif'de iplerle boğduruldu. Binlerce talebe-i ûlum ile nice nice ahrar-ı millet Yıldız işkencehânelerinde aylarca zincir-i gadre urulduktan sonra nihayet Marmara Denizinde öldürüldü. Hadsiz hesabsız efâzıl-i ümmet asılsız bahanelerle İstanbul'dan uzak yerlere sürdürüldü. Yıldız'daki saray mahsus teb'a-i mazlûmeye taslît edilen katiller, hırsızlar, namussuzlarla dolduruldu. Milletin işini adl ü hakkaniyete göre tesviye etmek vazife-i şer'iyesiyle mükellef olan makamat-ı âliyeye, cellâd Abdülhamid'in efkâr-ı müstebidâne ve evâmir-i hûnrîzânesine kör âlet olan alçaklar getirildi. Valilerden ta Zabtiye Nâzırı'na varıncaya kadar vilâyet memurlarının ekserisi Yıldız şeytanının himaye-gerdelerinden olan en alçak katillerden, en edebsiz mürtekiblerden intihab olunarak itaatde, zulme tahammülde emsâli olmayan kuzu gibi Osmanlılar'ın sülük gibi kanlarını emmeye gönderildi. Bir vakit yanardağlar gibi vardığı yerleri lerzenâk-ı dehşet eden ve daha yirmi sene evvel yüz binlerce, Moskof, Ulah, Sırb, Karadağ ve Bulgar'ı aylarca hâl-i inhizamda bulunduran şanlı, canlı askerimiz şimdi Girid, Makedonya ve Havran eşkiyası gibi derme çatmalara gerçekden dayanamayacak kadar acıklı hallere ifrâğ edildi. Hind denizlerinde ve Bahr-i Muhît-i Atlasî'de cihana velvele salan dehşetli ve kuvvetli donanmamız şimdi tersânede çürüdülüb ortadan nâmı bile kaldırıldı. İşte bunca mezâlimi, bu kadar ihaneti bile bile yapan nâhak yere halife diye takdis etdiğimiz alçak Abdülhamiddir! Elhâsıl şu hainin yirmi sene zarfında kasden vatana urduğu darbe-i inkırâz ve tahribi kalemen ta'rif etmek muhaldir. Yalnız şurası düşünülsün ki rahmetli ecdadımıza asırlarca meydân-ı şan ve zafer ve her zerre-i hâkı binlerce şühedamızın kıymetli kanlarıyla muhmir olan sevgili ve mukaddes vatanımızı yine asırlardan beri düşman-ı hürriyet ve istiklâlimiz bulunan Moskof'a sevine sevine veriyor. Osmanlılara berât-ı hürriyet vermeyi aklına bile getirmiyor. Ecdanın halife-i nâmeşru'u sıfat-ı rezîlesine mâ-sadak olmak içün vücûd-i şenaat -alûduyla telvîsinden utanmadığı hilâfet-i mukaddeseyi esasından yıkarak, düşman-ı canımıza bırakmayı daha müreccah görüyor!.. Bakalım, bu muvaffakiyet-i nemrûdâneyi elde etmek içün yine evvelki gibi alabildiğine koşacak mıdır?!

İblis! şer'an memnu olan hafiyelik meslek-i rezilini Osmanlılar arasında ihdâs, rütbe ve para bolluğu ile ahlâkımızı berbâd ederek babayı oğula, kardaşı kardaşına eziyet etmeye hazır bir raddeye getirdi!.. Hain! Bununla da kanaat etmedi: Asırlardan beri kardaş gibi yaşamış olduğumuz Ermeni vatandaşlarımızla aramıza kandan nifak ü adavet tohumları saçdırdı. Şanlı tarihimize kanlı bir sahife açmak içün şeytanların da aklına gelmeyen mef-

sedetler, tedbirler uydurdu. Döktüğü kanların buharı saray-ı menhusunun ufkundan halâ sıyrılmamış ve bunca kadınların ve masum çocukların ah ü enîni sımâh-ı insaniyetden hâlâ çıkmamış olduğu bir an dehşet nişanda kudurmuş köpekler, kana susamış cellâdlar gibi şimdi de silâh ü gadr ü cevrini var kuvvetiyle Müslümanlara doğru çevirdi!.. Gün geçmiyor ki binlerce erbâb-ı hamiyyet ve namûs Yıldız saray-ı mel'anet-ihtivâsının dehşetli zindanlarında tüfengci denilen korkunc suretli cellâdlar vasıtasıyla düçâr-ı işkence olmasun!.. Gün geçmiyor yine binlerce ahrar-ı ümmet müteaddid hususî vapurlarla uzak menfalara, muhavvef kal'elere gönderilmesün!.. Ansızın evlâd ü âyâyinin aguşundan koparılan şu erbâb-ı hamiyyet içün gitdikleri yerlere, geçdikleri denizlere, hazırlanacak medfen-i ebedîlerin tahtîri bile kalbinde zerre kadar muhabbet-i vataniye, milliye ve diniye taşıyanların tüylerini ürpertmemek kabil değildir. İyi anlaşılıyor ki azîm bir tehlikeye marûz bulunuyoruz!

İşte (Ya hak Ya ölüm) nida-yı hürriyetkârânesiyle meydan-ı cihad ve fedakâriye atılan (Osmanlı İhtilâl Fırkası) bu tehlikeyi gidermek üzere ya milletin hakk-ı meşru'u olan (Kanuni- Esasî)yi alub bilâ fark bütün Osmanlıları nâil-i hürriyet ve saadet etmeğe çalışacak veyahud bu uğurda bir kalıncaya kadar terk-i hayat eyleyecekdir. Bu yolda da akacak kanların vebâli Abdülhamid'in boynuna! O nasıl bunca mazlumlara kıymış ve ailelerini matemler, feryadlar içinde bırakmış ise biz de murdar şahsına ve avenesine öyle kıyacağız!

Osmanlılar! Bu mücahede-i vatanperverâne pek dehşetli olacakdır! Bu miskinâne sükût ve sükûnu bırakınız. Sabr ü tahammül daire-i i'tidâli çokdan geçdi!.. Uyanınız, darbenize dağlar dayanmayan o kuvvetli ellerinize, cür'etli babalarımızdan miras kalan paslanmış silahları alınız, sokaklara fırlayınız. Hain memurları, hafiyeleri gebertiniz. Düşman eline düşüb de çoluğumuz çocuğumuzla zincir-i esaret ve hakarete uğramakdan veya bu Yıldız cellâdlarının elinde mel'abe-i gadr ü i'tisâf olmakdan ise İstanbul'da, taşrada heb birden toplanub asıl adüvv-i can ü hürriyetimiz olan Abdülhamid ve avanesiyle pençeleşerek namuskârâne terk-i hayat etmek daha hayırlıdır. Erbab-ı namûs ve hamiyyet içün en son vazife de budur! Korkmayınız Osmanlılar! Yalnız kalmakdan, süngülerden, tüfenklerden ürkmeyiniz! Zira feda-yı hayatı göze aldırmış olan (Osmanlı İhtilâl Fırkası) her yerde muavenetinize hazırdır. Bu ana kadar kullanmadığı ateş-feşân humbaralarıyla Yıldız'ı ve her tarafdaki Yıldız mensublarını havaya atacakdır. Çünki biz Osmanlıları batırmaya uğraşıyorlar.

Ey Askerler! Allah'ı tanımayan, Hazret-i Muhammed aley-üs-selât ve sellem Efendimiz'i tahkîr eden, sevgili vatanımızı Moskof'a satan, namaz kılmayan, oruç tutmayan böyle bir dinsiz padişâhı muhafazada halâ sebat edecek misiniz? Aklınızı başınıza alınız. Memleketlerinizdeki ayâlinizle, ihtiyar babalarınıza, analarınıza acıyınız. Öpmeye kıyamadığınız çocuklarınızın, din-i mukaddesimizin düşman altında kaldığını görmek istemiyorsanız silahınızı zalimlere Abdülhamid'e doğru çeviriniz. Sırası gelüb de başta ûlema bulun-

duğu halde Yıldız'a hücûm edecek ve Abdülhamid'i tepeleyecek olan şic'ân-ı ümmete yardım ediniz. Zira: Allah böyle emr ediyor!

Ey ümerâ! siz de alnınız terlemeksizin gün geçmeden birbiri ardınca aldığınız rütbelere, zahmetsizce kazandığınız paralara kapılarak birkaç günlük ikbâl için dehşetli bir mevte uğramak istemezseniz gazanferâne hücûmlarıyla dağları titreten askerimizin başına geçiniz son nefesdeki mader-i vatanın imdadına koşunuz ki dinimiz ırzımız pâmâl-i â'dâ' olmasun. Osmanlı nâm-ı şöhreti sahife-i âlemden kaldırılmasun! Asker nâmını taşıyanlar, namussuz değil namuslu ölmek için çalışmalıdır. Sizde bu cesaret yok mu? Ya o rütbeleri, Müslümanlığın, Osmanlılığın mahvını hazırlamak için mü aldınız?

Ey talebe-i ulûm! Mazlûm milleti uyandırmasınlar diye binlerce arkadaşlarınızı Abdülhamid boğdurdu, öldürdü. Vaktiyle milletin intikam kılıcı siz iken şimdi bir zalimin kılıncına en evvel siz uğruyorsunuz. Birer birer sizi ortadan kaldırıyorlar. Siz ise sizi mahvetmek isteyen bu Yıldız cellâdlarından hâlâ intikam almıyorsunuz. Siz de cesaretsizliği, korkaklığı gördükce şiddetini arttıran Abdülhamid'in şer'an hal'i lâzım geldiğini ahaliye anlatmak borcunuz iken neden ihtiyâr-ı sükûn ediyorsunuz? Sizden biriniz böyle bir cesaret-i şer'iyede bulunsa binlerce ahrar-ı ümmet derhal size muavenet eder! Daha duracak mısınız? Makamât-ı mukaddesenin pâmâl-i huyûl-i â'dâ olmasına seyirci mi olacaksınız? İşte yakında hem pek yakında halimiz İspanya'daki Arablardan beter olacak, dünyada İslâm nâmı kalmayacakdır. O zaman hevl-nâkda mı dua-yı İslâmiyet edeceksiniz?.. Cesarete geliniz! Bu acıklı hallere uğramadan zavallı millete bir şehrân-ı hidayet ü selâmet gösteriniz! Zira son pişmanlık faide vermez.

Ey Allah'dan korkmayan vükelâ ve ûlema! Bu kadar tecahül ve gaflet neden ilerü geliyor? Yoksa sizin mayanız da Abdülhamid'in mayası gibi bozuk mudur? Böyle namussuzcasına yaşamakdansa merdcesine ölmek, dünya rütbelerinin en mümtazı olduğunu bilmiyor musunuz? Öyle ise şunu biliniz ki: Elde humbaralar parladığı, revolverler patladığı, dinamitler cehennem âsaaludlarıyla yumulasıca gözlerinize dehşet-res olduğu zaman yola gelseniz bile pek geç kalmış olacaksınız! O vakit ya bir silâh darbesi, ya bir dinamit parçası ile ceza-yı sezânızı bulacaksınız! Abdülhamid'in vücûdunu kaldıracaklara vaktiyle yardım ediniz! Bu halde hücûmumuzdan âzade olursunuz! Osmanlılar yine umumiyetle hitab ediyor ve tekrar söylüyoruz ki yalnız sevgili vatanımızı değil, devleti, hilâfeti, din-i İslâmı ve bütün Müslümanları mahva yürüyen Abdülhamid en birinci düşmanımız olan Moskof'a güvenerek artık iyice karar vermişdir ki Müslümanların son halifesi ünvanını kazanmak için tutduğu yoldan ayrılmaması lâzımdır! Dediğini de yapacakdır. Kâbe-i muazzamayı yâd ellere verecekdir!.. Daha duracak mısınız ey Müslim Osmanlılar?! Yirmi senedir yapdığı zulmden, Kur'anı ehâdis-i şer'iyeyi tahrif etmesinden pay biçiniz. Bir an evvel ayaklanınız, köylerde kasabalarda şehirlerde İstanbul'da rast geldiğiniz hainleri, hafiyeleri tepeleyiniz. Bir vakt-i fırsatta Kur'an-ı azîm-üş-şan ve lihye-i pâk-i nebevîyi gark-ı ihtirâma alarak, Yıldız'a hücûm ediniz. Abdülhamid'i telvîs etdiği makam-ı hilâfetden indiriniz. Ceza-yı sezâsını veriniz!.. Kalbinize korku girmesin, Allah en birinci yardım-

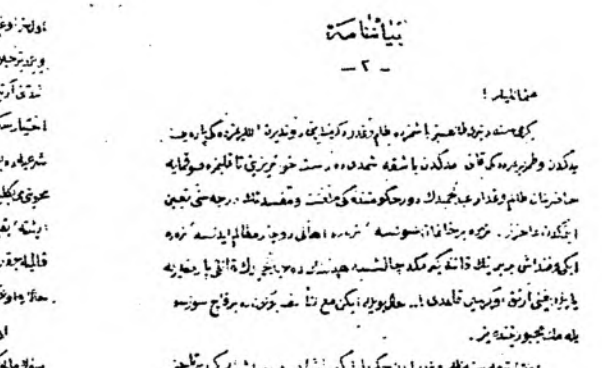
cınızdır. Zaten karşınıza kimse çıkmayacakdır! Kardaşlarınız olan birinci ve ikinci fırka askeri size silah atmayacakdır. Bil'akis muavenetinize koşacak, Abdülhamid'i ve yardaklarını gebertmek içün sizinle beraber olacakdır!.. Evet her ordu dahilindekiler gibi Yıldız askerleri de o şanlı ecdadımızın şanlı evlâdları olduklarından Yıldız'ın onlara görünmemesi ve hele sizin onlardan korkmanız beyhudedir! Siz onların din kardaşısınız, vatandaşısınız, hakkınızı isteyeceksiniz. Bu hakda ise kendinizin de hissesi var. Binaenaleyh, sizi kardaşcasına karşılayacaklar, kan dökülecekse bile zalimlerin kanı dökülecek, siz mazlumların da yüzü gülecekdir. Zira: (Kanun-i Esasî) elde edilmiş olacakdır!

Cesaret! Arş ileri Osmanlılar!....

Allah mazlumların yardımcısıdır!... (İstanbul)

Osmanlı İhtilâl Fırkası
Ya hak Ya Ölüm
(Mühür)

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/59//35/1.

2.

Müslümanlar! Biz işte bu kanun-u dininin hükmünü icra etdik ve edeceğiz. Bir sultan-ı cebbar ve bîimanın ve avenesinin ayakları altında Kur'anın,

vicdanın, imanın çiğnenmesine seyirci olmamız artık yetişir. Bakın bir kere ey ma'şer-i İslâm! Biz artık gözyaşı değil kanımızı döküyoruz. Her halde azmimiz namus ve haysiyet-i millî müdafaasıdır. Artık bu yaşamak yaşamak değildir. Yaşamak işte bizim gibi hak yolunda ölmekdir. Bîdâr olun ey ümmet-i Muhammed!

Osmanlı İhtilâl Fırkası
Ya Hak Ya Ölüm
(Mühür)

Bkz. Arkivi Qëndror, 19/60//350/13

مسلمانلر ! بز ايشته بو قانون دينينك حكمنى اجرا ايتدك .
و ايده‌جكز . بوسلطان جبار و بى ايمانك و عونه‌سنك آياقلرى آلتنده
قرآنك ، وجدانك ، ايمانك چيكتمه‌سنه سيرجى اولمامز آرتق
يتيشير . باقك بركره اى معشر اسلام ! بز آرتق كوز ياشى دكل
قانمزى دوكيورز . هرحالده عزيمز ناموس وحيثيت ملى مدافعه‌سيدر .
آرتق بو ياشاماق ياشاماق دكلدر . ياشاماق ايشته بزم كبى حق يولنده
اولمكدر . بيدار اولك اى امت محمد !

BELGE: XXV — *Sözkonusu mektup aşağıdaki gibidir:*

25 Şubat 97/108

Efendim Hazretleri;

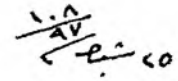
Koloni Türk imzasıyla Almanya İmparatoruna gönderilmiş olan telgrafı cemiyetin resmî gazetesi addedilen **Meşveret**'de tekzîb edeceğinizi söylüyordunuz. Telgrafı veren efradın maksadı Fransızları gücendirmek değil bî-vâye kalan Türklere hâmî aramakdır. Almanya'yı memnun edenler Fransızlara da hoş görünmeye gayret ederler.

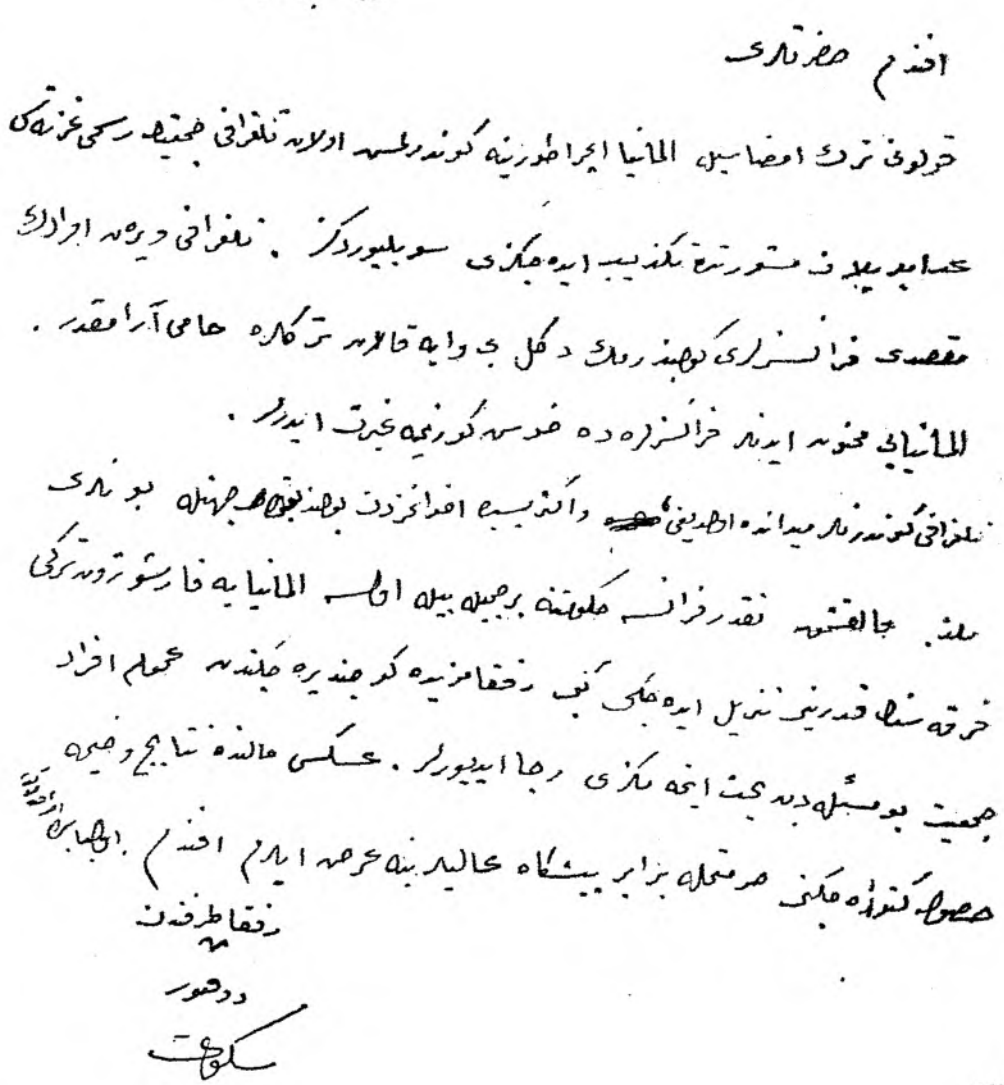
Telgrafı gönderenler meydanda olduğu ve ekserisi de ihvanımızdan bulunduğu cihetle bunları tekzîbe kalkışmak her ne kadar Fransa hükümetine bir cemîle bile olsa Almanya'ya karşı Jön Türkî fırkasının kudretini tenzîl edeceği gibi rüfekamızı da gücendireceğinden umum efrad-ı cemiyet bu mes'ele-

den bahs etmemenizi rica ediyorlar. Aksi halinde netayic-i vahime husûle getireceğini hürmetimle beraber pişgâh-ı âlilerine arz eylerim efendim. Olbabda emr ü ferman..

Rüfeka Tarafından
Doktor
[İshak] Sükûtî

Bkz. **Ahmed Rıza Bey Evrakı./Özel Arşiv.**

BELGE: XXVI — *Beyannâmenin metni aşağıdadır:*

Müslümanlar!

Bizim gibi koskoca bir devlete ufacık bir Yunan karşısına çıkmak için dünyayı ayağa kaldırmak ayıbdır, yakışmaz. Hattâ böyle olduğu halde askerimizin ne kadar ağır ağır ilerlediğini işidiyoruz. Hele donanmamızın halini gözlerimizle görüyoruz da gazetelerin uydurma sözlerine yine aldanub duruyoruz. Haberimiz olsun ki Preveze şehriyle civarındaki ve Selânik tarafında bulunan sahili köylerle kasabalar göl oldu. Denizden halimiz böyle, karadan da böyle olacağına insanın inanacağı geliyor. Kara kara hûlyalar birbirini kovalıyor. Düşünelim: Şimdiye kadar Alasonya kumandanı Yunan Kralı'nın sarayına girmiş bulunmalıydı. Buna sebeb nedir?.. Abdülhamid'in (Dur ilerleme. Falan taburu şu tarafa çek) diye **Yıldız**dan kumanda etmesidir!.. Müslümanlar, bu hainlik geçen (93) muharebesinde de görülmüşdü! İşte bu gavga da yarın bitecek: Zabt etdiğimiz yerler yine Yunanın elinde kalacak. Kimseye ağız açdırmamak, hayvan yerine koyduğu bir milleti kandırmak için Abdüllıamid casuslarıyla, münafıklarıyla (Ne yapalım, biz beriden ilerledik, Yunan da öteden, aldıklarımızı vermeliyiz ki verdiklerimizi de alalım) sözlerini her kulağa işitdirecek, buraları bir taraf. (Şu muharebe niçün uzuyor) bunu öğrenelim:

Müslümanlar! Abdülhamid'in ne tilki tabiatlı bir zalim olduğunu öğrenmediniz mi? O daima şu yolu tutar: Ahali ayaklanmaya yüz tutdu mu bir iş bulur, onunla oyalar. Şimdi de böyle yapıyor. Aldanmayalım. Bu herif başımızda bulundukca bu fırıldaklar daima dönecek. Bir gün gelecek yanub gideceğiz! Allah'dan korkalım. Müslümanlığımızdan utanalım. En büyük cihad zalimlerle çarpışmakdır. Askerlerimiz ötede Yunanı, biz de beride Abdülhamid'i tepeleyelim.

Gönüllü yazılub duruyoruz. Demek oluyor ki bizde ölüm korkusu yokdur. Bu halde ey din kardaşlarımız! Tam Osmanlı ve Müslümanca bir iş görmek görmek(sic!) üzere ayaklanma nöbetinin bize ve tam sırası geldiğini düşünelim. Cami'ilere, meydanlara Bâb-âli'ye ve Yıldız önüne toplanalım. (Kanun-u Esasîyi almadan, Meclis-i Meb'usanın açıldığını görmeden dönmeyiz) nârâsını biz bir kerre atdık mı yalnız Yıldız değil Allah bilir dünyayı bile titretiriz. Hiçbir kimsenin de burnu kanamaz. Evet, bu işi yapacak, bu merdliği gösterecek gün bu gündür.

Cesaret, Müslümanlar, Cesaret!... Birbirimize bakalım, birbirimizi nağralarla uyandıralım ki bu iş evvelden bitsin, bu sayede hem zâlimden kurtuluruz hem de batmakdan!.. Hele Yunan muharebesinde kazandığımız galibiyetden istifade etmemiz ancak Abdülhamid'i başımızdan def' etmekle olacakdır! Bu halde hiç durmayub ilerleyelim. Cesaret bizden, yardım Allah'dan!

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Comité Ottoman d'Union et Progrès

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/60//821/12.

مسلمانلر !

بزم کبی فوص‌توجه ردولته اوفاجق بر یونانك قارشیسنده جیقمق ایچون دنیانك آیاغه قالدیرمق عیبدر . یاپیشماز . حتی بویله اولدیغی حالده عسکریمزك نه‌قدر آغیر آغیر ایرلره دیکی ایشیدیورز . هله دونمامزك حالنی کوزلرمزله کوریورزده غیرتلرك اویدرمه سوزلرینه بنه آلدانوب دوریورز . خیرمز اولسونکه پرده‌وزه شهریه جوارندکی وسلانیك طرفنده بولنان ساحلی کویلرله قصبه‌لرکول اولدی . دکردن حالز بویله ؛ قره‌دن‌ده بویله اولهجغنه انسانك ایسانه‌جغی کلیور . قره‌قره خایالر بربرینی قووالیور . دوشونه‌لم : شمدیه قدر آلاصونیه قوماندانی یونان قرالنك سراینه کیرمش بولنمالیدی . بوکا سبب نه‌در ؟... عبدالحمیدك (طور ، ایرلیه‌مه . فلان طابوری ، شو ، طوره جك) دیه یلدیزدن قوماندا ایتمه‌سیدر ! ... مسلمانلر ، بوخائنلك کچن (۹۳) محاربه‌سنده‌ده کورولمشدی ! ایشته بوغوغادە یارین بنه‌جك ، ضبط ایتدیکمز یرلر بنه یونانك النده قاله‌جق . کیمه‌یه آغلر آچدرمامق . حیوان برینه تودیعی یزملی قاندرمق ایچون عبدالحمید جاسوسلریله ، مناسبتلریله (نه‌یاپالم ، یزیردن ایرلیه‌دك . یونانزده اوته‌دن ، آلدقلریمزی ویرملی یزکه ویردکلریمزی‌ده آله‌لم) سوزلرینی هرقولاغه ایشتدیره‌جك ، بورالری برطرف . (شو محاربه‌نیچون اوزایور) بونی اوکرەنه‌لم : مسلمانلر ! عبدالحمیدك نه‌یلکی طیعتلی برظالم اولدیغنی اوکرنمدیکمز کبی ، دائما شو یولی طوتان : اهالی آیاقلانمه‌یوزطوتدیغی برایش بولور ، اونکله اویالار . شمدی‌ده بویله‌یاپیور . آلدانیه‌لم ، بوحریف باشمزده‌بوالدیقجه بوفیرلداقلر دائما دونه‌جك ، برکون کله‌جك‌یاکوب کیده‌جکز ! اللهدن‌تورقالم . مسلمانلغمزدن اوتانه‌لم ، الشیوك جهاد ظالملرله چارپیشمغه‌درعسکرلرمز اوته‌ده‌یونانی ، بزده‌بریده‌عبدالحمیدی وعونه‌سنی‌تپه‌لیه‌لم ،

کوکلی یازیلوب دوریورز ، دیمك اولیورکه بزده اولوم قورقوسی یوقدیمی ، بوحالده ، ای دین قرداشلرمز ! نام عثمانلی ومسلمانجه برایش کورملك کورملك اوزره آیاقلانمه نوبتنك بزه‌وتام صره‌سی کلدیکی دوشونه‌لم ، جامعلره ، میدانلره ، باب‌عالیه ویلدیز اوکنه طوپلانه‌لم . (قانون اساسیی آلمه‌دن ، مجلس مبعوثانك آچیلدیغی کورمه‌دن‌دونه‌یز) نعره‌سنی بزبرکره آندقجه یالکز یلدیزدکل ، الله‌یلیر ، دنیانی یله‌تره‌تیرز ، هیچ برکیمسه‌نك‌ده بورنی قانه‌ماز ، اوت ، بوایشی یاپاجق ، بومردلکی کوسترەجك‌کون ، یوکوندر !

جسارت ، مسلمانلر ، جسارت ! ... بربرمزه باقیه‌لم ، بربرمزی نعره‌لرله اویاندیره‌لم که بوایش اولدن بتسین ، بوسایه‌ده هم‌ظلمدن قورتولورز ، هم‌ده باتمقدن ! ... هله یونان محاربه‌سنده قازاندیغمز غالیتدن استفاده ایتمه‌مز انجق عبدالحمیدی باشمزدن دفع ایتمکله اوله‌جقدر ! بوحالده هیچ‌دورمایوب ایرلیه‌لم ، جسارتی یزدن ، یاردم اللهدن !

(نصر من الله وفتح قریب)

BELGE: XXVII — *Sözkonusu ilân metni aşağıdaki gibidir:*

İLÂN-I MAHSUS

(**Meşveret**)in otuz beşinci nüshasında münderic olub esasen Ahmed Midhat Efendi'nin tekzibini takdir etmekden ibaret olacak olan (Ümid) imzalı bend-i mahsus her nasılsa muharrir tarafından maksadı anlaşılmayarak yazıldığı gibi Ahmed Rıza Bey biraderimiz tarafından dahi her nasılsa nazar-ı dikkatden kaçırılmış bulunduğundan emr-i vaki'e karşı Cemiyet nâmına olarak beyân-ı teessüf ile hissiyât-ı milliyeyi carih bu gibi dikkatsizliklerin adem-i vuku'una itinâ etmeleri zımnında taraf-ı riyâsetden lâzım gelenlere tenbihat icra edilmişdir.

Keza idare nâmına olarak mezkûr nüshanın başına yazılan ta'ziyetde dahi gûya asâkir-i Osmaniye ile Yunaniye hakkında aynı efkâr ü hissiyât beslediğimizi ima eder gibi yazılan ibare dahi tertib sehvinden neş'et etmiş olub on beş gün sonra çıkacak olan **Meşveret**'e intizaren tashihine müsaraat olundu.

Bkz. **Mizan**, no.21, 24 Mayıs 1897-22 Zilhicce 1314, s. 2.

BELGE: XXVIII — *Belge aşağıdaki gibidir:*

MAZBATA

Meclis-i Teftiş ve icranın Cenevre'de bulunan ekseriyet âzâsı fevkâlâde olarak ictima'-ı ihvana lüzûm görmüş ve evvelce ta'yin olunan yevm-i mahsus (ki işbu Mayıs-ı cârînin on beşinci Perşenbe gününe tesadüf etmişdir) mezkûr ictima'-ı umumî akd olunarak mevad-ı âtiyeyi bilmüzâkere karar tahtına almışdır :

Mukarrerat-ı mezkûre merkezin emr ü talimine muvafık olduğu gibi dahil ve haricde bulunan bilcümle ihvan nezdinde dahi makbûl idüğü derkâr ise de şayed ihvandan biyân-ı mütalâa ve itiraz edecek bulunursa esbab-ı itiraz izah ile gönderdiği takdirde «**Mizan**»a derc edilüb izahat-ı cevabiye verilecekdir. Çünki cemiyet vatanımızda meşveret usûlünü yerleşdirmek fikr ü maksadında bulunduğu cihetle **meşveret**le ekseriyet-i ârâya tatbik-i hareket edegelmiş ve öylece devam etmek kararında bulunmuşdur.

Evvelâ- Ahmed Rıza Bey'in taht-ı idaresine mevdu' bulunan (**Meşveret**) gazetesinin mesleği hissiyât-ı milliyeyi cârih olub bunun önü alınmak üzere bir hey'et-i idareye tevdi'i öteden beri cemiyetimizin ekseriyetince matlûb olduğu halde bir tarafdan Rıza Bey'in te'vilsiz muhalefeti, diğer tarafdan cemiyetin içinde ihtilâf olduğunu göstermemek lüzûmundan ve Rıza Bey'i matluba muvafık meslek-i milliye geleceği ümidi münâsebetiyle ukde-i te'hire uğramış idi. (**Meşveret**)in otuz beşinci nüshasında hissiyât-ı Osmaniye ve İslâmiyeyi cârih ve Yunan gayretini mürevvic olan bend-i mahsus hiç bir hüsn-i te'vil kabul edemiyeceğinden başka bend-i mezkûre gûya zemin olan müdafaânâmenin aynen derci lüzûmunu taraf-ı siyasetden ihtar etmek üzere gi-

den müdîr Binbaşı Ahmed Bey mezkûr (Ümid) imzalı bendi görerek adem-i derci içün rica ve ihtarda bulunmuş iken Rıza Bey kulak asmayub kasden derc eylemişdir. Bunun üzerine usûl ve nizâm-ı cemiyete karşu âsi bulunmak hasebiyle kendisünün cemiyetden ihracı ve teslimine muhalefeti halinde (**Meşveret**)in de artık cemiyete olan alâkasının kat'ını heman ilân ile itibâr-ı haysiyet-i cemiyet muhafaza edilmek vücûbu müttefikan kabûl olunmuş, fakat Murad Bey'in ikame-i da'vaya tesadüf etmesine mübteni olan mütalâa ve iltiması üzerine bir tarafdan geçen (**Mizan**)a münderic fıkranın imlâsı diğer tarafdan dahi Ahmed Rıza Bey'e son def'a olarak müracaat ile yanlışlığın tashih ve âtisi içün te'minat itasını ricaen taraf-ı riyasetden mektub yazılması ile iktifa edilmiş idi. Rıza Bey bu son müracaatı dahi reddetmiş olduğundan artık kendisünün neşriyatının bu günden itibaren «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetine» taallûku olmadığını ilâna ma'teessüf mecburiyet hasıl olmuşdur.

Yalnız kıyam olunan da'va münderecat-ı sabıkaya aid bulunduğu cihetle andan mütevellid kâffe-i mesuliyet-i maddiye ve ma'neviyeyi cemiyet kabul edecekdir. Fazla olarak hissiyât-ı memlekete vakıf iki kişinin kontrolü altında (**Meşveret**)i neşr etmek ve anların re'yleri hilâfında neşriyatda bulunmamak üzere Ahmed Rıza Bey te'minat verdiği ve ma'hud bendi alenen reddetdiği takdirde hakkında vaki' olan işbu kararın tadiline müsaraat olunacağı derkârdır.

Bkz. **Mizan**, No.22, 31 Mayıs 1897-29 Zilhicce 1314, s. 2.

BELGE: XXIX — *İstifa metni aşağıdadır:*

AYNEN

Azizim Ahmed Bey Efendi,

Meclis-i İdare Ahmed Rıza Bey'in bazı neşriyât ve harekâtından şikâyetle komiteden ihracı lüzûmunu taleb etdiği vakit matluba muvafık usûl-ü tarike geleceğini iddia ile kefil olmuş idim.

Bu halde hareket-i âhiresinde velev istemeksizin olsun benim de hisse-i mesuliyetim olmak lâzım geleceğinden kefalet-i asliyemin mücerred hulûs-u niyetime mebni olduğunu katiyyen beyân etmekle beraber artık komitece resmî mevki'de bulunamıyacağımın ilâvesine mecburiyet hâsıl olmuşdur.

Zaten akd-isulhdan sonra mesail-i mühimmeden bulunan ıslahât meselesine nöbet gelecekdir. Devletin hayat ve memat kararı ıslahât-ı mezkûrenin nev'inden tevellüd edecekdir. Bu da Dersaadet'i terk etdiren vazife-i asliyeme bütün kuvvetimle sarılmaklığımı yâni Avrupa efkârını tenvîr edecek neşriyâta hasr-ü gayret etmekliğimi dâî' oluyor.

Binaenaleyh elim değdikce (**Mizan**)a yazı yazmakdan başka şimdilik riyaset sıfatıyla komite işine karışamıyacağımın komite ile merkez meclis idaresine tebliğiyle keyfiyetin gazete ile de neşrine himmet buyurulması re'y-i âlinize menutdur âzîzim efendim.

Mehmed Murad

Bkz. **Mizan**, No.22, 31 Mayıs 1897-29 Zilhicce 1314, s. 2.

BELGE: XXX — *İlân aşağıdaki gibidir:*

İLÂN-I MAHSUS

Murad Bey Mısır'dan avdetinde Rıza Bey'in fikr-i diyanet ve hissiyât-ı milliyeti cârih bazı etvar ü neşriyâtda bulunması cemiyetce tefrika zuhuruna sebeb olduğundan bahisle hey'et-i umumiyece kendisüne müracaatla meclis-i idarenin murahhaslığı vazifesini uhdesine alub ittihadı te'min etmesi iltizam olunmuş idi ve buna karşu Murad Bey Rıza Bey'i yola getireceğini vaad ve te'min ile bu babda cemiyet erkânına karşu tekeffül etmiş idi. Murad Bey bugün aldandığını itiraf ve bundan mütevellid olan ağır mes'uliyetden bir kısmının da kendisüne aid bulunmasını beyan ile meclis-i riyasetden istifa eylemişdir.

Meclis-i Umumî ittifak-i ârâ ile istifasını kabul etmemiş ise de kendisi zaten İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin haricinde olarak ricâl-i devletden bir çoğunun iltimas ve vekâletiyle Avrupa'ya gelmiş olub o vekâletinden dolayı neşriyâtda ve müracaatda bulunmak lüzûmunu ileriye sürerek istifasında ısrar etdi. Ma'mafih, efrad meyânında gazete ve sair umura karışabileceğini ilâve eyledi. Bunun üzerine meclis-i umumî memalik-i ecnebiye itibarıyla riyaset-i fahriye yine uhdesinde kalmak üzere meclis-i idare riyaseti vekâletinin üç zâtdan mürekkeb bir «hey'ete» havale etmeğe karar vermişdir.

Çünki istifasını geri almak ümidi bakidir. Hey'et-i mezkûre ise mücerred riyaset vezaifiyle icraat emrini muvakkaten haiz bulunuyor.

Muhaberat ve irsalât kemafissabık Ahmed Bey nâmınadır.

Bkz. **Mizan**, No.22, 31 Mayıs 1897-29 Zilhicce 1314, ss. 2-3.

BELGE: XXXI — *Mektup metni aşağıdaki gibidir:*

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Romanya Şu'besi Hey'et-i İdaresine;

Hamiyetşiâr Efendim,

12 Mayıs 313 tarihli mektubunuz şu sırada memleket haricinde ikamet etmekde olan Murad Bey Efendi'ye takdim olundu. Kendilerini her gün ziyaret edemediğimden bu sefer gidişimde keyifsizce buldum.

Ma'mafih mektubunuzu okudu. Hidmet-i kitabetinde bulunmaklığım ve bir tarafdan da rahatsız bulunmaları hasebiyle cevab-ı lâzımın itası hususunda bendenizi tevkîl etdiler; ve bilhassa selâm ederek mektubunuzun hitamesinden dolayı afv ile değil teşekkürle mukabele etdiler; serbestâne beyân-ı efkâr edişin meclûbudurlar. Çok memnun oldular. Ahmed Rıza Bey mes'elesinin tahaddüsü ve meydana verilmesi mecburiyetinin hissolunması kendilerince de ziyadesiyle şâyân-ı teessüf ahvâlden görülüyor. Hattâ bu yakındaki rahatsızlıkları da bundan neş'et etmekdedir.

Makam-ı riyasetden çekilmesi, menfaat-i şahsiyelerini gözetmiş olmalarından ileri gelme değildir. Böyle olsa bile o'nun muhafazasıyla cemiyete menfaat bahş etdiler, veyahud edeceklerdir.

Avrupa'nın tenvîr-i efkârına çalışacaklarını ma'zeret sırasında beyân edişleri ise galiba itiraz götüremez:

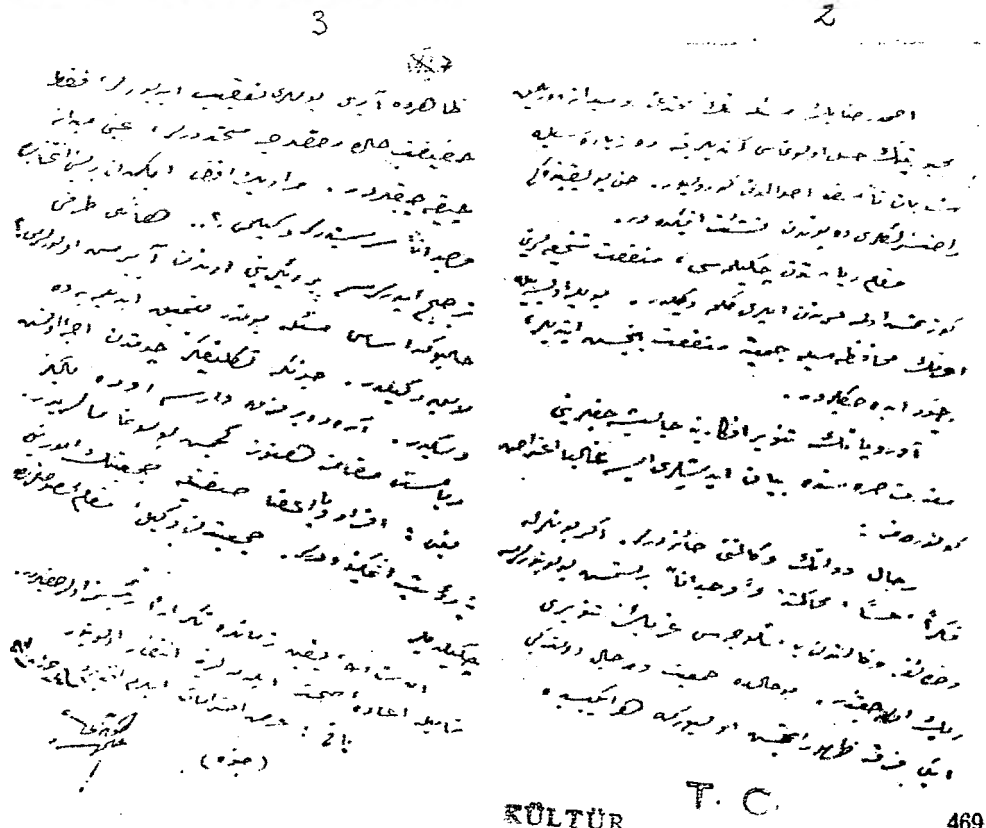
Ricâl-i devletin vekâletini haizdirler. Eğer bunlarla fikren, hissen muhakematan ve vicdanen birleşmiş bulunuyorlar ise vezâif-i vekâletden başlıcası garbın tenvîri demek olacakdır. Bu halde cemiyet ve rical-i devlet gibi iki fırka zuhur etmiş oluyor ki her ikisi de zahirde ayrı yolları ta'kib ediyorlar. Fakat hakikat-ı halde maksadca müttehiddirler, aynı meydana çıkacaklardır. Murad Bey Efendi ikiden birisini intihabda vicdanen serbestdirler değil mi?.. Hangi tarafı tercih ederlerse bir diğerini ondan ayırmış olurlar mı? Halbuki esas mes'ele bu kadar ta'mik edilmeye de lâyık değildir. Çünki teklifiniz çokdan icra olunmuş demekdir Arada bir fark varsa o da yalnız riyaset makamına henüz geçen bulunmamalıdır. Yâni: Efrad veya âzâ sıfatıyla cemiyetin umurunu yine rüy'et etmekdedirler. Cemiyetden değil, makam-ı mahsuslarından çekildiler.

İnşallah yakın zamanda tekrar reisimiz olacaklardır. Tamamıyla iade-i sıhhat eylemelerine intizar olunuyor.

Bâki: Arz-ı ihtirâmât eylerim efendilerim. 24 Haziran 97

Tunalı Hilmi
(Cenevre)

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/59//188/6.

T. C.
KÜLTÜR
BAKANLIĞI

BELGE: XXXII — *Mısır Şubesi ileri gelenlerinin yazısı aşağıdaki gibidir:*

30 Temmuz 97 Kahire

Vatanperver Ahmed Bey ve İshak Efendilere;

Hamiyet-i milliye ve gayret-i vataniyeniz ind-i âcizânemizde her şaibe-i iştibâh ve irtiyâbdan beridir. Fikrimizce a'mâlinizi intikad edecek olursak Ahmed Rıza Bey hakkında revâ gördüğünüz tard-ü-ihrac muamelesinden dolayı sizi tahtie edecek çok edille ikame edebiliriz. Vücûdu nâdir-i hamiyetmendî-i müşairüleyh aleyhinde Mizan gazetesiyle neşr edilen makâlât istihsâne seza olamaz zannolunur. Hamâkat veya denâatden gayrı bir şeyle tavsif olunamayan Şefik Bey'i def' edeceğiniz yerde cemiyetin en mühim rüknünü sarsmanız inanılmayacak garaibden addolunsa yeri vardır. Akl ü hikmet dairesinde ahrar arasından eşirrâyı ihraca ve telâki-i mâ-fât etmek üzere Rıza Bey'den istihraca müsaraat cemiyetin selâmet ve muvaffakiyeti nokta-i nazarından asl-ı umûr görülmekdedir. Murad Bey'in Mısır'da etdiği harekât-ı gayr-ı makûlesi ve Reşid ve emsâlinin etvâr-ü-akvâl-i menfûresi hayr-ı mahz üzerine tesis eden cemiyetden Mısır ve saire ehali-i İslâmiyesini tenfîr eylemiş ve zalim hain Abdülhamid'in ahrar aleyhindeki harekât-ı bâgîyânesini haklı göstermişdir. (Elyevm cemiyet umum efkâr-ı İslâmiye tarafından takdir ve muavenet..). Hainin emvâl-i cesime sarfıyla muvaffak olamadığına bâzı efrâd-ı cemiyetin iz'ansızlığı daha doğrusu edebsizliği teshilât göstermişdir.

Yoksa cemiyet umum efkâr-ı İslâmiye tarafından mazharı takdir ve muavenet olacakdı. Bu hakikatı yeni görüşdüğüm Mısır ûkalâsından anladım ve adamlara hak verdim. Rıza Bey'e tarziye vermek ve şu'belerle bilmuhabere cemiyeti yeniden takviye etmek lüzûmları nazarımızda tecelli ediyor. Mamafih rey'inizde hürsünüz bunu mütalâa kabilinden yazıyoruz. Abdülhamid'in ıslâhât-vaadine itimad bahsine gelince « » zuhurundan korkulsa gerekdir. Bu husus da rey'inize aiddir. Adalet isteyen birkaç kişiyle akd-i müsâlihiye umum memleketin ıslâhı ve on binlere baliğ mahbus ve menfilerin afvını ta'lik eden edebsiz serkeşin vaadine güvenmek câiz olub olmadığı sezevâr-ı bahs ve dikkatdir. Her halde siz bildiriniz efendim.

Mehmed Kadri Midhat Salih

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/106-4//309/1170

309

قاهره

وفيروز احمد بك وكالة افندي [سلوني]

جمعيت ملية وغيرت وطنيه كز عند عاجزانه مزده هر شائبه اشتباهدن وارسته
بريدر . فكر مزجه اعمالنك انتقاد ايده جك اولورسه احمد رضا بك حضرتلرى
دكلو . ديلكز كبى خطر و اخراج مسئله سنده هرايكيسنك تخطئه ايده جك جهتده
ادله اقامه ايده بيليرز . وجهوري نادر جمعيتمز مشاليه عليهنده ميزان عزت تسليم نشر
ايتديكى مقالات استحسانه سزادر مز ظهر اولمز . حماقت و يا دناءتدن
غيرى برشيله توصيف اولنه ميان مشاليه بكى دفع ايده جكمز يرده جمعيتك
اك مهم ركنى صاحب اولديغى ميزيه عزيزينه عداوتنه يرى وارمدر .
محفل وحدت داره سنده اجرا اولنان اشبو اخراج وتلاقى ماضيات
ايتك اولديغنه رضا بلدن استحصاله سعايت جمعيتك سلامت و وحدتنه
نفوذ و تقدمنه اعظم اعوان اولمكده در . مراد بكك مصدر اولديغى حركات
غير معقوله سى و ريشه دار مثالك اظهار و اقوال منفوره سى غير محض اولديغنه
نظراً سعى ايدن جمعيتك مصروسائره اعضاى بعلاوه سنى تنفير ايلمسه وظالم
خائن عبد الحميد اداره سنه كى حركات باغيانه سنى عقلى كوستر مشدر .

[illegible]

BELGE: XXXIII — *Saman Bey'in şubeler adına gönderdiği mektub aşağıdaki gibidir:*

Dâder-i Hamiyetşiarımız Ahmed Rıza Bey Efendi,

Mizan'ın 22 nci nüshası kemâl-i taaccüb ve teessüfle mütalâa edildi. Şu'bemizce ittihaz olunan karar üzerine bu nüsha neşr edilmedi. Neşri halinde husûle getireceği su-i te'sir büyük olacakdı. Ekârib üzerinde de mühimce bir sıngınlık hasıl etdi. Sizin faziletinize ulüvv-ü cenâbınıza, isabet-i efkârınıza mutemediz. Vakıa mucib-i muhalefe[t] olan 35 numerolu **Meşveret** buraya gelmedi, makalenin ruhunu bilmiyoruz. Fakat bu kadar velveleyi mucib birşey olmayub bizlerde yâni oldukca münevver olanlarımızda bile âsâr-ı mütebakiyesi meşhûd olan asabiyet-i diniyenin dâî-i işmi'zâzı olacak bir fikrden ibaret olacağı mülâhazasındayız. Tekrar ediyoruz. Sizin hamiyetinize, fedakârlığınıza, şefkat ve muhabbet-i milliyenize itimadımız berkemâldir. Bizim mülâhazamızca haklı sizsiniz. Binaenaleyh (Jön Türki) nâmına Fransızca **Meşveret**'i neşre devam ederseniz, hattâ Türkçe (**Meşveret**'i) bile ihyaya hazır bulunabilirsiniz. 22 numerolu **Meşveret**'in umum cemiyete, cemiyetin en güzîde, en hürendiş fırkasına bir sadme-i inkısârengiz hükmünde te'sir etdiğine şüphe yokdur. Ağyârın ekmeğine yağ süren bu hâdisenin def' ve tamiri içün nefsinize, vicdanınıza karşı bir azm-i mücahedâne göstererek itilâf ve ittihada meyyâl bulunmanızı selâmet ve hayat-ı cemiyet nâmına rica ederiz. Bir reyiniz var ise lütfen bildiriniz. Bâki: Beka-yı gayretimiz ictihadımız.

Berberistan Şu'besi ve Şuabât-ı Muhtelifede bulunan bir hayli efrad-ı hürendiş nâmına muhibbiniz

Saman

Bu mektub bir hafta evvel yazılmışdı. 35 nci nüshayı şimdi okuduk. Metn-i mektubu ihlâl edecek derecede bir şey bulunamadı. Ma'mafih başka dürlü ifade ile aynı fikr dermeyân olunabilirdi.

26 Haziran 1897

Doğruca size muavenet iktiza-yı halinde yazarsınız. Cevab şiddetli bir intizar ile bekleniliyor.

Bkz. **Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.**

اغیارش المکنه یاخ سورن یوحسادلکه انک دنیا و تعمیرینی ایتون نفسکندی، بیهداتزم
قاری برعزم مجاهدانه کوسته رمدی اتحاد و اتفاق میان یونوفاکتن سلامت
وحیات جمعیت نامنه مبنا ایده رک، برائیکن رائیلی لطفاً بیلدیریکن باقی:
بقای غیرتن اجتراد من.

بریستانه سبه کی وسعیات تخلفده ده
یونونان یرخیلی افراد حرانیشی
تاریخنه
یونیکن
سمعان

جواب ویریکن که معاونت اتفاقی سیکنه ویاخود
نه یولی دوشونیلدیکی بیلدیرسون.

چوق مناسب بر کفته اول یاخود ترتیب ۷۵ یکی لیره
یکمی اوقیه دوده سنه یکوچ اخذ اولنه
درج ده بر کی یونانه ده ع ماخیه نا
افاده ایدیکی فکر ده سیاه
جزان ۱۸۹۷

دار حکمت شعارم احمد رضا بک افندی

میزانک ۲۲ نجی نسخه سی کمال تعجب و تأسف له مطالعه ایدلدی.
شعبه مزاجه اتخاذ اولونان قرار اوزره ۵ نجی نشر ایدلدی.
نشری حاکمه حصه کلیه جکی سوء تأثیر بویورق اولاجاقدی.
اقارب اوزرنده مراجعه بر جنایه حاصل ایدی. سزک
فضیلتکزه، علو جنابکزه، اصابت افکارکزه معتقدز.
واقعا موجب مخالفت اولان ۲۵ نومرولی مسورت بو رایه
کلدی، مقاله نک روحنی [redacted] نقطه بوقادار.
ولولیی موجب برحی اولمامق بزلرده یعنی اولدوقجه
متوسط اولانلرمزده بیله آثار مباقیه سی مشهود اولان
حصیت دنیه نک داعئ آشکارندن اولدیغنه برفکر
ویه عبارات اولاجاغی ملاحظه سنده یز. تکرار ایدیورز
سزک حمیتکزه، فداکارلغکزه، شفقت و محبت ملیه کزه
اعتمادمز بر کامل. بزم ملاحظه مزجه حقلی کز سیکز.
بنا ً علیه (شورنه ترکی) نامنه فرانسزجه مسورتی نشر ده
دوام ایدرسیکز. حتی ترکجه مسورتی) یاله احیایه
حاضر بولونابیلیرسیکز. ۲۲ نومرولی مسورتک ختم جمعیتی
جمعیتک اکثریتی، اک حمرانه ش فرقه سنه رسمدی
انکسار انکیز حاکمدر تأثیر ایتدیکنه شبهه یوقدر.

BELGE: XXXIV — *Bu konudaki muhaberat suretleri aşağıdaki gibidir:*

1.

Bu Dahi
[Paris Sefareti'nden]
77

Evvelce taraf-ı senaverîden dahi arz olunduğu üzere, Jön Türk komitesi meyanında ihtilâf-ı efkâr ve suriş, efradının takım takım yekdiğeri aleyhinde bulundukları sahih-i vakıadır. Meselâ; Rıza, Murad'ı, Murad da Rıza'yı herbâr hamiyyetsizlik ve dinsizlik ile itham etmekde ve birbirlerine gayet şiddetli makaleler yazmakdadır ve Murad'ın gûya bâzı meşâgil ve a'zârı bahane ederek **Mizan** riyasetinden çekildikde filhakika ilân olunmuşdur. Evvel ve âhîr İstanbul'a iade kılınmış olanlardan ve İsviçre'ye gidenlerden ma'ada Jön Türkî komitesi efradından olarak elyevm Paris'de yalnız beş kişi vardır. Bunlar da Rıza ve Şerafeddin ve Â[h]med Verdanî ve Nevzad ve Haşim'dir. Fakat, Haşim elde edilmişdir. İstanbul'a iade edilmek üzere harcırahını bekliyorum. İsviçredekilerin sefalet ve perişâniyetleri hamdolsun günden güne artmakdadır. Para verilmediği cihetle hafiye memuru istihdam edemediğimizden doğru ve mükemmel malûmat alınamıyorsa da rivayete göre Dersaadet'den kendilerine gönderildiği beyânıyla neşreyledikleri makalâtın ekserisi Rodos'da menfî iken firar eden Tabur Ağası Ahmed Bey'e gönderilmekde imiş ve bir takımını dahi familyaları tarafından gönderilen mektubları esas ittihaz ederek hazele-i merkume, İsviçre'de tertîb ve teraküm eylemekde imişler. Asıl maksadları kimisinin def'aten bir daireye nazır olmak ve kimisinin bi anda ferik, müşir olmak ve kimisinin on bin liradan aşağı olmamak şartıyla atiyye almakla beraber dolgun maaşlı bir memuriyet koparmak ve büyük rütbe ve nişanlar istihsâl etmekdir. Meselâ Murad'ın zoru külliyetli tazminatla beraber harclığıdır ve Rıza'nın şamatası Maarif Nazırlığı koparmakdır. Böyle şantajcılığa ve tehdidâta devam ederlerse akıllarınca nâil-i merâm olacakları zannında bulunuyorlarsa da sözün doğrusu budur ki 8 Mayıs 313 tarihli telgrafnâme-i âcizîde isimleri muharrer olan zevâtın veya taraf-ı şâhâneden memuren kendileriyle pazarlığa ve ikna' ve ilzama geldiklerini beyânla merkumâna icrası nâkabil ve nâmünâsib büyük büyük vaadlerde bulunmuşlar ve devam-ı hırs ve tama'a düşürmüşlerdir ve itimadlarını arttırmışlardır. Bu akılsız ve hamiyyetsiz çapkınların o yolda şımartılması olmasaydı Jön Türkî Cemiyetinden eser kalmazdı. Nitekim otuz kadarını da İstanbul'a iade etdim bakiyesini ale-t-tedric yollayacakdım. Ne çâre var ki işime müdahale etdiler. Tertibât ü tedbir bozuldu. Ma'mafih tavk-ı beşerin müsaid olduğu derecede çalışmakdan gerü durmadığım ve durmayacağım marûzdur.

2 Temmuz [18]97
Münir.

2.

Paris Sefareti'nden
82

Komite ile muhabere eden hazele-i merkumeden Paris'de altı kişi vardır ve isimleri Ahmed Rıza ve Şerafeddin ve Ahmed Verdani ve Haşim ve Cemil'dir. Ve mütebakisi İsviçre Genève şehrinde olub Fransa'da değillerdir ve bunların bilet ücreti ve harcırahları ve bâzılarının müteferrik düyûnatının tesviyesi ve bu iş içün İsviçre'ye gönderilecek olan Paris Başşehbenderiyle bir memurun harcırah ve mesarifi min-hays'il-mecmû tahminen altı yüz liraya baliğ olur zannındayım. Merkûminin ne gibi hidmetlere elverişli oldukları dahi i'zâm olundukca yedlerine verilecek mektublarda arz olunur. İçlerinde elyevm tahsile cidden ve muntazaman devam etdiklerini isbat edecek beş altı kişi çıkmayacak farz ve zannederim. Bunlara Almanya'da ikmâl-i tahsil etdirilmek ezher cihet münâsib olur ise de Almanca bilmediklerinden Almanya mekâtib ve hastahanelerine devamdan istifade edemeyeceklerinden bahisle a'zâr edecekleri ve gitseler de lisan tahsili bahanesiyle lâakal üç sene fazla kalmaları lâzım geleceği cihetle bunlardan tababet mesleğinde bulunanların Fransa'daki Lyon ve Valdegras nâm askerî mekteb ve hastahanelerine devamlarını müsaade-i seniye şâyân buyurulmasında başlı mahzur yokdur. Çünki bu mekteb ve hastahaneler resmî ve idare-i askerî ve bâzısı nizamı altında bulunduğundan şakirdler serbest değildir ve ihtilâta ve münâsebetsiz hâl ü harekâtda bulunmağa kadar olmazlar. Hukuk tahsiliyle meşgul olanların da Belçika veya İsviçre'ye gönderilmek üzeredir. Karar-ı vakı'ı bugün Paris'dekilere resmen tebliğ ediyorum. İsviçre'dekilere Pazar günü Paris Başşehbenderi Cenevre şehrine vusûlünde tebliğ edecek ve ta'limatı vechile lâzıma-i hâl ü maslahatı ifa eyleyecekdir.

11 Temmuz [18]97
Münir

Bkz. **Paris Sefaret-i Seniyesiyle Muhaberata Mahsus Defterdir, BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/2468-2/141/XII.

بیانله اشغالك برطرف ایتمیی لزومی هاریجه یاطمی موسو هاردیو مسبی وجهله بیانه
ایلدم تبلیغاتمزی نظر دقته الدرمه مقتضای حال هاریجی ایفایه ابتدار ایلیه کنی
ومع مافیه اتیالیاندن طرابلس وبنغازی طرفلرینه باخصوص شوالعه مجاوزه وتخلیه
قورفلمسنی افاده ایتدی ۱ عمور ۹۷ صبه

روحی
۷۷

اولطرف تاوریزده وفی عصه اولدیغی اوزره زوده تلگرافی قوتیسی صایده اختلاف
افکار وشورسه افرادیله قوم قوم یکدیگری علیهنده بولنه قدری صحیح وواقعه رضاکار
رضاداری ومداوده رضایی هرباریمیزله ودیسیپلنه اتمام ایتمکده وبرلینده
غایت شدتلی مقاله لر یازمقده وروسیالی کوبایه عسکر واغذیه یاپدیرمقله
جزامه ریاستنه هطلیکیده فی الحقیقه اعلانه اولنمه اولدی واخذ استانبول اعلان قلنه
اولندیغنه واسوچره یه کیدیلدیغنه ماعدا اتریشه تلگرافی قوتیسی افاده ایدیور که الیوم
یارسده یالکز بسه کشتی وارمش بولندیغی رضاوشرف الدینه واصل ورواقی ونوزاد وشاهین
فقط هاشم الده ایدلمسنه راستانبول اعلان ایدیلمش اولدیغنی بکلیورم سویله
دیه کیدیلمش سفالت وبرینانیدی عمداولسونه کوندرلمکده ویاخود یکی خبر
حقیقه مقدری استخلام ایده مدیکندن طوغری ومکمل معلومات الده ایدیلنجه روایه کوره
درعاوندیه کندولریه کوندرلدیکی بیانله نشر ایلدکری مقالاتك اکثریسی روسیه منفعتی
ایکنه فرانسه طابور اغاسی احمد بکه کوندرلمکده اولمسنه وبرطاقمی وغی فاسیلرك طرفندن

BELGE: XXXV — *Listeler ve isim çizelgeleri aşağıdaki gibi olup yalnızca listelerin transkripsiyonları verilmiştir:*

1.

Paris'de Bulunan Teb'a-i Şâhânenin Esamisini Mübeyyin Cedveldir

Aded	MÜLÂHAZAT
40	Talebe-i Muvazzafa.
31	Talebe-i Gayr-ı Muvazzafa.
8	Müslim Firari ve Müfsid Takımı (Bunların üçü dehalet etmek üzere istizan cevabına muntazırdırlar).
300	Ermeni Firari ve Müfsid Komiteci takımı
900	Tüccarlık ve Sanatkârlık ve Amelelik ile Meşgûl Ermeni Teb'a-i Şâhâne (Kadın ve çocuklar işbu mikdara dahildir.)
29	Tüccarlık ve Sanatkârlık ve Amelelik ile Meşgul Rum ve Bulgar Teb'a-i Şâhâne.
45	Simsarlık ve Sanatkârlık ile Meşgûl Yahudi Teb'a-i Şâhâne.
36	Tüccarlık ve Sanatkârlık ile Meşgûl Suriyeli Teb'a-i Şâhâne.
1389	YEKÜN

Bkz. **Paris Büyükelçiliği Arşivi**, D.220.

2.

Cenevre'de Bulunan Teb'a-i Şâhânenin Esamisini Mübeyyin Cedveldir

Aded		MÜLÂHAZAT
30	Talebe-i Gayr-ı Muvazzafa.	Bunların cümlesi Ermeni ve Bulgarlardır.
14	Müslim Firari ve Müfsid Takımı.	Bunların on nefsi iltica etmişlerdir. Üçü daha dehalet etmek üzeredir.
200	Tüccarlık ve sanatkârlık ve Amelelik ile Meşgûl Ermeni ve Rum ve Bulgar ve Musevi takriben ikiyüz vardır.	
244	YEKÜN	

Bkz. **Paris Büyükelçiliği Arşivi**, D.220

BELGE: XXXVI — *Merkezin Murad Bey'e de iletilen kararı aşağıdaki gibidir:*

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti memleketin husûl-i imkân ve saadetini kâfil olacak intizamın takririni ve hükûmetle ahali arasındaki revabıt ve münâsebâtın takviyesini mucib ıslahatı Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye ma'rifetiyle icra etdirmek maksadı üzerine müesses olub hanedân-ı hükümdarî ve zât-ı tacdarîye sadakatı vezaif-i mahsusa-i ta'biyet ve hamiyyetden addederken maksad-ı aslinin su-i telâkkiye uğradılması hükûmetle Cemiyet arasında ihtilâf-ı şedîd ve fiilîye intac etmişdi. Memâlik-i Osmaniye'nin muhtac olduğu ıslahat ve terakkiyat bizzat taraf-ı padişâhîden kemâl-i şefkat ve hulûs-i niyet ile icra olunacağı bu kerre vaad ve te'min olunduğundan Cemiyetimizin de mukabeleten ve es'af-i âliye intizaren ta'til-i icraat etdiğini ve ıslahat-ı mev'udenin meb'dei olmak üzere afv-ı umuminin ilân ü ihsan buyurulmasını yaverân-ı padişâhîden Ferik Saadetlû Ahmed Celâleddin Paşa Hazretleri'ne tebliği Cemiyetimiz ecille-i erkânından Fuad Paşazâde saadetlû Hikmet Bey Efendi Hazretleri'nin me'zun bulundukları fî. 24 Haziran 1313 tarihinde in'ikad eden bir ictima'-i mahsusda şu'bece karargir olmuşdur.

fi. 24 Haziran Sene 1313.

Bkz. Mehmed Murad, **Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri**, ss. 248-249.

BELGE: XXXVII — *Romanya Şubesinin söz konusu yazısı aşağıdadır:*

Huzura

Azizim!

Cemiyetin Yıldızla bir sulh-u muvakkat akd etmek üzere serhafiye Ahmed Paşa'nın oraya geldiğine dair kemâl-i acele ile yazdığınız mektub bu gün elime vasıl oldu. Sözünde sebat etmeyenlerle edilecek bu müsalâhaya bervech-i âti şeraitin de vaz'ı Romanya'da bulunanlarca taht-ı karara alınmışdır.

Evvelâ: Bu güne kadar taht-ı tevkif ve firarda bulunan ümera, memurîn ve talebenin cümlesi vazifeleri başlarına gelmeleri.

Saniyen: Ahmed Rıza ve Şefik Beylerle Kanun-u Esasî'yi neşreden erbab-ı cemiyetin ve Hürriyet sahib-i intişarının rey'lerinin inzimamı.

Salisen: Afv-ı umumiye mazhar olacakların hukuklarına zerre kadar tecavüz olunduğu cemiyetce kanaat-i tamme hasıl oldukdan sonra hey'et-i icranın ve mahall-i sairede bulunan azâların avdet edebilecekleri.

Rabian: Memâlik-i ecnebiyede kalmak isteyenlere re'ylerinde müstakil bırakılması.

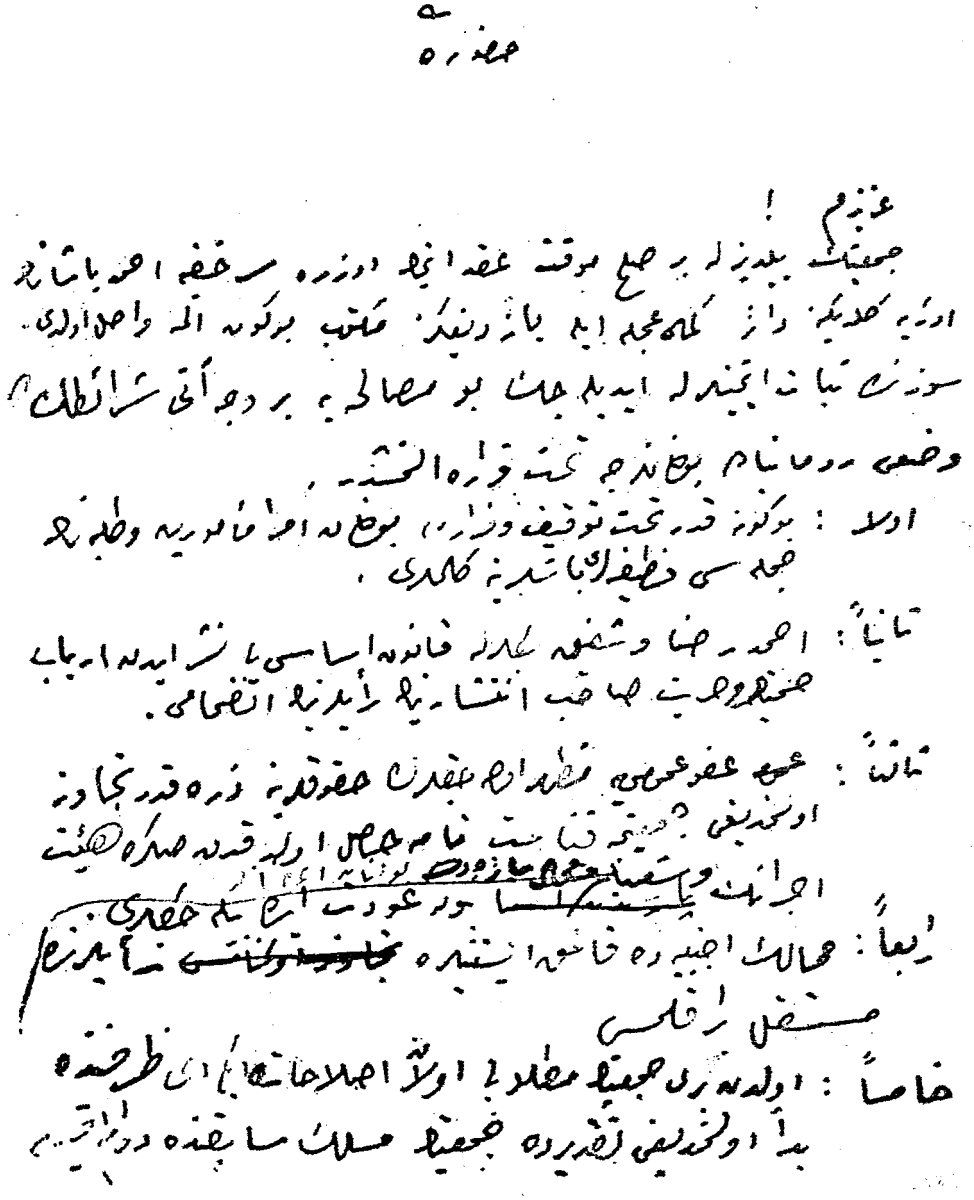
Hamisen: Evvelden beri cemiyetin metalibi olan ıslâhatın iki ay zarfında bedâ olunmadığı takdirde cemiyetin meslek-i sabıkında devam etmesi.

Bervech-i âti şurût-u hamsenin cemiyet ve Abdülhamid tarafından gelen murahhaslar tarafından kabul olunduğu halde cemiyet katiyyen infikâkımız-

la bulmuş ve bulabileceğimiz tarafdarlarla tutacağımız politikada devam edeceğimizi gerek Murad Beyefendi hazretlerine ve kumandan Ahmed Efendi'ye arzını rica ederiz azîzim.

Cümlemiz birden âsiyâb-ı istibdadın dişleri arasına düşüb de tahn olmamak içün ihtiyaten vatana girmemeleri.

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/31//181/504.

BELGE: XXXVIII — *Bir sureti de Romanya Şubesi'ne gönderilen sirkülerin metni aşağıdaki gibidir:*

Cenevre'de Cemiyet Şubesinden Gelmişdir.
Romanya'da Dobruca Kıt'ası İttihad ve Terakki Fırkası Riyasetine;

Hamiyetşiâr Efendim;

Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa sûretâ tebdil-i hava esasen cemiyetimizle müzâkerâta girişmek üzere hünkâr tarafından Avrupa'ya gönderildiğini haber aldık. Tahkikatımıza hacet kalmaksızın Ahmed Paşa kâtib-i hususisini Cenevre'ye gönderdi. Kâtible edilen sathî müzâkereden sonra Cenevre hey'eti ictima ederek verilen karar nticesinde Murad Bey Efendi'ye vekâlet sıfatı tevdi' edilerek Ahmed Paşa nezdine gönderildi. Paris'de bulunan ihvan ise Fuad Paşa hafîdi Hikmet Bey'i ta'yin ile göndermişlerdi. Her iki vekilin teklifi «Madem ki Zât-ı Şâhâneye şart tutmak izzet-i nefislerine dokunuyormuş biz de ıslahata dair verecekleri şâhâne söze itimad ile ve afv-ı umumî iradesinin sudûruna da mukaddeme-i ıslâhat nazarıyla bakarız. O zaman ta'til-i neşriyat eyleriz. Fakat cemiyetimizin ta'til-i neşriyat eylemesi feshi demek olduğundan ve neşriyat haricinde kalacak sarfiyat kapuları yine açık bulunacağından buna karşılık irae edilmesi elzemdir» denildi. İki gün sonra Murad Bey avdet ederek Sultan Hamid'in cemiyete olan tekâlifini söyledi. (Eğer onlar hakiki vatanperver iseler beni kendi halime bırakırlar. İstediklerinin hepsini tedricen yaparım. Aksi takdirde azimet-i şâhâneme dokunacağından ta'zîr ederim. Onlar da hiçbir muvaffakiyet ihraz edemezler. Arada millet mahv olur. Mes'uliyet de cemiyetin üzerine yüklenir demiş. Binaenaleyh haricdekiler içün afv-ı umumî sâdır olmuş tabiîdir ki afv olunanlar içinde gidenlerde bulunacak gitmeyenlerde. Murad Bey avdet etdikden birkaç hafta sonra cemiyet yüzünden habs ve nefy olunanlar âzâd edilecekmiş. Mes'ele mühim olduğu içün hey'et akd-i ictima' ętdi. Hünkârın hiçbir sözüne inananlardan halkın selâmeti namına bir tecrübe olmak üzere bir söz vermek ve hali bilcümle şu'âbata arz ve herbirinden alacağımız ârâya göre hareket etmeyi münâsib gördük, Fuad Paşa hafîdi Hikmet Bey de avdet ediyor. Biz mes'elenin halli için Hamdi'yi Ahmed Paşa nezdine gönderdik. Ahmed Paşa cevaben: «Müstakbelen kendi aleyhinde silâh gibi kullanılacağı ihtimalini, padişâhın bu cihet yaklaşmayacağını yalnız Avrupa'da bulunan talebeye üç yüz Frank maaş ta'yin edileceği» cevabı alındı. Hey'et Murad Bey'in fikrinden sarf-ı nazar etmesi hususu içün pek ısrar etmiş ise de te'sirsiz kaldığı gibi Ahmed Paşa tarafından düvel-i ecnebiyenin kefaleti altına girme teklifini de reddederek bilâ kefalet avdet etmek daha merdâne olacağı cevabında bulunmuş. Bu cihet bir tarafa bırakılsın. Ahvâlin suret-i cereyanını aynen yazıyoruz. Bu mes'eleye Paris Sefareti de parmak sokdu. Ahmed Paşa'nın Paris Sefaretiyle beraber hareket etmesine .. çıkdı. Şimdi biz el altından .... olarak bazı zulümdîderin mahbes ve menfadan kurtarılacağı ve tevkifatın önü alınacağı ümid ediyoruz. Gazeteyi muayyen bir müddet içün ta'til edelim mi etmiyelim mi? Her iki halde de zuhur edecek küllî sarfiyat karşılığı olarak şu'benizce de ir-

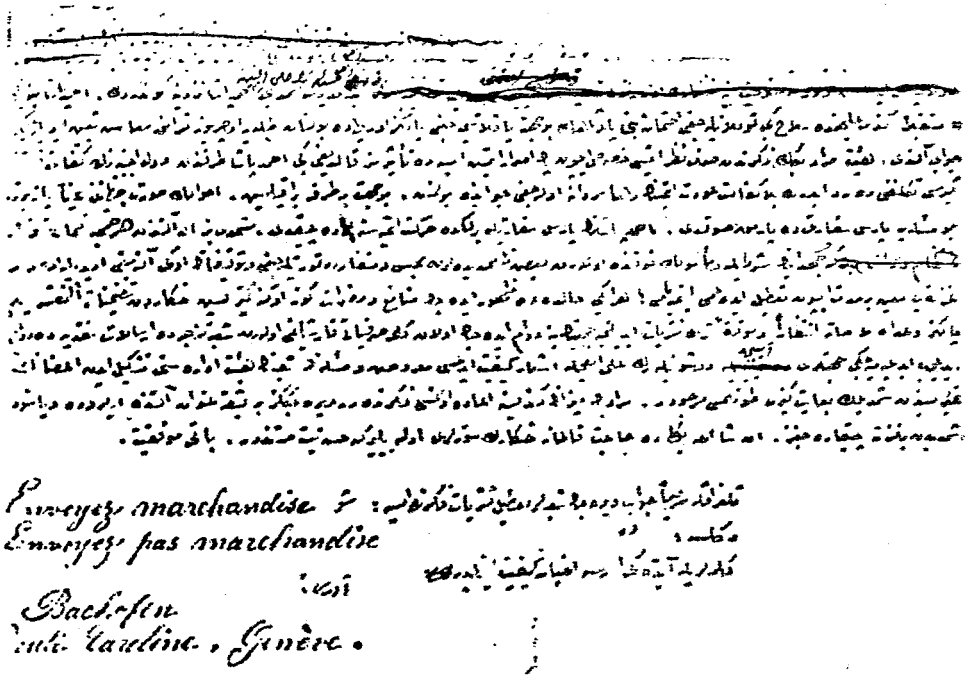
salât-ı nakdiyede devam edilüb edilmiyeceği cihetleri ayrıca düşünülerek alelacele iş'ar-ı keyfiyet edilmesi ma'rûz ve mes'elenin şu'benin hey'et-i idaresini teşkil eden âzânın gayrısından şimdilik gayet gizli tutulması mercûdur. Murad Bey Mizan'ın kendisine iade olunması fikrindedir. Vereceğimiz bir başka ünvan altında ileride veyahud şimdiden bir gazete çıkaracağız. İnşallah buna da hacet kalmaz Hünkârın sözleri olabilir ki hüsn-i niyete müsteniddir.

Telgrafla serian cevab verecek şu'beler ta'til-i neşriyat fikrinde ise şu: Envoyez marchandise.

değilse:Envoyez pas merchandise kelimeleriyle âtideki adrese ihbar-ı keyfiyet etmelidir.

Adres: Bachofen Route Caroline, Genève.

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/58//655/7.

BELGE: XXXIX — *Karar metni aşağıdadır:*

Comité Ottoman
D'Union et Progrès

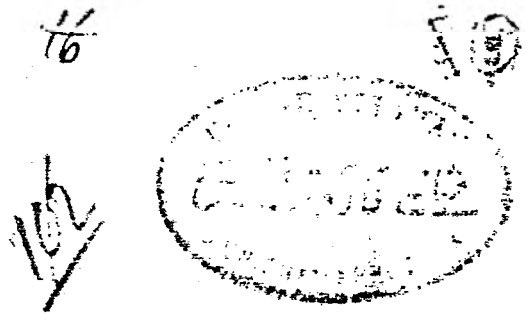
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Cenevre Şu'besi Müdiriyeti
Direction de Genève

Karar

Cemiyetimizin ta'til-i neşriyatdan dolayı müteessir olacak olan umur-i idaresini arzü beyân ile bu maddenin dahi icab eden karar tahtına alınması lâzım gelenlerle müzâkere etmek üzere Cenevre Şu'besi tarafından müdîri Ahmed Bey Efendi tevkîl ve me'mur edilmişdir. fi 15 Temmuz 97 Perşenbe.

Doktor Şerafeddin Mağmumî — Reşid

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/59//102-16.

BELGE: XXXX — *Mısır Şubesi'nin konu ile ilgili yazısı aşağıdaki gibidir:*

23 Temmuz [18] 97

Cenevre Şu'besi Müdiri Ahmed Beyefendi'ye:

Efendim,

Evvelce Rauf Bey'e gelen mektublar ve dünkü vârid olan telgrafdan anlaşıldığına göre bu son müddetler zarfında cemiyet-i muhteremenin âdeta hayat ve mematı mes'elesiyle orada iştigâl edilmişdir. Gelen mektubdan esas mes'ele ve suret'i müzâkere ma'lûmumuz olmuşdu. Dünkü telgrafda müzâkerenin **marzi-i pâdişâhî üzere** hitam bulduğunu anlatdı. Fakat bunda gayet mühim ve hattâ milletin istikbâline aid ve cemiyetin selâmetine müteallik birkaç noktalar vardır:

Evvelâ: Cemiyetin şeref ve haysiyet-i ma'neviyesi son derecede gözedilecek idi. Bunu gözetmek kendi ırz ve namusumuzu gözetmek olacağı vareste-i izahdır.

Saniyen: Cemiyetin faaliyeti gayet muhafaza edilecek idi. Bu faaliyet -ki son zamanlarda hükûmetin bu derece ta'zîbat ve tehdidadına mukabil hiç bir gün terakkiden geri kalmamışdır. —Bizce en ziyade kıymetdâr bir hazine-i hamiyet ve gayret olarak saklanacak bir yed-i iktidar olduğu için şeref-i ma'nevî kadar mühimdir.

Salisen: Müteessir efrad-ı şuabatın kalblerinde hasıl olacak hissiyât en evvel düşünülmeli idi. Bu mütârekeden acaba kulûb-i ihvana bir yeis, bir fütûr, bir şübhe yahud bir su-i tesir, misâl-i fikrî gelmiyecek midir?..

Rabian: Bu mütârekenin akd ve icrası İstanbul merkezinin rey ve kararı ve kâffe şu'belerin inzimam-ı muvafakatı ile yapılacak idi: Çünkü bundaki fevâid gayet büyük ve mühimdir. Birincisi cemiyetin âzamet ve cesameti fikrini ve harekâtda mücâsir hey'etlerinin intizamını gösterir. İkincisi ağır davranmak ve ciddî iş görür gözükmek ve bir iki haftalık neşriyâtdan istifade etmek cihetini isbât eder. Bu faideler elden kaçırılacak şeyler değildi. Hususan bu günler ehali Teselya tahliyesi ve saire gibi mühim hissiyat ile dolgun bir halde iken işte pâdişâh da mütarekeyi ortaya atdı. Ve meb'usunun hüsn-i intihabı ve hasımlarının **itidâl-ı efkârı** tehiyesine lüzûmundan çok fazla bir suhûlet ve sür'atle maksuduna muvaffak oldu itikadındayız!.. Bir kere düşünelim mütârekeden pâdişâh ne kazanacak, biz ne istifade edeceğiz.?! Onun kazanacağı şeyler pek çok ve şimdiki mübadilinden belli ve meşhuddur. Evvelâ bizden güzel bir zamanı **satun almışdır.** Bu müddet zarfında sükûtumuzdan edeceği istifade hiç değilse, hiç değilse efkâr-ı umumiyede çirkin bir te'sir hasıl etmekde geceyi gündüze katarak hakkımızda dürlü işâât ve isnadât ile bizi enzâr-ı millet ve umumdan mümkün olduğu kadar düşürecek ve bu sırasız sükûtumuzun vücûduyla isbat ederek, bir kısmı mey'us ve diğer kısmı da ifsâd ve bir güçleri var idiyse onu mahv edecekdir. Bu fırsat onun için ne kadar değerli ve bizce zannımıza göre ne menhus bir mebde-i inhitatdır. Saniyen milletin namuslu ve bizden birşey bekler ve vücûdumuzla bir ümid besler kısmı yine bizim eser-i mahiyetimizle mey'us etmeğe görü-

nerek bizde şimdiye kadar çıkmış olan hürriyet ve teceddüd tarafdarannın en muntazam hey'eti olan Genc Türklerin de bir iki sene zarfındaki emeklerini bir haftalık bir müzâkere-i garibe ile heba etdiğini bilâ sebat kabiliyetden kâmilen mahrumiyetimizi beligane suretde ilân edecekdir.

İşte bunlar padişâhın kazandığı mikdâr-ı azîm nisbetinde bizden eksilen şerefler, haysiyetlerdir. Bizim ziyanımıza gelince büyük bir faaliyet mübeddel yeis ve fütûr olacakdır. Çünkü birçok efrad bunu ya eyi anlamadığından veyahud bil'akis pek eyi anladığından ekâbir-i cemiyetden soğuyacak mesleğinden artık emin olmayacak istikbâline bir nazar-ı tereddüd havf ile bakarak ne yapacağını bilemiyecekdir. Bu muvakkat perişânlık düzeltilmek içün seneler ister. Bizim istifâdemize gelince öteden berü asıl maksad tutulanların bir fedâkârlıkla behemehâl afv etdirilmesi mi idi? Veyahud bu cemiyet haricdekilere tekaüd maaşı bağlatmak içün mü idi?! Veya hakk-ı sükût taharrisine mi çıkılmış idi? Yoksa her gün gazetelerimizde her gün pâdişâhın asla kabil-i ıslâh olamıyacağını bin dürlü deliller isbâtlarla âleme ilândan sonra sözümüzü bir fiil-i gayr-ı muntazır ile nakz ve cerh ederek yalancılık menzelesine inmek mi idi?!.. Afva razı olmak vaktiyle Murad Bey'in kendi şahsı hakkında düşündüğü gibi nev'üma itiraf-ı cürm değil mi imiş!.. Vaad olunan ıslâhata inanmak üç şeyden tahaddüs eder: Ya tâbir-i edeble pek sâfderûnluk, ya acz ve meskenet ve perişânlık veyahud menfaatperestlikdir. Bunların herbirisi ayrı ayrı bir cemiyetin evvelâ efradını saniyen kime hidmet ediyorlarsa o kavm ve milleti mahv etmeğe pek açık kapudur. Zannımıza göre o kapudan bugün girildi. Artık ne yüzle ve ne sıfatla çıkabileceğini sizler takdir ve tasavvur buyurunuz...

Islahata katiyyen inanılmaz. Padişâhın bu mes'elede yapacağı birşey var ise o da haricdekilere para yedirerek dahildekileri de birkaç gün salıvererek bu iki takımı hamiyet ve gayretlerinin karşısında mebhût edüb hande-i istihzâlarına gark edecekdir. Hattâ dahildekiler heb kurtulsalar bile maksad bu muydu? Yemin ederiz ki bu müsibetnümâ ve felâket intimâ' müzâkere ve mütârekede maksad-ı mukaddes bile gaib edilmek idbârına uğramış da yine haberiniz olmamışdır. Demek ki hiçbiriniz rütbe ve vazifelerinizden niçün mahrum olub bu cemiyete şimdiye kadar ne maksad uğrunda hidmet etdiklerinizi bilememişsiniz. Bu sebeble dahilde yapan ve yıkılan ve şimdiki afv-ı garibden istifadeleri muhal olan aileler, evlâdlar, babalar, karındaşların bedel-i değeri olmak üzere haricdekiler tazminat-ı nakdiye almağa başlamışlardır.! İş hangi noktadan tutulsa ve hangi cihetden düşünülse kabil-i te'vîl olmayan bir hata-i cinâyetkârânedir. Cenâb-ı Hak, sizleri bu mes'elede elbette ve elbette mes'ul eder. Baki.

MISIR ŞU'BESİ

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/58//8./1.

BELGE: XXXXI — *Bulgaristan Şubesi'nin konu ile ilgili yazısı aşağıdaki gibidir:*

1.

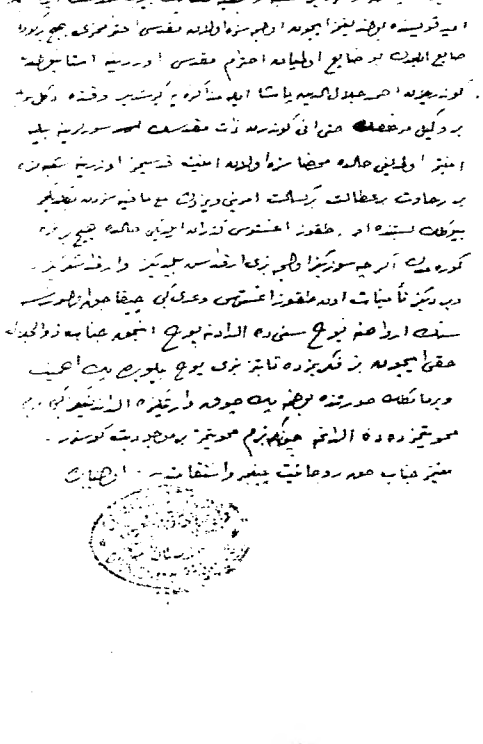
Beyefendi Hazretleri;

Siz İstanbul'dan firarınızdan evvel bizim şu'bemiz te'sis etdi. Yâni siz Rus mektebinin peykeleri üzerinde dirseğinizi sürüklediğiniz sıralardan evvel hürriyet-i İslâmiye ve saadet-i Osmaniyenin tefekkür ve temenniyatda bulunduğunuz gibi biz de belki o peykelerde süründüğümüzden daha evvelcedeki tarihlerden saadet ve hürriyet-i milliyemizi düşünüyorduk. Senin ne o düşüncen bizim ne bu düşüncemiz güzerân eden zaman arasında millet ve devlete hiç faide vermedi. Milletin, devletin düçâr olduğu felâket-i inhitata acz ve zarureti ilcaatından olarakdan bizim gibi düşünmekde olan acezeye bir takım âcizleri de iltihak etdi. Bu zümre-i acezeye ilhak olan âcizlerden birisi de senin acz ve zarureti, besâlet cesaret hürriyet suretinde göstermek içün aileni, vatanını, milletini terk ederek padişâha âsi oldun. Avrupa'ya firar eyledin. Firarını yukarıda zikr etdiğimiz gibi acizin mukteziyatından olarak sıdk-u-istikamet ve sadakat-ı kalb-ü himmetine haml ederek bizim eskiden mevcud olan şubemiz size daha Mısır'da iken merbutiyet-i samimiye ile rabt-ı kalb eyledi. Mısır'dan Paris'e avdet etdiniz, yine merbutiyet-i sabıkamız üzere Paris'e yine kendimizi rabt etdik. Oradan Cenevre'ye gitdiniz Ce-

nevre şubesinin riyasetini kabul eylediniz. Size olan emniyet-i kalbiyemiz iktizasınca orada da size gene merbut kaldık. Cenevre'de bir mesele çıkardın, Ahmed Rıza Bey'e isnad etdik. O mes'ele üzerine riyasetden istifa etdin. Kendimizin size olan emniyetimiz üzerine bu hususda da sizi Ahmed Rıza Bey'e tercih etdik. Sizi makbûl anı makdûh gördük. Maddeten kendinizi çekmiş gösterdiniz, şube ve cemiyete ma'nen pek büyük hidmet edeceğiniz ümid-i kavisinde bulunduğumuz içün evvelce size olan mukaddes ihtiramımızı hiç bir günâ zayi' eylemedik. Bu zayi' olmayan ihtirâm-ı mukaddes üzerine İstanbul'dan gönderilen Ahmed Celâleddin Paşa ile müzakereye girişdiğiniz vakit de değil böyle bir vekil-i murahhasın hattâ anı gönderen zât-ı mukaddesin sözlerine bile emniyetimiz olmadığı halde mahza size olan emniyet-i kudsiyemiz üzerine şu'bemize bir rehavet, bir atalet bir kesâlet, emrini verdik ma'mafih sizden beklediğimiz büyüklük nisbetinde on dokuz Ağustos güzerân eylediği halde hiçbir semere göremedik. Eğerki sözünüz evvelce bizi arkadaş bildiniz ve arkadaşlarınıza verdiğiniz teminat on dokuz Ağustos vaadi gibi çıkacak olursa senin ervahına yuh, seni de aldadana yuh ancak cenâb-ı zülcelâl hakkı içün biz fikrimizde sabitiz. Bizi yok bilüb de pek ehemmiyet vermemeklik suretinde olunca pek çok vaziyetimize aldandığınız gibi bizim mahviyetimizde de aldanma. Çünkü bizim mahviyetimiz bir mevcudiyet gösterir. Muinimiz Cenâb-ı hak ruhaniyet-i peygamber ve istikametdir.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Bulgaristan Şu'besi
Comité Ottoman d'Union et Progrès

Bkz. **Arkivi Qëndror, F. 19/D. 59//56-33.**

2.

Gördüğümüz resmî tepki mektuplarının yanında şahsî görüşleri temsil eden bir özel mektubun sureti aşağıda verilmiştir :

University College London
Cower Street. W. C.

18 Haziran 97 Cuma
Hamiyetşiarım Nazım Bey,

Mühim bir mesele içün zât-ı âlinizi biraz tasdî' edebilir miyim? 22 numerolu **Mizan**'da Cenevre Hey'eti kararıyla Rıza Bey aleyhinde tanzim olunan mazbata hakkında bir fikr-i kat'i hâsıl etmişsinizdir. Bu karar mazbatada zikrolunduğu üzere **Meşveret**'de münderic bir iki bendin gûya hissiyât-ı Osmaniyeyi cârih addedilmesinden mi ileri gelmişdir, yoksa mavera-yı meselede diğer şâyân-ı itiraz maddeler mi mevcuddur?

En ziyade korkduğum cemiyet işlerine şahsiyetin ve şahsî arzu ve efkârın karışmasıdır. Bu hal ol kadar muzırr ve fenadır ki menafi'-i umumî üzerine müesses her nev' ictima'ın temelini yiyüb inhidamına bâis olan bir kurtdur. Umuma bahusus umumun menafi'ine taallûk eden meselelerde şahsî cihetler meydan-ı mübâheseye konmak terakkinin alenen aleyhinde bulunmak demekdir. Amelî değildir. Ahlâkı ifsâd eder bir tabiatdır. Zaman ile insan öyle bir daire-i müzâyaka içinde deverâna başlar ki ancak civarındakilerin kaşını, gözünü, başındaki giydiğini etvarında tenevvü'ü nazar-ı intikada alabilecek dûrbinlik gösterir. Bizde âkilâne bir temkîn ile «nene lâzım kendi işine bak» derler. Böyle bir ta'bir işsiz gevezeler hakkında musib iken ekseriyetle galat olarak vazifesini icra eden adam hakkında kullanılıyor.

Cenevre'deki hey'etin kararı bana büyük kederi mucib oldu. Sebebi cemiyetin ittihadına nakısa getireceğinden düşmanlarımızın menafi'ine bir hidmet etmiş olacağız.

Her halde mütalâat-ı zâtiyelerini taleb ve rica eyler cesaretimin afvını temenni eylerim. Bakî ittihad efendim. 6/101. [Ziya Bey].

Bkz. **Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.**

UNION SOCIETY.

UNIVERSITY COLLEGE, LONDON,
GOWER STREET. W.C.

۱۸ حزیران ۹۷ جمعه

حیثیتلی ناظم بك

محلم بر مسئله ایچون ذات عالیکزی رازی تصدیع ایده بیلورمیم ؟
» تومرولی مزاننده جنوه هیئت قرارلرینه رضایا عریضه تنظیم اولنانه
ضبطه حقنده برفکر قطعی حاصل ایتمیکزدر . یوقسه ضبطه ذکر
اولنان اوزره مشورته مشروع برایکی بند کویا حیات عثمانیه یی
جارح عد ایدیلمزمی ایدوکلشدر ، یوقسه ماورای مسئله ده دیکر
سبابه اعتراضه مادهٔ لری موجوددر ؟

ان زیاده تورحدیغم جهت ایتدیکم شخصیتك وشخصی ارزو
وانظارك قارشیسنده . بوحال اولقدر مضرحتاردکه مصالح
عمومیه اوزرینه مؤسس هرنوع اجتماعك تمامیله بوب ازهامنه باعث
اولور بر قورقدر . عمومه وباخصوص عمومیك منافعنه تعلق ایده
مسئله لرده شخصی جهتلرك میدانه مباحثه یه قونمه ترقیات علمیه عریضه
برلیغه دیکدر . عملی دکلدر ؛ اخلاقی افسادایدر بر طبیعتدر .
زمانه ایله انسانه ادیبه بر دائرهٔ مضیقه ایچنده دوراندن باشقه کیمسه
اتفاقه جوارنده کیمسه قاشی کوزینی باشنه کی کیمسه ، اطرافنده
تنزیلی نظر انتقاده الده بیله جك دوربینلك کوبستر . بزده
عاقلانه برتنقید ایله « نزکه لازم کلدی ایشته بانه * دیرلر . بویله
برتنقید ایشته کوره لر حقنده عیب ایکن اکریه غلط
اولرینه ، وظیفه نی اجرا ایده آدم حقنده قیللانیلور . .

جنوه ده کی هیئت قرارلرینه بقایوب کدی موجب اولدی . بنی
جمعیت اتحادیه تقبیح کیره جکندن دستمدیرك منافعه زخمت
ایتمه اولدیغمدن .

هرحالده مطالعات ذاتیه لری طلب وجا ایله جسارتمه عفوی
تمنا ایدرم باقی اتحاد افندم

۱۰۱

BELGE: XXXXII — *Mısır Şubesi'nin gelişimi hakkında çok ilginç bilgiler veren tahrirat aşağıdaki gibidir: Belgedeki İslâmcı bir uslûb da özellikle dikkati çekmektedir.*

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Mısır Şubesi
Numro: 112

23 Temmuz 312
14 Ağustos 96 Salı
İskenderiye

Bulgaristan Şu'besi Meclisine

Himmetmeâb Efendim,

21 Temmuz 312 tarihinde Bulgaristan şubesinden alınan 11 Temmuz 312 tarihli kararnâme ve defatir suretleri tedkik olunarak icabına bir an evvel bakılmak üzere Mısır Şu'be meclisi mutaddan evvel fevkâlâde in'ikada davet olunarak 23 Temmuz 312 tarihinde tecemmu' etdi ve âtideki mukarreratın tebliğine ittifak-ı ârâ ile karar verilmişdir:

Mukarrerat iki kısm i'tibar olunmuşdur ki birinci kısm gönderilen tahriratın tedkiki ve ora şubesinin teşkilâtına aid vesayayı, ikinci kısım da cemiyetin hâl-i hazıradaki ahvâl ve mukarrerat-ı umumiyesinden şuabât-ı sâireye de tebliğ olunan muamelâtı muhtevidir.

1 — Meclis-i idare ittifak-ı ârâ ile ve ora şubesinin teşkiline muvaffak olarak din ve milletimizin saadet ve ikbâli esbabını istihzarı uhdedar olan erbâb-ı mürüvvetin hamiyyet-i millîye ve salâbet-i diniyelerine teşekkür eylediğini arz eder.

2 — İrsal olunan kararnâmenin birinci bendinde nazar-ı iftihara çarpan sözler esasen nizamnâmemizin dördüncü maddesi ahkâmını müeyyed olduğundan bilâşart makbuldür. Ve zaten cemiyetin istihsâline fîsebilullah maddeten ve ma'nen vakf ü ehd etdiği maksad-ı hayr nizâmnâmemizin 1, 3, 5.nci maddelerinde olduğu üzere :

Evvelâ: Her dürlü vesait-i emniye ile mani'-i terakkî olan idare-i hazıranın teşkil ve bir takım tasavvurat-ı mekruhe-i şahsiye uğrunda beka-yı din ve milleti tehlikeye düşürenleri ıslâh ve te'dîb ve efkâr-ı milliyeyi tenvîr ile selâmet ve saadeti esbabının istihsâline sevk etmekdir,

Saniyen: İnkılâb-ı hayrın husûlûnden sonra/kemâ-kân devam ile maarif ve ahlâk cihetinden ma'nevî, ticaret ve ziraat ve nüfûs cihetlerinden maddî olarak açılan yaraların tedavisi esbabını istihsâle gayret ve siyasî mekâtîb-i ilmiye-i diniye te'sisiyle Memâlik-i İslâmiyeye memurlar sevk ederek umumunun makam-ı hilâfete olan rabıta-ı mukaddeselerini takviye ederek mane-

vi bir «İttihad-ı İslâm» istihsâliyle din-i mübinin intişarı ve kelimetullahın i'tilâsı ve bundan da kuva-yı siyasiye-i milliyenin kesb-i âzimet ve nüfûz etmesini temin etmekden,

Salisen: Bir müddet-i mukkate içün ki kuvvetinin bir kısmını hafiyyen muhafaza ve takviye ile teşkil olunacak idare-i şer'iyyenin tam tesisine kadar su-i isti'male mehal vermemekden, [orijinal metinde boş bırakılmıştır]... ... ibaret olduğu ma'lûm-u âlileri bulunduğundan bu cihetin katiyyen nazar-ı dikkatden uzak tutulmıyacağı derkârdır. Fakat şurasıda şa'yân-i işârdır ki zaten din ve milletimizin bedhâhı olan hükümât-ı ecnebiye idare-i hâzıramıza nâzîr olarak her vesile ile terakki ve teâlimize mani olagelmekde olduklarından cemiyetimiz mekâsıdı sırf «Osmanlılık» namına eşi'a olub din nâmına bir müdahale-i ecnebiyeye kapu bırakılmamışdır. Binaenaleyh ora meclis-i idaresince de bu cihet meclis haricinde mektum tutularak hicbir vechile fâş-ı esrara mahal verilmemesi ve münasibce idare-i maslahat edilmesi tabiat-ı umurdandır.

Vakıa cemiyetimizin mekâsıdı husûl bularak şevket-i milliye ve istiklâliyet-i mülkiyemiz hâsıl oldukdan sonra da edyân-ı saire eshabına karşı hükümetimizin bahş etmiş olduğu şer'î serbestiyete halel getirilmeyeceği ve hiçbir vechile hürriyet-i vicdaniyeye taarruz edilemiyeceği derkâr ise de bunu habbeyi kubbe yapan Avrupa bedhâhlarına —hususuyla bu devr-i buhranda— anlaşamıyacağımız âşikâr olduğundan ittihaz olunan meslek-i müdîrâneden başka çıkar yol görülmemişdir.

3 — Nizâmnâmemizin 2 nci bendinde edyân-ı saireye mensub vatandaşlara verilen hâkk-ı duhûl dahi bâlâdaki mülâhazâta müstenid bir tedbir olub ma'mafih devlet-i Osmaniye dahilinde bazı mahallerde de müstesnâ olarak tatbik edilen ve fakat bu cihetden her suretle gelebilecek mazarratın önü alınmak üzere tedâbir-i lâzıme ittihaz edilmişdir. Lâkin ora şubesi memleketimiz haricinde olduğundan bu tedbire luzûm olmadığı gibi zaten de oralarda cidden hayırhâh bir gayr-ı müslim bulunması müsteb'id olduğundan bu bendin sizce hükmü gayr-ı caridir.

4 — Ruscuk merkezinin meclis teşkilâtı makbûldür. Sair şehirlerde teşekkül edecek şu'belere gelince: Nizamnâmenin yedinci maddesi hükmünce bir reis iki âzâ lâzımsa da yalnız bir kolbaşı ta'yini münâsib olub.

5 — Kol reisleri Ruscuk şu'besiyle muhabere edüb bura merkezi yalnız Ruscuk'u tanıyacakdır. Şu kadar var ki fevkâlâde bir husus olursa buraca numeroları muayyen bulunacak olunan kolbaşılar da müracaat edebilürler.

6 — Paris'den ve yakında tesisi musammem olan sair mahallerden celb olunacak neşriyâtın sarf ü ta'mimi dahi Ruscuk merkezine aiddir. Esasen resâil hediye olunduğu gazeteler dahi icabında meclisiniz kararıyla —hususuyla hudud— Osmaniye dahiline meccanen sevk olunabiliyorlar. Abone olanların ise hesabatını meclis rüy'et ederek Paris'e bildirecekdir. Şu kadar var ki neşriyatın Ruscuk'dan dolaşmayub da doğrudan doğruya kol başlarının adresle-

ri Paris'e bildirülürse daha güzel olur zannederiz. Bu ciheti mahzur olduğu halde Paris'e yazabilürsinüz.

7 — Nizamnâmemizin dokuzuncu bendi ahkâmı İstanbul'un muvafakatıyla tebdil olunarak şu'âbât-ı umumiye altıya iblâğ olunmuşdur ve (Mısır-Paris) şubeleri müttehiden altıncı şube ittihaz olunmuşdur. Ve oraca numero usûlünün tesis olunmamasına sebeb mahza Bulgarların dikkatini celb ile bir müdahale da'vet umur-u hayriyemize halel getirmemek idi; fakat madem ki ora meclisince buna karar verilmişdir, o halde tarafımızdan vaz'ı beyan olunan numroların —mahzur ve müşkilâtı— yok isc tebdiliyle şubemiz numrolarının ta'mimi münasibdir. Binaenaleyh 6/795'den 6/854'e kadar şimdilik altmış numeronun tevziinde muhtarsınız.

8 — Beyân olunan defterler esasen bizim defterler gibidir.

9 — Muamelât Rumî itibarıyla carîdir. Ve her ay nihayetinde Ruscuk merkezi nizamnâmenin 16 ncı maddesi mucibince bir mahlık muamelâtını merkeze bildirecekdir. Ve efrâd 17 nci maddenin verdiği selâhiyet üzerine hesabını daima merkezden sorabilmeğe selâhiyatdar ise de bu müracaatda teselsüle riayet etmeğe mecburdurlar.

10 — Nizamnâmemizin 35 nci maddesi mucibince oraca meclis-i idare reis veya âzâlarından bir münâsib zât kâtibliği diğeri de kasadarlığı deruhde etmesi lâzımdır. Bununla gönderilecek cedvel ile iş'arı matlubdur. Deftere isim yazılmayub numero konulması tekrar olunur.

11 — İş'ar-ı âhire değin oraca zuhur edecek fazla varidâtın emin bir mahalde hıfzı lâzımdır. Lüzûmunda icab edecek mahalle sevki beyan olunur. Gazete abone bedelleri ise tahsili müteakkib Paris'e gönderilür.

12 — Nizâmnâmemizin 19 ncu maddesiyle şu'âbât-ı hariciyeye tahmil olunan «konferans» iânesi hususunun da ora şuabatının muafiyeti ve tavsiye olunan ketm-i esrar nokta-i mutenâ-bahâsına selâmet-i cemiyyet ve temin-i muvaffakiyet içün katiyyen riâyet olunması ricası tekrar olunur.

13 — Romanya'ya sipariş olan şu'be mührünün yalnız cemiyetin muamelât-ı hafiyesinde isti'maliyle şimdilik katiyyen şüyu'una mahal verilmemek ve bir de emniyet berkemâl olmağla beraber hey'et-i idarenin mes'uliyet-i umumiyesi tahtında bulunabilmek üzere meclisi teşkil eden zevâtın mührü ve reyleri tahtında olarak reis nezdinde hıfz olunması.

14 — Reislerden biri ve âzânın üçü mevcud olmadığı halde verilen mukarrerat makbul ve mer'îdir. Bir mes'elede ihtilâf zuhurunda ekseriyet-i ârâsı ve müsavât olursa reis ol tarafa tabi' olması lâzımdır ve istihsâli halinde şeref ve sevabı büyük olan mesleğimizin bîlüzûm ihtilâflarla adem-i ta'kibi de ortaya mucib-i mesuliyet ve şeyn olacağından hiçbir vakit maksad-ı aslîce ihtilâfa mahall verilmiyeceği tabiîdir.

15 — Yirmi aded (Ûlema-yı Din-i İslâma Da'vet-i Şer'iyye) gönderilmiş-

dir. Bu def'a da (443'den 462'ye kadar) yirmi aded iâne ilmühaberi irsâl olundu. Bir tarafı iâne eden zâta verilecekdir. Diğer tarafı buraya merkeze gönderilecekdir. Bu ilm-ü-haberler ister cemiyete medhûl olsun ister haric olsun umum içündür ve mahiyeler içün olmayub yalnız ianeye aiddir.

16 — 21. 22. 23. üncü maddelerin infaz-ı hükmü içün mühim bir madde hakkında kaleme alınarak bendler veya tasmîm ve tehyîc-i efkâra hidmet edebilecek münasib risaleler olursa Paris'e gönderilmelidir. Oraca hey'et tensîb ederse cemiyet nâmına tab' olunur.

17 — 25. 26. 27.nci maddelerin ahkâmına da katiyyen dikkat olunarak her halde işe yarar ve hamiyyetli zevâtın idhaline himmet olunub tecrübesizlik ve acele ile evsaf-ı lâzımece kusurlu bir takım efrad kayd edilmemek icab eder. Bu noksandan bazı taraflarca ta'miri müşkül ve esef-âmiz vukuat meydana geldiğinden ehemmiyeti pek büyükdür.

Baki himmet, hamiyyet, gayret ve muvaffakiyet.

İkinci kısım malûmat da iki gün sonra postaya verilecekdir ki bununla beraber gitmesi melhûzdur. Şimdilik sâir şuabatın meşguliyet-i âzimesi mani' olmuşdur.

Kâtib.

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/158//10/112.

عنوان اتحاد و ترقی جمعیتی
مقر شعبه سی
نمره ۱۱۲

عنوان ریاست شعبه سی مجلسه

مساله

استنبه

جنابِ افندم ،

۱۲ تموز ۱۳۲۴ تاریخه و جنابِ ریاست شعبه سنده الیامه ۱۱ تموز ۱۳۲۴ تاریخلی قرارنامه مورخه ۱۲ تموز ۱۳۲۴ تاریخه نمره اولرق وارد اولان برآمه اولی باظهار اوزره مقر شعبه مجلس مقاره اولی نوعدالعام انعقاده دعوت ایله رفقه ۱۲ تموز ۱۳۲۴ تاریخه نمره ایله نجوای شعبه واسطه سی مقرراتِ بالاسنه انعقادِ آتی ایله قرار ویرلمشدر :

مقرراتِ ایله قسم اعتبار اولنمشدر که برنجی قسمی بولندیغی حالده تحریراتِ تدقیقیه واردِ شعبه سنده تشکیلاتِ عالیه وحالیه ایکنجی قسمه هیئتِ حال حاضره کی احوال ومقرراتِ محرره سنده بسطِ بیانات ایله بالتبلیغ اوراقِ مخصوصه .

برنجی قسم :-

۱ - مجلس اداره انعقادِ آتی ایله اوچ شعبه نک تشکیلِ موقوف اولوب بوده ملغوزِ سعادت واقیانوسِ بحر سفیدِ اتحادی وجوده اولدیغی ایاب مرکزیتِ عمومیه یه تبلیغ اولنمشدر .

۲ - ارسالِ اوراقِ قرارنامه نک برنجی بندنِ نظرِ اتخاذه چاریاله سوق اولنمشدر ، نظامنامه مزک دوردنجی ماده ، اعضانک مؤبد اولدیغنه بدر شرط مقدر . وذاتاً عضویتِ اتحادیه نک یالنز عادةً ، معناً دفعِ وجوبِ اینکی مقصد نظامنامه مزک ۱ ، ۲ ، ۵ نجی مادهلرینه مخالف اولدیغنی اوزره :

اولاً = هریلو وسائطِ اینه ایله مانع توقف اولدیغی اداره حاضره یی تشکیل وبو طقم تعرضات مذمومه سنه مبنی اولرق تمای دیه وبنی نوعدالعام دعوت ، اعضاء وتأدیب واخراج وتعیین تعزیه ایله سعادت و عاقبتی اسباب اتحادیه حسنه ایله ،

ثانیاً = انعقادِ بیننده دعوتلرنده دیکر کافه دوام ایله معارف واعضاء محترمه مقدره ، تجاوزات وتراعات وتفوهات تهدیدکارانه یه مبنی اجلاسده بولونمیه جقلرینی تأویس اسباب اتحادیه وسیاسیه ثابت علیه دینیه تأسیسِ مراتِ اداریه یه مأمور اولدیغی عرضنه مقام عالیه اداره مأموره مقدسه یه تقدیم ایدیلن تقریرده معروض به « اتحاد اسلام » ، اتحادیلرک دیه مبنی انعقاد وتشکیلاتِ [illegible]

BELGE: XXXXIII — *Belgeler aşağıdaki gibidir:*

1.

Büyük bir ihtimâlle cemiyetin Mısır şubesi tarafından Müslümanların durumu ve Cemiyete gayr-i Müslimlerin girişi hakkındaki rapor :

A'sâr-ı mütekaddimede Müslümanlar her dürlü ulûm ve fünûn-i maddiye ve ma'neviyede milel-i saireye tefevvuku vazife-i diniye bildiklerine binaen hakikaten âlim-i insaniyet, menba'-ı feyz ve muarefet ve ders-hân-ı umum beşeriyet idi. Sonradan tegalübât-ı zeman ile fünûn din-i mübîn tarafından tervic olunurken her nasılsa medreselerden çıkmış ve anlarla tevaggul atabe-i iştigâl sayılmış olduğundan kuvve-i dimağiye-i milliyenin neşv-ü-nemâsına halel târî olarak din-i mübînin hükm-ü asliyesi ta'akkul olunmamağa ve âlem -i insaniyetin her ciheti atalet ve cehalet içinde ve Müslümanlar bu sebebden her yerde ma'rifet ve kuvvet ve servetce milel-i saireye nisbeten derekât-ı sâfilede kalarak Müslümanlığın gayrı denilebilecek bir tarik ta'kib olunmağa başlanmışdır. Dünyada milletler evsaf-ı müşterekeyi haiz efradın efkârını bir noktaya cem' ve efrad-ı mezkûreyi teksire ve teavünlerinden istifadeye çalışarak politikalarını din ve milliyet üzerine te'sis ederler. Müslümanlar ise ahkâm-ı esasiye-i diniyelerinin pek çoğunu unutdukları gibi «El-müminin uhuvve» ve «teavvünüva....» gibi ahkâm ve evamir-i münifeyi unutduklarından nûr-u hakikat ve hudaniyetle münevver iki yüz elli milyon nüfûsu havî olan millet-i müslimenin —teferruk-u efkâra uğraması hasebiyle— âlemde hükm-ü -nüfûzu kalmamışdır. Binaenaleyh ahkâm-ı esasiye-i diniyelerine avdet ile terakkiyata çalışmalarına efrad ve hey'et-i müctemia-i İslâmiyeyi sevk edecek bir kuvve-i saika ve akvâm-ı İslâmiyenin cümlesi bir aslın füru'u ve evsaf-ı müştereke ile mevsuf olduklarını ve beynlerinde asla fark olmadığını ve menfaatları müşterek olduğundan «teavvün» kanununa tamamıyla riayet eylemeleri lâzım geldiğini ve buna binaen İslâmiyetin bir ciheti muzdarib ise diğer ciheti andan hassâs olması iktiza eylediğini umum Müslümanlara tenbih edecek bir kuvve-i münebbihe lâzımdır. Bu kuvve-i saika ve münebbihe din-i mübine ve millet-i İslâmiyeye ciddî sûretde hidmet etmek isteyen adamlardan ve sırf Müslümanlardan mürekkeb bir cemiyet-i hafiyenin sây-ü-gâyretinden başka birşey olamaz; zira bûnar-ı azîm birçok himmata ve binaenaleyh birçok ukûl-u selimeye dehat-ı zihi-ül-iktidara muhtaç olduğundan o misillû zevat ancak millet içinde birbirini araşdırmağla ve tecrübe etmekle ictima' ve irtibat edebilür ve fikr-i ittihad küçükden büyüğe sirayetle asıl iş görebilecek muktedir zevata intikal edebilür. Bu cemiyet ahkâm-ı esasiye-i diniyeyi hatt-ı hareket ittihaz ve efkâr-ı serbestâne ve mütefelsifâne sapmayarak ulûm ve fünûnu ahkâm-ı diniyeye tatbik ile hikmet ve felsefeyi tarik-i din-i mübînde taharri edeceğinden âlem-i İslâmiyetin her tarafında mensubini teksîr ile ittihad-ı efkâr-ı milliyeyi husûle getirebileceği ve bu suretle İslâmiyetin sâye-ül-bekâsı olan hilâfet-i mukaddesenin mebna-yı âzimini bir kat daha te'yid edeceğine şübhe edebileceği bî-iştibahdır. Din mübîn ûlvi, millet, büyük olduğundan bu babda sarf olunacak mesaî-i halisâne avn-ı hak-

la netice-i matlube olan şan ve saadet-i millet ve hilâfet-i İslâmiyeyi te'min edeceğine şübhe edilemez. Cemiyet ahkâm-ı esasiye-i diniyeyi hatt-ı hareket ittihaz etmişdir. Evet, buna karşu «Bazı milletler veya devletler politikalarını din üzerine bina etmedikleri halde pek güzel yaşıyorlar» denilemez. Zira politikasını sırf kavaid-i felsefe üzerine istinad etdiren hiçbir devlet tasavvur olunamaz, farz-ı muhâl olarak olunsa bile bizi anlara teşbih etdirecek hiçbir halimiz yokdur.

Din-i mübînimiz hâdim-i insaniyet, mürevvic-i medeniyetdir. Umum nev'-i beşeri saadete ve uhuvvet-i umumiyeye dâî ve ihtilâf ve itikadâtdan zuhur eden mesâibi def' ve izaleye sâîdir. Uluvviyeti musaddık olan böyle bir din-i mübeyyinin ahkâm-ı münifine riayet olunmadığı takdirde akvam-ı İslâmiye meyanında efkâr ve menafi'-teferruk eder, cem' olunamaz. Binaenaleyh şâh-râh-ı nehc-i mübeyyinden inhirâf edilmediği takdirde millet-i muazzamaya ve âlem-i insaniyete büyük büyük hidmetler edilmiş olur. Şu fikre tevfik-i hareket etmekde olan cemiyet şer'-i mübîne mugayir ve hayat-ı milliyeye muzir olan bazı Avrupa âdât-ı kabîhasının beyn-ül-Müslimin revac ve intişârını men' ve milel-i müterakkiye'den yalnız ulûm ve fünûn ve sanayi' gibi mevad-ı nafıayı ahz ile elsine-i İslâmiyeye nakl eylemeğe sây edeceğinden mizac-ı millete mutabık mâvaz'-ı-lehi taharri-i hakayık olan medeniyet-i İslâmiyenin ihya ve ilâsına muvaffak olacağı şübhesizdir. Cemiyete dahil olacak olan efrâd-ı mücerred şu ma'sûm millete elden geldiği kadar hidmet edeyim efkârında ve sevda-yı câh-ü-iştihardır külliyen müberra zevâtdan ibaret olacağından «el elden üstündür» fehmiyasınca(?) cemiyet daire-i ittisaı derununda zuhur edecek erbab-ı iktidarı nederede zuhur etmiş ise etsün ba'd-eltecrübe mevki'-i re'y-i tedbire götürüb hülâsa-i dimağiye-i milliyeyi faal kılmağa ve muhafaza-i irtibat ve tedâhül-ü efkâr ile meşveret-i umumiye-i milliyeyi te'min eylemeğe ve'lhasıl hey'et-i merkeziyesini bir Şûra-yi Ümmet hâline i'sâl eylemeğe sây eder. Lisan-ı Arabî lisan-ı diniye olduğundan ve akvâm-ı İslâmiyeden her birinin hiç olmazsa ûleması lisan-ı arabîye âşina olduğundan telâhuk-u efkâra medar olmak üzere cemiyet lisan-ı Arabîyi ta'mim ve fünûn ile tezyînine çalışur. Millet-i İslâmiyenin kesret-i nüfûsu ve vüs'atı ve rabıta-i müşeyyede-i diniye ile irtibatı misillû mebâni-i kaviyye hiçbir milletde mevcud olmadığından ittihad-ı millî âlem-i siyasetde ve muvazene-i düveliyede hilâfet-i mukaddeseye hiçbir devlete müyesser olmayan bir nüfûz ve iktidar ita edeceği ve sademât hariciyeye mukavemet edebilecek olan işbu ittihad kuvve-i azîmesi hasıl olmadığı takdirde hilâfet daima tehlikede bulunacağı misillû bilâkis millet-i İslâmiyenin bekası ve cemiyât-ı münteşiresinin saadet ve refah-ı hali hilâfet-i mukaddesenin âlem-i siyasetde nüfûz ve satvetiyle mütenasib olduğundan cemiyet makam-ı hilâfetin te'yid-i mebanisine ve ilâ-yı şanına ve makam-ı mukaddese cins ve kavmiyet tefrik olunmaksızın bütün Müslümanların muavenât-ı fikriye ve teveccühât-ı kalbiyelerini bir kat daha tezyîde sâyidir. Cenâb-ı Hak hıfz ve siyanet buyursun. Hilâfete ma'azallah bir kaza isabet ederse Müslümanların düçâr olacakları mesâib-i şedîde tahtında mevcudiyetleri ve milliyetleri mahv olmamak içün Cemiyet, milletin büyüklüğüne müsteniden o vakit bile mey'us olmayub ittihadı

ve milleti zevâlden vikâye ile esaretden kurtarmasına sây edecekdir. «Cenâb-ı Hak o günleri hiçbir Müslümana göstermesün». İşte şu mütalâat üzerine cemiyet, kürre-i arz üzerinde İslâmiyet mevcud oldukca beka bulabilmek içün usûl-i metine üzerine müesses olması iktiza etdiğinden mazarratlarına hedef olmamak içün ittihad-ı millî fikrini milel-i saireye zaman-ı münâsibe kadar hissetdirmemek maksadıyla fikr-i mezkûru ima eder neşriyatdan külliyen ihtiraz ve mektubât ve matbuat yerine efrad-ı muktedire neşrine sây etmekdedir.

Umumun selâmetine hidmet edecek olan şu fikr erbab-ı ukûl-i selime tarafından mazhar-ı hüsn kabul olacağı bî-iştibahdir. Bu gâyede ulûm-u nakliye ve akliye ve fünûn-u hazıraya âşina muktedir vaizler yetişdirilüb mükemmel medrese ve mektebler yapılur, fünûn ve sanayi tezvic olunur, ecanibin din ve millet aleyhinde vuku'bulan neşriyatına fennen ve siyaseten mukabele edecek lisan-ı âşinâlar zuhur eder. Cemiyet âlem-i islâmiyetin her tarafında ve efrad ve hey'et-i müctemia-i islâmiyenin salâh-ı haline ve usûl-ü idare ve maişetlerinin ıslahıyla kesb-i servet ve kuvvet eylemelerine sây edecek ise de makarr-ı hilâfet-i mukaddese olan memalik-i Osmaniyenin nokta-i nazarından hissetdirmesi ve devletin zaafı her neden naşi ise ıslahat taharri eylemesi akdes vezaifdir; zira ahlâk fevkâlâde bozulmuş ve mezâlim ve irtikabât hadden efzun yol almış olduğundan bir kuvve-i tenkidiye çıkub herkes hadd-ı meşru'una girmez ve şâh-râh-ı selâmete sevk eylemezse âkibetin vahim olduğunu teslim içün pek derin düşünmeğe hacet yokdur. Bu kuvve-i tenkidiye, âmâli bâlâda tasrih olunan ve sırf Müslümanlardan mürekkeb olan cemiyet-i esasiyeden başka birşey olamaz. Şu vazife-i mukaddesenin de cemiyet evvelâ devletin mevki'-i siyasisini, mürekkeb olduğu akvamı ve hâl-i hazırını nazar-ı itibara alıyor. Mevki'-i siyasisi, bekasına hidmet eder. Nasıl ki şimdiye kadar hidmet etmişdir. Zira muvazene-i düveliyeden istifadesini mucib bir mevki'-i coğrafiyeye malikdir. Ma'mafih muvazene-i düveliye ancak sademât-ı hariciyeyi bir dereceye kadar tahfîf edebilüb umur-u dahiliyenin ıslahına hiçbir faidesi olamaz. Bu halde ahvâl-ı münbagiye-i dahiliye ıslah olunmazsa hiçbir tarafdan rüzgâr gelmediği halde mücerred yağının bitmesiyle sönen kandil gibi kendi kendine muntafî olacağı bî-iştibâhdır. Binaenaleyh dahilî felâkete mukabele edecek sırf dahilî kuvvet aramasını eslem tarik görmüşdür. Dahilî kuvvet ise cemiyet vasıtasıyla husule getirilecek ittihad-ı efkâr ve meşveretdir. Osmanlı vatanında ikamet eden akvamdan akvam-ı islâmiye cemiyet vasıtasıyla cins ve kavmiyet farkı kalmaksızın cümlesi ittihada getirilebilür ve cümlesi şân-ı saltanata kemâl-i ciddiyet ve basiretle hâdim kılınabilür. Teessüf olunur ki akvam-ı gayr-i müslime «Osmanlılık» nâmını olsun müslüman vatandaşları ile hemefkâr olarak devlet ve hilâfetin menafi'ine çalışacakları asla tasavvur olunamaz. Bunun sebeb-i aslisi akvam-ı mezkûrenin herbiri zihninde bir arzu ve bir emel beslenmekde bulunmasıdır. Rumlar, Yunanistan, Bulgarlar, Bulgaristan menafi'ine hidmet ederler. Ermeniler hayâl-i ham olarak Ermenistan teşkil etmek sevdasına düşdüler ve keza keza.... akvam-ı mezkûrenin papasları kiliselerde, muallimleri mekteblerde verdiği dersler, mürebbiyelerin beşikdeki çocuklara okuduğu ninniler hep Müs-

lümanlık aleyhindedir. Avrupa'ya Müslümanları vahşi, barbar bildiren bu akvâmdır. Fikirleri yanlışdır. Zira muvazene-i düveliyeye halel târî olmasıyla ma'azallah Devlet-i Osmaniyeye bir kaza isabet etse bu hükümât-ı sâgirenin gubârı bile gözükmez. Ma'mafih kendülerince tatlı görünen emeller bir def'a zihinlerine yerleşdikden sonra badi-i emrde fikirlerini değişdirüb Müslümanlarla maan şan-ı Osmaniye ve kuvvet ve kudret-i memlekete çalışacakları me'mul değildir. Hakikatı ve menfaatlerini görüb ittihada gelebilürlerse bu dahi hayli zamana ve hem de Devlet-i Osmaniye politikasını maharet-i fevkâlâde-i siyasiyeye ve akl-ü-hikmete istinad etdirmek şartıyla hayli zamana mütevakkıfdır. Binaenaleyh şimdiki halde Rum, Ermeni ve Bulgar gibi akvamın kemâl-i hulûs ve niyetle bizimle beraber menafi'-i vataniyeye çalışacaklarını itikad edersek âmâl-i hususiyelerini bilen Avrupa tarafından dahi hamâkatla tavsif edilmiş oluruz. Elhasıl şimdiki halde akvam-ı mezkûreye emniyet olunamıyor. Şimdi devletin hâl-i hazırı nazar-ı itibara alınsın. Ahval-i münbagiye meydanda! Akvam-ı gayr-i müslimenin hali de böyle! Bu takdirde çâre-i selâmet nedir? Devlet-i Osmaniye düvel-i muazzama tarafından dahi musaddak olduğu misillû bir Devlet-i İslâmiye olduğundan ahvalini ıslâha sây edecek kuvve-i müdîre dahi esasen unsur-i İslâma mensub olmalıdır. Binaenaleyh bu vazife-i mukaddeseyi akvâm-ı İslâmiye meyanında cemiyet-i esasiye vasıtasıyla hâsıl olacak olan ittihad ve meşveret deruhde etmelidir. O halde sırf müslümanlardan mürekkeb olan cemiyet-i esasiye seyyiâtı müvellid esbabı bilâgaraz ve avz araşdırub herkesi ikaz ve dalâletde bulunanları her kim olursa olsun mümkün olduğu kadar rıfk ile tarik-i hakka sevk ve çâre-i salâh ve selâmet her neden ibaret ise ânı —kavl-i vahidle değil— meşveretle teklif eylemek hususuna çalışur. Hülâsa bu emr-i âzimin unsur-u İslâmın hülâsa-i dimağiyesi fa'al olmak şartdır. Bu vazife-i mukaddese sırf İslâma verildiği içün zihinler taassub-u diniye gitmesün zira Müslümanlar ıslâh-ı idare içün bidayeten yalnız kalırlarsa Hıristiyan vatandaşlarını ecnebi saymak efkârında değildirler. Her halde bir memleket-i mütemeddinede alelhusus ehalinin haiz olduğu hukuk-u medeniye ve hürriyete anları da bilâistisna nail etmek arzusundadırlar. Mukteza-yı İslâmiyet de budur. Ma'mafih asırlardan beri devam eden adem-i ittihad ve ihtilâf âmâli birdenbire mahv olub menafi'-i hakikiye-i memlekete akvam-ı hıristiyâne tarafından sarf-ı mesaî olunacağı [na] inanılamaz. Binaenaleyh tedabir sırf müslümanlar tarafından icra olunmalıdır. Tedbirde zîmüdâhil oldukları halde hıristiyanlar dahi Müslümanlar gibi hürriyet ve müsavata nail olurlarsa onlar daha boş görünmez mi? Elhasıl cemiyet ıslah-ı memleket maksad-ı azîminde muvazene-i düveliyeden istifade içün siyaset-i umumiyeyi hüsn-i idare ve dahilen akvam-ı gayr-i müslimenin âmâl-i ma'lûmesine karşu yine bir siyaset kullanmasına mecburdur. Akvam-ı İslâmiye memleketde ekseriyeti teşkil etdiğinden ve muvazene-i düveliye ekseriyete mail olacağından siyaset hüsn-i idare olunduğu halde akvam-ı hıristiyaneye ika'-ı müşkilât etseler dahi neticesiz kalub cemiyet başlı başına ıslah-ı memleket çarelerini istikmâl etmiş olur. Bil'akis tedabir-i evveliyede azm-ü-hulûsları meşkûk anasır karışırsa zuhûr edecek mehalikden kurtulmak güçdür. Şu mütalâatdan maksad ıslâh-ı idare

olundukdan sonra Hıristiyanlar umur-u memlekete karışdırılmamak değildir; belki ıslah olununcaya kadar ittihaz olunacak tedabir-i esasiyede anların karışdırılması ihtiyata riayeten de tecvîz olunmamışdır. Açıkdan açığa meselâ matbuat ile ve bir kavme değil bütün Osmanlılara hitaben da'vet olunabilür. Fakat cemiyete kaydolunmak üzere ferd-i gayr-i müslim da'vet olunamaz.

Yukarıda zikrolunduğu misillû mademki akvam-ı mezkûrenin âmâl-i hususiyesi vardır, memleketde usul-ü meşruta dahi ittihaz olunsa bunlar yine devlet ve memlekete mazarrat iras etmek isteyen devletlerin tesvilâtına kapılarak Müslümanlık ve devlet aleyhinde ika'-ı müşkilât etmekden ve âmâl-ı hususiyelerine nail olmak içün devleti zayıf düşürmeğe çalışmakdan şimdilik vazgeçemezler. Bundan ma'ada akvam-ı gayr-i müslime şimdiye kadar müslümanlarla aynı idare tahtında yaşamış oldukları halde nasıl terakkiyata sây eylemişler ve nasıl ekonomiye riayetle servet ve miknet kazanmışlar ise usûl -ü meşruta ittihazında Müslümanlarla yine aynı şurût tahtında yaşayacakları zaman terakki ve servet ve binaenaleyh bihasb-ül-nisbe nüfusca Müslümanlardan ilerü gideceklerinden ve bunların terakki ve tefevvuk saikaları hariçdeki milletdaşları olub müslümanlar ise böyle bir saikaya mâlik olmayacaklarından ve çünki hükümet Müslümanlara «Bakınız Hıristiyanlar ileri gidiyor, siz geri kalıyorsunuz ulûm ve fünûn ve sanayi'e çalışınız, idare ediniz, servet ve miknet kazanınız» diyebilecek kadar tarafdarlık edemiyeceğinden bu hidmeti ifa etmek içün her halde cemiyetin sırf müslümanlardan ibaret olmak üzere mevcud ve bekası şartdır. Bir def'a Hıristiyan dahil oldukdan sonra ise teselsülden ihracı müşkildir. Şu makaleden maksad âmâl-i asliyesi bâlâda Mısır'da olub Cemiyet-i İslâmiye nâmı verilmiş olan cemiyet-i esasiye, memalik-i Osmaniye hususatında «İttihad ve Terakki-i Osmaniye Cemiyeti» nâmını aldığını ve bu bir tedbir-i siyasî olub niye Hıristiyan dahil edilmesi tecvîz edilmediğini bildirmekdir. Bir tarafda ise nizamnâmenin yirmi beşinci maddesindeki «Azm ü hulûs sahibi olmak» şartına itibar olunarak hıristiyan dahil edildiği işidildi. Bundan hey'et-i merkeziyenin haberi olmamak gerekdir, zira haberi olsaydı şediden müsaraat edilmezdi. Çünkü Hıristiyanların da madem ki azm-ü-hulûsları bâlâda isbat olunduğu misillû, umûr-u mezkûrede meşkukdur. Cemiyete duhullerinden zuhur edecek mehazirden şimdilik hatıra gelenler şunlardır :

1 — Hıristiyanlar, Müslümanlardan ziyade himayeye mazhar olduğundan cemiyete bilâperva dahil olabilirler. Hele Ermenilerden bir kişi dahil olsa alay etmek içün veya hud'a içün cümlesini dahil etdireceklerinden cemiyet bir cemiyet-i hıristiyaniye olmuş olur. Ve Avrupa'ya karşu da terzîl edilür.

2 — Hıristiyanların vasıtasıyla cemiyete tesvilât-ı ecnebiye karışabilür.

3 — Âmâl-i hususiye-i milliyelerine hidmet etmek içün cemiyetin tedabir-i müfidesine mani' olurlar veyahud mahvına çalışurlar.

4 — Cemiyet akvam-ı Hıristiyaneye karşu ittihazına mecbur bulunduğu siyaset-i dahiliyeyi ittihaz edemez.

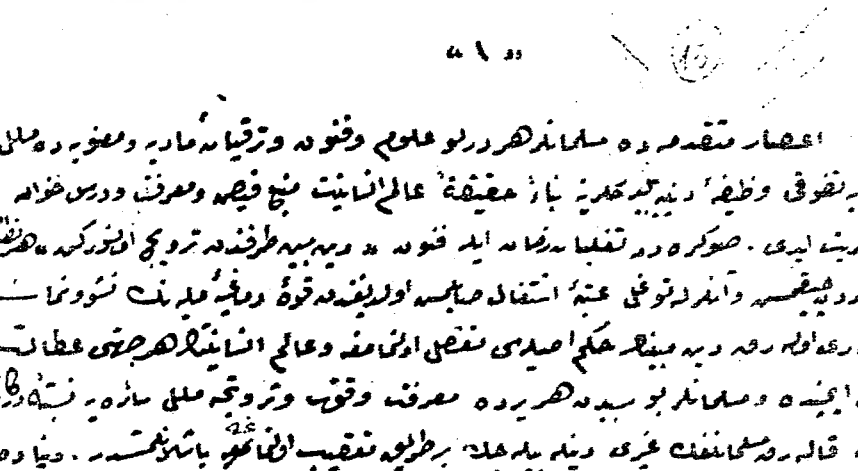
5 — Müslümanları hususî olarak terakkiye sevk edemez.

6 — Hıristiyanlar program ve hatt-ı harekete mugayir neşriyat ile taglit-i efkâr edebilürler.

7 — Farz-ı muhal olarak umur-u mezkûrede azm ü hulûs-u tam sahibi Hıristiyanlara dahi tesadüf edilse bile kavimlerindeki ekseriyete tabi' olmağa mecburiyetleri hasebiyle maksada hidmet edemezler.

8 — Herkesin emniyeti münselib olacağından cemiyet akvâm-ı müslimede tevsi'-i daire edeceği gibi kazanılmış olan Müslümanların da gaybolacağı şübhesizdir.

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/60//233/15

2.

Cemiyete verilen aynı eğilimdeki bir raporun 10-12. sahifeleri

.....

1 — Cemiyetin merkezi siyaset-i umumiyeyi hüsn-i idare edebilecek iktidara henüz malik değildir. Binaenaleyh siyasetde kemâl-i bîtarafiyi muhafaza şartdır. Bir devlet politikasına temâyül veya andan tebâüd olunması siyasetde yed-i tûlâ sahibi birçok erbab-ı iktidarın tezekkür ve meşveretiyle verilecek karara mütevakkıf olduğundan hey'et-i merkeziyesine muvazene-i düveliyeyi hüsn-i idare edebilecek eâzîm dahil oluncaya değin temâyülâtdan ihtiraz eslem tarikdir. **Mizan**'da görülen bazı bendler gayr-ı münâsibdir. Rusya politikasına temâyül tehlikeli ise kıblegâh-ı İslâmiyeti mâl etmek isteyen ve taksimimizi ilk evvel teklif eden İngiltere politikasına temâyül dahi salim farz olunamaz. Şimdilik milletde görülecek ittihad-ı millîyi husûle getirmek ve eâzımı meşveret ve tedbire sevk eylemek ortaya bir kuvvet koymakdır. Sonra o kuvvet muvazene-i düveliyenin iki kefesi arasında taraf-ı münasibden istifade edebilir. Kuvve-i ittihadiyenin hususundan sonra siyaset-i umumiyenin haline göre temâyül caiz olacağından o vakit düşünülür. Şimdilik cemiyet her milletin mümkün mertebe hüsn-i teveccühünü kazanmağa ve kim olursa olsun dostluk edecek milletlere dostluk edeceğini hissetdirmeğe borçludur ki teveccühümüz matlub ise aranılsun binaenaleyh şimdilik hiçbir devlete temâyül caiz olmadığı gibi hiçbir devlet aleyhinde de idare-i kelâm olunamaz. (Meğer ki müdafaâ tarzında ola). İcab edenlere bu babda ihtarat icrası elzemdir. (Paris'e ve Murad Bey'e demek isterim).

2 — Her dürlü kuvve-i maddiye ve ma'neviyenin daire-i milliye derununda aranılması, çünkü kuva-yı hariciye mahzûrat ve mazarratdan hiçbir vakit sâlim olamaz.

3 — Hey'etce karar verilmeksizin hiçbir tarafdan cemiyet nâmına etvâr-ı münferide gösterilmemesi ve bu gibi hâlât vuku'unda ihtarât-ı lâzıma icra olunması.

4 — Meselâ Kafkasya'da şu'be var, Hindden mektub alındı gibi ittihad-ı İslâmiye ima eden neşriyatdan ihtiraz olunması.

5 — Hey'et-i merkeziyenin bilâfasıla devamı ve taşra ile muhaberatın te'mini çârelerinin taharrisi.

6 — İcrası muhal veya gülünç veya tehlikeli olacak olan programların ilân değil tasavvur bile olunmaması.

7 — Merakizin suret-i irtibatını ve tarik-i muhabereyi ? [anlamaya] mübeyyin harita tanzim ve şu'belere irsali.

8 — Muhabereyi mümkün kılmak içün hususî adam gidüb gelmesi gibi tedabir ittihazı.

9 — Her nereden olursa olsun bir mektub alındığı zaman sahib-i imza tahkik olunmayınca cevab verilmemesi.

.....

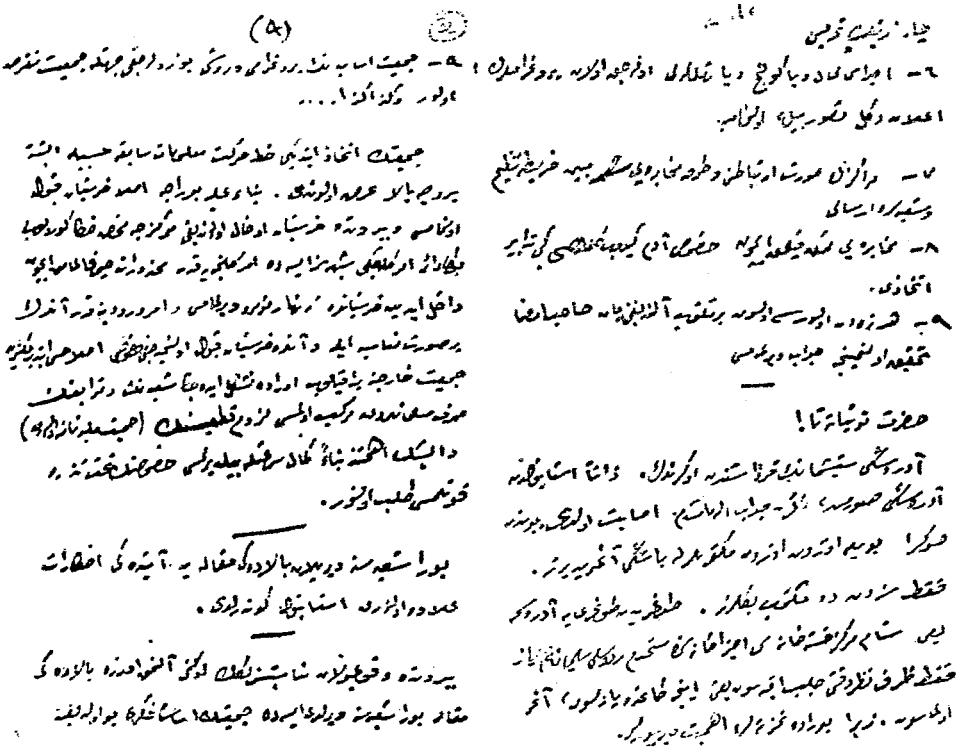
Cemiyetin ittihaz etdiği hatt-ı hareket muamelât-ı sabıka hasebiyle işte bervech-i bâlâ arz olundu. Binaenaleyh buraca evvelâ Hıristiyan kabul olun-

maması ve Beyrut'da hıristiyan idhal olunduğu merkezce mahz-ı hata görülüb buna dair emr geleceği şübhesiz ise de emr gelinceye kadar mahzûrat çoğalmaması içün dahil edilen Hıristiyanlara zinhar numro verilmemesi ve emr vürûduna kadar anların bir suret-i münâsebe ile ve anlara Hıristiyan kabul olunmayacağı hususu asla hissetdirilmeksizin cemiyet haricine bırakılub orada teşkil edecek şu'benin ve tevabi'inin sırf Müslümanlardan mürekkeb olması lüzûm-u kat'isinin (cemiyet nâmına olarak) ve işin ehemmiyetine binaen kemâl-i sür'atle bildirilmesi hususunun taht-ı tezekküre konulması taleb olunur.

Bura şu'besine verilen bâlâdaki makaleye âtideki ihtarat ilâve olunarak İstanbul'a gönderildi.

Beyrut'da vuku'bulan münasebetsizliğin önünü alınmak üzere bâlâdaki makale bura şu'besine verildi ise de cemiyetin esas fikri bu olduğuna.

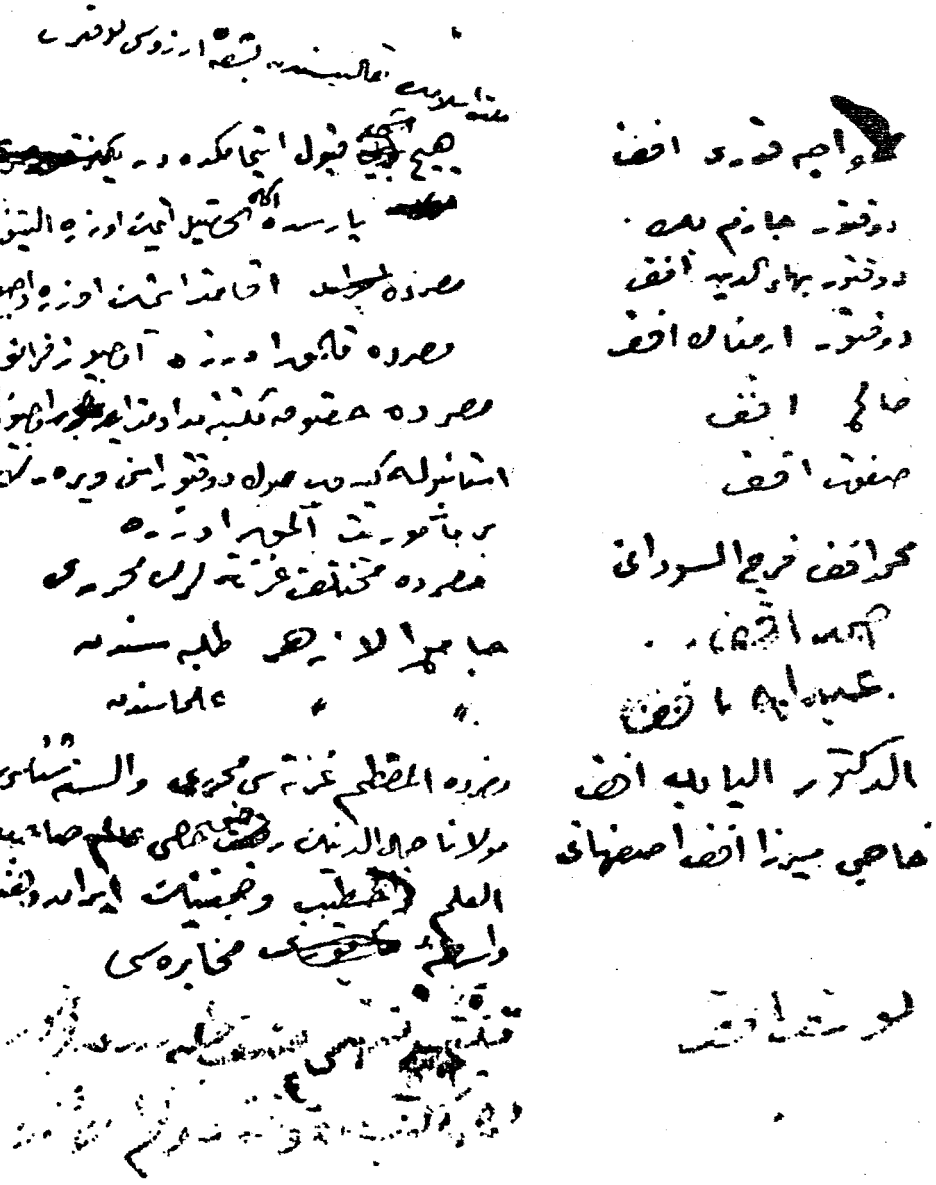
Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/60//238/621

BELGE: XXXXIV — *Sözkonusu belge aşağıdadır:*

Hoca Kadri Efendi	Millet-i İslâmın tealisinden başka arzusu yokdur. Hiçbir şey kabul etmemekdedir.
Doktor Câzım Bey	Paris'de ikmâl-i tahsil etmek üzere altı yüz Frank.
Doktor Bahaeddin Efendi	Mısır'da ikamet etmek üzere üç yüz Frank.
Doktor Ermenak Efendi	Mısır'da kalmak üzere üç yüz Frank.
Salih Efendi	Mısır'da Hukuk Mektebine müdavemet [içün] üç yüz Frank.
Safvet Efendi	İstanbul'a gidip son doktorasını vererek bir me'muriyet almak üzere.
Mehmed Efendi Ferc-es-Sûdanî	Mısır'da çeşitli gazetelerin muharriri.
Ahmed Efendi	Cami'-el-Azhar talebesinden.
Abdullah Efendi	Cami'-el-Azhar ûlemasından.
Eddoktor İlya Beyefendi	Mısır'da Elmukattem Gazetesi Sermuharriri ve elsineşinâs.
Hacı Mirza Efendi Esfehanî	Mevlâna Celâleddinin rıkkıyyet hassı âlim, sahib-ül-ilm hatib ve cemiyetin İran ve Hanend vasıta-i muhaberesi.
Yusuf Efendi	.....sınıf talebesinden elyevm Mısır mekteb-i hukuka devam etmekdedir.

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/58//1-?

BELGE: XXXXV — *Marşın metni aşağıdadır:*

Terane-i Ahrar
«Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin Marşı»dır

Her tarafda ah ü zâr rahm ü şefkât nâbedîd
Her cihetle âşikâr encâm-i kâr dehya mezîd
Sû-be-sû peyda hirâsan rûz-i mahşerdir bedîd
Bir belâdan bin belâ icad eder hain yezîd
Âdemiyet, mülk ve millet düşmanı Abdülhamid

★

Merhamet ebvabı mesdûd teng-destân hor hakîr
Hâinân eltafa mazhâr hakşinâsan hor hakîr
Nimet-i yekruz için namus u iman hor hakîr
Bir belâdan bin belâ icad eder hain yezîd
Âdemiyet, mülk ve millet düşmanı Abdülhamid

★

Bende-i hassan-ı devlet bir alay aç eşkiya
Durmayub hiç gasb ü garet işleri subh u mesa
Hem döğerler hem söverler hem de isterler dua
Bir belâdan bin belâ icad eder hain yezîd
Âdemiyet mülk ve millet düşmanı Abdülhamid

★

Nâle-i dilsuz-u ümmet nefha-i seng ü senâ
Hûn-i mazlûmîn-i millet kevser her dûserâ
Bir şeririn keyfi için dünya ve mafihâ feda
Bir belâdan bin belâ icad eden hain yezîd
Âdemiyet mülk ve millet düşmanı Abdülhamid

★

İttifak yok ittihad yok bir felâketdir gider
Âşinâ yok asdıka yok bir cehâletdir gider
Hayır! Öyle bir gidiş ki cenneti virân eder
Bir belâdan bin belâ icad eder hain yezîd
Ademiyet mülk ve millet düşmanı Abdülhamid

Nâzımı: Mehterhânede müebbed cezalı
Hüsnü

Bkz. [Manastırlı] Bahaeddin Sâî, **Güldeste-i Hâtırat-ı Ahrar ve Eslâf-Refuge Turc à Paris, Yazma**, İ. Hakkı Tarık Us Kütübhanesi, 0.50/D.38/1.

BELGE: XXXXVI — *Dönemin başında okullarda alınan tedbirlerin sıkılığını göstermek bakımından belirtilen okula ait ilânın metni aşağıda verilmiştir :*

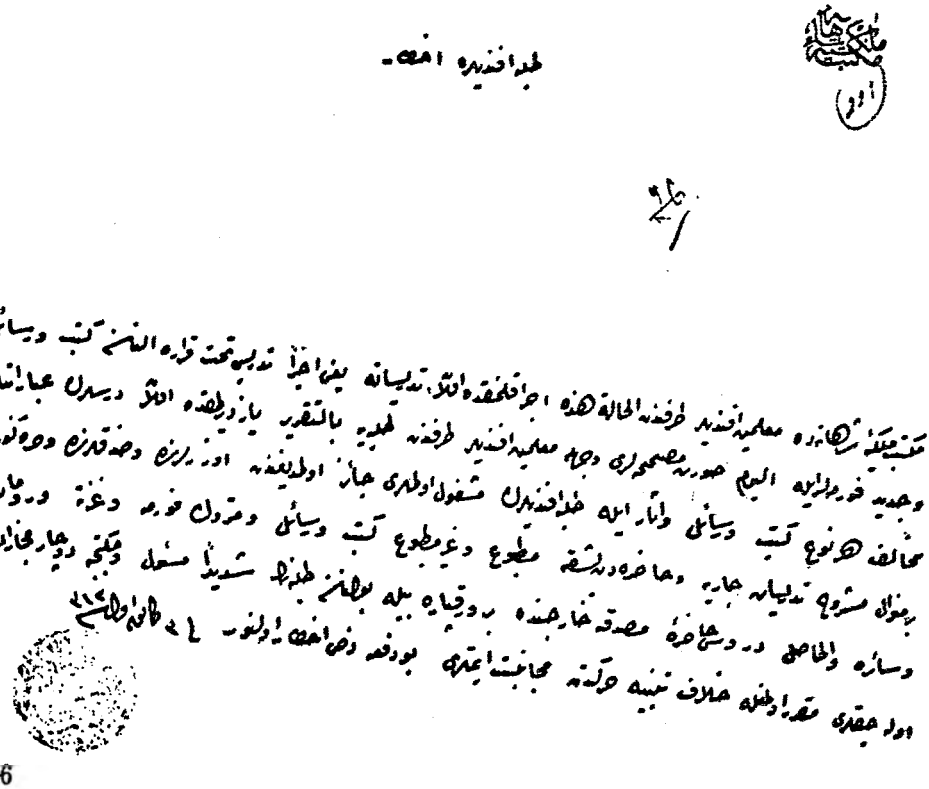
Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne

TALEBE EFENDİLERE İHTAR

Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de, muallim efendiler tarafından el-haletü hâzihi icra kılınmakda olan tedrisata yâni âhiren tedrisi taht-ı karara alınan kütüb ü risâil ve cedîd formalarıyla elyevm suret-i musahhiheleri vechile muallimîn efendiler tarafından talebeye bittakrir yazdırılmakda olan derslerin ıbârâtına muhalif her nev' kütüb ü risâil ve âsâr ile talebe efendilerin meşgul olmaları câiz olmadığından üzerlerinde ve sandıklarında ve sıra gözlerinde berminvâl meşru' tedrisat-ı câriye ve hâzıradan başka matbu' ve gayr -ı matbu' kütüb ü risâil ve metrûk forma ve gazete ve roman ve saire velhasıl dürûs-i hâzıra-ı musaddaka haricinde bir varakpâre bile bulunan talebenin şedîden mes'ul ve mektebce düçâr-ı mücâzat olacakları mukarrer olmağla hilâf-ı tenbih hareketden mücânebet etmeleri bu def'a dahi ihtar olunur. fî. 3 Kânûn-i evvel 312.

Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne
(Münür)

Bkz. Arkivi Qëndror, 19/135//221/26.

BELGE: XXXXVII — *Philip Currie'den-Marquis of Salisbury'e gönderilen mektup ve ilişikteki Adam Block tarafından verilen memorandumun konumuzla ilgili önemli kısımları aşağıdaki gibidir:*

Therapia,
9 Temmuz 1897

Efendim,

Nafıa Nezareti'nin eski muhasebecisi olan Sadi Bey'in Türkçe yazılarındaki beyanı ile Urfa mutesarrıfına bildirilen, M. Block'un bazı notlarını siz efendimize göndermekten onur duymaktayım.

Bu tayin, şüphesiz, Sadi Bey'in en etkili destekleyicisi olarak kabul edilen Genç Türkiye Partisi'ne yönelik bir saldırıdır. Kendisi ile kişisel olarak tanışmamaktayım, ancak Cambridge Üniversitesinde bulunan ve birkaç yıl diplomatik hizmette bulunan oğlu, beni sık sık ziyaret etmektedir.

Yabancı ülkelere sığınan Türklerin yayınları ile kışkırtılan, eğitim görmüş müslümanların, sarayın keyfi yönetimine yönelik düşmanlıkları şüphesiz Sultan için oldukça endişeye neden olmaktadır. Son zamanlarda özellikle askeri okullardaki öğrenciler tutuklanmaktadır ve Babıâli'nin bu posta ile bir kopyasını gönderdiğim, İngiliz Postahanesine müfettişleri sokma teklifi, yurt dışında basılan gazete ve risale neşrinin oldukça bozucu etkisi olduğunu göstermektedir.

Bu gazetelerin Tesalya'daki askerler tarafından yaygın bir şekilde okunduğu söylemiştim..

Türk Islahat Partisi'nin İngiltere'ye güveni şüphesiz, Sultan'ın güvensizliğini ve üyelerinin korkusunu artırmaktadır; ve sarayın vekilleri tarafından gayretle buraya iletilen ve Avusturya ve Alman gazetelerinde Sultan'ın lehine tekrarlanan, Teselya'nın boşaltılması hususunda, geçenlerde İngiliz polisine karşı yapılan saldırı, İngiltere'den soğumaları için Islahatçıların vatanperverliği adına tasarlanmıştır.

Şimdilik biraz başarı kazanmış görünmektedir, ve İngiltere'nin hem burada hem de yurt dışındaki Türk dostları, Majestelerinin hükümeti tarafından Hıristiyanlara karşı gösterilen tarafgirliğinden duydukları hayal kırıklığını ifade etmişlerdir.

Bu duygu muhtemelen uzun sürmeyecektir, ancak Avrupa'lı güçlerin Osmanlı hükümetine herhangi bir toprak ilâvesine razı olmalarını imkânsız kılan kötü yönetimi ile, ülkesinde bu rezalete sebep olması nedeni ile, Sultan'ın Teselya'nın boşaltılmasına razı olması halinde, Sultan'a karşı açık bir saldırı eğilimi bulunmaktadır.

En yüksek saygılarımla, siz efendimin en itaatkar, âciz kulu olmaktan onur duymaktayım.

Sir Philip Currie

Bkz. **PRO/F.O. 78/4804**

2.

Constantinople, 7 Temmuz 1897

Memorandum.

Aşağıdaki tayinler bu sabah gazetelerde ilân edilmişlerdir:

Nafıa Nezareti eski muhasebecisi Sadi Bey, Urfa Mutasarrıfı olarak...

...Sadi Bey konusundaki tayin sürgünden ne fazla ne de daha azdır. Kendisi yıllarca bu Sefaretin bir dostu olmuştur ve şüphesiz Genç Türkiye Partisi'nin önde gelen liderlerindendir. Kendisi Sultan'ın anti-İngiliz siyasetinin aşırı muhaliflerinden olmuştur....

Pâyitahtta en az 30.000 kişi oldukları söylenen Genç Türkiye Partisi âzâları arasında birçok tutuklamaların olduğunu öğrendim. Onlar İngiltere'ye temayül göstermektedirler ve iddiaları Sultan'ın savaş veya ittifak yolu ile Rusya'ya sattığıdır. Kendileri buna karşı mukavemette kararlıdırlar. Tıbbiye'nin bir kordon ile çevrildiğini ve isimlerini öğrenemediğim iki yüksek memurun geçenlerde fesat nedeniyle mahkeme edildiklerini öğrendim. İhtilâlci yayınların hızla yayıldığı bölgelerde de sayısız tutuklamalar olmaktadır.

Sultan anti-İngiliz politikasının neden olduğu hoşnutsuzluktan oldukça tedirgindir ve bir taraftan hareketi bastırırken öte taraftan İngiltere'den feragat edip Rusya'yı tutmadığını göstermeye çalışmaktadır....

Adam Block

Bkz. **PRO/F.O.** 78/4804.

BELGE: XXXXVIII — *Sözkonusu tahriratın metni aşağıdaki gibidir:*

Şam'da Şem'azâde Ahmed Refik Paşa'dan
27

Beyrut ve Şam'da bulunan Jön Türk rüesâsının isimleriyle hâl ü şânları bendelerince malûm oldu. Çâkerlerinden ale-l-devam müteyakkız bulunmaları içün Mabeyn-i Hümayûn-i Şâhâneleri bâzı müstahdemininden kendilerine vuku'bulan ihtar ihtar üzerine şiddet-i havflarından ta'dil-i lisan edüb, evrak -ı muzirralarını bile ihrak ü imha eylediler. Binaenaleyh bunların hakkında icab eden muamelenin şimdiden icrası içün isimlerinin arz ü beyânı mı lâzım geliyor yoksa şimdilik havf ü tihdid altında kalmaları mı daha münâsib olur. Bu iki şıkdan birisinin tercihi rey-i rezîn-i isabetkarîn-i hazret-i velinimet-i uzmâlarına merhundur... Beyrut kasabası Mısır ve Avrupa'nın merkez-i fesadıdır. Her vapurla gelen cerâid-i memnu'a Beyrut'a serbest giriyor. Oradan her tarafa neşrolunuyor. Mezkûr ceridelerin murakabe ve muayenesine memur olan sansürün adem-i kifayeti ve bir cihatden de hıyaneti hissolundu. Beyrut Jandarma Binbaşısı Ecelyakınzâde Mustafa Bey hem Kürd ve hem de Jön Türklerin efkârına meyyâl olduğu ve Beyrut umur-i zabıtası her nasılsa

yedine tevdi' olunduğu ve Beyrut tarikiyle kaçırılmakda olan eslihanın hafiyyen ihrac ü tevzi'inde ve hemcins olanlara emr-i isâlinde parmağı bulunduğu mevsukan haber alınmışdır. Bunun bir diğer münâsib sancağa nakl ile yerine Beyrut'da bir çok hidmeti sebkat edüb memur olduğum mevadd-ı mühimmenin meydana ihracına iktidar ü dirâyeti zaten taallûkât-ı kemterânemden olduğu cihetle kendisine emniyet-i kâmilem bulunduğundan hasb-ül-vazife uhdesine tevdi' etmekliğim lâzım gelen mevadd-ı hafiye-i mühimmenin ketmanıyla beraber heman icra ve infazına ve her suretle hidemât-ı mebrure ibrazına muvaffakiyeti me'mûl-i kavî bulunan Âkka Jandarma Binbaşısı Yahya Bey'in, Beyrut'a tahvîl-i memuriyeti takdirinde biavn-i teâlâ maksad tamamen hasıl olur. Jön Türkler ile hemefkâr olduğu cihetle Dersaadet'den nefyolunan Dağıstanlı Ahmed Bey'in biraderi olub elyevm Hama Sancağı Jandarma Binbaşısı bulunan Dursun Bey'in olhavalide eşhas-ı muzirranın mürevvic-i efkârı olduğu ve zaten ahlâksız bulunduğu cihetle Kastamonu veya Sivas tarafına memuriyetinin tahviliyle ale-d-devam muhaberatının murakabeye vaz'ı câlib-i muhassenât ve dafi'-i mazarrat ve mahzuratdır...

fî. 17 Mart 313 Şem'azâde Ahmed Refik.

Bkz. **Memurin-i Müteferrikaya Mahsus Kayd Defteridir, BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/139-84/139/XX.

BELGE: XXXXIX — *Mahkeme kararı hakkında Serasker Rıza Paşa tarafından Sadaret'e yazılan tahrirat ve ekleri aşağıdaki gibidir:*

1.
Makam-ı Seraskeriye
Muhakemat Dairesi
2

Ma'rûz-u Çâker-i Kemineleridir ki,

Erbab-ı fesaddan olmalarıyla Haleb'de mahkemeleri icra kılınan zabitandan Yüzbaşı Galib Beyle Emir ve Mülâzım-ı Sânî İhsan Efendilerin Cemiyet-i fesadiye teşkili teşebbüsünde bulundukları sabit olduğundan on beşer sene ve Mülâzım-ı Sânî Tevfik Efendi'nin dokuz ve Mülâzım-ı Evvel Mustafa Efendi'nin üç sene müddetle Rodos'da kalebend edilmelerine ve vuku'bulan zan ve şübhe üzerine taht-ı isticvaba alınmış olan Yüzbaşı Sabri ve Abdullah ve Mülâzım Ahmed ve Yakub ve kamacı Veli ve Alay Kâtibi Yakub ve Tabib Sadık ve Süvari Mülâzımı Osman ve Müslim ve Piyade Mülâzımı Rıza Efendilerin mucib-i itham olacak bir hal ü hareketleri tebeyyün etmediğinden beraatlerine ve cemiyet-i mezkûre mekasıdına hidmet eder takımdan oldukları anlaşılan pusula-i melfufede muharrer-ül-esâmi eşhas hakkında dahi mercilerince ta'kibat-ı kanuniye icrasına muhakemat dairesince karar verilmesinden dolayı arz ve isti'zanı havi mukaddem tezkere-i âcizî menzur-u âli buyurula-

rak merkuminden mücrimiyetleri tebeyyün eden Yüzbaşı Galib Beyle Emin ve Mülâzım İhsan ve Tevfik ve Mustafa Efendilerin haklarında tahdîd olunan cezayı görmek ve fakat bu makûle mücriminin Rodos'dan suhuletle fürceyâb -ı firar olmalarına nazaran merkumların firar edememek üzere Trablusgarb ve Fizan cihetine gönderilmeleri ve gerçi diğerlerinin beraatlarına karar verilmiş ise de anların da ahlâkı bozulmuş olacağı hasebiyle hidemât-ı askeriyede bulundurulmaları gayr-ı caiz idüğünden cihet-i mülkiyece birer münasib işde kullanılmak üzere mümaileyhümanın da silk-i askeriyeden ihraçları ve mezkûr pusulada isimleri ma'rûz kesan hakkında dahi bervech-i istizan muamele ifası hususlarına irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şerefmüteallik buyurulmuş ve Bâb-ıâli'ye tebligat-ı lâzıma icra kılındığı mabeyn-i hümayûn cenâb-ı mülûkâne başkitabet-i celilesinden şerefvarid eden 24 Şubat 317 tarihli tezkere-i hususiyede tebliğ bermentuk-u emr-i fermân-ı hümâyûn kalebenliğe mahkûm olan muharrer-ül-esâmi beş kişinin cezalarını görmek içün mahfuziyet-i kaviyye tahtında Fizan cihetine lâcil-ül-izâm hükümet-i mahalliyeye teslimleri ve cihet-i mülkiyede istihdam olunması ferman buyurulmuş olan on nefer zabitin dahi silk-i askeriyeden ihracları ve şu kadar var ki Yakut Efendi'nin künyesine şerh olunan esbabdan dolayı hakkında şerefsudûr buyurulacak irade-i âhire-i hazret-i padişâhîye tevfik-i muamele olunmak üzere şimdilik mevkuf tutulması ve ta'kibât-ı kanuniye icra edilecekler meyânındaki mensubîn-i askeriyenin de Divan-ı Harbce haklarında tahkikat ve ta'kibat-ı lâyıka ifasıyla neticesinin inbası hususu Beşinci Ordu-yu Hümayûn Müşiriyet-i Celilesine iş'ar kılınmış olduğundan cihet-i mülkiyece de cümlesi hakkında bermucib-i irade-i seniye-i hazret-i hilâfetpenâhî iktiza-yı hâlin ifa ve hidmet-i mülkiyede istihdam olunacakların fi'ma'bad hiçbir suretle Dersaadet'e gelmelerine meydan verilmemesine itinâ olunması hakkında icab edenlere emr ve tebliğ buyurulmak üzere ihrac olunan esami defterinin bir suret-i musaddakasının dahi leffiyle huzûr-i samî-i fahimanelerine takdim ve irsâli daire-i mezkûreden ifade ve mebhus defter leffen takdim ve firistâde kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men leh ül emründür.

5 Zilhicce 319-2 Mart 318

Serasker
Rıza

2.

Makam-ı Seraskeriye
Muhakemât Dairesi

Erbab-ı fesaddan olmalarından dolayı balâsında işaret olunduğu vechile derecat-ı muhtelifede kalebendlik cezasına mahkûm olub cezalarını görmek [üzere] Trablusgarb ve Fizan cihetine gönderilmeleri irade-i seniye-i mülûkâne iktıza-yı âlisinden bulunan eşhas.

On beş sene kalebendliğe mahkûmdur
Topcu otuzbirinci alayın birinci bölüğü yüzbaşısı Şamlı Galib Bey

Bu dahi Topcu otuz birinci baytarı Yüzbaşı Emin Efendi

Bu dahi Piyade otuz sekizinci alayın birinci taburunun ikinci bölüğü mülâzım-ı sânîsi İhsan Efendi

Dokuz sene kalebendliğe mahkûmdur
Redif Antakya taburunun birinci bölüğü mülâzım-ı sânîsi Tevfik Efendi

Üç sene kalebenliğe mahkûmdur
Nizamiye otuz sekizinci alayın üçüncü taburunun üçüncü bölüğü mülâzım-ı evveli Mustafa Efendi

Neferen

5
Yalnız beş neferdir

Cihet-i Mülkiyece bir münâsib işde kullanılmak üzere silk-i askeriden ihracları mukteza-yı emr-ü-ferman-ı hümayûn hazret-i hilâfetpenâhîden olan zabitanın esâmisi

Topcu otuz birinci alayda misafir Yüzbaşı Sabri Efendi

Topcu on beşinci liva kumandanlığı yaveri mülâzım-ı evvel Ahmed Efendi

Topcu otuz birinci alayın ikinci bölüğü kamacısı Akşehirli Veli Usta

Piyade otuz yedinci alayın birinci taburu tabibi Sadık Efendi

Süvari yirmi yedinci alayın dördüncü bölüğü mülâzım-ı sânîsi Osman Efendi

Süvari yirmi dokuzuncu alayın birinci bölüğü mülâzım-ı evveli Müslim Efendi

Topcu otuz birinci alayın birinci taburunun üçüncü bölüğü yüzbaşısı Abdullah Efendi

Topcu otuz birinci alayın birinci bölüğünde mülâzım-ı evvel Trabzonlu Yakup Efendi

Süvari yirmi yedinci alayın alay kâtibi Yakut Efendi

25 Kânûn-isânî 314 tarihinde alay eminlik rütbesi ihraz etmiş olan mümaileyh Yakut Efendi'nin Haleb'de ârâmsâz Süvari yirmi yedinci alay zabitanından bazıları hakkındaki ihbaratın ve Haleb hükümet konağına karîb mahalle ta'lik edilen yaftanın ve hükümet-i mahalliyeyi iğfâl ve işgâl maksadıyla tertîb olunan mektubların mürettibi olmasından dolayı üç sene kalebendlikle silk-i askeriden tardına dair divan-ı

Nizamiye otuz sekizinci alayın dördüncü bölüğü mülâzım-ı sânîsi Rıza Efendi

Neferen

10

Yalnız on neferdir

harb-i hususiden tanzîm olunan 24 Şevval 319 tarihinde atabe-i ûlya-yı cenâb-ı hilâfetpenâhîye arz ve takdim kılınmış ve müteallik ve şerefşâdır buyurularak irade-i seniye-i Cenâb-ı zıllullahî mentuk-u münifi vechile iktizası ifa olunacağı derkâr bulunmuşdur.

Cemiyet-i Fesadiye mekasıdına hidmet eder takımdan oldukları anlaşılmasından dolayı mercilerince haklarında ta'kibat-ı kanuniye icrası irade-i seniye-i mülûkâne iktiza-yı âlisinden bulunan eşhasın esâmisi.

Haleb'de Bulunan

Suriye vilâyetinde cemiyet-i fesadiyeyi te'sis etdiği beyân olunmuşdur.

Doktor Şerafeddin Efendi

Müderriszâde Ahmed Bey

Refîki Şeyh Abdurrahman Efendi

Haleb merkez posta müdîri Osman Efendi

Haleb meclis-i idare kâtibi Halil Efendi

Neferen

5

Yalnız beş neferdir.

Hama'da Bulunan

Azmzâde Abdülkadir ve Mehmed Beyler

Geylânîzâde Tevfik Efendi

Türmantizâde Mehmed Efendi

Hama Müdde-i Umumî Muavini Vasfi Efendi

Hama Tahrirat Müdîri Kadri Efendi

Neferen

5

Yalnız beş neferdir.

Humus'da Bulunan

Polis komiseri Yahya Efendi — Musulluzâde Ahmed ve Rıza Efendiler

Atâ'sizâde Şeyh Mahmud Efendi — Humus Telgraf me'muru Hulusi Efendi

Neferen

4

Yalnız dört neferdir.

Şam'da Bulunan

Şam'da Reji Müdîri Es'ad Efendi — Şam Polis Müdîri — Bedirhanpaşazâde Mahmud Bey

Bu işden dolayı mahkemece iki sene habse mahkûm edildiği Haleb kumandanlığının tahriratında gösterilmişdir.

Mümaileyh Mahmud Bey'in mahdumu olub Haleb'de mevkuf bulunan Salih Avni Bey — Şeyh Zahir Efendi

Tabib Muharrem Efendi — Tıbbiyeden matrud Süleyman — Ali Paşa Otelinde Sururi Efendi

Şam Tüccarından Macid Efendi

Neferen

9

Yalnız dokuz neferdir.

(Dir'de Bulunan)

Dir Mutasarrıfı — Dir Nüfûs Nazırı Musa Bey — Dir'de Mutasarrıf Maiyetinde müstahdem Burhaneddin Efendi

Yüzbaşı Galib Bey'in Burhan nâmına gönderdiği mektubların üzerlerini mümaileyhe hitaben yazması bunların dahil-i cemiyet oldukları zannını tevlîd eylediği — Bağdad'da Arazi-i Seniye Kitabetinde Müstahdem Ali Seydi Bey

9 Ağustos 313 tarihli divan-ı harb mazbatasında görülmüşdür.

Beyrut'da Belediye Tabibi Câzım Efendi

Nik Müftüsü

Nik Polis Me'muru Hasan Efendi

Yemen'de Doktor Besim Efendi

Trablusgarb'da Doktor Abdullah Cevdet Efendi

Makam-ı Seraskeriye
Muhakemat Dairesi
(Mühür)

Bkz. **BBA-BEO/Harbiye Gelen**, 221-6/29, 1, (Muhakemat: 2/2 Mart 318)/135853.

BELGE: L — *Olay ve onunla ilgili gelişmelerin daha iyi anlaşılmasına yardım edecek bir belge dizisi aşağıda sunulmuştur:*

1.

Haleb ve Adana Kumandanlığından;

22

Dersaadet'de su-i hâl ve ahlâklarından dolayı şübhelenilerek bu cihetlere teb'id olunan zabitandan Topçu Yüzbaşısı Galib Bey ve refiki Sabri ve Abdullah Efendilerle Baytar Yüzbaşısı Emin Efendi ve Piyade Mülâzımlarından Mustafa Bey bir iki aydan beri ötede beride saltanat-ı seniye-i cenâb-ı mülûkâne aleyhine bâzı tefevvuhatda bulunmakda olduklarını haber almaklığım üzere olvaktden berü bunların ahval ü harekâtlarını nazar-ı tahkik ve ta'kibden uzak durmayarak ve efkâr-ı muzirralarını da en ziyade anlamak içün içlerinden birisi bâzı vaadlerle elde etmek üzere çalışılarak bu kerre elde edilen zabitden anlayışıma nazaran zabitan-ı merkûman bu cihetlerle Jön Türk Cemiyeti'ni tevsi' etmekde bulunduklarını ve kendilerine Haleb'de iltihak eden on beş kadar zabitan-ı askeriye ve mülkiyeden eşhasın isimlerini ihraz eyledim. Bunların Beyrut ve Şam'da ve Urfa'da dahi rüfekaları olub ânların muhaberât-ı muzirradan gerü durmadıklarının mümaileyhin ifadesinden anlaşılması üzerine bunlara posta ile haricden gelen muharrerat ve evrak-ı saire bir iki haftadan beri taharri etdirilmekde olub henüz elde birşey edilememiş ve ancak **Mizan** gazetesiyle **Mahkeme-i Kübra** nâmındaki risâle-i muzirrayı zabitan-ı mümaileyh vasıtasıyla elde idilebilüb ve daha buna mümâsil ta'limat ve muhabere evrakları getireceğini vaad eylemiş ve bunların hakkında tutduğum tarik-i tahkik ve tedkik, saye-i muvaffakiyetvâye-i cenâb-ı hilâfetpenâhide matlub-u âli dairesinde bulundurulacağı derkâr ise de bununla beraber haklarında ne gibi hareketde bulunmak, ne yolda muamele muktazi olduğunun irade-i seniyesine muntazır olduğum marûzdur.

21 Mayıs 313
Ali Muhsin

Bkz. **Haleb ve Adana Kumandan Vekâletine Mahsus [Defter], BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/2170-18/147/XVI.

2.

Haleb ve Adana Kumandanlığına;

23

Bir divan-ı harb teşkiliyle, gerek mümaileyhümün ve gerek böyle saltanat-ı seniye ve Devlet-i Aliyye aleyhinde bulunacak diğerlerinin heman divan-ı harb-i mezkûreye tevdi'i ve mahkemelerinin dağdağasızca icrasıyla neticenin arz ü inbası emr ü ferman buyurulmuşdur.

22 Mayıs 313
Mehmed Kâmil

Bkz. **Haleb ve Adana Kumandan Vekâletine Mahsus [Defter], BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/36/2170-18/147/XVI.

3.

Haleb ve Adana Kumandanlığına;
25

Haleb'de bir cemiyet-i fesadiye türeyib Avrupa'da Murad ve avanesinin neşretmekde oldukları gazete ve sâir evrak-ı muzirranın celbiyle okutmakda ve bir takım sadedilân iğfal ve Cemiyet'e idhal kılınmakda ve kahve ve meyhanelerde ve şurada burada suret-i aleniyede olarak tefevvuhat-ı müfsidetkârâneye bilâperva cür'et edilmekde olduğu ve hükümet konağı ittisalinde Dürrizâde Ahmed Bey'in hanesinde Cemiyet'in bir kasası mevcud olduğu ve işbu cemiyet efrad-ı mel'anetnihadının Ermenilerle dahi muhaberat-ı hafiyede bulunduğu ve elde edilen **Mizan** gazeteleriyle diğer bir risale-i muzirra ve bir kıt'a fotoğrafın bundan bir mah mukaddem zât-ı saadetlerine ita kılındığı ve cemiyet-i mezkûreye askeriye ve mülkiye ve ahaliden birçok kimselerin dahil olduğu arz-ı vaki'den malûm-i âli olmuşdur. Zât-ı âlilerinin Edhem Paşa yerine vekâlete ta'yini sadakat ve ubudiyet-i kâmile-i saadetlerine mübteni olub her halde ibraz buyuracakları âsâr-ı sadakat ve dirayete göre mazhar-ı taltif-i âli olacakları âzâde-i şekk ü iştibah bulunduğundan ve âsâr-ı sadakat ve dirayeti ibraz edecek zaman da işde şimdi olduğundan bâlâdaki marûzat üzerine ba'de icab-ı hale bakılmak üzere evvelemirde buna dair olan malûmat ve mahsusat ve mütalâat-ı saadetlerinin ve zât-ı vâlâlarına teslim kılındığı ihbar edilen evrak ve sâirenin neden ibaret olub kimin tarafından verildiğinin serian arz buyurulması bairade-i seniye-i mülûkâne tebliğ olunur.

15 Temmuz 313

Bkz. **Haleb ve Adana Kumandan Vekâletine Mahsus [Defter], BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/2170-18/147/XVI.

4.

Bu Dahi
[Haleb ve Adana Kumandanlığından]
26

C. 15 Temmuz 313. Bu havalide bâzı müfsidler evvelce haber alınarak keyfiyet 21 Mayıs 313 tarihli telgraf-ı âcizi ile arz edilmiş idi. Alınan emr-i cevabîde gerçi divan-ı harbden görülerek tedkiki irade buyurulmuş olduğundan mezkûr telgrafnâme-i âcizide dahi arzolunduğu vechile elde edilen evrak yalnız bir **Mizan** gazetesiyle **Mahkeme-i Kübra** [nâm] hezeyannâmeden ibaret olduğundan divan-ı harb içün lüzûmu kadar bir mümsek olmadığından olvaktden berü gayet hafî ve dekîk suretle çalışılarak Mısır'a savuşmuş olan firari Topçu Mülâzımı Süleyman['ın] buradaki rüfekasından mezkûr telgrafnâmede ismi muharrer topçu Yüzbaşısı Sabri Efendi'ye yazdığı ve meâlen 'Ben kurtuldum on lira maaş alıyorum sen de savuş gel rahat ederiz. Matbuat

serbestdir. Gizlice muhabere etmekliğimiz lâzımdır. Şimdilik bu kadar ileride mufassal yazarım' sözlerinden ibaret olan bir mektubu postahanede elde etmişdim. Bunun daha ilerisini ta'kib etmekde isem de evvelce içlerinde olan ve tarafımıza celb ile ikna edilerek vasıtasıyla malûmat-ı lâzıma almakta bulunulan, mezkûr gazete ile risâleleri veren Mülâzım Mehmed Efendi'yi, ifşayı esrar etmekle maznun addetmekle aralarından çıkarmış olduklarından yeni bir vasıta taharrisinde idim. İşbu emr-i telgrafilerini almazdan iki gün mukaddem yâni Temmuz'un on üçüncü günü Haleb'de Kıyehani nâm lokantasında bundan on beş gün mukaddem Hama'dan almış [gelmiş] ve mezkûr lokantada misafir bulunan ve bu gibi fesadcılardan olmağla maznun bulunan Bedirhanilerden başıbozuk Salih Nuri Bey isminde bir gencin sekr halinde olarak lokantanın salonunda bâzı münasebetsiz sözler tefevvuh etdiği ve haricden Hasan Baba nâmında bir ihtiyar bu gibi tefevvuhat-ı bîedebâneye mukabele ile 'o gibi hilâf-ı şer' ve muhalif-i de'b-i ubudiyet olarak saltanat-ı seniye aleyhinde söz söylemek senin haddin değildir sus edebsiz' yolunda karşılaması üzerine iş arbedeyi intac ederek döğüşmeye kadar varmış ve bu sırada mezkûr salonda bâlâda ismi arz olunan Mülâzım Mehmed Efendi ile diğer Mülâzım Ahmed Efendi mevcud bulunub tefrik-i beyn etmişler ve keyfiyeti bir gûna âcizlerine bildirmişlerdir ki bunun üzerine merkum Salih Nuri ile Hasan Baba nâm şahısların ve daha icab edenlerin ika' eyledikleri şu münaza'aya esas olan tefevvuhatın zahire ihracı içün vilâyet müdde-i umumiliğine verilmiş ve bunlardan Hasan Baba derhal bulundurularak isticvab olunmuş ise de merkum Salih Avni bu gece saat bire kadar henüz bulunamamış ve taharriyat-ı muktaziye icra olunmakda bulunulmuş olub kendisinin bir yere savuşmadığına ve Haleb'de bulunduğuna binaen memurinin verdikleri malûmata göre behemahal bu gece elde edilmesi muhakkak olduğundan onun da heman isticvabına mübaderet olunarak bu meseleden diğer müfsidlerin hakkında güzel bir serrişte alınacağı me'mul-i kavî bulunduğu gibi emr-i telgrafî-i devletlerinde hanesinde Cemiyet kasası bulunduğu ihbar edilmiş olan Dürrizâde Ahmed Bey'in dahi alessabah hanesi taharri olunarak zuhur edecek hale göre gerek bunlar ve gerek merkumanın arîz ve amîk isticvabları icra olunarak....

15 Temmuz 313
Ali Muhsin

Bkz. **Haleb ve Adana Kumandan Vekâletine Mahsus [Defter]. BBA-Yıldız Esas Evrakı**, 36/2170-18/147/XVI.

Haleb ve Adana Kumandanlığına;

29

C. 27 Temuz 313. Galib Bey'in ifadesinin nezd-i saadetlerindeki şifre ile arzı emr ü ferman buyurulmuşdur.

27 Temmuz 313
Mehmed Kâmil

Haleb ve Adana Kumandanlığından;

30

Suret

Üç yüz on bir senesi bu meseleden dolayı Hasan Paşa karakolhanesinde taht-ı tevkife alınarak bildiğimi doğruca atabe-i şâhânelerine arz etdiğimden dolayı hiçbir ceza görmeden Haleb'e gönderildim. Olvaktdan beri vazifemle meşgul idim. Üç yüz on üç senesi Mart'ında Şam'dan birisi geldi. İsmini ba'de arz edeceğim âcizlerinin evvelce bu fesedeye dahil olduğundan dolayı buraya gönderildiğimi haber almış ve doğruca bendelerine gelerek Şam'da bir büyük cemiyet-i fesadiye teşekkül etdiğini söyledi. İşte padişâhım kasem ederim ki bildiğimi doğru söyleyeceğim. Dersaadet'de efendimize etdiğim kasemden asla inhiraf etmedim ve etmeyeceğim. Şimdi her hale karşu atabe-i şâhâneye sığınarak söyleyeceğim ve himaye-i şâhânelerine dehalet eylerim.

Bâlâda arz etdiğim vechile Şam'dan gelen adam burada da bir cemiyetin teşkilini benim vasıtama tevdi' etmek istiyordu. Bendeniz de kendisinden malûmat almak içün muvafakat etmek mecburiyetinde bulunuyordum. Şam'la bâzı muhabere de edilmeğe başlanmış idi. Muhaberatımız, mektublar derunu, yazıyla selâm ve afiyeti verdiği gibi diğer sahifeleri bâzı ecza ile yazılub geliyordu. İrade buyurulduğu takdirde eczaların tertibatını arz eylerim. Şam'daki cemiyetin müessislerinden Hakim Yüzbaşılardan Muharrem Efendi olduğunu söyledi. Cemiyetin mührü ise Muhiddin hâkk olunmuş idi. Muharrem Efendi'nin refiki yine Şam Hastahanesinde rütbesini bilmediğim Süleyman Efendi'dir. Ve reji müdiri Es'ad Efendi, Bedirhanpaşazâde Mahmud Bey, buradan kendisine gönderilen mektubların adresi ise reji kolcularından Halil Ağa ve Ali Paşa otelinde Sururi ve Şam tüccarânından Vacid veya Macid Efendiler. Tabiî bunlar da cemiyete dahildirler. Daha birçok dahil olanlar var ise de isimlerini bilemem. Adedi beş yüze karîb imiş. Bu cemiyetin Mısır'da çıkan **Kanun-i Esasî** hezayannâmesi muharrir ve memurinin maaşatını te'diye ederler idi. Yakında buraya Rauf imzasıyla Mısır'dan bir mektub geldi. Mektubda parasızlıkdan şikâyet ederek gazeteyi ta'til edeceklerini yazıyordu. Bu kadar malûmatı iki ayda alabildim bir çok te'minat vererek bu kadar söyleyebildim. Bunlar taht-ı isticvaba alındıkları takdirde diğerlerini ihbar edecekleri tabiîdir. Şam'a gelen gazeteler Beyrut tarikiyle gelmektedir. Orada şu'be olub olmadığından malûmatım yokdur. Zannedersem olacakdır. Gelelim, Humus'daki şu'beye bunu yakında haber aldım. Evvelce söylediysem de dahil olanların isimlerini söylememiş idi. Bunları âcizlerine söy-

leyen Efendi, Haziran ibtidasında Hama ve Humus'a gidüb avdet eyledi. Avdetinde sordum ki Humus Şu'besi terakki etmiş mi, cevaben dahil olmayan memurinden kimse kalmadı. Oradaki şu'beyi topçu taburunun tabibi Yüzbaşısı teşkil etmiş olduğunu söyledi. İsmi hatırımda değil iken o doktor üç mah akdem Yemen'e tahvîl-i memuriyet etmiş, yerine gider iken Mısır'a uğramış, orada şu'beler tesis edecekmiş. Bu sırada ismini öğrendiğim takdirde mahall-i memuriyetine müracaatla taht-ı tevkife alınırsa belki de üzerinde olan evrakı tutulur. Humus'daki şu'beyi, Atasizâde Yahya Efendi idare eder imiş. Şu'benin, âzâsından Humus telgraf memuru Hulusi Efendi ile münaza'a eylediklerinden şimdi şu'benin reisi orada Topçu Taburu Baytar Kolağası Efendi idare ediyormuş. **El-Müş'ir** gazetesi Humus'da müstensih ile basılıyor bu gazete her tarafa gönderiliyor. Humus Postahanesi bu gibi evrakı hamil zarflara postahanenin mührünü basmıyor. Humus'daki şu'beyi elde etmek içün fevkâlâde dikkat lâzım. Çünki, Kaymakam ve kadı ve polis komiseri hepsi dahil imiş, telgraf ve posta memuru zaten dahil bu halde bu şu'beyi elde etmek içün derece-i nihaiyede dikkat lâzımdır. Dahil olanların adedi ne mikdar olduğuna malûmatım yokdur. Atasizâde Yahya Efendi Humus'un ileri gelenlerindendir. **El-Müş'ir** gazetesinin muharriri kim olduğunu bilmem yalnız şu sırada Dersaadet'de tavattun etmek üzere Humus'dan hareket etmek üzere bulunduğunu söyledi. Humus'a gazeteler Şam tarikiyle geliyormuş. Orada şu'be olub olmadığından malûmat edinemedim. Belki vardır.

Mümaileyh Galib Bey'in mütebaki ifadesini yarın alessabah arzedeceği marûzdur. Ferman.

27 Temmuz 313
Ali Muhsin

Haleb ve Adana Kumandanlığından;

33

Dün akşamki marûzatıma zeyldir. Hama Şu'besi hakkında malûmatım azdır. Oranın idaresini idare eden Mehmed Efendi mi yoksa Hacı Mehmed Efendi mi bilemiyorum. Bu adam imiş. Diğerlerinden haber alamadım. Muhakkak orada şu'be vardır. Bu adam tevkif olunursa meydana çıkar. Bedirhanpaşazâde Mehmed Bey'in mahdumu Salih olduğunu Avni Bey bu şu'beye dahil olduğunu söyledi. Şimdi burada mevkufdur. İsti'zah edilirse Hama'ya gazete ve evrak Humus'dan gönderiliyor ve gönderilen evrak Humus'la, Hama beyninde işleyen arabacısına tevdi' edilerek gönderilmekde olduğunu haber aldım. Mısır'da da sekiz kişi kadar bu cemiyet-i fesadiyeye dahil olduğunu söyledi kimler olduğunu bilmiyorum. Orası da Hama'ya merbutdur. Kâffesi Şam'a merbutdur. Şam sekizinci şu'bedir. Selânik'de bir şu'be vardır ki çünki, Şam'dan gelen bir mektubda Selânik'de Tevfik Efendi nâmında birisinin Mısır'a gönderilüb Arabî-ül-ibare bir gazete çıkaracaklarını yazmışlar idi. Bundan anlaşılıyor ki orada şu'be var iken bu Tevfik Efendi'nin kim olduğunu bilemiyorum. Hattâ bendenize haber veren Efendiye sordum o da bilemiyorum cevabını verdi. Tevfik Efendi'nin Türkce.. güzelce yazmağa muktedir

olduğu mektubda yazılmış. Selânik'de bir memuriyetde kullanılmakda olmalarına, maaşına mukabil bir müstafa maaş verildiği halde Mısır'a gideceği Şam'a bildirilmiş ânlar da mektubda eğer maaşımı te'min edersen göndereceğim yollu yazmışlardır. Lâkin bu Efendi, Mısır'a gönderilmediği çünkü böyle bir gazete çıkmadı. Şam Şu'besi, Mısır'la muhabere eder. Trablusgarb'da Doktor Abdullah Cevdet Efendi'nin buradaki Efendi ile muhaberesi vardır. Bir mektubunu gördüm. Şimdi bana iş'ar-ı âhire kadar mektub yazma diye yazmış idi. O da taht-ı tevkife alınırsa belki de orada da elde edilir. Dün ismi aklıma gelmeyen Efendinin ismi Besim Efendi'dir. Haleb'de ise şu'be yokdur. Şam ile muhabere olunmakda idi. Teşkili içün Şam'dan gelen Efendi ısrar etdiğinden birkaç kişi yazmak mecburiyetinde bulunmakda idi. Dahil olanlardan biri Mülâzım Mehmed Efendi biri de Mülâzım Nuri Efendi. Nuri Efendi birisini dahil etdi kimdir bilemem, Şam'dan gelen. Zaten mezkûr cemiyet-i fesadiyenin efradı birbirini tanımamak meşrut bulunduğundan Haleb'de eğer âcizlerinin bilemediğim var ise bundan mazûrum. İşte şevketmeâb Efendimize kasem ederim ki her ne bildiğim var ise cümlesini arz-ı atabe-i ûlya eyleyüb, merhamet-i mülûkâneye sığınarak kemâl-i suzişle arz-ı dehâlet eyler ve şu girdâb-ı felâketden afvımla âcizlerini evlad ü âyâlimle beraber yeniden ihya buyurulmaklığımı isti'da eylerim ve herhalde emr ü ferman şevketlû kudretlû kumandan-ı akdes-i âzâm efendimiz hazretlerinindir.

Galib Bey bendelerinin ifadesi bundan ibaret olub bu husus hakkında bâzı tahkikat-ı âcizî iki saat sonra arz olunacağı marûzdur. Ferman

28 Temmuz 313
Ali Muhsin

Bkz. **Haleb ve Adana Kumandan Vekâletine Mahsus [Defter], BBA—Yıldız Esas Evrakı,** 36/2170-18/147/XVI. Şifre telgraf halliyesi nedeniyle, metinde görülen cümle düşüklükleri düzeltilmemiştir.

5.

Suriye Vilâyetine;

48

Beşinci Ordu-yu Hümâyûn Müşiri Paşa Hazretlerinin şifresiyle hallolunacakdır. Suriye'de İttihad ve Terakki Cemiyet-i fesadiyesinin tevsi'-i daire-i mefsedet eylemiş ve cemiyet-i mezkûre evvelce politika töhmetiyle Şam'a gönderilüb şimdi avukatlıkla meşgul bulunan Es'ad Bey'in riyaseti tahtında bulunarak Şam Levazım-ı askeriyesi müdiri Galib Bey'in reis-i sânî bulunmuş olduğu ve Gazze'deki Müftizâdelerin tüccar vapuruyla Suriye kıt'asına evrak-ı muzirra idhal eylemekde oldukları ve Suriye cemiyeti âzâsının altı taksim beş yüzden yukarı numeroyu hamil bulundukları ve Beşinci Ordu-yu Hümayûn zabitanından pek çokları bu cemiyete dahil olub teşebbüsât-ı fe-

sadiyenin hatt-ı Irakiyeye kadar intişâr eylediği ve kendisü de her nasılsa iğfal olunarak bu cemiyete dahil olmuş ise de şimdi nedamet etdiği elyevm Beyrut'da bir maddeden dolayı taht-ı isticvabda bulunan ordu-yu mezkûr yirmi sekizinci alayın dördüncü süvari bölüğü Mülâzım-ı Evveli Lütfi Efendi'nin ifade ve ikrarından anlaşıldığı Beyrut Vilâyet-i Celilesinden arz-ı atabe-i ûlya kılınmış ve divan-ı harb teşkiliyle sınıf-ı askeriye mensub olanların icra-yı muhakemeleri lüzûmu Beşinci Ordu-yu Hümayûn Müşiriyet-i Celilesine iş'ar edilmiş olduğundan askeriyeden olmayan ve nimdahil oldukları haber verilen kesanın heman mahkemeye tevdi'i ve kanuna tevfikan en şiddetli cezaya mahkûm edilmelerine ve mefsedet-ı vakı'anın bilkülliye izâlesi esbabının istihsâliyle bermukteza-yı ubudiyet bezl-i mukadderat buyurmaları ve aksi halde velinimet-i bîminnetimiz şevketmeâb efendimiz hazretlerinin zât-ı âli-i vilâyetpenâhîlerine darılacakları ve hususat-ı mühimmeyi doğruca hakipâ-yı hümayûn hazret-i padişâhiye arzetmek içün hususî bir kıt'a şifre miftahının bu hafta postasıyla savb-ı dâverilerine gönderileceği bermentuk-i emr ü ferman-ı hümayûn [cenâb-ı] hilâfetpenâhî tebliğ olunur. Olbabda.

Mabeyn-i Hümayûn Kâtiblerinden
Mehmed Kâmil
25 Haziran 313

Bkz. **Suriye Vilâyeti ve Beşinci Ordu Kumandanlığıyla Muhaberata Mahsus Defterdir,** no.44, **BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/2470-14/147/XVI.

6.

Suriye Vilâyet-i Celilesinden

49

C. 25 Haziran 313. Beyrut'da bulunan Mülâzım Lütfi Efendi, Müşir Paşa tarafından celb ve isticvâb olundu. Cemiyet-i fesadiyeye pek çok eşhas dahil bulunduğunu söylemiş ise de bunların isimlerini tahriren beyân eylediği Es'ad ve Galib Beylerden ma'adasının isimlerini ifşa etmek hayatını tehlikeye ilka etmek olacağını beyan ve cemiyet-i mezkûre âzâsı Avrupa'da rüfekasıyla muhabere etmekde ve kendisinin yazdığı mektublara 'Genç Bir Asker' imzasını vaz' eylemekde olduğunu dermeyân eyledi. Mümaileyh cemiyet-i mezkûrenin ahvâl ve muamelât-ı sâiresine tamamıyla vukuf ve malûmatı bulunduğu reviş-i halden istidlâl olunmağla bu babda tutulmuş olan varaka-i tatbikiyesi müşir-i müşarileyh tarafından teşkil olunan divan-ı harbe tevdi' edilmişdir. Tahkikat-ı ahkarâneme gelince bu cemiyet-i fesadiyeye dahil olanların kısm-ı küllisi askeriyeden olub Şam'a teb'id olunan takımdan oldukları bir müddet evvel hissedilüb fakat cemiyet-i mezkûrede bulunduğu cihetle kimseye serrişte vermeyerek âzâsı kimlerden ibaret olub kimlerle görüşmekde olduğuna dair malûmat istihsâl ile arz edilmek üzere tecessüsât-ı lâzıma icrasına ve cemiyet-i mezkûre âzâsının beynlerinde teâti eyledikleri haber verilen numerolardan iki danesinin elde edilmesine çalışılmakda bulunulduğundan bîmin-

net-i teâlâ çend güne kadar ikmâl-i tahkikatla neticesinin ve dahil bulunanlardan tahakkuk edeceklerin isimlerinin arz kılınacağı marûzdur.

28 Haziran 313
Vali Hasan

Bkz. **Suriye Vilâyeti ve Beşinci Ordu Kumandanlığıyla Muhaberata Mahsus Defterdir, BBA-Yıldız Esas Evrakı**, 36/2470-14/147/XVI.

BELGE: LI — *Konuyla ilgili olarak İngiltere'nin Şam Konsolosu W.S.Richards'ın iki yazısı ve Sir Philip Currie'nin bunları takdim evrakının suretleri aşağıdaki gibidir:*

1.

Thrapia, 2 Ağustos, 1897

No. 518

Efendim,

Suriye'de Genç Türkiye Partisi'nin üyeleri oldukları iddia edilen kişilerin tutuklandıklarını belirten, Şam'daki Majestelerinin Konsolosluğundan almış olduğum iki yazışmanın suretini siz efendime göndermekten onur duymaktayım.

Geçen ayın 18'i tarihli, 504 no.lu yazımda Bakanlığınıza, Hasan Paşa'nın Şam Valiliğinden azledildiğini ve onun yerine Naum Paşa'nın atandığını bildirmiştim.

Mr. Richards'tan Genç Türkiye Partisi Suriye Şubesinin Başkanı olarak takdim edilen Reji Müdürü Es'ad Efendi'nin Trablusgarb'a sürüldüğünü bildiren bir telgraf aldım.

En yüksek saygılarımla, efendimin en itaatkar ve aciz kulu olmaktan onur duymaktayım.

Philip Currie

2.

No. 37
Gizli
(Suret)
Philip Currie'ye

Şam, 20 Temmuz, 1897

Efendim,

Muhtemelen ciddi sonuçları olacak olan bir olayın meydana gelişi hususunda Zât-ıâlinize bilgi vermekten onur duymaktayım.

Aşağı yukarı iki hafta önce, Beyrut'da yerleşmiş bulunan süvari sınıfında mülâzım olan Lütfi Efendi, şehirdeki bir kahvede iki subay ile, kılıçların çekildiği ve onu Lütfi Efendi'nin hasımlarından birini yaralamasının takibettiği, fakat etkisiz hale getirilerek silahının alınıp hapse atılması ile sonuçlanan, bir kavgaya girmiştir.

Kavganın nedeninin, tutuklu tarafından, üç kişinin oturduğu odanın duvarlarından birinde asılı bulunan Sultan'ın bir portresi hakkındaki fezahâtâmiz sözlerine arkadaşlarının itirazı olduğu belirtilmiştir. Lütfi Efendi sorguya çekilmiş ve soruşturma esnasında Genç Türkiye Partisi'ne bağlı olduğu anlaşılmıştır, fakat kendisi ayrıca, kendi yolunda hata gördüğünü ve gerek Beyrut gerekse Şam olsun, aynı partiye bağlı olan diğerleri hakkında bilgi vermeye hazır olduğunu söylemiştir. Kendisi, Beyrut garnizonuna bağlı Abdi Efendi ve Kamil Efendi isimli iki subayı ve aynı zamanda bir subay olan, ismini öğrenemediğim bir üçüncü şahsı bildirdi. İhbar edilen şahıslar bu soruşturmaya başkanlık eden Beyrut Valisi Naum Paşa'nın huzuruna çağrıldılar ve onlara yöneltilen suçlama ile ilgili olarak sorguya çekildiler, fakat her üçü de bunun kesinlikle hiçbir dayanağının bulunmadığını büyük bir gayretle iddia ettiler. O zaman Lütfi Efendi Genç Türkiye Partisi'nin Suriye şubesinin tüm belli başlı üyelerinin bir listesini vereceğini beyan etti; ve şu isimleri verdi: Başkanı, bu ildeki Reji Müdürü Es'ad Efendi ve 5. Kolordu Komiserlik Dairesinde mümeyyiz Galib Bey. O zaman Lütfi Efendi'nin, bir arkadaşı ciddi bir şekilde yaralamaktan beş ay hapsine karar verildi ve Sarayın emri üzerine şu anda cezaevinde bulunduğu Şam'a nakledildi. Aynı zamanda, Suriye Valisi ve Müşir Abdullah Paşa'ya Lütfi'nin iddialarını yakından soruşturmaları ve araştırmalarının sonucunu İstanbul'a raporlamaları talimatı verilmiştir. Abdullah Paşa, tutuklunun ve bilgi verenin kendi emrindeki bir subay olması gerçeğine dayanarak bir soruşturma yapmıştır ve sonuç olarak Müşir'in himayesi altında olan Galib Bey ismi, Genç Türkiye Cemiyeti'nin yardımcı Başkanı olarak, tutanakdan çıkarılmıştır, onun yerini bu kentin İdare Meclisi üyesi olan Kuveytizade Murad Efendi almıştır. Lütfi tarafından ihbar edilen diğer şahıslar, Muhammed Paşa, Abdurrahman Paşa, Muhafi Elhac ve Suriye'deki ilk müslüman ailelerden bazılarına bağlı diğer birçok kişidir. Şam'da yerleşmiş olan birçok subayın ihbar edilmesi, bunu anlamamazlıktan gelmek için elinden geleni yapan Müşir'in canını oldukça sıkmıştır. Daha sonra Vali kendisi araştırma yaptı ve bunun ne bilgi verenden ne de ilişkilerinin niteliği ve güvenilirliğinden etkilenmediğini bana bildirdi. Bununla beraber, tüm Şam Mahkeme Başkanlarını huzuruna çağırdı ve onlara araştırma sırasında meydana gelen herşeyi tutanağa dayanarak anlattı, Lütfi tarafından ihbar edilen kişiler hakkında cezaî işlem yapmak için yeterli delilin bulunduğunu düşünüp düşünmediklerini sordu. Oy birliği ile olumsuz cevap verdiler. Sonradan, Müşir'in huzuruna çağrıldılar, onun bu konudaki sorusuna da benzer bir cevap verdiler. Bunları kanıtlamanın zorluğunun, aksi takdirde de imkânsızlığının bilincinde olmasına rağmen, Lütfi'nin beyanlarının güvenilirliğinin kesinlikle olduğu bildiriler, Müşir'i oldukça kızdırmış görünmekte. Bu durumda, beş gün önce Müşir, Vali'ye Es'ad Efendi'nin tutuklanması gerektiğini ve evinin polis tarafından aranmasını önerdi, Vali bu isteğe, Es'ad Efendi'ye karşı kanıtın inandırıcı olmaması nedeniyle, böyle bir önlemin kesin olarak kanuna aykırılığına dayanarak, hararetle karşı geldi. İki yüksek görevli arasında, Vali'nin böyle bir soruşturmaya, hem de Müşir'in tasarladığı ve önerdiği gibi zalimce muamelelere taraf olmak yerine, kendisinin Umumî Valilik görevinden istifa etmeyi tercih edeceğini söylediği, hararetli bir

görüşme yapıldı. Bunlardan ikincisi, Hasan Paşa'nın Saray ile bir an önce temas kuracağı ve ona karşı bir şikâyette bulunacağı gibi ifadelerine karşılık, Vali'nin ona, istediğini yapabileceğini, çünkü kendisinin Sultan'ın huzurunda tüm meseleyi arzettiğini belirten cevabı ile, oldukça öfkeli geçti. Bu, görüşmeyi iki görevlinin kendi dairelerine çekilmesi ve nihayet Saray'a bildirmelerine kadar getirdi.

Abdullah Paşa, şüphesiz hırslı bir insandır ve gururlu, sert mizaçlı biri olarak, şimdiye kadar iki veya üç kez münakaşa ettiği Vali ile sürekli ihtilâfa düşmektedir.

Müşir'in bu eyaletin Umumî Valiliğini, hatta Hasan Paşa'nın bulunduğu Kumandanlık görevini istediğini öğrenmiş bulunmaktayım. Bu isteklerden haberi olan diğeri (Hasan Paşa), bunlardan garip bir şekilde etkilenmemektedir ve sonuç olarak, herbirinin diğerinin eyaletten ayrılmaya zorlanması gerektiğini ve aksi takdirde kendi mevki'lerinin savunmasız kalacağını düşünen bu iki görevlinin karşılıklı ilişkilerinde aşırı bir gerilim olmaktadır.

Es'ad Efendi hususunda ise, onun ateşli bir Midhat Paşa taraftarı ve dolayısıyla görüşleri başkentte gayet iyi bilinen, bir zamanlar Polis Şefi olduğu bu kente aşağı yukarı onbeş yıl önce sürülen «Muradcı» olduğunu belirtmeliyim. Bu mevkide, kendisini oldukça kabiliyetli, gayretli ve yetenekli bir insan olarak göstermiş ve görevi sırasında kamu güvenliği olağanüstü olmuştur. Dolayısıyla, Merhum Vali Osman Nuri Paşa'nın etkisi ile azledildiği, bununla beraber, onun görevinden alınması ile tekrar getirildiği görevinden Reji Müdürlüğü'ne atanmıştır. Sözlerime sadece, Es'ad Efendi'nin Genç Türkiye Partisi'nin önemli ve etkin bir üyesi olduğundan hiç şüphem olmadığını ilave edeceğim.

W. S. Richards

3.

Consul Richards'dan Sir P. Currie'ye

(No. 38, Gizli)

Efendim,

Bu ayın 20'si tarihli ve 37 no.lu mektubuma istinaden, bu mektupta sözü edilen iki subayın, yâni Kaptan Avni Efendi ve Kaptan Kamil Efendi'nin, jurnalcı Lütfi'nin belirttiği gibi, Genç Türkiye Partisi üyeleri olmaları nedeniyle değil, fakat izinsiz Şam'dan Beyrut'a gitmeleri nedeniyle, askeri mahkemece tutuklandıklarını, yargılandıklarını ve bir ay hapis cezasına mahkûm edildiklerini, zât-ı âlilerinize bildirmekten şeref duymaktayım. Bu subayların, önceki mektubumda yanlış olarak belirttiğim gibi, Beyrut'da değil, burada tutulduklarını da belirtmeliyim. Ayrıca üç kişi daha tutuklanmıştır, bunlar: Kaptan Sakib Efendi, Ordu eczacısı Nâzım Efendi, ve bir teğmen Mahmud Ağa — hepsi de Beyrut Garnizonuna bağlı olup, Genç Türkiye Partisi'nin aktif üyelerinden jurnalcı Lütfi tarafından, hepsinin kesinlikle ve ısrarla reddettikleri bir iddia ile suçlanmaktadırlar.

Esad Efendi, Lütfi'nin suçlaması neticesinde, kendisine karşı oluşan kasıt ile ilgili, açık bir mahkemede âdil bir yargılamaya izin vermesi için Majestelerine rica ederek, Sultan'a telgraf ile en ciddî ve faal başvuruyu yapmıştır ve O (Esad) başvurusunun istenen etkiyi göstereceğinden umutlu görünmektedir.

Aynı zamanda, sorunun sarayda ciddî bir şekilde incelendiğine şüphe yoktur, çünkü bu hususta İmparatorluğun emirleri yerine getirilirken, on sekiz Mısırlı Şam'dan gönderilmiştir —on üçü dün akşam, beşi iki veya üç gün önce—. Sözü edilen kişiler, Genç Türkiye Partisi'nin kaynağı ve geliştiricileri olan kişiler olarak görünmekte ve partiye bağlı olmakla suçlanmaktadırlar. Bana, bu emrin, jurnalcı Lütfi'den bilgi edinmesi istenen Beyrut Valisi Nazım Paşa'nın telgraftaki ifadelerinin neticesinde olduğu bildirildi.

Vali ve Müşir arasındaki gerginlik halâ devam etmektedir ve bunlardan ilkinin (Valinin) önerilen tutuklamalar hususunda muhtemelen galip gelmesi neticesinde durumun aynen devam etmesine rağmen, ben, kişisel olarak, durumun böyle olacağından çok emin değilim, çünkü hiç şüphem yok ki, ona yardım etmek için yetkisi dahilindeki her şeyi yapacak olan, Sarayda Ebülhüda isimli çok iyi bir arkadaşı bulunan Müşir, oldukça azimli bir insandır.

Diğer taraftan, Müşir'in, buradaki El-Boyha Camisinin imamı tarafından arka arkaya iki Cuma günü mimberden Sultanınkinden sonra ve onunkiyle birlikte adından sözedilmesine neden olduğu söylentisi doğru ise, gerçekten başını kaybedecek gibi görünmekte ve bu durumda, düşüşün yakın bir zamanda gerçekleşeceği düşünülebilir.

Bu olağanüstü hikâyenin doğru mu yanlış mı olduğunu söyleyemem, fakat Saraya telgraf ile, Abdullah Paşa'ya karşı iletilen suçlamanın doğru olduğunu bilmekteyim ve ayrıca, o anda camide bulunan ve imamın, Müşir'in uzun yaşaması ve muvaffakiyeti için duasını işiten kişilere ait olduğu söylenen isimlerin bir listesinin bana gösterildiğini söyleyebilirim.

Suriye Valisi iken Midhat Paşa'ya da benzeri bir suçlamanın yapılmış olması ve ikna edildiğinde, onun görevden alınması için her türlü yardımın yapılması, garip bir gerçektir.

W. S. RICHARDS

BELGE: LII — *Cemiyet'in resmî yayın organının bölgede gönderildiği adreslerden derlenen liste aşağıdaki gibidir:*

Emin Efendi Ahmedof	(Kumla-Bulgaristan)
Molla Oğlu Ahmed Efendi	(Eskicuma-Bulgaristan)
Emin Bey	(Eski Cami Pazarcık-Bulgaristan)
Lütfi Efendi	(Yeni Pazar-Bulgaristan)
Ömer Süleyman Efendi	(Vidin-Bulgaristan)
Mustafa Fehmi	(Razgrad-Bulgaristan)

İsmail Celilof	(Silistire-Bulgaristan)
Ali Fehmi Efendi	(Muvazene Gazetesi yöneticisi-Filibe-Bulgaristan)
A.M. Fatihoğlu	(Karinâbâd-Bulgaristan)
Mustafa Remzi Efendi	(Kumla-Bulgaristan)
Sivrikozzâde Hamdi	(Kızanlık-Bulgaristan)
İttifak gazetesi yönetimi	(Sofya-Bulgaristan)
Aslan Ağa	(Burgaz-Bulgaristan)
Bakkal Ömer Fevzi Efendi	(Varna-Bulgaristan)
Ali Şakir	(Balbunar-Bulgaristan)
Mehmed Ali	(Mancalia-Romanya)
M. Ahmed	(Gelincik-Romanya)
Berber Osman	(Ostrov-Romanya)
Osmanlı Elçiliği	(Bükreş-Romanya)
Abdullah Kadir Efendi	(Tapracsari-Romanya)
Zahid İbrahim Efendi	(Mecidiye-Romanya)
Kâzım Bey	(Sefaret mensubu-Bükreş-Romanya)
Rafet Bey	(Osmanlı Köstence Konsolosu-Romanya)
Necib Bey	(Osmanlı Sulina Konsolosu-Romanya)
Hatib İzzet	(Köstence-Romanya)
Molla Ahmed	(Mancalia-Romanya)
Hasan Tahsin Bey	(Osmanlı Konsolosu-Tulcea)
Ahmed Kemâl Efendi	(Mecidiye-Romanya)
Ömer Efendi	(Köstence-Romanya)
Ömer Efendi	(Tatlıcak Köyü-Romanya)
Ahmed Efendi	(Gelincik-Romanya)
Abdülhakim Bekir Efendi	(Köstence-Romanya)
Şeyh Şevki Efendi	(Commona-Romanya)
H. Süleyman Efendi	(Karaömer-Romanya)
Mecidiye Kasabası Eczahanesi	(Romanya)
Hacızade Veli Efendi	(Taprasarie-Romanya)
Kadir Kurt Molla	(Tulcea-Romanya)
Ali Kadir Bey	(Köstence-Romanya)
Rüşdi Hüseyin	(Romanya)

Alfred Rüstem Bey, Adnan Bey, Necib Bey, Hafız Aziz Bey, Salih Bey (Osmanlı konsoloslukları-Romanya-görevlileri)

Rehber Gazetesi (Bosna)	Rıza Bey (Bosna)
Avukat Ârif Efendi (Bosna)	Berka Kıraathânesi (Bosna)
Hafız Mehmed Efendi (Bosna)	Osman Abbas Begoviç (Bosna)
Ali Firdevs Bey (Bosna)	

Bunun yanında gazetenin abone listesinde Kırım ile ilgili bir adres olarak İsmail Gasprinski görünmektedir.

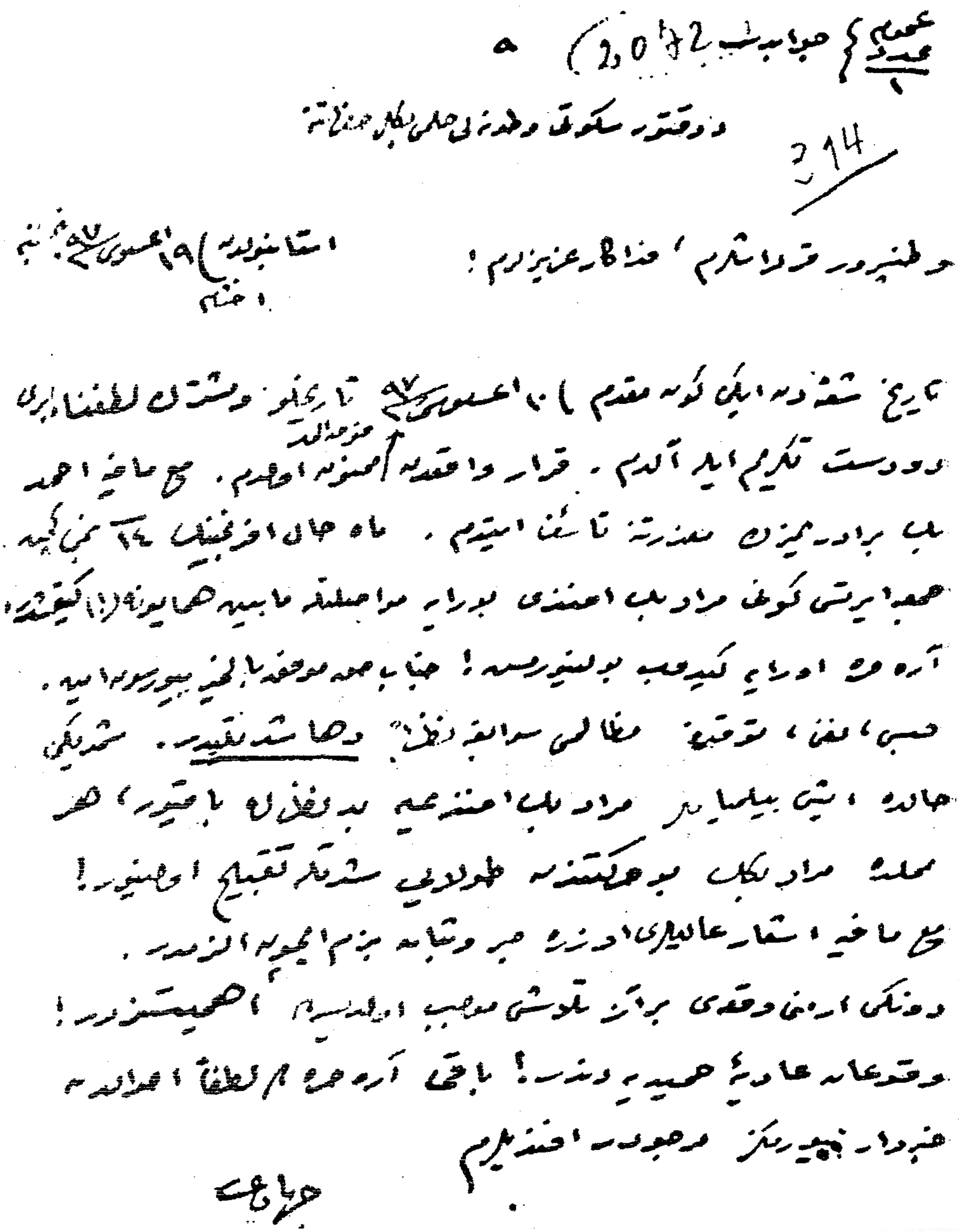
Bkz. **Bundesarchiv-BERN**, 21/14'248.

BELGE: LIII — *Belge sureti aşağıdaki gibidir:*

Umum
Aded
1 : Cevabdır.

İstanbul'dan Ahşam/19 Ağustos 97 Perşenbe

Doktor Sükûti ve Tunalı Hilmi Beyler Hazeratına;

دوقتور سکوتی و طونه لی حلمی بکلر حضراتنه
استانبولدن ۱۹ اغستوس ۹۷ پنجشنبه
اخشام

Vatanperver Kardaşlarım Fedakâr Azîzlerim!

Tarih-i şukkadan iki gün akdem fî 10 Ağustos 97 tarihlû ve müşterek lûtûfnâmeleri derdest-i tekrîm ile aldım. Karar-ı vakıadan fevk-el-hadd memnun oldum. Ma'mafih, Ahmed Bey biraderimizin ma'zeretine teessüf etdim. Mâh-ı hâl-i Efrencinin 14 ncü geçen Cumaertesi günü Murad Bey Efendi buraya muvasalatla mabeyn-i hümayûna (!) gitmişdir. Ara sıra oraya gidüb bulunuyormuş! Cenâb-ı Hak muvaffak-ı bilhayr bulunsun âmin. Habs, nefy, tevkif, mezalimi sâbıka nazaran **daha şiddetlidir.** Şimdiki halde işi bilmeyenler Murad Beyefendi'ye bed nazarla bakıyor. Her mahalde Murad Bey'in bu hareketinden dolayı şiddetle takbih olunuyor! Ma'mafih iş'ar-ı âlileri üzere sabr ü sebât bizim içün elzemdir.

Dünkü Ermeni vakıası biraz telâşı mucib olduysa da ehemmiyetsizdir! Vukuat-ı âdiye-i Hamidiyedendir! Bâkî ara sıra da lütfen âhvalden buyurmanız mercûdur Efendilerim.

Cihadî

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/106-7//314/2072.

BELGE: LIV — *Toplantı tutanağı aşağıdaki gibidir:*

Birinci İctima'
Sükûti Efendi'nin Odası
5 Ağustos Perşenbe

Hey'et Saat dokuzda Sükûti Efendi'nin odasında ictima' etdi. İshak Sükûti, Tunalı Hilmi ve Nuri Efendi'ler mevcud idi.

Binbaşı Ahmed Bey, Ali Kemâl Bey'in meclise dahil olmağa muvafakat etdiğini bildirdi. Mir-i mümaileyh kabûl edilerek ne yapılacağı istimzac edilüb edilemiyeceği hususları mevki'-i müzâkereye konuldu.

Hey'et haricdeki ihvandan birinin gelmesi müzâkerenin inkıtaına sebeb verdi. Bir vesile ile evden çıkıldı. (Café Lirique) de ictima' edildi. Midhat Efendi de mevcud idi.

İmtizacsızlığı husûle getirecek ahvâlin zuhur etmiyeceğine kanaat hâsıl etdikden sonra Eylül Efrenci ibtidasında tekrar neşriyata bed' olunmağa karar vaki' ve Ali Kemâl Bey'in iltihakı şu'belere ihbar edilmek üzere (1) numerolu tahrirat-ı umumiye kaleme alındı.

Bkz. **Şûra-yi Ümmet-Ali Kemâl Da'vası,** İstanbul, 1325, ss.96-97.

BELGE: LV — *Mısır Şubesinin teslim protokolü aşağıdaki gibidir:*

Aded	
487	Guillaume Tell.
400	Cemiyet Nizamnâmesi (Türkçe ve Arabca).
3000	Kanun-i Esasî Ceridesinin muhtelif numeroları.
1750	Resâil-i muhtelife ve Fâzıl Paşa Lâyihası (Türkçe ve Fransızca ve Arabca).

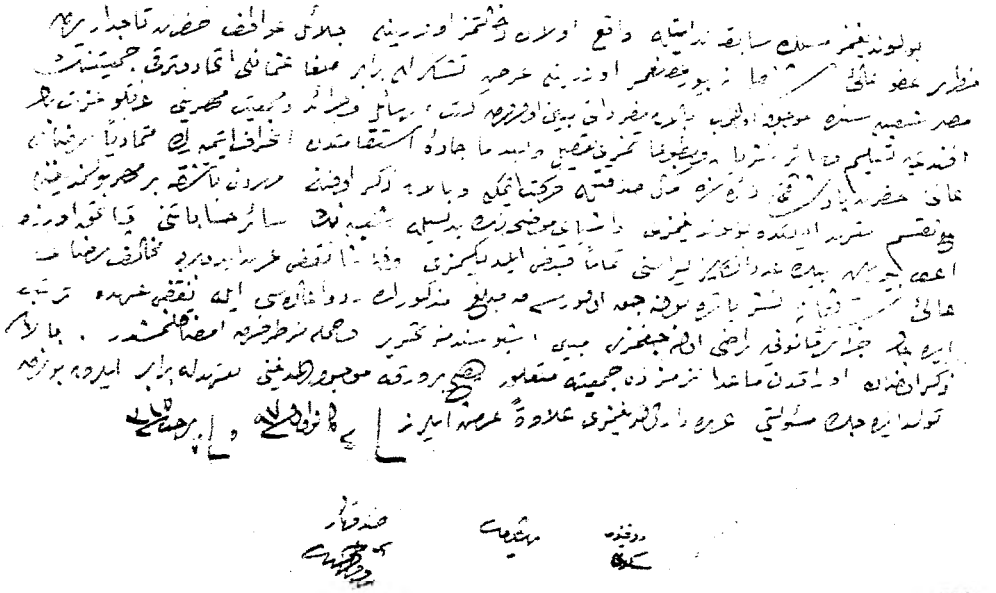
Basiret-üs-şark ceridesinin perâkende nüshaları.

Bulunduğumuz meslek-i sâbıka nedametle vaki' olan dehaletimiz üzerine celâil-i avâtıf-ı hazret-i tacdarîden mazhar-ı afv-ı âli-i buyurulmaklığımız üzerine arz-ı teşekkürle beraber mülga Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Mısır Şu'besinde mevcud olub bâlâda müfredatı beyân olunan kütüb, resâil ve cerâid ve Cemiyet mahzarını izzetlû İzzet Bey Efendi'ye sair neşriyât ve matbuatımızı ta'til ve ba'dema cadde-i istikametden inhirâf etmeyerek mütemâdiyen rıza-yı âli-i hazret-i padişâhî dairesinde kemâl-i sadakatla hareket etmeğe ve bâlâda zikr-olunan mühürden başka bir mahzar bulunmadığını ma'-el-kasem taahhüd eylemekde bulunduğumuzu ve eşya-yı mevzu'anın bedeliyle şu'benin sair hesâbâtını kapatmak üzere ita buyurulmuş bin aded Ingiliz lirasını tamamen kabz eylediğimizi ve hâşâ nakz-ı ahd edüb de muhalif-i rıza-yı âli-i şâhâne neşriyatda bulunacak olursak meblâğ-ı mezkûrun redd ü iadesi ile nakz-ı ahdde terettüb edecek ceza-yı kanunîye râzı olacağımızı mübeyyin işbu senedimiz tahrir ve cümlemiz tarafından imza kılınmışdır. Bâlâda zikrolunan evrakdan ma'ada nezdimizde Cemiyet'e müteallik hiç bir varaka mevcud olmadığını taahhüdle beraber ilerüde bundan tevellüd edecek mes'uliyeti uhdedâr olduğumuzu ilâveten arz eyleriz. fî. 2 Kânûn-i evvel 97 ve fî. 7 Receb 315.

Doktor	Sandukkâr
Sükûti Reşid	Rauf Ahmed

Bkz. **BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 15/74-31-e/74/15

٤٨٧ كيوم تەلك
٤٠٠ جمعيت نظامه سى (تركجه وفرانسزجه بيچيلمه)
٤٠٠٠ قانون اساسى جريده سنك مخلف نمره لرى
١٧٥٠ رسائل مختلفه وقفل بياتلديغى (تركجه وفرانسزجه بيچيلمه)
بصرلنمش جريده سنك بعض پاكنده نسخه لرى

BELGE: LVI — *Sözkonusu devir evrakı aşağıdadır:*

İngiliz Lirası

260

Yalnız iki yüz altmış aded İngiliz Lirasıdır.

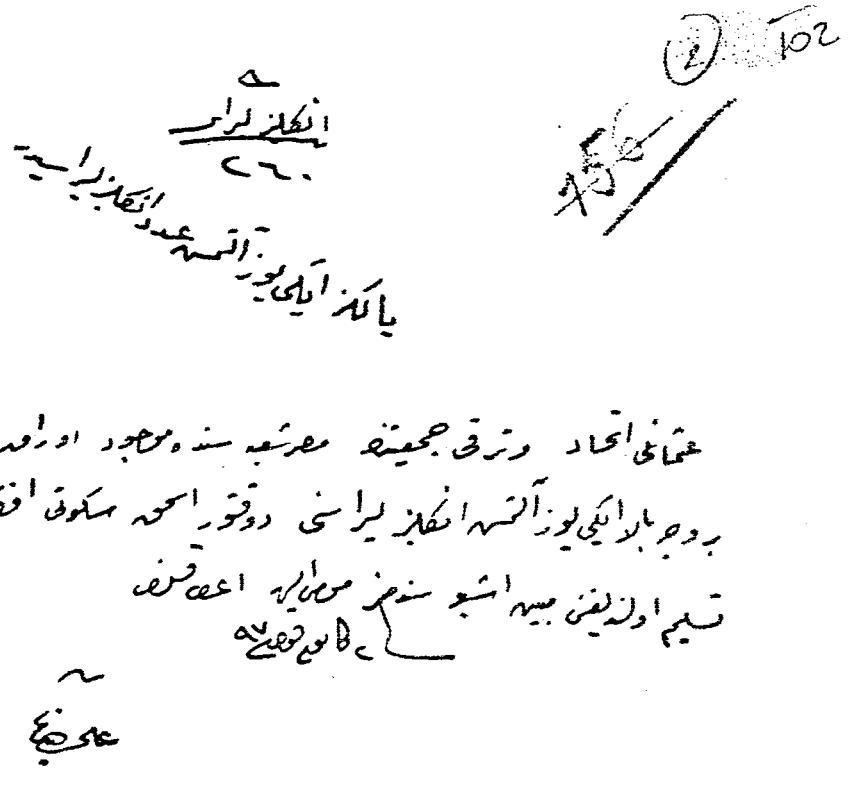
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Mısır Şubesinde mevcud evrak ve risâile mukabil alınan bervech-i bâlâ iki yüz altmış İngiliz lirasını Doktor İshak Sükûti Efendi tarafımıza teslim olunduğunu mübeyyin işbu senedimiz mümaileyhe ita' kılındı.

2 Kânûn-i evvel 97

Salih Cemâl
(İmza)

Ali Rıza
(İmza)

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/102//156/2.

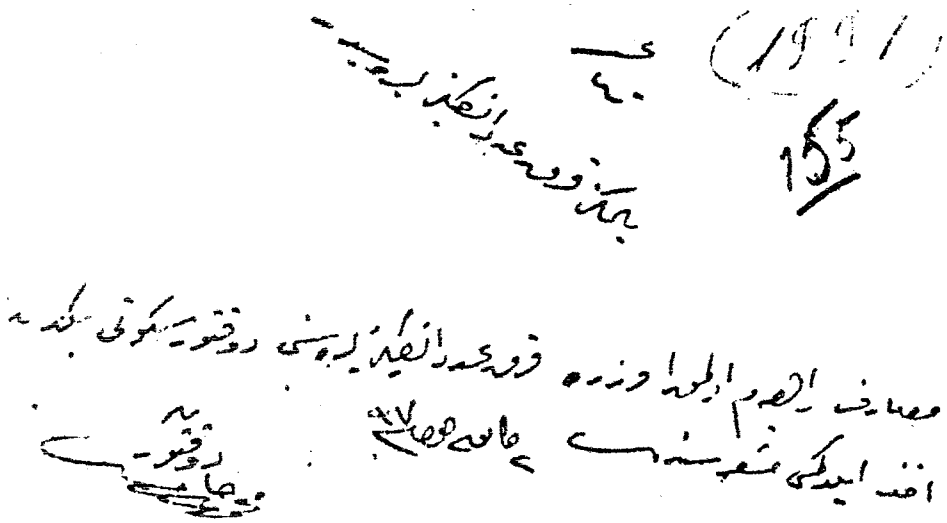
BELGE: LVII — *Durumu gösteren belge aşağıdadır:*

Aded
40
Yalnız kırk aded İngiliz Lirasıdır.

Mesarif-i râhiyem olmak üzere kırk aded İngiliz lirasını Doktor Sükûti Bey'den ahz eylediğimi müş'ir seneddir.

2 Kânûn-i evvel 97
Doktor Mehmed
(İmza)

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/106-7//155/1991

BELGE: LVIII — *Durumu gösteren belge aşağıdaki gibidir:*

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti nâmına otuz üç aded Mısır Akar fabrikası tahvilâtı iştira' olunmuşdur. Mezkûr tahvilâtın Cenevre'ye gönderilerek Sükûti ve Rauf Ahmed vasıtasıyla müştereken muhafazaları takarrür eylemiş ve Mısır'dan, Cenevre'ye kadar asılları Rauf Ahmed'e hamûle edilerek tahvilât yedine teslim edilmişdir. Mezkûr tahvilât bedelâtının ve isabet halinde ikramiyelerinin Cemiyet'in âmâl-i mukaddesesi uğrunda sarfı musammem olub yalnız icabında sarf edilmezden evvel âtide vazi'-ül-imza Ahmed Reşid, Sükûti ve Rauf Ahmed'in reylerine müracaat edilmek meşrut ve müteahhiddir. fî. 10 Kânûn-i evvel 97.

Rauf Ahmed Sükûti

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/106-6//201/1939.

عثمانلی اتحاد و ترقی جمعیتی نامنه اوتوزاوچ عدد مصرفقه بالغ اولدقلری
تحویلکه اشتراک اولندی . مذکور تحویلات هنوز یکوسنه یاریم
سکوتی و رؤف احمد واسطه سیله شرکا محافظه لرینه تقسیم ایدیلمیسه و مصارف
هنوز قسمه اصیلاری رؤف احمده عائد اولدیغی تحویلاته بیدینه تسلیم
ایدیلمشدر . مذکور تحویلاته بر تنک واصل اولمشدر جلسه اکرامیه لرینک
جمعیتک آمال مقدسه سی اعلانه حرفاً مصمم اولدیغی بیلکزایجابنده حرف
ایله مزدار آیرجه واضح اولمق اوزره احمد بیتی سکوتی و رؤف احمدی ایله بنم
مراجعت ایدیکم مرقوم و مستهدر ۱۰ کانون الثانی

سکوتی

رؤف

/

BELGE: LIX — *Beyannâme metni aşağıdadır:*

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

Beyannâme

Müslümanlar!

Dinimizce Abdülhamid padişâh ve halife değildir. İnanmayanlar kitab ve sünnete baksunlar. Cemiyetimiz âyetlerle, hadislerle hakkın, peygamberin hükûmete, ahaliye olan emirlerini gösterdi, Abdülhamid bundan yüz çevirdi ezâlim olduğunu, Allah'a karşı gelmekden çekinmediğini isbat etdi. Bunun üzerine halkımız silaha sarılacakdı, sarılmadı kendisinin de Abdülhamid gibi ezâlim olduğunu ortaya koydu. Zira: Cenâb-ı hak (Allah'ın âyetleriyle nasihat olunduğu halde dinlemeyenden ezâlim kim olur) buyurmuşdur. Kimi safdiller Abdülhamid'i kusursuz, kabahatsiz gördüler. Cemiyetimiz bunlara yanıldıklarını anlatmak niyetiyle geçen sene (Contrexéville Muahedesi) diye şöhret alan muahedeyi imzaladı. Abdülhamid'in ıslâhat vaadlerine sözde inanmış göründü, susdu. Abdülhamid ise bunu fırsat bildi, can yakmakda, mülkü yıkmakda, devleti hilâfeti alçaltmakda büsbütün ileri vardı. Cemiyetimiz de Kur'an-ı Kerim'de buyurulduğu gibi ahdinde durmayan Abdülhamid'e yine ilân-ı harb etdi. Bu sırada Tırhala kıt'ası Yunanlıya verildi. Ortalıkda baş kaldırma emâreleri görüldü. Ne faide ki safdil halkımız (Moskof İstanbul'a kadar geldi. Bizden bir karış yer alamadı. Biz Yunanlıdan nasıl alabiliriz) gibi sözleri hükümetin paralı dellâlları ağzından işidince yine niyeti bozdu. Yine yerine oturdu!

Evet.. Gûya ki sayısı kırk beş bini geçen şehidlerimizin o mübârek cesedleri üzerine çıkdık oturduk, Gûya ki Girid'de din kardaşlarımızın feryâdlarından zevk aldık.. Eğlendik durduk!.. Düşünemedik ki: Balkanlar, Tuna Niş, Bosna ve Hersek, yine kana boyadığımız, yine geriye verdiğimiz Tırhala ve Yenişehir, Kutur.. hattâ Karadağ, Sırbistan, Ulah ve Buğdan, Kıbrıs ve hattâ Mısır hep Rusya muharebesiyle elimizden çıkmış, hele (bir karış yer alamadı) dediğimiz Moskof da halâ ödeyemediğimiz (nice yüz) milyon altundan fazla olan tazminat ile beraber -Beserabya kıt'asını, Kars ve Ardahan kal'alarıyla Batum'u da almışdır!.. Biz Girid'i de veriyoruz!. Girid'deki yüz yirmi bin din kardeşimizi Yunan pençesine atıyoruz!..

İnsaf.. Müslümanlar, insaf!.. Bu derece safdil olmayalım!.. Her söylenen söze kapılmayalım. Hamdolsun aklımız var, elimizde kitab ve sünnet var, velev ki vermeyelim de dünyayı zabt etmiş bulunalım, bunca zulm, bunca hainlik ortada iken cansızcasına durmak yakışmaz!.. Hal bu ki bugün Giridlilerin başlarına gelen yarın hepimizin başına gelecek. Geliniz biraz gayrete gelelim. Dinini devletini seven cemiyete, cemiyetimiz de bunlara yardım etsin. Elbirliğiyle çalışalım. Namusunu lekelemek içün kırk beş bin şehid vermekle yüzünü ağartan bir millete Abdülhamid ve avanesi gibi üç buçuk zalimin pençesinde ezilmek ne garib haldir?!.. Müslümanlar! Bugün bize Tırhala'daki şehidlerimizin, ecdadımızın, enbiya ve evliyanın ervâhı ve bir sa-

(٩٥)

عثمانلی اتحاد و ترقی جمعیتی

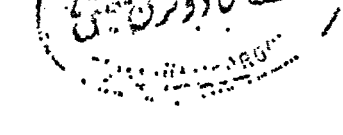
بیانامه

مسلمانلر !

دینمزجه عبدالحمید پادشاه و خلیفه دکلدر . اینانمیانلر کتاب وسنته باقسونلر . جمعیتمز آیتلرله ، حدیثلرله حقلك ، پیغمبرك حکومته ، اهالی به اولان امرلرینی کوسترمدی ؛ عبدالحمید بوندن بوز چویردی ، اظلم اولدیغنی ، الله قارشی کلمکدن چکمدیکنی اثبات ایتدی . بونك اوزرینه خلقمز سلاحه صاریلدجقدی ، صارلمدی ، کندیسنك ده عبدالحمیدکبی اظلم اولدیغنی اورته یه قویدی . زیرا : جناب حق [الله ك آیتلریله نصیحت اولندیغی حالده دیکلمه یندن اظلم کیم اولور] بیورمشدر . کبی صافدلرعبدالحمیدی قصورسز ، قباحتسز کوردیلر ؛ جمعیتمز بونلره یاکلدقلرینی اکلاتمق نیتیله یکن سنه (قونترا کسویل معاهده سی) دیه شهرت آلان معاهده یی امضالادی . عبدالحمیدك اصلاحات وعدلرینه سوزده اینانمش کورندی ، صوصدی ، عبدالحمیدایسه بونی فرصت بیلدی ؛ جان یاقدقده ، ملکی یتقمقده ، دولتی ، خلافتی آیاغ التقده بسبتون ایلریه واردی . جمعیتمزده قرآن کریمده بیورلدیغی کبی عهدنده طورمیان عبدالحمیده ینه اعلان حرب ایتدی . بوصوره ده ترکاله قطعه سی یونانلیه ویرلدی . اورته لقده باش قالدیرمه آماره لری کورلدی . نه فائده که صافدل خلقمز (موسقوف استانبوله قدر کلدی . بزدن برقاریش یر آله مدی ، بز یونانلیدن فصل آله بیلیرز) کبی سوزلری ، حکومتك پاره لی دلالارینی اغزندن ایشیدنجه ینه نیتی بوزدی ، ینه یرینه اوتوردی !

اوت .. کویاکه ، صایسی قرق بش بیکی بکن شهیدلرمزك اومبارك جسدلری اوزرینه چیقدق ، اوطوردق ، کویاکه کریدده دوغرانان دین قرداشلرمزك فریادلرندن ذوق آلدق .. اکلندك ، طوردق !.. دوشونه مدك که : بالقانلر ، طونه ، تیش ، بوسنه وهرسك ، ینه قانه بویادیغمز ، ینه کریه ویردیکمز ترحاله ویکیشهر ، قطور .. حتی قره طاغ ، صربستان ، اولاح وبغدان ، قبریس وحتی مصرهپ روسیه محاربه سیله المزدن چیقمش ، هله (برقاریش یر آله مدی) دیدیکمز موسقوف ده — حالا اوده یه مدیکمز (نجه یوز) ملیون التوندن فضله اولان تضمینات ایله برابر — بسارابیا قطعه سنی ، قارص واردهان قلعه لریله باطومی ده آلمشدر !.. بزکریدی ده ویریورز !.. کریدده کی یوزیکرمی بیك دین قرداشمزی یونان نجه سنه آتیورز !..

انصاف .. مسلمانلر ، انصاف !.. بودرجه صافدل اولیه لم !.. هرسویلنن سوزه قابلیه لم ، حمداولسون عقلوار ، المزده کتاب وسنت وار ؛ ولوکه ویرمیه لم ده دنیایی ضبط ایتمش بولنه لم ؛ بونجه ظلم ، بونجه خائنلك اورته ده ایکن جانسزجه سنه طورمق یاقشماز ! حال بوکه بوکون کریدلیلرك باشنه کلن یارین همیزك باشنه کله جك . کلیکز ، براز غیرته که لم . دینی ، دولتی سون جمعیته ، جمعیتمزده بونلره یاردم ایتمین . الی برلکیله چالشه لم . نامو سنی لکه له مك ایچون قرق بش بیك شهید ویرمکه یوزینی اغارتان برملته عبدالحمید وعونه سی کبی اوچ بحق ظالمك پنجه سنده ازلمك نه غریب حالدر !.. مسلمانلر ! بوکون بزه ترحاله دکن شهیدلرمزك ، اجدادمزك ، انبیاواولیانك ارواحی و برصدای حق دیورکه : دولت وخلافت کبی مبارك امانتلر مردارایاقلر آلتنده چیکنه میور ؛ عبدالحمید دینی ، ملتی باتیریور . قالقکز ، اوشیطان یارادیلیشنده کی دوزمه خلیفه یی ده ، یارداقلرینی ده پاره لایکز .. اولیکز ، اولدیریکز . بوخیرلی ایشده اوك اپاق اولیکز کوزتمدنسه هیکزاوك اپاق اولمق شرفیله شرفلنمك ایچون الاوکه دوشمه چالشکز ؛ ظالملرلهقطعاً دوستلق اولماسه لر بزمك ایچون انلری برحمله ده یرلرینه کچیرمك زور دکلدر . زیرا : حق سزدهدر ، حق المزدن یانه در ؛ یلیکز : [ان الله مع الذین اتقوا]

da-yı hak diyor ki: Devlet ve hilâfet gibi mübârek emanetler murdar ayaklar altında çiğneniyor. Abdülhamid dini, milleti batırıyor. Kalkınız, o şeytan yaradılışındaki düzme halifeyi de yardaklarını da paralayınız.. Ölünüz, öldürünüz. Bu hayırlı işde önayak olacakları gözetmedense hepiniz önayak olmak şerefiyle şereflenmek içün en öne düşmeğe çalışınız. Zalimler ne kadar çok olsalar sizin için ânları bir hamlede yerin dibine geçirmek zor değildir. Zira: Hak sizdedir, hak sizden yanadır, biliniz.

Comité Ottoman d'Union et Progrès
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/60//25/1

BELGE: LX — *Örgüt hakkında çok ilginç bilgiler veren ve sözkonusu durumu da anlatan belge aşağıdadır:*

Hey'et-i Âliyesine

Aded
Umum

8

Ma'rûz,

23 numerolu (**Osmanlı**) dört gün evvel postaya teslim olundu; elbette şimdiye kadar alındı ve açık muhaberede merakı celb etdi. Etmemiş olsa bile hakikat-ı halin bir an evvel iş'arı icab ediyor:

Hükûmet bilhassa İstanbul şu'besini habs ile, nefy ile, su-ikasd ile.. buranınkini de para ile mahva uğraşıyor:

Yakında bir sene olacak, âhiren neşriyata başlanıldığı günden beri Abdülhamid buraya birbirini müteakkib meb'uslar, vaadciler ve istirhamcılar göndermekden hâlî kalmadı. Bu muvaffakiyetsizliği ve muvaffakiyetin iğfâl ve ifsad yolunda temini gayr-i mümkün olduğunu görünce başımıza sefir Münir'i musallat etdi. Bu da evvel emirde bir kaç kerre uzlaşma tarikiyle başvurdu. Ters yüzüne döndü. Müteakkiben hatt-ı hareketini değişdirdi. Geçen Efrenci Eylül'ün yirmi üçü idi. Mürettib gözönünden gaib oldu... Ne yapmalı?..

Taşdan su çıkaracak zamanda idik :

Gözden, sandukdan epeyce para çıkardık. **Osmanlı**'nın bu derece tenzile rağmen te'hire uğramaması esbabına tevessül etdik. İçimizden birini hemen etrafa saldırarak, bittesadüf Paris'de sefilâne dolaşan Türkçe mürettiblik bilir bir Ermeni ele geçirdiler. Ay nihayetinde işe başlandı. Bin yardımla, sıkıntı ile küllî mesarif bedeli olarak **Osmanlı** neşr olundu. **Beberuhi** çıkamıyordu. Bu da neşr olundu. (**Kürdistan**) keza. Bunun üzerine «efendi» de köle de yıldırımla vurulmuşa döndü.

Teşrin-i evvelin on dokuzu idi yeni mürettib de savuşdu. Yakında hemen celbedilecek mürettib yokdu. İcab eden yerlere keyfiyet iş'ar olundu; bir tarafdan da karar verildi: Mürettib pek geç gelecekdi, Teşrinin 21 nci günü azm ve gayretin mahsul verüb veremiyeceği tecrübesi edildi: Gece gündüze

katıldı; 28 Teşrin-i evvel akşamı altı sahifeden ibaret olan son nüsha makineye konuldu, 29'da da neşr olundu: Dün de mürettib geldi. Üç dört aydan beri **Osmanlı** hep vakt-i muayyeninden üç dört gün sonra neşr ediliyordu. Bu sefer de böylece te'hir edilüb sekiz sahife çıkarılabilirdi. Fakat bazı mülâhazaya mebni altı sahife ve vaktinden evvel çıkması iltizam olundu.

Abdülhamid ve avanesince bizi mürettibsiz bırakmak hususunda üç nokta-i mülâhaza var:

1 — Mürettibsiz kalırlar gazete çıkamaz.

Halbuki gazete yine çıkdı bu halde :

2 — Bittesadüf Paris'de mürettib bulunmuş, bu da firar etdirilirse gazete lâakal iki ay kadar ta'tile uğrar.

Selâmet-i halk namına en zahmetli rencberliği değil, en acı ölümü bile âdeta mukadder bildiğimiz içün mürettiblik etmenin mümkün olduğunu derk edemiyenlerin suratlarına işte **Osmanlı** yine çıkarıldı: Öyle ise bizi :

3 — Mürettiblik de ederek hem fikirce hem de vücudca yorarlar, takatdan düşürürler umur-u cemiyeti vaktinde ve sür'at-i lâzıma ile icradan alıkorlar. Bundan ma'ada ikide birde mürettib celbi gibi sarfiyat-ı külliye kapusunu daima açık bulundurarak cemiyeti paraca da mutazarrır ederler; nihayet ta'til-i neşriyat ve muamelât mecburî olur. (!?)

Acaba?.

Umumun selâmeti tarafından gelen mezâhim gayretimiz gibi takatimizi de artdırıyor. Bu cihetce korkumuz yok. İhvana da korkusuz bulunmalarını tavsiye ederiz. Ancak icraat tecrübelerinin binleri aşarcasına sarf etdirdiği mebâliğ yanında mürettib celbi gibi işler içün olacak sarfiyat her ne kadar ehemmiyetsiz ise de ma'lûm olmalıdır ki fırkanın muvaffakiyeti varidatın sarfiyata tekâbül etmesine değil âdeta bin kat faik olmasına bakıyor. Mes'ele âmâde-i fedâkârî gayretli ihvanın nazargâh-ı mülâhazalarına arz olunur: Ötekilere mukabil biz de bize yakışdığı gibi düşünmeliyiz.

— Bir çok tarafdarlardan burada riyaset, müdiriyet ve gazetenin sermuharrirliği vazifelerinin kimler üzerinde ve daha kimler bulunduğu soruluyor:

1 — Burada kim bulunursa bulunsun, fırka nâmına bulunduğu içün ihvana da fırkanın şahs-ı ma'nevisiyle muhabere ve muamelede bulunduklarını farzetmek lüzûmunu hatırlatmağa hacet yokdur.

2 — Cemiyetimizin dört aydanberi riyaset-i fahriyesi makamında bir zât... sımât bulunuyor, en mühim ve nazik umur-i cemiyet bu zât-ı âli vasıtalarıyla rüy'et olunuyor.

Riyaset-i asliye İstanbul merkezi âzâsından birine tevdi' olunmuşdur. Fakat bu sıfat ora hey'etine karşıdır. Bu usûl buraca da ittihaz ve iltizam olundu. Yâni: reis umum şube efradına değil yalnız şube hey'eti âzâsına karşı reislik sıfatını haiz sayılıyor. Binaenaleyh — müdiriyet ta'biri tamamıyla kaldırıldığı gibi — ba'dema muhaberât hey'etler nâmına olacakdır.

3 — Ma'mafih burada, âzâ beyninde bir uhuvvet-i kâmile hükümfermâ olduğundan reis ta'yinine hacet görülmemişdir. Yalnız mühim ve daimî vezaifden olmak hasebiyle kitabet ve sandukkârlık vazifeleri re'sen içimizden iki kişiye havale olunmuşdur.

4 — Sermuharrir yokdur.

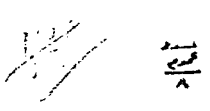
Elhasıl buraca gerek şu'be umuru, gerek merkez-i haricî sıfatıyla bilcümle muamelât nezaret-i müştereke tahtında cereyan etmekdedir.

— Cemiyetimizin şifresi değişdirilmişdir. Yenisi melfufdur. Kemafissabık yalnız fevkâlâde ahvalde ba'dema bunun kullanılması ve erbabına tevdi' olunması ma'rûzdur.

Bakî: Gayret ve metanet ve selâm ve selâmet. fî 1 Teşrin-isânî 898.

Comité Ottoman d'Union et Progrès
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/60//675/5.

BELGE: LXI — *Doktor Nâzım Bey'in, Ahmed Rıza Bey ile Cenevre grubunun ayrılık noktaları ve tekrar bir birlik sağlanması için görüşlerini ihtiva eden mektuplarından alınan parçalar aşağıdaki gibidir:*

1.

... Abdullah Cevdet Efendi'yi Paris'e vüsûlünde Rıza ile beraber iş görülemeyeceğini ikna'da idare-i efkâr daha doğrusu ısrar edenlerin biri de bendim. Sonra Rıza ile birleşmek tarafdarı olanların en ziyade hâhişkeri de ben oldum. Arada geçen zamanın tevlid eylediği inkılâbât olmasa birbirine zıd-

dolan bu iki teklifdeki ısrarın hezeyâna hamlolunabilirdi. Abdullah Cevdet Efendi'yi Rıza Bey ile çalışdırmamakdaki maksad-ı aslî cemiyetin menfaatı olduğu gibi şimdi ittihaddaki maksad olur....

Mektubunda bir de (Ben Cemiyet'in haricî işleriyle meşgul oluyorum. Dahilî işlerinde burada bulunanların ne yaptıklarına itiraz ne de yapacaklarına dair ihtaratda bulunmakdan tevâkki ediyor idim) demişsin. Rıza ile ittihad içün gerek hey'et-i idareye gerekse sana birçok tarafdan ricalarda bulunuldu... Eğer sen kendini sayarsan [çekersen] dahilî işler Abdullah Cevdet, Nuri ve Hilmi ellerine kalmış olur. Nuri benim fikrimde olduğunu bana yazdı. Abdullah Cevdet Efendi öteden beri ittihad tarafdarı olduğunu âsârıyla gösteriyor. O halde ittihada bir Hilmi Efendi'nin mi reyi mani' oluyor. Eğer iş bu merkezde idiyse cidden teessüf olunur...

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/106-5//702/1399.

2.

....Meşveret'in başındaki (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin vasıta-i [neşriyatıdır]) fıkrasının kaldırılmasında kendisiçün daha büyük fâide husûle geleceğini söylediğim zaman (Cemiyet'in maksadına hidmet eden her bir gazete ona vasıta-i neşr-i efkâr olabilür) cevabını verdi... Murad Bey'in İstanbul'a avdetinden sonra buraca Rıza'nın ehemmiyeti çok artdı. Hele Belçika'daki Meşveret mes'elesi Rıza hakkında güzel bir reklâma vesile oldu. Şimdiki halde Türkce Meşveret'i orada bulunan birkaç députe basdırub dağıdıyor. Rıza'nın Brüksel'e gitmesine bile hacet kalmıyor...

Bkz. **Arkivi Qëndror,** 19/106-5//881/1392.

BELGE: LXII — *Yabancı müdahalesi eğilimlerinin ağır bastığı bu başvurunun metni aşağıdaki gibidir:*

İNSANİYETİN YÜCE GÖNÜLLÜ KORUYUCULARINA;

Yirmi yılı aşkın süredir, talihsiz memleketimiz Türkiye'nin payitahtında ve birçok vilâyatında hüküm süren adaletsizlik ve baskı yerine kargaşa ve anarşiye terketti. Kardeşlerimiz sert muameleye marûz kaldılar ve kendilerini savunmak istediklerinde ya merhametsizce zindanlara atıldılar ya da Boğazda boğuldular(!) Ve tüm bunlar bütün halkların haklarını eksiksiz kazanmaya başladıkları on dokuzuncu asırın sonunda vukubuldu.

Bu arada, düvel-i muazzama baskı ve köleliği kaldırarak insanlığın yardımına koşmaktaydılar. Öte yandan, düvel-i muazzama 1856 Paris ve 1877 Berlin Kongreleri aracılığıyla Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürecekleri ve bu ülke yetkililerini tarafsız bir adalete zorlayacakları umudunu uyandırmışlardı.

Yalnızca vaadedilmiş reformların mer'iyete konmaması değil, öyle görünüyor ki Berlin Kongresinden itibaren, Abdülhamid'in zorbalığı ve kan dökücülüğü talihsiz yurttaşlarımızın artık hayatlarından emin olamayacakları kadar endişe verici bir hal de almıştır. Bunun apaçık kanıtı geçtiğimiz yıllardaki olaylardır.

Büyük devletlere, Ermenilerin korkunç katliamlarını soğukkanlılıkla izlemek yetişmedi mi? Onlara Suriye'de Hıristiyanların ve Dürzilerin kurbanlık koyun gibi ölüme götürülmelerini görmek yetmedi mi? Tüm bunlara ilâveten yakında Giritlilerin ortadan kalkması kandan sarhoş olmuş bir adamın zulümle cesaretlendirilmiş mutlak iktidarına bir son vermek için gerekli önlemleri almaya karar verdirmemeli midir?

İşte tahtını korumak ve istibdadkârâne temayülâtını hoşnut etmek için teb'asının hayatını ve çıkarlarını feda eden, nazırlarının ağızlarını tıkayarak yetkililerin fonksiyonlarını köstekleyen ve teb'asının zararına olarak onların yetkilerini tekelinde toplayarak mutlak hakimiyetin kendine ait olduğunu ilân eden Sultan'ın talihsiz idaresinin sonucu.

Düvel-i muazzama Doğu'nun çekdiği acılara bir çâre bulmakta acaba kararsız mıdırlar? Yoksa bugüne değin bütün Doğu'ya ve Batı'ya karşı gülünç duruma düşüren bütün hileleri kullanan Sultan'ın onurunu kırmaktan mı çekinmektedirler?

Sultan'ın sultası altında yaşayan talihsizler, kendilerini adamadıklarca son zaferlerden sonra mevcut rejim yenilmezdir ve tüm birleşik kuvvetlere karşı mücadele edebilir.

Ezilen kardeşlerimize yönelik olan çağrımızın gelişmiş ve insansever milletler nezdinde bir yankı uyandıracağına inanarak, onların hüsniniyetli alâkalarını, alçakgönüllülükle, uzun yıllardan beri zulümden çok çekmiş talihsiz ülkemizi barışa kavuşturacak yegâne vasıtanın mevcudiyetine çekiyoruz. Bu vasıta memleketin başına fâzıl (âkil) ve İmparatorluğun [selâmetinden] tasa duyan bir hükümdarın geçmesinden ibarettir. Bu durumda, sadece teb'ası bulunmayacağından Abdülhamid'in çöle çekilerek, orada kendisini yırtıcı hayvanların kıyımına adamasını istemek kalacak.

Kâh bağışlayıcı, kâh insanî olan bu vesika gelecek kuşakların en şanlı güçlerinde biri olacaktır.

Reis
Bahri Bey

Bkz. **Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie**, Vol.II(1898). ss. 46-47.

DIRECTION
POLITIQUE
29 MARS 1898

Comité
d'Action Ottoman
Paris

Paris, le 1er Mars 1898

CABINET
du Président
29 MARS 98

186

Aux Généreuses Puissances Protectrices
de l'Humanité

Depuis plus de vingt ans, la Capitale de notre malheureux pays la Turquie, ainsi que la plupart des provinces sont devenues le théâtre de la révolution et de l'anarchie à la suite de l'oppression et de l'injustice qui y règnent. Nos frères sont victimes des plus rigoureux traitements et quand ils essaient de se défendre, ils se voient impitoyablement traînés dans les prisons, ou noyés dans le Bosphore et cela à la fin du dix-neuvième siècle au moment où tous les peuples ont acquis la plénitude de leurs droits.

Les grandes puissances se sont cependant engagées de venir en aide à l'humanité en abolissant l'oppression et l'esclavage. Elles ont promis en outre, par les congrès tenus en 1856 à Paris et en 1877 à Berlin de sauvegarder la neutralité de la Turquie et d'obliger les autorités de ce pays à rendre une justice impartiale à leurs sujets.

BELGE: LXIII — *Taarruz plânına ilişkin belge aşağıda verilmiştir:*

SARAYA KARŞU İCRA OLUNACAK HAREKÂT-I TAARRUZİYEYİ MÜBERHEN TA'LİMAT

Yıldızın umumî plânının yapdığımız kısmın dört misli fazla olub bu kısımlarda Şâle yolunun arka cihetleri, has ahur ve kuşhâneler ve müzehâneler kısmı ve Kışla Caddesiyle o tarikin müntehi olduğu Mecidiye kapusu ciheti ve başkitabet dairesinin önündeki cadde istikametiyle iki kapudan geçilerek telâki olunan Dağ Köşkü sahası ve çini fabrikasıyla bina tarzında olan ve nezareti Çırağan Sarayı'na ihata eden Yahya Efendi'nin türbesi cihetlerinden ibaretdir.

Esasen plânların tersîm etdirilmesini lüzûm gösteren fikrin mevki'-i icraya vaz'ı halinde tersimini terk etdiğimiz kısımlardan bir faide istihsâl olunabilmesi ileride ta'rif edeceğimiz tertibata mütevakkıfdır.

Şâle yolunun arka cihetleri kendisünün pek nadir ve belki ender tesadüf olunacağı ebniyeleri havî olub bahusus o cihetin dıvarları on ve on iki metro boyunda yüksek ve merdivenvârî olduğu gibi dıvar arkaları ayrıca kârgir payandalarla tarsîn olunduğundan buradan duhûl ve hücûm hem müşkül, hem de oradan nıkât-ı mühimmeye mesafe baîd ve arazi ârızalıdır.

Kışla caddesiyle müntehası olan Mecidiye kapusunda bir müsademeye düçâr olacağı gibi duhûl olunsa dahi duhûl zamanına kadar arka cihet tarsîn ve tahkîm olunmağla beraber, asıl kışlanın da hücûmuyla fırka iki ateş arasında kalacak ve gerçi büyük ve gövdeli ağaclar mevcud ise de zeminin itilâyı tabiîsi Mecidiye kapusu tarafından icra olunacak yaylıma hedef olarak kışla cihetine kurşun tutduramamayı mucib olacağından ve yarım saat zarfında Ertuğrul'un gerek türbe tarafından ve gerek dağ köşkü tarafından imdada yetişmesi kabil bulunduğundan bu cihetce de hücûm kabûl olunamaz!

Dağ Köşkü, Arnavud ve Arab asakirinin kavgalarından beri metrûk olub ancak Almanya İmparatorunun gelişinde resm-i geçid içün bir def'a bir takım tedâbir-i muhafızıye ile açılmış ve kendisi oraya nadiren gelmekde bulunmuşdur.

Bu cihet Ertuğrul Kışla ve Cami'inin karşu cihetini ve baruthanenin şark-ı cenubisini işgal etdiğinden üç ateşin nokta-i ictima'ı ve hedef olmağla beraber bir fırkanın oraya hücûmu halinde geleceği dört yoldan Zincirlikapu cihetinden Süvari Kışlasıyla son barakalara, Ortaköy cihetinde baraka-nişîn Arnavud askerlerine Ihlamur cihetinden köşkün muhafız askerleriyle Aziziye kışlasına ve nihayet Ertuğrul ordugâhının! kısm-ı haricisine tesadüf ederek vuku'a gelecek tesadüm mevaki'inin bir kat daha tahkîm edilmesini ve işin dağdağaya düşürülerek neticenin elden kaçırılmasını mucib olur.

Çini fabrikası sahasının haricle bir iştirakı olmayub arka ciheti yüksek dıvarlarla muhat harem-i hümayûna ve sol tarafı kışla cihetine nâzırdır. Ön ve sağ ciheti Yahya Efendi türbesinin yukarı cihetlerine nâzır olmağla beraber zeminin itilâsı meyl-i tabiî derecelerinde olduğundan münhatt olan türbe cihetinden pek görülemez.

Velhâsıl hücûm nokta-i nazarından bervech-i bâlâ yürüttüğümüz müna-

kaşaların ehemmiyet-i mevki'iye ve tahkimiyeden daima sa'b neticeler tevlîd etmesinden dolayı fikrimizi ancak Bâb-ı Hümayûn cihetine hasra ve filhakika hücûmun dahi oradan suhûleti itibarıyla o ciheti terkine lüzûm görülmüşdür. Hamidiye Cami'i ve Bâb-ı Hümayûn mevki'lerine Beşiktaş'dan, Cinannüma Mahallesinde Serencebey yokuşu ve Yıldız Caddesinden Mazhar Paşa Bağcesi ve Hasan Paşa Deresi ve Abbas Ağa tarikiyle Yeni Mahalle ve Aşıklar Meydanı tarikiyle Dumansız Mahalle ve Hüseyin Bağı tarikiyle, Dereiçi cihetlerinden müsaid yollar mevcuddur. Bunlardan Serencebey yokuşunda bir karakolhâne mevcûd olub derununda ancak bir bölük nefer bulunur ki ekseriyetle bunlar Harbiye ve Tıbbiye ve sâir mekâtib-i askeriye talebelerinden istintak altında bulunanları muhafaza ve bu gibi hafî işlerle meşguldürler.

Buradan icra olunacak hücûmda karakolhanenin arka cihetinden tâk-ı zaferin mebdeiyle binanın intihası noktasının iltisak hattından karşu dıvara uzadılmış olan telefon hattını mükâlemeye fırsat bırakmadan kesmek lâzımdır. Hattın zeminden irtifaı dört buçuk metro yüksekdedir ve borazanlar sol cihetinde bulunur.

Plânımızda (2) numero ile gösterdiğimiz ok istikametinde olan (K) kapu Cuma günleri hurûca mahsus olub iki süngülü neferin muhafazasındadır. Bu kapudan urunca bir meydanlığa girilir. Sağda (D) Yıldız köşkü solda İzzet Bey'in dairesi. Yıldız köşkünün merdivenleri meydanda olub camekâna mestûr ve mesduddur.

Cuma günleri bazı def'alar kendisi çifte bayrakla işaret olunan cebhede bulunur. Zeminden pencerenin irtifa'ı on üç metrodur. Karşusundaki ta'limhânenin arka parmaklığından pencereye kadar olan mesafe takriban yetmiş sekiz metro kadar.

Okları ta'kib ederek devam olundukda (5) numerolu ok istikametindeki (K) kapu harem veyahud Mabeyn kapusudur. Kapunun karşısına tesâdüf eden mermer ve alçak daire (H) kendisinün (B) dairesinde ictima' eden Meclis-i Has Vükelânın ictima'a günlerinde bulunduğu dairedir. Burada ekseriyetle sabahları saat beşe kadar ve geceleri birden üçe kadar bulunurlar. Bu daire birbirine merbut olarak (R), daire-i vasatiye ile (He) Şâle'ye merbutdur.

(R) dairesi nâm-ı kadimiyle Çit Köşkü'nün karşısına tesâdüf eden dıvarlarla (B) dairesinin arka muhiti dıvarları ve Şâle'nin arka verdiği dıvarlar kâmilen kal'avarî bina edilmişdir.

Bu (2) kapudan (5) kapuya kadar mesafe kırk beş metrodur. (5) kapu dökme demir olub rezeleri gayet kavî yapılmış ve sağ cihetinde ufak bir kazıntı ve dahil-i kışlaya elektrik çanı düğmesi vardır.

(1) kapunun ilerisinde ve sol tarafdaki yalnız bina mahzen-i evrakdır. Ma'heza buradaki evrak sırf resmî ve ta'bir-i âdi ile beylik evrak olub asıl evrak-ı hafiyye ve kütübhane (R) dairesinde mahfuzdur.

(B H) dairesi tüfengciler dairesidir. (3) numerolu okun istikametinde olan kapu saltanat kapusu olub, sağ cihetinden Has Ahur ve Şâle ve Küçük Şâle nâm-ı diğer (Y) havuz köşküne gidilir. Sol tarafa karşu dıvara mülâsık olan, memuru Kâmil Bey'in ve Mehmed Paşa'nın daireleridir. Bu dıvarlarda ekse-

riyetle istintakat-ı hafiyye icra olunur. Ve mühim istintaklarda Hünkâr (H) dairesinde bulunur.

(3) numerolu Saltanat Kapusunun iki tarafında iki süngülü nefer nöbet bekler ve müdahilde bir nefer de açık kapunun önünde durarak medhali muhafaza eder. Sağ cihetde silah fabrikalarıyla bir de koğuş vardır. Burada dahi bir bölük asker mevcuddur. Yüz elli metro ilerüde sağ cihetde bir şelâle mevcud olub buradan itibâren yol inkısam eder. Sol cihet ta'kib edildikde yüz elli, iki yüz metro mesafede (kılıc) işaretiyle gösterilen birer kulübe mevcud olub derunlarında altı tüfengci bulunur ise de gündüzleri ikisi bulunur. Keza altıncı kulübeden itibaren yol inkısâm ve sağdan bir iniş bularak Küçük Şâle'ye, diğeri soldan devam ederek büyük Şâle'ye gider.

Bu noktada daimî bir su cereyanı işidilir. Bu su (F) yangın köşkünün sahilinde bulunduğu büyük havuzun mecrası olub taht-el-zemin ve Küçük Şâle'nin altından geçerek küçük (Y M) havuzuna munsab olur.

Sağa sapan (7) ok istikametinde hareket olundukda yolun nokta-i iftirakından iki yüz elli metro ötede Küçük Şâle sahasına girilir. Köşkün buradan ve Havuzdan iki medhali vardır. Köşk bir bodrum katından ve bir de üst katdan ibaretdir. Politika müttehimlerinin vüs'atce ehemmiyeti haiz olanları (Darb) işareti ile gösterilen bu bodrum katında habs olunur ve hafif işkenceler burada icra olunur.

Sol kol takib olundukda üç dakikalık mesafede dış Şâle Kapusu nâm kapuya tesâdüf olunur. Bu kapuda onbaşı ve çavuş asâkirinden dört kişi nöbet bekler. Bu kapudan içerisi Büyük Şâle sahasıdır. Yirmi metro mesafede sol cihetde Büyük Şâle Köşkü görülüyor. Büyük Şâle'nin medhâli iki olub biri bu ta'rif etdiğimiz sahada diğeri arka tarafdadır. Her iki kapuya mermer merdivenle çıkılıyor. Şâle'nin münteha dıvarından Kışla Caddesi istikametinde bir tel uzadılmıştır. Bu elektrik lâmbalarının telidir ki elektrikhâneye imtidâd eder. Şâle mevkufiyet nokta-i nazarından mer'î-ül-hâtır demekdir.

(6) ok istikametinde diğer bir kapu daha mevcud olub buradan içeri harem dairesidir. Bu kapuda bir çavuş takımı nöbet bekler, nezdlerinde bir de borazan vardır. Kapu muhkemdir. Kapudan girilib sola dönülürse Şâle'ye iltisakı olan (R) dairesi görülür. Karşuda bir diğer daire (Mr) daha mevcuddur. «R» yangın köşküne Şâle'nin önünden havuz ta'kib olunarak gidilir ve bu yol on dakika sürer. Bu bağcede silahşörler bulunur. Yangın köşkünün medhali iki olub biri havuza sahil diğeri kara cihetindedir. Bu köşk dahi Küçük Şâle'ye gider. Politika müttehimlerinin siyaseten tehlikelileri burada habsolunur. Aç bırakmak, susuz bırakmak, hâmız-ı karbonla ta'zîb etmek, döğmek, yormak ve iğnelemek ve bunun gibi cinaî işkencelerin mevki'-i icrası bu köşkdür.

Zemin katının mahzenleri havuzla müşterek olarak mahzene habs olunan eşhasın üzerine su salıverilüb boğmak ve mecra yollarını açarak, Çırağan önünden denize nasbetmek fiili (Çıma) işaretiyle gösterilen bu dairede icra olunur.

Bâlâda ta'rif etdiğimiz yollardan daha kısa yol harem cihetinden dolaşmaktadır.

Saltanat Kapsundan hücum vuku'unda ilk müsademe sağ cihetdeki, bö-

lük mevki'i ile vuku'a gelerek bilâhare tüfengcilerin kulübelerinden haber almalarını ve içlerinden birinin kuvve-i imdadiye taleb etmek üzere yanlarında borazan olduğunu ta'rif etdiğimiz kapu nöbetçilerine koşması veyahud doğrudan doğruya kışlaya müracaatı kat'i-ül-ihtimal olmağla böyle bir hal vuku'unda arka cihetin hasrolunacağı gibi ön cihetin dahi Büyük Şâle sahasının kapuları kapanarak hücûmuyla bir muhasara ile tehdit edilmesi muhakkakdır.

Bu halde fırka-i muhacime ne kadar müsellâh ve ne kadar çok bulunsa kendileri cadde üzerinde kalarak asakir Kışla Caddesi eteklerinin koruluğundan istifade ederek ateş edeceğinden kendi mermileri gerek meyilden ve gerekse ağaclardan hakkıyla tahribat icra edemez.

Yangın köşkünün temellerinin kuvveti ve o sıra dıvarlarının plânda gösterildiği vechile pâyandalı olması ve mevcud tepenin büyük havuza yatak bulunmasından oraca dinamitle muamele dahi caiz olmaz.

Hamidiye Cami'inin karşusuna isabet eden kapudan hücûm vuku'unda (2 K) kapudan (5 K) kapuya kadar mesafe kırk metro olub, yarım dakikada kat' olunub kapunun yanındaki kazıntı bir humbara ile elektrik düğmesi sâkıt olmak üzere tahrib edilerek içeri sahaya duhûl ve kapunun muhkemiyeti itibarıyla iç tarafdaki sürgülerle kapanub seddolundukda haricle ihtilât kat' olunacağından iç tarafda serbestâne hareket icra olunur.

Şu var ki, sahaya duhûl olundukda bir müfrezenin bilâ tevakkuf «R» dairesinin mahzeninden geçerek (Ayın M) kapuyu vehleten sedd ü bend etmesi iktiza eder. Ta ki kışla tarafından hücûm olunmasun.

Müfrezenin bununla meşgul olduğu esnâda kuvve-i tammenin «R» dairesini kuşatarak arka cihet kapularını dahi sedd ü bend içün diğer bir müfreze göndermesi iktiza eder. Bu kadarcık bir hareket usûl-i askerî dahilinde evvelce verilen ta'limat ile kumandaya hacet hissetmeden icra olunmakda ancak üç dakikalık bir zaman sarfına lüzûm gösterir. İki dakikada kapuların tahkimine sarfedildikde mecmu' zaman beş dakika eder ki ihtiyat olarak üç dakika da ilâve olunsa (Ayın M) kapusuna kışla asakirinin gelebilmesi içün sarfına muhtac olduğu on dakika ile müsavat peydâ eder.

Bu derhal haber alındığına göre olub, ihbar ü istihbar içün de en aşağı üç dakika ilâve olunursa mecmu' on üç dakikalık bir zamanın arızalı yollardan icra olunacak harekât askerine mukabil fırka-i muhacime düz bir sahada hücum ve müdafaa harekâtını üç dakika daha az bir zamanda ikmâl edeceğinden bu üç dakikada maksad icra olunur.

Sabahları saat üçden beşe kadar merkum «R» dairesinde bulunduğu gibi tablaların da Hareme idhali zamanı olduğundan hangi kapuya müracaat olunsa üzerinde ve açık bulunur.

Meclis-i Has Vükelâ ictima' salonunun arka verdiği dıvarlar gayet yüksek ve zemin kum döşeli olmağla harekât içeriden işidilmez. Merkumun tıynet-i hainâne ve mütevehhimânesi nazar-ı itibare alınırsa öyle bir vak'ada bulunduğu «R» dairesinden bir adım atmayacağı ve korkub kalacağı ve bu

suretle teshilâta tesadüf olunacağı muhakkakdır. Bu dairelerde evrak mevcud olmağla fazla dinamit ve humbara isti'mâli o cihetce mucib-i ziya' olur.

Cidden mes'udum. O halde ki bu dakikalar bulunduğum nöbete tesadüf ede ve rütbe-i gazâ-i fevkâlâdeyi silâhım avâz ede.

Muhibb-i Millet ve Vatan Bir Asker.

Bkz. **Bundesarchiv-BERN**, 21/14'248.

BELGE: LXIV — *Muhaberat metni aşağıdadır:*

No:50 Pr.29/X 98 Salonich 19 Ekim 1898

Saygıdeğer Kont Cenâpları! (Hochgeborener Graf!)

Bana gelen muhbir raporlarından çıkarabildiğim kadarıyla İstanbul'daki Saray subaylar arasındaki Jön Türkleri bulabilmek amacıyla yeniden büyük bir faaliyete girişmiştir.

Bu amaçla fahrî yaver-i hazret-i şehriyarî Kolağası Tahsin Bey kısa bir süre önce Selânik'de bulunmuştur. Bu şahıs, Müşir Hüseyin Fevzi Paşa'ya selâm-ı şâhâneyi iletti ve Fevzi Paşa'ya Sarayın Üçüncü Ordu bölgesinde çok sayıda subayın Jön Türk partisine üye olduğuna ilişkin doğrudan şüphelerini dile getirdi ve aynı zamanda şüphelenilen subayların tarassudu için ajanlar teminini talep etti.

Muhbir olarak fahrî yaver-i hazret-i şehriyarî Mehmed Ali Bey gösterilmektedir ve kendisine İstanbul'da büyük güven beslenmektedir. Dört dörtlük bir Jön Türk olarak ise ilk önce Kurmay Binbaşı Ferit Bey gösterilmiş ve bu ihbar sonucu Sultan'ın emriyle Müşir'e bu şüphenin üzerine gitmesi ve doğruluğu halinde Yemen'e gönderilmesi telgrafla bildirildi.

Hüseyin Fevzi Paşa bu Saray Casusu ile hemfikir görünmemektedir. Çünkü öğrendiğime göre şüphe altındaki subaylardan bazılarını koruması altına almıştır. Bu nedenle İstanbul'da; yüksek rütbeli subayların bu harekât karşısında müsbet tavır takındıkları intibaı hâsıl olmuştur. Daha etraflı malûmat vermesi için Saray Casusu Ali Bey payitahta çağrıldı.

Benim bu konudaki şahsî kanaatime gelince subaylarda izlediğim suskunluk (tedbirlilik)e rağmen orduda hüküm süren düzensizlik (fena idare) yetişkin subayların hemen tümünün bugünkü rejimin değişmesi arzusu içinde bulunmalarından ve başka koşulların yaratılmasında her türlü aracı kabul etmeye razı oluşlarından dolayı bu tespiti yapabildim. Padişâh korkusu bu çevrelerde artık tabiatıyla mevcut değildir ve padişâhın kendisi kişiliğinin ötesinde yıkıcı bir eleştiriye marûz kalmaktadır.

Aynı konuda İstanbul'a da rapor gönderiyorum.

En derin bağlılıklarımı sunmama izin veriniz.

Romels

Bkz. **Haus-, Hof-u. Staatsarchiv**, PA XXXVIII 406 **Konsulat Saloniki**, 1898.

A 29/X 98

№ 50

Pol. IV

Salonich, am 19. Oktober 1898

Hochgeborner Graf!

Wie ich mich den mir zugehörigen Confidenten-Functionen zu entziehen in der Lage bin, wird Ihnen, und das Palais in Constantinopel mannigfaltig eine grössere Thätigkeit entfaltet, um die Intriguen unter den Officieren aufzufinden zu machen. Zu diesem Zwecke spalte

Seiner Excellenz
des Hochgebornen Herrn Grafen Agenor von Goluchowski
Minister des Kaiserlichen und Königlichen Hauses
und des Aeussern
etc. etc. etc.

Wien

BELGE: LXV — *Muhaberet suretî aşağıdadır:*

Diyar-ıbekir Kumandanlığına

131

Geçen yaz Diyar-ıbekir'de meydana çıkarılmış olan Cemiyet-i hafiye efradından Cizreli Muhtar ve arzuhalci Mehri ve Lâlizâde Mustafa ve Ziraat Bankası ketebesinden İhsan nâm şahıslar ile elyevm Diyar-ıbekir'de bulunan Baytar Mektebi talebesinden Ziya'nın, Diyar-ıbekir Müdde-i Umumisi Necati Efendiyle merkez müstantik-i evveli Münir Bey'in muavenetiyle mücâzatsız olarak tahliye edilmiş oldukları arz-ı âtabe-i ûlya kılınmış ve merkumların mahkemece mazhar-ı himaye ve iltizam oldukları tebeyyün etdiği suretde Divan-ı Harb-ı Askerice icra-yı muhakemeleri mukarrer bulunmuş olduğundan tahkikat-ı lâzıma icrasıyla hâsıl olacak neticenin arz ü iş'arı şerefsâdır buyurulan irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî icâb-ı âlisindendir.

6 Nisan 315.

Bkz. **Dördüncü Ordu-yu Hümayûn Müşiriyetiyle Muhabereye Mahsus Defter, BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/2470-4/147/XVI

BELGE: LXVI — *Bu konudaki çeşitli vesikalardan bir örnek aşağıdaki gibidir:*

Bulgaristan Komiserliğine;

Neşriyat-ı muzirrasından dolayı Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye idhali memnu' olan evrak-ı havâdisden «Osmanlı» nâm ceridenin birinci nüshasının alınub gönderildiği Ruscuk Tüccar Vekâletinden Hariciye Nezaret-i Celilesine irsâl olunub tebliğ kılınan tahriratda ifade ve mezkûr nüsha dahi beraber bulunmağla mütalâa olunmuşdur. Avrupa'da neşr olunan bilcümle evrak-ı muzirranın Bulgaristan postahaneleri tarafından tevdi' edilmeyerek ihrak edilmesi hakkında vuku'bulan tebligat üzerine olvechile icabını icra edeceğine dair Monsieur Istanbulof tarafından namusu üzerine söz olunmuş olduğu evvelce nezaret-i müşarünileyhaya tevarüd edüb bir sureti tebliğ kılınmış olan tahrirat-ı behiyelerinde mezkûr olduğu halde işbu gazetenin Ruscuk'da alenen bir barakada satılmasına müsamaha olunması mümaileyh cânibinden verilen vaad ü te'minata mübayin bulunmağla âna göre teşebbüsât ile neticesinin inbasına himmet eylemeleri siyakında şukka. 28 Receb 315-10 Kânûn-i evvel 313.

Bkz. **BBA-BEO/Bulgaristan Muharrerat Defteri,** (90),965-60/29.

BELGE: LXVII — *Belge metni aşağıdaki gibidir:*

Bu Dahi

[Cezair-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nden]

77

Reis-i Cemiyet Temo ve kâtib İbrahim imzasıyla âcizlerine Romanya'dan gönderilüb bugün aldığım bir mektubda velinimet-i âzâm şevketmeâb efendimiz hazretlerinin himayeleri altında siyasetten âri olarak bir cemiyet-i milliye-i maarif teşkîl ve bu cemiyete âcizleri fahrî reis intihab edildiğinden kabûl veya adem-i kabûl-i âcizânemin Kânûn-i evvelin on beşine kadar idarehanelerine bildirilmesi beyân edilmişdir. Gerek bu cemiyetin vücûdundan ve gerek mezkûr mektubda beyân olunan himaye-i cenâb-ı hilâfetpenâhîden çâkerleri bittabi bîhaber olduğumdan buna bir cevab vermek lâzım gelüb gelmediğünün emr ü iş'arı müsterhamdır. Bir de mezkûr mektubda okunması buraca gayr-ı mümkün olan matbu' âsârdan bir risâle zuhur etdiği ilâveten marûzdur.

6 Kânûn-i evvel 314
Âbidin

Bkz. **Cezair-i Bahr-i Sefîd ile Muhaberat Kaydına Mahsusdur, BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 36/139-46/139/XVIII.

BELGE: LXVIII — *Abdullah Cevdet Bey'in Cemiyet adına sunduğu teklifler şunlardır:*

Ta'til-i neşriyat için takarrür eden şerait bervech-i âtidir:

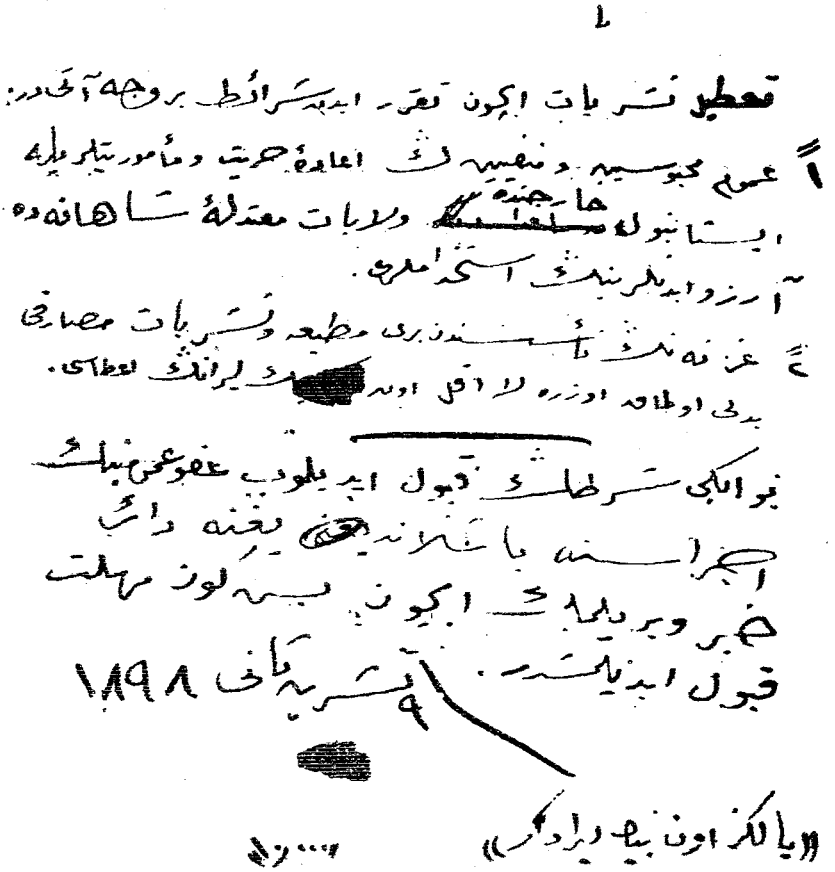
1 — Umum mahbusin ve menfiyyenin iade-i hürriyet ve memuriyetleriyle İstanbul haricinde vilâyât-ı mu'tedile-i şâhânede arzu edenlerinin istihdamları.

2 — Gazetenin teessüsünden beri matbaa ve neşriyat mesarifi bedeli olmak üzere lâakal on bin liranın itası.

Bu iki şartın kabul edilüb afv-ı umuminin icrasına başlanıldığına dair haber verilmek içün beş gün mühlet kabul edilmişdir. 9 Teşrin-i sânî 1898

Yalnız on bin liradır.
[Abdullah Cevdet]

Bkz. **Paris Büyükelçiliği Arşivi.** D.287.

BELGE: LXIX — *İshak Sükûti'nin merkez adına teklifleri aşağıdaki gibidir:*

Paris Sefir-i Kebiri Devletlû Münir Bey Efendi Hazretleri ile beynimizde cereyan eden mükâlemede takdim etdiğimiz mütalebe pusulasıdır:

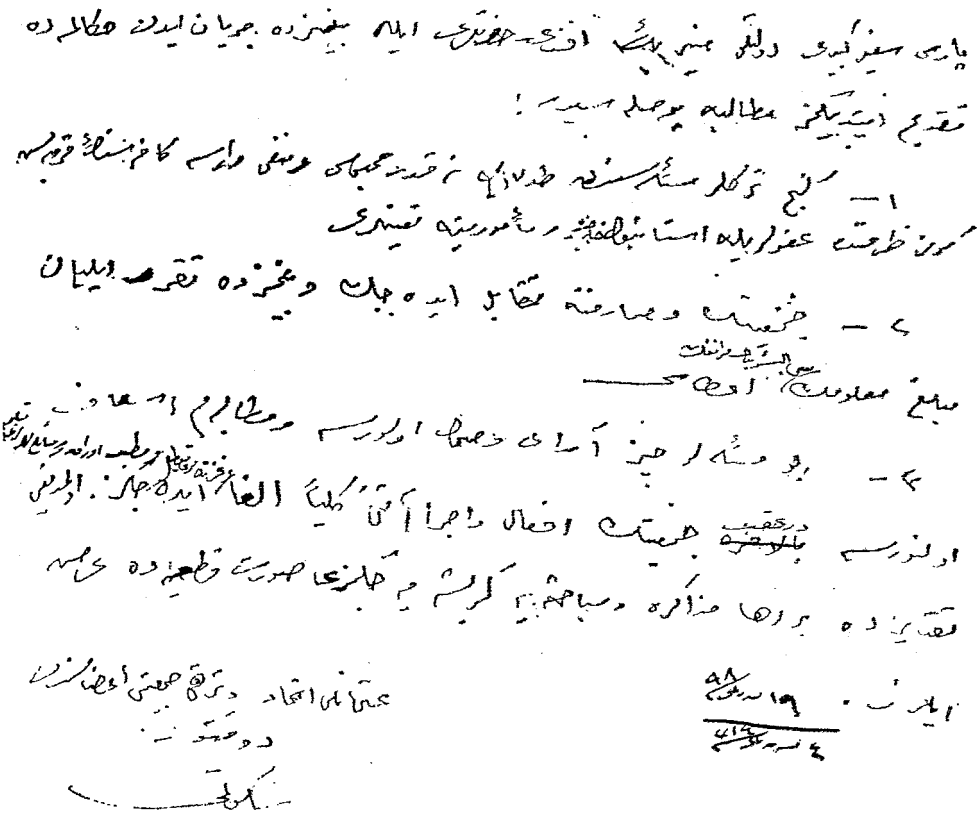
1 — Genc Türkler meselesinden dolayı ne kadar mahbus ve menfi varsa kâffesinin kırk beş gün zarfında afvlarıyla İstanbul haricinde birer me'muriyete ta'yinleri.

2 — Cemiyetin mesarifine tekâbül edecek beynimizde takarrür edilen meblâğ-ı malûmun yâni ellişer bin Frangın itası.

3 — Bu meseleler hayyiz-i ârâ-yı vüsûl olursa ve mütalebem is'af olunursa derakab cemiyetin ef'al ve icraatını külliyen ilga ve gazeteleri ta'til ve matbu' evrak ve resâillerini teslim edeceğiz. Olmadığı takdirde bir daha müzâkere ve mübaheseye girişemeyeceğimizi suret-i katiyyede arz eyleriz. 19 Teşrin-i sânî 98-4 Teşrin-i sânî 1314.

Osmanlı İttihad ve Terakki
Cemiyeti Âzâlarından
Doktor Sükûti

Bkz. **Salih Münir Paşa Evrakı/Özel Arşiv.**

BELGE: LXX — *Temo'nun mektubu aşağıdaki gibidir:*

Azîz Sükûti Bey;

Paris Sefiri Münir Bey'e yolladığınız teklif takririni okudum. Cemiyetimizle hükümet-i Hamidiye arasında yapılacak mütareke içün şu bendlerin kabûlünü teklif etmişsiniz :

1 — Osmanlı İttihad ve Terakki [Cemiyeti] nâmına Cenevre'de neşr edilmekde olan Osmanlı gazetesinin sahib-i imtiyaz ve nâşiri bulunduğunuz cihetle gazeteden keff-iyed etmeniz ve kâffe-i imtiyâzâtını hükümete terk eylemeniz içün genc Türkler mes'elesinden yâni cemiyet-i hasliye-i milliyemize mensubiyet töhmeti ile habse konan ve nefy olunan kâffe tarafdârımızın kırk beş gün zarfında tahliyeleri ve evlerine dönmeleri.

2 — Cemiyetin neşriyat cihetiyle şimdiye kadar düçâr olduğu mesarife karşı kayd-ı hayat şartıyla Cevdet, Hilmi ve gazetenin sahib-i imtiyâzı Sükûti Beylere on ikişer lira maaşın kat' edilmesinden beherinize isabet eden elli bin frangın ahz-ü-kabzı.

3 — Mahbusların afvına kadar gazetemizin lisânını ta'dil eyleyeceğimizi

ve zât-ı şâhâne aleyhine katiyyen bir şey yazmıyacağımızı taahhüd etmekde olduğunuzu ve menfi ve mahbusların vilâyat-ı Osmaniyede serbest bırakılması.

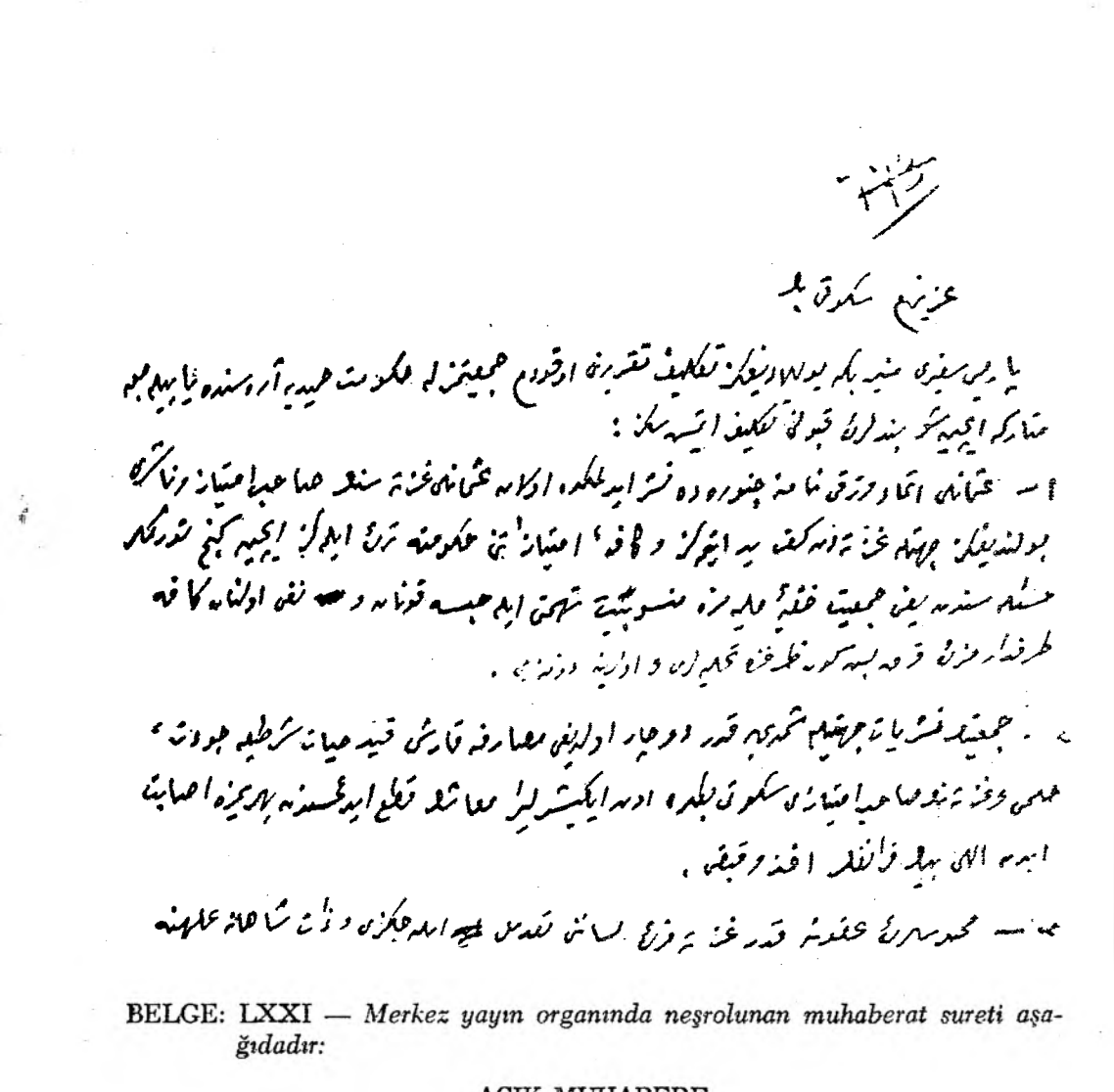
4 — Evvelce mukarrer olan maaş mukabilinde ellişer bin frank verilir verilmez Sefir Bey tarafından tanzim olunan müsvedde mucibince bir kıt'a inkiyadnâmeyi imza ederek Cenevre'deki matbaa bilcümle alât ve edevatıyla ve cemiyetin mühr-i resmisi ve kâffe evrak ve resâilin teslim edileceği taahhüd altına alınıyor.

Pek âlâ bu fena bir anlaşma değildir? Çünki Abdülhamid kalın tarafını çevirirse elde edeceğiniz ellişer bin Frankla siz tekrar meydân-ı hamiyyete atılır ve boğuşmağa başlarsınız? Fakat azizim bütün efrad-ı cemiyet Doktor Temo'ya benzemez. Bu uyuşmayı bin dürlü tefsire uğratacaklar. Bu vadide matbuat ve amelî icraat tarafdarları da pek çokdur. Rıza Beyler, Mısırdakiler, hattâ Osmanlı Arnaudları, eli kalem tutanlar, taşrada bulunanlar yâni habs ve nefyden kurtulmayub da Avrupa'nın muhtelif yerlerinde pek azı tahsilde bulunan bunca serserilerin ağızlarını nasıl kapadacak ve kalemlerini kıracağız. Bence habsler, menfiller, ve musirren talebde bulunmağla beraber Avrupa'da tahsilde bulunan ve tahsile meyyâl ne kadar Jön Türk varsa bunların derecesine göre tahsillerinin ikmali içün birer maaş tahsisini de ısrar etmelisiniz, çünkü bunlar ne kadar çok Avrupa'da terbiye görüb ederler o kadar vatana istikbalde faide getirirler. Ama kahvehanelerde, birahânelerde lâklâkiyatla hayat tükedenleri katiyyen himaye etmeyiniz. Kendi nefsine faidesi olmayanlar tabiî vatan içün muzir birer uzuv da olabilirler. İşte azizim işi aldatmağa, aldanmağa düşürmeyerek ciddî ve devamedebilir bir hale koyun. Varsın müstebid korkutdum, aldatdım diye dursun. Seni bilirim, Cevdet'e ve biraz da Hilmi'ye itimadım var. Bana netice-i kararı ve kat'i tanzim olunacak mukavelenâmeyi bildir. Beni asla hatırınıza getirmeyiniz. Ben ne maaş isterim ve ne de şimdilik vatana dönerim. Bizim İbrahim Naci'yi (Himayı) unutmayınız. O henüz tahsilini ikmâl etmemişdir. Ona yardım şart! Hattâ mutlak Hima'yı kalın bir urganla bağlayınız, çünkü Arnavud gençlerinin hürriyetperverlerinin Türk çeribaşısıdır. Dili ve kalemi kuvvetlidir.

Baki sizi Tanrı'ya emanet ederim
ve muvaffakiyetler dilerim.

Doktor
İbrahim Temo

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/31//773/95.

BELGE: LXXI — *Merkez yayın organında neşrolunan muhaberat sureti aşağıdadır:*

AÇIK MUHABERE
(Merkezin Emriyle)

Aded Umum: 8

Vükelâ-yı Feham Hazerâtına;

Birbiri ardınca gelen haberler, şu sırada her zamandan ziyade ateşler içinde kavrulan yüreklerimize biraz su serper gibi oldu, bir belirsiz cihete dikilmiş duran tehlikeler önünde yaşarmış gözlerimiz bulunduğumuz makamlara yakışır son hareketinizde ümidler gördü..

Bir teselli.. dayanacak bir nokta, bir selâmet yakası bulmak niyetiyle «denize düşen yılana sarılır» hükmü altında ezilüb kıvranırcasına, fakat metanetle mümkün mertebe soğukkanlılıkla her tarafa, belki de her yokluğa baş vurmakla her tecrübeyi başdan geçirmekle meşgul şu perişân fikirler, şu derdli vicdanlar bugün size de sizin vicdanınıza da müracaat ve iltica ediyor.

Hakka karşı behemehâl kızarmış, sararmış yüzleriniz, insanlık haliyle bazı garib korkularla şimdiye kadar kendinizi taclı bir canavara boyun eğmekden alamayarak yüklendiğiniz vebâl altında durmanızdan ileri gelme baygınlığınızın derecesini gösterircesine yere doğru eğilmiş kalmış başlarınız, tiril tiril titreyen elleriniz, dermanı kesilmiş dizleriniz, elhasıl nedamete boğulmuş afv ve merhamet bekleyen vicdanlarınız önünde bizi halk içün halkın ve devlet ve hilâfetin selâmeti içün diz çökmüş bir halde tasavvur buyurunuz, şu istirhamlarımıza, feryadlarımıza —tenezzülen— kulak veriniz:

Ahval ve ef'alinizin üzerinizde ne te'sir hasıl etdiğine, nasıl eserler gösterdiğine aid sözlerimiz, hakdan korkar, halka acır bazı çirkin harekât ü sekenâtdan sırası gelince nadim olabilir, yaradılışı iyi, büyük insanlardan bulunduğunuza delâlet etdiği içün —birden bire pek acı gelirse de, bir az derin düşünülünce— son derece hoşa gidebilir. Böyle olmasa bile mevki'lerimizin kalbinizde uyandırması muhtemel olan gururunuza dokunmamalıdır. Hepimiz insanız, az çok hepimiz müstagrık-ı isyanız bahusus.. bir âsi içün.. ma'nevî felâkete uğramış bir insan içün nedamet, mübeşşir-i selâmet ve saadetdir. Sizde ise nedamet eserleri görülüyor: Felâketden sıyrılıyorsunuz, selâmet ve saadete yaklaşıyorsunuz. Böyle bir halde iken hepimizin selâmet ve saadetini elde etmek veya etdirmek niyetiyle söylenmiş bir iki söze hiddet edüb de sada-yı hakk ü hakikat makamında —umum nâmına— çıkarılan feryadları dinlememek elbette nadimler sânından değildir.

Biz eminiz, hepiniz değilse de ekseriyetle birkaç senedir üzerinizde bulunan bir büyük vazifeyi azıcık olsun ifa edemediğiniz içün - korkunç bir mes'uliyet şeklinde görüyorsunuz, dünyaca, ahiretce tehdidler, hüsranlar karşısında bulunuyorsunuz. Hiç şübhe yok: Hele bir kaçınızın kalbine rahat, gözünüze uyku bile girmiyor. Bu maddî, ma'nevî belâlardan rahatsızlıklardan nasıl kurtulmalısınız?.. Düşündüğünüz hep bu idi, hep budur.

«Herif», elinizi, dilinizi bağlamış. Bugüne gelinceye kadar ne ağız açabiliyordunuz, ne de ileri geri harekete muktedir idiniz.

Muktedir değil idiniz, çünkü: her dürlü tehdid, her dürlü korku, her tarafınızı almışdı. Bu tehdidler, korkular içinde her cihetle sahib-i kudret imişcesine hakdan, halkdan büyük gördüğünüz, sizin, bizim gibi iki ayaklı bir mahlûkun verdiği korku diğerlerini ehemmiyetsiz bırakıyordu. Çünkü, «o» hâşâ «fa'âlün limâ yürîd» kesilmiş idi, halâ öyledir. Onun tehdidi ve ortalığa verdiği korku ise, havf-ı hak ve halk gibi hissolur değil, âdeta görülür bir mahiyetde idi, halâ öyledir.

Madem ki halâ öyledir, dün ses çıkaramaz iken, bugün takdir ve tebrike lâyık bir harekete nasıl muktedir oldunuz?

Tab'-ı insana göre tabiî olması lâzım gelen şiddet-i havfınıza başka sebebler de vardı: Yaşca ilerlemiş ve —fırka-i müceddidinin pek eski olmamasına bakılırsa— gençliğinizi hainlerle çarpışmak, mahbesleri, menfaları en eziyetli ölümleri göze almak âleminde geçirmemişsiniz, binaenaleyh hiss-i hamiyetiniz sakin kalmış: Dünyayı alt üst etmenin zamanı gelince yalnız karşıdan karşıya yanıb yakılabilirdiniz.

Dünyada tebeddüle uğramaz birşey yokdur. Ateşinizi meydana vurabilmeniz gayr-ı mümkün değildi. Ancak seneler, düşünceler, düşünmeler, kalbî

nedametler rahatsızlıklar ve din ve milleti ve devlet ve hilâfeti yokluğa süren korkunc tehlikeler lâzımdı. İşte: Ma'teessüf bu hoşa gitmez ihtiyaclarınız husûle geldi, ahval ve ef'alinizde de güzelleşmek âlâmetleri görüldü. Bu âlâmetler kış güneşinin bulut altından ve âni ve muvakat olarak nasılsa kendini göstermesi kabilinden olmayıb şiddet-i hararetiyle en kesif bulutları hem toplayan hem de yara yara dağıtan bir anda bin hadise-i tabiîye zuhura getiren yaz güneşinin zîr-i sehabda bulunduğu müddetce izhar etdiği âlâmetlere inşallah müşabih olur. Aylarca süren bir kuraklıkdan sonra hava kararsa da faideli bereketli yağmurlar yağmaz gök gürültüleriyle şimşeklerle yıldırımlarla birkaç gün geçer, çiftçiler epeyce üzülür, ne olacaksa birkaç gün sonra olur. Yazık ki kuraklık müddetiyle havanın kararmasından itibaren yağmur düşmesi zamanına kadar geçen müddet arasında bir nisbet-i mebsûta vardır.

Demek isteriz ki: Bugünkü hareketinizi görür görmez senelerden beri beklenilen matlub neticeyi hemen görmek sevdasında bulunamayız. Fakat çok zaman sabretmeğe de mecâl kalmadığını bilirsiniz, ne yapacağız?

Ömrünüzün suret-i güzerânından ileri gelme ahvâlinizi ta'dil ve tebdile ve hâl-i sükûnetde olan hiss-i hamiyetinizi tahrik ve teşdide himmet daha açıkcası nefsinizi zorlayarak neticeye ulaşmağa gayret etmekle bir an evvel tehlikeyi izaleye bu sayede vazifenizi ifaya lütfen karar verirmisiniz, yoksa ağır ağır görülecek ve hayırlı işin sonunu siz biz değil yalnız tarihin kanlı sahifeleri görecekdir. Eğer mukadder olan bu ise hakdan dileriz ki bu kan biz Osmanlılarla bizi yutmağı kurmuş olanlar arasında değil, hükûmetle ahali arasında dökülecek bir kan olsun. Zira: Böyle olmayacak olursa mahv olmak, yalnız namussuzcasına mahv olmamak vardır.

Elhasıl her ne kadar müşkül bir mevki'de iseniz de bu nokta-i nazardan evvel emirde mevki'nizin müşkilâtından beri olan iktidarsız bir halde bulunduğunuzu değil o iktidarsızlıkla bir canavara karşı gitmekdeki korkuyu da değil başında bulunduğunuz devlet ve hilâfetin batacağı korkusunu, battığı hattâ biraz sarsıldığı takdirde üzerinizde kalacak bir mes'uliyeti teemmül buyurmanız lâzımdır.

Meclis-i vükelâda göz yumulub, ağız açılmış, ahvâl-i hâzıradan, hâl-i hazırdaki tehlikelerden, vükelânın vazife ve mes'uliyetinden bahs edilmiş. Hattâ zât-ı şâhâneye umumî ıslâhatın derece-i elzemiyetinden, hemen tatbik-i icra olunmasından, yoksa elinde kalan memalik-i şâhânelerinin dezaz vakit içinde «Girid»e döneceğinden bâhis lâyihalar verilmiş, sultan tarafından reddolunmuş, ma'mafih son derece de telâş ve korku âsârı gösterilmiş.

Vükelâ-yı feham!.. Âlem-i İslâmiyetin gözü fırkamızdan ma'ada size de dikilmiş, sizden de ümid bekliyor, sizden de imdad umuyor!...

Yaradılışı, hâli, mevki'i iyilik yapmağa, salâh ve felâha ve nedamet getirmeğe elverişli olmayan, yirmi üç sene habâset, cinayet, ihanet ve hattâ esaret içinde yuvarlanmış bir gaddar, —bin tecrübe ile sabit oldu— sözle lâyiha ile hak yola getirilemez. Afv buyurunuz: Nefsinizden pay biçiniz.

Tenezzülen dikkat buyurunuz: (Esaret içinde yuvarlanmış) diyoruz, bu yolda ömr geçirmiş bir mahlûk, canavar da olsa tavşan tabiatındadır. Nitekim: Güzellikle, istirham ile ıslahat ma'rûzatında bulunmanız üzerine bile 'telâş ve korku âsârı gösterilmiş'...

Nazarî değil, amelî sözler, ümidler ve teselliler lâzımdır biliyoruz. Siz de bilirsiniz: Azm edilince en dehşetli müşkilât iktiham ve izale edilebilir.

İktidar-ı maddiye ihtiyaç varsa sahib olamaz mısınız, yahud başkalarını sahib edemez misiniz?

Fikr ü mülâhazanın arkasını kesmemek elzemdir: Maddiyat ile ma'neviyat birbirinden ayrılmaz, sırasına göre her ikisi de birbirinden doğar.

Ahali el'an 'Padişâhın elinde ne var?!.. Ne yapıyorsa vükelâ yapıyor' fikrindedir. Bu halk huzurundaki büyüklüğünüzün derecesini gösterir. Ne faideki yanlışdır. Binaenaleyh hakk ü hakikata göre o büyüklüğünüz nisbetinde küçüksünüz.

Devlet ve hilâfetin selâmeti nâmına yine rica ederiz: Halkın garib bir suretde ibzâl etdiği hüsn-i teveccüh kalbinize, vicdanınıza bir gururu- lâhûtî taraf-ı hakdan gelen hüsran da bir ra'şe-i mahafetullah ile vücûdunuza bir hareket bütün kuva-yı maddiye ve ma'neviyenize fedâkârâne bir şiddet versin.

Merhamet, inâyet, cesaret buyurunuz.

(Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti)

Bkz. **Osmanlı**, No. 26, 15 Kânûn-ievvel 1898-30 Receb 1316, s. 1-2.

BELGE: LXXII — *Mektup suretleri aşağıdaki gibidir:*

1.

Mir-i Muhteremim Saadetlû Efendim,

Mahza Münir Bey Efendi hazretlerinin hâtır-ı âlilerine riâyeten müzâyaka-i maliyeyi nazar-ı dikkate alarak iki buçuk seneden beri mağduren mün'azil bulunduğum içün taleb etdiğim beş yüz lirayı üç yüz liraya tenzîl ile mebliğ-ı mezbûru atiyye-i seniye nâmıyla telâkki edeceğimi arz etdiğimi zât-ı sefaretpenâhîlerine şifahen ifade buyurmalarını lutf-i âlilerinden istirham ederim. Ferman.

Cenevre 1 Ağustos 98

Terfi'-i rütbem ile iki bin Frank harcırahın dahi hakkım olduğunu arza hacet görmem.

Mustafa Refik.

2.

Paris Cefaret-i Seniyesi Başkâtibi Saadetlû Nabi Bey'e,

Saadetlû Efendim,

Maaşat-ı mütarâkimemin ancak süls mikdarını teşkîl eden üç yüz lira-yı Osmanî bendenize peşinen te'diye olunmadıkca Berlin Sefaret-i Seniyesinin başkâtibliğini kabûl edemeyeceğimi Paris Sefir-i Kebiri ûtufetlu Münir Bey

Efendi'nin 7 Ağustos 314 tarihli ve 12425 rakkamlı tahrirat-ı âliyelerine cevaben arza müsaraat eylerim efendim.

11 Ağustos 314
Mustafa Refik

3.

Utufetlû Efendim Hazretleri,

Bâ-irade-i seniye-i hazret-i padişâhî bin Frank maaş ile Berlin Sefaret-i Seniyesinin başkitabetine ta'yin-i âcizânemi müş'ir ve mahall-i memuriyetime âzimet etmek üzere Paris Sefaret-i Seniyesine müracaat etmemi âmir, 7 Ağustos 314 tarihli ve 12425 rakkamlı tahrirat-ı sefaretpenâhîleri vâsıl-ı dest-i kemterânem olmuş ise de memuriyet-i mezkûre içün mukannen olan harcırâhı ve delâlet-i pür-hakkaniyet-i ûtufiyelerinden istirham etdiğim atiyye-i seniyeyi daha el'an ahz etmediğimden emr-i sefirânelerini şimdiye kadar bizzarure infaz edemediğimin arzında olbabda emr ü ferman hazret-i men leh ül emründür.

Mustafa Refik
21 Ağustos 314.

Bkz. **Bundesarchiv-BERN**, 21/14'248.

BELGE: LXXIII — *Özellikle yabancı müdahelesi tezini de aşırı bir biçimde işlemesi ile dikkati çeken beyannâmenin metni aşağıdadır:*

İLÂN

Yirmi dört seneden beri devam eden su-i idare ve istibdad yüzünden hatırgâh-ı zevâl ve inkıraza sukut ve şetâb eden ve hergün mülkün bir tarafından serzede-i zuhur olan vekayi' ve iğtişaşat-ı muhribe-i müessifeden dolayı mevcudiyeti taht-ı tehditte bulunan vatanın tahlisine el ve can birliğiyle çalışacak hamiyyetmendân ve vatanperverân-ı milletin tercüman-ı efkâr ü âmâli olmak maksadıyla yalnız nâm-ı âlisi ikbâl ve istikbâl-i millete beraat istihlâl olacak derecede millet ve hürriyetperver olan Devletlû Şevketlû Reşad Efendimiz hazretlerinin nâm-ı nâmi-i efhemilerine mensuben bir gazete te'sis ve neşri mukteza-yı zaman ve hale ve ale-l-husus efkâr-ı umumiyenin şu son senelerde aldığı reviş-i hazıra göre muvafık gördük.

Mülk ü millete müstevli olan bunca mesaib-i dilhırâşın ref ü izâlesi emrinde ekâbir-i ümmet ve millet tarafından hakan-ı hazıra şimdiye kadar edilen istirhamat ve isti'tâfat-ı müteaddide ve mükerrere zerre kadar nazar-ı iltifat ve ehemmiyete alınmadığı ve bilâkis kabûl-i ıslahat hakkında edilen nesayih-i âkilâne-i kârâgâhâne, nizâmat-ı tazarruakârâneye rağmen zulm ü istibdadın bir nisbet i mütekâfiyede denecek derecede terakki etmesi ve bu yüzden mülkün zevâli bir bedahat-ı mutlaka halini kesbetmiş umum ahrarân ve vatanperverân-ı milleti mağmum ve dilhûn etmiş ve çâre-i necât milleti çâr ü nâçâr vesait-i âhirde tahrire sevk ve mecbur eylemişdir.

Selâmet-i mülk ü millet yolunda hatıra huzûru kabil olan vesait-i mümkinenin kâffesini tecrübe etmek istihsâl-i maksad emrinde en makûl usûl olduğu şübheden âzâde olduğundan biz de bu kerre on güne kadar te'sis ve neşrini taht-ı karara aldığımız gazetede şimdiye kadar rüfeka-yı meslek tarafından tutulan usûl-i mevcûdenin haricinde bir meslek ittihazını daha ziyade karîn-i hikmet ve siyaset addeyledik.

Neşriyatımızdan maksad-ı aslî, mülkde hükümrân olan i'tisâfât zalimânenin tasvir ve izahından ve bu istibdad ve i'tisâfâtın devam ve bekasına olanca kuvvet ve kudretle çalışan Sultan Hamid'in ef'al ü harekât-ı mecnûnâne-i müstebidânesini tebyin ü tebliğden ziyade halkı ahvâl ve felâket-i umumiyeye vakıf farzıyla şimdiden sonra necat ü felâh-ı millet kaziyesinin ne yolda mümkün ve müyesser olacağının delâil-i bâhire ve kat'iasıyla iraesi ve rey [ü] efkârları efkârımıza mutabık olan eshab-ı hamiyyet ile birlikde ve ârâ-yı umumiye kuvvetiyle fiiliyata başlayarak âmâl-i milleti hayyiz-i imkâna çıkarabilmek ümniyye-i kat'iyyesidir. İdare-i hazıra-i Hamidiyenin seyyiât ve mesâibini ve bizzat şahsın ef'al-i mecnûnâne ve sefihânesiyle cinayât-ı meşhuresini mülkde bilmeyen pek az kişi olmağla bu ahvâli bir dereceye kadar terk ile asıl maksada yâni hilâfet ve hakimiyeti nazar-ı şer' ve kanunda mefsuh olan Sultan Hamid'i ahkâm-ı şer'-i hikmet ve usûl-i kanun-i hükûmet dahilinde hal' edebilmek imkânının süver-i muhtelifesini ta'dad ile halkı meşru' ve mukaddes bir ittihad-ı umumiye da'vet eylemekdir.

Bu babda ittihad-ı umumiden maksad iyi anlaşılmalıdır. Halkın hükûmete karşı kıyam-ı hûn-rizânesini tasvîb değildir. Maksad külliyen buna mübanidir. Faaliyet sözünden murad hükûmât-ı ecnebiye delâletiyle halkın ârâ-yı umumisini istihsâl etmek ve bu istihsâl edilen ârâ-yı umumiye kuvvetiyle ve yine düvel-i muazzama ma'rifetiyle ve şeriat-ı garra-i peygamberî emriyle ve kimsenin burnu kanamamak şartıyla Sultan Hamid'in hal'i kabil olub olamayacağının tecrübesinden ibaretdir. Şu tarz-ı siyasî ve usûl-i düveliyeden de bir netice-i hasene hâsıl olamadığı takdirde vesait-i âhire teşebbüs olunmak üzere irae-i tarike umum erbâb-ı fetanet ve siyaseti da'vete ve bu suretle karargîr olacak mukarreratın ilânına vesatet etmek vezaif-i neşriyatımızın cümle-i esasiyesindendir.

Hülâsa-i meâl, siyasî her nev' vesaite teşebbüsle Sultan Hamid'in hal'ine ve makamına ahali-i Osmaniyeyi nimet-i hürriyetle bekâm ve bahtiyar edeceği şübhesiz bulunan Sultan Reşad'ın iclâsına tasavvur ve tahayyülde mevcud kâffe vesâl-i makûlenin tecrübesine müstaidd fedâkâr bir fırka-i ahrârâne te'sis ve teşkîline çalışacakdır.

Sultan Reşad Efendimizin hilâfet ve saltanatını kabûl ve tasdik eden ârâ-yı umumiyenin düvel-i muazzama marifetiyle ne yolda istihsâl edileceği gazetemizin ilk nüshasında izah edilecek ve bu babda ittihaz olunan meslek-i siyasiyenin sakaleti var ise tashihi erbâb-ı hamiyyet ve fetanetden on beş gün müddetle intizar olunacakdır.

Maksad-ı meşru'a hâdim olan faaliyata iştirâk, fedakârlıkda bulunacak hamiyetperverân milletden şimdilik intizar olunan bir hidmet var ise o da halife-i hâzırın hilâfeti nazar-ı şer' ve kanunda sahih olmadığına kanaat-ı kâmile-i vicdaniye hasıl etdiklerini ve idare-i hâzıra-i hükûmetin devamı halin-

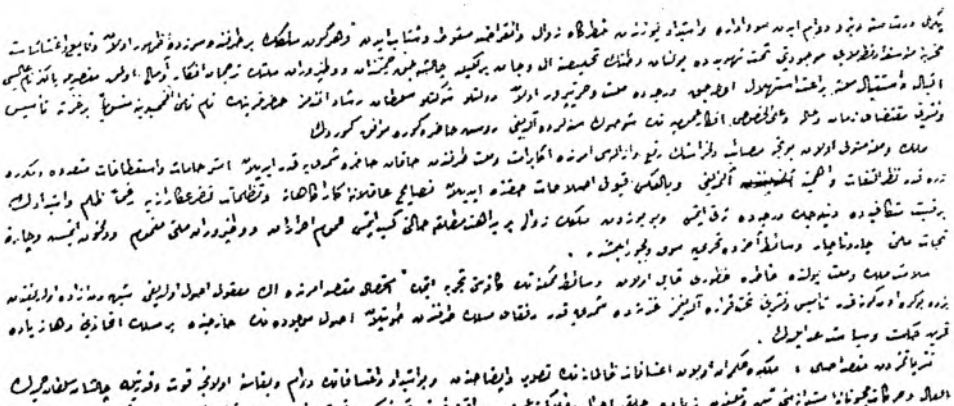
de zevâl ve felâket-i umumiyenin muhakkak bulunduğu ve makam-ı hilâfet ve saltanata Sultan Reşad'ın iclâsı gerek necat-ı meslek ve millet ve gerek tesviye-i iğtişâşât hükûmet emrinde yegâne çâre-i âcil bulunduğuna kanaat-i kâmile ile kani' olduklarını imzalarıyla tasdik ve temhîr etmeleri ve gazetenizle ve sâir evrak-ı mahsus iânesiyle irâe edilecek zamanda muharrerât-ı mezkûre-i memhûrelerini ta'yin eyleyecek makam-ı mahsusa irsâline inâyet, cesaret ve fedakârlıkda bulunmalarıdır.

Makam-ı hilâfet ve saltanatın şer'an, kanunen, hikmeten, aklen bîhakk sahib-i ve lâyıkı olan Sultan Reşad Efendimiz Hazretleri hürriyet ve saadat-ı ümmet ile usûl-i meşveretin en kavî tarafdarı olduklarında umum millet-i Osmaniyenin iştibâh eylememesini hasseten tavsiye ederiz. Bu sözümüzün isbatı hududunda elde berâhin-i maddiye mevcud ise de berahin-i mezkûrenin ihfası bâzı hususât-ı nâzike ve mühimmeden dolayı taht-ı kat'i-i elzemiyetdedir.

Yirmi bu kadar seneden berü gasben yed-i istibdanına geçirdiği saltanatı kuvve-i kahriye sayesinde vikayeye devam eden ve âmâl-i sefihâne ve istibdadkârânesinin tervici yolunda ef'al ve teşebbüsât-ı hainânesi cinayet derecelerine kadar sevke cesaret eden bu hain padişâh belki gazetemizin Şevketlû Reşad Efendi Hazretleri nâmına mensubiyetinden dolayı kendisine ezâ ve hattâ vücûd-i mübârekini ifna etmek gibi harekât-ı caniyâneye bile teşebbüs etmek ister. Fakat şu dehşetli hakikatı bir dakika hatırından çıkarmamasını ayrıca tavsiye ederiz ki böyle bir maksad-ı mel'unâneye kıyamı dakikasında dest-i kahhar-ı intikam ta kalbinin üstünde ateş-feşân-ı bîamandır.

A. Mazlum L[éon] G[attegno] Şükrü

Bkz. **Affaires étrangères-Nouvelle Série-Turquie**, Vol.III (1899-1901), s. 17.

BELGE: LXXIV — *Belgenin metni aşağıdaki gibidir:*

Mabeyn-i Hümayûn Telgrafı

Tahsin Bey'den-Yıldız 13 Nisan 1899

Ermeni komitelerinin Jön Türki nâmıyla yâd olunan ve Londra'da bulunan fesede ile birleşdikleri ve maazallah-i teâlâ zât-ı akdes-i hümayûn hazret-i hilâfetpenâhî hakkında su-ikasd içün merkumlar ile müzâkereye girişmiş oldukları arz ü ihbar olunmakda olduğundan heman icra-yı tahkikat-ı lâzıma ile bu babda istihsâl olunacak malûmatın arz-ı atabe-i ûlya-yı hazret-i şehriyârî kılınması şerefsünûh buyurulan irade-i seniye-i cenâb-ı şehinşâhî icâb-ı âlisinden olmağla olbabda.

Tahsin
(İmza)

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K.339(8).

BELGE: LXXV — *Belgenin metni ve Dembski'den parayı aldığına dair alınan senedin sureti aşağıdaki gibidir:*

S. A Anthopulo Pacha
à
S. A Tahsin Bey
Yıldız
Le 15 Avril 1899

(Jeunes Turcs et agitateurs arméniens)
Telegr. chiffré.
Réponse au telegr. 19 avril

Ehemmiyet-i fevkâlâdeleri cihetiyle gerek bu telgrâfnâmenin ve gerek bunun arkasından bir iki saat sonra gönderilecek Fransızca diğer telgrafnâme-i âcizinin mücerred huzur-i meyâmin-mevfur-ı hazret-i velinimet-i âzâmide açılması muktazidir. Ve muhteviyatının bir vechile şüyu'u caiz olmayub pek sırr tutulması ve hususuyla verilen malûmatın Londra'dan gelmiş olduğunu[n] gerek polisce ve sairece asla ve kat'an duyulmaması lâzımgelür. Çünki aksi takdirde gerek nefs-i âcizânem ve gerek efrad-ı sefaretin hayatı muhakkak ve büyük tehlikede bulundurulacağında asla şübhe olmadığını arz ü beyân olundukdan sonra tafsil-i keyfiyete müsaraat olunur. Şöyle ki fi.13 Nisan efrenci tarihli telgrâfnâme-i âlide münderic husus hakkında mümkün mertebe tahkikat icra olunmakda iken dünkü gün sefarethâneye birisi gelüb kendisi an-asıl Lehli ve buradaki anarşistler cemiyeti efradından madud olub ism-i sahihini beyân ile beraber bundan beş altı gün zarfında yâni bayram

gününde Dersaadet'de şevketmeâb efendimiz hazretlerine su-ikasd olunması mukarrer olub hattâ bunun için cemiyet tarafından tayin olunan biri İtalyalı ve diğeri İspanyol iki şahsın bugün yarın şimendüfer ile İstanbul'a gitmek üzere bulunduklarını ve kendisi bu işin içinde bulunduğundan müzakerâtın nerede ve ne vakit cereyân etdiğini ve kararın kimler tarafından verildiğini ve alet olarak kullanılacak iki şahsın isimlerini ve İstanbul'a vardıklarında kimler ile görüşeceklerini etrafıyla bildirerek malûmat-ı mufassala itasına hazır ise de bunun mukabilinde bir büyük mükâfat talebinde bulunarak ifade edeceği şeylerin tahakkuku halinde kendisine yüz bin frankdan aşağı olmamak üzere bir akçenin verilmesi icab edeceğinden bu paranın olsuretle tarafına isâl olunacağının bendeleri tarafından vaad olunmakla beraber keyfiyeti hâkipâ-yı şâhâneye ve hattâ kemâl-i germî ile tavsiye olunması lâzım geleceğini söylemiş ve şu kadar ki kendisi bu malûmat-ı mühimmeyi beyân ve ihbâr etdikden sonra ne Londra'da ve ne de Avrupa'nın hiçbir şehrinde kalamayub aid olduğu cemiyetin karar ve sırrını ifşâ etdiğinden dolayı refikleri kendisine bir fenalık yapacakları muhakkak olduğu cihetle heman bugün malûmatı verüb karısıyla beraber Afrika'nın gayr-ı marûf ve küçük bir şehrine gitmeğe mecbur olub oradan muahharen sefaret-i seniyeye adresini verecek ise de mesarif-i seferiye olmak üzere kendisine şimdi on bin frank yâni dört yüz İngiliz lirası verildiği halde suikasd hakkında etrafıyla malûmat vereceğini dermeyân etmiş olduğundan gerçi bu makule adamların sözüne inanmak pek de caiz olmayub işin içinde hile ve dolandırıcılık olması pek muhtemel ise de vereceği malûmatın sahih olması dahi mümkün olacağı tahattur olunduğu gibi diğer tarafdan dahi mar-el-zikr telgrâfnâme-i âlide böyle bir kasd için bâzı müzâkerâtın cereyan eylediği arz ve ihbar edildiği beyân buyurulmuş olduğundan mukteza-yı sadakat ve hamiyetden olduğu üzere böyle fevkâlâdè mühim bir ahvâlde bilâ mezuniyet bile lâzım gelen fedakârlıkdan ictinâb olunamıyacağı cihetle merkum anarşist sefarethânede alıkonularak heman sefaretin ikinci kâtibi bankaya gönderilüb sipariş olunan ahurlar parasından dört yüz İngiliz lirası getirtilmiş ve merkuma irae olundukda kendisüne emniyet gelüb su-ikasd hakkında etrafıyla verdiği malûmat Fransızca ve kendisinin ifadesi üzerine müsteşar bey ve kâtib-i mümaileyh hazır oldukları halde zabt edilmiş ve fakat verilen malûmatda pek çok Fransızca ibarât olub okunmasunda bir yanlışlık olmamak içün bundan sonra bu gün gönderilecek telgrafnâme-i âcizinin Fransızca ibare ile gönderilmesi icab eylemiş olduğu ve mezkûr dört yüz İngiliz lirası merkuma ita ile elinden bir makbuz senedi alınmış olduğu marûzdur olbabda.

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K.339(8).

A l'Ambassade de France
&
A Tahsin Bey
Yildiz

le 19 Avril 1899

(Nouvelles Turques ou
agitation Arménienne)

(Circulaire)

Télégr. Chiffré

Réponse au télégr. 19 avril

A la suite d'une revelation
certaine j'ai reçu une
somme de 10000 (dix mille frcs)

Dembski

Londres 14-IV-Avril 1899

BELGE: LXXVI — *Mektubun sureti aşağıdaki gibidir:*

Kahire

Efendim,

Epeyce zamandan beri şeref-i ziyaret ve sohbetleriyle müşerref olmakda bulunduğum «necabetlû» devlet ve hilâfetin selâmeti maksadını bir an evvel hûsûle getirebilmek içün «Yeni Osmanlılar» fırkasına yeni bir esas vaz' ederek işe büsbütün yeniden başlamak lüzûmunu hissetdiklerini ve bu babda ne yapılmak münasib olacağını daima söylediler ve söylediklerine her ne kadar kemâl-i fahr ile tatbik-i hareket olunacağı şübhesiz ise de tevazu' ve mahviyyet buyurarak hidmetleri sebkat etmiş, meslekperverlikleri ve ahlâk ve tabiatları tecrübeden geçirilmiş zevatın da rey ve efkârını sorub anlamak üzere bervech-i zîr mevadın iş'arı hususuna beni tevkîl buyurdular:

Evvelâ: Efrenci Teşrin-i evvelin yirminci günü Brindizi'de bir «Yeni Osmanlı» kongresi yapılacak ve üç gün devam edecekdir.

Saniyen: Kongreye ancak meslek ve ahlâkları malûm ve mevcudiyetleri bilinen hey'etler tarafından gönderilmiş olan zevat kabûl olunacak ve verilecek kararlar umum Yeni Osmanlılarca bilâ itiraz makbûl ve mer'î-ül-icra tutulacakdır.

Salisen: Kongre; maksad ve mesleği ve suret-i idareyi havî bir nizâmnâmenin tanzimi, reis-i umumî ve azâ-yı lâzımanın ta'yini ile iştigâl edeceğine binaen müzakere ve istişâre edilecek esasları evvelce bilmek ve hazırlamak lâzım olduğundan gelecek olanlar veya rey ve fikrini bildirmek isteyenler üçer nüsha olmak üzere birer lâyiha-i muhtasara yazıb Teşrin-i evvelin beşine kadar zîrdeki adrese göndereceklerdir.

Rabian: Da'vete icabet veya adem-i icabet cevablarına göre teşebbüs bir reng-i kat'i alacağından ictima' edilmesi takarrür etdiği halde gelecek zevata Teşrin-i evvelin altısında birer telgraf çekilecek, aksi halde karar mektubla bildirilecekdir.

Hamisen: Da'vetnâmeyi alacak zevatın behemehâl bir cevab vermeleri ve meseleyi son derecede mektum tutmaları mercûdur.

Her halde ihtiram, selâm ve selâmet. fî. 15 Ağustos 99

Tunalı Hilmi
(İmza)

H. Tounali
Boite spéciale (679) Caire (Egypte)

Bkz. **Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.**

BELGE: LXXVII — *Nejad Bey'in Trablusgarb şubesi adına gönderdiği yazı aşağıdaki gibidir:*

Huzûra,

Trablusgarb
3 Kânûn-i evvel 99

Azizimiz,

Osmanlı gazetesinin devam-ı neşriyatı hakkında evvelce gönderdiğimiz mektuba cevab vermeyişiniz namus ve haysiyet-i müsellemeniz hakkında şu'bemizce hasıl olmuş, yerleşmiş itikad-ı kaviye zerre kadar halel vermediğinden bu ikinci tasdi'nâmeyi şu'bemizce ma'rûf biri vasıtasıyla size isale bizi sevk etdi.

Vatanın hali, bu babda hidmet arzusuyla meydana atılmış olanlar arasında bile mevcud şikakın derecesi, bu iki şeyin yekdiğerine olan mecburiyeti zamanın darlığı, erbab-ı hamiyet ve gayrete olan ihtiyacı itikadımızca bu sırada herkesin hususan kudret ve kefareti erbab-ı namûs tarafından takdir edilen sizin gibi pîşvâyân-ı hamiyetin konferanslar verüb (ehemmiyetini takdir ederiz) Fransızca bir Meşveret ilâvesi neşriyle iktifa etmesine müseade etmeyiz. Evet geçmiş birçok ahvâl rüfeka-yı gayretinizden kat'-ı ümide, yalnız başınıza çalışmağa sizi mecbur edebilir. Fakat bu ma'zûriyetin, vatanın selâmeti nâmına hiçbir kimse ile hiçbir suretle muhabere etmemeğe kadar daire-i şümûlü vasi' olabilir mi? Şu suallerimize yine numero tahtında olarak cevab itasına hamiyyeten borclusunuz, azizimiz :

1 — Cenevre şu'besiyle münâsebetiniz? Bu babdaki fikr ü mütalâanız nedir?

2 — Cemiyetin hâl-i perişânisi ma'lûmdur. Bu hâle ve şimdiki kudret ve imkâna göre ne yapılmalıdır?

3 — Vatanın her tarafında nakden ve fikren ka'bil-i istifade birçok zevat vardır ki cemiyetin evvelâ perişân hal olmakdan dolayı bunları arayamaması sâniyen ibraz-ı hamiyet edememekde olması, salisen huvviyet-i sabıkası mahsus olan haysiyetini gaib etmiş olması yüzünden bugün, vaktiyle cemiyetle alâkası olanlar kat'-ı merbutiyet etmiş ve zaten te'sis-i münasebet edemeyenler büsbütün açıkda kalmışlardır. Cemiyetin bunlardan istifadesi için ne yapmalıdır? Vakıa vaktiyle zevât-ı lâzımaya mektublar yazarak tekâlifde bulunduğunuzu biliyoruz. Fakat evvelâ bu kâfi midir? Saniyen hakkımızda şimdi mevcud olan itimad o zamankine makis olmadığından o zamanki mey'usiyet daha berdevam olmalı mıdır.[?]

4 — Bu kabil zevatdan Prens Mehmed Ali Paşa Halim hazretlerinin ihya-

yı cemiyet emeliyle size teklif-i riyaset etdiği ve sizin Brindizi'ye gitmeniz için gerek Mısır'dan ve gerek Brindizi'den size bir hayli telgrafnâmeler çekdiği halde sizin bunlara nazar-ı ehemmiyet atf etmediğiniz Mısır'dan gelen ihbar cümlesindendir. Bu hal vaki' ise redd-ı vaki' Mehmed Ali Paşa'nın bir külâh yapmak fikriyle sizi bir âlet-i muvakkate ittihaz etmek arzusunda olduğuna kanaatden başka bir suretle ka'bil-i te'vîl değildir. Hal bu ki müşarileyhin size fevkâlâde emniyet ve teveccühü olduğuna yine o ihbar cümlesindendir. Bu hale göre de kıymet-şinâs olması lâzım gelen müşarileyhin nasıl olur da öyle bir fikr-i reddiye-i mütâbaatı tasavvur olunabilir? Ve böyle bir maksadı istihsâl için sağdan, soldan şunu, bunu toplayarak neden bir patırdı yapamasın.

Brindizi'de bir kongre te'sisi arzu olunduğu zaman, şu'bemize de müracaat olunmuş ve o zaman vaktin darlığı hesab olunamaması nakîsesi bizce de anlaşılmış ve onlara bildirilmiş idi. Mervî olan redd acaba bu mütalâadan mı neş'et etdi? Fakat biz o vakt de böyle bir kongre akdi meselesinin fevkâlâde ehemmiyeti haiz olduğunu tasdik etmiş ve Brindizi Kongresi akdedilemiyeceğine göre yenisinin vakt ü zamanıyla ve daire-i imkânda akdi teşebbüsatından vaz geçilmemesini rica eylemişdik; bu tahmin ve hesabımız tarafınızdan tasdik edilirse bu fırsatı kaçırmamak için Brindizi'ye can atmanız lâzım gelirdi. Sizi men' iden esbab-ı mühimme ne idi? Veya halâ nedir?

Bir mütalâa daha kaldı: Kongrenin inikadına delâlet edenler ve Prensin icraat tarafdarı olduğu ma'lûm. Bu teklifi kabûl hayalât demekdir. Binaenaleyh Paris'den Brindizi'ye, Brindizi'den Paris'e gidüb dönmek mesarifini beyhude denize dökmekden ictinâb etmiş olabilirsiniz. Eğer Prensin kusuru bu kadarcıkdan ibaret ise mesele yine tevazzu' edemeyecek. Çünkü biz de icraat tarafdarı değiliz; fakat bu fikrimiz icraatın bugün muhal olmasındandır. O halde siz hakkınızdaki itimadına bakılırsa Prens bu muhali iraede güçlük çekmeyecek ve ondan sonra sizce yapılması makûl olan şeylere onu irzâ'ya muvaffak olabilecek idiniz.

Ve'lhasıl Mısır'dan gelen son mevsuk haberlere göre, bu kadar redlerden sonra Prens halâ size itimad ediyor; herşeyi sizden bekliyor. İlk faraziyemiz doğru değil ise yâni müşarünileyh bir külâh kapıcı değil ise ve bunlara muarız ciddî ve mühim diğer âmâliniz yok ise bu fırsatı elden kaçırmamak fikrindeyiz. Bu babdaki mütalâatınıza kemâl-i tehalükle muntazırız. Bakî selâm ve ihtiram.

Trablusgarb Şubesi Nâmına
Nejad

Bkz. Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.

حضوره

طالبزاده
۲ خانه ۹۹

عزیزم ؛

همانطور عزیزم روزنامه نگاری حضوره اولچه کوندرمکدن مکتوبه جواب ویرمیشکز نامناسب وحیث مسلکزه حضوره سقیه مزجه حمل اولنسه ، پرتسیه اعتقاد توجه ذره قدر خلل ویرمه دیکندن بو ایکنجی نصدیقنامه ی سقیه مزجه معروض برای واصل بیورلسه سزه ایصاله بزی سوق ایدر .

وطن حالی ، بو بابده حضوره اردوسیله میدانه آتیلمسه اولوز آلسنده بیله مطبوعه مقاطعه درجه سی ، بو ایکی شیئک یکدیگریه اولوجه مربوطیتی ، زمان و ظرف ارباب حمیت و غیرته اولوجه احتیاجی ، اعتقادمزجه بو صیاده هرکسک وخصوصا قدرته وکیفیاتی ارباب ناموس طرفنه تقدیر ایدیلمه سزی کریستوایانه حسیاتی [redacted] مساعده ایتمز [redacted] اوت ، کلمسه برجوده اصول رفقای غیرتکارانه قطع امیده ، یاکار باشکزه جایشمه سزی مجبور ایده بیلیر . فقط بو معذوریتکز ، وطن سلامتی نامنه هیچ بریکسه ایه هیچ صورتله مخابره ایتمه مکز فادار ، دائره شمولی واسع اولوبیلیرمی ؟ شو سوالدن بنه نورو تحرز اولوبده جواب اعطاسنه جسارت بولجیلسکز ، عزیزم :

۱ — حضوره سقیه مناسبتکز ؟ بو بابده کی فکرو مطالعه کز نه در ؟

۲ — جمعیت حالی پریشانی معلوم ده . بو حاله دستکیری قدرده واسطه کوره بیلیرمیسکز ؟

BELGE: LXXVIII — *Tunalı Hilmi Bey tarafından, «Necabetlû Devletlû, Prens Mehmed Ali Paşa Cânibinden» kaydıyla devlet yöneticilerine gönderilen mektubun Beşinci Ordu Müşiri Cevad Paşa tarafından Mabeyn'e bildirilen sureti aşağıdaki gibidir. Yazı 16 Eylül 1315 tarihiyle Başkitabet'e yazılmıştır. Metindeki ifade hemen tamamen Ahmed Rıza Bey'e yazılan mektubun aynısıdır:*

Beşinci Ordu-yu Hümayûn Müşiriyetinden

48

SURET

Kahire. Efendim epeyce zamandan beri şeref-i ziyaret ve sehabetleriyle müşerref olmakda bulunduğum necabetlû, devletlû; devletin, hilâfetin selâmet-i maksadı bir an evvel husûle getirebilmek içün Yeni Osmanlılar Fırkası'na yeni bir esas vaz' edilerek işte büsbütün yeniden mübaşeret lüzûmunu hissetdikleri ve bu babda ne yapılmak münâsib olacağını daima söylediler ve söyleyeceklerine her ne kadar kemâl-i fahr ile tatbik-i hareket olacağı şübhesiz ise de tevazû ve mahviyyet buyurarak hidmetleri sebkat etmiş meslekperverlikleri ve tabiatları tecrübeden geçirilmiş zevâtın da rey ve fikirlerini sorub anlamak üzere bervech-i zîr mevaddı iş'ar hususuna beni tevkîl buyurdular. Evvelâ, Efrenci Teşrin-i evvelin yirmi beşinci günü Brindizi'de bir Yeni Osmanlı Kongresi yapılacak ve üç gün devam edecekdir. Sâniyen, kongreye ancak meslek ve ahlâkları malûm ve mevcudiyetleri bilinen hey'etler tarafından gönderilmiş olan zevât kabûl olunacağı ve kararlar umum Osmanlılarca bilâitiraz makbûl ve mer'î-ül-icra tutulacakdır. Sâlisen, kongre maksad ve mesleği ve suret-i idareyi havî bir nizamnâmenin tanzim ve reis-i umumî ve âzâ-yı lâzımanın ta'yiniyle iştigâl edeceğine binaen müzâkere ve müşâvere edilecek esasları evvelce bilmek ve hazırlamak lâzım olduğundan gelecek olanlar veya reylerini bildirmek isteyenler üçer kişi olmak üzere bir lâyiha-i muhtasara yazub Teşrin-i evvelin beşine kadar zîrdeki adrese göndereceklerdir. Rabian, da'vete icâbet veya adem-i icabet cevablarına göre teşebbüs bir reng-i kat'i alacağından ictima' edilmesi takarrür etdiği halde gelecek zevâta Teşrin-i evvelin altısında birer telgraf çekilecek aksi takdirde karar-ı hususî ile bildirilecekdir. Hamisen, da'vetnâmeyi alacak zevâtın behemahal cevâb vermeleri ve bu mes'eleyi son derecede mektum tutmaları mercûdur. Her halde ihtirâm, selâm ve selâmet.

15 Eylül[18]99.
Tunalı Sanduk-i Hususî
Numero 69

Hacı Tunalı Rasih
Kahire Mısır

Bkz. **Suriye Vilâyeti ve Beşinci Ordu-yu Hümayûn Müşiriyetiyle Muhaberata Mahsus Defterdir**, (üçüncü Defter), **BBA-Yıldız Esas Evrakı**, 36/139-49/139/XVIII.

BELGE: LXXIX — *Belgenin metni aşağıdaki gibidir:*

Romanya Şu'besi Hey'et-i Âliyesine

7 Temmuz 99

Numro: 1
Mısır-el-Kahire

Elma'rûz,

Cemiyetimiz burada bir matbaa te'sis ve küşâd ile Rodos'dan firar eden Salih nâmında birini kâtib ta'yin etmişdi. Merkumun su-i isti'malâtı hissolunmuş ve Cenevre'den Tunalı Hilmi Bey iki buçuk ay mukaddem müfettiş sıfatıyla gönderilmişdi. Salih işi azdırdı, matbaayı kendine mâl etmek fikrinde bile bulundu. İki ay kadar devam eden istirhamlar te'sirsiz, faidesiz kaldı. Cehl-i küllîsi idrak-ı hakk-ı harekete mani' ve ihmâl-i müteaddide-i vakıası denaat-ı hilkatine bürhan-ı katı' bulunan Salih merkumun rehber-i harekâti olarak kulûb-ü ehl-i vicdan ve ihvanı dâg-dâr te'sir eden imâl-i denaatkârânenin mucib-i hakikisi ve fail-i muzirrisi bulunduğuna vicdanımızın —delâil-i meşhude ile kanaat hasıl ederek— mes'ul-ü hakikî tanıdığı muharrir-i Kanun-u Esasî Hoca Kadri Efendi'ye de —hasb-ül-icab gâyet ihtiramkârâne ve hattâ mütecâhilâne bir suretde bile— derd anlatmak mümkün olamadı. Nihayet matbaaya gitdik. Salih'den suret-i kat'iyyede hesab istedik. Tecâvüzât-ı bîedebâne ile mukabele hattâ Sandukkâr Ali Ziya Efendi'nin başını bile cerh etdi. Müteakkiben matbaa ve posta kutusu hükümet ma'rifetiyle hacz etdirildi. Mâh-ı hâlin on beşinde muhakeme icra olunacakdır.

Mısır'a iki hafta kalmak üzere gelen Tunalı Hilmi Bey'in iki aylık sabır ve teennisi nazar-ı mülâhazaya alınırsa ittihaz etdiği hatt-ı hareketin şâyân-ı takdir addolunacağı şübhesizdir. Ne faide ki mukabil tarafdan yalnız anın değil hepimiz hakkında dürlü dürlü bühtanlar işâa oldu. Gizli âşikâr, şifahî, tahrirî tecâvüzât namus ve itibâr-ı cemiyeti âdetâ ihlâl etdi. Mecburiyet hissetdik « العرضحلي » ünvanlı fıkra-i arabiye neşr etdik. Merkum Salih'in şu'beye ve dolayısıyla millet-i mazlumeye bu yolda ibraz eylediği ihaneti, ma'lûmu olan adreslerin eshabına da bilfiil teşmîl etdirmekden çekinmeyeceği mülâhazası, —usûl-i müttehizeye tamamıyla vukufu olmayan bâzı ihvân-ı kirâma— yekden vârid-i hâtır olabileceğinden öyle bir mülâhazaya meydan vermemek içün burada arz ederiz ki: Merkumun eline ihvandan bazılarının felâketini dâi olabilecek öyle mühim dahilî adresler zaten verilmemiş ve bugün adresler haricî merkezde muhafaza edilmişdir.

Bazı mühim esasların vaz'ı esbabını istihbar ve gaile-i ma'lûmeyi mümkün mertebe bir hüsn-i cereyana tabi' etmek içün meşagil-i gayr-i muntazama ile vakit geçirmek lâzım geldiğinden hepimiz tarafından mevcudiyeti lüzûmu hissolunan ve şu'be nâmına hareket edecek olan bir hey'et teşkiline henüz muvaffak olunamamışdı. Geçen gün Tunalı Hilmi Bey'in da'vetiyle ictima' olu-

narak muvakkat fevkâlâde bir hey'et teşkil etdik. Re'sen vazifedâr olacaklar ta'yin edildi. Makam-ı riyasete vekâleten birimiz geçirildi. Reis Mısır'da mukim füzelâ ve ekâbir-i ümmetden biri olub şimdilik riyaset-i fahriyede bulunacak ve herhalde fikr ve re'yinden istifade olunacakdır. Posta kutusu ve mühür hacz altında bulunduğundan şimdilik adresimiz zîrde gösterildiği gibidir. Ve muhaberatda da hey'etimize vekâlet ba'dema yalnız Münif Efendi'nin imzası görülecekdir.

Şu mektubumuzun bir tebşirnâme gibi kabul olunacağı şübhesizdir. Vakıa tahaddüs eden mes'ele pek çirkindir. Fakat her cemiyetde, her hey'et ve hattâ her yerde, her şirketde müessisler insan olduklarından bittabi' birçok fenalıkların uygunsuzlukların zuhura gelebileceğini düşünebilen, muhakemesi tam olan, ve aklında kemâl bulunan kimseler içün dâî'-i ye'is olamaz itikadındayız. Teessüf olunacak bir nokta varsa o da yeis, kızmağa bahane arayan ihvan ve muhibbanı teskin ve teselli içün uğraşmak mecburiyetinin husûle gelmesidir. Bu babda ise bizce en kısa bir hatt-ı hareket: «Biz bu meydana hukuk-u umumiyeyi muhafaza ve müdafaa içün atıldık. Hakka nâşinâslığı kimde görürsek kafasını ezeriz. Bahusus bu gibileri içimizde bulundurmayız. İçimizden def' içün icâb edeni yapmağa uğraşırız.» demekden ibaretdir....

9 imza

Adres: Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Mısır Şubesi Caire Egypte.

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/58//582/12

(12)

روما نیا

جمعیت حقیقیه علمیه

نومره ۱۰

5822

۷ تموز ۹۹

مدالقاهره

المقدمه

جمعیتمز بوندن بر مطبعه تأسیس وکشاد ایله ، درسعادتده فعالیت ایدن صنایع نامنده بر چوق طابع نصب ایتمشدر . مرقومدن سوء استفاده لرله اولسون وخصوصه حدثه طوغرمق ایچون بعض ایکی یوزه یاقین مقدمه صحیفه کوندرلمشدر . صنایع ایشن آندیرمق ، مطبعه یا کتابخانه مالی اینمک تکرار بیله بولنمدی . ایکی ای قدیم دوام ایدن استرحامات تأثیرسز فائده سز قالدی . جهل کیمسن اولمیان خطا حرکتلره مانع واقعال مستفیده واقعه سی دنیانک خلقه بر قصه سانمق بولنمه صنایع مرقومه حضرتلرینک اولدقجه قلوب اهل وجدانه واحرار واغماض تأثیر ایدن اعمال ونتائجلرینه مسبب حقیقیسی وفاعل معنویسی بولنیقدن وجه آتی زیرده — دلائل مشهوره ایله قناعت حاصل ایدرك — مسئوله حقیقی طابندیکی مورد قانونه اساسی مواد قدر افندیم یه ده — حسب الایجاب غایت احترامکارانه وعفو مخالصانه بر صورتده بیله — دعوا کلاسیکه اولندی . نهایت مطبعه یه کیتدکده ، صاحبنه صورت قطعیه ده حساب ایستدیکه . تجاوزات وادبانه ایله مقابله حتی مستقیما علیحضرت افندیمزه باشنه بیله جسارت ایتدی . متعاقبا مطبعه ویوسته قوطیسی حکومت مصادره ایتدیرلدی . ماه حالت اولدیشنده محاکمه اجرا اولندی .

وجه آتی کمال قناعت اوزره کلمه کلمه اوقونلی حاکم بکک ایکی آیلوق حبس وتأدیسی نظر دقته آلنیرق اتخاذ اینمکه خطا حرکتلر شایان تقدیر عد اولنمق شبهه سزدر . نه فائده که مقابل طرفده یاکز اندیکلری حقیقتدن دنیانک هر طرفنه اشاعه اولندی . کیزلمک اخفا ، تحریر تجاوزات ناموس واعتبار جمعیتی محاکمه اختلال ایتدی .

مجبوریت حس ایتدکه : « المدرجه ما » ایله الناس » عنوانیله قطعه عربیه یا نشر ایتدم

BELGE: LXXX — *Yazı sureti aşağıdadır:*

Beşinci Şu'be Hey'et-i Âliyesine;
Kahire

Aded
Umum
2

Ma'ruz,

Bugün (Hak) ünvanlı bir caride neşrine başladık. İnayet-i hak ve himmet-i ihvan ile devam-ı neşri şübhesizdir.

Cünhâ ve matbaa muhakemeleri henüz rüy'et olunmadı: Mısır'ın bilcümle devâir-i hükümeti bu mevsimde umur-u mühimme ile iştigâl etmiyor. Büyük me'murların çoğu me'zuniyetle dışarıda bulunuyor. Muhakememiz de üçüncü bir tehir olmak üzere Eylül'ün dokuzuna bırakıldı.

Ba'dema adresimiz (Hak) da, zîr-i arizada görüldüğü gibidir. Bâki gayret ve metanet ve selâm ve selâmet. 31 Ağustos 99.

Mısır Şu'besi Hey'eti Nâmına
Münif
(İmza)

Adres:
«Hak»
Boite Spéciale (679)
Caire (Egypte)

Bkz. **Arkivi Qëndror**, 19/59//236/7

BELGE: LXXXI — *Siyret Bey'in olayın gelişimi ile ilgili olarak verdiği ifadenin metni aşağıdaki gibidir:*

İsmail Kemal Bey'in evine bir gün gitmişdim. İngilizler ile Trasvaal muharebesi hakkında beynimizde bir mübahase cereyân eylemişdi. İsmail Kemal Bey Rusya'nın Boerler hakkında gösterdiği sempatiden bahsederek bizimle her hususda müttehid-ül-menafi' olan İngiltere Devleti'ne böyle bir sempati gösterilmesi devleteyn-i mezkûreteyni takribe bir vesile olacağını beyân eyledi. Ben de ne yolda irâe-i temenniyat edilmesini kendisinden sual etdim:

«Adam sen de bu düşünülecek şey mi meselâ siz gencler bahusus matbuat âleminde ihzarınızla tanınmışsınız her halde birşey kaleme alarak ve rüfekânıza dahi imzalatdırıb İngiltere Sefareti'ne birkaç marûf gencler götürmüş olsanız fena olmaz» dedi. Nihayet İsmail Sefa Bey iki gün sonra Kemal Bey'i görmüş bahs-i mezkûr cereyan etmiş iş takarrür etmiş mahzarı Sefa Bey tesvîd etdi. Müsveddeden iki şeyi tayy ile tashih etdim. Sonra mübeyyizini imzaladım bir de Hüsameddin Bey'e imzalatdım. En sonra Sefaret'e gidildi. Işte marûzatım bundan ibaretdir.

16 Teşrin-i sânî 315.

Bkz. **BBA-Yıldız Esas Evrakı**, 19/1428/130/58.

BELGE: LXXXII — *Sözkonusu metinlerden ortak olarak hazırlanan belge dizisi aşağıdaki gibidir:*

No. 537

Constantinople
20 Kasım 1899

Lordum,

Bugün öğleden sonra, Bâb-ıâliden dönerken, Şûra-yı Devlet âzâsı ve önemli ve aydın bir devlet adamı olan İsmail Kemal Bey'den, bir Müslüman heyetinin benim vasıtamla Güney Afrika Cumhuriyeti ile savaş halinde olan Majestelerinin Hükûmeti'ne iyi dileklerini ve sempatisini ifade etmek istediğini bildiren bir mesaj almış bulunmaktayım.

Osmanlı teb'asının bir heyetini kabul etmemin, yetki alanımın dışında olduğunu her halükârda «Jön Türkler»in âzâlarını veya bana itimat göstermiş olan egemenliğe karşı olan diğer siyasî topluluk (birlik)leri kabûl edemiyeceğimi söyledim.

Karşılığında hareketin «Jön Türkler» ile ilgili olmadığını ve bunun sadece İngiltere'ye karşı güçlü sempatilerini bu şekilde dile getirmek isteyen birçok Müslümanın samimi arzusundan kaynaklandığı konusunda beni temin etdiler.

Saat altı civarında, dördü ûlema olan on Müslüman beni aradılar. İsimleri ile birlikte ilişikte bir kopyasını gönderme şerefine eriştiğim nutku bana okudular.

Onları kabûlüm üzerine, ülkeme karşı bu Müslüman sempatisinin bu ta-

mamen kendiliğinden gelişen (spontaneous) ifadesinin Majestelerinin hükûmetini ve Majesteleri için aziz olan milyonlarca Müslüman teb'ası bulunan İmparatoriçeyi memnun etmekten başka birşey olamayacağını söyledim. Bu iki ülke arasında bir birlik bağı idi ve Büyük Britanya ile Türkiye arasındaki eskiye dayanan dostâne ilişkilerin daima devam ettiğine inandım.

Osmanlı Hariciye Nazırına, vak'ayı yarın bildirmeyi ve şayet uygun bulursa konuyu Zât-ı Şâhânelerine bildirmesini istirham etmesini teklif etmeyi düşünüyorum.

[Arzedilen Metin]

MAJESTELERİNİN ELÇİSİ SIR NICHOLAS O'CONOR CENABLARINA

Edvar-ı tarihiyesini teşkil eden harekât ve fütûhakında hürriyet ve adalet gibi iki vâcibe-i insaniyeti tahkim ve ta'mim uğrunda en çok fedâkârlıklar etmiş, en ziyade muvaffakiyetler göstermiş bir hükûmet-i muazzama olmasına mebni İngiliz devlet-i fahimânesini rehnümâ-yı medeniyet ünvan-ı celilesiyle tebcil etmek revâdır. Hususuyla bir asırdan beri Devlet-i Aliyyenin hukukunu müdafaa ve istikbalini te'minde ma'nen, maddeten ibzal eylediği hayırhâhâne mesaî ve müzahere ile Osmanlıların kalblerinde mevcudiyet-i siyasiyeleriyle kaim ve daim olacak hiss-i muhabbet husûle getirmiş olan İngiliz devlet-i muhteremesi daima saadet-i ümemde menafi'-i mahsusa aramak gibi âlicenâbâne bir fikr ile mütecelli meslek-i siyasiyesini takdir etmek vazifesiyle herkesden ziyade Osmanlıları mükellef kılmışdır.

Nevahi-i şimaliyesi İslâmiyet içinde münevver iken cihat-ı sâiresi zulm ü cehl ve bedâvat içinde yuvarlanan Afrika kıtasının aksam-ı mühimme-i cenûbiyesine atf-ı nazar olunub da insan ticareti gibi menafi'-i gayr-i meşru'a arkasında oralara kadar koşan akvâm-ı mutaassıbânın tazalluat-ı gaddaranesine marûz kalmış kabail-i zenciye ile nice binlerce nüfus-i İslâmiyeye bezl ü temin edilen hürriyet ve adalet gözönüne getirirsek İngiliz millet-i muazzamasının bütün âlem üzerine neşr-i envâr-ı adalet ve hürriyet eylemesi yegâne matmah-ı nazar ittihaz eylediği düşünülünce bu def'a Afrika-yı Cenubî Cumhuriyeti'ne karşu deruhde etdiği harbde dahi mazhar-ı muvaffakiyat olması temenniyât-ı vezaif-i insaniye sırasında görülüyor.

İşte bu vazife-i mukaddeseyi Osmanlı şebbanı nâmına imza eder ve hissiyat-ı ihtiramkârânemizin kabûlüyle devlet-i metbualarına arzını niyaz eyleriz.

İmzalar:

Hüseyin Siyret	Servet-i Fünûn muharriri.
İsmail Safa	Edebiyat muallimi.
İsmail Hakkı	Ergani Sancağı Defterdarı.
Hüseyin Hüsnü	Zehirzâde Bağdad Müftüsü.
Cemâl Sıtkı	Zehirzâde Bağdad Müftüsü.
Hocazâde Mehmed Ubeydullah	Muharrir
Ahmed Şükrü	Berlin Sefaret-i Seniyesi sabık kâtib-i sanisi.
Ahmed Safi	
Hüsameddin	Hariciye Nezareti hülefasından.
Rıfat Müyyed	Hukuk Doktoru.
Mütevellizâde Abdülmecid	Musul ûlemasından
Rüşdü	Şûra-yi Devlet müstahdeminden.
Mehmed Nazmi	Askerî memur.
Kemaleddin	İstanbul Polis Müdiriyeti tercümanı.
Mahmud Nedim	Muharrir.
Abdülkerim	Muharrir.
Ekrem	Maarif Encümeni âzâsı ve muharrir.
Tahir	Bahriye zabiti.
Zülfikar	Bahriye zabiti.
Hamdi	Bahriye zabiti.
Rıfat	Bahriye zabiti.
İsmail Kemal	
Beyzâde Mahmud Nedim	
Sami Paşazâde Sezai	
Mehmed Cavid	Sabah muharriri.
Ahmed Kemal	Mekteb-i Ticaret mezunu.
Mehmed Rauf	Servet-i Fünûn muharriri.
Tevfik Fikret	Servet-i Fünûn muharriri.
Ağa Hasib	Maliye Nezareti Dava Vekili.

Bkz. **PRO/F O.** 78/4996 ve **BBA-Yıldız Esas Evrakı,** 19/1428/130/58.

BELGE: LXXXIII — *Muhaberat metni aşağıdaki gibidir:*

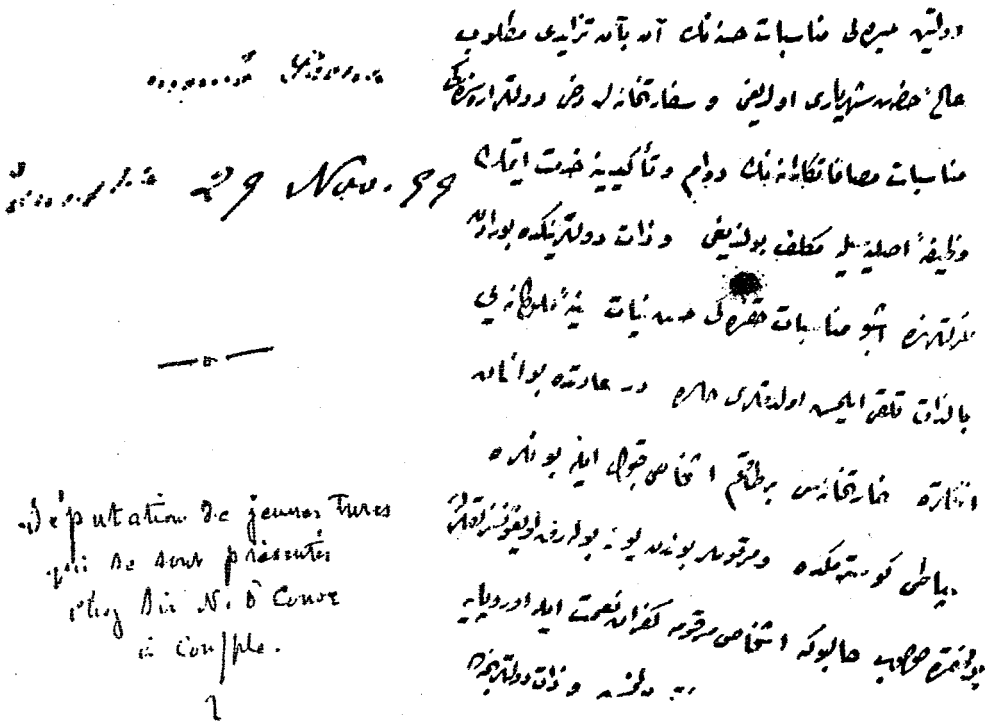
Tahsin Bey

à
Anthopulo Pacha

Const^ple 29 Nov. 99
Députation de Jeunes turcs
qui se sont présentés chez
Sir N. O'Conor à Cons. ple.

Devleteyn beynindeki münâsebât-ı hasenenin an-be-an tezayidi matlub-i âli-i hazret-i şehriyârî olduğu ve sefarethâneler dahi devletler arasındaki münasebât-ı musâfâtkârânenin devam ve te'kidine hidmet etmek vazife-i asliyesiyle mükellef bulunduğu ve zât-ı devletlerinin de buradan hareketinde işbu münasebât hakkındaki hüsn-i niyet-i seniye-i mülûkâneyi bizzat telâkki eylemiş oldukları halde Dersaadet'de bulunan İngiltere sefarethânesi bir takım eşhası kabûl ile bunlara sempati göstermekde ve merkumlar bundan yüz bularak uygunsuzluklarda bulunmakda olub halbuki eşhas-ı merkume küfran-ı nimet ile Avrupa'ya firar ederek enva' habaset ve mel'anetde bulunmuş ve zât-ı devletlerince de malûm olduğu üzere esasen süfehâ ve erâzilden ve hiçbir fazilet ile ittisaf etmemiş ve bir danesi olsun namus eshabından olmayub cümlesi ihtilâlci gürûhundan ve ceheleden ve ahlâk-ı zemime ve seyyie erbâbından ve daha doğrusu eclâfdan ve umumun menfûru eşhasdan ibâret bulunmuş olduğundan ve bunların sefârethâne-i mezkûra kabûlleri münâsebât-ı vakıa ile kabil-i te'lif olmıyacağı ve hukuk-i beyneldüvel kavaidine muvafık olmadığı ve sefarethânelerin bu gibi şahsî ve dahilî işlere karışmağa hakk ü selâhiyeti olmadığı derkâr ve İngilterece de bu hakikate göre muamele olunacağı âşikâr bulunduğundan ve eşhas-ı merkûmeyi kabûl eylediği sırada kendilerine Jön Türkî tabir eden fesededen olub olmadıklarını suâl eylediği ve onların inkârı üzerine kabûl etdiğini olvakt İngiliz sefiri tarafından Hariciye Nâzırı Paşa hazretlerine beyân edilmiş ve sefirin bu hareketi mucib-i mahzuziyet-i seniye oldukdan sonra onların bâlâda zikr olunduğu vechile mahiyeti ve ihtilâlci gürûhundan denîler olduğu sefarete bildirilmiş iken sefârethâneye kabûl edilmeleri asla caiz olamıyacağından Lord Salisbury nezdinde teşebbüsât-ı mahremâne icrasıyla merkumların ve o gibi eşhasın sefarethânece mazhar-ı kabûl olmamaları zımnında Dersaadet İngiltere sefirine talimat-ı müessire itasına muvafakatının istihsâli ve netice-i mülâkat ve muvaffakiyetlerinin arz ve iş'arı bâirade-i seniye-i hazret-i padişâhî beyân olunur olbabda.

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K.338(3).

BELGE: LXXXIV — *Belge metinleri aşağıdaki gibidir:*

1.

Tahsin Bey-Yıldız

à

Anthopulos Pacha

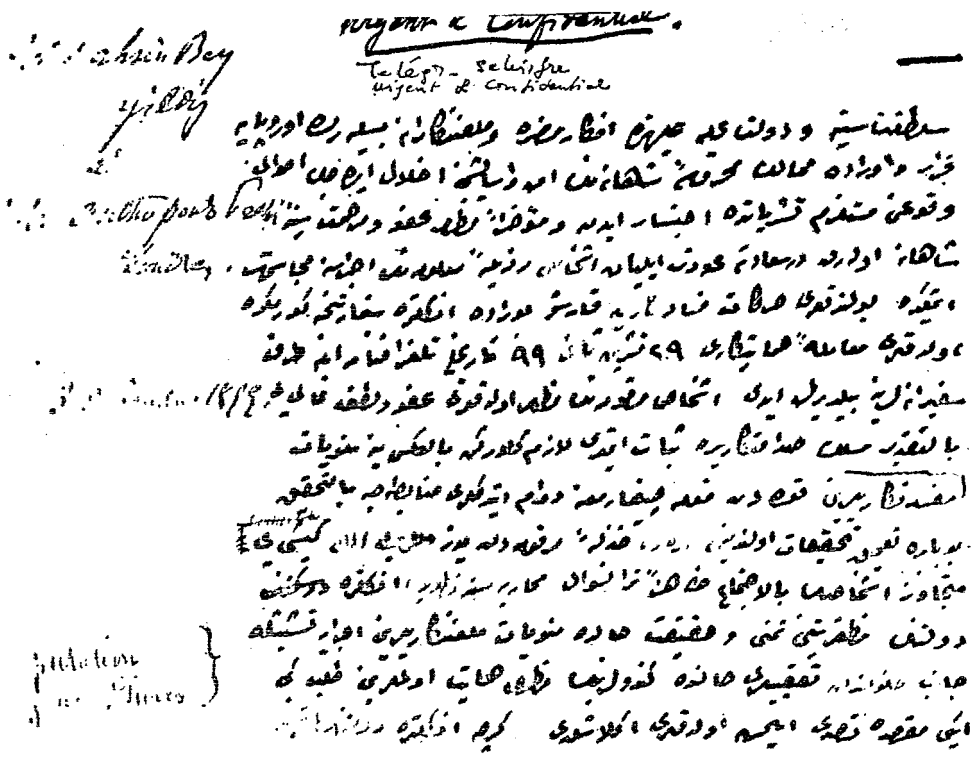
Londres
3 Décembre 1899

Urgent et Confidentiel

Saltanat-ı Seniye ve Devlet-i Aliyye aleyhinde efkâr-ı muzirrı ve mel'anet-kârâne besleyerek Avrupa'ya firar ve orada memalik-i mahruse-i şâhânenin emn ü asayişini ihlâl edecek ahval vuku'unu müstelzim neşriyatda ictisâr eden ve müahharen mazhar-ı afv ü merhamet-i seniye-i şâhâne olarak Dersaadet'e avdet eyleyen eşhas-ı rezîle-i malûmenin icrasına mücaseret etmekde bulundukları harekât-ı fesadkârîye karşu burada İngiltere sefaretince görmekde oldukları muamele-i himayetkârî 29 Teşrin-i sânî 99 tarihli telgrafnâme ile taraf-ı sefirânelerine bildirilmiş idi. Eşhas-ı merkumenin mazhar oldukları afv ve lutf-i âliyi bâtakdir meslek-i sadakatkâride sebat etmeleri lâzım gelirken bil'akis yine menviyât-ı mefsedetkârilerini kuvveden fiile çıkarmağa devam etdikleri zabıtaca bittahkik bu babda ta'mik-i tahkikat olunduğu

sırada hazele-i merkumeden yüz elli kişiyi mütecaviz eşhasın bilictima' zahiren Transvaal muharebesinden dolayı İngiltere devletinin muzafferiyetini temenni ve hakikat-ı halde menviyat-i mel'anetkârîlerini icraya teşebbüsle cânib-i hükûmetden ta'kibleri halinde kendilerinin mazhar-ı himayet olmalarını taleb gibi iki maksada tasaddi eylemiş oldukları anlaşıldı. Gerçi İngiltere devletinin işbu muharebede muzafferiyet ve galibiyetinin temennisi şu son günlerde dört beş suretle ve hattâ vesatet-i devletleriyle taraf-ı müstecmi'-ül -mecdi ve'ş-şeref cenâb-ı padişâhîden İngiltere devletine irae ve izhar buyurulmuş olub merkumların işbu hareketleri mukarin-i hakikat olmuş olsa idi masun-u an-il-ihtirâs olacağı umur-u tabiîye ve bedihîyeden idi. Şu sırada devam eden tahkikatdan ve merkumların bâzılarının zabt olunan ifadelerinden bunların İtalya'dan anarşistler tedarikiyle dahil-i memleketde ika'-ı cinayet teşebbüsatında ve Devlet-i Aliyyenin icraatından dolayı ta'rizât ve tenkidât ifası zımnında saray-ı şevket-ihtiva-yı hümayûn-u mülûkâneye müzâkeratda velhasıl idare-i hazıra-i saltanat-ı seniyeyi maazallah-ı teâlâ bir inkılâba uğratmak tasmimâtında bulundukları sabit olmasıyla bunlardan iki üç kişinin taht-ı istintaka alınması üzerine İngiltere Sefiri işe müdahale ederek işbu tahkikat ve muamelât eşhas-ı merkumenin sefarethâneye müracaatlarına müsadif olmasından ve şu halde bunlar hakkında bir muamele-i muahezekârâne icrası İngiltere efkâr-ı umumiyesini tehyiç ve iki memleket arasındaki münasebât-ı dostâneyi ihlâl edebileceğinden bahisle merkumlar hakkında bir gûna muamele icra olmamasını musirrâne taleb etmişdir. Halbuki velinimet-i bîminnetimiz şevketlû padişâhımız efendimiz hazretleri İngiltere devletine karşu derkâr olan muvâlât ve müsâfât-ı celile-i şâhânelerini ber minvâl-i muharrer suret-i fiilede de izhar buyurmuş ve elyevm o niyet-i âliyede bulunmuş oldukları halde işin rengi tebdîl edilerek her memleketce düçâr-ı mücazât edilmeleri lâzım gelen bir takım anarşistlerin muhafaza ve himayesine kıyam olunmasına İngiltere devletinin hasb-el-muhâdenet cevaz göstermiyeceği umur-u bedihiyeden olmağla işbu mukaddemât ve hakaikin mufassalan Lord Salisbury'e temhîd ile bu makule eşhasın sefaretce tanınmaması zımnında buradaki sefire talimât-ı lâzıma ita etdirilmesi esbabının istihsâli ve bu babda muvaffakiyet husûlü takdirde hakk-ı âlilerinde sezavâr buyurulagelen teveccühat-ı mülkdârinin bir kat daha tezayid edeceği bâirade-i seniye hazret-i padişâhî tebliğ ve bugün behemahal cevâb-ı devletlerine intizar olunur. Olbabda.

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi**, K.338(3).

2.

S.E. Anthopulo Pacha

à

S.E. Tahsin Bey Yıldız

Le 4 Décembre 1899

Şifre Telgraf

Ehemmiyet-i maslahata mebni 29 Teşrin-i sânî 99 tarihli telgrafnâme-i âli mentuk-i münifince Lord Salisbury'e edilecek tebligat-ı mahremânenin icrası müşarüleyhin bir iki güne kadar Londra'ya avdetine talik olunmuş ise de kendisinin hastalığı daha imtidâd edeceği bu defa anlaşılmış ve diğer taraftan dünkü telgrafnâme-i âlinin müsta'celiyeti cihetiyle heman teşebbüsât-ı lâzımaya ibtidar edilmesi muktazi bulunmuş olmağla bu sabah bura hariciye nezareti müsteşarıyla görüşülerek kendisine hikâye-i hal ve matlub olan neticenın istihsâli içün temhidât ve iknaat-ı müessire-i lâzıma icra edildikde mümaileyh kendisinin malûmatı olmadığını ve Lord Salisbury'nin hastalığı cihetiyle ancak fevkâlâde ahvâlde müracaat edildikde ve umur-u hariciye-i saireyi kabine âzâsından Monsieur Balfour'un vekâlete rü'yet eylemekde ol-

A. K. 338 (3)

نمرهٔ متفرق

Reçu Suite à mon télégr. d'hier

Y. Excellence Kiamil Pacha

Y. Zekai Bey

Yildiz

le 1 Décembre 1899

Réponse de Jeunes Turcs

Le 1er Sadet

اعلیحضرت همایونی ۲۹ سنه ۲۹ تاریخلی تلغرافنامهٔ عالی
سعادتپناهیلرینه لوردسالسبوریدن ایدیلمش تبلیغاتک محرراتی
اصلی شایان دقت بر ایکنوقته نظر دیقته عودتله تعلیم
اولنمش اولدوغندن خستهلکی دولایسیله ذاتاً ایدهجک
بولونمیان اعلیحضرتلرینک ویلیام طرفندن دونکی تلغرافنامهٔ عالیلرینک
مستعجلی جریدهلرمزه تشبثاتلارندن ابتدا ایلری تقتضه
بولنمش اولمغله بوصباح بولدقلری نقدر نشریاتی
کوریشدیرلدکدن صکره حکایهٔ حال و مطالعه اولندقدن صکره آنجق
ایچون تعهدات واقناعاتی موثره لازمهٔ اجرا بیلیمیه
ایدلکدن ماعدا لوردسالسبوری [illegible]
جریدهلرمزک [illegible] جهتی کندیسنه [illegible]
ذهنلرنده اصلاح [illegible] ایدلکدن [illegible]
[illegible]

duğunu ve binaenaleyh bu babda müşarileyhin reyini istihsâl mecburiyetinde bulunduğunu beyân eylemesiyle bu gün ba'd-el-zuhr kendisiyle yine görüşülmeğe karar verilmiş idi. Şimdi iki defa olarak müsteşâr-ı mümaileyh ile cereyan eden mükâlemede gerçi Dersaadet'de bir hey'et-i meb'usenin Transvaal muharebesinden dolayı beyân-ı hissiyât-ı dostî eylemek üzere İngiltere sefarethânesine gitdikleri ve bu hususda sefir tarafından vuku'bulan muamele ve kullanılan lisanın mucib-i mahzuziyet-i seniye-i cenâb-ı padişâhî olduğu malûm ise de mezkûr hey'et-i meb'use efradından bâzılarının tevkifine ve bu tevkifatın ne esbaba mebni vuku'bulduğuna ve sefir tarafından icra edildiği beyân olunan tebligatın ne gibi ahvâl ve esbâb tahtında icra kılındığına (vuku'bulduğuna) dair Foreign Office'ce bir gûna malûmat olmadığından bu babda sefarethânece ne yapıldığını bilinmeksizin sefire talimat verilmesi muvafık-ı usûl bulunmadığından derhal Monsieur Balfour tarafından derhal Dersaadet sefirinden bu babda izahat-ı kâfiye taleb olunarak alınacak cevab üzerine sefaret-i seniyeye malûmat verileceği müsteşâr-ı mümaileyh tarafından beyân edilmesi üzerine mezkûr istizahatın telgrafla icrası taleb olunarak bu da istihsâl kılınmış olduğu marûzdur.

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K.338(3).

BELGE: LXXXV — *Beyannâme metni aşağıdaki gibidir:*

OSMANLI MİLLETİNE

Vatandaşlar! Cihanın en lâtif ve en zengin memleketine sahib olduğumuz ağyârın bile teslim eylediği üzere her dürlü saadete lâyık bir millet-i muazzama olduğumuz halde mahza mecnun bir padişâh ve onun âmâl-i zâlimânesi-

ne hâdim esâfilden mürekkeb bir hükümetin su-i idaresi yüzünden mahv olub gitmekdeyiz. Eski Bizans İmparatorluğundan berbad bir hale geldik. En sarih hukukumuz elimizden enva' tahkir ve tehdidle gasb olunuyor. Selâmet ve saadete müstehak olduğumuzu isbat ederek bu hükümet-i haineyi def' ve te'dib etmeliyiz. Emin olunuz, istikbâl bizim elimizdedir! Her millet müstehâk olduğu hükümete nail olur. Binaenaleyh menafi'-i şahsiye ve hissiyeyi istihkâr eden fedâkârân-ı ümmet harekete hazırlanmakdadırlar. Eminiz ki mücahede-i necât başlayınca âmâl-i hüdâpesendânelerinde efrâd-ı milletin her dürlü muavenetine mazhar olacaklardır.

Maksadımız: Vatanımızda mukteziyat-ı ictimaiye ve medeniyeye muvafık bir hükümet-i âdile tesisdir. Herkes vazifesine hazır olsun.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

Arkivi Qëndror, 19/60//28/19.

(19) 18

عثمانلی ملتنه

وطنداشلر! جهانك اك لطیف والك زنكین مملكتنه صاحب بولندیغمز
اغیارك بیله تسلیم ایلدیكی اوزره هردرلو سعادته لایق برملت معظمه اولدیغمز
حالده محضا مجنون بر پادشاه واونك آمال ظالمانه‌سنه خادم اسافلدن مركب بر
حكومتك سوء اداره‌سی یوزندن محو اولوب كیتمكده‌یز. اسكی بیزانس ایمپراطورلغندن برباد برحاله كلدك. الك صرع حقوقدن المزدن انواع تحقیر وتهدیدله غصب
اولنیور. سلامت وسعادته مستحق اولدیغمزی اثبات ایده‌رك بوحكومت خائنه‌یی

BELGE: LXXVI — *Belirtilen protesto yazısının metni aşağıdaki gibidir:*

Abdülhamid'in yirmi beşinci sene-i devriye-i istibdadı şenlikleri münâsebetiyle bütün cihan-ı medeniyet matbuat ve ekâbirine Cemiyetimiz tarafından gönderilen protestonâmedir:

Abdülhamid, tarih-i insaniyetde emsâli nâmesbuk cinayât ve fecayi' ile malı olan devr-i istibdadının bugün yirmi beşinci senesi şenliklerini icra ediyor. Bu cebbar-ı hunharın bîhesab kurbanları tekmil cihan-ı medeniyeti ağlatdı. Fakat ma'tessüf düvel-i muazzama kendisine bâzı dostâne nesayih icrasından başka birşey yapmadı. Hele bu def'a kıt'al ve cinayâtının kusvâ-yı tebcili demek olan bu hûnin şenliklere Avrupa'nın bir takım fevkâlâde murahhaslarla iştirakine karşı «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti» kemâl-i şiddetle protesto eyler. Kızıl Sultan'ın cinayâtına karşı gösterdiği müsamaha ile hükûmat-ı mütemeddine büyük bir mesuliyet altına girmişdi. Şimdi de bu hûn-âşâmı teşci' etmekle icraat-ı müstakbelesine iştirak etmiş olmayacak mı?

Yirminci asr-ı medeniyetin infilâk-ı sabah-ül-hayrında bu kurun-i vusta yadigârının tok esareti altında inleyen millet-i mazlûme-i Osmaniyenin tercüman-ı sadıkı bulunan fırkamız şu asr-ı âhir Cengizinin ilelebed mevzu'-i teşhirgâh-ı lâ'net-i enâm edilmesi hususunda matbuat-ı rub'-i meskûnun muavenet-i âlicenâbâne ve himayet-güsterânesinden katiyyen ümidvardır.

fî, 19 Ağustos 1316
ve
fî 1 Eylül Sene 1900

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

Bkz. **Osmanlı**, no.67, 1 Eylül 1900-3 Cemaziy'ülevvel 1318, s. 1.

BELGE: LXXXVII — *Taslak sureti aşağıdaki gibidir:*

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin Müceddeden Tensiki İçün Yedinci Şu'be Tarafından Müsvedde Suretinde Yazılan Lâyihanın Suretidir.

Maksad: Osmanlı milletinin te'min-i refahı.

Meslek: Cehli izâle, anasır-ı muhtelife arasında te'sis-i emniyet ve samimiyet ile hükûmeti milletin menafi'ini temin edecek bir şekle vaz' etmekdir.

İzale-i Cehl :

1 — Cemiyet vatan dahilinde mektebler, kütübhaneler, matbaalar te'sis cerideler, risaleler nafi' kitablar neşri, mekâtib-i mevcûdeye efradından muallimler idhali hususatına çalışmalıdır.

Ancak cemiyet şimdilik bu uğurda para sarf edecek iktidarda olmadığı cihetle efrad-ı cemiyet, cemiyete verilecek iâne haricinde olarak bu gibi ilmî müesseseler te'sis ve efradıyla beraber kezalik cemiyet ahaliyi bu yola teşvik ile muvazzaf olmalıdır.

2 — Genclerimizin Avrupa'da tahsîl ve terbiye görmesi içün cemiyet ve efradı teşvikatda bulunmalı ve buna medâr-ı suhûlet olmak içün Avrupa'da cemiyet nâmına olmayarak münâsib zevât ma'rifetiyle bir veya daha ziyade pansiyonlar te'sis etmelidir. Cemiyetin sia-i maliyesi halinde ise müsta'id fakat fakir genclerimizin Avrupa'da tahsili yolunda nakden de muavenet etmelidir.

Anâsır-ı muhtelife arasında te'sis-i emniyet ve samimiyet:

1 — Cemiyetimiz Osmanlıların bütün erbâb-ı namûs ve hamiyyetine güşâdedir. Binaenaleyh: Cemiyet her din ve milletden efrad celb ve idhali içün çalışmalıdır.

2 — Cemiyetimizle milel-i muhtelife komitelerinin tevhidi içün ayrıca neşriyatda bulunmalı, hususî muhabereler etmeli, konferanslar, kongreler vermeli velhasıl bu babda her dürlü vesaite tevessül etmelidir.

Hükümeti, milletin menafi'ini te'min edecek şekle koymak:

Şimdilik cemiyetimizin bu maksada vüsûl içün ilk istihsâl edeceği şey kavanin-i mevcûdenin temami-i mer'iyetidir. Bunun içün de:

1 — Cemiyet, cerideleriyle, kitab ve risâleleriyle, hususî lâyihalarıyla hükûmeti, memurini bundan başka efrad-ı cemiyet dahi ayrıca kavlen memurları bu maksada sevk içün ikna' etmelidir.

2 — Aynı vesaitle ve Avrupa ceraidine müracaatla icâb edenleri teşhir etmeli ayrıca konferanslar vermeli, feryadını sem'-i medeniyete yetişdirmeli menafi' ve haysiyet-i Osmaniye gözedilmek şartıyla hükûmât-ı ecnebiyeye müracaat gibi suver-i muhtelife ile bu babda tazyikatda bulunmalı.

3 — Bu mebhasın birinci maddesindeki vesaitle tahriren ve bilcümle efrad-ı cemiyet kavlen milleti mezalimden haberdâr etmeli taleb-i maksada sevk etmeli.

4 — Eshab-ı nüfûz ve hamiyyeti ma'nen veya maddeten cemiyete rabt etmeli.

5 — İktidar ve hamiyyeti mücerreb olan memurinin terakki ve tezayid-i nüfûz ve iktidarına ve aksi halde olanların vüs-i dairesinde tensiki ve izâle-i kudretine sây etmeği, bütün efrad-ı cemiyet vazife bilmelidir.

—Suret-i İdare—

Şu'beler :

Şu'be nâmını almak içün lâakal üç âzâdan ibaret bir hey'at-ı idaresi olmak ve ayda akallen beş Osmanlı lirası verilmek lâzımdır. Âzâ bittabi' şimdiye kadar mevcûd olanlarla yeniden şu'be te'sis edenler olur.

Şu'be âzâsı isterse içlerinden birini riyasete intihâb edebilir.

Reis de dahil olmak üzere herkesin bir reyi olub nizamnâmede tasrih edilmeyen mevadın kâffesinde ekseriyet-i mutlaka ile karar verirler.

Şu'belerde müzâkerât içün âzânın nısfından ziyadesi ictima' etmeli ve ba'd-el-müzâkere diğerlerinin reyleri alınmalıdır. Hususat-ı müs'tâcelede nısfından fazlanın verdiği kararla hareket caizdir. Fakat diğerlerine de mümkün olduğu kadar çabuk malûmat verilmelidir.

Memalik-i ecnebiyenin münâsib bir mahallinde «Hey'et-i Merkeziye» nâmıyla bir hey'et bulunacakdır. Bu hey'et şu'belerin gönderecekleri meb'uslardan teşekkül edecekdir.

Her şu'be ayda verecekleri beş liradan ma'ada iânesini te'min etmek üzere bir meb'us gönderebilir. Veya intihâb eder. Meb'us göndermeyen veya gösteremeyen şu'beler bittabi' hey'et-i merkeziyede sahib-i rey değildirler: Bunlar haricden herhangi bir şahıs gibi reylerini lâyihâ suretinde hey'et-i merkeziyeye gönderirler. Fazla meb'us göndermek isteyen şu'beler ayda akallen verecekleri beş liradan ve meb'usların iânesinden başka hey'et-i merkeziye sanduğuna birinciden ma'ada her meb'us içün ayda on lira vermelidir.

Bir meb'us yalnız bir şu'be tarafından intihab olunabilir.

Meb'usun iânesi, mikdar-ı maaşı, nasbı, azli, tekaüdü ve her işi kendisiyle şu'besi arasında olacakdır. Hey'et-i merkeziye mesâvî-i ahlâkı ve mazarratı muhakkak olan meb'usu ittifak-ı ârâ ile kabûl etmemek veya azl etmek hakkını haizdir. Şu kadar ki: Meb'usun şu'besine esbab-ı mucibeyi göstermelidir. Meb'uslar, isterlerse reis intihâb ederler. Bunun lüzûm-u ta'yini, müd-

det-i riyâseti, azli, icâb ederse, muhassesatı ve sairesi hakkında hey'et-i merkeziyenin sülsân-ı ârâsıyla olur.

Meb'uslar her hususda müstakil-ül-reydirler. Ancak şu'benin reyine lüzûm gördüğü mesâilde zamanın müsaid olduğunu isbât edebildiği halde şu'besiyle muhabere içün mühlet istemeğe hakkı vardır.

Hey'et-i merkeziyenin sülüsân-ı âzâzı hâzır olmadıkca bir mesâil mevki'-i müzâkereye konamaz. Müzâkerede bulunamayan âzânın reyi behemâhâl alınmalıdır.

Nizamnâmenin takdimi gibi umur-u esasiyeye ve maliyeye müteallik bilcümle mesâil ile riyasete, mükâfata «müsta'celiyet ve adem-i müsta'celiyet mevad»a aid mesâil sülüsân-ı ârâ ekseriyetiyle, ve mevad-ı sâireye ekseriyet-i mutlaka ile karar verilir.

Tesâvî-i ârâ zuhurunda ikisi ortası alınmalı, bu olamazsa şu'belerin reyine müracaat yalnız bunların ârâsının ekseriyet-i mutlakasıyla hükmedilir. Şu'belere müracaata vakit bulunmaz, yahud ba'd-el-müracaa o suretde itilâf hâsıl olmazsa ta'yin olunacak bir zaman sonra tekrar mevki-'i müzâkereye konmak üzere gerek tafsilâtıyla bunlar ve gerek ale-l-umum vekayi'-i câriye meb'uslar tarafından şu'belerine bildirilmelidir.

Gerek şu'belerde ve gerek hey'et-i merkeziyede bilâ ma'zeret mütevâliyen dört müteferrikan ayda on ictima'da bulunamayan âzâya ve rüesâya müstâfî nazarıyla bakılır.

Ma'zereti olduğu halde bir âzânın diğerini tevkîl etmesi câizdir.

Şerait-i muayenesi dahilinde kabûl olunan kararları icraya rey vermemiş âzâ dahi mecburdur.

Efrad-ı Cemiyet:

Efrad-ı cemiyet, maksad-ı cemiyeti ta'kib ve icraya, nizamnâmeye tatbik-i harekete ve merkez veya şu'belerden tebliğ olunub icrası iktidarı dahilinde bulunan bilcümle evamiri tamamen ifaya ve her halde vüs'ü dairesinde efrad-ı cemiyete muavnete mecburdur.

—Merkez ve Şu'abâtın Vezaifi—

1 — Vezaif-i Umumiye.

Hey'et-i Merkeziye, bilcümle umurunun merci' ve müdîridir.

Nizamnâmenin tatbikiyle mer'iyet ahkâmını te'mine, gazeteler ve risâleler neşri, konferanslar ita'sı, kongreler teşkili gibi mekâsıdın istihsâline müteallik bilcümle hususat hey'et-i merkeziyenin cümle-i vezaifindendir.

Şu'beler kendi daireleri dahilinde nizamnâmeyi tamamen tatbik merkezin mukarreratını icra, neşriyâtı tevzi', efrad-ı cemiyetin iânâtını cem' ve umur-u

mühimmede merkezden bilisti'zan hususât-ı müsta'cele veya âdiyede bilâistizân ekseriyet-i ârâ ile verilecek kararları icra etmek ve icraat-ı umumiyesini resmen merkeze bildirmekle mükellefdir.

Kendisinden istifade kabil olan herkesden, cemiyet her suretle müstefîd olabilirse de yalnız ahlâk-ı hasenesi mücerreb zevât cemiyete kabûl edilmeli ve yalnız bunlara numero verilmelidir.

Şu'be âzâsı olmak içün mutlaka vak'ı, haysiyeti, istikameti, iffeti ve faaliyeti mücerreb olmalıdır. Hele mutlaka sarhoş olmamalıdır.

Şu'beler arasında irtibât teşkili ve yeniden şu'beler te'sisi ve fikr-i cemiyetin neşr ü ta'mimi içün ahvâli mücerreb seyyar me'murlar (Softa, derviş, şeyh bılhassa gazete muhabirleri ve seyyar memurlar) kullanılmalıdır.

2 — Neşriyat :

Hey'et-i merkeziye, Cemiyetin tervîc-i mekasıdına hâdim ve neşri elzem kitabları tab' ile efrâd-ı Cemiyete meccanen dağıdılmalıdır.

Muhteviyatı müfid addolunan kitablar içün de şu'beler vasıtasıyla abone toplanarak mesarifini te'min etdiği suretde tab' edilmelidir.

Hey'et-i merkeziye, lüzûm gördüğü yerde gazete çıkaracakdır.

Cemiyet tarafından neşr olunanlar, cemiyetin parasıyla idare olunur.

Cemiyet tarafından neşrolunan gazeteler, cemiyetin resmî gazetesi değildir. Mürevvic-i efkâr, ve vasıta-i tebligatıdırlar. Bu gazetelerde elfaz ve ta'birât-ı galiza ve müstahkara isti'mâl olunmamalıdır. Yapılmayacak şeyler gazetede yazılmamalıdır. Hele tebligat-ı resmiyede bu babda iltizam-ı dikkat olunmalıdır.

Bu gazeteler içün haricden ve bilhassa dahilden iktidarlı muharrirlerin muavenetine behemahâl müracaat olunmalı, ve dahilde neşrolunamayacak siyasî, ictimaî ve fennî makalât-ı müfîde ve mühimme bu gazetelerle neşredilmelidir.

Cemiyet gazete te'sis etdikce o vakte kadar mevcud gazeteleriyle bunun mürevvic-i efkâr ve vasıta-i tebligât olduğu ilân olunmalı, zeyd ve amr tarafından neşrolunacak ceraid hakkında —muhteviyatı muzir olmadıkca— bir şey yazmak icâb etmez.

3 — Maliye :

Hey'et-i merkeziye, her ihtimâle karşı indelhacce sarf etmek üzere ehemmiyetlice bir sermaye tedarikine çalışmalıdır. Binaenaleyh: Her ferd ve her şu'be cemiyete iâne ve cem' etmeği akdem vezaif bilmelidir.

Şu'be ansızın lüzûmu olabilecek akcenin maadasını merkeze göndermeğe mecburdur. Gönderilmeyen mebaliğ dahi dahil olmak üzere cemiyet nâmına

verilen bütün paralar merkezden tebligât-ı resmiye meyânında bilâ mübalâğa ilân olunmalıdır.

Şu'belerde alıkonulan mebâliğ dahi hey'et-i merkeziyenin varidât ve mesârifine idhal olunmalıdır.

Varidat ve mesarifin muvazenesini şimdilik umuma ilân etmekde lüzûm yokdur. Merkez bunu üç ayda bir kere mahsûs, resmî varakalarla şu'belere bildirmelidir.

Vasıta-i tebligât olan gazeteler haricden iâne veyahud abone nâmıyla alacakları bütün paranın hey'et-i merkeziyece gazetenin idarisi içün tahsis edilenin maadasını merkeze göndermelidir. Ve alıkonulan kısım içün de merkezce bittabi' varidât ve mesârif muamelesi yapılmalıdır.

Sair gazetelerin iâne suretinde alacakları hediyeler bittabi' men' olunamaz. Fakat bu mebâliği cemiyet nâmına alırlarsa hey'et-i merkeziye bunu resmen tekzîb ve kâbil ise aleyhinde ikame-i da'va eder.

Merkez veya merkezin malûmatı ve rızası lâhik olmak üzere şu'beler mühim varidât getirmek üzere para ikraz ve ticaret edebilir. Fakat lüzûmunda para istirdad veya cem' olunabilmelidir. Ve paranın ziyamdan ve itlâfından dolayı edilen kâr dahil-i hesab olmak üzere şu'beler veya merkez zâmin olmalıdır.

Merkez ve şu'abâtın bilcümle kuyûdatı ve bilhassa para husûsatı gâyet muntazam olmalıdır.

4 — Mükâfat :

Şâyân-ı takdir hidemâtda bulunanlara :

Birinci derecede hususî ve alenî ve yalnız birisiyle teşekkür.

İkinci derecede namâ mahkûk ve evlâda müntakil gümüş teşekkür.

Üçüncü derecede namâ mahkûk ve evlâda müntakil altun madalya ita' olunmalıdır.

İhtiyacı olanlara kendilerine veya ailelerine —hidmetleri nisbetinde— nakden muavenet edilmelidir.

Efrad-e cemiyetden maaş veya varidatın senede onunu veya peşince bir sene verene teşekkürnâme.

Üç sene verene gümüş madalya.

Beş sene verene altun madalya verilmelidir.

Şu'benin kararı ve talebi üzerine iki sene devam eden şu'beleri te'sîs edenlerin yalnız birine gümüş ve bu suretle meb'uslu şu'beleri te'sis edenlerin yalnız birine altun madalya verilmelidir.

Bunların gayrı mükâfat, ya şu'belerin taleb ve inhâsı veya hey'et-i mer-

keziyenin gördüğü lüzûm üzerine merkezce taht-ı müzâkereye alınır, ve sülsân-ı ârâ ekseriyetiyle ita olunur.

Ale-l-umum mükâfat (sahibi mümanaat etmedikce) müsteâr nâmlara ve eshabının numerolarıyla resmen gazetelerle ilân olunur.

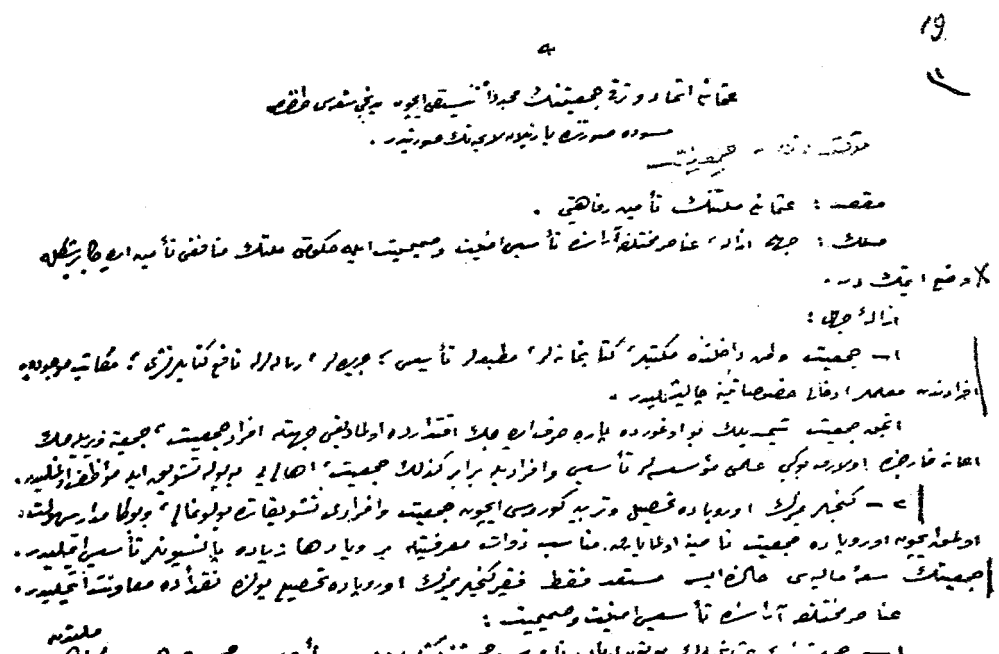
5 — Mücâzat:

Allah'dan bulsun!..

—İntiha—

1 Ağustos 1316
13 Ağustos 1900

Bkz. **Ahmed Rıza Bey Evrakı/Özel Arşiv.**

BELGE: LXXXVIII — *Konu ile ilgili tartışmaları ve konunun doğurduğu heyecanı göstermesi bakımından Ahmed Rıza Bey'e bu alanda yazılan bir mektubun sureti verilmiştir:*

Efendim,

(Osmanlı)nın son nüshasında bir fetva ile bir mütalâa olunmuşdur.

Osmanlı Devletinin en şevketli devrinde muvaffak olunabilen tevhid-i İslâmın İslâmiyete ne derece hayırlı olduğu vareste-i izahdır.

Din-i İslâm ile Devlet-i Osmaniye şu emr-i hayrdan mütekabilen menfaatdardır; çünki din, devleti müstefid ederse din de muhafaza ve himayesince bir kuvvet ve miknete muhtacdır. Aksi takdirde zümre-i mütegallibenin tasallutuna marûzdur. Nitekim Girid'de emsâli görülmüşdür.

Binâen-alâ-zâlik hilâfet ile saltanatın yed-i vahidde bulunması yalnız avam-ı nâs değil belki bütün halka meşrutdur.

Şu mülâhazadan sonra fetva ile anı takib eden hükm ve teklif hakkında beyân-ı fikr edelim :

Evvelâ feteva-yı şerif yolundadır. Filvaki' ahd-i hâzırda umur-i devlet, şahs-ı vahid elinde kalmağla bittabi' sekteдâr olmuş ve memalik-i Osmaniye, asrımızın terakkiyatından mahrûm edilerek Avrupa'ya sade bir cevelângâh-ı istifade olmuşdur. İsraf ve sefahat ve tecessüs ve irtişa mertebe-i gâyededir.

Vüzera-yı devlet, halifenin meşrebine tevfik-i hareket edüb her hususu —velev ki devletce mazarrat tevlid etse bile— rıza-yı âliye muvafık takib eder. Ve ekseriya düçâr-ı hacalet olub beyn-ül-ağyâr nüfûz ve haysiyetlerini izâa ve devlet ve milleti tazrîr ederler.

Şu zulm ve istibdad, koca bir ülkenin kâffe-i mühim umurunu keyfî bir kalıba dökmekle mecra-yı lâyıklarında hallolunmuş addetmek iddiâ-yı bâtıl ve heves-i hamına kapılmış olan reis-i hükûmetin idaresinden neş'et ediyor. Bu suretle mesuliyet-i umuru kendine irca' etmek ve binaenaleyh zâtı usulen mukaddes iken muahazeye marûz tutmak ancak halife-i lâhikde müşâhede olunmakdadır.

Sultan Abdülaziz'i hal' etdiren esbabın padişâh-ı cedidde rû-nemâ olmıyacağı zannolundu ise de esbab-ı mezkûreyi padişâh-ı hazırın aklı ya kavramadı veyahud kavramak istemedi. Safahat mecra-yı lâyıkını buldu, aşdı, nüfûz-u vüzerâ celbedildi. Haysiyet-i millet hiçe indi.

Misâl-i Abdülaziz'den hayırlı ibret alacağına kalbinde mekr ü hile ve hıyanet yerleşdi. Yâni makamının takviyetini imha-yı nüfûz-u milletde zannetdi. Fırsat bekledi, buldu nüfûz-u milleti ayaklarında çiğnedi. Yalnız hain haifdir. Vücûdunun muhafazasıçün koca bir ordu ve bir casus alayı tertib ve ihdâs etdi, ki bunlar milletin kanını emmekde yekdiğerine rekabet etmekdedir.

Devlet-i Osmaniye'de şöyle bir idare-i seyyia-i müstebide küşâd eden bir halifenin bir halife-i meşru' ve bir padişâh-ı mergub olmıyacağı bedihîdir. Binaenaleyh halife-i hâzırı hal' ile yerine saltanat-ı veliahdın iclâsı umum milletce bir vazife-i mukaddesedir. Bu vechile hem Devlet-i Osmaniye ve hem de Millet-i İslâmiye bir halife-i gayr-ı meşrua tabi' olmakdan tahlis edilerek bütün âlem-i İslâmiyetce bir hidmet-i meşkûrede bulunmak icab eder.

Saniyen Cihet-i saltanatı zayıf düşürmek maksadıyla hilâfetden tecrîd etmek katiyyen musib değildir. Bu halife-i lâhiki hilâfetden hal' etmekden daha müteassir-el-vuku' ve netayici de begayet vahimdir. «Mühür kimde ise Süleyman odur.», «İki padişâh bir iklime sığmaz.» a'sâr-ı sâlife mecâz idiyse zamanımızda caiz değildir. Tefrika ve nifakı dâi olduğundan kabil-i tensib değildir.

(Osmanlı) gazetesine emniyetimiz olmasa idi bunun içinde bir ecnebi parmağı bulunduğunu farz edecek idik. Çünki ötedenberi İngiltere'nin bu babda Şerif ile müzâkeratı malûmdur.

Veliahd-ı saltanat olan şehzâde, bu tarz ile tahta erişmek ve makamını tehlikeye ilka etmek istemiyecekdir. Madem ki kocaman bir Türk milleti tek bir adamın hakkından gelemiyor bunda sabr etmek lâzımdır. Vakıa sabr ü intizâr acıdır. Ama ehven-i şer'dir. Ne vakit olsa bir münhall olur. Ol zaman âmâl-i millet bi-inayetilluh-ı teâlâ hayyiz-i ârâ-yı husûl olur.

Girid-Kandiye 7 Şevval 1318
İsmail Hakkı
(İmza)

Bkz. **Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı.**

افندم .

(عثمانلی) ندک صول نومروسنده برفتوا ایله برمطالعه اوقونمشدر .

عثمانلی دولتنک الک شوکتلی دورنده موفقه اولمه بیله توحید اسلامک عالم اسلامیتجه درجه خیرلی اولدیغی وارسته ایضاحدر .

دیه اسلام ایله دولت عثمانیه شوامر غیرده متقابلا منفعتدار در ؛ چونکه دیه ، دولتی مستفید ایدر ـ دیه ده محافظه وحمایه سنجه برقوت ومکنة محتاجدر . عکسی تقدیرده زمرة متفلبه نک تسلطه معروضدر . نتکم کریده اهالی کورلمشدر .

بناءعلیذلک خلافت ایله سلطنتک یدواحده بولنمسی یالکز عوام ناسجه دکل بلکه بتون خلقجه مشروطدر .

شوملاحظه دنصکره فتوا ایله آنی تعقیب ایدن حکم وتکلیف حقنده بیله فکر ایلمه ازلا فتوای شریف یولنده در فی الواقع عهده حاضره امور دولت ، شخص واحدالنده قاطعه بالطبع سکته دار اولمسه ومحالات عثمانیه ، عصرمزک ترقیاتندن محروم ایدیلدیکی اوروپایه ساده برجولانگاه استفاده اولمشدر ، اسراف وسفاهت وتجسس وارتشا مرتبه غایه ده در .

وزرای دولت ، خلیفه نک مشربنه توفیقه حرکت ایدوب هرخصوصی ـ ولوکه دولتجه مضرمه تولیدایتسه بیله ـ رضای عالیه موافق تعقیب ایدر واکثریا دوچار مجازات اولدیغی بیه الاغیار نفوذ وحیثیتلرینی اضاعه ودولت وملتی تضریر ایدرلر .

شوظلم واستبداد ، قوجه برالکاندک قافه مرمرینی کیفی برقالبه دوکمکه

BELGE: LXXXIX — *El-Ezher ûlemasından alındığı ileri sürülen fetva ile hazırlanan beyannâme aşağıdaki gibidir:*

SURET

Osmanlılar;

Altı seneden beri en saf bir lisan, en hazîn bir beyânla hey'et-i idare-i Osmaniyeye ta'kib etdiği ve neticesi bu mülk ve milleti mahv edeceği şimdiye kadar birçok emsâliyle meyranda olan meslek-i istibdadı terk ederek bir usûl-i âdile ve ahrarâne intihab etmeleri içün yalvardık!... Ağladık!...

Bunların hiçbiri fayda etmedi. Düşmanlarımızın vatanımızı mahvetmek üzere şiddetle üzerimize saldırmaları vaktimizi darlaşdırmış ve bizi de icraat-ı müesserede bulunmaya icbar etmişdir.

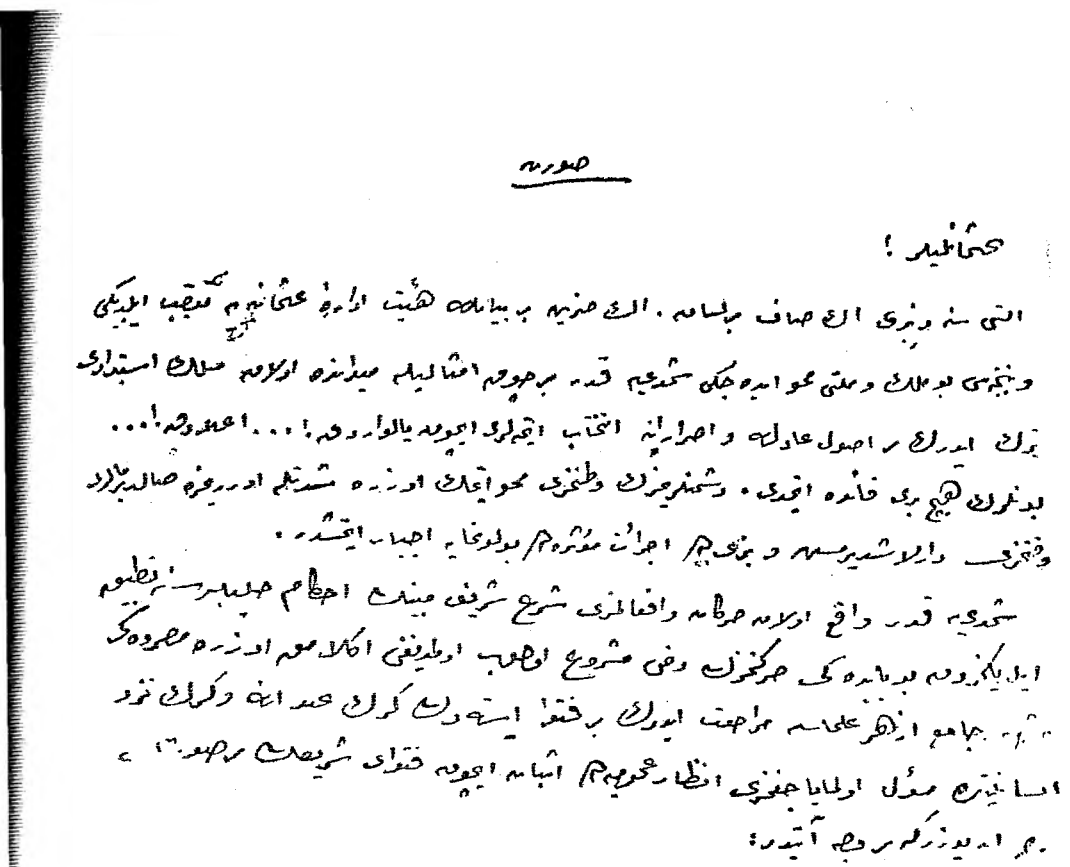
Şimdiye kadar vaki' olan harekât ve ef'alimizi şer'-i şerif-i mübînin ahkâm-ı celilesine tatbik eylediğimizden bu babdaki hareketimizin dahi meşru' olub olmadığını anlamak üzere Mısır'daki meşhur Cami'ül-Ezher ûlemasına müracaat ederek bir fetva istedik gerek indullah ve gerek nezd-i insaniyetde mes'ul olmayacağımızı enzâr-ı umumiyede isbat içün fetva-yı şerifin bir suretini derc ediyoruz ki bervech-i âtidir :

Emir-ül-mü'minin bulunan Zeyd tarik-i hakdan tarik-i zulme sapmış olduğu kendisine teb'ası tarafından ihtar olunduğu halde ta'kib eylediği idare-i istibdadiyeyi terk etmeyüb bil'akis o idarenin teşdidi içün başına bir kuvvet cem' ederek umum metbu'anın istirahatini ihlâl ederse emir bulunan Zeyd ve avanesine teb'a tarafından ne yapılması câiz olur?

Elcevab :

«Hükümet-i size müstakim bulundukca siz de onlara müstakim bulunun hükümet istikametini terk edüb hakdan udûl ederse o anda kılıclarınızı omuzlarınıza urub heman cemiyetlerini târ ü mar edin eser bırakmayın sallallahu aleyhi ve sellem» hadis-i şerifi meâl-i münifesi teb'anın umumen silahlanub hey'et-i zalimeyi katletmesi lâzımgelir.

Bkz. **Londra Büyükelçiliği Arşivi,** K.361(3).

BELGE: LXXXX — *Şubenin merkez ile muhaberatına ilişkin elimizde bulunan tek belgenin sureti aşağıdaki gibidir:*

(Cenevre) Şu'besi Hey'et-i Kirâmına;

Ma'rûz,

Evvelce de arz olunduğu üzere sene-i hâliye Mart'ından itibaren muamelâtımızı daire-i intizama irca'a ve bu suretle hiç olmazsa cem'-i iâneye gayret etmeğe başlamış isek de geçende takdim olunub vüsûlu cevaben iş'ar buyurulan iânenin makbuzları gelmemiş ve hiç olmazsa ilân dahi edilmemiş olduğundan efrada müracaata muktedir olamıyoruz. Zirâ ma'lûm-u âlileridir ki makbuz senedleri veyahud ilân bizim beraet-i zimmetimizi tasdik eder. Binaenaleyh sür'at-i mümküne ile ya makbuzların irsâli veyahud müfredâtının ilânı rica olunur.

Bâki sebat ve metanet ve selâm ve selâmet.

İşkodra fî 15/28 Haziran 1900

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
İşkodra Şu'besi

Arkivi Qëndror, 19/59//231/18

(18)

بلیزه

(جنوده) شعبه کرکنیت کرامنه

معروض؛

اولجه ارعرض اولونیغی اوزره سنه حالیه مارتنده اعتبار اعمالی تمدید زمانه انتظامه اجاعه و بوصورتله جمیع اعانه یه عیدت لیسه حصه ایچون بلدیه یه ویرلمش اولدیغندن بحثنده تقدیم اولنجه وصولی جواباً اشعار بیورلمش اعانه نک مقبوضدن کلیتله فش وجهله اولمسیله اعلان وفق ایدلمه مش اولیغندن افراده مراجعته مقتضا اولمیوره. زیرا معلوم عالیلریدرکه مقبوض سندلری ویاخود اعلان نزم براثبت زمقزی تصدیقواید. بناءً علیه سرعت مکتوبه ایله یا مقبوضدن ارسالی ویاخود مغیرات نک عدم وقوعی رجا اولنور.

باقی تبات وسعادت وسلامت وسلامت.

آغوده ۱۵ حزیران ۱۹۰۰

BELGE: LXXXXI — *Sözkonusu program taslak ve önerisinin metni aşağıdaki gibidir:*

Mekâtib :
Saray Muhabirimizden Aynen Mektub

Abdülhamid'in idare-i sefihânesi sayesinde karin-i inkıraz olan bîçâre Osmanlı devlet ve milletinin mümkün mertebe ihyası maksad-ı mukaddesiyle tenvîr-i sehaif eden (Osmanlı) gazetesine derc ve icabına umum Osmanlılar tarafından nasb-ı nefs-i ihtimam olunmak üzere bâzı tarafdarân-ı ihya-yı millet şu tedbîr-i mühim-i âtiyi ihtar ediyorlar ki beyana müsaraat ederim:

Abdülhamid'in cehaleti, mezalimi hadd-ı ma'rûfu feçmiş ve kendinin taht-ı saltanatdan hal'iyle Reşad Efendi hazretlerinin oraya iclâsına çalışmak dinini, vatanını, milletini seven her ferd-i münsife farz-ı ayn olmuşdur diyorlar. Çünki Reşad Efendi Hazretleri taht-ı Osmanîye cülûs buyurdukları takdirde idare-i hükûmetce bir çok tebeddülât-ı meşru'a husûle gelecekdir ki bervech-i âti yirmi bir maddede beyân olunur:

Birinci Madde — Meclis-i Meb'usan teşkili.

İkinci Madde — Zât-ı Şâhânenin hazine-i maliyeden mahiye, 15.000 lira almakla iktifa etmesi. Çünki yirmi altı bin lira derecesinde her ay hazine-i hassanın başkaca varidatı olduğundan indelhesab tahsisat cem'an (40.000) lirayı tecavüz edecek demek olur. Bu mebâliğ-i külliye ise baliğen mâbaliğ Saray-ı Hümayûn'un idaresine kâfidir. Şuraya da dikkat etmeli: Avrupa hükümdarları kendi maliyelerinden mahiye ancak beş altı bin lira almağla iktifa ediyorlar. Öyle Abdülhamid gibi bir hükümdar yokdur. Yalnız bir Rusya İmparatoru vardır ki vakıa o ziyadece alır. Onun da bu meblâğı almakda hakkı derkârdır. Çünki Rusya Devleti'nin senevî (135) milyon lira varidatı var. Binaenaleyh, o aldıkları mebâliğ-i külliye çok görülmez. Lâkin biçâre Osmanlı Devleti'nin ancak on milyon lira varidat-ı senevîsi var. Onun da senevî iki buçuk milyon lirası Abdülhamid'in ceyb-i istibdadına dökülmesi haric-i akıldır.

Üçüncü Madde — Şimdiki halde iki bin lira maaş alan amel-mânde sadr-ıâzâmın ve hazine-i hassa ve maliyeden cem'an her ay bin lira derecesine tenzili yâni sadr-ıâzâma ayda 300 sair vükelâya ikişer yüz lira verilmesi kâfidir.

Dördüncü Madde — Rütbelerin, paşalıkların tamamıyla ref'i. Öyle devletlû, utufetlû saadetlû gibi müfsid-i ahlâk lâkabların ilgası.

Beşinci Madde — Saray-ı Hümayûnda elan mevcud olan haşerât-ı itba'ın dağıdılması. Padişâh Sarayına Avrupa hükümdarları saraylarına imtisâlen memurlar ta'yin edilmesi.

Altıncı Madde — Abdülhamid'in bâzı mekasıd-ı cahilânesine ve evham-ı mecnunânesine tevfikan ihdas etdiği bir takım abes memuriyetlerin lâğvı ve nasb etdiği fazla memurların azliyle iktiza-yı maslahata göre memurlar tayin edilmesi.

Yedinci Madde — Memurin-i mülkiye ve askeriye maaşatının her ay muntazaman verilmesi.

Sekizinci Madde — Umur-i askeriyenin tanzimi, her sene ateşli ta'limler icrası.

Dokuzuncu Madde — Donanmanın ihyası.

Onuncu Madde — Padişâh olan zât daima vazife-i hükümdarîsini tanıyub Abdülhamid gibi keyf-i mâyeşâ-i hareket etmemesi ve bî-gayr-ı hak, bilâ muhakeme öyle kimsenin habs ve nefy ve idam olunmaması.

On birinci Madde — Matbuata serbest ve ahaliye hürriyet itası.

On ikinci Madde — Maliyede büdce tanzimi.

On üçüncü Madde — Rüşvet emr-i mel'ununun külliyen izalesi esbabına teşebbüs edilmesi.

On dördüncü Madde — Şehzadegânın gerçekden terbiye ve ta'limlerine ve tenvîr-i efkârına çalışılması.

On beşinci Madde — Hülefa-yı Raşidin Hazeratının eser-i mukaddeslerine, fakat ahvâl-i hâzıra ilcaatı gözedilerek ta'biyet olunması.

On altıncı Madde — Maarifin ta'mimi.

On yedinci Madde — Ziraat ve ticaretin terakkisine hükümetce elden gelen himmetin sarfında kusur edilmemesi.

On sekizinci Madde — Abdülhamid'in ve avane-i hûnesinin birer birer taht-ı muhakemeye alınarak cezalarının tertibi.

On dokuzuncu Madde — Hafiye memurlarının Polis Nezaretine tabi' tutulması.

Yirminci Madde — Ahaliye tahammüllerinin fevkinde tahmîl olunan vergilerin tahammül edebilecekleri raddeye indirilmesi.

Yirmi birinci Madde — Umum Osmanlıların ihyasına tedbir. Müteferrid bulunan işbu feraizin icrasına birlikde, müttefikan, müttehiden, malen, bedenen, aklen ve tahriren iştirak edilmesi.

Bkz. **Osmanlı**, no.58, 15 Nisan 1900-15 Zilhicce 1317, ss. 3-4.

BELGE: LXXXXII — *Cemiyet adına, Nuri Ahmed Bey'in, İsviçre Konfederasyon Başkanı'na gönderdiği resmî yazının metni aşağıdaki gibidir:*

İsviçre Konfederasyon Başkanı Ekselânslarına,

Sayın Başkan,

Birkaç aydan beri kendilerine Jön Türk ve liberaller diyen ve siyasî gazeteler neşreden birtakım sözde sürgün Osmanlıların Cenevre'ye gelişini müşahede ediyoruz.

Biz her halükârda çoğunluğu Osmanlı hükûmetince ve ajanlarınca İsviçre'ye gönderilmiş olan bu insanlarla uhrevî amacımızı ihlâl etmeksizin, dayanışma içine girmiyoruz.

Az ya da çok tebdil-i kıyafet etmiş bu adamlar şantaj yapıyorlar ve tek

rarladığımız gibi, resmî ajanlar ile ilişki halindeler. Bunlar mümkün olan bütün vesait ve vesikalar ile bizim itibarımızı sarsmak istiyorlar. Bu Sultan tarafından onaylanmış yeni bir taktiktir ve bu işin uygulanmasını da denetleyen Münir Bey'dir.

Sayın Başkan, sizden herşeyden önce kendilerini Jön Türklüğe adamış Osmanlı liberallerinin [amaçlarının] bu hayasız adamlarca ihlâl edilmesine izin vermemenizi ve yüksek saygınlığımızın korunmasını rica ediyoruz.

Cemiyet Adına
Osmanlı Gazetesi Redaktörü
Nuri Ahmed

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
(Mühür).

Bkz. **Bundesarchiv-BERN**, 21/14'251.

BELGE: LXXXXIII — *Özellikle dinî bir suçlama ve düşünce tabanı oluşturmaya gayret gösteren bunun yanında icraat fikrini taşıyan beyannâmenin metni aşağıdaki gibidir:*

Ya Muvahhid!

(اقرأ باسم ربك)

Hayr ü menfaat feyz ü bereket bundadır :

Ya Muvahhid!

Din ü imanın, sen muvahhide her gizliyi âyân eder.

Bak, etrafımıza bir göz at, gör ki ne cifeler cihanı kaplamışdır.

Göremiyorsan din ü imanın her gizliyi âyân edemiyor sanma:

Bugün sence her âyân olanın bile gizli bir halde görünmesi, din ü imanın o cifeler altına alınmış olmasındandır. Bu ise hâşâ, neüzibillâh dinsiz ve imansız kalmış bulunduğunu işrâb eder.

Hâşâ, hâşâ sen bir mümin ve muvahhidsin ki biraz bar-ı basiretin kapalıdır.

Zalimler o cifelerdir!

Ya muvahhid kalk zalimler elinde —gel de şu— dinini imanını kurtar!

Ya muvahhid kendini kurtar!

Devletini, milletini —kurtar— batırıyorlar!

O cifeler üzerine dikilmiş bir tüy gibi bir âmir, bir âmir-i mücbir, bir hunhar, bir «taclı» gaddar bir şeytan var..

Dinin, imanın onun elindedir.

Dinin imanın gûya —lâ havle ve lâ kuvvet ilâ billah— senin kalb-i pâk ü safından alınmış o şeytanın yüreğindeki pislikler içine bırakılmışdır.

Kurtar muvahhid, kurtar:

Dinini, imanını devletini, mülkünü —o pis yüreği yar da— kurtar!

(ان تنصروا الله ينصركم

Allah'a yardım edene Allah da yardım eder.
Ya muvahhid: Allah'a yardım Allah'a itaattir.. Allah'a itaat et!

Biz daima bunu işidiyoruz:
El eleyiz.. Sen de işit elini bize ver!..

Ya kardaş! Maldan, candan, askerden mülkden, devlet ve milletden pek çok zayiatımız var. Kalanları kaybetmemeğe, gidenlerin de intikamını almağa ordan çalışmak bugün cümlemize farz-ı ayndır.

Ya muvahhid! O intikam bilhassa Abdülhamid'in murdar yüreğindedir.

(واعتصموا بحبل الله

İntikamcı Yeni Osmanlılar Fırkası
İstanbul fî. 17 Kânûn-i sânî 1316.

Bkz. **İntikam**, no.25, 21 Şubat 1901-2 Zilkade 1318, ss. 1-2.

BELGE: LXXXXIV — *Şubeyi tekrar ele geçirmek üzere muhalif grup tarafından yayınlanan sözkonusu beyannâme, bu hareketi destekleyen* Sancak *gazetesinde tercüme edilerek yayınlanmıştır:*

Mısır'da Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Neşretdikleri Arabî-ülibare beyannâmenin Harfiyyen Tercümesi:

Takriben altı seneden ahrar-ı Osmaniyenin taleb-i ıslâhat zımnında kalemen ilân-ı harb etmesi üzerine Mabeyn'i fevkâlâde havf ü telâşa düşürmüştü. Bir halde ki cemiyet-i mezkûreye me'mur-i mahsus bile göndermişdi.

Ahrar-ı Osmaniye meyânında Tunalı Hilmi nâmında birisi bulunuyordu ki zamir-i hamiyyet-i vataniye ve gayret-i milliye nikabıyla mestur idi. İşte o adam âhiren Mabeyn-i Şâhâneye iltica etdi. Ve dört aydan beridir rütbe ve memuriyete nail oldu. Merkumun, rütbe ve memuriyete nailiyeti meşâhir-i üdebâ-yı Osmaniyeden Ebüzziya Tevfik Beyefendi'nin Konya'ya nefyine ve matbaasının bînâm ü nişân olmasına sebeb verdiğine mükâfatdır. Bu haberi Mısır'da çıkan (Elahram) ceridesinin iki defa İstanbul muhabirinden aldığı ihbarla dahi te'yid olunmuşdur.

Fikri yukarıda sebkat eden Tunalı Hilmi Mısır'daki ahrar cemiyetini dağıtmak ve vasıta-i neşriyatı olan «Hak» gazetesini ta'til etmek maksadıyla bundan bir ay mukaddem Mısır'a gelmişdir. Vakıa efradımızdan bâzı zayıf kalblilerden ve dirhem ve dinara taabbüd eyleyenlerden bir iki ferdi itma' ederek para çalmak üzere ceridenin çıkarılmamasını taahhüd etdirmiş ise de merkumanın bu suretle içimizden çıkmalarının zerre kadar fırkamıza te'siri olmayacağı şübhesiz ve gazete hakkında etdikleri taahhüd de sath-ı mayi'e yazı yazmak kabilinden ehemmiyetsizdir. (Hak) ceridesi yine miadında çıkacakdır ve cemiyet taleb-i ıslahatda sabıt ve kâimdir.

Allah-ü teâlâ sadıkların muini ve hainlerin mühînidir.

Mısırda Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Âzâsı.

Bkz. **Sancak**, Aded.29, 15 Temmuz 1900-20 Rebiy'ülevvel 1318, s. 3.

BELGE: LXXXXV — *Toplantı tutanağı aşağıdadır:*

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Dersaadet Merkez İdaresi
Numero

(Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Hürriyet Adalet Müsavat
Dersaadet Merkez İdaresi) [Mühür]

23 Teşrin-isânî 317 tarihinde vuku'bulan ictima'-ı umumîde verilen karar bervech-i âtidir.

İctima Beyoğlu'nda ve.... de gece alaturka saat üç buçuk raddelerinde vuku'bulmuşdur.

İctimada Ramazan-ı şerifin on beşinci günü icrası musammem olan teşebbüsâtdan bahs edildi. Birçok mübahesât ve müdavelâtdan sonra âtideki usûl üzere icrası ittifak-ı ârâyla karar verildi.

Evvelâ, hassa-i hümayûna mahsus istimbot ateşcilerini her ne suretle olursa olsun ikna ederek bu vesait ile ya dinamit isti'mal etdirerek veyahud kazanı patlatdırub vapurla beraber mahv eylemek.

Saniyen Ya dinamit veya vapuru mahv eylemek suretiyle fedakârlık edebilecek ateşci bulunamadığı suretde hiç olmazsa kömürlükde veyahud sair bir mahalde bir fedai saklayabilecek olurlarsa tarafımızdan fedai verilmek.

Salisen, hassa-i şâhâne asakiri ümerâsından iki zata atacakları dinamiti bir suretle selâmlıkda kendilerine teslim etmek.

Rabian, ale-l-ekser geçmesi muhtemel olan dört cadde üzerinde altı veyahud sekiz apartmanda ecnebiler vasıtasıyla birer oda icar etmek ve her birerlerine üçer fedai yerleşdirmek.

Hamisen, İstanbul lâğımlarının her sene Ramazan on beşinden evvel keşf ve muayenesi muhakkak olduğundan lâğımların keşfine me'mur olan zâtı ikna' ile ümidsiz bir mahallini aratdırmağa çalışmak.

Sadisen, Vesait-i malûme ile seyisleri elde eyleme.

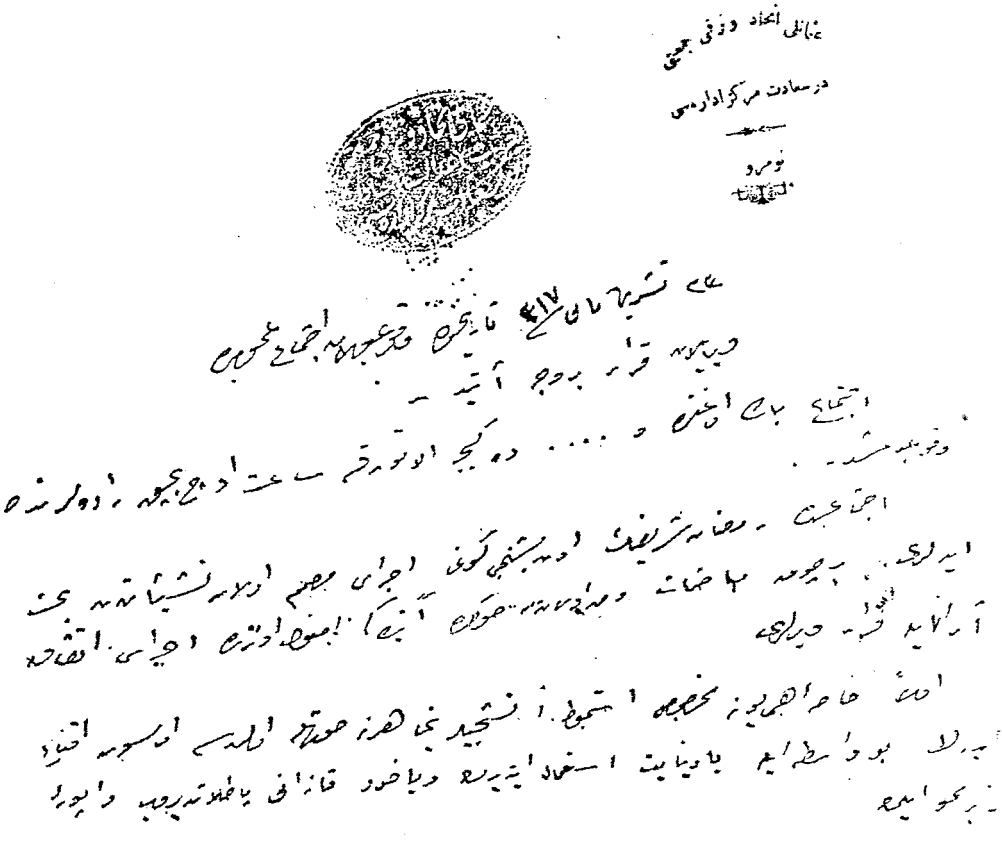
Sabian, Derviş zî ve kıyafeti ile dergâhda birkaç fedai bulundurabilmek.

Saminen, Düvel-i ecnebiye süferâsı vasıtasıyla gelen zevatın maiyetine üç kişi verilmek ve bu meyanda gelecek olanlardan (Napie) işimize çok elverişlidir.

İşte şu sekiz suretin elbette bir danesi hedef-i maksûda isabet ederse millet-i merhûmeyi düçâr olduğu mesaibden kurtarmış olacağımız içün muvaffakiyetimize duanızı temenni eyleriz ve her halde Romanya'dan on kiye kadar daha dinamit göndermeleri içün yazınız. Zira ara yerdeki vasıtamızın gaybubeti yüzünden biz ne kadar yazarsak inanmadıkları içün mutlaka tavsiyenize lüzûm görüldü. Bâki duanız efendim.

Reis	Kâtib
Sa'di	[Paraf]
	[Hikmet??]

Bkz. **BBA-Yıldız Perâkende,** 23 Şa'ban 1319/no. 1177.

BELGE: LXXXXVI — *Kurulan paravan örgütün nizamnamesi aşağıdaki gibidir:*

1 Mayıs 316 Tarihinde Teşekkül Eden «Terakki-i Maarif-i İslâmiye Cemiyeti»nin Nizâmnâmesidir.

Program :

1 — Kıraathâne, kulüb te'sisi.
2 — Gece mektebleri küşâdı.
3 — Bulgaristan dahilindeki mekâtib-i İslâmiyenin ıslâhı.
4 — Led-il-iktiza yeniden mekteb küşâdı.
5 — Her sene büdcenin müsaadesi derecesinde bir veya birkaç gencin ikmâl-i tahsil zımnında Avrupa'da yahud İstanbul'daki mekâtib-i âliyeye i'zamı.
6 — Hasılât-ı vakfiyenin eyâdî-i mütegallibeden istirdadı.
7 — Nutuk, tiyatro, müsamere gibi resail ile ehalinin tenvîr-i efkârı.
8 — Bir matbaa küşâdı, bir gazete neşri.

Nizâmnâme :

Birinci Madde — Merkezi şimdilik Şumnu olmak üzere cemiyetin İslâm bulunan mahallerde bir şu'besi bulunacakdır.

İkinci Madde — Her şu'be erkânı: Ahz ü sarfa, ona müteallik defatiri tanzime memur bir sandukkâr, zabıtnâme ile muhaberât evrakı[nı] tahrir ile mükellef bir kâtib, esnâ-yı müzâkerâtda beyan-ı rey'e, tedkik-i muamelât ve hesâbâta, reis bulunmadığı zamanlar ifa-yı riyâsete selâhiyatdar bir reis muavini, hey'ete nezaretle muvazzaf bir reisden ibaret olacakdır. Fakat hasb-el-mecburiye bir zât bile bir şu'beyi teşkil edebilir.

Üçüncü Madde — Reis ekseriyet-i ârâ ile ta'yin olunur. Müddet-i riyaset bir senedir.

Dördüncü Madde — Şu'belerin tesisi hakkı cemiyeti teşkil eden merkez şu'besine aiddir.

Beşinci Madde — Her şu'be bulunan yerde ihtiyacat-ı mahalliye göre bir kulüb yahud bir kıraathane te'sisi mecburidir. Bunların suret-i idaresi ayrıca şu'beler tarafından tanzim merkez şu'besince tasdik olunacak nizâmnâmelerde tasrih olunur.

Altıncı Madde — Gece mektebleri müdaviminden ücret-i tedrisiye taleb edilmez. Ma'mafih verecekleri iane kabul olunur.

Yedinci Madde — Şu'beler hey'eti haftada bir def'a led-il-iktiza fevkâlâde olarak ictima' ve icra-yı müzâkerât edecekdir.

Sekizinci Madde — Müzâkerâtda ekseriyet -i ârâ cari yalnız para sarfı itti-

fak-ı ârâya vabestedir. Tesavî-i ârâ vuku'unda reisin rey'i iki itibar olunur.

Dokuzuncu Madde — Erbab-ı cemiyetden alınacak ianat mukabilinde cemiyete mahsus mühr ile memhûr matbu' bir makbuz ilmühaberi verilir.

Onuncu Madde — Bir aylık varidat ve mesarifat şu'beler hey'eti tarafından musaddık bir hülâsa cedveli defter-i kebîre kayd edilmek, cemiyetin vasıta-i neşriyâtı olacak gazete ile ilân olunmak üzere merkeze gönderilir.

Onbirinci Madde — Şu'beler para sarfı içün merkezin rey'ini istişare mecburdur.

Onikinci Madde — Şu'beler sanduk mevcudunu her ay nihayetinde merkeze irsâl edecekdir.

Onüçüncü Madde — Senede bir def'a merkez şu'besi erkânından biri şuabât-ı sairenin hesabât ve muamelâtını tedkik eder.

Ondördüncü Madde — Cemiyet erkânı taahhüd etdikleri vezaif mukabilinde maaş ve bir mükâfat taleb edemezler. Yalnız cemiyet nâmına ihtiyâr-ı sefer edecek zâta harcırah verilir.

Onbeşinci Madde — Teessüs edecek matbaanın suret-i idaresi ayrı bir nizâmnâme-i mahsusa ile ta'yin olunacakdır.

Onaltıncı Madde — Erkân-ı cemiyetden biri vefat eder yahud bir ma'zeret-i meşruaya mebni işden el çeker veya su-i ahvâline binaen ekseriyet-i ârâ ile azl olunursa yerine ekseriyet-i ârâyı kazanan diğer bir zât ta'yin olunur.

Onyedinci Madde — Mevad-ı tanın ahkâmını erkân-ı cemiyet meyanında mer'i -ül-icra olub yalnız ittifak-ı ârâ ile bazı ta'dilât icra olunabilir.

Arkivi Qëndror, 19/89//518/13-1

١٦ مارت ٢١٦٠ تاریخنده تشکل ایدن [illegible] معارف اسلامیه جمعیتی [illegible] نظامنامه‌سیدر .

پروگرام

١ – دارالتعلیم و مکتب تأسیسی .

٢ – کتب منتخبه نشر [illegible]

٣ – مطبوعات [illegible] و معارف اسلامیه‌نڭ اصلاحی

٤ – [illegible]

٥ – [illegible] اوروپاده [illegible] مکاتب عالیه‌یه [illegible]

٦ – [illegible] استقرار [illegible]

٧ – [illegible] وسائل [illegible] .

٨ – [illegible] .

نظامنام :

برنجی ماده – [illegible] محمد [illegible] عقد [illegible] .

ایکنجی ماده – [illegible] مخابرات [illegible] ادبیه [illegible] ریاسته [illegible] معارف [illegible] . [illegible] تشکیل ایده بیلیر .

اوچنجی ماده – رئیس [illegible] . مدت ریاستی [illegible] .

دردنجی ماده – [illegible] جمعیتی تشکیل ایده [illegible] .

V

1889 — 1902 DÖNEMİNDE İTTİHAD ve TERAKKİ CEMİYETİ VE JÖN TÜRKLERİN SİYASAL DÜŞÜNCELERİ

Buraya kadar; zihniyet problematiği olarak Jön Türklük dışında, onların siyasal örgütlenmeleri ve bununla ilgili faaliyetleri üzerinde durduk. En az bunun kadar önemli bir diğer konu ise, bu kimselerin hareketleri etrafında oluşturdukları düşüncelerdir.

Konuyu incelerken bakmamız gereken ilk nokta; Jön Türklerin, hayatı ve toplumsal olayları nasıl algılamakta olduklarıdır. Düşünce alanındaki faaliyetleri ile sivrilen bir Jön Türkün tanımıyla: «Hayat, taazzuv ve tenâsül ile muttasıf âlâmat-ı kimyeviye ve fizikiyeden ibaret...» idi.[1] Burada dikkati çeken nokta; tanımın, toplumsal hayatın ayrı bir yapısının olduğunu gözönüne hiç almadığıdır.

Daima liderlik pozisyonunda kalmaya çalışan bir Jön Türk'ün ifadesiyle :

> «. .*Cemiyet kavanin-i tabiiyeye tabi' bir vücûd-i mürekkebdir. Bu vücûdun bir takım devri hastalıkları vardır. Teşhis-i maraz içün hastayı söyletmeli, ahalinin hal ü mizacı derd ü ihtiyacı etibba-yı millete malûm olmalıdır. Zehir bilinmedikçe panzehiri bulunamaz....*»[2]

tabiat kanunlarına göre şekillenen bu yapının sorunları da, aynı yöntemlerle çözülmeliydi.

Jön Türkleri muhalefete iten temel nedenlerden birisinin, içinde yaşadıkları toplumsal düzen ile düştükleri değer uyuşmazlığı olduğunu belirtmiş-

(1) İ[brahim] Edhem Temo, «Tagaddi ve Devam-ı Hayat,» *Musavver Cihan*, no.16, 4 Kânûn-i evvel 1307-14 Cemaziy'ülevvel 1309, s.123. Tanım Doktor Abdullah Cevdet Bey tarafından yapılmaktadır.

(2) Ahmed Rıza, *Lâyiha*, s. 17. Bu lâyihanın ilk baskısından sonra müellifi tarafından verilen izin çerçevesinde aynı şekilde çeşitli çoğaltmaları yapıldığından bu baskılardaki sahife numaraları birbirini tutmayabilmektedir.

tik Üzerinde durduğumuz diğer bir konu da; bilimin Osmanlı düşüncesinde almış olduğu yeni rolün, bu kimseler üzerindeki etkisi olmuştu. İşte Jön Türklerin, bu iki etkinin şekillendirmesi sonucu; toplumsal sorunlar hakkında, tamamen tabiat kanunlarını açıklayıcı modern bilim ışığında çözümler önerdiklerini görüyoruz :

> «...*Hal-i tabiatda her şey tahavvül ve teceddüd eder. Zamanın tağyiriyle, nizam-ı devletin de tağyire ve her devrin bir mücedded ve muhrike ihtiyacı vardır... Ulûmun terakkisi ve sanayi'e tatbiki cemiyetde matbuat, buhar ve elektrik gibi kuvvetler peyda etdiğinden tarik-i maişet, usûl-i idare-i devlet değişdi... İlmin ve ûlemanın kadr ü şerefi artdı. Umerâ her yerde ûlemaya baş eğdi. Ve hükûmetin resmî ve hususî taleb ü müracaatı erbâb-ı fenn ü iktidarı hidmete teşvik etdi... İlm ü terbiye görmüş küçük bir hey'et-i mütemeddinenin sây-i ihtiyârisiyle en harâb ve akîm yerler imar ediliyor. Küçük bir vilâyetimiz kadar memleketlerde milyonlarca ahali bolluk ve kâmranlık içinde mes'ud yaşıyor. Bataklıkları kurutmak, mevcûd araziden daha fazla mahsûl almak on kişinin yapamayacağı ameliyatı makina kuvvetiyle bir adama gördürmek....*»[3]

Bu düşünce şekli :

> «...*Hallolundu saye-i fende ukud-i kâinat*
> *Sırr-ı tekvîn ve hayatın âşikârdır bana*»[4]

dizelerinde belirtildiği gibi; toplumsal gelişmeleri âdeta bir fizik problemi çözercesine kesin, kurallara bağlı biçimde halletmek iddiasında bulunuyordu. Bunun ışığında ise, neden isyan edilmesi gerektiği:

> «...*Lisan, ahlâk ve itikadat-ı hususiyeleri müşterek olan efrad-ı beşer, kavmiyet ve hey'et-i ictimaiye nâmı altında birleşirler. Hey'et-i ictimaiye teşkil etmekden maksad ise taksim-i mesaî ve efradın âmâl-i müşterekesini müttehiden tervîc ve tahsildir. Bir def'a bu hey'et teşekkül edince aheng-i intizamı muhafaza o dakikadan itibaren her ferde borc olur. Bu borc bilâhare kanun nâmı altına girerek ta'yin ve tahdîd-i vezaif eyler.*
>
> *Hey'et-i ictimaiye şahs-ı vahdin vücûdunun aynıdır. Çünki vücûd-i beşer de bir takım hücerat-ı hayatiyenin terekkübünden hâsıl olmuş bir hey'et-i ictimaiyedir. Bir ferdin düçâr-ı emraz olan vücûdunu tedavi içün muâlecâta ihtiyaç bulunduğu gibi hey'et-i ictimaiyenin de kendine mahsus marazlarını tedaviye ihtiyaç var. Bu tabibler vaz'-ı kanun, erbab-ı hall ü akd, ehl-i siyaset nâmlarıyla yâd olunur.*

---

(3) Ahmed Rıza, *Mektub*, ss. 3-5.

(4) Abdullah Cevdet, *Kahriyat*[1], Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, ([Cenevre]:1315), s. 28.

Eğer bir hey'et-i ictimaiyede bu gibi tabibler bulunmaz veyahud bulunur da o hey'et-i mütegallibi ki sırf baht ü taliin yardımıyla bir kuvve-i külliye elde ederek aheng-i intizamı ihlâle tasaddi eylemişlerdir. Bunlar mani' olmağa gayret ederlerse o zaman taksim-i mesaî ve tervîc-i âmâl-i umumiye kanunlarına tecavüz edilmiş olur. Tecavüzat artdıkca hey'et maddî, ma'nevî inhitat ve inhizama giriftar olarak bir cisim-i marîz hey'etine münkalib olur. İşte bir milleti âkıbeti vahim olan bu maraz-ı mühlikden tahlise çâre, hukukuna tecavüz edilenlerin mütegallibler aleyhine kıyamıdır. Kıyam zayıf ve hasta bir millete hayat-ı taze iktisab ettirir da'va-yı yegânedir.....»[5]

şeklinde, veyahut :

«...İtikadımızca, bizde ihtilâl açlık sâikasıyla vuku'bulacakdır. Hiss-i hayvaniyle hissolunan ancak açlıkdır. Tamamen ve hakkıyla zulmü hissederek kıyam etmek için hal-i hâzırda ahalinin gördüğü zulm kâfi derecede olmadığı yine hâl-i hazırın sükûnetiyle sabitdir. Halkın son derece muti', sabûr ve mütehammil olmaları itibarıyla ihtimâl ki bezde tuğyana sebeb olabilecek açlık vaki' olmayacakdır. Bu sebebden açlığı tezyide ve binaenaleyh isyanı tesrîh için vesait-i muktaziye ve hâl-i hâzır için de hürriyete muhafazaya medar olmak üzere zulmu ekseriyetin hissedeceği dereceye çıkarmağa teşebbüs olunmalıdır...»[6]

tamamen fizikî ihtiyaçlar çerçevesinde açıklanabilerken, örgüt içindeki bir anlaşmazlık da aynı biçimde :

«...Tabib olduğumdan mıdır nedir? İbtida-yı mes'eleden beri bu usûl-i müttehizeye karşu muhalif bulunuyordum. Vücûdun bir noktasında peyda olan bir madde-i marîziyenin etrafa sirâyet ve intişârına meydan vermeksizin kesilüb atılarak aksâm-ı sâlimenin kurtarılmasını kavanin-i tıbbiye muktezasından olduğu gibi, her dürlü ef'al-i mefsedetkârânesiyle vücûd-i cemiyetde bir kangren şeklini alan (Rıza Bey)in dahi işin başlangıcında def'ü ref'edilmesini lâzım addediyordum...»[7]

fennî bir yöntemle çözülmek istenilmekteydi.

---

(5) «Kıyam,» *Osmanlı*, no.5, 1 Şubat 1898-8 Ramazan 1315, s. 5.

(6) «Reşad Efendi İstibdadı Nasıl Muhafaza Edebilir?,» *Hak*, no.39, 1 Nisan 1901-10 Zilhicce 1318, s. 2.

(7) Şerafeddin Mağmumî, *Hakikat-ı Hal*, s. 6. Yazar, Ahmed Rıza Bey'in ihracı ile sonuçlanan toplantıyı da şöyle anlatmaktadır: «...Vücûd-i cemiyetde bir verem-i habis, bir kangren şeklini alan Ahmed Rıza'ya karşu umumî bir nefret, bir bürûdet peyda oldu. İctima'-ı umumîde def'i tezekkür edildi...». Bkz. s. 27.

Bu görüşleri tahlil edecek olursak; ilk olarak karşımıza; insanların kurduğu toplumsal düzenin organisist bir dengesi olduğu fikri çıkıyor. İkinci olarak; bu dengenin belirli bir doğal çizgiyi izlediğidir. Üçüncü olarak ise; belirli durumlarda bu doğal çizgiyi geriye döndürmeye çalışan kimselerin ortaya çıkabileceği gibi baht ya da talih gibi anlaşılmaz nedenler sözkonusu dengeyi bozabilirdi. Ancak, unutulmaması gereken; bunun, doğal olanın dışında bir gelişme olmasıydı. İşte bu alanda gerçekleri görebilenlerin, ortaya bir muhalefet koymaları gerekirdi. Bunun ise dayanacağı temeller; fizik kanunları derecesinde bir netlikle ifade olunabilirdi.

Mardin, Jön Türklerin bu noktada kendilerine «İçtimaî tabib» rolünü atfettiklerine dikkat çekmektedir.[8] Kendisinin belirttiği gibi; böyle bir düşünce tarzı aynı zamanda «statik, 'katlı' sosyal evrim fikrine yer vermeyen» bir yaklaşımdır.[9] Bunun yanında bu düşünce sistematiği ile, Türklerin neden asker olduklarını:

> «...*Darwin'in bir felsefe-i dehanümâsına muvafık olarak ecdadının hilkati, mevki'in memleketin ihtiyacı, Türk'ün asker doğmasını icab eder...*»[10]

biçiminde, Darwinist Vaccaro'dan esinlenen Bio-organist bir çözümleme içinde açıklamak veya devletin toplumsal rolünün ne olması gerektiğini:

> «...*Arı, karınca gibi küçük hayvanlar bile doğacak yavruların gıdasını evvelden hazırlıyorlar. Bu hayvanlardan utanmalı, ibret almalıyız. Hükûmet muktedirken bir bina-yı saltanatı te'sis etmiş, mülkü nizam ü intizama koymuş, millete adâb ve erkân öğretmiş...*»[11]

maddî yaşamdan örneklerle izah etmek kabildi.

Bu anlamda; Jön Türklerin temel sorunsalı, açık olan bir değişime uyabilecek fennî bir yönetim biçimini tesisten ibaretti:

> «...*Sahne-i tabiatda 'cidal-i hayat' kanun-i aheninî devam eylediği müddetce yaşamak, hususuyla hürriyetini muhafaza ederek yaşamak için onun devamını tekeffül edecek bir kuvvete mülkiyet iktiza eder. Zira devletimizin mazisi fütûhat-ı cesime-i askeriyede idi. İstikbali fütûhât-ı âliye-i medeniyede olacakdır...*»[12]

---

(8) Şerif Mardin, *Jön Türklerin...*, s. 17. Şerafeddin Mağmumî'nin bu alandaki ilginç bir yorumu şöyledir: «Doktor, tabib bir milletin hekimi ve en âlimidir.». Bkz. *Başlangıç*, s. 80.

(9) *İbid.* s. 17.

(10) «Askersiz, Donanmasız,» *Osmanlı*, no.113, 1 Teşrin-i evvel 1902, s. 2.

(10) Ahmed Rıza, *Lâyiha*, s. 9.

(12) Ahmed Lûtfullah-Mehmed Sabahaddin, «Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza,» *Osmanlı*, no.31, s. 4.

Bu düşünce sistematiğinin kendi içinde bir tutarlılığı bulunduğuna kuşku yoktur. Ama yalnızca bu şekilde bir yaklaşımla ve fenne[13] dayanarak siyasal muhalefet örgütlemenin, pek çok açık noktayı ortaya çıkartacağı da kesindi.

İlk olarak olaya bu şekilde bakmak; Jön Türk zihniyetinin incelendiği bölümde de gördüğümüz gibi; ihtilâlci bir pratikten yoksunluk sorunuyla karşılaşılmasına neden oluyordu. Eğer «inkılâb sevk-i tabiî ile tedricî olursa hüsn-i netice»[14] verecekse, bu doğal gidişatta acaba «içtimaî tabib»lerimiz nasıl bir rol alacaklardı? Bu hiçbir zaman çözümlenemiyordu. Örgütte sık sık, icraat-evrim tartışmalarının çıkması da bu sorunun etkisini göstermektedir.

İkinci olarak; muhalefetin temeli, bulimsel olarak gerekli ve modern bir yapının oluşturulması sonucunda, devletin kurtarılması şeklindeki bir fikrî kurguya oturtulunca; 'halk'ın nasıl kendileriyle birlikte ihtilâl yapmak konusunda ikna edilebileceği problemi hissedilmeye başlanıyordu.

Doğal olarak bu düşünce, «temsil»i arttırmak şeklinde bir yanı oldukça ihmal ettiğinden veyahut onu da; her milletin en akıllı adamlarını seçerek başkentine yollaması biçiminde sunduğundan,[15] halka farklı bir yaklaşımı gerektirmekteydi.

Buna bağlı olarak bu düşünce tarzı, siyaset olayını büyük çapta dışlıyordu. Halbuki İmparatorluğun sorunları gözönüne alındığında, bunların büyük bir bölümünün; örneğin, en başta geleni olan «ayrılıkçı milliyetçilik» probleminin nedeni, doğal terakki yolundan sapılmasından ziyade, siyasal temellere dayanıyordu.

Aslında, Abdülhamid II'nin ve yönetim kadrosunun bu sorunları çok daha siyasal bir açıdan gördüğünü belirtmemiz gerekiyor. Örneğin, Jön Türklerin büyük çapta modernleşme perspektifinden baktıkları meşruti yönetim ve parlâmento sorununa; kendisini «bir hükümet-i meşruta değilse de bir hükûmet-i âdile» olarak tanımlayan[16] bu yönetim, çok daha siyasal boyutuyla yaklaşıyordu. Kendisine bu konularda yazı yazdırılan bir muharririn ifadelerini aktaracak olursak:

> «...*Nasıl istigrab edebilirler ki şu ahvâlin parlâmentolara tevdi olunan mevad-ı kanuniye ve teşkilât-ı dahiliye-i memleketin istidad ve kabiliyetiyle, lüzûm ve ihtiyacıyla gayr-ı mütenâsib olarak çıkması-*

(13) [Feridun] Kandemir, *Jön Türklerin Zindan Hatıraları*, s. 106'da, Doktor Sabri Bey'in Heirrot'ya yazdığı ve cemiyetin kuruluşu hakkında bilgiler veren mektubunda kurucuların amacının tamamen «fenne istinat» olduğu belirtilmektedir.

(14) Ahmed Rıza, *Lâyiha*, s. 24, Krş. Ahmed Rıza, *Mektub*, s. 20: «...Ansızın, şiddetle vuku'bulacak bir inkılâbdan daha doğrusu karışıklıkdan cemiyete... gelecek zarar eski usûlün fenalığından beterdir...».

(15) Bir Kürd [Abdullah Cevdet], «Bir Muhavere,» *Sada-yı Millet*, no.6, 10 Nisan 1898-18 Zilkade 1315, s. 2.

(16) Hey'et-i Vükelâ toplantısında tartışılan bu konu için bkz. Sadr-ıazâm Ferid Paşa'nın 10 Muharrem 1324 tarihli yazısı. *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 5/1699/83/2.

na sebeb verir ve binaenaleyh ânı mevki'-i icra ve tatbike koymayarak külliyen lağv ü ibtale hükûmet-i icraiye mevcud olur ve kâh mezahib-i muhtelife beyninde bir çok sudâ'ü kıtali mucib bir halde zuhur ederek asayiş-i memleketi ihlâl eder. Bahusus bu makule mahzurât Hıristiyanlık noktasında esasen müctemi' ve yalnız fürû'-i itikadiyede muhtelif bulunan akvâm arasında zuhur eder ise İslâmın hiçbir fürû'uyla irtibat ve münâsebet-i esasiyesi olmayan, anâsır-ı muhtelife erbabından müterekkib parlâmentodan hâsıl olacak netayicin vahameti ednâ bir mülâhazayla bile anlaşılabilir...»[17]

siyasal bir sistemin uzlaşmaz parçalarına sistemde temsil imkânı tanımak; yönetim tarafından, yapının çöküşünü hızlandırmak olarak algılanıyordu.

Bunun yanısıra; Jön Türkler kendilerinden evvelki aydınlardan, halk için çalışmanın önemli bir fazilet olduğu yolundaki fikri almışlardı. Bu çalışmanın şekli ise; gördüğümüz düşünce sistematiğinin sonucunda, halkı eğiterek ona herşeyin üstünde olan kanunları öğretmek, gerçek gelişme çizgisinin seyrini göstererek, onu bir müttefik haline getirmekle olacaktı. Oldukça sık tekrarlanan bir ifadeyle, bu:

«...Biz bugün istibdadın perde-i avamfiribini çâk ederek, çehre-i müstekreh-i istibdadı halka göstermiş ve ruh-u halka siklet-i istibdadı hissettirmiş olmağla....»[18]

âdeta bir eğitim sürecinin parçası olarak telâkki ediliyordu.

Halkın; bu konuda yapılacak telkinleri mutlaka anlaması gerekiyordu. Örneğin, kendilerinin Saray yönetimine karşı ayaklanmaları :

«...Mahlûkat-ı hayvaniyenin herhangisine nasb-ı enzâr olunsa ibtisâr olunsa hepsinin idame-i hayat kaydıyla mukayyed olduğu görülür. Her biri hiss-i hayvaniyeleriyle kendilerini mehalikden kurtarabileceklerini hissetdikleri uzvî düşmanlarına karşı isti'mâl eder. Bunun isti'mâlinden gaflet edenler lâ-şekk düşmanlarına güzel bir şikâr olur. İşte bu ilm-i tabiînin tedrisat-ı havârıkası asârı değil midir. Tehlikeye marûz bulunan bir (öküz) kendini kurtarmak içün (baş)ı yerine ayaklarını isti'mâl etmez. Bu cihetle eşref mahlûkat olan herhangi insan olursa olsun baha-yı hayatlarına müteallik esbaba —ki sair cinsinin müracaat etdiği vesait-i tahaffuziyedir— tevessül etmezse onun behimiyet derecesinde bir eser-i irfan ibrazından mahrum ve binaenaleyh üss-i mühim-i hayata gayr-ı vakıf olduğu melzûm olmaz mı?...»[19]

---

(17) Ahmed Midhat, «Parlâmentolar,» *Tercüman-ı Hakikat*, 1 Mayıs 1896-18 Zilkade 1313, s. 2.

(18) [Abdullah Cevdet], «Muahezât ve Teselli,» *Osmanlı*, no.41, 1 Haziran 1899-24 Rebiy'ülevvel 1317, s. 2.

(19) «Donanma,» *Hak*, no.26, 15 Eylül 1900-21 Cemaziy'ülevvel 1318, s. 2.

tabiattaki bütün canlıların hayatlarını sürdürmeleri için gerekli olan, aksi takdirde felâketlerine yol açacak bir durum olarak kendilerine izah edildiği zaman, mutlaka harekete geçmeleri gerekmekteydi. Tersine davranış, doğanın kanunları dışında davranışta bulunmak ve aklını hiç kullanmadan hareket etmek anlamına gelirdi.

Başlangıçta, Jön Türkler kendilerinin eğitici rollerinden oldukça emin olduklarından, devr aldıkları dış kaynaklı «halkçılık» fikrine dört elle sarılmışlardır. Cenevre merkezi, Kanun-i Esasî metninin, Fransızca tercümesini yayınladığı zaman, ona yazdığı bir önsözde, Osmanlı (Türk) halkının böyle bir belgeyi uygulayacak yetenekte olmadığı iddialarını kesinlikle reddettiklerini belirtmişlerdi.[20] Yayın organlarında da, Cemiyetlerinin aslında halktan ayrı bir kategori teşkil etmediği yolundaki iddiaların sıklığı[21] ve halkın perspektifiyle anlatılan muhalefet temaları:

«Ormanda da odun yok.
Olsa bile kolcu çok.
Çocukları ne yapmalı.
Karın doymalı az çok.

Ne de bitmez borcum var.
Kara belâ bu muhtar.
Çoluk çocuk aç durur.
Vergi ister tahsildar.
.....

Canım kurban devlete.
Lâkin yazık millete.
Dini bile batırdı.
Düşman mı ne ümmete.
.....

Bir tarafdan kuraklık.
Bir tarafdan korkaklık.
«Osmanlı»ya yakışmaz.
Bir haine uşaklık.

---

(20) Le Comité, «Aux nobles consciences,» Comité Ottoman d'Union et Progrès, *Constitution Ottomane, Promulguée Le 7 Zilhidje 1293(11/23 Décembre 1876)*, Imprimerie Rey et Malavallon, (Genève:1898), s. [2].

(21) Örnek olarak bkz. Abdullah Cevdet, «Son Bir Cevab-ı Umumî,» *Meşveret*, no.30, 6 Mayıs 1898-15 Zilhicce 1315, s. 1: «...Cenevre'de, Paris'de, Mısır'da, Belçika'da yükselen feryadlar milletindir. (İttihad ve Terakki) Cemiyeti milletden gayrı değildir...».

Bu zalimin derdi ne.
Vergi diyor bak yine.
Palaları çekmeli.
İşte derman derdine..»[22]

bu yaklaşımı ispatlamaktadır.

Ancak; siyasal bir örgütün militanlarına sık sık, bir ilim yayma cemiyetinin üyelerine yakışabilecek talimatlar vermesine yol açan[23] bu davranış ile beklenen sonuçlar elde edilememiştir.

Halk, gerçekleri görebildiği ve bu 'tenvir-tenevvür' ilişkisinden yararlanabildiği sürece Jön Türklerin kurgusu mükemmel işleyecekti. Fakat kısa sürede, talebenin istenilen alanda hiç de kabiliyetli olmadığı görüldü. Bunun öğretmenlerde yarattığı şaşkınlık ve üzüntü ise çok fazla oldu.

Bu alandaki ilk yakınmalar; sözkonusu davranışın dine dayanan mukaddes bir yönünün de bulunduğu; dolayısıyla, çok fazla yerilmemesi gerektiği biçiminde dile getirilmeye başlandı.[24] Biraz sonra merkez organlarında bu ifadelerin:

«...Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gayret ve himmetini takdir edecek bir his göstermedi. Bu mücahidler milletin selâmeti nâmına, analarını, babalarını, yavrularını sevgililerini bırakdılar... Hayfa ki bu millet bu güzîde efradın gayretini takdir etmedi, lüzûmu kadar muavenetde bulunmadı...»[25]

biraz daha ağır sitemlere dönüştüğünü, özel mektuplarda da:

«...Sen de bilirsin ki neşriyata devamdan maksad-ı hakikî milletde ma'teessüf görülen hissizlikden dolayı idare-i hazırayı tebdil değil, yar ü ağyâra karşı bizi aç bırakan o milletin namusunu bir kat daha lekelememek, bir de az çok öte ve yanın gözünü boyamakdır...»[26]

---

(22) «Edebiyat: Bir Köylünün Hasbihâli,» *Mizan*, no.177, 21 Mayıs 1896-8 Zilhicce 1313, s. 3003.

(23) «Açık Muhabere,» *Osmanlı*, no.102, 15 Şubat 1902-7 Zilkade 1319, s. 8: «Habib M. Bulunduğunuz yerdekiler ve biçâre ahalimizin câhil, bîhaber kısmına ilm ü maarifin, terakkinin ehemmiyet ve kudsiyetini lisan-ı münâsible anlatsanız o zaman din ve vatana hidmet etmiş olursunuz...».

(24) Mourad-Bey, *La Force Et La Faiblesse De La Turquie*, J. Mouille, (Genève:1897), s. 58.

(25) M. «Mektub,» *Meşveret*, no.26, 25 Teşrin-i evvel 1897-27 Cemaziy'ülevvel 1315, s. 4. Benzer bir sitem için krş. «Havâdis,» *Osmanlı*, no.37, 1 Haziran 1899-20 Muharrem 1317, s. 6: «...Birisi bize 'bu kadar cevhersiz bir padişâhı 22 seneden beri taht-ı istibdadda tutan ve bağrına bir hançer sokacak şimdiye kadar bir ferdi çıkmayan bir milletin cevheri pek büyük, pek kıymetli addedilebilir mi?' diyecek olsa ne cevab verelim, siz tayin edin. Çok müşkül mevki'deyiz...».

halktan ümidin kesilmeye başlandığını görüyoruz. Bunun akabinde ise, artık yayın organları bu alanda açıkça suçlayıcı ifadeleri kullanmaya başlamışlardır :

> «...*Kabahat kimdedir?*
> *Milletdedir! Çünki, her millet kendini idare eden hükûmete müstehakdır...*»[27]

nihayet eski merkez yayın organı; artık, halk ile iş yapmanın mümkün olmadığını, onun işe yaramaz bir kategori olduğunu; kongreden iki sene sonra; ilân edecektir:

> «...*Alçaklığın bu derecesine miskin, miskin bakan halka lânet başka birşey diyemeyiz...*»[28]

Ancak; bu lânetin, en azından dört senedir Jön Tükler tarafından halka bu kadar açık olmasa da yöneltildiğini unutmamamız gerekiyor.

Bu kategori ile iş yapmaktaki zorlukların farkına varan Jön Türkler; bir süre sonra, «transcendant» bir anlam yükledikleri «bilim»in toplumda dinin gördüğü işlevleri üstlenmesiyle, tüm sorunların halledilebileceği düşüncesinden de doğan bazı pürüzlerin farkına varmaya başladılar. Kısa süre içerisinde aydın muhaliflerimiz toplumun gelişmesi önünde engel olarak gördükleri 'din' kurumunun, İslâmiyet olarak belirtilmesiyle; Mekteb-i Tıbbiye'de kendilerine çok tesir eden kitaplardakinden[29] çok farklı bir işlevi gördüğünü farkettiler. Başka bir deyişle, İslâmiyet, Osmanlı toplumunda öylesine sosyal roller oynuyordu ki, ünlü bir Osmanlı düşünürünün deyimiyle: «...Âlem-i İslâmda dinsizliğin cemaat-i İseviyedeki dinsizlikden kat kat farklı bir ehemmiyet-i mahsusa kesbeylemesi..»[30] sonucuyla, ister istemez karşılaşılıyordu. Bu şekliyle; geniş anlamıyla bir 'bilim' tanımı, sözkonusu kurumun yerini dolduramıyordu. O takdirde yapılması gereken; bu özelliği de içinde taşıyan, yâni hem bilimi temsil eden, hem de dinin yerine geçme iddiasında olan yeni teorilere yönelmekti. Ya da, din kurumunun en azından toplumsal içeriğiyle bir telif yaratmak lâzımdı.

Nitekim, benzer bir şekilde Mustafa Fâzıl Paşa tarafından «milletin hukukunu tahdid ve ta'yin eden din [ve] mezheb değildir...» şeklinde bir açıklamada bulunulduğu zaman, ûlema buna «o halde nedir?» biçiminde itirazda bulunmuş, sözkonusu görüş taraftarları ise buna tatminkâr bir cevap vere-

---

(26) Doktor Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, [1900], *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//845/1382.

(27) «Niyet ve Maksadımız,» *İstikbâl*[2], no. 1, 2 Zilhicce 1317, s.[2].

(28) «Osmanlı,» *Osmanlı*, no.142, 8 Kânûn-i evvel 1904, s. 3.

(29) Félix Isnard, *Spiritualisme et Matérialisme*, (Paris: 1879), *passim*. Olayı tamamen böyle bir gözle ele alır.

(30) Mehmed[Said Halim Paşa], *İnhitat-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiye*, Matbaa-i Âmire, (İstanbul:1334), s. 21.

memişlerdi.[31] Kuşkusuz belirtilmesi gereken, bu itirazın yalnız felsefî bir tartışma düzeyinde kalmayıp, ileri sürenlerin «dinsizlik» gibi, sonuçları oldukça ağır bir suçlamaya muhatap olmalarına yol açmasıdır.

Nihayet; bütün bunların yanısıra Jön Türklerin düşünce sistematiklerinde karşılaştıkları teorik bir sorunları bulunuyordu. Bu da, onların bütün radikalliklerine ve eskiden kopma arzularına rağmen, içinden çıktıkları toplumsal gerçekliğin özelliklerinden etkilenmeleriydi. Onların bunu hiç istemedikleri bir gerçektir; fakat, bu onların farkına varamadıkları bir özellik olarak, kendilerini belirli batı düşüncelerine yönelten bir mıknatıs özelliğini taşıyabilmiştir. Bu özelliğin, belirtilen düşünceleri yorumlamakta da ayrıca bir süzgeç ve dönüştürücü etkisini gerçekleştirdiğini belirtmemiz gerekiyor.

İşte karşılaştıkları hiç de küçümsenemeyecek sorunlar; gayet mekanik ve basit temellere dayanan bir zihniyetin çözümleyemediği gelişmeler ve problemler karşısında, bazı yönelim değişikliklerinde bulunması ile sonuçlanmıştır.

Bu sonuçlardan ilki, artık anlamsız bulunan «halk» ile birlikte iş görmek fikrinin tamamen bir kenara bırakılarak, batıdaki seçkinci teorilere yönelmedir. İkinci olarak; din ile ilgili olarak karşılaşılan problemler, ya «pozitivizm» gibi «bilim dini» olmak iddiasındaki akımlar benimsenilerek ya da İslâm dininin toplumsal içeriğinden yararlanılarak çözülmeye çalışılmıştır. Üçüncü olarak karşılaşılan problemin siyasal yönlerinin ağır basması, bu alanda da belli yaklaşımlar üretilmesini zorunlu kılmış ve yeni bir uğraş alanı açılmıştır.

Jön Türk düşüncesinin 1902 yılına kadar gelişiminin çerçevesini çizebilmemiz için, bu alanların her birini biraz daha derinlemesine incelememiz gerekmektedir.

SEÇKİNCİ TEORİLER VE JÖN TÜRKLÜK :

Jön Türk düşüncesi, devraldığı «halkçılık» düşüncesinden kısa sürede vazgeçmek zorunda kalmış, hattâ nefret etmeye başlamıştı. Bunun en başta gelen nedeni, «halk»ın kurguda kendisine atfedilen görevi yerine getirmemesinden kaynaklanıyordu. Ancak; Osmanlı toplumunda, sözkonusu teorilerin geliştiği yapılarda rastlanan anlamdaki bir halkın bulunmayışı ve örgütlenme şeklinin cemaatler şeklinde veya kaba avam-havass (seçkinler-kitle) biçiminde olması da, bu vazgeçişi kolaylaştırmıştır.

Nitekim, hareketin hızlanmasından kısa bir süre önce, pâyitahtta yayınlanan modernleşme taraftarı bir dergide durumun farkedilerek, halkla beraber iş yapmak yerine, ona daha arka plânda bir rol yüklemek gereğine işaret edilmişti:

---

(31) Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın Paris'den Hakipâ-yı Şâhâneye Takdim Etmiş Olduğu Arizaya Cevaben İzmir Ülemasından Şâkir Efendi'nin Tahrir Etdiği Mektubdur, *Bâzı Asârı Havî Mecmua-i Fakirî, Mecmua-i Muharrerat-ı Siyasiye*, içinde, Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi Yazmaları, no.388, v.[1-6].

«...Her nev' maarifin kâffe ahaliye neşr ü ta'mimini arzu ve taleb etmek mevhum bir şeyle uğraşmak demekdir. Çünki, evvelâ, her nav' ulûm ve fünûnu tahsile ömr-i beşer kifayet etmez. Sâniyen bu mümkün olsa bile ale-l-umum efrad-ı ahalinin mütefennin ve ûlema olması faide yerine belki zararı mucib olur... Biz demek istiyoruz ki herkes mütefennin ve ûlema oldukdan yâni bir büyük Dar-ül-fünûnda müderris olabilecek bir hale geldikden sonra, çiftçi, demirci, çoban kim olacak, ve o ûlemaları kim besleyecekdir? Bundan maksadımız nev'-i beşerin böyle hidematında bulunan sınıf-u ahalinin zülâm-ı cehl içünde bırakılması bırakılması değil, belki bunların işlerine yarayabilecek maarifle tenvîr-i ezhân ve tezyin-i istifade etdirilmesidir... Elhâsıl, maarif ahalinin kâffe sınufuna neşr ü ta'mim olunmalı, fakat her sınıfın ihtiyacâtına göre maarif verilüb, meselâ demirci veya çiftcinin oğluna; kâtib, memur yahud softa olmasını icab edecek maarif verilmeyüb, pederi gibi demirci yahud çiftci olacak ve pederinin sanatını ilerletebilecek suretde tahsil-i ilm etdirilmelidir...»[32]

Jön Türklerin olayı bu kadar katılıkla ele aldıklarını belirtmemiz tam olarak mümkün olamıyor. Ama onlar kısa sürede bu alandaki kanaatlerini, batıda gelişen ilginç seçkinci teoriler ile kaynaştırmaya muvaffak olabilmişlerdir.

Tıbbiye'de okuyan öğrencilerin, Şâkir Paşa'nın derslerinde çeşitli deneylerini gördükleri, kısa süre sonra ise Arap Medeniyeti hakkında yazdığı ve dönemin orientalist bakış açısının dışına çıkabilen bir kitabıyla, diğer bir yönünü farkettikleri[33] **Gustave Le Bon** kanalıyla, bu konuya çok kolay kayabildiklerini görebiliyoruz.

Le Bon'un, Paris'deki ünlü bir şapkacının müşterileri üzerinde yaptığı anket çalışmasının gördüğü ilgi ve Cemiyetin ilk kurucularından birisi tarafından yurt içinde yayınlanan bir kitapta bunun uzun uzadıya anlatılması durumu ispatlamaktadır. Bu çalışmasında **Gustave Le Bon**, bin iki yüz şapkacı müşterisinin beyinlerinin büyüklüklerini giydikleri şapka numaralarına göre tespit etmişti. Daha sonra yaptığı tasnife göre, Parisli hizmetçiler beyin büyüklüğü bakımından en ufak ortalamaya sahip oluyorlar, onları izleyen kategoriler görülüyor; nihayet, âlimler ve ediblerin ise beyin büyüklüklerinin bunlarınkinin çok üzerinde olduğu ortaya çıkartılıyordu.[34]

---

(32) «Ta'mim-i Maarifin Esbâb ve Usûlü,» *Hafta*, Aded.4, 13 Şevval 1298, ss. 49-51.

(33) Bu kuşkusuz Le Bon'un fikirlerinin İmparatorluk fikrî çevrelerine girişini kolaylaştıran bir noktaydı. Bkz. Kandıralı Nusret Hilmi, «Bend-i Mahsus: İslâmiyetin Hâl-ı Hâzırı,» *Maarif*, no.117, 7 Teşrin-i evvel 1309-9 Rebiy'ülâhîr 1311, s. 199. Le Bon'un deneylerinin Tıbbiye'de gösterilmesi için bkz. *Dürûs-i Hayat-ı Beşeriye*, s. 360.

(34) Abdullah Cevdet, *Fizyolociya-i Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ ve Melekât-ı Akliye*, Mahmud Bey Matbaası, (İstanbul:1312), ss. 29-31.

Bunun yorumu ise:

> «...*Yine Doktor Le Bon, (Boss) köylülerinin mesaha-i re'slerini Parisli hidmetcileri üzerinde bulunan mikdar-ı mesahadan aşağı bulmuşdur.*
>
> *Bu tedkikattı hülâsalandıran cedvel gösterir ki en ziyade büyük başlı olanlar dimağlarını en ziyade istihdam edenlerdir.*
>
> *Âlimler, erbab-ı kalem, ûlûm-i akliye ehli baş büyüklüğünce birinci mertebeyi işgal ederler...*
>
> *Parisli hidmetciler ile köylülerin başları mesahaca fark-ı sabıkanınkına nisbeten pek dûndur. Bu hidmetciler ve köylülerin işleri malûmdur ki dimağdan ziyade el ile görülecek meşguliyetlerdendir.*
>
> *Şu mesrudatdan açık bir suretde anlaşılır ki dimağ dahi âzâ-yı saire gibi taht-ı te'sirine vaz' olunduğu egzersiz ve terbiye ile kesb-i kuvvet ve nümüvv eyler...*»[35]

toplumda seçkinlerin bir biyolojik üstünlük ölçütüne göre belirleneceği, fakat bu üstünlüğün kalıtımsal özelliklerle değil, beynin işletilmesi ile sağlanabileceği şeklinde yapılıyordu. Yorumları yapan Jön Türk, kendisinin Rüşdiye-i Askeriyede iken geçirdiği şiddetli baş ağrılarını; bu sırada, beyninin büyümesine bağlamaktaydı.[36]

Buradan varılan sonuç ise:

> «...*Hükemâ-yı müteahhirinden birinin kavline göre terakkiyat, daima bir asalet-i zekaiye (Aristocratie intellectulle)nin yâni servet ve mülkiyetce değil de aklen eşrâfdan olanların eser-i gayretidir.. İngiltere hükemâsından S[tuart] Mill bu fikirde musirr ve bu müddeayı müeyyed serdiyatda bulunanların ser-âmedânındandır. Biz de o fikri yâni terakkiyat-ı milliye birkaç harika-i milletin eser-i deha ve gayretidir bir ümmetde zuhur-i devâhî, terakkiyat-ı umumiye-i milliye neticesinden değildir fikrini musib görenlerdeniz...*»[37]

oluyordu. Bu yorumun, seçkinliği bütünüyle kalıtımsal özelliklere bağlayan **Haeckel** ve benzeri düşünürlere göre, bir hayli yumuşak bir açıklama olduğuna kuşku yoktur. Buna karşılık sorun bununla da çözümlenememektedir. Çünkü, **Le Bon**, «...ahali yıkmasını bilir, yapmasını bilmez..»[38] şeklinde bir görüşle

---

(35) *İbid*, ss. 30-31.

(36) *İbid*, s. 41/n.1.

(37) *İbid*, s. 19. Fennî bu açıklama yanında özellikle yönetim açısından düşünce kitlenin katılımı ile doğabilecek sorunlar cephesinden ele alınmaktadır. Nitekim, bu konudaki bir ders kitabında, kitabı havassın buna karşılık, gazeteyi ise avamın okuyacağı ve bundan dolayı da basın hürriyetine karşı çıkan görüşler olduğu anlatılıyor. Bkz. Sabri, *Usûl-i İdare*, Mekteb-i Mülkiye Destgâhı, (İstanbul:1302), s. 51.

(38) Ahmed Rıza, *Lâyiha*, s. 24.

kendisini destekleyen, bu kimselere tamamen işe yaramayan, hattâ dahilerin faaliyetini bile önleyebilecek bir yığını sunuyordu:

> «....*(Herbert) Spencer gibi derin bir feylesofun kalemi altında tesâdüf edildiğine hayret olunan bir fikre muhalif olarak bir cumhuru teşkil eden içtimaî* Agrérat'*da unsurların yekûnu ve vasatisi asla yokdur. Fakat yeni seciyelerin terkib ve ibtidaı vardır. Kimyada olduğu gibi:Bâzı unsurlar, meselâ esaslar ve hâmızlar yanyana getirilince, bu cisimler ayrı ayrı malik oldukları havass-ı kimyeviyeden başka havassa malik yeni bir cisim teşkil etmek üzere birbiriyle imtizac ederler... Mümtaz, fakat muhtelif ihtisaslar sahibi bir ricâl-i meclis tarafından ittihaz olunan umumî ehemmiyeti haiz mukarrerat, bir ahmaklar içtimaının ittihaz edeceği mukarrerata hissedilir derecede faik değildir. Şu kadar ki, bu meclisler herkesin mâlik olduğu bu alelâde evsafı filhakika tevhîd edebilirler. Cumhurlar, zekâları değil, kifayetsizlik* Médiocritéleri *(evsat ve alelâde olan kafaları) idhar ederler. Ekseriya tekrar olunduğu vechile (Voltaire) den ziyade zekâsı olan herkes değildir. Eğer 'herkes'den cumhurlar murad olunuyorsa şübhesiz (Voltaire) herkesden ziyade zekâya malikdir...»*[39]

Tunalı Hilmi Bey'in ifadesiyle:

> «...*Milyonlarca insanın bir noktada birleşmiş fikirleri yanlış olabildiği gibi, bir kişinin fikri de doğru çıkabilir. Binaenaleh, umuma aid zâtî ve hususî fikirler söylenmelidir ki ferd istikbâlden ne derece hoşnud olabileceğini tahmin, halk da bilfarz yanlış olan 'efkâr-ı umumiyesini' tashih edebilsin»*[40]

kitle karar alma sürecini olumsuz etkileyen bir kategori olabilirdi. Ama burada karşı karşıya kalınan sorun, biraz farklı oluyordu. Halka tamamen olumsuz bir yığın olarak yaklaşmak da; ondan ne kadar ümit kesilirse kesilsin; böylesine bir siyasal muhalefet hareketinin yapabileceği bir iş değildi. Burada da **Le Bon**'un anlatımları imdada yetişti. Madem ki günün koşulları altında, kitlelerin siyasete katılımını tamamen durdurmak ve işi güzel günlerde olabildiği gibi dehalara bırakmak imkânı yoktu, o takdirde halka, seçkinlere ait fikirler devamlı olarak anlatılmalı ve onların bunları kendi meseleleri olarak kabulü temin edilmeliydi. Bir süre sonra merkez yayın organı, halka yönelik propagandanın böyle bir özellik taşıması gerektiği yolundaki bir makaleye yer vermiştir.[41]

---

(39) Gustave Le Bon, *İlm-i Ruh-i İçtimaî*, (Psychologie des foules), Tercüme Eden: Abdullah Cevdet, Âmedi Matbaası, (İstanbul:1924), ss. 51-53.

(40) Tunalı Hilmi, *Murad..*, ss. 104-105.

(41) «Abdülhamid ve İlm-i Ruh,» *Osmanlı*, no.24, 15 Nisan 1899-4 Zilhicce 1316, s. 5. Le Bon'un bu alandaki şikâyetleri için bkz. Gustave Le Bon, *Ruh-ül-Akvam*, Tercüme Eden: Abdullah Cevdet, Matbaa-i İçtihad, Mısır:1907), ss. 15 v.d.

Daha sonra ise gene merkez yayın organında, şimdiye kadar uğranan başarısızlığın nedeninin:

> «...*Cemiyetimiz teşekkül edüb de âsârını göstermeğe başladığı zaman, düşmanlarını ilm-i ruh nokta-i nazarından mütalâaya vakitleri olabilse ve âna göre tedabir-i lâzıma ifa edebilseydi şübhesiz bu günkü netice yerine bilakis büyük bir muvaffakiyet elde edilebilecekdi. Fakat heyhat ki mütalâadan ehemm gibi görünen bâzı hususat bu cihetleri tedkike, lâyıkıyla tedkike vakit bırakmamışdı....*»[42]

Le Bon'un teorileri ile yeteri kadar ilgilenmemek olduğu açıklanacaktı.

Ülemanın yayın organında da bu düşünür ve onun «halk»ı tanımlayışına duyulan ilgi; bize sözkonusu düşüncenin etkisini gösteriyor.[43] Ahmed Rıza Bey'in de oldukça ileri bir tarihte yazdığı bir kitabında, eski yıllarda edindiği bilgileri ışığında halkı böyle bir kategori olarak kabullendiğinin izlenmesi,[44] görüşün çeşitli siyasal anlaşmazlıkları aştığını ispatlamaktadır.

Bu tür bir seçkincilik, Jön Türk zihniyetinin pek çok özelliği ile de uyum göstermekteydi. İlk olarak, unutulmaması gereken, bu kimselerin evreni maddî bir düzen olarak görmeleri ve içinde cereyan eden; toplumsal olanlar da dahil bulunmak üzere; tüm olayları maddî bir düzeyde ve fennî bir netlikte açıklamak isteğiydi. Bu kuramın; oldukça mekanik ve şapkacılardan beyin büyüklüklerini elde edecek veriler toplamakla maddî bir açıklama getirdiği kuşkusuzdu. İkinci olarak; dünyayı Sosyal Darwinist bir gözlükle gören bu kimseler için; teori, seçkinlerin, zayıf olanları kitleyi güçlü olmalarından dolayı yönetmeleri gerektiği şeklindeki bir mantıkla açıklanabiliyordu. Nihayet, sadakat sistemine karşı yönelttikleri eleştirileri izlediğimiz Jön Türkler, kendilerini zaten toplumdaki seçkinler olarak görüyorlardı[45] ve buradan, teorinin de yardımı ile, aslında yönetmesi gerekenin, Sultan'ın etrafını çeviren birtakım liyakatsizler değil, kendileri olduğu sonucuna varıyorlardı. Bu alanda; en azından; kendilerine danışılması gerekiyordu:

> «...*Selâtin-i Osmaniyenin çoğu ricâl-i devleti ve kurena-yı saltanatı lâyiha takdimine mezun bulunuyordu. Koçi Bey'in Tatarcıkzâde Abdullah Efendi'nin ve sâir erbâb-ı iktidarın bu yolda yazıl-*

---

(42) «Abdülhamid!,» *Osmanlı*, no.90, 15 Ağustos 1901-12 Cemaziy'ülevvel 1319, s. 3.

(43) Hoca Muhiddin, «Zât-ı Şâhâneye Takdim Kılınan Arizadan Ma'bad,» *Kanun-i Esasî*, no.2, 28 Kânûn-i evvel 1896-23 Receb 1314, s. 5. Mısır Jön Türklüğünde Le Bon etkisinin devamı için bkz. «Türkiya'da İhtilâl,» *Anadolu*, no.4, 7 Haziran 1902-1 Rebiy'ülevvel 1320, ss. 2-3.

(44) Ahmed Rıza, *La Faillite Morale De La Politique Occidentale En Orient*, Libraire Picart, (Paris:1922), s. 35.

(45) Bir örnek olarak bkz. Tunalı Hilmi, *Evvel ve Âhir*, (Genêve:t.y), ss. 13-14.

mış risâleleri mevcuddur. Tarihin parlak sahifelerinden hangisi açılsa hüsn-i tedbirle devr-i saltanatını teşhir eden hükûmdarların ûlema ile müzakere ve muhabere etdikleri görülür...»[46]

Çünkü:

«...Birtakım sebebler, hakikaten vardır ki tahsil ve tedkik ile istinbat olunur. Zamanın mevki'in ve ehl-i vukufun yardımı olmazsa yalnız servet ve kuvvetle eşyanın illet ve sıhhati anlaşılamaz...»[47]

bilgi tekelini elinde tutan seçkinleri tamamen dışlayan bir yaklaşım ile, anlamlı ve olayları kavrayabilen bir yönetim kurabilmek mümkün değildi. Yalnız unutulmaması gereken şudur ki, bu seçkinciliğin; hiçbir zaman, toplumda var olan seçkinlik kategorileri ile ilişkisi bulunmamakta ve yalnızca bilgi sahibi olmaya bağlanmaktaydı. Yoksa, Jön Türklerin anlatımlarında mevcut toplumsal düzenin seçkinlik kategori ve kıstaslarını eleştiren:

«...Elde Temps gazetesi, güzel güzel vak'alar birbirini ta'kib ediyor. İsmail Kemal Bey kaçmış, Murad Bey yine kaçmış, Muhtarpaşazâde ve sâire de kaçmış. Muhtar Paşa bile kaçmış, isyan etmiş, bayrak açmış, üzerindeki lekeleri atmış, saçmış Avrupa yolunu tutmuş. Hoş, hoş ama, Allah vere de beylik, paşalık etmesinler...»[48]

çok fazla yazıya rastlamak mümkün olabilmektedir. Murad Bey'in plânında tartışmalar yaratan elkâb ve ünvanın kaldırılması fikri ve onun sürekli tekrarlanması da, bunu göstermektedir.

Ortalama Jön Türk yazılarında zorunlu olarak bir siyasal sözleşme gündeme gelmektedir.[49] Ama bu anlatımlarda bile sürekli olarak karşımıza çıkan sözleşmenin yönetici kanadının bilgi sahibi olarak tanıtılmasıdır. Bu şekilde:

«....Farzedelim ki: Büyük bir evimiz var. Dairelere bölünmüş. Bir çok aileyiz. İçinde ikamet ediyoruz. Bağçelerimiz, güzel tarlalarımız heb o evin müştemilâtından, mütemmimatından olarak mesaî-i müştereke-i umumiye ile güzel mahsûl veriyor. Yememiz, içmemiz, çalışmamız, bütün ihtiyacât ve huzuzat-ı insâniyemiz bu mes'ud bucakda tehvîn ve tedarik olunuyor.

Bir vakt aileler daima yekdiğeriyle hüsn-i münâsebetde, arada

(46) Ahmed Rıza, *Lâyiha*, s. 12.
(47) *ibid*, s. 15.
(48) [Tunalı Hilmi], *Rezâlet: Beşinci Fasıl-Yine İspanya'da*, (İstanbul:[?]:1318), s. 51.
(49) Bkz. Tunalı Hilmi, *Evvel ve Âhir*, s.16: «..fesübhanallah, hükûmet ne demek söyleyin!.. İbadullahın, sadık, âdil ve doğrulukdan ayrılmaz bir bekcisi bir hidmetci ise buyurunuz bizimki öyle değil...».

bir içimizde imtizacsızlık zuhur ediyor. İnsaniyete, ahlâka muzir şeyler vuku'uyla vakit vakit rahatımız kaçıyor, müteessir oluyoruz. İşi gücü bırakub bu vuku'atı hall ü fasl etmek, men'-i tekessürü esbabını hazırlamak mecburiyetini elveriyor. Bahusus 'bugün bana ise yarın sana' meselenin hakikatı her dimağı işgal ediyor...

..Bu düşünceyi müteakkib içimizden en ziyade namus irfan ve hamiyyetle, şâyân-ı itimad tanıdığımız birkaç zâta meşâgil-i zâtiyelerini terk etdirerek deriz ki: 'hepimizin sizlere itimadımız var. Şu umumî yorgunluğu deruhde ediniz. İcraatımız daima hukuk ve menafi'-i ictimaiyemizi te'min ve tevsîk noktasına ma'tuf olsun. Hareketlerinizi uzakdan, yakından teftiş ve tahkik hakkını muhafaza ederek sizleri terk etdiğiniz kazanca bedel şu kadar maaşla tarafımızdan tevkîl buyurunuz.

İşte bu suretle teşekkül eden «tesviye-i umur-i cemiyet hey'eti» hükümetdir. Biz de geriye kalan takım ahalidir...»[50]

sözleşme fikrini en çok işleyen parçalarda bile buna tesadüf etmek mümkündür. Kaldı ki; bu metinde işlendiği şekilde, yönetimin bir toplumsal olay olduğu fikri oldukça istisnâî olarak ele alınan bir konudur. Ama her ne şekilde olursa olsun; varılan sonuç, toplumda bilgiyi elinde tutanların, mutlaka yönetmesi gerektiğidir.

DİNİN TOPLUMSAL ROLÜ KARŞISINDA JÖN TÜRK DÜŞÜNCESİ :

Jön Türk zihniyetinin, 'din' kurumunu nasıl ele aldığını ayrıntılarıyla gördük. Gördüğümüz diğer bir konu ise, İslâmiyetin oynadığı roller ile 'bilim'in, bu rollere ikamesinin beklenildiğinden zor olduğunun farkedilmesi idi. Ahmed Rıza Bey'in çok hassas bir şekilde temas ettiği gibi, bu kimseler açısından dinin en önemli fonksiyonu, bir birleştiricilik görevini ifa etmesiydi:

«...Dinden maksad, tebayi'-i beşeriyeyi ıslah ve tanzim etmek ve umumî bir nokta-i ittihada toplamakdır... Dinin hükümferma olmadığı memleketlerde bile ahali, sosyalizm, anarşizm gibi ta'birlerle ittihada bir vasıta arıyor: Sürüden ayrılanı kurd kapıyor...»[51]

Burada önemli bir husus daha ortaya çıkıyor. «Sürü ve kurd» misâli, Ahmed Rıza Bey'in toplumu tam anlamıyla bir ümmet yapısı içinde gördüğünü gösteriyor. Daha evvelki bir mektubunda da; kendisinin sorunu, ümmetin çökmesi olarak gördüğüne değinmiştik.[52] Aynı şekilde Abdullah Cevdet Bey

---

(50) «Hükûmet ve Ahali,» *Hak*, no.8, 21 Kânûn-i evvel 1899-18 Şa'ban 1317, s. 2.
(51) Ahmed Rıza, *Lâyiha*, ss. 28-29.
(52) Bkz. Bölüm. II, ss. 47-48.

gibi; 'din' kurumunu, toplumsal gelişmenin önünde en büyük bir engel olarak gören ve bu düşünceyi Avrupa'da vülgarize bir düzeyde yayan L. Büchner'in eserlerini ilk defa Türkçeye çevirmekle övünen[53] bu kişinin de çok benzer bir ifadeyi dile getirdiğini görüyoruz:

> «...*Bir fesad coşmuşdur gidiyor. Girid gitdi, Trablusgarb gidiyor, Türkiya gidiyor, İslâmiyet gidiyor...*»[54]

Her iki ifadenin de özel mektuplardan alınmış olması, halkı etkilemek amacıyla yazılmış olma ihtimallerini ortadan kaldırıyor.

Şimdiye kadar Cemiyet'in adının daha ziyade **Terakki** kısmı üzerinde durulmuştur. Halbuki, sürekli olarak işlenen **İttihad** teması da, en azından, bunun kadar önem taşımaktadır. Amaç olarak belirtilen bu birlik,[55] toplumun bir ümmet olarak algılanmasının sonucuydu ve Cemiyet içinde topluluğun isteği dışında davranışlarda bulunanların hemen bir çeşit «münafık» olarak suçlandığını ve en büyük cezanın da, topluluğun dışında bırakılmak şeklinde uygulandığını gördük. Benzer düşünce, örgüt içindeki tartışmaların, izlediğimiz gibi hiçbir şekilde dışarıya hissettirilmemesi gerekliliği biçiminde karşımıza çıkabiliyordu.

Bu aslında Jön Türklerin farkında olmadan gerçekleştirdikleri bir düşünce biçimi idi. Ama bununla beraber; önde gelen liderler, konunun önemini başka bir açıdan da kavramışlardır. Ahmed Rıza Bey, düşünce alanındaki ilk yazılarından birinde, İslâm dininin toplumsal içeriğinden, toplumu birlik içinde tutmak alanında yararlanılabileceğini işlemişti.[56] Daha sonra Jön Türk dergilerinin, başlıca temalarından birisi haline gelen bu alanda[57] yeni bir risâle neşrettiğinde;[58] örgüt içindeki muhalifleri, kendisinin bunu «dinsiz» olduğu yolundaki eleştirileri tekzip etmek için yaptığını zannetmişlerdi.[59] Aslında Ahmed Rıza Bey yazdıklarında gayet samimiydi. Aynı durum, 'din' kurumuna karşı eleştirilerin başını çeken bir diğer lider Abdullah Cevdet Bey için de geçerliydi.

---

(53) Abdullah Cevdet, *Hadd-ı Te'dib...*, ss. 65-66/n.

(54) Abdullah Cevdet Bey'den-İshak Sükûti'ye, 15 Eylül [18]98, *Arkivi Qëndror*, 19/106/297/1.

(55) «İade-i Mahsusa,» *Osmanlı*, no.1, 1 Kânûn-i evvel 1897-8 Receb 1315, s. 1.

(56) Ahmed Rıza, «L'Islamisme,» *La Revue Occidentale*, 2.Seri, III (1891), ss. 117 v.d.

(57) Bkz. «L'esprit Libéral de l'Islam,» *Osmanlı Supplément Français*, no.10, 5 Ocak 18 99, ss. 4-6.

(58) Makale şekliyle bkz. Ahmed Rıza, «Tolérance Musulman,» *La Revue Occidentale*, 2.Seri, XIII (1896), ss. 304-317 ve *Mechveret Supplément Français*, no.27, 15 Ocak 1897'den itibaren tefrika olarak.

(59) «Âsâr-ı Müfide,» *Mizan*, no.14, 5 Nisan 1897-2 Zilkade 1314, s. 4: «...Rıza Bey biraderimizin itikadı hakkında bâzı isnadlar neşrolunmuş idi. Bundan güzel bir tekzib tasavvur olunamayacağını teslim edeceklerdir...». Krş. «Ahmed Rıza Bey,» *Hürriyet*[2], no.79, 1 Ağustos 1897-1 Rebiy'ülevvel 1315, s. 2.

Kuşkusuz; burada dikkati çeken en önemli nokta; toplumun mutlaka bir birlik içinde olması gerektiğinin ileri sürülmesidir.[60]

İşte bu görüşten itibaren, yönelmek için pozitivizmden uygun bir düşünce sistemi bulunamazdı. Pozitivizmin; bireyi toplum menfaatleri karşısında eriten zihniyeti, ümmeti kurtarmak çabasında olan bir düşünürler grubu için en elverişli batı düşüncesi oluyordu.[61] Buna onun mekanikliğini ve çağın en bilimsel toplumsal görüşü olma iddiasını da eklemek gerekiyor.

Comte sistematiği incelenecek olursa; onun da, Ortaçağ Kilise ahlâkına karşı oynadığı rolden dolayı, benzer bir ilgiyi duyduğu görülür. O da Joseph de Maister gibi, dinî düşünceye kesin bir dönüş yaparak toplumun sorunlarını çözmeyi istemenin çok anlamsız olmadığını; ancak, çağın koşullarının bunu imkânsız kıldığını düşünüyordu. Ahmed Rıza Bey'in bu alandaki düşüncesi de böyleydi. İslâmiyet toplumu düzenleme ve birarada tutma açısından son derece tutarlı bir sistematiğe sahipti; ancak, gelişmeler bunu kullanılmaz bir hale sokmuştu. Fakat, burada Comte ve takipçilerinin yaptığı gibi; çağın koşullarının tamamen değiştiğini ve bir çok gelişmeyi olmamış gibi varsayarak, Ortaçağ Katolik ahlâkını canlandırmaya çalışmanın imkânsız olacağını söylemek mümkün değildi. Çünkü bu gelişmeler Avrupa toplumunun bir ürünü idi. İslâm toplumunu birlik halinde tutabilmek için ise, pozitivist düşünce onun yerini tam anlamıyla alıncaya kadar dinden vazgeçmenin imkânı yoktu. Sonuçta Ahmed Rıza Bey'in arzuladığı model gerçekleştiği; yâni Osmanlı İmparatorluğunda Brezilya'da olduğu gibi pozitivizm bir din halini aldığı zaman, İslâm tamamen bir tarafa bırakılabilirdi.

Pozitivistlerin de, Ahmed Rıza Bey'e gösterdikleri ilginin[62] arkasında aynı fikrin olduğunu belirtmek mümkündür. Nitekim daha önce Reşid Paşa ile kurulmaya çalışılan temaslar ve çok kısa bir süre önce Midhat Paşa'dan

---

(60) Ahmed Rıza Bey, cemiyetlerin de amacının birlik sağlamak olduğu kanaatindedir. Bkz. Ahmed Rıza, *Mektub*, s. 4: «...Ahali bir zaman birleşse muharebeye gitmek için birleşirdi. Bugün taavvün ve tezâhür cemiyetin esas şeraiti sayılıyor. Her san'ata, fenne mahsus cemiyetler var. Bu cemiyetler sayesinde efradın kuvvet ve serveti artıyor. Krş. Ahmed Rıza, *Lâyiha*, s. 28: «...İstanbul'da Rumlar, Ermeniler bile fennî, edebî encümenler te'sis etdiler. Hükümet-i Seniye, her dürlü ictima'ı men' ederek Türkleri, Şeriat-ı İslâmiyenin ve terakkiyat-ı medeniyenin üss-ül-esası olan meşveret ve muavenetden yâni ahkâm-ı diniyeyi icradan mahrum kılıyor...».

(61) Konu bu özelliğiyle; Cemil Oktay, «Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Yargı Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği,» *Anayasa Yargısı*, (Ankara:1984), s. 241 ve 241/n.81.de ele alınmıştır.

(62) Çıkışındaki ilgi için bkz. J.H. Bridges, «Paragraphs,» *The Positivist Review*, Vol. IV, 1 Ocak 1896, no.XXXVII s. 15, ve *La Revue Occidentale*, 2.Seri, XII (1896), s. 127. Kendisinden, Orta-doğu ve Doğu Avrupa'daki sorunlar çerçevesinde yapılan alıntılar için bkz. *The Positivist Review*, Vol.V, 1 Nisan 1897, no.LII, s. 92 ve Vol.V, 1 Mayıs 1897, no.LIII, ss. 107-108.

bu yolda hizmetler beklenilmesi bunu[63] gösteriyor. Ahmed Rıza Bey ve pozitivizmi benimseyen Jön Türklerin, bu düşünceye yönelmeleri gayet tabiî ve anlamlıydı. Çünkü geniş ve 'din' görevini üstlenmesi bir hayli zorluklara yol açan 'bilim'in yerini, aynı işlevleri görmek iddiasında olan bir 'yeni din' almış olacaktı.

Kuşkusuz bu sonuca varılmasını kolaylaştıran diğer bir neden de, Jön Türklerin hemen tamamının toplumu, herkesin belirli bir vazifesi olduğu ve bundan dolayı da üzerine gene muayyen bir mesuliyetin terettüb ettiği, bir denge olarak görmeleriydi:

> «...*Vazife mukaddesdir. Büyüğünü büyükler; küçüğünü küçükler görürler. Fakat hepsi yine 'vazife'dir. Hepsinde vatan ve milletin mazhar-ı adalet olarak yaşaması maksadı merkez-i ef'al ve netice-i âdile-i âmâl olduğu içün herkes ef'ali nokta-inazarından 'mes'uliyet' altında bulunur.... ..Âdâb-ı İslâmiyenin muhafızları yalnız ûlema ve hey'et değil okuma yazma bilenlerin umumundan bed' ile dini telkin eden vaizin sözünü anlamak iktidarını haiz köylüye varıncaya kadar umum «mükellefîn»dir....*»[64]

Bu da bize; İslâmın, ümmet şeklindeki toplum biçiminden dolayı, bireylerinin üzerinde yaptığı diğer bir etkiyi gösteriyor; ki; Jön Türkler de, bütün modernleşme taraftarlıklarına rağmen, bunun dışında kalamıyorlardı.

Jön Türklerin bir diğer düşüncesi Le Bonist anlamda halka inebilmenin ve onu ikna edebilmenin tek şartının, İslâmî bir uslûb kullanmak olacağı idi. Bunun bir başka nedeni, kuşkusuz, hareketi meşrulaştırabilecek ûlemayı etkilemekti. Fakat bu eğilim hangi neden ağır basarsa bassın, kısa sürede Jön Türk neşriyatının baş konularından birisini oluşturmuştu. Özel olarak hazırlanan fakat bastıralamayan bir yazmadan nakledersek:

> «...*Abdülhamid'in siyaseti şer'-i şerif ahkâmına mugayirdir. Hatt-ı hareketi hiçbir vakit bir Müslümana yakışmaz, İslâmiyeti, ahlâk-ı ümmeti tasfiye içün isti'mâl edeceğine bilâkis avam-ı nasın taasub-i*

(63) Bu çabalar ve Midhat Paşa'nın kendilerine cevabı için bkz. «Le Discours De Midhat-Pacha,» *Le Courrier de France*, 29 Ağustos 1877. Konu bir makale çerçevesinde ele alınmıştır. Bkz. İlber Ortaylı-Ümid Meriç-Mehmet Ali Meriç, «Mustafa Reşit ve Midhat Paşalarla A. Comte ve Pozitivistler,» *Tarih ve Toplum*, no.14, (Şubat 1985), ss. 30-34.

(64) [Murad], «Biz Neyiz?,» *Mizan*, no.178, 28 Mayıs 1896-15 Zilhicce 1313, s. 2506. Ünlü Jön Türklerin bu başlık ve içerikteki yazıları için bkz. Ahmed Rıza, *Vazife ve Mes'uliyet*, Birinci Cüz: *Mukaddeme, Padişâh, Şehzâdeler*, (Mısır:1320), Tunalı Hilmi, «Vazife ve Mes'uliyet,» *Mizan*, no.178, s. 2508. Krş. [Hakkı], «Birinci Numeroda Marûz Makalenin Birinci Kısmından Ma'bad,» *Cür'et*, no.2, 25 Eylül 1898-9 Cemaziy'ülevvel 1316, ss. 1-2: «Teb'anın hükümdara karşı vazifesi olduğu gibi hükümdarın da teb'asına karşı pek çok vazifesi vardır...».

câhilânesini tahrik ederek menfaat-i şahsiyesine âlet ediyor. Binaenaleyh, padişâh (Halife) Müslümanlardan uzak bulunuyor....»[65]

Sultan'a yöneltilen başlıca suçlamalardan biri, onun dinî kurallar dışında hareket ettiği şeklinde oluyordu. Özellikle merkez yayın organı olarak **Osmanlı**'da yoğun biçimde görülen bu eleştiriler,[66] gördüğümüz gibi 1900 ortalarından itibaren kesafetini arttırmıştı. 1902 kongresinden önce de; merkez yayın organı, Sultan'ın aslında halife olmadığını ispatlayacak fetvalar neşrine devam ediyordu.[67]

Burada karşımıza birtakım gayr-ı müslim Osmanlıların:

«...Zannederim, taassubu def' etmek, mezhebin nüfûzunu vatandan kaldırmak tasvîb olunur bir meslekdir. Bu uğurda burada gerek meclis-i umumilerde ve gerek neşriyat vasıtasıyla Ermeniler arasında çalışıyoruz. Fakat daha münâsib değil midir bu efkâr-ı müsibeyi şimdiden neşriyat vasıtasıyla siz dahi ahaliye anlatırsınız. Şimdi mutaassıb ahaliyi (din) nâmına Sultan aleyhine teşvik eylemeğe çalışıyorsunuz. Yarın dahi ânları teskin etmek için çalışmak lâzımgelecekdir. Ve ânların teskiniçün kullanacağınız lisan teşvik için şimdi kullandığınız lisana büsbütün mütezâdd olacak ve en büyük güçlük o zaman tezahür edecek. Gerçi bu yol ile avam ahali arasında ta'mim-i efkâr biraz güç oluyor ve pek azları kabûl ederler....»[68]

yaptığı yukarıdaki eleştiriler gibi bir sorun çıkıyor. Sonunda istenen lâyik bir düzen olduğuna[69] ve bu da din farklılığını ortadan kaldırarak, vatandaşlık bilincini kuvvetlendireceğine göre, bu alandaki propagandanın yapabileceği ters işlev, istenilenin dışında bir etkiyi ortaya çıkarabilirdi.

Kuşkusuz başta mantıklı gelen bu düşüncenin ihmal ettiği bir yön vardır ki, o da ahali ve ona ulaşmak için kullanılan bir araç olarak düşünülen 'din' kavramlarının, sistemde yalnızca ikincil birer parça olduklarıdır. Toplum, seçkinlerin belirgin derecede etkileyebildiği bir işleyişe sahip olduğuna gö-

(65) *Abdülhamid-i Sanî*, Yazma, *Arkivi Qëndror*, 19/36, v.28.

(66) Bkz. «Neüzibillâh,» *Osmanlı*, no.17, 1 Ağustos 1898-10 Rebiy'ülevvel 1316, s. 7, «Hilâfet-i Osmaniye Tehlikede,» *Osmanlı*, no.32, 15 Mart 1899-3 Zilkade 1316, s. 5, «Abdülhamid'in Peygamber'e İsyanı,» *Osmanlı*, no.16, 15 Temmuz 1898-15 Safer 1316, s. 6. «Lâtife,» *Osmanlı*, no.58, 15 Nisan 1900-15 Zilhicce 1317, s. 3. Bu son makaledeki aynı ifader için krş. «Jübileye Yadigâr Yahud Utanmayan Kimdir?» *Ümid*, Aded.2, 1 Eylül 1900-6 Cumad evvel 1318, s. 2.

(67) Bkz. «Telâş-ı Şâhâne», *Osmanlı*, no.82, 15 Nisan 1901-24 Zilhicce 1318, s. 3 ve «Mekâtib:İstanbul'dan», *Osmanlı*, no.96, 15 Teşrin-i sânî 1901-3 Şa'ban 1319, s. 5.

(68) Martos Ferciyan'dan-Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Huzûr-i Âliyesine, New York, 16 Nisan 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/58/238/4.

(69) Ahmed Rıza, «Le Cléricalisme Français en Turquie,» *Mechveret Supplément Français*, no.56, 15 Mayıs 1898, s.

re;[70] Jön Türklere göre yapılması gereken; kitleye, kendi benimsedikleri değişiklikleri icabında bir dinî elbise içinde halka malettirmekten ibaretti. Pek çok modern fikrin İslâmi bir şekilde, hadisler desteğiyle ortaya konmasının[71] nedeni budur. Bunun diğer bir görüntüsü materyalist eski İslâm düşünürlerinden ilginç parçalar bularak dini toplumsal içeriği dışında, kullanılması anlamlı gözükmeyen bir kurum haline getirmekti.[72] Aynı işlemin Rusya'daki ceditçiler tarafından yapılması ise, Jön Türklerin bu alandaki özel bir örnek olmadıklarını göstermektedir.[73]

Sonuçta belirtmek gerekirse; İslâm, Jön Türk düşüncesini iki temel şekilde etkiliyordu. İlk olarak, ümmet yapısının bireyler üzerindeki etkisiyle, bu kimseler ister istemez toplumu dayanışmacı bir düzen olarak algılıyorlardı. Abdullah Cevdet Bey'in, eğitimin amacı konusundaki bir tebliğinden nakledersek :

> «...*İlk mekteb ve orta mekteb hocaları talebeye muamele usûlleri ile çocukların kalblerinde çok kere bencilliği, rekabete, hattâ nefreti filizlendirmektedirler.*
>
> *Bu kadar vehim neticeler veren bu mahzura deva olmak üzere aralarında halen Roma'daki Osmanlı Sefaret-i Hümayûnu tabibi olan Dr. Sükûti Bey ve Ağırlı Abdullah Efendi'nin de bulunduğu bâzı mümtaz dostların yardımıyla, Ma'muret-el-Azîz'de* Mezraat-ül-*Maarifet nâmıyla kurduğum bir muhtelit ilk mektebde bir usûl tecrübe etmişdim. Bu usûl her sınıfda, her türlü ünvar ve sırayı kaldırmaktan ibaretti. Kız veya erkek talebeden hiçbiri diğeri üzerinde imtiyazlı bir faikiyete sahib değildi. Bir sual sorduğum zaman, herkes bir cevab vermeye mezundu. Senelik imtihanda, bir talebe sınıf geçecek muvaffakiyeti gösteremeyince, bütün sınıf arkadaşlarına hafif bir ceza tatbik ediliyordu.*
>
> *Bu küçük ceza, içinde tenbel bir talebenin bulunduğu sınıfın bütün talebesinin, büyük tatilde mektebe birkaç saat geçirmek üzere gelmeye ve burada, sıhhatlerine zararlı olmayacak şekilde çalışmaya mecbur edilmesinden ibaretti. Sair hallerde ne mükâfat ne de ceza mevcuddu. Böylece hırs ve bencillik hissi için gelişme sahası olmuyordu. Ve aynı zamanda kendi menfaatinin emniyet altında olması isteniyorsa, herkesin yakınına âlâka göstermesinin lüzûmlu olduğu gösteriliyordu...*

(70) «L'Elite,» *Mechveret Supplément Français*, no.52, 1 Şubat 1898, s. 1.

(71) Çarpıcı örnekler için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Abdullah Cevdet ve Dönemi*.., ss. 132-135.

(72) Bkz. Abdullah Cevdet, *Fünûn ve Felsefe*, Tarih-i Tesvîd:1309, Taş Basma, [Cenevre:1897], *passim*. Jön Türk dergilerindeki örnekler için bkz. «Tevekkül Gayr-ı Meşru'» *Hak*, no.8, 21 Kânûn-i evvel 1899-Şa'ban 1317, s. 3, «Hayr ve Şer' Allah'dan Demek Ne Demekdir?,» *Hak*, no.31, 30 Teşrin-i sânî 1900-8 Şaban 1318, s. 3.

(73) Rızaeddin Fahreddin, *Meşhur Erler*:İkinci Cüz: *Abu'l-ûla-el-maarri*, Kerimof Hüseyinof ve Şürekâsı Matbaası, (Orenburg:1908), özellikle, ss. 29-35.

...Vaktiyle Şark'da tamamen ictimaî ve beynelmilel terbiyecilerin yetiştirildiği bihakkın ictimaî mektebler mevcuddu. Bu mekteblere Tekye denirdi, talebesi derviş adını taşırdı... Sa'di'nin Gülistan'ını *ve* Sa'di Divanı'nı *okuyunuz. Beşeriyetin bu büyük havarîlerinin edebî ve felsefî eserlerini gözden geçiriniz. Ulvî bir ihtirasla, bütün milletlerin birbirini kucaklamasını görme ve bütün dinlerin tek ve cihanşümûl bir din, kardeşlik ve ilim dini halinde kaynaşdığını görme ihtirası ile kabarmış olan bu büyük kalblerin atışını duyar gibi olursunuz....*

Serlevhası Bencillik ve Terakki (Der Egoismus und die Civilisation) olan bir tetebbü okumuşluğumu hatırlıyorum. Bu eserin müellifi hodgâmlığın, beşerî terakkinin kuvvetli bir muharriki olduğunu isbata çalışıyor. Bu alçak fazileti hodgâmlara bırakalım. Bize gelince biz terakkimizi diğergâmlıkta ve tesanütte aramayı tercih ederiz....»[74]

bu kanaldan tesanütçülüğe geçebilmek ve uygulama alanında karşılaşılan güçlüklerini izlediğimiz halkçılığın yerine, bu uygun kalıbı gerçekleştirebilmek mümkündü. Kuşkusuz halkçılık fikrinin soyut temalarının karşısında bilhassa, Worms'un eserlerinde şekillenen biyolojik ve bio-organist bir tesanütçülük, Jön Türklerin konuya yaklaşmalarını da çok daha kolaylaştırıyordu.[75]

İkinci olarak; İslâm, kitleyi muhalefete iten bir araç olarak algılanıyordu. Yalnız burada çok dikkat edilmesi gereken bir husus, biyolojik materyalist veya benzeri düşünceleri kullanırken gösterilecek hassasiyet olacaktı. Çünkü çevre bu yaklaşıma karşı büyük bir tepki gösterebiliyordu. O halde yapılması gereken, kitleyi etkileyebilmek için, kitlenin tamamen dışlayabileceği bu yaklaşımları, en azından iktidara gelinceye kadar tartışma konusu yapmamaktı. Bir Jön Türk mektubundan nakledersek:

«...Rıza Bey Türkiya'da Auguste Comte'un fikrini neşr etmek istiyordu. Lâkin taassub-u dinî buna mani'dir gibi bir şeyler söylemişdi zannederim... Pozitivizm filhakika insaniyet (Humanité) üzerine müesses bir meslek ise de bizim memleket ahalisi bundan birşey anlamazlar. Dinsizlerden cemiyet-i beşeriyeye hidmet beklenmez derler. Türkiye'ye gitmeğe ne hacet Cenevre gibi maarifi terakki etmiş medenî bir memleket bile en mütedeyyin İslâmların yüzünü kızartacak taassub âsârı göstermekdedirler.

«...Geçen sene Cenevre Dar-ül-Fünûnunun müessisi makamında olan meşhur Profesör (Carl Vogt) ölmüştü. Natüralist olduğu için

(74) Abdullah Djevdet Bey, *De La Nécessité d'Une Ecole Pour Les Educateurs Sociaux:Mémoire Présenté au Congrès international de l'Education sociale, Tenu à l'Exposition universaille de Paris du, 26 au 30 Septembre 1900,* (Paris:1900), ss. 23-24, 29, 32 den derlenmiştir.

(75) Şerif Mardin, *Jön Türklerin..*, ss. 179-180.

cenazesinde —bilmecburiye— profesörler ile ecnebî talebelerden başka kimse yok idi. Âdi bir ibtidaî mektebi hocasının cenazesi bile daha kalabalık olur. Biz çok vakit zayi' etmeksizin bir inkılâb yapmağa mecbur olduğumuzdan ekseriyetin fikrine muhalif hareketde bulunmağa itinâ etmeliyiz. Memleket bir def'a tehlikeden kurtuldukdan sonra, hürriyet-i şahsiyelerine malik oldukdan sonra Cemiyetimiz.. serbestce ve daha kolay bir suretle ahaliden taassub-i diniyeyi kaldırmağa muvaffak olur...»[76]

bu tür bir temele oturtulan bir muhalefet; ulvî amaçlar uğruna, kısa vadede iktidardan vazgeçmek anlamına bile gelebilirdi.

Bu bize; Ahmed Rıza Bey'in, neden **Mechveret**'in dar çerçevesi nedeniyle, pozitivistlerin düşüncelerine yer veremediğini belirttiğini açıklıyor.[77] Gerçi pozitivist bir bakış açısıyla İslâmı tamamıyla dışlamamak mümkündü. Ama, kitlenin bu tür teorileri farklı sınıflamalar içinde değil de, yalnızca bir «dinsizlik» potası içinde görmesi,[78] bu çabaları imkânsız bir hale getirebiliyordu.

Jön Türklerin; bilinçli olarak, İslâm dinine bir toplumsal ilerleme aracı olarak sarılmalarının nedeni ise, bundan başka birşey değildi.[79]

JÖN TÜRKLER VE SİYASET :

Jön Türklerin muhalefete geçiş nedenlerinin; temelde siyasal olmayıp, çok daha derinlerde yatan bir zihniyet sorununun ürünü olduğunu gördük. Bu nedenle Jön Türklerin başlangıçta belirli siyasal düşünceleri yoktu. Siyasal alandaki yazılar, genellikle çağdışı olduğu iddia edilen rejimden şikâyet veyahut Fransız ihtilâlinin insanlığın önünde açtığı yeni ufuklar ile böyle bir değişikliğin Osmanlı İmparatorluğunda da gerçekleşmesinin zorunluluğunun belirtilmesinden başka bir hususa değinmiyorlardı.[80] Uzun süre sonra da bu eğilimlere, birçok Jön Türk yazısında rastlamak mümkün olabiliyor.[81]

---

(76) Doktor Nâzım'a gönderilen, «Kardeşin» imzalı, 16 Haziran 1896 tarihli mektup, *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(77) «Le Positivistes et Politique Internationale,» *Mechveret Supplément Français*, no.19, 15 Eylül 1896, s. 6. Buna karşılık, bu konuda ufak imalar için bkz. «Havadis-i Siyasiye,» *Meşveret*, no.22, 8 Teşrin-i evvel 1896-22 Cemaziy'ülâhîr 1314, s. 8.

(78) Ahmed Rıza'nın bu durumunu ele alan bir eserde onun sözkonusu farklılığa rağmen «dinsiz» olarak suçlanılmasına dikkat çekilmektedir. Bkz. Sir Edwin Pears, *Life of Abdul-Hamid*, Constable, (London:1917), s. 298.

(79) Bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Abdullah Cevdet ve Dönemi...*, ss. 129-142.

(80) *Vatan Tehlikede!*, [Paris:1311], tamamen bu temaları işler. Krş. «Esbâb-ı Felâket,» *İstikbâl*[1], no. 27, 21 Haziran 1895, ss. 1-2.

(81) Yazıların devamlılığına örnekler olarak bkz. «Dâiye-i Hürriyet,» *Osmanlı*, no.53, 1 Şubat 1900-1 Şevval 1317, s. 3, A. Haydar Midhat, «Une Lettre de Haydar Midhat,» *Le Petit Temps*, 9 Kasım 1901. İfadeler açısından krş. «M.

Ancak, bir süre sonra bu kimseler tarafından İmparatorluğun görünürdeki sorunlarının önemli bir bölümünün, tamamıyla siyasal olduğu keşfedilmiştir. En başta geleni milliyetçilik olan bu alanlarda; Jön Türklerin başlangıçtaki tek düşüncesi, tüm unsurları Namık Kemal'in işlediği gibi bir **Osmanlı** vatanseverliğine davet etmekten ibaret oluyordu.[82]

Dış politika ve bu politikanın İmparatorluk üzerindeki etkisi konusunda ise; genellikle, belli ülkelerin tarafında yer almanın gerektiği şeklindeki bir problematik üzerinde duruluyordu.

Jön Türklerin işlemeye başladıkları ilk konu Osmanlıcılık oldu. Bu alanda aydın muhalifler içinde iki eğilimin ortaya çıktığı görülüyor. Bunlardan birincisine göre; geniş ve tüm unsurları kapsayan bir Osmanlılık siyasal ideali, baskı uygulamayan bir düzen içinde İmparİatorluğun kurtuluş çaresi olabilirdi. Nitekim; **Mechveret**'in kuruluşunda böyle bir gösterinin, başyazarların etnik kökenleri itibarıyla gerçekleştirildiğini görmüştük.

Özellikle Müslüman unsurlara yöneltilmeye başlanan bu konudaki talepler; etnik özelliklere dokunmaksızın, herkesin birer Osmanlı olmasını teklif ediyorlardı. Bu alanda her bireyin iki kimliği olduğu kabul ediliyordu: Kendi etnik ve bunun üzerindeki Osmanlılık kimliği. Nitekim, dönemin merkez yayın organında bu düşünceyi ileri süren bir yazıyı incelediğimizde:

> *«...İşkodra Vilâyeti dahilinde kâin 'Mirdita' nâm hususî kazanın silahlarını hükûmet toplamaya kalkışdı. Bu kaza ahalisi kâmilen Arnavud Katolikdir. Herifler bu sırada vatanlarının hayatı demek olan silahlarını hiç teslim ederler mi? Kanun-i Esasî mevki'-i icraya koymadıkca ve vatanı her bir tehlikeden muhafazaya, kâfil bir hükûmet teessüs etmedikce Arnavudluğun hiçbir tarafından silâh teslim olunmayacakdır...»*[83]

«vatan» kavramının dahi; biri etnik grubun oturduğu yer, diğeri Osmanlı ülkesi anlamında içiçe kullanıldığını müşahede ediyoruz.

Bu anlamda, merkez üyelerinin önemli bir bölümü çifte vatanseverlik duygularına sahip olabiliyorlardı. Nitekim İbrahim Temo'nun dergisinde, «Arnavud kavm-i necibi»[84] veya «cesur Arnavudlar»[85] gibi sıfatların bol bol kul-

---

Clémenceau et la Jeune Turquie,» *Mechveret Supplément Français*, no.17, 15 Ağustos 1896, s. 3.

(82) Nitekim, siyasal konularda yazı yazma zorluğu karşısında Namık Kemal'in eserlerini yeniden yayınlayarak «eski yaralar açılır» fikrinin ortaya atılması bunu gösteriyor. Bkz. Kerim Sebâtî'den-İshak Sükûti'ye, Berlin, 25 Haziran [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//219/1726.

(83) T.M. «Arnavudluk'dan,» *Meşveret*, no.14, 27 Muharrem 1313-8 Temmuz 108, s. 5.

(84) «Mektub-i Mahsus: Manastır'dan Bir Sada,» *Sada-yı Millet*, no.5, 3 Nisan 1898-11 Zilkade 1315, s. 2.

(85) Mülâhaza: Devlet-i Osmaniye Neye Muhtacdır,» *Sada-yı Millet*, no.7, 17 Nisan 1898-25 Zilkade 1315, s. 1.

lanılması bunu gösteriyor. Aynı şekilde, Temo'nun mektuplarında sık sık «Bu insanlardan ezcümle Türklerden nefret ediyorum» şeklinde ifadelerin kullanılması,[86] Osmanlıcılığın oldukça geniş olarak yorumlandığını ortaya koyuyor.

Benzer şekilde; diğer iki kurucu İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet Beylerin de ikili bir kimliğe sahip bulunduklarını görüyoruz. Bu iki lider bir yandan herkesi Osmanlı olmaya çağıran yazılar yazabildikleri gibi;[87] Abdurrahman Bedirhan'ın, bazen hassas etnik temalara değinen,[88] dergisine de yazmaktan[89] veyahut yazı hazırlamaktan[90] çekinmiyorlardı.

Gene Arnavudlara ve Temo'ya dönecek olursak; onun, Arnavud komitelerine fiili yardımlarda bulunması,[91] onlar adına otonomi temalarını işleyen beyannâmeleri hazırlaması[92] ve kongrelere iştirak etmesi merkez tarafından gayet normal bir hareket olarak karşılanıyor ve onun «Arnavudlar, ve Arnavud komiteleri meyânında nüfûz-i fevkâlâdesi» bulunması memnuniyetle ifade ediliyordu.[93] Kısa bir süre öncesinde ise merkez yayın organında:

> *Arablar; birkaç kere kıyam etdiler. Herkese denildi ki: fikr ü evvel Arnavudlar hissetdiler. Milleti ictima'a da'vet edüb müdafaa-i vatan için ahdeylediler. Vilâyât-ı sâireye ne güzel ibret! Her vilâyet halkı akd-i ictima' ederek intihab eyleyecekleri rüesâ vasıtasıyla*

(86) İbrahim Temo'dan-İshak Sükûti'ye, [6] Kânûn-i evvel [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//316/1077.

(87) Bu fikrin en ilginç biçimde işlendiği bir makale için bkz. [İshak Sükûti]-«Arnavudlar ve Kürdler,» *Osmanlı*, no.51, 1 Kânûn-i sânî 1900-1 Şa'ban 1317, s. 1.

(88) «Bedirhan Bey,» *Kürdistan*, Aded.14, 7 Nisan 1315-9 Zilhicce 1316, ss. 2-4.

(89) [Abdullah Cevdet], Osmanlı Gazetesinden Müktebesdir: «Paris'e Muvâsalat,» *Kürdistan*, Aded.17, 15 Ağustos 1315-8 Rebiy'ülâhir 1317, ss. 2-3.

(90) Sükûti'nin «Arnavudlar ve Kürdler» makalesini ilk olarak «Kürdistan» gazetesi için hazırladığı anlaşılıyor. Bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/101//691/11-13 deki müsveddesi. Gördüğü ilgi için bkz. Ali Sebati'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//312/724. Abdurrahman Bedirhan'ın Sükûti'den makale talepleri için ise bkz. İshak Sükûti'ye, Kahire, 14 Teşrin-i sânî 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106//90/1.

(91) «Notes et Documents.» *Albania*. I, no.7. 15 Kasım 1897, s. A. 120 de komiteye yapılan bağışlar içinde en büyüğünün 150 Frank ile Temo'ya ait olduğu görülmektedir.

(92) Bkz. *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare:* 1878-1912 (*Memorandume. vandime*, protesta, thirrje), (Tiranë:1978), ss. 144-145 ve 156-157. Aynı durum Jön Türk dergilerinde pek çok yazısı görülen ve Balkan Teşkilâtındaki faaliyetini incelediğimiz Derviş Hima [Maksut İbrahim]'nın Arnavut dergilerinde bu eğilimdeki yazıları için de geçerlidir. Bkz. *Mendimi Politik e Shoqëror...*, V.I, s. 254.

(93) «Arnavudluk ve Arnavudlar,» *Osmanlı*, no.33, 1 Nisan 1899-19 Zilkade 1316, s. 3.

yekdiğeriyle muhabere ederek alenen ya hakk-ı hükûmetden ıskat yahud, tanzîm-i umûra; tensîk-i nizamâta icbar eyleseler...»[94]

tekil unsurların fiilî hareketlerinin dahi kabul edilebileceği konusunda yorumda bulunulması da, bu geniş mezhepliliği bize gösteriyor.

Ermeni olaylarını ele alarak yorumda bulunan bir Jön Türk dergisine göre:

« ..Çarpışma milliydi. Eyvah!.. Buna mani' olacak kimse yokdu. Bereket versin ki: Şu suriş-i meş'umun ibtidaında bütün Osmanlılığın refah ü saadetini kazanmak için gizli gizli çalışan fırka-i nâciye meydana çıkmağa, zulmün fail ve menşe'-i hakikisini, Türklerin ismet ve necâbetini, mazlumiyetini ilân ve isbata, tarik-i sevabdan sapan veya kaçamak eden o vatandaşları irşâda şetâb etdi. Bu 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' idi...»[95]

Cemiyetin bu yaklaşımı, etnik unsurların milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerini önleyerek, onları doğru yol olan Osmanlıcılığa döndürebilecek tek çare idi. Aynı görüş açısıyla merkez yayın organının, Arnavutluk'dan kendisine gönderilen ve Cemiyeti bir Türk örgütü olarak kabul eden bir mektuba,[96] bunu reddeden bir cevap verdiğini görüyoruz:

«...Evvelâ söyleyelim ki: Sahib-i mektubun bize Türk hitabını tavcih etmeğe hakkı yokdur. Cemiyetimiz bugün on bini mütecaviz âzâya malikdir. Bu âzâ meyânında Arab, Türk, Arnavud, Kürd, Ermeni, Lâz, Rum, Yahudi, Dürzi ve ilh. din ve kavimlerine mensub pek çok efrad vardır. Hattâ, hey'et-i tahririyemiz meyânında aslen ve neslen Türk olmayan zevât dahi mevcuddur. Binaenaleyh biz Avrupalılar gibi bir Türk hükûmeti tanımıyoruz. Tanıdığımız bir şey varsa o da yirmi beş seneden beri bir zalimin bâziçe-i mel'aneti olan Osmanlı hükûmetidir. Zaten bu kanaat-i fikriyemiz ûnvan intihabında bile ima olunmuş ve bir çok parlak isimler meyânında (Osmanlı) nâm-ı sadesi tercih edilmişdi. Bundan da anlaşılır ki bir livayı ittihad altında yaşamak istemekden maksadımız hiçbir kavmin mezheb ve lisanına taarruz etmek değildir....»[97]

---

(94) «Arnavudluk,» *Osmanlı*, no.31, 1 Mart 1899-17 Şevval 1316, s. 1.

(95) «İttihad:Kuvvetdir,» *Hak*, no.7, 8 Kânûn-i evvel 1899 4 Şa'ban 1317-s. 3.

(96) Bir Arnavud, «Arnavudluk'dan,» *Osmanlı*, no.75, 1 Kânûn-i sânî 1901-9 Ramazan 1318, s. 8: «...Bir de Türkler Abdülhamid'i Arnavudların muhafaza edecekleri yerde öldürmeleri lâzım geldiğini çok def'a söylüyorlar. Abdülhamid'i öldürmek bizim için güç birşey değildir. Fakat biz bunu icra edersek Türklerin devr-i ıslahatda bize verecekleri mükâfat nedir?...».

(97) «Bir Arnavud Mektubuna Cevab,» *Osmanlı*, no.76, 15 Kânûn-i sânî 1901-24 Ramazan 1318, s. 8.

Yenikapı Halk Kütüphanesi
Müdürlüğü

Bu kuşkusuz Tanzimat sonrasının gerçekleştirmeye çalıştığı, yeni bir Osmanlı kimliği oluşturma düşüncesinin devamı anlamında idi. Ancak, en olumlu cevap beklenen gruplardan bile, bu alanda çatlak seslerin geldiği görülmektedir. Örneğin; Arnavut komiteleri, kendileri ile Jön Türk Partisi arasında önemli farklar bulunduğunu[98] ve bu kimseler hakkında «...bu partinin yönü, geçmişin karanlıklarına doğru umutsuz bir atılımdır: Kaba kuvvet bizim elimizden gidiyor, onu muhafaza edelim, hile ile ona sahip çıkalım» biçiminde bir kanaate vardıklarını[99] görüyoruz. Osmanlı yönetiminin de, bu grupların hareketleri ve aydınları nezdinde milliyetçilik fikirlerinin hızlanmasını gözönüne alarak[100] endişelere düştüğünü izlememiz;[101] bu grubun Osmanlı yönetimi ile aynı dertleri paylaştığını gösteriyor. Ancak, aradaki fark, Jön Türklerin Osmanlıcılığı önleyen neden olarak, Abdülhamid II nin baskıcı yönetimini görmeleridir.[102]

Sorun; ne nedenle olursa olsun; temsili arttırmanın, sisteme entegre olmaya niyeti bulunmayan grupların kopmasını daha kolaylaştırıp kolaylaştırmayacağı noktasında düğümleniyordu. 1902 ye kadar; Cenevre, Londra ve Folkestone'da merkeze hakim olan grubun önemli bir çoğunluğu, bu alanda tam aksine bir sonucun ortaya çıkacağını; yâni, hürriyetlerin ve siyasal hakların artışının birliğe doğru bir adım olacağını kabul etmişlerdir.

Bu alanda ikinci eğilim; Türk unsuruna ağırlık verilmesi şeklinde karşımıza çıkıyor. İmparatorluk dahilinde de güçlenmeye başlayan bu düşünce,[103] Jön Türklerin bir bölümü tarafından da benimsenmiştir. Nitekim, dergilerde yavaş yavaş «unsur-i aslî»den bahsedilmesi[104] veyahut bütün çokuluslu yapı-

(98) «Avis,» *Albania*, I, no.8, 30 Aralık 1897, ss. A. 130-131.

(99) Faik Bey Konitza, «Contre Les Jeunes-Turcs,» *Albania*, I, no.8, s. A.130. Krş. «L'albanie et Les Turcs,» *Libre Parole*, 26 Aralık 1895. Jön Türk yayınlarındaki 'Osmanlılık' yaklaşımının benzeri bir gözle görülmesi için bkz. Sh. Demiraj-K. Prifti, *Kongresi I Manastirit:Ngjarje Me Rëndësi Në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare*, (Tiranë:1978), ss. 52-53.

(100) *BBA-Tezakir-i Samiye Dosyaları:* 399 (Cemaziy'ülevvel 313), 1170 (mazbata), 29 Teşrin-i evvel 311.

(101) Arnavut komitelerinin yoğun faaliyet gösterdiği Romanya ve İtalya'ya giden Arnavutların 'gayr-ı resmî' şekilde önlenmesi için bkz. *BBA-BEO/ Dahiliye Giden*, 97-3/46, 2159, (6 Eylül 314)/89628.

(102) Şerafeddin Mağmumî, «Ne İdik, Ne Olduk,» *Meşveret*, no.18, 27 Rebiy'ülevvel 1314-8 Eylül 108, s. 4: «...Bunları hep Abdülhamid yapdı. Bunları hep Abdülhamid yapıyor. Vatanı bu hale sokan odur. Millet arasına tohum-u nifakı serperek Osmanlılığı tefrikaya düşüren odur. İttihad ve uhuvvete mani' olan odur...». Krş. «Bend-i Mahsus,» *Girid*, no.9, 6 Nisan 1897, s. 1.

(103) David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Kervan Yay., (İstanbul:1979), *passim*.

(104) «Suret-i Hatt-ı Hümayûn,» *Mizan*, no.167, 12 Mart 1896-27 Ramazan 1313, s. 2419. Krş. «Türkiya Var mı?,» *Hak*, no.35, 31 Kânûn-i evvel 1900-11 Şevval 1318, s. 2.

larda bir unsurun egemenliğinin normal karşılanmasının gerektiğine işaret edilmesi,[105] bunu gösteriyor.

Bir diğer yazıda ise; Ebulhüda'nın, Araplar ile Osmanlı İmparatorluğundaki geri kalan unsurlar arasındaki anlaşmazlıkları önleme çabalarına:

> «...*Malûmdur ki, Osmanlı Türkleri Hind ve Avrupa (Yafes nesline) mensub akvamdandır. Kureyşler ise halis Samiler olub Şeyh Efendi'nin keşfiyat ve taharriyatına itimad etmek lâzım gelse Âl-i Osman Türklere ecnebi olması iktiza eder!!...*»[106]

ayrılığı, oldukça ırk farklılığı gözünden algılayan bir cevabın verildiğini izliyoruz. Kuşkusuz; Darwinist bir bakış açısı, bu eğilimleri güçlendirebilecek bir gözlük olabilirdi. Ancak, Avrupa'da dönemin yaygın ırkçı teorilerinde Türklerin pek olumlu bir kategori içine alınmaması, yapılan itirazlarla birlikte,[107] olaya böyle bir bakışı önlüyordu.

Bunun yanısıra, yaklaşım yalnızca farklılık belirtilmesi ile kalmıyor ve Türk unusurunun önemini vurgulamaya özen gösteriyordu. Dergilerde ve özel muhaberatta rastlanan «Türklere mahsus kibarlık»[108] veya «Türklerde bir vekar-ı millî vardır»[109] benzeri ifadeler bunu teyit ediyor. Kısa süre sonra ise bu ağırlık çok daha belirgin biçimde vurgulanmaya başlanmıştır:

> «...*Ne hacet:İyice silâhbedest-i inkılâb olmamış bulunan Osmanlılar, ahali-i Müslimedir. Bunlarda İslâmiyetde kaale alınmayan unsur itibarıyla, birkaç kısım olarak bulunuyorlar; ezcümle:*
>
> *Arablar; birkaç kere kıyam etdiler. Herkese denildi ki:fikr ü maksadları devlet ve hilâfete pek muzirdir. Fakat gitgide o taraflardaki fikr-i kıyamın bu esasa müstenid olmadığı anlaşıldı. Bunu anlayanlar da o erbab-ı kıyamı ikide birde gözleri önünde bulundurmağa ve 'biz niçün böyle hareket etmiyoruz' demeğe başladılar.*
>
> *Arnavudlar; tarih-i kıyamda, bunların da birkaç satırlık yeri vardır.*
>
> *Hattâ Kürdler.. ve hattâ Lâzlar bile ufak tefek bir iki vak'a-i kıyamiye ika' etmişlerdir....*

---

(105) M.A, «Osmanlı İttihadı,» *Meşveret*, no.5, 17 Şa'ban 1313-1 Şubat 108, s. 1.

(106) «Havâdis:İstanbul'dan Yazıyorlar Ki,» *Mizan*, no.183, 1 Temmuz 1896-21 Muharrem 1314, s. 2551. Bakış açısındaki benzerlik İshak Sükûti'nin bir mektubunda göze çarpıyor: «...Macarların bizden ayrıldıkları zamanı tarih bile zor ta'yin ediyor...» İshak Sükûti'den-Doktor Nâzım'a yazılan tarihsiz bir mektubûn sekizinci sahifesi, *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

(107) Ab[dullah] Djevdet, «Rêve Realisable,» *İçtihad*, no.12, Haziran 1906, s. 180.

(108) «Matbuat,» *Mizan*, no.181, 18 Haziran 1896-7 Muharrem 1314, s. 2536.

(109) Ahmed Rıza Bey'in, 14 Temmuz [1897], Çarşanba tarihli ve büyük bir ihtimalle Doktor Nâzım'a yazdığı mektup, *Bahaeddin Şâkir Bey Evrakı/Özel Arşiv.*

Türkler.. geriye kalan bu millet de açdır, çıblakdır, zulümdidedir. Muti', sabırlı ve halim ve müteenni olan bu kavm bazılarınca miskin ve pek tenbeldir. Türkler hakikat-ı halde büyüklerimizden birinin dediği gibi tüfeng içindeki kurşun gibi yerlernden zor çıkarlar, çıktıkdan sonra da gidebildikleri kadar giderler... Osmanlılar içinde en büyük bir hiss-i hürmet ve inkıyad ile en ziyade müteHassıs olan Türkler...»[110]

Bir süre sonra Tunalı Hilmi Bey'in, Osmanlılık ile Türklüğü bir saydığını belirten yazıları, bu eğilimin kuvvetlendiğini ispatlıyor.[111] Gene merkez yayın organı mürettibi Nuri Bey'e «..Bir Ermeni mürettibin yanında çalışmak kendisi için pek büyük bir zul gelmesi..»[112], «..Abdurrahman [Bedirhan]'ın **Kürdistan**'ını çıkartma[nın] ayrıca bir belâ..»[113] olarak kabul edilmeye başlanılması, merkez yayın organında:

«...Mezkûr gazetenin Arnavudluk ahvâl-i hususiyesine münhasır bir kısm-ı mahsusu da vardır ki hem Türkçe ve hem de Arnavudça neşrolunacakdır. Lâkin.. bu ilâvenin neşrinin Arnavudluk gibi bir vatanpârenin iftirak veya istiklâli gibi mekasıda müstenid olmadığını söylemeğe hacet yokdur...»[114]

şeklinde takdim edilen İsmail Kemâl Bey'in gerçekten ölçüyü kaçıran[115] gazetelerine karşı, açığa vurulmayan yoğun bir kızgınlığın başlaması,[116] aynı zamanda farklılığı algılamanın kuvvetlendiğini gösteriyor.

---

(110) [Tunalı Hilmi], «Makam-ı Akdes Cenâb-ı Hilâfetpenâhî'ye,» *Osmanlı*, no.1, ss. 2-3. Krş. «Siyasî ve ictimâî: Girid-Yeşil Kitab ve Arnavudluk,» *Osmanlı*, no.2, 15 Kânûn-i evvel 1897-22 Receb 1315, s. 1: «...Türkler harekete gelmeli, gelmiyorlar ise getirmeli her kavm-i Osmaninin ıslahat isteyenleri bunu birinci vazife bilmeli. Zira bizde kıyamın önayağı Türkler olmazsa muvaffakiyet elde edilemez...».

(111) «...Türklük, Osmanlılık bence birdir...» Tunalı Hilmi, *Peşte'de Reşit Efendi İle*, ([Cenevre]:1317), s. 96. Krş. Tunalı Hilmi, *On Birinci Hutbe: Türkiyalılık Osmanlılık; Osmanlılık Türkiyalılıkdır*, ([Cenevre]:1318), *passim*.

(112) Âkil Muhtar Bey'den-İshak Sükûti'ye, 2 Teşrin-i evvel 1898, *Arkivi Qëndror*, 19/106-1//2759/335.

(113) Halil Muvaffak Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz mektup, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//128/887.

(114) «Matbuat-ı Cedide,» *Osmanlı*, no.86, 15 Haziran 1901-26 Safer 1318, s. 8. Krş. «İsmail Kemal ve Arnavud Kardeşlerimiz,» *İntikam*, no.10, 20 Kânûn-i evvel 1900-27 Şa'ban 1317, ss. 1-2.

(115) Takdim edilen gazete *Selâmet*'dir. Gene kendisi tarafından yönlendirilen bir diğer gazetedeki aşırılıklara örnek olarak bkz. «Abdülhamid ve Arnavudlar,» *Arnavudluk*, no.1, 6 Perşenbe [?] 1901, ss. 1-2.

(116) Edhem Ruhi Bey'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 28 Mayıs 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//232/698, Folkestone, 13 Mayıs 1901, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//228/700.

Nitekim; düşünce alanında son derece sınırlı ürünler veren Mısır Jön Türklerinin ciddî sayılabilecek tartışmalarından birisi, **El-Mukattam** gazetesinin «Kuzey Avrupayı fethedenin Arap İmparatorluğu, kaybedenin ise Bâbıâli olduğu» şeklindeki fikirlerine itiraz etmek olmuştu.[117]

Gene bu grubun, kendilerine katıldıktan bir süre sonra, ayrılıkçı sayılabilecek bir Çerkes cemiyeti kurarak,[118] Osmanlı yöneticilerini de oldukça endişelendiren[119] Mehmed Bey'in gazetesini «rezaletnâme» olarak nitelemeleri,[120] yaklaşımlarını teyit etmektedir.

Kendisi de Jön Türk olan ünlü bir düşünür, Tunalı Hilmi Bey'in yukarıda zikredilen yazılarını Türk milliyetçiliğinin ilk ürünleri olarak kabul etmektedir.[121] Ancak; bütün hızlanmasına karşılık, bu eğilimin henüz böyle bir noktaya varmadığını belirtmek gerekiyor. Çünkü, böyle bir düşünce akla gelse bile, böyle bir alana yönelmeyi önleyecek güçlü bir fren mekanizması bulunuyordu ki; bu da, Jön Türklerin ve bilhassa onun içindeki Türk temsilcilerin temel sorununun, «devleti kurtarmak» olmasıdır. Genel kanaat ise çokuluslu bir yapı içinde böyle bir eğilimin güçlenmesinin, sistemdeki ayrılıkçı istekleri hızlandıracağı şeklindedir.

Siyasal bakımdan en önemli sorunu teşkil eden bu konu dışında, ister Osmanlı isterse Türk unsuruna ağırlık veren bir milliyetçiliği temsil etsin, İmparatorluk aydınları üzerinde bunu aşabilen bir birleşme ve tepki tutumunun ortaya çıktığını görüyoruz.

Bunun nedeni ise; İmparatorluk üzerinde bağımsızlığa gölge düşüren, yabancı baskılar ve toprak kayıpları idi. Sözkonusu tutum tüm unsurları kapsayabilen bir çöküntüyü durdurma isteği şeklinde de karşımıza çıkabiliyor. Bir gayr-ı müslim Jön Türkün:

> *Bu hafta haritaya bakdım. Ağlamamak kabil değil. Çoğu gitdi azı kaldı. Bu da gidecek an karîb...»*[122]

şeklinde dile getirdiği bu görüş, İbrahim Temo tarafından:

---

(117) Schillingsfürst'e, Cairo, 20 Kasım 1899 (pr. 27 Kasım 1899, a.m), no.135, A. 12645, *Auswärtiges Amt*, 732/3, *die Jungtürken*, 198 (Bd. 1-2).

(118) Kuruluşu ve nizamnâmesi için bkz. Cemiyet-i İttihadiye-i Çerâkese, «Cemiyet-i İttihad-ı Çerâkese'nin İlânı Lâzım Gelen Âzâ-yı Harice Nizamnâmesi,» *İttihad Gazetesi*, Aded. 1, 3 Teşrin-i evvel 1315-9 Cemaziy'ülâhir 1317, s. 6.

(119) Ahmed Muhtar Paşa'ya Şifre Telgrafnâme, 5283 (Teşrin-i evvel 315), *Mabeynden Devair ve Vilâyetlerle Bâzı Zevata Yazılan Tezkere ve Muharrerat Müsveddelerini Havî Dosya Defteri*, (Cemaziy'ülâhîr 1317) (İkinci Defter), *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 36/398/146/XIV.

(120) Ali Fahri Bey'den-İshak Sükûti'ye, 14 Teşrin-i sânî 1315, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//141/750-St. III.

(121) Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, Yeni Matbaa, (İstanbul:1928), ss. 394-395.

(122) Léon Gattegno'dan-İshak Sükûti'ye, Lyon, 1 Şubat 1897 tarihli kart, *Arkivi Qëndror*, 19/106-4//190/1147.

«...*O kadar meyus olma Türkiya zannolunduğu kadar çabuk harita-i âlemden silinmez. Avrupa'da ve Afrika'da, Sükûti bekâsı mümkünsüz gibi gözüküyor ise de Asya'da daha pek çok seneler icra-yı ahkâm edebilir...*»[123]

biraz daha soğukkanlı bir biçimde ele alınabiliyordu. Ama bunun nedeni olarak algılanan Avrupa emperyalizmine karşı yoğun bir tepki görülüyordu.

Hukuk Mektebi talebelerinin, «İnkılâpçı» ruhlarını en çok okşayan konu, hocalarının kapitülâsyonları eleştirmeleri oluyordu;[124] ki; aynı temalara merkez yayın organı da yer veriyor[125] veya «Duyûn-i Umumiye» Jön Türk neşriyatının ağır eleştirilerine neden olabiliyordu.[126]

Ahmed Rıza Beyin:

«...*Osmanlı Bankası'nın yalnız ismi Osmanlıdır. İsminden başka millî hiçbir sıfatı yokdur. Umur-i idaresi, sermayesi, bütün ecnebiler elindedir. Vaad olunan kısm-ı temettü'ü idare-i mahsusa birkaç sene vermeyecek olursa —veremeyeceği şüphesizdir— banka evvelâ mevcud vapurları hacz eder. Sonra tekmil idareyi eline alır. Hükûmetin hiçbir vechile, da'vaya, müdahaleye hakkı olamaz. Birkaç hırsızın, mürtekibin menfaati koca bir idareyi böyle ecnebi pençesine düşürmek hainlik, batakçılık değil de nedir? İdare-i mahsusayı, Şirket-i Hayriye gibi millî bir şirket elinde bütün sahil-i Osmaniyeye mükemmel vapurlar işletecek, ecnebî kumpanyalarına, ecnebî postalarına rekabet edecek derecede ıslâh etmek acaba mümkün değil midir?...*»[127]

sürekli olarak işlediği yabancı müdahalesi fikri ile[128] aynı zamanda bu konuda-

(123) İbrahim Temo'dan-İshak Sükûti'ye, 25 Mayıs 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//159/1079.

(124) Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 89.

(125) «Memâlik-i Osmaniyede Konsoloslar,» *Osmanlı*, no.31, 1 Mart 1899-17 Şevval 1316, ss. 3-4 ve «Yeni Yeni Garibeler,» *Osmanlı*, no.58, 15 Nisan 1900-15 Zilhicce 1317, s. 8.

(126) Ali Muzaffer, «Makale-i Mahsusa: Düyûn-i Umumiye Osmaniye Vâridat-ı Muhassese İdaresi Yahud: Hükûmet İçinde Hükûmet,» *Kanun-i Esasî*, no. 39, 18 Mayıs 1315-20 Muharrem 1316, ss. 4-5 v.d.

(127) Ahmed Rıza, «Kuvve-i Bahriyemiz,» *Osmanlı*, no.13, 1 Haziran 1898-1 Muharrem 1316, s. 1. Çevreden gelen ve bu eğilimi şiddete yansıtan yazılara bir örnek olarak bkz. «Selânik'den Mektub,» *İlâve-i Meşveret*, no.9, 18 Şevval 1313- 1 Nisan 108. s. 3.

(128) Örnek olarak bkz. Ahmed Rıza, «Paris'den Ahmed Rıza Bey Biraderimiz Tarafından Gönderilmişdir: İcmâl-i Ahvâl,» *Osmanlı*, no.14, 15 Haziran 1898-25 Muharrem 1316, ss. 1-2, Ahmed Riza, «Le Dynastie Ottomane en Danger,» *Mechveret Supplément Français*, no.85, 1 Kasım 1899, s. 1. Bir gayr-ı müslim tarafından aynı şekilde ele alınması için bkz. Halil Ganem, «Controle ou Garantie,» *Mechveret Supplément Français*, no.22, 1 Kasım 1896, ss. 1-2.

ki hislere tercüman olmaya çalıştığı ve bu anti-emperyalizmin bir çeşit tepki milliyetçiliğini bünyesinde barındırdığını da gözardı etmemek gerekiyor.

Bu görüş, merkez yayın organında da:

> «...*Avrupa ile münâsebât-ı hâzıramızı düvel-i muazzamanın her dürlü umurumuza, keyfe mâ yeşâ müdahalelerini, İngiltere, Fransa, Rusya, hattâ İtalya ve saire süferasının ve tevâbi'inin dahil-i Memalik-i Osmaniye'de çevirdikleri dolabları, sürdükleri hükümleri, hâsılı imtiyazât-ı ecnebiye dedikleri şân-ı hükûmet ve haysiyete münâfi' tagallübleri, tahakkümleri bir kere gözönüne getirerek bu seyyiatın esbâbını ta ibtidadan şöyle bir lâhza aramağa koyulduk...*»[129]

şeklinde işleniyordu; ki, bu görüşlerin:

> «*Ebeveynimin kalbime ilka eyledikleri hiss-i muhabbet-i vataniyenin kanıma olan te'siri bana kanımın son katresine kadar her şeyi feda hususunda pek büyük bir cesaret vermişdir. Silk-i celil-i askeriye dehalet etdiğim günden bu ana değin —ki sekiz senelik bir zamandır— milletin iânesiyle yediğim yemeklerden, damarlarımda hâsıl olan kanı akıtmak yine millet sayesinde görmüş olduğum...*»[130]

fikrî boyutu olmayan bir milliyetçilikle yetiştirilen askerî okul öğrencilerine ve subaylara çok çekici geldiğinden de kuşku yoktur.

Bu bize aynı zamanda Tunalı Hilmi'nin:

> «..*Dayan yüreğim dayan.*
> *Ayrıldık Tırhaladan...*»

şeklindeki feryatlarının, çevrede büyük ilgi uyandırmasına karşılık,[131] Jön Türk neşriyatı içerisinde en bilimsel olan dergilerden birisi olarak nitelendirebileceğimiz **Şark ve Garb** dergisinin; neden «..o kadar ruhsuz, o kadar cansız ki insan âdeta iğreniyor.. kâğıda mürekkebe yazık..»[132] şeklinde eleştirilere muhatap olduğunu açıklıyor. Aynı açıklama; kuşkusuz; 1900 ortalarından sonra Cenevre'de ortaya çıkan icraatçı grubun da fikrî açıdan tamamen an-

---

(129) «Makale-i Mahsusa:Devlet-i Osmaniye ve Avrupa,» *Osmanlı*, no.5, 1 Şubat 1898-8 Ramazan 1315, s. 1.

(130) [İhsan Adli], «Muhabbet,» *Seyf-i Hakikat*, Nüsha. 2, 20 Teşrin-i sânî

(131) Abdullah Cevdet, «Ölen Kardaşlar: Halil Muvaffak ve Tunalı Hilmi Bey 1315, s. [2].
Merhumlar,» *İçtihad*, no.260, 15 Eylül 1928, s. 5022. Tunalı Hilmi'nin uslûbundaki samimiyet için bkz. *Arkivi Qëndror*, 19/106-3//131/983 de kendisine ait küçük pusula.

(132) Fuad Şükrü Bey'den-İbrahim Temo'ya, Paris, 29 Nisan [18]96, *Arkivi Qëndror*, 19/135//352/73-3.

lamsız yazılarına karşılık, çevrede nasıl ilgi uyandırabildiği konusunda da bize bir ipucu verebiliyor.

Bu konudaki tercihler ise; hiç kuşkusuz; İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, hitap etmeye çalıştığı çevre ile olan ilişkilerini de fazlasıyla etkileyen bir unsurdu. Burada karşımıza; mahallî Jön Türklüğün beklentileri ve merkezin onların taleplerini nasıl algıladığı konusu çıkıyor.

Cemiyetin temelde çevre ile temas kurma şeklinde büyük bir beklentisi olmamasına karşılık, kısa süre içinde çevreden yoğun bir ilgi ve talep bombardımanı ile karşılaştığını izliyoruz.[133] Bu çevrelerde Cemiyet âdeta bir kurtarıcı merci olarak ele alınmıştır. Örneğin Girid sorunu alevlendiğinde, ada Rumları isteklerini Atina gazetelerine iletirken, Müslümanlar Jön Türk yayın organlarına başvurmuşlardır.[134] Gerçekten de; Cemiyetin yayın organları ve resmî evrakı incelendiğinde, bu bölgeden gelen ve Müslümanların düştüğü kötü durumu anlatan çok sayıda yazıyla karşılaşılıyor.[135]

Aynı durum, Rusya'dan Cemiyet'e gönderilen mektuplarda[136] ve Balkanlardan gelen müracaatlarda da müşahede edilebiliyor.[137]

Midilli Adası'nın, Hıristiyanların eline geçeceğinden şikâyet eden mektuplar[138] ile Doğu Vilâyetlerinin Ermeniler'e verileceği yolunda çıkan şayialar üzerine birçok kimsenin Bâb-ıâliye başvurması[139] tamamen aynı düşüncenin ürünüdür.

Jön Türkler, bu çeşit bölgelerden kendilerine yapılan başvuruları[140] birer Müslüman şikâyetnamesi olarak algılamışlar ve öyle cevaplamışlardır.

---

(133) *Arkivi Qëndror*, 19/97 kartonundaki, çeşitli yerlerden gönderilen mesajların büyük çoğunluğu bu özelliği taşıyan çevreden gelmektedir.

(134) «Journaux Grecs Défendant Le Sultan,» *Mechveret Supplément Français*, no.68, 1 Aralık 1898, s. 3.

(135) Dergilerdeki çok sayıda mektuba örnekler olarak bkz. «Girid Erbab-ı Hamiyetinden Bir Zât Tarafından Gönderilmiş Feryadnâmedir,» *Mizan*, no. 10, 8 Mart 1897-4 Şevval 1314, ss. 3-4, «Girid Havâdisi,» *Meşveret*, no.15, 13 Safer 1313-23 Temmuz 108, s. 6, Suavi, «Lettre de Crète,» *Osmanlı Supplément Français*, no.3, 5 Şubat 1898, s. 3, «Die Lage der Mohametaner auf der Insel Krëta,» *Osmanlı Deutsche Beilage*, no.2, (Şubat 1900), s. 4. Cemiyet merkezine gönderilen mektuplara örnek olarak bkz. ve A.H.M.M'den-Cenevre'de Osmanlı Gazetesi Başmuharrirliğine, Girid, Kandiye, 9 Mart 315, *Arkivi Qëndror*.

(136) Örnek olarak bkz. Türkistanlı Haris Feyzullah Bey'den-Osmanlı İdaresine, Orenburg, 13 Mayıs 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/93//30/1.

(137) M.'den, Cenevre'de Osmanlı Gazetesi Müdiriyet-i Âliyesine, Ruscuk, 22 Kânûn-i evvel 313, *Arkivi Qëndror*, 19/93//27/227.

(138) «Mekâtib: Midilli Adasında Mukaddeme-i İsyân,» *Osmanlı*, no.30, 15 Şubat 1899-4 Şevval 1316, ss. 5-6.

(139) *BBA-Tezâkir-i Samiye Dosyaları:* 399 (Cemaziy'ülevvel 313), 1072 (Mazbata), 18 Teşrin-i evvel 311.

(140) Bu şekilde yorumlanan bir başvuru için bkz. «Mekâtib: Bosna'dan Ülemayı İslâmdan Bir Zâtın Gösterdiği Uzun Bir Mektubdan Birkaç Fıkra,» *Osmanlı*, no.13, 1 Haziran 1898-10 Muharrem 1316, s. 6.

Ancak; burada, Cenevre merkezinin ve diğer grupların büyük çoğunluğunun hissedemediği hassas bir nokta bulunmaktadır. İlginç bir incelemesinde Keddie, Pan-İslâmizmin bir çeşit **Proto-Nationalism** (milliyetçilik öncesi milliyetçilik) anlamına gelebildiğini belirtmişti.[141] İngiliz makamlarının da Cemaleddin Efgani'nin; İslâmî hareketinin bu çeşit bir milliyetçilik doğuracağından endişeye kapılmaları da, bunun güzel bir örneğini teşkil ediyordu.[142]

İşte; Kıbrıs'da, adanın Yunanistan'a bağlanması için yapılan mitingleri izleyen veya ezan okunurken «din-i İslâma küfür» eden Bulgara karşı tepki gösteren Müslümanlar[143] için; İslâm, bir din özelliğinden ziyade, milliyet ve farklılık göstergesi durumuna gelmişti. Nitekim; bir Balkan Müslüman dergisi :

> «...*Bu cümle ile (Oterif) gazetesi din-i İslâmın: (Din ve milliyet ikisi de birdir.) asl-ül-usûlüne mübteniği bulunduğunu bilmediğini isbat etmekde olduğu gibi...*»[144]

soruna aslında Müslümanlık bakımından milliyet farkının önemli olmadığı şeklinde değil de, gerçekte her ikisinin de bir olduğu biçimindeki bir açıklama ile bakıyordu.

Nitekim, bu dergilerin Türklüğe özel bir ağırlık veren:

«...*Avrupa lisanen değil de harekâtıyla tasdik ediyor ki Avrupa âdil değildir. Dostluk menfaatden ibaretdir. Mağdur olanı zayıf görürse ânın üzerine çullanır....*

Meselâ hiç Türk görmemiş, yalnız ismini gazetelerde coğrafya kitablarında görmüş bâzı zavallı adamlar Türkleri başına koca bir külâh giymiş, belinden gırtlağına kadar bir kuşak sarmış, eline bir sopa almış, omuzuna bir tüfeng urmuş ayağına.. bir kırmızı pabuc giymiş bir takım adamlardır farzediyorlar yahud öyle etmek istiyorlar. Avrupa'nın bizim üzerimizde aradığı ve icrasını istediği şeyin

---

(141) Nikkie R. Keddie, «Pan-Islam as Proto Nationalism,» *Journal of Modern History*, 41(1966), ss. 17-28.

(142) Arthur Nicolson'dan-Sir Francis Villiers'e, Pera, 7 Aralık 1893, *Private Papers of Sir Francis Villiers*, (1893-1908), PRO/F.O. 800/22-1.

(143) Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için yapılan mitingler konusunda bkz. 4467/28 Nisan 311 ve 4486/29 Nisan 311 tarihli tezkere-i hususiyeler, *Cevad Paşa Merhumun Zaman-ı Sadaretinde Takdim Olunan Tezâkir-i Hususiyenin Suretlerini Havî Defter*, BBA-Yıldız Esas Evrakı, 36/419/146/XV. Filibe'de Cumaönü Muradiye Camiinde olan olay için bkz. *BBA-BEO/Bulgaristan ve Şarkî Rumelinin Muharrat Defteri*, (91), 966-60/30, 233-527, (21 Şevval 317), *BBA-BEO/Bulgaristan Komiserliği Gelen*, (61), 672-24/1, 199, (21 Şubat 315), *BBA-BEO/Bulgaristan Komiserliği Reft*, 677-24/6, 527-145, (9 Şubat 315), Bulgaristan komiserliğine.

(144) «İcmâl: İttihad-ı İslâm,» *Gayret*[2], no.148, 29 Nisan 1314-19 Zilhicce 1315, s. 1.

ve mukaddeme-i ıslâhat addeylediği meselenin Hıristiyan memurların çoğalmasından başka birşey olmadığı düşünülürse bu hakikat o zaman nazarlarda daha ziyade tecelli eyler...»[145]

yazılarında; merkezi etkilediğini gördüğümüz; bir çeşit tepki milliyetçiliğinin de görülmesi, bunu teyit ettiği gibi, olayın yeni bir boyutunu da oluşturmaktadır.

Bu açıdan Cemiyetin dindaşlara yardım şeklindeki faaliyetleri de; aslında milliyetçilik perspektifinden, kendilerine ilgi duyan grupların taleplerine cevap olarak algılanabilir.[146]

Bu gelişme; Balkan dergilerindeki Jön Türk yazılarında Türkçeyi ön plâna çıkartmaya çalışan ifadelerle,[147] daha açık bir renk kazanabiliyordu. Aynı şekilde; merkezin, olumlu bir gözle bakabildiği Bulgar çetecilerinin affı bu gruplarca acı bir şekilde eleştiriliyordu.[148]

Bu bölgede; merkezin anlayamadığı diğer bir olay da, bu yayın organlarında, istisnaî ve kapalı örnekler dışında, modern fikirlere çok az değinilmesiydi.[149] Burada dile getirilen terakki fikri de, ulusal seçkinlerin düşündüğünden oldukça farklı olabiliyordu:

---

(145) «Siyasî,» *Emniyet*, Aded.7-27, 31 Teşrin-i evvel 1312-6 Cemaziy'ülâhîr 1314, s. 1.

(146) «...Halife'ye, müteaddid ricânâmeler, istirhamnâmeler gönderdik!! Anlamıyoruz ki acaba dünyadan İslâmiyet de mi kalkdı?!.. Bereket versin ki (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetine) açdığı (Girid) iânesiyle birçok aileyi açlıkdan kurtardı...» Bkz. Giridli Bir Müslüman, «Şark'da Âfet,» *Balkan*[1], no.4, s. 4. Abdülhamid II'ye yönelen bu şekildeki eleştiriler açısından krş. Bağrı Yanık Bir Giridli, «Artık İleri!,» *Osmanlı*, no.23, 29 Teşrin-i evvel 1898-14 Cemaziy'ülâhîr 1316, s. 2. Sultan'a mizah dergilerinde bile bu açıdan yapılan eleştirilere bir örnek olarak ise bkz. «İnanılacak Sözler,» *İncili Çavuş*, no.6, ? Nisan 1897-28 Şevval 1314, s. 2. Krş. *Beberuhi*, no.5, 1 Teşrin-i evvel 1898-15 Cemaziy'ülevvel 1316, s. 8:
«Girid — Her tarafın yara bere içinde ızdırab içindeyim. Ah halime hiç merhamet eden yok.
Abdülhamid — Mırıldanub durma! Bak sana ne kadar yakışacak. Şu istavrozu boynuna tak. Şapkacığın da hazır. İnşallah ânı da mübarek elimle başına geçireceğim.» Cemiyetin sorun ile ilgili özel neşriyatında da aynı özellik görülüyor. Bkz. R. Figanî, *Elveda' Yahud Fatih-i Hanya Yusuf Paşa'nın Serbâlinde Bir Feryad*, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, (Cenevre: 1316), *Passim* ve, vatandaşlarının Tercüman-ı Efkâr ve Hissiyatı Bulunan Giridli Bir İslâm, *Bıçak Kemiğe Dayandı*, Yayına Hazırlayan:Osmanlı Hey'et Tahririyesi, [Cenevre:1898?], *Passim*.

(147) Bkz. [Ali Fehmi], «Meslek ve Meramımız,» *Muvazene*, no.1, 20 Ağustos 313-4 Rebiy'ülâhîr 1315, s. 1 «Mekteblerimiz,» *Muvazene*, no.1, s. 2. Krş. Tırnovalı Osman Nuri, «Maarif-i Milliyemize Dair Bir İki Söz,» *Muvazene*, no.27, 25 Şubat 1313-17 Şevval 1315, s. 2.

«...Dünyaya gelen gider nihayet
Değmez o kadar cihane mihnet.
İstersen eğer bekâya hidmet.
Yüksel olasın kemâle vâsıl.
Yüksel! Edersin Ümidi hâsıl...»[150]

Nihayet; karşıtlarının da sadakat hissini tahrik ederek, bu çerçevede bir milliyetçilik oluşturma istekleri[151] ve mahallî Jön Türkleri bu açıdan milletin aleyhinde faaliyette bulunmakla suçlamaları,[152] bu kimseleri Saltanat aleyhinde gayet ihtiyatlı bir uslûb kullanmaya zorluyordu. Merkezdekilerin; bu dergilerin arkadaşları tarafından çıkarıldığına inanmamalarının[153] veyahut daha sert bir ifade kullanırlarsa katılacaklarını belirtmelerinin[154] nedenini, bu teşkil etmektedir.

Merkezin; bu kimselerin kendilerine gösterdikleri büyük ilgiyi ve sürekli olarak yaptıkları bağışların nedenini, bu noktalardan doğru bir biçimde değerlendiremediği gerçektir.[155]

---

(148) «Afv-ı Eşkiya,» *Sada-yı Millet*, no.3, 30 Mart 1898-27 Şevval 1315, s. 2: «...O murdar ayaklarıyla vatanın en kıymetdâr bir kıt'asında istedikleri gibi çelik çomak oynamağa heveslenmekde iseler de...».

(149) Bu nadir yazılara bir örnek olarak bkz. «Çiftçiliğimiz, Görgümüz,» *Muvazene*, no.3, 8 Eylül 1313-18 Rebiy'ülâhîr 1315, ss. 2-3: «...Dini karışdırmayarak herşeyde (niçün?) diye kendi kendinize sorarsanız kolaylıkla anlarsınız...». Krş. Ali Fehmi, *Bulgaristan İslâmları;* Muvazene Matbaası, (Filibe: 1901), s. 3; «Cami'ler ahaliyi toplamak vaaz ve nasihat etmek milletin mazi, hal ve istikballeri hakkında malûmat-ı hakikiye vererek selâmet-i ahalî nâmına hüsn-i hâl ve suretle hareket edilmek üzere edille-i kaviye ile ahaliyi ikna' ve ilzam etmek içün te'sis olunmuş olan mübârek mahallerdir. Mukaddes değildir. Çünki, insan namaz kılmak içün mutlak camie gitmek mecburiyetinde olmayub ibadetini evinde, dükkânında, kırda, bayırda hattâ kilisede, havrada bile eda edebileceği....»

(150) «Âsâr-ı Edebiye:Teşvik-i Terakki,» *Emniyet, no.8,* 18 Haziran 1312-19 Muharrem 1314, s. 3.

(151) Sultan'a cülûsunun yirmi beşinci sene-i devriyesi nedeniyle sunulan bir tebrik belgesinde bu uslûb hissediliyor. Bkz. *Rumeli-i Şarkî Ahali-i Müslimesinin Abdülhamid-i Sâniye Gönderdikleri Ariza-ı Tebrikiye,* İÜK-TY, F. 9, 9390.

(152) «Bulgaristan'ın Bir Köşesinden Bir Nida-yı İslâm,» *Emniyet,* no.42, 18 Teşrin-i sânî 1312-25 Cemaziy'ülâhîr 1314, s. 2-3 ve no.43, 22 Teşrin-i sânî 1312-29 Cemaziy'ülâhîr 1314, s. 2.

(153) Şerafeddin Mağmumî'den-İshak Sükûti'ye, 6 Nisan [18]98, *Arkivi Qëndror,* 19/106-7//43/2010.

(154) Abdullah Cevdet Bey'den-İbrahim Temo'ya tarihsiz not, «..*Sada-yı Millet* biraz sert çıkarsa ben de feryadına iştirâk ederek hemâvâze olurum...» *Arkivi Qëndror,* 19/106//178/1.

(155) Nitekim, bu çevrelerden gelen bağışlar çok ilgi çekici bir düzeye ulaşmaktadır. Girid Şubesinden gelen iâneler için bkz. 1146 numaralı makbuz koçanı, *Arkivi Qëndror,* 19/62//111/4. Merkez yayın organındaki iâne ilânla-

Ancak, bunu hiç değerlendiremeyen bir grup; Osmanlı devletinin yaşadığı ve Abdülhamid II'nin yönetimi ile çözemeyeceği sorunların Jön Türk Partisi'nin büyük devletlerin desteği ile çözebileceği şeklindeki bir kurguyu işleyenlerdir.[156] Murad Bey, bu düşünceyi oldukça sistematik hale getirmeye muvaffak olmuştu. 1900 ortalarından itibaren merkezde hakim olmaya başlayan firari eski devlet adamları ise; bu eğilimi doruk noktasına ulaştırmışlardır.

Bu, Jön Türklerin arkalarındaki gerçek gücü hissedememelerinin bir sonucuydu. Abdülhamid II yönetimi; bu isteklerin daha iyi farkına varabildiği için, 1897 savaşını bölgede sadakata dayalı bir milliyetçiliğe çevirmeye muvaffak olabilmişti.[157] Bütün Rumeli'de; sahip olunan bu duyguları, daha açık dile getiren Bulgar Türklerinin gazetelerinden izlersek:

> «...*Galebe ne tatlı bir muvaffakiyet, o muvaffakiyet ise ne büyük bahtiyarlıkdır!... Ne bahtiyar ol efrad-ı ümmet ki böyle bir hükûmetin, böyle bir hükümdarın zîr-i ta'biyetinde bulunmağla müşerref oluyor...*»[158]

> «...*Vatanımı ve Allah'ımı ben severim.*
> *Yolunda hep kanımı dökerim.*
> *Düşmanları arslan gibi ezerim.*
> *Bıçağımı martinimde bilerim.*
> *Allah! Allah! diyerekden giderim..*»[159]

ortaya çıkan etki, Jön Türklerin kozmopolit olarak kabul edilen düşüncelerini, topluluk ruhu içinde eritecek mahiyettedir.

1900 ortalarından itibaren yapılan propaganda; çevrede, etkili olma eği-

---

rını izlediğimizde de aynı eğilim tespit ediliyor. (Bkz. «[İlân],» *İlâve-i Meşveret*, no.9, 18 Şevval 1313-1 Nisan 108: Yunanistan'dan, Bosna'dan, İzmir'den: «İlân,» *İlâve-i Meşveret*, no.12, 26 Zilhicce 1313-8 Haziran 108: Selânik'den; «İlân,» *Meşveret*, no.14, 27 Muharrem 1313-8 Temmuz 108,:Şumnu'dan, «İlân,» *Meşveret*, no.20, 8 Teşrin-i evvel 1896-27 Cemaziy'ülâhîr 1314: İstanbul'da Faik Bey'den, On iki Bosnalıdan, v.d...). 1900 yılında ise Rus Müslümanlarından gelen bağışlar dikkati çekiyor. 23/29 Mart 1900 tarihli iâne makbuzu, Hüsameddin Seyfullah Bey'den, bir ruble, *Arkivi Qëndror*, 19/62//325/16, 22/29 Mart 1900, Süleyman Efendi'den, bir ruble, *Arkivi Qëndror*, 19/62//208/15. Halil Muvaffak Bey'in hesabında da 163 Franklık gelirden, 30 Frangının Bulgaristan'da Haşmet Bey'den, 18 Frangının ise Rusya'da Hâris Bey'den geldiği görülüyor. *Arkivi Qëndror*, 19/62 //232/28.

(156) Hidayette, *Abdul Hamid Révolutionnaire ou Ce Qu'on Ne peut pas Dire en Turquie*, ss. 259, 264.

(157) Konuya 1897 savaşının etkilerinin de incelendiği IV. bölümde değinilmiştir.

(158) «Siyasî,» *Hamiyyet*, no.64, 10 Temmuz 1313-22 Safer 1315, s. 1.

(159) «Arnavudluk'dan Bir Sada,» *Bedrika-i Selâmet*, no.7, 26 Mart 1313-5 Zilkade 1314, s. 4.

limini kaybetmiş bulunuyordu. **Bulgaristan Türkleri** ile, sürekli olarak bir yabancı boyunduruğu altına girme psikolojisi içinde yaşayan Rumeli halkı açısından büyük devletlere yapılan başvurular, fazla birşey ifade etmediği gibi, yerli gazetelerde de ilânını gördüğümüz, bunların «vatanı yabancılara satmak» olduğu şeklindeki iddialar, bu grupların durumunu daha da güçleştiriyordu.

Aynı durum; başlangıçta, vatanın bölünmezliğinin tehlikede olduğu şeklinde, askerlere yapılan davetlerin,[160] daha sonra din adına yardıma davet[161] veyahut onların kötü durumunu gözler önüne sermek[162] biçimindeki isteklere dönüşmesi için de sözkonusu idi. Onların da; gördüğümüz gibi; 1897 sonrasında Jön Türkler ile bağlarını koparmaya başlamalarının nedeni budur.

Bu da bize, **Ahmed Rıza Bey**'in kozmopolitlik ve Hıristiyan taraftarlığı olarak eleştirdikleri fikirleri yerine:

> *«Vatanperverliğe ve menfaat-i zatiyeye uymayan şerait-i İslâmiyeyi terk eden bâzı Müslümanlar gibi vatana karşu borcunu eda etmemek ve zor vazifelerle mukayyed olmamak içün vatanperverliği lüzûmsuz görerek kendilerini dehriyyûndan addeden ve:*
>
> *Milletim nev'-i beşerdir vatanım rûy-i zemin diyen gençler bizde de ma'teessüf türedi...»*[163]

bunları vatanseverlik perspektifinden eleştiren görüşleriyle, ileride neden prim yapacağını da göstermiş oluyor.

Benzer bir gelişme ise; Avrupa'nın gelişmesini taklit isteğiyle beraber, ona duyulmaya başlanan tepkidir. Bir örneği:

> *«..Frenkler gâyet adi adamlar, perestij etdikleri birşey varsa o da paradır! İnsaniyet ve fazilet icrasını diğerlerinden beklerler...»*[164]

daha sonra Osmanlı sosyalistlerinin liderlerinden olacak bir kimse tarafından belirtilen bu görüş; milliyetçiliğe yönelmeye başlayan Nâzım Bey gibi komiteci eğilimli kimseler tarafından da:

> *«...Selânik'de Cudi Efendi nâmında bir muallim var. Bu zât Avrupalılar manda bokuna benzer, araya geçer ikiye ayrılır, biraz sonra*

---

(160) Bkz. [Süleyman Nazif], *Bahriyelilere Mektub*, y.y,t.y, *passim*.

(161) Bir örnek olarak bkz. Cihadî, «Askerler'e Hitab,» *Meşveret*, no.21, 23 Teşrin-i evvel 1896-22 Cemaziy'ülevvel 1314, s. 6.

(162) Bkz. «Asakir-i Osmaniyenin Hâli,» *Hürriyet*[2], no.46, 15 Mart 1896, s. 3, «Askerler,» *Hak*, no.15, 29 Mart 1900-28 Zilkade 1317, s. 1, «Hudud Boyundan,» *Osmanlı*, no.40, 15 Temmuz 189817 Rebiy'ülevvel 1317, ss. 6-7.

(163) Ahmed Rıza, *Vazife ve Mes'uliyet:* İkinci Cüz: *Asker*, (Mısır:1322), s. 42.

(164) Refik Nevzad Bey'den-İshak Sükûti'ye, Paris, 28 Ağustos [18]99, *Arkivi Qëndror*, 19/106-6//568/1816.

birleşir dermiş, biz manda boku kadar bile ibraz-ı fedakârî edemiyoruz...»[165]

ifade edilmeye başlandığını görüyoruz. Bu uslûb ile Balkan gazetelerinin yazıları şaşılacak kadar birbirine benzemektedir. Ki; gelecekte bu iki çevrenin, nasıl biraraya geldiğini göreceğiz.

Buraya kadar; Jön Türklerin siyaset olayına nasıl baktıklarını ve temel siyasal sorunlara nasıl çözümler önerdikleri üzerinde durduk. Bunlar; Jön Türklerin bir anlamda yeni uğraş alanlarıydı. Ama bu onların, temel zihniyetlerini tamamıyla bir kenara bıraktıkları anlamına gelmez. Yabancı mekteplerin bozucu etkisinden İmparatorluğu korumak için tedbirler alan iktidar[166] ile yabancı muallimlerin engellenmesini kınayan muhalifleri[167] arasındaki fark, sürekli olarak devam etmekteydi. Başka bir örnek verecek olursak; Islâm kadınlarının ecnebi mağazalara girmesini hoş görmeyen bir iktidar ile kadın özgürlükleri hakkında konferanslar veren zihniyet sahipleri ile karşı karşıyayız.[168] Kendi düşüncelerini «...Babada mevcud olan taassub-u câhilânenin evlâdda külliyen mahv olması»[169] olarak algılayan bu kimseler, Doğu'da yapılacak modernizasyon girişimlerini de, temel amaçlardan biri olarak görmekten vazgeçmemişlerdir. Zaten olay, yalnızca müşavere eksikliğinin dile getirilmesi olsaydı, halli ve tarafların uzlaşması çok kolay olurdu. Bir Jön Türk liderinin sürgünde bulunduğu Rodos'da; kızının, papaz mektebinde okumasını kendine dert edinen ve bunu önlemeye gayret gösteren bir yönetim ile[170] bu zihniyete mensup kimselerin uyuşmasının da imkânı bulunmamaktadır.

Jön Türklerin siyasal olaylar dışında; bu alandaki diğer bir sorunları da, kendilerinin bu açıdan nasıl bir grup olduklarının tespitinde olmuştur. Başlangıçta kendilerinin bu alanda kesin bir çizgileri bulunmuyordu. Ancak bir süre sonra; Murad Bey, «Avrupa fırkaları itibarıyla muhafazakâr ve serbestî taraftarı» olduklarını belirtmişti.[171] Ahmed Rıza Bey de:

---

(165) Doktor Nâzım Bey'den-İshak Sükûti'ye, tarihsiz [1900 sonları] mektub. *Arkivi Qëndror*, 19/106-5//1417/1.

(166) Bkz. 11 R 1317 tarihli tezkere müsveddesi, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 11/1765/120/5, «Sadaret'e gönderilen tezkere suretidir, 9205-14 Mart 1317,» *Tercüman Gazetesi Arşivi, Arşiv Defterleri*, no.93/1.

(167) «Havâdis,» *Osmanlı*, no.52, 1 Kânûn-i sânî 1900-14 Ramazan 1317, s. 7.

(168) İslâm kadınlarının Hıristiyan mağazalarına girmemeleri isteği için bkz. *BBA-Yıldız Perâkende*, 25 L 1312/no.1319. Ahmed Rıza Bey'in belirtilen alandaki konferansı için bkz. *BBA-Y/Sadaret Hususî Marûzat*, 13 L 1309/no.3938.

(169) «İstikbâle Bir Nazar,» *Osmanlı*, no.100, 15 Kânûn-i sânî 1902-5 Şevval 1319, s. 4.

(170) *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 95-3/44, 3308, (21 Kânûn-i evvel 312)/66662 ve *BBA-BEO/Hariciye Âmed*, 157-5/13, 3975, (17 Kânûn-i evvel 312).

(171) «Tekzib,» *Mizan*, no.24, 14 Haziran 1897-14 Muharrem 1315, s. 3.

«...Bize erbab-ı garaz, ihtilâlci fesadcı diyor. Halbuki mütalebemiz meşru'dur. Mesleğimiz âdât ve kavanin-i Osmaniye dahilinde hareket etmekdir.... Şimdiye kadar kanundan başka âmir tanımadık...»[172]

şeklindeki ifadesiyle, buna katılmıştı. Kuşkusuz; bu alanda 'nizam ve terakki' içinde gerçekleşecek bir tekâmülü temin etmek isteyen kimseler için; bu siyasal çerçeve gayet anlamlıydı [173] Buna karşın; Tunalı Hilmi'nin başını çektiği gruplar sürekli olarak «icraat» savunuculuğunu yapmıştır. Ama; bâzı dergilerde ünlü sosyalistler hakkında yazılan olumlu yazılara[174] ve bu tür muhaliflerle beraber faaliyet gösterilen Avrupa merkezlerinde,[175] onların belli durumlarda desteğini almaya[176] veyahut kongrelerine katılmaya karşılık, sistematik şekilde düşünce benimseme olayı sözkonusu olamamıştır. Burada; Jön Türklerce anlaşılan, daha ziyade bir eylem veya ihtilâl yapmak fikri olmuştur.

Ama çevrede oluşan gelişmeler; Ahmed Rıza Bey gibi, pozitivistliğin yanısıra milliyetçiliğin de başını çekmeye başlayan kimselerin de, icraatçılığa kaymalarını gerektiriyordu.

Girid'de Rum eşkiyasına,[177] Ankara'da Ermeni tedhişçilere karşı[178] Müslümanların kurdukları örgütler, Jön Türklerle irtibata geçebilmek için, onla-

---

(172) Ahmed Rıza. «Sultan Murad'ın Cinneti,» *Meşveret*, no.13, 12 Muharrem 1313-23 Haziran 108, s. 3. Murad Bey de arkadaşının «Fransa'daki en muhafazakârlardan daha muhafazakâr» olduğunu belirtmektedir. Bkz. «Yıldız Politikası ve Avrupa,» *Mizan*, no.177, 21 Mayıs 1896-8 Zilhicce 1313, ss. 2498-2499. Krş. Mehmed Murad, «İkiden Hangisi,» *Meşveret*, no.17, 12 Rebiy'ülevvel 1314-23 Ağustos 108, s. 1.

(173) «Les Anarchistes Et Le Sultan,» *Mechveret Supplément Français*, no.103, 1 Eylül 1900, s. 2.

(174) «Paul Mink,» *İntikam*, no.39, 27 Haziran 1901-11 Rebiy'ülevvel 1319, ss. 2-3.

(175) Osmanlı yöneticilerinin bu duruma işaret etmesi için bkz. Âtıf Bey'den-Tevfik Paşa'ya, 16 Mart 1899, *Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Arşivi, Siyasî*:D.178.

(176) Ünlü anarşist Amilcar Cipriani'nin, Ahmed Rıza Bey davasında gösterdiği ilgi için bkz. «Ahmed Rıza Bey ve Monsieur Fua,» *Osmanlı* [İstanbul], no.11, 27 Mart 1909-5 Rebiy'ülevvel 1327, s. 1. Bu ilginin, daha sonra Osmanlı sosyalistlerine tevcihi için bkz. «Merci Cipriani,» *Béchériyette*, no.6, 1 Haziran 1912, s. 5.

(177) Hanya'daki Fransız Konsolosu Blanc'dan-Hanotaux'ya, Le Canée, 18 Ağustos 1895/no.11, *Ministère des Affaires étrangères, Documents Diplomatiques: Affaires d'Orient: Affaire de Crète*, (Juin 1894-Fév., 1897), (Paris:1897), s. 17.

(178) «Turkish secret defence committee» olarak nitelendirilen bu teşkilât için bkz. Philip Currie'den-Earl of Kimberley'e, Cons., 14 Ocak 1895,/Confidantial, no.33, yazının eki, Ankara'daki İngiliz Konsolosu Cumberbatch'dan-Philip Currie'ye, Angora, 10 Ocak 1895/no.5 (Confidential), *PRO/F.O.* 78/4607.

rın bu yönde bir icraata geçmelerini bekliyorlardı. Edhem Ruhi Bey gibi, Bulgaristan Türklerinden olan kimselerde bu çeşit komitecilik eğilimleri, 1902 kongresinden önce ortaya çıkmaya başlamıştır.[179] Ahmed Rıza Bey ve arkadaşlarının bu konuda kesin tavır belirtmeleri ise, bu kongre sonrasında gerçekleşecektir.

(179) Edhem Ruhi'den-İshak Sükûti'ye, Folkestone, 1 Kânûn-i evvel 1900, *Arkivi Qëndror*, 19/106-2//304/615.

VI

İTTİHAD ve TERAKKİ CEMİYETİ ve JÖN TÜRKLÜĞÜN 1889 - 1902 DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Buraya kadar, ortaya çıkışından 1902 kongresi öncesine değin **İttihad ve Terakki Cemiyeti** ile Jön Türklerin faaliyetleri ve etraflarında oluşan düşünce hareketleri üzerinde durmaya çalıştık. Tespit edebildiğimiz ilk husus Jön Türklüğün bir zihniyeti temsil ettiği oldu. Bu gerçekten önemli bir noktadır ve Jön Türklüğün etkisi, Süfera-yı Osmaniyenin yaptığı «eşhas-ı muzirra» listelerindeki rakamlarla sınırlı sanılmamalıdır. Yurt içinde özellikle yeni eğitim metodları ile yetişen bir nesil bu zihniyetin sahibi olmuştur. Nitekim, dahilde yayınlanan bir yayın organında kendisine verilen ihsandan dolayı Sultan'a akla gelebilecek en tabasbus dolu uslûbla teşekkürlerini sunan[1] bir kimsenin; ancak herkesin gösteremediği bir cesaretle Mısır'a firar ederek, muhalif bir yayın organı yayınlamakla «efkâr-ı muzirra eshabından» olduğunu açıkça ortaya koymasıyla[2] gerçek fikirlerini anlayabiliyoruz. Sultan'ın «nankörlük» olarak yorumladığı bu fikir ve hareketlerin mabeyn mensupları arasında bile görülmesi durumu bize daha iyi açıklamaktadır.[3]

Ancak, daha sonra Cemiyet'in kanatları altında çok çeşit grupların toplanmaya başladığını ve başlangıçta çok net olan bu zihniyetin âdeta bir sis perdesi ile kaplanmaya başlandığını gördük.

Bu aynı zamanda başlangıçta üzerinde durduğumuz, statik kategorilerin Jön Türklük konusunda uygulanmasını anlamsız hale getiren bir gelişim olmuştur. Örneğin merkez üyeleri :

---

(1) Adana Belediye Reis Vekili olan. Süleyman Vahid Bey'in bu ifadeleri için bkz. «Matbaamıza Varid Olan Hususî Telgrafnâmeler,» *Servet-i Fünûn: Tevcihat ve Havadis Kısmı*, no.339, 28 Ağustos 1313, ss. 7-8.

(2) Bu kimse hakkında belirtilen nedenle alınmaya çalışılan tedbirler için bkz. Muhtar Paşa'dan-Sadaret'e tahrirat, 364/22 Nisan 319, *BBA-BEO/Mısır Fevkâlâde Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan Vürûd Eden*, 747-36/5.

(3) Bu kimselerden Ârif Bey'in bu çerçevede firarı ve Sultan'ın olaya bakış açısı için bkz. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid: (Hâtıratarım)* Selçuk Yay, (İstanbul:1984), ss. 44, 133.

«...Ağalardan, beylerden, paşalardan, yâverlerden, Saray yâverlerinden, Mabeyn takımından, hem de cümlesi münevver-ül-efkâr»

üyelerinin varlığını büyük bir memnuniyetle açıklarken,[4] Balkan teşkilâtı:

«...Ya bizim ahalimizin başına belâ kesilen muteberân perdesi altında hayasızları mı? Acele etmeyiniz. Bazı insafsız ağalarımız, vicdansız beylerimiz, asılsız paşalarımız, imansız müftülerimiz ahlâkımızın ne derece bozulmuş olduğunu....»[5]

mücadelesini bu gruplara karşı yürütmüştür. Bu teşkilâtın lider kadrosunu incelediğimizde uzun süre değişmeyecek olan idarecilerin, Yorgancı İbiş, Terlikçi Mehmet veya İskender Beyler gibi esnaf temsilcilerinden, buna karşılık, Suriye'deki teşkilâtın yönetim kadrosunun bir tarikatın da desteğiyle Geylânizâdeler ve Azmzâdeler[6] gibi önde gelen eşraf ve ûlemadan oluştuğunu gördük. Aynı şekilde, Mersin'de Türk-Ermeni karışımı bir kadroya karşılık, Mısır'da ûlema denetiminde Cemiyet'e Hıristiyanların alınmasına şiddetle karşı çıkan bir grup oluşabiliyor, Selânik teşkilâtı ise Dönmelerin desteğiyle faaliyetini sürdürebiliyordu.

Bütün bu grupların «Jön Türklük» diyebileceğimiz zihniyetin benimseyicisi olduklarını belirtmeye doğal olarak imkân bulunmamaktadır. Burada karşımıza çıkan olgu, baskıcı siyasal sistem geleneği içinde muhalefetin odak noktası bulma çabası olmaktadır. Devletin her alana nüfûz etmeye çalıştığı ve siyasal muhalefetin son derece zor olduğu bu yapı içinde en ufak bir muhalefet odağı belirdiğinde, çeşitli nedenlerle muhalif gruplar hemen bunun arkasına geçiyorlardı. Bunun yakın tarihimizde safına geçen istemediği muhalefet odakları yüzünden kendisini kapatmak zorunda kalan **Serbest Cumhuriyet Fırkası** gibi çok daha açık bir örneği bulunmaktadır. Gene, 1908 hareketinden sonra bir dönem **İttihad ve Terakki'nin** benzer bir durumda kaldığını göre-

(4) Şâî [Şerafeddin Mağmumî], «Tohum ve Semereleri,» *Meşveret*, no.6, 6 Ramazan 1313-15 Şubat 108, s. 4.

(5) «Acaba Rüesa mı?,» *Muvazene*, no.26, 18 Şubat 1313-10 Şevval 1315, s. 2.

(6) Bu ailelerin desteğinin sürekli olduğunu belirtmek gerekiyor. Örneğin, Azmzâde ailesinin iki önemli üyesinden Hakkı Bey, Mısır'da oldukça ilgi ile karşılanan, *Türkiya'da Meclis-i Meb'usan*, (Kahire:1906)yı yayınlamış, amcazâdesi olan Refik Bey de muhalif gruplar içinde çeşitli roller oynamıştır. Kendisinin bir mektubundan 1908 Meşrutiyetinin ilânı ile ilgili gelişmelerde de bazı faaliyetinin görüldüğü anlaşılıyor: «...Hakk-ı âcizide bezl buyurulan iltifat ve teveccühâta an-samîm-ül-kalb teşekkür ederim. Bendeniz yapılması lâzımgelenin bir cüz'ünü bile yapmadım. Bir insan vatanının şevketi, milletinin hayatı yolunda değil vaktini, malını, menâlini her şeyden eâzz olan hayatını bile feda etse yeridir. Bendenizin gördüğüm iş ise buna nisbeten hiç hükmündedir...». Azmzâde Refik Bey'den-Avram Galante'ye, Kahire, 27 Temmuz 908, Archives Galante, RP 112, Dossier, 21, *Central Archives of the Jewish People.*

ceğiz. Aynı özellik ona karşı kurulacak olan **Hürriyet ve İtilâf Fırkası** için de ileri sürülebilir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti son derece basit ve mekanik düşünce çerçevesi içinde bu kadar geniş grupların neden kendi arkasında yer aldığını ve onlara nasıl hitap etmesi gerektiğini incelediğimiz dönem içinde bir türlü kavrayamamıştır. Cemiyet merkezi bir şaşkınlık dönemi sonrasında karşısındaki kitlenin kendilerinden dinî bir muhalefet beklediği kanaatine varmışlar ve propagandalarını bu nokta üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Gerçi bilhassa çevreden gelen taleplerde de klâsik «Huruc-i alessultan» tezlerine rastlamak mümkün olabilmektedir[7] ama bunun istenilme nedeni gördüğümüz gibi dinî değildi. İttihadçıların 1902 kongresine kadar değerlendiremedikleri nokta çevrede proto-nationalist fikirlerin oluşumu ve İslâmın bu bölgelerde böyle bir anlam taşımaya başladığıdır. Bu çevre ise, gördüğümüz gibi onlardan Gustave Le Bon'dan mülhem dersler beklemiyordu.

Aynı durum ordu ile olan ilişkilerde de ortaya çıkıyordu. Başlangıçta kendilerine destek olan paşalar ile, özellikle halktan ümit kesildikten sonra[8] onlara yönelmenin gerekli olduğunun herkesçe kabul edilmeye başlandığı genç subayların beklentileri birbirinden çok farklıydı. İkinci gruptakilerin istekleri, büyük çapta milliyetçilikle desteklenen bir ihtilâlci teori idi ve Merakeşli Şeyhlerden alınan fetvaların üzerlerinde hiçbir tesiri olmuyordu.

Kuşkusuz muhalefet aracı olarak nasıl bir dinî tavır alınması gerektiği de Cemiyetin karşısına bir sorun olarak çıkıyordu. Nitekim, kendilerine Şiî fikriyatını oldukça sert bir biçimde eleştiren bir yazı geldiğinde bunu «bazı hakayıkı, bununla beraber garabeti de müştemil olduğu için»[9] yayınlıyorlar ve «İranî dindaşlarımız tarafından gönderilecek mütalâayı da bîtaraflığımız hasebiyle yalnız derc edebilecekleri»ni ilâve ediyorlardı.[10]

Ancak bu gibi alanlarda açık taraf olmanın sakıncaları karşısında İslâmî eleştiriler, temel dinî kurallara aykırı hareket etme iddiaları, «halife-i gasıp»lık gibi düşünce zemini oldukça sığ bir alana sıkışmak zorunda kalıyordu.[11]

---

(7) Örnek olarak bkz. «Ruscuk'dan,» *Osmanlı*, no.14, 15 Haziran 1898-25 Muharrem 1316, s. 6.

(8) Bu ilginç bağlantı için bkz. Dr. Câzım, *İttihad*, Taş Basma, (Cenevre:1900), ss. 9 v.d.

(9) İhvandan Biri, «Osmanlı İdaresine: Vak'a-i Ciğersûz-i Kerbelâ,» *Osmanlı*, no.85, 1 Haziran 1901-12 Safer 1318, s. 7. Yazar da durum karşısında mektubuna şu şekilde bir açıklama koymak zorunda kalmıştı: «Efendim, (Osmanlı) gazetesi Cemiyetimizin vasıta-i neşr-i efkârı ve resmî gazetesi ise de âtide yazdığım makale gerçi gazetenin programına muvafık gelmez ise gayr-ı resmî dercini rica ederim.»

(10) *Ibid.*

(11) Bu tür yazılara bir örnek olarak bkz. «Abdülhamid'in Peygamber'e İsyanı,» *Osmanlı*, no.16, 15 Temmuz 1898-15 Safer 1316, s. 6.

Jön Türklüğün ve Cemiyetin diğer önemli bir sorunu, Saray darbeciliğinin dışında bir ihtilâlci pratik üretememiş olması idi. Gördüğümüz gibi Jön Türk gazeteleri dahi bazen ihtilâlciliğe açıktan karşı çıkıyorlardı ki; bu çevrede onların konumunu büsbütün anlaşılmaz kılabiliyordu. Gene işlediğimiz gibi tedricî olarak gerçekleşecek bir tekâmül fikri, onların bu gelişimdeki rollerini daha da zor ve belirsiz hale getiriyordu ki, bunu çözümlemek için tutunulabilecek tek dal «büyük adamların tarihteki belirleyici rolleri» ne değinmek oluyordu. Başlangıçta biyolojik materyalist tezler ve Sosyal-Darwinismden üretilen bu fikirler, sonra Le Bon'un kitle psikolojisi çerçevesinde açıklamalara kavuşturulmuş ve akabinde Carlyle'a duyulan ilgiyle çok belirgin bir hale gelmiştir.

Buna karşılık felsefî temeli olmayan bir «icraatçı» grup baştan itibaren merkezin bu eğilimine karşı çıkmıştır. Ancak, en belirgin şekilde tezlerini ortaya koyabildikleri **İntikam** gazetesinin bile bu alandaki büyük başarısızlığının da örnek teşkil ettiği gibi, bu son derece basit «eylemcilik» fikirleri hiçbir zaman tutarlı bir düşünce zemini yaratamadı.

1902 yılına gelindiğinde, Jön Türklük ve **İttihad ve Terakki Cemiyeti,** bu sorunların üstesinden gelemez bir durumda idi. İlk olarak içinde, çok çeşitli eğilimdeki grupları barındırması ve bunların merkezde de belirli ağırlıklar kazanması bu alandaki güçlüğü çok arttırmıştı. Cemiyetin içinde, eski devlet adamlarının oluşturduğu bir kadro son dönemlerde ağırlık kazanmıştı ki, bu kadronun yabancı müdahalesiyle gerçekleştirilecek bir darbe dışında hiçbir fikirleri yoktu. Bu kimselerin, Disraeli dönemi ilişkilerin artık bir tatlı hatıra olarak bile düşünülemiyeceğini, yeni müdahalelerin ancak doğrudan doğruya İmparatorluk Hıristiyanlarının lehine bir eylem olacağını farkedememiş olamamaları ilginçtir. İsmail Kemal Bey gibi olaya temel olarak etnik ayrılıkçı eksenden bakan kimseler için böyle bir müdahale dahi yeni bir **status quo** kuracağı için anlamlı olabilirdi. Fakat, 1895 öncesinde devlet adamı olarak Jön Türklüğe sahip çıkanlar, daha sonra Murad Bey ve nihayet 1900 ortalarından itibaren **Osmanlı** etrafında örgütlenen grubun sanki ortada Disraeli ve onun Tory hükümeti varmışçasına, Ingiltere'nin müdahalesini arzulamaları ve bunu Gladstone ile Muhafazakâr olsa bile Salisbury ve benzerlerinden beklemeleri son derece gariptir. İlk grubun da anti-Müslüman tepkiler nedeniyle Midhat Paşa'nın çöküşünü büyük bir soğukkanlılıkla seyretmek zorunda kaldıkları hatırlanırsa, bu kimselerin siyasal gelişmeleri fazla anlamlandıramadıkları belirtilebilir.

Aynı şekilde, Vambéry gibi ajanları İngiliz yönetimine İngiliz yanlısı bu gruplarla ilgilenmelerini önermişlerdir[12] ama Ismail Kemal olayı dışında —ki onun da başka nedenlere bağlanabilmesi mümkündür— bu alanda ciddî bir ilgi sözkonusu olmamıştır.

Bu grubun yanısıra başını Ahmed Rıza Bey'in çektiği müdahale karşıtı

(12) Vambéry'den-Sir Thomas'a, Budapest, 4 Mayıs 1896, *PRO/F.O, Vambéry Papers:* 800/33.

ve bu karşıtlıktan dolayı milliyetçilik fikirlerine kayma eğilimi gösteren diğer bir muhafazakâr kadro ile düzensiz icraatçı gruplar, klâsik Jön Türklüğü temsil eden ve siyasal alandaki görüşleri son derece kıt ve sınırlı olan[13] Tıbbiyeliler, ûlemanın oluşturduğu hizipler ve tamamen ayrı eğilimlere tercüman olmaya çalışan mahallî Jön Türklük artık uzlaşamaz bir hale gelmeye başlamışlardı. Cemiyetin yurt içinde etkili olabildiği dönemlerde arkasına geçen gruplar, bu mozayiği daha renkli bir hale getirmişlerdir.

Cemiyetin halledemediği diğer bir sorun, klâsik siyasal ideal olan Osmanlıcılığın birçok olay karşısında anlamsız olduğunun görülmesi ama gene de çokuluslu bir yapının dağılmasını önlemek isteyen kadronun bunun yerine başka bir değer ikame edememesiydi. Bu aynı zamanda bu kadronun geçirdiği siyasal toplumsallaşmanın da bir sonucudur ve 1902 kongresi sonrasında ilk kez açıkça İmparatorluğun önündeki alternatiflerden birisinin «Irk esasına müstenid bir Türk milliyet-i siyasisi teşkil etmek»[14] olacağını söyleyen kimsenin küçük yaşta anavatana gelmesine karşılık bu olgunun bir bölümünü Rusya'daki Müslüman çevrede gerçekleştiren bir kimse olması kuşkusuz tesadüf eseri değildir.

1902 kongresi öncesinde çevre ile irtibat kurulmaya çalışılan genç subayların beklentileri açık biçimde ortaya çıkmıştı. Bunun dışında çevrede, 1906 sonrasında İttihadçıların ve diğer Jön Türk grupların ustalıkla değerlendirecekleri mahallî fakat kolaylıkla siyasal şekil alabilecek hareketler görülebiliyordu.[15] Bunlar bu dönemde merkez tarafından gözardı edilmişlerdir. Ortaya çıkan talepler ise yabancı müdahalesi, Düyûn-i Umumiye gibi gelişmeler nedeniyle ortaya çıkan ve antiemperyalist bir eğilimi de içinde barındırmaya başlayan Türk milliyetçiliğinden başka birşey değildi. Cemiyet merkezinde, kongrenin hemen öncesinde milliyetçiliğe doğru gösterilen bir ilgi görülebiliyor. Örneğin, Sakız adasına sürülen Bulgarların söyledikleri millî marşlara özellikle dikkat çekilmesi bunu bize gösteriyor.[16] Bunun yanısıra, aynı ilgi icraatçı gruplar tarafından komitecilik eğilimlerine gösteriliyordu.[17] Fa-

(13) Örneğin bu kimseler siyasal alanlardaki bütün bilgilerini Petit Larousse'da yazılı bilgilerden alabilmişlerdi. Üstelik bu küçük ansiklopedi de yasaklanmış olduğundan okula gizlice sokulmuştu. Bkz. *BBA-BEO/Dahiliye Giden*, 96-3/45, 269, (26 Mart 313)/69819.

(14) Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Matbaa-i Kader, (İstanbul:1327), s. 3.

(15) Bu konuda değişik bölgelerden iki örnek için bkz. Kangırı Mutasarrıflığı'ndan telgrafnâme, 1068/17 Eylül 317, *Dahiliye Nezaretine Vilâyatdan Vukuata Dair Gelen Muharrerat Üzerine İcra Kılınan Tebligat ve İttihaz Olunan Tedabir ve Muamelâtın Hülâsalarını Mübeyyin Risâledir*, *BBA-Yıldız Esas Evrakı*, 24/165/12/VIII, Adana Vilâyetinden-Mabeyn'e, 209/30 Kânûn-i sânî 316, *BBA-BEO/VGG(2)*, *Arabistan* (*314-317*).

(16) «Havâdis,» *Osmanlı*, no.89, 1 Ağustos 1901-18 Cemaziy'ülâhir 1318, s. 8.

(17) Örneğin, Osmanlı İhtilâl Komitesi'nin sloganı olan «Ya Hak Ya Ölüm» aslında Bulgar komitelerinin kullandığı bir ibare idi. Bkz. «Telgraflar,» *İlâve-i Meşveret*, no.12, 26 Zilhicce 1313-8 Haziran 108, s. 2.

kat, Cemiyet merkezi temel sorunsalını büyük hayranlıkla karşıladığı Afgan Emir'i Abdurrahman Han gibi, siyasal bakımdan renksiz fakat Batı medeniyetini ülkesine getirmeye çalışan kimselerin davranışlarına benzer bir tutuma kaydırmıştır[18] ve sözkonusu siyasal talepleri değerlendirememiştir. Bu anlayışsızlık ise, merkezin neden bir tabeladan ibaret kalarak eriyeceğini ve çok daha az bilimsel teorilerle uğraşan fakat çok daha siyasal (milliyetçi) yeni bir ittifakın hareketi ele geçireceğini izah eder ki bu gelişmeler, ikinci ciltte ele alınacaklardır.

(18) «Yaşasın Emir-i Afgan,» *Osmanlı*, no.52, 15 Kânûn-i sânî 1900-14 Ramazan 1317, ss. 2-3.

DİZİN

— A —

Abbas II (Hilmi Paşa): 360
Abdullah (Molla): 355
Abdullah Efendi (Ağınlı): 625
Abdullah Efendi (Cami-el-Ezher Ûlemasından): 247.
Abdullah Efendi (Şeyh): 288
Abdullah Efendi (Tatarcıkzade): 617
Abdullah Cevdet: 42, 43, 45, 46, 174, 186, 237, 271, 275/n. 529, 276, 276/n. 531, 277, 278, 279, 282, 292, 305, 306, 306/n. 694, 307, 308/n. 702, 309, 312, 323, 324/n. 784, 325, 326, 328, 331, 332/n. 837, 349/n. 924, 351, 357/n. 965, 361, 361/n. 996, 363/n. 1006, 405, 537, 538, 548, 550, 604/n. 1, 619, 621, 624, 627, 628.
Abdullah Nedim: 122
Abdurrahman Bedirhan: 282, 319, 628, 628/n. 90; 632.
Abdurrahman Han (Afgan Emiri): 650
Abdülaziz (Sultan): 158, 162, 163, 249, 289
Abdülhalim Memduh Bey: 137
Abdülhamid II. (Sultan, Saray): 2, 6, 24, 42, 44, 54, 57, 58, 61, 62, 66, 69, 81, 82, 91, 97, 98, 118, 125, 126, 131, 134, 150, 166, 169, 178, 183, 194, 198, 200, 208, 210, 215, 216, 217, 224/n. 268, 236, 239, 240, 248/n. 392, 249, 260, 266, 267, 270, 274, 278, 286, 289, 303, 304, 305, 307, 310, 312, 313, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 325, 334, 337, 338, 342, 343, 345, 347/n. 913, 348, 352, 353, 354, 355, 355/n. 957, 359, 364, 366, 380, 382, 387, 389, 396, 458, 464, 479, 481, 485, 505, 507, 533, 535, 539, 551, 557, 582, 595, 596, 598, 608, 609, 529/n. 90, 630/n. 102, 639/n. 151, 640.
Abdülhamid el-Zehravi: 256
Abdülkadir Efendi (Şeyh): 188, 216, 218
Abdülkadir Geylâni: 254
Abdülkerim Bedran: 256
Abdülmecit (Sultan): 396
Abidin Bey (Cezair-i Behr-i Sefid Valisi): 294
L'Acacia (Gazetesi): 159, 160
Acem İzzet Bey (Avukat): 99
Adanalı Hilmi Bey: 179
Ahmad, Feroz: 6
Ahmed (Çürüksulu) (Binbaşı): 110, 198, 211, 211/n. 214; 212, 229, 231/n. 299, 235, 241, 248, 270, 281/n. 558; 298/n. 651; 467, 470, 475, 483, 484, 528.
Ahmed Bey (Doktor): 209
Ahmed Bey (Hoca) (Hacı Naşit Beyzâde): 264/n. 477.
Ahmed Efendi (Jön Türk-Mısır): 247
Ahmed Celâleddin Paşa (Serhafiye): 227, 229, 239, 240, 241, 265, 266/n. 490; 270, 277, 322, 323, 323/n. 872; 324, 321/n. 784; 325, 326, 327, 347/n. 912; 348/n. 915; 462, 479, 481, 487
Ahmed Esad Bey: 79
Ahmed Fevzi Bey: 137
Ahmed Hüsni: 321/n. 299
Ahmed Midhat Efendi: 23, 33
Ahmed Mithat Efendi (Muharrir): 466
Ahmed Muhtar Bey (Jön Türk - Cenevre): 377, 380
Ahmed Muhtar Paşa (Gazi): 128, 129,

131, 183, 224/n. 269; 353, 360, 360/n. 989; 370, 371, 397, 618
Ahmed Naki Bey: 90
Ahmed Refik Paşa (Şem'azâde): 254
Ahmed Rıza Bey: 7, 38, 43/n. 142, 46, 51, 84, 85, 86/n. 57, 88, 89, 90, 102, 105, 109, 111, 115, 117, 123/n. 240, 133, 137, 179, 179/n. 42, 180; 180/n. 42, 43, 45, 46; 184, 190, 192, 192, 198/n. 138, 143, 199, 203, 204, 205, 209, 210, 212, 214/n. 225, 215, 216, 221, 221/n. 256, 226, 227, 228, 229, 229/n. 291, 230, 231, 233/n. 313, 234, 235, 236, 237/n. 331, 237/n. 334, 238, 242, 244, 246, 247; 253/n. 413, 266, 267/n. 495, 268, 268/n. 495, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 275/n. 529, 279, 281, 282, 284, 285, 304, 307, 308, 314, 315, 315/n. 736, 316, 316/n. 744, 316/n. 745, 317, 318, 322, 322/n. 779, 323, 324, 325, 326/n. 801, 329, 330, 343, 343/n. 887-888, 346, 359, 366/n. 1025, 370, 371, 371/n. 1046, 372, 373, 374/n. 1060-1061, 375, 379/n. 1085, 380, 381, 386/n. 1125, 387, 387/n. 1132, 393, 426, 434, 441, 466, 467, 468, 469, 475, 476, 479, 488, 537, 538, 551, 567, 589, 606/n. 7, 617, 619, 620, 621, 621/n. 60, 622, 625, 626, 626/n. 78, 634, 641, 642, 642/n. 168, 644, 648.
Ahmed Saib Bey: 42, 128, 371, 372, 372/n. 1056; 374, 375/n. 1064.
Ahmed Şevket Paşa: 223/n. 261
Ahmed Tevfik Paşa (Berlin Sefiri): 351
Ahmed Vehbi: 286
Ahmed Verdani Bey: 179, 475, 476
Ahmed Zeki Bey: 206/n. 188; 244/n. 273; 264, 298, 299, 340, 390
Akif Efendi (Hacı): 224
Akil Muhtar: 46, 278, 306/n. 688, 319, 377, 380
Alfieri, V.: 46, 357/n. 965
Alfred Rüstem Bey: 200, 369
Al-Muşir (Gazetesi): 168
Al-Munir (Gazetesi): 256
Ali Bey (Saray Casusu): 545
Ali Fahri: 332, 333, 377, 383, 383/n. 1114; 84/n. 1120; 386
Ali Fehmi Bey (Muvazene Dergisi): 297, 302/n. 669
Ali Haydar Mithat: 337, 349, 361
Ali Hikmet (Doktor): 202/n. 165
Ali Kadir Bey: 296
Ali Kemal: 41, 176, 177, 184, 185, 213/n. 220; 271, 276, 276/n. 533; 277, 321/n. 774; 357/n. 965; 372, 528
Ali Münif: 177
Ali Nuri Bey (Gustaf Noring): 369
Ali Rıza Bey (Kırımîzâde): 200
Ali Rıza Paşa (Serasker): 216
Ali Salih (Sıhhiye Müfettişi): 390/n. 1153.
Ali Suavi: 298
Ali Suavi Vak'ası: 83, 84, 85, 101, 122, 137
Ali Şakir: 296
Ali Şefkatî: 83, 84, 85, 101, 122, 137
Ali Ziya Efendi (Sandukkâr): 568
Alman Diplomasisi: 310, 347, 352, 383 377, 380
L'Amiable: 78
Anaxagoras: 25
Anayasacılık: 69
Anmèghian, Pierre Efendi (Meşveret Yazarı): 234, 315, 324/n. 784
d'An-Nabrass: 168
Annales Ekolü: 1
Antopulo Paşa (Kostaki) (Londra Sefiri): 345/n. 901; 423
Apter, David: 22
Arap Ayrılıkçılığı: 103
Arap Grupları: 189
Arap Islahat Savunucuları: 105
Arap Komiteleri: 393
Arap Muhalifler: 107
Arap Taburları: 215
Araplar: 70
Archbolo, V.: 198
Arif Bey: 137
Arif Bey (Haydarpaşazade): 341
Arif Bey (Mabeyn Mensubu, Fîrari): 645
Aristidi Efendi (G. Umid): 233, 234
Aristo: 3
Arnavut Cemiyetleri: 367
Arnavut Komiteleri: 92, 318, 319, 392, 393, 603, 603/n. 101.
Arnavut Milliyetçileri: 334, 360
Arnavut Taburları: 215

Arnavutlar: 70
Aron, Raymond: 70
Arpiyar, Kirkor: 28/n. 569
Asaf Nazmi: 377, 383/n. 1114
Asya Tipi Üretim Tarzı: 2
Attieh, S. 168
L'Aurore (Gazetesi): 160
Avrupa Diplomasisi: 310, 343, 370
Avrupa Diplomasisi: 310, 343, 370
Azimzâde Abdülkadir Bey: 257/n. 436
Azimzâdeler: 257, 646, 646/n. 6

— B —

Babatashi, Visco: 319, 319/n. 759
Babîler: 122, 123, 123/n. 238
Bâb-ı Seraskeri: 214/n. 229; 215
Bâb-ıâli: 65, 162, 368, 398
Bâb-ıâli Bürokrasisi: 125, 126
Bâb-ıâli Yürüyüşü: 185
Bacon, Francis: 33
Badis, George: 134
Baha Bey (Doktor): 321, 357/n. 965
Bahaeddin (Doktor): 247
Bahaeddin Şakir Bey (Doktor): 7, 54
Balkanı (Gazetesi): 298
Balkan Komiteleri: 202
Balkanlar: 119, 200
Batumlu Binbaşı Mustafa Efendi: 177
Beberuhi (Gazetesi): 282, 311, 535
Bedri Bey (Hama Mutasarrıfı): 258
Bedrika-i Selâmet (Gazetesi): 300/n. 660
Bektaşiler (Bektaşilik): 118, 119
Berlin Andlaşması: 164
Bernard, Claude: 48
5. Ordu: 261
Beşir Fuad: 34
Bieberstein, Marshall Von (Alman İmparatorluğu İstanbul Büyükelçisi): 336
Bio Organisizim: 607
Bitaraf Yeni Osmanlılar Cemiyeti: 381
Biyolojik Materyalizm: 24
1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Andlaşması: 2, 9
1876 Anayasası: 140
1876 Darbesi: 124
1876 Koşulları: 126
1895'de İttihad ve Terakki Soruşturması ve Tutuklular Hakkındaki Raporlar: 401-417.
1896 Sürgüneri Hakkında Belgeler: 454 - 455
1897 Suriye Darbe Girişimi: 252
1897 Beyrut-Suriye'de Tutuklananlar ve Haklarında Yapılan Soruşturmalar: 508 - 525
1897 Osmanlı - Yunan Savaşı: 198, 199, 232, 265
1897 Yunan Zaferi: 100
1897 Krizi: 102
1898 Baharında İstanbul'da Tutuklanan Jön Türkler: 286, 287, 287/n. 580
1898'de İngiliz Kraliçesinden Yardım İsteyen Tutuklu Jön Türkler: 310/n. 710
1898 Adana Şubesinde Tutuklananlar: 290/n. 603
1898 Mersin Şubesinde Tutuklananlar: 290/n. 603
1902 Jön Türk Kongresi: 7, 87, 227, 384, 389, 394, 647, 649
1906 Yeniden Örgütlenme: 90
1908 Meşrutiyeti: 51, 120
1908 İhtilâli: 5
Blind, Karl: 204
Booz: 319
Bosna: 48
Bourgeois, Léon: 203
Brindizi Kongresi: 128, 565, 567
Bulgar Çeteciler: 638
Bulgar Komitesi: 92
Bulgar Müslümanları: 297
Bulgarlar: 70
Burhan Bahaeddin (Jön Türk-Cenevre): 304, 377
Bursalı Tahir Bey: 119
Büchner, Ludwig: 33, 53, 620
Bülow Bernhard, Ernst Von (Alman Dışişleri Bakanı): 311

— C —

Cambridge Üniversitesi: 14
Câmi Bey: 294/n. 620
Carbonari: 175
Carlyle, Thomas: 648

Cassagnac (Gazeteci): 203
Câzım Bey (Doktor): 247, 377
Câzım Bey (Musul Valisi): 256
Cebâli (Türabi lideri): 379
Celâl Nuri Bey: 29
Celâleddin Arif Bey: 388
Cemaleddin Efganî: 122, 123/n. 238
Cemil (Jön Türk): 209, 306/n. 688, 476
Cemil Bey (Binbaşı): 356/n. 960
Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye: 94
Cemiyet-i İlmiye: 113
Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye: 420
Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye: 189
Cemiyet-i İttihadiye-i Çerâkese: 633, 633/n. 118
Cevad Paşa (Müşir): 567
Cevad Bey (Jön Türk): 264
Cihaniye (Gazetesi): 334
Cipriani, Amilcar: 643/n. 176
Clémenceau, Georges: 203, 343, 268/n. 495
Comité du Parti Constitutionnel Ottoman à Constantinople: 98
Comité du Parti Constitutionnel: 162, 165
Comité Libéral Ottoman: 81, 82, 83, 86, 87, 88, 210
Le Comité Central de La Ligue Ottoman: 87
Comte, Auguste: 108, 621, 625
Condorcet: 21
Contrexéville Anlaşması: 265, 278, 279, 295, 333
Le Croissant (Hilâl) (Gazetesi): 107
Cromer, Earl: 208, 359, 442
Cudizâde Sadık Hoca: 258
Currie, Philip (Sir) (İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi): 216, 217, 250, 287/n. 580.
Cür'et (Gazetesi): 133

— D —

Daily Mail (Gazetesi): 127
Damad Mahmud Paşa: Bkz. Mahmud Celâleddin Paşa
Darwin, Charles Robert: 607
Darwinism (Sosyal Darwinism): 25, 51, 52, 228, 631, 648
Dembski (Polonya asıllı anarşist): 318
Demokritos: 25
Demolins, Edmond: 54
Dersaadet İslâm Komitesi: 115
Dervişler: 216
Dervişzâde Hüsni: 207/n. 194
Din-Bilim çatışması fikri: 49
Disraeli, Benjamin: 648
Doğu Sorunu: 89
93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi): 200
Dokuzlar İçtimaı: 175, 175/n. 9.
Dolab (Gazetesi): 363, 363/n. 1007
Dönmelik (Dönmeler): 197, 646
Draper, John William: 33, 34
Droşak (Gazetesi), 280
Dürûs-ı Hayat-ı Beşeriye (Kitabı): 48, 48/n. 155

— E —

Düyûn-i Umumiye: 634, 649
The Eastern and Western Review (Dergisi): 105
Ebu-Nadarra (Şeyh): 108
Ebulhüda Efendi (Şeyh): 254, 384/n. 1121; 396, 631
Ebüzziya Tevfik: 225, 330, 598
Edhem Paşa (Alasonya Ordu Kumandanı): 254
Edhem Ruhi [Balkan]: 293, 333, 350, 356, 356/n. 963; 361, 644
Edward VII. (İngiltere Kralı): 86, 156, 369/n. 1016.
Ege Adaları: 195
Elmırsat (Gazetesi): 334
Elmüeyyed (Gazetesi): 334
El-Raca (Gazetesi): 107
Emin (Tıbbiye Talebesi) (Dr.): 434, 436
Emin Bey (Balkan Teşkilâtı Üyesi): 264
Emin Emir Aslan: 105, 106, 108, 109, **110, 111, 172, 176, 177**
Emniyet (Gazetesi): 300/n. 660
Emrullah Efendi (Maarif Müdürü): 135, 136
Envâr-ı Şarkiye (Gazetesi): 78
Enver Bey: 198
Ermenak Efendi (Doktor): 247
Ermeni Cemiyetleri: 89
Ermeni Komiteleri: 92, 181, 191, 195, 210, 217, 222, 223, 253, 259, 280,

283/n. 569; 315, 358, 358/n. 975; 388, 392, 393, 433, 440, 452, 559
Ermeniler: 185, 208, 220, 294/n. 623; 317, 373, 387, 449, 451, 497-499, 539, 559.
Erzurum Ermeni İhtilâl Komitesi: 195
Esad Bey: 259
Esad Bey (Nafıa Muhasebecisi): 188
Eski Yunan: 3
Evrim Kuramı: 25

— F —

Ezan (Gazetesi): 222
Faik (Pasaport Kâtibi): 196
Farmasonluk (Farmasonlar): Bkz. Masonluk
Fauriat, Pierre Joseph: 319, 319/n. 760
Fâzıl (Kadri Beyzâde): 333
Fazlı Bey (Arnavut Komitesi Üyesi): 367
Fazlı Necib Efendi: 157, 158
Fénelon: 55
Ferdi Bey (Şûra-yi Devlet Azâsı): 338/n. 863
Ferdinand Efendi: 198
Ferid Bey (Kurmay Binbaşı): 545
Ferid Paşa (Avlonyalı-Sadr-ıâzam): 608
Feryadı (Gazetesi): 342
La Fontaine: 33
Fua, Albert: 234, 308, 308/n. 702
Fuat Paşa (Müşir, Deli): 183, 188, 216, 218, 218/n. 247, 248, 396

— G —

Gabriel, M.J.: 168
Galib Bey (Tıbbiye Talebesi): 249
Galib Bey (Harbiye Talebesi): 286/n. 580
Galib Bey (Jön Türk): 377, 383/n. 1114
Galib Bey (Mersin Mukavelat Muharriri): 290/n. 397
Garblılaşma: 29
Garibaldi Giuseppe, 204
Gattegno, Léon (Şükrü): 312, 558
Gencine-i Hayâl (Gazetesi): 132
Genç Suriye: 111
Genç Türkiye (Gazetesi): 134
Georgiadès: 134
Geylânizade Mehmed Reşid: 257/n. 437
Geylânizade Tevfik: 260/n. 455
Geylânizadeler: 257, 646
Gibb, E.J.W.: 26
Girid İttihad-ı Osmaniyan Cemiyeti: 199
Gladstone, William Ewart: 94, 140, 141, 316, 648
Goethe, Johann Wolfgang Von: 351
Goltz, Field Marshal von der: 260, 351
Gökalp, Ziya: 292, 547
Grand Orient (Mason Locası): 82
Gülhane Hattı: 40

— H —

Hacı Hasan Bey (Mahallî Örgüt Üyesi): 264
Hacı Hasan Bey (Selânik Jön Türkü): 303
Haeckel: 615
Hafiyeler: 62/n. 201
Hajan, Jacob: 283
Hak (Gazetesi): 302, 332, 332/n. 832; 333, 339, 339/n. 869; 385, 571, 598
Hakikat (Dergisi): 138
Hakim, Michel: 168
Hakkı Bey (Şura-yı Devlet Azası): 132, 133, 135, 185
Hakk-ı Sarih (Gazetesi): 85, 385/n. 1123-1124
Halet Efendi: 16
Halid Bey (Ruscuk Tüccar Vekili): 299
Halil Bey: 209
Halil Efendi (Haleb Meclis-i İdare Kâtibi): 256
Halil Ganem: 105, 107, 108, 109, 110, 111, 167, 234, 271, 279
Halil Halid Bey: 96, 100, 101, 355/n. 957
Halil Muvaffak: 231/n. 299, 278, 340, 362/n. 997, 363
Halil Ziya Bey: 189
Halkçılık: 610
Halvetiye Şeyhleri: 121
Hama: 253, 255
Hamdi (Silistreli Erkân-ı Harb Subayı): 391
Hamdi Bey (Silistreli Hacı İbrahim Paşazade) (Ağabey): 389
Hamid Hüsni: 377, 383/n. 1114
Hamiyyet (Gazetesi): 300/n. 660
El-Harab (Risâle): 377
Harbiye Talebeleri: 130

Hareket (Risâle): 200
Hasan Bey: 239
Hasan Bey (Dağıstanlı, Mirliva): 179/n. 36.
Hasan Bey (Yenişehir Belediye Başkanı): 303
Hasan Arif Bey: 231/n. 299
Hasan Aziz Bey: 298
Hasan Fehmi (Zaimzade): 333/n. 838
Hasan Fehmi Paşa: 224
Haşim Bey: 238
Haşim Bey (Paris Jön Türkü): 475, 476
Haşmet Bey (Bulgar Müslümanı): 640/n. 155
Hatab Kıraathanesi İçtimaı: 174
Hatıra (Gazetesi): 293
Hâver: 197
Haris Bey (Rus Müslümanı): 640/n. 155
Hayâl (Gazetesi): 122
Haydar (Mısır Jön Türkü): 333
Haydar Bey: 356/n. 960
Hayranik (Gazetesi): 358/n. 972
Hayreddin Paşa (Tunuslu, Sadrıazam): 29
Hegel, Georg William Friedrich: 50
Heirrot: 608/n. 13
Helvetius: 33
Heraklit: 25
Hevatır (Gazetesi): 289, 332, 334
Hey'et-i Teftiş ve İcra: 214, 229, 234, 235, 244, 271, 442, 466
Hidiv İsmail Paşa: 133, 134.
Hidmet (Gazetesi): 135
Hikmet Bey: (Fuatpaşazade): 479, 481
Hikmet Bey (İstirdat Gazetesi Redaktörü): 381
Hikmet, Bayur: 4
Hikmet, Süleyman: 383/n. 1114
Hilâfet (Gazetesi): 103
Hilâl (Gazetesi): 109
Hobbes, Thomas: 72
Holinski, A.: 78
Hukuk-u Milliye ve Şahsiye (Risâle): 303
Humus: 256
Hürriyet[2] (Gazetesi): 84, 93, 95, 96, 97, 99, 102, 103, 168, 171, 266, 267
Hürriyet Cemiyeti: 76, 101
Hürriyet ve İtilâf Fırkası: 647
Hürriyetperverân Fırkası: 98
Hüseyin Efendi (Telgraf Memuru): 291/n. 604
Hüseyin Avni Efendi: 200
Hüseyin Fevzi Paşa: 545
Hüseyin Tosun: 294/n. 620, 333, 374/n. 1060
Hüseyin Zühdi Efendi (Fatih Ayak Kurşunlu Medresesi Vaizi): 385/n. 1145
Hüseyinzâde Ali Bey: 113, 176
Hüsnü Bey (Polis Müdürü): 217

— I —

Islah (Gazetesi): 340
Islahatperverân-ı Osmaniye Fırkası: 98
Isnard, Félix: 33, 612/n. 29
Istanbulof (Stambulov) (Bulgar Başbakanı): 547

— İ —

İbn-i Haldun: 33
İbrahim Bey (Biraderzâde) (Çoban): 390
İbrahim Bey (Jön Türk): 303
İbrahim Bey (Kırımîzâde): 548
İbrahim Bey (Mulhi): 133
İbrahim Naci (Derviş Hima, Maksud İbrahim): 296, 302, 302/n. 670, 551, 628
İbrahim Temo: 7, 42, 43, 85, 122, 123, 123/n. 241, 174, 174/n. 5, 175, 177, 179, 187, 188, 196, 200, 201, 209, 223/n. 265, 237, 262, 295, 295/n. 628, 296, 297, 297/n. 638, 302, 303, 307, 328, 328/n. 810, 391, 405, 548, 627, 628, 633.
İbret (Gazetesi): 28
İcraatçı Grup (Cenevre): 376-384
İçtihad (Dergisi): 29
İhsan Adlî Bey: 341
İhsan Namık (Cenevre Jön Türkü): 377
İkinci Meşrutiyet: 3
İncir Ağacı İçtimaı: 175, 176
İngiliz Sefareti Ziyareti ve verilen dilekçe ile imzacıları: 335-337, 573-575.
İnkılâb (Gazetesi): 380
El-İnsaf (Gazetesi): 377
L'Intransigeant (Gazetesi): 203
İntikam (Gazetesi): 377, 383, 648

İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti: 377
İran Meşrutî Hareketi: 122
İrfan Sadık (İzmirli, Mühtedi): 688
İshak Sükûti: 7, 72, 113, 123, 174, 178, 187, 195, 196, 211, 212, 212/n. 220, 214/n. 225, 229, 231/n. 299, 232, 244, 271, 275, 275/n. 529, 276, 277, 278, 282, 285, 286, 305, 306, 307, 308, 312, 322, 323, 324/n. 784, 325, 326, 326/n. 801, 327, 348, 349, 350, 351/n. 366, 370, 380, 463, 470, 528, 530, 531, 549, 550, 624, 628, 628/n. 90, 631/n. 106
İsiodos (Mason Locası): 88
İskender Bey (Ahmed Celâleddin Paşa'nın Tercümanı): 239
İskender Bey (Mahallî Teşkilât Üyesi): 646
İslâm Ûleması: Bkz. Ûlema.
İslâm (İslâmî uslûb, Pan-İslâmizm): 32, 39, 46, 206, 244, 247, 289, 383, 490, 494, 495, 612, 621, 624, 637.
İsmail Edhem Bey: 230/n. 298
İsmail Hakkı Bey: 383/n. 1173
İsmail İbrahim: 184, 187, 243, 246
İsmail Kemal Bey: 87, 178, 224, 336, 337, 352, 352/n. 942, 353, 354, 355/n. 956, 360, 360/n. 989, 365/n. 1016, 366, 66/n. 1025, 367, 373, 374, 375, 375/n. 1062, 1064, 386, 387, 392, 573, 618, 632, 648.
İsmail Paşa (Zülüflü): 217
İsmail Sefa: 336, 337/n. 856, 573
İstikbâl[1] (Gazetesi): 83, 84, 122.
İstikbâl[2] (Gazetesi-Cenevre): 381
İttifak (Gazetesi): 297, 297/n. 641
İttihad-ı Osmanî Cemiyeti: 42, 46, 85, 175, 176
İzzet Paşa (Holo): 337, 435
İzzet Paşa (Madrid Elçisi): 369

— J —

Jaurès, Jean: 160, 219.
La Jeune Turquie (Türkiye el-Fettat) (Gazetesi-Dergisi): 106, 108, 110.
Jorji (Jön Türk): 209
Journal de Débats (Gazetesi): 107.
Jön Türk Örgütleri: 68.
Jön Türk Yayınları: 62
Jurnaller: 60, 61.

— K —

Kadri Bey (Sada-yı Millet Gazetesi yazarı): 296
Kadri Efendi (Hoca) [Nasıh]: 117, 178, 243, 244, 247, 289, 324/n. 784, 332, 333, 334, 568.
Kadri Efendi (Tahrirat Müdürü): 256
Kadri Hikmet (Cenevre Jön Türkü): 377.
Kadiriler: 120, 255.
Kâmil Paşa: 136, 136/n. 298.
Kant, Immanuel: 53.
Kanun-i Esasî: 40, 69, 70
Kanun-i Esasî (Gazetesi): 244, 244/n. 376; 279, 289, 291/n. 604; 294/n. 622
Kapçef, Yorgi (Makedonya Komitesi Liderlerinden): 301, 301/n. 665
Karatodori (Belçika Sefiri): 183, 348, 350, 382, 397
Kateb Alexis: 107, 111
Kavaid-i Osmaniye: 33
Kaymakam Şefik Bey: 110
Kâzım Bey: 100
Kâzım Paşa (Müşir): 188, 215, 216, 217, 218, 218/n. 248
Kelekyan, Diran: 315, 356/n. 963
Kemal Bey: 270/n. 508
Kemal Bey: (Jön Türk - Paris): 375/n. 1069
Kemal Bey (Sadayı Millet yazarı): 296
Kemaleddin Efendi (Şehzâde): 339, 339/n. 866
Kératry, Kont E. de: 151, 152
Keşf-ül-Nikab (Gazetesi): 106, 109, 168
Koçi Bey: 617
Kokonoz (Gazetesi): 262
Konyalı Hikmet Emin: 174
Kudret Bey: 198
Kuran, Ahmed Bedevî: 4, 6
Kürdistan (Gazetesi): 282, 535, 632

— L —

Lâ İlâhe İllâllah Cemiyeti: 125

Lardy, Edmond (Doktor): 318, 319, 320, 320/n. 772, 376
Layard, Henry (Sir) (İngiliz Büyükelçisi): 165
Le Bon, Gustave: 614, 615, 616, 617, 617/n. 45, 621, 647, 648
Léon Fehmi: 388
Liberal (Liberaller, Liberal Hareket): 34, 78
Libre Parole (Gazetesi): 203
Lorand (Belçikalı Sosyalist Milletvekili, Meşveret'in sorumlu müdürü): 272, 318
Lütfi Bey (Mabeyn Görevlisi): 396, 435
Lûtfullah Bey (Prens): 350/n. 931, 393
Lyell, Charles: 22

— M —

Macadonia Risorta (Mason Locası): 90, 161
Machiavelli, Nicolo: 23
Mahallî Teşkilâtlar: 295
Mahir Said Bey: 248/n. 394, 383/n. 1114
Mahmud II (Sultan): 36/n. 110, 37, 396
Mahmud (Bedirhanpaşâzâde): 380
Mahmud Celâleddin Paşa (Damad): 331, 342, 344, 344/n. 895, 345/n. 899, 346/n. 903-904, 347/n. 912, 318/n. 915, 349/n. 920, 350, 351, 354/n. 951, 955, 355, 357, 358/n. 971, 359, 359/n. 938, 360, 360/n. 984, 363, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 377, 382, 386, 387, 391, 393
Mahmud Şevket Paşa: 76
Mahmud Çelebi (Köstenceli): 200
Maister, Joseph de: 621
Makarius: 167
Makedonyalılar (örgütler): 93
Makedonya Sorunu: 57
Malkum Han: 77/n. 6, 78
Mandini, Hector: 320/n. 727
Mardin, Şerif: 4, 6, 21, 62, 63/n. 208, 220, 607
Marengo, Justin: 81
Marksistler (Marksizm): 34
Masonlar (Masonluk): 75-79, 81, 84, 85, 91, 92/n. 80, 145, 146, 147, 156, 159
— İdeolojisi: 77
— Cemiyeti (Beyrut): 80, 151
— Locaları: 80, 83, 86, 147, 148
— Mısır'daki faaliyetleri: 90
Mazlum Hakkı: 312, 558
Mazzini, Giuseppe: 204
Mecmua-i Fünûn (Dergisi): 42
Mehmed (Çerkes): 333, 334, 633
Mehmed (Esseyid, Şeyh Merakeşli): 365/n. 1018
Mehmed (Terlikçi): 646
Mehmed Ali Bey (Prens): 80
Mehmed Ali Bey (Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyârî): 545
Mehmed Ali Paşa (Mirliva, Harbiye Komutanı): 349
Mehmed Ali Halim Paşa: 329, 331, 363/n. 1001, 563-564, 567
Mehmed Efendi (Ferc-el-Sudanî): 247
Mehmed Emin Behic: 10
Mehmed İbrahim Bey: 363/n. 1001
Mehmed Rauf Bey (Leslovikli): 177, 197, 198
Mehmed Reşid (Lâli): 42, 174, 252, 293, 295, 305/n. 687
Mehmed Rıfat bin Arif: 206/n. 190
Mehmed Şefik Bey: 321/n. 299
Mehmed Şeref Bey: 197
Mekteb-i Harbiye: 69/n. 232, 181, 193, 217, 248, 397
Mekteb-i Hukuk: 69/n. 231, 178, 401, 634
Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne: 176, 182, 184, 240, 250/n. 399, 401, 506
Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne: 46, 63, 63/n. 207, 176, 177, 178, 193, 249/n. 397, 250
Melâmiler: 119
Memduh (Mersin Müdde-i Umumî Muavini): 290
Memduh Paşa (Dahiliye Nazırı): 58, 356, 380/n. 1092
Merhale (Gazetesi): 293
Meşihat: 69/n. 231
Meşveret (Mechveret Supplément Français): 84, 104, 109, 113, 114, 116, 125, 190, 192, 198, 201, 203, 204, 206, 209, 213, 216, 226, 227, 229, 230, 233, 34, 236, 238, 242, 243, 246, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 275, 279, 279, 285, 291/n. 604, 294/n. 622, 312, 315, 316, 317, 320, 322/n. 779, 324/n. 784, 339/n. 869, 343, 375/n. 1061, 434, 441,

450, 462, 466, 470, 488, 564, 626, 627, 643/n. 176
Mevleviler (Mevlevilik): 119
— Mevlevî Tekkesi (Galata): 215
— Rumelihisarı Tekkesi: 118-119
— Yenikapı Mevlevihanesi: 119
Mezraat-ül-Maarifet Mektebi: 624
Mısır ûleması: 116, 313, 313/n. 727
Midhat Paşa: 37, 40/n. 127, 78, 134, 141, 309, 337, 352, 458, 621, 648
Midhat Şükrü [Bleda]: 231/n. 299, 528
Millî Türk Kıraathanesi: 298
Milliyetçilik (Türk milliyetçiliği): 627, 638, 649, 640
Minas Çeraz: 315, 316
Mirza Esfehani: 247
Misak Efendi: 283/n. 569
Mizan (Gazetesi): 114, 131/n. 273, 187/n. 82, 192, 201, 202/n. 165, 205, 206, 225, 225/n. 273, 226, 229, 232, 238, 240, 242, 243, 260, 267, 270, 270/n. 508, 274/n. 526, 422, 450, 466, 467, 469, 475, 482, 488, 501, 516.
Montesquieu, Charles de: 33
Mulhi İbrahim Bey: 133
Moore, Thomas: 42
Muhiddin Efendi (Hoca, Şeyh): 113, 115, 116, 117, 243, 244, 244/n. 376, 246, 246/n. 380, 261, 304
Muhiddin (Bâb-ıâli İstişâre Odası Muavini): 389/n. 1146
El-Mukattam (Gazetesi): 633.
Murad V. (Sultan): 77, 78, 79, 81, 86, 125, 147, 151, 156, 162, 164, 181, 396
Murad Bey (Mizancı): 102, 105, 109, 110, 116, 178, 179/n. 136, 185, 190, 191, 116, 178, 179/n. 136, 185, 190, 191, 192, 194, 198, 199, 201, 205, 206, 206/n. 188, 207, 207/n. 194, 208, 208/n. 202, 209, 210, 212, 213, 214, 219, 223, 223/n. 265, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 237/n. 331, 238, 239, 240, 241/n. 354, 363, 242, 243, 244/n. 393, 245, 246, 247, 252, 253/n. 413, 57, 262, 264, 265, 267, 268, 269, 269/n. 506, 274/n. 526, 275/n. 529, 276/n. 533, 290, 292, 309, 342, 343, 350/n. 925, 368, 396, 397, 423, 433, 434, 435, 442, 466, 467, 468, 475, 479, 480, 481, 482, 501, 526, 538, 618, 625, 642, 643/n. 176, 648.
Murad Cemiyeti (Manchester): Bkz. Ermeni Komiteleri
Mustafa Bey (Bulgaristan Teşkilâtı üyesi): 265
Mustafa Bey (Tabur Kâtibi): 290
Mustafa Bey (Eczacı): 187, 243, 262
Mustafa Efendi (Binbaşı): 261
Mustafa Fâzıl Paşa: 37, 612
Mustafa Ragıb Bey (İbrahim Raci): 201, 262, 262/n. 469, 263, 298
Mustafa Rahmi: 325
Mustafa Refik Bey: 312, 313, 313/n. 725, 325, 335/n. 845, 556, 557
Mustafa Reşid Paşa (Büyük Reşid Paşa): 37, 55, 64, 621
Mustafa Sami Efendi: 47
Mustafa Zeki (Mısırlı): 99
Muşlu Müftizâde Reşid: 40
Muvazene (Gazetesi): 297, 392
Müller (İsviçre Konfederasyonu Politik Büro Şefi): 311
Müller, Max W.G. (İstanbul'daki İngiliz Elçiliği Üçüncü Kâtibi): 126, 182, 183, 183/n. 58, 185, 395
Münif Paşa: 19, 22, 55, 55/n. 185, 179
Münir Paşa (Paris, Brüksel, Bern Büyükelçisi): 240, 306, 307, 311, 311/n. 717, 344/n. 895, 345/n. 901, 375/n. 382, 382/n. 1107, 384/n. 1120, 549, 550, 556, 597
Münster: (Alman İmparatorluğu Paris Büyükelçisi): 337

— N —

Müslüman İhtilâlci Partisi: 127
Nadir Bey (Numûne-i Terakkî Mektebi Müdiri): 188, 217
Nailî Efendi (Bedevî Şeyhi): 120, 187, 188, 216, 218, 218/n. 246
Naim Gergor: 377
Namık Kemal: 28, 35, 627, 627/n. 82
Nasreddin Şah (İran Şahı): 123
Nâzım Bey (Doktor): 40, 180, 212, 212/n. 220, 215, 217, 230, 234, 239, 267, 271, 272, 323, 329, 370, 537

Nazi Partisi: 350
Nazlı Hanım (Prenses): 204
Nazmi (Salih): (*Osmanlı*'nın mürettibi): 299, 319, 326
Necib: (Edirne'de tutuklanan Jön Türk): 197
Necib Sursuk (*El-İnsaf*'ın redaktörü): 377
Necib Paşa (Eski Sefir): 188
Necib Melhame: 283, 283/n. 569, 297, 297/n. 637, 340, 392
Necmeddin Arif Bey: 388
Nejad (Trablusgarb Şubesi): 565
Nevzad Bey (Jön Türk): 306/n. 688, 475
Nicolaïdes; N: 134, 134/n. 284
Nietzche, Friedrich: 54
Nimr, Sarruf: 167
Nureddin Efendi (Prens): 77
Nuri Bey (Avukat): 303
Nuri Ahmed Bey (*Osmanlı*'nın Redaktörü): 230, 231/n. 299, 278, 306/n. 688, 319, 350, 528, 538, 597, 632

— O —

O'Conor, Nicholas (Sir) (İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi): 315, 336, 353, 574
On ikiler İctimaı: 175, 175/n. 9, 177
L'Opinion Publique (Gazetesi): 168
l'Orient (Gazetesi): 134
Orientalism: 5
Osman Efendi (Haleb Posta Müdiri): 256
Osman Paşa (Bedirhanpaşazâde): 387
Osman Paşa (Gazi): 224
Osmanlı (Gazetesi): 87, 88, 117, 138, 265, 277, 279, 280, 284, 285, 286, 290, 294/n. 622, 296/n. 635, 300, 307, 309, 311, 312, 315, 334, 339/n. 869, 342/n. 880, 348, 350/n. 955, 354, 355, 356, 356/n. 962, 357/n. 966, 361, 363/n. 1007, 365, 366, 369/n. 1043, 370, 372/n. 1056, 375/n. 1061, 391, 535, 536, 547, 564, 589, 590, 595, 622, 647/n. 9, 648
Osmanlı Aydını: 56
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti: 91, 119
Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti: 82, 87, 142, 143, 144
Osmanlı İcraat Komitesi: 285, 286
Osmanlı İhtilâl Fırkası: 222/n. 261, 457-461
Osmanlı İhtilâl Komitesi: 262
Osmanlı İstirdat Cemiyeti: 380
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez ve Şubeleri, Teşkilâtı:
— Adana: 194, 258, 290
— Ankara: 194
— Avrupa Merkezi: 249
— Bâb-ı Seraskeri Şubesi: 216
— Balkan Teşkilâtı: 196, 202, 214, 252, 262, 294, 295, 295/n. 628, 296, 304, 305, 331, 340, 390, 391, 628/n. 92
— Balkanlarda Cemiyet merkez yayın organı aboneleri: 525-526
— Berberistan: 194, 237, 237/n. 332, 256, 241
— Berlin: 312, 313, 364
— Buhara: 194, 342, 342/n. 883
— Bulgaristan Merkezi: 194, 201, 242/n. 365, 243, 262, 391, 487, 489
— Cenevre Merkezi: 288, 296, 301, 313, 319, 320, 322, 330, 342
— Diyar-ıbekir: 195, 292
— Edirne: 194, 196
— Erzurum: 194-195
— Filibe: 201
— Haleb: 278/n. 548
— Hüseyin Avni Paşa Kolu (Mekteb-i Harbiye'de): 248/n. 394
— İslimiye: 201
— İstanbul Merkez Teşkilâtı: 104, 188, 216, 217, 218, 219, 239, 244, 247, 287/n. 580, 289, 292, 393, 536, 599, 600
— İşkodra: 194, 367, 389, 593
— İzmir: 193
— Kastamonu: 14
— Makedonya: 300, 301
— Manastır Merkezi: 196
— Mersin: 289, 291/n. 604
— Mısır: 117, 214, 215, 237, 242, 242/n. 364-365, 245, 56, 261, 277, 279, 283, 287, 288, 289, 289/n. 595, 290, 291/n. 604, 302, 304, 330, 331, 339, 371/n. 1048, 384, 385, 386, 487, 489, 492, 503, 529, 569, 571
— Mısır Şubesi «Hey'et-i Muvakkate ve Fevkâlâdesi»: 332
— Midilli: 193
— Paris: 194, 195, 203, 214/n. 229, 215,

230, 231, 296, 308, 320, 322, 324, 343, 375, 431, 439, 492
— Rodos: 193, 195, 294
— Romanya: 237, 241/n. 355, 379, 380
— Ruscuk (Bulgaristan Merkez Şubesi): 201, 264, 298, 340, 390, 491
— Selânik: 193, 196-198, 437-440, 646
— Suriye: 95, 194, 200, 256, 258, 261
— Süleyman Paşa Kolu (Mekteb-i Harbiye'de): 248/n. 394
— Şam: 194, 253
— Şumnu: 201
— Taşlıca: 194
— Trablusgarb: 194, 200, 292, 294, 305/n. 687, 328, 330, 333/n. 841, 582
— Trablusşam: 194
— Trabzon: 194
— Varna Merkezi: 201
— Vidin Merkezi: 201
— Yanbolu Merkezi: 201
— Yunanistan (Atina) Şubesi: 341, 366, 392
Osmanlı Meşrutiyet Fırkası: 92
Osmanlı Parlâmentosu: 67, 107
Osmanlı Sosyalist Fırkası: 3
Osmanlı Toplumu: 57
Osmanlıcılık: 7, 630, 649

— P —

Pascal, Claude: 319, 319/n. 760
Parti Constitutionnel en Turquie (Osmanlı Islahat Fırkası): 93, 96, 101, 138
Parti Constitutionnel Ottoman: 81
Patrimonyal (Patrimonyalizm): 6
Pellici, Silvio: 176/n. 16
Pergowski, Joseph: 283/n. 569
Petrosyan, Yuriy Aşatoviç: 5
Philippos (Mason Locası): 59
Philippides, Nossib: 168
Platon: 3
Le Play, Frederic: 54
Pozitivizm (Pozitivistler): 235, 235/n. 320, 613, 621, 625
Pressensé, Bay de: 160
Proodos (Mason Locası): 77
Proto Nationalism: 637, 647

— Q —

Quataert, Donald: 5

— R —

Ragıb Bey (Mabeyn Görevlisi): 337, 396, 435
Rahmi Efendi (Selânik Eşrafından): 157, 158
Ramsaur, Ernest Edmonson Jr: 4, 6, 85
Raşid Bey (İtfaiye Miralayı): 338/n. 863
Rauf Ahmed Bey: 323/n. 782, 356/n. 962, 484
Receb (Baytar talebesi): 434, 436
Receb Paşa (Trablusgarb Komutanı) 200, 293, 293/n. 617
Refik Bey: 158, 161
Refik Bey (Cenevre Jön Türkü): 209, 278, 306
Refik Nevzad Bey: 136/n. 297
Resul Bey (Cenevre Başşehbenderi): 319, 320, 320/n. 772
Reşad Bey (İstinaf Mahkemesi Reisi): 225/n. 273
Reşad Efendi (Veliaht-Sultan): 119, 325, 339, 365, 556, 557, 558
Reşad Efendi (Mevlevî Şeyhi): 120, 125
Reşadiye Komitesi: 68
Reşid Bey: 91/n. 76, 235, 239, 241/n. 356, 278, 308, 324/n. 784
Reşid Efendi (Hama Nüfus Müdürü): 260/n. 455
Reşid Sadi Bey (A.B.) (Roma Sefareti görevlisi): 326/n. 801
Rıza Bey (Tıbbiye Talebesi): 249/n. 397
Rıza Bey: (Balkan Teşkilâtı üyesi): 299
Rıza Bey (Bahriyeli, Mısır Jön Türkü): 333, 384/n. 1121, 385, 386
Rıza Paşa (Mirliva, Mekteb-i Harbiye Komutanı): 397
Richtofen, Baron de (Osmanlı Cenevre fahrî şehbenderi): 382
Road Cecil: 335
Rosenberg: 350
Rousseau, Jean Baptiste: 55
Rousseau, Jean Jacques: 3, 24, 71, 176
Rumeli Müfettişliği: 91

Rumelihisarı Toplantısı: 177
Rumlar: 80, 497, 498
Rus Çarlığı: 10
Rus Nihilistleri: 176
Rüfaî Tarikatı: 120
Ryan (İngiliz Sefareti Tercümanı) :119

— S —

Sabah (Gazetesi): 207/n. 194
Sabahaddin Bey (Prens): 41, 52, 53, 56, 87, 88, 348, 350/n. 931, 393
Sabri Bey (Mekkeli, Doktor): 216, 218, 608/n. 13
Sada-yı Millet (Gazetesi): 279, 296, 296/n. 635, 380
Sadık Arslan bin Kaplan (Arnavutluk örgütü üyesi): 302
Sadık Bey (Miralay, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Lideri): 119
Sadık Rıfat Paşa: 127, 128
Sa'di (Şair): 625
Sadi Bey (Nafıa Nezareti Muhasebecisi): 507
Safvet Efendi (Mısır Jön Türkü): 247
Saib Bey (Jön Türk): 306/n. 688
Saib Molla: 189
Said Bey (Mabeyn Görevlisi): 435
Said Bey (Şûra-yi Devlet Bidayet Mahkemesi Reisi): 338
Said Paşa: 125
Salih Bey (Arnavut Komitesi Üyesi): 367
Salih Cemal Bey: 211, 212/n. 217, 243, 247, 288. 289, 332, 385, 385/n. 1123, 568
Salisbury (Lord): 150, 171, 208, 442, 576, 579, 648
Salmoné, Habib Antony: 110, 111
Saman Bey: 256, 472
Sancak (Gazetesi): 371, 371/n. 1048, 372/n. 1056
Sanderson, Thomas (Sir): 129, 183/n. 58, 364/n. 1013
Saray Darbecileri (Darbeciliği): 127, 128, 188, 309, 368, 648
Sarrafyan, Kevork: 358/n. 971
Scalieri, Cléanthi: 77-79, 79/n. 15, 17, 83, 91, 91/n. 76
— Oğlu ve Jön Türklerle İlişkisi: 91/n. 76
Schiller, Friedrich von: 351
Schopenhauer, Arthur: 33, 34, 53
Selâhaddin Bey (Cenevre Jön Türkü): 377
Selâmet (Gazetesi): 632/n. 115
Selim Faris: 93, 94, 96, 98, 100-103, 103/n. 136-137, 104, 105, 106, 106/n. 143, 115/n. 194, 125, 126, 419
Serbest Cumhuriyet Fırkası: 646
Seyf-i Hakikat (Gazetesi): 341
Shakespeare, William: 33
Siyret Bey (Hüseyin): 336, 336/n. 848, 337/n. 856, 349, 571
Skrip (Gazetesi): 90
Skulidis Stefanos: 79
Slav Yayılmacılığı: 79
Smith, Adam: 33
Smiles, Samuel: 54
Softalar: 216
Spencer, Herbert: 616
Spinoza, Benedictus de: 25
Suad Bey (Jön Türk): 238
Süleyman (Balkan Teşkilâtı Üyesi): 289
Süleyman Efendi (Binbaşı): 303
Süleyman Efendi (Karesi Posta ve Telgraf Müdiri): 40/n. 131
Süleyman Hikmet (Cenevre Jön Türkü): 377
Süleyman Nazif Bey: 321
Süleyman Vahid Bey: 645/n. 1
Sünbüliye Tarikatı (Şeyhleri): 121

— Ş —

Şafak Osmanlı İttihad Cemiyeti: 387
— İstanbul Şubesi ve kurucuları: 390
Şakir Paşa: 48, 224, 614
Şark ve Garb (Dergisi): 635
Şefik Bey (Jön Türk): 200, 210
Şefik Bey (Cenevre Jön Türkü): 306/n. 668, 340, 381
Şefik Bey (Kaymakam): 213/n. 220, 216, 248/n. 394
Şefik Bey (Mahalli Teşkilât Üyesi): 231, 271, 296
Şefk-i İttihad Cemiyeti: 380
Şehremaneti: 42

Şemseddin Sami Bey: 19, 30
Şems-ül-İslâm Cemiyeti: 257/n. 435
Şerafeddin Mağmumî: 41, 43, 44, 45, 103/n. 134, 213, 213/n. 220, 228, 231/n. 299, 234, 235, 35/n. 319, 238, 241/n. 356, 253, 265, 321, 475
Şeref Vapuru: 213/n. 220
Şerif Bey (Jön Türk): 213/n. 220
Şerif Paşa (Stockholm Büyükelçisi): 227
Şevket Bey (Bağdatlı Binbaşı, Receb Paşa'nın Yâveri): 293, 293/n. 617
Şevket Bey (Hamidiye Kazası Kaymakamı): 257/n. 436
Şevki Bey: 128
Şevki Efendi (Nakşibendi Şeyhi): 118
Şevki Efendi (Osman-Fakih Şeyhi): 200
Şinasi İbrahim: 27

— T —

Taavvün Cemiyeti: 276
Tahir (Mevlevî Şeyhi): 433
Tahir Dede (Yenikapı Mevlevihâneşi Dervişi): 119, 120
Tahsil Cemiyeti: 375
— Kurucuları: 375/n. 1066
Tahsin Bey (Ârif): 263, 264, 265
Tahsin Bey (Kolağası): 545
Tahsin Paşa (Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî): 58, 62
Talât Bey (Şumnu Mahallî Örgüt Sorumlusu): 201, 264
Talât Bey (Paşa, Sadr-ıâzâm): 90, 197
Tanzimat: 3, 29, 36, 37, 54, 57
— Liderleri (Ricâli): 35, 58
Tarikatlar: 2, 112, 118, 257
Tarsusîzâde Münif Bey: 138
Taşnaksutyun Komitesi: Bkz. Ermeni Komiteleri
Teessüf (Gazetesi): 132
Teftiş Mehmed (Balkan Teşkilâtı Üyesi): 264
Télémaque (ve tercümesi): 71
Le Temps (Gazetesi): 158, 161, 179
Terakki ve İttihad Cemiyeti: 88
Terakki-i Maarif-i İslâmiye Cemiyeti: 392/n. 1161, 601, 602
Tercüman (Gazetesi-Bağçesaray): 356/n. 962
Tersane Konferansı: 130
Teşkilât-ı Mahsusa: 53
Teşvik (Gazetesi): 79, 79/n. 15
Tevfik Nevzad Bey: 120, 135, 136, 136/n. 297, 137
Tevfik Paşa (Hariciye Nazırı): 336
Tıbbiyeliler (Talebeleri): 130, 176, 188
The Times (Gazetesi): 97, 127
Tokmak (Gazetesi): 377, 378, 380
Tunalı Hilmi Bey: 221, 262, 278, 286, 288, 288/n. 590, 294, 305, 306, 309/n. 707, 313, 313/n. 727, 328, 330, 331, 334, 377, 380, 386, 386/n. 1128, 393, 469, 528, 538, 550, 563, 567, 568, 598, 616, 62, 633, 635, 643
Tunaya, Tarık Zafer: 4, 6
Turgot, Robert Jacques: 21
Turhan (Liman Müfettişi): 330/n. 1153
Turhan Paşa: 316, 345/n. 901
La Turquie Libre (Gazetesi): 81
Türabiler: 379
Türk Farmasonları: Bkz. Masonlar
Türk-Suriye Komitesi: 101, 105, 106, 110, 11, 176
Türkçü politikalar: 7
Türkiya-el-Fettat (Gazetesi): Bkz. La Jeune Turquie.

— U —

Ubeydullah Efendi (İzmirli Hocazâde): 13, 113/n. 86, 178
Ulema: 2, 112, 117, 216, 243, 247, 257, 357, 389, 617, 646
Umid, G: Bkz. Aristidi Efendi
L'Union d'Orient (Mason Locası): 77
Uşşakiye Tarikatı: 121
Utopia: 42

— Ü —

III. Selim: 35
Ülgener, Sabri F.: 9.

— V —

Vaccaro: 607
Vambéry, Arminius: 125/n. 249, 648
Vasfi Efendi (Hama Müdde-i Umumî Muavini): 256
Vatan (Gazetesi-Atina): 137
Vatan (Gazetesi-Cenevre): 381
Veliullah Bey (Çelebi): 296
Veritas (Mason locası): 59
Victoria I. (İngiltere Kraliçesi): 183/n. 58
Vital, E.S: 168
Vogt, Carl: 625
Voltaire, François-Marie Arouet: 24

— W —

Weber, Max: 6
Wilhelm II. (Alman İmparatoru, Kaiser): 308, 315
Winstanley: 3
Worms, Réne: 625

— Y —

Yakub, D.E: 168
Yaşar Bey (Yunanistan Şubesi Yöneticisi): 366
Yaşasın Hürriyet (Risâlesi): 303
Yeni Osmanlılar: 27, 28, 36, 37, 95, 96, 176
Yıldız (Gazetesi): 138
Le Yildiz (Gazetesi): 134
Yunan Komiteleri: 368
Yunanlılar: 70, 77
Yunus Bekir Bey (Kayseri, Ressam): 298, 298/n. 651, 302/n. 669
Yusuf Efendi (Mısır Jön Türkü): 247
Yusuf Elhac: 106
Yusuf Kâmil Paşa: 55/n. 185, 71
Yusuf Ziya Paşa: 225

— Z —

Zeki Bey (Cenevre Jön Türkü): 231/n. 299
Zeki Paşa (Askerî Mektebler Nazırı): 63/n. 207, 178, 237/n. 334, 248/n. 394
Ziya Efendi (Mısır Jön Türkü): 386
Ziya Paşa: 27, 378
Ziya-ül-Hakayık (Gazetesi): 105/n. 139

Düzeltme: Sahife 633'de anlam bozan bir hata vardır. Üçüncü satırdaki «Kuzey Avrupayı» ibaresi «Kuzey Afrika'yı» olarak okunmalıdır.

Bir Siyasal Örgüt Olarak

OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ VE JÖN TÜRKLÜK (1889-1902)

M.ŞÜKRÜ HANİOĞLU

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

Beyannâme

Müslümanlar!
Dinimizce Abdülhamid padişâh ve halife değildir. İnanmayanlar kitab ve sünnete baksunlar. Cemiyetimiz âyetlerle, hadislerle hakkın, peygamberin hükûmete, ahaliye olan emirlerini gösterdi, Abdülhamid bundan yüz çevirdi ezâlim olduğunu, Allah'a karşı gelmekden çekinmediğini isbat etdi. Bunun üzerine halkımız silaha sarılacakdı, sarılmadı kendisinin de Abdülhamid gibi ezâlim olduğunu ortaya koydu.

...

Evet... Gûya ki sayısı kırk beş bini geçen şehidlerimizin o mübârek cesedleri üzerine çıkdık oturduk. Gûya ki Girid'de din kardaşlarımızın feryâdlarından zevk aldık... Eğlendik durduk!.. Düşünemedik ki: Balkanlar, Tuna, Niş, Bosna ve Hersek, yine kana boyadığımız, yine geriye verdiğimiz Tırhala ve Yenişehir, Kutur... hattâ Karadağ, Sırbistan, Ulah ve Buğdan, Kıbrıs ve hattâ Mısır hep Rusya muharebesiyle elimizden çıkmış, hele (bir karış yer alamadı) dediğimiz Moskof da hâlâ ödeyemediğimiz (nice yüz) milyon altundan fazla olan tazminat ile beraber - Beserabya kıt'asını, Kars ve Ardahan kal'alarıyla Batum'u da almışdır!.. Biz Girid'i de veriyoruz!.. Girid'deki yüz yirmi bin din kardeşimizi Yunan pençesine atıyoruz!..

...

Abdülhamid dini, milleti batırıyor. Kalkınız, o şeytan yaradılışındaki düzme halifeyi de yardaklarını da paralayınız... Ölünüz, öldürünüz. Bu hayırlı işde önayak olacakları gözetmedense hepiniz önayak olmak şerefiyle şereflenmek içün en öne düşmeğe çalışınız. Zalimler ne kadar çok olsalar sizin için ânları bir hamlede yerin dibine geçirmek zor değildir. Zira: Hak sizdedir, hak sizden yanadır.

Comité Ottoman d'Union et Progrès
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

Bir Siyasal Örgüt Olarak

OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ VE JÖN TÜRKLÜK (1889-1902)

M.ŞÜKRÜ HANİOĞLU

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

Beyannâme

Müslümanlar!
Dinimizce Abdülhamid padişâh ve halife değildir. İnanmayanlar kitab ve sünnete baksunlar. Cemiyetimiz âyetlerle, hadislerle hakkın, peygamberin hükûmete, ahaliye olan emirlerini gösterdi, Abdülhamid bundan yüz çevirdi ezâlim olduğunu, Allah'a karşı gelmekden çekinmediğini isbat etdi. Bunun üzerine halkımız silaha sarılacakdı, sarılmadı kendisinin de Abdülhamid gibi ezâlim olduğunu ortaya koydu.
...

Evet... Gûya ki sayısı kırk beş bini geçen şehidlerimizin o mübârek cesedleri üzerine çıkdık oturduk. Gûya ki Girid'de din kardaşlarımızın feryâdlarından zevk aldık... Eğlendik durduk!.. Düşünemedik ki: Balkanlar, Tuna, Niş, Bosna ve Hersek, yine kana boyadığımız, yine geriye verdiğimiz Tırhala ve Yenişehir, Kutur... hattâ Karadağ, Sırbistan, Ulah ve Buğdan, Kıbrıs ve hattâ Mısır hep Rusya muharebesiyle elimizden çıkmış, hele (bir karış yer alamadı) dediğimiz Moskof da hâlâ ödeyemediğimiz (nice yüz) milyon altundan fazla olan tazminat ile beraber - Beserabya kıt'asını, Kars ve Ardahan kal'alarıyla Batum'u da almışdır!.. Biz Girid'i de veriyoruz!.. Girid'deki yüz yirmi bin din kardeşimizi Yunan pençesine atıyoruz!..
...

Abdülhamid dini, milleti batırıyor. Kalkınız, o şeytan yaradılışındaki düzme halifeyi de yardaklarını da paralayınız... Ölünüz, öldürünüz. Bu hayırlı işde önayak olacakları gözetmedense hepiniz önayak olmak şerefiyle şereflenmek içün en öne düşmeğe çalışınız. Zalimler ne kadar çok olsalar sizin için ânları bir hamlede yerin dibine geçirmek zor değildir. Zira: Hak sizdedir, hak sizden yanadır.

Comité Ottoman d'Union et Progrès
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti